ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

MET NADERE TOELICHTING
OP ONS PROGRAM DOOR

Dr. A. KUYPER

„Het Calvinisme oorsprong en waarborg van onze Constitutioneele vrijheden".
GROEN VAN PRINSTERER.

EERSTE DEEL

DE BEGINSELEN

J. H. KOK — 1916 — KAMPEN

WOORD VOORAF.

In den autodidact *speelt altoos een trek van den waaghals ; en daar ik in de zes jaren van mijn Leidsche studiën nimmer één enkel juridisch college volgde, hoor ik het* „Quousque tandem?" *reeds, dat mij allicht uit den classieken juristenhoek in een : „Wat vermeet ge U!" zal worden toegeroepen.*

Toch is hier van vermetelheid geen sprake.

Het is mijn ongedwongen levensloop, die mij met een aandrang, waaraan geen weerstand viel te bieden, tot het schrijven van dit werk genoopt meer dan verleid heeft. Mijn studiën hadden zich aanvankelijk in geen enkel opzicht naar den staatkundigen kant bewogen. Voorzooverre mij het wetenschappelijk meêdoen aantrok, had van meet af de geschiedenis, *en op het geschiedkundig terrein met name de* Kerkhistorie, *mijn liefde. De hoogleeraar Dr. M. de Vries, die reeds, als docent, op het Leidsche Gymnasium, mij vaak bezielende wenken gaf, wees mij steeds op de Kerkhistorie, als 't voor mij meest geschikte studievak, en de hoogleeraar Dr. J. H. Scholten leidde mij in gelijke richting. Vooral van Scholtens zijde ging hierbij zekere stuur voor mij uit. Vergeleek ik toch den modernen Scholten met de orthodoxe hoogleeraren te Utrecht, dan deed zich hier het interessante verschijnsel voor, dat Scholten's geschriften een overrijke heugenis van Calvinistische litteratuur aanbood, terwijl bij de orthodoxe hoogleeraren de schaarschheid ten deze u telkens trof. Scholten bewoog zich ten onzent langs gelijke lijn als Dr. Alexander Schweizer in Zürich. Schweizer had in zijn* Glaubenslehre, *die in 1844 bij Orell, Füssli en Co. te Zürich het licht zag, de methode gevolgd, om bij elk hoofdstuk door citaten uit Calvijn, Bullinger, Hyperius, Peter Martyr, Alstedt e. a. den historischen samenhang van zijn eigen modernisme met de aloude Gereformeerde theologie te doen vermoeden. Voor het praedestianisme werd dan het determinisme in de plaats geschoven, en de identiteit was gevonden. Daar ik zelf mij destijds 't sterkst door het modernisme voelde aangetrokken, en toch van huis uit warme sympathie koesterde voor hetgeen*

onze vaderen in de 16e eeuw bestonden, trokken Schweizer en Scholten mij als vanzelf het sterkst aan. Toch kwam mijn levenskeus eerst door een prijsvraag van de Groninger theologische faculteit, waarop ik een goedgekeurd antwoord inzond tot vaste beslissing. Zelf had ik op die prijsvraag ganschelijk niet gelet, en het was de hoogleeraar de Vries, die er bij mij op aandrong, dat ik een antwoord wagen zou. Die prijsvraag nu liep over het kerkbegrip van Calvijn en van den Poolschen geleerde Ivan Lasky, gemeenlijk Johannes à Lasco genoemd. Zoo kwam ik vanzelf bij Calvijn thuis, en daar Kerk en Staat in de opvatting van de 16e eeuw zoo innig nauw saamhingen, lokten mijn studiën mij reeds toen, tot op zekere hoogte, naar het politiek terrein.

Maar ook zoo ontbrak toch nog alle aanraking *met* het politieke leven. *Ik bleef theoloog zonder meer, en voelde nog geen de minste aandrift om wat in de 16e eeuw onze vaderen op politiek gebied bezielde, te doen herleven. Van Groen van Prinsterer had ik nog nimmer iets gelezen, en het sterkst nog sprak mijn politieke neiging zich uit, toen ik in 1853 voor de actie tegen de Bisschoppelijke hierarchie letterlijk opvlamde. Zelfs te Beesd ging van mij als predikant geen andere actie uit dan in conservatieve richting. Het is dan ook niet anders dan het contact met het leven, dat nog in de dusgenaamde* Nachtschool *ritselde, waardoor ik de ondoenlijkheid inzag, eenerzijds om theologie en politiek van elkander te scheiden, en anderzijds om 1789 in plaats van 1578 als uitgangspunt voor de historisch-politieke lijn te kiezen. Het waren niet de bezielingen van den Reveil, en ook niet de Supranaturalistische vindingen, die mij dit contact met het historische leven gaven. Dit contact kwam uit het overblijfsel der aloude* „Gezelschappen", *met hun breeden aanhang. In die Gereformeerde kringen had men nog een eigen litteratuur, en die litteratuur sprak nog theologisch en politiek als onafscheidelijk één. Alleen maar scheen het theologisch-politieke leven in die kringen te verouderen. Wat Owen er nog als 't klaarste licht over ontstak, geraakte uit zijn tijd; en al had Alexander Comrie het pogen te verjongen, toch was ook hij met zijn tijd te weinig medegegaan. Dibbets, Bechthold en Kühler, het driemanschap dat te Amsterdam destijds, met Grosheide, onze stoere Gereformeerden nog poogde te redden, spraken het telkens weer uit, dat er verheldering van inzicht en vooral verjongde toepassing noodig was, zou de kern van ons volk zijn innerlijke kracht ook in de nieuwgeboren toestanden onverzwakt behouden kunnen. Ons Calvinistisch volk toch is nimmer tevreden geweest met stichtelijk vermaan. Het heeft nimmer kunnen rusten, eer het zich sterk gevoelde in een eigen levens- en wereldbeschouwing, gelijk die met breeden uitslag in Gods Woord geteekend lag. Reeds in de dagen van Dordt was deze kern van ons*

volk niet slechts vroom aangelegd, maar daarbij tegelijk in degelijken zin theologisch *en* politiek *gevormd. Lees en herlees de Blauwboekjes maar, die toen slag op slag het licht zagen. Echt-theologisch gevoelden de schrijvers daarvan zich in de diepstgaande godgeleerde vraagstukken van den dag thuis. De vijf artikelen, die Dordt aan onze Confessie toevoegde, gingen in den wortel der theologische problemen zóó diep in, dat de meeste kerkleden onder de Hervormden er reeds in de 18e eeuw zoo goed als niets meer van verstonden, en ze daarom nooit meer inzagen; maar in de 16e en 17e eeuw verhandelde men deze ernstige vraagstukken tot in de trekschuit en op de publieke markt. Zoo was het hier te lande, zoo was het in Schotland onder Knox, zoo was het in Amerika onder de Pilgrim-father's geweest.*

Van alle oppervlakkigheid in hetgeen de eere Gods gold, had men toen een hartgrondigen afkeer. Het waren de zielaangrijpende Psalmtonen, die toen naklonken tòt diep in het vrome hart:

> *„Heer, ai, maak mij Uwe wegen door Uw Woord en Geest bekend,*
> *Leer mij hoe die zijn gelegen, en waarheen G'Uw treden wendt".*

Dan weer:

> *„Gods verborgen omgang vinden zielen daar Zijn vreez' in woont.*
> *'t Heilgeheim wordt aan Zijn vrinden, naar Zijn vreêverbond getoond".*

Of ook:

> *„Hoe zalig is het volk, dat naar Uw klanken hoort;*
> *Zij wandelen, Heer, in 't licht van 't God'lijk aanschijn voort".*

Om dan als uit te vloeien in de heilige verrukking:

> *„Gij toch, Gij zijt hun roem, de kracht van hunne kracht.*
> *Uw vrije gunst alleen wordt de eere toegebracht;*
> *Wij steken 't hoofd omhoog en zullen d'eerkroon dragen,*
> *Door U, door U alleen, om 't eeuwig welbehagen.*
> *Want God is ons ten schild in 't strijdperk van dit leven,*
> *En onze Koning is van Isrels God gegeven".*

Het overblijfsel van dit oude volk nu was, toen ik in 1870 naar Amsterdam kwam, ten deele reeds aan 't versmelten. Universitair kende de toonaangevende Orthodoxie het Calvinisme nauwlijks meer. De Reveil had

't als de „Nachtschool" *van zich afgeschoven, ja gestooten. Men had het onder de naamhebbende theologen te druk met de echtheid van de Bijbelboeken en met kritische schifting van den heiligen tekst. De eigenlijke dogmatiek gleed onder de paperassen weg, en het was metterdaad een ontdekking voor mij, toen ik in 1873, met wijlen Ds. Gewin naar een antiquaar te Leiden getogen, daar heel een bibliotheek vond en aankocht, waaruit het oude Calvinisme nog als met graftaal mij toesprak. Zoo kwam ik tot de oude litteratuur, en vooral door Dibbets tot de erven der geestelijke nalatenschap. Dit bewoog mij toen om in de* Gemeene Gratie *de oude Calvinistische politiek weer aan onzen zoo anders geworden tijd aan te passen. Daaraan dankte toen de Gereformeerde theologie van het Neo-Calvinisme haar opkomen; en weer als vanouds staat thans deze Gereformeerde Theologie als een kracht in 't land, beide én in de Hervormde Kerk, die nog altoos tast naar hygienisch herstel, én in de Gereformeerde Kerken, die met haar braken.*

Doch vanzelf kon 't hierbij niet blijven. Zooals Paulus het in Corinthe en Rome vond, en onze Calvinisten het in de 16e eeuw voelden, Religie en Politiek waren nu eenmaal niet van elkander af te scheiden. Dit gold in Paulus' dagen, het was niet anders in de dagen der Calvinisten geweest, en even als toen, zoo deed 't zich ook nu voor: „Gij ziet uwe roeping, broeders, dat gij niet vele wijzen zijt, niet vele machtigen, niet vele edelen". Prins Willem van Oranje klaagde het zoo diep uit zijn teleurgesteld hart, dat het Verbond der Edelen hem geen steun had geboden, terwijl schier enkel uit de „kleyne luyden" hem verwinnende kracht was toegevloeid. En ook nu weer liet schier al wat hoog in naam en macht was, Groen van Prinsterer alleen staan, en was het in hoofdzaak de kleine burger en de kloeke landman, bij wie zijn oproeping nog gehoor vond. In de dagen van Paulus' apostolaat was het de „wetenschap" der Grieksche en Romeinsche wijsgeeren, die de leiding der geesten in handen hield, en die minachtend, ja verachtend, op wat de man van Tarsen schreef, neerzag. Leg tegenover deze minachting dier toenmalige „wetenschap" nu enkel den brief aan de Romeinen, een boekske, zoo ge het apart uitgaaft, van nog niet één vel druks, en vraag u af, of niet de levens- en wereldbeschouwing die Paulus hierin ten beste gaf, in diepte van opvatting en in bestraling met hooger licht, alwat toen Rome's en Griekenland's intellectueelen *orakelden, geheel in de schaduw stelt. Er was daarom niets vreemds in, dat een pittige kern als oudtijds in de eerste Christenen, en vóór nu drie eeuwen in de Calvinisten optrad, ook nu weer van zich hooren liet, en degelijk wist*

in te leven in een theologie, die een in Gods Woord gegronde levens- en wereldbeschouwing aanbood, waaruit te leeren, te belijden, heroïek te worstelen en geestelijk te genieten viel.

Daarom moest ook nu het Neo-Calvinisme wel aanvangen met opnieuw het geloovige volk allereerst in zijn Godgeleerde beginselen vast te zetten; maar blijven kon en mocht het daarbij niet. Het Calvinisme is zeer zeker theologisch *in oorsprong, maar even beslist ook* politiek *van aard. Men zag het dan ook reeds in de zeventiger jaren van de vorige eeuw. Nauwelijks begon onze Gereformeerde belijdenis weer rijker op te leven, of vanzelf dook er weer een staatkundig streven op. Reeds in 1870 werden er stekken uitgezet; in 1878 kregen we ons antirevolutionair Program; en de* Toelichting *op dit Program gegeven, die in 1879 verscheen, ze kon vanzelf niet anders brengen dan Neo-Calvinistische politiek. Antirevolutionair was wel de breeder naam, maar voor Nederland was het van oudsher een historische levensbloei uit den Calvinistischen wortel geweest. Vanzelf moest daarom bij 't weer opleven van den alouden heroïeken geest ook de Calvinistische grondtoon terugkeeren; iets waarbij het niet genoeg kan betreurd, dat de op zichzelf zoo heerlijke Reveil dit niet reeds in het begin der 19e eeuw gevoeld had. Eerst Groen van Prinsterer zag het in. Zijn Archief-studiën vooral brachten er hem toe; en zij het al, dat Groen eerst op zijn sterfbed de volheid der Gereformeerde belijdenis, met haar hoofdglorie in de Uitverkiezing, dankbaar beaamde, — toch leidde historische zin er hem reeds veel vroeger toe, om, zij 't al niet zonder reserve, zich bij het Calvinisme aan te sluiten. Wat hij in het reglement van* Christelijk-Nationaal Schoolonderwijs *als belijdenis had neergeschreven, was nog te methodistisch en liet de Uitverkiezing, het* Cor Ecclesiae, *nog weg; maar straks weerklonk dan toch door heel het land zijn bezielde roepstem, dat* in het Calvinisme ons oorsprong en waarborg was geboden voor onze constitutioneele vrijheden. *Het Ethische scheepken dreef, met Schleiermacher's wimpel in top, te zeer in de Duitsch-Luthersche wateren af. De Reveil bleef zijn hoofdkracht in het practisch-philanthropische zoeken. En alleen de Gereformeerde kern voelde drang, behoefte, ja nood, om met een alomvattende, centrale* wereldbeschouwing *op te treden; maar die dan ook nu, evenmin als in Paulus' dagen, uit de toonaangevende wetenschap rijpen kon; en eer, onder de bestrijding dier wetenschap, in geloofsmoed het hoofd moest opbeuren. Ook op politiek gebied is ons opkomen daarom niet uit de „wijzen en edelen" geweest, maar nogmaals, evenals in de dagen van den man van Tarsen en van de Reformatie, uit de kleinen en stillen in den lande. Ge behoeft toch de worsteling onzer oude Calvinisten met*

de Staatsovermacht, met de Staatschen, en met de Dooperschen, slechts na te speuren, om 't aanstonds te ontwaren, hoe terdege het Calvinisme destijds ook in staatkundigen zin bij de „kleine luyden" ontwikkeld en gerijpt was.

Aan de behoefte om eenzelfde streven en bedoelen ook nu weer wakker te roepen, en waar het nog wakker bleek, te leiden, trachtte ik toen eerst in ONS PROGRAM *en later in de* GEMEENE GRATIE *eenigermate te voldoen. Toch kon het hierbij niet blijven.* ONS PROGRAM *zag het licht reeds in 1879, toen de worsteling pas aanving, en mij nog alle tijd ontbroken had om mij op staatkundig gebied nader te orienteeren. Voor het gebrekkige en onvoldoende van dit eerste politieke geschrift had ik dan ook reeds voorlang een open oog; maar bij 't vele dat ik mij als dagtaak zag aangewezen, ontbrak de tijd mij ten eenenmale om er nader op in te gaan. Eerst toen mijn gebrekkig gehoor mij meer in 't studeervertrek opsloot, kon hier tijd voor worden gewonnen; en het is deze ruimer beschikking over mijn tijd, die mij bekwaamd heeft om het nu verschijnend werk te voltooien.*

Liefst had ik voor de beide deelen, die dit werk groot zal zijn, den eenvoudigen titel behouden van „Nadere Toelichting", *gelijk de eerste aflevering dan ook onder dien simpelen titel het licht zag. Toch werd mij dit bij definitieve uitgave beslist ontraden. Voor het eerste deel althans paste, zoo oordeelde men, deze titel niet. Het kindeke met het waterhoofd moet contrabande blijven. Op veler goeden raad nam ik daarom nu den titel van* „ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE". *Niet van* „Antirevolutionair Staatsrecht". *De uitdrukking:* Staatsrecht *ware een te veel omvattend begrip geweest, dat onderscheidenlijk eerst een uiteenzetting van het algemeene stelsel van alle Antirevolutionaire politiek zou geeischt hebben, om daarna de zeer uiteenloopende vormen, die dit algemeene stelsel, naar verschil van landen en tijden, had aangenomen, afzonderlijk te doen uitkomen. Dit nu zou mijn beschikbaren tijd verre overschreden hebben, en mijn autodidactische krachten geheel zijn te boven gegaan.* „Staatkunde" *daarentegen stelt zoo hooge eischen niet. Dit toch is een begrip, dat de rijke materie meer van haar* practische *zijde neemt, en als zoodanig zich vanzelf tot een studie, die ons beginsel voor* Nederland *en in* deze periode *toelicht, kan beperken. Niet in het begrip: Staats*recht, *maar wel in het begrip: Staat*kunde, *ligt de ethnologisch-historische beperking vanzelf gegeven.*

Den Haag, Juni 1916. *KUYPER.*

ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

DEEL I
DE BEGINSELEN

Hoofdstuk I
INLEIDING

§ 1. *Nadere toelichting noodzakelijk.*

De toelichting op het Program van beginselen der Antirevolutionaire partij, die in Maart 1879 onder den titel van: „ONS PROGRAM", te Amsterdam, bij den Uitgever J. H. Kruyt, het licht zag, was toentertijd misschien niet al te ongeschikt, om in een als van zelf opgekomene, doch alstoen nog zeer beperkte, behoefte te voorzien. Die behoefte was ontstaan door het afsterven op 19 Mei 1876 van den Stichter onzer partij, Meester Guillaume Groen van Prinsterer. Zoolang Groen van Prinsterer ons bleef, was hij, als incarnatie van het politiek bestaan en bedoelen der Antirevolutionaire partij, het natuurlijk en levenwekkend middenpunt voor heel onze groep. Maar toen hij ons ontviel, zou die groep, bij ontstentenis van band, maar al te licht uiteen zijn gevallen, en moest, om haar saam te houden, Groens levensgedachte noodzakelijkerwijs in programmatische formule omgezet, en hierdoor voor breederen kring vertolkt.

Voor mij, als niet-Jurist, was het ondernemen, om ons Calvinistisch volk hierbij als gids te dienen, ik beken het gaarne, een niet gering waagstuk. Toch meende ik, toen destijds geen beter de hand uitstak, en ik, na langdurige krankheid, in 1878 de redactie van *De Standaard* weer kon opvatten, voor deze taak, hoe moeilijk ook,

niet terug te mogen deinzen. De nu reeds vijfde uitgave van het op één na vijfhonderd bladzijden tellende werk, waarin ik deze zoo hoog noodige toelichting aanbood, doet onderstellen, dat, in wat gebrekkige mate dan ook, deze toelichting voor het beoogde doel toch eenigen goeden dienst heeft gedaan; en zulks niet enkel binnen de veste, maar ook daarbuiten. Althans zelfs een zoo hoogstaand staatsleeraar als de hoogleeraar Buys toonde mijn arbeid, als verduidelijking van ons Antirevolutionair bedoelen, op prijs te stellen. Toch stond van meet af bij mij vast, dat, bij een denkbare verdere ontwikkeling van de beteekenis onzer partij in het Nederlandsche staatsleven, een vollediger, en meer stelselmatge uiteenzetting van wat de Antirevolutionaire partij hier te lande beleed en beoogde, niet zou kunnen uitblijven. Geraakten we eenmaal uit ons isolement in bond, en daardoor meer op den voorgrond; verhuisden we vroeg of laat tijdelijk uit de sfeer der oppositie naar den bewindshoek; en naderde het oogenblik, waarop het ons gelukken kon, de geheele lijn van Nederland's staatkundigen gang ten deele om te buigen; dan zou met de in 1878 gegeven toelichting uiteraard niet langer kunnen worden volstaan. Een dieper indringen in wat tot dusver slechts aan de oppervlakte getoetst was, zou dan geen langer uitstel gedoogen. Alleen volstrekt tijdsgebrek heeft mij dusver in het mij kwijten van deze vervolgtaak verhinderd. Thans hiertoe overgaande, zou een beroep op der Juristen toegevend oordeel naar preutschheid zweemen, als lage concurrentie met wat hun taak is en blijft, ook maar van verre in mijn bedoelen. Jurist ben ik niet, noch naar aanleg, noch naar studie, en het dubbele doctoraat in de Staatswetenschap en in de Rechten, dat mij *honoris causa*, het eerste uit Princeton en het tweede uit Leuven, gewerd, heeft mij er niet toe gemetamorphoseerd. Ik blijf practisch staatsman van theologische herkomst. Elk ander merk zou op de studie, die ik ook thans alleen aan geestverwanten aanbied, evenals eertijds op *Ons Program*, misplaatst zijn.

Toch volgt hieruit geenszins, dat wat ik aanbied daarom geheel waardeloos zou zijn, en beter in de pen ware gebleven. *Constantin Frank* schreef in zijn: *Die Naturlehre des Staates als Grundlage aller Staatswissenschaft* (Leipzig und Berlin 1870) blz. 10, dit opmerkelijke woord: „Gleichwohl ist es eine unbestreitbare Erfahrung, das unter den groszen Staatsmännern, welche die Geschichte kennt nur wenige waren, die sich durch juridische Bildung ausgezeichnet hatten"; in verband waarmede hij dan wijst op bekende figuren, „die gewisz keine

Jurisprudenz studiert hatten, aber allerdings tiefe Blicke in das menschliche Leben thun könnten." Men had slechts te denken, zoo vervolgde hij, aan Richelieu, aan Cromwell en aan Napoleon. Zonder zweem van aanspraak op wat buiten mijn geestessfeer ligt, en zonder ook maar van verre naar een zetel der eere in het gezelschap van deze politieke heroën te dingen, beoog ik dan ook met deze „Nadere Toelichting" eeniglijk rekenschap te geven van mijn staatkundig inzicht, zoo in zijn eerste vorming als in zijn latere ontwikkeling, ten einde hierdoor, zonder eenige hoogere aanspraak, alleen hen die zich met mij geestverwant gevoelen, in hun overtuiging te sterken. Ik hoop hierbij het *si magnis parvum componere licet* niet uit het oog te verliezen.

In dit eerste deel, bespreek ik *de beginselen.*

§ 2. *Rechtsbegrip.*

Uitgangspunt moet ons zijn de vaststelling van *Recht.* Niet, alsof sinds Rudolph Gneist den „Rechtstaat" voorop schoof, het staatsleven zich in den rechtskring liet opsluiten, maar ook al blijft critiek op deze voorstelling plicht, toch ontkomt, wie zijnerzijds aan het staatkundig leven onder eigen volk richting wenscht te geven, niet aan den eisch, om over den zin en de beteekenis van het Recht zich te verklaren. De afleiding van het woord geeft hier geen stellige uitwijzing. Wat *Ahrens* in zijn *Droit naturel* I p. 107, uit de Digesten No. 2, aanhaalt: „Juri operam daturum nosse oportet, unde nomen Juris descendit," d. i.: Voor goede rechtskennis is het noodig, de herkomst van het woord: *Recht* te verstaan, houdt geen steek. Zelfs de poging van Rudolph von Jhering in zijn *Zweck des Rechts,* II p. 12—74 om het begrip „zedelijkheid" uit het woord te verstaan, is, hoe scherpzinnig ook, niet als afdoend te beschouwen. En te minder gaat dit op bij het woord *Recht,* overmits de Germaansche stam: *recht,* de Grieksche: *dik,* de Latijnsche: *jur,* de Scandinavische: *pravo,* de Gothische: *taihsus* en de Hebreeuwsche: *misjphath,* niet alleen in den vorm, maar ook in beteekenis te ver uiteen loopen, om tot eenheid van gedachte bij de vorming of de keuze van het woord voor *Recht* te doen besluiten. Ahrens' bekende opvatting, alsof ons woord voor *Recht* ontleend zou zijn aan het feit, dat de rechte lijn de kortste afstand is tusschen twee punten, heeft dan ook bij schier niemand bijval gevonden. „Recht" is

taalkundig veeleer uit de tegenstelling met *scheef* en *krom* te verstaan. *Dr. K. F. L. Weigand,* in zijn *Deutsches Lexicon* II p. 447 brengt ons veel nader aan de waarheid, door er op te wijzen, dat ons *Recht* samenhangt met het Latijnsche: *Rectus,* van *regere* en dat er alzoo het denkbeeld van regeeren, d. i. *ordenen, regelen, beheerschen* in ligt; een uitlegging, bevestigd door het woord *rechterhand,* als tegenstelling tegenover hetgeen *linksch* is, iets, wat evenzoo op heerschappij doelt, bijv. in de zegswijze, dat de Christus gezeten is „aan de rechterhand zijns Vaders". Ook de afleiding van het woord: *Rechter* wijst op gelijke beduidenis. *Recht* is het uitvloeisel van een macht, die zekere orde instelt of herstelt, en de tegenstelling ervan ligt in wat *scheef,* in wat *linksch,* in wat *verward,* in wat *chaötisch* is. Toch is het begrip van Recht niet als tegenstelling opgekomen. Het is in oorsprong geheel zelfstandig, en schiep zich krachtens dien zelfstandigen oorsprong zelf zijn antithese. Het is met het begrip van *Recht* gelegen als met de even zelfstandige begrippen van het Goede, Schoone en Ware. Het Goede als begrip geeft het karakter aan van de zedelijke sfeer, het Schoone het karakter van de aesthetische sfeer, en het Ware, dat van de conformiteit met het reëele; en zoo nu ook ligt in het begrip van Recht het bestaan uitgedrukt van wat zijn *moet,* tegenover wat *niet zijn mag.* Het Recht is evenals het Goede, Schoone en Ware een eigen kategorie van het *zijnd*e. Gelijk nu de kategorie van het Goede zelve de tegenstelling van het niet-goede, dat is van het Booze schept; gelijk de kategorie van het Schoone de tegenstelling van het Leelijke in het leven roept; en gelijk de kategorie van het Ware niet denkbaar is zonder de tegenstelling van den Leugen; zoo ook plaatst de kategorie van hetgeen Recht is, eigener beweging, het *Onrecht* als de te vernietigen negatie tegen zich over. Het Goede doelt op de intentie, het Schoone op den vorm, het Ware op de identiteit tusschen schijn en wezen, het Recht daarentegen ontleent zijn beteekenis aan *de verhoudingen,* zoo tusschen God en het creatuur, als tusschen de creaturen onderling. Bestaan er zulke verhoudingen niet, zoo is er niets dan een chaos, doch bestaan ze wel, dan rijst van zelf de vraag, of ze het spel van toeval zijn, dan wel of ze door een boven alle creaturen staande macht ingesteld en geordend zijn. En indien het laatste, dan komt het probleem aan de orde, of het denken, dat deze verhoudingen ordende, gesteund door den wil, die ze inzette, het bij die in-

zetting laat, dan wel elke verstoring ervan te keer gaat, hetzij door straf, hetzij door herstel. Daar nu empirisch vaststaat, dat er zulke vaste verhoudingen zijn; dat deze zich aandienende verhoudingen niet uit het creatuur opkomen; dat ze veeleer haar ontstaan en bestaan aan een boven het creatuur uitgaanden wil danken; en dat deze wil de macht bezit en uitoefent, om wat uit hem voortvloeide te mainteneeren, zoo kan het Recht niet anders worden verstaan, dan als een door God over ons ingestelde orde, die onze verhouding tot Hem en de onderlinge verhoudingen tusschen de creaturen niet alleen, regelt, maar ze ook door straf en herstel, waar ze gekrenkt zijn, handhaaft.

§ 3. *Rechtssensatie.*

Dit alles nu zou buiten ons bewustzijn omgaan, indien in onze mentaliteit niet het geestelijk *voelen* van de tegenstelling tusschen Recht en Onrecht gegeven ware. Gelijk we een zintuig voor den smaak, voor den reuk, voor het gezicht, voor het gehoor, enz. ontvingen, zoo ook is er in onze mentaliteit een sensatie, een besef, dat reageert op het onderscheid tusschen Waarheid en Leugen, op dat tusschen Schoon of Leelijk, en op wat in Zedelijken zin weldadig of stuitend aandoet. En geheel in gelijken zin nu is er, afgescheiden van de vraag, wat zakelijk recht of onrecht is, in onze mentaliteit een geestelijk zintuig, dat reageert op de Kategorie van Recht of Onrecht. Dit is het ons aangeboren of ingeschapen besef van Recht of Onrecht, dat van alle de genoemde vier in de reactie op onze gewaarwording zich het sterkst uit. Op wat goed of slecht is, reageert veler besef soms zeer zwak, op wat waarheid of leugen is reeds veel sterker, maar 't sterkst is de reactie, zoo men voelt dat er *onrecht* plaats grijpt. Dit kan niet geduld. Hiertegen komt schier ieder vanzelf, en vaak met stormachtige geestdrift, op. Alzoo blijkt, dat we geheel afgezien van elken bepaalden inhoud van 't Recht, vatbaar zijn voor een zeer sterke *sensatie* van recht of onrecht. Deze sensatie als zoodanig is een aangeboren eigenschap van onze menschelijke natuur. Ze is den mensch eigen, afgezien van allen inhoud en dus ook van de vraag of we gelijk hebben. Iemand, die zich volstrekt in de opvatting van zijn recht vergist, en voor onrecht aanziet, wat naar recht hem overkomt, reageert op deze valsche sensatie van on-

recht vaak even sterk, soms zelfs sterker, dan wie gelijk heeft. Staat hier mede nu vast, dat er in ons een *besef* van Recht of Onrecht is, dan rijst thans de vraag, hoe we den inhoud van het Recht leeren kennen.

§ 4. *De bron van het recht.*

Is met kennis van het Recht bedoeld de kennis van wat in een bepaald land, in een bepaald jaar, met opzicht tot een bepaald geval, als recht geldt, dan is in rechten de rechtstreeksche bron, waaruit deze kennis vloeit, het *geschreven* recht, gelijk dit gekend wordt uit Grondwet, wet, besluit of verordening; althans ten deele niet zelden in verband met zeker *gewoonte*-recht. Lang niet altijd echter is zelfs dit positieve recht, op voor geen tegenspraak vatbare wijze, uit zijn bronnen te kennen. Het pleidooi der advocatuur poogt altoos weer deze onzekerheid te constateeren en op te heffen. Aan de Rechtspraak in haar onderscheiden graden staat dan de beslissing, doch deze beslissing volgt allerminst steeds dezelfde methode. Die methode kan zich angstvallig aan de letter van wet of besluit binden. Ze kan ook, gelijk thans vooral niet weinigen willen, zich zooveel immer mogelijk van hetgeen geschreven staat losmaken. Veelal wordt een middenweg bewandeld. Doch ook in dit laatste geval hecht zich schier altijd aan het geschreven recht een vrij supplement, dat aan zeer onderscheiden bronnen ontleend kan zijn. We wezen reeds op het gewoonte-recht of de adat. Daarbij komen dan met name vroegere rechterlijke uitspraken, verwijzing naar vreemd recht, naar zedelijke motieven, of naar het gemeene volksbesef. Doch ook zoo blijft niet rechtsvinding, maar de meest juiste opvatting en toepassing van het *gevonden* recht voor den rechter hoofdtaak.

Geheel anders daarentegen komt het te staan voor de politieke macht, die zich de taak ziet opgelegd, om positief recht te scheppen. Deze wetgevende en verordenende macht vindt het recht niet in de wet, maar moet het van elders in de wet brengen, en zoo ook aan een van elders ontleenden toetssteen, wat dusver als recht gold, toetsen. In een oogenblik van Jacobijnsche razernij moge de wetgevende macht zich soms hebben ingebeeld, dat zij zelve geheel naar willekeur, recht scheppen of liever tooveren kon, steeds bleef dit hooge uitzondering, en als regel was de gever van de wet of de uitvaardiger van ordinantie of

besluit, er zich wel ter dege bewust van, dat hij slechts orgaan kon zijn van een Hoogere macht, en dat 't deze Hoogere macht was, die uitmaakte en dus beschikte, wat in essentieelen zin, als recht te eeren of als onrecht te verwerpen was. Het kwam er alzoo op aan, ten eerste om de bronnen te kennen en te ontsluiten, waaruit die hoogere kennis van het recht ons kon toevloeien; ten andere om uit die bronnen het recht te *doen* vloeien; en ten derde dit gevonden recht in dien juisten vorm te gieten, die eisch was voor het bepaalde volk en voor den bijzonderen toestand, waarvoor het gelden zou. Dat dit te vinden recht ontleend wordt aan een hoogere macht, ligt in den aard der zaak en gaat door, ook al wordt het bestaan van een Hooger Wezen, als bron van alle recht, in volstrekten zin geloochend. Wie gelooft en in aanbidding voor een heilig God nederknielt, kan zich de bron van het Recht ter laatster instantie niet anders denken, dan in het alle creatuurlijke verzinning te boven gaand bestel van dit vrijmachtig Opperwezen. Wie daarentegen de vreugde van zulk een alles doordringend geloof derft, kan de bron van het Recht niet anders stellen dan in het creatuur. Voor hem staat dan boven het donkere gissen van den enkelen denker het denken der menschheid in haar geschiedkundig verloop; en boven het denken van de ordinaire menschheid het denken van wie begaafd bleek met rechtsgenialiteit. Vindt nu het wetenschappelijk denken, dat hierdoor mogelijk wordt, in 's menschen natuur gegevens voor het Recht, geeft de historie aan deze natuurlijke gegevens nadere bepaling, en slaagt de wijsbegeerte er in, deze nader bepaalde gegevens met de geheele levensverschijning, en met onze kennis daarvan, in zulk een verband te zetten, dat het geheel den indruk maakt van een wel ineensluitend samenstel, of hooger nog van een zuiver werkend organisme, dan acht men hierin gevonden te hebben, wat gemis aan geloof teloor deed gaan, d.w.z. een hoogere macht, die uitwijst, wat recht of onrecht is, en waaraan de regeerder van het volk het recht ontleent, om het volk met dwang en strafbedreiging aan zich te onderwerpen.

Principieel staan alzoo deze beide stelsels, waarvan het eerste het recht uit God afleidt, en het andere het recht uit den mensch opbouwt, scherp tegen elkander over; maar bij uitkomst wijken deze beide stelsels, schijnbaar althans, minder ver van elkaar af, dan men verwachten zou. Dit vindt hierin zijn oorzaak, dat wie met geen andere gegevens zijn rechtsgebouw optrekt, dan die ontleend zijn aan 's menschen natuur, 's menschen

historie en 's menschen wijsbegeerte, zich toch altoos zal moeten verklaren, van waar de mensch zulk een natuur ontving, hoe hij haar in zijn historisch verloop tot zulk een uiting bracht, en wat hem in staat stelde, tot een samenvattend begrijpen ervan. En omgekeerd kan, wie de bron van alle recht in Gods beschikking eert, deze algemeene geloofsovertuiging niet nader ontleden, zonder ook zijnerzijds met de natuur des menschen, met 't historisch verloop der menschheid, en met de wijsgeerige samenvatting van de onderscheiden deelen onzer kennis te rekenen. Het bedenkelijke was maar, dat bij de keuze tusschen dit tweeërlei principieele standpunt alle gegevens zich ten slotte saamtrokken op de tegenstelling, of het recht uit GOD, dan wel of het uit den MENSCH was. Aanvaardde men nu dit laatste, dan moest dit wel tot rechtsverdonkering leiden, overmits recht dat gelden zal, *onderwerping* eischt, en het alsdan een onderwerping zijn zou, niet aan God, maar aan den mensch. Die eisch nu eindigt altoos met onwil te wekken, wijl ten slotte de één altoos even hoog waant te staan als de andere, en het is die *onwil*, die zich, eer men er op verdacht is, in vervalsching van het rechtsgevoel wreekt.

§ 5. *Het recht uit God.*

De poging, om de bron van het recht in den mensch te vinden, d.i. in 's menschen *natuur*, in het *historisch* verloop der menschheid, en in 's menschen *wijsgeerig*, alomvattend denken, gelijk deze, sinds de Renaissance, de lijn van de Middeleeuwsche rechtsopvatting brak, en in de dusgenaamde „moderne" rechtsontwikkeling steeds meer overheerschend werd, is uit niet anders dan uit een, het probleem steeds verschuivend, zelfbedrog te verklaren. Wie met Proudhon en meer nog, met Bakonini en Krapotkin, met Netjaschefs, Most, Mühlberger en Reinsdorf zich in het Anarchisme en Nihilisme werpt, kan de stelling: Niet uit God, maar uit den mensch! volhouden. Dan toch valt niet alleen de heerschende macht, maar ook alle bindend verband weg, en blijft er niet anders over dan de volstrekt op zich zelf staande enkele mensch, die geen ander recht dan het recht van zijn absoluut vrijen wil erkent. Dan echter is er van rechtsbouw gansch geen sprake meer, en kan er niet alleen aan geen organischen samenhang,

maar zelfs aan geen organisatie meer gedacht worden. Wel hebben met name Most en Reijndorf, en zoo ook de Nihilisten in 1878 een hoogst gevaarlijke organisatie in het leven geroepen, die vooral te Chicago een oogenblik gewoed heeft, maar alle organisatie van Anarchistische of Nihilistische zijde was steeds uitsluitend als *tegengif* bedoëld, om alle bestaande organisatie van het politieke en sociale leven te niet te doen. Beide bewegingen konden zich er intusschen op beroemen, dat het metterdaad aan haar leiders gelukt was, de antithese tusschen den Goddelijken en den menschelijken oorsprong van het recht, door de algeheele uitsluiting van het Goddelijke, tot oplossing te hebben gebracht. Ze verzonken in het meest volstrekte materialisme, dat alle geestelijk motief uitsloot, en rafelden elken band los, die mensch aan mensch verbond. Er bleef *nihil* over, dan eeniglijk en uitsluitend de eigen wil van elk individu. Zoo verviel elke geordende betrekking of verhouding, en poneerde in 't eind een ieder *zijn eigen recht*, zonder, in welk opzicht ook, een recht naast zich, veel minder boven zich te erkennen. Beide richtingen, èn die van het Anarchisme, èn die van het Russische Nihilisme, liepen alzoo uit op den ondergang van elk samenleven in maatschappij en staat beiden, maar erkend moet, dat beide hun lijn logisch uitstippelden, doordien zij de loochening van de bron van het recht in God tot de uiterste consequentie doorvoerden.

Zij daarentegen, die, voor de logische consequentie van hun gelijksoortig uitgangspunt terugdeinzend, het samenleven van mensch en mensch in gezin en maatschappij, in kerk en staat, als noodzakelijk handhaafden, waren buiten staat, den menschelijken oorsprong van het recht anders te mainteneeren, dan door het denken in de diepte aan anderen over te laten, en zichzelven eeniglijk in het begluren van den waterspiegel te vermeien. Vooral zij die zich in de vorige eeuw door de Evolutie-idee lieten meeslepen, meenden te kunnen volstaan, zoo ze de drieërlei soort gegevens, die ze in 's menschen natuur, historie en wijsbegeerte vonden, als het graniet en arduin bij hun bouw van het recht bezigden, en voorts zich inbeeldden zich aan alle nader onderzoek omtrent de groeve, waaruit deze blokken gehouwen waren, te kunnen spenen. Op grond immers van de Evolutie-theorie stond nu vast, dat men bij de ontleding van welk leven ook, dus ook van het menschelijke leven, ten slotte afdaalde tot uit zoo goed als niets opkomende levenskiemen, waaraan men dan alles kon toeschrijven wat om verklaring

vroeg, en op wier rekening men al te gader de elementen kon stellen, die men later, als in der menschen natuur aanwezig, voor zijn voorstelling van den rechtsoorsprong behoeven zou. Haeckel ging hierin zelfs zoo ver, dat hij niet aarzelde, de eerste kiemen van alle religie, zedelijkheid en kunstzin tot zelfs in de nooit geziene protozoen en electronen als aanwezig te onderstellen. Nu is deze aldus opgevatte Evolutieleer een theorie, waaraan geheel ten onrechte, doordien er enkele gegevens in zijn, die haar aanbevalen, een tijd lang schier algemeene geldigheid is toegeschreven; een dunk die nu reeds ten deele verliep. Doch in geen geval geeft de Evolutieleer hier uitkomst. Immers ook al wil men deze voorstelling handhaven, ook dan zelfs blijft het zelfbedrog, waarin men zich verwart, in misleidende kracht zich zelf gelijk. Dit zou niet zoo zijn, indien de Evolutionisten hun eere aan het toeval verpand hadden, en hun stelsel alzoo medebracht, dat in de wording van het saamgestelde uit het enkelvoudige elke regel of regelmaat ontbrak. Doch dit juist gedoogt hun stelsel niet. Alle nieuwe vorming heeft krachtens den eisch van dit stelsel plaats naar vaste wet. Zelfs de theorie der „sprongen" heft het onmisbare van deze wet niet op, maar versterkt er den klem van. Men is er niet mede af, met aan te nemen, dat het al uit een vormlooze grondstof opkwam. Niet alleen toch het opkomen uit die stof, met het naar vaste wet gevarieerde, maar het bestaan zelf van die grondstof, met de aan haar inhaerente actie, eischt verklaring. Vanwaar is die stof? Welke is haar oorsprong? En hoe kwam in die stof zeker vermogen in actie, en zulks wel met de wet, waaraan die actie beantwoordt. Al aanstonds roepen deze beide vragen, ook al daalt ge in de allereerste stofdeelkens tot de microben af, om een voldoend en afdoend antwoord. Reeds die oorsprong moet van hoogere orde zijn dan al het materieel bestaande, en dit niet alleen, maar in die eerste oorzaak of oorsprong moet geweest zijn gedachte en wil, en die wil met macht verbonden. Reeds in den overgang uit het nog geheel vormlooze tot den meest primordialen vorm openbaart zich het denkbeeld, om de eerste stof zóó te scheppen, dat er het motief in schuilt om èn daad-actie èn wilsactie in zulk een bepaalden vorm in het leven te roepen. En gaat men nu van die minimaal gevormde elementen over op de meer gevarieerde en rijker saamgestelde en tot sterker actie bestemde, dan moet in dit alles een gedachte van aller dingen samenhang, variatie en actie, op wat wijze dan ook, aan-

wezig geweest zijn, eer het geheel enkelvoudige atoom, de molecule, de electroon, of hoe men het element ook noeme, aanzijn verkreeg. Dan moet er in de tweede plaats een wil bestaan hebben, om dit alles het een uit het ander te doen evolutioneeren. En moet in de derde plaats in dit denkend en willend subject zich een macht tot realiseering van het gewilde hebben bevonden, die den stoot gaf tot aller dingen gevarieerde verschijning. Daar nu noch deze alles scheppende gedachte, noch deze alles beheerschende wil, noch deze alles realiseerende macht in de brute stof kon schuilen, en alleen in een vrij subject denkbaar is, moet die alles uitdenkende, die in alles een gewild doel beoogende, en die al het gewilde realiseerende kracht, aan het ontstaan van alle ding zijn voorafgegaan en er het ontstaan van mogelijk hebben gemaakt.

Zelfs al achtte men nu dit denkend, willend en werkend hooger principe, naar pantheistischen trant, in die stof zelf te mogen zoeken, dan nog zou de oneindige gedeeldheid van de stof in haar atomen en atoompartikels rechtstreeks op het bestaan van een zelfstandige, boven alle stof uitgaande macht wijzen, die dit samenstel in eenheid van het oneindig gedeelde bedoeld had, als eenheid tot aanzijn riep, en in die eenheid samenhield. Al vervangt men derhalve de successief op eenmaal afloopende schepping, gelijk ons die in het eerste kapittel van de Heilige Schrift bericht wordt, door een steeds voortgaande Evolutie uit een eersten enkelvoudigen inzet, altoos komt men ten slotte uit bij een eerste oorzaak, vanwaar alle gegevens voor het ontstaan en het voortbestaan van het heelal als eenheid, met inbegrip van al zijn saamstellende deelen, zijn uitgegaan. Louter logisch kan dit van zelf niet tot de erkentenis van een God leiden. Logica en religie zijn van onderscheiden natuur. Zien we nu intusschen uit de historie van alle eeuwen en onder alle volk, dat in het geestesleven van den mensch óók de religieuze sensatie van het geloof wordt gevonden, dan blijkt tusschen deze religieuze gewaarwording en het gevonden logisch resultaat volkomen overeenstemming te bestaan, en de aanbiddende vereering van aller dingen Oorzaak, zoo wat hun ontstaan als bestaan en saambinding aangaat, in God Almachtig, onder elk gezichtspunt gerechtvaardigd en ter verklaring van den laatsten grond van alle aanzijn juist datgene gevende wat gevraagd wordt. Dit sluit van zelf in zich, dat de *verhoudingen*, waarin de creaturen onderling tot elkander moeten staan, niet anders dan door dienzelfden God geregeld en be-

zegeld kunnen zijn. Voor zooveel zulks de onbewuste creatuur betreft, noemt men deze verhoudingen : *natuurwetten*. Voor wat de verhouding tusschen bewuste creaturen aangaat, draagt haar samenstel den naam van : *recht*. Dit laatste is het wat er evenzoo toe geleid heeft, om in de Heilige Schrift ook van het : *recht Gods* te gewagen, een gebruik van het woord : *recht*, dat vooral op den voorgrond treedt in de *rechtvaardigmaking* van den zondaar, die van *heiligmaking* wel is te onderscheiden. Het *Recht* in dezen zin nu genomen, als eene door God ingestelde regeling van de verhoudingen, waarin de bewuste creaturen tot Hem en onderling tot elkander behooren te staan en te verkeeren, is alzoo eene alleen van God geheel zelfstandig uitgaande beschikking, waarvan de kennis ons niet anders dan uit of door Hem kan toekomen. Zoo is derhalve God en God alleen de bron van het Recht. Uit die Bron afgeleid moge wet na wet als hulpbron dienst doen, maar een zelfstandige bron van *het* recht *naast* God is ondenkbaar.

§ 6. *Recht en zedelijkheid.*

Recht en zedelijkheid grenzen aan elkander, en ontkomen daardoor niet altoos aan onderlinge verwarring. Vroegere wetten trokken vaak onder rechtsbedeeling, wat thans hieruit verwijderd en naar de sfeer van het zedelijk leven verwezen is; zoo met name velerlei vergrijp op sexueel gebied. Ten aanzien van de vroomheid doet zich hetzelfde verschijnsel voor. Met name in het Oude Testament werd van Godswege allerlei als recht opgeëischt, wat onder ons naar het vrijwillig tribuut der vroomheid van zin verwezen is. Vandaar, dat in de Heilige Schrift onder het éene begrip van *recht* saam kon vallen, wat, van den rechtsband losgemaakt, als zedelijkheid en vroomheid uiteengaat, een onderscheiding, die dan onder *zedelijkheid* saamvat, al wat doelt op onze verhouding tot ons zelf en onze medecreaturen, en als *vroomheid* onze juiste verhouding tot God eert. Zedelijkheid en vroomheid staan daarom als onderscheiden, maar als toch saamhoorend, in eenheid tegen het *Recht* onder menschen over. Dit verklaart zich hieruit, dat het *recht* het kader van ons leven afgescheiden van onze intentie vaststelt, terwijl omgekeerd zedelijkheid en vroomheid uitwijzen, hoe we in dat kader van het recht *met goede conscientie* zullen verkeeren. Een plicht uit het

menschelijk recht voortvloeiende is gekweten, zoo we gedaan hebben, wat ons was opgelegd, geheel afgescheiden van de vraag, of we het als uitvloeisel van eigen intentie volbrachten, dan wel tegen den zin van ons eigen besef in. In Engeland voldoet de houder van een winkel of herberg aan recht en wet, zoo hij op Zondag gedurende de verboden uren zijn deur gesloten houdt, ook al vloekt hij achter de gesloten deur tegen het vierde gebod. Schipbreukelingen op een onbewoond eiland in de Zuidzee aan wal gedreven, voldoen niet aan een landswet, maar aan eigen, vrome intentie, zoo ze, als de Zondag invalt, rusten van den arbeid. Wie zijn belastingbiljetten stipt als de termijn vervalt, betaalt, voldoet, ook al heeft hij als Parlementslid gestemd tegen de wet, die deze belasting invoerde, en al mort hij er nog op alle manier tegen. Het recht kan onder menschen niet anders dan *uitwendig* de onderscheidene verhoudingen regelen; het bepaalt zich dan ook tot het vaststellen van die verhoudingen, voor zoover ze *uitwendig* regelbaar en controleerbaar zijn ; en het onthoudt zich stelselmatig van alle keur der intentie. Of het recht bedoeld is als regelende de onderlinge verhoudingen van persoon tot persoon (privaatrecht), dan wel als regelende de verhoudingen in de openbare saamleving van het volk onder een Overheid (publiek-recht), doet hier niets ter zake. Recht is van zedelijkheid en vroomheid altoos hierin principieel onderscheiden, dat recht nooit anders vraagt, dan kwijting van den schuldbrief, geheel onverschillig of ge het *van harte* dan wel *onverschillig*, of zelfs met *weerzin* doet, terwijl alwat zedelijk of vroom zal kunnen heeten, ten principale altoos juist aan de *intentie* hangt. Geheel dezelfde plichtsvervulling kan daarom én een *rechts*karakter dragen, én *zedelijk* zijn. Wie in Israel elk derde jaar de tiend van zijn land, mede voor weduwen en weezen, in de poorte aanbracht, en dit zonder menschelijk medegevoel eeniglijk deed, omdat de wet dit alzoo eischte, handelde uitsluitend in rechten. Wie het daarentegen deed met dank in het hart, dat hij het kon doen, en alzoo de weduwen uit den nood hielp, deed tegelijk een *zedelijke* daad. De sferen van het recht en van de zedelijkheid liggen daarom niet, als twee geheel onderscheiden terreinen dekkend, *naast* elkander, maar schuiven gedurig in en over elkander, doch altoos zoo, dat het recht alleen het uitwendige van de verhouding regelt, en dat alleen de intentie het zedelijk motief aan de daad toebrengt. Hieruit volgt tevens, dat het onder menschen gegeven recht slechts op zeer beperkt ter-

rein werkt, terwijl zedelijkheid geheel het leven omspant, mede in onze verhoudingen tot ons zelf, naar lichaam en ziel, en zoo ook tot de dierenwereld, en zelfs tot het stoffelijke. Willens en wetens vruchten te laten verrotten in den boomgaard of op den akker is zonde, niet omdat het recht dit niet gedoogt, maar omdat zedelijke zin het veroordeelt. Het doorloopen van een practische rechtsschool kan opvoedend werken, maar brengt ons nooit, waar we zijn moeten. Voor Israel riep God zulk een rechtsschool in het leven, en legde op dit volk een tot in alle bijzonderheden indringende rechtsbedeeling, maar steeds met de ontzettende uitspraak erbij: „Vervloekt is een iegelijk, die niet blijft in al wat geschreven is in het boek der wet, dat hij dit doe". Een omzetting van alle zedelijk motief in rechtsverhouding, waaruit van zelf het stelsel der *werkheiligheid* opkwam. Een stelsel waartegen in het Nieuwe Testament dan de saamtrekking van alle kracht op het *zedelijk* motief en op de heilige *intentie* gesteld werd, met als uitgangspunt het *geloof*, en dienovereenkomstig heel de wet is saamgetrokken in het liefdegebod. God liefhebben met heel het hart, met heel het verstand en alle krachten, en den naaste als uzelf.

Zoo is dan het *zedelijke*, in verband met het *vrome*, de eenig ware drijfveer van alle hoogere menschelijk leven, en vervult de afzonderlijke rechtsbedeeling slechts *hulpdienst*. Ware geen zondig element in onze menschenwereld ingeslopen, zoo had deze hulpdienst kunnen uitblijven. Vanzelf en louter uit inwendigen drang d. i. uit enkel zedelijk motief, zou dan de mensch tot in het uiterst denkbare punt, aan alle recht Gods voldaan hebben. Gelijk de Indiaan in Amerika in de *primitive woods* met zijn nog onbedorven oog klaar doorziet, wat terrein hij voor zich heeft, en hoe hij gaan moet, om niet te verdolen, zoo zou dan ook een iegelijk onzer den weg door het leven van zelf hebben gevonden. Van zelf staat in alles vast, hoe God wil, dat we ons in elk voorkomend geval gedragen zullen. Dit zou de onzondige mensch dan zonder feil doorzien hebben; en zonder het ook maar ooit anders te willen, zou hij 't alzoo hebben volbracht. Juist zooals de Christus 't van de liefde voor God uitsprak: „Met heel uw ziel, met heel uw hart, met heel uw verstand en met alle krachten". Dit komt dus hierop neder, dat, buiten zonde gerekend, de intentie van het zedelijk motief het geheele terrein van het volledige recht zou dekken. Elk verschil in de uitwerking tusschen het rechtsmotief en het zedelijk motief ware dan

ondenkbaar geweest. Recht en zedelijkheid zouden daarom niet identiek zijn geweest, maar zijn saamgevallen. Recht is en blijft altoos een ons *van buiten af opgelegde wil,* zedelijkheid daarentegen is *een willen dat in ons zelf opkomt,* doch deze beide wilsbedoelingen zouden alsdan conform zijn geweest en daarom, hoezeer ook onderscheiden als de schroef en de moer op die schroef, zou de moer toch nooit anders dan in conformiteit gewerkt hebben. Nu daarentegen zonde insloop, en eigen wilsintentie niet alleen de conformiteit met Gods wil verloor, maar zelfs aandrift opwekte, om tegen Gods wil in te gaan, nu verkreeg hierdoor, en hierdoor alleen, de rechtsbedeeling een geheel ander karakter. Losgemaakt van de zedelijke actie werd ze nu dwangmaatregel en in de Gemeene gratie bestemd, om althans uitwendig zeker normatief kader voor het menschelijk leven in te stellen en te handhaven. Een kader, dat afgescheiden van het zedelijk motief, onder de aan het recht onderworpen personen, tot op zekere hoogte, een geordend menschelijk saamleven door de strafklem in stand zou houden. Zoo trokken van zelf recht en zedelijkheid zich ten deele elk op eigen terrein terug. Het zedelijke bleef het geheel omvatten, de rechtsbedeeling onder menschen werd in omvang beperkt. En vraagt men nu, of op dit breede terrein, waarop thans alleen nog het zedelijke heerscht, en dat aan de menschelijke rechtsbedeeling onttrokken is, het recht als eigen kategorie heeft afgedaan, en niet meer meerekent, dan kan het antwoord vanzelf niet anders dan ontkennend luiden. Van Godswege omsluit de sfeer van het recht al datgene, ten opzichte waarvan voor bewustheid vatbare verhoudingen bestaan, wijl het die alle zonder eenige uitzondering regelt. Alleen maar, dat overige terrein valt niet onder de rechtsbedeeling, die door de Overheid gehandhaafd wordt. Over dat breede terrein verblijft de rechtsbedeeling aan God, ten deele nu reeds in de conscientie en in het voorzienig verbinden van leed aan zonde, maar om toch in vollen omvang eerst in het Jongste Gericht aan de orde te komen, voor zoover ze althans niet reeds door de Rechtvaardigmaking, die het geloof brengt, haar voleinding vond. Zoo was derhalve, mits de Rechtvaardigmaking en het Jongste Gericht beide tot hun recht komen, in niets aan het alomvattend karakter van het recht Gods te kort gedaan. De menschelijke rechtsbedeeling daarentegen blijft haar eigen type dragen, gemerkt ten eerste door haar zeer *beperkten* omvang, ten tweede door haar *uitwendigen* vorm, en in de derde plaats door haar *dwingend* karakter.

In niets echter is hiermede aan de krachtige opleving van het zedelijke te kort gedaan. Het zedelijke blijft, in tegenstelling met onze aardsche rechtsbedeeling, steeds allereerst haar *alomvattend* karakter behouden, want niets in gedachte, woord of werk ligt buiten haar sfeer; ten andere haar *inwendig* karakter, want het uitwendige kan haar nooit bevredigen; en ten derde haar *vrij initiatief*. Niet gewild, bestaat het niet. Dit maakt, dat het zedelijk motief het door dwang afgevergde recht in zichzelf kan omzetten, zoodat bij de vervulling van een rechtsplicht niet meer de vrees voor dwang of straf, maar een uit eigen inzicht geboren bereidwilligheid werkt, en dat alras de onderwerping aan het recht omgezet wordt in een uit vrijen aandrift volbrengen van den rechtsplicht. Het kan ook zijn, dat bij het volbrengen van den rechtsplicht noch vrees voor dwang, noch zedelijke intentie werkt, maar enkel een onverschillig meêdoen, gelijk anderen het doen, en alzoo de gewone orde het medebrengt, waarvan straks nader bij het gewoonterecht. En wat niet minder opmerking verdient, ontstentenis van het zondig element door een uitblijven van den Val in het Paradijs, zou een allengs groeien door opvoeding en ontwikkeling en een opklimming in graad, zoo van rechtsbesef als van het zedelijkheidsbesef geenszins hebben uitgesloten. We worden als kinderen geboren, en ten slotte gaan we, als hier onze taak afliep, in een wereld van hoogere orde over. Aan de ondersteIde identiteit van recht en zedelijkheid zou dit alles in een *onzondige* wereld niets te kort hebben gedaan. De overgang uit het onbewuste bij den pasgeborene tot de bewustheid van den volwassene, van de primitieve onnoozelheid bij den knaap in de rijpheid van den man, en van een minder teeder tot een fijner beseffen als vrucht van levenservaring en cultuur, zou buiten zonde in niets op een vroeger onheiligen staat hebben terug gewezen. Met zonde, in wat zin ook, zou zulk een natuurlijke ontwikkeling niets gemeen hebben gehad. Het Kindeke in de kribbe te Bethlehem strekke ten bewijze.

§ 7. *Volkszede en gewoonte.*

Een practische voorschool, zoo voor zedelijkheid als voor recht, ligt in de zeden en gewoonten, en, in verband hiermede, ten deele zelfs in de zich van zelf vastzettende manieren en vormen van omgang.

Tweeërlei werkt hiertoe mede. In de eerste plaats de ons aangeboren neiging, om onszelven gelijk te blijven, en ten tweede de gelijkheid van motief zoo bij anderen als bij ons zelf. *Zede* beduidt een wijze van doen, die zich bij soortgelijke aanleiding van zelf herhaalt en ongedwongen voort- en vastzet. Ware dit nu alleen bij ons zelven het geval, zoo zou de zede uitsluitend haar grond vinden in eenige persoonlijke eigenaardigheid en dientengevolge tot dien éénen persoon beperkt blijven. Blijkt echter bij het geregeld saamleven met anderen, dat bij die anderen een gelijksoortige wijze van doen zich vastzet, dan verkrijgt die wijze van doen iets gemeenschappelijks. Ook wie persoonlijk en uit zich zelf er nog minder sterk toe neigen zou, voelt zich al spoedig bewogen door nabootsingsdrift. Vandaar, dat zulk een wijze van doen iets wordt, waar een ieder van kindsbeen af ingroeit. Alzoo iets, waarvan elke afwijking in het oog springt, veler aandacht trekt, en een „vreemd vinden," ja, een afkeuring uitlokt. En op die wijze wordt, wat eerst onwillekeurige levensuiting was, *vaste zede.* Vandaar dat deze zede, hoe stellig ook in eigen kring heerschende, van de zede in andere kringen aanmerkelijk verschillen kan. Denk slechts aan de nog altoos voor heilig gehouden bloedwraak op Corsica, of aan het althans vergoelijkte koppensnellen onder de Dajaks op Borneo. Toch draagt, het excentrieke nu daargelaten, *de zede,* onder de volken niettemin een, ten deele althans, gelijksoortig grondkarakter.

Dit gelijksoortige verklaart zich uit de identiteit onder alle volken van de menschelijke natuur, uit de gelijksoortigheid van huislijke en sociale moeilijkheden, waarvoor men zich geplaatst ziet, en uit het gelijkelijk ondervinden van de nadeelige gevolgen, die averechtsche oplossing van een zich allerwege op gelijke wijs voordoende sociale moeilijkheid met zich bracht. Proefneming doordien de één het zus, de andere het zoo deed, leidde dan allengs allerwege tot de ontdekking van de minst schadelijke, meest profijtelijke regelen van gedraging. Het karakter van *zede* daarentegen erlangde al zulke wijze van doen niet, dan uit hooger motief. Er is niet één volk, of het zag in zijn levenskring ook afkeuringswaardige usantiën insluipen, zoo bijv. het vrijspreken van den leugen, de zwangerschap vóór het huwelijk, de dronkenschap, enz. Dit alles nu mag naar juister taalgebruik niet als volks*zede* worden aangeduid. Het zijn volks*zonden.*

Hieruit blijkt, dat in elken volkskring zich bij het vaststellen van

de volkszeden een element van zedelijke critiek mengt. Er komen dan, bij elke poging tot oplossing van eenig probleem, onderscheiden stroomingen op, de ééne van lager, de andere van hooger orde, en hierbij tracht de volksgeest het hoogere te doen zegevieren; en van volks*zede* mag hierbij alleen dan gesproken worden, zoo de hoogere eisch triumfeerde, en zich een usantie vastzette, die eere brengt en de achting der omringende volken waarborgt. Reizigers, die ons met de kennisse van ons vreemde volkstoestanden verrijkt hebben, plachten wel van volkszeden in meer algemeenen zin te gewagen, maar juist was dat niet. Het woord *zede* op zich zelf moet steeds uitdrukking blijven van wat in eenig volk doelt, op wat zulk een volk in eigen oog niet verlaagt maar verheft.

Oorzaak hiervan is, dat de zede van een volk niet opkomt uit toevallige of willekeurige verhoudingen, maar uit een zich allerwege op gelijke wijze voordoen van vraagstukken, die rechtstreeks het zedelijk besef raken, aan de critiek van dit besef onderworpen zijn, en dientengevolge, op hoe gebrekkige wijze dan ook, een zedelijk oordeel uitlokken, en tot een zedelijk bedoelde conclusie leiden. Veelal werkt hierop niet weinig in, het voorbeeld van een zedelijk hoog staand, veel verrichtend, en hierdoor invloedrijk geslachtshoofd of veroveraar. In zulk een persoon had dan een worsteling plaats, die voor hem zelf tot een vaste conclusie leidde, en naar hem voegen zich dan de anderen. In zijn eigen geestelijk bestaan ging dan alle zedelijkheid van 't persoonlijk initiatief uit, maar de nabootsing sloeg al spoedig den band om de velen. Bedoeld is hier niet de gril van den *Einspänner*. Deze toch vindt belaching, en bevestigt daardoor juist het accoord van de volkszede. En eerst zoo een zedelijk hooger staand persoon geheel het volk een sport hooger op de maatschappelijke ladder doet klimmen, ondergaat de eerste vastgestelde zede verandering, en dan in hooger zin.

Onderscheiden van de werking van deze *zede*, als volkszede, is de macht van de *gewoonte* in het bestellen van orde en recht. Het beschreven recht is van lateren oorsprong. Alle positief recht is begonnen met in den vorm van gewoonterecht op te treden, en ook thans nog loopt het gewoonterecht, vooral in het Oosten, maar toch ook nog onder ons, naast het bij de wet ingestelde recht. De *Adat* of *Oerf* is in Mahomedaansche landen, naast de *Scheria*, nog altoos van zeer uit-

gebreide beteekenis; en ook bij ons zijn er bij koop en verkoop, bij het polderbestuur, bij 't gebruik van den publieken weg, en zooveel meer, nog steeds allerlei gewoonten geldig, die bijna op gelijken voet als het beschreven recht binden, en zelfs in de rechtspraak in meer dan één land van het Westen, nog steeds zekere geldigheid erlangen.

Deze gewoonterechten danken hun oorsprong eenerzijds aan de onafwijsbare behoefte, om bij tusschen partijen gedurig terugkeerende geschillen, zich aan beiderzijds aangegane afspraak te houden, en anderzijds aan het zich van zelf aanbiedend karakter van die regeling, gelijk dit uit den aard van het land, den aard van het volk en de soort van de zaak, die in geding komt, schier vanzelf volgt. Het opkomen van zulk gewoonterecht vloeit van zelf voort uit de verplichtingen, waaronder men komt, door met anderen saam te leven op den zelfden bodem, onder gelijk klimaat, met gelijke verkeersmiddelen, onder den zelfden muntslag, in gelijk bedrijf of onder gelijken samenhang tusschen de verschillende bedrijven. Uit deze eerste noodzakelijkheid komt vanzelf de tweede op, om zich tegen gestadige twist en vuistgevecht een waarborg te scheppen, eerst in doeltreffende afspraak, en al spoedig om, waar gelijksoortige afspraak allengs in breeder kring veld wint, deze afspraak als van zelf sprekend te doen gelden, iets wat dan het maken van een eigen afspraak overbodig doet worden. Dit gewoonterecht is dan uit den nood geboren, door allerlei invloed oefenende omstandigheden bepaald, door het rechtsbesef allengs geijkt, en ten slotte door het gezag der oudheid, der algemeenheid, en der doeltreffendheid tot *onbeschreven* recht verheven. Een onbeschreven gewoonterecht, dat voor het besef van wie er zich aan te onderwerpen heeft, niet zelden als *adat* een onvergelijkelijk veel heiliger karakter draagt, dan een bij aanplakking uitgevaardigde ordonnantie van de Overheid. Van de zede blijft intusschen het gewoonterecht principieel verschillend. Het gewoonterecht toch oefent rechtstreeks dwingend gezag uit bij 't aanleggen van elken partijen bindenden band, de volkszede daarentegen is het uitkomen van een allengs aangroeiende wilsmacht in het vrije leven. Het onderscheid tusschen recht en zedelijkheid blijft altijd, dat het recht ons een *vreemden* hoogeren wil oplegt, terwijl de zedelijkheid uit onzen *eigen* wil opkomend, zich aan Gods wil conformeert. Het *gewoonterecht* eischt onderwerping, ook al komt al wat in ons is, er tegen op, de volkszede kan alleen

door de sympathie van 't volk zelf gedragen worden, en is juist daardoor aan gestadige wijziging en omvorming onderworpen.

§ 8. *Gebruik en omgangsvormen.*

Naast deze beide spontane regelingen, die aan het gemeenschappelijk volksleven leiding geven, staat nu voorts de geheel andere rubriek van Gebruiken, Manieren en Verkeersvormen, die op zich zelf nooit een juridisch, noch ethisch karakter dragen kan. Deze levens- en verkeersvormen toch raken niet het wezen, maar alleen den vorm der samenleving, ook al zijn ze oorspronkelijk uit den nood van het leven opgekomen. Het gebruik om bij ontmoeting op den weg elkander te groeten, en bij die begroeting zekere aangenomen bewegingen met de hand te maken, had eertijds zijn oorsprong in de vreeze, dat de persoon, die u naderde, roover of bandiet kon zijn; het uitblijven van de groetenis kon dit dan nog zoo tijdig verraden, dat ge u op verweer tegen overval kondt voorbereiden. Toch zijn, nadat al zulk gevaar week, deze usantiën vooral in het Oosten in zwang gebleven; en ten deele ook nog onder ons aangehouden. De ontblooting van het hoofd, het buigen van het gelaat, het groeten met de hand, in andere landen zelfs de handkus, of de omarming en de kus op het gelaat hielden stand, om aan verkeer en omgang een geordend karakter te verleenen. Zelfs bij enkele dieren neemt men soms zulke bejegeningsvormen bij ontmoeting waar; denk slechts aan het koekeloeren onder sterke halsbuiging bij duiven. En voorts het elkander begroeten op geboortedagfeesten of naamdagen, de rondzegging bij voorgenomen huwelijk, bij geboorte of overlijden, kraambezoek, rouwbezoek, begeleiding bij uitvaart, het op geregelde tijden elkander bezoeken, het aanbieden van kleine geschenken, het afgeven van visitekaarten, het in feestgewaad verschijnen bij hooge festijnen, het wenschen van nieuwjaar, het opstaan, als men man is, voor een vrouw, het voor haar uit den weg gaan, het eeren van goede gebruiken in betamelijke en tuchteerende kleeding, het niet in de rede vallen, eer iemand uitgesproken heeft, het zich noemen van dienstwillige dienaar, het aanspreken in schriftuur met toegekenden titel, het gebruiken van geijkten term en titel op het adres, het opstaan en uit den weg treden van den jongere

voor den oudere, van den mindere in positie voor den meerdere, zelfs de manieren van loopen, van aan tafel zitten, van het gebruiken van vork en mes, van lepel en vork, glas en kop en schotel; kortom, alle zoodanige omgangsvormen, als het ongegeneerde uit het leven bannen, alle stijfheid aan den omgang ontnemen, en juist hierdoor dien omgang op hooger peil houden; ze verhoogen den levenstandaard. Men behoeft slechts het burgerleven in Engeland met dat in ons eigen land te vergelijken, om te waardeeren wat het volk over zee hierin op ons vooruit heeft. „Fatsoen" is de meest voltooide vorm van dezen nobelen omgangsvorm, en toch zelfs in dat fatsoen staat het éëne volk zoo ver bij het andere achter. In den riddertijd hebben de meeste van deze vormen zich vastgezet, onder militairen behielden ze nog steeds de oude afgemetenheid. De algemeene beschaving strekt om in steeds breeder en lager afdalenden kring aan deze leniger vormen burgerrecht te verleenen.

En niet alleen, dat ze het leven veraangenamen, en veredelen, maar ze *kunnen* bovendien zeer wel strekken, om het rechtsbesef en de zedelijkheidsvormen te verhoogen. Toch doen ze dit op verre na niet altijd. Het geheel uitwendig karakter van deze vormen leidt er van zelf toe, dat er vaak geen inwendige stemming aan beantwoordt. Vandaar zoo dikwijls schijn zonder wezen, dat er achter schuilt, soms in aanwijsbaren leugen overgaande. Toen Judas in Gethsémané aan zijn Meester den kus der begroeting gaf, was dit eendeels, naar den blooten vorm gerekend, het voldoen aan een destijds algemeen geldenden omgangsvorm, maar doel van dien kus was tevens het doen slagen van het verraad. En zij 't al niet in die aangrijpende verbastering, toch heeft de gepolijste omgangsvorm ook onder ons maar al te vaak dien socialen leugen gevoed. Allerlei vorm en respectbetuiging sloop zoo in met wrok en bitterheid in het hart. Een nooit eindigend gecomplimenteer voor de vrouw, maar met lust in het oog en met verraad van de eerste begrippen van zedelijkheid in de ziel. Lof en eere u toegebracht zoo lang ge er bij zijt, om straks u achter uw rug klad na klad, smet na smet aan te wrijven. En toch, al doorziet ge nu met helder oog deze donkere schaduwzijden, toch mag daarom de goede zijde van deze nobeler vormen niet miskend. In ruwer kringen speelt gelijke nijd en naijver, even listige belaging, en even sterke zinnelijke hartstocht, maar de nijd uit zich in kabalen, de belaging in

een voor den grond werpen, de hartstocht in schandelijke aantasting tot zelfs in het publiek. En juist daarom mag niet voorbij gezien, hoe de edeler omgangsvorm de persoonlijke veiligheid verhoogt, de handtastelijkheid bezweert, het rechtsgevoel ontwikkelt en het zedelijk besef wekt. Het uit den weg treden voor een ouder persoon, of een persoon in hoogere positie, verdiept uw eigen persoonlijk en anderer recht, het leidt tot een eeren van de vrouw in hoofdsche vormen, verfijnt het omgangsleven tusschen sexe en sexe, en biedt in de verhooging van eigen eergevoel een waarborg tegen wat laag is en gemeen. Ook al kan dus niet ontkend, dat de schade door deze vormen aan de oprechtheid toegebracht in velerlei opzicht te betreuren valt, de winste, die er tegenover staat, wordt door die schade allerminst te niet gedaan en vergelijking van land met land bewijst voldingend, dat ruwer vorm even beslist het nationaal karakter bederft als edeler vorm dit vaak zedelijk sterkt. Vergelijk slechts België met het negerleven in den Congo-staat, het leven in Engeland met dat onder de Zulu's in Zuid-Afrika. Er spreekt in fijner omgangsvorm een meer gerijpte menschelijke existentie, en juist aan die rijping hangt het allengs innemen van hooger standpunt. Van zelf zou dit nog klaarder in het licht treden, zoo ook hier niet aldoor weer de nawerking van onzen val insloop. Dan toch zou èn zede èn gewoontevorm wel evenzoo gevarieerd zijn als thans, maar in zuiver lot steeds uit den wortel van het gemeenschappelijke in onze menschelijke natuur opkomen, en evenzoo het goede in de omgangsvormen voor vervalsching door schijn gevrijwaard zijn. Maar al is het ook onder velerlei gebrek en velerlei uitlokking van zonde, de Gemeene Gratie werkte ook hier bederfkeerend, en heeft ons in den loop der historie met een steeds edeler zich ontplooiende cultuur verrijkt.

§ 9. *Rechtsopenbaring.*

Is alzoo scherpelijk te onderscheiden tusschen de ontvankelijkheid voor de rechtsidee, en den inhoud van het recht; staan recht en zedelijkheid derwijs tegenover elkander, dat het recht is de ons opgelegden wil ter regeling van de verhoudingen, waarin we tot God en het creatuur staan, terwijl zedelijkheid is de uiting van onzen eigen

wil in conformiteit met den wil Gods; zijn volkzede en gewoonte de vanzelf uitkomende eischen, die ons voor het saamleven zijn gesteld; en komen hier gebruiken, manieren en omgangsvormen bij, om in het onderling verkeer, de persoonlijke veiligheid en waardschatting te verzekeren; dan dient thans nader onderzocht, op wat wijze God ons het besef en de kennis van het recht toebrengt. Het is niet genoeg te weten, dat in Hem de bron en fontein van alle recht is, daarnaast staat de vraag, hoe uit die eenige Bron de heilige wateren van het recht ons toevloeien.

Deze vraag zou zich zelve beantwoorden, indien de indringing van de Goddelijke gedachte in ons menschelijk leven nog steeds ongestoord en vanzelf ging, gelijk dit onmiddellijk na de schepping en vóór de eerste breuke van den mensch met zijn God het geval was. Het gedachte, als uitdrukking van den wil Gods, spiegelde zich toen in 's menschengeest als in klaar kristal af. Maar die kristallen spiegeling in onzen geest verloor door de breuke van den mensch met God alle klaarheid. Het eerst met helder licht beschenen beeld Gods in den mensch werd verdonkerd. De verduistering door de zonde trad in en ging door. Vandaar de behoefte aan een aanvullende openbaring, en het is dit hulplicht, dat ons, deels in de Gemeene Gratie, die alle volken beschijnt, en deels in de Bijzondere belichting, die aan Israël ten deel viel, gewerd, en die ten slotte in Christus voltooid is. Tweeërlei deed hierbij als middel dienst. Eenerzijds het stuiten van de ingetreden ontaarding, opdat de vatbaarheid en ontvankelijkheid voor hoogere inspiratie niet geheel teloor ging, en niet alle leven uit de reeds half verdorde takken wegstierf. En anderzijds het indragen in 's menschen bewustzijn van wat God hem op bijzondere wijze openbaren wilde.

Aan drieërlei eisch moest deze reddende openbaring, zou ze doeltreffen, voldoen. Ze moest volledig de gevolgen van den val door persoonlijke verzoening van het geschonden recht en door principieele heiliging van het verbasterde zielsleven te niet doen. Ze moest ten andere terugkeer van den val afsnijden. En in de derde plaats de opklimming tot den finaal hoogeren stand, die op het Paradijs volgen moest, opnieuw waarborgen en bewerkstelligen. Eerst door deze drie gegevens kon het geschonden recht Gods in eere hersteld, de teloor gegane kennis van dat recht vernieuwd, en de voldoening aan dat

recht in de verdere levensontwikkeling verzekerd zijn. Hoe zeer nu hierbij ook, voor ons doel, de vernieuwing van de verloren kennis van het recht op den voorgrond treedt, toch behoeft het geen nader betoog, dat bij de kennis van het recht geen inprenting in het geheugen volstaat. Plaatwerk, waarin de prachtigste architectuur geboden wordt, kan den blinde geen hoogere bouwkunde aanleeren, tenzij eerst zijn oog heropend wordt; iets, wat hier vanzelf op wedergeboorte neerkomt. Rechtskennis zonder hersteld rechtsbesef moge het geheugen verrijken, — verdiepen en verhelderen kan het uw rechtsbewustzijn niet.

Onder hen, die dit inzien, bestaat intusschen met opzicht tot den *modus quo* van deze rechtsopenbaring geen eenstemmigheid. Ook hier toch keert de bewering terug, dat het wel God is, die ons de verloren kennis van het recht openbaart, maar onder beding, dat dit uitsluitend toega op geheel natuurlijke wijze. Hierin spreekt het verzet tegen de mogelijkheid van het wonder, waaruit vanzelf de loochening van uitwendige mededeeling van welke gedachte ook, met noodzakelijkheid voortvloeit. Wat men op dit standpunt toelaat is uitsluitend drieërlei: 1⁰ het intermediair van onze natuurlijke gegevens, 2⁰ de gemeene inspiratie, en 3⁰ de levenservaring. Men kan niet ontkennen, dat er van nature zekere gewaarwordingen in ons op kunnen komen; dat de gewaarwordingen van den een zeer vaak verband houden met de gewaarwording van honderd anderen; en dat zich hierin voor een kring, zelfs voor een geheel volk, gelijksoortige gewaarwordingen kunnen aandienen. Hoe dit toegaat kan men wel niet toelichten, maar 't feit erkent men, en men geeft toe, dat de auctor, die deze gewaarwordingen op doet komen en fixeert, niet anders dan God kan zijn. Doch men erkent meer. Vooral op kunstgebied kan de kenner van terrein en personen de inspiratie niet loochenen. Er ligt in de rijke inspiratie van menig dichter of schilder wel schier iets ongeloofelijks, maar 't feit ligt er toe en is niet voor loochening vatbaar. Waarom zou dan wat op kunstgebied onloochenbaar is, niet ook op het profetisch erf gelden kunnen. En hierbij voegt zich dan in de derde plaats de levenservaring. Ook afgezien van alle inspiratie is er duidelijk aanwijsbaar verschil tusschen de personen. Verschil in graad van spanbaarheid van den geest. Verschil in smaak en zin. Verschil in talent en vermogens. En waar nu deze zoo onderscheidenlijk begaafde personen in de saamleving hun loop voleinden, stuit men ge-

durig op zeer uiteenloopende uitkomsten, die zekeren samenhang verraden tusschen lot en roeping. Gelooft men nu bij dit alles aan het optreden van rechtsgenieën, die op zeldzaam gelukkige wijze het in dit alles zich openbarende recht Gods grijpen, vatten en in zich opnemen kunnen, dan is het te verstaan, hoe er rechtsgeleerden te over zijn, die wel volmondig erkennen, dat het recht ons uit God als de Fontein van alle recht toekomt, en toegeven, dat diezelfde God zeer zeker ook bij de verdonkering van het recht zijn hooger licht, ons ter redding, heeft doen uitstralen; maar die niettemin beslist weigeren aan de intreding hierbij van het wonder of aan rechtstreeksche mededeeling of aankondiging te gelooven.

Zakelijk staan de geleerden hier bedoeld, dan ook op hetzelfde standpunt, als hun niet geloovende geestverwanten. Niet formeel. Formeel toch belijden zij de Majesteit Gods ook op het terrein van het recht, terwijl de niet geloovende geleerden hiertoe ongezind blijven, en weigeren, een andere verklaring dan uit den mensch zelf toe te laten, ook al moeten ze ons op de vraag, vanwaar dan dit besef en deze inspiratie in den mensch opkomen, het antwoord schuldig blijven. Voor ons maakt dit echter geen verschil. Een afbouwen van een reeds half opgetrokken gebouw in gelijken stijl kan voor ons niet hetzelfde zijn, als het eerst herstellen van een half ingestort gebouw, om het eerst daarna te voltooien. We kunnen daarom niet aflaten van onze grondstelling, dat een zoowel essentieele, als intellectueele degradatie en degeneratie van onze menschelijke natuur niet door een gewoon voortgroeien, maar alleen door medicatie en operatie te herstellen is. De wedergeboorte van een iegelijk persoonlijk, en de Vleeschwording van den Zone Gods voor geheel ons geslacht, saamgevoegd met profetie en rechtstreeksche openbaring zijn en blijven daarom voor ons de onmisbare *extra-ordinaire* gegevens, die ons tot de kennisse van het recht, gelijk dit in God is en uit God over ons komt, leiden kan.

§ 10. *In de Schrift ten deele.*

Toch vergist zich ten eenenmale wie, op dit standpunt zich plaatsende, zich inbeeldt, dat we derhalve, om tot de kennisse van het recht te geraken, niet anders hebben te doen, dan de Heilige Schrift op te

slaan. Dit ware even ongerijmd, als te wanen, dat het verband om den gewonden arm, die arm zelve is. We laten het leven der *vroomheid* evenals het leven der *zedelijkheid* nu ter zijde, en bepalen ons, gelijk ons onderwerp vordert, eeniglijk tot *het recht*. Van het paradijs af tot op den zondvloed verliep een tijdruimte van 1656, of volgens de lezing van den Septuagint zelfs van 2242 jaren, en nogmaals van na den vloed tot op den eersten Patriarch een periode van 365 of 1245 jaren. Waar vindt men nu in die eerst bedoelde periode van ver over de twee duizend jaar ook maar eenige bijzondere openbaring, die ons op het rechtserf een gids van Godswege biedt. Voeg hier nu bij de ruim 600 jaren, die van Abrahams roeping tot de Israëlitische bedeeling verliepen, dan lag hierachter een tijdsverloop van 1656 + 365 + 600 = 2621 jaren, waarin van opzettelijke rechtsordening nog zoo goed als geen woord gemeld wordt. Gedurende dit verloop van duizenden van jaren hadden zich natuurlijk rechtsverhoudingen ontwikkeld, zoowel op burgerlijk als op staatkundig terrein. Uit China, Japan, Egypte, Babylon en zelfs uit Amerika liggen de bewijzen hiervan nog ter onzer beschikking, en uit die documenten blijkt, hoe veelzijdig reeds destijds de regeling van het recht zich ontwikkeld had.

Er bestond reeds, als we ons zoo mogen uitdrukken, een veelzijdig rechtslichaam, wel door litteekens en door rooven en pleisters ontsierd, maar toch alzijdige rechtsinstituten voor ons afbeeldend. Dit alles was geheel buiten de Schrift om tot stand gekomen, en het is eerst temidden van dit reeds zoo veelzijdig ontwikkeld recht, dat de patriarchen, dat Mozes en Aäron, dat de profeten, en ten slotte de Christus en zijn apostelen optraden. De bijzondere rechtsopenbaring verschijnt niet in een nog ganschelijk ongecultiveerd werelddeel, ten einde daarin geheel nieuwe toestanden te scheppen, maar integendeel duikt ze op in het centrum van de toenmalige wereldbeweging, in het brandpunt, waar de lijnen die van Babylon, Perzië, Egypte, Griekenland en straks van Rome uitgingen, elkander sneden. De bijzondere Openbaring schept niet eerst een menschelijk leven, maar treedt op te midden van een menschelijk leven, dat reeds in vollen gang is. Niet zij eerst begint met op het stramien van het leven der volken de figuren van het recht te borduren, maar vindt onder alle volken gewoonterecht en veelal zelfs beschreven recht als geroepen om het maatschappelijk en het staatkundig leven te ordenen. Zelfs na den gruwel van

rechtsschending, die Pilatus aan Jezus beging, laat de heiden-apostel van dien Christus niet na, van de geloovigen aan wie hij schreef, onderwerping aan den Keizer van Rome als onderdanenplicht af te eischen. Men kan uit dien hoofde om in de rechtsstudie den band, die ook voor ons het recht aan God bindt, te vinden, niet *beginnen* met uit de Schrift als rechtsbron te putten. Veeleer moet begonnen worden met de beteekenis van de rechtssfeer te midden waarvan de bijzondere Openbaring zich inschoof, te onderzoeken. Wat de bijzondere Openbaring biedt, hoezeer fonkelnieuw in herkomst en oorsprong, weeft steeds voort aan het gewaad, dat ons de Schepping omhing. Wat deze Openbaring ons schenkt sluit zich steeds aan het bestaande aan, en daarom kan nooit anders dan in het bestaande het uitgangspunt liggen, voor de kennis van het geheel. Hoe is nu, buiten de bedeeling der Bijzondere Openbaring om, op zoo breede schaal een zeker veelzins gebrekkige, maar toch alzijdig het leven verheffende rechtsregeling tot stand gekomen? En dan zij in de eerste plaats herinnerd aan het den mensch ingeschapen vermogen, om een sensatie van recht of onrecht te kunnen hebben.

Gelijk we reeds opmerkten, zijn er meerdere zulke ingeschapen vermogens. We kunnen zien, we kunnen hooren, we kunnen gevoelen, en zoo ook kunnen we gewaar worden, of iets schoon dan leelijk, goed dan wel slecht, eerlijk dan wel oneerlijk is. Dat we bij dit alles mis kunnen tasten, weet een ieder uit eigen zelfbedrog, maar het vermogen zelf er voor is in ons, het behoort tot de natuurlijke eigenschappen van ons wezen als mensch. Uit het kindsbewustzijn waakt dit alles in latere leven op. Gebrekkig, 't zij zoo, maar toch is het er. Zelfs de domoor hield er nog van over. Wie geen smaak heeft om te proeven, heeft toch tong en gehemelte; er zijn er, die niet ruiken kunnen, maar toch bezitten ze nog het reukorgaan. En niet anders nu is het met het vermogen om een sensatie van het goede, ware en schoone, en zoo ook van het recht, te hebben. Edoch met onderscheid. Het zwakst en het minst algemeen ontwikkeld is de smaak van het schoone. Aan kleeding en sieradiën ziet men telkens, hoezeer de smaak van het schoone vervalscht is. Er zijn er, die er bijna geheel ongevoelig voor zijn, evenzeer onder de hoog ontwikkelde als onder de lager staande klasse van een volk. De leuze: De *gustibus non est disputandum,* d.w.z. „smaak verschilt," drukt sterk, maar toch niet te sterk de verwatering en zelfs de vervalsching uit in

onzen smaak voor het schoone, en zelfs van den smaak voor wat als lekker het verhemelte streelt. Geheel hetzelfde ontwaart men op zedelijk gebied en op het gebied van 't ware. Met de spotvraag: „Vindt ge dat nu zoo erg?", wordt de moralist keer op keer door den bonvivant afgescheept. Zelfs op het gebied van het eerlijke heerscht maar al te dikwijls schuldige twijfel. En daalt men af tot het zinlijke, dan behoeft men slechts aan de veelwijverij, aan de hoererij, en aan de onnatuurlijke zonde van Romeinen I : 26 v.v., aan de drankzonde, aan de speelwoede, en zooveel meer te denken, om zich telkens weer te ergeren aan de slapheid van zeden, die dit alles, zoo niet goedkeurt, dan toch door de vingers ziet. Maar juist in verband hiermede is het in zoo hooge mate opmerkelijk, dat de sensatie van recht of onrecht vergelijkender wijze zooveel minder door onzen val in zonde geleden heeft. Geleden stellig heeft ook het vermogen van deze sensatie, maar toch van verre niet zoo sterk als onze sensatie op aesthetisch of zedelijk gebied. Bij geheele volken moge de zuivere sensatie op sexueel gebied zoo goed als uitgesleten en uitgestorven zijn, zelfs bij een zoo hoog staand volk als het Italiaansche moge de gevoeligheid op het gebied van het ware in zijn strijd met den leugen in het oog loopend geleden hebben, maar waar ge ook onder de volken u beweegt, de sensatie van recht of onrecht trilt nog onder alle natiën, soms veeleer te scherp dan te zwak, en ze uit zich nog steeds allerwege met de spontane veerkracht, die u vaak eer aan overprikkeling dan aan uitslijting van het *rechtsgevoel*, hier natuurlijk louter formeel bedoeld, denken doet. Het is er mede gelegen als met de sensatie voor het schoone in den toonenwereld. Herhaaldelijk toch kwam het voor, dat een deern uit de lagere volksklasse begiftigd was met een rijk muzikaal talent, dat jarenlang schuilen bleef en later schier toevallig door een kenner ontdekt werd. Zulk een geboren zangeres bezat haar muzikaal gevoelsvermogen reeds als kind, leefde jaren zonder het zelve te weten, zondigde er vaak tegen, zonder het te ontwaren, en had kunnen wegsterven zonder haar gehoorweelde op het spoor te zijn gekomen. Het muzikale vermogen was er van meet af, maar de mysteriën van de toonenwereld waren haar nog vreemd gebleven. Ze was muzikaal van de wieg af, maar ze kende de muziekweelde nog niet. Hetzelfde kan plaats grijpen, op het terrein der schilderkunst, dat iemand met rijk embryonisch schildertalent tot volwassen

leeftijd opgroeit, zonder nog ooit in een rijk museum de schatten van het penseel te hebben leeren kennen. En juist zoo gaat het nu ook met de sensatie van recht en onrecht. Het zintuig, als we zoo zeggen mogen, voor scherp rechtsgevoel kan aanwezig zijn in een kindeke, dat nog door 's moeders borst wordt gevoed, zonder dat natuurlijk nog ooit eenig feit, waarop dat gevoel reageeren kon, in het bewustzijn doordrong. Rechtsgevoel is een zintuig, een vermogen, een sensatie-mogelijkheid, die de God van alle recht aan den mensch inschiep. Treft ge iemand, in wien dat gevoel slaapt of uitsleet, diens menschelijke natuur leed schade.

Deze sensatie komt den mensch niet eerst door opvoeding toe. Ze uit zich in den Roodhuid en in den Zulu-neger even merkbaar als in den doctor juris, die onze hoogescholen verlaat. Niet eerst de toepassing op het feit doet deze sensatie opkomen. Het vermogen om voor recht en tegen onrecht te gevoelen, is er van nature. Het is er, ook dan als het geen voorwerp heeft, om op te reageeren. Het werkt, ook al feilt 't, door voor onrecht aan te zien, wat recht is. Wie zijn kind met stukgeslagen armpje bij den weg vindt liggen en meent op zekeren afstand den man te zien wegloopen, dien hij verdenkt zijn kind geslagen te hebben, die zal hem pogen in te halen, om zijn gekrenkt rechtsgevoel aan hem te koelen, en toch kon het zeer wel vanachter blijken, dat hij zich in dien persoon heeft vergist. Van den aanvang af, dat menschen saamleefden, heeft nu dit rechtsgevoel gewerkt, en al schiep dit gevoel van recht de regeling niet, die de verhoudingen van het leven in goede orde poogde te zetten, toch is het door deze ingeschapen rechtssensatie, dat de opgekomen regelingen het karakter van recht, niet objectief, maar in subjectieven zin ontvingen.

Deze rechtssensatie greep te sterker aan, omdat ze als door heilige tooverstaf zich gewekt voelde. Wie voor het geschonden recht opkomt, verkeert onder den indruk, dat hij een van God tot hem uitgaande roeping vervult. Onrecht laten doorgaan, als deerde het ons niet, is plichtsverzuim, en erger nog, het niet meer te voelen, degeneratie. Is daarentegen de sensatie van het geschonden recht nog krachtig en levendig in ons, dan ondergaan we een gewaarwording, alsof het heilige gekrenkt is, alsof er in die krenking van een heilig recht een beleediging van God plaats greep, en alsof een hoogere macht ons oproept, om het geschonden recht, voor zooveel in onze macht is, te her-

stellen, het onrecht te keer te gaan en te wreken. Dit besef leidt er vanzelf toe, dat wie zulk een gewaarwording in zich voelt opkomen, aansluiting voor het te keer gaan van het onrecht bij anderen zoekt, en afgaande op wat in hem zelf zich roert en stormt, het zich niet anders kan denken, of die anderen zullen aanstonds aan zijn oproep gevolg geven. Zoo wordt het individueele op tweeërlei wijs opgeheven, in de eerste plaats door het besef, dat de schending van het recht de eere van God deert, en in de tweede plaats door den weerklank, die zijn kreet om wraak tegen den rechtsschender bij zijn omgeving vindt. Oorspronkelijk en in onzondige maatschappij, ware dit alles van zelf ondenkbaar, omdat er geen krenking van het recht kon opkomen. Zoodra daarentegen de eerbied voor het recht leed en door zonde schending ervan opkwam, ging het verzet hiertegen uit krachtens het drieërlei persoonlijk, religieus en sociaal motief: 1⁰ van het ons aangeboren rechtsgevoel en, 2⁰ van het besef, dat het recht Godes is, zoodat schending ervan vergrijp tegen God was, en 3⁰ als gesterkt door den weerklank, die onze eigen noodkreet bij anderen ontmoette. Korter gezegd, krachtens conscientie, religie en publieke opinie.

Juist echter het feit, dat deze reactie eerst kon opkomen, toen het onrecht begon plaats te grijpen, dat ze ondenkbaar was vóór den val, en eerst in een zondig geslacht zich kon uiten, bracht van zelf teweeg, dat van meet af bij de reactie van het rechtsgevoel tegen het onrecht met den gevallen staat van den mensch te rekenen viel, en dat ten gevolge hiervan de zuiverheid, de heiligheid en de eenparigheid van de opkomende reactie kon te loor gaan. Ten eerste de *zuiverheid* van onze sensatie tegen het onrecht, òf omdat het gevoel niet fijn genoeg werkt, òf omdat eigenbelang ons rechtsoog geheel of ten deele blinddoekt. We letten dan op het doorzwikken van de balans van de weegschaal niet, en zien, wat scheef is, voor recht aan. Ten tweede de *heiligheid*, in zooverre van lieverlede de indruk verzwakt, dat het recht Godes is, en ten slotte algemeen de voorstelling ingang vindt, alsof het de mensch en de mensch alleen ware, die het recht bestelde. En ten derde gaat de *eenparigheid* te loor, doordien onder menschen ook op dit gebied verschil zonder einde opkomt, en de één zoo lang driest als recht proclameert, wat de ander verfoeit als klinkklaar onrecht, tot ten slotte eigendom diefstal wordt oftewel recht en onrecht zich vermeien in het spel, dat van stuivertje wisselen

spreekt. Op zichzelf ware het dan ook verre van ondenkbaar geweest, dat na verloop van straks *60* eeuwen het zintuig van het rechtsgevoel geheel verstompt ware.

Dat dit nu niet zoo uitkwam, maar dat integendeel, in weerwil van onze verzwakking en afdoling, het vermogen om *voor* het recht en *tegen* het onrecht te gevoelen, nog zoo in 't gemeen stand hield, en slechts in gedegenereerde kringen, en ook daar nog maar voor een deel, uitsleet, is vrucht van wat de geestverwanten van Calvijn als „de Gemeene Gratie" belijden. De algemeene verwildering is hierdoor gestuit, en ook, waar ze een oogenblik doorbrak, gelijk onder de Septembristen in 1795, en onder de Communards te Parijs in 1871, toch ijlings weer te niet gedaan. Geheel afgezien van de vraag, of er ingeschapen rechts*kennis* in ons huist, is 't het ons ingeschapen en tegen alle verbastering in gehandhaafde rechts*gevoel*, dat een geordende saamleving onder de menschen mogelijk heeft gemaakt, en niet hoog genoeg kan het op prijs worden gesteld, dat het gevaar, dat uit den val hiertegen oprees, door de Gemeene Gratie ondervangen is. Daar nu deze Gemeene Gratie niet onder de Bijzondere Openbaring valt, moet de geheele rechtsbedeeling, die onder alle natiën buiten Israël, en met name in Rome's machtigen burgerstaat, althans privaatrechtelijk in zoo keurige verfijning optrad, hare verklaring vinden in het natuurlijke menschelijke leven; en niet in de gegevens van bijzonder karakter, waarvan de Heilige Schrift ons het beeld te aanschouwen geeft. Niet uit den Bijbel, maar uit de natuur, de historie, en de wetenschap der volken buiten Israël, moet deze ten troon verheffing van het recht worden gekend.

§ 11.. *Gemeene Gratie.*

Doch al moest juist met het oog op deze tot stand koming van een natuurlijke rechtsbedeeling, die wel door de Gemeene Gratie gedragen wordt, maar toch buiten de Heilige Schrift omging, bijzonderen nadruk gelegd op het zintuig van de rechtssensatie, dat van onze natuur onafscheidelijk is, hiermede is geenszins gezegd, dat daarom deze vóór-Christelijke rechtsbedeeling buiten alle Openbaring plaats greep. Het vermoeden, dat dit alzoo geweest zou zijn, pleegt alleen op te

komen bij wie materialist is of althans, ook waar iets hoogers hem blijft toespreken, Deïst bleef of in het Agnosticisme zijn Labyrinth vond. Wie in gezonden zin *gelooft*, kan zich het verloop der dingen op deze aarde noch vóór noch ná Christus ooit anders dan onder de gestadige, alles omvattende en alles regelende Almacht Gods denken. Natuurlijk moet men bij de overweging hiervan op zijn hoede zijn, om niet de grenslijn, die de algemeene en bijzondere Openbaring afscheidt, te verflauwen of uit te wisschen, maar in de veelzeggende redevoering van den apostel Paulus op den Areopagus te Athene, gelijk ons die in Handelingen XVII : 22 is overgeleverd, geeft dan toch de Heilige Schrift zelve ons de aanwijzing, dat de bevolking van deze aarde, buiten Israël, niet in dien zin door God verlaten was, alsof er geen licht meer van zijn Legertente onder de volken zou zijn uitgegaan. Er is onder de heidensche volken, niet gelijk in Israël door breuke in het bestaande, onder gedurige inglijding van het wonder, en onder het inbrengen van nieuwe elementen, die uit het Paradijs niet te verklaren waren, een verandering in den natuurlijken toestand teweeggebracht. Veeleer vindt alwat zich in Egypte en Babylon, in Indië en Perzië, in Griekenland en Rome, onder de Kelten en Germanen, historisch vertoonde, zijn eenige en uitsluitende oorzaak en bron in het natuurlijke leven, dat produkt van de Schepping was; maar nooit is dit produkt van de Schepping door Gods Voorzienig bestel losgelaten. Het heeft geen oogenblik bestaan noch gewerkt, zonder de inwerking zijner kracht en niets is er in dit leven van ons geslacht tot eere en schittering gekomen, waarvan de aandrift niet uit Zijn majesteit moet worden afgeleid. Als er in Egypte een Ramses, in Babylon een Hamarubi, in Griekenland een Socrates of Solon, of in Rome een Cicero of Caesar optreden, dan zijn en blijven deze machtige personen *Zijn* creaturen, is uit *Hem* hun wijsheid en krachtsbetoon, en is *Hij* 't, die de gelegenheden en tijden alzoo beschikt heeft, dat zij juist op die plaats en in dat tijdsgewricht moesten optreden, om op het pad van hun volk licht te doen uitstralen. Natuurlijk mag dit niet in zulk een zin verstaan worden, alsof de Almachtige God slechts hulpdienst verleende, waar menschelijke veerkracht te kort schoot. Bij God mag en kan aan eene zoo uitwendige verhouding niet gedacht worden. Hij komt niet bij de natuur bij, maar werkt *in* het natuurlijke en richt het door Zijn alwetende voorbe-

schikking spontaan op het door Hem gekozen doel. Alleen maar, de historie is geen uurwerk, dat eenmaal door God opgewonden, nu uit zich zelf loopt en eens zal afloopen. Veeleer is en blijft heel het saamstel van dit leven één organisch geheel, waarin Gods almachtigheid als de bewegende ziel woont en werkt, en in dit machtig lichaam trilt geen zenuw, trekt geen spier en ruischt geen ader of het is God, die in alles 't leven tintelen doet en zulks wel van oogenblik tot oogenblik.

Dat in deze historie nu en dan het bijzondere optreedt, is niet te betwisten. Telkens en telkens verhaalt de historie ons van buitengewone persoonlijkheden en van buitengewone gebeurtenissen, die een machtigen keer in het bestaande te weeg brachten; en ook in dit alles is openbaring; edoch altijd op die wijze en in die mate, dat het persoonlijke en het natuurlijke niet wordt te buiten gegaan, en dat er van een Bijzondere Openbaring nog ganschelijk geen sprake is. De afwisseling toch van het gewone met het buitengewone is vaste eigenschap ook in het natuurlijke. Op elk gebied openbaart dit zich. Aardbevingen zijn buitengewoon. Buitengewoon is het zichtbaar worden van staartsterren. Buitengewoon is de maan- en zonsverduistering. Buitengewoon zijn de athmospherische wisselingen van verzengende hitte of van afkoelingen tot een twintig graden beneden het vriespunt. Buitengewoon is nu en dan de oogst, die ons ten deel valt. Buitengewoon is een raspaard, dat alle andere verre achter zich laat. Buitengewoon is de lengte van een reus. Hoe wisten niet onze vroegere kermissen van allerlei soort extravagante menschelijke verschijningen te verhalen. En dit *buitengewone* gaat overal door. Op de scholen, bij het leger, bij de vloot. Wie geeft een tweeden De Ruyter? Wie een veldheer als Napoleon? In het optreden van buitengewone persoonlijkheden op rechtskundig en staatkundig gebied ligt ook niets, dat het natuurlijke te boven gaat en evenmin worden de grenzen in de gemeene openbaring overschreden, indien een samenloop van buitengewone gebeurtenissen ommekeer in den toestand brengt. Het onderscheid tusschen de gemeene en de bijzondere Openbaring wordt intusschen door deze exceptioneele verschijningen en verschijnselen volstrekt niet opgeheven. Wat de bijzondere Openbaring van de gemeene Openbaring onderscheidt, is uitsluitend het intreden *van een nieuw element*, dat bij het natuurlijke bijkomt, het omzet, zijn wonden heelt

en het tot hooger stand opvoert. Nooit daarentegen mag de voorstelling worden toegelaten, alsof Gods beschikking en bestel en dus ook Gods Openbaring, wel in het bijzondere, doch niet ook in het natuurlijke te bespeuren viel. In artikel II heeft de Belijdenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland het zoo volkomen juist uitgedrukt: „Wij kennen Hem door twee middelen. Ten eerste door de schepping, onderhouding en regeering der geheele wereld". Maar „ten tweede geeft Hij zichzelven ons nog klaarder en volkomener te kennen door Zijn heilig en Goddelijk Woord". Daar nu de bedeeling van het Recht oorspronkelijk in de Schepping als in kiem gegeven werd, en zoo door de historie als door de onderhouding in de creaturen ontwikkeld is, zoo spreekt het vanzelf, dat niet eerst met de wetgeving, als wier tolk Mozes optrad, maar reeds lang vóór Noach, de totstandkoming dagteekent van die alzijdige saamleving, die bij afwezigheid van alle rechtsbedeeling zich eenvoudig niet denken laat, en dat deze zoo voor-als buiten Israelitische rechtsbedeeling, niettegenstaande alle gebrek, dat haar aankleefde, toch als een door God, of door de goden opgelegde macht gevoeld werd. Alle werk openbaart zijn meester; en hoe hooger de meester in zijn kunst staat, des te rijker is de openbaring, die hij in zijn werken biedt. Brengt nu het Godsbegrip zelf de hoogste uitnemendheid in graad met zich, zoodat God als „Opperste kunstenaar en Bouwmeester", (Hebr. 11 : 10) van het wereldgebouw zeer verre, allen creatuurlijken kunstenaar te boven gaat, zoo ligt hierin vanzelf opgesloten, dat de zelfopenbaring Gods in zijn scheppingswerk in rijkdom en alzijdigheid alle expressie van den menschelijken kunstenaar moest overtreffen. Voegt men hier nu bij, dat God het kunstwerk zijner schepping niet als van zich afzet, om het nu voorts, in Deïstischen zin, aan zichzelf over te laten, maar elke veer ervan, eeuw in eeuw uit, alsm et zijn eigen Goddelijken vinger spannen blijft, en het op elkaar inwerken van alle veeren en cylinders van seconde tot seconde én regelt én stand doet houden, dan behoeft de onzalige meening geen verder brandmerk meer, alsof de Openbaring Godes zich bepalen zou, tot wat de Heilige Schrift ons biedt. Maar even beslist als deze Gode onwaardige voorstelling weerstaan moet, even veerkrachtig is elke poging te bestrijden, om deze Gemeene openbaring, gelijk zij in de schepping en historie optreedt, ook maar eenigszins op één zelfde lijn te plaatsen, met de Bijzondere. De halfgeloovige

neigt hiertoe gestadig, om op het bijzonder karakter der Bijzondere Openbaring zooveel het maar even kan, af te dingen, en in den kring, die in dat afdingen naar het meesterschap dong en dingt, loopt het dan ook steeds uit op een wegcijferen van het bijzondere door opsmelting ervan in het gemeene. De Bijzondere Openbaring wordt dan zoolang afgevijld en afgeschaafd, de Gemeene zoolang gerekt en opgehoogd, tot beider lijn geheel saamvalt. Het hierin schuilend gevaar wordt alleen voorkomen door het verschillend en uiteenloopend karakter van beide openbaringen tot zijn recht te doen komen, en dit wel onder het signatuur van het *wonder* als inbreuk op de vaste orde, die de Gemeene openbaring tot voertuig dient.

Aan de twee uitersten, die hierbij zoo licht opkomen, moet daarom gelijkelijk weerstand worden geboden. Eenerzijds aan het particularisme, alsof er met geen openbaring Gods te rekenen viel, dan in de lijn van Adam, Noach, Abraham, Mozes, Christus. En anderzijds aan het valsche universalisme, dat er steeds op uit is, om de bijzondere Heilsopenbaring te verlagen tot een uitvloeisel van de gewone zelfopenbaring Gods, alleen met een graadverschil van hoogeren golfslag. Ook voor het Recht heeft de bijzondere Openbaring een eigen beteekenis, maar niet uit haar is de gewone rechtsvorm opgekomen. De bijzondere Openbaring gaf levensbezieling, correctie en aanvulling, maar onder de volken buiten Israël en als uitvloeisel van Schepping, Val en Gemeene gratie is het gebouw van het recht verrezen. Vandaar thans de vraag, vanwaar het recht zijn inhoud ontving.

§ 12. *Het recht dat God op ons heeft.*

Is het vermogen om een sensatie van recht of onrecht te ondergaan aan de menschelijke natuur ingeschapen, en biedt de Bijzondere Openbaring voor het recht slechts bevestiging, correctie en aanvulling, dan doen zich voor den inhoud van het recht twee mogelijkheden voor, en wel, óf dat het een verzinsel van den mensch en spel van toeval zij, óf dat het van Godswege zich aan het bloot formeele rechtsbesef van de menschen vertoond heeft, en als door God opgelegd, aanvaard is; iets, waarbij steeds te rekenen valt met de natuurlijke bijomstandigheid, dat het onrecht eerst na den val tegenover het recht te staan

kwam. Stellig is hier het laatste te kiezen. Men gevoelt dit aanstonds, zoo men het statutaire recht, dat door een particuliere vereeniging artikelsgewijze werd opgesteld vergelijkt met het recht, waarvan de schending onze conscientie aanklaagt. In serieuze vereenigingen mogen zulke statuten nog zekeren normalen rechtsgrond tot fundament kiezen, maar hiernaast staan tal van andere vereenigingen, waarin men aan gril en toeval de statutaire inrichting ontleent. Vraagstukken van moreelen aard nu uitgezonderd, verkeert elk vereenigingslid onder zulke statuten, en hij weet dat ze zijn van menschelijke makelij. Als van Godswege opgelegd beschouwt zulke sociteits- of sportstatuten niemand. Het zijn speeldoozen met rechtsfiguren er in, maar met *het* recht hebben ze nauwlijks den vorm gemeen. Het is al namaak in tin, van wat de levende rechtsfiguur in het verband met het gemeene menschelijke leven is.

Laat men dit particuliere vereenigingsrecht nu terzijde en komt men op het gemeene menschelijke recht, dan moet aanstonds worden onderscheiden tusschen het recht, dat God op ons heeft en het recht, dat ons ten opzichte van het creatuur, mensch of dier, beheerscht. Van het recht Gods is in de studie van het recht steeds minder sprake. Niet alleen wordt Gode Zijn eere als Schepper van het formeele rechtszintuig en als Fontein van den rechtsinhoud onthouden, maar bijna algemeen gaat men thans zoover, dat er van een recht, dat God op ons, op onze personen, op onze krachten en talenten, op onze bezittingen en inkomsten, ja, op ons leven heeft, schier nimmer meer gewaagd wordt. In de vroomheid mag het sentiment spreken, en het mag philanthropische neigingen kweeken, maar van een recht Gods hoort men vaak niet meer. De beschouwing over de bedeeling van het recht is bijna geheel en al uit de heilige sfeer uitgeschoven. Het is al louter menschelijk geworden; en dat bij *alle* recht, allereerst zelfs, met het recht, dat God op ons heeft, te rekenen zou zijn, wil er niet meer in. Reeds de lezing van den 119 Psalm bewijst, hoe geheel men door inneming van dit standpunt van de Heilige Schrift is afgedoold. De bede: „Heere, leer mij uwe rechten!" „Ik loof U voor de rechten Uwer gerechtigheid!" en zoo veel meer, zijn hier beslissend. Doch dit niet alleen. Het laten glippen van het recht, dat God op ons heeft, strekt veel verder. Waarop anders toch steunt *de rechtvaardigmaking*, die bij alle zaligmakend geloof de zenuw is, dan op het feit, dat alle creatuur vóór alle dingen het recht, dat God op ons heeft,

eeren moet; dat de smaad van alle onrecht daaruit voortkomt, dat Gods gezag er in gehoond wordt; en dat alle rechtsbesef verflauwt en zijn energie verliest, zoo Gode het Hem toekomende recht te geven, niet de eerste aandrift in alle vroomheid blijft. Het *Soli Deo gloria*. Niet een religie alleen om zalig te worden, maar om Gode zijn onbetwistbaar recht te geven, al gaan we er zelf mee onder. Het rechtsbesef van den martelaar. Wat beteekent: Vrede door het bloed des Kruises! anders, dan dat de voldoening van Gods recht op aarde uitgangspunt voor alle Christelijk geloof moet zijn, en dat het heenglijden over de schending van Gods recht, 't welk het karakter van alle zonde uitmaakt, om in vroom gedoe een uitweg te zoeken, niet alleen de religie vervalscht, en met name de Christelijke religie in haar tegendeel verkeert, maar ook aan alle rechtsbedeeling op aarde haar vasten grondslag in God zelf ontneemt. Het niet meer rekenen met het recht, dat God op ons heeft, en het pronken met een geloof, waar de rechtvaardigmaking uit is gelicht, heeft dan ook op bedenkelijker wijze dan velen vermoeden, het recht in maatschappij en staat ondermijnd. Men kent de rechtsontzenuwende en rechtsondermijnende theorieën, die in den overtreder slechts een slachtoffer van zijn bedervende omgeving willen zien, en dies alle straf, als een vergrijp aan den ongelukkige afkeuren. In de eeuw der Reformatie heeft het opnieuw nadruk leggen op „de rechtvaardigmaking door het geloof" in den destijds ontwrichten socialen toestand weer eerbied voor recht en orde gewekt, — in onze dagen daarentegen ontwaart men telkens, hoe een modern religieuze opvatting, die van geen rechtvaardigmaking meer hooren wil, de banden van het recht losmaakt. Een rechtsopvatting, die niet allereerst bedoelt Gode het Hem toekomende recht te geven, verstaat het Kruis van Golgotha niet, en rafelt de koorden van het recht ook in het wereldleven steeds meer los. God bezit het recht, om van ons te eischen, dat wij om Zijnentwil ook de rechten, die onder menschen zijn ingesteld, eerbiedigen zullen, en alleen zoo zich dit besef, in het hart der volken krachtig doet gelden, rijst weer hoog om de veste van het recht de heilige muur, die het beschermen moet.

Deze rechten, die God op ons heeft, zijn niet allen van een zelfde karakter. Ze hebben betrekking in de eerste plaats op ons persoonlijk verkeer in het verborgene van ons zieleleven met den Oneindige. Ze

raken in de tweede plaats den eeredienst in vereeniging met anderen. Ze stellen in de derde plaats eischen aan de conscientie. Ze doen zich in de vierde plaats gelden op zedelijk gebied. In de vijfde plaats leggen ze beslag op onzen tijd, onze kracht en onze talenten. En in de zesde plaats op de geldelijke middelen, waarover aan ons de beschikking bestaat. Dit alles echter moet hier verder onbesproken blijven. Alleen het recht, dat de verhoudingen tusschen creatuur en creatuur regelt, vormt het voorwerp van ons onderzoek. Het overige opgenoemde vindt zijn behandeling in de Dogmatiek, in de Ethiek, in de Liturgiek, en ten deele zelfs in de Philanthropie en zooveel meer. Stellig moet ook op die buiten ons onderwerp liggende rechten Gods gewezen en nadruk gelegd, omdat ook in de dogmatiek en ethiek zoo telkens de aandrift wordt verzwakt, om voor het recht Gods uit te komen, en evenzoo omdat alleen in dit breede complex van „Gods rechten op ons" ook Zijn Goddelijk recht, om ons het recht in de menschelijke saamleving op te leggen, als bron van alle civiel en publiek recht, begrepen wordt. Een volk staat laag, zoo de klem van zijn recht alleen in dwang en straf ligt. Het klimt reeds op tot hooger standpunt, zoo 't ons ingeschapen besef van recht het geldend recht weet te waardeeren. Maar het hoogst staat in rechtszin het volk, dat in het recht, waaronder het leeft, Goddelijke ordinantie ziet en eert, en er om Gods wil aan gehoorzaamt. Onder de Presbyterianen in Engeland is dit hoogste standpunt eens voor een korten tijd bereikt geweest. Hun leuze was toen wat in 1 Joh. 3 : 6 heet: „Die de rechtvaardigheid doet, die is rechtvaardig, gelijk hij (Christus) rechtvaardig is". Rechtvaardigheid genomen in den zin van *recht Gods.*

§ 13. *Het rechts-instinct.*

Voor wat de openbaring betreft van het recht, dat van Godswege onder menschen heerschen moet, komt in de eerste plaats aan de orde de vraag naar de onderscheidene wijzen, waarop deze openbaring kon en kan plaats grijpen. Dit recht strekt om aan te geven de regeling, die gelden zal voor de verhoudingen, waarin de mensch tot zichzelf en tot zijn omgeving staat, waarbij dan het begrip van omgeving alles in zich sluit, waarmeê de mensch in betrekking komt, met name zijn

medemenschen, de dieren en het goed dezer aarde. Ten deze nu doet zich drieërlei mogelijkheid voor. De kennisse van het hierbedoelde recht kan gedacht worden: 1° als *van nature ons eigen*; 2° als ons aangezegd, d. i. door woord, droom of beeld medegedeeld; en 3° als door ons zelf op te maken uit de gegevens, die natuur en historie ons voorhouden. Bij alle deze drie wordt in den mensch het vermogen om een sensatie van recht of onrecht te ondergaan, als ondersteld gedacht. Alleen daar waar het geestelijk zintuig voor rechts-gewaarwording aanwezig is en werkt, kan kennisse van het recht worden opgenomen.

De eerste vorm van mededeeling, die het rechtsbesef beschouwt als van nature ingeschapen of ingeprent, kan gedacht worden als instinct of als som van ideae *innatae*. Het instinct wijst aanstonds van den mensch op het hooger ontwikkeld dier terug, naardien het instinct in al zulke dieren zich veel sterker en in veel vaster vorm uit. Tweeërlei is in dit dierlijk instinct te onderscheiden. Er is in het dier een bloot technisch instinct, dat nog steeds als volstrekt onverklaard onze bewondering wekt. De stipte maat van de mazen in het spinweb kan nog altoos geen kunstenaarshand met die volstrekte nauwkeurigheid nabootsen. Dit technisch kunstwerk nu volbrengt een pas kort geleden geboren spin zonder ooit een web gezien te hebben, geheel uit zich zelf; en dit niet eens met de voorpooten, zoodat men nog aan studie denken kon, maar schier geheel machinaal met de achterpooten. Van zulk een instinctief aangeboren kunstvaardigheid is bij ons menschen nimmer sprake. Verborgen mogen in ons lichaam, van onze eerste wording af, allerlei technische en chemische processen plaats hebben, maar afgezien van wat de mensch onbewust ondergaat, of gelijk in de ademhaling, ongewild vanzelf uitricht, bekwaamt zijn instinct hem tot geen enkele handeling, die wat technische volkomenheid treft, ook maar van verre met de webbe der spin vergelijkbaar ware. Doch zelfs tot dat technisch praeciese bepaalt zich het instinct bij het dier niet. Het opvliegen van de klokhen tegen de kat, die het waagt, haar nest te naderen, en onder het naderen op de kiekens loert, is een instinctieve handeling van geheel andere soort en orde, waarbij zich moederlijke bezorgdheid, in het beramen van tegenweer, in moed, durf, en kansbepaling uit, en zulks op een wijze, die aan het gevoel van roeping en plicht althans zeer na verwant. De Darwinisten pogen het geheimzinnige dat in dit dierlijk instinct schuilt te verklaren door te

wijzen op overgeërfde gewoonte. Reeds voor het technisch instinct gaat dit zeker niet door. Overerving toch door gewoonte, wat altoos op namaak door de natuur neerkomt, mist altoos het stipt nauwkeurige, terwijl het actieve instinct, gelijk we dit vooral in de vogelenwereld waarnemen, een veel te sterk element van plichtsbesef verraadt, om bloot machinaal te worden opgevat. Gewoonte kan op zichzelf zeer wel groote vaardigheid verleenen, mits bij hetzelfde individu. Een neger, die in zijn hut nooit van een trap afwist, beeft en rilt, zoo ge hem in een *sky scraper* ook maar van de vijfde verdieping naar beneden laat klouteren; terwijl een padvinder in New-York tien verdiepingen omlaag de trap afsnort zonder één misstap. Bij overerving daarentegen treedt steeds variatie in. Al kan toegegeven, dat in 't bergland de formatie van het lichaam een eigenaardige hebbelijkheid vertoont, die de bewoners der lage landen missen, en dat 't kind op de zeekust geboren een andere verschijning in volwassen staat oplevert dan het kind van den man in de mijnen, toch is bij deze onmiskenbare overerving als gevolg van gewoonte, nooit van een identiteit sprake, gelijk het instinct die regelmatig vertoont. Overerving geeft steeds de eindelooze variatie, het instinct het gelijke. Neem honiggraad, zwaluwnest, spinnewebbe, of wat ge wilt, en altoos weer vindt ge dezen regel bevestigd. Metterdaad kan dan ook bij het instinct niet anders, dan aan eene in de natuur ingeschapen eigenschap gedacht worden. Gelijk het hart ons den polsslag regelt, zonder dat wij zelf den slag bepalen, en de longen de inhaling en uitblazing van lucht doen plaats hebben, zonder dat wij zelf de ademhaling beheerschen, zoo ook werkt het instinct bij het dier, niet naar gelang het dier het zichzelf indenkt, wil en bepaalt, maar mechanisch, onvrij en gewerkt door een macht, die wel in het dier uitkomt, maar haar zetel buiten het dier heeft.

Soortgelijk instinct nu valt ook in den mensch te bespeuren, bij 't kind meer dan bij den volwassene, bij de primitieve volken sterker dan bij natiën van rijker ontwikkeling. Zelfs zou men geneigd zijn, het instinct bij den mensch te beschouwen als weinig meer dan een kruk of leiband, om hem te leeren loopen, doch die als men ten slotte liep, dan ook van zelf wegviel. Ten deele is dit ook zoo. Tot hoe rijker bewustzijn, zelfbeheersching en krachtsontplooiing we geraken, des te minder blijft er nog eenig spoor van instinctieve werking te ontdekken.

Bij nader onderzoek blijkt intusschen, dat wie zoo oordeelt zich vergist. Zeer zeker gaat veel van wat bij den onontwikkelde onbewuste handeling van het instinct was, bij den rijper ontwikkelde in bewuste actie over, maar het is onjuist te zeggen, dat hiermede het instinctieve geheel wegvalt. Wijsheid in onderscheiding van het verstandelijk weten, tact in het optreden, het doen van een gelukkigen greep, het geniale zelfs is aan het instinctieve verwant. Ongetwijfeld moet op heilig terrein hierbij gerekend met de leiding van den Geest Gods, maar dit gaat geenszins voor alle verschijnselen van wijsheid, tact, greep en genialiteit door. Deze factoren toch komen evenzeer uit bij het zedelijk slechte, tot zelfs bij roof en diefstal. In de zedelooze litteratuur valt volstrekt niet alle genialiteit te loochenen. Bij verleiding heeft maar al te vaak tact, greep en kunstvaardigheid geen geringen invloed. En evenzoo merkt ge omgekeerd, hoe soms zelfs een minder ontwikkeld persoon wonderbaar slag heeft om met lastige paarden en stieren te handelen; en met name veler kunst om met slangen en wilde dieren in hun kooien om te gaan, verraadt altoos weer soortgelijke instinctieve macht. Fichte's begripsopvatting (*Anthropologie* pag. 473), dat instinct het vermogen zou zijn om iets te doen, „dat het stempel draagt, als ware het doelbewust, ... terwijl toch feitelijk bij het instinctieve alle doelbeoogen wegvalt", laat, hoe na ook aan de waarheid komende, toch dit gewichtig element nog buiten rekening. In den mensch heeft het instinctieve onmiskenbaar tweeërlei graad. Vooreerst als bloot technischen factor gelijk bij het dier, maar dan ook als factor van bewuste actie, die onder den indruk van een magischen drang geschiedt. Wie een drenkeling naspringt, handelt volkomen bewust, zoo mogelijk zelfs trekt hij eerst zijn kleeren uit, maar zoo sterk prest hem hierbij toch de magische drang, dat meer dan eens het ondoordachte in het water springen met den prijs van het eigen leven is geboet. Als een moeder zulks doet om haar kind te redden, kan hier nog zelfbewuste zelfopoffering in spreken, maar in verreweg de meeste gevallen is er van nadenken gansch geen sprake. Er zijn gevallen te over denkbaar, dat de onbezonnene er toe overgaat, terwijl de man van rijker inzicht voelt en inziet, dat hij 't niet doen mag. Het klare inzicht, dat er *twee* verdrinken zullen om te pogen er *één* te redden, geeft dan den doorslag. Toch mengt zich in dit instinctieve zijdelings het rechtsbesef. Als bij stormweer een schip op de kust stoot, en de schepelingen,

die op mast of ra verkleumen, om hulp roepen, dan kan het volk in het dorp niet als ging het hun niet aan, de lichten dooven en naar bed gaan. Een instinctieve drang dringt het volk naar de duinen en naar het strand, en de man van de strandwacht, in wiens handen zich de sleutel bevindt van het schuitenhuis, waarin de reddingsboot staat, loopt van zelf met de sleutel in de hand zijn huis uit. Anders te doen zou rechtsschending wezen. Die schepelingen daarginds, die met den dood worstelen hebben er recht op, dat niets onbeproefd worde gelaten om hen te redden. Het instinctieve medegevoel werkt alzoo met het plichtsbesef saam, en in hooggespannen bewustheid gaat 't alles toe. Als een jong wicht kruipt op een portaal, dat op een gevaarlijke trap uitloopt, en ge komt er langs en ziet, dat 't kind zóó zóó er af zal vallen op den marmeren vloer beneden, dan *kunt* ge niet doorloopen, al hebt ge het nog zoo druk; dan dringt een magisch instinct, saam met sterk sprekend plichtsbesef u, om het kind van die trap af te trekken, en lukt het u, dan weet ge uitnemend wel, dat ge u op geen overdadige goedheid te beroemen hebt, maar dat de moeder van het kind er *recht* op had, dat ge haar kind zoudt vrijwaren voor allicht doodelijken val. Natuurlijk kan ook hier verbastering of ontaarding intreden. Men ziet dit aan de moederborst. Instinctief voelt de jonge vrouw op het oogenblik, dat ze moeder wordt, hoe de melk, die haar borst zwellen doet, bestemd is voor het wicht, dat ze ter wereld bracht. Dat kindeke is er instinctief op aangelegd, om even als het jonge veulen of het jonge hondje, terstond de tepel te zoeken, en zoo niet kan het met de lipjes die tepel aanraken, of het zuigt, iets wat het nog nooit leerde, maar instinctief kan. En al is het nu, dat door verfijning ontaarde beschaving de moedermelk verdrogen doet en straks de moeder zelve verleidt, om de taak van haar kind te voeden op een min over te dragen, de natuurwet blijft niettemin getuigen, dat bij elke vrouw de melk in haar borst haar ten bate van haar eigen kind is geschonken, en het feit spreekt dat bij alle natuurvolken elke moeder van zelf de borst aan haar kind geeft, en dat het kindeke even instinctief de borst zoekt, de tepel tusschen de lipjes neemt en zuigt. Ook hier paart zich plichtsbesef aan instinct, en ook hier werd uit het instinct een recht en een daar tegenoverstaand plichtsbesef geboren. Het moederinstinct uit zich evenzeer, als het jonge wicht door een bedenkelijken vonk in de wieg, of door het kruipen naar de wieg

van een giftig insect, in gevaar komt. Ook dan redeneert de moeder niet, maar instinctmatig heft haar hand zich op, om dien vonk te dooven, of dat bijtend insect van haar lieveling af te slaan. Ten deele nu valt bij dit alles het instinct van het dier met het instinct van den mensch saam. Zelfs moet erkend, dat het dierlijk instinct niet zelden het menschelijk instinct in slimheid overtreft, en toch dient er op gelet, dat de werkzaamheid van het instinct bij het dier zooveel spoediger ophoudt. Er zijn dieren bij welke na drie maanden reeds alle relatie met de jongen wegviel, terwijl bij den mensch de instinctieve band, ook afgezien van de eigenlijke opvoeding, soms tien en meer jaren voortduurt. Gaat nu die instinctieve zorg straks in meer bewuste opvoeding over, dan komt dit verschijnsel nog sterker uit. Wel toch is er ook bij de dieren, vooral bij de vogels, een niet zoo onbeteekenende opvoeding, maar én beperkter van aard, én spoediger overgaande.

Juist nu het langer aanhouden én van de instinctieve verbinding én van die bewuste opvoeding, brengt te weeg, dat de sensatie van recht, waarvoor de mensch en niet het dier het zintuig bezit, te beter gelegenheid heeft om door te werken, zoodat als vanzelf het besef van een *rechts*-betrekking geboren wordt, die de moeder beseffen doet, dat haar kind recht op haar zorge heeft, en bij wanopvoeding later het kind doet beseffen, dat het op betere verzorging en opvoeding *recht* had gehad. De bewering gaat derhalve niet op, dat het instinct zelf ons rechtskennis aanbrengt. Wat ons instinctief toekomt, zijn gewaarwordingen en aandoeningen, die ons aangrijpen en tot actie uitdrijven, en, afgescheiden hiervan is het ons zintuig voor recht en onrecht, dat er vanzelf op toegepast, ons in het zich voordoende geval de aanwezigheid van een rechtsbetrekking en c.q. de schending van die rechtsbetrekking kennen leert. Doch al brengt ons redegevend denken ons van achteren deze onderscheiding aan, feitelijk komt de verbinding van de gewaarding, die tot actie dringt, met de daarop toe te passen rechtsensatie niet door een daad van ons denkend bewustzijn tot stand. Beide én de gewaarwording én de daarop volgende rechtsdrang komen rechtstreeks en onmiddellijk in ons op en leiden vanzelf tot een eenheids-apperceptie, die ons instinctief aandoet, als van ons denken en van onzen wil onafhankelijk. Juist dit instinctieve brengt intusschen het gevaar met zich, dat we, bij gemis aan naden-

ken of zelfbeheersching, dit instinctieve oordeel ook daar toepassen, waar het geen recht van bestaan heeft, en voor wat later blijkt onrecht te zijn, opstuiven, als ware het recht. Het instinctieve heeft zijn eigen terrein waarop het geldt, en waar het de grenzen van dat terrein overschrijdt, moet het teruggedrongen.

Tot gelijke conclusie komt men door de oplossing te zoeken in appriorismen of in wat men op Plato's voetspoor voorheen *ideae innatae* noemde. De opvatting toch, die na Kant's critiek veelzins ingang vond, alsof per slot van rekening al onze voorstellingen, ook de algemeene, waaruit we deductief redeneeren, eerst inductief te bewijzen waren, moge aan logische klaarheid bevorderlijk zijn, maar buiten de denkwereld gaat ze in de wereld van het feitelijke leven niet op. De dieren toonen ons dit. Als een duif voor het eerst een valk of sperwer te zien krijgt, heeft ze op het eigen oogenblik besef van het levensgevaar, dat haar bedreigt en schuilt ze weg in haar til. Ze ziet niet maar in de lucht iets, dat lijnen, vorm, en tint heeft, en zich beweegt, maar ze herkent onmiddellijk *haar vijand*. En dat ze met een vijand te doen heeft, maakt ze niet op uit snavel of klauw, maar instinctief weet en voelt ze, dat die vreemde verschijning, die boven haar fladdert, haar bedreigt met den dood. Tot die wetenschap komt de duif niet door redeneering, noch doordien ze les kreeg in de vogelkunde, immers ook al heeft ze nog nimmer iets van zulk een roofvogel gemerkt, toch weet ze instinctief, dat ze met haar vijand te doen heeft. Bezit nu de duif, en evenzoo de nog kleinere musch, het vermogen om zulk een saamgestelde verschijning, als zulk een roofvogel biedt, tot „eenheid van beeld" te herleiden, en zonder nader onderzoek er het karakter van te gissen, dan verklaart het zich, hoe ook de mensch, als hij een leeuw of paard waarneemt, niet maar lijnen, vorm en kleuren waarneemt, doch rechtstreeks de apperceptie van heel een saamstel, als zijnde een dier, en wel bepaaldelijk in den vorm van leeuw of paard voor zich heeft en herkent. Niet ons bewustzijn voegt de lijnen, vormen en tinten tot eenheid saam, maar het beeld der dingen is in ons, en we herkennen, wat aan dit beeld beantwoordt. Een jong kind neemt, als het een poes ziet, niet de lijnen, vorm en tinten en bewegingen op, om nu door redeneering tot de slotsom te komen, dat het met een poes te doen heeft, maar het grijpt onmiddellijk de gestalte, het eenheidsbeeld van het wezen, dat het

voor zich heeft, en vermaakt zich al spelend met dit geheel eigenaardig creatuur. In God zelf kwam eerst het volle beeld op, van wat zijn Almachtige Schepping wilde. De schepping van het dier is niet een beproeven geweest, door welke combinatie van lijnen, vormen en tinten iets interessants te verkrijgen ware. Het beeld zelf van het creatuur, dat komen moest, stond op eenmaal in zuivere gestalte voor Gods aangezicht, en de lijnen, vormen en tinten, die daarin bijeen waren gevoegd, dienden slechts subsidiair om het in de voorstelling geziene beeld te verwerkelijken. Het beeld zelf is er 't eerst, en blijft doel en hoofdzaak, en het samenstel, dat dient, om het beeld te realiseeren, blijft aan dat doel ondergeschikt. Juist zoo is het ook bij de kunstenaars onder menschen. Een dichter brengt niet eenige rijmende regels in maat bijeen, om daarna uit deze regelen een gedicht saam te stellen. Zoo moge een rijmelaar knoeien, maar de dichter bij Godes gratie gaat geheel omgekeerd te werk. Hem grijpt het eenheidsbeeld in de ziel aan; niet lang meer, of dat beeld begluurt en ziet hij; en nu eerst grijpt hij het en neemt het in zich op, om 't dan nu ook aan de wereld te toonen; en daartoe doet alsdan maat en rijm en taal slechts *dienst*. Bij een schilder, bij een bouwmeester, bij een beeldhouwer, bij een symphonie-tooveraar is het niet anders. Voor zoover ge met echte kunst te doen hebt, is het volle beeld er altoos eerst geweest en was er van inductie geen sprake. En voorts was er alleen uitwerking en uitvoering, d. i. bezielde deductie uit het Ur-Bild, dat de kunstenaar zag en greep. Het beeld der dingen gaat in God zelf aan de schepping ervan vooraf. In den menschelijken kunstenaar doet zich hetzelfde verschijnsel voor. In de wereld der dieren herhaalt zich dit in technischen en mechanischen zin, waar het dier zelf bouwt, en evenzoo omgekeerd, waar het niet bouwt, maar gelijk de duif den sperwer als het in haar vizier komend en haar bedreigend beeld waarneemt. Geheel hetzelfde nu, wat mechanisch bij het dier toegaat, vertoont zich organisch bij den mensch. Zeer verre staat in kunstzin het eenjarig kind bij de tienjarige spin of zwaluw ten achter, maar ook in het kind zijn er de aanvangen, en uit die aanvangen ontwikkelt zich het positieve en actieve voorstellingsleven. Eerst in den voltooiden kunstenaar moge dit al zijn schittering openbaren, en eerst de geleerde onderzoeker en wijsgeer moge ons van dit voorstellingsleven de gereede verklaring geven, maar van kindsbeen af werkt het

in ons menschen vanzelf, zonder kunst of onderzoek of geleerdheid, en het is op de beseffen hiervan, die door opvoeding verrijkt mogen worden, maar er niet uit opkwamen, dat alle religie, zedelijkheid en zoo ook rechtssensatie rust.

Het is onwaar, dat Kaïn, toen hij Abel den doodelijken slag toebracht, niet wist, wat hij deed. Een deugniet, die een sigarenwinkel binnensluipt en een kistje pakt en wegloopt, behoeft men niet eerst een wetboek voor te leggen om hem te doen begrijpen, dat hij iets deed, wat hij niet doen mocht. Er is een kennis van recht of onrecht, die instinctief uit het leven zelf opkomt. Ongenoegzaam, en in een van zijn zuiveren oorsprong ontaard geslacht dikwijls valsch, maar toch altoos zoo, dat er zich zekere regeling in de verhoudingen onder menschen in uitspreekt en handhaaft. Er is van nature in ons niet alleen de mogelijkheid om den strijd tusschen wat recht en onrecht is, te gevoelen, maar ook zijn er uitgangspunten voor het recht zelf, die ons aangeboren, ons ingeschapen zijn, en die niet eerst door ervaring of opvoeding ons zijn ingeprent. Bij onzondige ontwikkeling van ons geslacht zouden deze rechtsinstincten veel krachtiger en zuiverder in ons hebben doorgewerkt, maar ook in den beperkten en gebrekkigen vorm, waarin ze thans nog nawerken, bieden zij een machtig steunpunt voor de saamleving aan. Treedt een andere maatschappelijke orde in, die opzettelijk deze instinctieve uitgangspunten van het recht bij den grooten hoop poogt los te wrikken, dan lijdt de saamleving hierdoor tijdelijk aanmerkelijke schade. Toch slechts tijdelijk. Dat instinctieve toch is zoo diep in onze natuur geworteld, dat er nog altoos op zulk een degeneratie een duidelijk uitgesproken reactie is gevolgd, die eeniglijk uit de natuur zelve opkwam. Zie maar, hoe meer dan een eeuw lang in verreweg den breedsten kring van het meer beschaafde leven met alle religie gebroken was, en hoe nu toch, na de bacchanaliën van het materialisme, van zelf weer in schier alle kringen zekere dorst naar religieuze aandoeningen zich bespeuren laat. Onze slotsom kan daarom geen andere zijn, dan dat aan alle positief recht, aan alle rechtsonderzoek en aan alle wetenschap van het recht, steeds voorafgingen enkele in den mensch van nature aanwezige, louter instinctieve rechtsbeseffen, waaruit het ons aangeboren zintuig voor de rechtssensatie, onmiddellijk het onderscheid tusschen wat recht en onrecht was greep.

§ 14. *Instelling van rechtsverhoudingen.*

Thans dient in de tweede plaats onderzocht, in hoeverre ons van Godswege bewuste kennis van het recht is aangebracht door 't *woord*, of ook door *droom* of *beeld*. Wat ons van nature eigen is, werkt instinctief, en klimt eerst uit dit instinctieve tot bewuste kennis op. Het ons van buiten aangezegde, aangekondigde, opgelegde recht daarentegen, wendt zich rechtstreeks tot ons bewustzijn, en kan eerst daarna door gemeenmaking en door veelzijdige toepassing als gewoonterecht zeker karakter van spontane hebbelijkheid verkrijgen. In zijn oorsprong daarentegen wendt het hierbedoelde objectieve recht zich van meet af rechtstreeks tot ons bewustzijn. Het wordt ons aangezegd. We bezitten het niet vanzelf, maar nemen het in ons op; en òf we gehoorzamen er aan òf we handelen er mee in strijd. De vraag is nu, heeft er zoodanige mededeeling van recht van Godswege plaats gehad? Bedoeld is hiermede niet, of zoodanige rechtsoplegging heeft plaats gegrepen op het terrein der Bijzondere Openbaring. Daarover kan eerst later gehandeld worden. Voorshands slaat de gestelde vraag nog uitsluitend op het menschelijk leven, gelijk dit zijn ordening vond in de schepping en ten deele behield na zijn ontreddering door den val. Nu wordt de eenige kennis, die ten deze tot onze beschikking staat, ons geboden in de oudste historische oorkonden, die ons in de heilige Schrift zijn overgeleverd. Hiermee is niet gezegd, dat ook in de overleveringen van andere volken niet nog wel eenig spoor aanwijsbaar kan zijn, dat op den aanvang van ons menschelijk leven terugwijst, maar deze tradities dragen een te onzeker en verward karakter, om vertrouwbaar licht op de gestelde vraag te kunnen werpen, en al behoeft nu nauwelijks herinnerd, hoe de moderne wetenschap weinig beter over het ons in Genesis berichte oordeelt, ja, hoe op rechtsterrein steeds minder met God Almachtig als de Fontein en Bron van alle recht gerekend wordt (zie Mattheus V : 18) voor een ieder, die met den Christus belijdt, dat er „niet één jota, noch één titel van de wet (d. i. van de Openbaring in het Oude Testament) zal voorbijgaan, totdat het alles zal zijn geschied"; en gelooft, wat Jezus uitsprak, dat hij „niet gekomen is, om De Wet (d. i. de Openbaring in het Oude Testament) te ontbinden, maar om die te vervullen" (Mattheus V : 17),

blijft het vaststaan, dat het bij en onmiddellijk na de schepping, metterdaad tot in de bijzonderheden is toegegaan, gelijk ons dit in de Mozaïsche documenten gemeld wordt.

Hierbij staan we nu van meet af voor het alles beslissende dilemma, of conform de evolutieleer de mensch uit het dier verfijnd is, dan wel onmiddellijk als product van Goddelijke vinding in zijn rijken staat geschapen is. Wel vergeten we niet, dat ook vóór Darwin, toen de Evolutieleer nog komen moest, reeds evenzoo de minder vergaande voorstelling ingang vond, alsof de mensch, als halve barbaar ter wereld gekomen, eerst allengs beschaafd en humaan was geworden, iets, wat in de dagen van de Fransche Revolutie dan weer door verwijzing naar de bewoners der Zuidzee eilanden en door het dwepen met den natuurstaat van onschuld — iets, wat vooral de *Aboriginal Society* te Londen dreef — betwist werd, maar op deze kleine variatiën behoeft hier niet gelet. De tegenstelling, die het hier geldt, is in het Darwinisme tot haar strengste consequentie doorgevoerd, en, in de twintigste eeuw mag het probleem niet anders meer gesteld dan gelijk het door de Evolutieleer tegenover de leer van Genesis is geplaatst. Daar nu op grond van de uitspraken van den Christus, waarnaar we verwezen, geen Christenstaatsgeleerde ook maar twijfelen kan, of de Evolutieleer moet, in wat ze ten deze zich aanmatigde, gewraakt, zoodat door ons niet anders dan van het scheppingsverhaal in de Mozaïsche documenten mag uitgegaan, dan komt de vraag, of er rechtstreeksche rechts-oplegging door *het woord* heeft plaats gehad, vanzelf neer op deze andere, of aan Adam en Eva en hun onmiddellijke nakomelingen al dan niet bevelen, geboden of beschikkingen van Hooger Hand zijn opgelegd. Van openbaringen door droomen of door het visionaire beeld kan hierbij voorshands gezwegen worden. Wat dien aangaande in Daniël voorkomt, stond in verband met de Bijzondere Openbaring; en wat in gelijken zin uit het patriarchale tijdperk gemeld wordt, behoorde reeds niet meer tot de Algemeene Openbaring. Bovendien tot op den eersten patriarch geschiedt ons in de Schrift van openbaring door droom of door vizioen geen enkele melding.

Tot die algemeene openbaring behoort daarentegen al aanstonds hetgeen ons bericht wordt in Genesis I : 28, 29, 30, met inbegrip van vers 26. In vers 26 wordt het recht, dat aan den mensch zal worden toegekend, eerst in den raad Gods vastgesteld. Er staat toch: „Laat

ons menschen maken, naar ons beeld, naar onze gelijkenis, en *dat ze heerschappij hebben* over de visschen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over het vee, en over de geheele aarde en over al het kruipend gedierte, dat over de aarde kruipt". Eerst daarop volgt dan de schepping van den mensch, en nu wordt aan dien geschapen mensch, aan man en vrouw, een zegen toebeschikt, en bij dien zegen wordt hun een veelbeduidende rechtsmacht gegeven, en dit wel door uitdrukkelijke *verleening*. Immers, zoo staat er: „God zeide tot hen: Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u, en vervult de aarde, en *onderwerpt* haar en *hebt heerschappij* over de visschen, over het gevogelte en over het gedierte, dat op de aarde kruipt". En in de tweede plaats wordt hun bij Scheppingsordinantie aangezegd, over welke vruchten ze voor eigen voeding konden beschikken, en wat vrucht der aarde ze aan het gedierte moesten toewijzen. Uiteraard waren beide deze alomvattende beschikkingen *rechtsbeschikkingen*. Het paren als man en vrouw, was niet iets, waartoe ze steelsgewijs, door het dierenexempel verleid, uit zinnelijken drang mochten overgaan, maar het paren werd hun van Godswege als roeping voorgehouden met het doel, om het menschelijk geslacht te vermenigvuldigen, en hiermede zoolang voort te gaan tot de aarde zou *vervuld* zijn. Geheel het sexueele leven wordt alzoo onder heilig recht gesteld. En eerst nadat dit als grondslag voor het menschelijk leven op deze aarde vaststond, wordt nu in de tweede plaats 's menschen recht over de aarde zelve beschikt. Hij zal die aarde niet alleen vervullen, maar ze aan zich *onderwerpen en er heerschappij over bezitten.* Beide alzoo verleeningen van rechtsmacht, d. i. van eigendomsrecht en van gezagsrecht. Immers God zelf was aller dingen volstrekte eigenaar, en verleent nu krachtens Zijn absolute souvereiniteit het gebruiksrecht van dit alles aan den mensch. In de derde plaats wordt dan deze heerschappij van den mensch uitgebreid tot geheel de dierenwereld, die in de wateren, op den aardbodem of in de lucht huist. Van meet af stond meer dan één van deze dieren in reuzengestalte tegen den mensch over, vooral in het paleontologische tijdperk, maar, tegen allen schijn in, wordt desniettemin aan den niet al. te grooten mensch de volstrekte heerschappij over geheel deze dierenwereld toegekend. En in de vierde plaats eindelijk wordt het recht op de vrucht der aarde tusschen mensch en dier verdeeld. Naar geheel deze voorstelling is het dus niet de mensch, die van wat er

is, eigenmachtig bezit neemt, en met geweld al wat zich roert, aan zich onderwerpt, maar, gelijk gezegd, het is de Almachtige God, die als Schepper, Hij alleen over alle creatuur absoluut gezag bezat, en die nu uitdrukkelijk rechten, die Zijns waren, aan den mensch toekent; en dit in zoo stelligen zin, dat er bijstaat, hoe dit hun recht zich zou moeten uiten in onderwerping van het overige creatuur en in heerschappij daarover. We staan hier alzoo voor de eerste, alomvattende primordiale rechtsuitdeeling, maar dan ook voor een rechtstoekenning, die niet instinctief uit het rechtsbesef opkomt, of uit aangeboren besef tot het bewustzijn doordringt, maar, heel anders, voor een zoodanige verleening van massale, alomvattende rechten, dat ze zich door het uitgesproken *woord* rechtstreeks aan 's menschen bewustzijn opdringt. Natuurlijk in aansluiting aan de ingeschapen sensatie van recht, maar dan toch altoos zoo, dat hetgeen, waarop dit zintuig van het recht zal reageeren, niet door het instinct, maar door Openbaring, door het woord, tot 's menschen kennis komt. Dit nu is daarom te opmerkelijker, omdat het *menschelijke taal* onderstelt. Ook hiervan is natuurlijk, naar de Evolutieleer ons het begin der dingen voorstelt, bij de eerste menschen geen sprake geweest. Naar die leer moest het menschelijk bewustzijn, dus ook de menschelijke taal, zich eerst in den loop der geslachten, van vage opvatting en schier niets zeggende klanken, tot bewuste kennis en klaar de gedachten weergevende taal ontbolsterd hebben. Ook deze geheele voorstelling echter sluit het Schriftverhaal met de meeste beslistheid uit. Volgens hetgeen ons in de Mozaïsche documenten wordt medegedeeld, is de eerste mensch niet half nog dier en half barbaar geweest, maar een geheel normale menschelijke verschijning, met name ook met menschelijke taal begaafd, en wel met een taal, die niet aangeleerd, maar ingeschapen was. Een taal alzoo die God den mensch inschiep, en waarin God dus zelf zich aan den mensch verstaanbaar kon maken.

In de derde plaats volgt hierop in Gen. 1 : 29 een beperking van het eerst verleende recht, door een verdeeling van de vrucht der aarde tusschen mensch en dier. Aan den mensch wordt het recht toebeschikt, om voor zijn eigen voeding alle koren en boomvrucht te nemen, maar het groene kruid, d. i. in hoofdzaak het gras, wordt aan de dierenwereld toegewezen. Ook deze bepaling nu is uit rechtsoogpunt van belang, niet alleen om de *verdeeling* van het goed der aarde,

die er in tot uiting komt, maar ook, om wat ze afsnijdt. Recht toch op slachting van het dier, om er zich mede te voeden, ontvangt de mensch hier *niet*, en van een kategorie van vleeschetende dieren is nog evenmin sprake. Volgens de Heilige Schrift heeft eerst *na* den val de organisatie van de dieren veelszins een aanmerkelijke wijziging ondergaan, en is de onderlinge moord in de dierenwereld voor een niet zoo klein deel wet en regel geworden. Wel houdt de zoölogie hiertegenover de bewering staande, dat uit de fossielen blijken zou, hoe reeds vóór het optreden van den mensch allerlei dieren op verslinding waren aangelegd, niet alleen in gebit en klauw, doch ook in het ingewand, maar afdoend tegenbewijs tegen hetgeen Genesis bericht, is hieraan niet te ontleenen. Is de dierenwereld geen product van Evolutie, doch op eenmaal in geheel haar samenstel, en dus ook in haar innerlijke organisatie, uit de souvereine Almacht Gods tot aanzijn gekomen, dan volgt hieruit met noodwendigheid, dat deze Almacht Gods evenzoo in staat moest zijn, om aan beide, samenstel en organisatie, een doortastende wijziging te doen ondergaan, zoodat de organisatie, die eerst doelde op vreedzame samenwoning, nu gericht werd op onderlinge verslinding. Hiermede strookt het dan ook, dat de profetie ons een toekomst voorspiegelt, waarin de wolf weer vreedzaam met het lam zal verkeeren (Jesaja XI : 6 vv.); terwijl het bovendien anders niet wel te verklaren zou zijn, hoe één paar menschelijke personen, geheel ongekleed en ongewapend, te midden van één machtige menagerie van alle verscheurende dieren geplaatst, er ook maar één dag het leven zou hebben afgebracht; iets, wat te meer klemt, daar, toen Adam nog alleen was, *alle* gedierte voor hem verscheen, om te zien hoe hij de enkele dieren noemen zou (Genesis II : 19). Men zou derhalve, om de meening der zoölogen te handhaven, op grond van hun onbewezen en onbewijsbare beweringen, de éénheid in oorsprong van het menschelijke geslacht moeten prijsgeven, iets, waar vele anthropologen, ethnologen, psychologen, linguisten zich om strijd tegen verzetten.

Verder kunnen we, in verband met ons onderwerp, op dit uiterst belangrijk vraagstuk niet ingaan. We volstaan daarom met op grond van het tot ons gekomen bericht vast te stellen, dat aan den eersten mensch het recht om een dier te slachten en zijn vleesch te eten, vooralsnog onthouden was. In het gemeen kan wie, in gevolge Christus' voorbeeld en last aan de Heilige Schrift vasthoudt, ten deze

niet anders doen, dan met den apostel belijden, dat „het gansche schepsel, dus ook het dier, zucht en als in barensnood is, en een toekomst inwacht, waarin het weder vrij gemaakt zal worden van de dienstbaarheid der verderfenis", (Romeinen VIII : 19—23).

In de vierde plaats hebben we met een rechtsordinantie te doen in het verbod, om niet van den Boom der Kennisse te eten. Dit toch hield in zich een inperking van het eerst algemeen verleende recht. Dat algemeen verleende recht wordt hier herhaald en bevestigd in de woorden: „van alle boom dezes Hofs zult gij vrijelijk eten." Dit drukt uit, dat ze vertoeven op eens ander mans goed en dat ze derhalve met de wilsbeschikking van den eigenaar te rekenen hebben. Als iemand mij in zijn huis toelaat, volgt hieruit nog in het minst niet, dat ik het recht heb, al wat in dat huis te vinden is, te gebruiken. Dat recht moet mij eerst door den eigenaar *verleend* worden, en die rechtsverleening, er valle nogmaals nadruk op, heeft plaats in de woorden: „van alle boom dezes Hofs zult gij vrijelijk eten", woorden, die daarom in te nadrukkelijker zin een rechtsordinantie zijn, omdat er onmiddellijk *het verbod* op volgt, om in geen geval ook maar te raken, aan dien éénen boom, die in het midden van den Hof stond, en die werd aangeduid als de Boom der Kennisse van goed en kwaad. In zoo strengen zin zelfs heeft men hier met een ordinantie te doen, dat op overtreding van dit verbod de zwaarst denkbare straf gesteld werd. Niet maar, wat wij noemen de doodstraf, maar een onmiddellijk afsterven van de gemeenschap, waarin de pas geschapen mensch, krachtens zijn schepping naar Gods beeld, met God zelf stond. Een straf, die alzoo de kiem en kern was, waaruit, eeuw na eeuw, al de jammer, al de ellende en al het doodelijk verderf zou opkomen, dat op de zonde gevolgd is.

Een verdere rechtsbeschikking, die wordt ingesteld, *is die van het huwelijk*. Het heet toch: „Daarom zal de mensch zijn vader en moeder verlaten en zijn vrouw aankleven en zij zullen tot één vleesch zijn". Hierin ligt drieërlei. Ten eerste vastelling en tegelijk beperking van het ouderrecht. Indien een jonge man of jonge dochter eerst op huwbaren leeftijd de ouderlijke tente verlaat, dan ligt hierin opgesloten, dat ze tot op dien leeftijd hun plaats en taak *in* het ouderlijk huis hebben, en dat anderzijds de ouders voor hen hebben te zorgen. Hieruit echter vloeit niet voort, dat dit rechtsverband altoos aanhoudt.

Wie ten huwelijk gaan wil, heeft het recht, het ouderlijk huis te verlaten, wordt alzoo van onder het ouderlijk gezag vrij gemaakt, en verkrijgt recht op zelfstandigheid. Ten tweede ligt hierin het huwelijksrecht zelf. En ten derde de monogamie. Immers het mag en kan der aandacht niet ontgaan, dat waar sexueel de hoogere dieren met den mensch gelijk staan, hier over de dieren geheel gezwegen wordt. Niet bij de voeding, en niet bij de naamgeving, maar wel volstrekt bij het sexueele paren. Op dit punt ontvangt alleen de mensch een ordinantie, en wel de ordinantie, dat bigamisch de twee tot één vleesch zullen zijn; iets wat niet op het paren als zoodanig kan slaan, daar dit niet tot één vleesch maakt, doch slechts voor een oogenblik tweeërlei vleesch vermengt.

In de vijfde plaats volgt na de overtreding van het gebod Gods, het verhoor in rechten, de schuldigverklaring, het vonnis en de toepassing van de straf. Verhoor, vonnis en de aangrijpende, heel ons geslacht in eeuw na eeuw omvattende, executie. Ook hier alzoo in den strengsten zin van het woord: *rechtsbedeeling*. De woonplaats van den mensch wordt veranderd. Zijn voeding ondergaat wijziging. Strafarbeid wordt hem opgelegd. In het sexueele wordt de barenssmart ingeschoven. Het graf ontsluit zich. Het is zoo, de klank van het Evangelie, dat het zaad van de vrouw aan de slang den kop zal vermorzelen, doet als in een vergezicht reeds de star der hope glinsteren, maar de Goddelijke rechtsorde stelt van dit oogenblik af, heel ons geslacht onder doem en straf. Erger nog, de ingetreden zonde breekt bij Kaïn terstond in nieuwe schending van de Goddelijke rechtsorde uit. Eerst volgt dan loochening van de rechtsorde door ontkenning van schuld; daarna bekentenis van schuld en zelfvervloeking. De doodslager voelt eigen dood naderen; en Kaïn wordt van God vervloekt. Zoo snel dringt zelfs het verderf door, dat enkele eeuwen later „*al* het gedichtsel der gedachten van 's menschen hart te *allen* dagen *alleenlijk* boos werd". Daarop volgt dan de tweede executie in den zondvloed. God zelf bepaalt wie in de arke aan het vonnis des doods ontkomen zal en wie niet, en na den zondvloed staat in Noach's drie kindsgeslachten een nieuwe toekomst te beginnen.

In de zesde plaats valt voorts op te merken, dat ook na den zondvloed de wilsopenbaring Gods in het gesproken *woord* zich hervat, en dat alsnu een ten deele gewijzigde rechtsorde wordt ingesteld. De

eerste wijziging, die hiermede intreedt, betreft de verhouding, waarin de mensch tot de dieren dusver stond en voortaan staan zal. Niet alleen toch blijft de mensch de heerschappij over de dieren behouden, gelijk hij die meerderheid vroeger bezat, maar alsnu wordt de dierenwereld „in zijn hand overgegeven" d. w. z. dusver beschikte de mensch naar Goddelijke ordinantie alleen over boomvrucht en koren, nu voortaan, zoo heet het, „zij al wat zich roert, dat levend is, u tot spijze. Ik heb 't u al gegeven". Ten andere neemt God de bescherming van het leven der menschen tegenover het wild gedierte op zich, en evenzoo tegen de woede der elementen. Wat het eerste betreft, wordt betuigd: „Voorwaar, Ik zal uw bloed eischen van de hand van alle gedierte". En wat het tweede aangaat, komt de toezegging, dat de zondvloed zich niet herhalen zal. De executie als wrake over de zonde van het eerste geslacht, is ontzettend. Al wat buiten de ark moet blijven, wordt ten doode verwezen en verdrinkt in de golven. Maar nu komt dan ook waarborg voor betere toekomst. Het wild gedierte zal worden bedwongen, en nimmer zal er een zondvloed meer zijn. De regenboog stond in de wolken. En ten slotte, om herhaling van de Kaïns zonde af te wenden, komt er nog een hoogst belangrijke wijziging in het door God vastgestelde recht, en wel door deze aanvulling, dat „wie des menschen bloed vergiet" te wachten heeft, „dat ook zijn bloed door den mensch zal vergoten worden". Immers God stelt het aldus in: Kaïn mocht niet gedood worden. Dat zou wrake geweest zijn. Hier daarentegen is het de instelling van het Goddelijk strafrecht. Het beeld Gods, dat alleen de mensch draagt, moet in den mensch geëerbiedigd worden, en daarom wordt op alle moord door God zelf de doodstraf ingesteld.

Tegelijk begint nu de profetie in Noachs beschikking over de toekomst van het geslacht zijner drie zonen; maar de algemeene openbaring loopt ten einde. Het laatste, wat we in de zevende plaats dienaangaande vermeld vinden, is Gods oordeel, uitgegaan over de poging van het toenmalig geslacht, om in te gaan tegen de van Godswege ingestelde orde, dat de mensch de aarde *vervullen* zou. Beide malen én in het Paradijs én na den zondvloed, was Gods ordinantie uitgegaan, dat de mensch vruchtbaar moest zijn *„en de aarde vervullen."* Tegen deze ordinantie nu trad beidemale verzet in. Hier vooral bewust verzet. Immers Babels torenbouw moest juist strekken, *om te beletten*, dat ons

geslacht over de aarde zou verstrooid worden. Vandaar de Heilige toorn Gods, die tegen dit verzet opwaakt, en zulks wel door het afdoende middel van de spraakverwarring. Eenheid van taal hield saam, verscheidenheid van taal zou vanzelf verstrooien. Een gebeurtenis, waarover nogmaals het „onmogelijk" uitgeroepen is, door wie bleef volhouden, dat de taal der menschen eerst van lieverlee uit enkele klanken is opgekomen, maar die tot in haar verste strekking steeds als geheel natuurlijk aanvaard zal worden, door wie belijdt, dat onze taal uit God is, dat God ze kende, eer Hij ze ons ingaf, en dat ze van meet af bij de Schepping zelve den mensch in normalen vorm verleend was. Het spraakwonder op den Pinksterdag slaat hier vanzelf op terug. Doch hiermede heeft de *algemeene* openbaring door *het woord* dan ook haar einde bereikt.

De levensduur van den mensch daalt nu spoedig van bijna duizend jaar op nauwelijks honderd. Straks wordt uit Terah de eerste patriarch geboren en verschijnt het eerste morgenrood der *Bijzondere* Openbaring aan de kimmen, om welhaast in Israël een geheel andere bedeeling van Godswege te doen optreden. Gelijk we reeds opmerkten, volgt hieruit allerminst, dat er ook onder de volken niet nog werkingen Gods kunnen geweest zijn. Wat de profeet Zacharias, in IX : 1, betuigt, dat Jehova een oog heeft niet alleen op de twaalf stammen Israëls, maar ook „*op den mensch*" in 't gemeen, d. w. z. op de volken der heidenen, blijft tot het einde toe waar, en verklaart vanzelf het terugtreden van Israël, toen het licht van Bethlehem over heel de wereld was opgegaan. Dit staat echter vast, dat de verdere inwerking van God op de volken allengs in nevelen onderging. De Amun-Chnubis in Siwah en de Pythia in Delphi mogen nawerking van der Magi kunst in flauw naschijnsel gegeven hebben, en wat we van Bileam en van de droomgezichten van Nebucadnezar vernemen, moge nog met de aloude inwerking van Gods geest onder de volken in zeer verwijderd verband hebben gestaan; maar voor wie weigert van den vasten bodem der Heilige Schrift af te gaan, sluit toch met den eersten Patriarch de *algemeene* openbaring in het woord af tot op het oogenblik, dat in Efrata's velden der Engelen lofzang weerklonk van een Vrede *op aarde*, en niet alleen voor *Israël*, en zoo ook van een welbehagen in *menschen* en niet enkel in Abrahams nakroost; vanzelf neerkomende op wat we uit Zacharias aanhaalden, „de oogen van onzen God zijn *op den mensch*,"

d. i. op heel het menschelijk geslacht als zoodanig, en niet alleen op het nakroost van den grooten Patriarch.

De vraag, of de Wet der Tien Geboden, ook al is ze uitsluitend aan Israël afgekondigd, toch niet tot de *algemeene* openbaring te rekenen is, moet in hoofdzaak ontkennend beantwoord worden. Reeds de aanhef toont dit. Er staat toch letterlijk: „Ik ben de Heer Uw God, die u uit Egypteland uit het diensthuis uitgeleid heb." In den tekst van Deuteronomium VI : 15 wordt op de uitredding uit Egypte zelfs nogmaals bij het gebod van den Sabbath teruggekomen. En ook mag niet vergeten, dat de verbijzondering van de personen en trekdieren in het vierde gebod zich geheel aansluit aan de gebruiken en aan de plaatselijke gesteldheden onder Israël, toen het Palestina zou binnen trekken. In het algemeen heeft men het zich in de zestiende eeuw te zeer voorgesteld, alsof de geheele inhoud van de Schrift onder de Bijzondere Openbaring viel. Ongetwijfeld is er van Adam af een reddende genade voor de uitverkorenen uitgegaan, maar de bedeeling blijft toch tot op den eersten patriarch een *algemeen* karakter dragen. Ze gaat uit van de Gemeene Gratie en niet van de Bijzondere genade. Terecht heeft Calvijn dan ook de ordinantie Gods voor de heiliging van den zevenden dag der week, voor alle *volken,* en dus voor ieder *mensch,* afgeleid uit Genesis II. Daar toch lezen we onmiddellijk na het scheppingsverhaal, dat God „den zevenden dag gezegend en dien geheiligd heeft." Alzoo een beschikking met Souverein gezag over alle volken en natiën, die én een chronologie grondvest én in deze chronologie, na de orde van dag en nacht, nu ook *de week* doet uitkomen, en mee door deze chronologische orde op alle menschelijk leven het stempel drukt van niet in het aardsche te mogen opgaan, maar eerst in een hoogere existentie zijn einddoel te vinden.

Het was geen bevel in woorden, maar ingeprent in 's menschen rythmische natuur.

§ 15. *Rechtsopenbaring in het organisch levensbestand.*

Staat alzoo vast, ten eerste dat den mensch het vermogen eigen is, om een sensatie van recht te hebben; ten andere, dat hij eensdeels instinctief kennis heeft van verhoudingen, die recht vormen, en

anderdeels van nature gewaarwordingen ondergaat van hierdoor aan hem gestelde eischen; en ten slotte, dat over alle volken en natiën niet alleen een gemeene rechtsorde is ingesteld, maar ook zekere kennis hiervan door openbaring in het woord hun is toegebracht; dan komen we thans voor de vraag te staan, op wat wijze zich uit deze aanvangen nu verder én de creatuurlijke rechtsorde zelve én de kennis van deze orde ontwikkeld heeft. Als bron van die kennis wezen we op het menschelijke *leven*, en wel op dat leven én in zijn *bestand* én in zijn *historie*. In zijn bestand vertoont het menschelijk leven een organisch samenstel van personen, optredende in een eigen, ongelijke, lichamelijke gestalte, verbonden naar eisch van onderscheidene physieke en psychische verhoudingen, zich bevindende in van nature zeer verschillende landen of streken, en verkeerende onder uiteenloopend en afwisselend klimaat. Daar nu deze personen geen doode beelden zijn, maar levende wezens, ontstaat tusschen hen vanzelf contact, en deze aanraking stelt de vraag, hoe ze met elkander verkeeren zullen, wat ze mogen of niet mogen, wat ze moeten doen, welke eischen ze aan elkander stellen kunnen, hoe dit wordt uitgemaakt, en hoe bij ontreddering het normale te herstellen zij. Voor zoover nu in dit samenstel van het menschelijke leven zich iets als normale orde doet gelden, d. i. als iets dat niet door de menschen zelf verzonnen, noch ook afgesproken is, maar in 't gemeen aan onze natuur, door een hoogere macht ingeprent is, mag ondersteld, dat men hierin te doen heeft met een rechtsverhouding. Dit zou niet zoo zijn, indien alle personen identiek waren en naar lichaam en geest, naar talent en mogendheid precies eender optraden; indien ze allen geheel geïsoleerd en tegelijk geschapen, ziekte noch krankheid kenden, en steeds gelijk in welstand en kracht naast elkander leefden; en indien ze, geheel gelijk in smaak en neiging, in niets op elkander waren aangewezen, en allen onder gelijk klimaat op even rijken bodem even lang leefden, om in 't eind allen saam te verdwijnen. Dan toch zou het menschelijk leven een existentie van atomische identiteit zijn. Van een organisatie der menschheid ware dan geen sprake. En evenmin zouden er onderscheiden verhoudingen zich voordoen, die om rechtsregeling riepen. Bij een reeks van geheel gelijke beelden doet zich uiteraard geen vraag op van harmonie. Zelfs voor onderscheiden nummering ontbreekt hier alle aanleiding. Laat staan, dat een eisch van rangorde of recht zich ooit bij het geheel identieke zou kunnen doen gelden.

Het begrip van recht onder menschen dankt dan ook zijn opkomen eeniglijk aan het feit, dat van dit alles juist het omgekeerde zich aan ons voordoet. Zonder overdrijving toch kan gezegd, dat onder menschen in het gemeenschappelijke menschelijk leven niets hoegenaamd gelijk is. De zegswijze, van de twee bladeren aan eenzelfden boom, die nooit gelijk zijn, vindt ook hier zijn volkomen toepassing. Mensch en mensch is ongelijk, naar lichaam en naar geest, naar mogendheid en talent, naar leeftijd en levensduur, naar welstand en welvaren, naar woonplaats, zoo wat bodem als wat klimaat betreft, kortom in alles, wat het bestand van zijn leven uitmaakt. En niet alleen, dat de individuen niet naar één model gevormd zijn, maar, ook afgezien hiervan, staan ze niet als in een beeldengalerij, los van elkaar naast elkander, maar krachtens het geboorterecht staat elk mensch met andere menschen in betrekking, en zoo natuur als neiging, en nood des levens brengen den een gedurig in losser of in vaster verbinding met den ander.

Waar in de derde plaats dan nog bijkomt, dat deze verhoudingen niet automatisch en vast werken, gelijk de raderen van een machtig werktuig, maar dat er in den mensch een eigen zin en wil opkomt, om aan het rad van zijn eigen leven die stuur en die actie te geven, die zijn begeerte wenscht. Voeg hier nu bij, dat in ons tegenwoordig menschelijk leven de zonde rusteloos woelt en doorwerkt, en er steeds op uit is, om voor de normale verhoudingen egoistisch werkende verhoudingen in de plaats te schuiven, en ge voelt aanstonds, hoe hier schier op elk punt de vraag naar recht, d. i. *hoe 't zijn moet*, zich opdringt, en het afkeurend oordeel over wat niet zoo zijn mag, neerkomt op wraking van *onrecht*. Het probleem van de overheid, die rechtsregelen instelt, doch dit slechts ten deele doen kan, en de gestelde regelen evenzoo slechts ten deele handhaven kan, blijve hierbij voorhands onbesproken. In het betoog, dat ons thans bezig houdt, nemen we het Recht in zijn volstrekten, alomvattenden zin, zooals God 't instelt, en zooals het in Zijn vierschaar, namens Hem en krachtens Zijn gezag in absoluten zin geldt.

Met het oog hierop nu het menschelijk leven onder vizier nemend, komen we te staan voor de alom bekende vraag, wat we aan ons zelve, aan God, aan onzen medemensch, aan de dieren en aan de stoffelijke voorwerpen verschuldigd zijn. Vijf rechtsproblemen, omdat deze wereld wel eerst een chaos of wilde bajert was, gelijk er dan ook staat: „De aarde nu was

woest en ledig, en duisternis op den afgrond" maar zoo, dat toch over dezen chaos „de Geest Gods op de wateren zweefde", en er voorts door de hierop gevolgde schepping een vaste creatuurlijke orde intrad.

§ 16. *Wat onszelven betreft.*

Voor wat onze eigen persoon aangaat, voelt een ieder, hoe bij plannen tot zelfmoord, de trouwe vriend den twijfelmoedige aan zal zeggen: „De hand aan uw leven slaan? Daar hebt ge het *recht* niet toe!" We schiepen ons zelf niet. Het lichaam, dat we het onze noemen, is het product van hooge kunst, dat we niet zelf maakten, maar ten gebruike ontvingen. Waarover we dus geen absoluut zeggenschap hebben. En evenzoo weet ieder, dat hij een roeping in dit leven heeft, en dat het niet aan hem staat, de mogelijkheid om deze roeping te volbrengen, af te snijden. Doch hierbij blijft het niet. Maar al te droef woekert de onnatuurlijke vleeschzonde voort, die aan den gruwel van Onan haar naam ontleende. Welnu, ook hier geldt de bestraffing: „Daar hebt ge geen recht toe." En zoo steeds voort en verder, spreekt het gemeene oordeel een afkeurend vonnis uit over elke vermorsing van onzen tijd, over de verspeling van onze talenten, over de verkwisting van de ons verleende krachten. Dit blijkt reeds hieruit, dat al dit vergrijp aan eigen persoon zijn kans en gelegenheid zoekt *in het verborgene*, en, komt het uit, als smet op de persoonlijke eere, met smaad door aller oordeel wordt gestraft. Hierbij moet niet gevraagd, of niet zelfs de meest tegennatuurlijke zonde haar advocaat vindt. Elke zonde vindt in den slaaf van gelijksoortige zonde steeds haar schuldigen pleitbezorger. Op zich zelf genomen daarentegen, is zelfmoord, zelfbevlekking, zelfbehagen, zelfgenoegzaamheid, zelfverlaging, zelfverwoesting of welk vergrijp aan eigen persoon men ook noemen moge, al te gader geoordeeld, als schending van het onbetwistbaar recht, dat God, die ons schiep, ons begaafde, verrijkte en tot een levenstaak opriep, als Eigenaar *zijn* recht op geheel onzen persoon *kan doen* gelden en gelden doet. Te zeggen, dat men althans met zich zelf, met zijn lichaam en geest, met zijn tijd en kracht kan doen, wat men wil, wijl ze ons eigen goed zijn, is loochening van God en berust op een leugen, die handtastelijk is.

§ 17. *Jegens God.*

Geheel 't zelfde geldt van het tweede probleem, doelende op de rechten, die aan God van ons toekomen. We zijn in het minst niet vrij, om ten opzichte van God te doen, wat we willen of niet willen. We staan ook tot God in een bepaalde verhouding. Uit die verhouding komt gebod en verbod op. Het besef hiervan slijt ten slotte door menschelijke zelfverheffing wel uit, en vooral onder materialisten, sensualisten en in de wetenschap zich zelf verheerlijkende geesten ontadelt men wel vaak zijn innerlijk leven allengs in zulk een mate, dat de meest drieste Godloochening en de smadelijkste lastering van Gods Naam in een op gelijke wijze bedorven gezelschap geen aanstoot meer geeft; maar van nature is dit niet alzoo. Is het bederf van onze menschelijke natuur nog niet al te zeer voortgeschreden, dan wekt grove loochening en lastering van God nog altoos zoo onder Heidenen en Mahomedanen, als onder Joden en Christenen zekere ontroerende ergernis op, en is de uitspraak van het gemeene volksbesef, dat Gode hierdoor *onrecht* geschiedt. Het natuurlijke, zij het ook door zonde verzwakte gemeen besef wil, dat Gode eere worde gegeven, en dat Hem gegeven worde, wat Hem *rechtens* toekomt.

Hier komt dan in de tweede plaats bij, *geheel ons verborgen leven*. Een ieder toch leidt tweeërlei leven, eenerzijds een leven, dat niet alleen Gode, maar ook hemzelf, en deels aan zijn omgeving bekend is, maar ook anderzijds een leven, waarvan de wereld niets verneemt, en dat alleen hemzelve bekend is en Gode. Zelfs kan men met Psalm 19 vers 13, waar de Psalmist bidt: „Reinig mij van de *verborgen* afdwalingen," nog een derde kategorie stellen van zonden, die zelfs niet aan ons zelf, en alleen Gode bekend zijn. Doch al laten we dit laatste, als niet rechtstreeks onder het recht vallend, hier uit, zoo blijft dan toch, dat onze eigen conscientie lang niet zoo zeldzaam ons verwijt, dat we in onze verborgen gedachten, in onze plannen en voornemens, in onze bedoelingen en overleggingen, plaats in onze gedachten, in onze wilsneigingen en in onze voorstellingen hebben gegeven aan wat tegen Gods recht inging, iets wat, al weet geen mensch ervan, ons toch op de knieën belijden doet: „Ik heb uw wet geschonden." Ook hierbij leggen we op het recht Gods weer zoo vollen nadruk, wijl men

er thans al meer toe neigt, om het recht Gods eeniglijk in de vroomheid en op zedelijk terrein te laten gelden, en van het rechtserf te weren; iets, wat dan vanzelf het noodlottig gevolg na zich sleept, dat alle recht zijn goddelijk aureool verliest en tot een onderhandsche regeling van zaken onder menschen verlaagd wordt, op geen anderen grondslag rustend, dan op natuurinspraak, gezagsuitoefening en afspraak. Een rechtsbedeeling, die het recht Gods buiten rekening laat, is bovendien een rechtstreeksche loochening van de *rechtvaardigmaking door het geloof* en druischt hierdoor in tegen het eerste hoofdstuk van alle Christelijke belijdenis. Met name de belijdenis van de Reformatie plaatst steeds het recht Gods op den voorgrond, en reeds daarom kunnen noch mogen we, als goede Calvinisten, ooit of immer ons aan een rechtsopvatting of rechtsbeschouwing overgeven, die de realiteit van de rechten, die God op ons heeft, en het volle besef hiervan, niet in haar klare beteekenis op den voorgrond stelt. Iets, waar te nauwkeuriger op te letten is, naardien de critiek op ons verborgen leven voor God onder geen andere contrôle, dan die der conscientie staat, en deswege het verduisteren van de conscientie-aanklacht in zedelijke soepelheid, als ware het slechts een gemis aan vromen zin, op zoo uiterst bedenkelijke wijze het besef van het recht als zoodanig veruitwendigt.

§ 18. *Tegenover de dieren.*

Op deze beide problemen van het recht, dat we ten eerste in zake onzen eigen persoon, en ten tweede tegenover den Heere onzen God hebben te eerbiedigen, volge nu aanstonds de behandeling van het vierde en vijfde probleem, terwijl we het derde, als in omvang het breedst, liefst aan het einde zullen behandelen.

Het vierde probleem doelt op onze verhouding tegenover de *dieren*. Ook hierover wordt gemeenlijk te onbedachtzaam heen gegleden, te meer, daar in de Scheppingsordinantie en evenzoo in de ordinantie, die na den Zondvloed uitging, juist onze verhouding tot de dieren, zelfs in het oogloopend, op den voorgrond treedt. Nu we eenmaal ten gevolge van onze te eenzijdige en te spiritualistische levensopvatting er veelszins aan ontwend zijn, om ook de dierenwereld in onze geloofsbeschouwing op te nemen,

zijn zelfs de geloovigen aan hetgeen de Heilige Schrift ons dien aangaande voorhoudt, maar al te zeer vervreemd, en klemmen zich niet ongaarne te eenzijdig vast aan wat de apostel in 1 Cor. IX : 9 vraagt: „Zorgt God ook voor de ossen?" Een vraag, die niet anders bedoelt, dan de allegorische beduidenis van een Schriftwoord tot haar recht te laten komen. Desniettegenstaande drong het spiritualistisch neerzien op de dierenwereld allengs zóóver door, dat het Woord Gods in Gen. IX : 9 velen niet meer toe spreekt. Daar toch is sprake van een Verbond Gods, en nu vindt men het alleszins begrijpelijk, dat de Almachtige een verbond sluit met den zondaar, maar vat niet, hoe er staan kan: „Maar Ik, ziet, Ik richt mijn Verbond op met u, en met alle levende ziel, van het gevogelte, van het vee, en van alle gedierte der aarde, met u." Inniger inleven in de structuur van het leven, gelijk de Schrift ons die voorstelt, brengt dan ook steeds meer tot de overtuiging, dat de verhouding, waarin we tot de dieren staan, geregeld wordt niet door ons, maar alleen door God, die de dieren tot aanzijn riep, ze aan ons onderwierp, er ons heerschappij over schonk en na den zondvloed ons het recht verleende, om ze eenerzijds als voedsel te gebruiken, en anderzijds alle gevaar, dat ons van het schadelijk gedierte bedreigt, af te weren. Gezaghebbende regel blijft daarom voor ons, wat in Spreuk. XII : 10 aldus luidt: „De rechtvaardige kent het leven van zijn beest." Zijn dier te laten verhongeren, of verdorsten, het niet uit de gracht te trekken, zoo het er inviel, het niet te verweren tegen laffe kwellerij en zooveel meer, wekt dan ook weerzin, en het algemeen menschelijk gevoel zegt ons wel terdege, dat met name een huisdier of staldier, er *recht* op heeft, dat we er voor zorgen, dat we het helpen in nood, en zelfs als het krank is, naar medische hulp er voor uitzien. En zulks niet alleen, om ons eigendom in waarde te houden, maar wel terdege evenzeer, omdat zulks de rechtsverhouding vordert, die de Schepper van het dier ten onzen laste heeft ingesteld. In enkele dieren is dan ook de trek ingeprent, om het voor een mensch op te nemen, als de nood, waarin de mensch verkeert, om hulpe roept; en hierin te meer gaat van het dier tot ons een scherp verwijt uit, zoo ónze hulpe voor het dier in zijn nood te kort schiet. Tegen overdrijving heeft men zich ook hier te vrijwaren. Laat ons die overdrijving aan de Indiërs overlaten. De ziekelijke neiging, die soms te bespeuren valt, om in ver-

liefdheid op het dier, de zorge voor het beest schier boven de liefde voor den naaste te stellen, verdient geen toejuiching maar veeleer afkeuring. Ook hier ligt de waarheid in het juiste midden, doch juist daarom dient voor ons vast te staan, dat onze verhouding tot de dieren bepaald wordt, niet door ons, maar door wat Hij, wiens ook de dieren zijn, ten onzen laste heeft ingesteld, en door wat, bij teederder conscientie, van zelf als een recht der dieren voor ons vast staat.

§ 19. *Tegenover de natuur.*

Tot gelijke slotsom leidt ons het vijfde probleem, doelende op onze verhouding tot de stoffelijke wereld, waarbij zich de plantenwereld als onbezield aansluit. Ook de akker is Godes. In dien akker heeft de Almachtige de kracht der vruchtbaarheid gelegd, en ze is dus bestemd, om het voedsel voor mensch en dier voort te brengen. Te doen, wat met name sinds lang in Engeland geschiedt, en ook vroeger onder Rome bij de latifundia plaats greep, om namelijk gansche landstreken, die voor de leverantie van voedsel aan mensch en dier bestemd zijn, aan die bestemming te onttrekken, en als jachtveld af te sluiten, gaat tegen Gods ordinantie in, en het is herleving van het rechtsgevoel, dat men thans zich in Engeland en Schotland opmaakt, om aan dezen gedrochtelijken toestand een einde te maken. Vruchtbaar land in zoo kolossale afmetingen van het dragen van vrucht af te snijden, en voor genot af te zonderen, is onrecht aan het volk gepleegd, en al is het niet aanstonds, ten slotte wordt ook het hierin schuilend onrecht gevoeld. Al is het in zwakkere mate, zoo is toch het laten verdorren van vruchtbaar land door hitte, wijl men het niet besproeit, het laten verwilderen van gewassen, die voor veredeling in teelt alleszins vatbaar zijn, het laten verderven van fonteinen, zoodat ze opdrogen en vergiftigd worden, het laten verzanden van verkeerswateren en havens, het dicht laten van mijnen, die op ontginning wachten, het ontoegankelijk laten van geheele streken, die der menschheid dienen konden, en zoo veel meer, een verwaarloozing van hetgeen van ons gevorderd wordt, en een tekort komen in het nakomen van onze verplichtingen. Wie, om slechts dit éene te noemen, uit de his-

torie weet, wat op de Noordkust van Afrika in de Christelijke periode getierd en gebloeid heeft, en nu ziet, wat schreiend verval hier door den Islam is te weeg gebracht, die tast en voelt, dat hier aan dat vruchtbaar en weelderig land *onrecht* is gedaan, niet naar het geschreven recht, dat onder menschen geldt, maar naar het verhoudingsrecht, dat God ons tegenover de productiën in zijn onbezielde natuur heeft opgelegd. Een rijke tentoonstelling van de bloemenpracht, die horticultuur in het leven riep, is een geven aan God van de eere, die Hem uit zijn plantenwereld toekomt en wel naar het onbetwistbaar recht, dat ingesteld werd, toen de Almachtige dit alles in de kiemen van zijn plantenwereld verborg. Ook dit nu voelt het menschelijk besef. Niets voor zich ziende, dan een grenzelooze verzanding en wildernis in een uitgestrekte streek, die eertijds in volle natuurweelde tierde en opbloeide, voelt, wie teeder van gemoed is, vanzelf, hoe hier aan de natuurproductie van Gods scheppende kunst onrecht is aangedaan.

§ 20. *Menschen onderling.*

Bij alle deze vier problemen, rakende de verhouding tot ons zelf, tot God, tot de dierenwereld en de onbezielde natuur, komt het alzoo neder op de vraag, of het van God uitgaande recht geëerbiedigd is. En op die vraag nu spreekt het antwoord van schending met het oog op ons zelf, én bij zelfmoord, én bij zelfbevlekking, én bij zelfverwaarloozing. En evenzoo van schending van Gods recht, zoo ongeloof, bijgeloof en godslastering voor eerbiedenis en aanbidding in de plaats treedt. Niet minder spreekt het van schending van Gods recht, zoo de grondbezitter Gods land belet vrucht te dragen en het verspeelt. En juist evenzoo van schending van Gods recht, zoo de mensch Gods dierenwereld, tegen zijn ordinantie in, misbruikt, en om slechts dit éène te noemen, zijn schaap, zoo het door zijn gebrekkige zorg in de gracht viel, voor zijn oogen laat verdrinken zonder een hand tot zijn redding uit te steken. Altegader schendingen van Gods recht, waarover Hij zelf als Rechter zit en waarvoor Hij den overtreder zal doen boeten. Maar al eischte het verband, dat, volledigheidshalve, ook op het recht Gods in dit vierderlei verband de aandacht werd gevestigd, met het oog op de rechtsverhouding van volk en overheid, waarop deze bespreking

van het recht in 't algemeen als inleiding dient, schuift toch van zelf de rechtsverhouding *tusschen mensch en mensch* hier als hoofdzaak naar voren, en komen we alsnu aan het derde der vijf gestelde problemen toe, d. i. aan de vraag, welke kennis van het recht ons is toegekomen uit de onderlinge levensverhoudingen tusschen mensch en mensch, gelijk deze door God besteld zijn.

Het eerste, wat hierbij de opmerkzaamheid trekt, is de ongelijkheid van mensch en mensch in sexe. Reeds de eerste mensch vond tegenover zich staan, niet zijns gelijke, maar een ten deele andersoortig wezen — *een vrouw.* Hierdoor werd hij aan zich zelf ontdekt als zijnde niet *de* mensch, maar een *soort* mensch — *een man.* De Heilige Schrift zegt ons, dat God dienaangaande betuigde: „De vrouw is voor den man *een hulpe,* die *tegenover* hem zal zijn." Dit sexueele onderscheid houdt niet eeuwiglijk aan. In een later zich nieuwontplooiend leven, is van een huwelijksband, naar Jezus' uitspraak, geen sprake meer (Matth. XXII : 30). Thans echter treden man en vrouw in het leven op, niet als gelijken, maar als *ongelijken.* Het sexueel verschil maakt niet enkel onderscheid tusschen beider sexueele formatie, maar ook in heel den bouw van het lichaam en in het geestelijk type. In den ontredderden toestand, waarin we ons na den val bevinden, moge de zuiverheid van deze onderscheiding bij niet zoo weinige individuen schade hebben geleden, zoodat we thans herhaaldelijk stuiten op verwijfde mannen en op vermande vrouwen, doch dit neemt niet weg, dat het manlijke en het vrouwelijke type principieel onderscheiden zijn en dat ze zich bij de overgroote meerderheid van personen nog steeds als in elk opzicht ongelijk voordoen. Physiek is de man sterker aangelegd, tot harder arbeid in staat, scherper als denker dan als gemoedsmensch ontwikkeld, meer in wilskracht dan in fijngevoeligheid uitkomend, en bij normale verhouding in elk opzicht de forschere van de twee. De vrouw daarentegen wint het, heel anders dan bij de dieren, in schoonheid van verschijning, in het aanminnige van haar aantrekkelijkheid, in rijk gevoel voor het intiemere van het leven, en is met schatten van teederheid en gemoedswarmte een sfeer vervullend, die de man ledig laat. Tusschen deze beide creaturen legt nu liefde den band. Alleen maar dit kan haperen. Er kan verschil rijzen. Het kan op keuze van wil aankomen, het kan aankomen op verweer tegen geweld van buiten af. Wiens wil zal zich dan moeten voegen? En zóó de vraag gesteld,

wijst alles in het eind aan den man het beschikkingsrecht toe. Op hem rust zoo naar buiten als naar binnen de verantwoordelijkheid. En enkel als de man wegvalt, treedt de vrouw in zijn plaats.

Dit laatste moet er bijgevoegd, omdat man en vrouw niet *alleen* blijven. Dit moge in onzen verzwakten natuurstaat herhaaldelijk voorkomen van nature is dit zoo niet. Den man worden uit zijn vrouw kinderen geboren. Dit werpt een nieuwe vraag van rechtsorde op. Niet terstond. Het pasgeboren wicht kan zich nog niet uiten. Al spoedig echter komt het eigen willetje op, en dit willetje poogt te dwingen. Staat nu de wil van het kind tegen den wil van de ouders over, dan moet uitgemaakt, aan wien het gezag zal toekomen. Moet hier geweld beslissen, dan gaat het om en om. Vader of moeder de baas, zoolang het kind jong en zwakker is, maar straks dat kind de baas, zoodra het in physieke kracht boven de ouders uitgroeit. Zal nu niet de sterke arm in dezen chaos beslissen, maar een rechtsorde een harmonisch saamleven scheppen, dan moet uitgemaakt, aan wie het zeggenschap toekomt, en onder alle volken, zoover heugenis reikt, berust dit dan bij de ouders. Dank zij die ingeprente rechtsorde heerscht een zwakke weduwe nog vaak over vier, vijf kinderen, tegen niet één waarvan zij physiek het zou kunnen opnemen. Dit nu is gevolg van het rechtsbesef, dat het „Eert uw vader en moeder" van meet af heeft ingeprent. Is er bij krankheid, bij kraam, bij sterfgeval of ook in de gewone huishouding hulp van derden noodig, zoo ontstaat ook hierdoor een verhouding tusschen deze dienende personen en het gezin, onder het hoofd. Ook hieruit worden rechten en verplichtingen geboren. Van het gezinshoofd gaat vanzelf het regelend gezag uit. Er is een bevelen en gehoorzamen, en daar tegenover staat een recht op voedsel, drank, kleeding, ligging en zooveel meer. Ook afgescheiden hiervan komt het voor, dat een reiziger of zwerver tijdelijk onderkomen zoekt, en in dit verband zijn er toestanden, die de herbergzaamheid tot gemeenen plicht stempelen en een recht scheppen van onderkomst. Geheel ongedwongen komt op die wijs het gezin op, en, zoolang men nog niet verleid is door phantasieën, gelijk Plato ze als hoogste wijsheid voordroeg, beheerscht de gezinsformatie geheel de samenleving, en zoo regelde zich vanzelf, bij normalen stand van zaken, de rechtsverhouding tusschen man en vrouw, ouders en kinderen, broeders en zusters, vrijen en dienstbaren, huisgenooten en vreemden.

Voor deze rechtsverhoudingen wordt dan geen rechtsorde afgekondigd, maar bij normalen stand der dingen regelt zich dit alles ongemerkt en vanzelf. En komen er krakeelen op, dan wijst het gezinshoofd de zaak uit. Geheel hetzelfde geldt van de wederzijdsche verplichtingen inzake levensonderhoud en dagtaak. Het gezinshoofd draagt ook hiervoor de verantwoordelijkheid, maar alleen zijn recht om over aller dienst en hulp te beschikken, maakt hem dit mogelijk.

§ 21. *Geslacht, stam, buurschap.*

Zoo komt uit het meest primitieve leven van zelf de breedvertakte rechtsorde tot 's menschen besef, waarop voorts alle verdere rechtsbouw rust. Het eerst rijst de vraag naar verdere regeling bij uit het gezin treden der leden, die nu *een eigen gezin* gaan vormen, en daarna het in aanraking komen met *buren*. Ook deze beide aangelegenheden gaan geheel natuurlijk toe. Uit het gezin komt het geslacht. Iets, wat zich ook wel in de dierenwereld voordoet, maar onder de dieren in de verte niet tot die vaste verbinding leidt, die vooral aanvankelijk onder de menschen regel was. Voor ons is het vaak moeilijk, de volle rijke beteekenis van dezen band nog recht voelbaar te maken, omdat de geslacht- en stambetrekking door ons moderne leven, vooral in de groote steden, zoo aanmerkelijk verzwakt is. Doch gaat men terug op de oudere volken en op de primitieve toestanden, zoo spreekt de veelzeggende beteekenis dezer verbanden u gedurig toe. Door de documenten, die ons uit Israëls verleden bewaard zijn, weet ieder onzer daarvan. Het patriarchale saamleven, dat hieruit opkwam, bracht zijn eigen rechtsorde met zich, en al is het besef van recht en plicht, dat in verband hiermede nog steeds nawerkt, op verre na niet meer, wat 't eertijds was, toch werken ook nu nog de rechten en verplichtingen van dit familieverband onder ons na. Het duidelijkst komt dit uit bij opgekomen twist met nagebuurde gezinsgroepen van vaster formatie, gelijk men die nog b.v. onder de Berbers in Algiers en Marokko vindt. Dit hangt saam met het nabij zich hebben van buren. Veel hangt hier van den afstand af. De naaste buren kunnen op zoo verren afstand huizen, dat het geheele besef van buurschap teloor gaat. Zijn het daarentegen buren

van meer nabij, dan ligt het voor de hand, hoe er geschillen tusschen de wederzijdsche kinderen en bedienden kunnen opkomen, hoe er geschil kan rijzen over een stuk land of over zijn vruchten, hoe het dier van den één op het erf van den ander kan verdolen, hoe bij brand of dergelijke ongelukken hulpe van buren noodig kan zijn, hoe de geboorte van een kind, krankheid, sterfgeval als anderszins een beroep van den een op den ander kan wettigen; maar ook, hoe uit deze veelzijdige verhoudingen en aanrakingen gevaar voor orde, rust en vrede kan opkomen. Zelfs roofzucht, moordzucht, veroveringszucht kan in 't spel komen, en hieruit ontstaat dan weer de behoefte aan gezamenlijk verweer en aan bondgenootschappelijken steun. Ook dit alles wordt niet bij geschreven verdrag geregeld, wel later, maar niet in den aanvang, en oorspronkelijk is het ook hier alleen het bestand en de nood des levens, die spreekt, die vanzelf het oog ontsluit voor rechten en verplichtingen, en alzoo uit het leven zelf zekere rechtsorde doet opkomen, die door het leven geeischt wordt, en alzoo in het leven zelf besloten lag. Van de uitbreiding van de primitieve rechten en verplichtingen op internationale verhoudingen, als zich volken gevormd hebben, die onder Overheden staan, kan eerst later gehandeld worden. Hier is het er alleen om te doen, om duidelijk te maken, hoe uit het bestand van het leven zelf de behoefte aan rechtsregeling opkwam, en hoe deze rechtsregelingen door de levensverhoudingen zelve werd aangegeven.

Het gezin of stamhoofd kon zonder het recht, om anderer hulp bij aanval van buiten te ontbieden, de verantwoordelijkheid voor gezin of stam niet dragen. Uit den nood sprak vanzelf de plicht van verweer; en van die plicht tot verweer kon geen hoofd zich kwijten, zoo hij geen bevelsrecht over de leden van den stam bezat. Het een lag vanzelf in het andere opgesloten. Hetzelfde, wat tegenover aanval van buren gold, gold vanzelf evenzoo bij aanval van een dollen stier of van wild gedierte. Ook hierin sprak gemeenschappelijk gevaar, dat derhalve, zoo noodig, door gemeenschappelijk verweer moest afgewend. Zelfs bij het uit stoffelijke oorzaak opkomend gevaar wees het leven zelf aan, wat gemeenschappelijk moest worden verricht, hetzij bij overstrooming, hetzij bij aardbeving, of grondverschuiving. Ook in de natuur openbaarden zich telkens elementaire machten, die leven en welvaart bedreigen en wijl ook deze gevaren meerderen

saam aangrepen, wees ook hier weer het leven zelf aan, wat hulp men elkander schuldig was en ordende alzoo recht en plicht.

In rechtstreeksch verband met deze uit het gezin en uit het geslachtsverband en uit de nabuurschap opkomende rechten en verplichtingen, stonden de rechtseischen, die betrekking hadden op *roerend* en *onroerend eigendom*. Hoe klein ook, een plek op aarde heeft een ieder noodig voor het hol van zijn voet. Dit geldt zoowel voor Nomaden en Jachtvolken als voor volken, die van landbouw of veeteelt leven. Altoos is ons een land, een stuk grond, een bodem, waarop we staan, gaan en leven zullen noodzakelijk. En daarbij komt dan in de tweede plaats het roerend bezit van vee, van tent of huis, van kleeding, van huisraad of tentgedoe, van wapenen, van speeltuig, van sieradiën, enz. Vooral het stuk land, dat hierbij noodig is, kan als van zelf oorzaak worden van eindeloos geschil. Het water loopt van den eenen akker op den anderen. De één loert op het stuk grond van den ander, omdat het vruchtbaarder is. De grens tusschen het ééne stuk en het andere schijnt onzeker. Het vee van den één loopt over de weide van den ander, en steelt het gras. De visch in een gemeenschappelijken stroom wordt afgevischt door den één, tot schade van den ander. In wat de jacht oplevert, faalt het aan juiste verdeeling. Uit een nabijstaande woning dreigt gevaar voor uw huis. Gij verspert een uitgang, die voor een ander onmisbaar is. Dit alles vraagt om regeling, ten einde door die regeling tot aanwijzing van rechten en plichten te geraken. Roof en diefstal moeten te keer gegaan en om dit te kunnen verkrijgen, moet uitwijsbaar zijn, wat den een en wat den ander toetoebehoort, en, is dit uitgewezen, dan moet, wat vervreemd was, terug kunnen komen aan den eigenaar. Al te gader stukken uit het leven, die wel later in het beschreven recht hun regeling vinden, maar die toch ook in den meest primitieven toestand de vaststelling van recht en plicht doen opkomen, niet eerst door overleg of afspraak, maar in zijn meest primitieven vorm als eisch van het leven zelf. Het voor mij te overvloedig water, dat ik om mij zelf uit den nood te helpen, op uw akker zou doen overloopen, moet op straffe van ongelijk door mij worden gekeerd. Daar valt geen redeneeren over. Ieder tast en ziet, dat zulks moet. En zoo gaat het door bij alle handelingen, die noodwendig uit het levensbestand en uit de levensactie voortvloeien. Bij huwelijk met een jonge dochter uit een andere plaats, bij het mee-

geven van huwelijksgift, of het schenken van losgelden, bij beschikking over het goed, achtergelaten door wie stierf, bij koop en verkoop, bij huur en verhuur, bij het verkeer op wateren of wat het ook zij, telkens en telkens weer doet het bestand zelf van het leven de begeerte van den één inbotsen tegen de begeerte van den ander. Dan moet uitgemaakt, hoe die botsing te voorkomen of te stuiten is, en al kan de stipte aanwijzing van de goede orde hiervoor veelal eerst bij hooger cultuur gevonden worden, toch geeft reeds bij den eersten strijd die opkomt, het leven zelf een oplossing aan, waarvan een ieder gevoelt, dat ze er naar recht en billijkheid is, ook al mort de in het ongelijk gestelde er tegen in.

§ 22. *Rechtsopenbaring in de historie.*

Nog sterker komt dit uit, zoo aan het recht, dat uit het bestand zelf van het leven opkomt, zich de kennisse toevoegt, die de *historie* ons brengt. Hoe sterk men toch ook hechte aan de rechtsaanwijzing, die in het bestand zelf van het leven ter onzer beschikking staat, deze kennisse is in hooge mate onvolkomen. Ze zou dit niet zijn, indien geen zonde tusschen beide ware gekomen, en het egoïsme niet op allerlei manier beproefd had, om de zelfzuchtige begeerte van den sterkere en sluwere over het recht van den ander te doen zegevieren. In een onzondigen paradijstoestand zou het instinctieve en het aangeboren rechtsbesef op elk punt van het leven met volkomen zuiverheid en klaarheid alle noodige uitwijzing hebben gegeven. Levensbesef en rechtsbesef zou één zijn geweest. Strijd om het mijn en dijn ware ondenkbaar gebleven. Nu we daarentegen uit dezen zuiveren toestand in een zoo ongezonden toestand overgingen, is het geheel natuurlijk, dat de rechtsverhouding lang niet altoos en door eén ieder met voldoende klaarheid wordt ingezien, zoodra de eisch van het levensbestand óf niet genoegzaam verstaan, óf tegen beter weten in vervalscht wordt. Hiertegen nu biedt de *historie* ons hulpe. In tweeërlei zin. Vooreerst toch is de juiste oplossing, die inzake eenig rechtverschil geëischt wordt, volstrekt niet onder alle omstandigheden, in alle streken, en in alle tijden identiek. Het leven is geen fabricaat naar steeds eender model, maar optredend in schier eindelooze variatie. Dit gevarieerde

leven brengt zeer uiteenloopende verhoudingen met zich en deze aldus uiteenloopende verhoudingen vragen om een rechtsuitwijzing, elk naar haar aard. Het is juist tegen deze waarheid, dat de vroegere natuurleer gezondigd heeft. Wel gaat men ook thans weer te ver, door zich aan te stellen, als ware geen enkele rechtsregel met algemeen karakter bekleed, maar de variatie, die alle leven kenmerkt, mag toch ook in het recht niet verwaarloosd worden. Vrucht en gevolg hiervan is, dat de historie ons in de verschillende tijden en bij de onderscheiden volken allerlei stukken van rechtsorde voorlegt, die niet identiek zijn, waarvan men de uitwerking historisch kan nagaan, en aan wier resultaat men de variatiën van eigen rechtsinstelling kan toetsen. Toch is dit niet de eenige vrucht, die we van de kennis van het recht aan de historie danken. Ook al ziet men toch van de rechtsbedeeling, die elders intrad af, dan treedt toch ook in de eigen kring niet zelden rechtswijziging in. Wel school er in de onveranderlijkheid der wet bij de Perzen en Meden een gewichtige rechtsgedachte, maar ze stiet af op het gebrekkige van alle menschenwerk. Ook al is toch uit het bestand zelf van ons leven duidelijk, in welke algemeene richting zich de rechtsorde beweegt, door de verduistering, die de zonde over ons bewustzijn deed trekken, blijft toch maar al te veel in nevelen gehuld en moet niet zelden, overmits men nog niet genoeg met vaste hand kan doortasten, met het nemen van een proef volstaan. Bij dien stand van zaken nu doet de historie ons vaak den gewenschten dienst, dat ze ons uit de ervaring aantoont, in hoeverre de elders genomen proef slaagde, en in hoeverre en op wat wijze ze op verbetering drong.

Doch hiertoe bepaalt de dienst der historie zich niet. Ze biedt ons toch bovendien dit andere, niet minder gewichtige voordeel, dat ze ons de eischen der rechtsorde leert kennen bij de allengs grootere uitbreiding van het wereldleven. Nu nog voelt ieder, die eerst een dorp bewoonde, en daarna naar een groote stad verhuisde, van hoeveel kleiner beteekenis en getal de rechtsvragen zijn, die een dorpsgemeenteraad heeft te ordenen, zoo men de weinige regelingen in eèn dorp slechts vergelijkt met heel het samenstel van reglementen en verordeningen, dat in een stad als Amsterdam voor een ordelijke samenleving der burgerij onmisbaar is. Hier toch geldt hetzelfde onderscheid, dat zich voordoet, zoo ge het gewone gezinsleven met het huishoudelijk leven in een kolossaal hôtel in een groot gesticht of in een reusachtige kazerne,

soms met honderden vertrekken, vergelijkt. Op kleiner terrein zijn de rechtsvragen, die zich voordoen, zooveel minder in aantal, zooveel eenvoudiger van zin en beteekenis, en zooveel zeldzamer van quaestieuzen aard. Bijna nooit zult ge in een gezin een geschreven, laat staan een gedrukte huisorde vinden. Een eerzaam huisvader, een degelijke huisvrouw regelt en regeert 't al met den blik van 't oog en met een kort woord, en op dien voet is alle menschelijke saamleving in het klein begonnen. De eerste en meest voorkomende vragen van regeling en orde zijn beantwoord door het bestand van het leven zelf. Doen zich een enkele maal meer ingewikkelde problemen voor, dan onderzoekt men, hoe vroeger of hoe elders in soortgelijke gevallen gehandeld is; spreekt er saam over, en vindt een oplossing die voorshands voldoet. Bij terugkeer van gelijke gevallen vormt zich zoodoende allengs een gewoonterecht voor een bepaalden kring, die dan wel verschillen kan van het gewoonterecht in een nagebuurden kring, maar, grensgevallen nu daar gelaten, toch bevredigt. Overleg en inschikkelijkheid werken hiertoe mede, en fijnere rechtsvragen spint men nog niet zoo uit. Dat men een enkele maal handgemeen wordt, komt voor, maar op zoo kleine schaal deert dit veelal niet, en meestal strijkt het leven zelf den opgeplooiden rimpel weer glad. Maar geheel anders komt dit alles te staan, zoo de saamlevende kring zich van enkele honderden tot tienduizenden uitzet. Dan toch stelt het houden van goede orde veel hoogere eischen, zijn de vragen van recht en goede orde, die zich voordoen, ongelijk talrijker en meer saamgesteld, is het adergestel van de saamleving veel fijner van aard, en is, doordien men elkander veelal zelfs niet van naam of aangezicht kent, het uitzicht op onderlinge schikking zooveel geringer. Dit maakt dan, dat de vragen van recht en orde veel fijner worden uitgeplozen en dat het rechtsbesef zich scherper toespitst. In verband hiermede ondergaan dan ook de meer huislijke regelingen van den dorpskring van lieverlede correctie, en werkt het meer uitgegroeide bestand van het leven in de groote steden verhelderend en uitzuiverend op het levensbestand in de kleinste vlekken terug. Zelfs de beveiliging van den dorpsbewoner tegen gevaar van moord, roof, inbraak en brand is door den invloed, die de gemeenteordeningen van de groote steden op de plattelandshuishoudens uitoefenden zooveel meer afdoende geworden. Op het breedere terrein komt de rechtsorde tot een veelzijdiger en

nauwkeuriger ontwikkeling, en de hierdoor gewonnen kennis werkt vanzelf op de rechtsorde in kleiner en lager kring terug.

Te rijker wordt de hierdoor verkregen winste, doordien historische saamleving in uitgebreider kring, bij niet langer voldoen van het stamverband, op wat wijs ook, het optreden van een Overheid met zich brengt. Dit optreden als zoodanig blijve hier vooralsnog buiten bespreking. Slechts met het feit moet hier gerekend, dat met de Overheid de rechtsorde een hypothetisch karakter erlangt. Rust het rechtsverband nog geheel op de praktijk van het leven zelf, dan werkt dit verband *ad hoc* en vindt elk geval op zichzelf regeling en oplossing. Met name het gewoonterecht rust niet op theorie, maar kwam uit de practijk op. Verschijnt daarentegen aan het hoofd van een uitgebreiden levenskring in een grootere stad of in een geheel land een Overheid, die 't recht zal bestellen, dan beoordeelt deze niet elk geval *ad hoc*, maar onderstelt ze de gevallen, die kunnen en vermoedelijk zullen voorkomen, en stelt daarvoor een rechtsorde in. En al moge nu bij het opstellen van zulk een orde het gewoonterecht sterk meespreken, ook dit vraagt toch beoordeeling; geheel een saamstel van denkbare gevallen moet dan in theorie bezien worden; theoretisch nadenken kan deswege niet uitblijven; dit leidt dan tot stelselmatig onderzoek van het bestand van het leven in zijn grondgestalte en in zijn variatiën; en vanzelf wordt alzoo de kennis van de rechtsorde in vaster gang geleid.

§ 23. *Het rechtsgenie van personen en volken.*

De drang hiertoe vermeerdert zich, indien hetgeen eerst nog slechts regeling van orde bij verordening voor een enkele stad was, allengs overgaat in regeling van de orde van saamleving in een geheele streek. Dan toch neemt de regeling allengs het karakter van *de wet* aan. Dit stelt het onderzoek en de voorslag tot regeling gemeenlijk in veel kundiger handen, noopt tot veel dieper gaand onderzoek, vraagt om meer omvattende bepalingen, en stelt de vaststelling van deze bepalingen in handen van veel hooger gezag. Dit leidt er toe, dat meer alzijdige factoren mede werken, dat geestelijke krachten van hoogere orde zich leenen, om te vinden, wat rechtsorde door God

zelf in het leven besteld is, en dat de uitgevaardigde regeling dieper indruk maakt, lichter den tegenstand overwint, en vaster toestand schept. Vooral zoo er allengs mannen voor het verrichten van deze taak optreden, die er heel hun levenskracht aan besteden kunnen, neemt de kans toe, dat ze voor de inspraak van het recht, die uit het leven opkomt, fijner gehoor zullen bezitten. Wordt nu de vrucht van hun arbeid nader aan de keur onderworpen van organen uit het practische leven, dan is er steeds meer uitzicht, dat met vaste hand de goede rechtsorde, gelijk die in het leven belichaamd is, uit dit leven gegrepen zal worden, ten einde het abnormale door de inspraak van het normale te verbeteren. Maar zelfs hiermede is van den socialen zegen, dien de historie ons biedt, nog niet genoeg gezegd. Nog tweeërlei moet hieraan toegevoegd, beide gegeven in het rechtsgenie, maar dan toch onderscheidenlijk in het rechtsgenie van een enkelen wetgever, en in het rechtsgenie van een volk. Gaven en talenten verschillen naar een hoogere inspiratie, die zich voor ons in volstrekt mysterie hult. Waarom de één nauwlijks zijn woorden kan vinden, een tweede goed spreekt, en een derde door zijn welsprekendheid de schare meesleept, we weten het niet. Het blijft, bij wat de dichter zong: „*Est Deus in nobis, agitante calescimus Illo*". Wat van een redenaar geldt, geldt evenzoo van elke andere hoogere kunst. Het geldt bij uitvinders, het geldt bij een Alexander den Groote, bij een Caesar en bij een Napoleon. De Almachtige God beschikt over al zulke talenten en gaven in zijn vrijmacht. En geldt dit op alle ander gebied, het geldt ook op het gebied van het recht, en zoo toont dan ook de historie ons, hoe een Solon te Athene in 't minst niet een volstrekt eenige uitzondering was, hoe veeleer schier elk land zijn rechtsgenieën heeft gekend, en hoe zelfs ons kleine land in een Huig de Groot mocht roemen. De buitengewone gaven aan deze rechtsgenieën verleend, bestonden nu hierin, dat ze met veel fijner gehoor dan anderen de uitspraak van het recht, gelijk God die uit het leven zelf doet opkomen, wisten te beluisteren en in rechtstaal weer te geven. Toch was dit althans oudtijds bij een man als Solon geen product van *rechtswetenschap*, doch veel meer van *wijsheid*, d.i. van dat onmiddellijk grijpen van het ware, dat Salomo's naam vereeuwigd heeft, ook in de Openbaring zijn vaste plaats inneemt, en bij alle hooger ontwikkelde volken meesprak, althans bij hun eerste opkomen. Zij voelden, wat ons ont-

gaat; het pakte hen en legde op heel hun bewustzijn beslag; en juist dit stelde hen in staat, stellig uit te spreken, wat door anderen slechts aarzelend gestameld werd. Doch hier komt nu in de tweede plaats bij, dat gelijksoortig genie *soms ook aan een volk* is toebedeeld. Het Duitsche volk is veel wijsgeeriger aangelegd, dan onze landaard. De Franschman wint het in fijnheid van smaak op elk terrein van het leven. Practisch als een Engelschman is geen volk op heel het Continent. In Griekenland bloeide oudtijds kunstzin onder het volk. Israël stond eenig in de religie. En zoo nu ook werd het rechtsgenie sterker dan aan eenig ander volk aan het volk van 't oude Rome geschonken. Hiermede is niet gezegd, dat alle volk en natie zich naar het Romeinsche recht heeft te voegen. Reeds het Germaansche recht bevatte elementen, die 't wonnen, en de Christelijke rechtsbedeeling gaat in veel opzichten de juridische wijsheid van het Forum te boven. Maar al mag deze reserve niet uitblijven, toch moet zonder aarzelen erkend, dat de gave om het recht te waardeeren en in zijn klaarsten vorm tot uiting te brengen, aan de Romeinen op zeldzame wijze was toebedeeld. Hun gave om het recht boven alles te stellen, hun zin om het recht gelijk God dit in de levensverhoudingen beschikt had, te gissen en te grijpen, en hun talent, om dit recht in goeden vorm geordend te laten uitkomen, zoekt nog altoos zijn wedergade. De vrucht, van wat Rome de wereld voor de kennisse en de vertolking van het recht bood, is in die mate ons van geen ander volk toegekomen. Hetzij nu het recht sterker in het nationale bewustzijn sprak, hetzij een rechtsgenie het dieper greep en in klaarder licht vertoonde, steeds bleef het de vrucht van deze door God beschikte genialiteit, dat ons vollediger kennisse gewerd van de rechtsverhoudingen, die de Almachtige in ons menschelijk leven en saamleven ingroef. Alleen moet hier steeds aan toegevoegd, dat de nevelen, die de zonde over al onze kennisse spreidde, ook hier hangen bleven, zoodat elke meening, alsof uit Rome of uit welke rechtsgenialiteit ook, ons een volkomen zuivere kennisse van het volstrekte recht Gods, gelijk Hij dit in de voegen en geledingen des levens had ingegraveerd, ware aangebracht, als volstrekt onhoudbaar te verwerpen blijft. Beide én de variatiën, die de eenvormigheid van het leven breken én de nevelen der zonde werkten op de kennis van het recht steeds wijzigend in. De gevolgen der variatie poogt men thans zooveel men kan te ondervangen door inter-

nationale gelijkmaking van die privaatrechtelijke bepalingen, die de positie van vreemdelingen beheerschen; door congressen van rechtsgeleerden uit onderscheiden landen, om over rechtsvragen van gedachten te wisselen; door de uitgave van periodieke geschriften, waarin rechtsgeleerden van onderscheiden nationaliteit hun studiën ten beste geven, en in het algemeen door *de wetenschap* van het recht, gelijk deze aan de universiteiten en daarbuiten beoefend wordt. Vaak ook komt het voor, dat verdragen tusschen regeering en regeering, al gaan ze uit van de erkenning van verschil, nochtans de eenheid van opvatting bevorderen. En in het algemeen kan hieraan toegevoegd, dat de toeneming van het verkeer er toe neigt, om de verschillen, die tusschen land en land voorheen zeer sterk in de rechtsopvatting uitkwamen, af te slijpen. Zelfs werkte hier een gelijksoortig proces binnenslands. Nog zoo verre toch liggen de tijden niet achter ons, dat elk land of streek of gewest, zoo niet elke stad van beteekenis voor een goed doel een eigen recht deed gelden. Hieraan is thans door nauwere ineensluiting van de onderscheidene deelen van eenzelfde land veelzins voor goed een einde gemaakt, ook al werken de vroegere verschillen in meer dan één proces vaak nog na. In zoo verre nu deze unificatie het gemeenschappelijk gevoel van wat recht is, ook binnenslands gesterkt heeft, gelijk het door de internationale zucht om te sterke geschillen van inzicht te niet te doen, ook van buiten af nieuwe kracht ontving, zoo mag toch niet verheeld, dat de thans in gang zijnde gelijkmaking op haar beurt gevaar loopt, de reëele verschillen, die in het leven bestaan, toe te dekken en niet tot hun recht te doen komen.

§ 24. *Rechtswetenschap.*

Van geheel anderen aard is de schuldige eenzijdigheid, die in de vaststelling van het recht gedurig insloop als gevolg van zelfzuchtige bedoelingen. De onderscheidene lagen in de maatschappij koesterden gemeenlijk zeer onderscheidene begeerten. Zoo kwam stand tegen stand, klasse tegenover klasse te staan. In de worsteling hieruit geboren poogde dan iedere overheerschende groep haar positie door voor haar gunstige rechtsbepalingen te sterken. En steeds kwam daar dan

bij de strekking aan het licht, om de algemeene opvattingen van het recht zóó te formuleeren, dat er de door standsegoïsme begeerde bepalingen als vanzelf uit voortvloeiden. Zelfs de geestelijke stand poogde niet zelden zich allerlei privileges te verzekeren, doch dit werkte op de algemeene rechtsopvattingen daarom minder nadeelig in, wijl deze privileges als uitzondering begeerd werden, een uitzondering, zich grondende op het niet-aardsche karakter van de kerk. Voor zoover daarentegen de adel, het groote landbezit, handelsvereenigingen, gilden, stichtingen en zooveel meer, door den invloed, dien zij op het bewind uitoefenden, aan de gemeene rechtsbepalingen een plooi wisten te geven, die op eigen voordeel uitliep, en anderer rechtspositie drukte, had men te doen met een vervalsching van het recht, uit zondige bedoeling. De roep naar „gelijk recht voor allen" is hiervan het natuurlijk gevolg geweest; iets, wat in het gemeen toejuiching verdient, al mag men zich niet ontveinzen, dat ook hierbij overdrijving schade bracht, en dat met name het geheel exceptioneele karakter van het landbezit te sterker om exceptioneele regeling vraagt, naarmate de bevolking in aantal toeneemt, en de koloniale landen thans zelve gaan verbruiken, wat ze in een vroegere periode ons van over zee toezonden. Vooral op sociaal gebied vereischt dit egoïsme in het recht steeds ernstiger bestrijding. Het optreden van het Marxisme is voor geen gering deel juist door dit standsegoïsme in het recht bevorderd. Toen in het midden der 19e eeuw ten gevolge van het stoomwezen, van den vooruitgang der techniek, van het gemakkelijker vervoer, van een zich vertienvoudigend crediet, en van sterke toeneming der bevolking en van het onderwijs onder de bevolking juist in de arbeidersklasse, alle zelfstandigheid van positie voor velen te loor ging, en het individu, als opgeslorpt in de massaliteit onder de overmacht van het kapitaal werd gebracht, heeft de overheerschende groep niet zelden rechtsbepalingen weten door te drijven, die het evenwicht verbraken, en geweigerd, rechtsbepalingen tot wet te verheffen, die voor de loontrekkende bevolking ter handhaving van haar persoonlijke zelfstandigheid en levensvatbaarheid onmisbaar waren. Thans is de reactie hiertegen in vollen gang, waardoor veel misbruik wegvalt, vooralsnog echter zonder ons de zoo gewenschte harmonie te brengen, die ons eerst aan het einde van de aangegane worsteling zal kunnen toelachen. Vergeten mag intusschen niet, dat hiernaast nog

altoos, gelijk we reeds opmerkten, een geheel andere beweging loopt, die anarchistisch of nihilistisch alle vier de pooten onder den stoel van het recht poogt weg te zagen, ten einde voor het meest volstrekte individualisme den troon op te richten. De pogingen nu, om alle rechtsmacht uit haar voegen te lichten, en het *ego* van den individueelen mensch tot absolute heerschappij te verheffen, wat is ze anders, dan het streven, om den *Creator* geheel weg te cijferen en het *creatuur* tot een wezen van eigen recht te verheffen? Juist dus datgene, waarin het wezen der zonde bestaat, gelijk ze volgens de Schriftuur in het Paradijs uitbrak. De vele creaturen staan *naast* elkander, en dit is oorzaak, dat er tusschen hen verhoudingen bestaan.

Alleen God nu kan bepalen, welke deze verhoudingen zijn moeten. En de bepaling, van deze eenig rechte verhoudingen, dàt en dàt alleen is *het recht.* Er achter te komen, hoe God alle deze verhoudingen besteld en in het leven gefixeerd heeft, en zulks wel met inbegrip van alle variatiën, die de veelvuldigheid van alle organisch leven met zich brengt en met al die wijzigingen, die de verwikkeling van deze verhoudingen door de zonde, noodzakelijk maakt, is de heilige taak van alle wetgeving, rechtspraak en rechtsstudie. Het recht is niet een schematische figuur door geleerde fantasie uitgedacht, en straks op het leven toegepast. Het recht ligt in het leven in. En 's menschen kunst hierbij mag geen andere zijn, dan om het uit het leven zelf te leeren kennen. Rechtsstudie is anatomie en therapie van de door God bestelde levensverhoudingen. Over ons eigen lichaam fantaseeren we niet, maar nemen de verhoudingen tusschen aderweefsel, zenuwstelsel, spiervlechting, bloed en sappen, chemische en physische bestanddeelen juist zooals God deze in het lichaam ineenzette en schiep; en dit wel zoo, dat de verhoudingen gelijk God de Heere die tusschen de deelen en leden van ons lichaam bepaald heeft, zijn en blijven moeten, wat Hij wil, of het lichaam wordt krank en sterft. Verleg één enkele spier of zenuw in arm of been, en uw arm verstijft of uw been draagt u niet meer. En ook, komt er krankheid, dan bepaalt de aard van de breuke in uw welstand, wat middel moet aangewend, om het kranke te herstellen. Juist zóó nu en niet anders staat het met het recht. Ook onze menschelijke saamleving vormt een organisch lichaam, en ook voor dit lichaam heeft God bepaald, welke deelen en leden er toe behooren, welke stoffen en werkingen

er in zijn op te nemen, en in welke verhouding deze alle tot elkander moeten staan, niet alleen zoo lang ze in ruste verkeeren, maar evenzoo, als ze zich bewegen, of ook niet alleen, zoolang allen kern gezond blijft, maar ook, wanneer verwrikking verstijving aanbrengt of gif in het bloed sluipt. Van wat kant ook bezien, altoos komt het voor de kennisse van het recht weder neer op de verhoudingen, die God in het leven indreef en vast zette. Rechtskennis, zal ze in het rechte spoor blijven, komt altoos weer neder op kennis van wat God bepaald en bedoeld heeft. Daarvan kennisse in ons op te nemen, is ons alleen mogelijk, naardien God ons het zintuig inschiep, om voor wat recht is, gevoel te hebben; en na ons met dit zintuig gewapend te hebben, gaf Hij ons bovendien rechtsbeseffen door het instinct en de aperceptie, legde Hij zekere fundamenten van het recht voor alle mensch bloot in de negen eerste kapittelen van Genesis, en wel door wat God zelf in woorden sprak; en na ons aldus georiënteerd en tot waarneming bekwaamd te hebben, openbaart Hij ons de door Hem bestelde rechtsverhoudingen in het levensbestand zelf en in de historie; doet de leiders der volken in practische wijsheid het recht grijpen; verheldert dit practische inzicht door rechtsgenieën onder de volken te doen opstaan, of aan enkele volken bijzonderen rechtszin toe te bedeelen; en verwekt ten slotte wetgevers, die door hun gezag de welgebaande opvattingen van het recht weten vast te zetten.

Doch hierbij blijft het niet. Beide én de sensatie voor het recht én de kennisse van het recht vragen gedurig om sterking. Evenals elke sensatie, waarvoor we vatbaar zijn, kan ook de sensatie voor recht zwak of sterk werken. Niet anders is het met ons gezicht, met ons gehoor, met onzen smaak, met onzen kunstzin. Als twee eenzelfde voorwerp bezien, ziet de één veel meer dan de ander, en als eenzelfde persoon eenzelfde voorwerp op twee onderscheiden tijden beziet, kan de indruk geheel verschillen. Wie eerst als gewoon particulier, en tien jaar later als kunstenaar, eenzelfde monumentale gevel beziet, ziet de tweede maal in lijnen, vormen en tinten allerlei, waar hij vroeger niets van ontdekte. Niet anders is het met onzen kunstzin. Wie als pas beginnend student een museum van Egyptische oudheden doorloopt, en tien jaar later, na Egyptische studiën gemaakt te hebben, in het zelfde museum terugkeert, heeft nu een oog voor veel, dat hem eerst niet boeide. En zoo nu is het ook met

onzen rechtszin gelegen. Ook met dit zintuig voelt de een veel fijner, dan de ander. Er zijn er, bij wie schier alle gevoel voor recht is afgestompt, anderen voelen in de rechtssfeer de fijnste trillingen. De een keurt het onrecht wel af, maar blijft er koel en kalm onder, terwijl de ander er tot in zijn nieren door wordt aangegrepen, en tegen den schender van het recht opvliegt. Veel is er daarom aan gelegen, dat de sensatie voor recht onder het volk niet verzwakke, en hier ligt de taak voor den opvoed voor de publieke opinie, voor de pers, en bovenal voor de religieuze gemeenschap. Minder door betooging, dan door voorbeelden uit de historie of beelden uit de fantasie, kan in een kind verontwaardiging tegen onrecht worden opgewekt; in gesprekken en toespraken kan het zintuig van 't recht in ons tot een sensatie worden geprikkeld; de pers, die dag aan dag de feiten van het leven in revue voorvoert, kan door die feiten de rechtssensatie prikkelen; maar steeds toch bleek bij alle volken, dat niets zoo zeer het vermogen om recht te zien en recht te waardeeren verscherpt, als de religieuze gemeenschap, bij ons de kerk. Het geloof, dat er tegenover het onrecht op aarde appèl op de goden was, verscherpte het rechtsbesef in de Heidenwereld, en zoo ook heeft niets zoo zeer de beteekenis van wat recht is onder de Christelijke volken doen inwortelen, als de leer der Verzoening door het Kruis van Christus. Ten onrechte beelden meerdere Theologen zich dan ook in, dat Anselmus door zijn *Cur Deus homo?* de Goddelijke rechtsbedeeling in oneere zou hebben gebracht, en dat de vrucht van het Kruis een rijkere zou zijn, indien men met Schleiermacher het „Vrede door het bloed de Kruises" *ethisch* verstond. En het juridische èn het ethische element moeten op Golgotha beide tot hun recht komen, en wel conform het onderscheid, dat we tusschen recht en zedelijkheid boven hebben aangegeven. Vast staat in elk geval, dat het rechtsbesef en de waardeering van het recht in het Christelijk Europa door niets zoo zeer als door het Kruis van Golgotha gesterkt zijn, en dat de poging van ethische zijde aangewend, om deze signatuur van het Kruis te bedekken, bij de groote massa nu reeds in geen geringe mate aan de klaarheid van het rechtsbesef schade toebracht. De afschaffing van de doodstraf heeft in gelijken zin gewerkt. De nieuwe theorieën in het strafrecht, alsof de misdadiger het slachtoffer van de maatschappij en de maatschappij zelve alleen de schuldige ware, is er evenals het proclameeren van

de stelling, dat de *sancta justitia* nooit op *vergelden*, maar eeniglijk op *correctie* van den overtreder bedacht moet zijn, op uit, om het rechtsmotief door het zedelijkheidsmotief te verdringen. Vandaar, dat al meer geheel onze rechtsbedeeling gevaar loopt, uit haar voegen te worden gelicht. Hiertegen nu heeft vooral school, pers en kerk te waken, minder door vermaan en geleerde uiteenzetting als wel door het zintuig zelf, dat ons in staat stelt, een rechtssensatie te hebben, op de feiten der historie, op de feiten van het heden, en op de verbeelde feiten der fantasie te doen reageeren. Met klem en vrucht kan vooral de Christelijke school, de Christelijke pers en de Christelijke Kerk hiertoe meewerken, naardien in deze sfeer de Bijzondere Openbaring meespreekt, die ons van Genesis XII af in de Heilige Schriftuur aangeboden is; waarover straks nader. Hier kon het feit van deze Bijzondere Openbaring slechts aangestipt, als verhoogende de kracht, die ter sterking van de rechtssensatie van school, pers en kerk op Christelijk terrein kan uitgaan.

Toch bepaalt zich bedoelde werking in school, pers en kerk, meest tot de verscherping van de *rechtssensatie*, terwijl de kennisse van het recht in verband hiermede, een veel rijker schoof voor haar oogst van de *rechtswetenschap* inwacht. Niet wanneer, gelijk maar al te vaak geschiedt, de rechtsgeleerde, als man van wetenschap, zich in de plaats van den wetgever zoekt in te dringen, en hem bijna voorschrijven wil, wat hij in zijn wetsartikelen zal hebben te boeken. Hem voegt bescheidener, meer geconcentreerde en daardoor hooger taak. Ook hier is de wetenschap van de practijk te onderscheiden. Een uitnemend theoloog kan een volstrekt ongeschikt prediker zijn; een medisch hoogleeraar, die buiten alle practijk blijft, en b.v. uitsluitend anatomie onderwijst, kan de slechtst denkbare operateur zijn; een algebraïst van eerste orde kan op een nationale bank in practische bruikbaarheid voor den boekhouder moeten onderdoen; en zoo ook is het verdict uit alle landen ten volle begrijpelijk, dat meer dan eens een eerste rang juridisch hoogleeraar, eer hij het ambt ontving, als slecht advocaat zeer onvoldoenden steun aan zijn client bood, of ook in de practische politiek het Staatsbeleid meer ontredderen hielp, dan redden. De rechtswetenschap heeft haar eigen erf en roeping. Ze heeft de verschijnselen op Juridisch gebied *statistisch* en *historisch* te verzamelen, te ordenen en te waardeeren. Ze heeft in de tweede

plaats *wijsgeerig* de beginselen op te sporen, wier critiek het geldende recht beoordeelt en wier scheppend vermogen de architectonische lijnen van het rechtsgebouw in onderlinge harmonie uitstippelt; en in de derde plaats heeft ze, wat men noemt, *dogmatisch* in stellingen te concludeeren tot haar resultaat. Dit laatste echter nimmer, als ware het haar roeping, een algemeen geldend natuurrecht voor alle land en volk vast te stellen of te ijken. Dit is alleen denkbaar, voor zoo ver het de grondlijnen betreft, maar moet voor het overige aan nationale en practische studiën worden overgelaten, en ten slotte in handen worden gegeven van den wetgever en den rechter, die dan met het bijzondere in de onderscheiden toestanden en gelegenheden naar behooren rekening kunnen houden.

Het teleurstellende is nu maar, dat deze rechtswetenschap er toe neigt, om principieel in twee scholen uiteen te gaan, al naar gelang ze de religie tot haar recht laat komen, oftewel haar 't zij declasseert, 't zij bant van haar erf. Declasseering van de religie heeft plaats, zoo ze slechts als hulpmiddel wordt aangegrepen, b.v. om door den eed getuigen te noodzaken tot het spreken van waarheid, door vreeze voor Hooger misnoegen van misdaad af te schrikken, door het ophangen van een crucifix in de rechtszaal te imponeeren, door inroeping van Gods zegen in een troonrede een godsdienstigen schijn te redden, door Sabbathsviering rust aan den arbeider te verzekeren, en zoo veel meer. In al dergelijke gevallen toch, werkt niet de toeleg, om Gode Zijn eere toe te brengen, of bij Zijn licht het juiste spoor van het recht te ontdekken, maar wordt de religie gebruikt als middel om een voorgesteld doel te bereiken. Gemeenlijk is het deze eerste trap van verlaging, die de religie declasseert, en die ten slotte tot uitbanning van de religie van het rechtsterrein doet overgaan, een jammerlijk stadium, waartoe men thans in Frankrijk metterdaad gekomen is. Doch al moet erkend, dat men elders in de rechtspraktijk en in het staatsbeleid die uiterste mijlpaal veelal nog niet genaderd is, in de rechtsgeleerde studiën schijnt het maar al te vaak, of men met God als bron, insteller en handhaver van het recht niet meer te maken heeft. Steeds meer ontwaart men, hoe de studie zich bepaalt, tot wat in den mensch geboden is. Uit zijn natuur en denken worden dan de marmerblokken voor het paleis van het recht genomen. Van alle zijden ziet zich de rechtsstudie dan tot menschelijke gegevens beperkt, en feitelijk zijn het de

onderscheidene wijsgeerige scholen, die geheel de rechtsstudie beheerschen. Zelfs onder de paganistische volken ging men zoo ver niet, en stelde er veeleer prijs op, voor geheel de rechtssfeer zekeren glans aan de Goden te ontleenen. De Islam bindt het recht in elk opzicht aan Allah. En ook, in het Christenland gold het heel de middeneeuwen door als regel, dat recht en religie als tweelingzusters met elkander verbonden waren. Ook in de landen, die in de 16e eeuw de Reformatie volgden, hield deze zienswijze nog stand. Maar sinds is uit de school, eerst van het Humanisme, daarna van het Klassicisme, en vooral van het Modernisme, Agnosticisme, Athëisme en Materialisme, een rechtsstudie opgekomen, die te weeg bracht, dat slechts als hooge uitzondering op den rechtsgeleerden katheder nog met de Openbaring Gods rekening wordt gehouden. Men vindt dit nog aan Universiteiten, en leerscholen met beslist confessioneelen grondslag, maar aan de kleurlooze faculteit bijna niet meer. Dit geldt niet alleen van de Bijzondere, maar evenzoo van de algemeene Openbaring. Wat men erkent als in de natuur van den mensch en in het saamleven der menschen gegeven, wordt, zonder nader onderzoek naar den oorsprong ervan, aanvaard; iets wat er vanzelf toe leidt, om wat voorhanden is, als normaal te beschouwen, en zoo zich ontslagen te achten van den plicht om te rekenen met den val. Wat zich als abnormaal voordoet, wordt dan opgevat als natuurlijke vrucht van nog onvoltooide ontwikkeling, een opvatting, die vanzelf geheel het denkbeeld van straf ter zijde dringt. Men kan een kind niet straffen, omdat het nog niet volgroeid is. Opvoeden, niet straf, wordt dan de eenige te stellen eisch. Straks houdt al wat we nu nog als slecht afkeuren en veroordeelen, vanzelf op. Geheel de rechtsspraak wacht slechts op haar eervolle begrafenis en alle schroeven van het recht worden op den gloriedag van aller menschen volmaking eenvoudig los gedraaid. Individu voor individu zal dan alle mensch niet anders dan conform het ideaal denken, spreken en handelen. De rechtsslaaf wordt vrij man.

Juist dit verschil nu noodzaakt ons van Christelijke zijde principieel tegenover deze opvatting positie te nemen; om geheel de rechtsbedeeling op te roepen, dat ze weer Gode eere geve; om weer uit te gaan van de erkentenis van den val, ten gevolge waarvan ook over de rechtsbedeeling en de rechtsstudie zoo duistere nevel trok; en om alsnu met het oog hierop in de Openbaring Gods het vanzelf aangeboden

redmiddel te begroeten, om aan ons gevallen geslacht den zegen van het heilig recht weer te verzekeren. Dit geldt reeds van de Openbaring in het gemeen, overmits het geheel iets anders is, of het zintuig voor rechtsgewaarwording, het rechtsinstinct, de aangeboren rechtskennis, enz. eenvoudig als natuureigenschappen worden opgevat, dan wel geëerd worden als Goddelijke creatie en inspiratie; maar in veel klaarder licht treedt dit nog, zoo de rechtswetenschap rekening houdt ook met de Bijzondere Openbaring, gelijk het document hiervan in de de Heilige Schrift voor ons ligt. Eerst toch door die Bijzondere Openbaring ontvangt het uit anderen hoofde gangbare recht fundeering, correctie en aanvulling. De stelling is daarom niet voor betwisting vatbaar, dat een rechtsgeleerde, die weigert ook met deze Bijzondere Openbaring te rekenen, en haar niet slechts ongebruikt liggen laat, maar haar bestaan en toepasselijkheid op het recht loochent, een anti-christelijke positie inneemt. Wie werkelijk het bestaan en de geldigheid van de Bijzondere Openbaring Gods ook in zake het recht aanneemt, kan niet als rechtsgeleerde optreden en toch zeggen, zich aan die Bijzondere Openbaring niet te storen. Een arts kan niet de werking van de Radiumstralen erkennen en ze bij een kranke, op wiens kwaal ze passen, ongebruikt laten. Men kan niet aan de luchtvaart gelooven en er als veldheer niet mede rekenen. Een zeekapitein kan niet een toestel van draadlooze telegrafie aan boord hebben en toch bij schipbreuk zeggen: ik gebruik ze niet. En zoo nu ook is het volstrekt ondenkbaar, dat wie belijdend Christen is, en voor het gezag van de Heilige Schrift zich buigt, als hij straks zich weer aan zijn rechtsstudiën zet, zeggen zou: „Daarbij laat ik de Heilige Schrift dicht." Dit zou hem óf disqualificeeren als man van wetenschap, óf te wel een dualisme in zijn bewustzijn verraden, dat met alle consequentie spot.

Dit geldt in de eerste plaats van het vervatte in de eerste elf hoofdstukken van Genesis. Hetgeen daar ter onzer kennisse wordt gebracht heeft, gelijk we boven aantoonden, geen bepaalde betrekking op Israël, maar raakt heel ons menschelijk geslacht, en brengt ons een openbaring in feiten en woorden, die voor den grondslag van het recht van het hoogste belang is. Hoe wilt ge dan nu, dat een rechtsgeleerde het in die hoofdstukken geboekte als Goddelijke Openbaring zal aannemen, zoo hij straks in zijn rechtsstudie doet, als ging het

hem niet aan. En geheel hetzelfde geldt uiteraard van hetgeen daarna komt in zake de rechtsbedeeling onder Israël, het rechtsperspectief in de Profetie, de rechtsbetuiging en -verklaring in de Psalmen en Spreuken, de belichtingen van het recht in de Evangeliën en bij de Apostelen, en de rechtsontwarring en rechtsindicatiën in de Apocalypse. Hoe toch zou een wetenschappelijk man ooit de combinatie van deze twee kunnen beproeven, om eenerzijds te zeggen: „Dit alles belijd ik voor God als waarachtig!" en dan toch anderzijds neer te schrijven: „Bij mijn studiën over het recht ga ik te werk, als bestond de Heilige Schrift niet." 't Zou immers een belaching van alle Logika zijn. Toch is het niet onverstaanbaar, hoe nochtans meer dan één kundig jurist in zoo onlogische conclusie vastraakte. Al is 't toch, voor wie gelooft, de onafwijsbare consequentie, dat ook bij 't recht al datgene gelden zal, wat in de Bijzondere Openbaring een algemeene rechtsgedachte met Goddelijk gezag bekleedt, het gebruik van de Schrift bij het recht is verre van gemakkelijk. Reeds wezen we er op, hoe bij de Kerstening van ons werelddeel met Grieksche rechtsphilosophie, vaak Romeinsche, Germaansche en Israëlitische rechtsideeën op een wijze vermengd zijn, die willekeur verried. Het is toch duidelijk, dat wie zeker aantal bepalingen uit het Israëlitisch recht overneemt en de rest glippen laat, zich zelf geen rekenschap geeft van wat hij doet. Niemand kan naar willekeur uit een codex tien, twaalf artikelen als dwingend recht aanvaarden, en al het overige opzij zetten. Dan toch buigt hij niet voor het gezag van dien codex, maar van zijn eigen keuze, wat willekeur is. Aanvaard ik rechtsbepalingen in Israël als ook voor ons land geldend, op grond van Goddelijk gezag, dan moet ik natuurlijk *heel* den codex, die bij Israël als de Thora gold, aanvaarden. Toch bleef dienaangaande tot op de Reformatie een gevaarlijke onzekerheid zweven en zelfs in Calvijns Institutie geschiedt het beroep op de Heilige Schrift niet zelden zonder nadere praeciseering. Toch heeft men reeds in de 16e eeuw gevoeld, dat het stellen van vaste regelen op dit punt niet mocht uitblijven, en met name heeft toen de hoogleeraar Franciscus Junius zich de vraag ter beantwoording gesteld, in welke verhouding de rechtsgeleerde zich tot de Bijzondere Openbaring te plaatsen had. In de *Opera Selecta* van Franciscus Junius, die ik in 1880 uitgaf, zie men zijn oordeel op bladz. 329-392. Het artikel, waarop ik doel, draagt ten titel: „*De*

Politiae Mosis observatione." Het poogt antwoord te geven op de vraag: „*Quid a populo Dei observari, quid non observari ex ea oporteat,*" en de resultaten van het antwoord gaf Junius tenslotte in 38 stellingen, die op bladzij 339 van mijne uitgave staan afgedrukt. Hoe dikwijls ook daarna hetzelfde vraagstuk onderzocht zij, toch kwam men altoos neer op twee distinctiën. De eerste was de distinctie tusschen hetgeen in de Heilige Schrift alle volken en hetgeen uitsluitend Israël bond; en de tweede onderscheidde in wat Israël bond van hetgeen *tijdelijk* en *plaatselijk* was, het *beginsel*, waarvan het uitging en zulks wel met dien verstande, dat niet dit tijdelijke en plaatselijke, maar alleen het *beginsel* ons bond en onze wetgeving en rechtsbedeeling beheerschen moest. Zekere moeilijkheid levert het natuurlijk op, dat slechts zelden een kundig jurist genoegzaam in de kennis van het Hebreeuwsch en van de Oud-Testamentische Archeologie tehuis is, om zijn studiën ten deze geheel zelfstandig te maken, maar althans de theoloog Junius bewees te over, dat het hier ontbrekende even goed van theologische zijde aan te vullen is, als hetgeen bij het Romeinsche en Germaansche recht te kort schiet zijn gereede aanvulling ontvangt uit de studie van de letterkundige faculteit. Zoo min als eenige andere mag de Juridische faculteit haar kracht in isolement zoeken. De vijf faculteiten vormen saam één organisch samenhangend geheel.

Wordt nu metterdaad de rechtsgeleerde wetenschap in dien alomvattenden zin genomen, dat ze ook met de Bijzondere Openbaring niet maar rekent, doch ook het dáárin optredend gezag Gods volledig tot haar recht doet komen, dan biedt de rechtsstudie ons juist die bijdrage voor onze kennis van het door God in 't leven ingegroefde recht, waardoor de heerschappij van een steeds zuiverder, vollediger en in juister overeenstemming met onze Belijdenis staand recht, ons als een genadegift Gods ten deel zal vallen, ten einde zelfzucht, moedwil en misdaad te keeren, en door den machtigen rechtsregel uit de Grondwet van het Koninkrijk van Christus: „*Hebt lief, uw God bovenal en uw naaste als u zelf,*" de wrange gevolgen van den val te ondervangen.

Onze conclusie is alzoo deze: Het recht is het samenstel van de verhoudingen, waarin het Gode beliefd heeft, ons krachtens zijn Schepping te plaatsen. Ons als menschen is het zintuig verleend,

om van dat recht en het daartegenoverstaand onrecht een gewaarwording te hebben. De door God gewilde verhoudingen zijn ons ingeprent in ons instinctief besef, en ons geinspireerd in wat ons is aangeboren, getoond in ons levensbestand en voorgehouden in de historie. Ze zijn van Gods wege door het gesproken woord geopenbaard, door het rechtsgenie in personen en volken uitgewerkt, door de practische wijsheid der wetgeving in vaster vorm gegoten, en ten slotte door de wetenschap in organischen samenhang ontplooid. Wat we behoeven is een kennisse van het recht dat Godes is, gevarieerd naar toestanden en gelegenheden, edoch in zijn algemeene strekking voor allen identiek. En niet minder een kennisse van het recht, die van meet af rekening houdt met de verwringingen en vervalschingen ingeslopen in de verhoudingen, die God voor ons beschikt had, ter keering van de gevolgen van den val.

HOOFDSTUK II

DE NAAM VAN „STAAT"

§ 1. *In de Oudheid.*

Voor een Staatkundig Volksverband is de naam van *Staat* thans in algemeen gebruik; toch vergelijkenderwijs eerst sinds het opkomen van den nieuweren tijd. De oudheid kende de zaak niet, en had er geen woord voor. Ook in de Middeneeuwen hoorde men van *Staat* niet. Zelfs in de 16e eeuw kwam het woord nog niet dan bij zeer enkele schrijvers voor, en eerst in de 18e eeuw won het gebruik ervan meer algemeen veld. Wat de oudheid betreft, weet ieder Bijbelkenner, dat de naam van *Staat* in de H. Schrift ganschelijk niet gevonden wordt. Er is hier sprake van „de volken" en, in onderscheiding van deze Gòoim of Ethnê, van Israël als *Ha-Am* of *Làos*, maar een algemeene naam

voor het politiek verband komt niet voor. De Schrift kent de uitdrukking van *Rijk,* én in den zin van het Koninkrijk Gods én in de beteekenis van landen, die door een aardsch vorst geregeerd worden, zelfs kent ze een Wereldrijk (zie Daniël VII : 13), maar noch in het Oude noch in het Nieuwe Testament komt het woord *Staat,* of een daarmede gelijkstaande uitdrukking, voor. Even weinig kent de Grieksche Oudheid de algemeene uitdrukking van: Staat. Men organiseerde zich niet als *staten,* maar als *steden.* Vandaar dat het woord : *polis,* dat *stad* beteekent, aan alle *politiek* haar naam gaf, te meer wijl onder het begrip : *polis* ook het de stad omgevend, of koloniaal haar toebehoorend, territoir werd opgenomen. De Romeinen, wier gebied allengs heel de toenmaals bekende wereld omvatte, bezigden de uitdrukkingen *civitas, urbs* en *municipium,* en zoo ook naast die deze van *regnum* en *imperium,* of van *Senatus populusque,* of ook den meer algemeenen term van *res publica*; en zulks oorspronkelijk in 't minst niet om den anti-monarchalen staatsvorm in den zin van ons gemeenebest aan te duiden, en minder nog uitsluitend voor het volksverband, maar voor elk hoogst politiek verband, en alzoo ten principale zelfs voor de *stad,* juist zooals 't bij de Grieken met *polis* liep. Voor wat buiten het Romeinsch Rijksgebied lag, sprak men van *Gentes,* of volken, juist zooals ook in de Schrift deze *Gentes* of *volken* onder den naam van *Gooim,* of *Leummim* minderwaardig worden geacht. Zoo sprak dan de Romein van deze gentes of volken, vaak als *Barbaren,* gelijk dit ook in het N. Testament door Lucas en Paulus geschiedt (zie Hand. 28 : 2, 4; Rom. 1 : 14 en Col. 3 : 11.)

§ 2. *In de middeneeuwen.*

Toen in de Middeneeuwen het „Heilige Römische Reich” opnieuw een Rijkseenheid voor geheel de meêlevende wereld poogde in te voeren, kwam vanzelf de neiging op, om de onderscheidene gekerstende landen als van dit Keizerrijk afhankelijk te beschouwen. Wel ging hiertegen al spoedig, vooral van de zijde van Frankrijk en Engeland, verzet uit, en begon al ras de eeuwenlange worsteling tusschen de Welfen en Ghibelijnen om dit verzet te sterken, maar van een geheel gelijkwaardig optreden naast het Heilige Römische Reich, was toch

voorshands nog geen sprake. Men kon het denkbeeld van de eenheid der Christenheid, ook na de afzwering van de Oostersche Kerken, nog niet prijs geven. Van de gedachte, dat Europa uit een breede reeks gelijkwaardige Rijken zou bestaan, was nog geen sprake, en vooral het opdringen en voortdringen van den Islam, en met name van den Turk, was oorzaak, dat men weigerde de eenheid in een veelheid van rijken op te lossen. Niet 't minst de Kruistochten hielden de eenheidsgedachte in stand, zoodat alsnog alle behoefte aan een gemeenschappelijken term voor het politiek verband van de onderscheidene zelfstandige volken bleef ontbreken.

Eerst in Italië brokkelde die eenheid tengevolge van het conflict tusschen Keizer en Paus allengs af, en werd niet minder door de Renaissance het opkomen van een leven in stedelijke vrijstaten begunstigd. Pisa, Genua, Venetië, met tal van andere steden poogden opnieuw een toestand te verwezenlijken, gelijk die eertijds in Athene en elders bestaan had, en met de stad als centrum een soort onderhoorig gebied politiek te organiseeren. In het Latijn noemde men dit dan als van ouds *res publica*, ook wel *civitas*, en eerst toen het Latijn zijn monopolie als officieele taal en als taal der geleerdheid begon in te boeten, nam men als behulpsel om uit te drukken, wat aan al deze Italiaansche republieken gemeen was, het woord *el stato* op. Dit is toen wel reeds door Macchiavelli in het Italiaansch als gemeenbegrip gebezigd, zoo b.v. waar hij in zijn *El Principe* zegt: „*Tutti gli stati sono o republiche o principati*" d. i. „Alle Staten zijn òf republieken òf monarchieën"; maar is toch eerst door Jean Bodin in zijn *Six livres de la République*" in 1577, onder den vorm van *état*, ook in de Fransche litteratuur ingevoerd. Dit laatste is te opmerkelijker, omdat Bodin in den titel van zijn werk nog van *de republiek* spreekt, niet als tegenstelling tegenover de monarchie, maar juist als de algemeene uitdrukking voor wat wij thans *Staat* noemen. Thans zou de titel van zijn werk niet anders kunnen luiden dan: „*Six livres de l'état.*" In de Germaansche landen daarentegen duurde het veel langer, eer het woord *Staat* voor een volk in politiek verband in gemeenzaam gebruik kwam. Officieel ontmoet men het voor 't eerst in het *algemeene Landrecht* van Pruissen in 1794. Ook ten onzent sprak men slechts zelden van den Nederlandschen Staat, meest van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, oftewel van 't Gemeene Best; uitdrukkin-

gen, die niet mogen worden opgevat in den zin der *Monarchomachen*. Al is 't toch, dat de *Centuriae Magdeburgenses*, de *Vindiciae contra tyrannos*, en wat voorts van Languet (Junius Brutus), en zoo ook van Hottomann en andere Calvinisten het licht zag, in deze richting zelfs scherp ijverde; hier te lande heeft dit drijven den volksgeest *niet* beheerscht. De plaats, die het Huis van Oranje in onze vrijmaking innam, sneed dit vanzelf af. Bij Oldebarnevelt en zijn geestverwanten moge dit monarchomachisch bedoelen hebben postgevat, bij de Calvinisten was dit stellig niet het geval, en de Staatschen stonden veeleer principieel tegen Calvijn over.

§ 3. *Overgang in den nieuweren tijd.*

In den zin, waarin wij thans van „de Staten van Europa", en zelfs van „de Staten van de wereld" spreken, werd de naam: *Staat* dan ook ten onzent zoo goed als niet gebezigd, tenzij onder den rechtstreekschen invloed van Italiaansche of Fransche schrijvers. Zelfs Kilian kent het in zijn *Etymologicum* in dien zin nog niet. In Verdam's *Middelnederlandsch Woordenboek* komt 't zoomin onder het woord: *Staet* als onder het woord: *State* in de beteekenis van *res publica* voor. Zelfs nu nog is het gebruik van het woord: *Staat*, ten onzent allerminst tot volksgroepen van zelfstandig politiek verband beperkt. Even als in de dagen van het Gemeenbest spreken we nog altoos van de *Staten Generaal*, maar nu in gewijzigde beteekenis. Staten Generaal was toen ter tijd uitdrukking voor de Centrale regeermacht in de Zeven Provinciën, zoo zelfs, dat Littré in zijn *Dictionaire* het woord: *Etats génereaux* opgeeft als de aanduiding van het gouvernement van Nederland; thans is het de naam voor ons Parlement. De naam *Raad van State*, let wel, met *State*, zonder *n*, in het enkelvoud, is ongetwijfeld de nabootsing geweest van den Franschen *Conseil d' état*, maar de naam bleef desniettemin aan den alouden *Raad van State*, gelijk die onder het monarchaal bewind van Keizer Karel in 1531 ingesteld was, herinneren. Naast Staten Generaal leeft bij ons nog steeds de naam van *Provinciale Staten*, en van de Staten Provinciaal zijn weer de *Gedeputeerde Staten* als moderamen onderscheiden. Deze thans getypeerde uitdrukkingen wijzen alle terug op de

aloude beteekenis van het woord *Staat*, dat met *stand* verband hield. Het doelde toen op de onderscheiden groepen in de bevolking, die een zelfstandige machtspositie innamen, en den naam van *staat* op den persoon, die de machtspositie van de groep vertegenwoordigde, deed overgaan. De persoon was alzoo geen *State* uit eigen hoofde, maar krachtens representatierecht of opdracht. Iets, waarbij steeds in het oog is te houden, dat het Latijnsche *Status*, waarvan ons *staat* in al deze onderscheiden beteekenissen is afgeleid, geenszins een gebied of stand, maar oorspronkelijk niets anders dan *toestand* beteekende. Nu nog spreekt men van staat van overlijden, van een gebrekkigen staat, van huwelijksstaat enz. in geheel gelijken zin. Die groepen in de bevolking, die een hoogeren, min of meer zelfstandigen staat in het volksgeheel innamen, vormden dan een eigen stand of staat, en deze uitdrukking van *staat* ging als van zelf over op hem, die deze positie, dezen hoogen toestand, dezen staat en betrekkelijke macht van zijn groep representeerde. Er lag zeker begrip van gedeeltelijke zelfstandigheid in uitgedrukt, bijna altoos naast en in verband met gelijke machtsbevoegdheden van andere standen, of groepen. De macht kwam uit de gedeeltelijke zelfstandigheid der onderscheiden groepen, standen, steden of provinciën op, maar kon slechts in het onderling verband van de gezamenlijke Staten worden uitgeoefend. Toen nu later de eenheid der Christenheid, gelijk die onder den Paus en den Keizer bestaan en gebloeid had, uiteenviel, was het alleszins natuurlijk, dat de onderscheiden volken van Europa elk voor zich op het verkrijgen van een eigen volkspositie bedacht waren, en dat tevens in dezen naam van *Staat* het verband lag uitgedrukt, waarin deze „staten" als saam de Europeesche bevolking vormend, bij elkaar hoorden, en aangewezen waren op internationale onderlinge betrekking. Zoo waren er Staten van de Provincie, Staten Generaal en tenslotte Staten van Europa, gelijk ze dan ook op het Congres te Weenen in deze hoedanigheid saam optraden. Voor wat het eigen land op zichzelf aangaat, sprak men dan van Gemeenebest of Rijk, maar in verband met de overige landen sprak men van de *staten* van Europa. Vooral de Duitsche staatsgeleerden zijn dan ook steeds gewoon bij de algemeene Staatsleer afzonderlijk de *Statenverbinding* ter sprake te brengen.

§ 4. *In onze Grondwet.*

Onze Grondwet gebruikt, niet zonder zekere verwarring, ter aanduiding van de politieke eenheid van onze natie, de zeer onderscheiden uitdrukkingen van 1⁰ het Land, 2⁰ het Volk, 3⁰ het Rijk, en 4⁰ de Staat. Natuurlijk ligt aan dit onderscheiden gebruik zekere eigen strekking en beteekenis ten gronde, zonder dat echter kan gezegd, dat de stellers onzer Constitutie van deze schakeeringen en beteekenissen zich een heldere voorstelling hadden gevormd. Reeds de verwisseling van Rijkskas met Landskas en Staatskas toont dit. Van *Staat* wordt melding gemaakt in twaalf artikelen, t. w. in artikel 24, 58, 59, 67, 94, 103, 113, 114, 118, 172, 176 en 181, en hieronder het meest in de uitdrukking: *belangen van den Staat.* Van het volk wordt slechts driemalen gesproken, t. w. in artikel 25, 52 en 78. Van het *land* achtmaal t. w. in artikel 24, 25, 28, 30, 96, 171, 181 en 186. Maar voor het overige is de constante uitdrukking voor de eenheid, de voorheen niet gebruikte term: *Rijk*, die men aantreft in artikel 1, 2, 3, 4, 43, 52, 59, 61, 63, 75, 80, 81, 90, 122, 123, 126, 129, 141, 149, 164, 166, 168, 177, 180, 184, 186, 187, 189 en 192. Saam meer dan dertig maal. Het springt alzoo in het oog, welke leidende gedachte men op den voorgrond heeft willen plaatsen, niet die van het Land, niet die van het Volk, evenmin die van Staat, maar zeer beslist die van het Rijk, vanzelf doelende op *regnum*, d. i. koninkrijk. In verband hiermede trekt het de aandacht, dat het officieele regeeringsblad den naam niet van Rijksblad, maar van *Staatsblad* ontving, en dat men evenzoo in den regel van Staatsdienst spreekt. Al ligt nu ongetwijfeld aan het geschakeerde gebruik van de vier termen in de Grondwet zekere poging ten grondslag, om voor den vierderlei zin, waarin zich de nationale eenheid denken laat, telkens een gewijzigde uitdrukking te vinden, toch kan niet gezegd, dat dit in onze Grondwet is volgehouden. Dat artikel 176 uitspreekt: „De verbintenissen van den *Staat* jegens zijn schuldeischers worden gewaarborgd," laat zich verstaan. Ook het gebruik van de uitdrukking „*belang van den Staat*" beveelt zich genoegzaam aan. Maar van het overige blijkt duidelijk, dat men in het onderscheiden gebruik van de vier genoemde termen in 1814—1848 nog allerminst tot vastheid was gekomen. Vooral, waar de onderscheiding be-

doeld is, dat iets niet te beredderen zal zijn door de gemeente, noch door de provincie, spreekt men niet, dat 't hoort aan den *Staat*, maar aan het Rijk, wel een bewijs, dat de nationale eenheid niet in *Staat*, maar in *Rijk* haar sterkste uitdrukking zocht. Duidelijk kwam dit vooral uit in het onderwijsgeding, toen de vraag rees, aan welke autoriteit het volksonderwijs zou staan. Ze stond aan de gemeente, maar nu spreekt men er niet van of het Onderwijs niet Landszaak of Staatszaak zou worden, maar bijna uitsluitend of het niet tot *Rijkszaak* zou zijn te maken, en ook bij de kostenvraag, vroeg men niet, of de kosten uit de gemeentekas dan wel uit de Staatskas zouden moeten komen, maar schier constant of ze te betalen waren door de Gemeente of *door het Rijk*.

Toch is het gebruik van den naam of van het woord: *Staat* voor het algemeen begrip van een zelfstandig politiek verband, thans in alle talen zoozeer tot vastheid gekomen, dat alle aarzeling in het gebruik week. Dit is hieraan te danken, dat al meer de noodzakelijkheid is ingezien, om zich rekenschap te geven van het wezen van den Staat als zelfstandig verschijnsel. Vooral door de onderscheiding tusschen het *Staatsrecht* en de dusgenaamde *Staatswetenschappen* trad dit in klaarder licht. Ook onze wet op het Hooger Onderwijs in haar overgang uit de redactie van 1815 in die van 1876 deed dit uitkomen. In artikel 63 van de wet van 2 Augustus 1815, no. 14, wordt voor de Juridische faculteit het hooger onderwijs bevolen in het *natuurrecht*, het *staats-* en *volkenrecht*, de staatkundige historie van Europa, de statistiek en de diplomatiek. Thans daarentegen gelast artikel 77 van de wet van 28 April 1876, no. 102, dat aan de Juridische faculteit onderwijs zal worden gegeven in het *Staatsrecht*, in het *Volkenrecht*, in het administratief recht, in de *staathuishoudkunde*, in de statistiek en in de staatkundige geschiedenis, waar dan voor ééne Universiteit nog Koloniaal, Mahomedaansch, Zuid-Afrikaansch recht enz. bijkomen (zie artikel 78), terwijl wat de doctoraten betreft onze wet thans in hoofdzaak *twee* juridische doctoraten verkrijgbaar stelt, het ééne voor de Rechtswetenschap, en het andere voor de Staatswetenschap, een splitsing, die aan den Staat een eigen wezen toekent, en dit wezen van de rechten, die ten aanzien van dit wezen gelden, onderscheidt. Thans zal dus afzonderlijk over het wezen van den Staat te handelen zijn.

Hoofdstuk III

HET WEZEN VAN STAAT

§ 1. *Onvastheid in beteekenis.*

Niet ten onrechte merkt de hoogleeraar Dr. Rehm van Straatsburg in zijn *Allgemeine Staatslehre* (p. 17) op, dat het zoo uiterst moeilijk is, het gronddenkbeeld van wat we onder *een Staat* ons te denken hebben, tot volle klaarheid te brengen. Zelfs gaat hij zòòver van te verklaren: „Eenheid van inzicht in het vraagstuk, wat een Staat is, zal wel nooit te bereiken zijn." Wat we op blz. 88 v.v. omtrent den naam: *Staat* opmerkten, bevestigt dit gevoelen. Dat Frankrijk een Staat is, betwijfelt niemand, maar in Frankrijk ligt Monaco. Is nu ook Monaco aan Frankrijk soortgelijk? Het heeft een constitutioneele monarchie, een prinselijk Huis, ministers, een Staatsraad, een soort parlement, en pronkt met 29 Consulaten van Buitenlandsche mogendheden; alleen maar het telt nog geen 2000 inwoners en is slechts $1^1/_4$ □ kilometer groot. Kan nu zulk een miniatuur-verschijning op den naam van *Staat* aanspraak maken? Het prinsdom Lichtenstein is iets grooter en telt bijna 10.000 inwoners, toch nog altijd minder dan ten onzent Hilversum. Vallen nu zulke landjes met Rusland en Engeland in een zelfde catagorie? Uit rechtsoogpunt zeer zeker, maar toont juist dit niet, dat de rechtsopvatting hier niet beslist. Te sterker komt dit uit, zoo men naast Monaco landen als Beieren, Saksen, Wurtemberg, zelfs Pruisen plaatst, die bij de vorming van het Duitsche Rijk van een deel van hun zelfstandigheid afstand deden. Was Egypte een staat? Juridisch neen, want de Sultan van Turkije was er de nominale Gebieder, en feitelijk heerschte er de Koning van Engeland. De Koloniale stelling van Voor-Indië ontneemt de hoedanigheid van staat aan een land als Voor-Indië, dat bijna even groote bevolking heeft als heel Europa. In verband hiermede behandelde de Hoogleeraar Redslop nog pas in zijn geschrift *Abhängige Länder* (Leipzig 1914) de eigenaardige positie, waarin al meer een breede groep landen geraakte, door het

inboeten van hun volstrekte souvereiniteit. De feitelijke toestand komt hierdoor steeds meer in conflict met de uitkomst der theorie. Juist dit echter maakt het zoo bezwaarlijk, zich omtrent de idee van *Staat* een heldere, genoegzaam vaststaande voorstelling te vormen. Maakt men die idee op, uit wat men voor oogen ziet, dan stuit men op de moeilijkheid, om vooraf te bepalen, welke nationale verbanden bij de bepaling van het begrip al dan niet zullen meetellen. En poogt men de idee van staat, los van de werkelijkheid, wijsgeerig vast te stellen, dan wordt de beslissing overgeleverd aan de subjectieve wilkeur der groote denkers, die elk hun eigen wijsgeerige school vormen, en hierdoor in de definitie, die ze ons voorleggen, vaak zeer verre uiteenloopen. Iets, waar dan in de derde plaats nog bij komt, dat ook de politieke verbanden zelve gedurig belangrijke wijzigingen ondergaan, zoodat het historisch verloop de kenmerken, om te beslissen of een land al dan niet een *Staat* is, gestadig verandering doet ondergaan. Een Mongolen-horde of negerstam vormt tot op zekere hoogte evengoed een politiek verband als de Constitutioneele monarchie van Groot-Brittanje of de republiek in de Vereenigde Staten van Noord Amerika er zulk een vastlegt; maar wat blijft er van de kenmerken van uw Staatsidee over, zoo het voor de omdolende horde pasklaar moet zijn? Het patriarchaat en de patrimoniale verhouding, de tyrannie, en zooveel meer bieden alle zekere vormen van Staatsleven, maar hoe de *notae necessariae* te vinden, die voor alle deze vormen gelden kunnen? Fr. J. Stahl stelt als definitie voor: „De Staat is het verband van een volk onder een Overheid tot bescherming en tot ontwikkeling van de stoffelijke en geeestelijke goederen, en hieronder vooral de handhaving van Recht en gerechtigheid." *Staatslehre von Fr. J. Stahl*, Berlin 1910 blz. 18. Doch hoe nu met België, dat uit twee volken is saamgesteld? Hoe met de Vereenigde Staten, die uit allerlei zeer onderscheiden volksgroepen gemengd zijn? Russen, Polen, Finnen, één volk! Wat dunkt u van „de handhaving van recht en gerechtigheid" als staatsdoel onder de nawerking van Machiavelli's staatstheorie? Zal, nu Home rule doorgaat, Ierland zijn zelfstandigheid genoegzaam herwinnen, om weer een staat te zijn, ook al blijft het aan Engeland gebonden? En zoo niet, waarom is Brunswijk dan wel een staat en Ierland niet? Gaat men ter bepaling van het staatsbegrip uit van de empirie, dan zijn het de onvolkomen staatsvormen, de miniatuurvormen, en de

staatsverbindingen, die u verwarren, en neemt ge uw uitgangspunt in een wijsgeerig gevonden staatsidee, dan stuit ge gedurig op het conflict tusschen de kenmerken, die uw begrip vaststelt, en de onvolkomenheid van wat zich practisch voordoet.

§ 2. *De Staat en de zonde.*

Deze onvastheid van naam en van gronddenkbeeld hangt saam met de stoornis, die de zonde in het leven en in het samenstel der menschheid heeft aangericht. Gedurig stelt de Christus tegenover het gebroken menschelijke leven, gelijk zich dit na den val ontwikkeld heeft, de eenheid van *het Koninkrijk Gods;* en bij dit Koninkrijk Gods is niet langer sprake van gedeeldheid in *Staten*, doch heel anders, van een onverbrekelijke organische eenheid, die door niets kan verstoord worden. In dat Koninkrijk zal 't zijn: God alles en in allen, en die allen één.

Wat de Pacificisten ook thans weer beoogen, het doen wegvallen van alle tegenstelling om de eenheid van het menschelijk geslacht weer tot uiting te doen komen, is geheel dezelfde gedachte, die door Christus in de idee van het Koninkrijk Gods of het Koninkrijk der hemelen geproclameerd was. Het verschil is maar, dat de Pacificisten van zulk een eenheid van ons geslacht droomen in onzen tegenwoordigen toestand, terwijl de Christus de komst ervan eeniglijk profeteert, als eerst in te wachten na wegvalling van de zonde. „Dit koninkrijk," zoo sprak hij zich uit, „komt niet met uitwendig gelaat. Het is binnen in u." En de apostel, die meer dan een zijner ambtgenooten, zijn denken op deze eenheid richtte, aarzelt niet te verklaren, dat hier op aarde alle heerschappij en alle macht en kracht zal moeten te niet gedaan worden, om eerst in het alomvattend Koninkrijk van Christus, dat zelfs de hemelen in zal sluiten, de eenheid van ons geslacht te doen zegevieren. Het optreden in onze menschelijke saamleving van onderscheiden Staten, met eigen Souvereiniteit, komt hiermede niet overeen, maar strijdt er mede. De nieuwe toestand, die met het Koninkrijk Gods zal intreden, zal zich weer geheel aansluiten aan wat in de Schepping gegeven was, altoos met dien verstande, dat de gelukstaat, die toen intrad, eerst in de Voleinding tot een volkomen

Rijks *heerlijkheid* zou opglansen. Ten gevolge van den val in zonde is thans wat in de Schepping als mogelijk gegeven was, niet verwezenlijkt. Er is door de inwerking van de zonde op elk mensch, op ons menschelijk geslacht en op onze menschelijke saamleving, een toestand van verbrokkeling in stede van eenheid ontstaan, en in die verbrokkeling zijn allerlei machten van ontbinding in stede van de macht der saambinding, heerschend geworden. De Gemeene Gratie moge in den loop der historie getemperd hebben, wat verdierf, en een dragelijker toestand van menschelijk leven mogelijk gemaakt hebben, en op allerlei wijze moge de goedheid Gods in ons verstoord menschelijk leven nog genezing en vreugde hebben aangebracht, maar de eenheid kwam niet terug, de gebrokenheid in het menschelijke leven hield aan, en het is uit deze gebrokenheid, dat van zelf de idee van tal van *Staten* is opgekomen. Deze idee was niet opgenomen in de Scheppingsgedachte en ondenkbaar is ze in het Koninkrijk Gods. De Staatsidee is uitvloeisel van het gebroken en zondig karakter, dat de menschelijke saamleving na den val moest aannemen. Ze moet en zal standhouden, zoolang deze zondige toestand voortduurt. Maar komt eens het Koninkrijk der Hemelen tot het in organische eenheid, onder Christus, saamvatten van de nieuwe menschheid in volstrekte eenheid, dan is er geen *Staat naast Staat* meer denkbaar, en valt alzoo de idee *Staat* voor altoos weg. Hiermede is niet gezegd, dat alsdan ook het onderscheid tusschen volk en volk zal wegvallen. Veeleer getuigt de H. Schrift ons, dat in het Koninkrijk der Hemelen de lofzang voor den Almachtige zal opklimmen „uit alle natiën en volken en talen". Niet de eenvormigheid, maar de veelvormigheid in rijke harmonie, zal kenmerk van het nieuwe leven zijn. Voor den *Staat* daarentegen, gelijk wij dien thans kennen en in onzen onvolmaakten toestand zegenen, zal alsdan geen plaats meer zijn. De afzonderlijke staten zijn factoren van verdeeldheid, terwijl in het Koninkrijk der voleinde menschheid het stempel van Goddelijke eenheid op heel onze menschelijke saamleving zal ingedrukt staan. Het zich zelf aanbevelende van dit ideaal springt in het oog, zoodra men zich afvraagt, welke bezigheid van den Staat vanzelf zou wegvallen, bijaldien het element der zonde uit onze saamleving werd weggedacht. Van oorlog zou vanzelf geen sprake meer kunnen zijn. Al wat in den loop der eeuwen, en dit in steeds klimmende mate,

bedacht, uitgedacht, verzonnen en te werk gesteld is, om de landsverdediging naar behooren in te richten, zou alsdan geheel en ten eenenmale wegvallen, zoo te land als ter zee, en in de lucht. Het zelfde zou gelden van alle politie, van alle brandwacht, van alle strafrecht, en alle gevangeniswezen. Het burgerlijke recht zou zich zelf in volmaakte orde inrichten, en noch wetboek, noch rechters, noch advocaten, noch processen zouden noodig zijn, om het te handhaven. Voor een departement van Oorlog, en zoo ook van Marine en Justitie, zou geen werkkring noch plaats meer zijn. Waar geen internationale geschillen meer konden rijzen, zou het Departement van Buitenlandsche zaken geheel overbodig worden. Ware geen ontreddering in de natuur als gevolg van den vloek ingetreden, zoo zou de strijd tegen de natuur en de correctie van de natuur evenmin aan de orde kunnen komen, en alwat, buiten dit alles, thans door de Overheid geregeld en geordend wordt, zou van zelf in het organisch geslachtsverband van gezin, familie, geslacht, stam en volk alle noodige voorziening vinden. Voor het bewind van een Staat gelijk we dit nu allerwege waarnemen, laat zich alzoo in het Koninkrijk dat met de voleinding komt, zelfs geen werkkring meer denken.

Hieruit volgt, dat de Staat geen inhaerent deel van het Scheppingsplan kan zijn, maar eerst door de Gemeene Gratie is ingevoerd, om de bittere gevolgen van den val en in verband hiermede die van zonde en vloek te temperen. De Staat is een chirurgische, een medische factor. Niet een organische verschijning in het leven der menschheid, maar een verband, dat door den Goddelijken Heelmeester is aangelegd na de breuke, die de zonde in onze samenleving sloeg. De Staat is even als elk chirurgisch verband het abnormale. Al zulk verband komt dan eerst aan de orde, en wordt dan eerst aangelegd, zoo de natuurlijke beweging van het lichaam door breuke, wond of krankheid in het ongereede is geraakt. De Staat is gelijk elk chirurgisch verband een redmiddel, dat niet een integreerend deel van het lichaam vormt, maar er bij komt, er aan wordt toegevoegd, en het behoedt en redt. Doch dan volgt hieruit ook, dat in de Voleinding, d.i. na de intreding van het volkomen herstel, het verband zijn dienst zal hebben verricht, alsdan zelfs hinderlijk zou worden, en daarom te verwijderen zal zijn. Er is in de saamleving der geheel herboren, geheiligde en van zonde en ellende verloste menschheid voor een Staat, voor een Overheid, voor een Rechter geen plaats meer.

De kreupele, die het harmonisch gebruik van zijn beide voeten herwon, werpt de krukken, waarop hij steunde van zelf weg. Strekt dit nu tot geringschatting van den Staat? In het minst niet. Zie maar met wat zorg de kreupele waakt, dat zijn kruk bij de hand blijft; en vraag u maar af, of er zich voor den kreupele iets wreeder denken laat, dan dat ge in arren moede zijn kruk voor zijn oogen in het vuur werpt. De Staat is als de bril voor den slecht ziende, als de gehoorbuis voor den doove, als het stalen korset voor den verlamde; en niets is er, dat de kreupele, de blinde, de doove, de lamme zoo hoog waardeert, als juist kruk, bril, gehoorbuis en machinaal korset. Beide gaan dus steeds saam, de hoogste waardeering van het hulpmiddel, zoolang het gebrek aanhoudt, maar ook de onmiddellijke wegwerping ervan, zoodra een volkomen herstel intrad. Ook van den Staat moet daarom getuigd, dat de gave ervan één der rijkste bewijzen van Gods genade aan ons gevallen geslacht is en blijft, maar tevens, dat in het Koninkrijk, dat na de Voleinding komt, vanzelf en noodzakelijk elk staatswezen weg moet vallen, ja, er ondenkbaar in is. In Artikel XXXVI van de Geloofsbelijdenis der Gereformeerde Kerken in Nederland, die, ook door de toenmalige Landsregeering zonder voorbehoud, aanvaard werd, heet 't dan ook: „Wij gelooven, dat onze goede God, uit oorzaak van de verdorvenheid des menschelijken geslachts, Koningen, Prinsen en Overheden verordend heeft, willende, dat de wereld geregeerd worde door wetten en politiën, opdat de ongebondenheid der menschen bedwongen worde, en alles met goede ordinantiën onder de menschen toega." Alzoo, de Staat is er alleen om der zonde wil.

§ 3. *De Rechtstaat. Gneist.*

Op dit punt nu wijkt hetgeen uit de Schrift ons toekomt principieel af, van wat vooral in de 19e eeuw, ten deele zelfs door een Christen-staatsman als Stahl bepleit is. Rothe in zijn *Theologische Ethik*, Wittenberg 1845—'7, dreef dit het verst, maar toch is in 't geheel de voorstelling van den eeuwigen *Rechtstaat* al meer tot heerschappij gekomen. Rothe was van oordeel, dat in den Staat, mits genomen in zijn hoogere opvatting, de voleinding van het menschelijk leven zich zelf baan zou breken. Zelfs de Kerk kon zich dan in den

Staat laten oplossen. Al wat de enkele mensch behoefde, al wat in de onderscheidene menschelijke verbindingen gevraagd kon worden, om lichamelijk, intellectueel, ethisch en geestelijk de rijkste, harmonische ontwikkeling met vasten tred te bereiken, was z. i. in den Staat, mits zich zuiverend, veredelend en volmakend, als van zelf gegeven. Theosophie en supranaturalisme mengde zich in deze voorstelling der ideale denkbeelden dooreen. Rothe verstond uitnemend wel, dat op een ideale voleinding moest worden aangestuurd, maar van een breuke, die daaraan moest voorafgaan, merkt men bij hem niets. Het is, alsof van zelf door de ontwikkeling van de Staatsidee de volmaking zal kunnen intreden. De ijveraars voor den Rechtsstaat trokken dit niet zòòver, maar toch blijft het principieel ook hun beweren, dat het de Staat is, die door de heerschappij van het Recht — innerlijk in de volksontwikkeling en uiterlijk in de staatsinrichting — te doen zegevieren, ons een toekomst zal tegenvoeren, waarin de menschheid de verwezenlijking van haar ideaal allengs bereiken zal.

Dr. Rud. Gneist in zijn „*Der Rechtstaat*", Berlin 1872, heeft deze gedachte kort en zakelijk in zijn tweede hoofdstuk (p. 7—21) helder uiteengezet. Niet, alsof hij onder Rechtstaat uitsluitend goede rechtsbedeeling verstond. De zin van den Rechtstaat gaat bij hem veel dieper. Gneist gaat uit van het denkbeeld, dat de mensch in weerwil van zijn individeelen aanleg en zijn neigingen, voor zijn persoonsvorming het gevoel van de verbinding met zijn medemenschen niet van zich kan zetten. Dit gevoel van verbinding en saamhoorigheid bepaalt zich niet tot het familieleven, maar strekt zich telkens tot breeder en verder kring uit. Van het gezin op het geslacht, van het geslacht op den stam, van den stam tot op een zich als van zelf of willekeurig vormend volksgeheel. Doet zulk een volksgeheel zijn overwicht en overmacht te sterk aan omringende kleinere groepen gevoelen, dan komt er vanzelf onder deze kleinere groepen neiging op tot het bieden van gezamenlijken weerstand tot het vormen van een federalen band, die zulk verweer kan sterken, of ook tot zulk een ineensmelting, dat men zich tegenover den belager van aller vrijheid en zelfstandigheid ook zijnerzijds in eenheid poogt op te lossen, ten einde even machtig, ja, zoo mogelijk nog machtiger, volksgeheel tot stand te doen komen. Daarnaast ziet men het zich voordoen, dat een geweldige als Nimrod er in slaagt, steeds meer kleine omringende groepen door overmacht van wapenen

aan zich te onderwerpen. Huwelijk kan twee groepen saam doen voegen, die begeerig waren, elk een afzonderlijke positie in te nemen. Kortom, op allerlei wijs kunnen zich kleinere of grootere groepen administratief en gouvernementeel vereenigen, en niet 't minst de internationale verhoudingen tusschen deze groepformatiën geeft aan deze formatiën, in wat gebrekkigen vorm ze ook optraden, zekere vastheid en duurzaamheid. Zoodra echter de woelingen en worstelingen tusschen deze formatiën onderling tot rust beginnen te komen, komt er onrust in het binnenland op. Wat aanvankelijk de onderscheiden elementen in elken staat saam hield gebonden en nauw aaneensloot, was het steeds dreigend gevaar, om door den nabuur overrompeld, of zelfs door een geweldenaar van over zee verrast te worden. Het buitenlandsch gevaar waarborgde alzoo den binnenlandschen vrede. Zoodra echter dat buitenlandsch gevaar bezworen is, en de concurrentie van meerdere staten onderling zeker internationaal evenwicht in het leven roept, verzwakt hierdoor de band, die dusver alle ingezetenen door een sterk ontwikkeld nationaal besef over kleine onderlinge geschillen deed heenkomen, en vlammen alsnu de vonkjes op, die straks het binnenlandsche leven in vlam zullen zetten. Het zijn de belangen van den een, die met de belangen van den ander in strijd geraken. Het zijn de lieden van het gebergte, die met de landgenooten in de valleiën in geding komen. Het zijn de bezitters, die in geschil komen met de niet-bezitters. Hieronder mengt zich tegenstelling in herkomst en in aard. Gewestelijke en plaatselijke eigenaardigheden doen geschillen opkomen, vaak een geschil, dat zich straks erfelijk voortplant. De religie kan bij deze geschillen gaan mee spreken. Familie-ruzie kan een Vendetta wakker roepen. Allengs kunnen zich politieke partijen opmaken, om 't bewind aan zich te trekken. Achter de politieke kunnen sociale partijen onder eigen vaandel komen opdagen. En onder dit alles kan zich dan nog persoonlijke veete mengen, en in een zelfde stad of dorp den een tegen den ander in haat en bitterheid opzetten. Tegenover deze ontbindende machten heeft nu in de eerste plaats de geestelijk-religieuze leiding in het volk een hoog ernstige roeping, om wat in zonde uit zou slaan te keeren, zachtere gevoelens aan te kweeken, en edeler zin over zelfzucht, hoogmoed en hebzucht te doen zegevieren.

Toch is deze geestelijke kracht ongenoegzaam, om de factoren, die

scheiding aanbrengen, te keeren. Dit ligt aan het onderscheid tusschen de geheel verschillende gewaarwording, die in ons opkomt, zoo we ons persoonlijk, dan wel wanneer we ons als groep verongelijkt gevoelen. Niet ten onrechte legt Gneist er den nadruk op, dat, hoe geneigd ook, om een ons persoonlijk aangedaan onrecht te vergeven en aan den tegenstander niet toe te rekenen, de beweging in ons gemoed zoo heel anders opwaakt, bijaldien we gevoelen, dat zeker onrecht niet ons, maar onzen stand, onze familie, onze sociale klasse, onze groep, onze partij is aangedaan. Dan toch zou te spoedig gereede vergevingsgezindheid op ons den indruk maken van *plichtsverzaking*. Dan verkeeren we onder den indruk, dat we niet *mogen* toegeven noch vergeven, en dat 't staan op de beschreven rechten en het onverzoenlijk opkomen voor de gemeenschappelijke belangen, een eereschuld is. En vandaar de vaak niets sparende bitterheid, waarmede sociale groepen en staatkundige partijen tegen elkander optreden. Tegenover dezen misstand nu heeft de Rechtstaat zijn hooge roeping te vervullen, en hij kan dit, mits men een open oog hebbe voor de werking van het rechtsbewustzijn als algemeen menschelijk verschijnsel.

Hieronder wordt dan verstaan, dat het rechtsbesef tot onze menschelijke natuur behoort. Niet alsof uit dat besef zonder meer de kennisse van het recht zou zijn af te leiden, maar in dien zin, dat de mensch, tot hoe hoogere ontwikkeling hij komt, steeds duidelijker doordrongen wordt van de overtuiging, dat hij, en met hem alle menschen, aan een hoogere rechtsorde onderworpen zijn, en dat alleen door het tot heerschappij komen van die hoogere rechtsorde, de gelukstaat in de menschelijke saamleving kan bevorderd worden. Dit besef getuigt in ons, dat de egoïstische begeerte, de booze opwelling van hartstocht, heerschzucht en hebzucht, en wat zondige factoren meer in ons woelen, voor die hoogere rechtsorde wijken moeten. Dit nu geschiedt ten deele dank zij de werking, die van de consciëntie uitgaat, deels door den invloed, die in geestelijken zin op ons wordt uitgeoefend, met inbegrip van de publieke opinie, maar voleind kan deze werking in ons toch nooit anders worden, dan door den Staat, die juist hierbij als de Rechtstaat optreedt. Zelven kunnen we niet, op elk punt, waarbij zich geschil voordoet, uitmaken wat recht of onrecht is. Dit kan alleen de wet van den Staat ons in toenemende zekerheid leeren, althans voor wat de uitwendige verhoudingen en handelingen aangaat. Slaagt nu de

wet er in, het stempel van deze hoogere rechtsorde, steeds meer op de onderscheidene verhoudingen in het leven in te drukken; gelukt het aan den Staat, de publiek ingestelde rechtsorde te handhaven tegenover de overtreders en kwaadwilligen; gewent alzoo van kindsbeen af een ieder er aan, om onder deze rechtsorde, en conform deze rechtsorde, te leven; en sluit religie en intellect zich hierbij aan, om deze rechtsverhouding steeds zuiverder uit te werken en in haar rechtmatigheid aan te bevelen, zoo leeren de pleitbezorgers van den Rechtstaat, zal allengs een hooger zedelijk ideaal in het volksleven verwezenlijkt worden, en in plaats van met den Polizei-staat, die als gendarme of koddebeier de kwajongensstreken van belhamels bedwong, zal men te doen krijgen met een Staat, die als Hooge-priester almeer heel ons menschelijk leven bezielt en heiligt, en het ideaal, dat ons steeds voor oogen zweefde, in historische werkelijkheid omzet. Bij dit alles nu wordt de actie van het Staatsrecht, en alzoo het ideaal van dezen Rechtstaat, deswege als onmisbaar ingeroepen, overmits gelijk Gneist het op blz. 9 uitspreekt, de mensch van edeler natuur bij den strijd der belangen wel in staat is „wohlwollend und gerecht zu sein" jegens zijn medemenschen als persoon, maar dat nooit hiertoe in staat bleek eene „gesellschaftliche Klasse im Kampf mit der anderen Klasse." Alleen de triomf van den invloed van den Rechtstaat, steunende op het zich steeds klaarder opdringend rechtsbewustzijn, kan aan de zelfvernieling der tegenover elkaar staande groepen in het volk een einde maken. Hoe verder dit proces doorgaat, des te nader komt het volk aan zijn ideaal. Gneist aarzelt dan ook niet te verklaren: „An diesen Widerspruch aber beginnt die eigentliche Grundlegung des Rechtstaats" (p. 9.) De kennis van den mensch leert ons psychologisch, dat hij in zich den zedelijken drang voelt werken, om wat aan passie of lust tegen zijn zedelijk plichtsbesef ingaat, te weerstaan en het te overwinnen. Geheel ditzelfde nu werkt evenzoo in een volk. „Es ist die ewige Bestimmung der Gemeinschaft der Menschen, jenen Gegensatze der Interresse und der Unfreiheit Herr zu werden *durch den Organismus des Staates.*" Zoo min als de mensch individueel zijn zedelijken plicht kan verloochenen, zoo kan ook geen volk alle Staatsbewustzijn afleggen, „der Mensch ist, naar Aristoteles leuze, „seinem Wesen nach ein ζῶον πολιτικὸν".

Daar nu de Rechtstaat tot het volbrengen zijner hoogere roeping

alleen in staat is, doordien dit hooger zedelijkheids-, rechts- en staatsbewustzijn in 's menschen natuur gegeven is, kan het niet anders, of de Kerk van Christus bereidt voor den Rechtstaat vanzelf en ongedwongen het terrein, naardien zij de idee der zedelijkheid niet alleen predikt, maar ook door doet dringen. Het blijvende instituut der Kerk doet de eerste bescherming opkomen voor wat in het gezin en maatschappij aan bescherming behoefte heeft, „und ermöglicht die Verbindung der geschiedenen Klasse-und Völkerverbanden in friedlichem Zusammenleben für menschliche und Kulturzwecke" (p. 10). Gneist aarzelt dan ook niet te erkennen, dat *Staat* en *Kerk* beide een periode van meer dan duizend jaren lang, in onderlinge gestadige saamwerking en voortdurende wederzijdsche bestrijding, „die zwiefältige Träger der Staatsidee" geweest zijn. Om aan dien strijd een einde te maken en beide in harmonie op te lossen, moest én individueel én gemeenschappelijk een hoogere macht tot gelding komen, die oplossing bracht. Dit nu geschiedde individueel, op zedelijk gebied, door de Kerk, maar kon voor een volk als geheel niet anders dan door den Rechtsstaat tot stand komen. Hij gaat dan niet zoover als Rothe, om ten slotte de Kerk zich geheel in den Staat te doen oplossen, maar ook bij hem toch is het de Staat, die ons de verwerkelijking van het hoogere ideaal tegenvoert. De Rechtsstaat is het hoog te loven instrument, waardoor in ons menschelijk saamleven, ook internationaal, van volk tot volk, het hoogst bereikbare ons deel zal kunnen worden. Wat ons van dien gelukstaat vooralsnog afscheidt, is voor hem niet 't zondebederf, maar alleen het nog onvolkomen zijn. Van de komst van een Koninkrijk der Hemelen, dat eerst door de parousie van den Christus zal worden mogelijk gemaakt, is bij hem dan ook geen sprake. Het is één doorloopend proces, dat ons bij geregelde historische ontwikkeling allengs in den toestand der Voleinding zal overleiden. Ook al mag nu niet ontkend, dat aan den Rechtsstaat een kant is, die als innerlijk waar, te eeren valt, toch is zelfs Stahl hier te ver gegaan. Behalve nog andere bedenkingen, waarover later, kan de grondgedachte niet aanvaard worden, alsof een onafgebroken proces van zelf uit wat nu ons omringt in den idealen geluksstaat zou overleiden. Alles toch wat de H. Schrift ons over de zonde, over de verzoening en over de parousie openbaart, gaat vlak tegen deze voorstelling in.

§ 4. *Bluntschli.*

Meer nog dan Rudolf Gneist, die zich te zeer in het Engelsche staatsrecht verloor, heeft Johannes Caspar Bluntschli, achtereenvolgens hoogleer te Zürich en te München, op het vaste land soortgelijke denkbeelden ingang doen vinden, met name door zijn *Allgemeine Staatslehre*, waarvan reeds de 6e editie het licht zag. Bluntschli legde er vooral nadruk op, dat we in den Staat een *rechtspersoon* te zien hebben. Hij dreef dit zeer ver, en droeg alwat aan den mensch als persoon onderscheiden wordt, ook op den staat over.

Ook de Staat „hat Seele und Leib" (p. 19), in dit lichaam zijn lichaamsdeelen, in die ziel een geest. „In dem State sind der Staatsgeist, der Staatswille, und die Staatsorgane", een voorstelling, die in de Inleiding reeds ter sprake kwam en waarbij nog slechts herinnerd zij, dat Bluntschli in den Staat de *manlijke* en in de Kerk de *vrouwelijke* persoon zag. Zijn korte definitie van den Staat is, dat de Staat is, de „politisch organisierte Volksperson eines bestimmten Landes" (p. 24). Van deze beeldsprakige overdrijving afgezien, ligt toch ook in deze opvatting het denkbeeld, dat de Staat zich uit zich zelf ontwikkelt, opgroeit en allengs een steeds idealer standpunt bereikt, om tenslotte de voleinding van zijn grondgedachte in zich zelf te vinden. Wat hierbij echter, voor zooveel Bluntschli aangaat, bijzondere opmerking verdient, is, dat hij den Staat losmaakt van de nationale idee, en er nadruk oplegt, dat het niet een nationale particulariteit, maar de algemeen *menschelijke* natuur is, die van zelf uit de samenleving van menschen den Staat doet opkomen. Dit nu leidde hem er toe, om tusschen Staatsbegrip en Staatsidee te onderscheiden, en er alsnu op aan te dringen, dat we de Staatsidee nooit zoeken moeten in het enge begrip van Nationalen Staat, maar in de alomvattende idee van het wereldrijk. Op blz. 27 spreekt hij 't dan ook met bijzonderen klem uit: „De enkele mensch als *Individu* en de *menschheid* als geheel genomen, dat zijn de oorspronkelijke en blijvende tegenstellingen in de Schepping". „Daarop," zoo vervolgt hij, „rust zelfs het onderscheid tusschen het Privaatrecht en het Staatsrecht." En op deze verklaring volgt nu de voorstelling, dat de mensch thans nog op zeer lagen trap van ontwikkeling staat. Hij droomt meer dan hij wakker

is, en verkeert daardoor in een toestand van geestelijke verwarring. Er werkt wel een *wil*, maar het is nog niet een eenheid van wil voor heel ons menschelijk geslacht gezamenlijk. De menschheid heeft daardoor haar organisch wezen nog niet in beeld kunnen brengen. Eerst de komende eeuwen zullen 't beleven kunnen, dat het alomvattende wereldrijk in verwezenlijking gaat. Toch zijn er reeds pogingen aangewend, om die hooge staatsidee te verwezenlijken. Alexander de Groote beoogde de stichting van het wereldrijk. De Romeinen grepen er naar en schenen het bereikt te hebben. Het „Heilige Römische Reich" ging uit naar gelijk ideaal. Napoleon I geloofde aan de mogelijkheid om het te verwezenlijken. Doch al zijn nu alle pogingen van dien aard tenslotte deerlijk mislukt, en al blijkt derhalve, dat de menschheid voor de verwezenlijking van dit ideaal nog niet genoeg gerijpt is, toch, zegt hij, volgt hieruit allerminst, dat we het denkbeeld van zulk een wereldrijk als voor geen verwezenlijking vatbaar zouden moeten opgeven. Een verklaring, waarop hij (blz. 27) dan volgen laat, dat de Christelijke Kerk evenals de Staat nog hopeloos gedeeld is, maar zonder daarom nog ooit de verwachting van haar eenheid te hebben opgegeven, iets wat op zijn standpunt verklaarbaar was, maar met de Schrift voor oogen van zelf andere duiding vraagt.

De ontwikkeling van zijn geliefkoosde gedachte voortzettend, wijst hij ons dan tweeërlei drang, die op het wereldrijk aanstuurt. In de eerste plaats de drang van het militaire geweld, dat wel gedragen werd door de idee, maar toch steeds door het overmachtig leger zijn ideaal poogde te verwezenlijken, en dit liep steeds op mislukking uit. Maar in de tweede plaats werkt er een geheel andere macht, waarvan hij betoogt: „Die civilisierte Europäische Menschheit faszt bereits das hohe Ziel fester im Auge." (p. 27). Hoe lang het ook duurt, eer dit tot een resultaat leidt, dit eindresultaat komt zeker. Intusschen arbeidt de onoverwinbare tijd steeds en zonder ophouden aan haar taak voort, om de volken tot elkander te brengen en het bewustzijn van de saamhoorigheid van heel ons geslacht op te wekken, en dit nu is de natuurlijke voorbereiding van een staatsorde, die komende is, en die geheel ons menschelijk geslacht zal omvatten. „Zelfs," voegt hij er bij „de Europeesche geest richt zijn blik steeds vaster op geheel den aardbol en het Arische ras voelt zich geroepen om orde en wet over heel de wereld in te stellen" (pag. 33). Hoe vreemd 't hierbij nu ook

klinke, dat Amerika van dit machtig proces wordt uitgesloten, waar toch juist van Amerika de laatste jaren de machtige stroom van het Pacificisme uitging, toch verklaart dit zich uit de dubbele omstandigheid, dat Amerika's bevolking als uit allerlei bestanddeelen gemengd, niet den krachtigen organiseerenden indruk maakt, die de hoofdrassen in Europa vertoonen, en dat ten andere het Pacificisme toch van een ander motief uitgaat, dan de lofzingers van het wereldrijk, gelijk Rothe en Bluntschli hierbij voorgaan. Bij deze lofzingers is het thema ontleend aan de eenheid in oorsprong van alle natiën en volken en aan de macht van het Recht in het rechtsbewustzijn. Bij de Pacificisten daarentegen staat op den voorgrond een zedelijk motief, namelijk verafschuwing van den oorlog. Het is de idee, die reeds in de 16e eeuw bij vele Baptisten en met name bij de Quakers opkwam, en thans in zeer breede kringen veld won; ook nog wel bij sommigen uit gelijk geestelijk motief als bij de Kwakers voorzat, maar toch veel meer en op veel grooter schaal uit verzet tegen de finantieele verliezen, waarmede elke oorlog ons bedreigt; uit philanthropisch motief ter keering van de wreedheid, die elken oorlog kenmerkt; uit materieel belang om den economischen voortgang niet gestoord te zien; uit politiek motief, om niet almeer het Staatsbudget door het budget van oorlog en marine gedrukt te weten; en uit het internationaal oogpunt, om de verhouding tusschen staat en staat niet sterker te doen spannen. Wat Rothe, Gneist en Bluntschli vooral als pleitbezorgers van den absoluten Rechtstaat beoogen, is het wijsgeerig najagen van een denkbeeldig ideaal; wat daarentegen de Pacificisten op het oog hebben, is meer een practisch resultaat, om het geld, dat thans Leger en Vloot verslinden, economisch en sociaal te kunnen aanwenden, en zachteren zin te doen zegevieren. Bij de Pacificisten staat daarom meer internationale verbroedering, bij de dwepers met den voleinden Rechtstaat meer de gedachte aan het éene wereldrijk op den voorgrond, ook al moet toegegeven, dat ook de laatsten almeer in het internationale spoor verloopen. Wel toch zegt Bluntschli (pag. 34): „In het wereldrijk eerst zal de ware menschelijke staat openbaar worden, en het volkenrecht zijn voleinding vinden", maar dan volgt toch weer: „De enkele *staten* zullen tot het Wereldrijk in gelijke verhouding komen als de *volken* staan tot de *menschheid*". De enkele staten noemt hij toch de *ledematen* van het wereldrijk, zoodat alles in het éene lichaam schijnt

opgelost. Maar dan volgt er weer: „Het wereldrijk heeft niet de roeping om de enkele staten op te lossen en de volken te doen verdwijnen, maar om de vrijheid en het recht beter te beschermen. Het hoogste, maar nog niet voor realiseering vatbare staatsbegrip is daarom: „*Der Staat ist die organisierte Menschheit*". Dus zou men zeggen: „vormen dan de enkele volken slechts provincies in dezen éénen staat", maar neen, hij blijft ze staten noemen. Waarbij ten slotte nog deze andere critiek niet mag uitblijven, dat wie in de enkele staten Personen ziet, het recht mist, ze daarna toch weer tot de ledematen van den wereldstaat te verlagen.

§ 5. *Het Pacificisme.*

Nu is zeer zeker noch aan de idee van den Rechtstaat, noch aan den drang van het Pacificisme zekere invloed ter veredeling van onze menschelijke saamleving te ontzeggen. Hoe meer passie en geweld voor rechtsbesef en rechtspractijk terugtreden, des te vrijer zal zich een hoogere cultuur ontwikkelen kunnen, en ook het staatsleven een hoogeren vorm kunnen erlangen. Wie den toestand van saamleving in het heden, zoo als die zich eenerzijds in Mexico en China en anderzijds in Noorwegen en in Zwitserland voordoet, saam vergelijkt, voelt het zeer aanmerkelijk gradueel verschil, dat zich in het volksleven dezer vier staten verraadt. En nog sterker vertoont zich dit verschil, in graad van cultuur, zoo men ook den toestand der Afrikaansche negervolken in de vergelijking opneemt. Stelt men nu hiernaast een vergelijking in tusschen den toestand van eenzelfden staat, gelijk die zich voor drie eeuwen voordeed, en gelijk die zich nu vertoont, dan valt evenmin te ontkennen, dat er in zeer aanmerkelijken vooruitgang wat de algemeene cultuur betreft, te roemen valt. Dat nu bij deze hoogere ontwikkeling de ontluiking van juister rechtsbesef aan de betere wijze van handhaving van het recht beide malen ten goede heeft medegewerkt, valt niet te betwijfelen. In zooverre zijn de lofzingers van den Rechtstaat stellig in hun recht. Zoo lang er in de volken kracht en leven tintelt, staan ze niet stil, maar komen vooruit. Die vooruitgang bevordert in menig opzicht het levensgeluk en voor geen klein deel is die vooruitgang in cultuur te danken aan de ver-

hoogde beteekenis, die het recht subjectief en objectief erlangd heeft. Tot op zekere hoogte kan hetzelfde gezegd van het Pacificisme. De onderlinge verhoudingen van de Staten is in zooverre gebeterd, dat men van alle kanten en bij alle gelegenheid zich thans aandient als ijverende voor het apostolaat van den vrede. Zelfs bij het nemen van de geduchtste militaire maatregelen, voelt men zich gedrongen, ze in te leiden met een betuiging van het *si vis pacem para bellum*, d.w.z. we bereiden op oorlog ons voor, om juist daardoor den vrede te beter te waarborgen. De oorlogzuchtige en alle eerbied voor anderer heil braveerende toon van weleer, was zelfs een oogenblik tot zwijgen gebracht. Zij, die men weleens de ijzervreters genoemd heeft, traden een wijle veel minder dan in Napoleons periode op den voorgrond. Het vredesgeroep ging al meer van alle kant op, en hoe ook dwazelijk misverstaan, het Kerst-Evangelie van *Vrede op aarde* werd schier algemeen op de verhouding tusschen de volken toegepast. Ving men vroeger oorlog na oorlog aan, om den volksgeest door het heroieke en niet minder door buit te bevredigen, thans eischte de volksgeest schier het omgekeerde en alleen, wie zich warsch van oorlog toonde, beschikte over volksinvloed. Allerlei oorzaak van internationaal verschil werd van lieverlee opgeruimd. De Vredesconferentie is ons eeregild geworden. Een monument als het Vredespaleis vroeger ondenkbaar, ontving nu van de publieke opinie in alle landen zonder uitzondering mogen we wel zeggen, het eeresaluut. Alle volken wilden een steen voor den bouw van zijn muren hebben bijgedragen. Bovenal het Czarenhuis geniet er nog steeds in, dat van Ruslands Gebieder het initiatief voor deze officieele vredesactie is uitgegaan.

§ 6. *Feitelijk gevorderd.*

Zelfs mag en moet meer gezegd. Niet alleen toch is het feit onweerspreekbaar, dat de zege van het Recht en de dorst naar Vrede beide zeer in het oog loopend wonnen in beteekenis, maar erkend moet niet minder, dat én in de beweging van den Rechtstaat én in het Pacificisme een drang van het leven tot uiting kwam, die aanspraak heeft op onze hartelijke instemming. Machiavelli's stelsel moge al te lang het brandmerk van politieke schande hebben gedragen, en bij nadere

toetsing dragelijker blijken dan 't langen tijd scheen; toch neemt dit niet weg, dat het: *Salus rei publicae suprema lex esto*, maar al te lang in de hoogere staatskringen ingang vond. Over het deel waarheid, dat hierin schuilt, verklaarde ik mij reeds. Maar ook al moet erkend, dat die grille waarheid van het: „nood breekt wet", niet valt weg te cijferen, toch staat niet minder vast, dat de Europeesche Diplomatie eeuw na eeuw niet anders optrad, dan als gold voor haar geen eisch van waarheid en recht. Wat nog pas zoo kort geleden gezien is, toen Oostenrijk-Hongarije de landstreken Bosnië en Herzegowina, die het tractaat van Berlijn aan den Keizer te Weenen slechts in beheer toevertrouwde, plotseling geannexeerd en in gelijfd heeft, dat Duitschland als bondgenoot van den Habsburger deze daad met zijn schild dekte, en de overige groote mogendheden eindigden met zonder protest deze inlijving te erkennen, greep conform de Macchiavellistische moraal plaats. Hetzelfde kan gezegd van Finlands inlijving in Rusland, waar dit evenzoo door tractaat was afgesneden. Deze beide vergrijpen tegen de publieke moraliteit grepen plaats in de 20e eeuw, en wie nu in wat achter ons ligt eeuw na eeuw de historie raadpleegt, om zich omtrent den opbouw der groote Staten architectonisch rekenschap te geven, kan tot geen ander resultaat komen, dan tot de droeve erkentenis, dat bijna in den regel macht boven recht ging. Was het zoo in de internationale verhoudingen, dan kon 't wel niet anders, of in het burgerleven deed zich, zij 't al op veel mindere schaal, gedurig soortgelijke krenking van het private recht voor in wet en rechtspraak, en juist tengevolge hiervan kon 't niet anders, of in het private leven beschouwde de sluwe het als zijn recht, den onnoozele slag op slag het kind van de rekening te maken. Voor zoover nu het geloof in den Rechtstaat dit kwaad althans getemperd heeft en in toenemende mate temperen wil, is de idee er van ongetwijfeld toe te juichen. De rechtszin intensiever op het bewustzijn en op de practijk in te laten werken, is een schrede vooruit op den langen weg die er toe leiden moet, om het echt menschelijke in onze saamleving op het nog maar al te dierlijke te doen zegevieren. Het vonnis van den Rechter wint het in menschelijkheid van de gebalde vuist. In zoo verre verstaan we het dan ook ten volle, dat niet 't minst Stahl den Rechtstaat heeft toegejuicht, en geen anti-revolutionair wenscht voor wien ook onder te doen in de waardeering van zoo rijke gedachte.

Van het Pacificisme mag hetzelfde gezegd. Wie den Christus belijden mag, gruwt van den jammer, die de oorlog te land en ter zee over een duur van eeuwen, en nog pas weer, heeft aangericht. Afkeer van den oorlog zit den Christen in het bloed. De gruwel van den oorlog vervult elk onzer met ontzetting. Voor zoover het nu historisch vaststaat, dat keer op keer in oorlog heil is gezocht, niet om machtige internationale problemen, zij 't in bloed, dan toch tot oplossing te brengen, maar om persoonlijke eerzucht te voldoen, wraakzucht bot te vieren, en de ongerechte begeerte te bevredigen, van wat groot was, door het ter neerdrukking van het kleine nog machtiger te doen worden, keert onze vloek er zich tegen. De leuze: *Vrede door Recht*, is voor ons niet de hoogste, noch is ze innerlijk geheel waar, maar ze drukt toch ook voor ons een hooger standpunt uit, dan het aanstonds grijpen naar de sabel. Ook op internationaal gebied moet het menschelijke steeds meer over onze dierlijke macht verheven zijn, en waarin verschilde van de practijken van het wild gedierte de schier geijkte usantie van weleer, om mits men maar de macht er toe bezat, de grenzen van een naburigen staat over te trekken, en, eens op dat terrein aangeland, te rooven, te plunderen en te moorden naar welgevallen? een dierlijke passie, die ook den eerbied voor de vrouw geheel aflegde, en aan een inval van tijgers en hyena's denken deed. Dit is geen overdrijving. Zoo was de militaire woede. Woerden en Naarden heugt 't nog, om nu van nog veel sterker hemeltergende tafereelen te zwijgen. Hiertegen nu is het menschelijk zelfbesef ten slotte in opstand gekomen. De ambulancedienst van het Roode Kruis hief de banier van hoogere menschelijkheid tegen dit woeden van dierlijke passie op. Niet-ommuurde steden mogen niet meer aangevallen. Ongewapende landlieden schiet men niet meer overhoop. De rechtsidee heeft tot bij de batterij met het scherpst geschut post gevat. En wat het aangaan van een oorlog betreft, wordt het *zoeken* van oorlog allerwege afgekeurd. Wat bleef is een harde noodzakelijkheid, waaraan men zich ten slotte onderwerpt. De internationale verhoudingen zijn door de verkeerswegen op allerlei gebied verbeterd. Voorheen maakte onbekend onbemind, thans heeft meerdere bekendheid tot betere waardeering geleid. Er is winste, die we van ganscher harte toejuichen. En of nu al de Pacificisten zich overgeven aan een droom van een naderenden blijvenden vrede,

die ons niet verleiden kan, toch belet ons dit niet, hun binnen zekere perken blijvende pogingen te steunen. Wij als Christenen kennen geen Vrede anders dan door Christus, en een Vrede, die dan eeuwiglijk zal zijn, en daarom eerst komen kan, als zijn Koninkrijk ingaat, maar toch neemt dit niet weg, dat ook door ons aan het geroep van „Vrede door Recht" zekere betrekkelijke waarde niet kan ontzegd worden, en het is uit dien hoofde, dat we in den Psalm des Vredes mee instemmen, ook al is het dat die door de Pacificisten onzuiver wordt ingezet.

§ 7. *Te hoog gespannen verwachting.*

Wat we daarentegen niet konden en niet mochten toegeven was de bewering, dat de Rechtstaat ons allengs van alle onrecht, het Pacificisme ons van alle geweld bevrijden zou, en dat, bij geleidelijken vooruitgang, welhaast het afgebeden oogenblik der toekomst zal komen, waarop de poorte van het Paradijs zich weer voor ons ontsluiten zou. In deze verwachting konden en mochten we niet deelen, omdat ze uitging van onzuivere gegevens, waartegenover we de eenige juiste gegevens van de Openbaring Gods te stellen hebben. Het is niet waar, dat de jammer, waarin de menschheid nu sinds al deze eeuwen geworsteld heeft, enkel uit een *„nog niet volkomen zijn"*, te verklaren ware, zoodat bij gestadige toeneming in volkomenheid van zelf stoorloos geluk dezen jammer vervangen zou. De Openbaring der Heilige Schrift protesteert hiertegen en de ondervinding drukte nog pas weer op dit getuigenis van de Heilige Schrift zoo pijnlijk het zegel. Indien er toch iets is dat hiertegenover vaststaat, dan is 't wel dit, dat hoogere cultuur wel de zonde verfijnd heeft, maar dat er geen sprake van is, alsof de zondige passie in het hart der volken bezworen zou zijn. Wie de toestand der maatschappij in hooger en in lager kringen, gelijk die zich thans aan ons voordoet, toetst aan de Tien Geboden, komt zeker niet minder dan in vroegere eeuwen teleurgesteld uit. De drie eerste geboden, de aanbidding van den Heiligen God rakende, worden veel krasser overtreden dan weleer, zij 't dan op geheel andere wijze. Ter wille van de arbeiderszaak nu weer Zondagsrust, maar de Heiliging van den Sabbath raakt in vergetelheid. De eerbied voor de ouders nam allengs af. De revolver is in veler hand speeltuig geworden. Men on-

dergraaft het huis zijns buurmans niet meer om 't 's nachts te plunderen, maar vervalscht de boeken en trekt in stilte met de honderdduizenden het land uit. Echtbreuk en wat hiermede saamhangt, is in tal van kringen tweede natuur geworden, de begeerte naar andermans goed en genot is brandende behoefte; kortom de vormen zijn anders geworden, maar gebod na gebod wordt nog steeds met voeten getreden, zoo in lager als in hooger kring. De ruwheid is bedwongen, het brutale is verzacht, het intellect viert nu in sluwheid zijn triumfen over de spierkracht in handgeweld. Maar wie zich mocht inbeelden, dat de gloed der zonde verbleekte en straks verdwijnen zal, toont óf de realiteit van het leven niet te kennen, óf zelf in beginsel gedemoraliseerd te zijn. De jeugd zelf staat lager, dan ze een eeuw geleden stond. De litteratuur nam eenerzijds een hoogere vlucht, maar riep anderzijds een pornografie in het leven, gelijk ze vroeger slechts bij exceptie een drukker vond. Het leven heeft andere vormen erlangd en vormen, die minder afstooten; heel de tint van het saamleven is gewijzigd; ook mag geloofd, dat er zeer aanmerkelijke winste is, in rijker philanthropie en in edeler kunstliefde; maar wie het zondenregister opslaat van wat egoïsme, van wat hoogmoed, van wat de eerzucht, van wat geldzucht, van wat zinlijke lust, tegen Gods heilige wet in, aandorst, vindt het schier nog even zwart, zoo niet zwarter dan in vroeger eeuwen ingevuld, en veel dikker is zijn band geslagen, dan het crediet van onze burgerdeugd. Of wil men liever een hoogstaand Medicus hooren, luister dan naar den Hoogleeraar Dr. D. J. Kouwer van Utrecht, in zijn rede *Gebrekkig Idealisme* van 26 Maart 1914, waarvan 't verslag zegt:

> „Met de afnemende zuigelingensterfte gaat hand in hand de vermindering der algemeene sterfte in alle leeftijdsklassen, en zoo is allerwege een belangrijke winst aan menschenlevens te boeken, die aan den dood werden onthouden. Maar die winst wordt verkleind, doordat evenzeer overal minder kinderen worden geboren. Algemeen bekend is dat voor Frankrijk, en ieder weet, dat Duitschland en Engeland zich blijkbaar haasten om Frankrijk nabij te komen. Frankrijk heeft reeds geprijkt met een negatief geboorte-overschot, d.i. met een volstrekt verlies! In 1908 telde men op 11 millioen huisgezinnen in Frankrijk 2 millioen kinderlooze en 3 milloen met slechts één kind. Slechts twee landen, waarvan de bevolkingscijfers geregeld worden bijgehouden, doen nog niet mede in de daling der geboorten, n.l. Japan en de Canadeesche provincie Ontario.

„Wat hebben wetten, wat hebben waarschuwingen in deze gebaat? vervolgde spr. Overmatige rijkdom en weeldezucht aan den eenen, armoede en ziekte aan den anderen kant, en van alle kwaad, heeft spr., bijna altijd en overal den oorsprong gevonden in zelfzucht. Men schermt met groote woorden, men predikt verheffing van het huisgezin, men belooft welvaart en gezondheid en kracht, voorspelt versterking en opbeuring van het ras, maar niemand ontkent, dat deze idealistische leuzen onverstoord in de lucht zouden zijn vervaagd, indien niet de zelfzucht van den mensch hem tot hooren geneigd en tot volgen maar al te gezind had gemaakt. Met glimlachend zelfbedrog hebben vooral die standen, voor wie de leer allerminst was gepredikt, zich daarvan meester gemaakt. Maar het volk volgt reeds. Sociaal-democraten en Feministen hebben den weg geeffend. De arbeidersstand gaat vooruit in welvaart en in verstandelijke ontwikkeling. Zoo bereikt hij al meer en meer dat peil der beschaving, waarop de mensch leert rekenen en berekenen en zijn kindertal tot een post van boekhouding gaat maken. Al moge in streng Roomsch-Katholieke streken de voortgang van het euvel langzamer zijn dan elders, toch verliest klaarblijkelijk ook de Kerk al meer en meer haar kracht tegen den niet te breidelen vloed; ook de R. Katholieke bevolkingen begeven zich op de dalende lijn.

„Hand in hand met de stelselmatige beperking der geboorten gaat verder de tot een gewoonte geworden verdelging der ongeboren vrucht. Het zoo vaak aangehaalde cijfer van 80.000 misdrijven tegen de menschelijke kiem per jaar te New-York wordt door niemand die de zeden der twintigste eeuw kent, als overdreven beschouwd. Hoeveel geestelijke en lichamelijke ellende spreekt daaruit! Men huivert ervan — en toch, „Die Neue Generation", die zich het orgaan van den „Bund für Mutterschutz" noemt, verdedigt het recht der moeder, om de zwangerschap af te breken. Een modern standpunt is dit slechts tot zekere hoogte, zeide spr., en zette uiteen, hoe tegenover deze kwestie de oudste volken stonden.

„In 1869 heeft paus Pius IX verklaard, dat het embryo van het oogenblik der ontvangenis af als een menschelijk wezen moet worden erkend en in bijna alle beschaafde landen heeft de strafwet zich thans op hetzelfde standpunt geplaatst, maar toch is, in het volksbewustzijn, de scheiding tusschen de bezielde en onbezielde vrucht, zij het dan ook als een vage grens, blijven voortbestaan. Zelfs in gezaghebbende kringen van geneeskundigen wordt nog van een „celconglomeraat" gesproken, wat de waardeering van het embryonale leven teekent.

„Voor zoover echter wetten mogen gelden als de weerspiegeling van de opvattingen der meerderheid van het denkende deel van een volk, is in de laatste eeuw een toenemende eerbied voor de ongeboren vrucht

waar te nemen. Dien eerbied vindt men ook — het spreekt van zelf — bij de meerderheid der geneeskundigen. Maar, helaas, ons is, in zeer zeldzame ziektegevallen, geen enkel ander middel tot redding der vrouw bekend dan de provocatio abortus. Waar nu art. 251bis van onze Zedelijkheidswetten met zware straf bedreigt al wie zich schuldig maakt aan die daad, en geen uitzondering kent voor den geneesheer die haar pleegt op goede gronden, volgens de regelen zijner kunst, — daar is het begrijpelijk, dat de artsen een ander wetsartikel hebben geëischt, opdat ze niet op één lijn zouden worden gesteld met misdadigers. Tevergeefs echter: de geneesheer moet zich tevreden stellen met de rol van „getolereerden misdadiger", zooals mijn ambtgenoot Hector Treub dit kernachtig heeft omschreven.

„Persoonlijk kan ik mij hierin niet aan de zijde van mijn vakgenooten scharen, en wel voornamelijk, omdat de regelen onzer kunst alles behalve een vast omlijnd geheel vormen, en de geneeskundigen herhaaldelijk neiging toonen, die lijnen op zeer willekeurige wijze te verplaatsen. Over den invloed, dien zwangerschap op sommige ziekten uitoefent, zijn wij verder nog lang niet voldoende ingelicht; en ontbreekt ook in dit opzicht nog zeer veel aan onze kennis. Vertrouwd geraakt met de zoo eenvoudige kunstbewerking, heeft men, zooals was te voorzien, het aantal omstandigheden, waarvoor provocatio abortus schijnt aangewezen, met onbekwamen spoed uitgebreid. Psychosen van allerlei aard zijn binnen den kring dier slecht te verdedigen handtastelijkheden getrokken.

„Daarbij ziet men geneeskundigen en rechtsgeleerden de leer der erfelijkheid misbruiken, en ziet men hen met groot gemak heenstappen over de vraag, wat zedelijk geoorloofd is tegenover den misdadiger, den krankzinnige! Ook zoogenaamde sociale indicaties ziet men reeds als geldig erkennen! Ik meen, dat de geneeskundigen zich hier op een uiterst bedenkelijken weg hebben begeven. Waarlijk, de geneeskundigen van den hedendaagschen tijd zijn voor een gedeelte medeplichtig aan dien verminderden eerbied voor een ongeboren kind! Daarmede zijn zij ook, voor een deel mede schuldig aan de afneming der bevolking in de beschaafde wereld.

„Ook de vrouwenbeweging dreigt daartoe mede te werken, voor zoover zij tot moederstaking leidt. Er is slechts één groot ideaal, dat de vrouw kan najagen, het moederschap. Door alle eeuwen heen hebben maatschappelijke of persoonlijke omstandigheden daaraan in den weg gestaan en zoo zal het nog wel langen tijd blijven. Maar voor onzen tijd is het weggelegd geweest, onder de vrouwen zelf een stormvloed te zien zwellen, die in haar eigen gelederen op groote schaal het moederschap terugdringt.

„Diep treurig noemde spr. het, dat, waar reeds de zedelijke en licha-

melijke welvaart van het arbeidersgezin ondermijnd wordt door den loonarbeid der huismoeder naast de vervulling van haar plichten als vrouw en moeder, het streven der hedendaagsche beweging er op gericht is, ook in den middenstand de gehuwde vrouw tot loonarbeid te brengen. Eischen dan voeding en opvoeding nu niet meer de geheele moeder? Maar de vrouwenbeweegsters weten het beter: de halfdaagsarbeid der huismoeder schijnt haar aanlokkelijk: de eene helft van den dag voor het gezin, de andere voor het loonwerk. En daarom — weinig kinderen, zoo weinig mogelijk. Ontwaking, bevrijding der vrouw! Wie zou die leuze niet toejuichen? Maar verheffing der vrouw door beleedigende vernedering van het moederschap — wie kan die aanvaarden? Het ware dwaasheid het vele goede te loochenen, dat ongetwijfeld mede aan de vrouwenbeweging ten grondslag ligt. Maar een vrouwenbeweging, die steriele kinderbeperking in haar gelederen duld, bezoedelt zich, vernietigt zich. Beperking van het moederschap, besnoeiïng van den stam, vernietiging van het ras — zelfmoord dus op reuschachtigen schaal — ziedaar wat de geschiedenis der menschheid ons leert, zoover de blik in het verleden reikt en zoover hij de nevelen der toekomst kan doorboren."

Het volsta, zoo we er nog aan toevoegen, wat Dr. Albert Hochfeld in zijn te Potzdam in 1913 verschenen werk: *Der Mädchenhandel und seine Bekämpfung im Volkerrecht*" op p. 17 schrijft: „In onze dagen is een zoo open uitvoering van dit schandelijk bedrijf (als in de Middeleeuwen) niet meer mogelijk. Geenszins is echter daarom het kwaad in zijn omvang afgenomen. Veeleer wordt door der zake kundigen, die de zaak praktisch hebben nagespeurd, te recht beweerd, *dat de handel in meisjes nog nimmer zoo algemeen verbreid is geweest*, als in onze dagen, vooral nooit *met zulk een raffinement* gedreven wordt. Juist bij den overgang van de 19e in de 20e eeuw is deze schandelijke handel derwijze toegenomen, dat men van alle kant voelt, dat strijd ertegen gebiedend noodzakelijk is".

§ 8. *Zwakheid van het Pacificisme.*

En niet anders staat het met het Pacificisme. Ongetwijfeld, de machthebbers waren een tijdlang bang voor oorlog geworden, maar dacht men zich het finantieel impediment weg, hoe lang kon men dan nog voor opschorting van de krachtproef instaan? De bittere oorlog van 1914

gaf het antwoord. Hiermede wordt in het minst niet ontkend, dat betere gezindheid veld won, en correcter diplomatieke verhouding intrad. Ook zij gaarne toegegeven, dat zich geen staatsman meer denken liet, die er niet tegen opzag, een zoo geduchte slachting uit te lokken als de worsteling van legers en vloten, gelijk die thans zijn en den slag zouden hebben te aanvaarden, van zelf met zich moest brengen. Verschil met vroeger is er ongetwijfeld. Liet men het vroeger bij vrome vrede-wenschen, thans bespeurt men telkens weer, hoe uit den boezem der maatschappij keer op keer een initiatief opkomt, om bij geschil vreedzame oplossing van het geding af te bidden. Carnegie bracht ongetwijfeld het grootste geldelijk offer voor den vrede, maar toch staat hij niet alleen. Men acht zich thans niet meer van plicht ontslagen, zoo men tegen den oorlog geprotesteerd en voor den vrede geroepen heeft, maar laat geen poging onbeproefd, om de overtuiging ingang te doen vinden, dat de krijg tot het verleden moest behooren, en dat de *pax aeterna*, waarop men reeds in het heidensche Rome doelde, hoe eer hoe beter in de Christenlanden ware in te roepen. Reeds heeft de Arbritage althans bij gedingen van kleineren aard wonderen gedaan, en dat het na 1871 straks een halve eeuw lang tusschen Duitschland en Frankrijk vrede was gebleven, en zulks niettegenstaande er keer op keer heele momenten intraden, toont op overtuigende wijze, hoe de dorst naar den wereldvrede aan het militairisme den loef begon af te steken, en een zedelijke macht was geworden, in wier uitwerking we ons verheugen mochten, ja, die ongetwijfeld belofte van rijke vrucht in zich droeg. Maar hoe oprechtelijk we dit ook erkennen, en hoe van harte we het ook toejuichen, aller verwachting, alsof welhaast de dienst van Mars tot het verleden zou gaan behooren en alle volken in één heiligen Bond zich aaneen zouden sluiten, moest telkens weer als zinsbegoocheling en zelfbedrog worden teruggewezen en is, zoo voegen we er bij, juist in 1914 zoo diep beschaamd.

Zeer stellig is het uitgaan van de ideale begeerte naar herstel van de eenheid in ons menschelijk geslacht en het zich oplossen van al wat nu brokstuk is, in één alles omvattend wereldrijk gezond en natuurlijk. Zoo had het kunnen zijn, en zoo moest het nog wezen, en zoo zal het eens weer worden; maar het stellige getuigenis der Schrift verbiedt ons dit als uitkomst van langzaam toenemende beschaving te verwachten. Dit herstel van onze eenheid en de opkomst van het éene Koninkrijk, dat heel ons menschelijk

geslacht zal hereenigen, kan alleen komen na de groote catastrofe, die Jezus' wederkomst teweeg zal brengen, en zulks wel doordien alsdan het *eeuwige* Koninkrijk zal ingaan. Tot op die ure toe, snijdt de Heilige Schrift daarentegen alle mogelijkheid af, alsof ooit bij gereede ontwikkeling de eeuwige vrede van een vereend menschelijk geslacht zou kunnen worden ingeluid, en naast dit getuigenis van de Heilige Schrift treedt dan ook hier het getuigenis der ervaring op, dat op de profetie der Schriftuur het gelijkwaardig zegel drukt. Vraagt men zich toch af, in hoe verre de instrumenteering der natiën voor het plegen van bloedig geweld gaande weg verminderd en geluwd is, dan moet zeer zeker erkend, dat in de Middeneeuwen, in de eeuw der Reformatie en in de periode, die daarop gevolgd is, het volksdeel, dat het zwaard voor den krijg aangordde, feitelijk sterk is afgenomen. Bij het optrekken uit Azië naar Europa placht nog schier heel het volk het zwaard te dragen en alle man in den veldslag uit te gaan. Destijds gold nog gelijke toestand als blijkens het verhaal der Schrift oudtijds in Israël heeft bestaan. Davids telling had tot uitkomst (zie 2 Samuel 24 : 9) dat in de Noordelijke tien stammen gevonden werden acht maal honderd duizend strijdbare mannen en bovendien in Judea nogmaals vijf maal honderd duizend. Samen alzoo één millioen drie maal honderdduizend, en dit, waar de bevolking van Palestina in Davids dagen stellig niet meer dan twee derden van onze bevolking bedroeg. Naar gelijke maatstaf zou dit derhalve voor ons land thans op bijna twee millioen krijgers te staan zijn gekomen. Aan dien toestand van geheel gewapende volken is toen een einde gekomen. Legers en vloten beide slonken tot op tamelijk kleine verhoudingen. Veelal kwamen er huurtroepen, en zoo ook de Condottierri in zwang. En al wist Napoleon, gelijk men beweerde, legers uit den grond te stampen, toch maakten zijn sterkste legerbenden niet dan zeer matigen indruk, zoo men ze vergelijkt met de massale legers, die na 1 Augustus 1914 in de landen der groote mogendheden tegenover elkander stonden, en telkens nog over en weer met honderdduizenden worden uitgezet. Waterloo heeft over het lot van Europa beslist en toch bij Waterloo had Napoleon niet meer dan 71,900 man te velde met 246 stuks geschut, terwijl de mogendheden hier niet meer dan 137,000 man tegenover konden stellen met 370 stuks geschut. Thans telde elke groote Mogendheid, — Engeland, dat zijn sterkte in zijn vloot saamtrekt, aanvankelijk althans nog uitgezonderd, — een legerorganisatie voor millioenen van manschappen. Legers als bij Waterloo

den slag leverden, zouden zelfs in de Balkanstaten als te klein zijn afgekeurd. En nog pas weer bleek Rusland er op bedacht een nieuw millioen manschappen aan zijn onmetelijk leger toe te voegen en de offensieve methode tot de zijne te maken. In stede van te vorderen, moet helaas geklaagd, dat hetgeen in de Middeneeuwen en daarna gewonnen was, weer geheel teloor gaat, en dat het niet meer volken zijn, met een betrekkelijk klein leger, maar nogmaals geheele volken, die weer gelijk oudtijds als leger optreden. Een geduchte achteruitgang, waarbij dan nog komt, dat de instrumenten ter vernieling allengs veel ontzaglijker karakter aannamen. Men treft u nu uit een verte, waarop men vroeger geheel schotvrij stond. De explosie is veel doodelijker. Wat in 1903/4 Mandschoerijë, en thans in den grooten wereldkrijg, aan menschenlevens schier verdelgd is, gaat alle vroegere becijfering te boven. Onder-zee en lucht strijden thans mede. Ook de duur der veldslagen is van dagen tot weken uitgestrekt. Voeg daarbij nu de geldelijke ruïne, die zulk een moderne oorlog, ook zonder dat hij uitbreekt, veroorzaakt, door de noodzakelijkheid, om steeds in één oogenblik tot verweer in staat te zijn, zoodat nu zelfs Vloot-mobilisaties in een enkelen dag zijn aangekondigd, en men verstaat de wanhoopskreet, die van den aanvang dezer eeuw uit alle kabinetten en parlementen opging over het finantieel en economisch bankroet, dat we tegengaan. Helaas, hoe bang is het gekomen!

§ 9. *Cultuur naar perioden.*

Toch spreekt 't vanzelf, dat wie, staande voor dit probleem, wel van onvolkomenheid, maar niet van zondebederf weet, en wel catastrofen inwacht, maar van geen Koningschap, van geen Parousie van Christus of van 't Koninkrijk Gods afweet, niet kan aflaten, in een steeds naderkomen van het ideaal te gelooven. Men maakt het zich dan gemakkelijk, door de honderden van jaren tot duizendtallen uit te breiden, en voor het beeld der toekomst de fantasie te hulp te roepen. We verstaan het, dat dit niet anders kan en verheugen er ons meer in, dan dat we het betreuren zouden. Aldus toch wordt ook in die kringen, die de autoriteit der Schriftuur niet achten, aan een ook door ons geliefkoosd ideaal vastgehouden, en op de stemming en op de gezindheid heeft

het zich vastklemmen aan zulk een ideaal in den regel toch een alleszins gewenschte uitwerking. Veelal is samenwerking met dezulken voor wie aan de Apocalypse der Schrift vasthouden, allerminst afgesneden. Alleen maar, beslist en stellig moet onzerzijds steeds uitgesproken, dat we ons door al zulke utopiën niet één oogenblik verschalken laten. De Historie leert ons, hoe men oudtijds in het hart van Azië in Nineve en Babylon een cultuur had weten te ontwikkelen, die zeer zeker voor dien tijd zeer hoog stond, maar ze heeft ons in het minst het ideaal niet nader gebracht. Ze is volstrekt ondergegaan en liet ons slechts haar puinhoop. Ook in Egypte was evenzoo een cultuurwereld opgekomen, die in menig opzicht nòg hooger stond, en die ons veel meer dan puinhoop achterliet, zoo zelfs, dat we in de sarcophagen het gelaat der vroegere machthebbers met nog zeer goed waarneembare menschelijke trekken terugvinden. Doch ook uit dit Egyptische bedoelen kwam geen trekken naar hooger voor het menschelijk geslacht te voorschijn. Veeleer verdween ook deze cultuur, zonder ook maar een indruk op 't leven der menschheid achter te laten. Daarop is een nog zoo veel rijkere Grieksche en Romeinsche cultuur gekomen, die ons nòg aantrekt en bezielen kan, maar toch ook deze cultuur-wereld is onder den druk der Aziatische machthebbers ten slotte geheel ten onder gegaan, en weer moest de opbloei van het menschelijk geslacht opnieuw beginnen. Daarnaast kwam in Indië en China, en zelfs in Amerika, een wel niet zeer hooge, maar toch zeer rijke cultuur-wereld op, die wel, in China althans, niet derwijze onderging, doch veeleer nog altoos stand hield, maar om al spoedig het moment te bereiken, waarop ze niet verder kon. Van toenadering tot een hooger ideaal valt ook in deze landen geen spoor te ontdekken. Zelfs van den Islâm moet gezegd, dat hij zeer zeker in Bagdad, Fez en Grenada wonderen schiep en een niet zoo arme cultuur in het leven riep, maar ook hier kwam al spoedig het einde der volksbezieling, en weer sliep het alles in. De historie maakt derhalve in het minst niet den indruk, alsof de eenmaal opgekomen cultuurbeweging aan een *perpetuum mobile* zouden gehoorzamen, en ons menschelijk geslacht tred voor tred naar altoos hooger zoude opvoeren. Er zijn zeker golvingen in het menschelijk leven geweest, die de kracht in zichdroegen om ons binnen beperkten tijdskring, een zeer hoogen graad van ontwikkeling te doen bereiken, ons van kind tot knaap, en van knaap tot man op te heffen, maar om

dan ook telkens verval van krachten te doen intreden, en wat gewonnen was, weer tot stilstand te brengen, of zelfs te doen ondergaan. Wat Gibbons in zijn *Decline and Fall of the Roman empire*, ons in zoo scherpe trekken omtrent het ondergaan der klassieke cultuur geteekend heeft, doet daarom steeds de vraag rijzen, of, tenzij het einde nabij mocht zijn, ook wat nu ons menschelijk geslacht met een schat van waarheid en schoonheid verrijkt, niet bestemd is, evenzoo onder te gaan, om eerst uit de puinhoop van ons huidig leven, op een wijze die niemand gissen kan, nogmaals een geheel nieuwe wereld-cultuur te doen opkomen. De voorteekenen ervan ontbreken niet, en reeds Macauly nam er de mogelijkheid van aan.

Dat onze huidige cultuur zooveel verder doordrong, zooveel breeder terrein omvatte en zooveel machtiger in het leven ingreep, is ongetwijfeld daaraan te danken, dat ze opleefde onder de bezieling van den Heiligen Doop. Iets wat alle vroegere cultuur miste, drong in de periode, die we nu nog doorleven, binnen en drukte op heel onze saamleving het Christelijke stempel, stellig met profetie van langere duurzaamheid. Maar voorbijgezien mag hierbij niet, dat sinds het begin der vorige eeuw onze huidige cultuur zich bij voorkeur in *niet*-Christelijke, zelfs in *anti*-Christelijke richting poogde te ontwikkelen, en dat hierdoor een scheur in het leven werd getrokken, die eer geneigd is nog verder door te gaan, dan dat ze uitzicht biedt op heling. Op grond van wat de Openbaring, de Geschiedenis en de Ervaring van het heden ons onderwijst, is het ons daarom niet wel mogelijk, een andere horoscoop te trekken, dan dat óf de wederkomst des Heeren aanstaande is, en dat met zijn Parousie de laatste en hoogste cultuurperiode zal ondergaan, om plaats te maken voor het Koninkrijk Gods, dat alle land zal omvatten, òfte wel, dat deze cultuur-periode door verkwijning allengs haar einde te gemoet gaat, om, na een periode van algemeene inzinking, nogmaals een geheel nieuwe cultuurperiode te doen opkomen, die onze huidige saamleving in treffelijkheid zal te boven gaan. Het zou dan die laatste cultuurperiode zijn, die het naast aan de Parousie, d. i. aan de voleinding van het historisch proces, voorafging. Hetgeen nu deze op Schrift, historie en ervaring gegronde voorstelling onderscheidt en afscheidt van de voorstelling, die de eenzijdige opvatting van den Rechtstaat en van het Pacificisme deden opkomen, bestaat alzoo hierin, dat de voorstanders van deze zienswijze van

het zondebederf niet kunnen aflaten, en in den staatsvorm niet anders kunnen zien dan een door God voor ons besteld chirurgisch verband, om, in weerwil van de breuke, die ons geslagen is, toch een geordende saamleving in te stellen, zoodat eerst met de wederkomst van Christus voor dien gebrekkigen toestand de vervulling van het ideaal in plaats zal treden, als alle staatsvorm ondergaat in het ééne, heel de menschheid omvattende Koninkrijk van Christus.

Zóó opgevat is dan de staatsvorm een tijdelijk hulpmiddel van onmiskenbare waardij, maar dat nooit volledig herstel van de breuke kan te weeg brengen, omdat de Staat onmachtig is, den ontbindenden factor van het zondebederf te niet te doen. Dit geldt intensief voor het staatsleven zelf en evenzoo extensief voor den internationalen band van Staat met Staat. Het is alleen de eindcrisis, die met de Parousie van Christus intreedt, die den socialen kanker uit het leven der volken zal uitsnijden, en alle volken saam als één menschheid in het lichaam van Christus, onder den vorm van zijn wereldrijk vereenigen zal. De Staat komt alzoo niet uit de Schepping, maar is na de breuke door de zonde, in ons menschelijk leven door God ingezet.

§ 10. *Misverstand.*

Toch zij een vaak insluipend misverstand hier voorkomen. Men stelt het toch niet zelden voor, alsof eerst na de ellende, die uit het toenemend bederf voor den zondvloed insloop, de Staat als uitwendig middel is uitgedacht en als een chirurgisch verband is aangelegd. Met deze geheel mechanische voorstelling echter mogen we geen oogenblik medegaan. Dat, sloeg de zonde in en kwam het verderf in natuur en samenleving, de Staat als nieuwe levensvorm als vanzelf uit dien toestand van ellende op zou komen, lag toch van meet af in het Godsplan en de gegevens ervoor lagen in de Schepping voorbereid. Onze vergelijking van den Staat met een aangelegd chirurgisch verband drukte daarom slechts ten deele uit, hoe het opkomen van den Staat toeging, en het kan daarom zijn nut hebben, er op te wijzen, dat ook physiek zich verschijnselen voordoen, die bij verwonding of insluiping van krankheid, het middel van bewaring of genezing van zelf met zich brengen. Men kent de coägulatie. Gelaat of hand treft een kleine verwonding, zoodat de ader bloeden gaat. Hier-

door ontstaat gevaar, niet enkel voor bloedverlies, maar ook voor opneming in het bloed van giftige microben, en dit gevaar nu wordt door de natuur zelve daardoor afgeweerd, dat er coägulatie van het vocht plaats heeft. Dit is iets anders dan cristallisatie, en bestaat hierin, dat vocht uit het bloed uitsiepert en zich bij de opening der kleine wonde zoo verdicht, verdikt en half verhardt, dat het bloed gestelpt wordt, en geen microbe er meer naar binnen door kan. Hier heeft men alzoo niet met een mechanisch, maar met een *organisch* hulpmiddel te doen. Ook zonder dat er verband wordt aangelegd, wordt alle gevaar afgewend, en straks de wonde geheeld. En hetzelfde kan men zeggen van de koorts. Zijn er in het lichaam verkeerde werkingen gaande, dan komt vaak uit de in het bloed aangebrachte stoornis de koorts als waarschuwing en tevens als genezend element op. Gelijksoortig verschijnsel vertoont de natuur nog op allerlei wijze, en dit nu gaat ook geestelijk door. De actie van de conscientie is niet normaal. Verstaat men onder conscientie in engeren zin de innerlijke waarschuwing tegen zonde en het mystiek verwijt over begane zonde, dan behoeft het geen betoog, dat er bij Jezus van geen conscientie in eigenlijken zin gesproken kon worden. Wel van zelfbewustzijn en zelfrekenschap, maar niet van wat wij in engeren zin *conscientie* noemen. In de Voleinding, als alle zonde zal zijn afgestorven en alle schuld verzoend, is ook in de gezaligde creaturen een sprekende, verwijtende conscientie ondenkbaar, ze zou geen doel meer hebben en allen zaligen zielevrede storen. Anders staat het daarentegen in dit door zonde nog zoo veelszins gebroken leven. In dezen toestand is de conscientie redmiddel. Evenals de gevoelszenuwen ons waarschuwen voor lichamelijke aanraking, zoo dikwijls zulks gevaar met zich zou brengen, zoo ook is de conscientie vanzelf uit onze geestelijke natuur opgekomen, zoodra die natuur ontaardde. De conscientie behoort niet bij onze natuur, evenmin als ze in de engelen denkbaar is, maar ze is, krachtens goddelijke ordinantie, na zonde vanzelf in ons opkomende, in ons getuigende, ons waarschuwende en ons bestraffende, als hulpmiddel om aan onzen tegenstand tegen de zonde kracht bij te zetten. En juist zoo is nu ook de Staat als vanzelf onder Gods bestel in de menschlijke saamleving opgekomen, toen ons geslacht geheel uiteen was gevallen, en saambinding, geestelijke hygiëne en straks de rechtshandhaving, noodzakelijk was geworden.

Krachtens de Schepping zelve stond alzoo ons menschelijk ge-

slacht er aldus aan toe, dat de werking, die van zonde en bederf uitging, vanzelf de mogelijkheid schiep om in het staatsleven een middel tot behoud en tot gedeeltelijk herstel te doen uitkomen. Nooit anders echter dan onder tweeërlei voorbehoud. De coägulatie na verwonding gaat geheel vanzelf toe, en ook de geneeskoorts na inwendige aantasting komt vanzelf op. Zoo echter stond het met het opkomen van den Staat niet. Het opkomen van den Staat was en bleef vrucht van de Gemeene Gratie, d. w. z. dat er beschikking van het Voorzienig bestel Gods bij moest komen. Geen Staat is er zonder Overheid, maar al kan men zich het opkomen van zulk een Overheid uit allerlei voor de hand liggende gegevens verklaren, in de historie is het proces toch nooit anders dan vrucht van Gods Voorzienig bestel, en het karakter van de Overheid als volstrekt gezag over leven en dood oefenend, kon alleen door Gods bestel worden ingezet. Er is alzoo in het opkomen van den Staat niet een eenvoudig natuurproces werkende, ook al sluit zich de Staat bij de natuur aan. Er is in dit opkomen van den Staat een *gratie* van Gods zijde. In het bericht dat ons gewerd, omtrent het motief van den Zondvloed, wordt ons betuigd, in het minst niet, dat de menschheid in de vele eeuwen van haar eerste bestaan allengs tot zuiverder formatie en gedeeltelijke veredeling gekomen was, maar vlak omgekeerd, dat het natuurlijk levensproces op niets anders dan op algeheele verwildering en verdierlijking uitliep. Althans de geloovige staatsgeleerde doet dan ook zeer verkeerd, zoo hij bij de voorstelling van het staatsbegrip geheel buiten rekening laat, wat ons omtrent den toestand, die vóór de zondvloed intrad, van Godswege in zijn Woord betuigd is.

§ 11. *De Zondvloed en de Gemeene Gratie.*

Dat de ongeloovige staatsgeleerde hier niet op let, is tot daaraantoe, maar een staatsgeleerde, die zegt de Heilige Schrift als Openbaring van Gods wege te aanvaarden, mag niet uit twee vaatkens tappen. Voor hem moet het vaststaan, dat ook het opkomen van den Staat zijn belichting moet ontvangen van wat, in zake den zondvloed, aan feiten ons ter kennisse wordt gebracht. Dienaangaande nu leert ons Gen. VI in het minst niet, dat ons menschelijk geslacht gaandeweg tot een toestand van orde, vastheid en regelmaat was gekomen, of dat

hoe langzaam ook, dan toch uit den oertoestand eenige cultuur door vrije ontwikkeling was voortgekomen. Geheel in tegendeel blijkt ons „dat de boosheid der menschen vermenigvuldigd was op de aarde en dat *al* het gedichtsel der geslachten zijns harten ten *allen* dagen *alleenlijk* boos was." Sterker kon het niet uitgedrukt worden. Er wordt toch niet gezegd, dat de zonde de overhand kreeg, en dat de meerderheid het booze koos, maar geheel anders, dat *al* het bedenksel des harten ten *allen* dage *alleenlijk* boos was; en straks blijkt, dat Noach het eenige gezin was, waarin nog iets van edeler aard was overgebleven. Zoo sterk zelfs wordt op die toenemende verwildering en voortdurende verdierlijking van ons menschelijk geslacht nadruk gelegd, dat we hooren „hoe het God smartte aan zijn hart," dat Hij den mensch op aarde geschapen had, en hoe het oordeel reeds geveld scheen, dat heel ons menschelijk geslacht van den aardbodem zou verdelgd worden. Eerst daarna treedt in Noach de exceptie op, en de hem verleende gratie wordt na den zondvloed in de belofte Gods gemeen gemaakt en in het teeken van den regenboog bezegeld. Wie dit alles nu niet gelooft, heeft met de Heilige Schriftuur afgerekend en scheidt zich van de geloovige staatsgeleerden af. Wie daarentegen aan het geloof vasthoudt, en man uit één stuk is, kan hieromtrent geen andere conclusie trekken, dan dat de Staat eerst na den zondvloed en krachtens de beschikking van Gods gemeene Gratie ontstaan is. Ontstaan onder gebruikmaking van de gegevens, die reeds in de schepping besloten waren, en zonder dat ook maar eenigszins het hooge ideaal van het wereldrijk, dat uit de Bijzondere Genade van Christus zou opkomen, werd prijsgegeven; maar dan toch ontstaan door een bijzondere daad Gods, die in de Overheid hooger gezag deed optreden en juist in dit hooger gezag den staatsband om de volkeren sloeg. Zelfs gaat de Schrift nog verder en wijst er ons op, hoe in de vlakte van Sinear het opzet rees, om den staatsvorm, dien Gods gemeene Gratie ons bracht, te verijdelen en een fictieve eenheid van heel ons geslacht te verwezenlijken. Dit opzet is toen nedergeslagen, en eerst van dat oogenblik af nam de staatsvorm, die reeds in Gen. IX : 5 en 6 van Godswege verordend en bezegeld was, een aanvang. Wie met ons de Openbaring Gods in de Heilige Schriftuur belijdt, mag en kan daarom niet anders leeren, dan 1° dat de Staat niet uit de schepping is, maar eerst door zonde en vloek noodzakelijk is geworden, 2° dat de Staat onmachtig is, om het hooge ideaal van

het Godsrijk op aarde te verwezenlijken; en 3° dat de Staat een stichting van de Gemeene Gratie is, die te niet gaat als straks met Christus' wederkomst het wereldrijk, waarin God zelf Koning zal zijn, geopenbaard staat te worden.

Geheel ten onrechte is dan ook de Staat, als middel tot verbinding van een groep individuen tot zekere eenheid met het Gezin en met de verdere genealogische verbindingsvormen, op gelijke lijn gesteld, en zelfs als zuiver organische eenheid voorgedragen. Het Gezin dankt zijn opkomst aan de machtige aantrekkingskracht, die het in de Schepping zelf gegeven onderscheid tusschen man en vrouw, over en weder, in beide doet opkomen. Hierbij komt dan in de tweede plaats, de eveneens in de Schepping gegeven voortplantingswijze van ons geslacht. In de derde plaats de hiermede saamhangende miniatuur-geboorte van het kind, dat eerst van lieverlede, en onder ouderlijke zorge, uit zijn aanvankelijke hulpeloosheid tot zelfgenoegzaamheid kan opgroeien. En in de vierde plaats de zeer onderscheiden en toch elkaar geheel het leven door aanvullende natuur van de beide geslachten. Theoretisch kan men zich allicht een menschenwereld denken, bestaande uit op zich zelfstaande personen, die elk voor zich, evenals de eerste mensch, in volwassen staat en geheel geslachtsloos, het aardrijk en het menschelijk leven begonnen, maar met zulke fantasieën is geen inzicht in ons menschelijk leven verkrijgbaar. Om tot een practisch resultaat te geraken, moet steeds van de realiteit worden uitgegaan, en die leert ons nu eenmaal, dat heel de menschenwereld is opgekomen als verdeeld in de twee geslachten, al de nieuwe individuen uit paring voortbrengend, en zóó voortbrengend, dat er over en weder behoefte aan elkanders hulp en bijstand opkomt. Al moet dan ook worden toegegeven, dat de zonde ook op deze geslachtsverhouding en op deze afhankelijkheden heeft ingewerkt, feit blijft het niettemin, dat, ook buiten zonde en ellende gerekend, het Gezin de natuurlijke verbindingsvorm van mensch en mensch zou zijn geweest, buiten zonde zelfs in nog veel strenger zin dan thans. Zelfs zou het hierbij niet gebleven zijn. Uit het Gezinsverband ontplooit zich vanzelf het Geslachtsverband, en daaruit weder het Stamverband, en er is geen enkele reden denkbaar, waarom uit dit Stamverband zich niet evenzoo het Volksverband en het Wereldverband zou ontwikkeld hebben. Geheel dit stel van engere en breedere verbanden, zou dan een *organisch* karakter hebben ver-

toond, wat zeggen wil, dat er geen kunstmatige saamvoeging zou verkregen zijn, maar dat zonder eenig *aangelegd* verband elk deel zich lidmaat van het geheele lichaam der menschheid zou hebben gevoeld en bekend. En zulks wel niet door afspraak, niet bij verdrag, en veel minder nog gedwongen, maar geheel van zelf. Het zou niet anders gekund hebben. Met zaag en hamer kan men wel uit hout lichaamsdeelen nabootsen, en ze dan ineenschuiven, doch dan verkrijgt men een ledepop en geen organisch in elkaar zittend levend wezen, dat we een *lichaam* noemen. Het levend lichaam wast van zelf uit zijn kiem, uit zijn zaadkern op, ontplooit vanzelf het saamvoegsel van zijn ledematen, en laat zich de bewegingskracht niet van buiten door kunst toebrengen, maar voelt die motorische kracht ongedwongen en vanzelf uit zijn innerlijk bestaan opkomen. Zulk een toestand en zulk een ontwikkeling nu, geheel organisch van aard, zou voor ons menschelijk geslacht alleen dan mogelijk zijn geweest, indien de factoren van saambinding, die in de schepping gegeven waren, ongestoord en in geregelde opvolging hun werking hadden kunnen doen. Juist dit echter is door de zonde onmogelijk geworden. Energieke, vanzelf opkomende en voortdurende saamvoeging in verschillende gradatiën zou voor ons menschelijk geslacht alleen denkbaar zijn geweest, indien de *liefde*, alsdan in alzijdigen zin genomen, zich ongestoord had kunnen doen gelden. Daar nu de zonde juist het tegendeel van liefde, en in haar wortel *zelfzucht* is, kon het niet anders of bij verdere ontwikkeling moest almeer *uiteenvallen*, wat, ware het in zijn natuurlijken staat gebleven, als met magnetische kracht gebonden, vanzelf in zijn organisch verband saam zoo zijn blijven vastzitten. Niets wordt dan in de Schrift ook beslister en duidelijker uitgesproken, dan dat, sterft eens weder de zonde uit, die hooge, heilige liefde, die allen saambindt en saamhoudt, de eeuwige kracht zal zijn, waaruit alleen hooger geluk en heilige vreugde opbloeit. Zoo en niet anders luidt de wet en profetie. In liefde zijn God aanbidden en zich aan zijn naaste vastklemmen, aldus is van wet en profetie het kort begrip. In het Hoogepriesterlijk gebed is het ideaal der Voleinding „opdat ze allen één zijn mogen, gelijkerwijs Gij, Vader, in mij en ik in U, dat ook zij in ons één zijn". Dat deze alles te bovengaande en alles saamvattende liefde heel de menschheid naar lichaam en ziel inspireeren moet is de aangrijpende waarheid, die de Heilige Schrift

steeds tegen het valsche Spiritualisme over stelt. Die liefde als *de* motorische kracht van het leven der menschheid laat geen andere dan organische vorming en hiermede een alles doordringend verband der menschheid toe. En juist daarom staat het Gezin nog altoos zoo hoog als lichtbaak in de donkerheid van ons menschelijk bestaan, omdat in het Gezin de oorspronkelijke Scheppingsordinantie nog altoos haar rijke belichaming vindt.

§ 12. *Staatsformatiën.*

Juist dit volle organisch karakter echter ontbreekt aan den Staat. De Staat is een formatie. Er zij hier geen misverstand. Zeer wel kan men van den organischen Staat spreken, mits men dan doelt op het *volk*, dat de Staat vormt en in den staat leeft. Neemt men daarentegen den Staat naar zijn eigen begrip en op zichzelf, dan is er van een organisch karakter bij den Staat geen sprake. De Staat is niet vanzelf uit de anthropologische gegevens opgekomen, niet uit den wortel van ons menschelijk aanzijn opgegroeid, maar door een uitwendige daad tot stand gekomen. Er is het Land, er is het Volk, er is de Overheid, en het is eerst door de in elkaar zetting van deze drie, dat de Staat in eigenlijken zin zich gelden doet. En nu kan men wel van het Gezin zeggen, dat ook hier het huis of de tent is, dat ook hier de personen zijn, die het gezin vormen, en dat ook hier het ouderlijk gezag is, om orde te scheppen en te handhaven, maar voor het Gezin zijn dan die bestanddeelen door en in de gezinsformatie zelve gegeven. Voor den Staat daarentegen vormt alleen het volk het eigenlijke wezen, en komt de Overheid erbij. Het gezin komt van zelf organisch op uit de gegevens der Schepping, de Staat door een daad van 's menschen zijde, die aan de gegevens der natuur zich toevoegt en eerst daardoor een Overheid doet optreden. Zoolang de gezinsader nog doorwerkt, zijn de familiehoofden en stamhoofden vanzelf gegeven. Men ziet dit aan Israel. Moet daarentegen een groot complex in elkander gezet, en dit groote complex onder eenheid van leiding komen, dan komt de Overheid er mechanisch bij. Dit kan in hoofdzaak op drieërlei wijs geschieden. Het kan zijn, dat de stamhoofden, om, tijdens gevaar van buiten, tot strenger organisatie te geraken, saamkomen en saam een hoofd aanwijzen, welks gezag

het geheel omspannen zal. Het kan in de tweede plaats zijn, dat persoonlijk geweld zekere groep menschen aan zich onderwerpt en er zich de autoriteit over aanmatigt. En het kan in de derde plaats zijn, dat onderscheiden elementen zich bijeenvoegen, om saam een staatkundige eenheid te vormen, en dat ze dit doen bij verdrag. Historisch zijn allerlei vormen van volksformatie voorgekomen, maar in hoofdzaak is het de behoefte aan consolideering tegen overmacht en geweld, ofte wel verbinding en overeenkomst geweest, die tot de stichting van een Staat, of althans tot het optreden van een politieke autoriteit over zekere groep individuen geleid hebben. Bij enkele Nomadenhorden, op een vergeten eiland enz., mogen nog overblijfselen zich voordoen van groepen, die, enkel ingevolge gezins- en stamverband, nog zekere eenheid vormen, maar op staatkundig gebied in engeren zin viel dit ten eenenmale weg, en droeg het optreden van de hooge autoriteit, althans in *den aanvang*, steeds een werktuigelijk karakter. Iets, wat uiteraard geenszins belette en zelfs veeleer met zich bracht, dat hetgeen in den aanvang een geheel *mechanisch* karakter droeg, van lieverlee in den loop der historie met een volksleven saamgroeide. Vooral de organische erfelijke monarchie leidde gewijzigde toestanden in en gaf er vastheid aan, zóó zelfs, dat uit den Gezinskring de naam van Vader niet zelden op de publieke autoriteit werd overgebracht, en òf de leden van den hoogsten raad als *Patres* werden toegesproken, òf de Vorst, die groote dingen bestond, als *Vader* des vaderlands geëerd, zelfs vaak gemind werd. Altoos zoo echter, dat de organische orde werd omgekeerd. In het gezin zijn de kinderen uit den Vader, in het staatsleven is zulk een Vader uit de kinderen des Volks opgekomen, en reeds dit sluit elk organisch begrip uit. Het keerpunt ten deze nu bracht het begin der groote kolonisatie, en later landverhuizing, die van Europa naar Amerika is uitgegaan; eerst hierdoor toch is een vrijer optreden voor de vorming van Staten ten volle tot heerschappij gekomen. Ook aan de oudheid was ten deze de invloed der kolonisatie allerminst vreemd. Denk slechts aan Tyrus, aan de Grieksche Staten, en reeds Carthago toont u genoegzaam, hoe reeds destijds uit de kolonisatie staatsformatie opkwam. Doch in den regel bleven de groote, machtige koloniën in verband met het moederland. Vooral onder Rome's hoogheid ging dit stelsel door. Spanje vatte gelijke gedachte weer op. Ook Nederland trad in gelijk spoor met Zuid-Afrika en zijn

Amerikaansche wingewesten. En Engeland deed al spoedig desgelijks. Toch nam dit niet weg, dat herhaaldelijk enkele dier kolonies op stichting uit eigen initiatief konden bogen, zoodat reeds hierdoor *de vrije overeenkomst* tusschen hen, die uitweken, initiatief voor politiek verband werd. Deze gedachte heeft toen doorgewerkt in den kring van Washington en zijn helden, zoodat, toen Engeland, tegen Edmund Burkes' dringend advies in, weigerde, zijn koloniën te ontzien, allengs de overtuiging postvatte, dat men niet voor altoos aan Engelands suprematie gebonden was, en, partij trekkende van den toen nog zoo grooten afstand, er op bedacht werd, om zelfstandig op te treden. Men deed dit nog niet in den revolutionairen geest van het Parijsche stempel. Veeleer voelde men zich in Amerika nog zoo sterk aan Gods leiding gebonden, dat één der Staten in zijn Constitutie schreef: „As the Lord has given us the power to choose our own magistrate"; maar met dit al gaf men toch ingang aan het denkbeeld, dat de ingezetenen zelve over hun eigen politiek lot hadden te beslissen, en het onbetwistbaar recht bezaten, om met de autoriteit van de Engelschen kroon, zoo die schadelijk bleek voor 's volks toekomst, te breken. Niet, dat daarom, wat onder Washington's leiding geschiedde, op één lijn zou zijn te stellen met wat de Jacobijnen te Parijs deden. Daartoe helde destijds ongetwijfeld Thomas Jefferson met de zijnen over, maar Alexander Hamilton weerstond hem en ontzag zich niet te betuigen, „dat de Revolutie in Amerika zoo weinig gemeen had met de revolutie te Parijs, als de echtbreukige vrouw in een Franschen roman met de Puriteinsche matrone in Nieuw-Engeland." Hamiltons leidende gedachte bleef, de stichting van een *Christelijke Constitutioneele volksgroep*. (Zie zijn brief aan Bayard dd. April 1801). Gelijk hij dan ook elders schreef: „Ge kunt geen wezenlijke overeenkomst, veelmin gelijkheid vinden, tusschen wat in Frankrijk en in Amerika gaande is."

§ 13. *In Amerika.*

Wel daarentegen kwam met de kolonisatie in Amerika een geheel ander motief in het spel. Bleef dusver bij alle staatsformatie een *geheel volk* uitgangspunt, bij de kolonisatie of landverhuizing op zoo groote schaal als thans al meer in Amerika plaats greep, was van het binnentrekken in het nieuwe land van een geheel volk geen sprake meer. Dit was wel

zoo geweest bij de groote volksverhuizing in ons eigen werelddeel. Toen waren het steeds geheele volken, die uit Azië Europa binnentogen, in Europa de aloude bewoners voor zich uit dreven en aan zich onderwierpen, en zoo allengs tot het stichten van groote en kleine volksstaten overgingen. Al mocht toch reeds spoedig overmacht er in slagen, meerdere van deze volksstaten onder een zelfden kroon te vereenigen, dit nam toch niet weg, dat het nooit vereenigingen werden van op zich zelf staande enkelingen, maar dat het altoos volksgroepen waren, die nu in één verband gingen leven, en dan bovendien nog schier in den regel volksgroepen, die met elkander in verwantschap stonden. Wijziging kwam hierin eerst door de botsing van het Germaansche op het Romaansche element, zoo in Frankrijk en Spanje als ten deele in Engeland, maar ook zoo was er toch nimmer sprake van atomistische bijeenvoeging, maar steeds van geheele volksgroepen. In de nieuwe wereld daarentegen kon dit niet doorgaan. Met name de Vereenigde Staten ontvingen al spoedig den grootsten toevoer van ingezetenen door de landverhuizing, en het was deze landverhuizing, die geen groepen, maar meest op zichzelf staande gezinnen uit de onderscheiden deelen der Oude wereld, ook wel uit Azië, aanvoerde. In Mexico, en zuidelijker op, trad wel een gewijzigde toestand in, maar volgde de vrijmaking dan ook eerst later, en steeds bleven de Vereenigde Staten den toon aangeven. Staatsvorming op kolonisatie berustende kan geen anderen oorsprong hebben dan door overeenkomst, en het was uit dien hoofde, dat de verdragstheorie als grondslag van staatsformatie steeds meer op den voorgrond trad. Al was toch de staatsvorming door overeenkomst, bij kolonisatie, heel iets anders, dan wat Rousseau en de zijnen in het *Contrat Social* dreven, toch trad ook in Amerika het staatsrecht van de vrije burgers, elk uit eigen hoofde, in het volle licht, en doet nog steeds de Amerikaansche staatsleer in geheel eigenaardig licht uitkomen. In Amerika, waar geen volk, maar individuen als landverhuizers binnen togen, kon dit niet anders. De Amerikaansche toestanden bleven hierdoor nog steeds van de Europeesche ten eenenmale onderscheiden. Niet voor altoos, maar aanvankelijk. Van zelf zal Amerika niet op den duur de toeneming van zijn bevolking in hoofdzaak aan de landverhuizing te danken hebben.

Ongetwijfeld komt hier vroeg of laat een einde aan. En inmiddels

zullen de elkander eerst vreemde elementen in de Vereenigde Staten, Canada, Brazilië en Argentinië allengs zoo sterk ineen zijn gegroeid, dat er nieuwe volken uit zullen geformeerd worden. Reeds nu merkt een ieder, die Amerika bezoekt, of ook maar veelvuldig met Amerikanen in aanraking komt, hoe het Amerikaansche leven een eigen type begint te vertoonen, en hoe dit eigen type steeds meer ook de van buitenaf inkomende elementen aan zich assimileert. Voorshands echter is het niet het ras, maar de vermenging, die in Amerika het leven beheerscht. Dit moest aan de Verdragstheorie wel onverwachts ingang geven. Uit die Verdragstheorie heeft zich dan ook almeer een indruk ontwikkeld, alsof de Staat geheel buiten Gods bestel om, enkel uit den menschelijken wil zou zijn opgebouwd. De Europeesche wijsbegeerte heeft deze gedachte aangegrepen, om in de staatsformatie het natuurlijk product eener rijpere levensontwikkeling te eeren. En hieruit verklaart het zich, hoe thans almeer het denkbeeld ingang vond, alsof de Staatsformatie vooral door middel van den Rechtsstaat en van het Pacificisme, er in slaagde, om ons het ideaal van het groote wereldrijk, waarin de *pax aeterna* het leven zal verjongen, tegen te voeren. De Staat als *vinding van den mensch* zal dan eerst recht heel de menschheid verlossen en zegenen kunnen, en al wat Schrift en historie over de politieke ontwikkeling onder Hoogere leiding mogen betuigd hebben, heet sinds de *oude* en verouderde politiek, waar dan de „*moderne staat*" als schepping van den mensch en met name van den geleerden mensch tegenover staat. Dit standpunt moest hier met eenige uitvoerigheid aan critiek onderworpen, om te doen uitkomen, hoe gezegend én Rechtstaat én Pacificisme zijn, mits men niet overglijde in fantasiën, die nimmer op die wijs te verwezenlijken zijn, maar blijft erkennen, dat de Staat geen organische ontplooiing van een Scheppingsgedachte, doch een door de zonde noodzakelijk geworden chirurgisch verband is, waarin niet de vindingrijkheid van de staatsgeleerde wijsgeeren, maar de Gemeene Gratie des ontfermenden Gods zich openbaart, en die bestemd is, met den jongsten dag geheel ten onder te gaan, om eerst daarna het ideaal van het wereldrijk en van de *Pax aeterna* door het koninklijk optreden van den Christus mogelijk te maken. De Staat heeft geen eigenlijk *wezen*, maar wel is er een staats*begrip*, dat juist als begrip zoo licht voor ontwrichting vatbaar is. Zoodoende heeft men sinds de 16e

eeuw almeer van den Staat iets gemaakt, wat hij niet zijn kan en waarvoor hij niet bestemd is. En hieruit verklaart het zich dan tevens, hoe de naam van *Staat*, of wil men het woord van *Staat* als *begrip*, eerst na de 16e eeuw meer algemeen ingang vond, gelijk in het vorige hoofdstuk is uiteengezet.

HOOFDSTUK IV

HET BEGRIP VAN STAAT

§ 1. *Wezen en Bestaanswijs.*

Reeds sinds Aristoteles is onder de *Oesia* of het *wezen* van een ding zoo velerlei verstaan, dat ten slotte aan schier alles, tot zelfs aan een werktuig of fantasieproduct, een „wezen" werd toegekend. *Essentie* en *Existentie* vloeiden ten slotte als begrippen van gelijken inhoud in elkaar. Leibnitz legde er ter voorkoming van deze verwarring nadruk op, dat het *wezen* een *eeuwig* karakter draagt. (Nouv. Ess. III. 3. § 19). Wolff herhaalde dit, en verscherpte het nog, toen hij betoogde, hoe het *wezen* niet alleen eeuwig, maar tegelijk noodwendig en onveranderlijk is (Vern. Ged. I § 40—42.) Kant noemt 't wezen het eerste grondbegrip van alle noodwendige kenteekenen van een ding. Hegel ziet in het *wezen* van een ding alleen datgene, wat er volstrekt, absoluut aan eigen is. Hoezeer nu ook deze opvattingen uiteenloopen, steeds meer is het wezen toch verstaan als datgene, wat van nature, van huis uit, krachtens de eerste scheppingsgedachte het ding stelt. In dien zin opgevat nu, is er wel een wezen in het Gezin, en evenzoo wel een wezen in een Geslacht en in een Volk, maar niet in wat van een volk een *Staat* maakt. Ook voor den Staat ligt het wezen in *het volk*, doch is daarentegen datgene, wat een volk tot Staat maakt, noch eeuwig, noch noodwendig, noch onver-

anderlijk. De Staat toch is niet een eenheid, maar een combinatie, het is een volk *plus* een over dat volk gestelde, niet er vanzelf uit opgekomene autoriteit. Hieruit volgt, dat het antwoord op de vraag, of aan den Staat een *wezen* mag worden toegekend, er van afhangt, of men gelijk thans veelal geschiedt, in den staat een vorm voor het bestaan van een volk ziet, die noodwendig uit den aard van onze menschelijke saamleving voortvloeit, dan wel of de Staat geldt voor een van buiten aangebrachte vorm, die intrad, om, na breuke in het oorspronkelijke levensverband, het algeheel uiteenvallen van de menschheid te voorkomen. Wie het eerste gevoelen aankleeft, ziet in den Staat een noodzakelijk wezen, dat organisch uit den aard van ons menschelijk geslacht opkomt. Zij, die daarentegen in den staatsvorm slechts een chirurgisch apparaat kunnen zien, om het oorspronkelijk verband der menschheid, dat door de zonde wegviel, gedeeltelijk te vervangen, kunnen wel aan *het volk*, maar niet aan den Staat een *wezen* toekennen. Staat is hun niet anders, dan een bepaalde niet eeuwige en niet onveranderlijke vorm, waarin het wezen van het *volk* zich openbaart. Dr. R. Redslop in zijn *Abhängige Länder* (Leipzig 1914) zegt op bldz. 3 terecht: Tot een Staat behoort een volk en een land. Onmisbaar is verder een gezag over dat volk binnen de grenzen van dat land. Maar hier stooten we op het kardinale begrip van de staatsidee. „Hier stoszen wir auf das Phenomen, in welchem die innigste Lebenskraft des Staates beschlossen liegt." Steeds meer komt men er dan ook toe, om in de staatsidee een *samengesteld* begrip te zien en te erkennen, dat de drie componenten van een staat zijn, een volk, als bezittende een aan te wijzen stuk van den aardbol, en geregeerd door Overheidsverband. Een volk met een eigen land en een eigen overheid, leeft in een staat en dit saamstel wordt thans in den regel een Staat genoemd. Zoo spreekt men over den *Staat* der Nederlanden, den Belgischen *Staat*, den Deenschen *Staat*, terwijl men bij zeer groote landen en met name bij groote monarchiën aan het woord *Rijk* de voorkeur geeft. Op het volk in zijn eigen land en met zijn eigen Overheid komt het dus aan, en in dat begrip blijkt 't volk het hoofdbegrip en komt alleen aan het volk een wezen in eigenlijken zin toe. Het is niet een land, met op dat land een volk onder een Overheid. En het is ook niet een Overheid in een land met een volk onder zich. Altoos blijft het volk het uitgangspunt en zijn én land én Over-

heid bijkomstig. Een volk kan verhuizen, gelijk telkens geschied is, en zoo ook kan de Overheid omgaan, zoodat toch de Staat de Staat blijft. Toen in de 16e eeuw, in Alva's dagen, de gedachte hier te lande post vatte, om saam scheep te gaan en over zee een ander vaderland te zoeken, zou, ware dit denkbeeld uitgevoerd, de Staat verplaatst en volstrekt niet te niet gegaan zijn. En evenzoo, toen de Spaansche Overheid hier genoodzaakt werd zich terug te trekken en zij als Overheid haar gezag verloor, bleef toch de Staat de Staat. Juist zoo als ook in Frankrijk na den val van het Koningschap, of ook vroeger in Engeland na den val der Stuarts, de Staat als Staat onafgebroken voortbestond. Van wat zijde de zaak ook bezien wordt, altoos komt het er dus weer op neder, dat voor zoover men dan toch aan den Staat een wezen wil toekennen, dit wezen nooit anders dan in het volk is te zoeken, en dat een volk tot Staat wordt, door zich te voegen onder een er bij komende Overheid. Het Staatsbegrip is alzoo niet een optelsom of saamvoeging van drie begrippen: land, volk en overheid, maar wijst op een volk, en toont ons dat volk als in een bepaalde landstreek gevestigd en levende onder een herkenbare autoriteit.

§ 2. *Algemeene Staatsleer.*

In zijn *Naturlehre des Staates* (Leipzig 1870) waagde Constantin Frank ongetwijfeld een te eenzijdige poging, toen hij waande „in der Natur" den bodem voor het volksleven te hebben gevonden. Op blz. IX van zijn Inleiding verklaarde hij, dat de Staatsleer van de Natuur moet uitgaan en niet van den Volkswil, van de Rede of van den wil Gods. Uit geen dezer drie principiën kon z. i. de Staat worden opgebouwd, en, zoekend naar een ander fundament, kwam hij toen op de *Natuur*. Deze vondst was te eenzijdig, en zijn poging, om een Natuurleer van den Staat te construeeren, is dan ook mislukt, maar dit belet niet, dat hij terecht zijn protest indiende tegen de steeds meer in zwang komende methode om, buiten de realiteit en de historische gegevens om, den Staat te construeeren uit wijsgeerige stellingen. Wat hij op blz. 88 tot 101 hierover ten beste gaf, verdient alleszins waardeering. De hooge vlucht, die de wijsbegeerte tegen het einde der 18e en in den aanvang der 19e eeuw nam, verleidde ook de leeraars in het

staatsrecht veel te sterk, om zich in prachtig opgezette theoriën te verliezen en keer op keer nieuw uitgevonden politieke stelsels te verzinnen, maar die nooit pasten op den werkelijken volkstoestand. Vooral in een „*Allgemeine* Staatslehre" werd van toen af heil gezocht, en schier elk wijsgeer beeldde zich in, dat de staatstheorie, die uit zijn hersenspinsel opkwam, *de* staatsvorm was, die passen moest voor alle land en voor alle volk. Die toeleg kwam reeds lang vóór Rousseau aan den dag, maar toch is het vooral de Fransche Revolutie geweest, die in steeds breeder kring de leer predikte, dat alle volken zich naar een vaststaand model hadden in te richten en dat alleen zóó de lang beloofde en ingewachte gelukstaat dagen kon. En wel is toen met de Savigny de historische school tegen deze stelsel-manie opgetreden, maar bij alle lof voor de consolideering van het bestaande, die we aan deze school hebben dank te weten, ontbrak het haar toch aan hoogere bezieling, en ging school na school op de erve der wijsbegeerte voort met het altoos weer omwentelen van de kalleidoscoop, en altoos weer aangrijpen van nieuwe, naar het heette algemeen geldende theoriën. De „Allgemeine Staatslehren" werden legio. Juist hierin school echter een ver van onschuldige feil. Het deed toch steeds meer de valsche overtuiging ingang vinden, alsof 't ons gegeven ware, in het afgetrokkene een ideaal-staat in beeld te brengen, en alsof nu de Overheid van elk land, waar ook, zoo hier als in Amerika, geen andere roeping had, dan om de eigen huishouding hoe eer hoe beter naar dat nieuw gevonden model om te tooveren. Op de verscheidenheid van het leven werd niet meer gelet. De eenvormigheid werd steeds meer de vloek van ons moderne leven. Men zou nu geen kleed meer dragen, waarvan de maat op het lichaam genomen was, en dat, eer het werd afgeleverd, op het lichaam zelf werd gepast, maar veeleer een kleed, naar vaste coupe in het wijsgeerig confectie-magazijn te pronk gehangen. Uitvloeisel waarvan onmiddellijk was, dat het omgehangen kleed niet op de realiteit van het volksleven paste, en hierdoor een onbehaaglijkheid insloop, die niet ophield, wrevel en onlust te voeden.

Het politieke meeleven, zoo gaf men voor, werd door de algemeene Staatstheorie zoo ongelooflijk vereenvoudigd. Met de eigenaardige gesteldheid van het land werd dan niet gerekend. De eigendommelijke karakteraanleg van het volk deed er dan niet toe. De historie behoorde dan tot een verleden, dat zijn beteekenis verloren had.

Steeds greep men ver voor zich uit naar het ideaal en dat ideaal werd in een reeks korte stellingen en pakkende leuzen rondgedragen. De steeds toenemende invloed van de pers werkte er toe mede, om vooral in kringen, die weinig tot oordeelen bevoegd waren, kort saamgevatte theoriën aan te prijzen, die zelfs de min ontwikkelde licht in zich op kon nemen. De gelijksoortige partijen in naburige landen steunden elkander, door al het nationaal eigenaardige zooveel doenlijk naar den achtergrond te duwen, en hetgeen voor allen nieuw was en daarom te begeerlijker scheen, in haar programma's naar voren te schuiven. In beknopte hand- en leerboeken werden die nieuwmodische algemeene theoriën door leeraren zonder practische ervaring aan het opkomend geslacht ingeprent. Vooral in verkiezingsdagen werd op meeting na meeting zulk een stel van algemeenheden hoog geloofd en gepropageerd. En waar in de parlementaire vergaderingen steeds meer populaire sprekers binnendrongen, die slechts een hoogst oppervlakkige opleiding genoten hadden, kon het wel niet anders, of de vrucht van deze „Allgemeine Staatslehre" werd al spoedig een zeer begeerd gemeengoed en de kennis van land en volk steeds meer bijzaak. Ernstige staatslieden hebben thans dan ook almeer het gevaar hiervan ingezien, en niet genoeg kan men er zich in verheugen, dat Rudolf Gneist voor Engeland en Laband voor Duitschland, door diepgaande bestudeering van het speciale, de bedenkelijke voorliefde voor de algemeene theorie weer tot staan hebben gebracht. Dank zij het historisch karakter van zijn politieke richting heeft Groen van Prinsterer ook ons dien beteren weg uitgeleid en steeds dient er onder ons tegen gewaakt, dat we niet weer links mee afglijden. Groen drukte den zin, dien 't hier geldt, steeds weer uit door te spreken van een *Nederlandsche Gedachte*, en zulks om reeds door dit nationale type protest in te dienen tegen de mondiale strekking van de Revolutieleer. Slechts zie men wel toe, dat dit niet oversla in een tegenovergesteld uiterste, gelijk dit lang niet zoo zelden aan de Savigny's volgelingen overkwam. Het acht slaan op het speciaal-nationale in zijn historische wording kweekt zoo licht een ongezonde voorliefde voor het antieke. Zelfs het Humanisme verliep hierin, toen het, geboeid door de schoonheid van den oud klassieken vorm, aan de Grieksche idealen voorkeur gaf boven den Christelijk getinten vorm van het later opgekomen staatsleven. En evenzoo verliep men in de romantieke periode in een eenigzins zieke-

lijk heimwee naar wat in de niiddeneeuwen onze eere was geweest, maar geen bevrediging kon schenken aan de behoefte van het jongere, zoo zeer gewijzigde leven. Op die wijze gaat men niet bij de historie in de *leer* maar in *dienst*, en verliest met eigen geestdrift het gevoel van roeping voor de toekomst.

§ 3. *De Historische School.*

Bij alle waardeering voor wat ons bij een terugleven in de historie nu nog verkwikken en van al te snellen pas in onze voorwaartsche beweging terug houden kan, blijft het daarom steeds ernstige plicht er tegen te waken, dat we niet terug glijden in een verleden, dat zijn tijd gehad, maar nu uitgediend heeft. Zelfs de blijvende vrucht van het verleden moet een vorm aannemen voor onzen tijd. Steeds weer moet onderzocht, wat in het verleden ten slotte te leur stelde en ons het doel, waarnaar we grepen, deed ontgaan. Er mag geen kleurlooze verheerlijking van de historie zijn, maar nooit anders dan een ons verwarmen aan wat uit het verleden ons nog koesteren kan, mits steeds met de keur der critiek. En hierdoor nu is het juist zoo volstrekt onmisbaar, dat we van het tijdelijke in het algemeene, van het nationale, in het algemeen menschelijke, en van het speciale in eigen levenskring, en het rekenen met anderer ervaring overgaan. Dit te hebben verzuimd, deed zoo menig geleerde in het slop van zijn theoriën doodloopen. Het is het hieruit opgekomen valsche Conservatisme, dat zoo menige staatspartij na korten bloei verkwijnen liet en deed uitsterven. Het is dit zich opsluiten in het heden en in eigen huis, waardoor zoo menig, anders gezellig gezin, huisbakken is geworden. Zulk een overdreven liefde voor het historisch-speciale doet u uw invloed verspelen op de toekomstige ontwikkeling, waarom na een periode van beroering elk volk, dat zijn leven niet heeft uitgedoofd, toch roept en blijft. Hiertoe nu moet ook wat men „Allgemeine Staatslehre" noemt, ons doen rijpen en de vergelijkende staatswetenschap moet er ons steeds weer ontvankelijk voor maken. Gezonde afdoende critiek is alleen mogelijk, zoo ge uit het bijzondere tot het algemeene opklimt, in dat algemeene de leidende gedachte weet te verstaan, en het doelwit weet te ontdekken, waarop het staatsleven gericht moet zijn. Voor

wie dat doel en de leidende gedachte, die er heen voert, uit het oog verliest, gaat ook de band te loor, die het leven van staat en volk als het hoogste en het heiligste verbindt. Wie in het speciale opgaat en te zeer kleeft aan hetgeen hij voor oogen ziet, bluscht onwillekeurig elken vonk van geestdrift, die in zijn innerlijk besef begon op te gloren. De poëzie gaat door de enghartige detail-politiek uit zijn staatsbewustzijn weg. Het wordt al kleinzielig proza, en bij dat proza slaapt zijn geest ten langenleste in. De Antirevolutionaire partij kan er daarom niet dankbaar genoeg voor zijn, dat ze van meet af door Bilderdijk, Groen van Prinsterer, Da Costa en Elout van Soeterwoude wel eenerzijds in het historisch spoor is geleid, en zoo krachtig wist terug te leven in de Calvinistische eeuw van onze nationale glorie, maar dat ze toch ook, anderzijds door onze nobele denkers en zangers steeds voor het ideaal is geplaatst, en aan dat ideaal het algemeen menschelijke, hooge en heilige wist te ontleenen, waarin telkens weer de bron lag van haar enthousiasme en van haar, zelfs voor tegenstanders verrassende energie.

§ 4. *Het Christelijk element.*

We blijven *historisch*, zoowel omdat de breuke met het verleden eigen levenskracht verzwakt, als ter oorzake van de bezieling, die voor elk Calvinist nog steeds van de 16e eeuw uitgaat. Nooit echter nemen we dit *historische* op zich zelf, gelijk het door politici uit de school van de Savigny zoo vaak gedaan is. Steeds moet het *historisch* karakter van onze staatkunde, door de voorvoeging van het eerewoord „*Christelijk*" zijn doop ontvangen. Zelfs mag dat „*Christelijke*" niet volgen, maar moet *voor*gaan, ook mag het er niet *naast* staan, maar moet het er door een *trait d'union* mee verbonden blijven. We zijn niet historisch *en* Christelijk, en ook niet Christelijk *en* historisch, maar Christelijk-Historisch in één verheffende gedachte saamgevat. En juist daarom treden we als Antirevolutionairen op, in het minst niet om te loochenen, dat in 1789 en in de jaren, die daarop volgden niet veel ten grave ging, wat reeds te lang zijn smadelijk bestaan had gerekt, doch veeleer om dankbaar te erkennen, dat de storm, die toen opstak ook voor ons land een zuivering bracht, die meê in onzen kring veel ingeslapen levenskracht weer wakker riep en opfrischte en met

nieuwen levensmoed bezielde, alleen maar om bij volmondige erkenning van deze winste toch onveranderlijk en onverzettelijk af te weren den vloek, dien de Revolutie over ons menschelijk leven bracht, toen ze den band doorsneed, die ook ons staatsleven aan den Almachtige verbond en ons onderwierp aan de tyrannie van den zichzelf als God aanbiddenden menschelijken geest.

Nooit echter mag deze waardeering van de algemeene grondbegrippen, die alle staatsformatie beheerschen en beheerschen moeten, er ons toe verleiden om in de eenvormigheid der theorie te vervallen. In de verbijzondering van elken staat, in verband met zijn aard en zijn verleden, tintelt het leven, en uiteraard staan in een zelfden staat de principieele staatkundige partijen met een eigen inzicht, niet enkel, wat de algemeene beginselen, maar evenzoo wat hun toepassing op den eigen aard van volk en land betreft, tegen elkander over. Al geven we derhalve toe, dat het zeer wel mogelijk zou zijn, eerst afzonderlijk den eisch der beginselen in het algemeen te behandelen, en daarna, geheel hiervan afgescheiden, hetgeen uit de algemeene theorie voor ons land, conform onze overtuiging zou voortvloeien; toch laten we deze wijdloopigheid liefst aan de Staatsgeleerden over, en voor ons veel beperkter doel schijnt het verkieselijker, achtereenvolgens bij elk aan de orde komend onderwerp, de eischen van de theorie ten deele althans ook reeds practisch toe te lichten, en zoo den weg af te bakenen, waarlangs we ons bepaaldelijk in ons eigen vaderland concreet en actueel hebben te bewegen.

§ 5. *Rechtsstudie en Staatswetenschap.*

Te meer beveelt dit zich aan, nu de onderscheiding, die allengs tusschen het Recht en de dusgenaamde Staatswetenschap in ongezonden zin doordrong, noodzakelijkerwijs op het eigenaardige van elk volk, en zelfs op de bijzondere gesteldheid van het door elk volk bewoonde land veel sterker dan weleer de aandacht vestigde. Ook in onze wetgeving op het Hooger Onderwijs komt deze verandering van inzicht, gelijk we in § 1 reeds herinnerden, scherp uit. In de wet van 2 Augustus 1815 stelde artikel 85 wel de mogelijkheid open van tweeërlei juridisch doctoraat, maar zonder dat aan een afzonderlijk

doctoraat in de Staatswetenschap ook maar van verre werd gedacht. De onderscheiding had destijds een geheel anderen zin. Er staat toch: „De doctorale graad in de faculteit der regten zal tweeërlei zijn: het *doctoratus juris Romani et hodierni*, en het eenvoudige *doctoratus juris*", dit laatste ten dienste van „vreemdelingen en van hen, welke een wetenschappelijken titel verlangen." Thans daarentegen opent artikel 130 der wet van 1875, coll. 6 Juni 1905, de gelegenheid, om in de faculteit der rechtsgeleerdheid *drieërlei* doctoraat te verwerven, t. w. in de Rechtswetenschap, in de Staatswetenschap en in het hedendaagsch Romeinsch-Hollandsche recht. Nu valt dit derde doctoraat hier buiten verdere beschouwing, daar het uitsluitend voor hen is ingesteld, die uit de Kaap hier te lande kwamen studeeren. Van principieele beteekenis daarentegen is thans zeer zeker de onderscheiding tusschen het eerste en tweede doctoraat geworden, en zelfs werd de betiteling van de faculteit als faculteit der rechtsgeleerdheid, door die splitsing der beide doctoraten minder juist. Die splitsing toch bedoelt niets minder, dan om de staatswetenschappen in engeren zin van de rechtsstudie los te maken, den staat op zich zelf te onderzoeken en geheel onafhankelijk van dat onderzoek de rechtssfeer na te gaan, waarin eenerzijds het privaatrecht, maar daarnaast dan ook het publieke recht, en dus ook het Staatsrecht en het Volkenrecht thuis behooren. Deze splitsing had daarom consequent ook tot een splitsing van de faculteiten kunnen leiden, zoodat men eenerzijds de rechtsgeleerde faculteit had behouden, maar dan ook in deze faculteit niet anders dan een volledige studie van het recht had opgenomen naar zijn drieërlei erf, om dan naast deze rechtsgeleerde faculteit een faculteit van staatswetenschappen te plaatsen, waarin uitsluitend die vakken te behandelen waren geweest, die op den Staat en zijn historie betrekking hebben.

Ook in de vakken van onderwijs, die in de beide wetten staan aangegeven, merkt men het verschil van opvatting in 1815 en in 1875. In artikel 63 van de wet van 1815 werd voor Utrecht en Groningen uitsluitend onderwijs in het Romeinsche, in publiek en privaat recht voorgeschreven en alleen voor beiden kwam hier dan bij de staatkundige historie van Europa, de statistiek en de Diplomatiek. Thans daarentegen is hieraan toegevoegd het feitelijk heel de Staatswetenschap beheerschende vak van de Staathuishoudkunde. Uit deze gewichtige

verandering blijkt het steeds meer veldwinnen der overtuiging, dat de staatkunde niet genoeg heeft aan de kennis van de rechtsverhoudingen, maar ook met de maatschappelijke verhoudingen, die onder het volk gelden, te rekenen heeft, en hierbij komt van zelf aan de orde al dat gene, dat aan het leven van een volk zijn eigenaardig karakter verleent. Gelijke wijziging van inzicht nu als in onze wet op het Hooger Onderwijs uitkwamen, vond, zij het onder geheel anderen vorm, op algemeen wetenschappelijk terrein ingang. Voorheen deelde men de staatswetenschap generaal genomen, veelal in vier groepen in: 1° de Staatsleer, 2° het Staatsrecht, 3° de Staatkunde en 4° de Historische groep, die de geschiedenis van het staatsleven en van het leven der onderscheidene staten uiteen had te zetten. Een viertal groepen, waarbij men dan als hulpwetenschappen voegde, 1° de Staathuishoudkunde en de Statistiek. Reeds hierin diende zich een schema aan, dat afweek van wat in den aanvang van de 19e eeuw nog als vaste indeeling gold. Sinds echter is de Staathuishoudkunde van hulpvak steeds meer intergreerend vak geworden en thans in veler oog zelfs dingend naar de eere van hoofdvak; tengevolge waarvan de afscheiding van de rechtswetenschap van de eigenlijke staatswetenschap steeds verder doordrong. In zijn *Encyclopädie der Staatswissenschafte* scheidt R. von Mohl beide reeds geheel. Voorop gaat bij hem de Algemeene staatsleer; daarop volgt als geheel afzonderlijk onderdeel het Staatsrecht met het Volkenrecht; als derde deel voegt hij hieraan toe de Staatszedenleer; en dan eerst komt de Staatkunde of politiek; terwijl voorts de geschiedkundige vakken door hem nog afzonderlijk aan het geheel worden toegevoegd. Bluntschli, in ditzelfde spoor tredende, gaf afzonderlijk zijn *Allgemeine Staatslehre* en zijn *Allegemeines Staatsrecht* uit, terwijl de daarnaast opgekomen oeconomische vakken zich steeds rijker en zelfstandiger ontwikkelden.

Afgezien van de door het opkomen van den Staat zich vormende rechtsverhoudingen, trad hierdoor steeds meer de studie van den Staat als zelfstandige verschijning, ook afgezien van de rechtsvragen op den voorgrond, iets, wat vanzelf er toe leidde, om niet enkel in elk wijsgeerig stelsel een eigen theorie omtrent den Staat op te nemen, maar om tevens op de Staathuishoudkunde steeds meer aller aandacht saam te trekken; en hierdoor nu kon het niet anders, of de onderscheiden aard en gesteldheid der volken moest steeds meer tot haar recht komen.

Vooral leidde hiertoe het verzet tegen het Marxisme, dat er gestadig op uit ging, om ook de binnenlandsche huishouding der volken ten slotte schier geheel aan een vaststaand model te conformeeren. Het recht, en het subject van het recht, hielden op langer verward te worden, en de kennis van den Staat als eigen subject vond ten leste een zijner waardige beoefening. Tegenover de alleenheerschappij der wijsgeerige theorie schijnt het uit dien hoofde steeds meer noodzakelijk, ook bij de bespreking van de saamstellende deelen van het staatsbegrip op den eigen aard van elk volk nadruk te leggen en wel de realiteit door het begrip te laten verklaren, maar niet aan de algemeenheid van het begrip de werkelijkheid ten offer te brengen. Het begrip zelf nu heeft drie bestanddeelen, t.w. het Volk, zijn Land en zijn Overheid. Elk dezer drie eischt derhalve op zich zelf en in onderling verband met de beide andere, afzonderlijke toelichting.

§ 6. *De politieke zedeleer.*

Toch zij, eer we hiertoe overgaan, nog met een kort woord rekenschap gegeven, waarom we aan de *politieke zedeleer* als afzonderlijk vak geen plaats inruimen. Zij, die voor een afzonderlijke staatszedenleer pleiten, gevoelen zich hiertoe gedrongen door de met allen zedelijken ernst spottende theorie van Macchiavelli, die, al is ze vaak zeer overdreven en onjuist voorgesteld, toch schier alle oprechtheid en zuiverheid van bedoelen, als op het politiek erf volstrekt onbruikbaar, buiten de staatkunde sloot. In zooverre zagen von Mohl en de zijnen dan ook zeer juist, dat het Macchiavellisme nog steeds voor een niet zoo gering deel de diplomatie beheerscht, gelijk dit nog onlangs bij de inlijving van Bosnië en Herzegowina op zoo droeve wijze uitkwam, toen het tractaat van Berlijn al te openlijk door Oostenrijk geschonden werd, Duitschland zijdelings deze krenking van het publieke recht steunde, en geen der Mogendheden tegen deze daad van geweld het volkenrecht in bescherming nam. Toch mag ter afwering van dit kwaad niet de toevlucht worden genomen tot een afzonderlijke diplomatieke ethiek. De Ethiek is één, alleen verschilt ze in toepassing. In tijd van oorlog valt meer dan één ethisch verbod weg, dat anders door een ieder geëerbiedigd wordt. Dit geldt op elk gebied. Ge moogt niet in het

nachtelijk uur de ramen bij uw buurman inslaan, en in zijn huis binnen dringen. Is het echter, dat ge brand in zijn huis ontdekt, terwijl hij boven rustig ligt te slapen en door uw trekken aan de bel niet wakker wordt, dan zou het ethische tekortkoming zijn, zoo ge niet dorst door te tasten en door in zijn huis in te klimmen, zijn redding en die van zijn gezin mogelijk maaktet. Op zich zelf is een leugen ongeoorloofd, maar als een voorbijganger op uw erf vlucht, omdat een moordenaar hem met een dolk in de hand najaagt, en die moordenaar nadert en vraagt u, of die man op 't erf bij u inliep, dan valt de verplichting om aan dien moordenaar het feit te bekennen weg, en zoudt ge veeleer door bevestigend op zijn vraag te antwoorden, mede schuldig kunnen staan aan het ombrengen van wie op uw erf vluchtte. Wat bij zulke voorvallen eisch van de ethiek is, valt niet uit te maken door de eenvoudige verwijzing naar den gewonen regel, maar eischt dieper indringende beschouwing in het verband tusschen de ethiek zelve en het ethisch doel. Dat nu staatslieden, vaak meer dan andere voor de pijnlijke moeilijkheid, waartoe zulke ethische problemen leiden, komen te staan, ligt in den aard der zaak en men mist elk recht om de keuze, die de staatkunde in zulk een hachlijk oogenblik doet, steeds met de pedanterie van den ethischen albediller te veroordeelen. Doch al geeft men toe, dat een staatsman meer dan een gewoon burger zich voor zulke casuïstische problemen geplaatst ziet, toch mag hieraan nooit eenig recht ontleend, om de excepties tot regel te verheffen, en te concludeeren, dat de gewone ethische maatstaf voor den diplomaat wegvalt. Veeleer komt het op tweeërlei aan. In de eerste plaats hierop, dat in de ethiek zelve het vraagstuk, in hoeverre de regel op het doel gericht is, en door dat doel beheerscht mag worden, én in het algemeen én in zijn onderscheiden toepassingen grondig bezien en tot een conclusie moet gebracht worden. En dan in de tweede plaats daarop, dat op staatkundig terrein nooit een andere afwijking van den regel worde goedgekeurd, dan die door de ethische beginselen zelve toegelaten is, en ten deele zelfs geëischt wordt. Er is maar één ethiek, omdat de ethiek betooning van gehoorzaamheid aan Hooger wil en Hooger ordinantie moet zijn. De vraag nu, in hoeverre en onder wat beding verschil van gelegenheid, variatie en exceptie in den algemeen geldenden regel aanbrengt, kan niet ter zijde worden geschoven en moet met hoogen ernst worden ingedacht en tot vaste conclusie worden gebracht. Maar

de uitkomst van dit onderzoek heeft dan ook algemeene gelding, is op elk gebied van toepassing, in het gezin, in de maatschappij, in den handel en op internationaal gebied, en wel zoo, dat op elk gebied van den gewonen regel worde uitgegaan, en helder doorzien worde, welke de nóg hoogere regel is, die in bepaalde gevallen, niet ontslag van gebod of verbod toelaat, maar *variatie* en *exceptie* in de toepassing van den gewonen regel eischt. Dit uiterst gewichtig probleem moet daarom *in casu* wel zeer zeker ook aan de staatkundige diplomaten ter behandeling worden voorgelegd, maar op ethisch gebied moet het worden afgedaan.

Thans tot het begrip van den Staat terug keerende, hebben we allereerst het hoofdmoment van zijn drie samenstellende deelen te bezien, t.w. *het Volk.*

HOOFDSTUK V

HET VOLK

§ 1. *De menschheid als lichaam met ledematen.*

De Staat zelf is geen wezen, maar in den Staat vindt ge als wezen *het volk*, d.w.z. een zeker deel van het menschelijk geslacht, een der vele groepen, waaruit, zoo ge allen saam neemt, de menschheid bestaat. Voor zoover van de menschheid nog gezegd kan worden, dat ze *één lichaam* uitmaakt, vormen de volken in dat lichaam de natuurlijke *ledematen.* Ongetwijfeld kan men ook zeggen, dat de menschheid uit enkele personen bestaat, dat ze bestaat uit gezinnen, dat ze gevormd wordt door families, door stammen, of hoe men de bijeengevoegde groepen menschen ook noemen wil, maar dit op zich zelf geeft ons nog geen organisch inzicht in het geheel. Ook van uw eigen lichaam kunt ge zeggen, dat het bestaat uit stofdeeltjes en uit vocht. Gaat het

lichaam in het lijk over, dan is dit ook metterdaad de eenige analyse, die ten slotte overblijft, maar stofdeeltjes en vochtdeelen maken op zich zelf, zondere nadere verbinding, nog nooit een lichaam. Een lichaam bestaat uit ledematen, d.i. uit onderscheiden groepen van chemische bestanddeelen, die in hun saamstelling gericht zijn op een bepaald doel, bewogen worden door een schuilende geestelijke werking, en in hun saamstel één geheel vormen. Deze logische regel geldt derhalve ook bij het lichaam der menschheid. Voor zooverre ons menschelijk geslacht als een organisch geheel gedacht wordt, moeten de individueele elementen, waaruit die menschheid bestaat, velerlei *ledematen* vormen. Ledematen, die wel zelf een organische bestaanswijs voeren, en groepsgewijze saamvoeging van reeds gevormde groepen zijn kunnen, zooals in arm of been, in maag of ingewand reeds groepsgewijze eene saamvoeging van elementen aanwezig is, maar die toch eerst als de „*ledematen* van een lichaam" groepen in haar hoogste voltooiing zijn. De hand die de viool of harp betokkelt, of pen en penseel hanteert, is een hoogere groepsvorming dan de enkele duim en de voorvinger, al is 't ook, dat reeds elke vinger op zichzelf in het lichaam een lid van hooge beteekenis kan zijn, iets, wat terstond uitkomt, zoo ge het door ongeval verliest. Zoo nu ook is het in het lichaam der menschheid. Ook in dat lichaam zijn niet alle groepen van één soort, en hoezeer nu elke groepsgewijze vereeniging van personen voor heel het leven der menschheid van beteekenis kan zijn, toch zijn niet elk van deze groepen *ledematen* van het groote lichaam. Zie Efeze IV : 16, en 1 Cor. XII : 12—18. Als ledematen kunnen alleen de meest voltooide groepsformatiën worden aangemerkt, en daar nu *de volken* een hoogere formatie zijn dan de gezinsgroep of de familiegroep, kan alleen aan *het volk* het karakter van een eigen ledemaat in het groote lichaam der menschheid worden toegekend. In zeker opzicht blijft het staatsverband, waarin deze volken zich bevinden en evenzoo de band, die meerdere volken tot één staatsgeheel kan saamvoegen, hier nog buiten rekening. Als eenmaal de staatsformatiën ten onder gaan, blijven de volken. Vandaar, dat in de vergezichten, die ons de Openbaring van Johannes opent, het hooge lied der eere voor den Koning der Koningen opgaat niet uit *rijken* of *Staten*, maar „uit alle *volken* en *natiën* en *talen*". Niet in de *Staten* alzoo openbaart zich het organisch karakter van de saamleving, maar wel doet het dit in de *volken*. Blijkbaar werkt er in ons geslacht een trek van het eene element naar het andere.

Ook zonder eenige aanwijsbare oorzaak is er een behoefte aan samen-zijn, aan samenleven, aan samenwezen, in kleiner en in grooter kring. Die zuiging naar vereeniging werkt zelfs zoo sterk, dat de enkele persoon gedurig het gevaar voelt, om in de te sterke strooming zijn zelfstandigheid, zijn *ik*-zijn, zijn individualiteit te verliezen. Vandaar de reactie tegen deze zuiging in den trek naar *vrijheid.* Haar voleinding zoekt deze zuiging uiteraard in een ineenvoeging van heel ons menschelijk geslacht, maar voor zoover dit hooge doel voorshands onbereikbaar blijkt, berust men voorshands in de saamvoeging op kleiner schaal, die we *volks*gemeenschap noemen, en het zijn dan de volken, die in de staatsformatie het middel vonden, om zich te handhaven en zich te consolideeren.

§ 2. *De àfleiding van de woorden: volk en natie.*

Let men op de afleiding van het woord: *Volk*, zoo ontvangt men den indruk, dat oorspronkelijk in den stam van het woord niet anders lag uitgedrukt, dan de massa, het vele, het groote aantal. In die beteekenis vindt men het als volk, folc, fölk en volck in alle Germaansche talen. In het Latijn liep hiermede evenwijdig het woord *populus*, dat, naar ethymologische wet met folc of volk van een zelfden stam komt. Die overgang komt vooral in het Lithausch uit, waar *volk* geschreven wordt *pulk-as*, gelijk in het Oud-Slavisch nog korter *pl'k*, in het Boheemsch of Czechisch *pluk.* Legt men hier nu naast geheel de groep woorden, die in het Latijn van den wortel *pla*, *ple* in plenus, plebes afkomen, dan mag vermoed, dat *populus* met ons *volk* van één oorsprong, en één in beduidenis is, zoodat door beide „de groote menigte" wordt aangegeven. De organische eenheid komt veel duidelijker tot haar recht in het woord *natio*, waarvan ons natie, nationaal, enz. zijn afgeleid, en evenzoo in het woord *gens.* Zoowel *natio* toch hangt saam met *nasci* (baren) als *gens* met *gigno*, (telen), zoodat beide op eenheid van oorsprong in de geboorte wijzen.

Beide aanduidingen, zoowel die van het *massale*, als die van gelijke *herkomst*, vormden alzoo blijkbaar in de oorspronkelijke opvatting het éene begrip van een gelijksoortig door bloedgemeenschap saamhangende menschengroep; toch altoos met het niet te loochenen onder-

scheid, dat *natie* nog steeds duidelijker dan *volk* de bloedgemeenschap uitdrukt. *Nationaal*, al is het een niet Germaansch woord, spreekt sterker dan *populair* of *volks*gemeenschap het innerlijk besef toe. Opmerkelijk is het hierbij, dat het Latijnsche *gentes*, dat evenzoo op de geboorte terugwijst, bij voorkeur voor de buitenlandsche volken gebezigd werd en in het eigen land meer op de geslachten dan op het geheele volk sloeg. Maar welke slingeringen zich hierbij etymologisch ook voordeden, *volk* en *natie* beiden wezen toch steeds op een talrijke en onderling verwante menschengroep, die als samenhangende eenheid optrad, zonder dat hierbij op zich zelf nog aan eenig staatsverband gedacht werd.

§ 3. *Joden, Arabieren, Kurden, Zigeuners.*

Ten deele is dit nog zoo. Niemand aarzelt om te spreken van het Joodsche *volk*, al weet men, dat de Joden verstrooid zijn over de geheele aarde en er nauwlijks van eenig algemeen verband onder hen meer sprake is. Het Zionisme zoekt zulk een verband te doen herleven, maar slaagde er nog slechts voor een zeer gering gedeelte in, en toch bestaat over de eenheid van de Joden als volk bij niemand twijfel. Dit nu spreekt te sterker, omdat ook hun synagogaal verband elke algemeene organisatie mist, en er van een Hooge Priester onder Israël geen sprake meer is. Ook de taaleenheid ging bijna geheel te loor. Het Hebreeuwsch wordt in kleinen kring nog bijgehouden, maar in den regel spreekt de Jood de taal van het land, waarin hij woont of omzwerft, en synagogaal kwam een eigen taalvorm op, die linguistisch van geringe beduidenis is. Ook kan men niet meer zeggen, dat de Joden door geestelijke en religieuze eenheid worden saamgehouden, want het ongeloof, en zelfs het materialisme, deed in meer dan één land heele groepen, vooral van rijke Joden, van der vaderen religie afgaan. Van een eenigzins eigen kleeding is in Polen en andere Oostersche landen nog sprake, maar in het Westen ganschelijk niet meer. En toch neemt dit het feit niet weg, dat de Joodsche familiën nog steeds bijna uitsluitend onder elkander huwen, het steeds voor elkaar tegen derden opnemen en voortleven in een sterk gevoel van eenheid. Voor de Russische en Rumeensche Joden, zoo dikwijls hun

gevaar bedreigt, komt al wat Jood in het Westen is, op, en zoo in deze beide landen als in Palestina vloeit gestadig geld uit het Westen binnen door rijke Joden in Frankrijk, Engeland, Amerika en Nederland voor de verarmde Joden beschikbaar gesteld. Vooral de familie Rothschild gaf hierin den toon aan. Duidelijker voorbeeld is dan ook niet wel aanwijsbaar van een volk, dat als *volk* eeuw na eeuw voortleeft en in stand blijft, zelfs geheel afgezien van eenig staatsverband. Een voorbeeld, dat daarom vooral zoo sterk spreekt, omdat de uitwendige verschijning, de lichaamsgestalte, de gelaatsvorming en geheel het optreden van den Jood in onderscheiden streken schier geen vermoeden van eenheid meer zou doen opkomen. De Joden, gelijk ze in de Hoogduitsche groep en in een Portugeeschen groep te Amsterdam zijn ingedeeld, maken onwillekeurig den indruk van tot geheel verschillende rassen te behooren en wie reizende gelegenheid vond, gelijk schrijver dezes, om eenerzijds met de Joden in Polen en anderzijds met de Joden in Marokko kennis te maken, moet zich geweld aandoen, om te gelooven, dat beiden tot een zelfde natie behooren. Dit neemt intusschen niet weg, dat het nog intiemer woord *de natie* zelfs bij voorkeur op het Joodsche volk wordt toegepast, en dat men bij nadere kennismaking in beider soort families met een eigenaardig karakter, met een eigenaardigen uitspraak en met een eigenaardige levensmanier te doen heeft, die u dadelijk overtuigen, dat ge u vergist hadt door aan beider eenheid van afkomst te twijfelen.

Tot op zekere hoogte kan dit evenzeer gezegd van de Arabieren. Waar men ook Arabieren aantreft, in hun eigen land, op Afrika's Noorderkust, in Syrië of in ons Indië, steeds herkent ge op het eerste gezicht zijn geslachtsformatie aan de uiterlijke gestalte, en dit, terwijl de Arabieren zelfs in hun eigen land toch geen eigenlijke staatsformatie bezitten. Wel zijn ze voor een niet zoo gering deel aan den Sultan van Turkije onderworpen, en zal de spoorlijn, die thans Aleppo en Medina verbindt, die onderwerping wel intensiever doen worden, maar dit neemt niet weg, dat in Zuid-Arabië met name in Yemen nog altoos geheel onafhankelijke groepen gevonden worden. De Imam van Markat houdt zich in Omar staande, en vooral de Bedouïnen kennen nog altoos geen ander, dan patriarchaal verband. Alleen de Wahhabieten erlangden vaster formatie, maar tal van groepen zijn niet anders dan door eedgenootschappen tot zeker verband geraakt. Ook in de Ara-

bieren hebben we derhalve een voorbeeld van een vrij talrijke groep, die sinds eeuwen als *volk* optrad en door alle eeuwen heen zijn eigenaardige volkstype behield, zonder dat van staatsformatie in den zin, zooals wij dit bedoelen, nog sprake kwam. Ten deele kan hetzelfde gezegd van de Nomaden, die evenmin een Staat vormen en veelal nog in horden leven, en des niet tegenstaande met onverzettelijke taaiheid zich de eeuwen door als eigen volkstype wisten te handhaven. Het meest bekend zijn thans nog de Kurden van wier op roof doelende gruwelen nog steeds Armenië gewaagt, en die wel nominaal deels onder Turksche, deels onder Perzische heerschappij staan, maar toch zich, enkele kleine streken uitgezonderd, nog steeds als onafhankelijk volk wisten te handhaven. Ook in deze Kurden heeft men alzoo een sterk voorbeeld van een sinds eeuwen zich handhavend volk, dat een volk is en blijft en toch geen staat vormt. Toch blijft het nóg sterker, en sterkste voorbeeld van een volksformatie zonder staatsformatie, voortleven in de schare der Zigeuners, die evenzoo nomadisch, drie werelddeelen doortrekken, zich van hun eenheid als volk volkomen bewustzijn, en die toch schier elk formeel verband missen. Wat hen als volk saambindt, is hun gemeenschappelijke oorsprong, hun gemeenschappelijke aard en levensmanier, hun gemeenschappelijke gedachte, trekzucht en bestaanswijze, zoodat niemand dan ook ontkent, dat ze een eigen volk zijn, en toch missen ze zoo goed als alle organisatie. Zelfs de vrij groote groep, die in Hongarije ten slotte vaste woonplaats koos, en van het Nomaden-leven afzag, blijft de aloude traditie van dit geheimzinnig volk handhaven. In het aantal verschillen Joden, Arabieren, Kurden en Zigeuners aanmerkelijk. Men schat de Joden thans op ruim elf, de Arabieren op tusschen de vier en vijf, de Kurden op twee en een kwart millioen, terwijl de Zigeuners in Europa nog geen millioen sterk zijn en elders hun aantal zeer moeilijk is te berekenen, maar in groot of klein getal optredend, Joden en Arabieren, Kurden en Zigeuners bezitten, naar ieder toegeeft, een eigen volkskarakter en missen toch schier elken staatsvorm. Geheel de voorstelling, alsof het eerst de staatsvorm zou zijn, die aan zekere groep het *volksstempel* opdrukte, is onhoudbaar. Zoowel in het begrip van *volk* als van *natie* ligt een eenheid uitgedrukt, die uit het leven zelf opkomt. Het is niet de staatsformatie, die zeker deel der menschheid tot een volk maakt, maar het is uit het volk, dat de staat, als om allen saâm één verband leggend, gevormd wordt.

§ 4. *Tweeërlei begrip van Volk.*

Dit op den voorgrond plaatsend, erkennen we intusschen terstond daarop, dat het begrip van *volk* allengs wijziging van begrip onderging en dat thans zeer beslist een tweede begrip van wat een volk heet, moet onderscheiden worden. De natuurlijke en organische groepeering van ons menschelijk geslacht in afzonderlijke volken, als de ledematen van het groote lichaam der menschheid, is verstoord geworden. Roofzucht en heerschzucht heeft het éóne volk er toegebracht aan het andere zijn zelfstandigheid te benemen en niet minder hebben heerschzuchtige geweldenaars zich opgemaakt, om stukken en deelen van allerlei volksgroepen onder eigen scepter te brengen, en daarna deze heterogene elementen in een afzonderlijk verband bijeen te voegen. Aanvankelijk ontstond hierdoor een politieke *olla podrida.* Allengs echter verloren in den loop der eeuwen enkele der deelen van dit politieke mengelmoes veel van hun eigenaardigheid, en zoo smolten niet zelden onderscheiden elkander eerst tamelijk vreemde bestanddeelen tot een nieuwe volkseenheid in elkander. Schier elk groot land in Europa toont dit. De Franschen vormen thans ongetwijfeld, wat men noemt het Fransche volk. Al moge het verschil tusschen het Zuiden en Noorden nog merkbaar zijn, en aan de Noordkust nog een Vlaamsch, Waalsch en Bretonsch bestanddeel, gelijk bij de Pyreneeën nog een Baskisch en Catalonisch element zich handhaven, heel de nationale formatie vormt thans toch één Fransche eenheid, die zich zelf als „les enfants de la patrie," één voelt. Iets wat toont, op wat hechte wijs allerlei bestanddeelen, die oorspronkelijk geheel uiteenliepen, allengs in elkaar kunnen gegroeid en nu een organische eenheid geworden kunnen zijn. Vooral Germaansche en Romaansche bestanddeelen vermengden zich in Gallie, en het is opmerkelijk, dat niet de Romanen, maar de Franken, die Germaansch waren, hun naam aan het land en hun naam aan het Fransche volk gegeven hebben. Hier alzoo ontbrak eenheid van oorsprong en is toch eenheid van volk opgekomen. Ten deele ziet men dit evenzoo in Groot Brittanië waar Kelten, Picten, Schotten, Angel-Saksers en Normandiërs de nu levende bevolking opbouwden, die wel in Ierland en in de Highlands nog vreemde elementen doet uitkomen, maar toch in haar groote massa de Engelsche volkseenheid

tot stand bracht. Ook hier alzoo was in den oorsprong ver uiteenloopend verschil, maar door de macht der historie heeft toch een innerlijk sterker element almeer de overige groepen aan zich weten te assimileeren, en hierdoor is zelfs een zoo sterke volkseenheid althans in het eigenlijke Engeland en Schotland ontstaan, dat niemand meer betwist, dat er niet een zeer sterk geprononceerd Engelsch volkstype bestaan zou.

§ 5. *Tweeheid gebleven.*

Lang niet altijd echter is zulk een amalgameering of assimileering tot stand gekomen. Denk bijvoorbeeld aan België, waar de Walen en Vlamingen nog steeds als twee afzonderlijke elementen in den éénen staat, als bij elkaar gevoegde elementen, hun eigenaardigheid handhaven. Van één volk in België en van een Belgisch volk kan dan ook niet anders dan nominaal sprake zijn. België is en blijft een staat uit twee volksgroepen saamgesteld. Eenheid van natie kent België niet. De Walen, door hun verwantschap aan het machtige Frankrijk gerugsteund, wisten vooral sinds 1830 alle hooge cultuur in België Fransch te tinten, zoodat nu nog het Fransch in alle hooge kringen de meest gebruikte taal is, maar assimileeren laten zich daarom de veel talrijker Vlamingen door hun Waalsche landgenooten niet. Tot volkseenheid is België niet alleen niet gekomen, maar de energie, waarmede het Vlaamsche element voor zijn natuurlijk recht opkomt, wijst nu reeds zeer stellig uit, dat België als staat bloeien moge, maar dat het de organische volkseenheid mist. Nog sterker komt dit natuurlijk in Oostenrijk-Hongarije uit, waar zelfs alle pogingen om uit de veelsoortige groepen een volkseenheid te tooveren geheel uitbleef. Oostenrijk en Hongarije liggen naast elkander en kennen kroonverband, maar blijven saâm twee volken herbergen. In Hongarije vormen thans de Magyaren niet meer dan de helft der bevolking en de Roemenen beginnen hen reeds in beteekenis nabij te komen. En wat het eigenlijke Oostenrijk betreft, zoo vervat Oostenrijk als staat een saamvoeging van allerlei kroonlanden met zoo geheel uiteenloopende bevolking, dat zelfs de toeleg om de Staatseenheid door volkseenheid te schragen niet kan opkomen. Dat de Czechen, dat de Hongaren een eigen *volk* zijn, ontkent niemand, maar het volksbegrip valt voor hen

met het staatsbegrip in het minst niet samen. Met Rusland staat het dààrom anders, omdat in dit land de Russische natie als de heerschende op den voorgrond treedt en er steeds op uit is, de Polen, de Finnen, Joden enz. aan zich te assimileeren. Gelukt moge dit nog slechts ten deele zijn. Maar ieder voelt toch, dat waar men moeilijk van een Oostenrijksch volk kan spreken, in Rusland zeer zeker een Russisch volk, ja zelfs in den strengsten zin een Russische natie wordt gevonden. Het sterkst staat dus de verwezenlijking van het volksbegrip, zoo de eenheid van het volk geheel organisch uit eenheid van oorsprong opkwam; ze is reeds zwakker, waar ze tot stand kwam, door dien een geestelijk machtigere, of in het aantal sterkere groep kleinere elementen aan zich assimileerde; en ze valt geheel weg, waar overmacht en geweld bijeenvoegde, wat geen vat op elkander heeft.

Een even hinderlijk gevolg van de ingrijping van het geweld in het leven der volken, is dat wat één was, gedeeld en gesplitst wordt, met dien verstande, dat het éene deel van het zelfde volk in ander staatsverband geraakt, dan het andere. Men denke slechts aan Duitschland. Dat de Duitschers een volkseenheid vormen, wordt niet betwist, en toch, omdat het éene Duitsche rijk, hoe machtig het ook in zijn steeds toenemende bevolking nu reeds over de acht en zestig millioen sta, toch op verre na niet alle Duitschers herbergt, valt volkseenheid en staatseenheid, ook hier niet meer, of wil men, nog niet saam. Vooral de twaalf millioen Duitschers, die nog steeds onder de Oostenrijk-Hongaarsche kroon leven, verkwikken zich nog steeds in het ideaal der toekomst, als eens al wat Duitsch spreekt, ook als *Staat* een eenheid zal vormen. Ten deele doet zich ten onzent soortgelijk verschijnsel voor. Is ons volk in hoofdzaak uit de amalgameering van Friezen, Vlamingen en Saksers opgekomen, vergeten kunnen we nooit, dat in België het Vlaamsch sprekend bestanddeel een verleden, herkomst en taaleenheid met ons gemeen heeft. In 1813 heeft men dan ook gepoogd, deze natuurlijke en historische volkseenheid te herstellen, maar verschil van religie heeft verhinderd, dat de breuk, die in de zestiende eeuw tot stand kwam, geheeld werd, en zoo zien dan nu weer de twee deelen van het éene organische volk zich genoodzaakt, in afzonderlijk staatsverband te leven, ten onzent *zonder*, in België *met* vermenging, maar zonder dat die vermenging inslaat. Al is het nu, dat de Vlamingen in het Zuiden met hun Vlaamsche actie vreemd

zijn aan elk politiek doel, en ook ten onzent aan geen politieke berekening gedacht wordt, zoo blijkt toch steeds meer, hoe de volksverwantschap weer opleeft, en op meer dan één gebied weer op nauwere saamleving doelt van wat toch wel bezien slechts twee onderscheiden deelen van een zelfde volk zijn.

§ 6. *Vierderlei beteekenis van volk.*

Het is dan ook niet wel voor tegenspraak vatbaar, dat het woord: *Volk* allengs drieërlei beteekenis kreeg. Om volledig te zijn zouden we zelfs moeten zeggen, vierderlei, edoch *volk* als tegenstelling met de aristocratie kan hier buiten bespreking blijven. De Romein gebruikte in dien zin het woord *plebs*, dat gelijk we zagen met: *populus* van eenzelfden wortel afstamt. In Frankrijk daarentegen heeft le *peuple*, en ten onzent het *volk*, in veler oor de bijklank verkregen van de lagere massa. Zelfs de titel van het sociaal-democratische orgaan: *Het Volk*, herinnert aan die opvatting. Ook al laten we nu dit geheel eigenaardige en andersoortig gebruik van het woord *volk* buiten rekening, dan vinden we nochtans drieërlei onderscheiden aanwending ervan. Dan toch kan het ten eerste beteekenen: dat deel der menschheid, dat door herkomst, aard en taal een geheel afzonderlijke groep in het menschelijk geslacht vormt, zoo als waar we spreken van de Chineezen, de Negers, de Mongolen enz. In de tweede plaats kan onder volk worden verstaan een groep van gelijken aard, maar die toch slechts een deel vormt van wat het woord volk in eerst genoemden zin aanduidde, gelijk dit zeer sterk uitkomt bij die groep Duitschers, die in Duitschland leven en die toch op verre na niet het geheele Deutschthum uitmaken. En in de derde plaats komt hier dan bij het gebruik van het woord: *Volk*, als doelende op de inwoners van een zelfden Staat, geheel afgezien van hun afstamming. Zoo zal de koning van België in proclamatie de gezamenlijke inwoners van zijn land, of wil men, zijn gezamenlijke onderdanen, als: *mijn volk* of *mon peuple* aanspreken, al staat het ook nog zoo vast, dat de Belgen van tweeërlei afstamming zijn. Wel verdient het opmerking, dat in de Belgische grondwet het woord: *peuple* zooveel het kan, gemeden is, en dat zij, juist met het oog op de tweeërlei herkomst der Belgen, steeds van

nation spreekt, zooals men in Artikel 25, het hoofdartikel, leest: *Tous les pouvoirs émaneul de la nation*, maar deze poging om aan de moeilijkheid te ontkomen, is verre van gelukkig geweest. *Nation* toch, gelijk we boven reeds opmerkten van *nasci*, naître afgeleid, wijst nog veel sterker dan het woord *peuple* op eenheid van herkomst. Zonder vrees voor tegenspraak moet in elk geval vastgesteld, dat het gebruik van het woord: *Volk* voor de gemeenschappelijke onderdanen van geheel uiteenloopende herkomst *overdrachtelijk* is, en dat daarentegen de eenig juiste en de oorspronkelijke aanwending ervan doelt op de indeeling van ons menschelijk geslacht in physiek saamhoorende groepen of afdeelingen; zoo dat het alleen van den historischen gang heeft afgehangen, of geheel zulk een afdeeling bijeen is gebleven of allengs in onderscheiden onderdeelen uiteen is gegaan, om alsdan aan de onderscheiden onderafdeelingen van zulk een physieke hoofdafdeeling van ons geslacht opnieuw den naam van *volk*, mits dan in gewijzigden zin te geven. Met het oog op hun herkomst vormen zoo de Scandinaviërs één volk, maar in den loop der historie zijn ze gedurig in twee, en nu weer in drie, volken uiteen gegaan.

§ 7. *Volk en ras.*

Toch mag op de physische herkomst niet te eenzijdig nadruk worden gelegd. Hierdoor toch zouden de twee begrippen van *ras* en *volk* inéénvloeien, iets, waarvoor niet alleen in Europa, maar ten deele reeds in Azië, en meer nog in Afrika en onder de oorspronkelijke bewoners van Australië en Amerika, aanleiding zou kunnen bestaan. Het onderscheid der rassen is in strengen zin physiek te nemen. Niet alsof het verschil uitsluitend physiek ware? Dit toch kan daarom niet, overmits er tusschen ziel en lichaam onloochenbaar verband bestaat. Vergelijkt men een Chinees met een Neger, dan springt terstond het contrast tusschen de nerveuze ongevoeligheid van den Chinees en de nerveuze overgevoeligheid van den Neger in het oog, en hoe zou het anders kunnen, of dit principieele verschil moet geheel den aard der beide groepen beheerschen? Dit neemt echter niet weg, dat in elk ras weder nieuwe verschillen van ondergeschikten aard opkomen, die wel niet het alles beheerschende kenmerk van het ras-onderscheid

verloochenen, maar toch variatiën in dit éëne ras openbaren, waaruit een zeer duidelijk onderscheid in de ontplooiing van het leven opkwam. Die onderscheidingen in hetzelfde ras hebben dan wel evenzoo zekere physieke verschillen tot uitgangspunt, maar worden toch in den loop der historie door meer sociale verschillen vastgesteld. Arabier en de Jood zijn wel van één ras, maar toch is hiertegenover beider sociale levensontwikkeling zoo geheel andersoortig geweest, dat het uiteengaan van beide in twee afzonderlijke groepen niet kon uitblijven; en juist dit uit dien hoofde uit elkaar gaan stempelde beide tot een afzonderlijk *volk*. Het rasverschil is te algemeen en te al omvattend, om, na de intrede van de breuke die de zonde bracht, levenseenheid te doen standhouden. Dit is nog wel denkbaar, zoolang de rijkere ontwikkeling van het leven nog toeft, gelijk bij de Negers, maar wordt onhoudbaar, zoodra de ontwikkeling van het menschelijke leven hooger vlucht neemt. Dan toch openbaart zich al spoedig zoo diepgaand verschil in besef, in zijn en levensopvatting, dat het ras niet saam kan blijven en in de variatiën der volkeren uiteen *moet* gaan. Het is juist de rijkdom van het sociale leven, die hiertoe noodzaakt. Had nu deze spreiding in de variatiën haar geregeld en ongestoord verloop kunnen hebben, zoo zou heel ons menschelijk geslacht zich gevoegd hebben in de gezins-, geslachts-, stam- en volksindeeling, en deze distributie zou bij elk der rassen zelfstandig maar toch op gelijksoortige wijze hebben plaats gegrepen. Gezin, geslacht, stam, volk het zou alles zuiver en onvermengd zijn gebleven, juist zooals men het nu nog vindt in enkele hooge Alpen-valleiën, waar sinds eeuwen, van de wereld schier geheel afgezonderd, een enkel veehoedend of landbouwend gezin zich vestigde en als familie in zich zelf bleef afgesloten. Maar juist die geregelde distributie der variatiën is op allerlei wijze gestoord geworden, en hierdoor leed de genealogische eenheid der volken schade, zoo door *vermenging* met vreemde bestanddeelen, als door *splitsing* van wat oorspronkelijk één was.

§ 8. *Vermenging.*

De vermenging ontstond door *huwelijk*, door *vriendschap* en door *geweld*. Vooral de vermenging door huwelijk trekt hier de aandacht,

daar ze toont, hoe in de van Godswege gestelde wereldorde het telkens aanknoopen van banden, waar zelfgenoegzaamheid te scherp scheiden zou, als regel geldt. Op tweeërlei moet toch steeds de gang van het leven gericht zijn, eenerzijds op het in stand en zuiver houden van den rijkdom der variatiën, en anderzijds op de handhaving van de eenheid in die variatiën. In het eerste gezin was geen ander huwelijk dan tusschen broeder en zuster denkbaar. Daarentegen werd bij verder verloop het huwelijk bij te nauw familieverband als bloedschande veroordeeld. Beide én dat huwelijk in het zelfde gezin, én het verbod van huwelijk tusschen te na elkander bestaande bloedverwanten doelen derhalve op één zelfde uitkomst, t.w. op zulk een menschelijke samenleving, waarin én de variatie én de eenheid gelijkelijk tot haar recht komen. Is echter de kring, waarin men leeft rijk genoeg en in het getal genoeg ontwikkeld, om aan alle variatiën vrij spel te laten, dan vormde zich het volk, en was alsdan huwelijk onder de volksgenooten regel, met wie buiten dat volk staat, uitzondering. Wat inmiddels aanvankelijk door huwelijk uit een anderen kring werd opgenomen, wordt dan aan den eigen kring geassimileerd en strekt tevens om het leven in den assimileerenden kring te verrijken. Zelfs mag gezegd, dat waar ook later huwelijken met vreemdelingen een enkele maal blijven voorkomen, zulks nog gedurig tot verrijking van het leven strekt. Zeer dikwijls zullen toch juist in zulke gemengde gezinnen krachtige persoonlijkheden geboren worden, iets wat met name uitkomt in de vorstelijke huizen. Zeker zijn er ook dynastiën, die door jammerlijke passie haar levenskracht op diep te betreuren wijze gebroken hebben, maar in het gemeen mag toch gezegd, dat vele vorstelijke familiën zich in het bezit van exceptioneel rijk met kracht begaafde personen mochten verheugen. Iets daarvan ziet men vaak reeds onder hoog aristocratische families, die vooral bij den hoogsten adel in het buitenland steeds op huwelijk met gelijksoortigen adel uit een ander land bedacht zijn, maar 't sterkst komt de rijke vrucht van gestadige vermenging toch ongetwijfeld in de vorstelijke familiën zelven uit, onder wie vermenging vaststaande regel is. Men behoeft slechts op onze Oranjevorsten van den oorspronkelijken stam, op de Hohenzollern en op de Habsburgers te wijzen, om het onloochenbare hiervan in het oog te doen springen.

Tweede oorzaak van vermenging is het *vreemdelingschap.* Een groep kan de grenzen van den staat dien ze bewoont zeer zeker afsluiten, maar

de onprofijtelijkheid hiervan brengt te spoedig schade aan, om de opening der grenzen niet af te dwingen. Nu is het hierdoor insluipend vreemdelingschap van tweeërlei aard, al naar gelang ze op kleiner schaal toegaat, of wel tot groote invasie leidt. De eerste is thans allerwege geregeld en verkrijgt door de naturalisatie haar beslag. Gewoonlijk is ze onbeduidend. Bij ons gaat het aantal vreemdelingen gemeenlijk de één procent niet te boven. In Duitschland is ze anderhalf millioen op de 68, in Frankrijk bijna een derde meer, ruim een millioen op de nog geen 40 millioen. Heel anders daarentegen, dan door deze gestadige invloeiing van de enkelen wordt het volk in zijn aard aangetast, zoo er in de derde plaats een invasie met geweld plaats grijpt. Mag men aannemen, dat hetgeen ons nu nog van de Basken rest, het karig overblijfsel is van de oudste groep, die Europa binnendrong en allerlei land in bezit nam, dan is die oudste bevolking schier geheel door de Kelten, Galliërs, Hunnen enz. overrompeld, terwijl in een derde periode de Romeinen aan deze groep weer te machtig werd, en ten slotte weer met de Volksverhuizing de Germanen zich in geheel Midden en West Europa als heerschers opwierpen. Gevolg van deze invasies was veelal, dat het invallende volk wel meester in het land werd, maar dat toch de cultuur van het verdrongen volk in niet geringe mate den geest van het nieuw inkomende volk aan zich assimileerde. Daardoor toch ontstond die rijke vermenging, die aan het nieuw inkomend element gezonde levenskracht toevoerde en tegelijk de cultuur van het vroegere gebloeid hebbende leven als schat voor de toekomst oplegde. Had reeds hierdoor een gestadige verrijking plaats, tot op zekere hoogte mag gezegd, dat gelijke verrijking te danken was aan de splitsing van wat vroeger één was. Er ligt waarheid in wat John Morley eens met het oog op Transvaal aan schrijver dezes opmerkte: *The little nations are the salt of the earth.* In een klein land als het onze zijn de kleine details zooveel rijker ontwikkeld, dan in het machtige Engeland. Het huislijk leven op kleiner schaal draagt een geheel ander cachet, dan het salet van een groot hotel. De Scandinavische eenheid bleef steeds voor velen een ideaal, en toch, wat is juist dank zij de splitsing in de drie nu zelfstandige koninkrijken niet een veel belangrijker levensontwikkeling opgekomen. Er moet daarom afgezien van elke voorstelling, alsof men bij een volk te doen had met een constant zich zelf gelijkblijvende verschijning, en alsof de indeeling van ons menschelijk

geslacht voor de volken een allerwege zich gelijkblijvend stroombed schiep en in de beddingen der volken met elke lente, die weer voor hen intrad, steeds gelijke wateren deed uitvloeien. Veeleer is het volkerengeheel een innerlijk saamhangend levend organisme, dat nooit rust, gestadig aan verandering onderhevig is, maar juist hierdoor het organisch karakter van zijn natuur handhaaft. Onze eigen stam is eerst één geweest in zijn Germaanschen oorsprong, en dat Germaansche volksgeheel heeft zich toen gesplitst in zijn stamgroepen. Van die onderscheiden stamgroepen hebben zich daarna deelen afgezonderd, waarvan enkele ten leste zich ook op onze erve hebben vastgezet. Deze afzonderlijke deelen hebben zich daarop als eigen provinciën, en bijna als staten, eeuw na eeuw gehandhaafd. Ten slotte zijn die deelen weer in eenheid saamgevloeid. En thans kan men zeggen, dat zelfs de scheiding, die in de 16e eeuw tusschen die provinciën en het Generaliteitsland was opgekomen, zich weer in hoogere volkseenheid gaat oplossen. Zoo was er de eeuwen door afzondering, saamvoeging, splitsing, verdeeling en dan een weer trekken naar elkander van de deelen, maar, onder deze gestadige afwisseling door, was en bleef het steeds het éene volk, dat zich in zijn variatiën verrijkt had en er thans in slaagde, om aan de eenheidsgedachte, die ons steeds als goede genius geleid heeft, sterker uitdrukking te geven.

§ 9. *De taal.*

Die eenheid van een volk spreekt zich het klaarst uit in de *eenheid der taal*; dan vooral, zoo die taal het volk eer tegenhoudt, dan ter hulpe komt in zijn beteekenis voor het wereldleven. De Engelschman, de Franschman, de Duitscher heeft geen Esperanto als wereldtaal te hulp te roepen, om zich in het groote wereldverkeer tehuis te gevoelen. Vooral de Engelschman glimlacht, zoo ge hem vraagt, waarom hij geen vreemde talen spreekt. België, hoe klein ook, voelt zich evenzoo recht tehuis in de massale wereldbeweging, omdat schier elke Belg, die uit zijn land trekt, vlot en vlug het Fransch spreekt, en dank zij dit linguistisch voordeel overal terecht kan. Zie dan ook maar, hoe bij alle Europeesche opgaven, van Ethnologischen, Sociologischen of Statistischen aard, altoos het kleine België met de groote staten meetelt, juist zooals Zwitserland, terwijl wij met de Scandina-

vische rijken steeds achteraf blijven. Al erkent men toch, dat de Nederlander vrij goed in zijn talen tehuis is, dit gaat toch op verre na niet door voor de groote massa van ons volk, en hierdoor staat ons volk, als geheel, in de Europeesche saamleving zeer geisoleerd. We danken aan het kleine gebied van onze taal ongetwijfeld groote nationale kracht, maar in de saamleving der volken beperkt het vaak op een pijnlijke wijze onze positie. Toch staat juist hierdoor het feit, dat we één *eigen volk* zijn en zulks wel niet door staatsformatie, maar krachtens onzen oorsprong en ons verleden ontwijfelbaar vast. Dat het staatsverband, waarin we leven, den eigen aard en het zelfstandig karakter van ons volk beschermt en versterkt, zij toegegeven, maar juist het bezit van een eigen taal levert het afdoend en voldingend bewijs, dat we, ook afgezien van ons staatsverband nog altoos een eigen volk, met een eigen levensbeschouwing en met een eigen gedachtenwereld, naast en onder de andere volken van West-Europa vormen. „De taal is al het volk!", moge op den keper bezien iets te sterk zijn uitgedrukt. Althans Oostenrijk en België toonen het wel anders. Maar tegen te spreken is het toch niet, dat het bezit van een eigen taal, die alle landgenooten voor ons en ons voor hen verstaanbaar maakt, op een eenheid van innerlijk bestaan wijst, die ons in veel sterker levensverband saamvoegt, dan het engste staatsverband dit ooit zou vermogen. Natuurlijk belet dit niet, dat in onze saamleving *zich gedurig* ook op taalgebied partij tegenover partij stelt en de scherpste verschillen zich afteekenen. De roos is een eigen soort plant van geheel zelfstandigen aard, iets, wat intusschen in het minst niet belet, dat deze plant in een weelderigen rijkdom van variatiën de pracht van haar innerlijk leven ten toon spreidt. Op het eigen soort komt het aan en juist op dat bezit van eigen soort in het volkskarakter mag ook ons nationaal bestaan nog steeds roem dragen. De taal is bewuste uiting van het bewuste leven. Een eigen taal toont altoos, dat de groep die haar spreekt, voor haar innerlijk besef onderscheiden is van wat leeft in andere groepen, en dat het vermogen, om in die bepaalde taal het innerlijk bestaan tot uiting te brengen, het gemeenschappelijk bezit is, van allen, die tot ons volk behooren en saam ons volk uitmaken.

Geheel onvermengd is onze taal zeer zeker niet gebleven. Soortgelijk proces en vermenging als uit het Anglosaksisch en het Fransch

het Engelsch te voorschijn deed komen, was in het Bourgondisch tijdperk ook ten onzent metterdaad begonnen, en soms komt er deswege ook onder ons een puristische stem voor taalzuivering aan het woord, die onhistorisch is. We mogen er ons op beroemen, dat onze Nederlandsche taal niet even als het Angelsaksisch gemetamorphoriseerd is. Ons Nederlandsch is Nederlandsch gebleven, maar ontkend mag daarom niet, dat 't op tweeërlei wijze 't vreemde, met name het Fransche element, in zich opnam. Vooral in bestuurs- en leger-aangelegenheden zijn bijna alle vroegere uitdrukkingen te loor gegaan en is een menigte van vreemde uitdrukkingen in zwang gekomen, die we niet meer missen kunnen. In onze Statenoverzetting moge nog van *bende* voor regiment en van *hoofdman* voor kapitein gesproken worden, maar in 't gemeen gebruik en zelfs in de officieele taal zijn zulke verouderde uitdrukkingen niet meer op te nemen. Men heeft het in 1815 nog beproefd om een *regiment* een „afdeeling" te noemen, maar dit hield geen stand. Brigade, regiment, bataljon, compagnie, en zelfs escouade zijn nu de vaste termen geworden. We spreken van kanon en mitrailleur, van officier en soldaat, van luitenant en adjudant, en niemand denkt er meer aan, deze woorden te vertolken. Evenzoo staat het met Departement, adsistent, bureau, directeur, contrôle en wat er ook in de administratie aan bastaardwoorden insloop. Zelfs in Duitschland is het Purisme, dat na den oorlog van 1870 opkwam er niet in geslaagd, geheel deze bestaande terminologie uit te bannen. Maar er is meer. Als we *fruit* voor ooft, en anderzijds voor ooft *vrucht*, beide van 't Latijnsche *fructus* komende, plegen te gebruiken, gebruiken we in zulke uitdrukkingen woorden van vreemden oorsprong, die we zeer wel hadden kunnen missen, maar ze zijn nu eenmaal in onzen taalschat ingelijfd en het zou taalverarming zijn, wilde men ze weren. Iets, wat zelfs voor die vrij breede reeks van vreemde woorden doorgaat, waar we nog zeer wel andere woorden van echt Nederlandschen oorsprong voor in de plaats kunnen schuiven, maar die toch niet meer te weren zijn uit het spraakgebruik, en die onze taal metterdaad verrijkt hebben. We hebben *pleizier* en *vermaak*, maar door beide woorden wordt thans iets onderscheidens uitgedrukt, omdat het eerste gemeenzamer is en het tweede daardoor deftiger bijsmaak kreeg. De Psalmist zegt, dat hij „*vermaak* in Gods wet heeft" en niemand zal er aan denken, in zulk een uitdrukking *vermaak* door

pleizier te vervangen. Een moeder daarentegen, die haar kinderen prettig spelen ziet, zal niet zeggen: „Wel, schatten, hebt ge zoo'n vermaak"? Dat toch zouden de spelende gasten zelfs vaak niet verstaan. Ze vraagt: „Wel, lievelingen, hebben je zoo'n pleizier?" We gebruiken *visite* naast bezoek, *felicitatie* naast gelukwensch, *illusie* naast verbeelding, *menu* naast spijslijst, *logeeren* naast gast zijn, *attentie* naast beleefdheid, *advertentie* naast aankondiging, *abonnement* naast inteekening, en zoo meer. Hoe uitstekend het nu ook zij, dat onze taalpuristen, met de Vlamingen in bond, zich uitsloven om deze Gallicismen in toom te houden, toch zou het niet gelukken en ook niet aan te bevelen zijn, zoo men er zich op toelegde, om al deze woorden van vreemden oorsprong te bannen. Weerstaan moeten sprekers en schrijvers, die keer op keer geheel onnoodig het goede, in gewoon gebruik zijnde Nederlandsche woord uit pedanterie door een Fransch woord vervangen, soms hiermede zelfs zekeren bluf slaan. Maar ook hier schaadt eenzijdige overdrijving. Ook talen staan niet door muren op de grenzen afgescheiden. Zelfs kan het steeds toenemend verkeer tusschen de volken niet nalaten, zeker aantal veel gebruikte woorden over en weer uit te ruilen. Regenscherm en zonnescherm, zakuurwerk en vuurhoutje zijn op zich zelf kostelijke woorden, maar we zeggen nu eenmaal parapluie, parasol, horloge en lucifer, en het purisme, dat zelfs tegen zulke algemeen aangenomen uitdrukkingen te velde trekt, mag niet aangemoedigd. Doch al ligt hierin de erkentenis dat ook onze Nederlandsche taal én in de Bourgondische én in de Fransche periode door de smedigheid van het Fransch woord verlokt is, toch mogen we er ons in verheugen, dat onze taal op niet één punt in haar organische structuur is aangetast en haar zelfstandig karakter onbevlekt bleef handhaven. We zien aan het Boeren-Friesch, hoe een vroeger algemeen gesproken taal in zekere landstreek ten slotte, althans officieel, geheel door een verwante taal kan vervangen en verdrongen worden. Dat dit nu met ons Nederlandsch niet is geschied, dat we veeleer onze taal als zelfstandigen vorm van het Nederduitsch, ook tegenover den machtigen invloed van het Hoogduitsch, in veiligheid wist te stellen, pleit in hooge mate voor de zelfstandigheid van het Nederlandsche volk in de onderscheiden provinciën, en versterkt niet weinig de eenheid van onzen staat als geheel.

Vierderlei doet zich derhalve op taalgebied voor. Er zijn volken,

die hun taal bijna geheel onvermengd bewaarden, gelijk dit het geval was in Duitschland, Scandinavië, China, Japan, enz. Er zijn in de tweede plaats volken, die wel insgelijks hun taal als eigen plant wisten te verzorgen, maar zekere bijmenging toelieten, gelijk dit in ons land het geval was. In de derde plaats zijn er volken, die uit de vermenging van tweeërlei taal een nieuwen taalvorm deden opkomen, gelijk men dit in het Engelsch ziet. En in de vierde plaats zijn er volken, die hun oorspronkelijke taal geheel hebben afgelegd, en ze voor een geheel andere taal hebben uitgeruild, gelijk dit met name plaats greep bij de Bulgaren, die in oorsprong Finsch waren, en Finsch spraken, en nu in den Slavischen stam zijn overgegaan en in hun Bulgaarsch een eigen Slavische taal ontwikkeld hebben. Dit laatste is en blijft een zielkundig raadsel. Denkt ge in, hoe tot in de kleinste bijzonderheden, in het fijnste van de uitspraak, in de keuze der woorden, en in gebondenheid van conjugatie, declinatie en constructie, in elke taal de innerlijke gewaarwording, de innerlijke beweging van het leven en de teederste overgang van de gedachten, tot geheel eigenaardige uitdrukking komt, dan schijnt het volkomen onverklaarbaar, hoe een volk, dat als het Finsche in den grond van zijn wezen van de Slaven verschilde, tot een taalvorm is kunnen overgaan, die zijn oorsprong dankt aan een geheel andere samenstelling van menschelijke gevoelens, beseffen, voorstellingen en gedachten. Doch ook al blijkt hieruit, dat de onderscheiden talen, hoe zeer ook voor ons besef geheel uiteenloopend, toch psychologisch veel sterker verwantschap bezitten, dan wij vermoeden; en al wordt de erkentenis, dat alle talen ten slotte op één oorspronkelijke taal terug te leiden zijn, hierdoor versterkt; toch neemt dit niet weg, dat een volk als eigen volk veel sterker en klaarder uitkomt, zoo het beschikt over een geheel eigen taal, en die in haar eigen karakter wist te handhaven. Ook voor onze toekomst ligt hierin een niet te versmaden waarborg, maar uit niets zoozeer als uit de hooge beteekenis, die aan onze taal is toe te kennen, blijkt dan ook, hoe onze *volks*eenheid niet aan onze *staats*eenheid is te danken. Ze ging aan onze staatseenheid vooraf, ze is van onze staatseenheid onafhankelijk, en ze bewijst op een zeer stellige manier, dat niet de staat het volk schiep, maar dat uit het volk als eigen organisme de behoefte aan den mechanischen band van den *Staat* is opgekomen. In de normale verschijning komt altoos eerst het volk en kondigt zich eerst daarna de Staat aan. Zelfs

in de Staten, die zich door Kolonisatie hebben gevormd, gaat dit in beginsel door, ook al ontstaan hier, althans voor zekeren tijd, geheel gewijzigde toestanden. Toen de Pilgrim Fathers naar Amerika togen, vonden ze daar geen staat, in welks verband zij zich voegden, maar riepen ze zelve een staatsverband op kleine schaal in het leven. Ze deden dit, gevolg gevende aan den drang, die de zucht om vrij hun geloof te belijden, in hen wakker riep, maar toch tegelijk uit besef van nationale eenheid. De Religie was hoofdmotief, maar dan tòch tegelijk de nationale trek, gelijk deze hier bij de belijders van een zelfde Confessie tot uiting was gekomen. Het waren deze volksgenooten van een zelfden *stam* en van gelijke *belijdenis,* die er zich in Amerika aan waagden, om kleine, nieuwe staten in het leven te roepen. Die onderscheiden verwante staatjes hebben zich toen onder Washington federatief aaneengesloten, en aldus eerst is de machtige republiek der Vereenigde Staten verrezen. Al is het nu, dat in de eeuw daarna in nimmer te stuiten aantal landverhuizers uit alle Europeesche Staten, en zelfs uit Azie, in die nieuwe federatie herberg zochten en vonden, zoodat in aantal het oude, historische element al spoedig overvleugeld werd, toch heeft het oorspronkelijk historisch volkselement op zoo wondere wijze zich, als geheel den toestand beheerschende, weten te handhaven, dat het nu nog in de bijna honderd millioenen, die hier saamwonen, steeds het *Engelsche* element is, dat den toon aangeeft, dat de macht toont te bezitten, om als minderheid de meerderheid aan zich te assimileeren, en dat door den arbeid van deze machtige assimilatie een nieuwe volksverschijning in het leven wist te roepen, die, als *de Amerikaansche,* een variatie op het Engelsche volkselement vertoont, die eigen beteekenis heeft, en zich historisch nog steeds verder ontwikkelt. Het is niet bij mechanische bijeenvoeging gebleven. Er heeft ineengroeiing van de zeer onderscheiden bestanddeelen, onder de zeer duidelijke suprematie van het historisch oorspronkelijke element plaats gehad, en zelfs kan met recht gezegd, dat een *eigen* volk, een *machtig* volk, zich hier in organisch verband vormt.

§ 10. *Vervorming.*

Voor de vorming van een volk behoeft het genealogisch verband, waarin het zijn oorsprong vond, niet onvermengd te worden voort-

gezet. Reeds in het huwelijk ligt de gedachte van vermenging en van de aansluiting aan wat anderen oorsprong had, uitgesproken. Deze vermenging nu, die reeds primordiaal aanvangt, kan nu in het later verloop van het bestaan van zulk een volk breeder evenredigheden aannemen. Als regel geschiedt dit op zeer kleine schaal door gestadige naturalisatie, maar het kan ook op grooter schaal volgen, hetzij, dat het éene volk het andere overweldigt, het ontzet uit zijn zelfstandigheid, en het in zich opneemt, en aan zich assimileert, zooals de Kelten dit aan de Basken, en de Romeinen en Germanen het aan de Kelten deden. Doch geheel hetzelfde proces kan ook, zij het op andere wijze, plaats grijpen door langzame installatie van vreemdsoortige individuen of kleine groepen. Het hangt er dan maar van af, of het volk, dat zich aanvankelijk gevestigd had, genoegzaam assimilatievermogen bezit, om deze vreemde elementen te verwerken, en of het, hoe machtig ook die inmenging toeneme, de veerkracht bezit, om zijn eigenaardig type te handhaven. Zoo ging het in de Vereenigde Staten; vlak omgekeerd daarentegen in Mexico en de staten van Midden- en Zuid-Amerika, waar het Spaansche element eerst later inkwam en toch het vermogen bleek te bezitten, om aan wat er gevonden werd, Spaansche taal en Spaanschen geest bij te brengen. Het hangt er dan altoos van af, welk van de beide typen het sterkst is, zoo in taal als in volkskarakter. Doch onder wat verschillende actie deze vermenging ook plaats grijpt, ten slotte heeft men toch bijna altoos weer een organisch ineengegroeid volk voor zich. De *Staat* is altoos, ook bij Koloniale vorming *secundair*, het volk *primair*. Steeds moet aan de vorming van den Staat het bestaan van het volk voorafgaan, en waar dit, gelijk in Oostenrijk en België niet plaats greep, blijft de Staat steeds een abnormaal karakter vertoonen, en is het met name bij Oostenrijk-Hongarije zeer de vraag, of zulk een mechanisch ineengezette staatseenheid zich duurzaam zal kunnen handhaven. Reeds voor jaren deed op politiek gebied de vraag de rondte, of bij het afsterven van den ouden Keizer, zijn opvolger alsdan als Keizer optredend, er in slagen zou, de eenheid van den Staat te bestendigen. Over den band, die in den Staat om het volk gelegd wordt, spreken we later. Thans behoorde alleen te worden aangetoond, dat het begrip *volk*, ook afgescheiden van de Staatsidee, bestaansrecht heeft en dat het gebruik van het woord *volk* voor een groep personen, die wel onder één goe-

vernement leven, maar genealogisch niet saamhooren, onnatuurlijk is. Vooral, waar taaleenheid heerscht, moge, gelijk ten opzichte van de Duitschers, een vreemde macht het één worden beletten, maar is op zich zelf toch het trekken naar volkseenheid onweerstandelijk.

We rekenen hierbij met het begrip van *Staat*, en niet met het begrip van *Rijk*. Alleen *Oostenrijk* voert den naam van *Rijk*. Dat wij en de Duitschers ook van Frank*rijk* spreken, vormt exceptie, de Franschen zelven doen dit *niet*. Zij spreken van *La France*. Het begrip van *Rijk* van een Staat is alleen uit het Romeinsche wereldrijk opgekomen. Van daar ging het in het heilige Römische Reich op de oude Duitsche keizers, en sinds op Oostenrijk over, gelijk het na 1871 zich in het Duitsche Rijk verdubbelde.

Ook de Engelschen hebben thans aan het wereldrijk den naam van *British empire* gegeven. Maar op zich zelf heeten alle landen naar het *volk* dat er woont. Ook de groote mogendheden, gelijk Rusland, Engeland, Pruissen, Italie, Japan, China. In het thans door ons besproken geding mag daarom met het begrip van *Rijk* niet gerekend worden.

Oostenrijk is geen Rijk en een *volk*, maar een conglomeratie van Staten *ten Oosten*.

Hoofdstuk VI.

Het Land.

§ 1. *Onze naam van Nederland.*

Constantin Franck heeft door zijn in 1870 verschenen werk, waarop we reeds wezen: *Die Naturlehre des Staates als Grundlage aller Staatswissenschaften*, verzet aangeteekend tegen de destijds al meer in gang komende gewoonte, om de geheele staatswetenschap uit louter begrippen saam te weven. Eenzijdige overdrijving moge aan zijn

pogen, gelijk we reeds opmerkten, niet vreemd zijn gebleven, maar hierin tastte hij toch metterdaad een steeds alzijdiger opkomend kwaad aan, dat hij protesteerde tegen een streven dat te weinig, niet alleen met de historie, maar vooral ook met de realiteit rekening hield. In zooverre kan hij zelfs als geestverwant van Buckle, in zijn *History of the civilisation of England* (Leipzig 1865) worden beschouwd. Sinds is de politieke Aviatiek, als we het getheoretiseer in begrippen zoo noemen mogen, in meer gematigden vorm opgetreden, en vooral Bluntschli heeft in zijn *Algemeine Staatslehre* (Stuttgart 6e ed. 1886), blz. 255—299 wat hij noemt: „die Grundlage des Staates in seiner äusseren Natur" beter tot haar recht doen komen, zoo voor den bodem, het klimaat, en de vruchtbaarheid, als voor de indeeling van het land, en de verhouding van staat en privaat eigendom. Reeds had Ahrens in zijn *Organische Staatslehre* (1850) blz. 201 v.v. op het dusverre begane verzuim de aandacht gevestigd, maar toch is het vooral Bluntschli geweest, die het rekenen met de reale gegevens nader ingevoerd heeft. In Stahl's *Staatslehre*, Berlin 1910 blz. 99 komt ook wel een kort hoofdstuk van vijf bladzijden over *Volk und Land* voor, maar in 1856, toen Stahl zijn Staatslehre schreef, was dit reëele in de Staatsleer nog te zeer bijzaak.

Voor ons Nederlanders vooral heeft dit rekenen met het land, dat we bewonen, bijzondere aantrekkelijkheid. Wel bezien toch zijn we het eenige volk, dat niet alleen in onze eigen taal, maar ook in andere talen, naar *ons land* genoemd wordt. Voor ons is in onzen naam niet het volk, maar *het land* schijnbaar hoofdzaak. We heeten Neder*landers*, d. w. z. bewoners van de lage landen, een naam, waar geen volksaanduiding in voorkomt. Overal elders heet het land naar het volk, zoo in Engeland, Schotland, Duitschland, enz., maar in onzen naam komt geen volksnaam voor, en zonder eenige nadere aanduiding noemt men ons naar *het lage land*, waarin we ons genesteld hebben. En dit is dan ook oorzaak, dat de Franschen ons land noemen *Pays*-Bas, de Engelschen Nether*land*, de Duitschers Nieder*land*, de Italianen *Paesi* Bassi, enz. Voor het overige is het gebruik van het woord *land* in den volksnaam uitzondering. In Noord- en Zuid Europa, in Amerika, in Azië en Afrika is het woord land in bijna niet één volks- of staatsnaam opgenomen. In Amerika zou men allicht op Maryland kunnen wijzen, doch dit is slechts een onderstaat. In Afrika kent men

het woord *land* ganschelijk niet in den volksnaam. En in Azië spreekt de Christenheid wel van het *Heilige Land*, maar kwam het woord Land evenzoo noch in den Hebreeuwschen, noch in den afgeleiden naam voor. In gemeen gebruik is het woord Land, om een volk aan te duiden, uitsluitend in het midden van West Europa. In Noord Europa spreekt men van Denemarken, Noorwegen en Zweden, in het Zuiden van Italië, Spanje en Portugal enz. Ook Frankrijk valt er buiten, maar de midden groep, waartoe ook wij behooren, wijst op Duitsch*land*, Neder*land*, Enge*land*, Schot*land* en Ier*land*. Wij spreken ook wel van Rusland, doch zoo heet het noch in het Russisch noch in het Fransch noch in het Engelsch. Nauw bezien zou men haast zelfs Engeland, Schotland en Ierland uit moeten lichten, daar deze staat *als geheel* Groot Brittanje heet, een naam waarin het woord *land* evenmin voorkomt, maar in Angle*terre* is het woord *land* toch tot zelfs in de Fransche vertaling overgenomen. Men zou ook kunnen wijzen op Griekenland, doch zelf noemt 't zich niet zoo, noch ook heet 't zoo in 't Fransch of in 't Engelsch. Alleen in 't Duitsch en het Nederlandsch heeft dit rijk in zijn naam het bijvoegsel *land*. .En wel is er nog sprake van Groenland en Vuurland, maar uit geheel anderen hoofde. Hier toch vond men, zoo in Groenland, als Vuurland, wel een *land* maar geen *volk*. Vandaar dat het woord *land* ook hier gebruikt werd zonder volksnaam, om alleen op het land als land te wijzen. Zoo staat derhalve vast, dat de bijvoeging van *land* in den volksnaam of staatsnaam hooge uitzondering is gebleven, en dat deze hooge uitzondering bij ons nog dit eigenaardige opleverde, dat in onzen algemeen erkenden naam geheel van *volk* gezwegen en alleen van 't *land* gesproken wordt. Vooral met België, dat ons in zijn westelijk deel zoo nauw verwant is, vormt dit een scherp contrast. De Belgen stammen in het Oostelijk deel van de Kelten af en de provinciën in België vertoonen in hun naam geen van allen het bijvoegsel *land*. Vlaanderen, Brabant, Henegouwen of wat men wil, het geeft het woord *land* niet. Bij ons daarentegen treedt het woord *land* zelfs op den voorgrond, daar het voorkomt in den naam van niet minder dan vijf provinciën, t.w. Zuid-Holland, Noord-Holland, Friesland, Zeeland en Gelderland, een verschijnsel, dat zich in geen rijk ter wereld alzoo voordoet. Het staat dus wel vast, dat we vooral in Nederland met de begrippen-aviatiek er niet komen, en zeer stellig met de realiteit, niet alleen van het

volk, maar ook van 't land te rekenen hebben. Dit nu verklaart zich gereedelijk uit het feit, dat ons land een geheel eigenaardige gestalte vertoont, en tot op zekere hoogte zelfs kan gezegd worden, door het volk, dat het bewonen kwam, gevormd te zijn. Onze polder-inrichting werd geëischt door de gesteldheid van het land en het is het volk, dat door inpoldering uit de landsgesteldheid gemaakt heeft, wat er van te maken viel. Zoo bij eenig volk, dan ligt het daarom op onzen weg, om niet alleen ethnologisch, maar ook bij staatkundige beschouwing, met dit op den voorgrond treden van het *land* als *land* te rekenen.

§ 2. *Het Vaderland.*

Toch worde dit niet zòò verstaan, alsof de beteekenis van het *land*, als zoodanig bij andere volken van ondergeschikte beteekenis zou zijn. Men behoeft het woord *vaderland* als compositie van *land* slechts te noemen, om op eenmaal een geheel tegenovergestelden indruk te ontvangen. Zelfs in de *Marseillaise*, het machtig strijdlied der Fransche Revolutie, dat feitelijk internationale opheffing van alle nationale leven bedoelde, is het „*Allons, enfants de la patrie*" de uitdrukking van wegsleepende bezieling geweest, die den volksstroom hoog deed opgolven. Ook voor ons ligt noch in den volksnaam, noch in wat aan onze afstamming herinnert, den toon, de klank, die ons aangrijpt, zoo dikwijls van 't *vaderland* gesproken wordt. Het „Wien *Neêrlands* bloed," dat tot het volk riep, heeft nooit den toon van „het *vaderland* getrouwe" in het Wilhelmus kunnen evenaren. „Hollander" spreekt slechts een deel van ons volk toe. Nederland is een term, die ons koud laat. 't Vaderland daarentegen is een klank, die ons doordringt tot in het hart. De oorzaak hiervan is licht te bevroeden. Wat voor den adelaar zijn nest en voor den leeuw zijn hol is, dat is voor ons gezin ons *huis* en voor ons volk ons *vaderland.* De bevolking is physiek bij 't land vergeleken zoo verdwijnend klein. Zoo ge tegen half donker per trein door het land snort, ziet ge slechts hier en daar zeer enkele personen aan den arbeid of op de wandeling. Breed daarentegen strekt zich naar alle zijden het land met zijn dorpen en weiden, met zijn vlieten en kanalen voor uw oog uit. De natuur begoo-

chelt uw verbeelding. Dat land heeft grenzen. Aan de overzijde der grens heerscht een vreemde macht, maar binnen die grenzen is ons volk heer en meester. Dat land is het onze. Het hoort aan ons saam toe. Het was in vorige eeuwen het land onzer vaderen, nu is 't het onze, straks zal het aan onze kinderen toebehooren. We hebben er belang bij, we leven er van. Het is de plek, die ons onder de zon om op te leven is toegewezen. En daarom hangt aan dat *vaderland* ons hart. Niet het hart van den consequenten sociaal-democraat, die internationaal den nationalen karaktertrek te zeer te niet doet, maar wel het hart, van wie historischen zin bezit, om te verstaan, wat dit land, wat deze bodem, wat deze erve voor onze vaderen geweest is, en deswege nu nog voor ons als hun nakroost zijn moet. Tevens spreekt zich in dien sonoren klank van het *vaderland* de tegenstelling uit tusschen het blijvende en het ondergaande. Tollens zong „de plek, waar onze wieg eens stond en ook ons graf zal staan." Hieruit klinkt die kinderlijke oppervlakkigheid, die de toenmalige periode kenmerkte, alsof 't ons ook maar iets schelen kon, waar onze wieg gewiegd is. Zeker, ook wij spreken van „geboorteland" en „geboortegrond", maar dan niet lokaal, doch in samenhang met wat dat locale ons te zeggen heeft. Wij zijn voorbijgaand; en eer het een eeuw verder zal zijn, leeft zoo goed als niemand meer van ons huidige geslacht.

Een volk is als een stroom, die helder in neerdruppelende wateren van boven afkomt, en de bedding doorvloeit, om zich straks in den oceaan te werpen. Maar tegenover dit steeds veranderende, verwisselende en verdwijnende in de personen, die in elke periode het volk vormen, vertoont nu het land, het vaderland, en de vaderlandsche bodem dat vaste en zichzelf gelijkblijvende, dat door geslacht na geslacht bewoond wordt, waarop 't arbeidt, en waardoor het gevoed wordt. Beeld van het duurzame en blijvende erf, dat alle op elkaar volgende geslachten gedragen heeft, hun het leven mogelijk maakte, en straks, als ook wij ter ruste zullen zijn gegaan, weer een nieuw geslacht opwacht, om er door bewoond te worden. Zoo vertoont het land de eenheid van het volk in de opeenvolging der geslachten. Het is daarom *onzer vaderen* land, dat ons uit ons persoonlijk en individualistisch bestaan opheft tot dat gemeenschappelijke leven, dat ons met heel ons volk in alle gouwen, maar dan ook met heel ons volk tot in het grauwe verleden verbindt. Vooral in een land als het onze, waar de *vaderen* naar het eenparig

getuigenis van alle volken, met wonder talent het land als geschapen en ingericht, en in heerlijke geestdrift als volksbodem tegen allen vijand verweerd en verdedigd hebben, is die naam van *vaderland*, als aanduidende het land, ons door onze *vaderen* als erfenis toe beschikt, van zoo aangrijpende beteekenis. We gevoelen zoo klaar, hoe het land zelf, gelijk elk kenner getuigt, bijdroeg tot onze vorming als volk. We zien 't als voor oogen, hoe we in een ander land neergestreken, nooit als volk zouden geworden zijn, wat we nu zijn. Niet alleen onze vaderen hebben hun nazaten opgevoed, maar ook het land zelf, waarin we als volk geleefd hebben, bevatte een eigenaardigheid, die op de vorming van ons volkskarakter heeft ingewerkt. En 't is daarom, dat in de zoo kostelijk natuur van ons vaderland tweeerlei ons toespreekt. Van de éene zijde, dat 't het land *onzer vaderen* is, wier hooggestemde geest in ons overging, en aan de andere zijde dat het 't *land* onzer vaderen is, dat zoo krachtig medehielp om ons eigenaardig te vormen. Temeer gevoelden we drang om dit, wat óns land betreft, met eenigzins bijzonderen nadruk te doen uitkomen, omdat geen volk en geen land zoo weinig als het onze zich er toe leent, om naar een uit begrippen geweven staatsmodel hervormd te worden, iets wat van zelf de feil voelbaar maakt van zoo menig staatsgeleerde ten onzent, die in den opbouw van zijn staatsleer, staatsrecht en staathuishoudkunde zoo schier ganschelijk niet met de conditie van ons land *als land* gerekend heeft. Het historische bestanddeel kwam nog wel vaak tot zijn recht, maar het geologische en geografische veelal veel te weinig.

§ 3. *De zône.*

In geen geval worde hieruit echter afgeleid, als had alleen voor ons volk het land, dat we bewonen, zoo beduidende beteekenis. Veeleer kan er niet genoeg nadruk op worden gelegd, dat in het gemeen, voor *alle* volken, de geaardheid en de gesteldheid van het land, dat ze bewonen, invloed op de vorming van het volkskarakter en op het historisch verloop van het nationale leven heeft uitgeoefend. Er dient daarom op de algemeene beteekenis van het *territoriale* te worden ingegaan, iets, waarbij dan onderscheidenlijk te letten is *op de zône*, waarin het land ligt; *op de gesteldheid van zijn bodem*, zoowat formatie als rijkdom betreft;

op de verkeerswegen te land en te water, die den toestand beheerschen; en op de gesteldheid van land en volk aan de *andere* zijde der grenzen, d.i. op *de omgeving*. Alzoo het *land zelf*, wat *onder* het land wat *boven* het land, en wat *om* het land is, vraagt onze aandacht.

Komt alzoo in de eerste plaats *de zône* in aanmerking, dan behoeft het geen nadere aanwijzing, dat zeer onderscheidenlijk de natuurinvloed zich hierbij gevoelen laat. Er zijn landen gelegen in den *heeten* dampkring, er zijn landen gelegen in de *koude* sfeer, en er zijn landen gelegen in de zône van *middelbare* warmte. Natuurlijk doen zich hierbij overgangstoestanden voor, en zijn deze drie zônes niet met vaste graadmeting te bepalen, maar over het algemeen doet zich dit onderscheid van zône toch met overheerschende beslistheid gelden. Java, Nederland en Groenland bieden schier geen eenheid van levensconditie aan. Op Groenland is het menschelijke leven bijna weggevallen, althans ingekrompen. Op Java is het weelderig en overmachtig, maar zonder ruggegraad. En daarentegen in Nederland zelf vindt het alle conditiën voor een rijke krachtige ontwikkeling gegeven. Geografisch en historisch staat het dan ook vast, dat de middenzône voor de menschelijke cultuur in algemeenen zin steeds de rijkste belofte bood. Ook de Kerk van Christus heeft in de heete zône niet dan in zeer beperkte mate wortel kunnen schieten en bleef in het te koude Noorden niet dan armelijk tieren, terwijl omgekeerd in de middenzône de Kerk van Christus steeds het best gedijde. Tot op zekere hoogte kan dan ook gezegd, dat de zon het leven der volken beheerscht. Al aanstonds volgt uit het verschil van warmtegraad in de drie onderscheiden zônen, dat de bewoners van het koude Noorden geneigd zijn, hun leven hoofdzakelijk in het huisgezin te genieten, en zich bijna niet in de vrije lucht bewegen, terwijl omgekeerd in het te warme Zuiden de idee van de woning poverlijk ontwikkeld is, en het leven veelal onder boomschaduw in de open lucht wordt gesleten. Alleen in de middenzône verdeelt zich het dagelijksche leven vrij geregeld tusschen het woonhuis en het erf, dat het omringt. Ook de langere nachten in het Noorden en de kortere nachten in het Zuiden leiden tot soortgelijk onderscheid, terwijl ook in dit opzicht de midden-zône, zoo men het korten en langen van de dagen over een geheel jaar rekent, het best bedeeld zijn. De seizoenindeeling leidt tot gelijk resultaat. Alleen toch in de middenzône beheerscht deze indeeling het leven met evenredige afwisseling. In het

Noorden is het zachtere seizoen te kort, om tegen de grillige koude van het ijzige seizoen op te wegen, en in het Zuiden brengt het koeler seizoen nauwlijks verademing. Ook in dit opzicht is daarom de middenzône er het gelukkigst aan toe. Hier duurt de winter lang genoeg om den bodem rust te geven, het huislijk leven te sterken, en zoo physiek als psychisch den mensch op volle kracht te doen komen en te houden, terwijl evenzoo de zomer van genoegzame beteekenis is om een pauze in de drukte te doen intreden en tot veel verblijf in de warmere atmosfeer te bewegen, waarbij lente en herfst dan de twee overgangen vormen, die in de best gelegen landen van de middenzône een schier ideaal karakter dragen.

Ook op de geaardheid van het volk heeft dit verschil in zône duidelijk merkbaren invloed uitgeoefend. Ten deele gaan zelfs de rassen naar zône-verschil uiteen. De donkere huidskleur treft men als regel in het Zuiden, en bijna niet in de Noordelijke zône aan, terwijl in de midden-zône Zuid-op de tint zich wel niet wit toont, maar toch het blank grondtoon blijft. Ook de verhouding tusschen het overwicht van het spierleven, het zenuwleven of het bloedleven regelt zich schier altoos min of meer naar de zône, waaronder een volk leeft. Vandaar, dat de menschelijke natuur zich in de onderscheiden zônestreken in het oogloopend onderscheiden aandient. In de niet te koude, maar toch ook niet te warme middenstreken kenmerkt zich de menschelijke natuur door zekere nuchterheid, zelfbeheersching en door een sterk uitkomende wilskracht; in de heete streken daarentegen treedt al spoedig verslapping in of heeft men te doen met een overprikkelde passie, die het éene oogenblik doet opstuiven, maar ook een andere maal willoos doet inzinken. De invloed hiervan op het publieke recht en meer nog op het burgerlijke recht en het strafrecht vraagt geen nadere aanduiding. Geheel de staatsordening en rechtsordening wordt zoodoende in niet geringe mate beheerscht door de natuur van het volk. En dit temeer naardien lang niet altijd een volk zich nestelen kon in de streek, die het meest bij zijn natuur paste. Uit Azië naar Europa en van Europa's Oostergrens tot diep in het Westen heeft eeuw na eeuw een opschuiving van de volken plaats gehad, die er toe leidde, dat het nieuw opdagende, machtiger volk, het vroeger in zekere streek gevestigde overviel en òf overrompelde, zoodat het eerst onderworpen en daarna geassimileerd werd, òf verplicht werd verder Westwaarts en

Zuidwestwaarts op te schuiven. Zoo werd meer dan één volk opgejaagd uit een streek, waar het zich tehuis gevoelde en uit voorliefde had neergezet, en nu gedreven naar een streek, die minder met zijn aard overeenkwam. Vooral in zulk een geval heeft de gesteldheid van het land wijzigend op den volksaard ingewerkt, gelijk dit met name het geval was met de Germaansche stammen, die naar het Noorden van Spanje en ten deele zelfs naar Marokko werden opgedrongen. Opmerkelijk is het hierbij, hoe wat sterken invloed de zône ook op het volkskarakter mocht uitoefenen, toch de menschelijke natuur in staat bleek, zich tenslotte aan elke zône te wennen. Van op zich zelf staande individuen toont dit elk Europeesch koloniaal bewind in de uitgezonden ambtenaren en officieren, en toonen dit evenzoo de uit eigen beweging naar de koloniën trekkende handelslieden, die bleken bij voorzichtige levenswijze aan 't heetst klimaat te kunnen wennen. Doch veel sterker spreken hier nog de Negergroepen, in de Vereenigde Staten, die wel in de Zuidelijke staten het sterkst vertegenwoordigd zijn, maar toch ook in de Noordelijke staten tegen het klimaat bestand bleken. Ook hierbij worde voorts het Voorzienig bestel Gods niet uit het oog verloren. Reeds op den Areopagus te Athene heeft de Apostel Paulus het zoo met nadruk uitgesproken: God heeft „uit éénen bloede het gansche geslacht der menschen gemaakt, om op den geheelen aardbodem te wonen, bescheiden hebbende de tijden tevoren verordineerd, en *de bepalingen van hunne woning*" (Hand. XVII : 26). Dieren zijn niet zelden aan een bepaalde streek of zône gebonden, maar voor den mensch geldt dit niet, iets, wat samenhangt met aller menschen oorsprong uit één zelfden stamvader, en met de tot alzijdige variatie zich leenende menschelijke natuur. Steeds moet daarom vastgehouden aan de grondstelling, aldus in een der Evangelische liederen bezongen: „Gij hebt o, Albestierend Koning, de plaats bestemd voor ieders woning, den kring, waarin hij werken zal." De invloed van zône en streek op ons leven, en op de ontwikkeling van onzen eigen aard, is daarom niet toevallig, maar openbaring van Gods ordinantie, en vraagt vooral onder dit gezichtspunt om waardeering en eerbiediging. Aan de internationale neiging naar gemeenschap met heel ons geslacht, mag die nationale karaktertrek nimmer ten offer worden gebracht. In de variatie spreekt het rijkere leven en het te eenzijdig vragen naar het internationale verarmt. Daar nu de nationale variatie

ten nauwste in verband staat met den eigenaard van zône en streek, is het in hooge mate oppervlakkig, zoo in de staatsleer niet genoegzaam opzettelijk met het *land* als complement van het *volk* gerekend wordt.

§ 4. *De bodem.*

Veel sterker nog dan in de zône komt de invloed van het land op de volksformatie uit, zoo men uit de atmosfeer tot *den bodem zelf* afdaalt. Hierbij is te onderscheiden tusschen de afmeting van het land, den ondergrond van het land, de natuur van het land, en de gesteldheid van het land. Een land kan te *klein* en te *groot* voor het volk wezen; het kan rijk of arm zijn aan *mijnen;* het kan *vruchtbaar* of *dor* en steenachtig zijn; het kan *vlak* of met *verheffingen* zijn. Vier variatiën, die voor het volk, dat het land bewoont, van de hoogste beteekenis zijn. Ruim zes millioen zielen, gelijk nu ten onzent op even 34000 □ K.M. huizen, geeft een geheel andere verhouding, dan de tien maal grootere oppervlakte van Noorwegen voor de nog geen $2^1/_2$ millioen, die daar het land bewonen. Tusschen België en Rusland is het verschil nog sterker. België toch heeft $7^1/_2$ millioen inwoners op slechts 29000 □ K.M., terwijl in Rusland zich een terrein uitstrekt van 227 millioen □ K.M. op een bevolking van 170 millioen zielen. In België en ten onzent weet men nauwelijks onder dak te komen, terwijl omgekeerd in Rusland geheele streken om inwoners als roepen. Dit onderscheid oefent van zelf invloed op geheel de saamleving uit, en niet minder op de wijze van regeering. In een klein land kan het gouvernement heel het leven tot in de kleinste bijzonderheden bespieden en overzien, terwijl in te groote rijken de macht van politie en bestuur gedurig te kort schiet.

§ 5. *De mijnschat.*

Van niet minder aanbelang voor het volksleven is de geheel andere vraag of de bodem van het land een *mijnschat* verbergt. Zulk een mijnschat aan kolen, metalen, petroleum, enz. kan voor eeuwen het land verrijken, zoowel het gouvernement als de bevolking. Veel kan

er hierbij weer van afhangen of de rijkere mijnen diep of hooger liggen. Een volk, dat zelf mijnen bezit, waaruit het kolen, ijzer en petroleum trekt, is niet alleen in dien mijnschat rijk, maar ook door dien mijnschat minder afhankelijk van andere volken. Ons eigen land zegt ons, hoe veelzins gemis aan mijnen ons volk in zijn welvaart tegenhield, en zelfs onze defensie kon bemoeilijken. Het feit, dat men in de laatste jaren ook ten onzent een schat aan kolen ontdekte, die vroeger voor onbekend gold, en dat een Belgisch ingenieur zelfs meende te kunnen vaststellen, dat we in nog dieper laag, dan waar deze kolenmijnen gelegen zijn, een zeer grooten schat van mineralen herbergen, begint steeds meer de aandacht te trekken, en zal op onze verdere volksontwikkeling niet zonder invloed zijn. Wat petroleum-meren onder den grond van een land beteekenen kan, weten we nu reeds uit onzen Indischen Archipel. Gaat men nu in het Westelijk en Zuidelijk deel van België rond, waar diepe mijnen regel zijn, en vergelijkt men zulk een streek met Groninen Drente ten onzent, dan tast en voelt men terstond, hoe het leven der arbeiders in de mijnen op heel de bevolking zeker stempel drukt, en hoe de gespannen stemming van gemoed, waarin de mijnbevolking verkeert, zeer ernstig gevaar oplevert voor revolutionaire uitbarstingen, die aan de regeering de ernstigste ongelegenheden veroorzaken kunnen. Een bevolking, die voor een groot deel de meeste uren van het etmaal *onder* den bodem moet verkeeren, en hierdoor de gezonde inwerking van den dag en het zonlicht en de frissche luchtzuivering van den wind derven moet, is licht tot somberheid geneigd, derft almeer het blijmoedige, en geeft licht toe aan een zwaartillendheid, die den geest tot het uiterste spannen kan en juist daarom zoo licht in oproerige beweging doet overslaan. Een staking heeft in het mijnland een aantrekkelijkheid, die in een land als het onze niet gekend wordt. En zoo blijkt ook weer hieruit, hoe, niet minder dan de grootte of kleinheid van een land, ook de schat, die onder den grond schuilt, op stemming en geaardheid van het volk zijn stempel afdrukt, en in verband hiermede ook de regeering tot een eigenaardige vervulling van haar gouvernementeele taak roept.

§ 6. *De vruchtbaarheid.*

Nog grooter echter is het verschil tusschen land en land, met het

oog op het volk, waardoor het bewoond wordt, zoo ge let op de meerdere of mindere *vruchtbaarheid van den bodem.* Uit de gelijkenis van den Zaaier weet zelfs de eenvoudigste hoeveel hiervan kan afhangen. Er zijn steenachtige plaatsen, waar geen diepte van aarde is, er zijn wild bewassen streken, waar de doornen het gewas verstikken, en er is een „goede aarde"; maar zelfs in die goede aarde treft ge nog een verschil als tusschen dertig, zestig en honderd voud. Juist zooals nu dit verschil door Jezus in de gelijkenis van den Zaaier werd geteekend, zoo bestaat het nog. We kennen het in ons eigen land. Overvruchtbaar de weiden en de akkers in Zuid-Holland en in Zeeland; dor het land op de Veluwe en in Noord-Limburg; en elders gaat het weer half om half. Toch zijn dit nog slechts zeer kleine verschillen, daar ons land als geheel genomen tot de vruchtbare landen mag worden gerekend. Nog wel niet gelijk Egypte en het land van Tiger en Eufraat, of zoo als het land Kanaän eertijds vruchtbaar was, maar toch vruchtbaar in dien zin, dat de buit op weide en akker, in bosch en boomgaard, en ten deele zelfs op het jachtveld en in de binnenlandsche wateren gewonnen, verdeeld over een 34000 □ K.M. en over de zes millioen inwoners, ons recht geeft van een rijk land te spreken. Heel anders staat daarentegen de verhouding in wereldstreken, waar de rotsachtige bodem schier elk verlangen naar oogst teleurstelt; waar de vaalheid van den bodem dorheid van het gewas tot regel maakt; of ook het zandachtige van den bodem zoo overheerschend wordt, dat er van het kiezen van vaste woonplaatsen nauwelijks sprake komt. Dat in streken van Arabië, van Perzië, van Aziatisch Rusland, en op eilanden als Borneo, zelfs ten deele op Nieuw Guinea, de bevolking zoo schaarsch blijft en niet vooruitkomt, is in hoofdzaak daaruit te verklaren, dat de bodem van het land geen genoegzaam product in den oogst kan opleveren. Dit kan daaraan liggen, dat de natuur van den bodem zich niet tot hooger opbrengst leent; het kan er, gelijk in 't huidige Mesopothamië, aan liggen, dat het land verwoest en verwaarloosd is; en het kan er aan liggen, dat het faalt aan de hoog noodige bemesting. Niet zelden zag men dan ook, hoe de Guano-bemesting, en elders zelfs de chemisch-kunstmatige bemesting, een eerst verdord land geheel deed opleven. Maar welke beterschap hier ook aan te brengen zij, de beteekenis, die voor een volk de vruchtbaarheid of dorheid van zijn bodem heeft, blijft zich doen gelden. Klein-Azië, in de tijden van Grieken-

lands hegemonie het land der belofte, is thans onder Turkije's wanbeheer tot één der armste landen geworden. En het Heilige Land, dat eens alle machthebbers aantrok door zijn wondere vruchtbaarheid, verkeert thans in een staat van landelijke verwoesting, die men na lezing van de Schrift voor ondenkbaar zou hebben gehouden. Is het zoo reeds met streken, die slechts tijdelijk verdord zijn, dan gevoelt men hoeveel sterker nog de invloed van den bodem op het volk moet zijn in steppen en halve woestenijen, waar de bodem voor altoos met onvruchtbaarheid geslagen lag. Dit kan zóó ver gaan, dat alleen omtrekkende horden van Nomaden er nog een armelijk bestaan vinden, of ten slotte zelfs de doem der volstrekte onbewoonbaarheid door de historie geveld wordt. Vooral de gesteldheid van den bodem is daarom van zoo overwegende beteekenis voor heel den toestand, waarin een volk zich bevindt, dat men zich soms afvraagt, welke invloed in zulke landen verder reikt, die van het volk op het land of van het land op het volk. Zelfs in vlak bij elkaar gelegen streken stuit men, wat dit punt betreft, soms op de bangste tegenstellingen. Wie verstaat het, dat vlak bij het rijke Java een Borneo ligt, dat wat zijn karige bevolking aangaat, nauwlijks meetelt. En ook hier nu behoeft het wel geen nader betoog, hoe de gesteldheid van den bodem van zoo ongemeene beteekenis voor den welstand van het volk is, en ook in de wijze van de regeering van land en volk gedurig uitkomt.

§ 7. *Vlakte en bergland.*

Een derde verschil tusschen land en land komt op uit *het vlak of bergachtig* zijn van de streek, waarin het land ligt. De bergbewoner is meer dan de bewoner der vlakte aan de ongunst van het weder bloot gesteld. Hij verkeert in veel kleiner kring. De beweging van het leven onderling dringt minder tot hem door. Van nature is hij in den regel sterker, daar hij meer natuurkind is, maar zijn algemeene ontwikkeling pleegt op lagere trap te staan. De weelde van het leven wordt in de vallei veel meer dan in het hoogland genoten. Van knaap af hanteert de bergbewoner het geweer, de jacht geeft iets heroieks aan zijn karakter. Veelal arts noch apotheker ter beschikking hebbende, pleegt hij zelf beter voor zijn gezondheid te zorgen.

Als het op strijd komt, wint hij het dan ook gemeenlijk van den vlaktebewoner. En ook al is 't dat hij niet in een zoo heel hooge bergstreek leeft, zoodat de plateaux van de gebergten hem in zekeren zin een verhoogde vlakte aanbieden, hierdoor de saamwoning grooter wordt, en het maatschappelijk saamzijn wint aan gemak en genot, zoo is toch in den regel de bevolking, die op 500 à 1000 M. hoogte leeft, gespierder en gezonder, dan het volk dat in de vallei en in de vlakte huist. De loop der historie toont het dan ook, hoe het steeds het bergvolk was, dat ten slotte de welgestelde bevolking van de vlakte overviel, beroofde en ten slotte aan zich onderwierp. Wat nu nog steeds de Armeniers van de Kurden te lijden hebben, was van oudsher regel. Zij het nu al niet in zoo sterke mate, zoo moet toch ten deele gelijk onderscheid ook voor die streken worden aangenomen, die als hooge en lage landen zich over geheele breedten uitstrekken. Wij vooral in ons zoo uiterst vlakke land verstaan dit; en waar het bereizen van Duitschland, Zwitserland en Tirol onder ons veelzins gewoonte is, verstaan velen onzer zeer wel reeds uit eigen aanschouwing, wat geheel ander beeld het leven van een volk vertoont, al naar gelang het naar alle richtingen overzienbaar is, gelijk onze vaderlandsche erve, of wel aan alle kant door hooge en lage bergen als ommuurd en ingesloten ligt. Al naar het land vlak of bergachtig is, is het volk er anders, leeft het anders, en ontwikkelt zich anders, en vooral bij dit punt van verschil komt het sterk zoo uit, hoe ook de wijze van het land te besturen en te regeeren, veelzins door dit vlak of golvend zijn van het land bepaald wordt.

§ 8. *Invloed op de wereldheerschappij.*

In meer algemeenen zin is hieraan nog toe te voegen, dat geheel de natuur, waarin we leven, ook op ons innerlijk leven zoo machtigen invloed uitoefent, dat de mensch, gelijk hij zich in de éene streek vertoont, zich nauwelijks verstaan kan met den mensch uit geheel andersoortig oord. Waar de natuur weinig afwisseling kent, gelijk in de half bevroren streken, ondergaat de stemming van het gemoed gewoonlijk weinig verandering. Ze blijft star en stug, maar juist daardoor ook bezonnen en rustig. Leeft de mensch daarentegen in een

streek, waar de natuur hem met haar macht van schoonheid en trilling van afwisseling keer op keer aangrijpt, dan verliest hij zoo licht zijn zelfvertrouwen, voelt de hem gedurig aangrijpende natuurmacht, beeft en rilt als die macht weer opwaakt en komt aanstormen, en went zich hierdoor aan een leven met gestadige stoornissen, aan een leven van angst en schrik. Vooral in het godsdienstig leven in de vallei is de uitwerking hiervan te bespeuren. In het hooge Noorden oudtijds een paganisme, waarin machtige menschelijke personen, in het godenleven opgenomen, de hoofdrol spelen, en, in hoofdzaak hersieke tafereelen de godenleer vullen. In het Oosten daarentegen, vooral in tropische landen, angstig animisme, geestverzwakkend mysticisme, en een geheel het leven beheerschend vragen naar wat uit een ongeziene wereld den uit zijn voegen gewrongen mensch overkomen kan. Ook hier weer ligt het aan de uitersten. Heeft men te doen met een land, dat in verhouding tot zijn bevolking de middelmaat houdt, dat onder den grond niet te arm, maar toch niet overrijk is, welks vruchtbaarheid middelmatig wordt genoemd, zonder in tropische weelde te vervallen, en dat, zonder zich te veel in zijn bergtoppen te verliezen, aan vlak terrein vrij rijk en van bergland niet geheel verstoken is, dan mag gezegd, dat zulk een land van de middelmaat in zijn levensvoorwaarden tot de gelukkigste landen mag gerekend worden. Het *medio tutissime ibis* is ook hier ten volle van toepassing. Alleen hieruit verklaart het zich dan ook, dat het kleine Europa, klein althans zoo ge het met Azië, met Afrika en met Amerika vergelijkt, toch feitelijk in geheel de periode van onze jaartelling, ja, ten deele zelfs eer die inging, het lot der wereld beheerscht heeft. Wat in Azië ten Oosten en ten Zuiden opleefde, bleef geisoleerd; wat in de vlakte van Tiger en Eufraat zich verhief, zonk spoedig weer onder; en Egypte was wel een tijdlang machtig, maar toch is geheel deze openbaring van menschelijk leven in Azië en Afrika, zelfs na de tijdelijke nieuwe machtsverheffing onder den Islam, weer ingezonken, en alleen de Europeesche inspanning onder Grieken en Romeinen, onder Kelten en Germanen, wist ten slotte de hegemonie van de wereld aan zich te trekken. Natuurlijk kan Europa die hegemonie weer inboeten, en de opleving van het Aziatisch element in China, Japan en Indië, baarde soms reeds zorg te over, maar, terugziende op de meer dan twintig eeuwen, die thans achter ons liggen, blijft het dan toch onbetwist-

baar, dat de volken, die hun *land ter bewoning* in Europa vonden, d. w. z. land in een gematigde zône, land van gewone vruchtbaarheid, land met niet te overrijke mijnen, en land met meest middelmatige afwisseling van vlakte en bergverheffing, nog steeds de meesters der wereld zijn; en dit natuurlijk niet geheel, maar dan toch voor een zeer groot deel danken aan de landstreek, waarin ze hun tente opsloegen.

§ 9. *De verkeerswegen.*

Van geheel anderen aard is de invloed, die van het land, waarin het volk woont, op dat volk uitgaat, *door de verkeerswegen*, die te land en te water, uit- en toegang tot het land geven en het land doorsnijden. Over de landwegen kunnen we, wat dit punt betreft, kort zijn. Zelfs in Azië en Afrika neemt het spoorwezen op zoo groote schaal in uitgebreidheid toe, dat de vroeger begaanbare en berijdbare landwegen steeds meer hun beteekenis inboeten; heel anders dan in oude tijden, toen zulk een landweg soms den toestand in twee, drie staten tegelijk beheerschte. Om ook hier een meer algemeen bekend voorbeeld te nemen, de weg naar Tyrus en Sidon, die uit midden-Azië over Tiberias langs het meer van Galilea liep, heeft eeuwen lang over geheel zijn uitgestrektheid toestanden en verhoudingen in het leven geroepen, die sinds ganschelijk verdwenen. De groote heirwegen, die in vroeger jaren uit het hart van Europa door de Alpen liepen en over Venetië en Genua de gemeenschap met het Oosten in stand hielden, waren van onberekenbaren invloed op de streken, die door karavaan na karavaan doorkruist werden. En op dien voet was het groote verkeer destijds zoo goed als overal vastgelegd. Men kon zijn handels- en reisweg niet kiezen gelijk men zelf verkoos, maar was bij schier alle verkeer gebonden aan de heirwegen, die in den loop der historie de meest gebruikte waren geworden. Was zulk een weg, om wat reden ook, gedeeltelijk verlegd, dan was bijna altijd het niet te keeren gevolg, dat de streek, die lange jaren juist door zulk een weg gebloeid had, vrij snel in verval geraakte, en dat omgekeerd, de streek, waardoor hij nu toog, tot een vroeger ongekenden bloei opkwam. Ten deele zag men bij den aanleg van onze spoorwegen, ook ten onzent op

kleiner schaal, soortgelijk verschijnsel. 't Ging oudtijds zoo heel anders, toen alle verkeer ging door postwagen en diligencediensten, voertuigen, die een vaste, eenmaal goedgekozen weg volgden; en toen men in alle dorpen, waardoor de hoofdweg liep, allerlei logementen, restauraties en bierhuizen tieren zag. Maar toen nu de spoor-uitvinding den dienst van deze voertuigen vervallen deed, leden sommige dorpen hierdoor geducht, terwijl andere plaatsen, waar stations kwamen, van deze verandering profijt trokken. Veel meer echter nog dan in een vlak land als het onze merkt men de uitwerking van zulk een wegverlegging in bergachtige streken. Ook de spoorwegen hebben hiermede wel te rekenen, maar de spoorlijn stoort zich aan geen bergen en opent zich door tunnel na tunnel elken toegang, die noodig wordt geacht. Maar hoe ook genomen, elke verkeersweg, die een groot gedeelte van een land doorsnijdt, heeft steeds den invloed, dat het gebied, waardoor hij trekt, er door bevoordeeld wordt, en dat de links en rechts gelegen streken, die te ver afliggen, er door verliezen in levendigheid. Er is steeds concentratie van het volksleven langs de lijn, geteekend door de groote wegen, hetzij dan met of zonder spoorwezen, en hiertegenover staat telkens weer verslapping van het volksleven in de streken, die van zulke landwegen beroofd zijn of worden; en in zooverre is het onbetwistbaar, dat in het land, waarin een volk woont, ook de *afstanden* en de *wegen*, die deze afstanden, als we zoo zeggen mogen, overbruggen, in niet geringe mate invloed op het leven van het volk en zelfs op de regeering uitoefenen. In een land met goede verbindingswegen kan het oog en de hand der regeering overal zijn, terwijl ze omgekeerd in een landstreek, die zulk een alzijdige verbinding mist, zich slechts zeer ten deele van haar roeping, om rust en orde te handhaven, kwijten kan.

§ 10. *Verbindingen te water.*

Veelmeer echter dan de communicatie te land komt hier de beteekenis van *de verbindingen te water* in aanmerking, zoo in meren, als door stroomen en kanalen, en vooral over zee. Een meer als dat van Michigan, ten onzent overbekend door de nederzettingen van Nederlandsche landverhuizers in zijn omgeving, ten deele zelfs meren van

kleiner omvang, zooals dat van Genève, het dusgenaamde Lac Leman, en eeniger mate toch ook, wat voorheen ons Haarlemmermeer was, beheerschen door een alzijdig waterverkeer, door vischvangst, enz. geheel het volksleven, gelijk zich dit in de nabijheid van het meer ontwikkelt. De drooglegging van het Haarlemmermeer gaf ongetwijfeld een niet geringe aanwinste, maar de gedaanteverwisseling, die hierdoor heel de streek onderging toont dan toch, hoe de vroegere toestand bijna uitsluitend product was van de aanwezigheid van dit toch zoo kleine meer. Van de nog veel kleinere meren, die ons vooral in Friesland nog overbleven, gaat uiteraard niet dan veel geringer invloed uit, maar toch is het zeer wel in te zien, in hoe menig opzicht ook de Friesche toestanden wijziging zouden ondergaan, indien vroeg of laat al deze schilderachtige plassen verdwenen. Waar nu vooral in Azië en Afrika, meren worden aangetroffen, die zelfs onze gansche Zuiderzee in omvang verre te boven gaan, behoeft het wel geen verdere aanwijzing, van wat beteekenis ook de meren, in het algemeen genomen, voor land en luiden, en hierdoor voor het volksbestaan, zijn kunnen. Toch haalt de beteekenis van het meer, hoe machtig ze ook zij, nog geenzins bij de beteekenis van de groote stroomen. Van Donau en Rijn weet elk scholier dit. Wat Elbe en Wezer voor Noord Duitschland zijn, ziet men op de kaart. Rusland's Zuiden zou zonder Don en Wolga een geheel andere gedaante vertoonen. De Chineesche rivieren beheerschen geheel den toestand van het land, en in Zuid Amerika is de Amazonestroom niet slechts 5000 K.M. lang, maar heeft een stroomgebied van $6^1/_2$ millioen K.M., terwijl de Mississippi in Noord-Amerika wel 2000 K.M. langer is, maar slechts de helft van dit stroomgebied besproeit. Vooral Amerika spreekt hier dan ook boekdeelen. In Zuid-Amerika beslaat het gebied van alle stroomen saam niet minder dan 50.2 % van geheel de oppervlakte van het land en al is voor Noord-Amerika het cijfer lager, toch is het ook hier nog 36.7 %. Reeds hierdoor is het begrijpelijk, in wat sterke mate het volksleven zijn karakter aan deze stroomen en vlieten ontleenen moet, en dit te meer, waar het kanaalwezen de beteekenis van het stroomgebied nog aanmerkelijk verhoogen komt, of ook waar in enkele streken het stroomgebied wel nauwlijks meetelt, maar menschenhand een geheel zelfstandige en rijke waterverbinding in het leven riep.

Nu zegt de herinnering aan wat de Nijl voor Egypte was genoegzaam,

tot wat alles beheerschende beteekenis zulk een machtige stroom voor het land, en door het land voor het volk, dat er op woont, wezen kan. De Nijl is het, die in den vollen zin des woords, Egypte *gemaakt* heeft en nog steeds in den menschelijken zin des woords *maakt.* Zoo bij het oude Thebe, van Abu Hamed uit, een afloop voor het Nijlwater naar de Roode Zee kon aangelegd, zou geheel Egypte verdorren en verdwijnen, en het volk, dat er woont, het land verlaten moeten, wijl dan de Lybische woestijn met de Arabische woestijn op de kust van de Roode Zee ineen zou smelten. En al maakt nu de Nijl, gelijk ieder erkent, een uitzondering, toch is de invloed van de groote stroomen in China, Rusland, Amerika en zelfs in Duitschland, ja, in ons eigen land derwijs overwegend, dat ieder voelt, hoe de machtige stroomen schier allerwege hun stempel op het volksleven hebben gedrukt. Het zijn de groote stroomen, en zelfs ook de kleinere rivieren, die het dorre land in vruchtbare akkers omzetten, en die gemeenschap en vervoer tusschen de onderscheiden deelen van het land vergemakkelijkten. Waar in een land van groote afmetingen streken *zonder* en streken *met* een stroomgebied naast elkander liggen, trekt schier altoos het leven van 't volk zich in de besproeide streek saam, en wordt de drooge streek van 't land vaak ten deele verlaten. Men bouwt stad en dorp aan een oever. Pont en brug stelt in staat, om met het tegenoverliggend gebied gemeenschap te onderhouden. De vischvangst biedt een nieuw bestaansmiddel. En bijna overal toont reeds de kaart van het land, hoe schier in alle werelddeelen het drukste leven van 't volk zich aan de stroomen wist te ontwikkelen. Zoo is het in België met de Schelde, zoo is 't ten onzent met Maas en Rijn. Denk u deze beide stroomen bij onze grenzen afgesneden en geheel ons land zou aan zijn luister en weelde ontzinken, en onze bevolking verarmd zijn. Het stroomgebied besproeit de akkers, verfrischt de lucht en sterkt het bloed. Meer nog, een leven als zich én ten onzent én in Duitschland langs den Rijn ontwikkeld heeft, staat hooger dan het leven in Drente of Pommeren. Het verraadt meer manlijke kracht, er zingt meer poëzie, 't verhoogt de levensstemming, en zonder zweem van overdrijving mag gezegd, dat een machtige stroom niet alleen het land verrijkt, maar ook het volk bezielt. Men moge in Duitschland zingen: *„Am Rhein, am Rhein, da wächsen unsere Reben"*, maar de romantiek wist nog iets beters dan den wijnbeker te grijpen. Tot uit de burcht-

sloten zingt nog de tinteling van leven uit de middeneeuwen ons toe, en al heeft thans de fabriek veelal het burchtslot vervangen, ook dat fabrieksleven wordt door het stroomgebied begunstigd. De stroom leeft en wekt leven, en als de winterkoude dat leven voor een wijle stollen doet, weet de gelukkige oeverbewoner zich de schaats aan te binden en stemt nog de gladde spiegel, die den stroom overvloert, hem blij van harte. Doch zelfs hierbij blijft het niet, immers uit de stroomen, die het land doorsnijden, komt ook de handel op, die handel neemt al machtiger evenredigheden aan, en niet lang meer, of ook de sociale toestand van het volk komt op hooger peil te staan. De levenstoon klimt, de armoede vermindert, men krijgt beschikking over middelen, die anders ontbraken. Die toenemende welvaart stelt de regeering in staat, hoogere lasten op te leggen en hierdoor de beschikking over ruimer overheidsmiddelen te verkrijgen, en met alzoo beter voorziene kas geraakt de regeering dan al spoedig in staat, om meer voor het maatschappelijke leven te doen, de gemeenschaps- en verkeersmiddelen gemakkelijker te maken, en verlichting aan te brengen, waar men vroeger in het avonduur in het halfdonker rond-doolde. Ook voor ontspanning en vermaak kan dan van Overheidswege beter zorg worden gedragen. Parken en wandelwegen worden aangelegd. Muziekkapellen laten zich hooren. De kunst wordt aangemoedigd. De wetenschap kan rijkere hulpmiddelen ontvangen. Kortom, waar de stroom het land binnenvloeit, bloeit het land en bloeit het volk op. Al spoedig wordt een hooger standpunt door geheel het volksleven ingenomen, en ook de Overheidszorge ondervindt hier den terugslag van.

§ 11. *Het land aan zee.*

En toch is nog sterker dan de zegen, die van de rivieren en stroomen het volk ten goede komt, de verhoogde levensmacht, die in het volk vaart, zoo het wonen mag *aan de zee.* Dit geldt met name van groote schiereilanden als Noorwegen en Italië, en sterker nog van een eilandenrijk als Engeland en Japan, maar toch in geen geringe mate ook voor vastelandsstaten met een *zeekust.* Bij landen, die van rondom als in het binnenland van ons wereld-

deel liggen opgesloten, voelt men aanstonds, dat ze iets missen. Beieren, Württemberg en Saksen zijn te zeer op zich zelf aangewezen, om zich rijk te ontplooien, en ten deele mag zelfs gezegd, dat Oostenrijk-Hongarije onder niets zoo zeer lijdt, als door gebrek aan zeekust. Aan de Adriatische zee heeft het machtige rijk een uitweg, maar niet geëvenredigd aan zijn massale uitgestrektheid. Vandaar tot voor kort zijn gestadige tactiek om bij de onderstbovenkeering van de Balkanstaten een uitweg naar Saloniki te zoeken, en zoo een uitweg te krijgen naar de Aegeïsche zee, een sinds tientallen van jaren gekoesterde wensch, doch die zich thans, ten minste voorloopig, den pas ziet afgesneden, iets, waaruit zich zoo voelbaar de ontstemming van de Keizerlijke regeering, vooral tegenover Servie, verklaart. Alle volk, in alle land, waarheen men ook uitziet, roept om de zee, zoekt de zee en acht geen afstand te groot, zoo het strekken kan om vrije beweging naar de zeekust te erlangen. De zee moet in vergelijking met het land niet te oppermachtig worden. Het land over zee moet binnen matigen tijd te bereiken zijn. Zuid-Amerika voelt zich ten Oosten en ten Westen dan ook te geisoleerd. Ook in het hooge Noorden worden de watermassa's te overweldigend, en het is vooral in de van natuurswege zoo overrijk gezegende zône in de middenstreek van onzen aardbol, dat de gelukkiger verhoudingen gevonden worden. In de hemisfeer, waar de groote Cultuurvolken huisden, en nog steeds huizen, beslaat het water bijna evenveel kwadraat mijl als 't land, dat ze bewonen. Men vindt er 1.117.000 kwadraat mijlen land tegen 1.231.000 kwadraat mijlen water. Dit liggen aan zee nu ontsluit voor een volk de *wereldgemeenschap,* en hiermede de kans op de hoogste levensontplooiïng. Wel is de ligging aan de zeekust ook op zich zelf van niet weinig aanbelang. De zee aan de kust verhoogt de frischheid van den dampkring. Het leert de zee bevaren, en het verhoogt hierdoor den levensmoed en de energie, het besef van zelfstandigheid en de wilskracht in het durven. Ook verrijkt de kust de volksvoeding door den overvloed van visch, die ze aanbiedt. De kust geeft gemeenschap van oeverpunt tot oeverpunt. De zee biedt in het bad een niet genoeg te waardeeren hygiënisch versterkingsmiddel. En wat óók niet mag vergeten worden, de aanblik van de zee ontsluit voor ons natuurtafereelen van zoo machtig en verheven karakter, dat ze het kleinzielige en peuterige onderdrukken en ons een indruk geven van een macht en maje-

steit, die ons boven het kleinzielige optilt. Onder de bevolking, die aan de zeekust woont, ontbreekt het zelden aan godsdienstige verheffing. Het materialisme won er nooit algemeenen aanhang.

Ook het Heilige Land lag langs de zeekust uitgestrekt; met niet te veel havens; de handel nam er nooit een hooge vlucht; hierin evenals in architectuur won Tyrus en Sidon het; maar de majesteit van de zee sprak ook Israël uit het Westen toe, gelijk de pracht van de Jordaan in het Oosten. Ook in Palestina trok het water het Heilige aan. Johannes den Dooper ontmoet ge bij de Jordaan. Het machtige wonder, dat Israël als volk schiep, is in de Roode Zee gewrocht. En als de Christus verschijnt, is het de zee van Tiberias, die hij omwandelt. Het is altoos weer de zee van Galilea en het meer van Nazareth waarvan we lezen. Zelfs de Apocalyps is op Patmos als in de zee gezien, en Johannes zag den engel met zijn rechter voet op de zee staan (Op. X : 2). Altegader merkteekenen uit het heilige gebied, die het verhevene steeds aan den Oceaan verbinden en ons de kracht doen gevoelen, die van het leven bij de groote wateren uitgaat. Dit voor de verticale lijn, maar ook de horizontale lijn spreekt hier mede, in wat we noemen de ontsluiting van de wereldgemeenschap. Over land is de wereldgemeenschap altoos belemmerd, wijl de weg dan over anderer erf gaat, maar over zee staat de weg naar alle werelddeelen, landen en streken, voor wie de kunst van het varen verstaat, open. De zee maakt vrij. Wat onze oude kapiteins schreven: „Ik, schipper, naast God, schipper van mijn schip," is de uiting van een zelfbesef, dat zelfs den nationalen band weet te boven te komen en zonder internationale tusschenschakel voor wind en golven afdrijft, om het verre land te bezoeken. Niets is er, dat sterker dan de zeevaart het eenheidsbesef van het menschelijk geslacht handhaaft. Ook over het taalverschil zet ons de zeevaart heen. Ze bevrijdt ons van de schier te enge banden, die ingenomenheid met eigen volksaard om het volksbesef slaat. De zee is ruim en ze verruimt ons den geest. De goederen uit alle streken en landen voert ze van haven naar haven. Het dier is door alle voedsel aan zijn eigen zône gebonden. Ons, menschen, bindt dit eenzijdige niet. Het algemeen menschelijk karakter van onze natuur komt ook in den handel juist door de zeevaart het best tot uitdrukking. Uit ons zelf neigen we liever tot isolement en opsluiting in cel, of huis, maar de zeevaart heeft generaliseerenden invloed, en was voorloopster van wat de Aviatiek ons thans

boven de wateren predikt. En wat bovenal van de zeevaart geldt, ze verheft en sterkt ons niet alleen, maar ze is tegelijk machtig regeeringsinstituut. Zij toch is het, die ons de koloniale idee ingaf. Het hooger ontwikkelde volk heeft door de zeevaart met de nog lager staande volkerengroep kennismaking aangeknoopt. Men heeft zich in land na land met oppermacht weten te vestigen. De handel is naar die ver afgelegen streken overgebracht en vruchten van onze cultuur zijn allengs ook daar gerijpt. En zij het al, dat aanvankelijk schier alleen hebzucht en heerschzucht ons dreef, om al zulke verafgelegen landen te bemachtigen, allengs ontwaakte toch gezonder en edeler roeping en reeds nu mag men zeggen, dat de koloniale invloed, die alleen door de zee en door het bevaren van de zee te verwerven was, aan de volken in het Oosten ten zegen is geworden en nog rijker toekomst spelt. Voeg er nog bij, dat het de gemeenschap over zee is geweest, die ook het Evangelie van Christus naar het verre Oosten deed uitdragen. Want wel is het zoo, dat ook binnendoor uit Europa, met name naar China groote missiën zijn uitgegaan, waarvan nog de vrucht in West-China te aanschouwen valt, maar tot den omvang, die thans de Zending almeer aannam, zou de Kerk van Christus haar toch nooit ontwikkeld hebben, zoo niet de weg over zee ook hier den toegang tot de volken ontsloten had.

§ 12. *Internationale ligging.*

Nog een laatste factor in de beteekenis van het *Land*, waarop de aandacht is te vestigen, dient zich aan in de *ligging* van het land, voor zooveel zijn buren betreft. Al aanstonds komt ook hier het gebied der groote stroomen in aanmerking, zoo deze zich over meer dan éénen Staat uitstrekken. Ons eigen land is er een proeve van. Maas en Rijn beide komen van elders ons land binnen, doorvloeien het, en storten zich op onze kusten in de Noordzee. Van kleinere stroompjes aan onze Ooster grenzen kan hier gezwegen worden, maar vooral de Rijn kan ons met het oog op de naburigheid van het land, waaruit hij ons toevloeit, ernstige zorge baren, en dit wel in tweeërlei opzicht, physiek en staatsrechterlijk. Physiek, zoo in de wintermaanden het rassche smelten van de sneeuw, of het zich ophoopen van groote regenmassa's deze machtige rivier ook in ons land buiten zijn oevers

doet treden, en ons bedreigt met dijkbreuk en overstrooming. Dit gevaar heeft ons dan ook verplicht, geheel onze waterschap hiertegen te weer te stellen, en zoo is in deze waterschap een eigen schepping opgetreden, die volk, land en Overheid beschermt. Doch hierbij blijft de beteekenis van die nabuurschap niet. Langs een machtigen stroom als de Rijn beweegt zich toch van Mannheim, en zelfs nog van hooger af, zulk een gewichtige handel met vervoer te water, dat het voor onze naburen niet anders dan pijnlijk kan zijn, de monding van den Rijn in anderer handen te zien. Vooral de uitvoer naar zee toch heeft voor deze handelsbeweging een hoogere beteekenis, wijl ze aan het binnenland wereldgemeenschap kan geven. Vandaar de steeds nieuw opduikende plannen en vernieuwde pogingen, om aan den Rijn binnen Duitschland een afwatering in de richting naar Embden te schenken, ten einde ons het profijt van zijn uitmonding te benemen, door zelf een eigen zeegemeenschap te scheppen. En al is het nu zeer te betwijfelen, of het aan onze naburen ooit gelukken zal, den natuurlijken staat en gang van zaken in hun voordeel om te zetten, te ontkennen valt toch niet, dat onze beschikking over de monding van den Rijn bij onze naburen gestadig spijt opwekt en de wederzijdsche verhoudingen soms min of meer spant. Vooral de laatste drie jaren kwam dit zelfs officieus uit, toen de Duitsche regeering aanmerkelijke wijziging poogde te brengen in de rechten, die op den Rijn geheven werden, en onze regeering bezwaar moest maken om in den voorslag, die daartoe gedaan werd, ook harerzijds te treden. Wel is het juist, dat ook enkele andere staten van het Duitsche rijk tegen den uit Berlijn gedanen voorslag bedenkingen inbrachten, maar het hinderlijkst was toch, dat de onderhandelingen over dit onderwerp met een buitenlandsche mogendheid op weigering afstieten. Zoo physiek als staatsrechterlijk is de nabuurschap van Duitschland in dit opzicht niet zonder zekeren hinder in de wederzijdsche verhouding te veroorzaken. Van de Schelde kent men evenzoo de bedenkelijke vraagstukken die thans almeer Antwerpens nabuurschap opwerpt.

Doch hierbij blijft het niet. Men kent het onrustig geroep, dat keer op keer het Pan-Germanisme ons doet hooren, en al is men ten onzent veelal gewoon, hier half spottend de schouders over op te halen, geheel zonder beteekenis voor de toekomst is ook dit vraagstuk niet. Tot op zekere hoogte mist onze erve een zelfstandig karakter. Onzer is een

kuststrook, gelijk Tyrus en Sidon die naast en boven Galilea bezaten. Het zou zoo natuurlijk geweest zijn, indien ons land aan het land ten Oosten gehecht ware gebleven, zoodat wij gerugsteund waren geweest, door het machtige land ten Oosten, en Duitschland in ons land zijn even natuurlijke afronding naar de zeekust had behouden. Dat de historie dit anders besliste, vindt zijn oorzaak in het niet te loochenen feit, dat juist de ligging en de gesteldheid van onze provinciën de bevolking op onze erve zoo veel sneller tot hoogere ontwikkeling had gebracht, dan de bevolking van de Duitsche middenstaten. Hoe ongelooflijk het ons thans bijna voorkomt, toch was het zoo, dat ons kleine land in de 16e en 17e eeuw veel ernstiger gewicht in de schaal der Europeesche politiek legde dan het zooveel grootere Duitschland.

De dertigjarige oorlog vooral had Duitschland uitgeput, terwijl de opstand tegen Spanje ons gestaald had en, na deze heroïeke periode, had juist onze ligging aan zee ons zoo wonderbaar verrijkt. Een korte wijle was Duitschland ten deele ons Hinterland, maar natuurlijk, dit hield geen stand. Reeds in de 18e eeuw kwam er een keer in de wederzijdsche verhoudingen, en nu zijn we op geen enkel gebied meer dan een tiende van wat Duitschland is. Bij dien stand van zaken acht nu het Pan-Germanisme het een stuitende wanverhouding, dat het kleine Nederland in het bezit van zijn kust en zeehavens en koloniën tiert en bloeit, terwijl Duitschland wel naar het Noorden zijn uitweg vindt, maar door onze onafhankelijkheid zijn natuurlijken uitgroei te water zich ziet afgesneden. Dienvolgens eischt de Pangermanist ons thans op, om ons bij Duitschland aan te sluiten en deel te worden van het machtige Duitsche rijk, dat eerst door onze toetreding tot zijn hoogsten luister zou kunnen geraken. Het onrechtmatige van deze pretentie, die in Duitschland zelf slechts zeer geringe aanhang vindt, springt in het oog. Geheel door eigen krachtsinspanning is Nederland in de 16e en 17e eeuw Duitschland voor geweest in de ontwikkeling van een hooger sociale cultuur. Duitschland bleef toen achterlijk en traag, terwijl wij haast al te snel vooruitschoven. Al verstaan we dan ook, dat de blik op ons land en zijn koloniën, de begeerlijkheid in het gemoed van den Pan-Germanist bijna onweerstaanbaar maakt, Duitschland heeft zijn recht om met zulk een pretentie tegenover ons op te treden in vroe-

ger eeuwen door eigen slapheid verbeurd. Eens waren we Neder-Duitschers, thans zijn we een geheel zelfstandige natie geworden, en onzer is het onbetwistbaar recht, om thans de vruchten te blijven plukken van vroegere cordaatheid en volharding. Toch zal het zaak zijn, om ook op dit uitvloeisel van onze nabuurschap steeds het oog wakende te houden. Vooral onze geleerde wereld neemt vaak te in het oog springend Duitsche vormen aan. Tot zelfs in de taal wisselt men ons Nederlandsch niet zoo zelden .voor de taal van Kant en Hegel uit, iets, wat steeds bedenkelijk is. Vroeger het Latijn, nu het Duitsch als taal van wetenschap, verarmt ons nationaal karakter, en hierin vooral schuilt een gevaar, waartegen niet ernstig genoeg kan gewaarschuwd worden; te meer, daar het op het overige Duitschland veelal den indruk maakt, alsof onze Duitsch schrijvende geleerden een succursaal van de Duitsche Universiteit vormden. Dwingt te klein debiet tot keuze van een vreemde taal, dan zij er gestadige afwisseling, mede tot verweer van onze nationale zelfstandigheid.

§ 13. *Taalgevaar.*

Ook het taalbelang, dat hierbij in het spel is, worde niet verwaarloosd. In de 16e eeuw sprak men in Oostfriesland een vernederlandschd Duitsch, met name in Emden, thans ontvangt men op onze Oostergrenzen maar al te vaak den tegenovergestelden indruk, alsof het Nederlandsch bezig ware, zich in de grensplaatsen van ons eigen land te verduitschen. Komt daar nu bij, dat het gebruik van Germanismen in de journalistiek, in leer- en handboek, en zelfs in de spreektaal op bureaux en in magazijnen toeneemt, dan gevoelt men hoeveel hierbij op 't spel kan komen te staan. Verwantschap verhoogt steeds het gevaar van de nabuurschap, zoo zich in het naburig land een rijker, hooger leven ontplooit. Van den kant van België is, niettegenstaande het Vlaamsch ons nog zooveel nader staat dan het Duitsch, het gevaar van taalontreddering en taalvervalsching nimmer zoo ernstig. Vroeger was dit evenmin van de Duitsche zijde. Thans daarentegen heeft de Duitsche nabuurschap ten Oosten in meer dan één opzicht velerlei gevaarlijke gevolgen, waartegen we nimmer genoeg op onze hoede kunnen zijn. Vooral de laatste jaren nam

het gevaar, dat van die nabuurschap ten Oosten dreigt, zelfs hand over hand toe. In 1900 vertoefden in Duitschland 88,085 mannen en 35,105 vrouwen die uit ons land afkomstig waren en nog altoos hier te lande tehuis hoorden. Tien jaren later, in 1910, waren deze getallen reeds aangegroeid tot 144,175 voor beide geslachten saam. Alzoo in één decennium een vermeerdering met ruim 20,000 personen of een aanwas van 2000 per jaar. Vooral zoo men hierbij let op de wanverhouding tusschen de beide geslachten voelt men, hoe zulk vertoeven over onze grenzen een nationaal gevaar voor ons kan opleveren. Vroeger kwamen de dusgenaamde Hannekemaaiers, des zomers althans, hier een onderkomen zoeken, nu trad een geheel omgekeerde verhouding in, die oorzaak werd, dat er 80,000 Nederlandsche mannen meer dan Nederlandsche vrouwen over de grenzen togen. Deze allen moeten dan een tijdelijk onderkomen in Duitsche gezinnen vinden. Elke gelegenheid, om hun eigen taal aan te houden valt hierdoor voor de meesten weg, en afgezien nog van de gevaren, die zulk een stand van zaken voor de moraliteit oplevert, kan het wel niet anders, of de moedertaal moet bij deze massa, die van gezinsleven verstoken is, schade lijden, te meer, overmits ook waar geheele gezinnen over de grenzen togen, de Nederlandsche *school* voor de jeugd veelal ontbreekt, en ook de eeredienst in onze moedertaal voor verreweg de meesten geheel wegvalt. Ze verduitschen al meer en meer, en brengen straks in het vaderland teruggekeerd, Duitsche zeden en Duitsche taal in de gezinnen, die achterbleven. De tegenstanders van de verhooging van ons tarief dragen hiervoor uiteraard de verantwoordelijkheid. Wie hier geen werk meer vinden kan, moet wel gaan, waar over de grenzen werk te vinden is met hooger loon, en het betere leven over de grenzen verhoogt natuurlijk de aantrekkelijkheid.

Het naburige land oefent ook in dit opzicht op ons land een niet geheel onbedenkelijken invloed uit. De vacantiereizen van velen onzer mogen hier evenmin uit het oog worden verloren. Meer zelfs nog dan de Engelschman, voelt ons volk, voor zoover het slechts even over de middelen beschikt, een zeer sterke neiging, om in de zomermaanden voor enkele weken of dagen althans over de grenzen te schrijden. Naar verhouding is het percentage van uit Nederland komende vacantiereizigers in de Rijnlanden en in de Harz dan ook zeer groot. Wie over ruimer middelen beschikt, trekt door naar Zwitserland, maar ook

deze groep passeert toch Duitschland, en al moet toegegeven, dat de Vlaamsche beweging thans soms niet weinigen naar België trekt, toch blijft Duitschland zeer stellig het meer gezochte land van den vacantiereiziger met kleine middelen. Er zijn plaatsen aan den Rijn, die bijna van de Nederlandsche vacantiereizigers leven. Ook dit reizen en verblijven in Duitschland blijft niet zonder uitwerking op den nationalen trek, iets waar dan nog bijkomt, dat de bezoekers en bezoeksters van badplaatsen bijna eenparig aan Duitsche badplaatsen voorkeur geven, zoodat ook de medici in niet zoo geringe mate hun patiënten aan de Duitsche zede en Duitsche taal gewennen. Voegt men daar nu bij de vrij nauwe betrekkingen, die, althans vóór Augustus 1914, tusschen onze sociaal democraten en de Duitsche „Genossen" steeds levendiger werden, alsmede de vele Congressen, die in Duitschland gehouden worden en vrij talrijk ook door gedelegeerden uit Nederland bezocht zijn, dan valt licht te gissen, wat invloed dit alles heeft op de bevinding van tal van taal-onvaste Nederlanders, om telkens iets van het nationale in te boeten. Zelfs mag in nog algemeener zin worden opgemerkt, dat de nabuurschap over zoo breede grens van een zoo talrijke bloeiende, rijk ontwikkelde en op elk gebied zich in zoo meesterlijke voornaamheid aandienende naburen-bevolking als de Duitsche ons min of meer overschaduwen *moet.* In hooge handelskringen en in de Residentie moge het Engelsch nog een tegenwicht bieden, en onder den middenstand het Fransch nog tot op zekere hoogte voorkeur vinden, maar over het geheel genomen is het aan geen twijfel onderhevig, of de nabuurschap van Duitschland raakt 't sterkst onze nationaliteit.

§ 14. *Onze ligging.*

Deze invloed, die steeds door nabuurschap van land op land pleegt uit te gaan, is voor ons dáárom van zeer ernstige beteekenis, omdat we ons in het midden tusschen drie groote mogendheden geplaatst vinden. Engeland ten Westen, Duitschland ten Oosten en Frankrijk ten Zuiden. Wel toch ligt België ten Zuiden tusschen ons en Frankrijk in, maar in België is, in weerwil van de veerkracht, die Vlaanderen steeds meer ontwikkelt, toch het Fransch altoos derwijs overheerschend gebleven, dat ge in

Brussel, dat in de meerderheid van haar bevolking nog altoos van Vlaamsche herkomst is, toch bijna niet anders dan Fransch hoort spreken, dat geheel de invloedrijke pers er in het Fransch uitkomt, en zelfs in Gent en Brugge de hoogere kringen wel Vlaamsch met hun dienstpersoneel spreken, maar nog altoos met den Nederlander, die hen bezoekt, niet anders dan Fransch. Men kent den strijd, die zelfs nog kortelings over de Gentsche universiteit gestreden wordt. Dit nu is oorzaak, dat het Vlaamsch van België zelfs in Zeeland geen effect heeft, en dat over het geheel genomen, België voor ons bijna geheel in de Fransche invloedssfeer opgaat. Van meer dan één zijde poogt men sinds lang hierin wijziging aan te brengen, maar het gelukte dusver nog niet te best. Beleden moet zelfs dat verreweg de meeste Nederlanders, die België bezoeken, het maar niet kunnen afleeren, om nog steeds hun eigen moedertaal in België te verzaken.

Deze ligging nu van een zoo klein land als het onze met zijn even zes millioen inwoners tusschen drie machtige staten, die saam met België over de 160 millioen hebben aan te wijzen, kan ook uit staatkundig oogpunt niet anders dan in hooge mate critiek zijn. Tusschen de drie rijken, die ten Westen, ten Oosten en ten Zuiden van ons land liggen, bestond, vooral sinds 1870 een steeds hoog gespannen verhouding, die nu in 1914 in den bangen volkenkrijg uitsloeg. Aanvankelijk gold die spanning in hoofdzaak alleen de verhouding tusschen Frankrijk en Duitschland, maar sinds de Keizer van Duitschland er in slaagde ook op de wateren een zeer meetellende Duitsche macht te scheppen, verkreeg ook de naijver tusschen Duitschland en Engeland allengs een voor ons niet onbedenkelijk karakter. Van de land- zoowel als van de zeezijde is hierdoor ons goede land aan voortdurenden onrust ten prooi geworden, niet alleen voor wat ons rijk in Europa aangaat, maar evenzoo met het oog op onze Koloniën, te meer nu Engeland met Japan in bond trad, en juist Japan in de Zuidzee steeds meer een maritieme macht ontwikkelt, die allengs een bedenkelijk aanzien erlangt voor alle Amerikaansche, Europeesche en Australische gewesten, die in deze streken een staatkundige positie erlangden. Reeds tijdens den oorlog tusschen Japan en Rusland zijn de natrillingen van deze worsteling in onzen Archipel gevoeld. Het niet te loochenen feit, dat het tusschen Duitschland en Frankrijk om de hegemonie te land, en tusschen Duitschland en Engeland om de suprematie ter zee gaat, is

vanzelf oorzaak, dat, werden wij ooit, wat God verhoede, in de worsteling tusschen deze drie naburige rijken gemengd, zoowel voor ons rijk in Europa als voor ons geheel eenig rijk bezit in Indië schade zou kunnen dreigen. Steeds meer wordt dan ook ingezien, dat we een onvergeeflijke fout begingen, met in de laatste helft der 19e eeuw onze Defensie zoo te land als ter zee derwijs te verwaarloozen. Thans ziet men de noodzakelijkheid, om op dit gebied door te tasten, dan ook steeds klaarder in. Dit komt ons nu op loodzware finantieele lasten te staan. De finantieele crisis, hierdoor uitgelokt, oefent weer haar invloed op heel ons staatsbestuur en zoo is het ook in dit opzicht maar al te duidelijk, hoe het de nabuurschap van deze drie Mogendheden is, die ons land moeilijkheden baart, en hoe het, ook afgezien van de verwantschap tusschen volk en volk, reeds enkel de *nabuurschap* van *land* en *land* is, die niet alleen op de sociale en economische, maar evenzoo op de politieke en staatsrechterlijke verhoudingen ten slotte van overwegenden invloed kan zijn.

§ 15. *Het land tegenover de staatstheorie.*

Nu geldt dit zeker in *die* mate niet bij *elk* land, maar toch is de invloed, ’t zij dan ten goede of ten kwade, die van de nabuurschap uitgaat een factor, waarmede steeds meer te rekenen valt. Nog pas heeft de bloedige Balkanoorlog dit voor acht staten tegelijk aangetoond, indien men althans Italië en Oostenrijk, ter wille van Albanië hierbij meêtelt. In deze worsteling was het ten slotte niets dan de nabuurschap van land en land, die den éénen Vorst na den ander het zwaard deed trekken, en ten slotte ook Roemenië tot optreden noodzaakte. Denemarken ondervond voor ruim een halve eeuw op wat tragisch lot de nabuurschap van het machtige Duitschland het kleine land te staan kwam. Zweden dwong en drong het naburige Noorwegen tot verzet, en voelt nu zelf de noodzakelijkheid om zich tegen de nabuurschap van Rusland in veiligheid te stellen. Tusschen Rusland en Duitschland riep evenzoo de nabuurschap een steeds meer gespannen verhouding in ’t leven, die op den bangsten oorlog uitliep. Finland ging door zijn nabuurschap ten onder. Mexico voelt ’t gevaar, dat in de Vereenigde Staten als nabuur gelegen is. Het arme Transvaal is even-

zoo door zijn nabuurschap bezweken. Korea en Mandschoerije hebben aan Japan den tol der nabuurschap moeten betalen. Tunis en Marokko hebben het ondervonden, wat 't was, Frankrijk in Algiers tot naburen krijgen. Het is altoos land naast land, waaruit het gevaar opkomt. En daarom is het volstrekt niet voldoende, om met het landsgebied van den eigen staat te rekenen, maar is voor den volkstoestand en voor de volkstoekomst de nabuurschap van het volk en het land, dat naast ons ligt, niet zelden van nog hooger gewicht. Niet 't minst, indien, gelijk zoo vaak gezien is, een revolutionaire beweging uit het éene land naar het andere overslaat. 1795 en 1848 weten er ook ten onzent van te verhalen.

Het is daarom een schrede vooruit, dat aan het eenzijdig theoretiseeren over de rechtsverhoudingen paal en perk is gezet, en dat zoo in de algemeene, als in de bijzondere staatsleer steeds ernstiger aandacht ook aan het land *als land* wordt geschonken. Niet van elken staat kan beweerd, dat het in rekening brengen ook van het land zoo hooge beteekenis heeft, als dit bij ons het geval is. Ten onzent toch kan, gelijk we opmerkten, bijna gezegd, dat het volk het land en het land het volk gemaakt heeft. Zóó sterk wederzijdsch op elkaar inwerken van volk en land als ten onzent plaats greep, komt elders dan ook bijna niet voor. Voor wat een enkele stad betreft, moge Venetië in dit opzicht met Amsterdam kunnen wedijveren, maar voor wat den geheelen Staat aangaat, is de wederzijds op elkander uitgaande inwerking van grond en mensch ten onzent geheel eenig te noemen. Doch al is deswege uit wat ten onzent zich voordoet geen algemeen geldende regel te trekken en al zijn er Staten aanwijsbaar, die allicht zonder al te groote ongelijkheid hun gebied over en weer konden uitruilen, gelijk Bulgarije met Servië, toch is het onmiskenbaar, dat volk en land schier altoos tot op zekere hoogte zijn saamgegroeid; dat de eigenaardigheid van het volk, althans na eenigszins langeren duur van bewoning, ten slotte al meer overeenstemt met de eigenaardigheid van klimaat en bodem; en dat het tegen de natuur indruischt, zoo men een doctrine van staatsrechterlijken aard als panacée voor alle volken in staat na staat, poogt te verwezenlijken. Natuurlijk kan men ook in een staatsleer en op staatsrechterlijk gebied in het nationaal verbijzonderen te ver gaan. In de ten deele gelijksoortige afstamming en herkomst van de volken, die Europa bewonen, en tot op zekere hoogte zelfs in

de aan alle volken gemeenschappelijke menschelijke natuur bieden zich gegevens aan, die om gelijksoortige regeling vragen en zelfs mag niet ontkend, dat zeker nationaal particularisme het gemeen menschelijke vaak te zeer terug drong, maar, mits onder deze nimmer te verwaarloozen beperking, zal het regiment over een volk toch altoos te juister zijn ingesteld en te beter gedijen, hoe meer niet alleen met het eigen karakter van het volk, maar ook met de bijzondere gegevens van zijn landsgebied rekening wordt gehouden. Zelfs mogen vooral koloniale mogendheden niet vergeten, hoe kortzichtig en onprofijtelijk het is, zoo de regeeringen op te onnadenkende wijze eigen nationale rechtsordeningen en regelingen op haar koloniaal gebied trachten over te brengen. Ook in de Koloniën spreekt niet alleen de eigen aard van een geheel ander volk, maar evenzeer de bijzondere gesteldheid van land en klimaat voor een eigenaardig beheer en bestuur zeer sterk mede.

§ 16. *Provinciaal verschil.*

Zelfs moet men ten deze nog een gewichtigen stap verder gaan en moet niet alleen op het koloniaal territoor een eigen recht ingevoerd, maar is ook, vooral in groote, zeer uitgebreide staten onderscheidenlijk te letten op de vaak zeer uiteenloopende ligging en gelegenheid van de onderscheiden provinciale deelen van het staatsgebied. Zelfs in ons zoo kleine land loopt dit voor Zeeland en Friesland aanmerkelijk uiteen. Dit verschil heeft vóór de Unificatie van ons land op het eind der 18e eeuw ongetwijfeld een *te* sterk provincialisme ontwikkeld, dat zijn oorsprong zeer zeker ook ten deele aan de ligging en gesteldheid van het grondgebied ontleende. Gaat nu de regeering hierop al te diep in, dan kan zelfs tegen de eenheid van wat in een enkele provincie saamleeft, bedenking worden geopperd en voor nog dieper insnijdend particularisme geijverd worden. Evenmin echter mag ontkend, dat men bij de unificatie op zijn beurt weer vaak te ver is gegaan en het sterk sprekend verschil tusschen streken als Drenthe en de Betuwe met de Zeeuwsche eilanden niet genoeg ontzien heeft. Zelfs kan tegen het gelijksoortige recht, dat thans voor de grootste stad en voor het kleinste dorpje in onze Gemeentewet

is ingevoerd, niet ernstig genoeg geprotesteerd worden. Geheel ons gemeentebestuur lijdt hier onder, en de toch reeds zoo netelige schoolkwestie is er niet weinig door bemoeilijkt. Toch draagt deze moeilijkheid bij het verschil tusschen zeer groote en zeer kleine gemeenten een ander karakter, dan gelijk verschil, dat zich tusschen de onderscheidene, zeer uiteenloopende streken van een zelfden staat voordoet. Hier toch komt vooral het cijfer in aanmerking, op welker beteekenis veelal te weinig is gelet. Dit cijferverschil toch bevestigt ons de algemeene waarheid, dat een bestuur en wetgeving, waarbij de eenheid van den staat te ver voor geheel het land wordt doorgezet, buiten machte is, recht te doen weervaren aan wat de onderscheiden aard niet alleen van de groepen en deelen van het volk, maar ook het verschil van ligging en gesteldheid van de onderscheiden landstreken in hetzelfde land vorderen. Geldt dit nu reeds eenigermate voor een zoo klein land als het onze, dan behoeft het wel geen nader betoog, hoe men in een land als Frankrijk door de eentonigheid van de wetgeving en van het bestuur b.v. in Marseille en in Arras, schade heeft aangericht. Dit stelsel van de gelijke regeling is uit Frankrijk ter kwader ure ook bij ons binnengedrongen, en België zucht er niet minder onder. In Groot-Britanje poogde men die monotonie door Home Rule te stuiten, en de moeilijkheid, die zich hierbij met Ulster voordeed, was evenzoo niet anders, dan een strijd tusschen de idee der eenheid en der veelheid. De federatieve-idee, die in Amerika zegevierde en thans zelfs in Engeland aanhangers wint, beoogt evenzoo niet anders, dan de veelheid van het bijzondere tegen de monotonie van de eenheid te verdedigen. Wel maakt de eenheid het bestuur gemakkelijker, en spaart het aan ambtenaren en aan juristen een vaak zeer netelige en ingewikkelde studie, maar het staat in den weg aan de natuurlijke ontwikkeling van het volkskarakter, en niet minder heeft het bijna altoos het schadelijk gevolg, dat plaatselijk de kenners van land en volk voor alle ambt worden voorbijgegaan, en dat uit de residentie naar alle hoeken van het land jonge mannen worden uitgezonden, om de strengste eenvormigheid in alle besturen door te drijven. Zoo ging het ten onzent. Zoo is het erger nog in Noorwegen toegegaan. De vastheid, die men waande, dat zulk eenvormig drijven aan het bestuur zou geven, bleek slechts schijn. Gemakkelijker is een eenvormig bestuurswezen, vaster is het niet.

Ten slotte wordt door de beteekenis, die het land voor het volk heeft opnieuw de bedenking bevestigd, die we van meet af aanvoerden tegen de voorstelling, alsof de staat *een eigen wezen* had. Daarom drongen we er op aan, om in den Staat weinig anders te eeren dan den mechanischen *vorm*, die een volk binnen bepaalde grenzen op een aanwijsbaar landgebied had aangenomen. Die vorm toch is gevolg en uitvloeisel, geen oorzaak van het bestand en de gesteldheid, waarin het volk zich vertoont. Is de aard van een volk zwerfziek, gelijk bij de Zigeuners of bij de Nomadenhorden van nog veel grooter omvang, dan kan zich geen staat consolideeren. Uit anderen hoofde doet zich, gelijk we reeds opmerkten, gelijk verschijnsel bij de Joden voor. Ook de Arabieren brachten we reeds ter sprake. Om in kleine plekjes als Monaco of Lichtenstein een Souvereinen *staat* te willen zien is een ironie, die zich zelf belachelijk maakt. De staatsvorm wordt eerst noodig en mogelijk, waar vaste vestiging van zekere beteekenende hoeveelheid personen uit wat hoofde ook, noodzakelijk blijkt. Altoos moet de groep menschen, waarmede men handelt, innerlijk verband binden, om als volk te kunnen optreden. Altoos moet deze groep *grond* onder den voet hebben om op te gaan, te staan en te arbeiden. En het staatsverband is een eerst daarna erbijkomend middel van verbinding. Organisch en van zelf, met noodzakelijkheid opkomend bestanddeel van het volksleven zou het staatsverband dan alleen zijn, zoo alle groepen van menschen er vanzelf in optraden en alle land op den aardbol er zich toe leende. Nu daarentegen de gesteldheid van den aardbol in zijn onderscheiden deelen geheel uiteenloopt, geen volk zich een land maken of bestellen kan, gelijk het dit wenscht, het ééne volk het andere volk opdringt naar streken, waar het niet dan noode zijn toevlucht neemt, en is er eenmaal verhuizing tot stand gekomen, het volk aan het land en het land aan het volk een eigenaardig stempel opdrukt, nu kan in de staatsidee niet het essentieele worden gezocht, nu bezit een staat het organische van zijn verschijning niet uit zich zelf, maar dankt hij dit aan het volk, en kan alleen in het volk als zoodanig het wezen gevonden worden, waaraan de staatsvorm zich hecht. Die staatsvorm kan dan ook schier in het oneindige wisselen, en dat toch het volk als volk een en het zelfde blijft. Zelfs kan het staatsverband geheel wegvallen, zonder dat het volk als zoodanig er een verandering door ondergaat. Oostenrijk is in zijn samen-

stelling als Groote mogendheid en ook als Staat, een ongetwijfeld machtige verschijning. Toch duikt gedurig in de Oostenrijksche monarchie de bange vreeze op, of het afsterven van den Keizer, die door zijn persoonlijke uitnemendheid dusver nog allen saamhield, geen plotseling uiteenvallen van het gansche rijk ten gevolge zou kunnen hebben, vooral na den gruwel in Serajewo. Stel nu, het kwam hier toe, dan zouden de Czechen in Bohemen, de Duitschers in het Westen en de Polen in het Noorden natuurlijk ongestoord hun existentie als volk voortzetten en ze zouden hetzelfde stuk van den aardbol bewonen blijven, maar het staatsverband, dat hen onderling saamhield, ware weggevallen. Van de drie saamstellende deelen, die in 't begrip van Staat onmisbaar zijn, is het volk van zelf gegeven, wordt het land door het volk gevonden, en is alleen de Overheid de eerst daarna er bijkomende derde. Denk u het volk weg, zoo blijft er niets dan onbewoond land, en is de Overheid van zelf verdwenen. Denk u, dat bij elementaire ineenstorting van een deel der wereld heel ons land wegzonk, zoo zou er noch volk noch overheid meer zijn. Maar denk u nu, dat alleen de Overheid op een gegeven oogenblik verdween, zoo zou land en volk *blijven*, en onmiddellijk de Staat door aanstelling van een nieuwe Overheid te herstellen zijn. Volk, Land en Overheid staan alzoo nooit op voet van gelijkheid. Volk en land zijn altoos de eerst aanwezige en vaste elementen en het is uit deze beide elementen, dat door het optreden van een Overheid een *Staat* te voorschijn treedt. De feil in Napoleon's (III) doordrijven van de Nationaliteits-idee, was dan ook niet, dat hij om één *volk* voor de existentie van den geheelen Staat vroeg, maar dat hij, wat zich verkeerdelijk *gemengd* had, weer met geweld poogde te splitsen.

HOOFDSTUK VII

DE HOOGE OVERHEID

§ 1. *Het opschrift.*

Althans in het opschrift van dit hoofdstuk moet van *Hooge* Overheid worden gesproken, ook al laten we gemakshalve in de verdere bespreking de bijvoeging: *hooge* glippen. In het *Friesche Placquaetboek* A^0. 1583, 4, 381 b. leest men: „Dat nyemant hen vervordere eenige brieven . . . . aan de vijanden . . . . te zeynden, tenzij dat zij sulkx eerst aan hun behoorlycke overheyt vertoenen . . . . en van dezelve *hun overheyt* daertoe consent verwierven." Hieruit blijkt, dat Overheid ten onzent de vertaling was van *magistraat* en zoowel op de plaatselijke en gemeentelijke, als op de Landsmagistratuur werd toegepast. Alleen in laatstgenoemden zin echter is er van Volksoverheid sprake. De lagere Overheden erkennen een gezag boven zich. Daar nu in ons betoog te dezer plaatse alleen die macht aan de orde komt, die gezag uitoefent, zonder zelve aan een hooger gezag onderworpen te zijn, is alleen Hooge Overheid de hier passende term. Men versta ons betoog derhalve in dien aangegeven zin, ook al wordt de bijvoeging kortheidshalve verder weggelaten.

§ 2. *Uitgangspunt in het Gezin.*

Daar nu, gelijk we boven reeds aanstipten, de Gereformeerden steeds beleden (zie Art. 36 van de Confessie A^0. 1618) dat „God de Overheden verordend heeft, opdat de ongebondenheid der menschen bedwongen worde en het alles met goede ordinantiën onder de menschen toega", een doel, dan alleen te bereiken, zoo de wereld geregeerd wordt door wetten en politiën, „d. z. ingestelde besturen", treedt hier vanzelf de vraag op den voorgrond, welke toestand zich historisch zou hebben voorgedaan, bijaldien geen zonde ware ingetreden en geheel het menschelijk geslacht, als een in zijn werking ongestoord

organisme, zijn door God gewild verloop had gehad. Op deze vraag nu is geen antwoord te geven, tenzij men terugga op het *Gezin*, gelijk zulks ook in vroeger tijden placht te geschieden ; sinds echter, onder den drang van de Revolutie beginselen, die 't *individu* steeds vooropstelden, in onbruik geraakte; maar toch thans weder in zwang kwam. Reeds Bluntschli in zijn *Allgemeine Staatslehre*, 6e ed. p. 15 sprak het uit, „dasz vom Staat erst dann die Rede ist, wenn der Kreis einer bloszen Familie überschritten wird. Eine Familie, ein Geschlecht, wie das des Jüdischen Erzvaters Jacob, kann der Kern werden, um den sich eine gröszere Menge Menschen ansammelt, aber erst wenn das geschehen ist, erst wenn die einzelne Familie . . . sich zur Völkerschaft erweitert hat, ist eine wirkliche Staatsbildung möglich." Dr. H. Ahrens gaf reeds in 1850 in zijn *Organische Staatslehre* bl. 95 aan Dahlman toe: „Die Urfamilie ist Urstaat, jede Familie, unabhängig dargestelt, ist Staat"; natuurlijk steeds onder het voorbehoud, dat die familie nooit anders zijn kan, dan „die erste und unterste Bildungsstufe des Staates." En Conrad Bornhak in zijn *Allgemeine Staatslehre* 2e ed. Berlin 1909 gaat nog verder; wraakt het (bl. 18) in Aristoteles, zoo deze de Staatsidee aan die van het Gezin doet voorafgaan; en spreekt het beslist uit: „Der Staat ist kein Rechtsereigniss, sondern eine Geschlechtliche Thatsache. Von Hause aus beruhet der Staat auf der Familie. Wie diese in mehreren Generationen sich allmählig ausdehnt zum Geschlecht, so bildet die Verbindung mehreren Geschlechte von demselben Stamme das ursprungliche Staatswesen, der Geschlechtsstaat. Diese ist also naturgemäsz aus der Familie heraus erwachsen." Dat dit laatste zelfs te ver gaat in zooverre het den Staat tot den normalen vorm van saamleving stempelt, verklaart zich daaruit, dat Bornhak niet met de breuke in ons menschelijk leven door de zonde rekent. Hiervan echter afgezien, gaat ook hij op 't gezin terug en zulks bijna geheel in den ouden trant. Bij J. F. Stahl, *Staatslehre* Berlin 1910, bl. 45 staat het nog beslister: „Der erste Staat ist die patriarchale, geordnete Familie. Hier sind die Verhältnisse, die sich nachher zu gesundsten Dasein entfallen — Familie, Stamm, Staat, Kirche — gleichsam noch im kleinen zusammengedrängt." Wie nu op de familie teruggaat, gaat vanzelf op het gezin terug. Slechts zij ook hier opgemerkt, dat Stahl het begrip *Staat* ten onrechte uit de Schepping zelve afleidt. Het is eerst de zonde, die den Staat in 't leven riep.

Zoo komen we terug op de niet te ontwijken vraag: Stel de breuke ware uitgebleven, welk verband zou zich dan onder ons menschen normaal en van zelf gevormd hebben, het Gezin eenmaal gegeven zijnde. In het Gezin toch was door God zelf het eerste verband als uitgangspunt voor alle verder verband gelegd. Man en vrouw vormden in dit verband een physieke eenheid. „Deze twee," zoo sprak God, „zullen één zijn."

§ 3. *Het huwelijk.*

Drieërlei deed zich hierbij historisch voor. Het eerste huwelijk was in Adam en Eva een één worden van twee nieuw geschapen personen, zonder voorafgaand verband met welke familie ook. Het tweede huwelijk was een één worden van broeder en zuster uit hetzelfde ouderpaar geboren. En het derde huwelijk verbond, onder het verbod van de bloedschande, twee personen, geboren uit verschillende ouderparen. Tenslotte lag derhalve reeds in het één worden van man en vrouw een element van saambinding van de onderscheiden deelen, waarin ons menschelijk geslacht allengs uiteen zou gaan. De *persoonlijkheid* dringt naar het individueele, en splijt en splitst, het *Gezin* daarentegen vormt hiertegen reeds door het huwelijk zelf een tegenwicht. De persoonlijkheid scheidt, het één worden van man en vrouw doet den dienst van saambinding. Uit die saambinding van twee families of geslachten komt dan een nieuwe sociale cel voort in een nieuw gezin, dank zij de aandrift, die God zelf in den mensch gelegd heeft door de splitsing van onze menschelijke natuur in twee sexen. Dit alles is geen product van menschelijke vinding of van menschelijk krachtsbetoon, of van menschelijken wilsdrang. Ook wie niet in een Almachtig God, als aller creaturen Oorzaak gelooft, is nochtans gedwongen te erkennen, dat een buiten- en bovenmenschelijke macht hier niet alleen werkzaam, maar de eenige werker was, en dat, ook al spreekt men dan van Natuur, waar wij van Gods Almacht spreken, in deze Schepping van den mensch in twee sexen een reuzenplan lag, dat de geheele historie zou beheerschen en den eersten factor van saambindingen aaneenschakeling in het leven riep. Wel kan men hiertegen inwerpen, dat toch de mensch het in zijn wilsmacht heeft, om dat sexueele verband werke-

loos te maken, maar vooreerst toont de historie van alle eeuwen, dat de overgroote massa dit óf niet beoogde òf niet vermocht; en ten andere brengt diezelfde historie ons een vernietigend oordeel over al zulken toeleg. Ook nu toch weer ziet men het voor oogen, hoe alle verzet ten dezen tegen Gods wil, in demoraliseering en ondergang zijn niet te ontwijken straf vindt. De menschheid is nu eenmaal geen agglomeraat van atomen, maar bestaat als een organisch lichaam, en een der hoofdbanden voor de saambinding van dit lichaam in zijn organisch verband is het elkaar zoeken van de geslachten.

Zulk een verband zou daarom in het huwelijk ook dan nog liggen, zoo men de geboorte van den eenen mensch uit den anderen zich kon wegdenken. Het sexueel verschil, dat God in onze natuur inschiep, bindt altoos. Maar natuurlijk wordt de saambindende kracht, die van het huwelijk uitgaat, nog oneindig veel sterker door de geboorte van het kind uit vader en moeder. Ook dát was geen volstrekte noodzakelijkheid geweest. Met het feit voor oogen, dat de eerste man noch vader, noch moeder had, en dat ook de vrouw, die hij ontving, ouderloos optrad, staat de mogelijkheid vast, dat op gelijke wijs ook alle overige menschen tot aanzijn waren gekomen, en dat er noch van een sexueele daad van den man, noch van een dragen van 't kind door de vrouw, ooit eenige sprake zou zijn geweest. Hoe dit ons menschelijk leven zou verarmd hebben, behoeft wel geen betoog, maar dat het gekund had, is niet te weerspreken. En nu is het feit, dat het zoo *niet* is ingesteld, maar dat integendeel de band, „die 't harte bindt, van moeder aan 't kind", om 't leven gevlochten ligt, wederom niet ónze voorziening, niet ónze vinding, zelfs niet óns begeeren of ónze lust geweest, maar Gods oppermachtige beschikking, Zijn wilsuiting en Zijn daad. Hiermede hangt 't tevens saam, dat wij, menschen, beginnen, met eerst hulpelooze wichten te zijn, iets, wat met Adam en Eva niet het geval was, en evenmin met ons het geval zou geweest zijn, bijaldien geheel onze menschheid op de manier van Adam tot aanzijn ware gekomen. Zoo hebben we nu reeds drie saambindende factoren. De eerste was het sexueel verschil van man en vrouw. De tweede was, dat elk nieuw mensch uit een menschenpaar, dat er reeds is, geboren wordt. En nu komt hier in de derde plaats bij, dat de mensch niet als volwassene, maar als hulpeloos wicht ter wereld komt, en uit dien hoofde ten eenenmale van de zorge van vader en moeder in zijn eerste levens-

jaren afhangt. Dat nu de zonde hier ontbindend kon intreden, doordat de gehuwden scheiden, bezwangering opzettelijk gemeden, en de verzorging en opvoeding der kinderen verwaarloosd wordt, doet niets te kort aan het hoog bevel, dat in dit alles geordend voor ons ligt. In weerwil van alle bederf, dat insloop, en nog steeds voortwoekert, blijft het gezin als schepping Gods de groote schakel, die ons menschelijk geslacht saamhoudt; en dit wel zóó, dat geheel het plan van deze saambinding en de gestadige productie van wat vereischt wordt, opdat de veelheid saamgebonden blijve, van God uitgaat en door Hem in stand wordt gehouden. Wat tegenwerkende krachten dan ook van de Polygamie, de Polyandrie, de Matriardie, het Eunychisme, van alle onnatuurlijke en tegennatuurlijke sexueele zonde, en ook nu weer door 't Neo-Malthusianisme uitgegaan zijn, het blijft vaststaan, dat de monogamische orde, de mogelijkheid van gezinscreatie, de begeerte van familievoortplanting, de vader-, moeder- en kinderliefde, ons den hoogsten en edelsten vorm van saamleving bieden, en dat eenerzijds al wat hierin schoons en edels uitkomt van God is, en al wat hierin bederf aanbracht uit den mensch is. Buiten zonde gerekend, zou 't gezinsleven alzoo steeds zijn hoogste ideaal hebben verwezenlijkt.

§ 4. *In het Gezin een orde.*

In het Gezin als zoodanig komt nu vanzelf een *orde* op. Met of zonder zonde, heerscht er in al wat saamgesteld is, zekere orde. Dit is zoo tot zelfs in de chemische verbindingen, en noch in de dieren-, noch in de plantenwereld is de organische verbinding denkbaar zonder een regel, een wet, een orde, waaraan de existentie onderworpen is. Breuke in deze orde kan leiden tot vernietiging. Zoo nu is het ook in ons menschelijke lichaam, zoo is het ook in onzen menschelijken geest, en zoo is 't ook in alle menschelijke saamleving. Van die orde kwam niet eerst sprake, toen er breuke door zonde intrad, die orde is er altoos, want ze behoort tot het wezen zelf, en die orde kan geen anderen oorsprong hebben, dan in het bestel van Hem, die 't wezen schiep. Daar nu het huwelijk en de gezinscreatie van 't kroost in de natuur der dingen zelve door God is ingeschapen, zoo volgt hieruit, dat ook de orde in het Gezinsleven niet uit ons, maar uit God is. Met verschil

in de toepassing, 't zij zoo, maar dan toch altoos zoo, dat de grondslagen van het saamleven in het gezin van Gods wege in de natuur der dingen, als een van Hem uitgaande wereldorde, gegeven zijn.

Thans is ook die orde helaas al te veel uit zijn voegen geraakt, maar voorshands hebben we natuurlijk alleen te rekenen met de orde, die God besteld had, en die ongestoord door zou zijn gegaan, zoo geen verstoring ware ingetreden. Alzoo geen kinderloosheid, geen jonge man bij een oudere vrouw, geen zwakbloed van een man bij een veerkrachtige Xantippe, zelfs geen weduwestaat of kinderverlies. Al deze gevolgen, die uit de zonde opkwamen, hebben we ons nu voor een oogenblik weg te denken, en zoo huwelijk als gezin- en kinderleven ons te verbeelden in die volkomenheid, die, wanneer de zonde het gezin niet had verwoest, als saambindend ordenend element voor elk gezin zou zijn ingetreden. Zoo nu verstaan, ligt er in de orde van het gezin macht en gezag. Elk gezin had een natuurlijk hoofd en dat hoofd kon niet anders zijn, dan de man, omdat de man èn physiek èn psychisch de meerdere van de vrouw was. Niet, alsof er in de vrouw niet elementen waren, die haar zekere uitnemendheid boven den man gaven, maar dit ging niet door voor het instellen en de handhaving *van de orde.* De man had voor de instandhouding van het gezin te waken en voor de vrouw en kinderen voedsel en deksel te bezorgen; de man had het gezin tegen gevaren van buiten te verdedigen; en van hem moest in alles de leiding en de kracht uitgaan. Maar omgekeerd moest van de vrouw komen, wat de man *niet* geven kon, de teederheid, de versiering, de verhooging van het leven, elementen, die juist dan alleen bloeien konden, zoo de ingestelde orde door het gezinshoofd gehandhaafd werd. Als men zich vader, moeder en zeven kinderen als gezin voorstelt, zal wel niemand zeggen: „Dit is een aaneenrijging van negen individuën", maar dan tast en voelt een ieder, dat, zal 't goed zijn, deze negen personen een organische eenheid moeten vormen, waarin elk deel zijn eigen plaats en roeping heeft. Evenals in ons lichaam oog en oor, hand en arm, been en voet, elk hun eigen roeping hebben te vervullen, en elk lid een eigen plaats in het lichaam inneemt, en het ons hoofd is, dat aan alles saamwerking en goede orde moet verzekeren, zoo is ook hier, in het gezin, elk deel een eigen iets, een eigen plaats innemend, tot een eigen taak geroepen. Buiten zonde zou dit alles dan ook normaal en zonder stoornis gewerkt hebben. Dan kwame uit, hoe

prachtig God de Heer het alles ineen heeft gezet en hoe wel en geleidelijk het alles loopt, indien maar zijn heilige orde stand houdt. Vast staat alzoo, dat wie in het gezin gezag uitoefent, dat doet bij de Gratie Gods, en dat van Godswege in elk gezin een persoon is, die èn de wet stelt èn zoo 't moest desnoods met strenge straf zijn uitgesproken wil handhaaft. Van een aggregatie door een verdrag kan in een gezin geen sprake zijn; huwelijksbedingen blijven nu onbesproken; maar in elk geval sluit een pasgeboren zuigeling in de wieg geen verdrag met moeder of vader en ontegenzeggelijk blijkt hieruit, hoe niet de mensch, maar God en God alleen het gezin uitgedacht, verordend, geschapen en in zijn normaal verband besteld heeft.

§ 5. *Broeders en zusters.*

Doch ook hiermede is niet genoeg gezegd. Er is toch in het huisgezin niet enkel een verhouding tusschen man en vrouw, en tusschen dit ouderpaar en hun kinderen, maar er komt uit het huwelijk ook een verhouding op tusschen de kinderen onderling, als broeders en zusters. Tusschen die broeders en zusters toch komen nieuwe verhoudingen aan de orde. En wel in drieërlei opzicht. Allereerst tusschen de broeders en zusters, die niet maar saam gelijksoortige kinderen zijn, maar die, zijn ze opgegroeid, al aanstonds aan hun sexe een eigen roeping ontleenen. Beide zijn tot omgang en hulpe gehouden, maar de hulpe van de zuster aan den broeder te verleenen, komt zoo heel anders uit en draagt zoo geheel ander karakter dan de hulp, die de zuster van den broeder vraagt. En ook hier heerscht geen willekeur. Bij den broeder vindt ge, in normale toestanden, de meerderheid in physieke sterkte, in intellect, in doorzicht en in wilskracht; bij de zuster meer, wat 't gevoel bevredigt, en wat door teederheid en door innerlijke warmte boeiend is. In de tweede plaats werkt hier het verschil van talent en gave. Niet alle kinderen zijn één in de hoogere vermogens. De Maria- en Martha-type blijft zich steeds onderscheiden. En ook hieruit ontstaat vanzelf een feitelijke orde, doordien een ieder geroepen is den ander naar de mate van zijn talent en gaven te hulp te komen. Doch vooral valt hier nadruk op het derde verschil, dat opkomt uit het verschil in leeftijd. In een zelfde gezin neemt een jonge dochter van 16 jaar een geheel andere positie in, dan een

schootkind van enkele maanden en dit verschil zet zich voort voor al de kleinen tot 5, 6, 7 jaar opgewassen. Het nog zeer jonge kind is van zelf, naar Gods orde, aan de meer volwassene zuster onderworpen. Een jongen van 5, 6 jaar, die twintig jaar later verre boven zijn zusters uit zal steken, is, zoolang hij nog zoo jong is, aan zijn zusters gehoorzaamheid schuldig. En dit wel, omdat vader en moeder het zoo instellen, maar toch, ook al bleef zulk een in- en aanstelling met woorden uit, zoo zou toch reeds uit den aard der zaak het oudere zusje voor haar jongeren broeder zorg moeten dragen en verantwoordelijk zijn, iets wat van zelf medebrengt, dat naar de van Godswege geldende orde de jongste onder de broeders en zusters, in tal van gevallen en bij bepaalde verhoudingen, steeds gehoorzaamheid schuldig zal zijn.

In het Gezin heerscht alzoo niet enkel gezag, maar zelfs een zeer gevarieerd en afdalend gezag. De man draagt als aller hoofd de volstrekte verantwoordelijkheid voor al wat in 't gezin voorvalt. Buur, magistraat of rechter spreken den man als hoofd aan, zoo er klacht is. Onder den man als hoofd is de moeder verantwoordelijk voor wat in 't huiselijke onder haar zorg staat en zoo dikwijls de man er niet is. Dan komt weer het gezag aan de oudste onder de kinderen en daarvan afdalend aan den dan oudere onder de broeders en zusters toe, en zulks wel in dier voege, dat het verantwoordelijkheidsbesef en het ouderbevel de uitoefening van dit afdalend gezag regelt. Vast staat dan ook, dat een oudere zuster, indien in haar bijzijn en met haar weten een jongere broer of zuster zich te ver aan den kant van het water had gewaagd, en zij had den ondeugd niet desnoods met geweld teruggetrokken, zij zelve en ieder met haar, gevoelen zou, dat ze haar zusterplicht had verzaakt en schuldig voor God stond. Een heilige, van God ingestelde orde spreekt hier op gebiedenden toon. Een ieder, die gezond van zinnen is, zegt er amen op. En hier komt dan nog het langzame in de menschelijke ontwikkeling bij. Onder de dieren vestigt zich bij afstamming geen duurzame verhouding, omdat de groei te snel gaat. In het eerste stadium treedt ook bij het dier niet zelden zeer sterke afhankelijkheid, verantwoordelijkheid en saamhoorigheid aan het licht. De klokhen vecht zich dood voor haar kiekens, de moederpoes voor haar jongen, maar behalve dat het manlijk dier hierbij slechts zelden optreedt, is het eigenaardige in deze

dierenwereld, dat de opvoeding en de groei gemeenlijk slechts zeer kort duren en dat de eerst zoo sterk uitkomende gehechtheid en saamhoorigheid soms reeds na korte weken zoo spoorloos verdwenen is, dat algeheele vervreemding intreedt. Bij ons menschen is de langzame groei daarom in de orde der natuur, d. i. krachtens Gods bestel een vast gegeven, waardoor de afhankelijkheid der kinderen van de ouders en hiermede de in die afhankelijkheid gegeven verhouding van gezag en onderworpenheid, een van God over ons geheiligde beschikking is. Op den Paradijs-toestand is alzoo wat de *Naturlehre* ons voorhoudt volkomen van toepassing, en niet ten onrechte heeft Georg Jellinek in zijn te Heidelberg in 1893 gehouden redevoering: *Adam in der Staatslehre*, op het niet te loochenen feit gewezen, dat zelfs nu nog voor een deel de geheele opvatting van de Staatsleer en van het Staatsrecht beheerscht wordt door de voorstelling, die men zich vormt van den eersten mensch. (Deze redevoering is ook opgenomen in de uitgave van zijn: *Ausgewählte Schrifte und Reden*, Berlin 1911, Deel II, p. 23.) Natuurlijk valt deze beteekenis van Adam geheel weg, zoo men zich door Darwin laat verlokken, om het optreden van den eersten mensch niet uit Schepping doch uit Evolutie te verklaren. Maar omgekeerd staat het dan ook vast, dat wie met ons aan de Schepping van den eersten mensch door Gods Almacht vasthoudt, in de positie, waarin Adam en Eva, met hun kroost en hun genealogische nakomelingschap, zich door God geplaatst vonden, het van Godswege gegeven bestel vindt voor de normale saamleving der menschen; mits men, en hierop komt het alleen aan, geen conclusie trekke uit den *gevallen* mensch omdolende in de nu ontadelde natuur. Alleen het normale kan hier regel stellen, en wat Jellinek tegen de dusgenaamde *Naturlehre* op staatsgebied aanvoert, beamen we dan ook volkomen, juist omdat deze *Naturlehre* haar conclusie trok uit den mensch, niet gelijk hij door God in het Paradijs gesteld was, maar gelijk hij door de demonische macht *ontadeld* en door eigen schuld *ontaard* was. Een daaruit afgeleide natuur nu kon niet anders, dan feil gaan.

Ook de voorstelling, die men niet alleen bij Jellinek, maar ook elders aantreft, als bestond de voorkeur der moderne opvatting hierin, dat men thans had ingezien, hoe de menschelijke saamleving niet bestemd was, om stationair en zich zelve gelijk te blijven, maar om, geheel anders, zich allengs van zeer lagen stand naar 't ideaal van

hoogeren stand voort te bewegen, berust op misverstand. Vooral beslist hier de stellige uitspraak van Jezus, dat in het ideale Koninkrijk, dat komt, niet meer ten huwelijk gegeven wordt. Zie Markus 12 : 25, waar letterlijk staat: Als zij uit de dooden zullen opstaan, zoo trouwen zij niet, noch worden ten huwelijk gegeven, maar zij zijn gelijk engelen, die in de hemelen zijn. In dien toestand gaan, wie Jezus toebehooren, niet anders over, dan door het sterven. Die wijze van overgang ware echter, buiten zonde, uitgesloten geweest. De dood is niet anders, dan door de zonde. Voor het overige toont ook het gebeurde met Henoch, dat, ook al treedt de dood niet in, de overgang tot hooger heerlijkheid dan deze aarde biedt, toch te wachten stond. Het is dan ook de Heilige Schrift misverstaan en misduiden, zoo men zegt, dat naar de orde, die de Schrift in beeld brengt, de toestand van den mensch, buiten zonde, stationair zou gebleven zijn. De Paradijs-toestand was volstrekt niet het hoogst-denkbare. Het ideaal realiseert de Heilige Schrift pas in den toestand der dusgenaamde *Heerlijkheid*, die verre boven het Paradijs uitgaat en ons in de openbaring van Johannes geteekend wordt. Het sterkst komt dit natuurlijk uit in wat Jezus over het wegvallen van het huwelijk in dien idealen staat van heerlijkheid zegt. In den toestand, dien God voor deze bedeeling instelde, is het huwelijk de hoofdschakel voor de orde der menschelijke saamleving. Uit het huwelijk vloeit geheel de menschelijke saamleving, zoo ge de zonde wegdenkt, voort. Het huwelijk is het cement, dat het geheele gebouw van den tempel der menschheid vast ineen klemt. Valt nu, naar Jezus eigen betuiging, in den staat van het ideaal geheel het huwelijk, geheel deze band, geheel dit cement der menschelijke saamleving, weg, om door hooger snoer vervangen te worden, dan ziet men hieruit, hoe niets er van aan is, als had de Schrift ons in den Paradijs-toestand een stationair leven zonder ontwikkeling voorgespiegeld, en hoe veeleer de Schrift ons in 't einde een staat van ontwikkeling voorhoudt, die al wat moderne staatsfantasie ons voorspiegelt, verre achter zich laat.

Denkt men er zich nu in, dat van geen val sprake ware geweest, en dat, wat Agustinus noemt de *Civitas Dei* spontaan en even ongestoord als onbelemmerd uit den paradijs-toestand ware opgekomen en in een geregelden loop van eeuwen ware doorgegaan, dan zou in absoluten zin in geheel ons geslacht gezien zijn, wat thans slechts

bij enkele groepen en met name in Israel, en dan nog slechts ten deele zich gerealiseerd heeft, d. i. een genealogische, in geregelden samenhang levende menschenmenigte, die het patriarchale in idealen zin zou hebben doorgezet, en zulks wel onder de wet van de manlijke prioriteit en de primo-genituur. Deze laatste nadere bepaling zou onnoodig zijn geweest, zoo elk huwelijk steeds niet anders geleid had dan tot de geboorte van een enkel manlijk oir. Dit echter was ondenkbaar. Waren toch uit alle echtparen, wel constant, maar dan toch nooit meer dan een tweetal kinderen, het éene van het manlijke, en het andere van het vrouwelijk geslacht geboren, zoo zou er van de opkomst van een uitgebreid menschelijk geslacht geen sprake zijn geweest, tenzij men aannam, dat bij 't uitblijven van den dood, alle eens geborenen eindeloos op deze aarde waren blijven leven. Maar neemt men dit niet aan, en stelt men zich voor, dat achtereenvolgens de eens geborenen, zij 't ook na een zeer lang leven, wel zonder dood, maar dan toch in hoogeren staat van aanzijn, evenals Henoch en Elia, waren overgegaan, dan eischt de uitbreiding van het menschelijk geslacht van zelf de geboorte uit elk echtpaar van *meer* dan twee kinderen. Hiermede echter kwam vanzelf de vraag op naar den voorrang van het éene kind boven het andere. Er moest regeling zijn, er moest zeker gezag tot gelding komen. Vielen nu de ouders weg, en stonden naast elkander een zes-, zeven- of tiental gehuwde kinderen, dan viel òf heel het geslacht uiteen, ofte wel er moest *voorrang* ontstaan, zoodat van zelf een ieder wist, aan wien het gezag toekwam en wien men had te volgen.

§ 6. *De Primo-genituur.*

Dit nu kon wederom òf aan menschelijke keuze hangen, òf zijn beslissing van Godswege erlangen. Het eerste zou nooit dan zeer gebrekkig tot stand hebben kunnen komen, zoolang nog niet alle kinderen van hetzelfde gezin volwassen waren. Vandaar, dat er alleen een beslissing van Godswege over bleef, als de eenige macht, die bepalen kon, welk kind het eerst zou geboren worden. Vandaar de *primo-genituur,* die tevens zich gronden kon in een meerdere uitnemendheid, die God de Heere vaak in den eerstgeborene legde; iets, wat zelfs na den val nog zeer dikwijls gezien is, maar buiten val gerekend vaste regel had kunnen

zijn. Tweeërlei vloeide alzoo ineen. Het was God en God alleen, die vaststelde, wie het eerst het levenslicht zou zien en het was evenzoo God en God alleen, die de superioriteit in den eerstgeborene scheppen kon. Hiermede hangt te saam, dat 't *Prototokos*, d. i. het eerstgeborene in *tweeërlei* opzicht een eeretitel van den Christus is geworden. In Col. 1 : 15 wordt van den Christus gezegd: Dewelke *de eerstgeborene* is onder alle creaturen, zijnde het beeld des Onzienlijken Gods. En in vs. 18 wordt de Christus wederom geëerd als *de eerstgeborene*, maar nu krachtens zijn opstanding als de eerstgeborene uit de dooden en alzoo in de nieuwe schepping. Dat nu, hetgeen ons in onze zondige verbrokkeling van de primo-genituur overbleef, aan veel onzekerheid is blootgesteld en aan menschelijke wet nadere bepaling moest ontleenen, wordt hiermede niet ontkend. Vastgesteld wordt alleen, dat er 1° meerdere zonen naast elkaar moesten komen te staan, 2° dat God alleen bepaalde, wie het eerst het levenslicht zien zou, en 3° dat God alleen macht had, om zijn gezag in den oudsten zoon te fundeeren door hem voor de uitoefening van dat gezag ook de hoogere qualiteiten te verleenen. Doch eenmaal de prioriteit van den zoon boven de dochter en de primo-genituur vaststaande, trad er alzoo een vaste orde in, die ons menschelijk geslacht in organische eenheid onder vast levensverband tot één geheel saamhield. Uit het gezin kwam de familie, uit de familie het geslacht, uit het geslacht de stam, en uit den stam geheel de saamhoorende groep, van de *Beni*, d. z. de afstammelingen, op, gelijk Israël dan ook alleen heeten bleef: de *Beni Israel*. En alle deze groepen saam, allicht naar werelddeelen ingedeeld, zouden dan in geregelden saamhang de ééne menschheid, het ééne menschelijk geslacht, als wèl ineensluitend geheel en onder één eenhoofdig gezag gevormd hebben. Niet, alsof dit een stationairen toestand, en reeds een voleinding zou gegeven hebben. Ook afgescheiden toch van den ommekeer, dien de zonde in alle verhoudingen teweeg bracht, doet de Heilige Schrift ons *trappen* van volmaaktheid kennen. Vooral in het hoofdstuk van den lofzang der Liefde 1 Cor. XIII blijkt dit. Daar toch betuigt de apostel: „Hier kennen wij ten deele, doch wanneer het volmaakte zal gekomen zijn, dan zal hetgeen ten deele is, te niet gedaan worden. Toen ik een kind was, sprak ik als een kind, was ik gezind als een kind en overleide ik als een kind, maar toen ik een man ben ge-

worden, zoo heb ik te niet gedaan, hetgeen des kinds was; want wij zien nu als in eenen spiegel in een duistere rede, maar alsdan zullen wij zien aangezicht tot aangezicht; nu ken ik ten deele, maar alsdan zal ik kennen, gelijk ook ik gekend ben", d. i. in absolute volmaaktheid. Dat deze realiseering van het hoogste Goddelijk ideaal, na de intreding van de zonde, niet meer *spontaan* komen kon noch kan, en alzoo gebonden is aan de tusschenin tredende komst van den Christus, spreekt van zelf. Maar denkt men zich de zonde als niet gekomen, dan is het eer van zelf sprekend, dat deze voleinding in den band der oneindige liefde, uit de eigen aandrift, die God in het leven der menschheid had ingeschapen, zich geopenbaard zou hebben. Het zou alles uit de Schepping zijn opgekomen, en in het Koninkrijk van God Almachtig voleind zijn geworden.

§ 7. *De Beni.*

Het ideaal, waarnaar ook nu weer de Pacificisten grijpen, zou dan vanzelf gerealiseerd zijn. Iets, wat te meer begrijpelijk wordt, zoo men er op let, hoe aan den eersten mensch, zelfs na zijn val, een leven van meer *dan negen eeuwen* ten deel viel. Gerekend over de zestig eeuwen, die thans achter ons liggen, zou zich deze ongestoorde ontwikkeling derhalve allicht onder niet meer dan een tiental hoofden van ons geslacht hebben voortgezet. Nu is het opmerkelijk, hoe in Israel dit genealogische type van menschelijke saamleving, zij 't al op gebrekkige wijze, zich vernieuwd heeft. Niet enkel bij Israël, ook elders heeft lange jaren het genealogisch verband den toestand van groote groepen van verwante stammen beheerscht. Maar opmerkelijk is 't toch, hoe sterke nadruk op dit genealogisch verband, onder leiding van de Openbaring Gods, vooral bij Israel gelegd is. Reeds wezen we op den naam *Beni Israel*, d. w. z. kinderen Israels, die eeuwen na Jacobs dood, nog altoos aan heel het geslacht gegeven werd. Groepsgewijze bleven in Israel de stammen een indeeling maken, die aan onze indeeling van het land in gewesten herinnert. En wel was de onderindeeling van deze stammen in geslachten niet bij alle geheel gelijk, maar over het algemeen bleef toch de indeeling van gezin, familie, geslacht en stam standhouden en zoo leverde Israel, althans tot op de ballingschap, een

volksbeeld, dat denken liet, hoe geheel de menschheid onder één gezag had kunnen saamleven, indien de verstoring en breuke door de zonde maar niet ware ingetreden. Toch houde men hierbij wel in het oog, dat toch ook bij de Beni Israel de herkomst in het verleden slechts zeer ten deele terugloopt. Wel toch komt Terah, de overgrootvader van Israel, niet als een autogoon in de Schrift voor. Veeleer wordt tot op Adam toe het geheele geslachtsregister van Terah, terugloopend tot op Noach en Sem, in Gen. XI, en wordt het van Noach terugloopend tot op Adam ons in Gen. V medegedeeld, maar met al wat achter Abraham lag wordt in Israëls historie verder niet gerekend.

Wat in Abraham, Isaac en Jacob optreedt, omvat niet de menschheid, maar wordt van de menschheid geïsoleerd. Wel met het doel, om later in Abraham toch „alle geslachten des aardrijks te zegenen" zie Gen. XII : 3, maar niettemin zijn en blijven de Beni Israël een op zich zelf staande volksgroep; en de band, die alle volken saambond, komt hier alleen in 't profetisch ideaal naar voren, terwijl overigens geheel ons menschelijk geslacht in brokstukken ligt uiteen geslagen.

§ 8. *Wereldrijk, Pacificisme en Parousie.*

Op dit standpunt nu treedt tweeërlei voorstelling op van het proces, dat uit deze verbrokkeling tot herwinning van de eenheid leiden kon. De ééne is ons geopenbaard in de H. Schrift, en de tweede komt onder allerlei vorm uit de met haar huidig lot ontevreden wereld op. Gedurig poogde de eenheidsgedachte weer naar voren te dringen en trad naar buiten in de reusachtige oude rijken der wereldveroveraars, en in de zoo machtige conceptie van het wereldrijk. We behoeven slechts Alexander de Groote en Napoleon te noemen, om het beeld van de stichters van een wereldrijk voor ons te halen, en van zulk een wereldrijk brengt niet alleen der Romeinen Keizerlijke heerschappij en het „heilige Römische Reich", gelijk we zagen, ons de heugenis, maar schijnt ook Groot Brittanje ons steeds meer op nieuw het beeld te willen voorhouden. Met zijn territoir van over de dertig millioen □ K.M. en zijn bevolking van over de vier honderd millioen, overtreft Groot

Brittanje nu reeds zeer verre, wat in oude tijden, wat in de Middeneeuwen, en na de Middeneeuwen in Spanjes wereldmacht, als wereldrijk aanschouwd was; terwijl naast Groot Brittanje ook Rusland steeds reusachtiger omvang en steeds sterker bevolking erlangt, en nu reeds over de honderd zeventig millioen zielen beheerscht op een territoir van bij de 23 millioen □ K.M. En naast deze indrukwekkende realiteit loopt dan het Kosmische Pacificisme, dat niet alleen den krijg bannen en eeuwigen wereldvrede waarborgen wil, maar in hoog gespannen fantasie veel verder vooruit grijpt, en zich nu reeds op Vredesconferentien, door het Hof van Abitrage, en zooveel meer, heel de wereld te omspannen denkt, en er van droomt, om een alle land omvattende wereldconfederatie of statenbond in het leven te kunnen roepen, ja zelf reeds plannen ontwierp, om alle vloot en leger af te schaffen en niets dan een kleine, centrale militaire macht ter beschikking van het wereldbestuur te laten, om, bleek het noodig, een weerspannige groep of een ruziemakend volk door geweld tot rede te brengen. Al te gader Evolutiegedachten, die zoover ze vrede beoogen, toe zijn te juichen, maar voor het overige, in zooverre ze een nieuwen Statenbouw willen ontwerpen, als hersenschimmig zijn af te wijzen. Het contrast is dan ook merkwaardig. In de wereld der fantasieën nooit anders dan al grootscher scheppingen van een wereldrijk en mondiale federatie, en daartegenover in de realiteit nooit anders dan steeds machtiger vloten en steeds reusachtiger legers door rijk na rijk gewapend, als om de idealen van het Pacificisme te beschamen. Toch ligt de oorzaak van deze pijnlijke misrekening voor de hand. De mannen der Evolutie kennen geen schepping Gods en geen afdolen van den mensch van God. Ze zien daardoor niet en ze kunnen niet zien, dat een knak in het organisme der menschheid alle kans op normale en geregelde ontwikkeling afsneed. Der Pacificisten ideaal is op zichzelf ook het onze. Ook wij gelooven aan een wereldrijk, en ook wij gelooven aan den eeuwigen vrede, edoch nooit anders dan als vrucht van het Kruis. De jammerlijke ontwrichting van het Gezin, de Familiën, de Geslachten en het stamleven, vindt haar oorzaak in demonische inwerkingen, en niet de gewone mensch, maar alleen Christus zal eens die demonische inwerking voor altoos te niet doen. Dit zegt ons de profetie van Zijn wederkomst. Dan komt het oordeel en saam met dat oordeel de wederopstanding. En dan treedt van zelf het koninkrijk van eeuwige vrede in. Eer niet.

§ 9. *De Gemeene Gratie.*

De staat van zaken, die met de breuke door den val in zonde intrad en die moet voortduren tot de wederkomst van Christus ten oordeel en de openbaring van het heilige Koninkrijk van God, dat alsdan heel het menschelijk geslacht zal omvatten, leidt alzoo tot een toestand van steeds voortgaande ontbinding, die zonder tusschen tredende genade, onze menschelijke saamleving in de verwildering van het Barbarisme zou hebben doen ondergaan. Wat de Heilige Schrift ons omtrent de algemeene toestand bij het opkomen van den zondvloed bericht, toont dit klaarlijk. Of leest men niet in Gen. VI : 5, „dat de boosheid der menschen menigvuldig was op de aarde en al het gedichtsel der gedachten zijns harten te allen dage alleenlijk boos was," en zulks niet als het oordeel van een pessimist onder de menschenkinderen, maar als het oordeel van den Kenner van aller harten. Er volgt toch in vers 6: „Toen berouwde het den Heere, dat Hij den mensch op de aarde gemaakt had en het berouwde Hem aan Zijn hart." Die vergiftigde wereld is toen in den zondvloed ondergegaan, en na den zondvloed trad in, wat de Calvinisten noemen, de *Gemeene Gratie*, gegrond in het Verbond, waarvan we in Gen. IX : 8 v.v. lezen: „Ziet, ik richt mijn Verbond op met u en met uw zaad na u, dat niet meer alle vleesch door de wateren van den vloed zal worden uitgegroeid." Over deze *Gemeene Gratie* is de noodige toelichting door mij gegeven in een werk uit drie deelen bestaande, dat, onder dezen titel, in 1902 bij J. H. Kok te Kampen het licht zag. Er is daarom geen reden, dit gewichtig onderwerp hier nogmaals in bijzonderheden uiteen te zetten. Volstaan kan daarom met te constateeren, dat deze *Gemeene Gratie* gestrekt heeft om, niettegenstaande de breuke, die de zonde sloeg, en in haar verwoesting voortzette, nochtans een menschelijke saamleving mogelijk te maken; in die menschelijke saamleving de ontplooiïng te doen plaats hebben van de krachten, die God, de Heere bij de Schepping in den mensch gelegd had; het terrein te scheppen voor de bijzondere genade, voor de komst van het volk Israëls en voor een leven van de kerk des Nieuwen Verbonds; en voorts in de historie van ons menschelijk geslacht door Christus' kerk zulk een verloop mogelijk te maken, dat ten slotte de Parousie en hiermede de Voleinding zal kunnen intreden.

In dien door de Gemeene Gratie geschapen toestand wortelt nu, en met zulks als het voornaamste resultaat, de opkomst van het Staatkundig leven der onderscheiden volkeren, gelijk zich dit staatkundig leven uit het gezinsleven onder de leiding van Gods voorzienig bestel, in het kader van zijn wereldorde, ontwikkeld heeft. De hoofdvraag, waarop het hierbij aankomt, is nu maar, of er al dan niet een volstrekt gezag is, dat niet alleen voor den enkelen mensch, maar ook voor alle vormen der menschelijke saamleving recht en wet stelt, en voorts beschikt over een machtmiddel, om zich te handhaven, desnoods door vernietiging van wie onder menschen dit gezag weerstaat, d.i. door vrijheidsberooving, persoonsaantasting en des vereischt, door toepassing van de doodstraf. Zulk een gezag nu is niet op te richten door overeenkomst of verdrag. Al kwamen alle menschen er saam toe overeen, nog zouden ze elk recht missen, om met elkaar af te spreken, dat in zeker bepaald geval A het recht zou hebben om B te dooden. De mensch uit zichzelf mag geen doodslag begaan, en ook alle menschen saam missen daardoor elk recht, om bij afspraak de doodstraf te verordenen. Evenmin kunnen de menschen bij afspraak aan wien ook het recht geven, om een burger van zijn vrijheid te berooven of hem zijn goed af te nemen. We komen hierop terug, maar de Sinaitische geboden: Gij zult niet doodslaan, Gij zult niet stelen, enz., ontnemen aan al wat mensch is elk recht, om ooit bij afspraak of contract zulks te gedoogen. Valt alzoo alle verdragsmogelijkheid hier weg, dan blijft slechts één van deze twee over, òf dat een geweldenaar tegen alle hooger recht en heilige zeden in, zich een gezag om al zulks te doen, met geweld toeeigent, of te wel dat het God is, die krachtens scheppingsrecht een orgaan instelt, waardoor zijn Goddelijk gezag zal gehandhaafd worden. Wie nu het eerste kiest, komt uiteraard tot een constitutie van de menschelijke saamleving, waarbij van recht geen sprake is en alleen geweld en overmacht beslist, d.i. tot een nedertrekking van onze menschelijke saamleving tot het dierlijke, tot een te niet doen van de zedelijke rechtsfactoren, en tot een onduldbare zelfverlaging van onze menschelijke existentie. Op dit standpunt toch is er geweldenarij niet enkel in den aanvang, maar gaat deze geweldenarij steeds door, en zou ook nu nog op de vraag: Waarin rust het gezag van den magistraat? geen ander antwoord zijn te geven, dan *in overmacht*. En wel met dien verstande, dat een ieder, die dorst en kon, onbetwistbaar recht zou

hebben, om het bestaande rechtssaamstel onderstboven te keeren en er het zijne voor in de plaats te stellen. Het zou uitloopen niet enkel op Anarchisme, maar op Nihilisme. Elke redelijke rechtsgrond toch zou van onder het gezag wegvallen. Daar er nu, valt deze contractueele grondslag weg, geen andere denkbaar is, of verblijft, dan de belijdenis, dat er een God is, die ons menschelijk geslacht schiep en dat Hij als onze Schepper over heel ons geslacht het absolute zeggenschap bezit, zoo ontstaat van zelf de vraag, waar en op wat manier de Almachtige God dit Zijn gezag onder ons ingesteld heeft, en op die vraag blijkt ons in het Gezin het eenig mogelijke, maar dan ook het afdoende antwoord gegeven te zijn. Het gezin is niet een vinding of constructie van den mensch, het gezin is een Schepping Gods; in dat gezin is een orde ingesteld; en van die orde is het natuurlijk hoofd aangewezen; zoodat niet de mensch, maar God alleen, niet enkel de Gezinsorde vaststelt, maar ook den voortgang en overgang van het gezag uit het gezin in den breederen kring der geslachten.

§ 10. *De Tien Geboden.*

Tweeërlei vooral vereischt hier nadruk. In de eerste plaats moet toch gewezen worden op de Tien Geboden. Voor wie uit de Schrift leeft, zijn die Tien Geboden, geen menschenvondst, maar rechtstreeks van God afkomstig en door Zijn Goddelijk gezag verordend. Verordend voor Israël, dat zij toegegeven, en niet alleen de aanhef, maar zelfs de inhoud van meer dan één gebod, met name die van het 4e, 5e en 10e wijst dit uit; maar toch van zoo algemeene strekking, dat men onder de Christenen niet geaarzeld heeft, om ze voor alle eeuwen en voor alle volken geldig te verklaren. Nu is in deze Tien Geboden het gezag Gods gesteld tegenover alle cardinale overtreding van Gods recht, maar, en dit is het opmerkelijke, waarop dusver veel te weinig de aandacht is gevestigd, er komt in deze reeks van tien, geen enkel afzonderlijk en opzettelijk gebod voor, dat het volk zich te onderwerpen heeft aan zijn overheden en haar gezag heeft te eerbiedigen. Toch kon zulk een gebod niet uitblijven. Het volk, dat zich in de woestijn van Sinaï bevond, toen de Wet der Tien Geboden werd afgekondigd, was opstandig van geest en vergreep zich keer op keer aan het gezag. Mozes en zelfs Aäron, de hoogepriester, vervielen

in gelijke zonde. Is het dan denkbaar, dat in deze Grondwet alle primaire zonde van moord, diefstal, echtbreuk, afgoderij, enz., met name zou bestreden zijn, maar dat de plicht der onderwerping aan het door God over Israël ingestelde gezag zou zijn uitgelaten. Dit kan niet. Geen generale wetgever, welke ook, slaat dit heel den Staatsbouw regelende en beheerschende beginsel over. Maar voor wie dit toestemt, volgt hieruit derhalve, dat het gebod der onderwerping aan het Geordend gezag, nu 't niet afzonderlijk is opgenomen, noodzakelijkerwijs vervat *moet* zijn in één der gegeven geboden. En gaat men hier van uit, dan is het immers geen oogenblik twijfelachtig, of het schijnbaar ontbrekende gebod schuilt in het vijfde, in de woorden: *Eert uw vader en uwe moeder.* Zoo en niet anders is het dan ook steeds door alle kerken verstaan. Zoo spreekt ook de Heidelbergsche Catechismus het uit in het antwoord op vraag 104: Wat wil God in het vijfde gebod? t. w. „Dat ik mijn vader en mijn moeder, en *allen, die over mij gesteld zijn*, alle eere, liefde en trouwe bewijze en mij hunner goede leere en straffe met behoorlijke gehoorzaamheid onderwerpe, aangezien het Gode beliefd heeft, ons door hun hand te regeeren." Alle twijfel valt hier alzoo weg. In het vijfde gebod is de gehoorzaamheid aan den van God gestelden magistraat ons bevolen, en wel zoo dat dit bevel, dat primordiaal in de orde van het gezin school, als nu het uit gezinsleven op volk en staat is overgegaan. Daar nu het gezag in het gezin niet op menschelijke verzinning, maar uitsluitend op Goddelijke daad berust, zoo is hiervan het onmiddellijk gevolg, dat ook het gezag van den magistraat zijn grond vindt in Gods bestel en daarin alleen. Dit punt ontvangt bij de bespreking van de souvereiniteit breedere toelichting. Vooral het „bij de gratie Gods" der koningen mag hier niet worden misverstaan. Maar reeds uit het vijfde gebod blijkt dan toch, dat het Overheidsgezag zijn wortel in het gezinshoofd vindt, en dat het derhalve niet een menschelijke vinding of instelling, maar uitvloeisel van Goddelijke daad is. Een conclusie, die versterking vindt in Gen. IX : 5, 6, waar de moord met doodstraf bedreigd wordt, een uitspraak, waarin met name Luther zeer terecht een nadere instelling van de Overheid erkend heeft. De quaestie van de doodstraf is in dit verband dan ook van zoo overwegend gewicht, dat het nauwelijks te verstaan is, hoe geleerden van naam, die zich anders gemeenlijk op Christelijk standpunt plaatsen, op dit punt geaarzeld

hebben, en de beteekenis van deze Goddelijke uitspraak blijkbaar niet hebben doorzien. Aanstonds moet daarom in de tweede plaats het opmerkelijk feit naar voren getrokken, dat in het Gezinsrecht ook het recht van de doodstraf school. Van Juda staat in Gen. XXXVIII : 24 opgeteekend, dat hij als stamvader niet aarzelde, zijn dochter Thamar ter dood te veroordeelen, toen zij betrapt bleek op hoererij en uit deze hoererij zwanger was geworden. Juda's eigen zonde doet hier niets ter zake, duidelijk bleek toch, dat hij als vader zich het gezag en het recht toekende, om zijn dochter ter dood te veroordeelen, ter bestraffing van eene door haar begane zonde.

§ 11. *De patria potestas.*

Vooral Deut. XXI : 18—21 strekt hier ten bewijze, dat Juda's uitspraak niet een uiting van simpele woede, maar wel ter dege een rechtsduiding was. Hier toch wordt, niet in het historisch verhaal, maar in de wetgeving zelve vastgesteld, dat zoo iemand „een wederspannigen, moedwilligen zoon" heeft, die weigert te gehoorzamen, en zelfs door huiselijke kastijding niet tot rede is te brengen, hij met zijn vrouw dat onhandelbaar kind naar de poorte moet brengen, daar zijn onhandelbaarheid aan de lieden van de Poort moet uiteen zetten, en dat deze dan op de enkele aangifte der ouders, en zonder eenig nader onderzoek of nader bewijs, den kwaadwilligen zoon steenigen zullen, tot hij sterft. Het is derhalve niet zoo, dat vader en moeder hun kind bij den rechter aanklagen, en dat deze vonnis velt. Nog eer zij aan de Poorte komen, staat het vast, dat hij sterven moet. Niet de burgers van de stad, de ouders alleen beslissen hierover. En de eenige verzachting, die door het geordend rechtsverband wordt aangebracht, is dat de ouders: 1°. hun kind niet aan huis mogen dooden, wat allicht op moord in woede zou uitloopen, en 2°. dat als zij, als ouders, hun kind ter dood veroordeelen, niet zij, maar op hun gezag en last de burgers den weerspannigen zoon steenigen, zoodat er in zooverre reeds deze verzachting van zeden is, dat niet de ouders zelve het vonnis executeeren. Zie Prof. Dr. Traut Buhl, *Die Sociale Verhältnisse der Israeliten*, Berlin 1899, blz. 29 v.v. Juist zooals ook nu de rechter niet zelf met het zwaard slaat, maar dit overlaat aan den beul. Iets, waaruit men wederom ziet, hoe onnadenkend nog

altoos meer dan één zulk een ordinantie opvat. Of is het niet voorgekomen, dat zelfs door een geloovig belijder eens werd voorgesteld, dat de rechter desnoods zelf den ter dood veroordeelde aan den galg zou moeten hangen. Nu houde men wel in het oog, dat dit jus vitae ac necis van den vader, toegepast op zijn eigen kind volstrekt niet enkel onder de patriarchen, en alleen bij Israel voorkwam, maar gemeen recht bij schier alle volken is geweest. Volgens Aeschines, *c. Timaeum c. 74*, had de Grieksche vader het volstrekte recht, zijn dochter het leven te benemen, zoo zij niet tot aan den trouwdag haar onschuld onbevlekt had weten te bewaren. Dit wordt ons gemeld uit Athene, en zulks nog wel zelfs uit de dagen van Solon, dus niet als een verouderd gebruik. Dat de *patria potestas* ook in het oude Romeinsche recht het *jus vitae ac necis* insloot is van algemeene bekendheid, en al is dit krasse recht later onder de Keizers ingekort, en ten slotte zoo goed als in onbruik gekomen, het feit ligt er dan toch toe, dat in een kring, waarin de rechtsontwikkeling het scherpst was doorgevoerd, het recht van den vader om als hoofd van 't gezin zijn eigen kind te dooden, in den aanvang algemeen erkend werd. Nu ligt er uit den aard der zaak niets vreemds in, dat dit *jus vitae ac necis* ten slotte als vanzelf verdween. Wel bezien had het terstond gestuit moeten zijn, zoodra er een Overheid verscheen, die zelfs over den Vader optrad, maar het feit vooral, dat ook onder de leiding van de Overheid zulk een recht nog in lengte van jaren aan den vader verbleef, en dit nog al bij het juridisch meest ontwikkeld volk, toont dan toch sterker dan iets anders, hoe van meet af het Overheidsrecht in het hoofd van het gezin gefundeerd was, met het recht van levensbeschikking incluis (zie P. F. Gerard, *Manuel de Droit Romain*, 2e ed. Paris 1898 p. 132 v.v.) *Troplong* in zijn *De l'influence du Christianisme sur le droit civil des Romains*, Paris 1893, p. 258, wijst er dan ook op, hoe Brutus zijn zoon doodde uit politieke oorzaak, en hoe Cassius desgelijks deed, omdat zijn zoon de partij der Agrariërs gekozen had. En zulks niet in een aanval van woede, maar gelijk Troplong opzettelijk opmerkt: „l'on avait vu Cassius traduire son fils devant son tribunal domestique adhibito propinquorum et amicorum consilio." Men onderschatte het gewicht hiervan niet. Er blijkt toch uit, dat naar oorspronkelijke opvatting van het juridisch 't scherpst ontwikkelde volk, het vaderlijk gezag in het gezin volstrekt niet alleen een huishoudelijk en paeda-

gogisch karakter droeg, maar rechtsinstelling en rechtshandhaving bedoelde. Iets, waarop te meer nadruk moet worden gelegd, omdat het gezin een rechtstreeksche formatie van Gods almachtige beschikking is, en hieruit dus blijkt, hoe God zelf in den eersten levenskring van de door Hem ingestelde wereldorde een stellig gezag besteld heeft, door dit gezag de wet doet stellen, en het gestelde recht door straf, desvereischt zelfs door de doodstraf, handhaaft. Vooral dit laatste is daarom van zoo ernstige beteekenis, omdat men andere kastijdingen nog paedogogisch kan verklaren, maar uiteraard al zulke verklaring van zelf wegvalt, indien vonnis geveld wordt en men tot executie met doodstraf komt. Hier toch valt elk paedagogisch argument weg en grijpt opoffering van het individu voor de goede rechtsorde plaats, d.i. alzoo handhaving van de rechtsorde door het gezag, dat haar instelde, ten koste zelfs van het leven van het individu. Juist alzoo datgene, wat nooit en op geenerlei wijze uit afspraak, verdrag of overeenkomst is af te leiden. Zelfs kan kwalijk ontkend, dat ook de bloedwraak en het jus talionis hiermede saamhangen. Dat deze vorm van executie vanzelf wegvalt, waar de hoogere Overheid optreedt en in staat blijkt, in breeder kring het recht te handhaven en executie op den misdadiger toe te passen, behoeft hier wel geen herinnering, maar te loochenen valt niet, dat ook hier overgangstoestanden kunnen intreden, waarin met recht wel de Overheid de rechtspleging van het gezinshoofd overnam, maar nog over geen genoegzame machtsmiddelen beschikte, om het geldende recht te handhaven. Dan toch werden gewijzigde toestanden geboren, die de oude rechtsorde nog ten deele deden naleven. Ook op dit punt blijkt, wat Israël betreft, hoe wel de oude vorm nog nawerkte, maar toch hooger recht het misbruik reeds keerde.

§ 12. *De Goddelijke oorsprong.*

Voegt men nu deze beide gegevens saam, ten eerste, dat in de Wet van de Tien Geboden het overheidsgezag nog geheel in het gezinsgezag schuilt, ja, er in besloten lag, en ten andere, dat het gezinsrecht oorspronkelijk het recht, om met den dood te straffen, in zich droeg, dan is hiermede, voor wie belijdt, dat de mensch niet door *Evolutie*, uit het dier opkwam, maar „in staat van rechtheid” van Godswege

door *Creatie* naar Zijn beeld is voortgebracht, de Goddelijke oorsprong van alle overheidsgezag uitgewezen. Dan toch was de ouderlijke macht niet een soort regeling van de orde in de huishouding, maar een rechtsbedeeling van de hoogste orde. Men mag derhalve niet zeggen, dat het gezin slechts een *Urbild* van den Staat was. Veeleer lag alle Overheidsgezag oorspronkelijk in het gezin gefundeerd, en is het eerst later uit het gezinsleven in zijn breederen, meeromvattenden vorm overgegaan. Hierbij nu is en blijft 't hoofdzaak, dat de orde in het gezin physisch en psyschisch door God zelf is ingesteld, zoodat deze Goddelijke oorsprong van het gezinsgezag van zelf overgaat op alle gezag, dat uit dit gezinsgezag opkwam.

Nu is het gezag, dat de Vader van Godswege over zijn kind ontving vanzelf in rechte lijn afgedaald, zoodat het aldra ook het gezag over den kleinzoon, achterkleinzoon, enz. in zich hield. Normaal zou dit gezag zich alzoo genealogisch over de geslachten en stammen en hierdoor ten slotte over heel de menschheid hebben uitgebreid. Van zulk een genealogische uitbreiding van het gezag zijn echter slechts beperkte sporen in de historie aanwijsbaar. Zelfs onder Israël was het reeds te ontredderd en misvormd. Wat als normale orde was ingezet, is abnormaal geworden, en zonder intreding van het buiten de familie opkomend Overheidsgezag zou alle menschelijke saamleving ten slotte ontredderd zijn geworden. De poging toch door Hubert Languet in zijn *Vindiciae contra Tyrannos* aangewend, om hetgeen in Israël voorviel tot algemeenen rechtsregel om te stempelen, is als mislukt te beschouwen. Iets, wat daarom van gewicht is, omdat Languet op bl. 74 (editie van Treitschke, Leipzig 1896) ook wel wees op hetgeen in het Heidenland voorviel, maar toch niet dan zeer vaag en oppervlakkig, zoodat hij de eigenlijke bewijskracht voor zijn gevolgtrekking wel ter dege zoo goed als alleen putte uit hetgeen ons omtrent Israël geboekt staat. En dit beroep nu gaat daarom niet op, omdat hetgeen de H. Schrift ons omtrent Israël meldt, geheel onder de bedeeling der Bijzondere genade valt, en uit dien hoofde nooit bewijs kan leveren voor hetgeen bij alle overige volkeren plaats greep onder de bedeeling van de Gemeene Gratie. Bij Israël is God de Heere tusschen beide getreden, om door de Urim en Thummim, door het lot, door de profetie, en door rechtstreeksche openbaring *ad hoc*, het historisch proces in Israels volksleven te beheerschen. Hier is Goddelijke tusschenkomst. Hier is Goddelijke

openbaring. Hier is rechtstreeksche aanwijzing van personen met onderscheiden opdracht. Juist echter, omdat al wat in verband hiermede in Israel plaats greep en doorleefd werd, een geheel eenig en exceptioneel karakter draagt, is het ongeoorloofd, hieruit vaste gevolgtrekkingen af te leiden voor het karakter en de qualiteit van het Overheidsgezag, dat op verschillende wijze bij alle volken allengs intrad. Bij alle deze volken toch ontbreekt dit buitengewone van het bijzondere Godsbestuur, en moet geheel het historisch verloop herleid worden tot den geheel gewonen loop van Gods Voorzienigheid. Vooral tegen elk door niets gerechtvaardigd spel met de gangbare formule: „Bij de gratie Gods" moet hier ten strengste gewaakt. Elke vorstelijke aanmatiging toch op dit punt strekt niet, om Gods majesteit naar recht te verheerlijken, maar om, in strijd met recht en waarheid, aan een gekroond persoon of aan een vorstelijk Huis een autoriteit te bestendigen, die elk hoogere qualiteit mist. In Israel is Goddelijke aanwijzing van de personen, bij Saul door het lot, bij David door de Profetie, doch alle geestelijke, bijzondere inmenging ten deze onder Israel doelt eeniglijk op den Messias, en strekt, om tot in zijn diepsten wortel het Koninkrijk van Christus als van Goddelijken oorsprong te doen uitkomen. Juist daarom echter mag dit nimmer op andere staatshoofden worden overgedragen en in het gemeen moet daarom afgekeurd, dat een Calvinistische Schrijver, als Languet, zich zoo vaak laat verleiden, om het gezag van den gewonen magistraat met wat aan Israels bijzondere openbaring ontleend was, te willen steunen. Principieel lag er een Goddelijke opdracht van gezag voor Adam in het feit, dat hij de eerste mensch was, en evenzoo kan men zich ten deze op Noach beroepen, doch reeds bij Abraham verkrijgt de roeping, die hem ten deel valt, een geheel bijzonder karakter. Wel is het de stellige uitspraak der Schrift: „Door Mij regeeren de Koningen en stellen de vorsten gerechtigheid; door Mij heerschen de heerschers en de prinsen, al de rechters der aarde." (Spreuken VIII : 16). Hierin ligt echter in 't minst geen bijzondere roeping aangeduid. Juist het feit, dat hier van alle vorsten en alle rechters in het gemeen gesproken wordt, bewijst ten stelligste, dat hier nooit anders bedoeld kan zijn, dan hetgeen geschiedde onder Gods Voorzienig bestel, dat over alle volken en alle personen gelijkelijk uitgaat.

§ 13. *Bij de Gratie Gods.*

Elke aarzeling is op dit punt dan ook volstrekt ongeoorloofd. Alleen, waar buitengewone, rechtstreeksche roeping of openbaring plaats greep, gelijk in Israël, zou 't „Bij de gratie Gods" kunnen beteekenen, dat een supranatureele beschikking een persoon of Huis met het hoog gezag bekleed had. Voorzoover nu, except bij Israël, bij niet een eenig Vorst of Vorstelijk Huis zulk een toebedeeling van het hoogste gezag op buitengewone wijze heeft plaats gehad, zoo volgt hieruit, dat in den gewonen koninklijken titel de uitdrukking „Bij de Gratie Gods" nimmer in zulk een exceptioneelen zin mag worden verstaan. Eer nog zou van een vader en moeder in hun gezin kunnen gezegd worden, dat zij „bij de Gratie Gods", en dan in rechtstreekschen zin genomen, aan het hoofd van hun gezin waren gesteld, daar toch de schenking aan het ouderpaar van een kind altoos een rechtstreeksche scheppingsdaad Gods onderstelt. Alle opdracht daarentegen van het Hoog gezag aan een Vorst in persoon of aan zijn Huis is altoos gebonden aan een menschelijke handeling, en kan nimmer uit een daad Gods, die buiten de gewone orde der dingen, *ad hoc* plaats greep, worden afgeleid, wijl, buiten Israël, nimmer en nergens zulk een persoonlijke rechtstreeksche aanstelling van Godswege heeft plaats gevonden.

Toch gaat het evenmin aan, de opdracht van het Hoog gezag op één lijn te stellen met alle overige Providentieele beschikking op oeconomisch, wetenschappelijk of aesthetisch terrein. De tegenstanders van de formule „Bij de Gratie Gods" waren steeds gereed met de opmerking, dat er ten deze niet alleen van geen bijzondere aanstelling sprake was, maar dat zelfs de Providentieele handeling hier elke bijzondere waarde miste, daar zij immers geheel op een zelfde lijn stond met elke hoogere roeping, die op welk terrein ook, den enkelen persoon ten deel viel. Wie een groot landgoed bezat, en beheeren moest, had vanzelf autoriteit, om personen tot den arbeid aan te stellen, de regels te bepalen, waaraan de te leveren arbeid beantwoorden moest, en met de vrucht van den arbeid te handelen naar welgevallen. Hier was dus óók een hoofd met zeggenschap, juist zooals op den troon. Op wetenschappelijk gebied hebben mannen als Thomas van Acquino, Calvijn, Leibnitz, Kant of wie men wil, on-

getwijfeld groot gezag uitgeoefend en als erkend hoofd een geheele school van volgelingen ingeleid en beheerscht. Op muzikaal gebied kan hetzelfde van Bach en Wagner gezegd worden. En zoo is er letterlijk niet één enkel terrein van menschelijke orde op te noemen, waarop niet nu en dan erkende hoofden optreden, die een geheelen kring beheerschen. Dit gaat zelfs door op zuiver technisch gebied, en op het gebied van den handel. Kortom, er is niet één gebied denkbaar, waarop niet leiding gevoeld en erkend wordt. Hierop nu wijzende, vraagt men, of dan niet bij alle deze hoofden op eigen terrein van hen evenzoo moet gezegd worden: Kant, wijsgeer bij de Gratie Gods, Bach, muziektoovenaar bij de Gratie Gods, Eddison, uitvinder op electrisch terrein bij de Gratie Gods. En of, als men nu toch erkent, dat dat in het belachelijke zou verloopen, hieruit niet vanzelf voortvloeit, dat het woorden zonder zin zijn indien men in den Koningstitel, zoo halsstarrig, ter vereering van het vorstelijk gezag dezen doodgeloopen titel blijft handhaven. Hiertegen nu zij opgemerkt, dat bij de keur van genieën, die op elk gebied der menschelijke saamleving optraden, de rechtstreeksche actie Gods veel sterker zelfs in het oog springt, dan bij den erfprins, op wien het Koningschap overgaat. Op oeconomisch, wetenschappelijk en kunstgebied komt het toch aan op de persoon en op de gaven en talenten, die aan deze persoon verleend zijn. Dit is echter lang niet in die mate het geval bij menigen erfprins. Ook in een vorstelijk geslacht kunnen gouvernementeele genieën opstaan, doch dit blijft steeds uitzondering, en tegen die enkele vorsten, in wie dit geniale duidelijk spreekt, staan onder de tijdgenooten altoos vele andere erfprinsen over, die door niets bijzonders uitmunten, ook al is het, dat ze straks in gewonen zin goede regeerders zijn. Het Genie is steeds iets bijzonders. Het gewone is juist datgene, dat een genie gemeenlijk mist. Moest dus het „Bij de Gratie Gods" naar het genie worden toegewezen, dan moest gezegd, dat dit „Bij de Gratie Gods" niet slechts met evenveel recht aan Michel Angelo en Eddison als aan de vorsten ware toe te kennen, maar veeleer, omgekeerd, dat de formule: „Bij de Gratie Gods" in veel strenger zin aan zeldzame genieën, dan aan keizers en koningen ware te gunnen. In zoo menig erfprins toch spreekt niets bijzonders en merkt men bijna niets van eenige bijzondere gave, die hem zou zijn toebedeeld, terwijl in tal van genieën heel het publiek de bijzondere

gave of het bijzonder talent bewondert. Bij Michel Angelo of Bach voelt ieder kenner het „Bij de Gratie Gods" uit hun kunstproducten; bij zoo menig erfprins komt men er bijna nooit achter waardoor ze uitmunten. Mocht alzoo de zaak naar dezen maatstaf worden uitgewezen, zoo zou er van een Goddelijk recht der Koningen ganschelijk geen sprake kunnen zijn, en zou de eeretitel „Bij de Gratie Gods" uit den aanhef der Koninklijke Wetten besluiten hoe eer hoe beter naar de biographieën van de groote genieën moeten verhuizen.

§ 14. *Genie en Hoog gezag.*

Doch dit vraagstuk ligt geheel anders. Er is ten deze toch geen sprake van dat al, wat hoog onder menschen is, aldus zal gequalificeerd worden, maar eeniglijk en alleen dat deze qualificatie zal gegeven worden aan de dragers van *het Hoog gezag.* Er schitteren onder en in menschen allerlei groote, heerlijke dingen. Noem slechts den naam van een Johannes, den Evangelist, van een leeraar als Augustinus, van een denker als Leibnitz, van een kunstenaar als Rubens of Rembrandt, van een vlootvoogd als de Ruyter, van een veldheer als von Moltke, en ge voelt aanstonds, wat kracht van geest, wat overweldigende volheid van talent u tegenstroomt reeds bij het enkel noemen van hun naam, en nimmer kunt ge ontkennen, dat elk dezer mannen op hun eigen terrein, juist door hun talent, een machtigen invloed hebben geoefend, en nog hebben. Alleen maar, wat ze dan ook zijn, hun was niet het hoog gezag in de Rechtssfeer opgedragen. Hun was niet de last opgelegd, om aan de menschelijke saamleving de wet te stellen, om bij wetsschending straffend op te treden, desnoods met den dood te straffen, en waar het moest, door het zwaard een geding met andere volken te beslechten. Bij de erfprinsen en vorsten is het daarentegen juist dat Hoog gezag, waarover de strijd loopt. Dit hoog gezag nu is Godes. Alleen toch de Almachtige God bezit als onze Schepper het volstrekte recht, om ons de wet voor ons leven op te leggen. Hij doet dit physiek in de biologische wet, die ons lichamelijk leven beheerscht en evenzoo psychisch in de wet, die onze gewaarwording en onze wilsuiting regelt. Maar hiertoe bepaalt zich Zijn Almachtige beschikking niet. Zijns is ook de wet en regel voor het

Staatkundig saamleven der volken. Wie alzoo op aarde als drager van dat Hoog gezag optreedt, heeft finaal niemand anders, dan God boven zich, en heeft zich te kwijten van een taak, die bij normalen toestand òf door God zelf, óf door het genealogisch hoofd van het menschelijk geslacht zou vervuld zijn. Dit alzoo is een taak van geheel eenig karakter. Een taak, die met geen andere taak onder menschen te vergelijken is. De uitoefening van een machtsbevoegdheid, die aan geen mensch als schepsel toekomt, en wel van eene bevoegdheid, die daarom alleen Godes is, omdat ze het leven van de personen onder dwang en bedreiging stelt en ten slotte culmineeren kan in de beneming van het leven bij doodstraf of in het wagen van het leven bij oorlog of oproer. Daar nu de regel van de menschelijke saamleving en de beschikking over 's menschen leven geheel den toestand van ons geslacht beheerscht, treedt hier het geslacht in een geheel eenig karakter op, en is het daarom niet alleen alleszins juist en correct, maar ook aan te bevelen, om in den titel zelf van de met zulk een macht bekleede personen, het feit, dat ze bij de Gratie Gods regeeren, uit te drukken. Hetgeen, waarop men onwillekeurig stuit hierbij is alleen, dat men in dien titel deze formule alleen heeft ingelascht, zoo er sprake is van een Vorst, en deze formule heeft weggelaten, zoo dikwijls er sprake was van een *collegie* of *president*. Onder onze Republiek ging het landsbestuur uit van de Staten-Generaal, veelal onder leiding van een stadhouder, maar noch dit collegie van de Staten-Generaal, noch deze stadhouder dienden zich aan, als regeerende bij de Gratie Gods, iets, wat saamhing met de hooge pretentiën van zeer enkele Provinciën en in de Provinciën van de stemhebbende standen of steden. Het was Louis Napoleon, die in zijn decreet van 5 Juni 1806 zich hier te lande voor het eerst aandiende als „*door de Gratie Gods* en de constitutioneele wetten van den Staat, Koning van Holland." De souvereine Vorst deed desgelijks in zijn besluit van 6 December 1813, waarvan het opschrift luidde: „Wij, Willem, *bij de Gratie Gods*, Prins van Oranje Nassau, Souvereine Vorst der Vereenigde Nederlanden, enz, enz." Hiermede is echter allerminst uitgemaakt, dat de Vorsten wel en de gemeenebestelijke besturen niet, de hoogheid van Gods gezag erkenden als de eenige bron, waaruit de hooge autoriteit hun toevloeide. In de *Stone-lectures* (New York-Chicago, Fleming H. Revelle-Company, 1898) p. 108 v.v. is dit nader door schrijver dezes ten aanzien van de wording van de Vereenigde Staten van Amerika

aangetoond. Met name is hier te letten op de uitdrukking, „dat God aan het Amerikaansche volk de macht had gegeven, om zijn eigen magistraten te kiezen." (American Constitution, Franklin Breugh, Albany, 1872 Vol. II p. 555). Het is bekend, dat Jefferson meer naar de ideeën der Fransche Revolutie overhelde, maar Hamilton, die de leider was, heeft zich hiertegen steeds fel verzet. Bekend is zijn uitspraak, waarop ik reeds wees, dat „the French Revolution was no more akin to the American Revolution, than the faithless wife in a French novel is like the Puritan Matron in New-England." (zie J. T. Morse, *Thomas Jefferson*, Boston, 1883, p. 147). Op zich zelf is er tusschen het gedragen worden van het Hoog gezag door een Bestuurscollege, door het volk zelf, of door een vorst geen het minste principieel verschil. Bij alle drie kan met gelijk recht van „bij de Gratie Gods" gesproken worden, en de moeilijkheid ligt alleen hierin, dat zulk een Bestuurscollege en zulk een volksvergadering in personeel gestadig wisselen en het gezag ontleenen aan hun mandatarissen, zoodat het Hoog gezag hier nooit anders dan in tweede instantie wordt uitgeoefend. Wat daarentegen de zaak zelve betreft, staat 't volkomen gelijk. Het gezag, om zonder een hooger gezag boven zich, voor een volk de wet te bestellen, die wet desnoods onder aantasting van de persoonlijke vrijheid, het persoonlijk bezit, ja, van het leven te handhaven, en bij oorlog of oproer het leven van de burgers te wagen, komt principieel alleen Gode toe, kan op aarde, door wien ook, alleen namens God worden uitgeoefend en draagt derhalve altijd het karakter van bij de Gratie Gods verleend te zijn. Alleen het feit, dat dit bij een Prins of Vorst duidelijker uitkomt, daar de levenslange uitoefening meer vastheid bezit en veelal genealogisch in het geslacht voortduurt, is oorzaak geweest, dat men den Goddelijken oorsprong van het Hoog gezag bij een Vorst meer gevoeld heeft, en dat de Vorst hierdoor meer dan in een Gemeenebestelijk bewind aanleiding heeft gevonden, om het tot eigen verheerlijking te misbruiken. Op zich zelf daarentegen ligt dit in de formule in het minst niet uitgedrukt. *Gratie* is genade. Bij gratie kan van een eigen verdienste of eigen persoonlijk recht nooit sprake zijn. Er ligt alzoo in de formule als zoodanig eer een uitdrukking van *nederigheid*, van *ongeschiktheid*, van iets *niet* uit zich zelf te bezitten, maar 't alleen Gode te danken, niet als loon op arbeid, niet als prijs van verdienste, niet als toekomend uit hoofde van eigen voortreffelijk-

heid, maar veeleer met betuiging van eigen nietigheid en alzoo een dank weten van alle gezag en voorrecht aan de Genade Gods.

§ 15. *De zelfstandige positie van de Overheid.*

Valt alzoo oorspronkelijk in het Gezinshoofd krachtens Goddelijke, in de Schepping zelve uitkomende ordinantie, de aansprakelijke *familie verzorger* met wat wij *Overheid* noemen, saam, dan komt thans de vraag aan de orde op wat wijs dit Overheidsgezag van de vaderlijke macht is losgewikkeld en alsnu een zelfstandige positie verkreeg, en zulks wel onder Gods hoog bestel. Hierbij houde men nu stiptelijk in het oog, dat het vaderlijk gezag van het Gezinshoofd zich genealogisch had uitgebreid over de gezinnen van zijn kinderen, van zijn kleinkinderen, enz., zoodat, ware de zonde niet scheurend tusschen beide getreden, door manskeuze boven de vrouw en 1^0 door primo-genituur, 2^0 het gezinshoofd vanzelf familiehoofd, geslachtshoofd, stamhoofd en ten slotte, menschheidshoofd zou geworden zijn, en zulks wel zonder eenige van menschenzijde tusschen beide tredende beschikking.

Al spoedig echter viel dit genealogisch samenstel van ons menschelijk geslacht in brokstukken uiteen, en wel in tweeërlei soort van brokstukken, dáárin onderscheiden, dat bij de eene soort zich nog zeker genealogisch verband voortzette, terwijl in de andere soort almeer aggregatie van het op zich zelf staande hiervoor in de plaats trad. In Israel, zooals het, behouden de Roode Zee doorgekomen, de woestijn inging, ziet men beide vereenigd. Uit Gosen kwam een genealogisch saamhangend Abrahamitisch geslacht, maar bij dit volk van Israel voegde zich een losse hoop volks. In Exod. XII : 37 lezen we toch: „Alzoo reisden de kinderen Israels uit van Raméses naar Succoth, omtrent zes honderd duizend te voet, mannen alleen, behalve de kinderkens. *En veel vermengd volk trok ook met hen op.*" In Num. XI : 4 wordt dit aggregaat nogmaals vermeld in deze woorden: „En het gemeene volksken, dat in het midden van hen was, werd met lust bevangen." Daargelaten nu de vraag naar de herkomst van dit vreemde element, zoo blijkt toch genoegzaam, dat het van geheel anderen oorsprong en van zeer gemengd karakter was. Het waren op zich zelf staande personen of gezinnen, die van andere groepen zich afgescheiden had-

den, en nu met Israel en onder zijn hoede optogen. Dit kon niet anders. Het uiteenvallen van het éene menschelijke geslacht als gevolg van de breuke, die de zonde in de saamleving sloeg, moest er vanzelf toe leiden, dat allerlei afzonderlijke groepen zich bijeen voegden, en dat deze nieuw gevormde groepen zich straks wederom in deelen splitsten, zoodat al spoedig deze deelen en onderdeelen tegenover elkander kwamen te staan. Reeds wat van Kain gemeld staat, dat zijn geslacht zich op zichzelf neer zette, en evenzoo, wat we van Lamech en zijne vrouwen Ada en Zilla lezen, toont ons, hoe dit is toegegaan. Reactie tegen deze splitsingsmanie kon niet uitblijven, en vandaar bij Babel het opkomen van de tegenovergestelde poging, om zich te verzamelen en weer bijeen te huizen. Een pogen, dat, evenzeer als de voorafgaande neiging tot splitsing, tegen de van God verordende genealogische eenheid inging. De genealogische eenheid rustte in die eenheid van zin en neiging, en in die warme sympathie, die vanzelf uit eenheid van het bloed opkomt. Er is dan een besef van saamhoorigheid en er heerscht een ingeschapen gehechtheid. Maar nu deze natuurlijke banden losgerafeld raakten en hiervoor zelfzucht, hebzucht en heerschzucht in de plaats waren getreden, moest wel naijver, antipathie, en ten slotte vijandschap den regel aangeven, de eigen aard der groepen het gemeen menschelijk karakter verzwakken en afslijpen, en zoodoende de trek overheerschend worden, om zich aan anderer wensch niet te storen, maar desnoods met geweld zijn wil aan anderen op te leggen. Beidemalen èn in Kaïn èn in Lamech treedt de pleging van geweld aanstonds op den voorgrond. Hiermede is niet gezegd, dat er zich, ware de zonde niet ingetreden, geen sterk overheerschende rassen zouden gevormd hebben, maar wat nu wanklank werd, zou dan harmonie hebben gevormd. De onderscheidingen in ons menschelijk geslacht zijn de variatiën op het gemeene type van mensch, waarin de rijkdom van de Schepper zich openbaart. In het werk Gods is nooit de armoede van de gelijkvormigheid of eenvormigheid, maar schittert altoos de weelde van het schier eindeloos anders-zijn door het zich verbijzonderen. Zoo is het in het plantenrijk, zoo is het in de dieren-menigte, en niet anders is het in de wereld der menschen. Altoos het veelvormige en zich varieerende. Die variatie is geen gevolg van de breuke door de zonde, maar essentieel. Het is niet anders in de starrenwereld, en het zal straks in de eeuwigheid blijken, hoe het zelfs in de engelenwereld niet anders is, zoo in de wereld

der goede engelen, als in de wereld der demonen. Alleen maar, door de zonde is deze rijke variatie in ons menschelijk geslacht eenzijdig ontwikkeld, en wat aangelegd was op de hoogste harmonie, ontaardt en vervalscht in vollen staat van disharmonie. Typen, gelijk men nu onder de laagst ontwikkelde rassen vindt, zijn schier nauwelijks meer menschelijk te noemen. Er is nu een eenzijdige uit-zijn-verband-rukking gekomen, die zich alle symphonie in wanklanken verliezen deed. Juist die eenzijdige oorsprong en dit pseudo-typische in de onderscheiden variatiën heeft de vervreemding tusschen mensch en mensch veroorzaakt en vandaar, dat meer dan één geleerde er thans reeds half toe neigt, om zelfs de eenheid van den oorsprong van ons geslacht prijs te geven, een anti-humane gedachte, die uiteraard door de op de spitsdrijving van de Evolutie-leer bevorderd is. Vandaar, dat wat in Gods ordinantie niet anders dan als harmonische variatie was bedoeld, thans als neven-elkander-stelling van eigen soorten wordt aangeprezen.

§ 16. *Physieke en linguistieke variatie.*

Op tweeërlei richt zich hier vooral de waarneming, eenerzijds op het *lichamelijk* verschil tusschen mensch en mensch en anderdeels op het verschil *in taal.* Wat het lichamelijk onderscheid betreft, legde men dan beurtelings meer nadruk op tint van huid, op haarkleur en haargedaante, en sinds den laatsten tijd vooral op het verschil in schedel, waar dan de stand van het oog, de gevoeligheid van de zenuwen, en zooveel meer, mee saamhangen. De onderscheidingen werden daardoor al fijner. Eerst sprak men van het onderscheid der vier temperamenten, gelijk dit in de bewoners der vier werelddeelen, in de Europeanen, de Aziaten, de Afrikaners en de Amerikanen uitkwam. Blumenbach voegde in zijn systeem aan deze vier rassen van Linaeus nog een vijfde ras, dat van de bewoners der Zuidzee-eilanden, toe; en nog omstreeks de helft der vorige eeuw hield men in Duitschland vooral aan deze indeeling in vijf rassen vast, terwijl men daarentegen in Frankrijk, nog steeds bij het door Cuvier ontworpen systeem verbleef, en liefst van niet meer dan drie rassen sprak, naar de blanke, zwarte en tanende gelaatskleur, een indeeling, die weder van meet af

aansloot aan Sem, Cham en Japhet, de drie zonen van Noach. Sinds echter is vooral nadruk gelegd op den vorm van het hoofd, zoo wat schedel, als mondvorm betreft. Zoo liet men ons geslacht uiteen vallen in Dolicho-kephalen, Mero-kephalen en Bracho-kephalen, al naar gelang het hoofd groot, middelmatig of klein was. Anderen deelden, naar den scheeven of rechten stand der snijtanden, in Rognathen en Orthognathen in. Weer anderen voegden beide merkteekenen saam en rekenden tot de orthognathe Dolicho-kephalen, de rassen, die het eerst voor hoogere cultuur vatbaar bleken. Haeckel legde meer nadruk op het haar, en kwam zoo tot een indeeling in twee hoofdgroepen, elk met een nadere onderverdeeling in twee soorten. En sinds daagden gedurig nieuwe indeelingen op. F. Müller werkte, in verband met Haeckels denkbeeld, de indeeling naar het taalverschil nader uit en kwam tot een indeeling in twaalf rassen. O. Peschel kromp dit systeem op zeven rassen in. Een verloop, waaruit genoegzaam blijkt, dat, na de eerste variatiën, de verschillen steeds sterker en constanter zijn geworden, zoodat men bij vergelijk van de hoogste met de laagste typen metterdaad soms aan de eenheid van ons geslacht twijfelen zou. Een twijfel, die echter niet alleen voor wie aan de Schrift vasthoudt, te niet wordt gedaan door het paradijsverhaal, en door de profetie aangaande het eeuwige Koninkrijk van Christus, maar ook voor wie de Schrift verwerpt, alle kracht verliest door het nuchtere feit, dat alle menschelijke typen zich sexueel vermengen en kinderen voortbrengen, iets wat bij *wezens*-verschil niet zou kunnen. Wel daarentegen blijkt op steeds meer afdoende wijze, dat de grondverschillen, die de variatiën in het leven moesten roepen, thans én somatisch én linguistisch, of wil men, zoowel physiek als psychisch zoo scherp, zoo sterk en zoo eenzijdig ontwikkeld zijn, dat ze zich op niet één punt meer als saam een hoogere eenheid construeerende deelen, saamvoegen, maar schier op elk gebied zich tegen het weer saam trekken tot eenheid verzetten. Hierop moet gewezen worden, opdat eensdeels aan den rijkdom der variatiën niet worde te kort gedaan, maar ook anderzijds de variatie niet als argument misbruikt worde, om de breuke, die de zonde aanbracht, te verbergen. Aan niets toch zoozeer, als juist aan de indeeling van de rassen, gelijk deze zich thans aan ons voordoet, ziet men, met wat verstorende kracht de zonde op de eenheid van ons geslacht gereageerd heeft.

§ 17. *De verdere verschillen.*

Ditzelfde gaat nu evenzoo ook verder door, waar men van de rastypen afdaalt tot de verscheidenheid der grootste volksstammen, gemeenlijk als het *ethnographisch* verschil aangeduid. Hiermede doelt men niet zoozeer op het verschil tusschen Russen, Engelschen, Franschen, enz. maar veeleer op de ethnografische groepen, zooals men spreekt van Indo-Germanen, van Slaven en Romanen, enz. In de derde plaats komt dan de nadere indeeling, bijv. van de Indo-Germanen in Indo's, Perzen, Germanen, Scandinaviërs, enz. En ten slotte daalt men dan af tot de nog nadere indeeling bijv. van de Germanen in Saksen, Beieren, Pruisen, of van de Slaven in Russen, Polen, Serviërs enz., of ook van de Romanen in Franschen, Italianen, Spanjaarden, Roemeniërs enz.; iets waar ten slotte ook nog de meer provinciale indeelingen, zoo bijv. ten onzent in Zeeuwen, Hollanders, Friezen enz., aan toe te voegen zijn. Alle onderverschillen, op de ethnographische lijn, die dit gemeen hebben, dat ze de ras-variatie steeds opnieuw laten varieeren en toch ook bij elke ondervariatie de constantheid van het verschijnsel vertoonen, dat zich van vader op zoon en kleinzoon en toch altoos weer met nieuwe variatiën voortzet. Voegt zich zoodoende bij het rasverschil het ethnographisch en bij het ethnographisch het stamverschil, en hierbij weer het gewestelijke, zoo is toch ook hiermede de variatie nog in het minst niet tot rust gekomen. Nog drieërlei geheel ander verschil toch voegt zich aan het reeds aangegevene toe. Vooreerst toch krijgt men het familieverschil, dat vooral in vorstelijke en adellijke geslachten èn somatisch èn psychisch zeer merkbaar uitkomt. Denk slechts aan de kin en lip van de Habsburgers, aan de hooge taille der Bourbons, en aan de intellectueele rijpheid der Hohenzollern, iets wat ook op onze eerste Oranjevorsten ten volle van toepassing was. Daarbij komt dan in de tweede plaats de eigenaardige karaktertrek, die elk gezin ontwikkelt, zoodat ge gezin en gezin zelfs onder de naaste buren aan allerlei schijnbaar nietige en toch wezenlijke teekenen herkent. Twee variatiën, waarbij dan ten slotte nog het persoonlijk verschil van karakter komt dat, zoo bij de hooge als bij de lage standen, zich steeds herhaalt. Wie zeer van nabij met een eenigszins talrijk gezin bekend is, weet u terstond te zeggen, welke kinderen het type van vader, welke het type van moeder, en

welke een gemengd type vertoonen; en mits er maar een sterker leven in het gezin opkomt, ontwaakt tusschen de twee of drie, die het vaderstype vertoonen, toch weer het persoonlijk eigenaardige, dat zich straks in hun eigen kinderen vastzet. Ook van al deze meer speciale verschillen nu gaat ten volle door, wat we zoo straks van de rasverschillen opmerkten. Dit namelijk, dat in al die verschillen zich eenerzijds de rijkdom van Gods scheppingsgedachte openbaart, maar dat ook anderzijds deze variatiën door de zonde eenzijdig verscherpt en vaak in zondige neigingen en gebreken verkeerd zijn. Als zuivere variatiën zouden ze harmonisch de deelen verbinden, doch daar ook deze variatiën zich zondig vervalschten, werken ze in den regel scheidend. Hiermede nu is bij elke principiëele beslissing van het Overheidsgezag rekening te houden.

§ 18. *Het Overheidsgezag tegenover deze verschillen.*

Waar oorspronkelijk naar Gods ordinantie in het Gezin het gezag van het Hoofd door het leven zelf, d.i. door de verwantschap die in bloed en geest werkte, gesteund en geschraagd en nooit bestreden werd, maar thans het Overheidsgezag in de onderdanen niet anders tegenover zich vinden, dan tot eenzijdigheid neigende variatiën die breuke veroorzaken en uiteen doen wringen, is het de roeping van het Overheidsgezag, dat ze om al deze scheidende en met elkaar strijdende elementen zulk een band moet slaan, opdat er een saamleving in volkseenheid mogelijk worde en zulk samenleven kunne worden bestentigd. Vandaar dat het Overheidsgezag ondenkbaar is, indien de Overheid geen machtsmiddelen ter harer beschikking heeft, om wat scheiden en breken wil saam te houden. Het hierdoor te bestrijden kwaad kan van binnen uit of van buiten komen. Justitie met politie, leger en vloot moet zij zich daarom ten dienst kunnen stellen. En juist dit nu ware volstrekt ondenkbaar, indien niet bij de door breuke en schending uiteenspattende menschenmassa, waarover de Overheid heerschen moet, tegelijk ook geheel andere gegevens werden gevonden, die van nature de uiteenspatting te keer gaan en het Overheidsgezag steunen. En deze gegevens nu, komen altoos hierop neder, dat in ons menschelijk besef een inwerking van Gods zijde plaats grijpt, die het aan de Overheid mogelijk maakt, als Overheid zich te maintineeren. Het is hier niet de

vraag, of een volk voor zijn overgroote meerderheid Gods majesteit belijdt, de twee primordiale vragen, waaraan hier de uitkomst hangt, zijn: 1⁰ of God in den mensch neigingen en krachten laat werken, die, al is de mensch er zichzelf niet van bewust, hem zich voegen doen, en 2⁰ of God de Heere in zijn Voorzienig bestel de historische personen en de historische gegevens beschikt, die deze neigingen in stand houden en zoo noodig versterken.

§ 19. *De mystieke grondslag van het gezag.*

Ongetwijfeld stuit de Overheid bij de fundeering en uitoefening van haar gezag op contraire elementen, wier toeleg er juist op gericht is, om de breuk te verergeren en die er op uit zijn, elk saambindend element, dat van de Overheid uitgaat, te verstoren. Dan is geweld noodig en kan alleen door de overmacht van het overheidsgeweld het kwaad worden gestuit en afgesneden. Doch waardoor is het nu voor de Overheid mogelijk, dat doel te bereiken? Immers alleen daardoor, dat zij die kwaad wilden, een inférieure minderheid zijn en dat omgekeerd bij de overgroote meerderheid van het volk een onuitroeibaar besef voortleeft, dat al zulk verzet tegen de Overheid zonde is zoodat veeleer aller plicht van Gods wege medebrengt, dat men de Overheid zal steunen. Men noemt dit de *communis opinio*, of hoe men wil, maar vast staat, dat, zoodra de meerderheid van het volk alle eerbied voor de Overheid aflegt en in algemeenen opstand komt, het Overheidsgezag zelf pericliteert. Zulk verzet van de meerderheid zou de Overheid ontwapenen en haar macht breken, en de uitkomst heeft dan ook getoond, dat een Overheid, die niet ten slotte op een zedelijk ontzag van de meerderheid van het volk zelf kan steunen, het einde van haar heerschappij naderen ziet. Er mag dan nog een worsteling volgen tusschen gebrekkig gewapende burgers en goedgewapende huurtroepen, maar het gezag van de Overheid heeft dan geen grond meer onder zich. Het wiegelt en het buigt over. En ten slotte valt het. Voor een tijdlang kan deze uitkomst onbeslist blijven, maar de einduitkomst is nooit twijfelachtig, en bij elke worsteling van dien aard bleek telkens opnieuw, hoe de Overheid alleen dan vast in het zadel zit, zoo in het volk zelf de hooge gegevens aanwezig zijn, om haar optreden te doen

eerbiedigen en te steunen. Die gegevens nu bestaan altoos in de werking van een onzienlijke macht, die de onderdanen, bewust of onbewust, in toom houdt en hen zich voegen doet *naar* of zich buigen doet *voor* al hetgeen als besluit van de Overheid uitgaat. De zedelijke grondslag van de onderwerping aan de Overheid is daardoor onbetwistbaar. Dat men zich voegt en gehoorzaamt, is eeniglijk, omdat men gevoelt, niet anders te *mogen*. Wil men de macht, die dit bewerkt, noemen de natuur, de zedelijke wet in ons hart, de publieke conscientie, en wil men ze niet noemen *God Almachtig*, zoo is dit niets dan een spel in woorden. Immers onze wil buigt niet, of er moet een machtiger *wil* op ons inwerken en die *wil* is niet in de natuur, noch in de zedelijke *anangkê*, en kan niet anders als macht over ons uitkomen, dan uit wat zelf een wil heeft, en in casu een bewuste alles beheerschende wil, en zulk een wil nu kan niet anders dan in den levenden God zijn. Men ziet dan ook, dat, zoodra de Overheid wil doorzetten, wat volgens ons klaar besef tegen Gods wil ingaat, zelfs de anders kalme Nederlander geen oogenblik aarzelt, om *tegenover* zijn Overheid positie te nemen. Dit éene geval uitgezonderd daarentegen, onderwerpt de onderdaan zich *niet*, overmits hij dit zelf geraden en beter acht, noch ook uit vrees voor straf, maar omdat zijn innerlijk besef hem van Gods wege zegt, *dat hij moet*. Eigen inzicht werkt alleen bij den wijsgeer in zijn hooghartigheid en bij den kwaadwillige in zijn boos opzet, de normale burger daarentegen onderwerpt zich plichtshalve aan Gods wil, ook al gaat deze overtuiging bij verreweg de meesten en in gewone dagen in *gewoonteplicht* over. Een geheel andere vraag is het natuurlijk, wien men als *drager* van dat hoog gezag zal erkennen, maar het besef, dat we als volk en als individuen onder een plichtsverband leven, dat van Hooger hand op ons gelegd is, en dat dit plichtsverband tenslotte zelfs over leven of dood, 't zij in rechten, 't zij bij oproer of in oorlog, over ons beschikken kan, is in ons het psychologische resultaat van wat God de Heere innerlijk zelf door zijn Geest, en voorts paedagogisch door opvoeding èn historisch door 't leven, in ons gewerkt heeft. Eigen overleg, afspraak, overeenkomst, al wat op de verdragslijn ligt, moge recht van meespreken hebben, waar het de aanwijzing van den persoon geldt, die *drager* van het Hoog Gezag zal zijn, maar de innerlijke drang tot onderwerping aan het Hoog Gezag, kan nooit uit zulk een bron voortkomen, de neiging, de drang, de impuls daartoe is iets, dat

alleen van Gods wege, op wat wijs dan ook, in ons gewrocht kan zijn.

§ 20. *Inwerking der religie.*

Het bewijs hiervoor ligt in de beteekenis, die de religie steeds en allerwege in en voor het leven der volkeren gehad heeft en nog heeft. Dat er reeds in van oudsher bij meer dan één volk steeds een zoom aan het Staatskleed is geweest, waarin aan den draad der religie geen plaats werd gelaten, betwisten we niet. Dit is eenvoudig zoo geweest en het is nog zoo. Maar vergeleken bij het kleed van het geheele volk was die zoom toch steeds zoo ongelooflijk smal. Natuurlijk moet hier tusschen tijden en tijden onderscheid worden gemaakt. In normale tijden van volksvoorspoed leeft van oudsher in het besef van de volken niet dan een zeer zwakke heugenis van den band, die 't volk aan zijn Goden verbindt. De priesters mogen dan hun sacrificia patriae op daarvoor bestemde dagen op het altaar brengen, en zoo deze offeranden aanleiding geven tot hooge feesten, moge de bevolking meer nog die feestelijkheden, dan die offeranden op prijs stellen, maar gaat alles voor den wind, en dreigt er geen zweem van gevaar, dan trekt de band, die 't volk aan de goden verbindt, ter nauwernood merkbaar. Zoo was het bij de Heidensche volken en zoo is het in de Christenheid vaak nog. Doch laat 't verkeeren, laten er booze epidemieën opkomen, laat de elementen door aardbeving, overstrooming, wolkbreuk of wat ook, het volk massaal aangrijpen, of ook, laat oorlog dreigen, en tegenspoed het leger terugslaan, en zonder onderscheid ontwaart ge dan bij *alle* volk een opwaken, een wakker worden, van het religieus en afhankelijkheidsgevoel, en in alle landen en streken leest en hoort ge van gebeden en offeranden, van gedane beloften en toezeggingen, vaak van instelling zelfs van nieuwe eerediensten. Het besef leeft dan op, dat men de goden vertoornd heeft, dat men de goden weer moet trachten te verzoenen, en dat van de goden alleen redding kan komen. Het bij welstand vergeten en verwaarloozen van den dienst der goden raakt dan de conscientie. Men gevoelt en erkent, in heilige plichtsbetrachting te kort te zijn geschoten. En althans voor een tijd komt er een keer. Zoo was het en is het nog onder de Heidensche

volken en niet anders is het steeds ook ten onzent in de Christenlanden ontwaard, als de ernst der gebeurtenissen heel 't volk uit zijn dommelende rust deed opschrikken. Men zag 't in 1914.

Zelfs nu nog wordt telken jare bij de opening van de zitting der Staten-Generaal door de Draagster der Kroon *de zegen Gods* ingeroepen. De drang daartoe is zoo oppermachtig, dat meer dan eens een minister der Kroon, van wien een ieder wist, dat het atheïsme zijn religieus gevoel had doen verdooven toch gevoelde, die bede niet te mogen en niet te kunnen weglaten, terwijl de Dragers der Kroon hiervan zelfs zoo sterk overtuigd waren, dat al de jaren van ons koningschap nooit één enkel wetsontwerp bij de Staten-Generaal anders dan met deze slotformule is ingediend: „En hiermede, mijne heeren, bevelen wij U in Godes heilige hoede." En al moet erkend, dat men in 1813 de verplichting, om in den Wetstitel de formule: „Bij de gratie Gods" op te nemen, wegliet; feit blijft het niettemin, dat zelfs te beginnen met den 6en December 1813, het besluit van den Souvereinen Vorst aanving met deze woorden: „Wij, Willem, *bij de gratie Gods*, Prins van Oranje Nassau, Souvereine Vorst der Vereenigde Nederlanden", enz., enz., en dat sinds 1813 nooit één enkel besluit of wet in werking trad, of dezelfde afleiding van het Hoog Gezag werd er in herhaald, en zulks wel onder het contraseign van alle ministers zonder onderscheid, die alzoo door mede-onderteekening ook dit onderdeel van den inhoud voor hun rekening namen. Wel is steeds van philosophische zijde weerstand geboden aan elke poging, om de Gratie Gods grondwettelijk vast te leggen, maar welk recht van meespreken heeft deze philosophische wijsbegeerte, waar alle Vorsten en alle ministers ten deze meededen en meedoen, en nog nooit iemand het gewaagd heeft, zijn critiek of oppositie in feitelijke weglating of schrapping van de formule om te zetten. In elk geval blijkt uit deze meegaandheid, dat steeds een ieder gevoelde, hoe er weerzin bij het volk zou worden opgewekt, indien men den band tusschen het Hoog Gezag en God Almachtig ontkende, of poogde door te snijden. Opmerkelijk hierbij is het, dat in de eeden, die artikel 28, 29 en 31 van de grondwet van 1814 aan Vorst en Staten-Generaal opleggen, de formule: „Zoo waarlijk help mij (ons) God Almachtig" imperatief is. In art. 63 wordt aan de leden der Staten-Generaal, alvorens ze zitting nemen, de keuze gelaten tusschen eed en belofte, maar in art. 28, 29 en 31 was dit *niet* zoo. Eed was hier plicht en in art. 69 de belofte slechts facul-

tatief, vermoedelijk met het oog op de Mennonieten toegelaten. Vijftien jaren had men van 1798 tot 1813 den eed losgelaten en zich verbonden op „burgerhand" en „belofte", maar reeds in 1813 kwam het algemeen besef naar boven, dat zulks niet voldeed, en is de eed (zij 't dan ook slechts facultatief) weer ingevoerd. Hetzij men op ons eigen land zie of op de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, steeds zijn ook de minst religieuze ministers bezweken voor den aandrang, die steeds weer uit het volk opkwam, om den religieuzen band met God Almachtig ook in het Staatsgebruik te eeren. Gelijk men weet, wordt in de Vereenigde Staten nog steeds de zitting van het wetgevend lichaam met gebed geopend, en schrijft de President op aangewezen tijden een dank- en bededag voor heel het volk uit. Reeds in de inleiding van dit werk is er nadruk op gelegd, hoe ook aan de orakels der oudheid in dit opzicht beslissende beteekenis is toe te kennen. Politieke onverschilligheid, uit wat motief ook opkomende, kan nooit het feit te niet doen, dat als zedelijke macht in het volk de overtuiging blijft vaststaan, dat de ordinantie voor het volksleven van God kwam en dat het God is, die elk volk door Zijn voorzienig bestel leidt. Eeniglijk en uitsluitend in deze overtuiging vindt de eerbiediging voor het Hoog Gezag haar grondslag; en Overheid is voor het volk nooit anders, dan die persoon, of dat stel van personen, van wie het volk ontwaart, dat ze optreden met den zin, dat heel het volk zich aan hen onderwerpen en hen gehoorzamen zal, als een macht, die het volk bindt in de conscientie. Nooit is enkel uit redeneering, noch ook enkel uit vrees voor straf de onderwerping van een geheel volk, uit millioenen bestaande, aan een enkel gekroond persoon of aan een college, dat het bewind voert, te verklaren. De overgroote massa, gehoorzaamt en onderwerpt zich uit een motief, dat van Gods wege den plicht tot onderwerping oplegt.

§ 21. *Onze persoon.*

Dit ingeschapen besef van plicht tot onderwerping aan een boven ons staand gezag, komt tot zijn eerste ontwaking in het Gezin, krachtens de verhouding, die van nature tusschen het kind en zijn ouders bestaat. Hier toch spreekt geen doctrine, die bloot uitwendig wordt aangepredikt, maar een feitelijke verhouding, die van Gods wege in

de procreatie zelve is ingesteld en zich in de eerste hulpeloosheid van het kind bevestigt. Somatisch moge men carnaal zijn lichamelijk bestaan stoffelijk verklaren, maar nooit verklaart men op die wijs zijn eigen *persoon* als persoon. Die persoon kan niet zijn oorsprong vinden in vaderzaad of moederei. Daar nu de sexueele daad van vader en moeder geen *persoon* kan telen, moet ons ik als persoon zich zelfstandig in de wereldorde voelen ingezet, en dit nu brengt van zelf mede zekere vaste verhouding tusschen die wereldorde en ons eigen ik. Tegenover onze persoon moet daarom ook die wereldorde haar oorsprong en instandhouding in een persoonlijk denken en willen vinden, en het is hierin, dat we de macht ontwaren, die albeheerschend boven ons staat, en ons aan een saamstel van personen, als haar organen, vastbindt. Daarom is er geen keuze, dan tusschen deze twee, dat men òf met Fichte al het bestaande ontledigt en neerdrukt tot een schepping van zijn eigen geest, of wel, dat men, zoo men de onhoudbaarheid van zulk een ontlediging van al 't bestaande inziet, den band erkent, waardoor we ook als persoon gebonden liggen, niet krachtens eigen wilskeuze, maar ingevolge de hoogere macht, waaraan we ons aanzijn danken. Hoe dan ook het egoïsme tegen deze saambinding der personen in verzet komt, en ten bate van dat egoïsme, het geheel in individuën poogt te pulveriseeren, als waren ze op zich zelf bestaande deelkens, het gevoel van saamhoorigheid leeft toch gedurig op alle manier weer op. Onze natuur is van den trek naar het gezellige niet te ontdoen. De zuilenheilige hield op mensch te zijn. Te hooge zelfinbeelding moge het individu soms den zuilenheilige doen naderen, en hebzucht of roofzucht mogen den bandiet isoleeren, maar zelfs de bandiet poogt *een bende* te vormen, om zich uit zijn drukkende eenzaamheidsgevoel los te maken. En waar ook de gewone mensch in massa optrad, is steeds weer gebleken, hoe 't gevoel van saamhoorigheid toch steeds allen vermeesterde en hoe alleen aaneensluiting voldoening gaf aan een onuitroeibaren trek in ons hart. Voor dezen trek van saamhoorigheid nu was geen bevrediging op eenigszins duurzame wijze te vinden, of er moest zich een gezag openbaren en handhaven, dat de gedurig opwoelende en ontbindende factoren in bedwang hield. Doch juist om dit doel te bereiken, moest diep in de conscientie de overtuiging ingeworteld zijn, dat er een macht was, die boven allen staande en over allen recht van vervoeging en beschikking bezittende, haar gezag kon opleggen. Zoo vereenigde zich in het

menschelijk besef de gewaarwording van de conscientie van de hooge persoonsmacht, die ook geheel onze persoon beheerschte, met het gevoel van de noodzakelijkheid tot onderlinge verbinding, om ons te doen verstaan, hoe hier menschelijke macht en menschelijk overleg te kort schoot en hoe alleen een Hooger Gezag, dat alleen in God kan rusten, ook der menschen persoonlijk leven met het in gemeenschap saamleven tot hoogere harmonie verbinden kon. En of men zich nu in abstracte wetenschap al zocht diets te maken, dat in dit alles niet anders, dan natuurwerking of product van eigen vindingrijkheid te eeren viel, van den hoog-wetenschappelijken gedachtenbouw tot de vlakte van de practijk des levens terugkeerend, vonden we in ons besef toch telkens weer de overtuiging, dat de natuur zulk een resultaat niet kon voortbrengen of in die natuur moest een *Persoonswil* en dus een *God* spreken, of wilt ge dat wij uit het eigen gedichtsel van ons hart nooit een gewenschten oogst konden inzamelen, of een Zaaier, die verre boven ons stond, moest voor dien oogst het zaad ter ontkieming in den akker van ons bewustzijn hebben uitgestrooid. Dit nu zou van zelf en geheel normaal geloopen hebben, zoo de genealogische saamleving, die in heel de menschheid, als uit één menschenpaar gesproten, van nature aanwezig moet geweest zijn, niet verbroken ware. Dan toch zou de Overheid in haar patriarchaal karakter zich vanzelf hebben aangediend. Nu daarentegen die band verstoord is, en het geheel hierdoor in zijn deelen uiteenviel, moest de Overheid wel in eigen constitutie optreden én om 't persoonlijke én om 't saamhoorige in den mensch tot zijn recht te doen komen, ten einde aldus, tegen alle zondig verzet in, het Goddelijke gezag, op hoe gebrekkige wijze dan ook, onder menschen te maintineeren. Uit plichtsbesef, als straf, het leven te benemen aan wie het aandorst, zonder wettige oorzaak, een medemensch te vermoorden, is het uitoefenen van een gezag, dat oorspronkelijk alleen in een Hoogere macht, d. i. in God Almachtig kon rusten. Anders ware zulk een bewindsdaad geen handhaving van recht, maar zelve menschenmoord. Genesis IX : 5 blijft daarom een Goddelijke uitspraak van overheerschend gewicht en zij die, uit wat motief ook, principiëel het recht tot doodstraf aan de Overheid ontnemen, snijden, zij 't dan ook al zonder het te bedoelen, het Hoog Gezag der Overheid bij den wortel af. Deze Goddelijke verklaring toch, is, men lette er wel op, niet met het oog op de speciale positie van Israel gespro-

ken, maar tot geheel de nakomelingschap van Noach, d.i. *tot de menschheid* in haar geheel gericht. Hetgeen reeds op te maken viel uit hetgeen God werkte in ons persoonlijk besef, in de conscientie der massa en in het nergens ontbrekend besef van menschelijke saamhoorigheid, en alzoo in onze natuur en in onze conscientie vastlag, ontving hier derhalve zijn dictatoriale bevestiging niet van wijsgeerige, noch van practische zijde, maar door een rechtstreeksche verklaring van Gods zijde. Wie, als daartoe geroepen, den moordenaar desnoods met de doodstraf tegen gaat, vergrijpt zich niet aan een menschenleven, maar oefent recht en handhaaft Gods ordinantie. Over de toepasselijkheid van het recht van doodstraf kan hier niet in bijzonderheden worden getreden. Hier is 't alleen de vraag, of de Overheid er 't recht toe bezit en of dit recht aan wien ook, en dus ook aan de Overheid, ooit anders dan als orgaan en instrument van Gods Hoog gezag kan toekomen.

§ 22. *De vastheid van het Hoog Gezag.*

Het staat derhalve alzoo, dat op 't punt van het „Bij de Gratie Gods" de overtuiging van hem, die voor Gods Woord buigt en de overtuiging van hem, die geen anderen, dan een wijsgeerigen grondslag voor het recht aanvaardt, principieel kunnen saamvallen, en dan ook veelal niet verschillen. Het gezag van de Overheid ligt in de persoonlijke conscientie, in de stem der historie, en in de onmisbaarheid van een geordende saamleving, reeds van nature zoo onwrikbaar vast, dat noch de anarchist, noch de nihilist er in geslaagd is, om 't anders, dan in zeer kleinen, dweepzieken kring te doen wankelen. En zulks niet alleen voor wat aangaat, de noodzakelijkheid om geheele menschenmassa's onder zekere eenheid van recht te brengen, maar zeer bepaaldelijk ook in dien naderen zin, dat de Overheid instrument en draagster is van een hooger dan menschelijk, d. i. van een Goddelijk Gezag. Ook buiten Gods heilig Woord ligt dit Hoog Gezag, als alleen in God oorspronkelijk, en in de Overheid niet anders dan afgeleid, voor wie de logische consequentie niet schuwt, onaantastbaar. Slechts hierin bezit wie voor Gods Woord zich buigt, boven den enkel wijsgeerig gevormde, een onloochenbare voorkeur, dat de H. Schrift voor wie haar belijdt hetgeen uit de natuur en uit de conscientie reeds zoo sterk spreekt, maar toch door

menschelijke zelfinbeelding nog soms achter nevelen kan schuil gaan, *tot volstrekte zekerheid verheft.* Iets, wat niet noodig zou zijn, zoo de dwaling ons niet vaak sterker aantrok, dan de duidelijke waarheid, maar toch hooge beteekenis ontleent aan het feit, dat zelfs geleerde en kundige mannen nog steeds voortgaan, zich liever aan de onhoudbaarste theorieën te vergrijpen, dan dat ze Gode eigener beweging de eere zouden geven. Ook Kiopotkin en zijn medestrijders zijn schrandere geleerden, en onze klacht is alleen, dat de inwerking van God in hun hart en conscientie, althans tijdelijk, haar effect verloor. Zelfs Calvijns min voorzichtige uitlating, dat men, God bedoelende, in vromen zin van de *Natuur* zou kunnen spreken, wordt dan misbruikt, om God op nonactiviteit te zetten. Wordt dit nu in breeden wetenschappelijken kring gedurende zekeren tijd op zulk een wijze herhaald, dat de meest gevierde leeraren op dit erf zoo goed als nooit meer Gods naam ook maar noemen, dan is niet zelden de wrange vrucht hiervan, dat ook voor geloovige jonge mannen de waarheid wankelen gaat, en dat ook zij bij het bespreken van het Hoog Gezag van God Almachtig liefst zwijgen.

Tegenover deze politieke armoede nu, biedt de H. Schrift aan wie haar onvoorwaardelijk gelooft, het volkomen genezend medicijn aan. De H. Schrift toch laat zich niet alleen over Israels staatsleven uit, maar neemt ook een wereldpositie in. Ze stelt wet en regel, niet alleen voor de bijzondere toestanden onder de *Benè Israel*, maar even beslist voor de algemeene menschelijke toestanden, en ook voor wat het Overheidsgezag onder alle overige volken aangaat, stelt ze den oorsprong van dat gezag in God vast. Reeds wezen we in verband hiermede op Spreuken VIII : 15, waar 't heet: „Door mij regeeren de Koningen en de Vorsten stellen gerechtigheid. Door mij heerschen de heerschers en de prinsen, al de rechters der aarde." Een uitspraak, die wel terugslaat op de wijsheid, maar op een wijsheid, die blijkens geheel het verband geen abstracte kennis aangeeft, maar de personificatie is van het Goddelijk bewustzijn, in rapport met de Schepping. In Jeremia 27 : 5 spreekt Jehovah het uit, dat Hij, als de Schepper van land, mensch en vee, de landen en rijken geeft aan wie Hij wil: „Ik geef ze aan wien het recht is in mijne oogen," een algemeene stelling, waarop dan aanstonds volgt: „Ik heb al deze landen gegeven in de hand van Nebukadnezar, den Koning van Babel, *mijn knecht.*" In drie geslachten zou hij, zijn zoon en zijn zoons zoon dan in het koning-

schap blijven, maar daarna „zullen machtige volken en machtige Koningen zich van hem doen dienen." Evenzoo wordt in Daniel II : 21 betuigd: „Hij zet de koningen af en Hij bevestigt de koningen," en in IV : 25: „De allerheiligste heeft heerschappij over de Koninkrijken der menschen en geeft ze wien Hij wil." Tot Belzazar heet het in Daniel V : 18: „Wat u aangaat, o Koning, de allerhoogste God heeft uwen Vader Nebukadnezar het Koninkrijk en grootheid en eer en heerlijkheid gegeven," en in vers 21 wordt de erkentenis afgevorderd: „dat God, de allerhoogste, Heerscher is over de koninkrijken der menschen, *en over deze stelt, wien Hij wil.*" Ja, zelfs van „des menschen zoon" wordt in Daniël VII: 14 betuigd, dat „alle volken en natiën en tongen, den van God gezalfden Koning zouden eeren", juist zooals de Christus zelf het in Mattheus XXVIII: 18 verklaarde: „Mij is gegeven alle macht in den hemel en op aarde." Concreter nog is, wat de apostel Paulus in Romeinen XIII: 1 v.v. aan de bekeerde inwoners van de hoofdstad van het keizerrijk op 't hart bindt: Hun komen onder het koningschap van Christus onthief hen niet van hun onderworpenheid aan den Keizer. „Alle ziel zij den machten, over haar gesteld, onderworpen, *want er is geen macht, dan van God en de machten, die er zijn, die zijn van God verordend,* alzoo, dat wie zich tegen de macht stelt, de verordening van God wederstaat". De Overheid is Gods dienaresse, een wreekster tot straf, dengenen, die kwaad doen. Daarom is het noodig, onderworpen te zijn, niet alleen om de straffe, maar ook om der conscientie wille." Een hooge positie van de Overheid, die in het sluitboek der H. Schrift nogmaals met Christus' heerschappij in verband wordt gebracht, als hij verschijnt (zie Openb. XIX : 16) „hebbende op zijn dije en op zijn kleed dezen naam geschreven: Koning der koningen, en Heere der Heeren." Een enkel maal laat de Schrift zich over een bepaald Heidensch Vorst zelfs in het bijzonder uit. Zoo heet 't met name van Cyrus, Koning van Perzië, in Jesaïa XIV : 1: „Alzoo zegt de Heere tot Zijn gezalfde, tot Cores, wiens rechterhand Ik vat, om de volken voor zijn aangezicht neder te werpen; en Ik zal de lendenen der koningen ontbinden, om voor zijn aangezicht de deuren te openen; en de poorten zullen niet gesloten worden." Gelijk dan ook in Psalm CXLVIII: 11 v.v. aan alle Vorsten der aarde wordt toegeroepen: „Gij koningen der aarde en alle volken! Gij, Vorsten, en alle rechters der aarde, dat zij den naam des Heeren loven; want Zijn Naam alleen is hoog verheven. Zijne Majesteit is over de aarde

en den hemel!" Al laat men hier dus uit al wat van Gods heerschappij in bijzonderen zin over de Vorsten van Israel en met name over David en zijn Huis, in de Schrift betuigd is, zoo blijkt toch uit het aangevoerde op de meest overtuigende wijze, dat er, krachtens de Gemeene Gratie, ook onder de Heidensche Koningen en Vorsten niet één is, die anders, dan bij de Gratie Gods heerscht. Dat nu, wie weigert voor het gezag der H. Schrift te buigen, hieraan niet hecht en er vlak tegenin leeraart, is niet te keeren. Ook hierin aanvaarde een ieder de verantwoordelijkheid voor zijn eigen stellingen. Wat daarentegen niet kan geduld is, dat Staatsgeleerden, die kerkelijk belijden, het gezag der H. Schrift te aanvaarden, op weg van de kerk naar den katheder, hun geloof in de Schrift-autoriteit glippen laten en als geleerden een voorstelling bepleiten, die door de H. Schrift rechtstreeks weersproken wordt. Voor een Staatsman, die zijn trouw aan het woord der Schrift verpandt, staat de Goddelijke oorsprong van het Overheidsgezag, ook buiten Israel, onherroepelijk vast. Door hen mag aan het bij de Gratie Gods nimmer getornd worden.

§ 23. *De dragers van het Hoog Gezag.*

Hiermede echter is nog alleen het Overheidsgezag in zijn oorsprong als een *Goddelijk gezag* vastgesteld, maar zonder dat nog het recht tot uitoefening van dat gezag voor de bepaalde personen, die het dragen, gevindiceerd is. Aangetoond is nu, dat in het Gezin door God zelf een aan Hem zelven ontleend gezag is ingesteld; dat dit vanzelf genealogisch in de geslachten in ongestoorde volgorde, ware er geen zonde ingetreden, zou zijn doorgegaan; dat onder de nootlottige inwerking der zonde de genealogische volgorde slechts gedeeltelijk en niet dan voor een tijd stand hield; en dat dientengevolge het ééne lichaam der menschheid, na verloop van tijd, in groepen en brokstukken is uiteengevallen en over de aarde is verstrooid. Zoo echter, dat het gezag Gods zijn vollen eisch bleef doen gelden, en dat alstoen als instrumenten van dit goddelijk gezag, overheden, buiten het genealogisch verband zijn opgetreden, die van Gods wege bevoegd waren om de wet te stellen, recht te spreken, aan de lieden een deel van hun goed in vorm van lasten af te nemen, krenking en schending van wet

en recht tegen te gaan, te straffen door vrijheidsbeneming of lichamelijke pijniging, en desnoods het leven aan te tasten, 't zij in voege van doodstraf, 't zij bij keering van oproer, 't zij in cas van oorlog. Wat buiten het Overheidsgezag roof, moord en aanranding van den persoon zou heeten, wordt nu, omdat de Overheid het doet, *rechtmatige bewindvoering* en dit wel in zulk een zin, dat *niet* zondigt, wie 't bewind uitoefent, maar al wie er zich, 't *Contra Deum* uitgezonderd, tegen verzet. Deze stand van zaken nu is nooit uit verdrag, overeenkomst, overleg of afspraak te rechtvaardigen. Hij is òf wat de Anarchisten er van staande houden òftewel hij is instelling Gods. Nu echter komt de geheel andere vraag, deze namelijk, *wie het recht bezit, om als Overheid op te treden.* In het afgetrokkene is de noodzakelijkheid van een Overheidsgezag bij de gratie Gods nu uitgewezen, maar wie is nu de persoon, of wie zijn de personen, aan wie het recht toekomt, om als orgaan of instrument van dit Goddelijk gezag zich te doen gelden. Deze tweede vraag nu raakt niet de door God, krachtens Zijns scheppingsrecht, ingestelde wereldorde, maar *Zijn voorzienig bestel en bestuur.* Het is alsnu uit de kinderen der menschen, dat personen optreden, die alleen voor zich persoonlijk, of én persoonlijk voor zich zelf en voor hun erfgenamen, zich van het gezag meester maken, of aan wie het wordt opgedragen. Dit kan in goede orde, maar het kan ook door allerlei misbruik van geweld en macht, zelfs door list en bedrog tot stand komen. Maar wat ten deze ook door menschendaad misdaan worde, de uitkomst is in Gods hand, is door Zijn voorzienig bestel voorbereid en verordend, en wordt ten slotte onder Zijn voorzienig bestuur gerealiseerd. Zelfs een algemeen erkende Overheid kan haar gezag misbruiken in lijnrechten strijd met het doel, waartoe alle Overheidsgezag is ingesteld. Gelijk de zonde 't gezin verwoesten kan, zonder dat daarom de huwelijksorde van het gezin zelve gediscrediteerd wordt, zoo kan ook gelijksoortige zonde het leven van volk en staat verwoesten, zonder dat daarom, in den geest van Anabaptisten en Anarchisten, het Overheidsgezag zelf als misdadig gebrandmerkt wordt. De zonde die al 't menschelijke poogt te doen verkankeren, heeft ook op het gebied van de Overheid het schandelijkste geleverd, maar desniettemin blijft het Overheidsgezag heilig van karakter en leidt Gods Voorzienig bestel ten slotte toch tot een gezegende oplossing. Omdat er een ontaarde moeder is, die het kind laat doodhongeren, is de instelling van

het moederschap in niets verlaagd, en evenzoo, omdat alleen bittere tegenspoed in staat bleek, een karakterzonde te breken, is het bestel, dat deze tegenspoed aanbracht, allerminst ontheiligd. Toen ons geslacht zijn genealogischen band door zonde brak, moest de Overheidsband van buiten worden aangelegd, om althans in de volken nog een gedeeltelijke eenheid van saamleving te herstellen, en die Overheidsband is deels uit den drang der behoefte, maar voor 't minst evenzoo door geweld en misdaad aangelegd.

§ 24. *Behoefte aan gezag.*

Slechts zeer ten deele is na te gaan, hoe zich dit proces in alle bijzonderheden heeft toegedragen; maar in 't gemeen genomen, kan toch met vrij voldoende zekerheid vastgesteld, dat *behoefte* en *geweld* de twee hoofdfactoren waren, waardoor de instelling van het Overheidsgezag in breeder kring geslaagd is. Was het lichaam van de menschheid physiek en psychisch gezond gebleven, dan zou deze behoefte aan een van buiten aangelegden gezagsband daarom niet gevoeld zijn, omdat er alsdan van een uit elkaar trekking van de deelen geen sprake zou geweest zijn. Bij breuke in been of arm voelt ge behoefte aan een gipsverband, zoolang daarentegen arm en been u ongestoord hun dienst verleenen, werpt ge veeleer al wat arm en been in hun normale beweging belemmeren zou, eer ge nog een voet verzetten gaat, van u af. Waar sprake komt van de behoefte aan Overheidsgezag, is alzoo aan tweeërlei behoefte te denken, eenerzijds aan de behoefte, die opkomt uit onze natuur, gelijk God die verordend heeft en anderzijds aan de behoefte, die er bij de Schepping niet was, en die pas ontstaan is door de heerschappij der zonde.

De behoefte, die uit onze menschelijke natuur opkomt, dient zich aan, als zucht naar gezelligheid en saamleven. Wel toch kan deze zucht tot een minimum worden herleid, en tenslotte zelfs in menschenhaat omslaan, maar dit werkt de zonde en gaat tegen de ons door God verleende natuur in. Tegenover de massa poogt het individueele zich te handhaven. De ware persoonlijkheid vertoont zich eerst, waar tusschen die trek naar zelfstandigheid van het individu en den trek naar gemeenschap in de gezelligheid goede harmonie opkomt. Ont-

breekt die harmonie, dan kan een noodstand naar twee zijden ontstaan. Of het individu kan de gemeenschap onderschatten óf de massa kan het zelfstandig recht van het individu beletten op te komen. Hiervan afgezien echter, levert heel de historie, en nu nog, het leven der volken het afdoend bewijs, dat de behoefte aan saamleving en aan aaneensluiting niet uit onze natuur is weg te denken. De eenzame opsluiting is gebleken, een der hardste straffen te zijn. Reeds de kinderen zoeken kinderen, de jongelieden zoeken de jongelieden op, alles zoekt gezelschap. En waar door verwantschap, vriendschap, gemeenschap van belangen en eenheid van levenstaak eenmaal banden gelegd zijn, ziet men gemeenlijk, dat deze banden steeds nader aantrekken. Dorpsgenooten voelen een gemeenschappelijk belang, ambtsgenooten zoeken elkaar. Alles groepeert zich — het eenzame omdolen stuit schier een ieder tegen de borst. Hieruit nu verklaart het zich vanzelf, dat, toen het gemeenschappelijk verband den mensch zijn oorspronkelijken dienst niet meer kon bewijzen, zekere *behoefte* opkwam aan een anderen band, die op eigen wijs grootere groepen tot een eenheid kon verbinden. Die band moest, tot op zekere hoogte, heel het leven, heel de existentie van een groep kunnen omvatten, en zoo was het geheel natuurlijk, dat de behoefte aan een Overheidsgezag, dat dezen kring opsloot in zichzelf en afsloot van andere kringen, zich allengs uiten moest. Dit zou niet zoo geweest zijn, indien de trek naar 't gezellige uit zichzelf algeheele voldoening had kunnen vinden, en anderzijds niet door verstorende elementen bedreigd ware geworden. Dan toch zou alles vanzelf zijn gegaan. Nu echter wat trok, gebrekkig trok, en de tegenactie, die met verstoring bedreigde, niet kon uitblijven, zoo sprak 't vanzelf, dat men op 't aanleggen van *een uitwendigen band* bedacht werd, en hieruit kwam, in wat gebrekkigen vorm dan ook aanvankelijk, toch in eerste beginsel het Overheidsgezag op.

§ 25. *Een tweede behoefte.*

Niet minder sterk werkt de tweede behoefte, die niet uit onze oorspronkelijke natuur opkwam, maar uit vrees voor de gevolgen van de zonde, die van alle kant het menschelijk leven bedreigde. Het beeld van Abel blijft daarom nog steeds zoo aangrijpend, overmits diens

bitter lot, onmiddellijk na den val in zonde, toonde, op wat bange wijs alle menschelijke saamleving nu bedreigd werd. Van nu af aan toch had men met *de misdaad* te rekenen. De sterkere werd door zijn geweld, de zwakkere door zijn lage sluwheid een gevaar voor de existentie van den derde. Vandaar de zucht en de trek, ja *de behoefte* om zich tegen zulk dreigend gevaar te vereenigen, en aldus saam sterk te staan, waar een ieder op zichzelf licht als Abel het slachtoffer van zijn broeder Kaïn ware geworden. Uit het feit, dat de broeder den broeder neersloeg, bleek helaas op overtuigende wijze, dat de bescherming, die anders het gezin bood, al spoedig te kort kon schieten, en zoo kon 't niet anders, of, al bleef het gezin in eere, toch naar een meer omvangrijk en solieder waarborg biedend verband, d.i. naar een Overheidsgezag moest uitgezien. Die dringende behoefte kwam uit de woeling van zonde en misdaad vanzelf op. En hierbij bleef het niet. Niet alleen toch uit de menschelijke misdaad, maar ook uit de omringende natuur dreigde in klimmende mate zeer ernstig gevaar. Nu nog weet men in Voor-Indië van het gevaar der wilde dieren te gewagen. Bij tienduizenden vallen nog elk jaar de slachtoffers; en zulks niettegenstaande men thans beschikt over verweermiddelen tegen hun overvallen, die oudtijds nog geheel onbekend waren. Daar nu de vereenzaamde veel lichter als slachtoffer valt, dan wie met anderen saamleeft, heeft ook dit destijds zoo geducht gevaar de saamleving en het elkaar zoeken van mensch en mensch, zeer sterk bevorderd. Van de elementen in de natuur kan hetzelfde gezegd. Onder het oordeel der zonde trad bange verwoesting in, en het geweld van zee en stroom, van aardbeving en cycloon, van pestilentie en brand, hield den verlaten mensch in gestadige onrust. Daar nu gemeenschappelijk gevaar steeds uitwerkt, dat de een zijn toevlucht neemt tot den ander, en men saam zoekt te keeren, wat door den eenzame niet ware af te wenden, ligt het in den aard der zaak, hoe ook dit gevaar der ongebreidelde natuur elkaar zoeken en vinden deed en als vragen moest om een band, dien alleen het Overheidsgezag bieden kon. En hier kwam dan in de derde plaats bij, de ongelijkheid, die zich moest voordoen, zoo men verhuizen en een nog geheel onbewoonde streek moest gaan opzoeken, overmits op de plek of in de streek, waarin men dusver vertoefde, het gedrang te sterk werd. De streek, waar men binnen toog was dan nog geheel woest en wild, van bruggen over een stroom,

van indijkingen tegen overstroomingen, van heirwegen en verbindingspaden, was nog ganschelijk geen sprake. Nu is bij het binnentrekken van nog onbewoonde streken in Noord-Amerika nog de vorige eeuw gebleken, hoe dit alles geordend en beschermd moet worden door Staatshulp en anders op pijnlijke mislukking uitloopt. Bedenkt ge nu, hoe de toenmalige landverhuizers veel, veel hulpeloozer stonden, dan wie nu nieuwe streken ontgint, dan is het als vanzelfsprekend, hoe men liefst met anderen saamtrekkend, een tocht naar een onbekende streek ondernam, en hoe juist uit dit saam optrekken zekere saamhoorigheid en uit die saamhoorigheid behoefte aan een leidend gezag geboren werd. Zoo staat 't dus wel vast, dat de behoefte, die uit eigen natuur en uit de natuur buiten den mensch opkwam, van zelf tot bijeenvoeging, tot aaneensluiting in zekere groep van gezinnen en van geslachten verlokt heeft en dus ook vanzelf tot het optreden van een Overheid moest leiden. Ook het territoor, waarop men zich vestigde, oefende gelijksoortigen invloed. Bij uitbreiding van het menschelijk geslacht, stond men er vanzelf aan bloot, dat, wie zich in eenige streek gevestigd hadden, na verloop van tijd, uit heel andere streek dichte, zeer bedenkelijke groepen van menschen op hun grenzen zagen opdagen, en dit geheel onverschillig, of ze nog als nomaden rondzwierven, dan wel reeds vaste woonsteden betrokken hadden. Ook een nomadenhorde toch beweegt zich jaar in, jaar uit meest in een zelfde streek. Zou 't nu tot afpaling en afbakening van grenzen komen, en zouden die grenzen over en weer geëerbiedigd worden, zoo bracht reeds de normale ontwikkeling van zelf de noodzakelijkheid mede, dat één voor de velen spreken en handelen zou en al wie dit onderneemt en in zijn onderneming slaagt, is immers van zelf Overheid.

§ 26. *Geweldpleging.*

De tweede factor, die om aaneensluiting, en, in die aaneensluiting om een eenheid-vormend en eenheid-handhavend gezag riep, lag in de *geweldpleging*, zoo actief als passief. Had de oorspronkelijke, door God ingestelde, genealogische band alle deelen van ons menschelijk geslacht duurzaam in eenheid verbonden, zoo zou in dezen zondeloozen toestand, elke neiging en poging zijn uitgebleven, om eigen voordeel,

of bevrediging van eigen lust, desnoods met geweld af te dwingen. Gelijk het thans stond, deed zich het omgekeerde voor. Al aanstonds werkte het verschil van streek en streek hier op hoogst bedenkelijke wijze. Een veehoedende groep aasde van zelf op vet weiland en goede bewatering. Zag nu een physiek machtiger en talrijker groep, dat het eigen land zich ongunstiger voordeed, dan 't land van een zwakkeren buurman, zoo sprak hierin vanzelf de verleiding om hem te verjagen en zijn voordeeliger territoor in bezit te nemen. Hiervoor nu was het noodig, dat de veroverende groep zich organiseerde, zich wapende en zich onder een leider stelde, aan wiens bevel het zich onderwierp. Was nu zulk een aanvoerder erin geslaagd, zijn eigen groep, na verjaging van de oorspronkelijke groep, in het bezit van zulk een profijtelijke streek te zetten, dan ontstond vanzelf de behoefte voor deze groep, om zich in dit rijkere bezit te handhaven, overmits de verdrevenen, die nu een minder gunstig oord bewoonden, er van zelf op bedacht moesten zijn, om zoo mogelijk de indringers op hun beurt te verdringen en zichzelven weer in 't bezit te stellen van wat in 't eerst *hun* land was. Uit dien hoofde was het niet genoeg dat zulk een veroverende groep tijdelijk zich onderwierp aan zulk een aanvoerder, maar zag ze zich wel verplicht, hem *duurzaam* te steunen, naardien van zijn autoriteit en macht afhing, of de verdreven groep niet weer zou komen opdagen en zich wreken. Eenerzijds bij de overwinnende groep kwam alzoo de gezagsuitoefening en de onderwerping daaraan vanzelf uit de eerst geweldpleging op, en wel bij haar in actieven zin, maar geheel hetzelfde volgde eruit voor de verdrevenen en dan bij dezen in passieven zin. De groep toch, die aangevallen werd en gevaar liep, uit haar rijke streek verdreven te worden, moest zich op haar manier wel eenigszins organiseeren, zich op verzet en tegenstand voorbereiden en zich ten dien einde onder het gezag stellen van een dapper, kloek hoofd, in welks beleid ze vertrouwen had. Het optreden van zulk een hoofd kon bij aanstelling gaan, of opkomen uit eigen virtuositeit, maar als 't op leven en dood ging, om zich tegen het opkomend geweld te verdedigen, moest wel een zich voegen en onderwerpen volgen, daar anders zelfs de flauwste kans op standhouden verdween. Bij de verspreiding nu van ons geslacht op steeds breeder en uitgestrekter territoor, moest zich zulk een geweldpleging, en de daaruit zoo actief als passief opkomende gezagsuitoefening, van meet af voordoen en zich telkens her-

halen. Streek en streek verschilde zoo sterk. Liefst bleef men dicht bij het middenpunt, en liet het verder afdolen bij voorkeur aan de anderen over. Werd dan door den verder afdolende een vroeger ongekend vruchtbaar oord ontdekt, zoo moest het gerucht hiervan al spoedig uitgaan en anderer lust om in gelijke richting op te trekken, prikkelen. Zoo botste hoop tegen hoop. Dit stelde den eisch van aanvoering. De aanvoering kon onder die omstandigheden alleen aan den sterkste worden toevertrouwd. En het feit, dat hij namens allen en in aller belang werkte, bracht van zelf mede dat de onderwerping van de anderen aan dien éénen van zelf ging.

Doch eenmaal om de verwerving van betere streek ingezet, kon deze geweldpleging hierbij niet blijven, maar moest gedurig een bedenkelijker karakter erlangen, door zich te richten op een ander voorwerp. Nu nog doet zich soortgelijk verschijnsel in Afrika gedurig onder de negerstammen voor. Is het aan de ééne groep gelukt, een kostbare, flinke veestapel te gewinnen, en is een andere physiek en in aantal sterkere groep hiervan verstoken, dan ligt 't voor de hand, dat de sterkere groep een inval doet, het vee rooft en er mee wegtrekt. Zelfs onder de Kurden in Perzië en Armenië doet zich dit thans nog voor. En geheel hetzelfde zag men zoo telkens gebeuren, na het inzamelen van den oogst. Een bergvolk, dat in jacht geoefend, aan landbouw nauwelijks deed, daalde dan af in het dal. Het vond daar een tammer stam, die door landbouw wufter van aard was geworden. De aanvaller wachtte tot alle noodige arbeid aan de inzameling van den oogst ten koste was gelegd. En was het dan zoover, dat de rijke oogst gereed lag en in de schuren was ingedragen, dan overviel men de rijke bezitters, en ontroofde hun de vrucht van hun arbeid. Ook buiten vee en landbouw vormden de schatten, die aan edelgesteenten of edele metalen en parelen in een bepaalde streek te vinden zijn, zoovaak 't lokaas voor den aanvaller. Reeds bij de beschrijving van het Paradijs in Gen. II lezen we van het land van Havila, „waar het goud is" alsmede van „de Bedolah en de Sardonix", kortom van allerlei schat en rijkdom onder of boven den aardbodem. Klimaat en vruchtbaarheid, rijke bewatering en rivieren voor het verkeer, het kan alles aan een streek zoo hooge bekoorlijkheid verleenen, dat de stam, die zoo gelukkig was geweest, er zich te kunnen nestelen, gedurig van alle kanten begeerige groepen zag opdagen, die niets minder bedoelden, dan hem

te overrompelen, en zoo die aanval als verdediging had steeds en als vanzelf 't gelijke effect, dat men zich onder hoofden organiseeren moest, dat een soort Simson zich in de macht wist te zetten, en dat onderwerping der overigen de uitkomst was. Altoos weer een Overheid, door het doen van geweld en uit het ondergaan van geweld opgekomen. Zelfs kan dit nog verder gaan en uitloopen op moord, menschenroof en slavernij. Nu nog zijn in onherbergzame streken de gevallen zoo ongehoord niet, dat een wat sterker groep een zwakkere groep overvalt, de strijdbare mannen uitmoordt, en de vrouwen en kinderen voor zich neemt. Zelfs uit Rome's overlevering kwam ons het gerucht van den maagdenroof toe en in Benjamins historie leest men gelijksoortige episode. Vooral de zonde der polygamie heeft dit kwaad aangewakkerd. En al laat men nu ook deze uitersten van misdadigheid ter zijde, het onderwerpen van een geheele groep of stam, om zich slaven te verschaffen, greep in zoo ongelooflijke mate bij volk na volk plaats, dat de historie van halve werelddeelen er door is beheerscht. Vooral, zoo volk na volk in een reeds bewoond land binnentoog, werd zoo vaak als 't kon, niet de verdrijving van de eerste bewoners, maar hun oeconomische onderwerping als doel beoogd.

Zelfs aan het leenstelsel, dat zoo veel humaner karakter droeg, lag toch geheel dezelfde bezitsgedachte ten grondslag. De heerschende groep was er op uit, om zich door de overwonnen en onderworpen groep te laten dienen. Zelfs het cultuurstelsel, dat ons land op Java invoerde, was aan zulk eene gewelddadige organisatie niet geheel vreemd, ook al moet erkend, dat in dit stelsel, zoo men wil, ook een verkapte belasting school. Zoo toont dan de historie ons allerwege, hoe na het springen van het genealogisch verband, deels de ons ingeschapen behoefte aan gezelligheid en deels de uit de zonde opkomende drang tot geweldpleging, tot het zich onderwerpen aan een vanzelf opkomend Overheidsgezag geleid heeft. Over en weer zag en tastte men de noodzakelijkheid, om zich te vereenigen. Dit kòn niet gelukken, noch standhouden, tenzij er zekere orde gold. Die orde kon niet tot gelding komen, tenzij er een gezag optrad, om die orde te handhaven. Van dat gezag kon men den zegen niet ervaren, of men moest er zich aan onderwerpen. En deze onderwerping nu aan het gezag en aan het geweld der practisch zich opleggende Overheid, stond voor het volksbesef in rechtstreeksch verband met het Hooger Bestuur, dat van de Goddelijke sfeer over al

wat mensch was, uitging. Vandaar, dat zelfs *het leven* de prijs van orde en regelmaat kon worden, hetzij crimineel door de doodstraf, hetzij politioneel bij oproer, hetzij in militairen zin bij het uitbreken van den oorlog. Zoo kwam het Overheidsgezag niet op in disputeergezelschappen, waar men zich te goed deed aan beschouwingen over den mensch, noch door afspraak en overeenkomst, waarbij men over en weder macht en recht stipuleerde. Het Overheidsgezag is als van Godswege op onze saamleving gelegd, en na de verbreking van het genealogisch verband opgekomen uit de zonde, uit den nood en uit den drang des levens. Gezag is voor een saamleven van zich zelf bewuste en dus uit eigen aandrift handelende menschen altijd noodig en onmisbaar. Had zulks nu geheel beantwoord aan de Scheppingsordinantie, dan ware dit gezag het gezag van God zelf geweest, Wiens ordinantie heel 't leven beheerscht had, en zou dat instrumenteel uitgeoefend zijn in patriarchalen zin door het geslachtshoofd, dat God zelf in de geboorte gevestigd had. Maar toen er nu door de zonde breuke kwam, bleef wel het gezag Gods ongedeerd, wat het was, maar verliep en ging te loor het orgaan, het instrument, waardoor dat Goddelijk gezag zich onder menschen gelden deed. Dit orgaan toch, hield op, zich genealogisch te stellen. Het moest nu van buiten *als verband* aangelegd. En dit gaf het opkomen van de Overheid.

§ 27. *Het voorzienig bestel.*

Met dit resultaat is men er intusschen nog niet. Hiermede toch is men nog niet verder, dan dat nu blijkt, hoe het Goddelijk gezag zich instrumenteel door een Overheid in den zondigen toestand, en zulks zonder bovennatuurlijke ingrijping, kan handhaven. Bij Israël was dit anders. In Israël greep bijzondere, bovennatuurlijke ingrijping van 's Heeren wege plaats; maar juist daarom was 't zoo ernstige fout, dat Languet en op zijn voetspoor vele Calvinisten zich veroorloofden, wat plaatsgegrepen had in en met Israël, ook op het leven der overige volken toe te passen. Bij de overige volken traden geen profeten op, was geen Urim en Thumim, en is er geen sprake van dat de Vorsten en hun wetgeving gedragen werden door opzettelijke, bijzondere openbaring, gelijk deze bij Israel én in de wetgeving op Sinaï én in de

keuze van David voor het koningschap plaats greep. Blijft derhalve de vraag, in hoeverre ook bij al zulke volken, die door geen bijzondere openbaring geleid werden, nochtans aan God het bestel en de beschikking over het lot bleef, zoodat de Overheidspersonen zich terecht als regeerend bij de Gratie Gods konden aandienen. Dit nu hangt aan Gods Voorzienigheid en aan Gods Voorzienigheid alleen. Dat bij enkele volken oudtijds ook de orakels meespraken, kwam in de Inleiding reeds te berde; doch ook al neigen we er toe, om de theorie, alsof zulke orakels op louter bedrog berustten, te weerspreken, nimmer toch mogen ze beschouwd als met de profetie en met geheel Gods Openbaring in Israel op één lijn staande. Men kan niet aan alle droomen beteekenis ontzeggen. Het Swedenborgianisme blijft een merkwaardig psychologisch verschijnsel. In het spiritisme zijn elementen, die nog steeds onze aandacht verdienen. Zelfs in het particuliere leven van mannen en vrouwen van beteekenis zijn inspiraties en aanwijzingen voorgekomen, die zich niet geheel uit den mensch verklaren laten en verwijzen naar hoogere factoren. Iets, waar we te meer aan hechten, daar we met heel de Christenheid belijden, hoe in de wedergeboorte een rechtstreeksche ingrijping Gods plaats heeft en hoe zelfs buiten 't heilig terrein in de poëzie vaak meer dan in de overige kunsten een inspiratie heerscht, die zich niet enkel uit menschelijke bezieling verklaren laat. Maar hoe volmondig we ook toegeven, dat er van God een gestadige actie uitgaat op ons leven en ons zelfbewustzijn, toch mag daarom de Bijzondere Openbaring niet met het Voorzienig bestel Gods op één lijn worden gesteld. De Bijzondere Openbaring draagt een geheel eenig karakter, die onder alle volken alleen in Israel de leiding had, terwijl in de historie der overige volken zeer zeker een Voorzienig bestel Gods zich uitspreekt, maar op een wijze, die de grens van het gewone niet overschrijdt. Jesaia XLV stelt hier regel. Van Cyrus wordt hier gezegd: „Alzoo zegt de Heere tot Zijn gezalfde, tot Cores, wiens rechterhand ik vat, om de volkeren voor zijn aangezicht neer te werpen; en Ik zal de lendenen der koningen ontbinden, om voor zijn aangezicht de deuren te openen en de poorten zullen niet gesloten worden. En Ik zal u geven de schatten, die in de duisternissen zijn en de verborgene rijkdommen; opdat gij moogt weten, dat Ik de Heere ben, die u bij uwen naam roep, de God Israels; om der wille van Jacob, mijnen knecht, en van Israel, mijnen uitverkorene;

ja, Ik riep u bij uwen naam, Ik noemde u toe, hoewel gij mij niet kendet." (vers 1—4). Deze verklaring van Gods wege trekt hier bijzonderlijk de aandacht, omdat 't hier een episode geldt uit de geschiedenis van Israel. Toch is het wel aan geen twijfel onderhevig, dat er van een rechtstreeksche openbaring van Gods zijde aan Cyrus geen sprake is geweest. Ook al stond dan ook het hier bedoelde met de geschiedenis van Israel in rechtstreeksch verband, en al zou derhalve hier bijzondere Openbaring denkbaar zijn geweest, gelijk dit plaats greep met Farao; toch bepaalt het gebeurde met Cores of Cyrus zich tot het gewone Voorzienig bestel Gods. De overwinning van de Perzen op de Babyloniërs, is een gewone, historische gebeurtenis geweest, doch in die ordinaire gebeurtenis spreekt God zelf 't hier uit, dat ze plaats greep naar Zijn bestel, onder Zijn leiding, dank zij Zijn inwerking in de harten en gedachten der menschenkinderen. Men mist uit dien hoofde elk recht, om Gods Voorzienig bestel te verflauwen tot een zich bedienen van en een zich aansluiten aan heel de reeks van menschelijke wilsuitingen, die dan de historie zou vormen. Zoo opgevat komt men bij het Deïsme terecht, dat Gods Voorzienige werking slechts pro memorie uittrekt en de geschiedenis verlaagt tot een optelsom van menschelijke wilsuitingen.

§ 28. *De Voorzienige werking.*

De Voorzienigheid Gods is door de Theologen dan ook terecht tot een onderwerp van diepindringende studie gemaakt, zoowel wat de *onderhouding*, als wat de *medewerking* en de *bestiering* aangaat. God schept de personen, die in de historie optreden, zelfs in hun voorgeslachten bereidt Hij den zin en de kracht voor, die op een gegeven oogenblik in een historisch persoon zal moeten uitkomen, en Hij schikt alle gelegenheden en omstandigheden, om hen datgene te doen ontmoeten, en te doen vinden, wat ze behoeven zullen, om het aan hen gegeven talent tot de vereischte ontwikkeling te brengen. Tot op zekere hoogte geldt dit zelfs voor elk gezin en in dat gezin voor elk persoon, ja tot in het schijnbaar nietigste, tot zelfs in het dierenleven. Zegt Jezus derhalve dat geen muschken dood ter aarde valt, zonder Gods beschikking, ja, dat geen haar van ons hoofd gekrenkt wordt, zonder Gods beschikking,

want dat zelfs de haren onzes hoofds alle geteld zijn, dan is het ongeloof en Godverzaking, zoo men den factor: *God*, als we ons zoo mogen uitdrukken, in de historie der Staten en der volken slechts pro memorie invult. Ieder geloovige weet en belijdt, hoe in zijn eigen persoonlijk leven alles onder Gods leiding stond en staat. Hoe hij niet bij toeval, maar naar Gods bestel uit die bepaalde moeder en vader geboren werd, die bepaalde opvoeding genoot, zich die bepaalde vrouw als echtgenoote zag geschonken, en voorts in heel zijn levensgang elken morgen en elken avond van God zijn leven afbad en God voor het hem beschikte leven dankte. Al wat er in de historie toe leidde, om in een volk een bepaalde Overheid te doen optreden, of een bepaald persoon tot Vorst te doen kronen, greep derhalve plaats onder Gods bestel, door Zijn leiding van de gebeurtenissen, en door de beschikbaarstelling van den persoon, dien Hij, God zelf, er toe verordend en er voor bereid had. Alleen maar, en zie hier het punt, waarop men zoo licht feil gaat, deze albeschikking Gods gaat niet alleen door voor de Overheid en de Overheidspersonen, maar evenzoo voor ieders particuliere leven, zelfs voor de dierenwereld. Ouders, die eindelijk hun gebed, om een kind te mogen ontvangen, verhoord zien, ontvangen ook hun kind bij de Gratie Gods. Wie geijverd heeft, om een wetenschappelijken graad te erlangen, en dien eindelijk ontving, ziet zich die toebeschikt door de Gratie Gods. Zoo is het met de verkrijging van een levensbetrekking. Zoo is het met 't slagen van een ondernomen onderzoek, bij het bereiken van een lang nagejaagd doel. Al, wat ons toekomt, waarin we een gewichtige gebeurtenis voor ons leven zien, en een bede of wensch vervuld krijgen, komt ons uit genade toe, en was ons door de Gratie Gods beschoren. Doch ditzelfde geldt nu uiteraard in nog verhoogde mate, voor wie zich het bewind ziet toevertrouwd over dorp, stad of land en bovenal voor hem, die ten slotte op aarde niemand meer boven zich heeft, dan God Almachtig. Wat zelfs in het particuliere leven een zoo rijke genade is, erlangt een geheel exceptioneel karakter, zoo 't aan een kind der menschen de macht in handen legt, over een breeden kring van zijn medemenschen. Hoe gewichtiger hetgeen ons ten deel valt, is, hoe meer we als van zelf opzien tot het bestel en bestuur Gods, waardoor het ons toekomt. Elke dag, waarop we gezondheid genoten, stemt tot dank, maar toch zal de blijdschap, als na lange, bedenkelijke

ziekte onze arts ons eindelijk zegt: „Nu zijt gij genezen," en een gevoel van herstel ons zelf heerlijk het bloed doortintelt, ons veel sterker dan in gezonde dagen uitlokken, om de Gratie Gods te eeren. Natuurlijk is het dank waard, zoo we struikelen en op straat neerslaan, en toch onverlet weer kunnen opstaan, maar heel anders nog zal onze ziel Gods gratie loven, zoo we, voortsnorrend in een sneltrein, die derailleert en slachtoffers maakt, er zelf heelhuids afkomen. Alle dingen staan niet gelijk. Er is onderscheid tusschen het groote en het kleine, het voorbijgaande en het blijvend gewichtige. En daarom, al is 't, dat het onderwerpen aan de overheidsmacht een gebeurtenis als andere is, toch spreekt hier het gevoel van volk en vaderland, en daarom is het alleszins betamelijk en volkomen naar recht, dat bijzonderlijk van de Gratie Gods gewaagt, wie zich 't gezag ziet toevertrouwd over heel zijn vaderland. Natuurlijk geldt dit volstrekt niet alleen voor de Vorsten, maar evenzoo voor den President eener Republiek of een stadhouder, gelijk evenzoo in de gemeentebesturen. De schipper zelfs spreekt het volkomen terecht uit: „Ik, schipper, naast God, schipper van mijn schip," omdat op zee niemand boven hem staat. Dat men nu bij republieken meest altoos in den titel de bijvoeging „bij de Gratie Gods" weglaat, heeft zeer ten onrechte het denkbeeld doen opkomen en gevoed, alsof alleen het *monarchaal* gezag van heiligen oorsprong was, iets, wat uiteraard met alle geldende waarheid in strijd zou zijn. Maar na dit duidelijk verklaard te hebben, voegen we er toch bij, dat de erfelijke monarchie een zoo buitengewoon gezag aan een persoon niet alleen, maar soms over eeuwen aan eenzelfde huis verleent, dat het zelfs hoog noodig is, er hier vooral steeds aan toe te voegen, dat deze Prinsen *niet uit eigen hoofde regeeren,* maar, zelven niets zijnde, hun gezag alleen ontleenen aan de vrije genade van den Almachtige.

§ 29. *Conclusie.*

De slotsom, waartoe we geraakten, is alzoo saam te vatten in deze stellingen:

1°. Van Godswege is in het gezin een orde ingesteld, die oorspronkelijk het hoogste gezag, dat in God rust, door den vader als orgaan, over alle leden van het gezin heerschen deed.

2°. Dat vaderlijk gezag was bestemd, om zich in den genealogischen saamhang der gezinnen en geslachten, door manlijke primogenituur patriarchaal voort te zetten.

3°. Door de zonde is deze ingestelde orde gestoord. Het genealogisch verband is op allerlei punt verbroken, en de huisorde kreeg ten deele een strafrechtelijk karakter, met inbegrip van doodstraf.

4°. Toen hierdoor het menschelijk geslacht al meer in brokstukken, ja, zelfs atomistisch uiteen ging vallen, is de drang tot verbinding onder aangestelde hoofden bij geheele groepen van zelf opgekomen, ten deele als gevolg van het gezellige in 's menschen natuur, ten deele met het oog op geweldpleging in actieven en passieven zin.

5°. Het alzoo opgekomen Overheidsgezag sloeg een chirurgischen band om wat anders tot geheele ontbinding zou zijn overgegaan.

6°. Dit Overheidsgezag is instrument van het gezag Gods, zoodat het daarom dan ook op aarde geen gezag boven zich heeft, wet en regel stelt, de noodige gelden en hulpdiensten kon afvergen, en desnoods over vrijheid en leven beschikt.

7°. De aanwijzing van de personen, die rechtens als dragers van dit Goddelijk gezag kunnen optreden, geschiedde alleen bij Israel door supranatureele aanwijzing, bij alle overige volken daarentegen door de ontwikkeling der toestanden, altoos met dien verstande, dat 't God is, die de personen schept en begaaft en den gang der gebeurtenissen leidt en beheerscht.

8°. Het Voorzienig bestel Gods ten dezen is van te hooger gewicht, hoe meer de uitkomst het lot van volk en staten beheerscht. Het Voorzienig bestel Gods, dat hiertoe strekt, is dan uitgedrukt in de formule: Bij de Gratie Gods; een formule, die op zich zelf op alle menschelijk leven en op alle autoriteit in dit leven toepasselijk is, doch bijzonderlijk bij de monarchie in zwang is gekomen, overmits hier het hoogste gezag in den regel door geboorte of verwantschap van persoon op persoon overgaat, en toch deze personen dit gezag in niets uit eigen hoofde bezitten, maar het eeniglijk verkregen door genadige beschikking Gods.

Hoofdstuk VIII

DE SOUVEREINITEIT

§ 1. *Het woord Souvereiniteit.*

Het begrip van Souvereiniteit wordt steeds meer beperkt tot het regeeringsgezag in magistralen zin, zoodat het dan slechts een gewijzigde uitdrukking wordt voor het gezag van de Hooge Overheid. Het woord kregen ook wij uit het Fransch, en Souverainité was in het Fransch niet anders, dan het Latijnsche *Superanitas*, een leelijk, middeneeuwsch woord voor *Supra-potestas*. Er werd hierdoor uitgedrukt, dat de drager van de souvereiniteit op aarde geen macht of gezag boven zich had. Er lag daarentegen niet in, wat men later gepoogd heeft, er in te leggen, t.w. dat aan deze hoogste macht op aarde alle ding onderworpen ware, zoodat alles voor de souvereiniteit en de souvereiniteit van het Bewind nooit voor iets buiten zich behoefde te wijken. Het woord zou dan aangeven een gezag, dat zelf vrijmachtig bleef, en dat de macht had, vrijmachtig over al wat onder zijn bereik viel, te beschikken. Tegen deze voorstelling nu, kan niet ernstig genoeg geprotesteerd. Dit toch is een overbrengen op een mensch, van wat alleen Gode toekomt en nooit anders, dan in den Almachtige denkbaar is.

§ 2. *Tweeërlei terrein van de Souvereiniteit Gods.*

In God is de volstrekte Souvereiniteit, over al wat bestaat, en dit wel om de afdoende reden, dat al wat bestaat, zijn bestaan eeniglijk aan God dankt en in zijn voortbestaan even volstrekt van de Almacht Gods afhangt. Wie schept, bezit de volstrekte bevoegdheid en macht, om zijn creaturen zóó te scheppen, als Hem dit goeddunkt, dus ook, om hun geheel aldus saam te stellen, als 't Hem gevalt en het in zulk een milieu en onder zulke omstandigheden te doen leven, als zijn wil dit gehengt. Voor zoover al wat bestaat, met of zonder bewegings-

kracht, gebonden moet zijn aan een regel, wet of orde, is het de Schepper, die deze instelt en die alleen de macht bezit, om het ingestelde en verordende te handhaven. Is dit nu de eenig ware Souvereiniteit, dan volgt hieruit, dat God alleen Souverein is, en dat nooit en nimmer eenig mensch souverein kan zijn. God kan een mensch of eenige menschen saam als orgaan voor de uitoefening van *zijn* Souvereiniteit gebruiken, maar, zoo dit plaats grijpt, is toch wie hierbij als orgaan optreedt, nooit anders souverein, dan in den zin van „door overdracht." Juist echter, omdat de Souvereiniteit Gods alomvattend is, en niet alleen over menschen, maar over geheel de Schepping gaat, en in den mensch niet enkel zijn publieke handelingen, maar heel zijn bestaan, inwendig en uitwendig, in al zijn verhoudingen beheerscht, ligt het in den aard der zaak, dat er van Gods wege nooit anders overdracht van Souvereine beschikking op eenig creatuur, *dan in zeer beperkten zin kan plaats hebben.* Voorop sta daarom, dat er een Souvereine macht in God is, die nooit anders, dan door God zelf kan worden uitgeoefend. Geen vader of moeder heeft het in zijn macht, om in een kind, dat hun geboren zal worden, hooge gaven of talenten, of ook een specialen aard te leggen. Soms ziet men zelfs, dat de vader of moeder van een kind, dat zich later als een machtig genie zal openbaren, zeer gewone, eenvoudige burgerlieden waren. Zelfs in het physieke gaat dit door. Een mooie stem kan voor den zanger een kapitaal vertegenwoordigen, maar al moge de mensch zulk een stem kunnen oefenen, ontwikkelen, en er uithalen, wat er inzit, tot aanzijn tooveren kan de mensch zulk een stem niet. Zelfs bij den bokser, die het kampioenschap door zijn stalen vuist wint, gaat dit door. Wat nu regel en orde betreft, vertoont het leven geheel gelijksoortige verschijnselen. De Souvereiniteit Gods gaat volstrekt niet enkel over het volksbewind, maar even beslist over de exploiten op het erf der wetenschap en over de scheppingen op het gebied van de kunst. Ook op dit beiderlei territoir gelden wetten door Hem verordend, en van Hem zijn de coryphaeën, die in verband met deze wetten de resultaten leveren, die vaak een stuk historie beheerschen. Op technisch gebied is het niet anders. Alleen God heeft 't in zijn macht, een gewichtige ontdekking eeuwenlang tegen te houden en op den door Hem gewilden tijd te doen uitkomen; en toch zijn 't niet zelden zulke technische vindingen, die het lot der Staten beheerschen. Denk slechts aan de boek-

drukkunst, aan den stoom, aan de electrische tooverwereld en aan de jongste vindingen van militairen aard te land en ter zee. Al wat zich verroert en beweegt, oefent niet zelden veel sterker invloed uit op de toekomst van land en volk, dan het meest ingrijpend Staatsbeleid of zorgvuldigst bewind. Al aanstonds moet dus scherp onderscheiden worden tusschen den omvang van het terrein, waarop de Souvereiniteit van God heerscht, die heel het bestaan en voortbestaan van alle creaturen in zich besluit, en het andere, zeer beperkte terrein, waarop de ontleende souvereiniteit van eenig mensch werkt.

§ 3. *Overdracht van Gods Souvereiniteit.*

Bij dit eerste onderscheid komt dan bovendien een tweede. Het is toch onjuist, te wanen, dat de overdracht van Goddelijke Souvereiniteit op menschen uitsluitend doelt op de regeering van land en volk. De souvereine macht, die Gode over ons menschen toekomt, wordt bij overdracht veeleer op *velerlei* manier, aan een mensch ter uitoefening toevertrouwd. Gods Souvereine macht gaat ook over heel de onbezielde natuur, en hoe groot is nu niet het deel van die macht, dat ter beschikking van den mensch is gesteld. Onze macht over de natuur dekt volstrekt niet de geheele macht Gods over de onbezielde schepping. Ze is in hoofdzaak tot onze kleine planeet bepaald en zelfs in die kleine planeet blijft ons nog zooveel te onderzoeken over. Maar hoe dit ook zij, in niet zoo geringe mate is toch de mensch met Souvereine macht ook over de natuur bekleed. En dit zelf de nu geldt op schier elk levensterrein. Verbaasd zelfs staan we gedurig over de majesteit van zoo menige actie, die nu reeds van den mensch uitgaat, en zulks bijna met de zekerheid, dat welhaast nog machtiger wonderen ons wachten. Op den Oceaan zijn we heer en meester geworden. Naar de Jungfrau stijgt men met een locomotief omhoog. Zelfs is het luchtruim door de aviatiek in onze macht gekomen. Onder de spiegelvlakte van den oceaan toovert de duikboot. Heel het gebied van jacht en landbouw, van handel en nijverheid, ontsluit gansche wingewesten voor de uitstraling van souvereine menschenmacht. En hierbij komen dan in nog meer eigenlijken zin die eigenaardige corporatiën van ons menschelijk leven, die de vaststelling van statuten, regels en wetten nood-

zakelijk maken, hoofden voor een bestuur doen aanwijzen, en binnen den kring, dien ze vormen, kracht vinden in een geheel zelfstandige bewindvoering; corporatiën, die wel formeel in het vereenigingsrecht een gezag boven zich eeren, maar toch binnen de wanden van haar stichting geheel te werk gaan. Zelfs het staatslichaam, wordt voor een niet zoo vrijmachtig gering deel door zulke souvereine vereenigingen beheerscht. Bijna in elk land weet men thans zulk een souvereine macht in de electorale vereenigingen uit te oefenen. Deze, van de hooge Overheid onderscheiden souvereiniteit komt natuurlijk nog veel sterker in het huisgezin en in den familiekring uit en wel het allersterkst in de kerk van Christus. Dr. Eugen Ehrlich, hoogleeraar te Czernowitch, wees er nog onlangs in zijn uitnemend geschrift over het sociologisch karakter van het recht op, hoe zelfs het politieke saamstel, wil het niet in atomisme verstuiven, zich steeds door en uit het gezin te voeden heeft. In het Gezin is de souvereine vader zelf nog steeds met de hoogste souvereiniteit bekleed en uit de souvereiniteit van het Gezin heeft zich, in het geschiedkundig verloop, ten slotte alle politieke souvereiniteit ontwikkeld. Toen het jus vitae ac necis feitelijk nog in het Gezin gold, vond men in het Gezin de twee machtigste uitingen van souvereiniteit, het doen *opkomen* van het leven en het *te niet doen* van het leven, vereenigd, terwijl de Overheid zich beperken moest tot het vernietigingsrecht. De term *jus vitae ac necis*, d. i. het dubbele recht om een kind eenerzijds te procreëren, d.i. het *jus vitae*, en om aan het kind anderzijds het leven te benemen, d. i. het *jus necis*, was daarom zoo veelzeggend. En wat enkel *geestelijk*, maar dan toch niet minder beslist en sterk geldt, is de souvereiniteit in eigen kring in Christus kerk. In den strijd over de theorie der „twee Zwaarden," is het denkbeeld zelf van Staatssouvereiniteit eerst tot vaste ontwikkeling gekomen. En al kan niet ontkend, dat de Kerk zich niet altijd beperkt heeft tot het opkomen voor souvereiniteit *in eigen kring*, en dat zij zich maar al te dikwijls ook macht buiten dien kring, zelfs door strafrechterlijke machtsoefening, heeft pogen te verzekeren, vast blijft het toch voor den geloovige staan, dat aan geen aardsche bewindsmacht de bevoegdheid is verleend, om de kerk in haar vrije opvolging van Christus' geboden, ook maar te storen.

§ 4. *Souvereiniteit in eigen kring.*

Met volle ernst en kracht moet daarom steeds tegen de beweerde almacht van den Staat niet alleen protest aangeteekend, maar ook verzet gevoerd. Die beweerde omnipotentie van den Staat is de ondragelijkste tyrannie, die zich denken laat. Een stel mannen van dwingzieken aard weet dan door vleierij en verleiding, door voorspiegeling van beloften, den steun der massa achter zich te krijgen, plaatst zich straks op Gods stoel en speelt den Almachtige, om aan eigen heerschzucht en hebzucht met het uiterste der brutaliteit bot te vieren. De Jacobijnen deden niet anders. En ook thans, nu, zij 't in anderen trant, toch de leer van den almachtigen Staat weer veld wint, staat men nogmaals aan het zeer ernstig gevaar bloot, dat onder den mooi luidenden naam van staatssouvereiniteit steeds meer op onze persoonlijke en sociale vrijheid inbreuk wordt gemaakt. Vast moet 't daarom voor ons blijven staan, dat de werkelijke souvereiniteit eeniglijk in God is, en dat deze Souvereiniteit in God een alles in zich bevattenden omvang bezit, volstrekt in den meest stelligen zin is en door niets kan worden beperkt of teruggedrongen. Dit algemeen, alles omvattend begrip van de Souvereiniteit van God spreekt zich uit eigen hoofde voor elk bewust schepsel uit in het conscientierecht. Een ieder toch, die gevoelt, dat hem door wien ook op aarde iets gelast of opgelegd wordt, dat aan Gods eere of majesteit te kort doet, voelt, dat hij voor geen aardschen souverein, die zulks van hem vergt, wijken mag, en dat hij Gods oorspronkelijke Souvereiniteit nooit achter mag stellen bij de souvereiniteit die overgedragen is op eenig mensch, zoodat deswege zijn conscientie hem van zelf tot weigering van gehoorzaamheid verplicht. In de tweede plaats heeft overdracht van souvereiniteit nooit anders dan in beperkten zin plaats, en deze overdracht houdt nooit in, dat God haar nu loslaat, opdat de mensch ze eigenmachtig zou uitoefenen. Ook bij overdracht blijft de Souvereiniteit in God rusten en de mensch doet slechts dienst als zijn orgaan of instrument. Maar tevens in de derde plaats is de souvereiniteit, die bij overdracht door menschen wordt uitgeoefend, gesplitst. Ze spreidt zich uit over velerlei en onderscheiden terrein, en draagt op elk dezer terreinen een ander karakter. Er is het terrein van het Gezin, er is het terrein van de Kerk, er is het

terrein der Wetenschap en Kunst, er is het terrein van Techniek en Uitvindingen, er is het terrein van Handel en Nijverheid, van Landbouw, Jacht en Vischvangst, en er is eindelijk ook het terrein van de vrije, maatschappelijke Vereenigingen. In al deze kringen nu geldt een hoogste Gezag Gods, dat instrumenteel door menschen wordt uitgeoefend. Op elk van deze terreinen moet daarom een souvereiniteit *in eigen kring* geëerbiedigd, en door de dragers ervan met hand en tand verdedigd worden. Daarnaast, en ten deele daaronder, staat dan de *Magistrale Souvereiniteit van Wet en Recht*, die in den Staat haar belichaming zoekt. Doch al komt nu aan deze magistrale souvereiniteit tot op zekere hoogte een bevoegdheid toe, om formeel de onderlinge verhoudingen op alle der overige terreinen te bewaken, en juist hierdoor een geordende menschelijke saamleving mogelijk te maken, nooit mag daarom de Overheid zich aandienen, als ware zij bekleed met een souvereiniteit, waaruit de overige speciale souvereiniteiten op allerlei bijzonder gebied zouden voortvloeien. Dit is nooit het geval. De souvereine bevoegdheid van het gezin, van de kerk en zooveel meer, vloeien even rechtstreeks uit God, als het souvereine gezag der Overheid. De Overheid *schept* die overige souvereiniteiten in eigen kring niet, maar moet er zich toe bepalen, ze *te erkennen* en, waar ze op 't publieke erf om steun vragen of botsen zouden, politiedienst te doen, om bloei mogelijk te maken, of die botsing te voorkomen. Meer niet.

§ 5. *Het terrein der Wetenschap.*

Op het erf der wetenschappen springt dit zoo sterk in 't oog, dat geen principiëele bestrijding van ons standpunt, van wat kant ook, te duchten is. De wetenschap gehoorzaamt bij haar onderzoek en in haar denkoperaties aan wetten, waarover de Overheid elk zeggenschap mist. De Logica kent haar scepter niet. In zich zelf is de wetenschap volstrekt souverein, wel met een tot haar kring bepaalde en beperkte souvereiniteit, maar toch altoos in dien zin, dat de strenge eisch van haar levenswet zich op elk gebied van menschelijke saamleving gelden doet. Dit neemt intusschen geenszins weg, dat de Overheid het in haar macht heeft, op zeer gevoelige wijze op het erf der wetenschap in te grijpen. Wat de wetenschap behoeft, is volstrekte

vrijheid van beweging, èn voorziening in de behoeften, die voor het welslagen van haar onderzoek, onmisbaar zijn. Nu weet men intusschen maar al te goed, in hoe menig opzicht de wetenschap in haar vrijheid van beweging beperkt is, niet 't minst door de classificatie van haar diploma's. Een Overheid, die zelve Universiteiten en Hooge Scholen sticht, hieraan de geheele burgerij mee laat betalen, haar scholen, dank zij deze bron van inkomsten, voorziet van alle hulpmiddelen, en aan haar diploma's een eenzijdig recht in 't dingen naar de openbare ambten verbindt, beheerscht allicht de ontwikkeling der wetenschappen op hoogst ongepaste wijze. Dit geldt dan nog minder voor de exacte, experimenteele wetenschappen, die voor velerlei grondgedachte geen speelruimte laten, maar treedt aanstonds op den voorgrond, zoodra ge 't erf betreedt van die wetenschappen, bij wier ontwikkeling zich de machtige verschillen en tegenstellingen op godgeleerd, wijsgeerig, moreel, politiek en aesthetisch gebied in alle landen van rijper en rijker cultuur voordoen. Voor wat dit terrein betreft, heeft de Overheid het dan toch op de door haar gestichte, geregelde en onderhouden scholen in haar macht, om door de aanstelling van geleerden, die tot de haar gevallige richting behooren, aan deze richting een propaganda te verzekeren, die elke andere richting mist en waarmede bijna geen concurrentie mogelijk is. Waar de budgetten van de Openbare Universiteiten 's jaars in de millioenen loopen, wordt een iets beteekenende particuliere concurrentie zoo goed als ondenkbaar, en dit te minder, waar diegenen, die een Universitaire wetenschapsbeoefening en opleiding in afwijkende richting zouden willen invoeren, door de Overheid genoodzaakt zouden worden, eerst mede te betalen aan de Overheidsuniversiteiten. Zelfs al erkent de Overheid de diploma's van een bijzondere Universiteit of Hooge School, zoodat er tusschen de Openbare en de Bijzondere Universiteiten wat den *effectus civilis* betreft, in naam geen verschil bestaat, zoo heeft de Overheid het toch steeds in haar macht de bijzondere diploma's te drukken, zoo ze bij benoemingen telkens duidelijk laat uitkomen, hoe het bijzonder diploma voor een benoeming eer bedenking oplevert, dan een aanbeveling met zich brengt. Met name in ons land heeft deze concurrentie-strijd tusschen de vrije en de officiëele wetenschap zich vrij scherp ontwikkeld. Vooral op het terrein der wetenschappen voelt men dan ook, hoe beslist eenerzijds de souvereiniteit in eigen kring van het intellect geldt en

hoe veelzijdig toch anderzijds de middelen zijn, die de Overheid in haar hand houdt, om de vrijheid der wetenschap in de uitoefening van haar onbetwistbare souvereine rechten te beperken, ja, schier te niet te doen. Dat bij de opening van de Vrije Universiteit te Amsterdam de eerste rector voor zijn openingsrede tot onderwerp koos: *Souvereiniteit in eigen kring*, was dan ook een greep, niet uit de fantasie, maar uit het leven.

§ 6. *Het aesthetisch terrein.*

Op aesthetisch terrein geldt hetzelfde. Het Schoone vormt een eigen wereld en kan in zijn openbaring niet anders, dan door zichzelf gebonden zijn. Vandaar, dat ook op dit gebied de eigen souvereiniteit haar vrijen loop moet hebben. Toegegeven moet, dat de hier geldende wet niet even streng karakter draagt, als die op het terrein der wetenschap. Dit verklaart zich hieruit, dat de denkwereld in zich zelf bestaat, terwijl de wereld van het Schoone zich niet onafhankelijk van de gewaarwording van het Subject denken laat. Dit leidde zelfs tot de zoo valsche stelling van het: *de gustibus non est disputandum*, bij ons korter in 't: „smaak verschilt", vertolkt. Wáár hierin is alleen, dat bij lagere aesthetische vorming de subjectieve gewaarwording te onbestemd is, om tot het volle besef van een hooger, toongevend element op te klimmen. Hoe valsch iemands smaak ook zij, toch wordt ze vaak gevolgd. Op hooger terrein daarentegen treedt dit puur subjectieve steeds meer terug en erkent men, ook bij ernstig verschil, toch altoos de heerschappij van harmonieën, die boven ons bereik liggen, en niet aan onzen smaak onderworpen zijn, maar veeleer ons beheerschen of althans beheerschen moeten. Steeds meer leidt dit dan tot de erkenning, dat ook op het erf van het Schoone een door God ontworpen en door God voortgebrachte wet geldt, en dat niemand het recht heeft, zich als priester op het erf van het Schoone aan te dienen, die deze wet der Schoonheidsharmonieën niet weet te grijpen en er zich niet onvoorwaardelijk aan onderwerpt. Op geen terrein treedt de zwakke mensch dan ook zoo welbewust autonoom tegenover de Overheid op, als op het erf van deze Goddelijke harmonieën. Het laat zich zelfs niet indenken, dat een kunstenaar bij Godes Gratie, die metterdaad door

scheppingen van eerste orde zijn genialen aanleg had getoond, ooit zwichten zou voor magistraal gebod. In de uitdrukking zelve: Zanger of schilder „bij de Gratie Gods" ligt hier de „souvereiniteit in eigen kring" dan ook zoo strak en streng uitgesproken, dat er door geen ernstig schrijver ooit aan getwijfeld is, of de dienst van het Schoone ooit anders dan een dienst in klaar besef van volstrekte onafhankelijkheid zijn kon. Doch al is dit zoo, toch is het ook hier maar al te duidelijk, hoe de Overheid ook op kunstgebied een hoogst bedenkelijke heerschappij kan uitoefenen. Ook hier toch ontstaat de eisch, dat er opleiding voor de wereld van het Schoone verkrijgbaar zij, ook hier vraagt de bloei van het Schoone toewijding en veelzijdige offerande, en ook hier heeft de Overheid het maar al te zeer in haar hand, om door verleening van gunsten, door het doen van opdrachten, en door het verschaffen van middelen, de kunst te onderhouden, ze te bevorderen en ze te leiden in een bepaalde richting. Onder Thorbecke heette de kunst ten onzent zeer terecht geen regeeringszaak, iets, wat de eering van haar souvereiniteit bedoelde. Het destijds zich uit dien hoofde onttrekken aan de kunst van allen Regeeringssteun had daarentegen het noodlottig gevolg, dat de kunst verarmde, dat volstrekt-onbevoegden zich op haar erf als meesters gingen gedragen, en dat we dientengevolge in het midden der vorige eeuw, met name in de Bouwkunst, een zoo smadelijke periode doorleefd hebben, dat men zich nog afvraagt, hoe onze erve van het wangedrochtelijke, dat toen in eere kwam, te verlossen.

§ 7. *Het Godsdienstig terrein.*

Zelfs op godsdienstig terrein gaat dit, althans ten deele, door. Wie onbevangen is, erkent onvoorwaardelijk, dat de Overheid in de kerk te aanbidden en niet te heerschen heeft. Bovenal op het heilig erf moet de souvereiniteit in eigen kring onvoorwaardelijk gelden. In de Kerk van Christus is de Christus en Hij alleen Koning. Te zeggen, dat in de Kerk aan de Overheid in dien zin recht zou toekomen, alsof haar magistrale hoogheid ook in de Kerk doorging, is de onzinnige gedachte, die ook ten onzent voor en na 1619 van den kant der staatschen opkwam, maar die door elken Roomsch-Katholiek, door

elken Calvinist, en door elk man van dieper religieusen geest, steeds met alle beslistheid geloochend is. Het is voor de volstrekte en geheel eenige Souvereiniteit van Christus in Zijn kerk, dat de martelaars reeds in de dagen van de Romeinsche keizers hun bloed hebben gestort. Toch toont de Geschiedenis ons, ook op dit heilig erf, maar al te zeer, welke pogingen steeds weer van Overheidswege zijn aangewend, om den scepter der Vorsten en Overheden ook in de Kerk van Christus te doen heerschen. Zelfs op de Synode te Dordrecht in 1618/'19 liet de Overheid de Kerken volstrekt niet geheel vrij. Zoodra de Kerk openlijk optreedt, gebouwen, stichtingen en zooveel meer behoeft, en vooral over zeer belangrijke middelen moet kunnen beschikken, heeft de Overheid het altoos in haar macht, om op min of meer gevoelige wijze aan de volle vrijheid der Kerken afbreuk te doen. Bij Doop- en Trouwplechtigheden zijn de Kerken zelfs nu nog niet vrij, zooals het behoorde. Maar al is dit zoo, de souvereiniteit in eigen kring kan voor de Kerk dáárom toch nimmer principieel geloochend worden. Waar is alleen, dat de Kerk ook op het publiek terrein verschijnt en dat op dat publieke terrein de Overheid zoo wat politie als financiën betreft, nimmer geheel van zeker medezeggenschap kan afzien.

§ 8. *Het terrein van het Gezin.*

Dit zelfde geldt nu, zij 't al in eenigszins beperkter zin, ook voor het leven van het *Gezin*, met inbegrip van 't lager schoolwezen en de opvoeding. Het Engelsche zeggen: *My home is my castle*, is uitdrukking van een grondwaarheid, waarop geheel het maatschappelijk saamstel rust. Menschenrecht, buurschapbelangen en zooveel meer moeten ook in het Gezinsleven geëerbiedigd worden, maar het Gezinsleven zelf gehoorzaamt aan eigen wet, en wel aan een wet, die niet de Overheid, maar God over het Gezinsleven gesteld heeft. Ons burgerlijk wetboek moge, wat de verhouding van de echtgenooten, de verhouding tusschen ouders en kinderen, de regeling der erfenis en zooveel meer betreft, artikelsgewijze bepalingen hebben opgesteld, toch is het duidelijk, dat tal van deze bepalingen niet van de Overheid uitgaan, en evenmin door de Overheid kunnen gehandhaafd worden.

Wat artikel 158 verordent, dat „de echtgenooten elkander wederkeerig getrouwheid, hulp en bijstand verschuldigd zijn," wat in artikel 159 staat, „dat de echtgenooten zich over en weder verbinden, en zulks door de enkele daad des huwelijks, om hunne kinderen te onderhouden, en op te voeden" en evenzoo, wat artikel 160 bepaalt, „dat de man het hoofd der echtvereeniging is" en zooveel meer, moge aanduiding zijn van een hooge opvatting van het huwelijk, maar dit alles geldt voorschriften, die God, en niet de Overheid, geeft en die door geen Overheid te handhaven zijn.

§ 9. *Het ingrijpen der Overheid.*

Toch neemt dit niet weg, dat de Overheid ook op het Gezinsleven zeer uitgestrekten invloed kan uitoefenen, al was het slechts door verbod van polygamie en regeling der erfenisrechten. En op gelijke wijze gaat 't geheel 't leven door. De landbouw gehoorzaamt aan eigen wetten, die niet de Overheid, maar de natuur en, in die natuur, God bepaald heeft. Een Overheid, die tegen de souvereine grondregelen der natuur, den Landbouw in 't kader van exotische regels dringen wilde, zou den akker verderven en slechts schade aanbrengen. Niet anders is het met het gebruik van 't stroomend water, met alle nijverheid en allen handel. Alle deze uitingen van ons menschelijk leven moeten, zullen ze bloeien, beantwoorden aan de regelen, die in de natuur der zaak voor elk van deze stukken van het leven verordend zijn. Geen Overheid heeft macht of zeggenschap, om hier zelfstandig in te grijpen. Ze heeft hier zelve te gehoorzamen en niet te bevelen. Alle deze terreinen van het menschelijk leven zijn niet van menschelijke vinding, maar van Goddelijke Schepping en door die Goddelijke Schepping in geheel eigen kader gezet. Het is niet de mensch, noch ook de Overheid, die op elk van deze terreinen den Schepter der souvereiniteit kan zwaaien. Die schepter is in het gezin, bij den landbouw, bij de nijverheid, bij den handel, bij de scheepvaart, bij de vischvangst Godes en Godes alleen en daarom mag de „souvereiniteit *in eigen kring*," hier nimmer worden voorbijgezien. Voor zoover dit alles nu van zelf en uit eigen aandrift in Gezin en Maatschappij conform die wetten Gods toegaat, en zijn souvereiniteit door alle belanghebbenden geëerbiedigd wordt, kan de Overheid er zich

geheel buiten houden, en 't alles aan zijn natuurlijken gang overlaten. Eerst, waar misstand intreedt, hulp ontbreekt, averechtsche wrijvingen, verkeerd opzet willen doen gelden, of ook schade voor derden dreigt, is de Overheid tot ingrijpen geroepen. Doch ook dan moet haar toeleg steeds zijn, niet, om een eigen verzinning aan het leven op te leggen, maar om alle hindernis, die aan de inwerking van de „Souvereiniteit in eigen kring" in den weg stond, uit den weg te ruimen, ten einde aldus die souvereiniteit weer in volle kracht kunne gelden. Het gelukkigst en het rijkst heeft het Volksleven zich dan ook daar ontwikkeld, waar de Overheid zich niet meer dan hoog noodig bleek, met het vrije leven op alle deze terreinen inliet; waar ze ingreep, nooit anders bedoelde, dan de Souvereiniteit in eigen kring te herstellen; en zich, waar dat gelukte, voorts van elke inmenging te onthouden. Zoo komt 't dan steeds weer op onze eerste grondstelling neder, dat God als Schepper voor allen kring van het menschelijk leven, met Goddelijke Souvereiniteit, de wet gesteld heeft; dat steeds aller toeleg en streven moet zijn, om op elk van deze terreinen de door God gestelde wet te doen gelden en te handhaven; en dat de Overheid draagster is, niet van een oorspronkelijke, maar van een in God rustende en uit God afgeleide souvereiniteit, en wel van een souvereiniteit, die zich in 't minst niet over geheel ons leven, maar uitsluitend over de magistrale verhoudingen tusschen de inwoners onderling en tot de andere volken of koloniën uitstrekt; en derhalve hierin het kenmerkend onderscheid tusschen zich en alle „souvereiniteit in eigen kring" vertoont, dat zij wet stelt, onderwerping aan haar wet afdwingt, geld afeischt, desnoods van de vrijheid berooft, en ten slotte zoo door doodstraf als door oorlog over leven en dood beschikt.

§ 10. *De Vrijheidsrechten.*

Op dit principieele onderscheid nu tusschen de tweeërlei wijze, waarop de volstrekte souvereiniteit, die alleen Godes is, in ons menschelijk leven tot uiting geraakt, d. w. z. eenerzijds in den *eigen* kring van elk stuk van ons leven, en anderzijds in den *gezamelijken* kring, die allen onder één zelfde Overheid verbindt, moet daarom zoo besliste nadruk worden gelegd, omdat de vrijheidsrechten van het volk tegenover het gezag

van de Overheid alleen op grond van deze onderscheiding naar eisch te verdedigen zijn. Wie hier den achtergrond, of wil men, den ondergrond van de Goddelijke Souvereiniteit verwaarloost, en gelijk het dan heet, zich verzet tegen het binden van de Staatkunde aan de Oppermacht Godes, sluit zich den eenigen weg af, die tot gelukkige harmonie op staatkundig gebied tusschen Overheid en Volk leiden kan. Neemt men toch aan, dat de souvereiniteit der Overheid niet is afgeleid uit God, maar in haar zelve rustende is, dan dreigt het absolutisme van Despoten en Tyrannen en vindt de Volksvrijheid geen plaats meer voor het hol van haar voet. Of ook, stelt men zich op 't tegenovergestelde standpunt en leidt men het hoogste gezag uit den volkswil af, dan valt de ordenende Overheidsmacht geheel weg en dringt een meerderheid uit het volk, meerderheid in 't cijfer of in macht, zich in de Overheidspositie, en verloopt, wat vrijheid heette, onder 't zwaaien van het Vrijheidsvaandel, in de ondragelijkste dwingelandij. De tegenstelling tusschen de *eenheid* van het geheel en de eigenmachtigheid in den *enkele*, moet opgelost in harmonie, en die harmonie nu is nooit, noch in idealen, noch in realen zin te grijpen, tenzij beide, de enkeling en het geheel, zich onderwerpen aan Hem, die beide in het leven riep, om *Zijn* Majesteit in beide te verheerlijken.

§ 11. *Geen Theocratie.*

Nog onlangs heeft Léon Duguit, de bekende hoogleeraar in het Staatsrecht te Bordeaux, in zijn „*Traité de Droit Constitutionel*" Paris 1913, deel I pag. 24 v.v. dit stelsel aangeduid als: *Doctrine théocratique* en het door hem zelf beleden, liberale stelsel hiertegenover ingeleid als *Doctrine démocratique* (bl. 28). Op zichzelf nu, rijzen er onzerzijds tegen zulk een bestempeling van wat we bepleiten met den naam van *théocratie*, geen overwegende bedenkingen. Onze overtuiging is toch, dat alle *κράτος*, d.i. alle heerschappij, die geen andere heerschappij boven zich heeft of duldt, rust in God en in God alleen, en dat op elk gebied van menschelijk leven, en zoo ook op politiek gebied, geen mensch ooit anders zijn kan, dan instrument van deze in God rustende Oppermacht. Dit neemt echter niet weg, dat het als onhistorisch te veroordeelen is, zoo ook thans nog onze tegenstanders ons stelsel door die *théocratische*

benaming in geheel onjuist daglicht pogen te stellen. De naam *théocratie* toch heeft een verleden, en heeft in dit verleden nooit iets anders beduid, dan dat de goden door middel van teekenen, orakels of priesters, hun wil in de zaken van den Staat te kennen gaven, en gehoorzaamheid aan dien geopenbaarden wil eischten. Ten deele leefde deze voorstelling in de oude Rijken van het Oosten, in zoo verre in alle deze Rijken aan de priesters zekere zeggenschap in zaken van den Staat was toegekend, ook al bepaalde zich dit niet zelden tot gevallen van onzekerheid, als de regeerders zelve de uitwijzing van de goden, door de hulp der priesters of Augurs inriepen. In hoofdzaak echter is de naam van *théocratie* geschiedkundig uitsluitend gebezigd voor het onder de rechtstreeksche leiding van God zelf staande regiment in Israël. Van Abrahams roeping af tot de verwoesting van den Tempel op Sion door Nebucadnezar, en later door Titus, heeft onder Abrahams geslacht een bewindvoering bestaan, gelijk die nergens elders is voorgekomen. Die bewindvoering droeg een *bovennatuurlijk* karakter, zoo door de rechtstreeksche openbaring van God aan de patriarchen en aan Mozes, als door de Urim en Thummim, en het wonen van God in het midden van Zijn volk in het Heilige der Heilige, straks nog versterkt door de Profetie. Een bewind als dit, is daarna nimmer meer gevoerd geworden. Ook in Israël bestaat het niet meer. En de groote fout, waardoor ook onder ons zooveel misverstand en verwarring opkwam, ligt hierin, dat men herhaaldelijk, hetgeen in het Oude Testament ten opzichte van dàt théocratische bewind verhaald en geregeld werd, op geheel averechtsche wijze ging toepassen op de regeering der volken in het gemeen. Dit is een misgreep, waaraan, helaas, met name ook Calvinisten zich niet zelden hebben schuldig gemaakt, en juist daarom kunnen wij ons thans den naam van théocratisch in geen geval laten aanleunen. Dit toch zou niet anders zijn, dan bestendiging van wat, in strijd met alle recht en reden, zoo onnadenkend is rondverteld.

§ 12. *Roomsch-Katholieke voorstelling.*

De gang der historie heeft in niet geringe mate de opvattingen omtrent de bewindssouvereiniteit beheerscht. Bij Petrus Lombardus en

Thomas van Aquino vindt men 't zeer beslist uitgesproken, dat de Souvereiniteit in God rust. Van Rom. XIII : 1 wordt niet afgeweken. Maar, zegt Thomas, hier is te onderscheiden tusschen drieërlei, t. w. tusschen het *beginsel*, den *vorm* en het *gebruik*, en al is nu het beginsel van het magistraal gezag uit God, als de Bron ervan, af te leiden, toch staat even zoo vast, dat de vorm, die het bewind aanneemt, en de wijze, waarop het werkt, herkomstig zijn van den menschelijken factor, en wel van de *menigte*, d. i. van het *volk* als geheel genomen. Deze opvatting verklaart zich eenerzijds uit het niet te loochenen feit, dat ook Thomas nog maar al te zeer aan den leiband van Aristoteles liep, en anderzijds uit de neiging, die in deze periode van de middeneeuwen aan kerkelijke zijde bestond, om de souvereiniteit der Vorsten ten bate van het Pauselijk gezag te verzwakken; en hoe kon dit op meer doortastende wijze geschieden, dan door de Vorsten, in zekeren zin, als creaturen van het volk voor te stellen? Bellarminus en Suarez bewogen zich op gelijke lijn. Natuurlijk, zegt Bellarminus, rust alle gezag in God, maar dat gezag is van Godswege niet op een enkel persoon gelegd, maar als gedeponeerd in de menigte van 't volk. Suarez zegt 't zelfs nog beslister. „De souvereiniteit rust door den aard der dingen onmiddellijk in de gemeenschap. Zal dus het gezag overgaan in de handen van een bepaald persoon, dan is het noodzakelijk, dat deze persoon het ontvangen hebbe door de goedkeuring van het volk." (De legibus l III, C 2, § 2). De revolutionaire groep der Roomsche politici, die nog kortgeleden in *Le Sillon* haar orgaan bezat en die in den grond der zaak slechts de denkbeelden van Suarez hernieuwde, is daarentegen in het schrijven van Paus Pius X d.d. 25 Augustus 1910, scherp veroordeeld, en wel op dezen grond: „*Le Sillon* plaatst de auctoritas publica oorspronkelijk in de menigte, en laat ze van daaruit overgaan op den magistraat, zóó echter, dat ze primordiaal steeds in het volk blijft rusten."

Doch al ondergaat de opvatting van de souvereiniteit ook bij de Roomsche politici herhaaldelijk niet onbeduidende wijziging, toch blijft 't voor den bon catholique vaststaan, dat de autoriteit van God afdaalt, niet slechts eenmaal en dan voor goed, om van dit oogenblik af, 't zij in 't volk, 't zij in een Vorstenhuis te verblijven, maar gestadig in elk oogenblik. De souvereiniteit *rust* in God, en de mensch, 't zij Vorst of Volk, is er slechts orgaan en instrument van. Het licht is in de zon en

't straalt uit de zon ons toe, doch al wordt 't licht ons uit de zon *toegekaatst* door een spiegel, toch is 't licht daarom niet uit de zon in den spiegel overgegaan, zoodat het alsnu niet meer in de zon, doch in den spiegel zou te zoeken zijn, maar het is en blijft in de zon, en straalt ons daaruit van oogenblik tot oogenblik toe. Nu is bij de souvereiniteit de menschelijke tusschenpersoon de spiegel, en de vraag of deze spiegel in de massa of in den enkelen regeerenden persoon te zoeken zij, is een vraag, die eerst bij de Volksvertegenwoordiging afdoende ter sprake kan komen. Het geschilpunt, wat het principieele vraagstuk aangaat, was daarom én in de middeneeuwen, én in den strijd der Reformatie, én is nu nog geen andere, dan de vraag, of de bewindvoerders op *bovennatuurlijke* wijze geroepen worden, dan wel enkel in den loop der historie door Gods Voorzienig bestel worden aangewezen, een strijdvraag, die nader bezien te herleiden is tot deze geheel andere vraag, hoe we ons het Voorzienig bestel Gods hebben voor te stellen. Zelfs de verdedigers van het meest absolute koningschap beweerden niet dat de Vorsten, door een tweeden Samuel, met naam en toenaam door God werden aangewezen, maar bepaalden zich er toe, de aanstelling van een Vorst in den loop der historie zoo zeer los te maken van de menschelijke facta en data, die er toe hadden medegewerkt, dat ze ten leste oordeelden, zich op een rechtstreeksche aanwijzing van Gods zijde te kunnen beroepen. Lodewijk XV drukte dit in de publicatie van December 1770 aldus uit: „Nous ne tenons notre couronne que de Dieu, le droit de faire des lois nous appartient à nous seul, sans dépendance et sans partage." Hiertegen nu is de school van Joseph de Maistre en van Bonald in verzet gekomen. Bonald schrijft in zijn *Législation primitive* 5e édit. 1857 p. 41: „Le pouvoir est légitime, non dans ce sens que l'homme qui l'exerce, y soit nommé par um ordre visiblement émané de la Divinité, mais par le qu'il est constitué sur les lois naturelles et fondamentales de l'ordre social, dont Dieu est l'auteur, lois, contre lesquelles tout ce qu'on fait, dit Bossuet, est nul de soi, et auxquelles en cas d'infraction l'homme est ramené par la force irrésistible des évènements." Hier voelt men het gevaar, om de Voorzienigheid Gods in een louter *toezien* van God den Heere te niet te doen gaan. De Maistre had dan ten minste nog de poging gewaagd, om het voorzienig bestel Gods als doorgaanden eigen factor op te vatten. Hij sprak zelfs van een *intervention immédiate* van Gods zijde en betuigde

(Soirée de St. Petersbourg, Paris 1872, I p. 207) van deze interventie: „Elle est manifeste dans l'unité nationale, qui la constitue; elle l'est dans la multiplicité des volontés, qui accourent au même but, sans savoir ce qu'elles font, ce qui montre, qu'elles sont simplement employées; elle l'est surtout dans l'action merveilleuse, qui se sert de cette foule de circonstances, de nos folies même et de nos crimes, pour maintenir l'ordre et souvent pour l'établir." Doch hoe rijke gedachten zich hierin ook uitspreken, toch is ook bij de Maistre de opvatting, die hij van Gods Voorzienig bestel koestert, nog te weinig doordringend; niet meer op 't kantje af Deistisch, gelijk bij Bonald, maar toch nog te veel afhankelijk van wat de enkele mensch en van wat de menigte in het volk doet; iets, wat bij de eigenaardige opvatting, die men van Roomsche zijde door de saamwerking van den Goddelijken en den menschelijken wil pleegt te bepleiten, schier niet anders kon. Reeds de zeer uiteenloopende denkwijze over het leerstuk van den Vrijen Wil leiden hier zoo licht en zoo schier van zelf, tot zeer onderscheiden conclusies.

§ 13. *Onze Confessie en Catechismus.*

In den regel is op dat verschil in het leerstuk der *Providentia* bij de bespreking van het verschil tusschen de politieke opvatting van Roomsche en Calvinistische zijde niet genoegzaam gelet. In de Belijdenis van onze Gereformeerde kerken, zie artikel XIII, wordt het zeer duidelijk uitgesproken, dat de Voorzienigheid Gods van besturend, bestellend en beschikkend karakter is. „Wij gelooven," zoo heet 't daar, „dat die goede God, nadat Hij alle dingen geschapen had, deze niet heeft laten varen, noch aan het geval of de fortuin overgegeven, maar ze naar Zijn heiligen Wil alzoo stiert en regeert, dat in deze wereld niets geschiedt, zonder Zijn ordinantie; hoewel nochtans God noch auteur is, noch schuld heeft, van de zonde, die er geschiedt. Want Zijne macht en goedheid is zoo groot en onbegrijpelijk, dat Hij zeer wel en rechtvaardiglijk zijn werk beschikt en doet, ook wanneer de duivelen en goddeloozen onrechtvaardiglijk handelen." En evenzoo belijdt onze Heidelbergsche Catechismus in het antwoord op vraag 27, dat de Voorzienigheid Gods is: „de almachtige en alomtegenwoordige kracht Gods, door welke Hij hemel

en aarde, mitsgaders alle schepselen, gelijk als met zijne hand nog onderhoudt en alzoo regeert, dat loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, spijze en drank, gezondheid en krankheid, rijkdom en armoede, en *alle* dingen niet bij geval, maar van Zijn Vaderlijken hand ons toekomen." Ook in 't antwoord op vraag 28 wordt evenzoo betuigd, dat „alle schepselen alzoo in Zijn hand zijn, dat zij tegen Zijn wil zich noch roeren, noch bewegen kunnen." Raadpleegt men nu daarentegen den *Catechismus Romanus*, die ingevolge besluit van het Concilie van Trente het licht zag (Leuven, bij Hullegaarde, p. 23) dan voelt men aanstonds, hoeveel beperkter hier de belijdenis van Gods Voorzienigheid is. Daar toch heet het: „Intusschen moet onze belijdenis van God als Schepper en Voortbrenger van alle ding niet zoo opgevat, dat we achten zouden, dat, na afdoening en volmaking van dat werk, de dingen, die door Hem gewrocht zijn, nu voortaan zonder Zijn almachtige kracht konden voortbestaan. Gelijk toch door Gods hoogste macht als Schepper, als ook door Zijn wijsheid en door Zijn goedheid is te weeg gebracht, dat alle dingen zijn zouden, zoo zouden alle dingen terstond in 't niet terugvallen, indien in de geschapen dingen niet Zijn steeds voortdurende Voorzienigheid aanwezig was en ze niet met dezelfde macht, waarmee Hij ze schiep, ze ook bewaarde". (Zie Sapientia 11, 20). „Niet alleen toch beschermt en bestuurt God alle dingen, die er zijn, door zijn Voorzienigheid, maar ook drijft Hij de dingen, die zich bewegen en iets door inwonende kracht uitrichten, op zulk een wijze tot die beweging en handeling aan, dat Hij, zonder de werking der tweede oorzaken te verhinderen, ze toch inleidt en door Zijn verborgen kracht op de enkele dingen inwerkt." Een uitspraak, waar dan op de kant bijstaat: *Deus omnium conservator et rector*, d. i. God als aller dingen bewaarder en bestuurder. Vergelijking van deze twee belijdenissen nu toont duidelijk, hoeveel vrijer de Gereformeerde kerken zich op dat stuk gevoelden, en hoe daarentegen de Roomsche Catechismus zich ten deze veel minder vrij uitliet, bedacht als hij was op de gevolgtrekkingen, die uit de leer van de Voorzienigheid zoo licht voor de Vrijen-wils-leer konden voortvloeien. Men kan niet zeggen, dat er in deze belijdenis van den *Catechismus Romanus* iets ontbreekt. Het Epicurisme evenals het Deïsme is er door buitengesloten. De *onderhouding* van alle dingen door Gods mogendheid

wordt zonder aarzeling beleden en de uitdrukking *rector* zoowel als het: „ad motum et ad actionem impellit" laten geen twijfel over, of ook aan het Voorzienig *Bestuur* Gods wenscht men niet te kort te doen. Maar de gekozen woorden en geheel de zinsbouw verraden toch de voorzichtigheid, die men gevoelde bij de belijdenis van dit leerstuk in acht te moeten nemen.

§ 14. *Onoplosbaarheid van het probleem.*

We ergeren ons hier in 't minst niet aan. Het geldt hier toch een probleem met een zoo sterk sprekende innerlijke tegenstrijdigheid, dat het menschelijk denken nog steeds tevergeefs beproefd heeft het tegenstrijdige in harmonie te verbinden, en al heeft de Gereformeerde belijdenis geen oogenblik geaarzeld, zich vrijer en stelliger uit te laten, de sleutel tot deze verborgenheid hadden ook de Calvinisten niet in hun hand. Vooral bij het gebed spreekt deze tegenstrijdigheid in het probleem zoo overduidelijk. Wie niet gelooft en belijdt, dat er verhooring van 't gebed mogelijk is, eindigt ten slotte met het gebed na te laten, en kan geen bidder meer zijn. Neemt men nu daarentegen aan, dat op het gebed van een kind van God verhooring van zijn bede volgen kan, zoo staat men aanstonds voor een zeer ernstige moeilijkheid. Christus zelf heeft zich hierover ten duidelijkste uitgesproken (zie Joh. XVI : 23) toen Hij aan zijn jongeren betuigde: „Voorwaar, voorwaar ik zeg u, alwat gij den Vader zult bidden in Mijnen naam, dat zal Hij u geven," of ook, toen hij vroeger en in breeder kring betuigde: (zie Matth. XI : 24): „Alle dingen, die gij biddende begeert, gelooft, dat gij ze ontvangen zult en ze zullen u geworden"; of nog algemeener, toen Hij uitriep (Luc. XI : 10) „Een iegelijk die bidt, die ontvangt en die klopt, dien zal opengedaan worden." Men mag en kan daarom als belijder van den Christus niet aarzelen. Er is gebedsverhooring. Doch met deze erkentenis vindt men zich dan ook aanstonds voor het niet op te lossen probleem geplaatst, hoe beide tegelijk waar kan zijn, dat eenerzijds Gods Voorzienigheid 't al van eeuwigheid af besteld heeft en hoe dan toch een begeerte, opkomend in het hart van Gods kind, en in het gebed Gode opgedragen, tot verwezenlijking van het in het gebed beoogde doel leiden

kan. Natuurlijk kan er geen sprake van zijn, om dit theologische probleem hier nader uiteen te zetten. Ons menschelijk verstand staat hier stil. Geen enkele poging, dusver gewaagd, om dit probleem op te lossen, is geslaagd, en we aarzelen niet uit te spreken, dat men in al zulk pogen nimmer slagen zal. Geheel afgezien van den gebedsdrang, van de belijdenis van schuld en zonde, en van onze eigen verantwoordelijkheid, kortom van de geheele beteekenis van de menschelijke factor in de historie, komt 't er hier maar op aan, of men, geheel afgescheiden van de beteekenis, die aan den menschelijken factor is toe te kennen, met een blinddoek voor de oogen nochtans gelooft en belijdt, dat Gods Voorzienigheid een alles vooruit beschikkenden en alles besturenden wil in zich sluit. In het gemeen genomen, zien we zulk een allesbeschikkende werking in de historie der volken duidelijk voor oogen, en wie op lateren leeftijd zijn eigen leven terug denkt, kan van zijn eigen leven geen anderen indruk verkrijgen, dan dat er ook in dit zijn eigen lot een beschikkende en besturende werking Gods is geweest, die zich een doel had voorgesteld en dit doel heeft bereikt. De historie is geen door elkander schudden van brokstukken uit een willekeurig mozaiek. Er is in de historie plan, schikking, opeenvolging en in de op elkaar volgende geslachten hebben personen, die niets van elkander afwisten, ja, die elkander nooit gezien of gekend hebben, elk op hun wijze, medegewerkt om dit plan en deze beschikking van Gods Voorzienig bestel te verwezenlijken. Ieder voelt, hoe heel anders de loop der historie zou geweest zijn, zoo ook maar enkele personen niet ten tooneele verschenen waren. Denk u Cyrus of Alexander den Groote, Lodewijk XIV of Napoleon weg en ieder tast en ziet, hoe 't alles anders zou zijn toegegaan. Hebben nu de ouders uit wie deze machthebbers gesproten zijn, dit alzoo gewild en bedoeld? Zijn zij het, die in hun zonen zoo grootsche gedachte gewekt en zulke genialen, heroïke kracht gelegd hebben? Men gevoelt, hier kan geen sprake van zijn. Niet Napoleons vader, neen, God, die hem tot aanzijn riep, zond hem als een geesel voor Europa's volken ons werelddeel in. Zoo, en niet anders nu is het, met het optreden van alle personen van beteekenis, met de gedachten, die hen beheerscht hebben, en met de wilsuitingen, die hun levensloop bepaalden, ja, tot zelfs met de ontmoetingen, die zoo vaak een keerpunt in hun leven brachten. Zoo en niet anders is het met de vraag, of een regeerend

geslacht nieuwe telgen aan den ouden stam zag uitschieten, dan wel wegstierf. Zoo is het met grootsche technische uitvindingen, die van zoo overwegenden invloed waren op geheel onze ontwikkeling. Die feiten, die brokstukken van de historie liggen er. Niemand kan ze loochenen, noch ook verloochenen het verband en den saamhang, waarin ze zich in den loop der historie aaneenschakelen. Het is de historie misduiden en miskennen, zoo men in wat sinds eeuwen voorviel, slechts een sierlijk mozaïk bewondert. Hier van fortuin of toeval te spreken is moedwillig het oog sluiten voor wat ieder kenner boeit en niet los kan laten. Al zulks uit den mensch te verklaren, is volstrekt onmogelijk, tenzij men achter den mensch, en zulks wel achter heel ons menschelijk geslacht, zich een onbekende grootmacht denkt, die heel ons geslacht alreede in kiem beheerschte.

§ 15. *Uit den mensch niet te verklaren.*

Wil men, men kan zelfs van zulk een Centrale Urmensch op de *Natuur* teruggaan, mits die Natuur dan tevens van haar oorsprong af alle kiemen, van wat later zou uitspruiten, als een oneindige kiem in zich droeg en de drijfkracht bezat, om 't al in volgorde te doen uitkomen. Zelfs boven die Natuur kan men uitgaan, en ter laatster instantie aanlanden bij de alles produceerende, alles in zich besluitende, alles beheerschende en realiseerende *Idee.* Doch wat weg men ook insla, men moet altoos, over de grens van het zienlijke en stoffelijke heen, indringen in de wereld van het ongeziene en onverklaarde, en wat andere keuze blijft er dan ten slotte over, dan om van tweeën één te doen, òf het Heelal op te hangen aan den grooten Onbekende en agnostisch voor den mystieken X te knielen, òf te wel in aanbidding zich neder te buigen voor den Vader van onzen Heer Jezus Christus. Een derde is er niet.

Nu zou het verzet hiertegen nog te verstaan zijn, indien het op wat wijs dan ook, gelukken kon, de eere van het albeheer der dingen *aan den mensch* te trekken. Niet uit een denkbeeldigen God, maar uit den reëelen mensch de wereld en het leven in die wereld te verklaren, is steeds de lievelingsgedachte van alle menschelijke hoovaardij geweest, maar het volhouden van dit pogen treedt in zoo pijnlijk licht, zoodra men, gelijk dan wel moet, van zichzelf in eigen persoon *op de mensch-*

heid terug gaat. Tegenover de machtige wereldproblemen, die zich in den loop eener historie van duizenden van jaren ontplooiden, is de enkele mensch de geïncarneerde hulpeloosheid. Dit voelt de stoutste denker zelf wel. Hij verwijst dan ook niet eeniglijk, naar wat hij zelf verzon, of tot stand bracht, maar beroept zich steeds op de exploiten van het menschelijk genie in het gemeen, en in den loop der eeuwen. Waar hij er niet toe komen kan, om zich in eerbied voor Gods Wijsheid, Almacht en Heiligheid neer te buigen, trekt hij zich tegenover de Godsidee terug op de *idee* van den mensch in 't gemeen. Hij erkent, dat hij niet zelf 't wrocht, ja, dat de velen, die hij met namen noemen kan, toch ook saam nog slechts een stukste der zaak voortbrachten. Ter verklaring van het wereldprobleem in zijn historisch geheel en verloop komt ook hij dan ten slotte altoos weer op de menschheid *als een geheel genomen* uit, d. i. dus op de menschelijke natuur en op hetgeen in de *idee* van den mensch van den beginne af verborgen was, en sinds steeds in wonderen vooruitgang zich ontplooide. Doch wat is nu met zulk een stelsel te vorderen? Immers, de onderstelling wordt dan, dat aan het opkomen van den mensch, en aan het uitkomen van de menschheid, een idee, alsmede ter verwezenlijking van die idee een scheppende macht voorafging, en dat in die idee als in kiem en kern school, al wat later in 's menschen natuur, in 't menschelijk genie en in de menschelijke energie zich openbaarde. Het is niet één Urmensch geweest, die zich zelf tot aanzijn riep, al den schat van deze menschheidsidee uitdacht en in zijn nakomelingen uitvoerde, maar geheel deze rijkdom van gedachten en van krachten is, van waar dan ook, in de opeenvolgende geslachten opgekomen en uitgekomen in een historie, die ze deels zelf maakten maar die anderdeels hen beheerschte. De poging, om door de Evolutieleer aan de schepping van den Urmensch door een God, die in hem zijn beeld overdroeg, te ontkomen, is dan ook niet alleen mislukt, maar *moest* mislukken. Tot wat monade men den Oorsprong van de menschheid ook herleidde, toch bleef altoos vaststaan, dat in en achter deze monade de totaliteit van gedachten en krachten, van ideeën en energieën moest geschuild hebben, die zich later, toen de menschheid er was en haar loop begon, vertoond hebben. De mensch als mensch won er voor zijn eigen grootheidsidee dan ook niets door, hoever in het verleden hij de kiem van zijn latere ontplooiïng ook terugschoof. In elk geval toch was

niet hij zelf 't, die deze kiem uitdacht en tot aanzijn deed komen. De denkende en realiseerende macht, waarvan dit alles uitging, is niet uit hem, ze bestaat zelfstandig en is voor hem de bron, waaruit alleen beide, zijn aanzijn en zijn exploiten, als eenling en in gemeenschap, verklaarbaar zijn. Voor hem als mensch, en voor zijn mensch-waarde, blijft het alzoo volkomen gelijk staan, of hij terug gaat op een eenig stofken, op een eenige natuur, of op een eenigen geest. En al naar gelang men dan bij die laatste keuze kiest voor den geest, als een bewustelooze kracht of als een bewust vermogen komt men bij het Animisme of bij het Christendom uit. Voor zoover nu de toeleg was en prijs verdient, om den mensch in zijn eersten oorsprong niet te verlagen, maar te verhoogen, is het duidelijk, dat alle verklaring van ons aanzijn en van onze historie uit de stof, uit de natuur, of uit de monade, ons van ons heilig ideaal berooft, en dat daarentegen eeniglijk de verklaring van ons aanzijn en van onze historie uit Hem, die èn Schepper èn Voorziener is, ons verheft en ons bezielen kan.

§ 16. *Geen Mozaiek.*

Dat het ons dusver nog nimmer gelukt is, en naar men vermoeden mag, wel nimmer gelukken zal, om dezen onzen oorsprong en den gang van ons leven, als eenlingen en in saamhang, met ons eigen verantwoordelijkheidsbesef te rijmen, geven we zonder voorbehoud toe. Wie het samenstel der dingen en het verloop der historie zich denkt als een mozaiek met vrije wilsuitingen van de millioenen individuen, die op deze aarde leven, geleefd hebben, of nog zullen leven, kan zich hierbij geen anderen God denken, dan zulk een, die lijdelijk toeziet wat er gebeurt of plaats grijpt, en bij wien van een Voorzienig bestel geen sprake zou kunnen zijn. Zelfs de poging, die men gewaagd heeft, om 't zich dan zóó voor te stellen, dat wel de menschelijke individuen naar eigen initiatief te werk gaan, maar dat God Almachtig, dit alles waarnemende, hetgeen er uitkomt, dan toch saambindt en in zeker verband zet, geeft hier geen de minste uitkomst. Alle werkingen in het leven gaan toe door menschen, en indien elk individu vrijblijft, om op elk gegeven oogenblik eigen idee en eigen wil te volgen en uit te voeren, ontbreekt aan God den Heer zelfs de

gelegenheid van ingrijpen. Er blijft ons dan ook niets anders over, dan het voor ons besef strijdige te belijden, eenerzijds, dat God het alles schikt, regelt, bestelt en uitvoert door menschen, — en anderzijds, dat al wat de mensch doet, uit eigen initiatief door hem geschiedt, alzoo voor zijn verantwoording komt, en voor zijn rekening blijft. Het een noch het ander kunnen we loslaten en toch blijft het voor ons besef in onveranderlijke tegenstelling staan. De statistiek blijft ten deze voor ons het boek der Geheimnissen. De uitkomst, gelijk de statistiek ons die, vooral sinds Buckle zijn *History of the Civilisation of England* uitgaf, in klare cijfers voorlegt, stelt vast dat in land bij land, schier alle voorvallen, goede en booze, zich jaar na jaar in vaste evenredigheden herhalen. Niet alleen is er in land bij land nooit een jaar zonder zelfmoord, maar jaar na jaar steeds een ongeveer gelijk aantal zelfmoorden. Ja, veel sterker nog, een bijna gelijk aantal zelfmoorden door verdrinken, door ophangen, door 't pistool, of door het zich werpen voor een trein. Doch kent ge nu de familie van zulk een ongelukkige en doet ge onderzoek, hoe het tot zulk een zelfmoord bij hem gekomen is, dan verneemt ge niet anders, dan geheel persoonlijke dingen, die ge zoo zeggen zoudt, dat alleen uit het eigen leven en uit een bijzondere omstandigheid in het bijzondere leven van dien persoon te verklaren zijn. En zoo is dan de uitkomst, dat het alles eenerzijds zoo sterk mogelijk geindividualiseerd blijkt te zijn, en dat het toch, over heel 't volk genomen, verschijnselen waren, die aan een gemeenschappelijke wet gehoorzaamden, en daarom in bijna gelijk getal en op bijna geheel gelijkelijk onderscheiden wijze, zich jaar in, jaar uit herhalen. Past ge dit resultaat van heel ons menschelijk leven nu ook toe op onze saamleving als volk, dan is het volkomen duidelijk, hoe (waar het supranatureele uitblijft, gelijk dit bij *alle* volken, Israel alleen uitgenomen, het geval was en is) al wat allerwege bij het opkomen van de Overheid plaats greep, eenerzijds zijn volledige verklaring vond in de menschelijke factoren, die er toe saamwerkten, en belijdt ge nu nochtans, dat het alles, geheel afgescheiden van die menschelijke factoren, toch beschikt, geordend en besteld is door Gods Voorzienige leiding en door de werking van zijn Voorzienigen wil, dan staan we eenvoudig voor een raadsel. Verklaren kunnen we het ons niet. Te rijmen is 't voor ons niet. Maar het feit blijft, dat een ieder, die in de zaak der Overheid handelt, wel terdege voelt, hoe hij dit alles doet op eigen verantwoordelijkheid, en dat toch van achteren de lezer

der historie geen anderen indruk ontvangt, dan dat 't God is, die den gang der historie ook bij zijn volk, vooral ook in de aanstelling der Overheidspersonen, heeft geleid en beheerscht. Het is overal de menschelijke daad, het zijn menschen, die handelen. Vaneen intreden van bovennatuurlijke factoren is geen sprake. En toch bleef de leiding in Gods hand.

§ 17. *In alles Gods bestel.*

Dit nu is niet alleen zoo in de zaak der Overheid, veeleer is 't bij alles zoo. De aanstelling van een Overheid gaat even menschelijk toe, als het sluiten van een huwelijk. De formule „bij de Gratie Gods" ware daarom desnoods op alle ding in ons leven toe te passen. Wie gelooft, bidt om alles en dankt voor alles, en erkent ook ten volle, dat zijn leven eenerzijds voor zijn eigen verantwoordelijkheid ligt, en toch anderzijds geheel door Gods bestel beheerscht wordt. Het zijn de twee kanten van 't leven, die op elk punt onderscheiden zijn, en toch saam een eenheid vormen, alleen op een voor ons onverklaarbare wijze. Doch, al vormt de zaak der Overheid alzoo geen uitzondering, toch is het volkomen verklaarbaar, dat we, om het hoogtepunt van *haar* optreden, ten haren aanzien, de heilige formule bezigen, die anders niet uit onze pen vloeit. Wie een klerk op zijn kantoor huurt, kan door onvoorzichtige keuze geheel zijn zaak in het verderf storten, doch zoo, dat 't toch God is, die hem dien klerk toevoerde. Toch boeken we niet van een klerk, dat hij bij de gratie Gods naar ons toekwam, edoch niet, omdat 't niet zoo was, maar omdat het gebruik van formules van dien aard bepaald wordt door 't gewicht van de zaak waarvoor ze gelden. Natuurlijk is het een Souvereiniteitsquestie, of er op de kraamkamer een baker zal komen en zoo ja, wie ze zal zijn, maar van de kraam bezigen we een zoo hoog woord als van souvereiniteit niet. Niet alles is gelijk in waardij en beteekenis, en het is die ongelijkheid in de waardschatting der dingen, die met zich brengt, dat we voor het hooge gemeenlijk ons aan plechtige uitingen binden, wier gebruik op lager terrein belachelijk zou zijn. We blijven daarom én aan het gebruik van de formule „Bij de Gratie Gods" waarde hechten, én het blijft voor ons vaststaan, dat ook in de aanwijzing van den persoon, of van de personen, die met

het hoog gezag bekleed zijn, Goddelijke wilsbeschikking te erkennen valt. Alle gezag, dat op aarde een nóg hooger gezag van menschen boven zich heeft, is niet rechtstreeks van God afhankelijk, maar enkel door het intermediair van het hooger aardsche gezag. Heeft men daarentegen te doen met een gezag, waarboven op aarde *geen* enkel hooger gezag geplaatst is, zoodat het niet anders boven zich heeft, dan het gezag van God zelf, dan heeft de uitdrukking van „Bij de Gratie Gods" een zich van zelf verklarende beteekenis. Ze kon dan ook bij alle soorten van Hooge Overheid gebezigd worden, en dat dit toch slechts bij 't monarchaal gezag het geval was, ligt alleen hieraan, dat in een Gemeenebest de Overheidspersonen niet rechtstreeks onder God stonden, maar onder dengeen, die hen aanstelde en in 't ambt zette. Een onderscheid altoos weer 't zuiverst in Amerika gevoeld, toen in de Constitution geschreven werd: *as the Lord has given us the power, to choose our own magistrates*, een geheel zuivere belijdenis van Gods Souvereiniteit, maar die er niet toe leiden kon, om te spreken van een „*Volk* bij de Gratie Gods".

§ 18. *Volssouvereiniteit.*

Vooral wachte men er zich voor, om op dit punt niet door een averechtsche opvatting van het begrip van Volkssouvereiniteit misleid te worden. Bedoelt men toch met Volkssouvereiniteit een gezagshoogheid, die *van nature* in het volk zou rusten dan moet de aldus begrepen Volkssouvereiniteit met alle kracht als de gronddwaling van het Revolutiestelsel bestreden worden. Wil men daarentegen te kennen geven, dat in een wettig geconstitueerd Gemeenebest de gezagshoogheid van God Almachtig instrumenteel door het volk wordt uitgeoefend, dan spreekt men volkomen correct, en is hierop niets hoegenaamd af te dingen. Het volk in Amerika, dat tijdens den vrijheidsoorlog zijn magistraat aanstelde, was drager van de Souvereiniteit Gods als zijn orgaan en instrument, en al moge het nu tot verwarring kunnen leiden, om in zulk een casuspositie van „volkssouvereiniteit" te spreken, toch is het zoo, dat nog altoos in de Vereenigde Staten van Amerika de Goddelijke Souvereiniteit door het volk *als orgaan* wordt geldende gemaakt. De volkssouvereiniteit die we, in kwaden zin, als

Gods Majesteit krenkend, verwerpen, vormt goed opgevat geen tegenstelling met de souvereiniteit der vorsten, maar staat er mede op één lijn. De souvereiniteit is in God en in God alleen, maar Hij kan als orgaan en instrument voor de uitoefening van dit Zijn hoog gezag 't zij een vorst, 't zij het volk zelf nemen. Welke keuze ook van Gods zijde gedaan wordt, steeds blijft het een overgedragene en geen oorspronkelijke souvereiniteit. De vorst is zelf geen souverein, maar orgaan van de Souvereiniteit Gods. En zoo ook, waar 't volk het hoogste gezag uitoefent, is niet dat volk zelf souverein, maar oefent het dit gezag slechts in Gods Naam en van Godswege uit. Doch juist dit loochende en loochent nog de geest der Revolutie. Van 1789 af is het van dien kant steeds staande gehouden dat de souvereiniteit *van nature*, naar wezen en oorsprong, rust in het volk. Van Gods Almacht is er dan geen sprake meer. De souvereiniteit heeft dan met Gods Almacht niets uitstaande: niet God, de mensch regeert. Het *ni Dieu, ni maître*, duldt geen enkele uitzondering. Het volk is dan zijn eigen heer en meester, en waar het volk iemand aanwijst, om het bewind te voeren, is de aldus verkozene geen *heer* over, maar *dienaar* van het volk, en aan het volk rekenschap schuldig. Dit is de diep-zondige opvatting van de volkssouvereiniteit, die gemunt is op de nederwerping van het gezag Gods en op de uitschakeling van den Almachtige uit geheel het Staatsleven. Geheel ten onrechte daarentegen heeft men den banvloek, die op de aldus vervalschte volkssouvereiniteit rust, ook uitgesproken over wat in een land als de Vereenigde Staten gevonden wordt, en hiertegen kan niet ernstig genoeg worden geprotesteerd. Even goed als het Gode belieft, *een vorst*, en zijn nakomelingen, met afgeleide souvereiniteit te bekleeden, kan God dit evenzoo doen en heeft Hij dit evenzoo gedaan *met een volk*. Niet alsof bij gemeenebestelijken staatsvorm het volk de souvereiniteit uit zichzelf bezat en dat volk haar nu overdroeg op den magistraat. Ook bij het Gemeenebest blijft de oorspronkelijke Souvereiniteit rusten in God en God alleen, maar het volk wordt nu als orgaan en instrument gekozen, om ze uit te oefenen, en de magistraat treedt nu niet op als bij de gratie Gods over het volk staande, maar het volk zelf bezit dan de hooge gezagsbevoegdheid om een magistraat aan te stellen, en het is de wet, die alsdan de vaste verhoudingen tusschen het volk en den magistraat regelt.

Vanzelf komt hierbij nog een geheel andere vraag aan de orde, zoo

men onderzoeken wil, op wat wijs in de verschillende landen het met souverein gezag bekleede volk zich uitspreekt. Dit kan geschieden door alle leden van het volkslichaam, hoofd voor hoofd, gelijk dit oorspronkelijk in de staten van Amerika het geval was. Gemeenlijk was het recht van meespreken dan alleen gebonden aan het geslacht en zekeren leeftijd. Maar er kunnen ook geheel andere bepalingen uitwijzing geven. Er kunnen standen optreden, in bepaalde families of personen vertegenwoordigd. Men weet, hoe ingewikkeld en saamgesteld in de Zeven Vereenigde Provinciën van Nederland oorspronkelijk de uitspraak van het volk geschiedde. Zonder eind zijn er velerlei vormen, eeuw na eeuw, vermenigvuldigd en gewijzigd, waardoor het volk zich kon uitspreken, en zijn gezag kon doen gelden. Op die verschillen hebben we thans niet in te gaan. Hoofdzaak is maar, dat er een magistraat is, die niet eigener beweging, en naar eigen recht van zelf optreedt, maar zulk een, die gekozen is, of een aanstelling ontving. Dus ook in den regel een magistraat, die niet duurzaam en ad vitam, doch die slechts voor een zekere periode gezag uitoefent En bovenal een magistraat, die slechts zeer zelden eenhoofdig optreedt, doch in verreweg de meeste gevallen als *college* wordt aangesteld, en dus zijn bevoegdheid verdeeld ziet over meerdere personen. Of zulk een magistraat nu den titel van Consul, gelijk in Rome, van gouverneur, van burgemeester, dan wel van koning of keizer voert, maakt hier geen onderscheid. Wat in Polen gebruik was, dat er een gekozen koning heerschte en dat na diens dood op nieuw een ander persoon tot koning gekozen werd, lag geheel op gelijke lijn. Alle keuze van den magistraat maakt, dat de aanwijzing geschiedt door een macht, die boven den magistraat staat, zoodat niet die magistraat heerscht, maar dat wie hem aanstelt, hem rekenschap afeischt en hem kan afzetten, en alzoo zelf met het hoog gezag bekleed is. Dit kan een bijna *slapende* souvereiniteit wezen, zoo de magistraat eenmaal gekozen, en opgetreden, voortaan naar eigen oordeel kan handelen, maar tot hoe weinig hierbij ook de macht, die den magistraat aanstelde, herleid zij, toch altoos blijft dit, dat zulk een magistraat niet kan zeggen, op aarde geen gezag, welk ook, boven zich te hebben. Die hem aanstelde is zijn meerdere. In al zulke gevallen nu heeft men wel terdege met een souvereiniteit van het volk te doen, doch daarom geenszins met wat sinds 1789 volkssouvereiniteit heet. Alle macht van den Staat is en blijft Godes, en als het volk, in wat vorm ook, zich een magistraat verkozen

heeft, is het uit God, en slechts door het intermediair van den aansteller, dat de magistraat b.v. in Amerika de bevoegdheid erlangt, om iemand aan den lijve te straffen, ja, hem zijn leven te ontnemen op 't schavot, of hem te dwingen dat hij zijn leven in de waag stelle op het slagveld. Dat hier verschil van regeling kan intreden, toont reeds de Belgische Constitutie van 1830, 25 Augustus, die in artikel 25 uitsprak: „Tous les pouvoirs émanent de la nation. Ils sont exercés de la manière établie par la Constution", en dan voorts *eerst* van de beide Kamers en pas daarna van den Koning handelde. Deze uitspraak en deze volgorde toonen klaarlijk, dat hier de bedoeling voorzat, om „la nation" als bron van het gezag te nemen, al zij ook aanstonds opgemerkt, dat er niet staat que *le pouvoir*, maar que *les pouvoirs* émanent de la nation, iets, wat vanzelf niet anders te verstaan is, dan van de *ambten*. Veel sterker is dan ook uitgedrukt, wat b.v. in art. 2 van de Grondwet van 4 Juni 1893 van het kanton Bern staat: „La Souverainité réside dans l'ensemble du peuple. Elle est exercée directement par les électeurs et indirectement par les autorités et fonctionaires". De nadere bespreking van dit punt worde intusschen beter verschoven naar de handeling over de vertegenwoordiging, waarbij de drie vraagstukken van de oorspronkelijke souvereiniteit, de Regeeringssouvereiniteit en de souvereiniteit in eigen kring, in onderling verband aan de orde komen. Voorshands blijve het derhalve bij de drie stellingen, 1e dat de souvereiniteit d.i. de macht, die geen macht boven zich heeft, oorspronkelijk alleen in God aanwezig is, en dat er derhalve van Volkssouvereiniteit als bron en oorsprong van het gezag geen sprake kan zijn; 2e dat de aanwijzing van de personen, die bij de onderscheiden volken de dragers van de souvereiniteit Gods, en dus haar organen zullen zijn, Israël alleen uitgezonderd, niet op supranatureele, maar op natuurlijke wijze geschiedt, en dus door menschen; en 3e dat in deze aanwijzing door menschen de beschikking zich uit van Gods Voorzienig bestel, onverschillig, of dat bestel leidt tot een monarchaal bewind of tot de vorming van een Gemeenebest.

Hoofdstuk IX

HET STAATSDOEL

§ 1. *Onze Gereformeerde Confessie.*

Van Calvinistische zijde rees over het doel, waarmede de Staat was ingesteld, in de dagen der Reformatie geen twijfel. Ook onze geloofsbelijdenis sprak het in artikel XXXVII duidelijk uit: „Wij gelooven, dat onze goede God uit oorzaak der verdorvenheid des menschelijken geslachts, Koningen, Prinsen en Overheden verordend heeft, willende, dat de wereld geregeerd worde door wetten en politie, opdat de ongebondenheid der menschen bedwongen worde en het alles met goede ordinantie onder menschen toega." Waar dan ter nadere verklaring aan wordt toegevoegd: „Voorts een ieder, van wat qualiteit, conditie of staat hij zij, is schuldig zich aan de Overheden te onderwerpen, schatting te betalen en hun gehoorzaam te zijn in alle dingen, die niet strijden tegen Gods Woord; voor hen biddende in hun gebeden, opdat hen de Heere steunen wille in al hun wegen en dat wij een gerust en stil leven mogen leiden in alle Godzaligheid en eerbaarheid." Op dit standpunt, dat in strengen zin Schriftuurlijk is te noemen, leverde de bepaling van het „in Staat saamleven" geen moeilijkheid op. De Overheidsmacht was op dit standpunt een correctief, dat niet kon gemist worden, zoodra bleek, dat de genealogische saamhang van ons geslacht niet meer in staat bleek, dezen samenhang patriarchaal tot uitdrukking te brengen. Voor de eenheid van ons geslacht kwam toen de veelheid der volken in de plaats, en teneinde nu in elk volk de eenheid, door het aanleggen van een vast verband, te verzekeren, daagde de Overheid op, en zoo lag van zelf de Volkseenheid in het Overheidsgezag vastgeklonken, door den vorm van den Staat. De Staat lag geheel buiten het oorspronkelijk Scheppingsbestel. Denk u den val weg en geen Staat zou ooit gevormd zijn, en geen Overheid ooit zijn verschenen. Overheid en Staat zijn abnormale verschijnselen, die met een chirurgisch en medisch doel aan de uit haar verband gerukte

deelen van ons menschelijk geslacht, waar deze als volkeren optraden, noodwendigerwijze zijn aangelegd. Doch even duidelijk, als dit verband van zonde en val met Overheid en Staat is, even licht valt te begrijpen, dat wie in zijn Staatsbestemming met deze gegevens niet rekent, verlegen moet staan, zoodra de vraag van het doel van den Staat en dus ook van de Overheid aan de orde komt. Dan toch valt 't niet in te zien, waarom ons geslacht in volken verdeeld moest zijn, noch ook waarom over deze volken een macht te stellen was, die goede orde zou kunnen handhaven, waar immers buiten zonde de natuurorde van zelf voldoende zou zijn geweest.

§ 2. *Tweeërlei opvatting.*

Toch kon men zich niet onttrekken aan de beantwoording van de vraag naar het *doel* van den Staat, en zoo was het natuurlijk, dat tweëerlei meening hierbij al spoedig tegenover elkander kwam te staan. Men had te doen met *een volk*, d. i. met een groep menschen, en in elk van die menschen met een *eigen persoon*. De Staat kon dus worden opgevat of als een inrichting, om de afzonderlijke individuen als private personen te dienen, of om de gezamenlijke personen als volk saam te binden. Met het laatste begon het, daar het er in den aanvang allereerst op aankwam, om de uiteenspatting van het geheel te voorkomen en de individuen te bewegen, zich zelve en hun huis aan het behoud en het welzijn van den Staat dienstbaar te stellen. Feitelijk geschiedde dit door de overmacht der heerschers, die met geweld de belangen der enkelen aan het belang van 't gemeen (en hiermee werd dan veelal het eigen belang van den heerscher bedoeld) onderwierpen. Bij edeler ontwikkeling daarentegen, gelijk dit vooral in de Grieksche wereld plaats greep, was men er op bedacht, om voor de heerschappij van 't geweld, een heerschappij der idee in de plaats te doen treden, zoodat niet de geweldenaar, maar de wijsgeer en wel met name Aristoteles, de staatsidee zoo kras voorop schoof, dat de individuen zich geheel vrijwillig als van ondergeschikte orde lieten bejegenen. De Staat drong zich dientengevolge aan het volksbesef op als de eigenlijke zaak, waarom het ging, en als het eeniglijk geldende doel, waarvoor de burgers het aanzijn ontvingen. Zich voor

den Staat op te offeren was manneneer. Zelfs erkende men ten leste, dat er eerst de Staat was geweest, en dat de burgers slechts verschenen waren, om aan den Staat inhoud te geven. Waar nu het grootste deel der bevolking van een stad als Athene uit slaven bestond, zoodat niet alleen, wat wij den werkmansstand noemen, maar ook geheel het ambacht en de winkelstand buiten de eigenlijk meetellende burgerij stond, en deze derhalve zich tot een betrekkelijk klein aantal personen liet herleiden, die alleen recht van meespreken hadden, liet het zich verstaan, dat de volle burgers zich zelven tot heer en meester waren, en tegelijk als met macht bekleed over de groote menigte, er geen behoefte aan gevoelden, om voor hun persoonlijke vrijheid tegen het gezag op te komen. De Staat, dat waren zij en de heerschappij van den Staat was op hun eigen grootheid opgebouwd. Het is dan ook alleszins begrijpelijk, hoe alle monarchale heerschzucht, alle absolutisme en tyrannie zich altoos weer op dit antieke staatsrecht, dat in de school der Grieksche wijsgeeren opkwam, beroepen heeft, en dat een gansch andere gedachtenwereld zich van de geesten moest meester maken, zou het plechtanker van de vrijheid in de golven worden nedergelaten.

Toen echter verviel men, helaas, in een hinderlijke overdrijving, en vooral na 1789, en als vrucht van den uit de Revolutie van dat jaar opgekomen tijdgeest, is thans een even onhoudbare voorstelling opgekomen, alsof de enkele persoon, het individu, de hoofdzaak was, en alsof het doel van den Staat niet rijker ontwikkeld kon worden, dan zoo men dit zocht in de bevordering van het geluk *van den enkelen burger.* De publieke zaak had ten doel, het private belang te dienen. Reeds Baco van Verulam gaf aan deze gedachteontwikkeling den eersten stoot, en al keerde men zich in Engeland, onder leiding van Edmond Burke, aanvankelijk tegen de Parijsche woeling, toch lachte deze opvatting het Engelsch karakter, dat in „my home is my castle" den persoon beslist op den voorgrond schuift, zoo zeer toe, dat niet alleen de school van Smith en Cobden op oeconomisch gebied, maar zelfs een man als Macauley op politiek terrein, dit zoeken van het doel van den Staat in de bevordering van de *private* belangen der enkele burgers, veel te sterk onderstreepte.

§ 3. *De Duitsche wijsbegeerte.*

Eerst de Duitsche philosophie is er toen op bedacht geweest, om de antithese tusschen het *algemeen* en het *bijzonder* belang op te heffen door de Rechtsidee naar den voorgrond te trekken. Reeds van Kant ging dit uit, die in zijn *Rechtslehre* § 47 v.v. de stelling bepleitte, dat niet zoozeer het belang en de gelukzaligheid van de Staatsburgers het doel van den Staat was, als veeleer het realiseeren van den toestand, waarin algeheele overeenstemming verkregen was, tusschen de Constitutie en de abstracte beginselen van het Recht, „Nicht das Wohl der Staatsbürger und ihre Glückseligheit, sondern der Zustand der Uebereinstimmung der Verfassung mit Rechtsprinzipien ist das Heil des Staates." Kant vond hiervoor steun bij Fichte, en nog Eötvos, in zijn *Moderne Ideeën* II p. 91, kende geen ander staatsdoel, dan de veilige rechtstoestand der afzonderlijke burgers. „Der Zweck des Staates" zoo liet hij zich uit „ist *die Sicherheit* der Einzelnen." De politie-staat had de burgers gekrenkt en gekweld, nu moest de Staat *Rechtstaat* worden, en zich als zoodanig ten doel stellen, een toestand in het leven te roepen, die met den hoogsten eisch van het Recht overeenkwam, en als zoodanig het hoogste recht aan de burgers waarborgde. De Staat werd Rechtsstaat. Toch kon er geen sprake van zijn, dat in deze formule: „overeenstemming van de regelen van het Staatkundig leven met de wijsgeerig ontwikkelde rechtsideeën", de actie van de Overheid zou opgaan. Consequent toch zou deze opvatting er toe geleid hebben, om alle onze Departementen van algemeen beheer op te heffen en alleen die van Buitenlandsche Zaken, Justitie en Financiën aan te houden. De Staatszaak kan niet saamgetrokken worden in Rechtsvorming, Rechtspraak en Rechtshandhaving. Naast de Rechtsbediening ligt voor elke Overheid een zeer omvangrijke taak aangewezen in wat de bodem en het verkeer, in wat opleiding en vorming van de burgers, in wat handel en nijverheid, en niet minder in wat de landbouw eischt, voor zoover immers alle deze belangen alleen onder saamwerking van de velen en onder vaste regeling hun vereischte behartiging kunnen vinden. Wee den Staat, die alle deze belangen onder zijn monopolie wil trekken, maar ook omgekeerd, verbleeken en verdorren moet het maatschappelijk leven,

zoo de Overheid, waar hulp en leiding van de politieke kracht noodig zijn, deze opzettelijk, en van een valsche theorie uitgaande, aan het leven der burgerij onttrekt. Zelfs wetenschap en kunst kunnen dezen steun en hulp niet altoos missen. Thorbecke moge als verpersoonlijking van den Rechtstaat gedecreteerd hebben, dat kunst geen Staatszaak is, toch toont het jongere kunstleven ten onzent, hoe eerst na de wegvalling van Thorbecke's verdict het artistieke ontlook, en hoezeer zijn uitspraak door overdrijving en eenzijdigheid had gezondigd. Ook wat men thans onder ons als cultuur eert mag door de Overheid niet verwaarloosd worden. Er liggen ook hier zeer zeker grenzen, die de Overheid stiptelijk te eerbiedigen heeft. De souvereiniteit in eigen kring doet ook hier haar strengen eisch gelden, maar wie te waken heeft voor hetgeen aller belang raakt — en zoo is het met de Overheid, — kan nooit van eenig gebied zeggen, dat het hem onverschillig is, en hij derhalve in volstrekte onthouding zijn eenige taak heeft te zien. Er zijn persoonlijke, er zijn corporatieve, maar er zijn ook gemeenschappelijke en oeconomisehe belangen, cultuurbelangen en ideëele belangen, en al komt het nu aan den Staat, en dus ook aan de Overheid, nimmer toe, zich hierbij op te dringen, toch mag, waar haar hulpe wordt ingeroepen, die hulpe ook door de Overheid niet afgewezen worden. Wat uit zichzelf tieren en bloeien kan, store de Overheid niet in zijn zelfstandige ontwikkeling, maar wat zonder haar hulp en steun zou ondergaan, helpe ze èn voortbestaan èn weer opbloeien waar 't verflenste. Desnoods kan dit eisch tot in het intiemste zijn. Van de Religie houde de Overheid haar dwingende hand zoo ver het kan, af, maar toch kunnen er zich zelfs ook op religieus gebied toestanden voordoen, die wel nooit om leiding, maar dan toch om steun van Overheidswege vragen, en een Overheid, die in geval van nood te kort schoot in het zich kwijten van deze altoos uiterst netelige taak, zou bewijzen, niet opgewassen te zijn tegen den last van haar roeping.

§ 4. *De Rechtsstaat onvoldoende.*

Reeds Hegel zag dan ook in, dat met de formeele Rechtsidee van Kant en Fichte niet was uit te komen, en gaf er daarom voorkeur aan, het doel van den Staat te zoeken in wat hij noemt „die Sittlichkeit,"

waaronder hij dan verstaat, dat het volk door het Staatsorganisme tot een hooger ethisch niveau zal worden opgeheven, en dat zoowel de Staat als het volk belichaming van het ethisch beginsel zullen worden. Zoo men wil, terugkeer tot de Platonische voorstelling. Schelling herwon de belijdenis, dat ook de Staat middel tot zelfverheerlijking van een persoonlijk God moet zijn, een grondgedachte, die ook Stahl bezield heeft. Robert von Mohl in zijn: *Encyclopaedie der Staatswissenschaften* is de eerste, die op den aanleg en de natuur van den mensch in het algemeen en van elk volk in 't bijzonder terugging, om hieruit als Staatstaak en dus ook als Staatsdoel af te leiden, dat het er voor den Staat op aankwam, de beste mogelijkheid te scheppen, om dezen algemeenen en bijzonderen aanleg tot volle ontwikkeling te doen komen. Zelfs verklaart hij op bl. 74: „Erkend moet worden, dat alles, wat zich consequent uit de menschelijke natuur ontwikkelt, *auch berechtigt ist*, terwijl hij ten opzichte van het buitenland op bl. 75 betuigt: „Erlaubt sind in dieser Beziehung alle Zwecke des Volkes und somit des Staates, welche das Dasein, die Sicherheit und die Verfolgung der eignen Lebenszwecke anderer Staaten nicht unmittelbar beeinträchtigen." Dr. H. Ahrens in zijn *Organische Staatslehre*, Wien 1850, reikt aan Krause's philosophie op bl. 92 den eerepalm toe, en poogde diens voorstelling van den Staat nog verder in organischen zin in 't licht te stellen, doch hij erkent zelf, er nog niet te zijn en zegt dan: „Wir erwarten die Erkenntnis des wahren Zweckes des Staates von der Zeit, wo die einseitige, auflösende und zerzetsende oder retrograde Lehren durch den höhern Bildungstrieb des Volks- und Staatslebens beseitigt sind," een testimonium paupertatis, dat toont, hoe na Ahrens aan het eenig juiste standpunt is toegeweest, edoch zonder er aan toe gekomen te zijn. Dr. Jul. Hatschek, *Allgemeines Staatsrecht I* p. 20 gaat uit van het „Auf Rechtsvergleichung aufgebautes allgemeines Staatsrecht," zoodat in het *algemeene* van zelf het doel voor het *bijzondere* is aangegeven. Conrad Bornhak in zijn *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1909, bl. 26 gaat uit van de tegenstelling tusschen den absoluten Staat der Grieken en den individualistischen Staat van Kant en von Humboldt, en komt tot de erkentenis, dat, „wie auf Erde der Mensch höchster Zweck ist, so auch der Staat um des Menschen Wille da ist." De Staat, zegt hij, is niet „Selbstzweck, sondern dient den Menschen." In deze grondgedachte ligt hem de „voorkeur voor de Christelijk-Germaansche Staatsidee boven

de antieke." Bluntschli in zijn *Allgemeine Staatslehre* 6e editie, Stuttgart, 1886, was er vooral op bedacht, om het doel van den Staat te verbijzonderen. Hij onderscheidt (bl. 363) „Weltmächte" van „Groszmächte" en dan weer „Mittelmächte" van „Klein Staate", doch vindt het doel van alle Staatsleven in het gemeen toch (zie bl. 367) in wat de levenstaak van den enkelen persoon is, d.i. in de ontplooiïng van de individualiteit, in de ontwikkeling van den aanleg, in de openbaring van ieders eigen aard en in de harmonie van het levensdoel voor eigen familie, de natie en de menschheid. Staat 't zoo van individu tegenover individu, niet anders staat het volgens hem van volk tegenover volk. Feitelijk komt 't derhalve ook bij Bluntschli neder op de zoo volledig mogelijke ontplooiïng van de volkskracht in overeenstemming met 's volks aanleg. En waar nu 't individu bloot kan staan aan „widerrechtliche Angriffe, da kann es zunächst nur Aufgabe des Staates sein," de private vrijheid van den enkele te beschermen, terwijl omgekeerd de Staat nooit het recht bezit, om den aanleg der enkelen te storen of te onderdrukken. Principieel onderscheiden van deze opvatting is daarentegen, wat Stahl, *Staatslehre*, Berlin 1910, bl. 28 betuigt: „Het doel van den Staat bestaat niet enkel in het meer volkomen maken van de menschelijke toestanden, maar vóór alle dingen in de handhaving van de Goddelijke geboden. Niet in vrijelijk na te jagen voordeelen, of voorrechten, maar in het zich onderwerpen aan onverbrekelijke ordinantiën. Gelijk in het Staatsbegrip de Overheid het hoogste moment vormt, zoo is weder in het begrip van Overheid het hoogste moment deze handhaving van de geboden Gods". Men gevoelt, hoe zeer ook in deze definitie van het Staatsdoel het „formeel-rechtliche" nog te eenzijdig is opgevat, terwijl het 10e gebod: „Gij zult niet begeeren" reeds op zich zelf toont, hoe bedenkelijk het is, de Tien Geboden hier als richtsnoer te nemen. In Stahl spreekt niet meer de eenzijdig formeele jurist, die, voor den prachtischen eisch van het leven blind is, maar toch bleef ook zijn opvatting nog te zeer in het wijsgeerige en afgetrokkene hangen. Ook Stahl deed het verband tusschen den Staat en den val in het paradijs nog niet geheel tot zijn recht komen. Altoos blijkt weder, hoe de schrijvers over de algemeene Staatsleer, ten deele beheerscht werden door de in hun tijd en omgeving heerschende denkbeelden. Wees Bluntschli er (zie bl. 364) bij het bespreken van de *Klein-Staaten* niet op, dat ze in onzen tijd niet dan twijfelachtig bestaansrecht hebben, en dat ze

alleen door zich onder de bescherming van een groote mogendheid te stellen, zich een toekomst verzekeren kunnen? iets, wat ons bijna in de ooren klinkt als een uitnoodiging ook tot Nederland gericht, om in het Duitsche Rijk een federatieve schuilplaats te zoeken.

§ 5. *De Civitas Dei.*

Tot klaarheid komt men intusschen met al deze voorstellingen niet. Als Pölitz in zijn *Handbuch der Philosophie* 2e. ed. II zegt, dat het doel van den Staat ligt in „die freieste Annäherung aller seiner Bürger an dem Endzweck der Menschheit unter der unbedingte Herrschaft des Rechts." (zie Ahrens, *Organische Staatslehre* bl. 104) zoo wordt aan het Staatsdoel het einddoel van ons menschelijk geslacht ondergeschoven, en er het Recht weinig meer dan aangehaakt, daar toch op dit standpunt ook het Recht zelf een zeer rekbare en plooibare hoegrootheid is geworden. Tot al zulke definities *moet* men intusschen wel zijn toevlucht nemen, zoodra men den Staat niet als correctief, maar als het hoogste goed in onze menschelijke saamleving neemt. Over het algemeen komt men echter met al zulke ontledingen niet verder, dan dat men van den Staat op *de menschheid* overgaat, om in 't algemeen aan te duiden, dat in de menschelijke natuur en in ons menschelijk geslacht van den beginne de kiemen scholen, die, tot ontwikkeling gekomen, een steeds rijker beeld zouden geven van wat met de schepping van de menschheid in organisch verband bedoeld was; en de eenig nadere definitie wordt dan ontleend aan de heerschappij van het Recht, iets, wat dan altoos herstel der handhaving van het Recht tegenover ingeslopen of dreigend onrecht zal bedoelen, en dus altoos weder op een worsteling tusschen het booze en goede neerkomt. Ook de Platonische poging, om, gelijk Augustinus het noemde, en F. Schlegel, de Maistre en Stahl het elk op hun wijze vertolkten, in de aardsche inrichting van den Staat de flauwe afschaduwing van de *Civitas Dei*, of van het koninkrijk Gods te bewonderen, kon bij juister opvatting van de Parousie van Christus, het laatste oordeel en het opkomen van de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel, niet duurzaam de gedachtenwereld boeien. Feitelijk is uit al hetgeen over het Staatsdoel is te berde gebracht dan ook weinig ander

resultaat op te maken, dan dat ook de Staat geroepen was, er toe mede te werken, om den rijken aanleg, die zoowel physisch als psychisch in ons geslacht was ingeschapen, tot ontwikkeling te helpen brengen, en zulks wel door de regeling van de juiste verhouding tusschen den enkelen mensch en het volk, waartoe hij behoorde, onder de heerschappij van het zuiverst recht te brengen. Dit dan in dier voege genomen, dat de eenling niet aan den bloei van het geheel in den weg stond, maar er veeleer toe meewerkte, en dat omgekeerd het geheel den eenling niet drukte, maar ophief en hielp in de ontplooiïng van zijn krachten. Het Recht deed hierbij dan tweeledigen dienst; ten eerste in zoover het de juiste verhoudingen aanwees, en in de tweede plaats door telkens, waar deze juiste verhoudingen verstoord bleken 't zij door egoïsme, 't zij door boozen wil, ze zooveel doenlijk te herstellen. Hoe goed zich echter deze voorstelling hooren laat, toch landt men met deze redeneering nooit bij den Staat aan. Dit alles toch laat zich evengoed zeggen van de menschheid in haar geheel, of ook van allerlei andere groepeeringen van menschen, die in officieele of in particuliere associatie geraakten. De Staat kan nooit dienst doen, als ware hij een orgaan in het groote organisch geheel van ons menschelijk geslacht. De organen van een lichaam hebben elk een eigen oorsprong, een eigen soort werking, en een eigen doel. Zoo echter is het met de Staten niet. Ze zijn aan elkander gelijk, wel met verschil van vorm en uiting, maar niet in aard. Als ons lichaam twee oogen en twee ooren, twee armen en twee voeten heeft, kan wel het éene oog en het éene oor min of meer van het andere verschillen of ook de éene hand of voet iets aan zich hebben, dat bij de andere anders is, maar *als organen* doen elk van die twee gelijksoortigen dienst. Een lichaam van enkel oogen of armen ware ondenkbaar. En zoo nu is het hier. Hoe ook de Staten in omvang, in talrijkheid van bevolking, in ligging, in rijkdom en in weerkracht uiteenloopen, toch zijn 't alle *Staten* en zijn ze daardoor in werking wel niet identiek, maar toch gelijksoortig. Ziet ge in de Staten organen van het leven der menschheid, zoo krijgt ge een lichaam van de menschheid met slechts één soort organen, t. w. enkel *Staten*, en juist dit is ondenkbaar. Bij de allerlaagste wezensoorten komt zulk een eenvoudig stelsel van organen voor, bij den hoogsten levensstandaard, die in een volk heerscht, is zulks onbestaanbaar. Te zeggen, dat de aanleg, die ons werd in-

geschapen, tot ontwikkeling komt, dat de eenheden en de geheelheid daarbij in juiste betrekking moeten staan, en dat, waar deze juiste verhouding ontbreekt of verstoord is, het recht de juiste proportiën en verhoudingen te herstellen heeft, wijst op een doel, dat ge, tot op zekere hoogte, aan alle levensuiting toe kunt kennen, maar dat *niet* bijzonderlijk aangeeft, waarin nu juist het eigendommelijk karakter van den Staat is gelegen.

§ 6. *Het psychische beheerscht de verhouding.*

Zelfs moet nog sterker gesproken. Ook al geeft men toe, gelijk we boven deden, dat het *physische* meetelt, toch behoeft het wel geen betoog, dat het ontwikkelingsdoel en de aanleg, die ons menschelijk geslacht bij schepping ontving, in de eerste plaats beheerscht wordt door het *psychische* leven, zij 't al in afhankelijkheid ook van het physische. Dit nu brengt te weeg, dat de *Sittlichkeit,* gelijk Hegel ze noemde, en dan natuurlijk in verband met religie, kunst en wetenschap, de toekomst beheerschen; en zij 't nu al, dat ook de Staat op deze psychische gegevens inwerken kan en moet, zoo vereischt 't toch geen nader betoog, dat deze psychische momenten *geestelijk* en niet *materieel* van aard zijn, en daarom nooit aan den Staat hun oorsprong of levenskracht kunnen ontleenen. Elke poging, om de ontwikkeling van den aanleg, die in de menschheid, in een volk, of in den enkele gegeven is, uit den Staat af te leiden, moet daarom falen. De Staat kan bij dit alles slechts *hulpdienst verleenen.* Baker, desnoods voedstervrouw, maar nooit moeder, kan de Staat bij de geboorte en opvoeding der volken en der menschheid zijn.

§ 7. *De Voleinding.*

Toch is ook hiermede nog niet genoeg gezegd. Alle voorstelling toch, alsof in den Staat te zoeken ware het instituut, dat de menschheid, volksgewijs, door langzame ontwikkeling, allengs haar einddoel zal tegenvoeren, stuit af op de stellige verklaring van de H. Schrift, dat de stand van zaken, waaronder we thans op deze aarde leven,

niet door gestadige en steeds voortgezette ontplooiïng eens haar voleinding zal bereiken, maar dat het nu bestaande, integendeel, straks op geweldddadige wijze zal verbroken worden. Tegenover deze apocalypse van de H. Schrift heeft alzoo ieder schrijver over het doel van den Staat positie te nemen. Hij moet weten, of hij dit stellige getuigenis der H. Schrift gelooft dan wel verwerpt. De leeraar, die ons over den Staat zal inlichten, kan niet zeggen: „Als Christen belijd ik, wat de Schrift profeteert, maar in mijn wetenschap reken ik daar niet mede." Wie zich niet aan den Christus onderwerpt en aan de H. Schrift geen gezag toekent, kan in zijn wetenschap evenals in zijn persoonlijk leven de H. Schrift ignoreeren. Maar wat niet aangaat, en met de eerlijkheid in onverzoenlijken strijd is, bestaat in hetgeen men zoo herhaaldelijk kan waarnemen, dat dusgenaamde geloovige schrijvers, toch voor zoover zij zich op wetenschappelijk terrein bewegen, hun geloof varen laten, en doen, als ware de H. Schrift ook voor hen weinig meer dan een bundel vol fabelen. Zelven er steeds voor uitkomende, dat we ons eerbiediglijk voor de autoriteit van Gods Woord nederbuigen, kunnen we dan ook niet anders, dan hier de gevolgen inlasschen, die de Schriftuurlijke leer van de Parousie en het einde der wereld voor de Staatsleer hebben moeten. In 2 Petrus III : 10 wordt ons aangezegd: „De dag des Heeren zal komen, als een dief in den nacht, in welken de hemelen met een gedruisch zullen voorbijgaan, en de elementen branden zullen en vergaan, en de aarde, en de werken, die daarin zijn, zullen verbranden." En daarna volgt in de v.v. 12 en 13: „Verwachtende en haastende tot de toekomst van den dag Gods, in welken de hemelen, door vuur ontstoken zijnde, zullen vergaan, en de elementen brandende zullen versmelten! Maar wij verwachten, naar Zijne beloften, nieuwe hemelen en eene nieuwe aarde, in dewelke gerechtigheid woont." Stond nu deze stellige aankondiging op zich zelf, zoo zou men nog kunnen tegenwerpen, dat over de echtheid van den tweeden brief van Petrus, vaak zeer verschillend gedacht is, maar juist dit is *niet* alzoo. De Christus zelf heeft zich over Zijne Parousie even beslist uitgelaten, zie Mattheus 24 : 29 v.v. „Terstond na de verdrukking dier dagen, zal de zon verduisterd worden en de maan zal haar schijnsel niet geven en de sterren zullen van den hemel vallen, en de krachten der hemelen zullen bewogen worden, en alsdan zal in den hemel verschijnen het teeken van den Zoon des Menschen; en dan

zullen alle geslachten der aarde weenen, en zullen den Zoon des menschen zien, komende op de wolken des hemels, met groote kracht en heerlijkheid .... De hemel en de aarde zullen voorbijgaan .... Waakt dan, want gij weet niet, in welke ure uw Heere komen zal." En voorts in Mattheus 25 : 31 v.v.: „En wanneer de Zoon des Menschen komen zal in Zijn heerlijkheid .... dan zal Hij zitten op den troon .... en voor Hem zullen alle de volken vergaderd worden .... en Hij zal ze van malkander scheiden, gelijk een herder de schapen en de bokken scheidt." Reeds in Jesaja 65 : 17 was het geprofeteerd: „Ziet, Ik schep nieuwe hemelen en een nieuwe aarde, en de vorige dingen zullen niet meer gedacht worden en zullen in het hart niet opkomen." Juist, zooals in Openbaringen 21 : 1 de vervulling ons geteekend wordt, als het heet: „En ik zag een nieuwen hemel en een nieuwe aarde, want de eerste hemel en de eerste aarde was voorbijgegaan en de zee was niet meer." Hierop afgaande, komt men derhalve tot deze voorstelling, dat het niet te bepalen is, hoe lang het tegenwoordige proces op deze aarde nog zal aanhouden; dat niemand hieromtrent met eenige zekerheid een aanwijzing kan geven; maar dat wel tweeërlei vaststaat, en wel 1° dat het nu nog steeds doorgaande wereldproces eens plotseling wordt afgebroken; en 2° dat, als het wordt afgebroken, al wat nu bestaat of dan zal bestaan, te niet gaat en vervangen zal worden door een geheel nieuwen toestand, hier als een „nieuwe aarde onder een nieuwen hemel" aangeduid. Hiermede nu is, wat de geleerden ons willen doen gelooven, dat de Staat de mystieke kracht in zich bezit, om ons de voleinding tegen te voeren en ons menschelijk geslacht tot de voltooide eindontplooiïng van de haar ingeschapen krachten te brengen, volstrekt onvereenigbaar. Naar luid van de profeten van het Oude Verbond, van Jezus' eigen stellige uitspraak en van de Apocalyptische voorspiegeling in de Openbaringen, zal de vijandschap tegen God en zijn Christus, d.i. de ongerechtigheid, tot den einde toe voortduren, zal er van een hoogere volmaking van ons menschengeslacht geen sprake zijn, en zal er aan den bestaanden misstand een einde komen, niet, doordat de deugd hier de boosheid overwint, maar doordat God aan geheel deze bedeeling een einde maakt, en door een mechanische ingrijping een geheel nieuwe bedeeling in het leven roept. In het eind der dingen zal de Staat niet blijken de Redder der menschheid te zijn geweest, maar veeleer in zijn machteloosheid worden

tentoongesteld, en als de Redder van ons geslacht zal de Christus verschijnen, die een nieuwen onzondigen staat van zaken in het leven zal roepen en alle dingen *herscheppen.* Voor den Staat zal 't eindigen met een ganschelijk fiasco, de triumf zal alleen aan den Christus blijven. De Staat zal onmachtig blijken, om ons het verloren paradijs terug te brengen. Ons het paradijs, en zulks wel in verhoogden staat van heerlijkheid, teruggeven, kan alleen onze Koning, die nu gezeten is aan de rechterhand Gods. Een belofte der toekomst, waarbij nog zij opgemerkt, hoe in zooverre geologen en astronomen met deze profetie instemmen, gelijk in onze artikelen over *de Voleinding* in het weekblad *de Heraut* breedvoerig is uiteengezet, dat ook enkele beoefenaars van deze wetenschappen een plotselinge afbreking en ondergang van het bestaande verwachten, en in elk geval steeds eenparig van oordeel zijn, dat aan geen *processus in infinitum* van ons menschelijk leven op onze planeet te denken valt. Zij mogen deze uitkomst naar zeer verre toekomst verschuiven en hierdoor den indruk ervan bij hun lezers verzwakken, maar feitelijk is toch ook hun verwachting omtrent de uitkomst één, en aldus saam te vatten: Niet een stooreloos proces, maar veeleer een plotselinge afbreking, een teniet gaan van wat bestond en bestaat, om eerst daarna de realiseering van het ideaal in te wachten. Dit nu rijmt uitstekend met de opvatting van den Staat, als een tijdelijk correctief en chirurgisch hulpmiddel, maar verdraagt zich nimmer met de thans bij zoovelen gangbare voorstelling, alsof de Staat ons de natuurlijke en hoogste ontplooiïng van de natuur van „'s menschen leven in gezelschap" had gegeven. En het blijft ons dan ook onverklaarbaar, hoe meer dan een staatsgeleerde, die toch professie deed van zijn Christelijk geloof, desalniettemin in deze averechtsche opvatting van den Staat meegleed.

§ 8. *De val in zonde en ellende.*

Geheel anders daarentegen komt het te staan, zoo we in ons menschelijk geslacht te doen hebben met een creatuur Gods, dat aan zijn eerste liefde ontviel. Er is dan val in zonde en ellende, en alzoo verstoring van uitwendig levensgeluk en van innerlijke volkomenheid. We hebben dan te doen met een menschelijk geslacht, dat onder

demonischen invloed staat en de gevolgen ondergaat van den vloek. Een der meest in 't oog springende gevolgen hiervan is, dat de genealogische saamhang van heel het geslacht verbroken wordt, en dat het geheel zich versplintert in families, gezinnen en eenlingen. Ware dit zonder stuiting doorgegaan, zoo zou alle hoogere ontwikkeling van ons geslacht zijn afgesneden geweest en de gemeenheid, de hebzucht, de roofzucht, de moordzucht de overhand hebben gekregen, wat zeggen wil, dat heel onze menschelijke ontwikkeling op een volkomen failliet zou zijn uitgeloopen. Dit is toen voorkomen door de tweeërlei goedertierenheid Gods, die door een particuliere genade het Koninkrijk van Christus heeft voorbereid, en door de Gemeene Gratie, die èn ons menschelijk leven op aarde mogelijk heeft gemaakt èn het terrein vrij heeft gemaakt, waarop de particuliere genade zou kunnen bloeien. Tot de cardinale stukken nu van die Gemeene Gratie, behoort èn het opkomen van groepen menschen in het organisch verband van natiën en volken, èn het optreden van *de Overheid*, om deze volken saam te houden en te doen rijpen. En zoo nu ontstond als correctief en hulpmiddel *de Staat*, zijnde een aan de volken aangelegd medisch verband, om door saamwerking de physieke en psychische ontplooiïng van ons leven mogelijk te maken. In Christus is de particuliere genade met heerschappij doorgebroken, en eens zal het geheel in nog verhoogden paradijsvorm, onder Zijn koningschap, de triumf van Gods mogendheid over de demonische machten der verstoring doen triumfeeren. Maar inmiddels heeft zich in de volksgroepen, onder aangestelde Overheden, een vastaaneengesloten saamleven ontwikkeld, dat steeds meer den Staatsvorm heeft aangenomen, als het verband, als nu gelegd is om het krank geworden en krank gebleven lichaam. Doel van den Staat, zóó verstaan en opgevat, kan derhalve niet anders zijn, dan het geven van krukken aan den ongelukkige, die zich 't been brak, het aanleggen van een chirurgisch verband aan wie anders niet meer loopen kon; zoo ge wilt, het inzetten van wie niet meer voort kan zonder neer te slaan, in een wonder-keurig, met eigen hand vlot en vlug naar alle kant te bewegen hand-rijtuig, zoodat wel het been verlamd blijft, maar de actie schier geheel toegaat, als deerde hem niets. Toch geneest zoodoende de verkreupelde niet. En dit nu duurt, tot eindelijk de volkomen genezing komt, die den lijder uit zijn kunstvoertuig licht, hem het gebroken been in oorspronkelijke kracht herstelt,

en hem nu in verhoogde mate het eens hem toebedeelde leven, niet meer onder demonische inblazing, maar nu onder Engelenintonatie doet genieten. Doch dit toeft tot de Parousie.

§ 9. *Het chirurgisch verband.*

Zoo nu opgevat, heeft de Staat dus geen ander doel, dan om aan de menschheid, die niet meer vooruit kon, wel niet *het zelf loopen,* maar dan toch het *zich bewegen* weer mogelijk te maken. Een ander doel heeft hij niet. Als een kreupele op zijn krukken voortstrompelt en zoo in staat wordt gesteld naar zijn kantoor te gaan, loon te innen en voor zijn gezin te zorgen, zoo zijn het nimmer de krukken die op het kantoor werken, of loon ontvangen en zorgen voor het kroost. Dit alles is uiting van 's mans wil, van zijn krachten, van zijn aanleg, doch de krukken doen hier den heel anderen dienst, om wat hij anders *niet* kon, hem mogelijk te maken, en wat is dit anders dan de beweging „onder controle" van zijn wil. En zoo is het ook hier. Dat een volk zich ontwikkelt, dat een volk vooruitkomt, dat het in zijn geheel en in zijn enkele leden allengs meer vermag, is uitvloeisel van neiging en aandrift, talent, genie, wilskracht en gelegenheid. Dit alles dankt het volk in het minst niet aan den Staat of aan de Overheid. Staat en Overheid bewerken alleen, en kunnen alleen bewerken, dat de ontwikkeling van al deze krachten en gaven, die anders achterlijk en zelfs uit zou blijven, nu intreedt en op die wijs de positie èn van het volk èn van de eenlingen, in dit volk, verhoogt. De Staat verschijnt, met een Overheid, die op aarde geen hooger gezag boven zich heeft, zoodra deze de teugels in handen neemt, en de menschengroep, die het aan zich onderworpen acht, feitelijk stuurt, doch dan is het doel van zulk een Staat ook heel anders, dan om de versplintering van de massa en haar uiteenvallen groepsgewijze te stuiten. De eenheid van geheel ons geslacht is niet meer te herstellen, alleen de mogelijkheid van een groepsgewijze saambinding is mogelijk gebleven. Die saambinding gaat nu niet willekeurig toe, maar volgt als regel de indeeling van heel ons geslacht in volken. Zelfs de rasindeeling kon, wijl ze tot te groote massa's leidde, niet gevolgd worden. Wel daarentegen werd, wat bij een afzonderlijke onderling verwante groep vanzelf ging, hier en daar

ook voor een aggregaat van slechts ten deele verwante groepen en zelfs louter aggregatorisch nagevolgd. Maar onder welk motief ook tot stand gekomen, het doel van het optreden van de Overheid, en hierdoor van het optreden van een breeder groep in staatsverband, was nooit anders en kon nooit anders zijn, dan om, wat uiteen zou spatten, saam verbonden te houden, en het zoo saam te verbinden, in dit zijn verband te regelen, en onder het bedwang van den gestelden regel te houden, dat het weder tot de ontwikkeling van een normaal menschelijk leven kon geraken. De Overheid en het onder haar gezag gevormde Staatsleven stuit ten deele de voortwoekering van het ingesloten bederf. Ze treedt op in een menschelijk leven waar de zonde psychisch en de vloek physisch de vrije, de zuivere, normale ontplooiïng van het door God geschapen, en onder regel gestelde, menschelijk leven, met ontbinding en verdorring bedreigt. Nooit echter in dien zin, alsof hetzij van de Overheid, hetzij van den door haar gefundeerden Staat, nieuw leven zou uitgaan. Hoe verzwakt en half verlept de plant ook zij, wie haar wil doen opleven, stort niet zelf nieuw leven aan de verdorde takken in, maar verwijdert hindernissen en voert elementen aan, die het in de plant inherente leven verrijken of sterken moeten. De hooge doeleinden van de schepping van het menschelijk leven komen nooit uit de Overheid, noch uit den Staatsvorm op, maar liggen gegeven in de schepping van ons geslacht, en in de schepping van de bij ons geslacht behoorende aarde. Het is ook hier de tuinier die het onkruid wiedt, ongedierte en insecten verwijdert, opbindt wat neerhing, bemest en besproeit wat schriel verdorde, maar *het leven zelf* komt nooit van den tuinier, en geen enkele levenskracht kan de tuinier als nieuwe fundatie in de kwijnende plant inprenten. De groei, de ontwikkeling, de krachtsontplooiïng van het menschelijk geslacht komt niet uit den Staat, noch van de Overheid, maar uit onze menschelijke natuur gelijk God die schiep, en in verband met bodem, klimaat en wolkendrup ontkiemen doet. Zonde en vloek belemmerden hier de werking van, en toen is de Overheid en door haar de Staat gefundeerd, om ongerechtigheid op zedelijk en natuurbederf op materieel gebied te stuiten en ten deele althans weer de ontluiking van het normale leven mogelijk te maken, maar toch altoos zoo dat noch van de Overheid noch van den Staat ooit iets anders kon uitgaan dan bevordering en leiding van de levensont-

plooiïng, nooit dat leven zelf. In het stuiten van het bederf en in het sterken van wat het kranke nogmaals in ons menschelijk saamleven verzwakte, is alzoo het eenig doel van den Staat gegeven. Wel zou er bij te voegen zijn, dat de Overheid, door den staatsvorm de groep of het volk, waarover het optreedt, verweert tegenover genabuurde volken, die weigeren de grenzen tusschen zich en andere volken te eerbiedigen, maar dit ligt vanzelf reeds opgesloten in het stuiten van het bederf. In aanval van volk op volk toch spreekt egoïsme, heerschzucht of hebzucht, en verweer tegen het uitbreken hiervan is stuiting van het giftige element dat woelt. Denk u zonde en vloek geheel weg, denk u een toestand in, waarin zonde en vloek onbekende machten zouden gebleven zijn, dan zou er nimmer een Overheid geweest zijn, noch een Staat ooit zijn gevormd. Hieruit verklaart het zich dan ook, dat wie met den val niet rekent, evenmin in staat is, het doel en het optreden van Overheid en Staat aan te wijzen, als wie geen krankheid in de menschelijke natuur denkbaar acht, het bestaansdoel van de apotheek, van een krankenhuis, van een instrumentenkast, of van een laboratorium zou kunnen uitleggen. In die verlegenheid greep men dan naar iets andersoortigs, en gaf als doel van den Staat aan, wat doel is, niet van den Staat, maar van de Schepping op deze aarde van het menschelijk geslacht.

§ 10. *De hulpe van het Recht.*

Het sterkst komt dit uit, in de hooge beteekenis, die steeds, maar vooral in de vorige eeuw, aan het Recht in het Staatsleven, als hoogste uiting van dat leven, is toegekend. Zij dit nu al overdreven, toch zal niemand betwisten, dat in onzen zondigen toestand d.i. in een toestand, die alle verhoudingen dreigt te verbreken of te vervalschen, de kennis van het Recht, de regeling van het Recht en de handhaving van het Recht op den voorgrond treedt. Buiten zonde zou dit niet alzoo zijn, maar het kan niet anders, nu schier niets meer uit zichzelf recht staat, gelijk het behoorde. In zulk een staat van zaken toch rijst klacht na klacht, van den een tegen den ander, en van velen saam tegen den algemeenen stand van zaken. Dit leidt tot de vraag: zijn de verhoudingen wel gelijk het behoort? en bij rechtstreeksch gevolg tot

deze tweede: Hoe behooren de verhoudingen dan te zijn? En is hierover eenmaal, al is het slechts tot op zekere hoogte, overeenstemming verkregen, dan komt men vanzelf tot de derde vraag, hoe, wat krom boog, weer recht zal zijn te zetten, en in rechten stand te handhaven. Dit alles nu raakt de rechtskennis, de rechtspraak, de rechtsregeling, de rechtshandhaving, kortom, de bedeeling van het recht in zijn meest uitgebreiden zin, en daarom is het volstrekt niet onbegrijpelijk, dat de zin van het recht voor een wijle geheel de Staatsidee voor zich heeft opgeëischt in de identifeering van Staat in Rechtsstaat. In het paleis van een tuberculeus krank vorst wordt over bijna niet anders dan over hygiëne en medicamenten gesproken, hoe het met de longen zijn moet, wat in de longen insloop, en hoe de longen weer normaal kunnen ademen en wie daarvoor het beste recept kan schrijven. Dat doet men niet in het paleis van een vorst, die krachtige gezondheid geniet. Het is de krankheid, die dat saamtrekken van aller aandacht op de tuberculose en haar genezing teweegbrengt. En zoo ook is het hier. Het Recht zou in normalen Paradijstoestand nauwelijks aan de orde komen. Het is de verkrachting van het Recht in het volksleven, die alle aandacht op het Recht saamtrekt. En in niets zoo zeer als juist in de eenzijdige op den voorgrond plaatsing van het Recht, voelt en tast men, hoe krank en ongerechtig de spontane actie in het leven der volken is. Dit nu verstaat, wie het uitgangspunt in den val vindt, maar voor wie, buiten den zondeval om, ons menschelijk leven als een normaal verschijnsel poogt te verklaren, is dit op den voorgrond treden van het Recht volstrekt onverklaarbaar.

§ 11. *De inwerking van den vloek.*

Waarom wezen we nu hiernaast telkens op den vloek? Eenvoudig uit dien hoofde, dat de vloek *physisch* gelijke stoornis veroorzaakte als de zonde *psychisch*. Heel de natuur om ons heen hield op normaal te zijn. Vandaar dat Overheid en Staat wel terdege zich niet enkel als doel hebben te stellen om misdaad te keeren en Recht te handhaven, maar ook heel anders, om de vernieling in de natuur aangebracht zoo hygiënisch bij den mensch zelf, als ordenend bij stroom en strand en woud, te keer te gaan. Het monopolie van den Rechtsstaat

viel daardoor van zelf, toen de nood van het leven zich opdrong, en de technische vondsten ook in verband met het wereldverkeer om stuiting van het *physisch* kwaad riepen. Het leven heeft nog een heel anderen kant dan het puur-juridische. Ziel en lichaam is de mensch. Er zijn schatten, die alleen de geest grijpt, maar ook schatten van gezondheid of goud, die aan het physische element hangen; en, tegen alle ijdel roepen van den Rechtsstaat in, heeft deze physische zijde van het leven zich steeds in alle landen doen gelden, zoodat het plichtsverzuim van de Overheid en een wonde plek in het Staatsleven was, indien men oordeelde, dat deze geheele zijde van het leven aan het particulier initiatief kon worden overgelaten. Ons menschelijk bestaan en leven is nu eenmaal tweezijdig. We zijn geen engelen, maar menschen. We bestaan psychisch en physisch beide. En het is daarom miskenning van de menschelijke natuur, zoo men van het breede physische terrein de Staatsidee en de Overheid terugwijst. Reeds de volstrekte onmisbaarheid in den aanleg van verkeerswegen, stroomverbetering, brandweer, lichttorens aan de kust, en zooveel meer, levert bewijs te over, dat het Staatsleven niet in het enkele recht op *kán* gaan. Alleen het bederf der zonde verklaart het, dat de handhaving van het recht tegenover de steeds opwoelende ongerechtigheid steeds meer naar voren trad, hoe zonderling het hierbij dan ook was, dat zij, die hierin het verst gingen, met zonde noch vloek pleegden te rekenen.

§ 12. *Soli Deo Gloria.*

Vraagt men nu intusschen niet wat het doel van den Staat maar het doel van de menschelijke saamleving is, dat de Overheid behoort te kennen, zal ze bij haar leiding van het Staatsleven niet op doolwegen geraken, zoo sta ook hier het *Soli Dei Gloria* op den voorgrond. Ge kunt niet op de Schepping teruggaan, of het is uitgemaakt, dat God onze wereld en op die wereld ons menschelijk geslacht tot aanzijn riep, om hierin zich zelf te verheerlijken. Ge kunt Gods Almacht niet dienstbaar stellen aan een buiten Hem gelegen doel. In den Verlosser, die zelf God was, heeft de Goddelijke liefde den menschelijken vorm van zelfopoffering aangenomen, maar in God als God genomen, kan de liefde niet anders zijn, dan opnemen in zich zelf en in eigen sfeer.

Niet absorptie, maar een doen leven uit, door en tot zich zelf. Rijker dan de man van Tarsen het gezegd heeft, kan het niet worden uitgedrukt. Het doel van onze menschelijke existentie ligt niet in ons zelf, noch in eenig ander creatuur, maar alleen en uitsluitend in God. Het εἰς αὐτον (tot Hem) is hier beslissend. Het is de Schepper, die zichzelf verheerlijken wil in zijn schepsel. Bij den kunstenaar vindt ge hier de schaduw van. Metterdaad is een Rubens en een Rembrandt in zijn productie ook zelf verheerlijkt. Toch is zelfs bij den hoogsten kunstenaar, zoo hij recht voor God staat, het eind, dat hij nederknielt en dankt en Gode de eere toebrengt. Maar boven God is niemand. God kan niet knielen. God kan niet danken. Alles komt uit Hem, is door Hem en loopt uit op Hem. Het leven der Schepping en dus ook het leven van ons menschelijk geslacht heeft alzoo geen ander doel, dan om den rijken schat van leven, die in aller dingen kiem verborgen lag, tot openbaring te brengen en in die openbaring de Almacht, Wijsheid, Heiligheid en Schoonheid van het goddelijke te toonen. Kracht, talenten en gaven zijn in het schepsel neergelegd en weggeborgen, en nu is het de glorie Gods die zich openbaart, als straks al wat God er in besloot en wegborg, er uit te voorschijn komt, en zóó voortkomt, dat alle redelijk schepsel het bewondert, en er voor dankt, wijl hij Gods Majesteit er in glansen ziet. Het ontzettende van den val eerst in de engelenwereld, en daarna onder Satanischen invloed in het Paradijs, was dan ook juist hierin gelegen dat de zelfverheerlijking van God Almachtig er door gestoord werd en naar Satans bedoelen zelfs voor goed werd afgesneden. In stede nu hiervan openbaart zich onmiddellijk daarop de macht der *Genade*, wier aanzijn Satan niet gegist had, en nu is het die genade, die aan het leven van de gevallen wereld zulk een richting geeft, dat toch Gods eere in zijn werk doorgaat, en dat met name de menschenwereld toch eens alle eere zal uitgeven, die God in haar besloot. Naar bijna alleen van Calvinistische zijde op den voorgrond is gesteld, splitst zich nu deze Genade, eenerzijds in de Genade, die geheel algemeen van karakter is, maar dan ook slechts stuitende kracht heeft, en anderzijds in de voleindigende Genade, die slechts aan een kern van ons geslacht ten goede komt, maar bij deze kern dan ook de volle Majesteit Gods tot openbaring brengt. De eerste Genade pleegt men de *Gemeene Gratie* te noemen, de tweede de Particuliere Genade. Het is nu in de bedeeling van de *Gemeene Gratie* dat ons de Overheid is toebeschikt en dat het Staatsleven

is opgekomen; en eerst, als de voleinding aller dingen nabij komt, zal als vrucht van de particuliere Genade het Koninkrijk der Hemelen, of wilt ge het Koninkrijk Gods doorbreken, dat nu wel reeds wordt voorbereid, maar in het ongeziene, zooals Jezus zelf het betuigd heeft, dat dit Koninkrijk wel binnen in ons is, maar niet komt met uiterlijk gelaat, (Luc. XVII : 20).

§ 13. *De Kerk.*

Het goddelijk bestel komt alzoo hierop neer, dat de wereld, en op die wereld ons menschelijk geslacht, na den val, niet vernietigd wordt, maar bestaan blijft. Ware het alles na den val aanstonds vernietigd, zoo zou de schat van Majesteit, die God in de kiem en kern van alle dingen verborgen had, nooit aan het licht zijn getreden en de verheerlijking van God in zijn Scheppingswerk zou gefaald hebben. Dit nu mocht niet, daarom wordt ook na den val deze aarde gespaard, wordt gespaard ons menschelijk geslacht, en wordt aan ons geslacht de mogelijkheid geopend, om alle krachten, gaven, talenten en schatten, die in het creatuur verborgen lagen, tot openbaring te laten komen. Dit ging tragelijk, wijl 't altoos in wrijving met zonde en vloek ging. Vandaar de lange duur. Maar in den loop der eeuwen is dan toch telkens voller en rijker de schat van de natuur en de schat die in des menschen leven verborgen was, in 't licht getreden. In klimmende mate zelfs heeft de vorige eeuw, en nu reeds de 20e, op allerlei terreinen een ontwikkeling doen opkomen, die bij niet weinigen zelfs de verwachting heeft opgewekt, dat we der volmaaktheid, en hierdoor der voleinding te gemoet gingen. Zelfs de wetenschap kon zich ten slotte zelfs niet aan alle dweepzucht spenen. Toch leidde dit op doolpaden. De ontwikkeling van alle schatten, die in de natuur en in ons menschelijk geslacht verborgen zijn, zal doorgaan ten einde toe. God zal volkomenlijk in zijn creaturen verheerlijkt worden, maar de kanker, die in ons leven schuilt zal men nooit te boven komen, deze zal aanhouden tot de Parousie, waarin eens alles ondergaat, zoodat eerst daarna deze dan wegstervende wereld in nieuwe heerlijkheid als „nieuwe aarde onder een nieuwen hemel" zal verrijzen. Maar intusschen geschiedt meer. De bedeeling van de particuliere Genade gaat inmiddels

voort en met name ook het optreden van Overheid en Staat strekt om aan wat de Psalmist *de duive* noemt, een plaats te geven voor het hol van haar voet. Eerst toch waar de Overheid een geordend Staatsleven schiep, is voor de Kerk van Christus het optreden mogelijk. Wel blijft er zwevende onzekerheid, want de uitverkorenen alleen vormen het Lichaam van Christus' Kerk en op deze aarde ontbreekt ons het vaste kenteeken, om wat tot deze heilige groep behoort, dan wel er buiten staat, precieselijk van persoon tot persoon te onderscheiden. Maar ook bij al deze onzekerheid is toch die Kerk een heilige verschijning, die een toekomst in zich draagt, waaraan de overige wereld geen deel zal hebben. En nu blijkt 't telkens weer, hoe het geordende menschelijk leven, dat alleen onder Overheids leiding en in Staatsgemeenschap mogelijk is, de bestaansmogelijkheid voor deze Kerk heeft doen opkomen en bevestigd. Botsing kon tusschen deze twee heterogene verschijnselen niet uitblijven. Het martelaarschap moest komen. Maar ook zoo toch mag vastgesteld, dat de bestendiging van ons menschelijk geslacht, gelijk zich zijn leven in den loop der eeuwen onder de bedeeling der Gemeene Gratie ontwikkeld heeft, het tweeledig doel beoogd en nu reeds in niet geringe mate verwezenlijkt heeft, eenerzijds om wat God in het creatuur gelegd heeft, tot steeds rijker openbaring te brengen, en anderzijds, om het Koninkrijk der Hemelen, dat na de Parousie zal uitbreken, nu reeds voor te bereiden in de geloovigen. En het is nu aan de bereiking van deze beide doeleinden, dat de Overheid in haar Staatscreatie, door stuiting van zondebederf en vloek en door herschepping van het leven uit haar natuurlijke ontkieming, alle eeuwen door na den vloed meewerkte en nog steeds medewerken blijft. In deze beide ligt niet het doel bijzonderlijk van den Staat, maar het doel *van het leven* van ons menschelijk geslacht op deze aarde, en het is de Overheid die in haar Staatsfunctie dit hooge tweeledige doel dient. Er ligt in deze twee, dit zij herhaald, niet het rechtstreeksche doel van den Staat. Het is en blijft in zijn tweeheid het doel van het voortbestaan van ons menschelijk geslacht, maar de Staat biedt voor de bereiking van dit doel in alle menschelijk leven een niet genoeg te waardeeren steun, die niet de mensch zich zelf verzon en saamstelde, maar die God ons bestelde.

Waarom de Voleinding der Historie niet zal uitloopen op een vol-

maakten geluksstaat, en zelfs na de Parousie niet op een zaliging aller menschelijke creaturen, is een theologisch vraagstuk, dat in het onderhavig verband niet om bespreking vraagt. Hier kwam het er slechts op aan, duidelijk te doen uitkomen, hoe inconsequent en onlogisch het is, zoo Christelijke staatslieden in zake het doel van den Staat de voorstellingen van de ongeloovigen overnemen en geheel ter zijde laten, wat ons desaangaande immers zoo stellig en zoo beslist in de H. Schrift geopenbaard is. Ook het leven der menschheid gehoorzaamt aan een eigen wet, en een inkomend element als de Overheid, of ook een abnormale levensvorm als die van den Staat, kan nooit *voor het leven zelf* in de plaats treden. Ware het normale leven niet gestoord en niet verkankerd, er zou geen Overheid en geen Staat gekomen zijn, en daarom kan het doel van beide nooit anders liggen, dan in het ondervangen en verbinden van de breuke, die zondebederf en vloek psychisch en physisch in ons menschelijk leven sloeg.

Hoofdstuk X
DE STATEN ONDERLING

§ 1. *Onderling verkeer.*

Hoe streng ook de grenzen der onderscheidene Staten bewaakt mogen worden, een muur die ze hermetisch van elkander afsluit, kan op die grenzen niet worden opgetrokken. Er bestaat tusschen land en land, vooral zoo beider grens over en weer saamvalt, altoos zeker onderling verband. Dit verband kan van velerlei aard zijn en een meer algemeen of bijzonder karakter dragen. In algemeenen zin is hier te verwijzen naar het Volkenrecht, zoo concreet, als ideëel genomen, en in den bijzonderen zin naar alsoortige alliantie, naar speciaal tractaat, naar het protectoraat en evenzoo naar het koloniale bezit. Staten,

gelijk we in de voorafgaande §§ poogden aan te toonen, zijn niet van natuurlijke, maar altoos van meer of min gekunstelde formatie. Treedt de Staat op ter stuiting van de gevolgen van zonde en vloek, dan volgt hieruit nog geenszins, dat elke Overheid op eigen gebied geen ander gevolg van zonde en vloek te keeren vindt, dan het welk voor haar land op zich zelf staat. Zonde en vloek zijn demonische machten, die geen Staatsgrenzen eerbiedigen. Breekt, wat de vloek betreft een pestepidemie uit, dan maakt deze eigener beweging geen halt aan de grenzen tusschen het land dat rechts en het land daar naast, dat links is gelegen, maar noodzaakt tot het nemen van maatregelen, waartoe de Overheden van *beide* landen moeten saamwerken. Van ernstige veeziekten geldt het zelfde. Ook stoort een stroom, die van de bergen komt, en zee zoekt, zich aan geen enkele landgrens, maar vloeit voort en verder, vernielend wat in zijn weg komt; en ook dit kan de Overheden in onderscheidene landen dwingen tot overleg en tot eene op de uitkomst van dat overleg gegronde saamwerking. Zelfs ook afgezien van den vloek, kan reeds de gewone behoefte van het leven al zulk overleg en zulk eene saamwerking onafwendbaar noodzakelijk maken. Het verkeer langs heirwegen en spoorwegen, en evenzoo de communicatie der gedachten door post, telegraaf en telefoon vereischen dit. De natuurlijke zucht om vreemde landen te bereizen, de gedurig voorkomende huwelijkssluiting tusschen personen uit twee verschillende landen, de regeling der erfgoederen, en zooveel meer, kunnen niet zonder internationale orde blijven. En hierbij komt dan nog op breede schaal de handel in al zijn vertakkingen, die den ruil van het vee en van het goed bedoelen. Eischt dit alles reeds, behalve de practische en materieele verzorging van belangen, telkens de regeling van wederkeerige rechtsverhoudingen, de misdaad houdt zich evenmin binnen de grenzen schuil. De inwoner van het eene land kan zijn misdaad in het land over de grenzen plegen, of ook zijn roof over de grenzen in veiligheid pogen te brengen, of eindelijk zich door de vlucht naar het andere land aan de gerechtigtigheid in eigen land pogen te onttrekken. Dit alles stelt aan de staten in hun wederzijdsche betrekkingen zekere eischen van onderlinge verstandhouding, die wel van zeer algemeenen aard zijn, maar zich toch naar den geest der tijden in steeds toenemende bepaaldheid regelen. Voorheen heerschte vaak al te veel zekere neiging, die

zich, om wat in het genabuurde land omging of voorviel, nauwelijks bekreunde, niet altijd zelfs ontbrak de min edele zucht om elkaar over en weer het leven moeilijk te maken. Zelfs nu nog zijn er vraagstukken van dezen aard, die nog niet tot genoegzaam bevredigende oplossing zijn gebracht, zoo met name wat de uitlevering van staatkundige veroordeelden betreft. Maar mede dank zij het krachtig initiatief van wijlen Mr. Asser, mag toch gezegd, dat thans voor 't minst in de beschaafde landen, de wil voorzit om op al hetgeen, met wat we boven opsomden saamhangt, door onderlinge verstandhouding orde te stellen. En zulks wel niet in een zin, alsof we daarmede elkander een gunst bewezen, maar veel meer als een geheel natuurlijk gehoorzamen aan eischen, die door de algemeene saamleving gesteld worden. In zooverre dragen alle maatregelen, die uit dit streven voortvloeien dan ook een volkenrechterlijk karakter, daar toch alle volkenrecht primordiaal rust in de voorstelling, dat er van rechtswege op alle Staten in hun onderlinge aanraking plichten rusten, die niet het gevolg zijn van een accoord of van door hooger *aardsch* gezag opgelegden last, maar vanzelf uit het bestel Gods volgen, en alzoo geheel spontaan te aanvaarden zijn.

§ 2. *Souvereiniteit en internationale verplichting.*

Op dit spontane karakter van de wederzijdsche internationale verplichtingen, en dus ook van de rechten, waaraan voldoening is te geven, moet te meer nadruk worden gelegd, omdat het gezag, dat deze rechten en verplichtingen regelt, niet anders te eeren is, dan in God. Houdt men streng aan de *nota necessaria* van de Souvereiniteit vast, hierin bestaande, dat wie souverein is, op aarde geen ander gezag boven zich erkent, dan volgt hieruit rechtstreeks, dat souvereine Staten door geen macht op aarde tot de erkenning van welk recht of welke verplichting ook kunnen gedwongen worden. Zulk een gezag en zulk een macht is er op aarde niet, en kan alleen in God rusten. Het groote raadsel voor het volkenrecht was dan ook altoos hierin gelegen, hoe men de Staten souverein in eigen kring kon verklaren, en alzoo toegeven dat ze op aarde geen hooger gezag buiten of boven zich hebben; en dat dan toch aan zulke souvereine Staten in het volkenrecht

lasten en verplichtingen kunnen opgelegd worden, waarnaar ze zich te gedragen hebben. Logisch sluit het één het ander uit. En wel poogt men hieraan te ontkomen, door te beweren, dat de souvereine Staten slechts onderworpen zijn aan het Gemeene Recht, maar op elk ander gebied stelt men, en te recht steeds als leer, dat Recht om te gelden gedefinieerd moet zijn en gehandhaafd moet kunnen worden. En hier nu staat op volkenrechterlijk gebied tegenover, dat deze beide hier geheel ontbreken, zoowel het gezag, dat het recht bij wet schept, als het gezag dat het geschonden recht handhaaft, en dwingt tot onderwerping eraan. Ware geheel ons menschelijk geslacht één, leefde het onder één bestuur, en had dit universeele menschheidsbestuur niet alleen in één algemeen wetboek het recht en den plicht van alle staten onderling geproclameerd, maar ook een rechtspraak geordend, om vergrijp hiertegen te straffen, en tevens een macht aangesteld voor de executie van het vonnis, die gehoorzaamheid aan het gestelde recht kon afdwingen, zoo liep alles van zelf. Maar zulk een generaal wereldbestuur is er niet. Het recht der volken, dat niet op contract zou rusten, en waarop men zich ten deze beroept, hangt alzoo geheel in de lucht. Men kan er de bron van op aarde niet aanwijzen. Er is geen *lex scripta,* die het omschrijft. Elke regeering kan er van maken, wat haar het meest geschikt in haar eigen belang voorkomt. De opinie der geleerden, en evenzoo de publieke opinie geven wel zeker verdict *pro* of *contra.* Maar wie er zich rekenschap van geeft, hoe zelfs op elk ander gebied het begrip van 't recht vaak nog zwevend, waggelend, veranderlijk en onzeker is, kan toch moeilijk de vraag onderdrukken, waarom alle deze bedenkingen, die op elk ander gebied ertoe geleid hebben, om het recht, wordt het aan zich overgelaten, tot een vaak hoogst onzekere hoegrootheid te verlagen, op het terrein van het volkenrecht op eenmaal alle beteekenis verliezen, zoodat men het hier aandurft, om een geheel *onbeschreven* recht, dat wetboek, rechter en executoire macht mist, tot de beheerschende macht over alle landen, volken en Staten te verheffen. Dat zich dit denken laat als men dit recht onder de volken, als in God rustend, eert, behoeft geen nader betoog. Ook dan kan nog wel onzekerheid in detailpunten overblijven, maar voor wie in Gods Almachtige beschikking gelooft, liggen de hoofdlijnen van het recht dan toch zoo onwrikbaar vast, dat het diepere rechtsbesef aan geen dwalen onderhevig kan zijn. Zij daarentegen, die

ook hier weigeren met Gods Almacht te rekenen, willen ons dan doen gelooven, dat in de menschelijke natuur het laatste plechtanker voor het volkenrecht ligt, en wel zoo, dat ze ons òf aan historische tradities binden, die dan onschendbaar zouden zijn, òf eindelijk ons in de heerschappij van de *rechtsidee* als zoodanig willen doen gelooven; en dit wel zonder dat het hun noch ooit gelukt is, noch immer gelukken zal, om het bewijs voor de juistheid van hun rechtsopvatting te leveren, tenzij ze, en hier valle de nadruk op, tenzij ze zelf erkennen, dat hetzij in de menschelijke natuur, hetzij in den gang der historie, hetzij in de Rechtsidee zelve het gezag van een Hoogere Macht, die dan toch weer God moet zijn, zich openbaart. Van Christelijke zijde kan hierop niet genoeg de aandacht worden gevestigd. Zoolang we ons binnen de grenzen van ons eigen land bewegen, is in den aardsche wetgever dan nog de *bron* van het recht, in de wet de *definitie* van het recht, en in den rechter de *handhaver* van het recht aan te nemen. We zeggen niet, dat dit geheel juist is, doch men kan het zich althans in dien zin voorstellen. Zoo echter gaat men de Staatsgrenzen niet over, om zich op volkenrechterlijk gebied te begeven, dat is op het hooger gebied, *dat boven alle Staten ligt*, of die menschelijke wetgever, die menschelijke wet, en die menschelijke rechter ontvallen u, en zoo ge u alsdan niet onder de hoede van het gezag Gods stelt, hangt geheel uw volkenrecht in de lucht. Wel geeft een dikke bundel tractaten hier zeker houvast, maar wat hieruit voortvloeit, is toch alleen die Staten bindend, tusschen welke een tractaat op zich zelf gesloten is. En voor zoover men ten opzichte van andere Staten zich op niets anders beroepen kan dan op den geest, die doorloopend uit deze tractaten spreekt, heeft men niet anders dan precedenten voor zich, voor wier geldigheid en juistheid, eer ge u er op beroepen kunt, men bewijs vraagt.

§ 3. *Het Volkenrecht.*

Het volkenrecht kan zijn majesteit niet handhaven, of 't moet een algemeen en *heilig* karakter dragen. Er moet in spreken een ordening Gods, die, afgezien zelfs van alle tractaten, ja met macht om desnoods op die tractaten vernietigende critiek uit te oefenen, zich aan de conscientie der volken opdringt als allen saam tot gehoorzaamheid oproepend.

En hier vooral is het te meer gebiedend noodig, dat deze eerbiediging van Gods gezag volstrekt zij, omdat op geen ander gebied de verzoeking, om uit heersch- of hebzucht het recht te verbreken, zoo sterk opkomt, als waar het de verhoudingen van volk tegenover volk geldt. Deze verzoeking prikkelt reeds waar het een geding geldt, dat onder diplomaten wordt afgedaan. Geen rijker gevoel voor een staatsman, dan het besef, dat hij, zijn land en volk ten goede, de regeering van een ander land schaakmat heeft gezet. Maar zóó niet wordt het volk zelf, in zijn breedere kringen in zulk een diplomatiek geding gemengd, of er komt een nationale passie op, waarmede geen andere passie in onze menschelijke natuur ook maar vergelijkbaar is. Waartoe deze passie, zelfs tusschen cultuurvolken op het slagveld vervoeren kan had reeds de Fransch-Duitsche oorlog van 1870 ons geleerd, doch is toch eerst in den jongsten wereldoorlog van 1914 tot klare uiting gekomen. Niets zoo sterk als de nationale passie verdierlijkt den mensch. De historie levert dan ook in schier elke eeuw het voldingend bewijs, hoe men nergens minder dan op internationaal gebied geneigd is, voor het recht te wijken. De sluwste taal wordt uitgedacht, om, wat stuitend onrecht is in het kleed der sancta justitia bij u aan te dienen. Het *salus reipublicae suprema lex esto* heeft steeds de rechtsvoorstelling op het internationaal gebied beheerscht. Ongelijk voor zijn land en zijn volk te erkennen in het aangezicht van een op u aanrukkend leger, is het hardste, wat den Vorst of Staatsman overkomen kan, en hoe zonder sparen men *Macchiavelli* ook veroordeeld hebbe, elk eerlijk lezer der historie zal ten slotte toegeven, dat bij het dreigen van een machtig internationaal conflict de eerbied voor het recht veelal tot een minimum is herleid. Wat wreedheid en bloeddorst tegenover den vijand eertijds zoo vaak in Europa gewrocht heeft, nu nog herhaaldelijk vooral in Azië en Afrika, en blijkens hetgeen pas in Mexico voorviel ook thans weer in Amerika bestaan dorst, en zoo ook niet weinig wat thans in den oorlog van 1914 ergerde, schreit ten hemel. Dat desniettemin het volkenrecht in zoo hooge mate zegenend gewerkt heeft, zou dan ook niet te verklaren zijn, bijaldien dat recht alleen in de Rechtsidee zijn steun had gevonden. Veeleer laat deze zegen zich alleen verstaan, zoo men de macht der gerechtigheid in rekening brengt, gelijk die van God, als Rechter van Hemel en aarde uitgaat. Geheel de Pacificistenbeweging is uit dit ernstig besef op-

gekomen. Immers bij de Quakers kwam ze 't eerst op en nog vindt ze in het besef, dat alleen 't recht, dat uit God is, ons den Vrede kan brengen, haar schoonsten weerklank.

§ 4. *Het Pacificisme.*

Op tweeërlei doel richt zich thans dit Pacificisme. Eenerzijds gevoelt en belijdt men, dat de regeeringen dusver vaak veel te lichtvaardig het zwaard hebben getrokken en poogt daarom, en dit zeer terecht, zulk een onvoorzichtigen en gevaarlijken overmoed voor de toekomst aan banden te leggen. Anderzijds daarentegen ging men zeer onvoorzichtiglijk dwepen met een eenheidstoekomst van heel ons menschelijk geslacht en droomt daarom almeer van een allengs ons toekomend Paradijs, waarin het zwaard tot sikkel zal zijn omgesmeed. Geen leger meer, geen vloot meer en alzoo een realiseering nu reeds van het „Vrede op aarde." Deze tweeërlei bewegingen kunnen nu wel tot op zekere hoogte elkaar steunen, maar toch mogen ze niet met elkander worden verward. Beide actiën toch gaan van geheel verschillende verwachting voor de toekomst uit, en ook hier maakt de aanvaarding van Gods Woord of de verwerping van de autoriteit van de H. Schrift, het principieele onderscheid. Wie aan eigen natuur, aan de historie, aan wat hij heden nog om zich heen waarneemt, en dit alles belicht door de Schrift, het beeld van het leven ontleent, ziet en weet dat er èn in onze natuur èn in onze saamleving een verstorende kracht gist, die altoos weer strijd en worsteling, niet alleen tusschen de personen, maar ook tusschen de natiën zal doen opvlammen. Van een radicale uitsnijding van dien kanker is geen sprake. Dit kwaad moge gedurig anderen vorm aannemen, in beginsel blijkt het, wat het van meet af was en mindert ganschelijk niet in de doodelijke werking van zijn kankerend gif. Aan de afschaffing van leger en vloot, aan een eeuwigen vrede, aan het voor goed afgedaan hebben van allen twist en oorlog, kan, wie er zoo voor staat van zelf niet gelooven. Hij weet, dat eerst met Parousie van den Christus zonde en vloek te niet gaan, en speent zich daarom aan valsche utopieën. Hij weet het, strijd blijft hier op aarde ons opgelegd. Doch, al staat dit onherroepelijk voor hem vast, toch ontslaat dit hem daarom allerminst van de hoog

ernstige verplichting, om niets wat doenlijk is ongedaan te laten, ten einde kwaad dat gekeerd kan worden, te helpen keeren. Vandaar, dat, vooral de officieele actie op dit gebied steeds des Christens hartelijke sympathie heeft, en hij God kan danken voor elk dreigement van het geschut, dat door het Pacifisme wordt afgewend. Naar den eeuwigen vrede dorst ook hij wel, maar dien kan hij niet verwachten dan met Christus' wederkomst. De voorstanders der andere denkwijze daarentegen achten zich hiertoe niet te kunnen bepalen. De H. Schrift laten ze terzijde, van een Voleinding dezer wereld door de Parousie van den Christus weigeren ze ook maar iets in rekening te brengen. Zij gelooven alleen aan gestadigen vooruitgang van ons menschelijk leven door de Cultuur. In verband hiermede nu klampen zij zich vast aan de Vredesconferentiën en aan het Hof van Arbitrage, ook al erkennen ze, dat hiermede nog slechts de eerste spade in den grond is gestoken en dat de geheele omspitting van den akker nog wacht. Het doel waarop men afgaat is dan, dat tusschen alle natiën, zonder één ook maar uitgezonderd, een accoord worde getroffen, om zoo mogelijk alle geschil diplomatiek te ondervangen, en, zoo 't toch uitbreekt, het in het Arbitragehof tot beslechting te brengen. Van alle natiën moet dan een opdracht uitgaan aan een daartoe gevormd college, of aan een daartoe aangewezen regeering, om controle over alle volkeren te oefenen, het volk dat misdoet tot verantwoording te roepen, geschillen van wat aard ook tusschen de volken uit te wijzen, en het veroordeelde volk, dat niet goedschiks luisteren wil, desnoods met geweld tot zelfonderwerping te dwingen. Alle leger denkt men zich dan als afgeschaft, alle vloot als voor afbraak verkocht. Niets dan een internationaal politieleger zal er dan overblijven, waarin het besturend college van heel het wereldrijk het machtsmiddel zal bezitten, om tot gehoorzaamheid te noodzaken. Alle hooger en middelbaar en lager onderwijs zal de overtuiging, dat het alzoo mogelijk is en zoo moet worden, diep in het jeugdig hart moeten in prenten. Alle lectuur zal in gelijken geest de geesten trachten te bewerken. Ten slotte zal alle volk en in alle volk eenieder persoonlijk niet anders dan den vrede willen. Wie nog van oorlog bazelt, diens loon zal spot en schimp zijn, en steeds luider zal de profetie weerklinken van een algeheel volkerengeluk. Dit komt, en onder de genieting hiervan zal niemand meer zich het raadsel kunnen

verklaren, hoe er ooit een tijd kan geweest zijn, waarin vloot en leger den schat van alle volk verslonden.

Bestrijding van dit tweede streven der buiten de Schrift rekenende Pacificisten, is volstrekt onnoodig. Utopieën verflauwen steeds in hallucinatiën, en het booze is maar, dat oorlog na oorlog gedurig weer deze hallucinatie verstoren komt. Er is nu eenmaal geen oplossing in harmonie van deze beide, naar vrede dorstende profeten, mogelijk. Beiderzijds toch houdt men aan zijn ideaal vast, en het onderscheid is maar, dat de één gelooft in God, terwijl de ander niets heeft, dan zijn geloof in den mensch. Gelukkig, dat dit verschil in uitgangspunt, ons niet belet met het hooge lied van den vrede in te stemmen. De militaire bravoure vindt ook bij ons nimmer weerklank. En ten deele steunt de actie der zich steeds opwindende Utopisten toch ook ons bedoelen.

§ 5. *Scheidsgerecht.*

De Arbitrage of het Scheidsgerecht is almeer ook onze ernstige leuze geworden, ook al ligt er nog steeds iets raadselachtigs in, dat de actie voor de invoering van dit Scheidsgerecht juist van den Czaar van Rusland is uitgegaan, terwijl het anderzijds symbolisch mag heeten, dat niet in een der reusachtige hoofdsteden van Europa of Amerika, maar in het schier landelijke 's Gravenhage het Paleis, waarin de idee van het scheidsgerecht haar tente vond, bevestigd werd. Door Czaar Peter was reeds in de 17e eeuw een band tusschen Rusland en Nederland gelegd, en indien te zoeken was naar een volk klein in omvang, maar roemzuchtig door zijn verleden, dan was de keuze die Ruslands Keizer deed, beide historisch en geografisch zonder twijfel in elk opzicht gerechtvaardigd. Nu belooft, wie nuchter de werkelijkheid weet te grijpen, zich noch van de Vredesconferentiën noch van het Abritagehof gouden bergen. Aan het accoord, waarop men bij het onderteekenen van het verdrag van 29 Juli 1899 hoopte, is door de groote mogendheden niet eenparig gevolg gegeven, en voor zoover het aanvaard werd, geschiedde dit dusver onder zoo sterk aangebonden voorbehoud, voor wat „de levensbelangen, de onafhankelijkheid of de eere" van de contracteerende Partijen raken kon, dat het

verdrag op 12 Februari 1904 te Kopenhagen tusschen Nederland en Denemarken gesloten, en waaruit men beiderzijds al zulk voorbehoud wegliet, nog steeds eenig in zijn soort bleef. Dit was te voorzien. Reeds de Argentijnsche gids op volkenrechterlijk gebied, Carlos Calvo, verklaarde in zijn „*Le Droit International Théorique et Practique*" 4e Ed. Paris 1887 I pag. 790: „L'arbritage peut porter sur toute espèce de désaccord ou de débat international hormis ceux, dans lesquels l'honneur ou la dignité nationale sont directement en jeu et qui relèvent d'un sentiment intime, pour ainsi dire personnel, dont un état tiers ne saurait se rendre juge". De niet minder gezaghebbende Geffcke liet zich aldus uit: „Frage welche Machtstellung und Ehre betreffen, wird nicht leicht ein Staat einem Schiedsgericht unterstellen" (zie Heffter, *Europäische Völkerrecht,* pag. 231). Renault zegt evenzoo in zijn Voorrede op de *Recueil des Arbitrages Internationaux* van *Lapradelle* en *Politis,* dat het Arbritage-verdrag is „un instrument délicat, qui ne convient pas à toutes les affaires, qui doit être manié par des mains expertes et prudentes là ou son emploi est justifié" pag. XI. En Bonfils, in zijn *Manuel de droit international public* betuigt evenzoo op pag. 225, dat er dusver niet een enkel arbitrage-verdrag gesloten was, dat geschillen over „la souverainité ou l'indépendance d'un Etat" insloot. En al moet erkend, dat tusschen enkele Zuid-Amerikaansche Republieken verdragen tot stand kwamen, die bijna alomvattend waren, toch lette men er op, dat dit allerminst reeds kort daarop het uitbreken van den oorlog tusschen twee dier staten verhinderd heeft. Men doet dan ook verkeerd, zoo men zich inbeeldt, dat ooit zulk een arbitrage-accoord den vrede zou kunnen waarborgen, bij al dien kentering in het politieke evenwicht een der groote Mogendheden uit zelfbehoud tot doortasten noodzaakte. Renault komt er in zijn bovengenoemde voorrede dan ook vooruit: „J'avoue que pratiquement, je n'attache pas une très grande importance à ces engagements pris à l'avance, parce qu'en définition, dans une espèce déterminée l'organisation et le fondement de l'arbritage dépendent toujours du bon vouloir des gouvernements impliqués dans le litige" (pag. VII). Het volstrekte arbitrage-tractaat, dat in 1904 tusschen Nederland en Denemarken tot stand kwam, heeft dan ook alle kans een unicum te blijven, en verklaarde zich deels uit de onwaarschijnlijkheid, dat 't tusschen deze twee Staten ooit tot een conflict van ernstigen aard komen zou, en

deels uit de beklemde positie, waarin Denemarken, door zijn oorlog met Duitschland en Oostenrijk, èn niet minder door de graving van het Noord-Oostzee kanaal geraakt was. Alleen voor Rusland bleef daarna bij de vrije passage door de Sont een levensbelang in het spel en de bekende Russische autoriteit in het Volkenrecht, de te vroeg gestorven Dr. Martens, die ten slotte sterk op de zelf-neutraliseering zoo van Denemarken als van Nederland aandrong, mag geacht worden er te Kopenhagen toe te hebben bijgedragen, om de Nederlandsche voorstellen tot het sluiten van een absoluut Arbitrage-accoord te doen aannemen. In het feestnummer van *Vrede door Recht*, dat verscheen toen de Koning van Denemarken in Mei 1914 ons Hof bezocht, is een en ander nader door mij toegelicht.

§ 6. *De Arbitrage-idee.*

Toch worde hieruit allerminst afgeleid, dat het veldwinnen der Arbitrage-idée zou zijn te onderschatten. Ingenomen zijn met de uitkomsten van de eerste Vredesconferentie kan ik niet, en ik heb in de Tweede Kamer hiervan kortelijk acte gegeven. Het niet toelaten van de afgevaardigen der Zuid-Afrikaansche Republieken, en de bejegening aan de Armenische klagers aangedaan, wekte reeds op zich zelf mijn diepgevoelde ergernis, en toen kort daarop de oorlog in Zuid-Afrika uitbrak, die in 1902 tot de inlijving van Transvaal en Oranje-Vrijstaat bij het Koloniale Rijk van Groot-Brittannië leidde, overtrof mijn teleurstelling zichzelve. Vooral wie zich herinnert, hoe de Czaar de eerste Vredesconferentie saamriep, volstrekt niet alleen, om aan de Arbitrage-idée ingang te verschaffen, maar zeer uitdrukkelijk ook, om gedeeltelijke ontwapening te bevorderen, voelt nog de bittere tegenstelling, toen op zulk een inzet niet alleen oorlog na oorlog, maar ook over geheel Europa zulk een stijging in de bewapening volgde, als men in 1899 zelfs niet voor mogelijk had gehouden. Dat desniettemin het Kabinet, dat ik 1901 de eer heb gehad te mogen vormen, met zulk een ernst voor de arbitrage in de bres sprong, gelijk dit uit het tractaat met Denemarken blijkt, levert bewijs te over, dat het volstrekt niet enkel de Utopisten zijn, die zich opmaakten om de zaak van den vrede te dienen. Vier van de toenmalige ministers

spanden zich er destijds voor, de H.H. Melvil van Lynden, Ellis, Loeff en Van Weede, waarbij het vooral opmerkelijk is, dat de heer Ellis, die Vice-Admiraal, en alzoo militair was, het tractaat in onze Tweede Kamer met goeddoende warmte verdedigde. Reeds herhaaldelijk heeft het Scheidsgerecht in de laatste tien jaren uitstekende diensten bewezen, niet in 't minst inzake de Russische vloot, toen ze door de Noordzee naar Japan uittoog, en de onvergeeflijke fout beging, om op de Engelsche visschersbuizen te vuren, iets waarop in elk ander geval ijlings een oorlogsverklaring zou gevolgd zijn, te meer daar Engeland Japans bondgenoot was. Vooral in dat hachelijk oogenblik heeft het Scheidsgerecht te Parijs voor Europa den reeds half losgewoelden vrede weer vastgelegd, en het vooruitzicht is in het minst niet uitgesloten, dat de Arbitrage-idée nog meermalen ons zoo schoone verrassingen brengen zal. Nog diep in de 19e eeuw, zij 't toch nimmer vergeten, zocht de Diplomatieke kunst er maar al te vaak hare eere in, om in elk Departement van Buitenlandsche Zaken een bundel grieven in gereedheid te houden, die men dan tijdelijk rusten liet, maar die in gereedheid werden gehouden, om, bleek oorlog gewenscht, ernstige spanning in het leven te roepen. Op het gegeven oogenblik schoof men dan de grief vooruit, die 't scherpst treffen kon, en hield zoo zijn wederpartij in zijn macht. Aan deze uit hooger oogpunt onverdedigbare practijken is nu althans voor een niet gering deel een einde gemaakt. Toen Engeland er toe begon te neigen, om zijn antithese tegenover Frankrijk er aan te geven, en een meer vriendschappelijke houding voor te bereiden, heeft er tusschen deze twee machtige Rijken zelfs een opzettelijke opruiming van oude grieven plaats gehad, en is aan de aloude tactiek van het oppotten van later misschien bruikbare grieven althans tusschen deze twee Staten, een einde gekomen.

De arbitrage-idée *heeft* veld gewonnen en niet ten onrechte heeft Bonfils in zijn *Manuel de droit international public*, pag. 542 v.v. er een eere in gezocht bij elkaar te lezen, wat toen ter tijd reeds in de verschillende Parlementen ten gunste van het Scheidsgerecht gesproken en gedaan was. Geen diplomaat durft dan ook meer als vroeger in elken knoop, die het koord ontsiert, brutaal weg een geliefkoosde aanleiding zoeken, om den vrede te verstoren. En nu is het wel volkomen waar, dat dusver voor het Hof van Arbitrage nog niet anders, dan geschillen van zeer ondergeschikten aard ter beslechting zijn ge-

bracht, en dat het te vreezen staat dat dit voorhands wel zoo blijven zal, maar wie hierover klaagt, vergete niet, dat in het verleden maar al te vaak juist in zulke onbeduidendheden aanleiding tot het verbreken van den vrede gezocht was, en dat achter schijnbaar onbeduidende kleinigheden zulke heel een volk meesleepende gevoeligheden kunnen prikkelen, dat in wat klein scheen, van achteren blijkt, de stof voor een metterdaad zeer ernstig conflict gescholen te hebben. En al is nu de tijd voorbij, dat men aan zijn geburen, als om een haverklap, een oorlogsverklaring toezendt, en al moet toegegeven, dat thans geen groote oorlog voor Europa meer denkbaar is, dan waar het gaat om *de machtsverhouding* van Staten of groepen van Staten, toch valt niet te ontkennen, dat men, juist waar de machtsverhouding tot oorlog noodzaakt, hiervoor liefst niet zoo openlijk uit zal komen, waardoor het gevaar blijft dreigen, dat men, om zich uit de verlegenheid te redden, toch weer zulk een onbeduidend voorval of geschil uit de Pandoradoos zal halen, om schijnbaar zijn toetasten te rechtvaardigen. In het opruimen van al zulk gevaarlijk en licht ontvlambaar materiaal, ligt daarom winste, en al staat het voor ons vast, dat „de eeuwige vrede" vóór de wederkomst van Christus niet kan worden ingeluid, en al blijft het niet te weerspreken, dat wie dat waant, zich in utopieën verlustigt, nooit mag toch onze liefde voor den vrede zich door militaire neiging tot zwijgen laten brengen. Aan den vrede blijven onze sympathieën verpand en het bloedvergieten blijft ons steeds een gruwel, iets wat natuurlijk niet uitsluit, dat toch ook voor Nederland het bange oogenblik kan komen, dat we onze eigen zonen zouden moeten aanzeggen, hoe het hun plicht van Godswege was, om ten behoeve van het vaderland eigen leven te wagen. Wie is er, die dit in Augustus 1914 niet heeft gevoeld?

§ 7. *Arbitrage is afspraak.*

Arbitrage is *afspraak* zonder meer. Ze is geen rechtshandeling van de hooge vierschaar. Vandaar, dat het hooger gezag ontbreekt, om tot het nakomen, van hetgeen de beslissing aan partijen oplegt, te dwingen. De hoogleeraar van Vollenhoven, utopist ten deze als weinigen, heeft dit gevoeld, en uit dien hoofde zich aan den voorslag

gewaagd, om de Overheid van één bepaald land aan te wijzen, die het recht en den plicht zou hebben, om de naleving van de gevallen beslissing desnoods met geweld van wapenen te verzekeren, en die derhalve tot dat doel over zekere internationale politiemacht zou moeten beschikken. Juist echter wat hij voorsloeg, leverde het voldingend bewijs, hoe weinig er aan de verwerkelijking van zulk een plan te denken valt. Ideëel omsluit hij met zijn plan natuurlijk geheel de wereld. Ga nu na hoe in het verleden revolutionaire volkselementen er keer op keer in geslaagd zijn, om een gewapende macht te scheppen en te doen optreden, die het leger van den Staat kortweg overhoop wierp en ontwapende, en vraag u dan af, wat er van heel Azië, Amerika en Europa, om nu Afrika en Australië er buiten te laten, terecht zou komen, indien niet allerwege aan de Overheid de beschikking bleef over een genoegzame militaire macht, om al zulke revolutionaire woelingen tegen te gaan en te onderdrukken. Uit alle landen saamgenomen, zou zulk een politiemacht, ook al schafte men alle leger af, zulk een formidabele, geweldige macht moeten vertegenwoordigen, dat er van een ongewapenden vrede van verre sprake zou kunnen zijn. De mogendheid, die met behulp van een klein internationaal leger voor de naleving der tractaten, desnoods met geweld, had in te staan, zou reeds tegenover deze politiemacht haar machteloosheid gevoelen. Denk u, dat Rusland en Engeland weigerden met een gevallen uitspraak genoegen te nemen, over welk een macht zou de met executie belaste mogendheid niet dan reeds moeten beschikken, om zich te kunnen kwijten van haar taak, ook al slonken beider leger en vloot. En al ware het, dat men ook hierop een uitweg vond, dan blijft toch nog altoos deze andere hoogst ernstige bedenking, dat het historisch proces van het leven der volken nimmer gedoogd heeft, noch ooit gedoogen zal, dat de onderlinge verhouding der Staten, gelijk die op een gegeven oogenblik is, voor alle toekomst onveranderlijk worde verklaard. De verandering toch in de onderlinge verhouding der Staten wordt volstrekt niet enkel door de tractaten en zelfs niet alleen door de gewapende macht beslist. Wie, toen de macht van het Romeinsche Rijk ten einde spoedde, een orde van zaken in het leven had willen roepen, die meebracht, dat de toenmalige verhoudingen tusschen het Romeinsche Rijk, de Gallo-Romeinsche provinciën, de Iberische Staten en de opdringende Slavische en Germaansche stammen voor altoos

werden vastgelegd, en alleen bij gemeen accoord voor wijziging vatbaar waren verklaard, zou een volstrekt tegennatuurlijken eisch hebben gesteld. De sociale, ethische, politieke en religieuze toestanden in het Romeinsche Rijk waren toen derwijs ontaard en verzwakt, dat Rome's Keizerrijk *moest* vallen, en in de volken der eerste en tweede Volksverhuizing naderden ethnologische machten, die door geen accoord van arbitrage tot stilstand waren te brengen. Er werkte hier een historisch proces, dat zich aan geen accoord van arbitrage storen kon. De oude wereld zonk in, een nieuwe wereld daagde en geen Hof van Arbitrage, en geen macht met de executie van zijn beslissing belast, zou ook maar een halve eeuw lang den onweerstaanbaren drang van het historisch proces hebben kunnen stuiten.

§ 8. *Zelfmisleiding.*

Zich nu in te beelden, dat dit wel vroeger zoo liep, maar dat thans aller Staten existentie zulk een vasten vorm heeft aangenomen, dat het handhaven van dien vorm nauwlijks inspanning kon kosten, wat is 't anders dan zelfmisleiding? Vergelijke, wie zich aan zoo zoeten droom poogt over te geven, slechts het Europeesche Statenbeeld van 1800 met dat van 1900, en de feiten toonen immers aan, hoe er bijna geen streek is, van Scandinavië af tot Sicilië, van Warschau tot Metz, waar niet uiterst belangrijke wijzigingen zijn ingetreden. En waar dit nu reeds zoo is na verloop van een enkele eeuw, wie zal dan nog aan de onwankelbare stabiliteit van Europa's Statenbond gelooven, als straks eens, als in den aanvang onzer jaartelling, weer drie en meer eeuwen over Europa en Azië en Amerika zullen zijn heen gegaan. Men komt alzoo voor dit dilemma te staan. Ge moet of door arbitrage-accoord de wijziging in de onderlinge machtsverhouding der volken, in overeenstemming met den eisch van het bestaansproces zelf, gedurig opnieuw regelen; of, zoo ge zelf erkent, dat dit een ondenkbare gedachte is, moet de wijziging, die niet kan en niet mag uitblijven, evenals in het verleden, ook nu tot stand komen als vrucht van conflict, en derhalve door wapengeweld. Een bedoelen en pogen zelfs om deze historische wijziging in de mondiale machtsverhoudingen te stuiten, zou tegen den gang van het leven ingaan en zich zelf tot

een belaching maken. Gestadige wijziging van die machtsverhoudingen is eisch voor de menschelijke saamleving. Haar tegen te gaan, zou wrevel wekken en elke macht, die dit aandorst, zou overhoop worden geworpen. Ligt het in de logische uitkomst van het wereldproces, dat onze huidige Europeesche cultuur ondergaat, en dat eerst de Slaven, en daarna Mongolen en Chineezen de suprematie erlangen, ja, dat straks uit Zuid-Azië een nieuwe actie opkomt, die geheel den Arabischen en Europeeschen toestand wijzigt, dan is er geen macht geboren, om dit tegen te houden. En evenzoo staat het vast, dat geen Europeesche macht, die zich hierdoor met ondergang zag bedreigd, zich daarin ooit zou mogen, willen of kunnen schikken. Stel dat de Romanen gelijk eertijds de Basken en de Kelten het einde van hun macht zien naderen en voor de Germaansche macht moeten zwichten, alsook, dat straks op hun beurt de Germanen voor den reusachtigen stam van het Slavisch element zullen moeten onderdoen, wie houdt het dan ook maar voor mogelijk, dat Frankrijk eerst, en straks Germanje politiek wegsterven zou, zonder een doodsstrijd voor zijn bestaan te hebben gewaagd. Dit zou vergrijp aan eigen existentie zijn, een zedelijke ontaarding, die den nationalen ondergang als volkomen verdiend zou doen uitkomen, en nooit zou het oordeel der historie een eens machtig volk kunnen verschoonen of vrij spreken, dat onderging en zich zelf in het graf neervleide, omdat het Hof van arbitrage de uitspraak had gedaan, dat het zijn roeping vervuld had en thans plaats had te maken voor een nieuw opgekomen geslacht. Daarom spreken we het uit, dat het niet alleen nimmer zoo zou gebeuren, maar dat het, sterker nog, *niet zoo zou mogen, noch kunnen.* Prof. Dr. Rafael Erich van Belsingfors, spreekt dit in zijn *Problemen der internationalen Organisation* Breslau 1914, even beslist uit, zie pag. 280 v.v. Zelfabdicatie zonder strijd, voor den enkelen persoon reeds zoo diep vernederend, zou, zegt hij, voor een machtig volk met schuldigen zelfmoord gelijk staan. Hoe ook beschouwd en van wat zijde ook bezien, moet daarom op de te overspannen verwachting, die door de arbitrage-idée is gewekt, worden afgedongen. Hoog moet ze worden geloofd, en steeds weer moet gepoogd, om haar terrein verder uit te breiden. Wat er onder te krijgen is, moet er onder gebracht worden. Maar het is zich in ijdele verwachtingen verliezen, zoo men zich zelf inbeeldt, en anderen poogt diets te maken, dat de profetie

van Jesaja II : 4 reeds in deze bedeeling staat vervuld te worden.

§ 9. *De Heilige Schrift.*

Wel is in het Oude Verbond die heilige profetie van het slaan van de zwaarden tot spaden en van de spiezen tot sikkelen, tot tweemaal toe in een Godspraak aan Israël herhaald, zoo in Micha IV : 3 als in Joël III : 10, maar in de H. Schrift blijft het tóch de Christus zelf, die het ons aanzegt, hoe aan de Voleinding door zijn Wederkomst dagen van ontzetting zullen voorafgaan, tijden waarin alle volk „hooren zal van oorlogen en van geruchten van oorlogen, dat het ééne volk tegen het andere volk, en het ééne koninkrijk tegen het andere koninkrijk zal opstaan, en dat er zijn zullen hongersnooden en pestilentiën en aardbevingen." Matth. XXIV : 6 v.v. Gedurig wordt ons ook in de Apocalypse van den apostel Johannes vlak het tegendeel van een alomvattend Vrederijk als einduit komst van het menschelijk saamleven hier op aarde voorgehouden. „Gelijk de bliksem uitgaat van het Oosten en schijnt tot het Westen, alzoo zal ook de toekomst van den Zoon des Menschen wezen." Matth. XXIV : 17. En stelt men hier nu tegenover dat zoo vroeger wel het inzicht in de toekomst was, maar dat thans de moderne Cultuur ons geheel andere toestanden gebracht heeft, waarop noch het woord der profetische Apocalypse, noch het woord van den Christus zelf meer van toepassing kan zijn, geve men dan cijfers, en noeme men dan een eeuw, waarin op het slagveld meer offers gevallen zijn dan in de 19e, die pas afsloot. En wat werd het ook nu weer? In elk geval blijft het voor Christen-Staatslieden en Christen-Staatsgeleerden ongeoorloofd, gelijk helaas, maar al te veel gezien is, om, met gedeeltelijke terzijde zetting van wat de Openbaring over den eindafloop met zooveel stelligheid aanwijst, zich homogeen te verklaren met de moderne verwachtingen van een geleidelijke, steeds doorgaande en te zijnertijd van zelf het einddoel bereikende ontwikkeling van onze menschelijke saamleving. Ons standpunt kan daarom geen ander zijn, dan dat we, alle geweld en bloedvergieten verfoeiend, de arbitrage van heeler harte steunen, en waar het slechts even kan den oorlog tegenstaan en trachten te voorkomen, maar dat we anderzijds overtuigd blijven, dat ook hier ons teleurstelling beidt. Deze twee over-

tuigingen strijden in 't minst niet met elkander. Wie bij het krankbed van zijn bejaarde moeder hulpe biedt, zal geen middel onbeproefd laten, om het doodsgevaar af te wenden en het lieve, dierbare leven te rekken, en hoe 't ook loope, van hulpe bieding in geen enkel opzicht aflaten, ook al weet hij, en al staat 't na medisch consult voor hem vast, dat zijn moeder haar einde nadert en dat haar sterven niet meer is af te wenden. Met de Pacificisten in bond steunen we daarom elke poging om, zoo lang 't maar even kan, den oorlog te keeren, maar we stellen ons daarom toch niet illusionair aan, als zoude vrede eeuwigdurend zijn. Immers, dat de *pax aeterna* aan deze zijde van de Parousie onbereikbaar is, staat vast voor een iegelijk, die zich er voor wacht, om de stellige uitspraken van den Christus lijnrecht te weerspreken. Met name dient hier gewaarschuwd tegen het ingeslopen misbruik, om zich bij de bespreking van dit ernstig geding te beroepen op wat de Engelenzang in Bethlehems velden te beluisteren gaf in de strophe van: *Vrede op aarde!* Slag op slag toch is deze woordentrits aangehaald, als ware er mee bedoeld, dat er thans reeds op deze aarde, met Jezus' geboorte, een geheel nieuwe levenstoestand intrad, waarin van krijg geen sprake meer kon zijn en een altoosdurende vredestoesand de volkeren zegenen zou. Dit heeft toen de een den ander nagepraat en dit onnadenkend beroep op dezen hemelschen toon, houdt nog steeds aan bij hen, die in de uitlegging der Schrift geheel vreemdeling zijn. De kundige uitleggers daarentegen, al zijn ze in de bijzonderheden niet steeds eenparig geweest, stemmen toch allen, zonder onderscheid, hierin overeen, dat met het woord, dat hier door *vrede* vertaald is, niet vrede, maar *geluk* of *heil* is bedoeld; dat deze heilgroet niet voor heel ons menschelijk geslacht, maar alleen voor de kinderen Gods geldt, en dat, voor zoover men op de oorspronkelijke beteekenis van „Eirênê" wilde teruggaan, hier te denken zou zijn aan wat in Colossensen I : 20 heet: „Vrede door het bloed des kruises." Godet vooral drong op deze verklaring aan; en wel gaven Dr. Bernhard Weiss (hoogleeraar te Berlijn) en Lic. Johann Weiss, hoogleeraar te Göttingen, aan de vertaling *Geluk* of *Heil* ook lexicographisch de voorkeur, maar ook zij erkennen toch, dat alleen de uitverkorenen hier bedoeld zijn. Zie Meyers *Kommentar* 8e ed. p. 331. Men mist derhalve zelfs elken schijn van recht, om de woorden: „Vrede op aarde", voor vrede *onder* de menschen en onder *de volkeren* te verstaan. Goede uitlegging wijst uit,

dat er van geen ander *Eirênê* hier sprake is, dan van zulk eene, die van Godswege verleend wordt aan dat deel der menschheid, dat gelooft in den Messias, en in dat geloof volhardt.

§ 10. *Volkenrecht buiten tractaat.*

Dat ook de onderlinge verstandhouding, die door arbitrage bereikt wordt, onder het Volkenrecht valt, behoeft geen nadere aanwijzing. Toch versta men dit niet zoo, alsof het Recht, dat de onderlinge verhouding der volkeren regelt, slechts in zooverre bestaan en gelden zou, als het bij overeenkomst tusschen de Regeeringen tot stand kwam. Het Recht, dat onder de volkeren geldt, is deels zeer zeker *beschreven* recht, maar toch evenzoo in algemeenen zin reeds geldend, eer het beschreven kan worden, of ook nu zelfs nog onbeschreven is. Het is tot op zekere hoogte te vergelijken met de *adat*, die deels op rechtsbesef en deels op rechtsgebruik berust. Zelfs is onder menschen in het gemeen verkeer, in den omgang en in de saamleving steeds zeker recht geldend, waarvan een ieder de klem gevoelt, ook al werd er zelfs tot opteekening van de eischen van dat recht nog nimmer overgegaan. Er gelden onder families en personen van den beschaafden stand bij ontmoetingen, bij maaltijden, bij huwelijkssluiting zekere regelen van gedraging, waaraan men vooral onder de Engelschen zoo streng gehecht is, dat elke feil ertegen, hoogelijk wordt aangerekend, en al spoedig uit den kring zou bannen. Dit gaat tot in de kleinste bijzonderheden door, tot zelfs in het gebruik van mes en vork en lepel aan den maaltijd. Men is hierin uitermate zeer precies. Talrijk zijn dan ook de handleidingen, die hiervoor in Engeland zijn uitgegeven en die tot in de kleinste bijzonderheden aanwijzen, hoe men zich bij allerlei gelegenheid en onder allerlei omstandigheid in Engelsche gezelschappen te gedragen heeft. Wie er tegen zondigt, schaadt zijn goeden naam. Ten onzent daarentegen, vindt men van zulk een handleiding nauwelijks een spoor. Wel eert men ook ten onzent zekere algemeene usantiën in den omgang, maar men is er minder precies in. Veelal zijn die usantiën louter Engelsche of Fransche copie. En vooral in onzen burgerstand stoort men er zich o, zoo weinig aan. Doch afgescheiden van deze beleefdheidsvormen en gezelschappelijke usantiën,

bestaan er toch ook ten onzent evenals onder alle volk zekere beseffen van recht en billijkheid, tot wier naleving zich een ieder gehouden acht. Buiten alle beschreven recht, heerscht er in het burgerlijk leven onder alle volken zeker algemeen levensrecht, waartegen men voelt, niet te mogen zondigen. Dit van zelf sprekende gezelschaps- en levensrecht nu oefent zijn invloed niet door een wil, die 't voorschrijft, maar door de spontane werking, die ervan op 't leven uitging en voorts wordt dit gezelschaps- en levensrecht gedragen door de publieke opinie, die den overtreder ervan ten leste straft, door hem te isoleeren en voorbij te gaan, en deels door onderling aangenomen regelen, die elk ceremoniemeester kent en doet naleven. Niet anders nu staat het bij het onderling verkeer tusschen de volkeren. Ook hier geldt een van God ingesteld Recht, dat intusschen veelal noch afgekondigd noch beschreven is, en daarom niet anders begint te werken, dan door het algemeen ingeprente Rechtsbesef, wat de Romeinen reeds het *jus gentium* noemden. Wel had dit jus gentium tweeledige strekking, en doelde niet enkel op het verkeer der volken onderling, maar ook, op wat bij elk volk binnenslands wet en regel behoorde te zijn, maar de nadruk viel dan toch op de ordinantiën van Goddelijken oorsprong, die het leven beheerschen moesten. Heffter in zijn *Le droit international de l'Europe* 3e ed. Berlin et Paris 1873 p. 4 wijst er op, hoe men gewoon is, voor het Volkenrecht drieërlei oorsprong en bron aan te geven. „Un grand nombre d'auteurs," zegt hij, „enseignent, que l'accord formel des Etats Souverains, resultant tant des Traités conclus entre eux, que des modes de conduite réciproque ou bien encore de l'analogie des principes pas encore adoptés, est la source unique des règles de droit international." In de tweede plaats zijn er geleerden, zoo vervolgt hij, „qui les appuient surtout sur les usages des nations." En weer anderen houden staande, dat er is „une loi naturelle supérieure, qui oblige tous les États et dont ils découvrent les éléments par une espèce d'intuition philosophique." Met geen van deze drie gevoelens kan echter Heffter zelf zich vereenigen en zijn eigen conclusie luidt aldus: La vérité — c'est que les États n'admettent entre eux d'autres lois obligatoires, que celles résultant d'un consentement réciproque, lequel toute fois, pour être valable, n'a besoin ni de la Sanction formelle des traités, ni de l'homologation de la coûtume. Les traités comme la coûtume, constituent uniquement

des espèces particulières du droit international." Vattel (Engelsche vertaling) deelt het hier geldend recht in tweeën. „First the *natural* law of nations and secondly the *positive*" en gaat dan aldus voort: „The former is that of God and our conscience, and consequently immutable and ought to be the basis of the positive law of nations. The positive is threefold: First the universal voluntary law or uniform practice of nations in general; and thirdly the conventional law or treaties." Zie Chitty, Commercial Law, 25 v.v. Dr. Alphons Rivier in zijn *Lehrbuch des Volkerrechts*, Stuttgart, 2e ed. 1899 bl. 3 laat zich in gelijken zin uit. De Staten, die met elkaar in aanraking komen, zegt hij, „haben sämmtlich den Willen, die Rechtsnorme als verbindlich an zu erkennen und sich denselben zu fügen. Sie haben ein gemeinsames Rechsbewustsein, das sich mit dem Fortschritte der Gesittung der Völker, Ihres Verkehrs, ihrer wechselseitigen Beziehung verändern und vervollkommenen muss."

§ 11. *Invloed van het Christendom.*

Het Christendom heeft naar zijn meening, dat Rechtsbewustzijn gesterkt. Vooral de Christelijke Staten saam zijn daarom, wat hij noemt, *die Völkergemeinde*. „Glieder der Völkergemeinde sind vor allen diejenigen Staate, die vom Alters her der Christlichen Gesittung teilhaftig sind; vorerst die alten europäischen Staate romanischer und germanischer Zunge, sowie die denselben entsprungenen Kolonial-Staate in aller Weltteile; sordann die Staate Slavischer Zunge" (p. 4). Altoos echter moet de grond van het Volkenrecht gezocht worden, in wat hij noemt: Das gemeinsâme Bewustsein der Staate." (p. 6). Hij wraakt dan ook het gevoelen van hen, die sich einen zu engen Begriff von Recht und Rechtsnorme machen und im Völkerrecht sowohl den Gesetzgeber als auch die Executoren für wesentlich gehaltenen gerichtlichen Zwang verwissen." (p. 7). Telkens blijkt aldus, hoe de leeraren van het Volkenrecht den klem van het dilemna gevoelen, om òf geen ander, dan het positieve Volkenrecht te willen erkennen, d.i. hetgeen overeengekomen is bij tractaat, òf wel om aan het Volkenrecht het begrip van *recht* te ontzeggen, omdat hier de aardsche wetgever en rechter ontbreekt. Lasson in zijn: *Prinzip und Zukunft des Völkerrechts*, aarzelt dan ook niet,

uit te spreken: „Das Völkerrecht ist kein Recht, keine Moral des Staates, aber gewiszermaszen und in manchen seinen Teilen eine *Staatssitte*, natürliche Sitte, nicht im Sinne der Sittlichkeit, sondern eine Gewohnheitsmäszige und der allgemeinen Meinung entsprechendes Thuns genommen" (p. 52). Dr. G. Ullmann, hoogleeraar te München, poogt in zijn *Völkerrecht* 2e ed. uit het *Handbuch des oeffentlichen Rechts* I, II. 2 Freiburg in B. 1898, tegenover Lasson het rechtskarakter van het Volkenrecht te handhaven, maar weet er ook geen ander fundament voor te vinden, dan, „die Erscheinungen des menschlichen Gemeinlebens" (p. 5.) Hieruit leidt hij dan af: „Daran ändert also der Umstand nichts, dasz die beteiligten Subjecte keiner organisirten Recht bildenden Autorität unterworfen sind und die der rechtlichen ordnung bedürftigen Gemeinverhältnisse nicht ein Bestandteil politisch abgeschlossenes Gemeinlebens bilden." Grond hiervoor zoekt hij dan in het feitelijk uit den menschelijken wil opgekomen zijn van de bestaande regelingen; die wil heeft dan zijn grond in 't menschelijk bewustzijn; en alzoo is het uit den mensch, dat thans het recht opkomt. „Die Erscheinungen des Gemeinlebens der Völker, mit dem jene Gemeinverhältnisse verknüpft sind, sind Thatsachen und Thatsache-complexe, hervorgerufen durch social-maszgebende Willensfaktoren. Als Willenäuszerungen sind sie daher kausal bestimmt, durch Anschauungen über die Zweckmäszigkeit en Vernunftnotwendigkeit und ethische Zulässigkeit betreffende Handlungen, in den sich das Gemeinleben abspiegelt. Schon der Umstand, dasz die Vorgänge des internationalen Lebens, ebenso wie jene des nationalen Lebens auf kausalen Bestimmtwerden durch menschlichen Handlungen hinweisen, lässt die Geltung von Normen für menschliches Willen als treibende und ordnende Kraft auch im internationalen Leben erkennen." (p. 5). Blijkbaar bevinden schrijvers van deze richting zich gedurig in de verlegenheid, om, buiten alle officieele wetgeving en rechtsbedeeling om, van het Volkenrecht nochtans het rechtskarakter te handhaven. Altoos weer moesten ze op het Rechtsbesef terugkomen, dat zelfs aan de rechtsgewoonte, en aan alle *adat* vooraf moet gaan, maar ze weigeren halsstarrig, het Recht aan hooger, Goddelijk gezag te ontleenen. Zoodra er sprake is van het Recht, dat voor het volk binnenslands zal gelden, pogen ze steeds, zich van alle heerschappij van het Rechtsbesef los te maken, en leggen ze er zich op

toe, om buiten het geschreven en voor handhaving vatbare Recht, geen Recht, zelfs geen Rechtsdrang te erkennen. Komend op internationaal gebied daarentegen missen ze den wetgever en den rechter en den handhaver van het Recht tegen rechtsschending. Hier moeten ze dan wel de geldigheid van het Volkenrecht aan een ideëel gezag ontleenen. Dit zou er alzoo ook hen toe leiden moeten, om naar Hooger op te zien. Dit echter mag, volgens hen, in geen geval. En zoo komt men er dan gelijk Rivier en Ullmann toe, om de motieven voor het Recht te ontleenen aan wat de volken deden en onderling regelden, door te zeggen, dat ze dit alleen niet zonder wilsuiting gedaan hebben, opdat wilkeur en toeval zoude zijn afgesneden, en daar nu die wilsuiting weer vrucht van overleg en nadenken moet geweest zijn, komt men er ten slotte toe, om, over de brug der wilsuiting, toch weer bij de menschelijke verzinning aan te landen, die, zoo ze eenige bepaaldheid bezit, die bepaaldheid niet anders, dan aan den ingeboren of ingeschapen aard van de menschelijke natuur kan ontleenen. Door deze cirkelredeneering is men alzoo ten slotte geen stap gevorderd.

§ 12. *Motief in het Volkenrecht.*

Alleen komt nu voor de vraag; Waaraan dankt het Volkenrecht zijn bepalingen? deze andere in de plaats: Vanwaar komt de bepaaldheid van de menschelijke natuur? Wat we in onze Inleiding van het Recht in het gemeen betoogden, is vooral daarom hier ten volle van toepassing. Zelfs ook het positieve deel van het Volkenrecht verkeert nu nog in het ongereede, daar alle tractaat, zonder macht, die het bij schending handhaaft, pericliteeren kan. Maar veel grooter nog is de verlegenheid, waarin men met het Volkenrecht als onbeschreven gezagsuiting geraakt. Daarom toch moet men met Lasson volmondig erkennen, dat een onbeschreven recht, hetwelk de volkeren in hun onderlinge verhouding zou binden, niet bestaat, of wel, men moet, al begint men met in den mensch het steunpunt en motief te zoeken, toch altoos van den enkelen mensch op de menschheid, en van de menschheid op 's menschen natuur teruggaan en, hierbij aangeland, zich de vraag oplossen: Uit wat oorzaak en door welk bestel is die menschelijke natuur zoo en niet anders bestaande? Van Hugo de Groot af heeft men op dit

raadsel in de bron van het Volkenrecht getuurd, maar steeds meer is gebleken, dat men van de oplossing van dit raadsel had af te zien, bij aldien men weigerde, met een Bron van alle Recht in God rekening te houden. Juist het internationale recht is daardoor voor de Christelijke levensbeschouwing van zoo hooge beteekenis. Al is het toch, dat ons van het Recht, dat de onderlinge verhouding der volken regelen zal, geen afzonderlijke openbaring geschonken, en al verklaart het zich daaruit, dat in de verschillende deelen der aarde en in de onderscheiden perioden, die historisch doorleefd zijn, allerminst een steeds eenparig rechtsbesef op internationaal gebied geheerscht heeft, feit blijft het niettemin, gelijk dan ook door de meeste geleerden erkend wordt, dat het onder de gedoopte volken dan toch allengs, en het eerst, tot een klaarder internationaal rechtsbesef gekomen is, en dat op dit klaarder volkenrechtelijk besef in het Christenland de in de H. Schrift gegeven openbaring zeer merkbaren invloed heeft uitgeoefend. Het is juist, wat Rivier o.l. p. 5 opmerkt, dat de vijf groote mogendheden met Sardinië in het tractaat van Parijs d.d. 30 Maart 1856 artikel 7 ook Turkije in den kring van het internationaal Recht opnamen, of, zooals er letterlijk staat, dat de Hooge Porte „a été admise à participer aux avantages du droit public et du concert Européen" doch hierbij zij opgemerkt, 1° dat er feitelijk in Turkije nog steeds capitulatiën gelden, 2° dat, wat van Turkije geldt, nog geenszins aanvaard is door geheel de Mohammedaansche wereld; en 3° dat de Islam, hoe eenzijdig ook ontwikkeld, toch ook in de rechtsopvatting verwantschap toont, met wat van de H. Schrift uitging. Capitulaties zijn bedingen, die aan vreemdelingen de rechtspraak van de Consulaire vierschaar verzekeren; bedingen, die ook elders, zoo in China, Perzië, enz. geldende zijn. Alleen voor Japan zijn ze sedert het einde der vorige eeuw opgeheven.

§ 13. *Resumtie.*

Met drieërlei is alzoo te rekenen. In de eerste plaats met het Volkenrecht in onbeschreven zin, waaronder ook te verstaan is, dat, gelijk in het private leven de éene persoon zich jegens den anderen, afgezien van wettelijke bepalingen, gehouden en verbonden acht, tot het eerbiedigen van zekere rechten, die van Godswege aan een ieder toe-

komen, en dat zoo ook in de onderlinge saamleving der volken de Regeeringen der volken geroepen en verplicht zijn, om over en weder zekere rechten te eerbiedigen en zekere verplichtingen na te komen, die oorspronkelijk enkel door dit rechtsbesef werden bepaald en nader door het voorbeeld van het verleden beheerscht worden, en wel krachtens een rechtsbesef, dat onder laag staande volken op een minimum teruggaat, doch omgekeerd bij volken van hooger cultuur allengs hoogere beteekenis erlangt. In de tweede plaats doet zich steeds sterker de neiging gevoelen, om voor dit onbeschreven internationale recht een vierschaar te doen optreden, die, door aller Staten medewerking in het leven geroepen, van alle conflicten tusschen de Staten kennis kon nemen en ze kon uitwijzen. En in de derde plaats streeft de Arbitrage er naar, om althans incidenteel, bij een opkomend conflict, door vrijwillige verbintenis van beide partijen, stuiting en oplossing van het geschil door het Hof van Arbitrage te verzekeren. Het eerste van deze drie is de achtergrond van het alle volken omvangend recht, dat principieel van den hoogsten Wetgever uitgaat en door Hem in het Volksbewustzijn werd ingeprent. Het tweede poogt een macht in het leven te roepen, waarnaar alle volken zich vrijwillig voegen zullen, om hierdoor den eeuwigen wereldvrede voor te bereiden. En het derde, veel minder hoog mikkend, poogt incidenteel, op grond van vrij initiatief, dreigend gevaar voor den vrede te voorkomen of af te wenden. Deze drie vormen één geheel en dragen een algemeen karakter.

§ 13. *Alliantie en Federatie.*

Hiernaast nu loopt een actie van geheel andere herkomst en bedoelen, die in *Alliantie* en ten slotte in *Federatie* heil zoekt. Voor Alliantie is het eerste station *de Entente*, en het eindstation, dat geheel deze actie poogt te bereiken, is de eenheid van het hoogste gezag, dat gelden zal door federatief verband, en daarna ten slotte leiden zal tot opheffing van der Staten zelfstandigheid. Het bondgenootschappelijk zich vereenigen van enkele Staten is een poging om macht tegenover macht te stellen. Zoolang de Staten, zonder een boven hen staand oppergezag naast en tegenover elkander staan, is het noodzakelijk, dat men tegen overrompeling gevrijwaard zij. Vanzelf

plaatsen zich dan eenerzijds een groep Staten aan de ééne zijde, tegenover een soortgelijke groep machten aan de andere zijde over. Deze groepeering wordt veelal beheerscht door verschil of gelijksoortigheid van belangen, door ligging, door nawerking van het verleden, door de aspiratiën van de Staatspolitiek, en door gevaren, die geducht worden. Ze kunnen ook beheerscht worden door rasverschil en stameenheid. In de 16e en 17e eeuw sprak weer sterk het kerkverschil mede. Maar uit wat oorzaak ook opgekomen, er gaan in elke eeuw ongemerkt andere sympathieën en antipathieën werken. Er is een gestadig pogen, zoo rechts als links, om zich van de hegemonie meester te maken. Komt zulk pogen aan de éene zijde op, dan dwingt zelfbehoud de bedreigde machten, om harerzijds op verweer bedacht te zijn. Er moet dan voor een eenigzins gewaarborgden wereldvrede, althans gedeeltelijk, zeker evenwicht tot stand komen, en steeds moeten de machten aan beide zijden er op bedacht zijn, om al, wat dit evenwicht verstoren kon, te voorkomen, of om, waar dit verstoord mocht zijn, het ijlings te herstellen. Zeer onderscheiden is hierbij de rol van de grootere en van de kleinere Staten. De kleinere Staten verkeeren uiteraard in voortdurend gevaar, om hun zelfstandigheid in te boeten. Of zij zich al onderling verbinden, dit baat nimmer voldoende, daar hun ligging alle degelijke en prompte saamwerking onmogelijk maakt. In den Balkan was dit tegenover Turkije een oogenblik denkbaar, maar Portugal, Zwitserland, België, Nederland, Denemarken, Noorwegen, en Zweden om maar slechts deze zeven te noemen, liggen te verspreid op het Europeesche veld, om onverwijld tot eenigszins beteekenende samenwerking met hun legers of vloten in staat te zijn. En bovendien maakt verleden, ligging en positie van deze kleine Staten zulk een diepgaand onderscheid, dat, gelijk ook in 1914 weer bleek, breekt er een groote Europeesche oorlog uit, de sympathieën van deze kleinere Staten volstrekt niet alle in gelijke richting gaan. Wat zich alleen nog denken liet, zou zijn, dat elk van deze kleine Staten op eigen gelegenheid zich aansloot bij een nagebuurde groote Mogendheid, om zich bij Europeesch conflict, door haar te laten beschermen. Toch leert de ervaring, dat de neiging hiertoe bij geen dezer kleine Staten sterk is. Zweden is op zijn hoede voor Rusland, vooral na de inlijving van het verwante Finland in het Czarenrijk. Denemarken daarentegen denkt nog altijd in Rusland den besten steun

voor zijn onafhankelijkheid te bezitten. In België was de geestesgezindheid nimmer één. De nawerking van 1830 doet nog altoos de sympathieën voor Frankrijk in breeden volkskring heerschen, terwijl onder de Staatslieden veler sympathie meer naar Londen trekt.

§ 15. *De kleinere Staten.*

Moeilijker nog wordt de keuze voor een land als het onze met rijke koloniën. Immers, een ieder voelt wel, dat, gelijk nu ook bleek, bij uitbreking van een wereldoorlog tusschen Triple alliantie en Triple entente de dekking van onzen Staat in Europa en de bescherming van onze koloniën in den Indischen Archipel soms zelfs om tegenstrijdige maatregelen zouden roepen. Portugal blijft tegenover Spanje aan Engeland gekoppeld, en Zwitserland staat mede naar het rasverschil van zijn bevolking, steeds verdeeld in zijn sympathieën voor Duitschland en Frankrijk, en dankt allicht juist daaraan den besten waarborg voor het behoud van zijn onafhankelijkheid. Dat het in den Balkan anders staat, behoeft geen nadere aanwijzing, maar toch heeft ook daar Bulgarije's plotselinge omkeer in de tweede phase van den Balkan-oorlog getoond, hoe weinig ook zelfs daar op het standhouden der sympathieën te bouwen is. Onderlinge naijver bedierf op eenmaal, wat eerst op zoo verrassende wijze door nationale energie tot een broederband geworden was. In Zuid-Amerika gelijk verloop. Eerst een kloek en trouw saamgaan tegen Spanje en Portugal, en sinds, keer op keer, een onderling elkaar beoorlogen. De moeilijkheid voor een kleiner Staat, om zich, op eigen gelegenheid en alleen, bij een *groote* mogendheid aan te sluiten, is natuurlijk van geheel anderen aard, maar toch even belemmerend. Wist men steeds vooruit, welke machten bij een komend Europeesch conflict tegenover elkaar zouden staan, dan ware hier nog peil op te trekken en kon men vooruit althans gissen, welke verbintenis bij het eventueel uitbreken van oorlog het noodzakelijkst en het veiligst zou zijn. Juist dit echter, is verre van zeker. In de laatste halve eeuw ondergingen de verhoudingen tusschen de groote Mogendheden gestadig wijziging. Engeland, dat van Napoleons dagen af steeds scherp tegenover Frankrijk stond, is thans Frankrijks, eerst stille en nu officieele helper geworden. Rusland, dat vroeger met

Pruisen en Oostenrijk saamging, stond reeds van 1912 af, terwille van den Balkan, vrij scherp tegenover Oostenrijk, en verloochende in 1914 tegenover Duitschland alle vroegere, vriendschappelijke verhouding. Engeland en Rusland waren, zoolang het om Afghanistan ging, gezworen vijanden, maar sloegen thans, onder Frankrijks inspiratie de handen ineen. In de onzekerheid, hoe ten slotte bij een later opkomenden oorlog, de stukken op het internationale schaakbord zullen staan, is het daarom voor de kleine Staten zoo uiterst gewaagd, zich vooraf en voor vast aan den alliantieband te leggen. Vandaar, dat men er later veelal de voorkeur aan gaf, om de handen vrij te houden, ten einde, brak er een groote, ook ons allicht bedreigende oorlog dicht bij onze grenzen uit, alsdan naar bewind van zaken te handelen, iets wat ook in 1914 de beste politiek bleek. Het ongeluk is maar, dat de hieruit voortvloeiende onzekerheid het plan van onze Defensie zoo onzeker laat. Vooral kleine Staten zijn niet bij machte, om zich op alle gebeurlijkheden voor te bereiden. Of met name Nederland zijn verweer hoofdzakelijk op de kust, op de Oostergrenzen of naar den Zuidkant zou hebben te voeren, stelt zeer uiteenloopenden eisch aan de Landsverdediging, gelijk reeds vóór den oorlog van 1914 bleek, toen de quaestie van het Fort bij Vlissingen aan de orde kwam. Voor ons, in het bijzonder, wordt deze onzekerheid zelfs nog op zeer aanmerkelijke wijze daardoor verergerd, dat we in onze koloniën met de Aziatische politiek hebben te rekenen. Rekent men nu met het feit, dat Oost-Azië in Japan een steeds wassende wereldmacht zag opdagen, waarvan reeds meer dan eens bleek, hoe 't een zeer begeerig oog naar de zuidwaarts gelegen eilanden gericht houdt, alsmede dat China nog steeds zijn emigranten over onzen Archipel uitstrooit, dan ligt het in den aard der zaak, dat zeer wel een casuspositie denkbaar is, waarin we verplicht zouden zijn, onze eigen kust in Europa te ontblooten, om in Azië tot afdoend verweer in staat te zijn; iets, wat ons noodzaken kon tot een maatregel, waartoe dusver geen enkele andere Europeesche mogendheid overging, om namelijk in Azië zelf een indrukwekkende zeemacht te ontwikkelen. Noch Engeland, noch Frankrijk, noch Amerika, noch Rusland beschikken over een marine in de Zuidzee als in 1913 in onze vlootplannen werd voorgesteld.

§ 16. *Neutraliseering.*

De gevaarlijke positie, waarin door dezen loop van zaken de kleine Staten, vooral in Europa, steeds meer gaan verkeeren, heeft daarom vanzelf het denkbeeld van neutraliteit voor deze Staten steeds meer naar den voorgrond geschoven. België, Zwitserland, Luxemburg en de Congostaat waren thans als neutrale Staten alzijdig erkend. Van Russische zijde is door den Coryphée in het Volkenrecht, Mr. Martens, die ons sinds ontviel, èn langs diplomatieken weg èn in geschriften op de neutraliteitsverklaring van Denemarken aangedrongen. Ja, toen bleek, dat Duitschland ongenegen was, om hiertoe mede te werken, vatte Martens zelfs het stoute plan op, om Staten als Denemarken, en zoo ook ons land, tot *zelfneutraliseering* te doen overgaan. Mr. Martens poogde zelfs door private correspondentie de bezwaren, die hiertegen bij schrijver dezes opkwamen, te bezweren. Zijn verwachting was dan, dat, al stond meer dan ééne mogendheid min welwillend hiertegenover, de erkenning van zulk een zelfgekozen neutraliteit toch allengs van zelf alzijdig volgen zou. Het teleurstellende is maar, dat de neutraal-verklaarde of als neutraal erkende Staat niet de minste zekerheid bezit voor eerbiediging van zijn grenzen bij krijg tusschen twee zijner buren. Toen tegen het einde der vorige eeuw keer op keer hervatting van de worsteling tusschen Duitschland en Frankrijk te wachten stond, liepen reeds van alle tijden geruchten, dat het Duitsche leger vermoedelijk door Oost-België, zoo niet ook door ons Limburg heen, rechtstreeks Noord-Frankrijk binnen rukken, en Parijs aan de Noordzijde bedreigen zou. Men weet hoe dit gerucht, althans van Oost-België in 1914 bewaarheid werd. Geheel het denkbeeld, alsof een neutrale Staat van kostbaar verweer kon afzien, viel hierdoor in duigen, en zoo Zwitserland als België zagen dit reeds na 1370 zoo ter dege in, dat beider legers steeds sterker evenredigheden aannamen, en zoo de Alpenvestingen in Zwitserland, als Antwerpen met de Maasforten in België steeds grooter offers eischten. Neutraliteit ware een uitnemend redmiddel geweest, zoo men de grenzen van den neutralen Staat door hooger gezag heilig had kunnen doen verklaren en zoo de zekerheid erlangde, dat ze nimmer overschreden zouden worden. Nu echter steeds duidelijker uitkwam, hoe bij een reuzen-

worsteling om de overmacht Machiavelli's oorlogsmoraal zich nog steeds niet laat afwijzen, zou de dusgenaamde neutraliteit van een Staat van gevaarlijke ligging weinig meer dan een looze klank kunnen blijken. Vooral voor een land als Nederland, dat op zijn landgrens en zeekust twee machtige, concurreerende grootmachten in de oogen heeft te zien is zulk een zelf-neutraliteits-verklaring dan ook zoo goed als ondenkbaar, en dit te meer, daar steeds onze koloniën bij elke wrijving in Azië haar gewicht in de weegschaal leggen. Tegenover het gevaar dat uit Frankrijk dreigen kon, zou zeker een eenigszins nauwer verstandhouding met België iets beloven kunnen, maar België als neutraalverklaarde Staat, zal zich hiertoe niet licht leenen. Onze positie bleek bij het uitbreken van den lang verwachten en in 1914 eindelijk uitgebroken wereldkrijg dan ook een hoogst précaire te wezen, en het zou in hooge mate onverantwoordelijk zijn te achten, zoo op de Departementen van Oorlog en Marine, in verstandhouding met dat van Buitenlandsche Zaken, niet steeds de plannen vooraf uitgewerkt lagen, hoe alsdan bij oorlog, 't zij dan zus, 't zij dan zóó, zou te handelen zijn. Het ligt toch voor de hand, dat bij een later opkomenden oorlog allicht sterker dan in 1914 pressie op ons kon uitgeoefend worden, om ons tot het doen van een keuze te dwingen. Dan zou die beslissende keuze allicht niet langer zijn uit te stellen, maar juist, opdat die keuze dan niet, door overhaasting, aan minder doordachtheid lijde, is het zoo gebiedend noodzakelijk, de drie keuzen waartusschen het dan zou kunnen staan, vooraf volledig en rijpelijk te hebben doorgedacht en tevens de plannen vooraf in gereedheid te brengen, die al naar gelang onze keuze uitviel, alsdan te verwezenlijken zullen zijn. Wie dan niet gereed ware, kwam te laat en verliep zich zoo licht in 't ondoordachte, en hiervan juist kunnen de gevolgen zoo noodlottig zijn.

§ 17. *De groote Mogendheden en de Alliantie.*

Geheel anders daarentegen staat het uiteraard met de Groote Mogendheden, althans op het vaste land. Deze kunnen geen afwachtende houding aannemen, maar moeten vooruit hun alliantie gesloten hebben. Zoo lag het er in 1914 dan ook feitelijk toe en Engelands houding voor 1 Augustus weersprak dit niet. Vooreerst toch was Engeland in

het Oosten wel terdege tot het sluiten van een alliantieverdrag met Japan overgegaan, en ten andere was zijn verstandhouding met Frankrijk, en door Frankrijk met Rusland, reeds in 1913 van zoo intiemen aard, dat 't voor de tegenpartij bijna onverschillig bleek, of het eigenlijke bondgenootschap van Engelands kant enkele dagen nog toefde. Het gevaar, waarin de Groote Mogendheden gestadig verkeeren, is dat ze, zijn ze buiten machte, om een gecombineerden aanval met goed gevolg af te slaan, heel haar toekomst op 't spel kunnen zetten. Oostenrijk is en blijft een probleem. Duitschland zou zonder Oostenrijk-Hongarije zich in zijn positie tegenover Rusland duchtig verzwakt zien, en in Rusland staat de Slavische macht gereed, om, steunend op Frankrijk, Midden Europa voor zijn exploïten vrij te krijgen. Ondergang of toekomst kan daarom voor meer dan éene Mogendheid van de uitkomst van één veldslag afhangen. Een Regeering nu die weet, dat niet alleen zijn eigen toekomst, maar zelfs de toekomst van heel Europa van het sterk blijven of verzwakken van zijn machtspositie kan afhangen, moet wel scherp toe zien op de onderlinge machtsverhouding der Staten; en vandaar, dat de alliantie-idee steeds meer de Europeesche politiek beheerscht. Frankrijk weet, dat het, reeds om zijn laag bevolkingscijfer, zonder bondgenootschappelijke hulp, tegen Duitschland niet bestand is. Engeland moet tot elken prijs in staat blijven, elke opdagende macht ter zee, te overvleugelen. Geslagen op zee, zou Engeland zijn wereldrijk in Azië terstond te loor zien gaan en zoo in Australië als in Afrika en Amerika, zou men uit den bouwval van Groot-Britanje epigonenrijkjes zien opkomen. Elke Groote Mogendheid moet er zich daarom rekenschap van geven, hoe op een gegeven oogenblik de met elkaar worstelende wereldmachten, weer 't best in evenwicht zijn te brengen en te houden, en daarom groepen tegenover groepen zoeken te plaatsen. Het *splendid isolations*-idee moge een hooge bekoring hebben, maar zoolang het heette te gelden, is het nooit anders dan schijn geweest, en zelfs Engeland heeft sinds den Japansch-Russischen oorlog voor goed van dezen schoonen schijn moeten afzien. Er stonden nu eenmaal sinds 1870 in Europa reusachtige Grootmachten naast en tegenover elkaar. Zwaar waren ze en blijken ze gewapend, en elk oogenblik kon het opnieuw een strijd op leven en dood worden. Naar alle zijden zal men daarom blijven toetsen en tasten om over en weder na te gaan, hoe de weder-

zijdsche belangen staan, hoe de sympathieën werken, in wat richting de beste uitkomst kan worden verwacht, en, is men hieromtrent althans tot een aannemelijk inzicht gekomen, dan kan de Diplomatie niet langer op zien komen spelen, maar moeten er alliantiën tot stand komen. Of men als inleiding hiertoe eerst nog alleen van een „entente" of van een „vriendschappelijke verhouding" spreekt, doet ter zake niet af. De vraag is maar, of men, dreigt een worsteling, weet, wie men wel en wie men niet tegenover zich zal krijgen, en op wiens militairen en maritimen steun men zal kunnen rekenen. Deze Alliantie-idee heeft alzoo met het streven van het Pacificisme niets uitstaande. Eer verscherpt ze de onderlinge positie der Staten tegenover elkander. Juist als bondgenooten vordert men uiteraard, dat de machtigste Staat van de geallieerden den minst machtigen Staat onder hen 't teederst in zijn onafhankelijkheid en gelijkwaardigheid zal eeren. Slechts in zooverre kan gezegd worden, dat de Alliantie ons ook volksrechtelijk vooruit helpt, als de Alliantie er van zelf toe leidt, om tusschen de geallieerden de zuiverst mogelijke denkbeelden over de wederzijdsche rechten en plichten in internationalen zin te ontwikkelen. Zijn er nu, gelijk veelal, in Europa zes mogendheden, die als partijen van drie aan drie tegenover elkander staan, dan verliezen dientengevolge de volkrechtelijke verhoudingen tusschen de drie eenerzijds en de drie anderzijds reeds hierdoor niet weinig van hun scherpte, en dan komt deze veredeling van den internationalen omgang vanzelf aan geheel het volkenrecht, en zoo ook aan de andere Staten, ten goede. Dit brengt dan te weeg, dat allicht steeds meer een arbitrage aanvaard wordt, waar die anders vermoedelijk zou zijn afgewezen, en dat ter laatste instantie toch ook de alliantie-idee aan het veldwinnen van arbitrage, en hierdoor aan de pacificistische idealen bevorderlijk blijkt; iets, wat natuurlijk in veel sterker zin nog geldt van de *Federatie*, een geheel anderen vorm van het saamgaan van meerdere Staten dan de *Alliantie*, en die er toch in strekking niet zoo sterk van onderscheiden is.

§ 18. *De Federatie.*

Federatie was het vanzelf aangewezen stelsel, om, toen er nog bijna uitsluitend kleinere volkseenheden bestonden, uit de vele kleinere, één

machtigen Staat te doen opkomen. Motief hiertoe kon zijn de begeerte van een Vorst of van een Vorstelijk Huis, om zijn gebied uit te breiden, maar ook, geheel afgezien hiervan, het gevaar waaraan tal van kleinere Staten bloot stonden, om overrompeld en van hun zelfstandigheid beroofd te worden. Behoefte, om zijn kracht tot verweer te sterken, dreef er dan vanzelf toe, om liefst met genabuurde Staatjes, die aan gelijk gevaar bloot stonden, zich tot gemeenschappelijke verdediging aan een te sluiten. Ook kunnen de beide motieven gelijkelijk werken, zij 't al, dat de persoonlijke band, die tusschen twee Staten tot stand kwam, doordat over beide eenzelfde Vorst de kroon erlangde, op zich zelf het volle fédératief karakter nog miste. Ten volle toch is dat fédératief karakter dan eerst aanwezig, zoo tusschen beide Staten een verdrag van bondgenootschap tot stand kwam, en dit verdrag duurzaamheid verkreeg. Dan echter leidde dit ten slotte in den regel er toe, dat de bondgenootschappelijk verbonden Staatjes in steeds vaster aaneengeslotenheid opgingen en dit niet zelden in zoo sterken zin, dat men ten slotte, althans in het Buitenland, alleen nog met den allen saambindenden eenheidsstaat rekende en het staatskarakter van zijn saamstellende deelen steeds meer in vergetelheid geraakte. Schier alle Staten van Europa zijn langs dezen weg van halve Federatie, door wat men noemt „Personal-union" of van heele Federatie door verdrag opgekomen, evenals ons eigen land. Onze Provinciën begonnen met niet slechts autonoom, maar steeds meer onafhankelijk te zijn, en toen de Unie van Utrecht zeven van deze Provinciën bij verdrag saambond, vormde zich hierdoor een macht, die elken aanval van buiten zegevierend doorstaan heeft en waaruit sinds het einde der 18e eeuw de eenheidsstaat der Nederlanden is opgekomen. In Duitschland ging het op gelijke wijze toe. Na den val van het Heilige Römische Reich krioelde het op den Germaanschen bodem van staten, staatjes en steden, die sinds zich in positieve eenheid oplosten, iets wat in 1870 geleid heeft, tot de vorming wat nu het Duitsche keizerrijk is. Een rijk dat wel nog altoos ten deele een fédératief karakter draagt, maar toch steeds meer naar den eenheidsstaat op weg is, en tegenover het Buitenland reeds nu feitelijk als zoodanig staat en optreedt. Frankrijks eenheid is evenzoo deels door de Personal-Union, deels door Federatie saamgegroeid. Oostenrijk verkeert nog steeds in een toestand van vervorming. Italië herwon eerst

onder Cavour zijn eenheid. Spanje is op gelijke wijze reeds in de 16e eeuw uit een veelheid van Staten tot eenheid geraakt. Engeland en Schotland kwamen eerst in 1707 tot eenheid en met Ierland kwam de eenheid nog eerst ongeveer een eeuw later tot stand, terwijl de Home-Rule thans de eenheidsband weer losser gaat maken, ja zelfs in heel het Britsche Rijk de federatie-idee weer doet veld winnen. Rusland is op gelijke wijze eerst uit een verwarrende veelheid tot eenheid gekomen. Tot op zekere hoogte is hetzelfde op de Scandinavische Rijken toepasselijk. Als regel gaat 't dan ook door, dat met name de landen der Groote Mogendheden saamgesteld zijn uit wat in het verleden een tal van kleine Staten was, die door verovering, door personal Union of door Federatie in een grootere eenheid saamgeregen of saamgesmolten zijn. Vooral het monarchisch beginsel werkte deze opsmelting van vele kleine in één grooteren Staat in de hand en wel toont Amerika, dat, waar de republikijnsche idee heerscht, de federatie-idee langer stand houdt, maar evenzoo, dat ze de federatie steeds meer tot schijn verlaagt.

§ 19. *De Federatie in Amerika en Zwitserland.*

Mexico, Argentinië, Brazilië en Venezuela volgden in dit opzicht slechts de Unie der Vereenigde Staten. Mexico is saamgesteld uit 27 vroeger autonoome Staten, die in 1857 schier in eenheid versmolten. Argentinië had en heeft ten deele nog 14 Staten, die 25 September 1860 te Sancta Fé hun Staatseenheid proclameerden. Brazilië bestaat uit 20 geconfedereerde Staten, die zich evenzoo in 1891 tot Bondstaat saamvoegden. Venezuela's thans geldende confederatie dagteekent pas van 27 April 1904. Al was dan ook het proces in Amerika in het oogloopend verschillend van dat in Europa, zoodat in Europa de vele kleine Staten ten slotte schier geheel in één machtige eenheid werden opgelost, terwijl in Amerika de federatie-idee formeel stand hield, toch was in zooverre de uitkomst in beide werelddeelen één, dat in het volkenrecht met de onderdeelen van een Bondsstaat door het Buitenland zoo goed als ganschelijk niet meer gerekend wordt en de oorspronkelijke beteekenis van *Staat* in de saamstellende deelen steeds meer te loor gaat.

Buiten de Vereenigde Staten denkt niemand er meer aan, met Michigan of Iowa, met New-Yersey of Maine als zelfstandige Staten te rekenen. Ze gelden in de schatting van het Buitenland niet anders dan als *provinciën* van de Vereenigde Staten. Zelfs kan gezegd, dat in het Europeesche Zwitserland de oorspronkelijke gedachte van de Federatie zich nog het nadrukkelijkst gehandhaafd heeft. Artikel 9 toch van de Constitution Fédérale van 29 Mei 1874 bepaalde: „Exceptionellement les cantons conservent le droit de conclure avec les Etats étrangers, des traités sur des objets concernant l'économie publique, les rapports de voisinage et le police; néamoins ces traités ne doivent rien contenir de contraire à la Confédération et aux droits d'autres cantons"; doch altoos zoo, dat artikel 10 voorschrijft, hoe zulke onderhandelingen van een canton met een vreemde Mogendheid nooit anders dan *door den Conseil Fédéral* mag geschieden. Alleen met de grensambtenaren van een ander land kan het bestuur van een canton correspondentie onderhouden. Het is dus een zeer beperkt recht, dat aan de cantons gelaten is, maar met dit al is hier althans nog een zwak spoor van de vroegere vrijheid van beweging ten opzichte van het buitenland overgebleven. Juist echter het feit, dat zelfs iets van dien aard in schier alle andere Bondsstaten aan de saamstellende deelen van den Bond op 't strengste verboden is, toont op onweerlegbare wijze, hoe in die saamstellende deelen van den grooten Bond steeds meer het begrip van Staatszelfstandigheid te loor gaat en zich in weinig anders dan in de verhouding der provinciale bestuursidee oplost. Het is juist, dat al zulke Staatjes in den Staat nooit anders dan eigener beweging en bij verdrag deze *capitis diminutio* van hun bewind toegaven, doch alleen, bij aldien zulk verdrag òf een bepaalden duur van tijd aanwees, òf een beding van tot wederopzeggings toe inhield, kon gezegd, dat zulk een verdrag het zelfstandige karakter van den Staat ongedeerd liet. Strekt daarentegen zulk een verdrag, om voor altoos en zonder recht tot wederopzegging, zulk een Staat onder het bestuur van den Bondsstaat te plaatsen, dan komt dit feitelijk op zelfmoord neder, en kan alleen toegegeven, dat de autonomie der saamstellende deelen van zulk een Bondsstaat krachtiger dan elders gehandhaafd is. Het volle Staatsbegrip kan nooit meer gelden, zoodra er op aarde, van rechtswege een macht boven zulk een Staat erkend wordt. Hiermede valt de Souvereiniteit en dan baat het niet, of men

al, gelijk de Zwitsersche Constitutie in artikel 3 schrijft: „Les cantons sont souverains.” Onmiddellijk toch volgt er dan: „en tant que leur souverainité n'est pas limitée par la Constitution fédérale.” Een gelimiteerde souvereiniteit toch, die noch voor een tijd, noch opzegbaar is, is een contradictio in terminis. De toestand treedt dan in, dat het wel een Staat in den echten zin des woords *geweest* is, maar dat men door eigen toedoen deze conditie in een van gedeeltelijke autonomie gewijzigd heeft. Het hoogste oppergezag, in welks ongebondenheid het karakter van den Staat ligt, gaf men dan prijs. We leggen hierop nadruk, omdat hierdoor opnieuw onze overtuiging bevestigd wordt, dat een Staat geen eigen wezen bezit, maar slechts 't begrip is van een abnormaal ingetreden toestand.

§ 20. *Statenbond en Bondsstaat.*

Vooral de Duitsche leeraars in het Volkenrecht komen met het oog op Duitschland zelf bij de bespreking van dit vraagstuk steeds meer in gedrang. Zelfs is hier onderscheid te constateeren tusschen de voorstelling van de Noord-Duitsche, Zuid-Duitsche en Oostenrijksche geleerden. De hoogleeraar Dr. Jul. Hatscheck in Posen, nam b.v. zijn toevlucht tot drie soorten van „Staatsverbindungen.” Hij schrijft toch in zijn „*Allgemeines Staatsrecht*” Leipzig 1909 op bladz. 9: „Wir werden demnach in folgenden Staatsverbindungen unterscheiden, wo der eine der verbindenden Teile noch nicht Staat, sondern werdende Staat, *Staatsfragment* ist; ferner solche, wo der eine Teil zwar Staat, aber gegenüber dem andern Teil nicht gleichwertig erscheint; schlieszlich solche, wo beide Teile *pares* sind, d. i. Staat auf gleicher Stufe.” Dit zonderlinge denkbeeld van Staatsfragment past Hatscheck dan met name toe op het Afrikaansche Hinterland, waarover tusschen Engeland en Duitschland vroeger onderhandelingen plaats grepen, maar ieder voelt toch, hoe er in de verste verte van geen „Staatsverbindung” sprake kan zijn, als het Hinterland niets hoegenaamd van het verdrag afweet. Wat over het *Hinterland* bepaald werd, was geen verbinding tusschen den Staat Engeland en het Staatsfragment Hinterland, maar een verdrag tusschen Engeland en Duitschland, om bij beider veroveringszucht conflicten te vermijden. Hier was van geen verbinding met, maar alleen van

een op geen enkel recht gegronde beschikking over het Hinterland sprake, en door daarbij van „Staatsfragment" te spreken, werd al aanstonds het geheele Staatsbegrip vervalscht. Het Staatsbegrip eischt nu eenmaal onvoorwaardelijk een eigen bevolking op eigen erve, onder de hoogheid van een overheid, die geen andere macht boven zich heeft, dan God. Zulk een Overheid kan afstand doen van zekere souvereiniteitsrechten, mits tijdelijk, of met recht van opzegging. Maar er is geen Staat, dus ook geen Staatsverbinding, zoo er geen vrij volk op eigen erf onder een Overheid, zonder macht boven haar, is, en een Staat, die er zelf toe overgaat, om voor altoos en zonder recht van opzegging, zich aan een met anderen saam ingestelde macht te onderwerpen, houdt op ten volle Staat te zijn.

Eertijds zag men dit dan ook in, en beproefde daarom, of het niet mogelijk zou zijn, de eenheid van een *Bondsstaat* te mijden en zich als vrije Staten in Bond met elkander te vereenigen en alzoo een *Statenbond* in het leven te roepen. Ook ons land heeft dit beproefd. Onze zeven Provinciën zagen van meet af zeer scherp toe, dat aan haar onafhankelijkheid en recht van zelfbeschikking niet getornd werd. Elke provincie zond zijn afgevaardigden naar den Haag, om met de gedelegeerden van de zes andere Provinciën te beraadslagen en te besluiten. Deze besluiten waren echter gebonden aan de uitspraak van den lastgever dezer gezanten. Kwam er iets voor, waarover de zendende provincie of stad nog geen conclusie genomen had, dan ging de zaak naar den zender terug en werd de gewenschte last opnieuw aan het reeds gelaste toegevoegd. En juist zooals het in de Generale Staten ging, ging 't evenzoo toe in de Staten der Provinciën. Ook deze waren aan lastgeving gebonden. Vandaar, dat feitelijk de beslissing aan de steden hing, die vooral in Holland en in Zeeland verre de overmacht bezaten. Amsterdam alleen heeft meer dan eens den doorslag gegeven. Zelfs met buitenlandsche mogendheden kon men onderhandelen. En wel was het legerbevel één, maar toch ook weer gebonden aan de Gecommitteerden te velde. Had dan ook destijds ons land geen staatslieden van eerste orde bezeten, die wisten door te zetten, wat onmogelijk scheen, zoo zou de losse saambinding der zeven Provinciën het opbloeien van onze macht als wereldmacht van meet af hebben belet. De Staatsbond miste de zoo noodige eenheid van actie, en wat ons redde, was alleen het feit, dat de eerste

Stadhouders door persoonlijke energie en vastberadenheid deze leemte wisten aan te vullen, maar gezond kon de toestand onder zoo gebrekkig régime toch nimmer worden. En hieruit verklaart het zich dan ook, dat, toen de andere mogendheden op onze grenzen steeds in macht aanwiessen, toen bij ons de weelde de spieren van eigen veerkracht verslapte, en toen niet alleen onze staatslieden, maar ook onze stadhouders in persoonlijke beteekenis daalden, toen het staatsverband aldoor zwakker werd, toen de innerlijke verscheuring van het volk reeds het bangste voorspelde, en toen de geest der vaderen almeer week voor de revolutionaire denkbeelden uit Frankrijk, dat toen de gebrekkige vorm van onzen Staatsbond ten leste wel in duigen moest vallen, en in 1795 bezweek. Vooral de eisch der gelijkheid, om zich tegen elk besluit met meerderheid van stemmen te verzetten, en steeds eenparigheid van gevoelen als regel te stellen, had van meet af aan den band, die de zeven Provinciën saambond, de noodige spankracht ontnomen. Bijna evenzoo liep het in Zwitserland. Hier dagteekende de Fédératie reeds van de 13e eeuw, om in 1798 in den eenheidsstaat van de Helvetische Republiek op te gaan. Daar hier echter geen Vorstenhuis op den voorgrond trad, dat in de liefde des volks kracht vond, de ligging van het land veiliger was, en de geographische gesteldheid als vanzelf splitsing maakte, heeft Napoleon hier reeds in 1803 de cantonale autonomie hersteld. Toch kon ook hier de vroegere toestand niet meer geheel herleven, en gelijk we boven zagen, is wel de *naam* van „Souvereine Staten" voor de Cantons in de Constitutie nog gebleven, maar onder zoodanige beperking, dat toch ook hier de oude Statenbond overging in een Bondsstaat, aan welks Constitutie Zwitserland het dankt, dat eenerzijds de saamstellende deelen in zeer groote mate autonomie genieten en toch anderzijds de eenheid in diplomatie en leger naar vollen eisch tot uiting komt.

§ 21. *De United States.*

In de Vereenigde Staten van Amerika ziet men gelijk verloop. Ook daar begon men met niet alleen de autonomie, maar wel wezenlijk ook de Souvereiniteit der enkele Staten scherp op den voorgrond te

stellen. Het sterkst vindt men dit uitgedrukt in de inleiding op de Constitutie der Zuider-Staten, die zich, ter oorzake van het slavernijprobleem, in 1861 van de Unie afscheidden. Daarin toch stond bijna geheel in den geest van wat oorspronkelijk bij den opstand tegen Engeland den toon aangaf: „We, the people of the Confederate States, each State acting in his Souvereign and independent character in order to form a permanent Federal Government, establish justice, insure domestic tranquility and secure the blessings of liberty to ourselves and our posterity, invoking the favor and guidance of the Almighty God — do ordain and establish this constitution for the Confederate States of America." Op geheel dezelfde lijn bewoog men zich in de 18e eeuw bij zijn organisatie tegenover Engeland. Elke Staat souverein. Deze souvereine Staat niet anders dan door zijn vrije keus in bond gegaan. In den Raad van dezen Bond elke Staat gelijk stemrecht. En voor elk besluit de eenparigheid van alle stemmen vereischte. Alleen voor het leger maakte men bepalingen, die allen bonden. Anders ware geen krachtdadig verzet tegen Engeland mogelijk geweest. Ons land van vóór 1795 werd toen in Amerika nagevolgd. Ten deele ook Zwitserland. Maar toch vooral aan ons voorbeeld spiegelde men zich. Voor het zeer ernstig karakter van de bezwaren waarover wij struikelden, was men ten deele blind. Men kende onze historie wel en wist, op wat moelijkheden wij gestuit waren. Doch hier stond tegenover, dat 't kleine Holland dan toch feitelijk bijna twee eeuwen lang een wereldpositie had ingenomen. Daarom waagde men het er op, en vooral Rock Island stond stijf op zijn stuk. Zoo kreeg men dan een Statenbond, die op 16 November 1777 te Philadelphia tusschen New Hampshire, Massashussets, Rhode Island, Connecticut, New-York, New-Jersey, Pensylvanië, Delaware, Maryland, Virginië, Zuid- en Noord Carolina en Georgia gesloten werd, nadat reeds op 4 Juli 1776 alle afgevaardigden van deze Engelsche koloniën zich van de Regeering van Groot-Brittanje hadden losgemaakt. Het zou dan nu een *onopzegbare*, altoosdurende bond tusschen deze dertien Staten zijn. In Maart 1781 werd de Bondsacte van deze Staten, het stuk met de *Articles of Confederation* geratificeerd. En zoo meende men, er te zijn. Reeds terstond echter namen de moeilijkheden in den krijg tegen Engeland zoo hand over hand toe, dat men al aanstonds begreep, er zoo niet te kunnen komen. De gedeeldheid van

inzicht, die zich telkens voordeed, kwam aan Groot-Brittanje ten goede, en deed de hoop op welslagen duchtig dalen. Daarop besloot men, een Convent van deze Staten te houden, om opnieuw den Bond te regelen, en daarvoor kwam men op 25 Mei 1787, evenzoo te Philadelphia, saam. En wel waren de afgevaardigden ook voor dit Convent gelast, en velen onder voorbehoud, dat ze van dezen hun medegegeven last niet mochten afwijken, maar de dertien mannen, die bijeen waren, kwamen toch reeds spoedig tot het inzicht, dat ze zich niet onvoorwaardelijk aan dezen last binden mochten noch konden, of hun zaak ware hopeloos verloren. Al spoedig kwamen ze dan ook tot het besluit, om, in geheele afwijking van hun lastbrief, den bond van Staten in één Bondsstaat te moeten omgieten. Op 17 September kwam het concept hiervoor gereed en werd aanstonds door de afgevaardigden onderteekend. Doch nu moest het stuk naar de afzonderlijke Staten verzonden worden, om te zien, of deze bij meerderheid bereid waren, op dezen grondslag zich te verbinden, en zulks onder de bepaling, dat de toetreding van negen Staten tot stichting van den Bond voldoende zou zijn. Alzoo van meet af de uitbanning van de booze bepaling van eenparigheid van stemmen. Reeds op 13 September 1788 ging de Confederatie dan ook door, daar toen reeds elf Staten zich gewonnen hadden gegeven. Ten slotte traden ook de overige toe, zoodat op 21 November 1789 geheel het plan zijn beslag kreeg. Ook de naam van den Bond werd toen vastgesteld. Artikel I toch verklaarde: „The stile of this Confederation shall be *the United States*".

Juist nu echter drong zich de vraag naar voren, of de deelen van den Bondsstaat zelf nog Souvereiniteit bezaten. Bornhak in zijn *Allgemeine Staatslehre* p. 257 merkt op: „Seit die Aufforderung ein zwischen Bundesstaat und Einzelstaat geteilte Souvereinität als logisch unmöglich preis gegeben ist, spricht man dem Bundesstaat gewöhnlich die Souverainität zu und erklärt den Einzelstaat für nicht souveraines Staatswesen", en spreekt voorts als zijn gevoelen uit, dat de souvereiniteit welbezien, noch in den Bondsstaat, noch in de enkele staten van den Bond rust, maar in het volk van alle Staten saam, dus hier in the people of the United States of America. Bornhak, en wie met hem zich in deze richting bewegen, verzetten zich dan ook tegen de theorie van de Tocqueville en Waitz. Tot in het midden der vorige eeuw slingerde de publieke opinie in Amerika tusschen de beide voor-

stellingen. Webster, *Works* III p. 464 ed. 1851 schreef, dat er voor de enkele Staten van een Souvereiniteit geen sprake meer kon zijn: „I maintain . . . that the Constitution of the United States is not a Confederacy or compact between the people of several States in their sovereign capacities, but a government people, formed on the adoption of the people, and creating direct relation between itself and the individuals". Juist dus, wat Bornhak opmerkte. Hiertegen echter stelde de Tocqueville in zijn *La Démocratie en Amérique*, Paris 1835 I p. 244, dat de Bondsstaat een onvolkomen, nationale regeering was en dat in zulk een Bond de geheel nieuwe Staatsgedachte belichaamd werd, dat een verzameling van volken voor zekere gemeenschappelijke belangen één volk vormen kan, maar dat tegelijk, als zelf souverein, alle overige belangen bondgenootschappelijk verbonden bleven. „On découvre ensemble", zoo liet hij zich uit, „une forme de société dans laquelle plusieurs peuples se fondent réellement en un seul, quant à certains intérêts convenus, et restent séparés et seulement confédérés pour tous les autres." In haar eigen sfeer oefende dan de regeering van den Bondsstaat wel terdege rechtstreeksch gezag uit over de enkele burgers, maar voor het overige regeerde dan elk individueel bewind in den fédéralen Staat, aan welk hoofd het stond. Waitz heeft in zijn *Grundzüge der Politik*, Kiel 1862 p. 155 v.v. dit nieuwe denkbeeld toen nog nauwkeuriger uitgewerkt en kwam zoodoende tot deze drie stellingen: 1⁰ het geheele staatsleven is in een Bondsstaat gedeeld, tusschen den Bondsstaat en de enkele Staten. In eigen sfeer is elke Staat van dezen Bond souverein; 2⁰ de centrale en de separate machten zijn beide volstrekt onafhankelijk van elkaar; 3⁰ de staatsfuncties moeten tusschen het centrale en separate bewind scherp gedeeld zijn; en 4⁰ de zelfstandigheid van beide gouvernementen wordt gewaarborgd door beider rechtstreekschen band met het volk. Ook Burgess in zijn *Political Science and Constitutional law* I p. 4 houdt nog aan de Souvereiniteit der enkele Staten vast. En waar anderen toegeven, dat toch eigenlijk de Souvereiniteit der enkele Staten wegviel, houdt zelfs Foster, in zijn *Commentaries on the constitution of the United States* 1896 I p. 274 v. nog altoos vol: „In other respects each State has full and complete jurisdiction and all the *attributes of Sovereignity* over every thing and person within his borders." Thans begint men ook aan de overzijde van den Oceaan

meer en meer toe te geven, dat het begrip van Souvereiniteit zulk een splitsing en afwijking toch niet toelaat, en de indruk wordt dan ook steeds meer algemeen, dat elke poging om in den Souvereinen Bondsstaat tegelijk de Souvereiniteit der enkele Staten van den Bond vast te houden, op teleurstelling moet uitloopen. Wat overblijft, is zekere autonomie, en nu kan men deze autonomie wel als „souvereiniteit in eigen kring" qualificeeren, gelijk elk vader, zoo men wil, souverein is in eigen huis, en elk schipper beleed: „Ik schipper, naast God, schipper op mijn schip," maar toch staat dit dáárom niet gelijk, omdat bij de saamstellende deelen van den Bondsstaat sprake is, niet van huiselijke, of particuliere souvereiniteit op eigen terrein, maar van een Souvereiniteit dragende *gouvernementeel* karakter. En deze nu kan niet gesplitst om tweeledig op te treden. Alle politieke Souvereiniteit is naar haar aard één, juist, wijl ze geen tusschenmacht tusschen zich en God toelaat. Toegegeven moet, dat de Bondsstaat niet uit zich zelf tot stand komt, en niet gevolg van den dwang van een veroveraar is, maar dat hij opkomt uit de vrije wilsdaad van volksgroepen, die, eer ze in den Bondsstaat overgingen, wel ter dege Souverein waren. Het is dus volkomen juist, dat zulke eerst Souvereine Staten alleen uit eigen wilskeuze en bij verdrag in den nieuwen toestand zijn overgegaan. Zacharia had in zijn *Vierzig Bücher vom Staate*, Heidelberg 1841, deel V, 152 v.v. wel ingang zoeken te geven aan de gedachte, alsof de vastigheid van een Bondsstaat alleen in de Constitutie van elk der verbonden Staten was te zoeken, maar Jellinek in zijn: *Staatsverbindungen* p. 197 v.v. heeft dit beweren geheel omvergeworpen, en hield den eisch vol, dat een verdrag onmisbaar was, ook al moest erkend, dat 't soms uitbleef. De Bondsstaat kan niet anders zijn, dan een product van de vrije wilsuiting van onderscheidene, eerst Souvereine Staten, doch even vast staat, dat zoodra de Bondsstaat „auf ewigen Dauer" gelijk het dan heet, tot stand is gekomen, de politieke Souvereiniteit van de zich oplossende Staten wegvalt en zulks wel door eigen toedoen. Zelfbeperking uit vrije beschikking komt, bij wie eerst zich volstrekt vrij wist en geen macht boven zich erkende, keer op keer voor. Denk slechts aan het huwelijk. Het bijzondere is hier maar, dat zulk een binding door vrijen wil bij een Bondsstaat *voor altoosdurend* is aangegaan, zoodat ze rechtens onopzegbaar is. Slechts merkt Bornhak o.l. p. 297 hierbij op, dat al is „die Lösung der

Bonden durch einseitige Aufkündigung des Bundes ausgeschlossen" toch zelfbehoud hiertoe noodzaken kan. „Höher" zegt hij, „als alle völkerrechtlichen verpflichtungen stehen dem Staate seine eigene Lebensbedingungen. Sobald sein politisches Bestehen gefährdet ist, hat noch jeder lebensfähige Staat dessen Warung allem anderen, insbesonders der Erfüllung seiner Rechtsverbindenissen untergeordnet." Dit is dan, zegt hij, wel breuke van het Recht, maar toch is het een uitvloeisel van de eens bezeten Souvereiniteit. En zoo komt Macchiavelli's theorie ook hier door de reten gluren. Wie vooruit weet, dat zich straks de onmogelijkheid kan voordoen, om zijn verbintenis na te blijven leven, moet zulk een verbintenis niet zonder recht van wederopzegging aangaan. En ligt het nu in den aard der zaak, dat bij een Statenbond van opzegging geen sprake kan zijn, dan moet, wie er eenmaal is ingegaan, er in blijven, of van meet af weigeren, toe te treden. Zoodra vaststaat, dat de Bond ook rechtstreeksch gezag zal uitoefenen over de inwoners van een zich aansluitenden Staat, is de Souvereiniteit van dien toetredenden Staat prijsgegeven. *Tweeerlei* politieke souvereiniteit voor een zelfde massa individuën *kan* niet bestaan. Met name ten opzichte van de Vereenigde Staten moest dit uiterst belangrijke punt hier nader toegelicht, omdat de aansluiting aan wat ons verleden ten beste gaf, zoo veelzijdig op Amerika heeft ingewerkt. De Unie van Utrecht was voor Amerika's vrijheidsvoorslag het voorspel, gelijk Douglas Camphell in zijn *The Puritan in Holland, England and America* I p. 234 erkent. De Unie van Utrecht heeft aan Somers tot model gediend voor de *Declaration* of *Rights*, waarin Engeland met Jacob II brak. Zie Rogers *Story of Holland* p. 107. En feitelijk greep hetzelfde plaats, toen Amerika tegenover Engeland optrad. Het was vooral de aangrijpende vrome betuiging in den aanhef, die beide malen aangreep. Ieder mensch toch wist, dat een vorst door God is aangesteld, om in liefde voor zijn volk te zorgen, zooals een herder gehouden is, te zorgen voor zijn schapen. Het was, zooals Franklin het betuigde: „In the love of liberty and bravery in defence of it, Holland has been our great example." Ook James Bryce, in zijn *The American Commonwealth*, 1888 I p. 28 brengt in de noot dit punt ter sprake. Steeds werd naar Holland, en voorts ook naar Zwitserland verwezen, maar de fout van óns stelsel werd gemeden. Washington kwam er, zelfs toen de vrede met Engeland te

Parijs gesloten was, voor uit, dat 't eerst ingevoerde en ons nagevolgde stelsel was *worse than anarchy.* Vooral echter zij er nadruk op gelegd, dat, al brak men toen met ons onhoudbaar gebleken voorbeeld, toch steeds de vrome toon van onze vaderen werd nagevolgd. In art. XIII van de Confederation-act staat 't zoo ernstig: „as whereas it has pleased the great Governor of the World, to incline the hearts of the legislators, we respectively represent in Congres to approve of and to authorise us to ratify the said articles of Confederation," juist, zooals 't in de verklaring, waarop we vroeger reeds wezen heet: „As the Lord has given us the power to choose our own magistrates"; betuigingen, dáárom van zooveel waarde, omdat onder Jefferson's invloed de geest van de Fransche Revolutie ook destijds reeds in een deel van de Amerikaansche bevolking doordrong, een geest die alle steunen op de leidingen Gods uitsloot. Zij 't nu al, dat Campbell en ook Bancroft ten deze iets overdreven, toch blijkt ook uit Dr. E. M. Byengton's *The Puritan in England and New-England,* London, 1896 p. 53, 99 en 109, dat men zelfs van Engelsche zijde Hollands invloed ten deze erkennen moet. Drysdale in zijn *History of the Presbyterians in England,* London 1889, komt er zelfs voor uit, dat *the Dutch* Presbyterian church (in Holland) was the first National establishment to avow, in authoritative documents, and act upon tolerant principles in religion, and it was ever ready, to welcome and protect the persecuted refugees of other countries, on the principle that errors in faith and conscience are not punishable by the civil magistrate, if in their very nature, they are not destructive of social order." En dan voegt hij er bij: „We may not forget, that it was on the hospitable shore of Presbyterian Holland, and on the bosom of her Church, that the early English Puritans first had experience of the worth of their principle and learned to respect it as both safe and practicable." Nader beroept hij zich dan voor de feiten op Dr. William Steven's *History of the Scottish Church,* Rotterdam 1832. We mogen er trotsch op zijn en hebben er voor te danken, dat het groote beginsel van vrijheid op religieus terrein, en op grond hiervan ook in het politieke, als uitgangspunt van een gezonde, democratische volksontwikkeling in ons Nederland het eerst aansloeg, en dat in Nederland dit uitnemend resultaat vrucht was van onze Calvinistische ontwikkeling. Dat het Calvinisme van destijds soms nog andere uitingen liet vernemen, wordt

daarom niet ontkend. De overgang van een Staatsreligie tot een vrije geloofsreligie wordt niet dan uiterst langzaam volbracht, maar er blijkt dan toch uit de historie, dat alleen en eeniglijk in Nederland, dank zij zijn verleden, zulk een onuitroeibaren drang naar persoonlijke vrijheid, ook op politiek gebied, zich ontwikkeld had, dat hier het eerst en wel onder den invloed van het Calvinisme, dit heilig beginsel van vrijheid ook op kerkelijk erf kon worden toegepast. Daarbij nu te weten, hoe van ons uit dit groote beginsel van religie-vrijheid in Calvinistischen zin naar Amerika overging en daar oorsprong gaf aan de machtige religieuze vrijheidsbegrippen, mits steeds vervuld van eerbied voor het hoog bewind van een almachtig God, toont, wat zegen er van ons voor Amerika en van Amerika in heel de nieuwe wereld uitging, en wat zedelijke nationale verplichting daarom op ons rust, om dit democratische beginsel in Calvinistisch-historischen geest, als een kleinood ook voor de toekomst in waarde te houden. Zij, die hiervoor niet voelen, of, erger nog, er tegen ingaan, missen den eeretitel van historische schatbewaarders, en terwijl de vreemdeling, en niet 't minst, de Amerikaan, zich met onzen alouden schat verrijkt heeft, pogen dezulken de perelen van ons verleden uit te ruilen voor wat de vreemdeling ons, vooral uit Parijs, in onecht, gekunsteld sieraad opdrong.

§ 22. *Het Staatsbegrip in enkele Koloniën.*

Nog een laatste categorie in het Verband tusschen Staat en Staat ligt in niet weinig koloniën. Het koloniale vraagstuk, meer bepaaldelijk in zijn historische beduidenis, en in zijn beteekenis ook voor de toekomst van ons eigen land, kan eerst in het tweede deel van dit werk ter sprake komen. Voor wat de onderlinge verhouding tusschen Staat en Staat betreft, komt slechts een deel der kolonisatie in aanmerking. Verreweg de meeste koloniën vallen alzoo buiten deze rubriek. Slechts zoodanige koloniën komen hier in aanmerking, die 't zij oorspronkelijk Staten waren, 't zij op 't als Staat zelfstandig worden aansturen. Reeds wezen we op Djogja Karta en Soerakarta als gewone zelfstandige Staten, die nog ten deele de trekken van het vroegere Staatsbeeld behielden en zoo omgekeerd op Canada, de Kaap, enz. die reeds lang zelfstandige Staten geworden waren, en, springt vroeg of laat de band van het Britsche

Rijk, nog altoos blijken zullen, het te zijn. Het motief, dat in den loop der historie telkens weer tot kolonisatie op groote schaal geleid heeft, teekent zich telkens opnieuw in de feiten af. De kolonisatie komt van de zee en van den toegang, die, dank zij de zee, aan elk kustland tot overzeesche landstreken gegeven is. Wel is het op zich zelf niet ondenkbaar, dat kolonisatie in een naburige landstreek ook op het vaste land beproefd wordt, maar dit is hooge uitzondering en leidt nooit anders, dan tot kolonisatie in naam. Men ziet het aan Rusland. Naast het eigenlijke Rusland lag een gebied in Azië open, dat, meest door nomaden dun bevolkt, locaal geen eigen macht ontwikkelde. Een stroom van Hunnen en Mongolen mogen uit deze gewesten over Europa en Klein-Azië, ja, tot in Syrië, uitgevloeid zijn, maar gelijk het oudtijds met de Parthen en Scythen stond, zoo bleef het ook later, tot consolidatie kwam deze streek, die tusschen Rusland en China ligt, niet. Dit nu bood aan Rusland de schoone kans, om dit onmetelijk gebied steeds meer onder zijn scepter te brengen en zijn macht uit Siberië tot aan Wladi Wlostock uit te breiden. De poging, om zich ook in Mandschoerije tot aan Port-Arthur vast te leggen, is zeer zeker door den jongsten oorlog met Japan mislukt, maar het gebied van de Ural tot aan Wladi Wlostock bleef dan toch Russisch en Rusland beschikt hierdoor op zijn Oostergrens over een kolonie, die haar wederga zoekt. Juist echter doordien dit onmetelijk gewest vlak op de grens van Europeesch Rusland ligt, verloor het steeds meer zijn koloniaal karakter en werd 't, vooral na de uitbreiding van het spoorverkeer, almeer een integreerend deel van het éene Russische Rijk. Ook de groote vestingwerken van Merw in het Zuiden werden niet gebouwd als koloniale fortificatiën, maar ter verdediging van het Rijk. Zonder vrees voor tegenspraak mag dan ook beweerd, dat de idee zelve van kolonisatie door de zee is uitgelokt. Waar men ook woonde, stuitte men hetzij op zijn landgrenzen aan alle kant, hetzij op den Oceaan. Over de landgrenzen nu kon men niet verder. Daar lag een andere Staat, maar de vaart op de groote wateren was vrij en toen nu bij de verdere ontwikkeling van de scheepvaart, de kustvaart al spoedig uitdijde tot „groote vaart" en men van Azië uit door de Straat van Gibraltar in den Atlantische Oceaan uitkwam, lag een geheele wereld open, die bezocht kon worden, waarmede relaties konden worden aangeknoopt en met wier schatten men zich kon pogen

te verrijken. Door de ontdekking van Amerika is in de 15e eeuw voor deze wereldvaart eerst haar groote levensvrijheid ontsloten, die ten slotte de koloniale idee in de nog hooger staande idee van de stichting van een nieuwe wereld deed opgaan. Tot aan dit tijdperk toe daarentegen bleef het eeuw na eeuw wat het van meet af geweest was. Kolonisatie was alle uitvaren over zee naar afgelegen oorden, streken of staten. Natuurlijk leidde gelijk motief tot soortgelijk resultaat ook in vroeger tijdperk zoo op de Oostkust van Azië, als op de nog niet ontdekte kust van Amerika en Australië. De sagen van de oorspronkelijke bewoners dezer werelddeelen verhalen er nog van. Dit echter valt geheel buiten het historische proces, dat ten slotte tot onze huidige menschelijke saamleving geleid heeft.

§ 23. *De Kolonisatie.*

De Kolonisatie, die in dit proces een eigen plaats inneemt, is eerst van de Pheniciërs en Grieken uitgegaan, en trok zich oorspronkelijk saam in de oude Wereldzee, met inbegrip van de Zwarte Zee en alzoo van wat nu Sebastopol heet tot Gibraltar. Tweeërlei was de beweegreden, die in dit Middellandsche-Zee-gebied tot kolonisatie prikkelde, bij de Pheniciërs handelszucht en bij de Grieken de neiging, om telkens nieuwe gemeenebesten uit de éene machtige republiek te doen opkomen. Met name op de Noordkust van Afrika hebben de Pheniciërs ook wel ten slotte zelfstandige Staten doen opkomen, maar hier was het hun niet om te doen. Wat zij stichtten waren handelskantoren, doch die handelskantoren vereischten militaire beveiliging, en om die militaire fortificatiën trok zich al spoedig een deel der bevolking uit den omtrek saam. Zoo ontstond met name Carthago. Hoofdmotief der Pheniciërs intusschen, toen ze van Tyrus en Sidon uitvoeren, was niet het stichten van nieuwe Staten, maar schier uitsluitend belustheid op winst. Azië was te dien tijde het land der industrie. Opgestapeld lagen de waren, die door de karavanen uit Perzië en Indië waren aangevoerd, in de Phenicische koopsteden gereed. De vraag was nu maar, hoe ze aan den man te brengen en in goud om te zetten; en met dit doel pakte men den Aziatischen schat over in zijn schepen en voer er op avontuur mee rond, aanvankelijk niet verder, dan de Straat van Gi-

braltar. Vooral ook op de Noord-Westkust van Afrika vond men toen gereede koopers. Dit leidde er van zelf toe, om vastere betrekkingen aan te knoopen, en zoo zijn de Phenicische koloniën in die streken uit den handel opgekomen. Van koloniseeren in eigenlijken zin was hoegenaamd geen sprake. De bevolking van Tyrus en Sidon was te klein, om landverhuizers te leveren. Het bleef vrachtvaart, en tot het stichten van volksplantingen leidde het niet. Alleen van de Joden kan gezegd, dat ze, na den ondergang van hun eigen volksstaat, zelfs met zekere voorliefde naar de kust van Noord-West Afrika togen, zoodat ze in Tunis, in Algiers en in Marokko nu nog altoos talrijk zijn. Ook, wat we ten onzent noemen „de Portugeesche Joden" zijn voor het meerendeel vluchtelingen, die eerst uit Afrika de wijk naar Portugal hadden genomen en toen het ook daar voor hen te onveilig werd, bescherming zochten in onze toenmalige Republiek. Nu nog wonen in Tunis 60.000, in Algiers 57.000 en in Marokko 150.000 Joden. Zie *The Jewish Yearbook* 1907, pag. 238. Saam alzoo bijna 270.000. Doch ook deze emigratie der Joden, na den ondergang van hun eigen Staat, kan niet aan kolonisatie-zucht worden toegeschreven. „Der wandernde Jude" moge in deze emigratie meegesproken hebben, toch bleef het nood, en niet vrije keuze, die de bannelingen er toe dwong, om elders een onderkomen te zoeken. Het mercantiele karakter van de Phenicische koloniale expedities onderging hierdoor geen wijziging.

§ 24. *De Kolonisatie der Grieken.*

Wel daarentegen kwam een geheel ander koloniaal bedoelen uit in de kolonisatie der Grieken. Immers, al sprak het van zelf, dat ook bij hen handelsbelang meesprak, het hoofdmotief van hun uittrekken naar elders was en bleef toch van geheel anderen aard. In de Grieken zat van meet af, wat later zich ook in de Boeren van Zuid-Afrika zoo sterk openbaarde, de zucht om „te trekken" d. w. z. niet te blijven, waar ze hun geboorteplaats hadden, maar in de wereld uit te gaan. Deze neiging werd gesterkt door hun politieke gedingen in de moederstad. Van een moederland kan men bij de Grieken in hun eerste periode nog niet spreken. Hoe scherp toch ook hun

nationaal, hellenistisch besef ontwikkeld was, politiek hielden ze vast aan het stedelijk instituut. Het ging hun niet om 't land, maar om Athene, Thebe, en Sparta. De patria droeg bij hen een locaal karakter. Nu waren deze Grieksche steden veelal een aggregaat. Van alle kant was men bijeen gekomen en was men samen gaan wonen. En hierdoor nu juist was het denkbeeld bij hen zoo sterk ontwikkeld, dat men zelf desgelijks kon doen, ook op zijn beurt elders zich als aggregaat kon bijeenvoegen, en zoo op gelijken voet en met gelijk recht als de moederstad, een filiaal van die moederstad kon stichten. Gaf nu de politiek in de moederstad aanleiding tot ontevredenheid, voelde men zich achtergesteld, en zag men geen kans, om thuis de rol te spelen, die begeerlijk scheen, welnu, dan trok men de stad uit, voer naar elders, maakte zich daar van een stuk land meester, stichtte daar zelf een eigen stad, en voelde zich dan in niets de mindere, maar in elk opzicht *de gelijke* van de bewoners der oude moederstad. Ook het toenemen der bevolking werkte daartoe mede. Maar ook afgezien van de overbevolking en de politieke conflicten, zat het toch, en dit was de hoofdzaak, vooral in de Ionische Grieken in, om „te trekken" en zelf stichter van Staten te worden. Zoo men wil, de ondernemingsgeest, maar dan toch minder mercantiel, dan ethnologisch. Van de eerste periode der kolonisatie af, toen ze, voor wat onze ethnologische ontwikkeling betreft, nog aan de oude Wereldzee gebonden waren, mag dan ook vastgesteld, dat deze kolonisatie niet anders, dan uit dit tweeërlei motief opkwam, en òf mercantiel van aard was, om zich schatten te vergaderen, òf een avontuurlijk karakter droeg en op 't „trekken" naar elders, om elders nieuwe steden te stichten, gemunt was. Van de aloude kolonisatie in Azië, Amerika en Australië weten we te weinig, om er over te kunnen oordeelen. Alleen kan gezegd, dat in het trekken van de autochtonen uit het hart van Azië tot naar de uiteinden van Amerika, en het zee-omspoelde werelddeel van Australië, niets anders sprak, dan de ordinantie van het Paradijs, die reeds aan Adam en Eva werd meegegeven (Gen. 1 : 28) „Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u en vervult de aarde en onderwerpt haar en hebt heerschappij!" Uit deze ordinantie Gods is de „trekzucht" opgekomen en nog steeds werkt die zucht door. In meer bijzonderen zin daarentegen wijst de historie uit, dat de kolonisatie, voorzoover die in de dagen van de oude Wereldzee van Phenicië en van de Grieken uit-

ging, op tweeledige prikkel dreef, eenerzijds op de zucht, om zich door handel schatten te vergaderen en anderzijds op de zucht om filialen uit de moederstad te doen voortkomen, en in die filialen bevrediging te vinden voor eigen politieke bemoeilust.

§ 25. *De Kolonisatie van Portugal en Spanje.*

Bij deze twee voegde zich echter in de 15e en 16e eeuw een derde motief, toen van Portugal uit de vaart om de Kaap begon en aan de overzijde van den Oceaan het nieuwe werelddeel ontdekt werd. Hierdoor toch kwam men ongezocht in aanraking met een gelijksoortigen staat van zaken, als men in 't eigen land bezat, maar van inférieure hoedanigheid, en dit zoowel in Azië, als in Amerika en straks ook in Australië, waar men niet slechts nomadenstammen en volksgroepen, maar Staten, evenals in Europa vond, Staten, zelfs veelal dichter bevolkt, dan in ons eigen werelddeel, en in die Staten stuitte men op volken met een eigen cultuur, die in beschaving vaak niet voor de cultuur van Europa onderdeden, en bovendien gevestigd in overrijke landen die vooral in Azië, in Oostersche weelde, ons eigen werelddeel verre te boven gingen. Toch kenmerkte zich van meet af zekere tegenstelling tusschen Azië en Amerika door een sterk sprekend onderscheid. Azië overbevolkt, Amerika zeer schaarsch. Azië in cultuur-ontwikkeling veel rijker en rijper. En vooral in Azië een drukkend klimaat, dat bij de Europeanen niet paste, en daarentegen in bijna in heel Amerika een klimaat, dat, het centrum alleen uitgezonderd, voor den emigrant uit Europa te dragen was. Gevolg hiervan was dat de oud-Phenicische trek, die weer opleefde, zich bij voorkeur op Azië wierp doch daarentegen de emigratiezucht op Amerika. Naar de nationaliteit gerekend openbaarde zich dit in dezer voege, dat vooral onder de Spanjaarden de oud-Grieksche zucht tot emigratie opkwam, zoodat van Spanje uit heel Zuid- en Midden Amerika gezocht werd, terwijl omgekeerd de mercantiele trek der Pheniciërs zich 't krachtigst bij de Nederlanders en straks ook in Engeland openbaarde. Dat later de Engelschen en ten deele ook de Nederlanden, zich eveneens op emigratie toelegden, weerlegt deze onderscheiding niet. Zulk een onderscheiding werkt nimmer met stipte nauwkeurigheid. Wij maakten ons zelfs een

tijdlang van forten in Brazilië meester, en Suriname herinnert nog aan onzen invloed in Zuid-Amerika, maar in het groot genomen gaat 't toch door, dat de Grieksche kolonisatie-zucht meer in Spanje, de mercantiele der Pheniciërs meer bij ons en in Engeland opleefde. Wel toch is in Noord-Amerika een machtige Engelsche kolonisatie ontstaan en is thans ook onze emigratie in Michigan en Illinois verre van onbeduidend, gelijk we ook aan de Kaap een zeer beteekenisvolle planting stichtten, maar voor Noord-Amerika was hier toch èn bij de Pelgrim Fathers in de 17e eeuw èn bij onze emigratie in 1840 het motief *de religieuze vervolging*, een motief dat nimmer met het émigratie-motief mag verward worden. Het derde motief nu, dat in de groote kolonisatie in de 15e, 16e en 17e eeuw opkwam, is het best als heerschzucht te bestempelen. Men vond Staten, die evenals onze eigen Staten, gouvernementeel terdege ingericht waren, en bij deze Staten stuitten we op verzet, toen we niet *toegang* vroegen, maar ons als nieuwe *heerschers* aandienden. Het insnijdende jaar 1354 gaf hierbij den doorslag. Dit jaar toch schonk ons de overmacht door de uitvinding van het buskruit en geen geordend leger welk ook, dat we in Azië of in Amerika aantroffen, was toen meer machtig, om ons te weerstaan. Rijk na rijk is toen door de Spanjaarden in Midden- en Zuid-Amerika opgebroken en in een Spaansche kolonie omgezet. Alleen Brazilië kwam aan Portugal en Guyana maakte exceptie door zijn grond en klimaat. Ook in Noord-Amerika werd al wat er politiek geordend gevonden werd, overhoop geworpen, en niet lang meer, of geheel de oude Statenbond van Amerika lag voor den grond en de emigranten uit Europa namen er de plaats der oorspronkelijke heerschers in. Wat geweest was en gebloeid had, verdween, en een geheel nieuwe wereld bloeide er op.

§ 26. *Kolonisatie in Azië.*

In Azië ging het zóó niet. Hier toch stuitte men op drie machtige Rijken. Op voor-Indië met den Groot-Mogol, op Japan met zijn Mikado en op China met zijn Keizer; en wat bovenal in Azië de zaak besliste, hier viel niet te denken aan een emigratie, die de oorspronkelijke bevolking vervangen moest. Vooreerst toch was de bevolking er zoo dicht en talrijk, dat ze niet te vervangen was, en

ten andere stond 't klimaat Zuiderop aan alle emigratie van eenige beteekenis in den weg. China en Japan heeft men daarom met rust gelaten. De worsteling in Voor-Indië nam Engeland op zich, en onze Oost-Indische Compagnie, die vóór alles op handel, en door dien handel op 't gâren van schatten doelde, liet politiek staan, wat stond, mits het zich maar niet in verzet verliep en slaagde er in, op dien weg van geduld en voorzichtigheid, allengs tot de feitelijke heerschappij, over heel den Archipel te geraken. Deze loop van zaken heeft er toen toe geleid, dat allengs, China en Japan uitgezonderd, schier alle staatsmachten er hun zelfstandigheid hebben ingeboet. Wat aan de inlandsche vorsten *kon* worden overgelaten, *liet* men hun verblijven. Op breede schaal zelfs werd hun autonomie geëerbiedigd. Van een hooger bedoelen, om de inlanders met onze hoogere cultuur te regeeren, gewaagde men zelfs niet. De missie, die men dreef, behield een zeer beperkt karakter. Veeleer alles gedoogde men en alles liet men toe, mits maar voldaan werd aan deze twee voorwaarden: 1e dat onze opperheerschappij ongeknakt bleef en 2e dat door onzen handel de schatten ons bleven toevloeien. Gevolg hiervan kon dan ook geen ander zijn, dan dat er van de oorspronkelijk, zelfstandige en onafhankelijke Staten, ten slotte niets anders dan een schaduwgestalte overbleef. Want al ging het alles dusgenaamd *op verdrag*, zoodat het den schijn kon hebben, alsof men nog altoos als onafhankelijk vorst met een Europeeschen Staat in onderhandeling en in contract trad, het wezen kon hieraan niet beantwoorden. De twee machtige Europeesche stroomingen van kolonisatie, die de ééne van Spanje, de andere met name van onze Oost-Indische Compagnie uitging, hebben èn in Amerika èn in Zuid-Azië aan het zelfstandig bestaan van deze Staten binnen korten tijd een eind gemaakt. En wel gaf dit keer op keer aanleiding tot verzet en opstand, maar steeds gelukte het aan Spanje en Portugal in Amerika en aan ons, zoowel als straks aan Engeland, om in Azië en Afrika den storm van nationaal verzet te bezweren. Het vrije, zelfstandige staatsleven, dat zoowel de Spanjaarden in Amerika, als wij en Engeland in Azië gevonden hadden, is kortweg te niet gedaan. Bij de botsing tusschen de twee Staatsformatiën, die wij zelve in Europa bezaten en daar vonden, is wat we er vonden ondergegaan en een koloniale overmacht van Europa is er gevestigd. Van het vierde, hooger motief, dat thans voor 't minst ten deele, begint te werken, en dat er op gericht is, om de

inlanders zelf tot hooger peil op te voeren en hen zoo te bekwamen om, vroeg of laat, hun zelfstandigheid te hernemen, viel destijds nog geen spoor te ontdekken. Wat men alleen wel plicht achtte, was de roeping, om het Evangelie ook onder de onderworpen volken uit te dragen, een roeping, aan welker naleving de Spanjaarden en Portugeezen veel trouwer waren, dan onze vaderen. Schier alle Spaansche kolonies, tot zelfs de Philippijnen toe, waren al spoedig gekerstend, terwijl omgekeerd, in Engelsch Voor-Indië en in onzen Archipel niet dan op zeer spaarzame wijze ernstige missie uitging. In de Buitenbezittingen, met name op Amboïna, vorderde men ongemeen, maar op Java liet men den Islam bijna ongestoord heerschen en als Nederland op zijn koloniaal verleden van drie eeuwen terug ziet, voegt zeer zeker zelfbeschuldiging en schuldbelijdenis. Gewin stond helaas steeds bij ons op den voorgrond, en aan zedelijke en Christelijke opvoeding van de inlanders is in den regel door onze Compagnie-magnaten ter nauwernood gedacht. Doch hierover nader in het tweede deel. Voor het onderwerp, dat ons hier bezig hield, volstaat het, indien maar duidelijk aan 't licht treedt, dat de Europeesche kolonisatie het vrije staatsleven niet gesterkt, maar veeleer verzwakt heeft en minder door hoog bedoelen, dan door winstbejag en heerschzucht geleid is.

§ 27. *De persoonlijke Unie.*

Overzien we thans de motieven, die tot het leggen van band tusschen Staat en Staat geleid hebben, in hun samenhang, dan moet 't toegejuicht, dat de Persoonlijke Unie geen veld won. Een band tusschen Staat en Staat, die uitsluitend gelegen is in de omstandigheid, dat eenzelfde Vorst de kroon van beide draagt, lag tusschen Nederland en Luxemburg, en is bij het afsterven van onzen laatsten Koning weggevallen, uit hoofde, dat in Luxemburg geen vrouw kon opvolgen. Deze bepaling is thans wel vervallen, maar gold destijds nog, zoodat toen niet onze Koningin, maar een Groothertog uit den Roomsch-Katholieken tak van het stamhuis van Nassau optrad. Vraagt men zich nu af, of deze Persoonlijke Unie, 't zij voor Nederland, 't zij voor Luxemburg, een tastbaar voordeel heeft opgeleverd, zoo kan op deze vraag niet wel in bevestigenden zin worden geantwoord. Voor Nederland

sproot er geen enkel voordeel uit, eer zelfs groot gevaar uit voort, toen 't weinig gescheeld had, of ook wij waren, ter oorzake van Luxemburg, in oorlog geraakt. En wat Luxemburg zelf betreft, behoeft 't wel geen betoog, dat onze Koning, die er niet resideeren kon, weinig voor Luxemburg geweest is en de regeering van 't land bijna geheel aan het Luxemburgsch kabinet moest overlaten. Er hangt voor een land en volk van de goede zorgen van zijn Vorst te veel af, dan dat 't anders dan schade zou kunnen opleveren, zoo de Vorst feitelijk slechts nominaal regeert, en zich niet dan uiterst weinig aan zijn volk kan laten gelegen liggen. In Luxemburg is dan ook aanstonds na de inhuldiging van den Groothertog uit het Huis van Nassau, die *alleen* over Luxemburg regeeren zou, een voor het volk veel meer gewenschte toestand ingetreden, en de Prinses van Nassau, die thans de kroon draagt, wordt daardoor geestdriftig door haar volk toegejuicht. Het afsterven der Persoonlijke Unie is hier geen verlies, maar winste geweest. Wat Finland betreft, leidde de Persoonlijke Unie met Rusland evenmin tot gewenscht resultaat, en zou het een uitkomst geweest zijn, indien ook hier de band intijds had kunnen worden losgemaakt. Nu dit niet geschied is, landde men ten slotte bij geheel omgekeerd resultaat aan. Zweden, dat door historische banden met 't Finsche volk verbonden was, boezemde aan Rusland gestadige zorge in. Steeds hield de vrees stand, dat bij vroeg of laat uitbreken van een worsteling tusschen Zweden en Rusland, de positie in het Noord-Westen van het Czarenrijk te veel verzwakt zou kunnen worden, terwijl de radicale, bijna socialistische politieke denkbeelden, die onder de bevolking van Finland steeds meer veld wonnen, te Petersburg weerzin inboezemden. Vandaar, dat de Persoonlijke Unie voor Finland oorzaak van verlies van zijn zelfstandigheid is geworden. Finland werd ten slotte zoo goed als bij Rusland ingelijfd. En slaat men het oog op Oostenrijk-Hongarije, dan is hier zeer zeker de Persoonlijke Unie, niet alleen met Hongarije maar evenzoo met Bohemen, Stiermarken enz. nog een historisch feit van hoogstaande beteekenis, maar zij toch ook hier tweeërlei opgemerkt. Ten eerste, dat de Europeesche diplomatie reeds sinds jaren beducht was, dat het afsterven van den tegenwoordigen Keizer tot oplossing van dezen veelomvattenden band zou leiden, en ten tweede, dat hier meer dan de Persoonlijke Unie den toestand beheerscht. Reeds het feit, dat Oostenrijk en Hongarije drie

Departementen van Bestuur gemeen hebben, bewijst te over, dat men allengs zelf gevoeld heeft, hoe een Persoonlijke Unie zonder meer geen doel meer kon treffen. Dat de Honved's eenzijdig onder Hongaarsche leiding bleven, doet hieraan niets te kort. Er is hier meer dan Persoonlijke Unie, er is hier gedeeltelijke bestuurseenheid en bijaldien Oostenrijk en Hongarije ook na des Keizers dood één blijven, zal zulks niet aan de treffelijkheid van het Huis van Habsburg, maar aan wat bij de Persoonlijke Unie bijkwam, te danken zijn. De vorm van Staatsverbinding der Persoonlijke Unie was in een vroegere periode zeer dikwijls schier het eenige middel, om eerst een groot agglomeraat van Staten te stichten en dan ten slotte door aller oplossing in één Rijk, tot de stichting van een machtigen Staat te geraken. Zoo was het bij ons onder de Bourgondiërs, zoo is het in Frankrijk onder de Capets en Bourbons, zoo is het in Duitschland onder de Hohenzollern geweest. Zelfs Denemarken dankt aan deze methode zijn opkomst. Thans echter geraakt deze methode in onbruik. De volken laten niet meer, gelijk weleer, door dynastiek belang over hun toekomst beschikken. Het vorstenprestige, dat de Staten dwong, om hun persoonlijke machtuitbreiding te dienen, is te zeer gedaald. Men voelt thans te diep, dat het land er niet is, om de macht van een Vorstenhuis te vergrooten, maar dat een Vorst er is, om zich aan de belangen van het volk te wijden. Voor de toekomstige ontwikkeling van het Staatsleven is daarom de Persoonlijke Unie bijna van geen beteekenis meer. Doch ook, zoolang de Persoonlijke Unie het gezochte middel tot machtsuitbreiding was, bleef ze òf voor de Staten, die onder eenzelfde vorst leefden, schier zonder eenig gevolg, óf te wel ze leidde ten slotte niet tot *verbinding* van Staten, maar tot *oplossing* van de kleinere in de grootere. Na den ondergang van het Leenstelsel was ze onontbeerlijk, zou Europa niet in één groot mozaïek van kleine Staatjes uiteenspatten. Thans heeft ze geen raison d'être meer en geraakt ze steeds meer in onbruik.

§ 28. *De Alliantie.*

De *Alliantie* kan evenmin tot het leggen van een organisch verband tusschen Staat en Staat leiden. Ze is tijdelijk van aard en rust

niet anders, dan op een gesloten verdrag. Het begint dan veelal met toenadering, met nauwer verstandhouding, met het trekken van één lijn en met het overwegen van gevaren, die beide Staten bedreigen. Allengs wordt hieruit een *entente* geboren. En ziet men dan in nóg nauwer aansluiting heil, zoo komt het tot Alliantie. Niet als of zulk een Alliantie alleen rusten zou in het verdrag. Eer kan omgekeerd gezegd, dat het Alliantie-verdrag slechts uitvloeisel is van de eenheid van gevaar en belang, dat zich voor beide Staten in schier gelijke mate voordoet. De Diplomatie moge het verdrag gesloten hebben, de Alliantie zelve is in den regel rechtstreeksch gevolg van de gespannen verhouding, waarin de éene groep van groote Mogendheden tegenover de andere groep is komen te staan. Juist daardoor echter bezit zulk een Alliantie geen blijvend karakter. Wisselen de omstandigheden, dan wijzigen zich ook de wederzijdsche verhoudingen. En de historie is rijk aan voorbeelden van twee bondgenooten, die straks in het open veld *tegenover* elkaar stonden. Toch mag ook aan zulk een Alliantie zekere volken verbindende kracht niet ten eenenmale ontzegd worden. Alliantie dooft allicht ten deele, vroeger twistvuur, dat maar al te licht opvlamde, uit. Hangende conflicten, die opnieuw in de toekomst gevaarlijk hadden kunnen worden, plegen de geallieerden, wat men noemt, op te ruimen. Ook heeft Alliantie gemeenlijk het gevolg, dat men over en weder meer in contact treedt, elkaars land bezoekt, van elkanders litteratuur kennis neemt en in beider Pers elkander minder havent. Alliantie heeft dientengevolge bijna altoos tot uitkomst, dat er groote geesteseenheid tusschen volk en volk ontstaat, dat oude veeten vergeten worden, dat de handelsbetrekkingen zich uitbreiden en zelfs, dat het over en weer huwen meer in zwang komt. Doch al telt dit voor de onderlinge verhouding van de volken tot op zekere hoogte mee, voor het *organisch* verband van volken heeft de Alliantie nog slechts zeer zelden eenige vrucht afgeworpen. Straks bij keer van zaken, valt de Alliantie toch weer uiteen. Ze kan aan haar mechanisch karakter nooit ontkomen.

§ 29. *De Arbitrage.*

Van *de Arbitrage* moet 't zelfde gezegd. Arbitrage kan breuke voorkomen, maar legt nooit om volk en volk een band. De vervanging in het

volksleven van het vuistrecht door het recht van de vierschaar droeg zeer zeker ten deele 't zelfde karakter, alleen met dit verschil, dat het zich onderwerpen aan de rechtbank bij particuliere geschillen *geboden* is, terwijl het voor de Staten rust *op eigen keus*. Het Arbitrage-stelsel beoogt handhaving van den Vrede door de *rechtspraak* voor *'t geweld* in de plaats te doen treden. Arbitrage snijdt conflicten af en voorkomt krijg, maar het laat de Staten als losse objecten mechanisch naast elkander staan. Vrede is bestaanbaar, ook, waar nadere verstandhouding uitblijft. De Arbitrage voorkomt alleen de afbreking van de normale verstandhouding. Intiemer banden legt ze niet. Hoog is ze daarom aan te slaan, waar anders verstoring van vrede door oorlog zou dreigen, maar *een vaste band* slaat ze om volk en volk niet. Als ge met uw naasten buurman in eenig klein conflict of in eenige moeilijkheid geraakt, zult gij hem, en zal hij u, niet licht voor den rechter dagen, maar hierom is 't zeer wel bestaanbaar, dat ge nimmer bij elkaar in huis komt en in het voorbijgaan elkander nauwelijks groet. Abritrage bedoelt bij krankheid medicijn aan te brengen, maar zoolang de normale gezondheid voortduurt, heeft ze geenerlei effect. Ze is daarom zeer zeker met geestdrift toe te juichen. Als redmiddel, waar nood en gevaar dreigt, kan ze niet hoog genoeg worden gewaardeerd. Maar als er niet gedurig storm op de levenszee opstak, zou ze volstrekt overbodig wezen. En daarom kan Arbitrage nimmer het *organisch* levensverband tusschen de volken sterken. Ze dient voor buitengewone voorvallen in het leven der volken. In het normale leven, dat geleidelijk verloopt, spreekt ze zelfs niet mee. Met Denemarken heeft ons land een absoluut arbitrage-verdrag gesloten. Maar in de meer dan tien jaren, die sinds verliepen, is hierop nog nimmer eenig beroep gedaan. Zoolang de vrede stil en rustig voortduurt, blijft het Arbitrage-verdrag buiten effect. Hoe rijk dan ook de vrucht moge zijn, die het stelsel van Arbitrage ons dusver reeds gebracht heeft, en nog belooft in de toekomst, op het organisch levensverband der volken bleef ze zonder invloed. Evenals de Alliantie is ook zij *mechanisch* van aard.

§ 30. *Koloniaal verband.*

Niet anders staat het met het koloniaal verband, zoo men de eigen-

lijke *kolonisatie door emigratie* hierbij buiten rekening laat. Zoolang het zich in bezit stellen van wingewesten over zee geen ander bedoelen heeft, dan om zich met de schatten en de persoonlijke diensten van het vergelegen land te verrijken, grijpt er geen nauwere verbintenis van het volk in Europa met het inlandsche volk in het Oosten plaats. Er mogen huwelijken voorkomen, en meer nog sexueel huishoudster-verband gelegd worden, maar tot hoogere en rijkere eenheid in ethnologisch opzicht leidt dit niet. Het gemengde ras, dat zich op zoo kleine schaal ontwikkelt, mist elke ethnologische beteekenis en blijft beperkt tot zeer geringe afmetingen. Kolonies zonder eigenlijke gezinskolonisatie geven kans, om het land van de inlanders tot rijke productie te brengen, er de mijnen te ontginnen, er onze koopwaren ter markt te brengen, en omgekeerd aan koopwaren der kolonie ten onzent een markt te doen vinden, maar het verband blijft oeconomisch. Het gaat om ontginningen, om fabricage, om marktverkeer en handel over zee, maar tot zelfs in taal en zeden, en vooral in de religie kan het *bezettende* volk zich tegenover het onderworpen volk geheel vreemd houden. Het is en blijft een mercantiele betrekking, die het *bezettende* land verrijkt en het bezette land niet zelden *verarmt*. En zelfs al weet men, gelijk Spanje deed, aan zijn koloniën een Christelijk karakter te geven, het gebeurde met Portorico, Cuba en de Philippijnen in den oorlog van 1898 toont op maar al te overtuigende wijze, hoe een koloniaal bestuur, dat niet hooger mikt, geen duurzamen band leggen kan. Een ander karakter erlangt het koloniaal bezit dan eerst, zoo het overwinnend land tot emigratie, en door de emigratie tot kolonisatie in eigenlijken zin, overgaat. Dan toch geschiedt tweeërlei, òf, dat wat er gevonden wordt verdwijnt en opgaat, òf, dat de indringende kolonisatie zich met het volk, dat ze er vond, vermengt. Men weet, wat bij ons de Indo's zijn, doch hun geslacht is te weinig talrijk, om den toestand te beheerschen. Doch komt men in Zuid- en vooral in Midden-Amerika, met name in Mexico, dan vindt men er een ethnologische vermenging, die metterdaad een nieuw soort deed opkomen; en voorts is die oorspronkelijke vermenging gemeenlijk dan nog versterkt door de vermenging met het negerras in Mulatten, Mestiezen en Quadronen. Dit ethnologisch verschijnsel leidt uiteraard tot organische verbinding in de kolonies zelven. Doch sterker nog wordt deze organische verbinding, zoo gelijk in Canada, aan de Kaap, in Klein-Aziê en ten deele zelfs in de Ver-

eenigde Staten, de volken van Europa en elders een *doublure* van zichzelf doen opkomen, en zonder veel in 't oog loopende vermenging een nieuw volk uit zich zelf doen geboren worden. Een landverhuizing als naar de Vereenigde Staten plaats greep, moge hierbij elementen van allerlei nationaliteit aan toevoegen, maar dan blijkt toch steeds, in welke emigratie de sterkste ethnologische kracht school. En het zijn deze emigraties, die, zij 't ook in gewijzigden vorm, nieuwe volksformatiën in organisch verband met het moedervolk doen opkomen. Ook al is 't derhalve, dat, gelijk het met de Franschen in Canada voorviel, de macht, die het koloniseerende volk eerst ook politiek uitoefende, te loor gaat, en gelijk hier, in Engelsche handen overging, zoo handhaaft zich toch het oorspronkelijk, nationaal karakter der emigranten, en het organisch verband houdt stand. In het kort kan alzoo gezegd, dat het koloniaal bezit van mercantielen aard niet in staat was, het overheerschende volk in duurzaam verband met de inlanders te brengen, en dat zijn overheersching eer gestrekt heeft, om de onderworpen Staten, die de inlander bezat, van hun zelfstandigheid te berooven en te niet te doen gaan en dat ten slotte alleen, waar kolonisatie hoofdmotief was, tusschen moederland en emigrante Staten een organisch verband kon opkomen, dat zich nimmer verloochenen zal en steeds in de historie doorwerkt.

Ten deele kan bevordering van den organischen band tusschen volk en volk ook oorzaak worden van oeconomische privaatrechtelijke Tractaten. Door het regelen van huwelijkssluiting, van verhoudingen bij de opvoeding en bij erfenis, kan dit organisch karakter zelfs zeer sterk op den voorgrond treden. Verkeer en handel wordt er door bevorderd. Hygienisch kan er waarborg in worden geboden. En vooral op de grenzen kan er soms een toestand geboren worden, dat men zich afvraagt, welk van de twee nationale elementen zich het overwicht wist te verzekeren. Men weet, tot wat gespannen verhouding dit met name in Sleeswijk, en evenzoo te Triëst, geleid heeft. Doch ook al is het, dat al zulke Tractaten van ver reikenden invloed worden kunnen, toch blijft altoos het feit, dat een verdrag mechanisch van aard blijft, dus vatbaar is voor opheffing en te niet doening, en dat het de grenzen eer bevestigt, dan dat ze die uitwisschen zou.

§ 31. *De Federatie.*

Ten slotte blijft dan alleen de *Federatie* en dit wel in haar zeer onderscheiden karakter van Statenbond of Bondstaat. Het eerste gaf de meest aantrekkelijke idee, omdat ze de zelfstandigheid der Staten ongeschonden liet en onderscheiding met saambinding vereenigde. De ervaring intusschen zoowel onder onze Republiek der Vereenigde Nederlanden, als van de Vereenigde Staten in hun eerste optreden verkregen, heeft thans afdoende bewezen, dat een Statenbond een niet te hanteeren saamstel oplevert. Ze wordt thans dan ook nergens meer gevonden, en met uitzondering van Duitschland, kan men zeggen, dat thans alleen de alle deelen omvattende Bond zelf Staat in eigenlijken zin is geworden, terwijl de geconfedereerde Staten, welbezien, zoo goed als alle hun volledig Staatskarakter hebben ingeboet en zich naar den eisch van den Bond hebben te voegen. Wat begoochelende termen Laband, Rofin, Jellinek, Meijer, e.a. hebben uitgedacht, om van een in den Bondstaat ingegaan land de volle onafhankelijkheid te vindiceeren, het is nu eenmaal volstrekt ondoenlijk, en ondenkbaar, om van een in Bondstaat opgelost land vol te houden de bewering, dat de Overheid van zulk een land niet anders dan God in den hemel en geen enkele macht op aarde boven zich heeft. Hatschek geeft dan ook toe, dat hetgeen deze Duitsche geleerden en zoo ook Willoughly (*American Count. System* 1904, p. 7) er op uit hebben gedacht, om ook in den Bondstaat van vrije Staten te blijven spreken, op zelfbedrog berust, maar zonder dat zijn eigen poging, die in gelijke richting gaat, (*Das Recht der modernen Staatsverbindung*, p. 47) als geslaagd kan worden beschouwd. Zoodra een régime is ingevoerd, dat de gezamenlijke bevolking van alle Staten, die in bond gaan, bij algemeene verkiezing hun Rijksdag of Congres kiezen, om over de algemeene aangelegenheden te beschikken, en het uit deze keuze opkomend gezag èn de buitenlandsche zaken beschikt èn vloot en leger onder zich heeft, zijn de Staten in zulk een Bond geen souvereine Staten meer. Hoog moge hun autonomie nog staan. Ze mogen niet door geweld onderworpen zijn, maar alleen door de vrije keuze van hun vaderen zijn toegetreden en in buurstaatsche aangelegenheden moge hun zelfs nog zeker impérium gelaten zijn, toch is 't voor zulke Staten gedaan met

den grondregel, dat ze op aarde geen hoogere macht boven zich hebben. Die macht is er wel. Die macht spreekt in het Centrale Bondsorgaan, en hiermede ontging of ontviel hun het recht, om zich aan de machtsfeer van dat Centrale orgaan te onttrekken. En al geeft men nu toe, dat de hier gestelde regel voor Duitschland door het optreden van den Bondsraad zeer getemperd is, en dat gemeden is, al wat de hoogheid van de Vorstenhuizen in Beijeren, Saksen, Wurtemberg, en Baden krenken kon, toch voelt men ook in die Vorstenhuizen uiteraard ter dege goed, dat de spitse van de Souvereiniteit voor hen is afgeknot. In particulier gesprek gaf één der meest beteekenende van deze Vorsten mij dit dan ook volmondig toe. Natuurlijk gaat deze krenking van de Souvereiniteit veel verder bij 't Protectoraat en bij de Suzereiniteit, maar van tweeën één blijft toch. Ge moet of de Souvereiniteit bestaanbaar achten met een nog daarboven gaand gezag op aarde, of, zoo ge toegeeft, dat dit niet kan, dan is 't hiermede ook uitgemaakt, dat Federatie in den Bondstaat de Souvereiniteit verplaatst. De Staten minderen hierdoor steeds meer in aantal. Wie het aantal souvereine Staten en Staatjes, alleen in Europa nu en van voor een eeuw vergelijkt, staat verbaasd over het slinken van het getal. Zoo gaat 't ook in Azië en Afrika door, en met name in Amerika, en de loop der historie wijst steeds meer op een toekomst, waarin het slechts enkele groote mogendheden in de vier werelddeelen zullen zijn, die de heerschappij over geheel de wereld en over alle volken aan zich zullen hebben getrokken. Federatie is een machtige organisatie, die 't volk in eenheid oplosssen kan. Slechts beelde men zich niet in, dat deze federatieve saambinding wellicht tot de eenheid van het wereldrijk zal leiden. Veeleer staat omgekeerd tusschen den toeleg van Europeesche, Aziatische en Amerikaansche grootmachten, een onderlinge worsteling op leven en dood te wachten, die met alle organische eenheid van ons geslacht spotten zal. Die organische eenheid kan alleen Christus, onze Koning, brengen, niet door geleidelijke ontwikkeling, maar alleen door zijn geweldig ingrijpen; en dit komt eerst met zijn Parousie. Toch is 't ook in afwachting hiervan voor ons van beteekenis, dat nog steeds een ieder van *Volken*recht en niemand van onderling *Staten*recht spreekt. Reeds hierin toch spreekt zich de gedachte uit, die we op den voorgrond schoven, dat de Staatsvorm slechts een bijkomstig, chirurgisch hulpmiddel is en

dat het wezenlijke te zoeken is, niet in dien Staatsvorm, maar in de *volken.*

§ 32. *De hoofdvraag.*

De hoofdvraag, die ons oordeel over het karakter van het Staatsrecht beheerschen moet, is en blijft daarom, of de onderscheidene Staten, in hun saamhang genomen, zich aandienen als, of allengs ontwikkelen tot de saamstellende deelen van het éene, groote, heel de menschheid als één geheel in zich sluitend wereldrijk. Dáárop is heel het uit één menschenpaar opgekomen, menschelijk geslacht aangelegd. Het moet niet alleen in de idee één zijn, maar zich ook, zij 't al door een langzaam voortschrijdend proces, als eenheid openbaren. Die eenheid mag geen mechanische bijeenvoeging of in elkaar schuiving zijn. Ze is toch geen menschenwerk, noch diplomatieke fabricage, maar product van een schepping Gods, en in Gods schepping draagt al wat levende elementen in hun soort verbindt, een organisch karakter. De saamstellende deelen van een eik, ceder, beuk of den, ontplooien zich uit één kern en werken organisch op elkaar in. Niet anders is het met walvisch, leeuw of worm. Ook deze dieren zijn niet als mozaïek ineengelegd, maar bestaan in de lichaamseenheid van organisch elkaar dienende deelen. Zoo nu is het ook met het wezen van den mensch. Ook ons lichaam is niet in elkaar gezet, maar uit één kiem of kern in organischen saamhang opgegroeid. En geheel datzelfde karakter moet nu ook de menschheid als één lichaam dragen, en van dat menschheids-lichaam zijn de rassen, de volken, de stammen, de geslachten, de gezinnen, de natuurlijke ledematen. Nu is dit organisme geheel losgeraakt in zijn deelen en die deelen zijn uit hun verband getrokken. Vandaar de toestand in het menschelijk geslacht, gelijk wij dien uit de historie kennen. Op elk punt schier verwrikking, uit zijn verband rukking, uiteenrafeling. Te midden van dien chaotischen toestand is toen sterk gaan spreken, de nooit af te wijzen behoefte aan vereeniging en saamwerking, zoo ter gemeenschappelijke afwering van gevaar, als ter bevordering van gemeenschappelijke belangen. In het klein begonnen, heeft dit streven er allengs toe geleid, om steeds grootere complexen saam te voegen. Dit is eerst beproefd in stam-

en geslachtsverband. Al spoedig echter bleek, dat deze greep niet ver genoeg reikte, en toen zocht men een uitweg in het Staatsverband. De vraag is alzoo niet te ontwijken, of dit Staatsverband de organische deelen of lidmaten schept, die straks als van zelf tot herstel van het éene lichaam van geheel ons menschelijk geslacht leiden zullen. Ware dit zoo, dan zou dit verkregen moeten worden langs federatieven weg. Noch arbitrage, noch alliantie kon ons dit beloven. Nu echter bleek, hoe ook 't federatieve stelsel van saamvoeging, wel verre van tot het doel te leiden, overal uitloopt en moet uitloopen op te niet doening van . de souvereiniteit der enkele Staten, om in den Bond een macht te scheppen, die feitelijk allen opslokt, kan de uitkomst hiervan geen andere wezen, dan dat almeer slechts een betrekkelijk niet zoo groot aantal van machtige Groot-mogendheden overblijft en wel van Groot-mogendheden, die zich allerminst als de natuurlijke lidmaten van het alomvattende wereldrijk ineenschakelen, maar integendeel, elken zweem zelfs van organisch bij elkaar hoorende leden van een groot wereldlichaam missen, brokstukken en geen ledematen zijn, en in stee van als lidmaten in eenzelfde lichaam naar elkaar te trekken, en elkander te dienen, veeleer in gestadige spanning met elkander concurreeren. Er bestaat tusschen zulke Staten niet dat organisch verschil, dat in een levend lichaam tusschen de organen of lidmaten bestaat. Hand en voet, oog en oor, neus en tong zijn niet identiek van nature, maar geheel uiteenloopend, verschillend en elkaar aanvullend. Bij de Staten daarentegen doet zich in hoofdzaak overal hetzelfde voor. De éene is een repetitie van den andere. Ook al konden ze zich in eeuwigen vrede met elkander verbinden, nooit zouden ze anders dan als laden van een zelfde kabinet onder elkaar geschoven worden. Hieruit nu volgt op onweersprekelijke wijze, dat de Staten geen normale, natuurlijke levensvorm zijn, maar gekunstelde verschijningen, wat we noemden, een aangelegd chirurgisch verband, om de hulpeloosheid, die tengevolge van zonde, vloek en verderf in onze menschelijke saamleving uitbrak, te ondervangen en te verhelpen. De Staten saam, gelijk we ons uitdrukten, geven een mozaïek, geen wereldorganisme. Vandaar, dat de omzetting van dat mozaïek in een organisch wereldgeheel alleen door een ingrijpen van de Goddelijke Almacht tot stand kan komen. En dit nu is de belijdenis van de Parousie.

Het volkenrecht oefent, in afwachting hiervan, zeer zeker nu reeds een hoogst weldadige werking uit, maar verhelpen kan het den misstand, die als wrange vrucht van de zonde intrad, niet. Het rust in God, die de volkeren tot aanzijn riep, en werkt uit Hem in de conscientie van volk en overheid. Het dient zich aan in de feiten van het historisch proces. Maar het mist onder menschen elke vaste uitdrukking. Er is geen *lex scripta* voor. En evenmin is er één boven alle volken staande macht, om, waar althans eenheid van inzicht doorwerkte, schuld te constateeren en aan het oordeel, dat geveld wordt, executie te verleenen. Ongetwijfeld is ons het Volkenrecht een macht ten goede geworden. Alleen maar, het helpt ons wel, maar, het geneest en redt niet. Ook de studie van het Volkenrecht kan ons het ideaal niet terugschenken. Alleen wie zich aan illusies vergaapt, kan er den heilstaat van verwachten. Juist dit nu is het hooge en heilige in de Openbaring, dat zij ons afleert, ons te vleien met utopieën, die toch nooit gerealiseerd worden; dat zij met klare objectiviteit ons den toestand toelicht, gelijk die metterdaad is; ons niet vleit met wat toch uitloopt op zelfbedrog, en ons voorhoudt, dat alleen een ingrijpen van Gods Almacht ons de verhooring onzer vurigste bede kan brengen. Alleen op „de nieuwe aarde onder den nieuwen hemel" wacht ons, naar luid van de Jesajaansche profetie, het rijk der *Heerlijkheid.*

§ 33. *De Zuid-Afrikaansche Republieken.*

Na het gebeurde bij de opkomst der Vereenigde Staten van Amerika, vereischt in verband hiermede de opkomst en de ondergang van de Zuid-Afrikaansche republieken afzonderlijke bespreking. Ook bij dit stuk van volkenrechtelijke historie toch was Nederland van nabij betrokken en schrijver dezes werd er zelfs van meet af in gemengd. Tusschen beide blijft echter het onderscheid bestaan, dat het in Amerika de *Federatie* was, die aan de orde kwam, terwijl we in de Kaap te doen kregen, niet meer met de Federatie, maar met de *Suzereiniteitsquestie*, aan het *Protectoraatsbegrip* zoo na verwant. Intusschen zal het beter zijn dit speciale onderwerp in een afzonderlijk hoofdstuk, na afhandeling van het onderhavige ter sprake te brengen. Bij het overzicht van wat aan de Kaap voorviel, moet te zeer in bizon-

derheden worden getreden, om deze rijke stof in dit hoofdstuk, dat van algemeene strekking is, in te lasschen. Ik ga daarom thans liefst aanstonds tot het vraagstuk van de Suzereiniteit en van het Protectoraat over.

§ 34. *Protectoraat.*

Bij alle bespreking nu van deze beide verbandsvormen houde men al aanstonds wel in 't oog, dat beider begrip zeer onvast is. Om met het laatste te beginnen, is de naam *Protectoraat* op politiek terrein herkomstig uit den tijd van de twee Rozen in Engeland, toen Richard, de hertog van York, den titel van Lord-protector aannam. Na hem voerde Cromwell gelijken titel en noemde zich: Protector of the Republic of England, Scotland and Ireland. En Napoleon I, hierop teruggaande, stelde er, na de inbezitneming van de Rijnprovinciën prijs op, zich den titel toe te eigenen van „Protecteur de la Conféderation du Rhin". Hierdoor verklaart het zich, dat de naam van Protectoraat vooral van de zijde van Frankrijk reeds in de eerste helft der vorige eeuw op buiten-Europeesche veroveringen werd toegepast. Het eerst geschiedde dit in het verdrag met Tahiti of Otaheite, dat 9 September 1842 tot stand kwam. Het loont de moeite, hierop iets nader in te gaan, omdat zelden zoo duidelijk uitkwam, hoe onder schijn van zulk een volkenrechtelijk protectoraat feitelijk niet anders plaats greep, dan stille inlijving van Otaheite en de geheele archipel van de Gezelschapseilanden, die er toe hoorde. Reeds in April 1768 was een Fransche zeevaarder hier geland en had de eerste betrekkingen aangeknoopt. In 1797 begon een Christelijke missie, die uit Engeland kwam, en koning Pomaré II trad in 1812 tot het Christendom over. Doch reeds in 1827, toen koningin Pomaré IV, een prinses van 16 jaar, het bewind in handen kreeg, zag men naar hulp en bescherming uit, en zocht die bij Frankrijk. Zoo kwam toen het Protectoraal verdrag van 1842 tot stand, en reeds hierdoor ging feitelijk geheel het bewind in handen van den Franschen Commissaris over. Doch zelfs hierbij bleef het niet. Ook de schijn van vrijheid mocht niet geduld blijven en op 29 Juni 1880 kwam er dan ook een verdrag tusschen koning Pomaré V en Frankrijk tot stand, waarbij Pomaré kortweg zijn Souvereiniteit *prijsgaf*. Toen dit resultaat verkregen was, aarzelde Frankrijk dan ook geen oogen-

blik langer, en de Fransche Regeering vaardigde reeds op 30 December 1880 het besluit uit, waarbij Otaheite, met alle de Gezelschapseilanden, kortweg bij Frankrijk werd ingelijfd. De van zijn troon vervallen Koning kreeg niet anders dan levenslang een pensioen van *f* 12.000. Het Protectoraat was in 1842 ingesteld onder den schijn, dat Frankrijk het koningshuis tegen binnenlandsche- en buitenlandsche vijanden beschermen zou, en eer men 40 jaar verder was, had Frankrijk heel de groep opgeslokt, en stond de laatste koning op wachtgeld. Eerst zag men hierin de wrange vrucht van de veroveringszucht van het Fransche Koningschap, maar zoodra, na de catastrophe van 1870, de Republiek vaster grondslag onder zich gevoelde, en von Bismarck Frankrijk als ter afleiding naar de koloniale sferen lokte, wendde de Republiek gelijk middel aan en sloot in 1874, op 15 Maart, soortgelijk tractaat met Anam, dat insgelijks reeds in 1884 verscherpt werd. Ten deele komt hier ook het protectoraat van Tunis in aanmerking, dat op 12 Maart 1881 tot stand kwam, en een oogenblik spanning in heel Europa bracht, door de verbittering, die Frankrijks optreden in Tunis aan Italië gaf. Tunis bleek nog bij de volkstelling in 1901 niet meer dan even 100.000 Europeanen te herbergen en hieronder niet meer dan 24.000 Franschen (buiten de militairen) en hiertegenover stonden bij de 70.000 Italianen. In 1881, toen Frankrijk tot het vestigen van zijn Protectoraat overging, was de verhouding van 't Fransche element nog veel ongunstiger. Steeds meer vleide men zich in Tunis dan ook met het denkbeeld, om een Italiaansche kolonie te worden. Frankrijk was heer en meester in Algiers. Groot-Brittanje toentertijd in Marokko. Vandaar, dat men in Italië sinds lange jaren zijn hoop op Tunis gevestigd had. Thans moest Italië zich met Tripoli, dat haast geen waarde bezit, tevreden stellen en belooft alleen Cyrenaika een betere toekomst. Van Frankrijks zijde was het dan ook een uiterst gewaagde zet, om in 1881, tegen Italië's verklaarde bedoelingen in, Tunis te bezetten, en indien Italië zich niet bedrogen had gezien in zijn verwachting, dat Berlijn het beletten zou, is het verre van zeker dat het niet tot openlijken oorlog geleid had. Thans echter is geheel de Noord-Afrikaansche kust ten Westen van Sicilië, met Marokko incluis, in Frankrijks handen gekomen en alleen Spanje met zijn zeven Presidio's om Melilla en een deel van de kust staat nog aan de alleenheerschappij van het Fransche bewind in den weg. In

Tunis ging men natuurlijk voorzichtiger te werk, dan in Otaheite. De Sultan van Tunis werd gevleid. Hem werd alle eer en glans gelaten. Zelfs de Ridderorde van Nizam bleef te zijner beschikking. Zijns bleven de prachtige paleizen. Zijn jaargeld was zelfs buitensporig hoog. Geen weelde noch looze schijn van bewind werd hem onthouden. Alleen maar, dit alles gebeurde binnenkamers en achter dezen schoonen schijn drong het zeggenschap van den Franschen Commissaris steeds verder door. De heer Pichon, de latere Minister van Binnenlandsche Zaken, dien mij bij mijn bezoek aan Tunis zeer vriendelijk ontving, trok in elk opzicht partij van de kunst, waarin de Franschman steeds volleerd is, om aan zijn onderworpenen den indruk te laten, als waren ze schier almachtig en toch feitelijk hun alle macht te benemen. De Sultan heeft reeds nu zoo goed als niets meer in Tunis te zeggen. Zijn Protectoraat verleent hem geen bescherming hoegenaamd, en is als een voogdij, die over hem gesteld is. Wie Tunis bezoekt, merkt dan ook nauwelijks, dat er nog een schijn-Sultan in een verborgen hoek van 't Paleis schuilen moet. Men ziet er niets van. En in alles ontvangt men geen anderen indruk, dan dat men er te doen heeft met een Fransche provincie.

Niet anders ging het met Madagascar. Ook hier was de Engelsche missie met goed gevolg opgetreden en in 1869 had koningin Ranavalóna II zich met bijna geheel den adel van het Rijk der Howa's laten doopen. Toen schenen betere tijden aan te breken, maar reeds in 1883 kwam Frankrijk den vrede verstoren. Het stelde den eisch aan het Koningshuis, dat een Fransch Protectoraat op de Oostkust erkend zou worden, en toen de Regeering der Howa's dit weigerde, volgde er opslag oorlog, begonnen met inneming van Tamatava, of Taomasina, de hoofdstad. In 1886 werd toen het Protectoraat aanvaard, maar met onwil, en verzet volgde op verzet. Hieraan maakte Frankrijk in 1895 een einde, door onder generaal Duchesne een groote troepenmacht te doen landen, waarna het niet lang duurde, of reeds in Januari 1896 werd heel het Protectoraatsverdrag naar de papiermand verwezen, en Madagascar, kort en goed, tot Fransche kolonie verklaard, alleen nog onder sparing van het schijnbewind der koningin. Doch toen deze nogmaals tegenwoelde, en zulks meest onder invloed van de Engelsche missionarissen, maakte Frankrijk in Februari 1897 ook aan die schijnpositie van het Koningshuis kortweg een einde. De Koningin werd

op staande voet afgezet en de twee prinsen geschavotteerd. Frankrijks voorbeeld, om op deze beleefde wijze, onder den schijnvorm van een verdrag, rijk na rijk op te ruimen en onder eigen beheer te nemen, vond sinds ook elders navolging. Rusland sloot in 1873 reeds zulk een Protectoraatsverdrag met Khiwa. Ook Engeland paste aldus een gelijk stelsel in Indië en ten deele in Afrika toe. En wel bezien kan zelfs gezegd, dat ons land Frankrijk in deze voor was gegaan. In Djogjacarta toch, en niet minder in Soerakarta, lieten ook wij, evenals de Franschen in Tunis, de aloude Dynastie ongedeerd, gunden haar een schijn van autonomie en lieten het binnenlandsch bestuur ten deele aan de oude Javaansche Vorsten over, terwijl toch feitelijk onze macht in elk opzicht overheerschend werd en niemand, die Djogja of Solo bezoekt er ook maar aan denkt, nog aan eenige reëele macht van deze Vorsten te gelooven.

Nu heeft zulk een Protectoraat allen schijn voor zich. Wie het op de vestiging van eigen bewind in zulk een zwakgebouwden Staat toelegt, vindt meestal een monarchalen toestand, die in verval is. Zulk een inlandsch vorst staat zwak, hij heeft met allerlei tegenstand in eigen staat te worstelen. Pretendenten loeren veelal op zijn troon. Slecht van geld voorzien, is hij niet in staat, een genoegzaam sterk gewapende macht in stand te houden. Vandaar, dat het bewind van zulk een inlandsch vorst gedurig een afmattend tobben geeft. Komt nu een machtige Europeesche Staat aan zulk een vorst een verdrag aanbieden, dan gaat dit natuurlijk nimmer onder de volle erkenning van zijn onafhankelijkheid. Naar den regel van het Volkenrecht biedt zulk een Europeesch heerscher dan den inlandschen vorst een verdrag aan. Hij kan dit aanvaarden, hij kan dit afwijzen, maar afwijzing is steeds bedenkelijk, daar hij vooraf weet, hoe zulk een Europeesche mogendheid, ziet ze zich in haar verwachtingen teleurgesteld, allicht verstandhouding met zijn inlandsche concurrenten en benijders aanknoopt, deze van geld en ammunitie voorziet, en zijn ondergang helpt voorbereiden. De innerlijke gedeeldheid in het eigen land is dan ook in den regel het groote motief, dat tot de aanvaarding van het Protectoraat doet besluiten. Is toch zulk een Protectoraat eenmaal aanvaard, dan verzekert de inlandsche vorst zich daardoor een machtigen steun, en de oppositie in eigen land wordt er door geknakt of althans ongevaarlijk gemaakt. Zijn land, ook dit weet de Vorst, zal onder het Protectoraat oeconomisch

vooruitgaan. Het geld zal gaan vloeien. Zelf zal hem alles, niet enkel gegund, maar verzekerd worden, wat zijn eerzucht en zinlust streelen kan. Van de moeite van het bewind zal hij ten deele bevrijd zijn, er zal regelmaat en orde intreden en vrede zal zijn Hofleven veraangenamen en zijn land verrijken. Vandaar dat zulk een Protectoraat gemeenlijk met beide handen wordt aangegrepen, te meer nog, daar men zeer goed inziet, dat weigeren toch niet helpen zou want dat goedschiks of kwaadschiks de sterke toch zijn opzet zal doordrijven. Wat op Madagascar gezien is, maakte alleen daarom een tijdlang een uitzondering, omdat de Engelsche missie uitzicht gaf op hulp en steun van Britschen kant. Wat overigens vooral in het Protectoraat toelacht, is dat de zelfstandigheid van het eigen land in naam volkomen geëerbiedigd wordt. Men sluit als zelfstandige Staat een verdrag en draagt bij dat verdrag de uitoefening van zekere bevoegdheden aan derden over, doch altoos zoo, dat, viel straks het verdrag weg, de Staat, die het aanging, weer geheel vrij en onafhankelijk zou komen te staan. Doch juist dit alles is natuurlijk niets dan schijn, alleen het streelt het misleid besef. *Als* men het recht behield om het Tractaat weer op te zeggen, of *als* het slechts voor een tijd gesloten was, ja, dan zou er behoud van eigen recht zijn, maar nu het Protectoraat voor goed en eens voor altijd moet aanvaard, is de Beschermende Staat natuurlijk heer en meester van het land geworden, en is het volk tegelijk met zijn oorspronkelijken Vorst, geheel uit zijn eigen Souvereiniteit ontzet. Het Protectoraat schept met voorbedachten rade een valsche positie. Zooals toch Bornhak in zijn „*Einseitige Abhängige Rechtsverhältnisse unter den modernen Staaten*", Leipzig, 1896, terecht opmerkt, tegen geen mogendheid heeft een onder Protectoraat geraakt land dringender bescherming noodig, dan juist tegenover de Mogendheid, die heet, het land te beschermen. Eerste beding van elk Protectoraatsverdrag is toch immers, dat de inlandsche macht van het buitenland wordt afgesloten en afgesneden, en dat het steeds de Protecteerende Mogendheid is, die tegenover het buitenland in zijn plaats treedt. Feitelijk staat het derhalve aldus, dat de inlandsche Staat bij verdrag zijn verhouding tot het buitenland overdoet en opdraagt aan een anderen Staat, en nog wel *Staat* blijft heeten, omdat er een verdrag aan zijn nieuwe positie ten grondslag ligt, maar dan toch een Staat wordt, die 't alleen nog in schijn en naam is. Schijnheilig is zelfs een niet te

sterk brandmerk voor dit vormsel van het volkenrecht. Onder den schoonsten schijn misleidt en verleidt men, wetende, dat de zwakke licht voor een verzoeking bezwijkt, terwijl men feitelijk geen oogenblik iets anders dan zijn ondergang of onttrekking aan alle zelfstandigheid bedoelt. Het doet den Christennaam dan ook geen eere aan, dat ten leste schier alle koloniale Mogendheden tot het gebruik maken van dit immoreele middel, dat op bedrog met open oogen rust, zijn overgegaan. Wat er intusschen voor pleit is, dat het geleidelijk en schier als van zelf doet loopen, wat anders zoo licht op een bloedige worsteling neerkwam. Nu lokt en verlokt men, en in de opengezette val kruipt de bedreigde machthebber als van zelf in. Is hij eenmaal binnen, dan valt plof het schot achter hem neer, en de politieke toer is volbracht. Het is daarom soms uiterst moeilijk, tusschen deze beide kwaden de meest gewenschte keuze te doen. Doch hieruit volgt dan ook juist de ongenoegzaamheid van het volkenrechtelijk verband der Staten en Natiën, om zich in den loop der historie onder wrijving en worsteling, naar een betere toekomst op weg te begeven. En altoos weer komt het neer op dezelfde ongenoegzaamheid. Er is ja een Volkenrecht, maar op aarde ontbreekt de macht, die het vaststelt, toepast en handhaaft, en juist dit breekt zoo veelzijdig in het bewustzijn der volkeren de overtuiging, dat wat de beduimelaars van het volkenrecht, in naam van dat recht, doen, metterdaad recht voor God is. Een uitzondering voor wat het Protectoraat betreft, maakten, kort na Napoléons val, alleen de Protectoraten van Krakau en de Jonische eilanden. Op het Congres te Weenen werd Krakau bij een verdrag, gesloten tusschen Rusland, Oostenrijk en Pruissen, tot een vrijen, zelfstandigen Staat gemaakt, en de proctectie van dezen nieuwen Staat aan deze drie mogendheden opgedragen. Van dezen maatregel mag aangenomen, dat werkelijk bedoeld werd, Krakau niet langer twistappel te laten zijn, en dit kon alleen, zoo het geheel vrij werd verklaard. Het genoot die vrijheid dan ook zonder dat eenige bepaling gemaakt was over de door Rusland, Oostenrijk en Pruisen in Krakau uit te oefenen macht. Toch ging ook dit Protectoraat te niet, en Krakau kwam in 1846 aan Oostenrijk. De vrije Staat van de Jonische eilanden was evenzoo een schepping van het Congres te Weenen in 1815, waarvan geloofd mag, dat doel was, deze eilanden tegen Turkije te steunen, daar Griekenland toen nog onvrij was en deze eilanden

niet steunen kon. Daar voor de bescherming van deze eilanden een vloot noodig was, kon noch Oostenrijk, noch Pruisen hier optreden en werd daarom aan den Koning van Groot-Brittanje en Ierland het Protectoraat van deze eilanden opgedragen. Een Lord Commissioner zou van deze Bescherming de Vertegenwoordiger zijn. Als teeken van onafhankelijkheid kregen de Jonische eilanden zelfs een eigen vlag. Na Griekenlands vrijmaking had uiteraard dit Protectoraat geen zin meer. Het verried dan ook verkeerde bedoelingen, dat de Lord Commissioner, ook na Griekenlands vrijmaking aanbleef, en tot oplossing kwam dit vraagstuk eerst, toen in 1864 Engeland zich terugtrok en Griekenlands Koning heer en meester werd in dezen Archipel.

§ 35. *Suzereiniteit.*

De *Suzereiniteit*, hoe na ook aan het Protectoraat verwant, heeft nochtans anderen oorsprong en ander bedoelen. Het woord komt uit het Leenrecht. Suzerein is afgeleid van *sus*, gelijk Souverain van *super*, en beduidde: de persoon, die in 't bezit was van een leen, waarvan andere leenen afhingen. Vooral placht het gebezigd te worden van een leen met eigen rechtspraak. „Dignité d'un fief ayant justice en propre". De tegenstelling was die van den suzerein en den vazal. In de Middeneeuwen bestond er in de Welffische kringen neiging, om den Paus als Suzerein van de Vorsten te eeren. Gelijk intusschen het Protectoraat opkwam uit de neiging van groote Mogendheden, om, zonder geweldpleging, in het bezit van uitgestrekte landen te geraken, zoo bood omgekeerd de Suzereiniteit een uitweg aan volken, die zich onafhankelijk wilden maken, om de Overhoogheid van de heerschende macht in beteekenis en waardij te doen afnemen. Het is de vrede van Parijs van 30 Maart 1856, die dit woord uit het Leenrecht in het gebruik der huidige diplomatie herleven deed. De Balkanstaten erlangden van toen af het karakter van de Vazalstaten en de Sultan verloor de souvereiniteit in engeren zin, om niet anders, dan de Suzereiniteit over te houden. Staten onder deze Suzereiniteit kunnen dan ook meestal een eigen leger en vloot er op na houden en zijn binnen hun eigen grenzen geheel zelf-handelend, als waren ze van elken hoogeren band ontslagen. Hierin berust dan de eerst

machtige Staat, aan wiens scepter zulke volken als in de Balkanstaten onderworpen waren, en de volken, die in hun worsteling om onafhankelijkheid te herkrijgen voor een oogenblik gestuit zijn, berusten er eveneens in, omdat de Suzereiniteit een tusschen-stadium schept, dat gelegenheid biedt, om oeconomisch en in militairen zin, ook door onderhandelingen met lotgenooten, zich te sterken. Men weet, hoe 't met Kreta liep. Toen ten slotte Turkije elk werkelijk zeggenschap op dit eiland verloren had, bleef Turkije er toch op staan, dat het nominaal de heer van land en volk zou blijven en de Groote Mogendheden gaven het dien eisch toe. Eerst nu is Kreta, evenals Servië en Bulgarije van deze Suzereiniteit vrijgekomen. Egypte alleen bood tot voor kort nog het schouwspel van een geheel ongeregelden toestand. Drie machten heeten hier nog altoos naast en voor elkander formeel en feitelijk te gelden. De Sultan van Turkije was nominaal de heer en meester, de Khedive was zijn onderkoning, die onder zijn hoorigheid het land heette te regeeren, en de agent van Engeland, die in rang gelijk stond met de Consulaire agenten der andere mogendheden, oefende er de feitelijke heerschappij uit. Persoonlijk heb ik er mij van kunnen overtuigen, hoe in 1906 Lord Cromer, gelijk na hem generaal Kitchner, de feitelijke koning van het land was. Een Engelsch leger steunde zijn gezag en alles, wat van den Khedive uitging, droeg een zuiver provinciaal karakter, formeel met groote, feitelijk zonder eenige autonomie. Niemand toch kon zich roeren zonder het gedoogen en de goedkeuring van den Engelschen Consulairen Agent. Er was wel een reactie werkende, en gelijk men zich herinnert was deze reactie nu en dan zelfs tot voor Engeland zeer ongewenschte uiting gekomen. In Egypte vooral leeft nog steeds een eigen nationale zin, en niet van Turkije, maar van deze nationale côterie dreigt voor Engeland nog steeds een verre van denkbeeldig gevaar. Wel had de Sultan destijds te Caïro nog altoos een hoogen Commissaris, die de Turksche Overhoogheid vertegenwoordigde, maar diens gezag, al woonde hij in een paleis, was puur nominaal, een eerepost voor een generaal, die zich jegens de Osmanische Dynastie verdienstelijk had gemaakt. Vooral toen Engeland ook in Soudan zijn oppermacht gevestigd had, en alzoo van Khartoem tot Alexandrië meester van het politiek terrein werd, was de coördinatie van deze Driemacht: Sultan, Khedive en den Engelschen omnipotenten Agent,

op den duur niet houdbaar en herhaaldelijk waren er dan ook te Londen reeds plannen in overweging, om de formeele positie met de feitelijke verhoudingen in overeenstemming te brengen. Op de Egyptische munt staat nog altoos het Sultans merk en het kleine Egyptische leger voerde nog altoos het Turksche vaandel. Dit waren intusschen slechts sporen van de vroegere worsteling op leven en dood, die tusschen den Sultan en Mehemmed-Ali uitbrak. Vormen die thans alle beteekenis verloren, en ook hier het bewijs leveren, hoe de volkenrechtelijke verhoudingen zich aan geen enkelen regel storen, en dat 't bijna steeds alleen de feitelijke macht is, die recht maakt, wat niet dan door schending van alle recht tot stand kwam. Onmiddellijk na het uitbreken van den jongsten wereld-oorlog heeft Groot-Brittanje dan ook zijn van ouds beraamde plannen doorgezet, den Khedive van de troon gestooten, met Turkije gebroken, en zelf een quasi Sultan aangesteld. Ruslands optreden in zake Finland leidt tot gelijke conclusie. Zoolang de groote Mogendheden door eerbiediging van het traditioneele Volkenrecht hun doel kunnen bereiken, beroept men er zich op, en worden de kleine mogendheden er streng aan gebonden, maar staat het traditioneele Volkenrecht in den weg, dan wordt het zelfs *sans gêne* eenvoudig op zij geschoven. Ten deele was het steeds zoo, maar in de 19e en 20e eeuw vooral beweegt men zich steeds met minder schaamte in deze richting. De beschikking over het Hinterland in Afrika ging vóór. Sinds zijn tal van verdragen met nog onbeschaafde stammen gevolgd. Van toen af is de systematische aanval op de kleine, zwakke staatjes begonnen. En steeds gaat dit verder. Reden te meer voor Staten van den derden rang als Nederland, om niet te onnadenkend op het Volkenrecht hun hope te stellen. Afdoende waarborg voor het behoud ook van onze onafhankelijkheid ligt ten slotte eeniglijk en alleen *in den wil om vrij te blijven;* en dus ook in de kracht, die leger en vloot aan dien wil weten te geven; en aan den eerbied, die ons volksbestaan aan de publieke opinie van Europa en Amerika weet in te boezemen.

§ 36. *Pacificisme.*

Volge thans de zoo gewichtige vraag, of, en in hoeverre, het Pacifi-

cisme er toe zou kunnen leiden, om het denkbeeld van een Statenbond of Bondstaat, hetzij dan alleen voor Europa of, beter nog, voor heel de wereld, verwezenlijkt te zien.

De Statenbond geeft uitsluitend aaneenschakeling, en slaat niet, gelijk de Bondstaat, om de Staten, die zich vereenigen, voor altoos een eenheidsband. Practisch komt 't verschil tusschen beide daarin uit, dat de Statenbond alliantie onder den Bondsraad blijft, terwijl in den Bondstaat de ingezetenen van de onderscheiden Staten afgevaardigden zenden naar wat in de Unie het *Congres*, en in Duitschland de *Rijksdag* is. Voor dit Congres en voor dien Rijksdag toch stemmen de ingezetenen der onderscheiden Staten allen saâm alsof ze saam één volk uitmaakten, en eerst in den Senaat van de Unie treedt een vertegenwoordiging van de onderscheiden deelen Staatsgewijs op. Ook de keuze van den President geschiedt in de Unie niet Staatsgewijs, maar zij 't al niet formeel, dan toch feitelijk, door geheel de stemgerechtigde bevolking der Unie saam. In het Congres valt daardoor van een indeeling in Staten niets meer te bespeuren en in het eigenlijke landsbestuur, gelijk dit in den President met zijn ministers optreedt, komt in geen enkele questie de *veelheid*, maar uitsluitend de *eenheid* van geheel de staatsgewijs ingedeelde bèvolking tot uiting. Elke poging, om zonder centraal Bestuur en zonder een over alle staatsverschil heenstrijkende parlementseenheid, in Congres of Reichstag, een vaste eenheid tot stand te brengen, is gebleken ondoeltreffend te zijn. Ons eigen Gemeenebest heeft 't van 1581 tot 1795 beproefd, maar heeft er dan ook zijn schromelijke zwakte en ten slotte zijn ondergang aan te danken gehad. Thans is er een veel grooter aantal in eenheidsbond vereenigde Staten, in Amerika, maar in niet één land is het meer met de loutere ineenschakeling gewaagd en allerwege is men er toe moeten overgaan, om de bevolking van alle verbonden Staten saam te laten stemmen voor een einheitliche volksvertegenwoordiging, en in deze einheitliche volksvertegenwoordiging trad allerwege als centraal bestuur een Overheid op, hetzij bij erfopvolging monarchaal, 't zij door de volkskeuze naar vasten termijn, in een President. En al heeft men nu in Duitschland 't uiterste gedaan, om toch altoos aan de in den Bond bijeengevoegde Staten nog zekeren schijn van Souvereiniteit te laten, en al is dit ten aanzien van Beieren, Saksen, Wurtemberg en Baden ten deele gelukt, meer dan schijn is dit toch niet. Wel heeft men

't steeds gemeden, om van een „Keizer van Duitschland" te gewagen, en is aan den Vorst geen hoogere officieele titel dan die van „*Deutscher Kaiser*" gegeven, maar feitelijk voelt toch heel Duitschland, dat 't thans als één volk optreedt, door één centrale macht geleid wordt en op één centrale weermacht voor 't behoud van zijn onafhankelijkheid te steunen heeft. En al is hiermede allerminst gezegd, dat bij wijziging van de Europeesche constellatie niet nog zeer wel zekere *Sonderbündelerei* zou kunnen uitzweren, toch is het aan geen twijfel onderhevig, of de afzonderlijke Staten, die nu in één Bond saamleven, genieten niet anders, dan een zeer ver zich uitstrekkende autonomie. Wel heeft men zelfs tegenover het Buitenland nog zekeren schijn pogen te redden, door op kleiner voet zekere diplomatieke vertegenwoordiging althans te München en te Dresden te laten voortbestaan, maar de Gezanten zelven, die hierbij dienst doen, gevoelen zeer wel, dat ze slechts als ornament pareeren, en geen eigenlijke diplomaten meer zijn. De meeste buitenlandsche Staten bepalen er zich dan ook toe, hun gezant te Berlijn tevens als diplomaat bij die kleinere hoven te accrediteeren. Zelfs te München onderhouden slechts vijf Buitenlandsche Mogendheden nog een afzonderlijk gezantschap, t. w. Oostenrijk-Hongarije, Frankrijk, Groot-Britanje, Italië en Rusland. Te Stuttgart onderhouden alleen nog Rusland en Oostenrijk-Hongarije een afzonderlijke diplomatieke vertegenwoordiging. Te Dresden enkel Oostenrijk, Engeland en Rusland. En in Baden bevindt zich bij het Groothertogelijke hof niet één afzonderlijk aangestelde diplomaat. Thans wordt deze leemte in zulke residentiën reeds veel minder gevoeld, maar de oude Koning van Saksen, die mij in 1902 in audientie ontving, liet zich niet zonder bitterheid over deze diplomatieke verlatenheid tegen mij uit. Over de kleine exceptie, die in Zwitserland nog voortduurt, sprak ik boven reeds en gaf daarbij hier aan, hoe niets beduidend ze is. En vooral is met name in Amerika in niet één der dusgenaamd Souvereine republieken thans ook maar een schaduw meer van een eigen, afzonderlijke relatie tot het Buitenland te ontdekken. Al wat vroeger zelfstandig was, is in den Bondstaat ingelijfd en het Buitenland rekent nooit anders en kan nooit anders rekenen, dan met het Centraal bestuur van de alle groepen in zich besluitende rijkseenheid. Jammer is het slechts, dat men de uitdrukking *rijk* thans bijna uitsluitend van de monarchieën bezigt. Zelfs ons betrekkelijk zeer klein land noemt zich in zijn grondwet

een *rijk*, en zulks, gelijk boven is aangegeven, niet enkel in de saamvoeging van *Koninkrijk*, maar ook op zich zelf. Artikel 2 van de grondwet spreekt van „het Rijk in Europa", art. 3 van „de grenzen van het Rijk", art. 4 van „het grondgebied van het Rijk". Ook van den Duitschen Bondstaat spreekt men als van het Duitsche Rijk, zij 't al niet officieel. Bij gemeenebestelijke Staatsinrichting daarentegen mijdt men dezen term. Al heet Frankrijk in zijn naam zelfs een *rijk*, thans dient het zich nooit anders dan als *état* aan. Ook de *Unie* van Amerika meed dit woord. Een onderscheid in gebruik, dat vanzelf saamhangt met de oorspronkelijke beteekenis van *regnum*, als afgeleid van Rex of Koning; maar wat daarom in onze taal een meer algemeen gebruik van het woord *Rijk* niet had behoeven uit te sluiten. Gevolg van deze uitsluiting is nu echter, dat het woord Staat tweeledige beteekenis erlangde, gelijk dit ook ten onzent uitkomt in *Staat* der Nederlanden en in de Provinciale *Staten*. En zoo dan ook is het te verstaan, dat men in den Bondstaat, die één is, niettemin spreken blijft van *de Staten*, waar feitelijk niet anders dan sterk autonome gewesten bedoeld zijn.

§ 37. *Duurzame vrede.*

In verband hiermede eischt thans de vraag beantwoording, of hetgeen de Pacificisten met hun „Statenbond" min juist uitdrukken, metterdaad tot finale uitbanning van den oorlog en tot het doen opkomen van een eeuwigen vrede zou kunnen leiden. Men weet, hoe de Pacificisten zich dit plegen voor te stellen. Ze wijzen u op het onloochenbare feit, dat in een vroegere periode tal van steden en gewesten, die nog niet onder een Rijkseenheid het hoofd hadden gebogen, er een eigen legermacht op na hielden, zich verdedigingswerken inrichtten en 't gedurig met hun naaste buren aan den stok kregen. We weten hiervan onder onze eigen provinciën. Nog altoos ontbrak de allen saambindende eenheid, en daarom was een ieder steeds bedacht op eigen, zelfstandig verweer, en was dit particulier verweer nu maar veerkrachtig genoeg ingericht, dan ontzag men zich in het minst niet, zoodra de kans schoon stond, tot aanval, 't zij alleen, 't zij met aangeworven bondgenooten over te gaan. Die onhoudbare toestand nu, zegt men,

sleet ten leste van zelf uit. Schier in alle streken van Europa, waar vroeger allerwege gelijke toestanden zich voordeden, is hieraan als vanzelf een eind gekomen. Steeds verder drong 't besef door, dat zulk een bestendig op voet van oorlog en gedeeld leven den bloei van land en volk tegenhield. Zoo is men meer en meer tot accoord en verbintenis gekomen. Geheele groepen van zulke steden en staten hebben zich, 't zij eigener beweging, 't zij onder een machtig heerscher, tot saamleving onder één gezag en gelijke rechtsbedeeling vereenigd. Als gevolg hiervan dacht dus niemand er meer aan, om Friesland te wapenen, opdat het zich, zoo noodig, tegen een aanval van Groningen zou kunnen verdedigen. Amsterdam te wapenen, niet tegen het Buitenland, maar tegen éen der andere steden, zou nu den indruk maken van onzinnigheid. Vandaar, dat alle steden allengs ontmuurd zijn, dat de schutterijen eerst zich als paradetroepen vertoonden, en ten slotte geheel wegvielen. En zoo verklaart het zich, hoe vanzelf ten slotte ineensmolt, wat voorheen met het zwaard op elkaar insloeg. Pas nu, zoo zegt men u, dat zelfde stelsel op heel Europa toe, en ge zijt, waar ge zijn moet. Laat alle Staten van Europa met elkander in verbond treden, bij de handhaving van de meest uitgebreide autonomie toch saam één machtig geheel vormen, zoodat er van een tegen elkaar optrekken geen questie meer zou kunnen zijn, dan zult ge toch van zelf voor heel Europa gelijke uitkomst bereiken, als ge nu reeds in uw eigen Nederland bereikt hebt, en in tal van andere landen gerealiseerd ziet. Wat is niet Groot-Brittanje gedeeld geweest in elkaar te vuur en te zwaard bestrijdende groepen en zie nu, hoe al deze gedeeldheid allengs opsmolt en voor krachtige Staatseenheid heeft plaats gemaakt. Welnu, zoo zal het ten slotte met heel Europa gaan. Alle Staten van Europa zullen er van zelf toe overgaan, om zich federatief, onder één centrale leiding, aanéén te sluiten. De centrale macht, die dan voor de goede orde zal hebben in te staan, zal niet anders noodig hebben, dan wat thans de burgemeesters onzer groote steden ter hunner dispositie hebben, een niet te kleine politie, en zijn ze, dank zij deze hulpe, in staat, alle overtreding van de goede orde te stuiten, dan verdwijnt van zelf vloot en leger, de vestingen en forten bevrijden zich van hun ommanteling, en de vrede ruischt van jaar tot jaar steeds bezielder door heel ons werelddeel.

Er ligt kracht in dit betoog, omdat 't uitgaat van onloochenbare

feiten. Het *is* eenvoudig zoo, dat er ver achter ons een tijdperk ligt, waarin wel bezien een ieder persoonlijk op zijn eigen zwaard of te platte lande op zijn eigen mes leefde. Meer dan één ommuurde zich een kasteel als een kleine vesting. Er ontbrak een gemeenschappelijke, allen beschermende macht. Men toog het land niet door, zonder gewapend geleide. En zelfs later nog sliep geen boer in, zonder dat zijn geladen geweer boven zijn bedstede hing. Aan dien toestand is toen een einde gemaakt, vooral door het opkomen van de steden, die het saamleven organiseerden en door politie en schutterij instonden voor eigen veiligheid, mits dan op zich zelf. En dit heeft er toen in de daarop volgende periode toe geleid, dat heele volken deden, wat men eerst alleen bij gewesten en steden te zien kreeg, aldus zich organiseerden, en de macht van den sterken arm van uit één centrum voor allen tegelijk en gelijkelijk lieten optreden. Zoo is het metterdaad toegegaan en de vraag is nu alleen, of er genoegzame grond is, om nogmaals een keer van zaken te profeteeren, die op gelijke manier een heel werelddeel en ten slotte het wereldgeheel in één organisme zal saamdringen en centraal, onder één gemeenschappelijk schild, alle volken saam organiseeren en beschermen zal. Het baat toch niets, of men dit al in een bezielend woord als den eisch der toekomst in beeld brengt. Zal men op dit vooruitzicht kunnen afgaan, dan moet nauwkeurig onderzocht, of, wat men voor de toekomst zoo gaarne zou profeteeren, metterdaad gelijk staat met wat ten opzichte van de enkele Staten nu reeds verkregen is. Bezien we dit vraagstuk dus van naderbij.

§ 38. *Europa is niet genoeg.*

En dan zij al aanstonds opgemerkt, dat het voorgestelde doel nog in 't minst niet zou bereikt zijn, ook al slaagde men er in, Europa aldus te unificeeren. Zeer zeker is er nog in de eerste helft van de vorige eeuw vaak van Azië en Afrika gesproken als hoegrootheden, die men veronachtzamen kon, goed alleen voor koloniale exploitatie. Te vreezen had men van deze beide werelddeelen niets meer. Reeds thans echter verliest niemand zich nog in dezen droom der dwaasheid. Azië dat sliep, is wakker geworden. Japan, niet Europa meer, geeft

in Azië den toon aan, en de neiging, om aan Europa welhaast betaald te zetten, wat 't zich nu sinds vier eeuwen tot schade van Azië veroorloofd heeft, is nu reeds in schier heel Azië levendig. Wat dusver de overrompeling van Europa door Azië nog tegenhoudt, ja, zelfs vooralsnog ondenkbaar maakt, is de reusachtige wapening, waarover Europa beschikt. Daartegenover stond Azië dusver volstrekt machteloos. Reeds nu echter is Japan tot zulk een daadwerkelijke macht opgeklommen, dat 't den Czaar aller Russen versloeg en in China zich reeds als Voogd gedragen gaat. Denk u nu, dat alle Staten van Europa hun vloten en legers, gelijk de Pacificist het zich voorstelt, afschaften, om daarna niet anders ter beschikking over te houden, dan een massale politiemacht, en ge gevoelt, wat hiervan aanstonds het noodwendig gevolg zou zijn. Zonder aarzeling toch zou Japan, of alleen, of met Aziatische hulp, van dezen stand van zaken partij trekken, om eischend en gebiedend in heel Europa op te treden, en indien, gelijk bedoeld wordt, ook Amerika in deze wereldorganisatie inging, en evenzoo ongewapend stond, zou Amerika met Europa saam voor deze overmacht het hoofd te buigen hebben. Denk, hoe Japan in 50 jaar van niets tot wereldmogendheid geworden is, en ge gevoelt, hoe, na afschaffing van alle Europeesche en Amerikaansche vloten en legers, Japan geen kwarteeuw behoeven zou, om heel de wereld aan zijn oppermacht te onderwerpen. Ieder ziet, hoe hieruit onvoorwaarlijk volgt, hoe het ideaal der Pacificisten reeds door deze éene opmerking voor den grond ligt, tenzij men er in slagen kon, heel Azië en Afrika mede in de nieuwe wereldorganisatie te lokken, en ook daar alle vloot en leger zich in 't niet deed verliezen. Reeds dit nu wijst uit, hoe, wat men zich voorstelt, zich zelf in 't niet verliest. Aan een in eenheid oplossen van Azië en Afrika met Amerika en Europa saam gelooft niemand. Veeleer zal ook Nederland maar al te droef merken, hoe 't als koloniale mogendheid veeleer op versterking van zijn weermacht in onzen Archipel, dan op afschaffing van vloot en leger heeft bedacht te zijn.

Doch er is meer.

Stelt men zich toch voor, dat de gemeenebestelijke confederatie van alle Staten onze toekomst zou kunnen worden, dan heeft men zich toch af te vragen, of de ervaring dusver metterdaad geleerd heeft, dat hiermede aan 't vechten en slaan met 't zwaard metterdaad voor goed

een einde is gekomen. Is nu in Amerika, nadat alle de daar verrezen Staten zich in eenheidsstaten van groot kaliber hadden aaneengeregen, 't zwaard in de sikkel omgesmeed en kan gezegd, dat er geen bloed meer gevloeid heeft? En wat is op die niet te ontwijken vraag anders dan een o, zoo teleurstellend antwoord te geven? Zie, wat op 't oogenblik, dat ik dit neerschrijf, in Mexico gaande is. Mexico is nu zulk een saamweefsel van aparte staatjes. Het telt er acht en twintig, behalve de vier territoren van Baja Norde, Baja Sur, Guintana Roo en Tepic. Er is zulk een ruimte voor beweging, dat Mexico bijna twee millioen □ Kilometer groot is, en op dit onmetelijk terrein heeft 't nog slechts even vijftien millioen inwoners, d. i. acht per □ K.M., waar we in Nederland op 157 per □ K.M. staan. Men zou zoo zeggen, dat in een land, waar zoo ieder vinden kan, wat hij zoekt, er van geen ruzie onder landgenooten meer sprake kon zijn. En wat toont ons nu weer de innerlijke zelfvertering van dat volk anders, dan dat organisatie zonder meer niet baat, hoe eer te sterke organisatie verbittert, en dat zelfs finantieel het geldschietend Europa gevoeld heeft, wat 't Pacificisme in Mexico beduidt. Nu zou dit nog niets zijn, indien Mexico alleen als eenzame uitzondering ergerde, doch men weet beter. In de Unie heeft de slavenoorlog de jammerlijkste verwoesting aangericht en steeds meer zag de Unie zich genoodzaakt, om zijn vloot en leger uit te breiden. Daalt ge zuidwaarts van Mexico af, dan komt ge in Venezuela, waar Nederland evenzoo kennis aan heeft, maar in wat bitteren zin, en hoe sloeg ook daar in het geconfedereerde Statenstelsel gedurig de burgeroorlog uit. Ja, in wat Staat van Zuid-Amerika niet! Denk aan Chili en Peru, aan Paraguay, en Brazilië. Allerwege onrust en grijpen naar 't zwaard, als de passie de geesten prikkelt. Nergens in heel Amerika een geroep, alsof men den eeuwigen vrede inging, en vloot en leger hun bestaanseinde naderden. Veeleer alle Staten op nog geduchter wapening bedacht. Tegenslag voor alle te hoog opgevoerd ideaal. Ik was juist in Amerika, toen de Unie Spanje koloniaal gekortwiekt had en Havanna door haar vloot was ingenomen, en van allen kant moest ik toen hooren, hoe een ieder bezig was met de berekening, binnen wat tijd men, met zijn overmacht, al Spanjes koloniën zou kunnen veroveren. Men liet mij zelfs geen rust, eer ik te Rochester, bij de Niagara falls, een *free talk* over koloniale exploitatie gegeven had.

§ 39. *Gestadige wijziging.*

Een geheel ander, onoverkomelijk bezwaar tegen het zich vereenigen van alle Staten der wereld in één Statenbond of Bondstaat, ligt in het historisch vast staande feit, dat er in de onderlinge verhouding van de volken *gestadige wijziging* plaats grijpt. Wat elk onzer in de verschillende perioden van zijn existentie doormaakt, dat hij zwak en teeder begint, allengs uitgroeit, ten laatste zijn volle kracht bereikt, maar om dan weer te minderen in kracht, zwak te worden en ten slotte weg te sterven, is in zijn algemeene strekking ook op de toongevende volken van toepassing. Ook de Staten beginnen klein, breiden van lieverlede hun grenzen uit, en groeien in bevolkingscijfer en macht, maar om in een latere periode weer te dalen in beteekenis, zich door anderen te zien overtroeven, en ten slotte te verzinken in onbeduidendheid. Zulk een periode loopt uiteraard over eeuwen, maar te loochenen valt niet, dat er in den loop der historie zeer stellig zulk een proces valt waar te nemen. Men heeft slechts de kaart van Europa, gelijk die in 1800 het licht zag, te vergelijken met Europa's kaart in 1900, om zich terstond te overtuigen, van de ongelooflijk groote veranderingen, die er zelfs in den loop van één enkele eeuw kunnen intreden. De landsgrenzen kan men zich niet als onveranderlijk denken, de agglomeratie nog veel minder. Ge ziet 't voor oogen, hoe de éëne groep Staten daalt, en de andere klimt in beteekenis. Zie 't maar aan Scandinavië, hoe bijna onmogelijk het zelfs voor de drie Staten in het Noorden bleek, om tot vaste federatie te geraken, en hoe de éëne maal Denemarken, dan weer Noorwegen, en in weer een andere periode Zweden op den voorgrond treedt. Les der historie van alle eeuwen is derhalve, dat de bevolking, de grenzen, de beteekenis en de activiteit van de Staten, groot en klein, in den loop der eeuwen gestadige wijziging ondergaat, dat dit niet alleen vroeger zoo was, maar zelfs in de jongste eeuw nog evenzoo toeging, en dat, met dit historisch gegeven voor oogen, door niemand, die de historie kent en nadenkt, de voorstelling kan aanvaard worden, alsof de kaart van Europa en de kaart van de Wereld, gelijk ze zich nu aan ons voordoen, van nu af tot in alle eeuwen juist blijven zou, wat ze nu is. Zal men nu beweren, dat deze veranderlijkheid van de wereld-

kaart wèl regel moet blijven, zoolang er gedurig oorlogen voortkomen en bij de vredesverdragen de bestaande toestand wijziging ondergaat, maar dat met afschaffing van den oorlog eens en voor altijd de oorzaak zou zijn verdrongen, die tot de zoo gestadige wijziging van de wereldkaart aanleiding gaf? Stellig niet. Immers, de wijziging in toestand en verhouding, die bij de Staten, in den loop der eeuwen, valt waar te nemen, is volstrekt niet enkel oorlogsresultaat, veeleer is ze in hoofdzaak sociaal van aard.

Verkeert een Staat in zijn hoogste bloeiperiode, dan ziet men in zulk een land schier op elk terrein mannen van eersten rang optreden, die voor zekeren tijd een stempel op het nationale leven drukken, zoo wat kunst en wetenschap, religie, moraal en oeconomie en ondernemingsgeest betreft. Neem slechs ons eigen land ten voorbeeld in de 16e en 17e eeuw en vergelijkt het met nu. Wat bestond Spanje en Portugal niet in de 15e en 16e eeuw en wat is 't beeld, dat ze thans vertoonen? Zelfs, wat in een naburig of concurreerend land voorvalt, heeft soms een niet te stuiten invloed en uitwerking op 't land, dat u zelf 't liefst is. Wat was Engeland vergelijkenderwijs niet nog onbeduidend in het midden der 16e eeuw, hoe woog destijds ons klein Holland niet tegen Groot-Brittanje op, en hoe snel heeft Engelands klimmen in sociale en politieke beteekenis ons niet de heerschappij ter zee afgenomen? Daarom is het niet aan te nemen, dat van nu af en voortaan, eeuw in eeuw uit, de wereldkaart blijven zou, gelijk ze nu is. Dit kan eenvoudig niet. Het op en neer gaan van de levenskracht in de onderscheiden volken en de wijziging, die hieruit voor hun onderlinge en wederzijdsche verhouding voortvloeit, snijdt hiervoor de mogelijkheid onverbiddelijk af. Het πάντα ῥεῖ καὶ οὐδὲν μένει (alles wisselt en niets blijft, gelijk het was) der Stoicijnen is hier volkomen van toepassing. Wat leeft, wijzigt zich gestadig. Zie 't aan 't plantsoen, zie 't in de dierenwereld, zie 't in het familieleven, en daarom kan het niet anders met het leven der volkeren zijn. Het zijn in de bedding der volken geen stilstaande wateren, die in 't moeras zich vergiftigen, maar er gaat een bestendige stroom, en die strooming houdt de frischheid in 't leven. Zal men nu, dit erkennende, beweren durven, dat toch ook deze gestadige wijziging zich zeer wel bij verdrag in vollen vrede regelen liet? Men voelt, hoe heel de aard van de menschelijke natuur hier tegen op komt. Juist elke poging van de

winnende Staten om den in beteekenis dalenden Staat binnen enger grenzen terug te dringen, zou den bedreigden Staat tot het bieden van een laatsten, uitersten, heroischen weerstand prikkelen; en weer liep het op oorlog uit. Vanzelf draagt het beeld, dat de wereldkaart u op dit oogenblik biedt, van verre zelfs geen absoluut karakter. Het toevallige er in zal door niemand ontkend worden. En hoe zou men dan willen, dat het toevallig resultaat van het jongste verleden wet en regel bleef voor alle eeuwen? Het ware hetzelfde, alsof ge iemands lijfkleed, pasklaar gemaakt op een bepaalden leeftijd, nu als vaststaand model tot aan zijn sterven voor hem gelden liet, waar toch ieder weet, hoe gedurig we zelf in lichaamsformatie vergroeien en hoe, wie ons 't kleed maakt, bestendig met dit vergroeien te rekenen heeft. Een Statenbond van onveranderlijke Staten zou daarom voor heel het volkerenverband over de geheele wereld volstrekt ondenkbaar zijn. In de idee zelve van zulk een Statenbond voor heel de wereld ligt een Conservatisme, waarnaar het leven der volken zich niet voegt.

§ 40. *Saamhoorigheid in oorsprong.*

Doch ook hiermede is de critiek op het verlokkende, maar voor verwerking niet vatbare denkbeeld van één Statenbond voor heel de wereld nog niet ten einde. Zeer ernstig zelfs moet nog de vraag onder de oogen gezien, wat dusver in grootere geunieerde Staten, de eerst onafhankelijke Staten, die er zich in oplosten, tot zelfoplossing bewoog en ze bijeen hield. En dan is in hoofdzaak te wijzen op tweeërlei motief, t. w. op *saamhoorigheid in oorsprong* en op *gemeenschappelijk gevaar.* Het zich oplossen van Engeland en Schotland in Groot-Brittanje vlotte steeds veel beter, dan 't een worden voor wat Ierland betrof. Zelfs kort geleden nog is niet dan met moeite het saamgaan van Engeland met Ierland bezegeld. En waaruit anders nu is dit te verklaren, dan uit het feit, dat Engeland en Schotland beiden door Germaansche stammen bevolkt zijn, terwijl Ierland Keltisch van oorsprong is. Dat hier verschil in religie bijkwam, werkte hier wel op in, maar juist dat religieuze verschil hing weer met het stamverschil saam. Wat Keltisch was, vond in wat Rome bood, steeds zijn religieuze

bevrediging. Wat van uiteenloopende herkomst is, voegt zich in den regel niet wel in eenheid saâm. Vlaming en Waal in 't naburige België voelen nog altoos, dat de muur der afscheiding tusschen hen staat opgetrokken. Oostenrijk, dat uit volksgroepen van vierderlei herkomst bijeen is gevoegd, mist nog altoos zijn nationale eenheid. In Italië daarentegen riep alle eeuwen door heel 't volk om zijn *Italia irredenta* en Duitschland wist zijn vroegere gedeeldheid niet, dan onder het roemen in zijn gemeenschappelijke herkomst te boven te komen. Czechen en Duitschers in Bohemen, 't blijft oorzaak van eindelooze ruzie. En waar men de kaart ook opslaat, altoos weer ontwaart men, dat het hecht ineensluiten van welke volksgroepen ook, hopeloos blijft, waar te groot verschil van herkomst in 't spel is en daarentegen soms zelfs zeer veerkrachtig geslaagd is, waar de herkomst één was. Ge ziet 't aan Rusland en Finland, op wat tegenstand de ineensmelting afstuit, en omgekeerd bij de Balkan-Staten, waar de band van herkomst nog na eeuwen van afscheiding trekken kon. Die bindende kracht van eenheid van herkomst valt nu echter bij een wereld-Statenbond ten eenenmale weg en voor die eenheid van herkomst treedt tusschen Neger en Zweed, Chinees en Spanjaard, Arabier en Zwitser, of wilt ge, Deen en Kopt een bestaansverschil op, dat steeds alle engere verbinding afsneed. En waar men op Zwitserland en de Amerikaansche Unie wees, om te doen zien, hoe zeer onderscheiden groepen toch tot zeer nauwe verbinding kunnen geraken, bewijst dit toch niet 't minste voor de mogelijkheid, dat 't evenzoo in heel 't wereldverband zou kunnen toegaan. Zwitserland is te klein en ligt geographisch in een te zeer eenige ligging, om hier wet te kunnen stellen en in de Unie van Noord-Amerika was het wel degelijk het Anglo-Saksische element, dat de overige emigrantengroepen in zich opsmelt, zij 't al, dat dit niet kon geschieden, zonder dat het Anglo-Saksische type zelf wijziging onderging; iets, waarbij dan nog zij opgemerkt, dat de nieuwere Staten van de Unie nooit zelfstandige Staten geweest zijn, en, in de Unie geboren, nooit anders dan Unieleven gekend hebben. De taal besliste hier bovendien. Heel Amerika in de Unie spreekt Engelsch, zij 't al met Amerikaansch accent.

§ 41. *Gemeenschappelijk gevaar.*

Van niet minder gewicht is het tweede feit, dat hier in aanmerking komt, hierin bestaande, dat de Statenverbindingen, die dusver tot stand zijn gekomen, hun saamgaan schier eeniglijk danken *aan gemeenschappelijk gevaar.* De alliantiën, nu in engeren zin genomen, gaan hierbij voorop. Een grootere verbinding, gelijk die in 't Congres te Weenen na Napoléons val bedoeld werd, kon niet anders, dan een bijzonder karakter dragen. Napoléon zon voor Frankrijk op een wereldrijk, waarin aan Frankrijk de suprematie over alle volken der aarde zou toekomen, en tegen dit opzet heeft zich toen geheel het overige Europa in bond vereenigd. Dit echter schiep een verhouding, die geen stand kon houden. Toen Frankrijks overmacht daalde en zonk, kregen de bondgenooten al spoedig geschil onder elkander, en in deze opkomende geschillen bewogen ze zich op zeer onderscheiden, ten deele zelfs scherp tegen elkander indruischende wegen, en zoo ontstond de alliantie, eerst van de drie Keizers uit het Oosten en Midden Europa, en toen, na Ruslands zwenking, kreeg men de Midden-Europeesche trio's van Duitschland, Oostenrijk en Italië, tegenover Frankrijk, Rusland en Engeland. Deze alliantiën echter zijn in den regel niet duurzaam. Ze zijn voor een tijd, en regelen zich naar de gebeurtenissen en verhoudingen, die een tijd lang den toestand beheerschen. Wat daarentegen veel dieper indrong, en ten slotte ook de alliantiën beheerschte, is *de verwantschap,* die de Staten als vanzelf in zekere groepen indeelt, of ook bij al te sterke eenheid in 't bloed ze in concurrentie tegen elkander doet ingaan. De volken in Azië trekken in andere richting, dan de volken in Europa, en in Europa trekken de volken van de drie groote stammen, Romanen, Germanen en Slaven elk weer in eigen richting. Tusschen deze van elkander aftrekkende groepen ontstaat vanzelf spanning. Altoos weer komt de vraag op, of Azië, dan wel Europa, of ook Amerika, en zoo ook, of in Europa Slaven, dan wel Germanen en Romanen de hoofdrol zullen vervullen, juist, zooals ge nu weer ziet, dat 't in Azië tusschen China en Japan gaat spannen. Zoo verkeert elk ras en elke stam gedurig in 't gevaar, van door een ander ras of door een anderen stam overmeesterd te worden, en hierin schuilt „die stille kracht", die ten

slotte de volken van een zelfde soort altoos weer saambrengt en in vrede doet saamleven. Intermezzo's komen ook hierbij voor. De verhouding tusschen Rusland en Engeland is thans vierkant omgekeerd van wat ze in de 19e eeuw was. Maar over het gemeen genomen, werkt toch de primordiale strijd tusschen de rassen en hoofdstammen, die immers van tweeërlei oorzaak is, ten eerste daardoor, dat 't tot een wereldunie nooit kan komen, en ten andere is het uit vrees voor de concurreerende rassen, dat de volken van gelijk ras ten slotte altoos weer tot het bieden van wederzijdschen steun bereid zijn. Ook hierover moet de verleidelijke idee van een wereld-Statenbond daarom onherroepelijk struikelen; en alle beroep op de vereeniging van vroegere miniatuur staatjes, die later tot één rijk zich saamvoegden, mist hier tegenover alle kracht van bewijs. Wat zich saamvoegde en aaneensloot, was van eenzelfde moederstam, of duchtte gemeenschappelijk gevaar. Daar nu, over heel de wereld gerekend, het ras en stamverschil scheidt, en de concurrentie de rassen en stammen eer tegen elkander in 't harnas jaagt, dan dat 't hand in hand zou doen slaan, blijkt ook uit dien hoofde de Statenbondsidee, zoodra ze alle volken van de geheele aarde in één snoer beoogt te rijgen, niets dan een illusie te zijn, die wreedelijk telkens weer door overweldigende gebeurtenissen in haar ijdelheid wordt ten toongesteld. Had ons menschelijk geslacht zich als één organisch geheel op natuurlijke wijze kunnen ontplooien zoo zou er nooit gedeeldheid zijn opgekomen, zou 't al te saam als één machtig van God geschapen organisme gebloeid hebben, en zou er zelfs geen mechanische verbinding in Staten noodig zijn geweest. Nu daarentegen de zondeval onze eenheid brak, de levensvariatie op antithese uitliep, en uit 't menschelijk hart een scheidend, twistend en overheersching bedoelend element opkwam, lag het organisch verband gebroken ter neder en zoo is er nu in de Staten een mechanisch verband aan 't woord gekomen, dat, als chirurgisch hulpmiddel kostelijk werkend, toch onherroepelijk met zich bracht, dat de psychisch-organische eenheid te loor ging en aan een *pax aeterna* tusschen de volksgroepen, en dus ook tusschen de Staten, niet meer te denken viel. Niet als product van menschelijke vinding, maar als vrucht van Goddelijken weer-opbouw, zal, wat wij met alle Pacificisten afbidden, eens in en door Christus' Parousie komen, maar wat alleen de Christus ons brengen kan en zal, toovert de Pacificist door zijn leuzen en oproe-

pingen, door zijn manifesten en conferenties ons nooit. Geheel de voorspiegeling, alsof, gelijk onze provinciën, die eens als vrije staatjes elkander beoorloogden, zoo van zelf tot vreedzaam saamleven in een „Statenbond" gekomen zijn, zoo ook allengs alle nu onafhankelijke Staten van den aardbodem het zwaard zouden opsteken om in één omvattend wereldverband te gaan saamleven, zoodat vanzelf alle krijg voor een duurzamen vrede zou wijken, berust op niet anders, dan zelfmisleiding, en ligt gevonnisd door de historie en door de onveranderlijke gegevens der actualiteit.

§ 42. *De volken leven onder een vast Recht.*

Het volkenrecht kan eenmaal zijn aard en natuur niet veranderen en zal daarom, hoe heilig zijn heerschappij ook zij, tot den einde toe bij de bedeeling van het buitenlandsche recht in de onderscheiden Staten ten achter staan. Onze conclusie keert daarom tot ons uitganspunt terug. Dat er ook tusschen de volken in zeer beslisten zin Recht gelden moet, blijft buiten kijf. Er is onder menschen, en zoo ook tusschen de volken een verhouding. Die verhouding moet zijn, gelijk God ze beschikt heeft en in elk bijzonder geval wil, dat ze zijn zal. Zoo bestaat er een volkenrecht in absoluten zin, en onzer is de schuld, zoo de rechtsverhoudingen hieraan niet stipt en in elk opzicht beantwoorden. Gelijk het God alleen is, die beschikt en bepaalt, hoe de verhouding tusschen mensch en mensch in het gezin, in de familie, in de maatschappij, en in een volk zijn zal, evenzoo en niet anders kan ook alleen God bepalen, hoe de verhouding tusschen de volken zijn zal. Dat door God bestelde Recht nu is het Volkenrecht. Dat absolute Recht komt onder de volken tot uiting door overleg, door het rechtsbesef en door overeenkomst, maar het orgaan, om het in Naam van God te bedeelen, d. i. voor te schrijven en te besturen, ontbreekt. Zulk een orgaan is er wel voor het Recht Gods in een *geordenden* Staat, maar niet voor de volken onderling, overmits er geen Overheid is, die over alle volken saam is gesteld. Dit is wel het geval binnen de grenzen van elk volk en land afzonderlijk genomen. De binnenlandsche Overheid, als we ons zoo mogen uitdrukken, treedt op in naam van God, door Hem gelast en als zijn orgaan. Dat de Overheid niet anders kan worden verstaan, dan als orgaan van Gods alles

beschikkend vermogen blijkt uit het feit, dat de Overheid doet en doen kan en ten deele doen moet, wat nooit aan eenig mensch, doch alleen Gode toekomt. Alleen God heeft het recht, om iemand zijn bezit af te nemen, hem van zijn vrijheid te berooven, hem op te sluiten en hem ten slotte bij straf, of door de wreedheid van den oorlog te dooden of te doen dooden. Deze drie, dat de Overheid in den vorm van belasting u uw geld afneemt en zelfs u dwingt, het te offeren, dat de Overheid u op kan sluiten, en dat de Overheid over Uw leven kan beschikken, zijn bevoegdheden, die van nature alleen aan God toekomen, die geen mensch zich bij afspraak met zijn medemensch kan toeeigenen en die alzoo inhouden een leggen door God op daartoe aangewezen Overheidspersonen van drie alles beheerschende bevoegdheden, die eeniglijk Godes zijn. Deze bevoegdheden van de Overheid echter gaan niet over de grenzen van den Staat of het Rijk heen. Wat over die grenzen gaat, kan formeel alleen bij verdrag of overeenkomst bepaald worden. Dit bij overeenkomst bepaalde nu *kan* uitdrukking zijn van het absolute recht. Veelal zal 't steun zoeken in de traditie en in het Rechtsbesef. Voorzoover de Bijzondere Openbaring der H. Schrift ten deze licht spreidt, behoort door Christelijke Regeeringen ook hiermede gerekend te worden. Tot op zekere hoogte zullen tractaten en overeenkomsten dan ook afschaduwing van het door God beschikte recht zijn. Maar alle *zekerheid* ontbreekt hier toch. Keer op keer zijn tractaten gesloten, die onrecht tegenover één der twee of onrecht van beiden ten laste van een derde partij inhielden. Bij vervanging van een dusver geldend door een nieuw tractaat, lag in die wijziging vaak de erkenning van het ongelijk. Evenals bij afspraak onder menschen in het particuliere leven zich gedurig het geval voordoet, dat men wel formeel aan zijn afspraak gebonden is, maar toch tot het inzicht komt, dat men afsprak en toegaf, wat men niet had *mogen* toegeven, zoodat van zelf de casuïstiek van het belofterecht en van den noodstand aan het woord komt, zoo ook blijft het bij afspraak en overeenkomst tusschen de volken. Juist daarom blijft 't zoo gewenscht, dat, waar gedurig in het volkenrecht conflicten opkomen, en alle wetgeving en rechtsbedeeling van boven af hier ontbreekt, het *Scheidsgerecht* steeds meer ingang vinde en de Vredesconferenties ook het Oorlogsrecht vaststellen. Doch hoezeer men hierop ook aansture, en niet aflate van de poging, om aan de publieke opinie aller volken steeds beslister onwil

om ten oorlog te gaan, inboezeme, toch moet helder worden ingezien, dat er van rechts*bedeeling* tusschen de volken der aarde nooit sprake kan zijn. Indien ja, ten slotte *alle* volkeren der aarde, zonder éene enkele uitzondering, zich bij tractaat verbonden, zou de zon van dit nieuwe volkerenleven dagen kunnen. Maar reeds nu bleek genoegzaam, hoe volstrekt onmogelijk het is, alle Staten tot onderteekening te bewegen. En wat nog veel droever stemt en telkens weer de schoonste verwachting verijdelt: Indien er ook maar één is, die breekt met wat afspraak was, dan staat 't op eenmaal *alles* weer op losse schroeven en ontbreekt de macht, om den schender van wat men afsprak, aan de hand van het recht te kastijden. Ook de wereldpolitie is boven reeds besproken. Ze is logisch ingedacht, maar ze is òf niet op te richten, òf, ook waar ze opgericht werd, zou ze een *fiasco* maken, dat ten laste van alle vredes-ideaal hoon sprak.

Dat de voorstelling van de onderlinge verhouding tusschen de Staten, in dit hoofdstuk gegeven, afwijkt van de gemeene leer, is hieruit te verklaren, dat de definitie van wat recht is in volstrekten, voorwerpelijken zin niet tot genoegzame klaarheid kan komen, waar men poogt, den Goddelijken oorsprong van alle Recht buiten rekening te laten. Wie dat doet moet wel het rechtsbegrip subjectiveeren en kan niet van het objectieve uitgaan.

Hoofdstuk XI

DE ZUID-AFRIKAANSCHE REPUBLIEK EN DE ORANJE-VRIJSTAAT.

---

§ 1. *Het opkomen der Republiek.*

Volge hier thans, gelijk we reeds in § 33 van het vorige hoofdstuk aangaven, een korte uiteenzetting van het droef gebeuren aan de Kaap.

De eerste aanraking van Europeesche zijde met wat later de Kaap-

kolonie heette, had plaats in 1486, toen Bartholomeus Diaz er uit Lissabon landde, en na hem knoopte een tweede avontuur-vaarder er in 1497 handelsbetrekkingen aan. Toch kwam het in de 16e eeuw nog niet tot Europeesche vestiging in dit reusachtige Kafferland. Hiertoe wendden eerst in 1630 twee Engelsche scheepskapiteins een poging aan, doch zonder bezetting achter te laten, zoodat de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie het terrein vrij vond, toen ze in 1632 van de Tafelbaai bezit nam.

§ 2. *De Engelschen aan de Kaap.*

Tal van Nederlandsche kolonisten togen er na die in bezitneming allengs heen. Tot zelfs uit het Amsterdamsche weeshuis werden er volwassen meisjes heengezonden, daar men er van meet af het huwen met Kaffermeisjes zocht tegen te gaan. Ook vele refugées, die inmiddels in Nederland hun toevlucht hadden gezocht, gingen er als landverhuizers heen. En welhaast was de Kaap dan ook de rijkst-ontwikkelde onder de Nederlandsche Kolonisatiën. Deze aanvankelijk opgekomen toestand duurde echter slechts tot 1795, toen de Engelschen zich van de Kaap meester maakten. En wel was toen te Amiëns bij de vredesluiting bepaald, dat de Kaap aan Nederland zou teruggaan, maar toen de oorlog tusschen Engeland en Frankrijk opnieuw uitbrak, achtte Engeland zich vrij, om de koloniën van een land, dat met Frankrijk zoo één was, te veroveren. De finale inbezitneming had toen in 1806 plaats en sinds bleef de Kaap Engelsch, want te Weenen in 1815 wist Engeland zich deze aanwinst van koloniaal territoir, onder het gedoogen der andere mogendheden, te verzekeren. Deze in bezitneming werd in 1820 gevolgd door een invasie van Engelsche landverhuizers, die de oude Nederlandsche kolonisten zeer uit de hoogte bejegenden, zoodat elk ineengroeien van de tweeërlei landaard althans voor de landbevolking reeds spoedig ondoenlijk bleek. Vooral de behandeling van de inboorlingen leverde al spoedig aanleiding tot zeer ernstige verdeeldheid op, en daar uiteraard de Engelsche Gouverneur steeds voor zijn landgenooten partij trok, bracht dit al spoedig zulk een gespannen toestand te weeg, dat aan verder rustig saamleven niet meer te denken viel. Vandaar dat reeds in 1836 het beste deel van de Oude Neder-

landsche Kolonisten besloot, noord-op te trekken, de Vaal overtoog en van het Kafferland boven de Vaal bezit nam. Ook Transvaal kwam zoo, na de Oranje-Vrijstaat, tot het innemen van een zelfstandige positie. Aanvankelijk gaf dit tegenover Engeland een ongeregelde verhouding, maar de Commandant-generaal A. W. J. Pretorius wist in 1848 onderhandelingen aan te knoopen, die reeds op 16 Januari 1852 tot het sluiten van een verdrag leidden, bij welk verdrag, de „Conventie van Zandrivier" genoemd, Groot-Brittanje de onafhankelijkheid en zelfstandigheid van het „Boerengebied over de Vaalrivier" erkende. Dit tractaat van Zandrivier maakte voor eenige Engelsche Souvereiniteit geen de minste reserve. Art. 1 toch verklaarde: „Harer Majesteits Commissarissen waarborgen in den volsten zin namens het Britsche Gouvernement, aan de Emigranten-Boeren over de Vaalrivier het recht, om hun eigen zaken te besturen en hun eigen Regeering te hebben, volgens hun eigen weten, zonder eenige bemoeienis van den kant van Harer Majesteits Gouvernement en dat het grondgebied ten noorden der Vaalrivier door het Britsche Gouvernement niet zal worden overschreden." Voorts werd in artikel 2 het stelsel van Scheidsgerecht aanvaard bij mogelijke geschillen, die rijzen mochten, terwijl in Art. 3—9 zekere bepalingen werden vastgesteld inzake slavernij, handel en verkeer, aanschaffing van amunitie, huur en grondbezit. Zelfs werd bepaald, dat men van Engelsche zijde er geen handel in amunitie drijven mocht met de inboorlingen. Over deze Conventie kreeg men in Engeland spoedig berouw. Toen bleek, hoe krachtig de twee Boerenrepublieken zich ontwikkelden, poogde men aanstonds, op den genomen stap terug te komen, en reeds op 12 April 1871 ontzag de Gouverneur van de Kaap, Sir Theophile Shepstone, zich niet, onder geheele terzijzetting van de Conventie, de beide Republieken tot Britsch grondgebied te verklaren en voor Engeland te annexeeren. De vlag der Republiek werd te Pretoria op zijn last door zijn soldaten neergehaald en de Britsche in plaats geheschen. Een Deputatie, die naar Londen toog, om tegen deze gewelddaad te protesteeren, kwam onverrichter zake terug. Het bleek, dat de Engelsche Regeering het op de vernietiging van de Transvaal had toegelegd. Vandaar, dat reeds op 10 December 1879 te Heidelberg het stormsein omhoog ging en de oorlog uitbrak. Engeland poogde dit verzet te keer te gaan, maar de mannenmoed der Boeren was niet te breken, en toen op 27 Februari 1881 generaal

Smit met zijn keurbende de Engelsche regimenten op den Spitskop of Majuba overrompelde, gevoelde men in Engeland zelf, dat een nieuwe staat van zaken in het leven was getreden. Te Petroria werd daarop den 8en Augustus een nieuwe Conventie gesloten. Deze kon intusschen de Boeren niet meer voldoen. Art. 1 van deze Conventie toch bepaalde, dat aan de inwoners van het Transvaalsche grondgebied wel „geheel zelfbestuur" zou worden toegestaan, maar, zoo stond er letterlijk, „onderworpen aan de Suzereiniteit van Hare Majesteit"; en voorts, „onderworpen aan de volgende beperkingen." Met name bepaalde Art. 2, dat de Britsche Regeering een Resident in de Transvaal zou onderhouden, en voorts, „dat het toezicht op de buitenlandsche betrekkingen van genoemden staat", insluitende het aangaan van tractaten en het regelen van diplomatieke onderhandelingen met vreemde mogendheden, „daartoe zou strekken," dat al zulke onderhandelingen gevoerd zouden worden door middel van Harer Majesteits diplomatieke en consulaire agenten buitenslands." Kruger, Joubert en Pretorius teekenden deze Conventie voor de „Transvaalsche Burgers," niet namens het land, noch vanwege den Volksraad, en ten slotte kan niet anders geoordeeld, of, vooral met het oog op de Majuba, kwamen de Boeren met deze Conventie van een slechte reis thuis. Toch was er destijds geen uitzicht op het erlangen van betere voorwaarden. Men schikte zich derhalve, en wachtte een betere toekomst af, zoodra de geest van het Kabinet te Londen naar de Kaap zou zijn doorgedrongen.

§ 3. *Gladstone.*

In 1880 toch aanvaardde Gladstone zijn vierde ministerie en hierop dorst men in Transvaal hoop stellen. Van deze nieuwe phase werd men door den Secretaris Du Toit geregeld op de hoogte gehouden en kon zoodoende van nabij geheel den loop van zaken volgen, die tot het uitzenden van de Deputatie Krüger, Du Toit en generaal Smit naar Londen geleid heeft. In November 1883 nam deze Deputatie te Londen in het Albemarle-hôtel intrek, waar ik, met wijlen den heer Beelaerts van Blokland, mij op verzoek van Krüger, bij hen voegde. Het was deze Deputatie, aan welke het toen gelukt is, de Conventie van Pretoria te niet te doen, en deze door een nieuwe Conventie van 27 Februari

1884 te doen vervangen. Van de Suzereiniteit was in deze Conventie geen sprake meer, en de naam van Transvaal werd nu officieel in dien van „Zuid-Afrikaansche Republiek" veranderd. Geen Resident werd meer aangesteld, slechts las men in Art. 3: „Indien een Britsch ambtenaar aangesteld wordt, om te Pretoria of elders in de Zuid-Afrikaansche Republiek te wonen, of om functie uit te oefenen gelijkvormig aan die van een consulair ambtenaar, zal hij de bescherming en hulp van de Republiek ontvangen". En voorts werd alleen in Art. 4 bepaald: „De Zuid-Afrikaansche Republiek zal geen verdrag of verbintenis aangaan met eenige Staat of Natie, behalve met de Oranje Vrijstaat . . . voordat het zal zijn goedgekeurd door Hare Majesteit de Koningin." En als om zelfs deze bepaling nog te verzachten, werd hier nog bijgevoegd; dat, „zoo er zes maanden na de mededeeling van het Tractaat verloopen waren, zonder dat tegenspraak gevolgd was, het tractaat gelden zou". Natuurlijk ware het zeer gewenscht geweest, dat zelfs deze bepaling niet ware ingelascht, daar ze toch altijd aan de vrije Souvereiniteit der Republiek te kort deed, maar daar het recht vrijbleef, om gezanten en consuls in den vreemde aan te stellen, zagen Krüger, Du Toit en Smit er blijkbaar geen overwegend bezwaar in, zoo zelfs, dat ze reeds op 27 Februari nog uit het Albemarle-hôtel een verzoek aan Lord Derby richtten, om aanstonds deze nieuwe bepaling op de onderhandelingen van de Zuid-Afrikaansche Republiek met Portugal toe te passen. Gelijk men weet was de Portugeesche haven van Laurenzo Marquez voor Transvaal van overwegende beduidenis en daarom stond Krüger er op, dat de nadere verhouding met Portugal onverwijld geregeld zou worden.

§ 4. *De goudmijnen.*

Zoo scheen een betere toekomst te dagen, toen schier onverwachts de ontdekking van de goudmijnen in den omtrek van Johannisberg rust en vrede verstoren kwam. Al aanstonds toch gaf dit aanleiding tot een invasie van Engelsche gelukzoekers, die zich in zoo grooten getale in Johannisburg en zelfs in Pretoria vestigen kwamen, dat hun aantal door de Engelsche Commissie straks op 26.000 begroot werd en zelfs het aantal eigen Boeren scheen te boven te gaan.

Ten tweede verzwakten de goudmijnen het zedelijk en ernstig karakter der Boeren. Ze zagen zich op eenmaal schatten in den schoot geworpen, waar ze eertijds nimmer van gedroomd hadden. Niet lang meer, of de Zuid-Afrikaansche Republiek met een bevolking van nog geen half millioen beschikte over een jaarlijksch budget van omstreeks 50 millioen gulden. Naar alle kanten werden voorschotten uitgegeven. Bijna een ieder verrijkte zich. En de vrome geest, die zich de eerste tijden na de overschrijding van de Vaal gekenmerkt had, verzwakte. De Britsche Regeering, nu onder Chamberlain, die hiervan uitstekend op de hoogte was, opende toen onderhandelingen te Bloemfontein, die, gelijk nu van achter een ieder doorziet, er op gericht waren, om een conflict uit te lokken. Het Britsche Gouvernement eischte toch stemrecht voor de vele Britten, die zich in Transvaal genesteld hadden, een eisch, die Krüger niet kon toestaan, daar dit de Volksraad zelf in een Engelsch Parlement zou hebben omgezet. Zoo voelde men allengs in heel Afrika, dat het op een uitbarsting liep. Die kwam. Met een moed en dapperheid, die heel Europa enthousiast maakte, poogde Transvaal van zich af te slaan. Amerika had den slag kunnen afwenden en toen ik in 1898 te Washington op audientie was, gelukte het mij, ook dit punt met Mackingly te bespreken, maar Chamberlain was juist in het najaar van '98 naar Amerika getogen, om alle gevaar van deze zijde af te wenden. Het geding moest derhalve uitgevochten. De Boeren schoten prachtig. De Engelsche Infanterie legde het op alle punten tegenover hen af. Ten leste moest een leger naar de Kaap, viermaal grooter dan heel de gewapende macht der Boeren. Een jaarlang scheen 't zelfs, of Engeland zich zou moeten terugtrekken. Maar ten slotte kwam er gevaar van den Kaffer op. De H.H. Fisher en Wolmarans, die naar den Haag waren gekomen, om een stremming van den krijg uit te lokken, erkenden volmondig, dat hun vrouwen en kinderen in het Kafferland niet langer beschermd konden worden. Ze drongen er op alle manier bij mij op aan, dat ik in mijn toenmalige qualiteit van president-minister een poging zou wagen, om bij de Engelsche Regeering tusschenbeide te komen. Het Kabinet ging hiertoe in Januari 1902 op mijn advies over. Lord Landsdowne had mij vooraf laten berichten, dat hij niets zeggen kon, eer men elkaar verstaan had, maar dat hij gaarne dezen voorslag van onderwerping voor zich zou zien. Dit leidde er toe, dat men onzer-

zijds tot het doen van de noodige stappen overging. Te Vereeniging in Transvaal heeft toen de Engelsche Regeering de twee afgevaardigden in conferentie ontvangen. Men moest in Transvaal destijds zwichten. De worsteling was niet langer vol te houden. En zoo is toen in 1902 niet alleen de Zuid-Afrikaansche Republiek, maar ook de Oranje-Vrijstaat van het politiek tooneel verdrongen, iets, wat voor de Oranje-Vrijstaat te smadelijker was, daar deze Staat volle Souvereiniteit had bezeten, en alleen uit broedertrouw de Zuid-Afrikaansche Republiek was te hulp gekomen.

§ 5. *Bitter einde.*

Eén der schoonste illusies, die ik ooit gekoesterd had, ging hiermede onder. Met gewapende overmacht hadden gewetenlooze politici getriumfeerd. Ook voor ons eigen land een les, om toch nimmer te wanen, alsof we onder het schild van het volkenrecht veilig zouden zijn. Een recht, gelijk het volkenrecht, zonder geschreven recht, zonder rechtbank of executeur, en zoo ge met God rekent, niet zwichtend dan voor het geweld. Generaal Den Beer Poortugaal wees er in *The Forum*, een Amerikaansch maandschrift, zoo te recht op, hoe bitter droef hierdoor de 20e eeuw, met wat in Zuid-Afrika voorviel, was ingezet. Het tafereel, dat Zuid-Afrika biedt, schrijft hij, in het September-nummer van 1901, p. 15, „is a shame for Christianity. A cruel war is being waged, in which two small, peaceful, religeous, Protestant Republics are being destroyed with fire and sword by mighty Protestant England, who has always thought herself at the summit of civilisation". Van Engelsche zijde zelf was op Chamberlains houding een brandmerk gedrukt. Bijna ieder, zoo zegt de heer Den Beer Poortugaal, erkende, dat Engeland in het ongelijk was. Proude in zijn „Diary" gaf toe, dat „the seisure of the Diamond fields by the English was a great wrong in which the British Government was shamefully imposed upon. Yet Great Brittain still continues to choose the path of injustice." Mijn oude leermeester Robert Fruin ging nog verder. Hij bewees in zijn *„A word from Holland on the Transvaal question,"* reeds in 1881, dat Sheptone, toen hij tot de annexatie van Transvaal over-

ging, zijn lastbrief geschonden had. Met het oog op het Zandriviertractaat stond in Sheptons mandaat zie bl. 5: „That no order of annexation should be issued by you with respect to any district, territory or state, unless you be satisfied, *that the inhabitants there of desire to become our subjects.*" Gelijk het nu staat is de annexatie van de Transvaal in 1877, dies ook niet anders geweest, zegt Fruin, dan „*an act of perfidity and injustice.*" De Duitsche Keizer heeft dit gevoeld, toen hij aan Krüger zijn bekend telegram zond, dat, hoe gewaagd ook, toch pleitte voor zijn nobel hart. Zelf heb ik in de *Revue des deux mondes*, Februari 1900, lucht gegeven aan de bitterheid, die ook mijn hart vervulde, en ik eindigde, met, naar Fletchers vertaling, te schrijven: „So long as the Lioness of the Transvaal, sunrounded by her young lions, shall roar against England from the heights of Drakenburg, never will the Boers be definitively subdued." A. E. Fletcher vertaalde mijn stuk in het Engelsch, deze vertaling beleefde haar 16e editie. De heer Elout gaf er een Nederlandsche vertaling van. In het Fransch verscheen een afzonderlijke editie. Een Zweedsche vertaling zag in Stockholm het licht. Kortom, het bleek wel, dat ook in het buitenland iets natrilde van wat mij tot protest had uitgelokt. Er is een gruwel gepleegd, die op het Volkenrecht dáárom vooral een zoo donkere schaduw doet vallen, omdat de Transvaalsche oorlog juist met de eerste Vredesconferentie saamviel. Terecht toont Bornhak (bl. 234) aan, dat zelfs in het verdrag van 1881 van geen Suzereiniteit sprake had mogen zijn. Bij Suzereiniteit, merkt hij op, splitst zich de Souvereiniteit in twee deelen. Hier daarentegen waren het twee geheel onafhankelijke Staten, die bij verdrag overeenkwamen, dat de buitenlandsche betrekkingen van één der twee Staten loopen zou over de andere. Ook nu zelfs zijn er in Zuid-Afrika nog altoos nobele figuren, die weigeren, om zich met Botha in den nieuwen Staat van zaken te schikken. Ze voelen zich gekrenkt. Ze zijn er diep van overtuigd, dat het Volkenrecht zelf hier een niet genoeg te betreuren nederlaag heeft geleden. En juist daarom is de daad der Nederlandsche Regeering, om de afgevaardigden van de Zuid-Afrikaansche Republiek en van de Oranje Vrijstaat niet tot de Vredesconferentie uit te noodigen, nog altoos iets, waartegen al wat in mij is, zich verzet.

§ 6. *Vredesconferentie.*

Wel versta ik uitnemend goed, hoe men deze handeling formeel verdedigen kan. Men kan zeggen, de deelneming aan zulk een Conferentie is een acte van buitenlandsche politiek. Transvaals buitenlandsche politiek was door artikel IV van het Convent van 27 Februari 1889 onder Engelands handen gesteld. Onze Regeering kon dus wel de beide Staten hebben uitgenoodigd, maar deze zouden aan deze uitnoodiging nimmer hebben kunnen voldoen, zonder de correspondentie hierover ter kennisse van de Engelsche Regeering te hebben gebracht en natuurlijk zou Groot-Brittanje, vooral op dàt oogenblik, die mededeeling nimmer zonder besliste weigering hebben laten voorbijgaan. Iets, waaraan zich dan van zelf de vraag vastknoopt, of onze Regeering dan toch niet beter deed, met de Zuid-Afrikaansche Republieken, niet aan zoo pijnlijke bejegening bloot te stellen. Zelfs is het niet onmogelijk, dat de Engelsche Regeering, de moeilijkheid, waarin ze geraken kon, vooruitziende, onze Regeering vooraf reeds te verstaan had gegeven, dat ze ten deze haar toestemming nimmer zou kunnen verleenen. Maar al laat zich dit formeel zeer wel hooren, te verdedigen schijnt mij deze houding toch niet. Reeds aanstonds komt dit uit, zoo men let op het besliste onderscheid tusschen de Oranje-Vrijstaat en de Zuid-Afrikaansche Republiek. Van deze twee immers stonden de gevallen geenszins gelijk. De beperkende bepaling van de Conventie van 1887 gold toch *niet* voor de Oranje-Vrijstaat. Reeds sinds jaren had de Oranje-Vrijstaat dan ook zijn Consul generaal in den Haag, den heer Mulder, die vrijelijk met ons handelde. Had derhalve onze Regeering althans de Oranje-Vrijstaat opgeroepen en alleen de Zuid-Afrikaansche Republiek thuis gelaten, zoo ware er voor haar houding, althans formeel, nog iets te zeggen geweest, maar zoo is het niet geschied. Ook de Oranje-Vrijstaat is thuis gelaten en verzaakt, en wel verzaakt op een hachelijk oogenblik, toen men heel Europa door reeds begon te voorzien, wat booze plannen van geweld Engeland tegen de Republiek koesterde. Maar ook al geven we toe, dat er formeel tusschen deze beide Republieken zeker onderscheid bestond, toch dient 't weersproken te worden, zoo men beweert, dat Art. IV van het Convent van 1884 het onze Regeering onmogelijk maakte, een gezant van

Krüger op de eerste Vredesconferentie toe te laten. Met geen woord toch zegt het artikel, dat het aan de Zuid-Afrikaansche Republiek ongeoorloofd was, met eenige buitenlandsche Mogendheid in onderhandeling te treden, indien Groot-Brittanje hiertoe niet vooraf zijn toestemming had verleend. Er is in Art. IV alleen sprake van het *„aangaan"* van een verdrag of verbintenis, niet van onderhandelingen en besprekingen, zelfs worden onderhandelingen en besprekingen, die het aangaan van zulk een verdrag of verbintenis op het oog hadden, allerminst afgesneden. Naar luid der duidelijke letter van het artikel, stond het aan de Zuid-Afrikaansche Republiek *geheel vrij*, met welke buitenlandsche mogendheid ook, in overleg en bespreking te treden, ook over een verdrag of verbintenis. Zelfs stond het haar volkomen vrij, zulke besprekingen te laten leiden tot het opstellen van zulk een verdrag. Men kon zelfs de onderhandelingen hierover zoover voortzetten, tot men het er saam over eens was geworden. En eerst, waar het zoover gekomen was, en men definitief tot het aangaan van de wederzijdsche verbintenis zou overgaan, dan moest de goedkeuring van de Britsche Regeering daarop verkregen worden, en anders ware de ratificatie niet geoorloofd. De aanvrage om de goedkeuring had eenvoudig plaats door mededeeling, of overlegging van de conceptacte, die vooraf geheel in gereedheid was gebracht en, gelijk boven reeds is opgemerkt, had men bovendien hierbij de gevoeligheid der Republiek daardoor trachten te ontzien, dat zelfs de declaratie van goedkeuring niet als eisch was gesteld, maar de goedkeuring stilzwijgend verleend zou zijn, zoo binnen 6 maanden na de overlegging van het concept geen protest gevolgd was.

Hieruit volgt alzoo, dat de Zuid-Afrikaansche Republiek, krachtens het tractaat van 1884, even vrij als elke andere mogendheid was, 1° om gezantschappen en consulaten in te stellen, bij welke mogendheid zij dit ook wilde, gelijk dan ook Jhr. M. Beelaerts van Blokland lange jaren als gezant van de Republiek bij onderscheiden Regeeringen is opgetreden; 2° om onderhandelingen over welk onderwerp ook met alle buitenlandsche regeeringen aan te knoopen, over elk onderwerp, dat de President, in overeenstemming met den Volksraad, hiervoor geschikt achtte; 3° dat deze onderhandelingen ook ten doel mochten hebben het aangaan van een verdrag of verbintenis; 4° dat de Republiek, geheel buiten Engeland om, hiermede

zoover kan voortschrijden, dat ten slotte het verdrag of de verbintenis, als voorloopig aangenomen, in concept geheel gereed lag en uitsluitend nog de ratificatie behoefde; en 5^0 dat 't eerst alsdan, en zulks door eenvoudige overlegging, ter kennisse van den Engelsche Regeering moest worden gebracht, en eindelijk dat deze eerst dan van verzet kon doen blijken, zoo ze niet bewilligen kon in de tot standkoming ervan. Doel van deze bepaling in artikel IV was dan ook blijkbaar geen ander, dan om aan de Engelsche Regeering gelegenheid te geven, op de hoogte te blijven van wat er omging en te voorkomen, dat er eenig verdrag of eenige verbintenis zou worden aangegaan, die Engelands positie of Engelands belangen zou kunnen schaden. Hierop dient nadruk gelegd. Ware de bedoeling van dit artikel IV geweest, de Zuid-Afrikaansche Republiek als van inférieure orde aan de Suzereiniteit van Groot-Brittanje te onderwerpen, dan natuurlijk zou een vorm moeten zijn gekozen, gelijk het Convent van 1881 die inhield, toen bepaald was, dat alle buitenlandsche betrekkingen van Transvaal over de Britsche Regeering zouden loopen. Krachtens dit in 1881 overeengekomen bestond er voor de buitenlandsche mogendheden geen afzonderlijke republiek, Transvaal genaamd. Het Buitenland had toen nooit anders, dan met Engeland te maken. In 1884 daarentegen viel de qualificatie van *Suzerein* geheel weg, werd geen Resident aangesteld, werd Gezantschaps- en Consulaatrecht aan de Republiek toegekend, vrijheid van onderhandeling verleend met alle mogendheden, en alleen *mededeeling* gevraagd van het concept der verbintenis. Juist zooals bij een alliantie tusschen twee groote mogendheden bepaald kan worden, dat de eene geen nadere verbintenis van bepaalden aard zal aangaan, zonder hierin den ander te kennen. Het eenig verschil komt dan hierop neer, dat aan Engeland ten finale het recht van stuiting verbleef.

§ 7. *Nog sterker.*

Ten overvloede werd zelfs ten opzichte van eenig verdrag of verbintenis met de Oranje-Vrijstaat deze reserve uitgezonderd; iets, wat tweeërlei aantoont en wel, 1^0 dat de Oranje-Vrijstaat, die onze Regeering in 1899 evenmin uitnoodigde, zelf door dit zeer laksche voorbehoud niet

gebonden werd; en 2^0 dat de gemaakte reserve niet anders bedoelde, dan gevaren voor Engeland van Europeesche zijde te keeren. Men moet zich er toch wel in terug denken, dat reeds in de laatste jaren voor het sluiten van de 19e eeuw de spanning tusschen Engeland en Duitschland zeer hoog was geloopen, en er reeds meer dan eens geruchten hadden geloopen van mogelijke Duitsche expedities naar de Kaap. Ook met Frankrijk was toen ter tijd de *entente* nog niet tot stand gekomen. Vandaar, dat in Engeland herhaaldelijk vreeze gekoesterd werd, voor inmenging in de Kaapsche aangelegenheden van Europeesche zijde. Met het oog hierop nu was het voor Engeland gebiedend noodzakelijk, geen middel onbeproefd te laten, om op de hoogte te blijven van wat er omging. Men moest op zijn hoede blijven voor ongewenschte verrassingen. Overmits er nu ook in Art. IV van een Suzereiniteitsrecht geen sprake kon zijn, en zelfs de inkleeding van dit artikel zoo voorkomend mogelijk was, kan het in dat artikel IV bepaalde niet anders worden opgevat, dan als een waarborg voor eigen veiligheid, die Engeland oordeelde, zich niet te mogen laten ontglippen. Te meer is deze duiding van het artikel de juiste, zoo men zich er in terugdenkt, wat geest het Kabinet Gladstone, en met name ook Lord Derby, in 1884 bezielde. De overrompeling van de Spitskop had in Engeland ongemeenen indruk achtergelaten, en in het algemeen kan gezegd, dat het liberale Kabinet al hetgeen in 1877 en daarna gebeurd was, veroordeelde. De toenmalige onderhandelingen, die van November 1883 tot Februari 1884 te Londen gevoerd zijn, en die ik als mede genoodigde in al haar details volgen kon, droegen niet alleen een welwillend, maar zelfs een vriendschappelijk bijna verontschuldigend karakter. Over Swaziland en de West-Noordgrens rechten moest gestreden, maar alle besprekingen over de onafhankelijkheid van de Republiek sloten bijna zonder oponthoud. Zoo in het Engelsch *Blue book*, als in de complete uitgave van de diplomatieke stukken van de Zuid-Afrikaansche Republiek, vindt men het bewijs hiervan op bladzijde na bladzijde. Het liberale Kabinet weigerde, zich op de lijn van de vorige bewindvoerders te bewegen. Gladstone en Derby braken met dit boos verleden en toen Krüger Londen in Februari 1887 verliet, nam hij van het Engelsche Kabinet een metterdaad hartelijk afscheid, in de volle overtuiging, dat de Republiek in Engeland geen benijder meer bezat, maar een vriend

en bondgenoot. Boven wezen we er reeds op, hoe Krüger zelf nog eer hij Londen verliet, met Lord Derby zijn uitstap naar Lissabon regelde, ten einde over Lorenzo Marquez niet in moeilijkheid te geraken. Daar nu de Portugeesche Regeering destijds niet veel anders dan Vasal van Engeland was, bewijst deze toeschietelijkheid aan Krüger genoegzaam, hoe innig blij hij, toen hij Engeland verliet, de toekomst inzag. Dat hij hierin te ver ging en dat zoowel de gulle aanvaarding van Art. IV, als het aanstonds inroepen krachtens dat artikel van Engelands hulp, niet van onvoorzichtigheid met het oog op de toekomst was vrij te pleiten, merkte ik boven reeds op, maar er werd hier door de heeren van de Zuid-Afrikaansche Republiek in te goed vertrouwen gehandeld. In elk geval blijkt er dan toch uit, dat de Majuba haar werking had gedaan, dat het liberale Kabinet de tactiek van Shepstone had vaarwel gezegd, en dat thans volledig vertrouwen was ingetreden. En dit nu zoo zijnde, wat geldige reden kon er dan zijn, waarom onze Regeering blijkbaar onder geheel averechtsche inspiratie besloot, noch de Oranje-Vrijstaat, noch de Zuid-Afrikaansche Republiek op de eerste Vredesconferentie toe te laten?

§ 8. *De niet-toelating ter Conferentie.*

Gelijk op niet te weerspreken wijze is aangetoond, bestond er althans tegen het noodigen van de Oranje-Vrijstaat geen *enkele* bedenking. Wat het verzuim ten opzichte van de Oranje-Vrijstaat betreft, is dan ook de poging zelfs tot verontschuldiging nooit beproefd. Maar ook ten aanzien van de Zuid-Afrikaansche Republiek is het niet te weerspreken, dat er in Art. IV van het verdrag van 1884 geen syllabe en geen letter voorkomt, waardoor het verschijnen van haar afgezanten op de Vredesconferentie werd afgesneden. De uitnoodiging tot de Vredesconferentie toch hield niet anders in, dan een verzoek, om *mede te komen beraadslagen.* Door wie er kwam werd vooraf geen enkel verdrag of verbintenis aangegaan. Het was een Conferentie om saam te spreken, saam te onderhandelen en saam te overleggen. In hoever deze besprekingen tot een verdrag of verbintenis zouden leiden, was vooraf door niemand te bepalen. Voor zoover er dan ook in 1899 eenig Concept-verdrag op de Conferentie tot stand kwam, droeg

dit zoo weinig een bindend karakter, dat de al of niet toetreding tot het accoord aan het goedvinden der mogendheden werd overgelaten, en zulks wel met het gevolg, dat er nog zijn, die dit *niet* deden. Maar gesteld al, dat men het punt in questie zoover wil trekken, alsof Art. IV van het Convent van 1884 zelfs de vrije toetreding tot het verdrag van 1899 belette, wat dan nog. Dan had de Zuid-Afrikaansche Republiek haar instemming kunnen betuigen, onder inwachting van de medewerking, die Engeland hiertoe zou moeten verleenen. Indien nu Engeland zelf met het Verdrag van 1899 meeging, wat zin zou 't dan gehad hebben, gelijke aanvaarding voor de Zuid-Afrikaansche Republiek onmogelijk te maken. En stelt men al, dat Chamberlain, met het oog op zijn tyrannieke plannen, hiertoe toch zeer wel in staat zou zijn geweest, welk ander gevolg zou dit dan gehad hebben, dan dat de afgevaardigden der Zuid-Afrikaansche Republiek, ter Conferentie zitting hebbende, zich op dit punt van deelneming aan de stemming hadden onthouden. Hoe ver men dus ook den zin en de bedoeling van Art. IV trekken moge, nooit en nimmer kan er uit worden afgeleid, dat de Zuid-Afrikaansche Republiek niet, geheel afgezien van Engelands goedvinden, vrij en volkenrechtelijk gemachtigd was, om aan de besprekingen over den Vrede onder de volken ter Conferentie deel te nemen, door gedelegeerden ook van haar meening te doen blijken, en, mits onder afwachting van Engelands nadere niet-afkeuring aan de besluiten der Conferentie, een voorloopig aandeel te nemen. Van wat zijde men het geding ook beziet, het blijft daarom volstrekt onverklaarbaar, op wat grond onze Regeering destijds heeft kunnen besluiten, de beide Republieken van Zuid-Afrika, als hoorden ze er niet bij, thuis te laten. Dat onze Regeering tot op zekere hoogte aan de inzichten van den Czar gebonden was, kan worden toegegeven, van hem ging de Conferentie uit en de Regeering van Nederland leende zich slechts tot het nader uitwerken van zijn edelmoedig plan. Stel dus, dat Rusland eigener beweging tegen de noodiging van de twee Republieken verzet had aangeteekend, dan zou er althans iets van te verstaan zijn, dat men niet aanstonds grof doortastte, hoewel ook dan nog had kunnen gewezen worden op de nauwe ethnologische verwantschap van Nederland met de Boeren en op de moeilijkheid voor ons Bewind, om bij de zeer sterke sympathie, die destijds reeds door deze verwantschap ten onzent was opgewekt, het

nationaal gevoel te trotseeren. Hiervan echter is nooit iets in 't publiek beweerd, en het blijft ook mijn overtuiging, dat van Russische zijde geen protest is uitgegaan. De destijds door onze Regeering aangenomen houding is dan ook moeilijk uit eenig ander motief te verklaren, dan dat men van Engelsche zijde *gedreigd* heeft, en wel door te verstaan te geven, dat Engeland niet ter Conferentie zou verschijnen, zoo men het dwingen wilde, met de gedelegeerden der Republieken saam in rade aan te zitten.

§ 9. *De stemming in Engeland.*

In Engeland was reeds schier alles op de vernietiging van de Republieken voorbereid. De beide gedingen over Swaziland en het stemrecht der ruim 20.000 Engelschen hielden Pretoria reeds in gestadige spanning. Dit wist men in Engeland. Van liberale zijde werd het in Engeland zelf afgekeurd. Toen ik in December 1898 uit Amerika over Londen terug kwam, besprak ik de toen reeds hangende zaak o. a. met John Morley en zelfs deze anders zoo voorzichtige en beleidvolle staatsman gaf mij toen de verzekering, dat Chamberlain zijn booze plannen in geen geval zou durven doorzetten. Hij had er dien eigen morgen, toen ik hem 's avonds sprak, nog met Chamberlain over gehandeld. Doch gesteld al, dat onze Regeering toen ter tijd voor het dilemma stond, òf de Zuid-Afrikaansche Republiek thuis laten, òf Engeland en dus Chamberlain te verjagen, en dus de Conferentie te doen mislukken, dan nog blijft het een zeer ernstige vraag, of het goed gezien was, te kiezen, gelijk men koos. Waarom in dit hachelijk oogenblik dan niet liever in uitstel van de Conferentie bewilligd, tot ook dit geschilpunt tot oplossing ware gekomen? Niet voetstoots toegeven op dit punt had tot ontmaskering van Engelands plannen kunnen leiden. En zoo had zich, nog eer de oorlog uitbrak, een *communis opinio* tegen Engeland kunnen vormen, waar zelfs Chamberlain voor was teruggedeinsd. Gelijk het nu liep, werd aan Groot-Brittanje als 't ware vooruit reeds een vrijbrief uitgereikt, om zijn heerschzuchtige plannen in Zuid-Afrika door te zetten. In hoeverre de Goud- en de Diamantmagnaten van de Rand in dit booze spel de hand hadden, is niet uit te maken, maar feit blijft het, dat de Nederlandsche Re-

geering door te doen, gelijk ze deed, de destijds zoo sterk bedreigde positie van beide Republieken in ongemeene mate verzwakt heeft, en onder Engelsche bedreiging het denkbeeld heeft doen veldwinnen, dat Europa ten slotte in alles berustte, en zelfs Nederland bewilligen zou. Iets, waarop te meer nadruk moet gelegd, daar men ook in Den Haag zeer goed wist, dat de Kaap ons quasi als loon voor ons bewezen diensten ontnomen was, dat Engeland's Gouverneur onze Boeren tot uitwijken achter de Vaal genoodzaakt had, dat het Zandriviertractaat Transvaal als volkomen vrij en zelfstandig gehuldigd had, dat dit tractaat in 1877 op onvergeeflijke wijze geschonden en te niet gedaan was, en dat het tractaat van 1884 de rechtvaardiging van onze van gemis aan moed getuigende houding niet leveren kon. Ter Conferentie verscheen geen enkele mogendheid met het oog op eigen profijt. Er was geen sprake van, dat er ter Conferentie voordeelen, aan welk land ook, in onderscheiding met andere landen, zouden worden toegekend. En evenmin was er ook maar een oogenblik sprake van, dat de Oranje-Vrijstaat of de Zuid-Afrikaansche Republiek met wat land ook een verdrag of verbintenis kon aangaan, om zich de bepaalde toezegging van speciale rechten te verzekeren. Ter Conferentie zou niet anders aan de orde komen, dan wat strekken kon, om oorlogsgevaar af te wenden, vriendschappelijke verstandhouding te bevorderen en bestendiging van een internationalen vrede te verzekeren. En terwijl nu elk diplomaat en staatsman op dat oogenblik wist, dat de eerste oorlog, die dreigde, in Zuid-Afrika stond uit te breken en alzoo zeer bijzonderlijk tegen dezen oorlog de waakzaamheid van de Conferentie moest gekeerd worden, heeft men de Zuid-Afrikaansche Republieken onwaardig verklaard, om over de grootsche vredesplannen *ook maar mede te spreken.* Het Christenzin evenzeer als elk Humaan gevoel kwetsend resultaat is dan ook geen ander geweest, dan dat men nauwelijks van de Conferentie huiswaarts was gekeerd, of Engeland wierp zich op zijn slachtoffer, en eer men drie jaar verder was, bestond geen der beide Republieken meer.

§ 10. *Persoonlijke betrekking.*

Dit pijnlijk incident mocht ik hier niet onbesproken laten. Van 1882

af ben ik steeds persoonlijk in dit machtig geding betrokken geweest. Ik ken het door en door, en ben uit dien hoofde gerechtigd, om er een oordeel over te vellen. En al komt 't nu niet in mij op, de staatslieden, die tijdens de eerste Vredesconferentie ten onzent in het Kabinet zaten, ook maar er van te verdenken, dat ze voor Transvaal niets zouden gevoeld hebben, of om te meenen, dat ze niet even gaarne als ik zelf, de gedelegeerden van de beide Republieken ter Conferentie zouden hebben begroet, toch blijft de droeve afloop van deze smartelijke historie pijnlijk drukken op de vraag, of de toen door hen genomen beslissing niet in bewindskracht te kort schoot en of de ondergang van het Hollandsch element aan de Kaap er niet door verhaast is. Toen ik in Juli 1901 zelf in het Kabinet kwam, heb ik mijn ambtgenoot van Buitenlandsche zaken weten te bewegen, om te doen, wat destijds nog doenlijk was. Wat toen door het Kabinet geschied is, was geheel conform hetgeen Wolmarans, Fisher en de Wet begeerden. En indien, naar hun verwachting, door het verdrag, dat te Vereeniging als gevolg van de poging, door ons Kabinet bij het Engelsch Kabinet aangewend, tot stand kwam, althans de uitmoording van den Boerenstam verhinderd werd, en in de toekomst het krachtiger weer opleven van dien stam nog niet volstrekt is uitgesloten, zoo zal ik God danken, dat althans iets bereikt is geworden. En waar nu reeds uit het verzet van velen tegen Botha's schuldige meegaandheid in den grooten oorlog van 1914, valt af te leiden, hoe er toch weer een rijsken uit den afgehouwen tronk opschoot, leeft althans de hope nog op een niet *geheel* afgesneden toekomst.

Immers sinds ik het bovenstaande in het voorjaar van 1914 neder schreef, brak de groote oorlog uit, en werd ook de Kaap hierin verwikkeld, tengevolge waarvan de Regeering te Londen in Kaapstad haar verlangen te kennen gaf, dat men, van de Kaap uit, de Duitsch-Oost-Afrikaansche kolonie veroveren mocht. Botha heeft zich toen als hoofd der Kaapsche Regeering hiertoe geleend, doch terwijl het noodige voor dezen veldtocht werd voorbereid, brak in Transvaal en in Oranje-Vrijstaat verzet uit, en de Wet stelde zich hierbij aan het hoofd, blijkbaar geleid door de nooit in hem uitgestorven begeerte, om de oude Republiek te doen herleven. Marits dreef zijn eigen spel, maar onder de la Rey, de Wet en Fourier, zelfs niet geheel zonder de Hertog's steun, is er toen een kleine opstand uitgebroken, met het droef gevolg, dat Botha tegen de Wet optrok,

hem versloeg en gevangen nam. Diep leedwezen heeft deze loop van zaken ook in Nederland gewekt. Reeds toen in 1902 Botha, de Wet en Fischer op mijn kamer saam de belangen van Zuid-Afrika bespraken, was het aldoor te merken, hoe Botha vrij scherp tegen generaal de Wet overstond. Sinds is Botha al verder van zijn verleden afgegaan, huwde een Engelsche vrouw, wijzigde zijn sympathieën, en is nu ten leste de man geworden, die mogelijk voor altoos de laatste vonk van hoop op Zuid-Afrika's herleven heeft gebluscht. Dat het zoover met hem komen zou, had ik zelf in 1902 nooit durven denken. Toch verloor *hij*. Niet hij toch, maar de Wet blijft de heros der historie. Smuts is Botha's kwade genius geweest. Gelukkig heeft heel ons land gevoeld, wat smaad aan de beste herinneringen van Transvaal en Oranje-Vrijstaat door Botha is aangewreven. Te smadelijker nu Botha voor Engeland vasaldienst deed in een krijg, die naar Asquith's beweren ondernomen was, om de zelfstandigheid der „*small nations*" voor ondergang te behoeden.

HOOFDSTUK XII

STAAT EN KERK

§ 1. *Tweeërlei grondopvatting.*

Het niet minder gewichtige vraagstuk van *Staat en Kerk* hangt met de conclusie, waartoe het tiende hoofdstuk ons bracht, rechtstreeks saam. Dit kan niet doorgronden, wie in de Kerk niet anders ziet, dan een geestelijk bedoeld naar buiten treden van het geloof in Jezus Christus als den leider van ons zielsleven. Dan toch staat de Kerk geheel *naast* de practische saamleving, gelijk die in maatschappij en Staat om regeling en verzorging vraagt. Er is dan tweeërlei geheel verschillend en licht te onderscheiden terrein, waarop eenerzijds de Staat en ander-

zijds de Kerk zich bewegen. De Kerk is er dan alleen voor de mystiek van 't gemoed, en al het overige, dat in ons leven om orde en regel roept, valt onder den schepter van den Staat. Reden, waarom dan ook de Kerk, voor zoover ze in het practische saamleven optreedt, zich in dit stelsel aan den Staat te onderwerpen heeft. Gelijk de Loge der Vrijmetselarij of een Spiritistenvereeniging of een Kunstgezelschap, een doel kan nastreven, dat subjectief van karakter is, en ze daarom in vrijheid alleen tieren kunnen, maar niettemin, zoodra ze in het maatschappelijk saamleven tot uiting naar buiten komen, aan de wet van den Staat gebonden zijn, zoo ook moge de Kerk dan als enkel belichaming van wat mystiek het gemoed beweegt, in eigen kring op volledige vrijheid aanspraak maken, maar zoodra ze door optocht, klokgelui, kerkgebouw, collecte, huwelijksinzegening of wat ook, op het burgerlijk terrein zich vertoont of openbaart, valt dan ook zij onder den algemeenen regel en is ze in even onbeperkten zin gehoorzaamheid aan de Overheid verschuldigd. Tegen deze beschouwing nu staat principieel een ieder over, die in de Kerk een stichting, niet van menschen, maar van Christus zelf eert, in Christus den Koning belijdt van het Godsrijk, en in dit Godsrijk volstrekt niet alleen een concentratie van geestelijke elementen ziet, maar, op grond der H. Schrift, van harte gelooft, dat het Koninkrijk van God, 't welk onder Christus als onzen Koning, ons verbeidt, ziel én lichaam, het onzienlijke én zienlijke zal omvatten; hemel en aarde tot vernieuwde en verhoogde openbaring zal brengen; even beslist een physisch als psychisch karakter zal vertoonen, en derhalve volstrekt niet alleen het geestelijke, maar even zeker ook het maatschappelijk saamzijn, en wat wij noemen het Staatsleven, in zich besluiten zal. Van dat komende wereldrijk is de Kerk, gelijk ze nu op aarde vertoeft, een voorafschaduwing; ze staat er alzoo rechtstreeks mee in verband.

Vandaar, dat er tusschen de Kerk, als voorafschaduwing van het toekomende wereldrijk, en den Staat, die thans het verband vormt voor de uitwendige saamleving der menschen, een niet te loochenen samenhang bestaat. De Kerk treedt niet op in een menschelijke saamleving, die *van nature* onder Staatsbeheer staat, maar draagt in zich de kiem van het alomvattend wereldrijk, dat eens alle Staat vervangen zal, en zijn taak zal overnemen. Het is daarom volstrekt onjuist, indien men in den Staat het paleis eert, waarin aan de Kerk niet meer dan een zijkwartier is

aangewezen. Veeleer is de Staat weinig meer, dan 't staketsel, opgetrokken op het bouwterrein, waarop de Kerk bezig is, het fundament te leggen voor het paleis, waarin eenmaal de Christus als Koning zijn zetel zal vestigen. De Staat is een chirurgisch hulpmiddel om de menschelijke saamleving, in haar gebonden toestand, te hulp te komen en de Kerk brengt de krachten aan voor het herstel van het levens-verband, dat er oorspronkelijk was, eens te loor ging, maar eens weer komen zal. Vandaar dat, als de Voleinding ingaat, de tegenwoordige Staat geheel wegvalt, evenals een gebrokene zijn krukken wegwerpt, zoodra zijn beide beenen geheel hersteld zijn ; en dat omgekeerd de Kerk, als de jongste ure komt, heerlijker dan ooit in haar eeuwigdurende heerschappij zal uitkomen. De Staat gaat, als de worsteling uitheeft, voor goed en voor altoos onder ; en niet de Staat, maar de Kerk is het, waaruit de dageraad voor het *eeuwige* bestaan der volkeren zal opgaan. Doordien nu vele Staatsgeleerden zich tot deze openbaring der H. Schrift niet verhieven, maar veeleer in geheel deze Schriftuurlijke voorstelling weinig anders, dan een droom der dweepzucht zagen, kon het niet anders, of de verhouding tusschen Kerk en Staat moest wel geheel door hen vervalscht worden. De Staat is het kleed, dat wordt omgeslagen, in de Kerk schuilt de kiem van het nieuwe lichaam, dat bezig is in den moederschoot van het leven gevormd te worden. Wie nu in dat kleed het lichaam waant te zien, kan natuurlijk de kiem van het nieuwe leven niet tot zijn recht laten komen. Vandaar dat de strijd over de beteekenis van de Kerk van Christus tusschen bedoelde Staatsgeleerden en de geloovige denkers niet anders, dan principieel kon zijn. En moge men er al in slagen, een *modus vivendi* te vinden, die althans den voortgang van het leven voor Staat en Kerk beide mogelijk maakt, de valsche voorstelling van den Staat, waaraan men ingang schonk, kan niet anders dan de Kerk tot een particuliere vereeniging, voor de voldoening van zekere mysticke behoefte, verlagen, waaraan men dan zekere vrijheid van beweging laat, maar toch altoos gebonden aan zekere door den Staat vast te stellen regelen ; terwijl omgekeerd de Staatsgeleerde, die in de verwezenlijking van het Koningschap van Christus het einddoel eert, niet anders kan, noch mag doen, dan de Kerk in zijn schatting hoog boven den Staat plaatsen, ook ten opzichte van dat deel van de menschelijke saamleving, dat thans feitelijk aan de zorge van den Staat is toevertrouwd.

§ 2. *De opstanding.*

De opstanding wijst in beginsel dit pleit uit. Is ons persoonlijk sterven een voor goed en voor altoos ons afscheiden van het leven in het zichtbare en tastbare, zoodat alleen *de ziel* blijft voortduren, nadat ons lichaam en al, wat met het lichaam saamhing, ophield voor ons te bestaan, dan is er geen opstanding uit de dooden en valt het machtige Pascha niet alleen voor den Christus, maar voor al, wat mensch heet, weg. Wie wegstierven, hebben dan met het leven op deze aarde niets meer uitstaande. Hun existentie op deze aarde heeft dan voor goed afgedaan. Hun voortbestaan heeft dan derhalve voor deze zichtbare wereld geen belang meer, en deze aarde heeft geen belang meer voor hen. Zij die sterven, gaan van ons weg en keeren nimmer tot deze wereld terug. Meer nog, gelijk *zij* wegstierven, sterft ten slotte ook deze wereld zelve weg. Dit mag nóg zoovele eeuwen duren, als men gissen wil, maar eens zal toch het einde komen, waarin ook deze aarde zelve door den wereldbrand te niet gaat. Dan blijft er niets meer, tenzij, wat men dan niet loochent, maar toch evenmin bevestigen durft, de zielen dergenen, die wegstierven, indien althans deze zielen in aanzijn bleven en als geesten haar bestaan in een geestelijke sfeer mochten hebben voortgezet. Velen nemen zelfs dit niet aan. Doch aangenomen al, dat ons geestelijk aanzijn een voortbestaan zal kennen, in elk geval zal dit een mysterie in het onzienlijke zijn. We weten er niets van. Met ons aanzijn, gelijk het nu is, zal 't niets hoegenaamd uitstaande hebben. De Staat, die het aanzijn hier op deze aarde ordent, kan er zich dan ook in geen enkel opzicht mede inlaten. Is er een eeuwig geestenrijk, dan gaat dit geheel buiten den Staat om. De Staat heeft er niets mede te maken. Hij *kan* er zelfs niets mede te maken hebben, want 't ligt alles te saam geheel buiten zijn bereik. Hij kan de geloovigen hier te hulp komen, door, voor zoover te merken valt, dat ze ter bevrediging van hun gemoedsbehoeften aan een Kerk hechten, het optreden van zulk een Kerk toe te laten, en er zelfs hulpe voor aan te bieden; maar *zijner* blijft de heerschappij, het stellen van den regel voor het leven, en het handhaven van de wet tegenover een ieder. Ook de Kerk maakt op dit punt geen uitzondering. Veeleer bestaat er alle oorzaak, om juist ten opzichte van de Kerk dubbel waakzaam en voor-

zichtig te zijn. En zoo verstaat men het dan ook, dat meer dan één Staatsgeleerde zich als Staatsman of als Staatsmacht-drager, op het vage standpunt stelt, om zoo, en niet anders, over de Kerk te oordeelen, wijl men haar niet tegelijk in haar eeuwig en in haar kosmisch karakter erkennen *kan.* Doch dan is ook, gelijk we opmerkten, het Pascha te niet gedaan en de loochening van de opstanding der dooden als uitgangspunt gekozen.

De afscheiding tusschen het geestelijke en stoffelijke, tusschen het physieke en psychische, tusschen het tijdelijke en eeuwige, wordt dan *volstrekt* genomen. Met de toekomst van het geestelijke, van het psychische en eeuwige moge de Kerk zich dan inlaten, maar de Staat doet dit niet en kan dit niet doen, want er is geen opstanding uit de dooden, en er is alzoo ook geen nieuwe aarde, die onder den nieuwen hemel schitteren zal. Dit zijn dan alles fantasieën. Ten deele vol bekoring in hooge poezië, maar een poezië waarmee de practische staatsman niets uitstaande heeft. De geloovigen sterven immers met de ongeloovigen. Ook hun fantasieën gaan in het graf met hen ten onder; of ook men verdampt ze in het Crematorium met hun lijk tot asch. Met iets *na* den dood is alzoo ganschelijk niet te rekenen. Realiteit bezit alleen, wat hier voor ons waarneembaar is. Met dichterlijke beelden houdt zich de practische staatsman niet op. Gaat vroeg of laat deze aarde te niet en in 't water of ook in het vuur ten onder, goed, maar dan is 't ook uit. De Kerk zal daar even machteloos tegenover gesteld wezen, als de Staat. Alle zelfinbeelding van de Kerk, alsof zij in een grijpbare toekomst een overrijk bestaan zou vinden, of reeds in deze bedeeling zich op aarde tot een hoogeren vorm van aanzijn zou kunnen opheffen, is de pretentie der geestelijke zelfverdwazing. Bioscopisch moge men zich zulk een toekomst voor oogen kunnen tooveren, maar daadwerkelijk is de realiseering ervan een volstrekte ongerijmdheid. De dooden staan niet op, althans niet in lichamelijke gestalte. Niemand, die stierf, ontvangt een nieuw lichaam. Evenmin is er sprake van een vernieuwing van deze aarde. In heel het bestaan der Kerk is niet één enkel element, dat met zulk een product der fantasie ook maar eenige gemeenschap zou kunnen hebben. Vindt de Kerk goed, zich met zulke phantasieën bezig te houden, men kan haar laten begaan. De Staat kan aan geen poëet het zich verlustigen in poëzie en droomen verbieden, maar vermeet zich, welke Kerk ook, om de grootsche gedachte, die in de op-

standing der dooden ligt, niet alleen uit te spreken, maar ook feitelijk te willen toepassen, dan eischt hooger plichtbesef, dat de Staat in zijn onveranderlijke meerderheid aan zulke excessen weerstand biede. Er staan geen dooden op. Met den dood is het uit. Er komt geen nieuwe aarde. Hoe zou dan ooit de Kerk een kiem in zich kunnen dragen, waaruit vroeg of laat een nieuwe orde van zaken in het zienlijke zou kunnen opkomen. Dat de Overheid de viering van het Paaschfeest nog gedoogt en zelfs aan zijn dienaren ook op den tweeden Paaschdag vrij af geeft, heeft dan ook heel andere beduidenis. Dit beteekent alleen, dat nog met zekere onsterfelijkheid van de ziel kan *gerekend* worden; dat ook na het sterven een louter geestelijk voortbestaan van wat men de *ziel* noemt, niet volstrekt ondenkbaar wordt geacht; en dat de trits van Kant: „God, Deugd en Onsterfelijkheid," nog niet opzettelijk ontkend wordt. Van zekerheid is geen sprake meer. Ook de Agnosticist kan er in mee jubelen, mits niet anders dan in hope. Maar, en hier leggen we vollen nadruk op, het openbare vieren van het Pascha door den Staat beduidt in 't minst niet meer, dat men gelooft aan Christus' opstanding ten derden dage; en veel min nog, dat men gelooft in de eens ook ons toekomende verrijzenis uit de dooden in nieuwe lichamelijke verschijning. Men zie daarom wel in, dat de moderne theorie ook over de verhouding van Staat en Kerk is opgekomen uit de pertinente loochening van de toekomstige opstanding uit de dooden; dat deze loochening van onze opstanding tegelijk een ontkenning van Jezus' opstanding in zich besluit; en dat het alzoo de Goddelijke Persoon en de Goddelijke Zending van den Christus is, die hier ten behoeve en ter verheffing van den Staat wordt aangerand. Immers, het is dezelfde aarde, het is hetzelfde menschelijk geslacht op deze aarde, en het is hetzelfde leven van ons geslacht, dat nu onder de regeling van Staat en Overheid is geplaatst, en dat eens in voltooiden vorm het Rijk der heerlijkheid zal te aanschouwen geven, waarvan de geestelijke kiem nu reeds in de Kerk op aarde door God zelf is weggeborgen.

§ 3. *Anti-Clericalisme.*

De strijd der eeuwen levert dan ook het voldingend bewijs, dat geheel deze theorie, die elke beteekenis aan de Kerk voor het saam-

leven in den Staat ontzegt, op geen voet van vrede met de werkelijkheid staan kan. Of is 't niet zoo, dat juist de pleitbezorgers van de moderne Staatstheorie zich geroepen achten, op het terrein van den Staat telkens weer de politieke worsteling met wat ze dan het Clericalisme noemen, op te nemen? Juist is deze naam van Clericalisme zeer zeker niet. Afgeleid van *Clerus*, verwijst ze naar den geestelijken stand, gelijk die in de Roomsch-Katholieke en ten deele ook in de Grieksch-Orthodoxe Kerk, de leiding op zich nam. Voor de Kerken der Reformatie en met name voor de Gereformeerde Kerken, wier formatie van Calvijn uitging, is zulk een Clerus daarentegen volstrekt buitengesloten. Deze Kerken bestrijden veeleer het optreden van een Clerus principiëel. Toch volgt men ook in ons land sinds het laatste vierde dezer eeuw steeds meer de methode, om ook de Staatslieden en kiezers van Calvinistischen huize als „Clericalen" te doodverven; iets, waaruit blijkt, hoe de strijd gevoerd wordt, volstrekt niet alleen tegen een Clerus als zoodanig, maar tegen elke poging, om aan de Kerk een positie toe te kennen, die haar een rechtmatigen invloed op het Staatsleven toewijst. Dit anti-Clericalisme beheerscht den Staatkundigen strijd in Nederland, en niet minder in het nagebuurde België en Duitschland. Ging het nu bij deze krasse uiting van het anti-Clericalisme uitsluitend om afwijzing van zekeren kerkelijken eisch in zake tractement, weduwgeld, of wat dies meer zij, zoo kon nog beweerd, dat men met zijn Anti-Clericalisme niet anders bedoelde, dan dezen eisch als ongerijmd of buitensporig af te wijzen. Maar de historie ook ten onzent toont het wel anders. De strijd tusschen de dusgenaamde Clericalen en Anti-Clericalen beheerscht steeds meer de geheele politiek. De kiezers splitsen zich in twee gelederen, die over de geheele politieke lijn tegenover elkander komen te staan. Ook waar van de rechten of van de pretentiën der Kerk gansch geen sprake is, staan telkens in het groote politieke geding Clericalen en Anti-Clericalen tegenover elkander. Geheele scholen zijn op 't gebied van het Staatsrecht opgetreden, om deze beide tegenover elkander staande meeningen, niet enkel bij de stembus, maar evenzoo op wetenschappelijk gebied, met alle geoorloofde wapenen te verdedigen of te bestrijden. Wat ook ten onzent zich als Clericale of als Anti-Clericale politiek aandient, voert het pleit volstrekt niet alleen ter verwezenlijking of afwijzing van kerkelijke belangen, maar bestrijkt geheel het veld der politiek, zoo voor wat

de beginselen, als voor wat de daaruit afgeleide maatregelen betreft. En de voorstanders van het Liberalisme voelen zoo uitnemend wel, hoe het hierbij niet over speciale rechten of stoffelijke belangen van de Kerk gaat, maar hoe, geheel algemeen, stelsel tegenover stelsel is komen te staan, dat ze zich nog steeds ten hoofddoel blijven stellen, om de kiezers, de staatslieden en de mannen der wetenschap, die zich op Christelijk standpunt bewegen op non-activiteit te stellen, door hun de leiding van zaken uit handen te nemen.

§ 4. *Beiderzijds schuld. Het wereldrijk.*

Gaat het uit dien hoofde niet aan, Kerk en Staat als twee machten van geheel heterogene strekking tegenover elkander te stellen, toch toont de historie, hoe uiterst moeilijk het is, beide in juiste verhouding te plaatsen. De oorzaak hiervan ligt in beiderzijdsche schuld. Het zijn volstrekt niet alleen de heroën van den Staat, die de rechtmatige positie der Kerk inperkten, maar evengoed poogde men gedurig van kerkelijke zijde, zijn macht ver over de rechtmatige grens uit te breiden. De aloude strijd tusschen Paus en Keizer zette zich, zij 't ook in gewijzigden vorm, ook na de Reformatie voort. Uit het Romeinsche Keizerrijk was de idee van het wereldrijk tot ver in de Middeneeuwen als de heerschende gedachte de historie mee ingegaan. Het Pacificisme doet thans in gewijzigden vorm deze gedachte weer opleven, maar sinds de 16e eeuw was ze steeds meer in discrediet geraakt. Wel zette het „Heilige Römische Reich" zijn bestaan nog steeds voort, maar zoozeer slechts in schijn, dat er geen de minste leiding meer van uitging. Otto Gierke in zijn *Johannes Althusius*, 2e Auflage, 1902, bl. 235, drukte zich niet te sterk uit, toen hij schreef: „Nur als lebloses Phantom schleppten die Reichspublicisten das *imperium mundi* fort." In de 19e eeuw was de bezieling, die weleer van de idee van het wereldrijk uitging, dan ook geheel verdoofd. Men rekende met op zich zelf staande Staten, maar in de eenheid van ons menschelijk geslacht drong de politieke gedachte niet meer door. Eerst thans heeft de studie van het Pacificisme weer doen inzien, hoe volstrekt noodig het is, steeds ook op dat wereldrijk, dat eens geheel ons geslacht zal omvatten, het oog gericht te houden. Slechts

in zooverre had de richting van het Natuurrecht aan de idee van het wereldrijk nieuw leven ingestort, als het volkenrecht verstaan werd, als een recht, dat in de „*Societas gentium*" zou gelden, alzoo de Souvereiniteit der onderscheiden volken ongedeerd liet, en toch de eenheid van ons geslacht onder een wel zwakke, maar toch eerbied inboezemende rechtbank bracht. Gaat men nu op de laatste tijden van de Oude geschiedenis terug, dan gevoelt men, hoe destijds Staat en Kerk in een geheel ander kader dan thans voor ons, tegenover elkander stonden. Op staatkundig terrein heerschte destijds de idee van een geheel de wereld en dus geheel ons menschelijk geslacht omvattend rijksbewind, nog met ongemeene kracht. Wel bevond zich buiten het Romeinsche Rijk nog een zeer groot stuk wereld, zoowel in Azië, als in Afrika, maar dit telde niet mee. Van die nog onbedwongen brokstukken ging geen overheerschende invloed uit, en zelfs, toen de Volksverhuizing geheele groepen van deze volken naar Europa opdrong, voegden deze zich als vanzelf in de bestaande eenheid in, en dachten er nog niet aan, een „Sonderbündlerei" van Staten in te voeren. Het beeld van het wereldrijk, dat in de H. Schrift, met het oog op de toekomst, zoo telkens op den voorgrond treedt, en in de apocalyptische vergezichten zelfs den toon aangeeft, doet thans veelszins aan, als iets, dat alleen in de phantasie zich denken laat. Destijds daarentegen was zulks de leidende gedachte, niet alleen in de dichterlijke voorstelling, maar evenzoo in de reëele politiek. Steeds ging men van de idee van het Wereldrijk uit en men kon zich de saambinding der volken niet wel anders voorstellen.

§ 5. *De universeele Kerk.*

Zoo stond het op Staatkundig gebied, en toen men voor de Kerk van Christus een volstrekte *universeele* voorstelling van haar wezen de wereld indroeg, en op alle manier betuigde, dat zelfs de tegenstelling tusschen Abrahamist en Paganist was weggevallen, zoodat er nu niet meer Griek en Jood, Scyth en Barbaar zijn kon, maar 't alles in Christus één moest wezen en feitelijk geworden was, gevoelde zich de idee van het Wereldrijk zelfs nog overtroefd. De universeele Rijksidee erkende dan ten minste nog zekere grenzen in de Barbaren en vooral ten Oosten in

de Parthen en Scythen, maar de Kerk van Christus schreed zelfs over die uiterste grenzen heen, en omvatte voor wat deze aarde betreft, geheel den Kosmos. Het is dan ook opmerkelijk, wat breede plaats het wereld-begrip in de heilige Openbaring inneemt. Gedurig worden in psalmen en profetieën „alle inwoners der wereld" opgeroepen, om Jehovah te dienen. „Mijner, zegt Jehovah, is de wereld en hare volheid". Hij zal niet maar een enkel volk, maar „heel de wereld richten in gerechtigheid". Christus zelf betuigde, dat zijn Evangelie aan de geheele wereld zou gepredikt worden. Hij noemde zich het licht der wereld, en gaf aan zijn discipelen last, zijn Evangelie in de geheele wereld te prediken. Stervend aan het Kruis zou Hij zijn leven geven voor de geheele wereld. Satan, in zijn strijd met den Christus, wordt aangeduid als de Overste der wereld. De Middelaar brengt zijn offerande voor de zonde der geheele wereld. God heeft in Christus niet enkele volken, maar de wereld met zich zelf verzoend. In 1 Joh. 3 : 14 heet 't zelfs, dat de Christus gezonden is tot „een Zaligmaker der wereld". En in Openb. 11 : 15 beluisteren we de roemtaal van de overwinning, dat nu „de Koninkrijken der wereld geworden zijn onzes Gods". Altoos dezelfde, universeele gedachte, die in Joh. III : 16 ons betuigd werd, dat namelijk God „alzoo lief *de wereld* gehad heeft, dat Hij Zijn eengeboren Zoon gezonden heeft, opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe." Toentertijd stond derhalve de wereld-idee, zoowel historisch, als in de verwachting der volken, en zoo ook in de Openbaring en met name in de Zending van Christus, op den voorgrond. En al mogen nu reeds voor jaren de Mystiek, en thans ook het Pacificisme, die wereld-gedachte weer hebben opgenomen, te ontkennen valt niet, dat ze onder de Protestantsche volken maar al te zeer was gedaald in waardij.

Met Napoleon scheen de laatste wereld-veroveraar ten onder gegaan. Sinds 1814 had men eeniglijk met volkeren, en in geen enkel opzicht meer met de Rijks-idee te doen. En wat de Kerk betreft, moge Réveil en Iremiek onze gedachten over de muren van het enge kerkelijk erf hebben doen heengluren, maar als lid van een *wereld-kerk* voelde toch bijna niemand onzer zich meer. Op de Synode te Dordrecht in 1618/9 moge men de gedachte aan een wereld-kerk nog geëerd hebben, door gezanten en afgevaardigden van de buitenlandsche

Kerken op te roepen, sinds was deze rijke gedachte steeds meer verarmd. Het was de dusgenaamde *Volkskerk*, de nationale Kerk, de Kerk van één bepaald land, die op den voorgrond trad, en hiermede werd het hooge ideaal, waarvan voorheen zoo machtige bezieling uitging, prijs gegeven. Op die wijs kwam er steeds hinderlijker tegenstelling op tusschen het levensmilieu, zoo op Staatkundig als op Kerkelijk gebied, en onze Christelijke belijdenis. Onze Christelijke belijdenis eischte een teruggaan op het Paradijs, en daardoor op de éénheid van het menschelijk geslacht. Zelfs de offerande van Christus op Golgotha verloor toch haar beteekenis, zoo de eenheid van ons geslacht, de eenheid in den oorsprong der zonde, en dus ook de wereld-eenheid in het werk der verlossing niet gehandhaafd werd. Met prijsgeving van die eenheid viel heel onze Christelijke belijdenis. Maar, of we in het *Te Deum* al zongen: „U, eeuwig Vader, u verheft al 't schepsel saam!", feitelijk was op staatkundig gebied de eenheids-idee geheel in de volks-idee ondergegaan, en op Kerkelijk terrein wierp de Volkskerk zich op, om, onbedoeld en ongewild natuurlijk, in den wortel zelf van ons geloof den bijl te slaan. De *nationale* type drong de idee van het éene menschelijk geslacht, en zoo ook de *Volkskerk* de idee van de éene, algemeene, Christelijke wereldkerk steeds meer ter zijde. In Artikel 27 van onze Gereformeerde Belijdenis stond 't nog zoo klaar beleden: „Wij gelooven en belijden, eene eenige Katholieke of algemeene Kerk, dewelke is een heilige vergadering der ware Christ-geloovigen," en aan 't slot: „Ook mede is deze H. Kerke niet gelegen, gebonden of bepaald in een zekere plaats of aan zekere personen, maar zij is verspreid en verstrooid door de geheele wereld". En niet anders werd in den Heidelbergschen Catechismus, in het antwoord op vraag 54 betuigd: „Dat de Zone Gods uit het gansche menschelijk geslacht zich eene Gemeente, tot het eeuwige leven uitverkoren, van den beginne der wereld, tot aan het einde, vergadert, beschermt en onderhoudt". Maar toch heeft dit alles niet verhinderd, dat onder den drang der omstandigheden de idee van de *Wereldkerk* steeds meer in die van de *Volkskerk* onderging; en dat zelfs nu nog, anders veelszins kundige theologen, zich aan deze valsche gedachte blijven vastklemmen, zonder te voelen, hoe averechts ze hierdoor tegen de kern van onze Christelijke belijdenis ingaan. Steeds is het daarom noodig, dat we uit onze vervalschten gedachtenkring weer teruggaan op den gedachtenkring, die

voorheen alom heerschte en wel heerschte, op tweeërlei manier, ten eerste door de wereldidee, die in het Romeinsche Keizerrijk belichaamd werd, en ten andere door de aanpassing van heel de verschijning van ons leven en van heel de historie aan de kosmologische gedachte. De nationale idee kon *in Israël* machtig zegevieren. Toen Israël onderging, ging het juist onder, omdat het de heilige kunst niet had verstaan, om zijn oorspronkelijk vanzelf nationale levensgedachte, almeer in de wereld-idee om te zetten. De Kerk, met name onder Paulus' leiding, herstelde deze fout van Israël met helder bewustzijn, en zoo heeft toen de idee van de Wereldkerk over de nationale Kerk, in verband met de idee van het Romeinsche wereldrijk getriumfeerd.

§ 6. *Katholiek-Roomsch.*

Niet genoeg kan 't dan ook betreurd, dat thans de idee der Katholieke Kerk in die van de Roomsche Kerk schier is opgegaan. *Katholiek* zegt niet anders, dan *universeel*. In Katholieke Kerk ligt het principieel protest tegen de *Volkskerk*. Beide onze Belijdenis en onze Catechismus komen er dan ook zonder aarzeling voor uit, dat de Katholieke idee door alle Christelijke Kerken moet beleden worden. Een Kerk, die niet Katholiek wil zijn, is geen Kerk, want Christus is de Zaligmaker, niet van een *volk*, maar van de *wereld*. De Synode van Dordrecht in 1618 bedoelde evenzoo Katholiek te zijn, als het Concilie van Trente. We kunnen daarom den eerenaam van Katholiek, zonder ontrouw aan eigen beginsel te worden, niet aan de Roomsche Kerk als particulier bezit overlaten. Geheel de Openbaring der H. Schrift verbiedt het ons. Nooit mag het daarom onder ons voorgesteld, alsof de Katholieke gedachte eerst door de Pauselijke hierarchie ware opgekomen. De Katholieke idee heerscht in de Evangeliën, staat op den voorgrond in der Apostelen brieven, en wordt ook in de Apocalyptiek geen oogenblik losgelaten. De Pauselijke hierarchie heeft ze steeds overgenomen. Geheel hetzelfde deden ook de Reformatoren. En het onderscheid is maar, dat de Hierarchie de kunst verstond om deze Katholieke gedachte, in weerwil van de breuke, hoog te houden, terwijl de Kerken der Reformatie ze, op hoogst onvoorzichtige wijze, steeds meer prijs gaven.

De naam „Rome” heeft hierin een zeer beteekenisvolle rol gespeeld. Toen de geestelijke zuiverheid van Christus' Kerk haar eere reeds min of meer begon in te boeten, viel het toen nog machtige Romeinsche Keizerrijk in een Oostersche en Westersche helft uiteen, en dit wel met dien verstande, dat Byzantium het een tijdlang in schittering en beteekenis zeer aanmerkelijk van Rome won. Dit historisch feit heeft op den historischen gang van Christus' Kerk ongemeenen invloed uitgeoefend. Tweeërlei gevolg toch kwam hieruit voort. In de eerste plaats de afscheiding van wat we thans gemeenlijk noemen de Grieksch-Orthodoxe Kerk van het Westen, en tegelijk het opkomen in het Westen van de alles overheerschende macht van de Hierarchie. Wat naam Byzantium ook een tijdlang zich verwerven mocht, voor de glorie die het aan den naam van het oude Rome had ontstolen, bleef het onderdoen. Onder alle streken der aarde bleef Rome op den voorgrond staan, en toen nu in Rome de keizerlijke macht verbleekte, en daarentegen de kerkelijke invloed van den Bisschop van Rome steeds wies, kon het niet anders, of de kerkelijke macht, die zich onder dit hierarchisch presidium van den Paus steeds breeder ontplooide, moest de concurrente worden van de steeds meer verwordende politieke eenheid. Het eens zoo machtige Romeinsche Keizerrijk scheurde niet alleen, maar brokkelde zelfs gaandeweg meer af. Nederlaag op nederlaag aan deze macht door de optrekkende Germaansche volken toegebracht, knakte haar prestige, en, waar zoodoende de politieke eenheidsmacht steeds meer daalde in beteekenis, kon het wel niet anders, of de kerkelijke macht, die, in nog sterker zin, een *universeel* karakter droeg, moest allengs de politieke macht ten eenenmale overvleugelen. Eerst, toen het Romeinsche Keizerrijk in het „H. Römische Reich” aan de Germanen overging, kon hierin wijziging komen; en hiertoe kwam het dan ook, edoch door steeds scherper Keizer en Paus tegenover elkander te stellen. De twee Zwaarden-leus ging de wereld in. En niet lang meer, of een viertal mannen op Petrus' stoel van zeldzame genialiteit en werkkracht, wisten uiting te geven aan de gedachte, dat de Paus, krachtens Goddelijke ordinantie en inspiratie, als plaatsbekleeder van den Christus was te eeren, en dat alzoo alle wereldlijke macht zich aan de vierschaar van Rome te onderwerpen had.

§ 7. *De Reformatie.*

Te Canossa is van dit stelsel de onnatuurlijke incarnatie ingezien. Het kon dan ook niet anders, of er moest een principieele reactie tegen intreden, en erkend moet, dat al te zeer in deze reactie een der opkomende oorzaken van de Reformatie gelegen is geweest. Ware de Reformatie een zuiver *geestelijke* actie gebleven, ze zou op veel breeder schaal getriumfeerd hebben, en nu nog in veel hooger karakter kunnen roemen. Toch lieten de feiten der historie zich niet wegcijferen. Aan de geestelijke worsteling, die in de Reformatie tot uitbreking kwam, was een worsteling om de mondiale macht op politiek terrein voorafgegaan, en juist hierdoor sloop van meet af ook in de Reformatie tegelijk een ongeestelijk, puur-politiek motief binnen, dat in zijn bedenkelijke gevolgen thans nog nawerkt. Deze fout zou te mijden zijn geweest, bijaldien niet reeds in wat aan de Reformatie voorafging, de Kerk van Christus zich aan gelijksoortige feil had schuldig gemaakt. Doch die feil lag er toe. Steeds weer bleek het geestelijk ambt hoogheids-ideeën bij den drager ervan te kweeken. Dit werd gemeden in het eerste opkomen van de Kerk van Christus, en bleef uit, zoolang de Kerk van Christus een periode van versmading en druk doorworstelde. Maar, was de overwinning met de wereldmachten in den geestelijken strijd eenmaal behaald, en kon de macht der Kerk, waar ook, als gevestigd worden beschouwd, dan bleek telkens weer het menschelijk hart onmachtig, om weerstand te bieden aan de verleiding tot heerschzucht en aan den machtsdorst, die opkwam. Zoo was het ten onzent in onze Gereformeerde kringen na de Synode van Dordt. Een vergelijking tusschen den toon, die in dagen van Datheen en à Lasco te beluisteren viel, met wat na Dordt van predikantenlippen soms vernomen werd, levert hiervoor onweerlegbaar bewijs. En aan datzelfde euvel nu waren in de 5e en daarop volgende eeuwen ook de toenmalige ambtsdragers gaan lijden. Tuk op invloed, macht en heerschappij, poogde men steeds verder eigen suprematie uit te strekken, en ten leste kon het niet anders, of die suprematie poogde men dan te vestigen óf in den Paus óf in den Keizer.

Gegeven de zondige natuur, die ook in de ambtsdragers van Christus' Kerk zich openbaarde, was dit proces niet te vermijden, en geheel de

toenmalige toestand van Europa dreef in geheel gelijke richting. De macht der magistratuur had zich na den ondergang van het Romeinsche Keizerrijk nog geenszins op vasten grondslag weten te vestigen, en vooral de Centrale Keizerlijke macht leed door het steeds krachtiger opwaken van de magistrale macht in de Vasalstaten. De algemeene Cultuur stond nog niet hoog genoeg, en althans in de Germaansche streken ver beneden bij wat ze eens in het oude Rome geweest was. De militaire glans van Rome's Keizerrijk was allengs geheel verdoofd. Met de Hunnen en Mongolen was reeds voor lang afgerekend. De kruistochten eerst hernieuwden den roem van het wapengekletter, maar ook hier was het meer de treffelijkheid van enkele helden onder de Ridders, dan de centrale macht van den Keizer, die zich naam maakte. Op het volk in zijn breeder kringen althans, had de Keizerlijke hoogheid en het imperium haast geen vat meer. En hier nu stond tegenover, dat de pas van het Paganisme bekeerde volkeren zelfs in dweepzucht voor het nieuwe geloof opwaakten, zoodat al spoedig de geestelijke invloed van de geestelijkheid op de massa zeer verre in beteekenis den eerbied voor de magistratuur te boven ging. En dit te meer, daar de legers steeds boozer te werk gingen, de Condottieri schrik inboezemden, en het afpersen van geld voor de Staatskas gedurig drukkender vorm aannam. Dit onderscheid nu, tusschen den druk van de keizerlijke en den druk van de kerkelijke macht, werd zoodoende van zelf oorzaak, dat de invloed van de geestelijkheid steeds wies en die van de magistratuur steeds daalde. En hierdoor nu kwam men in schier heel Europa voor een toestand te staan, waarin het woord van den Paus van Rome wet scheen geworden, en de magistrale macht er ten slotte voor week en bezweek. Hierin is toen wel wijziging gekomen door Italië's opleven, door de Renaissance, door de opgekomen universitaire ontwikkeling, en vooral door het gemis aan zelfbeheersching, dat de geestelijkheid geestelijk verzwakte, en niet zelden in machtsovermoed en zelfs in onzedelijkheid haar prestige deed inboeten, maar gesleept heeft dit proces toch tot in de 16e eeuw, toen, tegenover dezen geestelijken achteruitgang van de geestelijkheid, in een zich consolideeren van de magistrale macht te roemen viel. Behoefte aan meer orde en regelmaat in het civiele deed van zelf toen grijpen naar dien magistralen steun, die bij het opkomen der steden op zoo geheel andere wijze aan den klager geboden werd, en ten slotte kwam ook

uit de conscientie een al luider protest op tegen het misbruik door de kerkelijke leidslieden gemaakt van de haar in 't Sacrament en in den Aflaat verleende macht. In steeds breeder kring werd toen beseft, dat de Kerk haar juiste verhouding tot den Staat principieel vervalscht en bedorven had, door het stellen van den eisch, dat de Overheid in den Staat haar gezag ten deele aan den Bisschop van Rome zou ontleenen. Steeds verder drong de overtuiging door, dat door de H. Schrift een geheel andere verhouding tusschen beide geëischt werd. Zóó blijven kon het dan ook niet. In het anarchisme van de Anabaptistische secten mocht men evenmin overglijden. Vandaar, dat toen de dorst opkwam naar geestelijke zuivering van het kerkelijke wezen, en dat tegelijk de dringende behoefte ging spreken, om op civiel terrein een meerdere zelfstandigheid aan den magistraat tegenover de macht der Kerk te verzekeren. Ware hieraan toen van kerkelijke zijde, te goeder ure, een meer inschikkelijk oordeel ten deel gevallen, zoo zou de breuke allicht minder beslist zijn geweest. Maar toen de pogingen der Kerk om 't opkomend kwaad te genezen, slechts formeel van aard bleken, en zich eeniglijk tot het weren van excessen bepaalden, trok de scheur steeds verder door, en hieruit is 't te verklaren, dat toen ten slotte door de Reformatie *de Kerk zelve* in tweeën brak, de Pauselijke macht haar universeele beteekenis verloor, en de Kerk, die den Staat had pogen te overheerschen, nu op haar beurt in de klem van de Staatsmacht geraakte.

§ 8. *Luther.*

Kenmerkend toch is het, dat gelijk sinds Gregorius VII de Kerk haar verhouding tot den Staat in een voor het Staatsleven volstrekt onbruikbaren vorm gewijzigd had, nu van 1517 af, en vooral onder Luthers voorgaan, een geheel gewijzigde verhouding in het leven trad, die er toe neigde, om, omgekeerd, de Kerk steeds vollediger aan den Staat te onderwerpen. Van twee zijden wenschte men destijds de hierarchische macht van Rome te breken, van den kant der Duitsche vorsten en van den kant der leiders op kerkelijk en wetenschappelijk gebied. In Engeland was het tusschen Rome en de civiele macht welhaast tot breuke opkomen. De Duitsche Vorsten vierden in het afvallen van Rome

de overwinning der Ghibelijnen op de Guelfen. In Scandinavië snakte men naar terzij zetting van de hiërarchale macht. En daar Luther en de zijnen steun behoefden, om op kerkelijk terrein hun toeleg door te zetten, lag het schier in den aard der zaak, dat ook Luther met de Duitsche vorsten in bond trad, en zulks temeer, daar, met name in Saksen, het Anarchisme allengs veld won. Bovendien, zulk saamgaan van de civiele met de kerkelijke macht, om zich tegenover de Hiërarchie een veiliger positie te verzekeren, lachte dáárom te meer toe, omdat in de Grieksch-orthodoxe landen gelijke weg was ingeslagen. Ook in die landen had de Overheid zich van de beschikking over de Kerk meester gemaakt, en zulks zonder dat eenige reformatie er toe dreef. Men kwam daardoor onder den indruk, dat men slechts deed, wat voor de hand lag, toen men ook in Duitschland en in de Scandinavische landen, onder Luthers invloed, leunen ging op den Staat. Iets, waarop te meer nadruk valt, omdat èn in de Caesaro-papistische landen van Grieksch-orthodoxe belijdenis, èn in de Duitsch-Luthersche streken, de Vorsten niet alleen macht over de Kerk ontvingen, maar hierover zelfs een geestelijke qualiteit erlangden. De Byzantijnsche vorsten, evenals de Russische Czaars erlangden toch het episcopale radicaal, en geheel hiermede overeenkomstig bewilligde nu ook Luther er in, dat de Vorsten van Duitschland en van Scandinavië episcopalen rang ontvingen en hierdoor als hoofden ook in de Kerk optraden. Beide malen, èn in de vrijmaking van de Grieksche Kerk èn in de Luthersche Reformatie, kwam alzoo de breuke met de Hierarchie van Rome alleen daardoor tot stand, dat voor den vroegeren regel, dat de Kerk over den Vorst primeerde, nu de vlak omgekeerde verhouding tot stand kwam, en de Kerk aan den Staat werd onderworpen.

§ 9. *De Calvinisten. Eerste standpunt.*

Alleen op het terrein der Gereformeerde Kerken is allengs een geheel gewijzigde verhouding tusschen Kerk en Staat aan de orde gekomen. Dit gewijzigde standpunt is echter niet van meet af door Calvijn zelf, noch door zijn eerste volgelingen ingenomen, en ook in onze Nederlandsche Geloofsbelijdenis was het eind-stadium van ontwikkeling ten deze nog niet bereikt. Art. 36 van de belijdenis der Gereformeerde Kerken in Neder-

land sprak nog nadrukkelijk uit, dat de Overheid niet alleen in burgerlijke, maar ook in Kerkelijke aangelegenheden, in den naam des Heeren heeft op te treden. Hun ambt, zoo staat er, „is niet alleen, acht te nemen en te waken over de Politie (d. i. de burgerlijke orde) maar ook de hand te houden aan den heiligen Kerkedienst; om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst; om het rijk des Satans ten gronde te werpen, en het koninkrijk van Jezus Christus te doen vorderen, en het woord des Evangelies overal te doen prediken; opdat God van een iegelijk geëerd en gediend worde, gelijk hij in zijn Woord gebiedt." Nog in 1690 stelde de hoogleeraar J. à Marck het in zijn *Compendium Religionis Christianae*, bl. 590 zoo voor, dat welbezien het civiele bestuur niet naast of tegenover de Kerk stond, maar *in de Kerk* optrad. In zijn 33e hoofdstuk toch behandelt hij, blijkens het opschrift, uitsluitend *het Regimen Ecclesiae*, en na dan in 27 paragraphen het kerkelijk stuk van dat bestuur te hebben afgehandeld, begint hij het tweede deel van dat hoofdstuk in § 28 met deze woorden: „Nunc ad regimen Ecclesiae cum aliis hominibus commune transimus." Dit bedoelt te zeggen, dat, zoo alle burgers en inwoners van een land leden der Gereformeerde Kerken waren, het civiele bestuur eigenlijk geen plaats zou vinden, omdat, immers tot het volksgeheel ook nietleden van deze Kerken behooren, en in de Kerk zijn, want er staat: Nunc ad regimen, niet van *de natie*, maar *ad regimen Ecclesiae* veniamus, in zooverre dit ook niet-geloovigen insluit. Er is volgens hem in de éëne Kerk tweeërlei ordening, de éëne de *bijzondere* voor den dienst van het Woord en de Sacramenten, en de andere, *de algemeene*, die over *alle* burgers gaat; doch ook van die laatste beweert hij zeer nadrukkelijk, dat ze, welbezien, evenals de bijzondere leden, zich *in de Kerk* bevinden. Hij schrijft toch, dat het de perpetua omnis temporis historia is, *quae regimen politicum in Ecclesia semper ponit.*" In § 32 herhaalt hij dan nogmaals: „*Magistratus* Christiani aliquam generalem esse in res Ecclesiasticas potestatem negari non potest." Ook B. de Moor in zijn *Commentarius perpetuus* op Marck, Tom. VI p. 470—487 neemt deze voorstelling zonder eenige reserve nog in 1771 over. Ook Voetius in zijn *Politica ecclesiastica* Tom. I bl. 124 v.v., Walaeus in zijn *de Munere ministrorum Ecclesiae et Inspectione Magistratus, circa illud,* en evenzoo Rivet in zijn *Explicatio Decalogi* I p. 1371—76 nemen nog geheel ditzelfde standpunt in. Calvijn zelf had zich veel

soberder over dit ingewikkelde onderwerp uitgelaten, en in zijn *Institutio* IV, 20 § 9 zich bepaald tot de verklaring, dat de dienst van de Overheid zich uitstrekt tot de beide Tafelen van de Wet der Tien Geboden. Dit, zoo beweert hij, is steeds onder alle volken zoo geweest. Wisten we het dan ook niet uit de Schrift, „nous le pourrions apprendre des écrivains profanes, car il n'y a nul d'entre eux, ayant à traiter de l'office des Magistrats, de faire des lois et ordonner la police, qui n'est commencé que par la réligion et par le service de Dieu." Zoo, zegt hij, is onder alle heidensche staatslieden en wijsgeeren geoordeeld, en geheel op ditzelfde standpunt hebben ook wij als Christenen ons te plaatsen, iets, wat dan vooral wordt aangedrongen met een beroep op de Theocratie in Israël, en op de voor die Theocratie door God zelf gegeven verordeningen.

§ 10. *Middenstandpunt.*

Hiermede wordt alzoo een middenstandpunt ingenomen tusschen de Roomsche stelling, dat de Kerk boven de Overheid staat en de Luthersche opvatting, die den Staat in de Kerk tot meester maakt. Slechts tweëerlei wordt toegegeven, ten eerste, dat de handhaving van Gods eere een plicht is, die op den Magistraat ook in het burgerlijk bewind rust en ten andere, dat de Magistraat tot roeping heeft, de Kerk te steunen en te beschermen. Art. 36 van onze Belijdenis ging feitelijk veel verder. Al is toch de uitdrukking, dat de Overheid „aan den heiligen Kerkedienst *de hand heeft te houden*" zeer rekbaar, het weren en uitroeien niet alleen van alle afgoderij, maar ook van alle valsche godsdienst en het *doen* prediken van, en zulks wel *overal*, van het koninkrijk van Jezus, duidt op veel sterker inmenging van den Magistraat, en onderstelt, dat de Overheid zich tot in de kleinste détails duidelijk rekenschap geve van wat op grond van Gods Woord te belijden is, en welke Kerk als handhaafster van deze belijdenis door de Overheid is te steunen. Hiertoe kwam men van zelf, doordien het Kerkelijk vraagstuk in die dagen, in steeds toenemende mate zelfs, het groote politieke vraagstuk werd. Toen vervolging om des geloofs wille intrad, toen de Staatshoofden op godsdienstig terrein gewapend tegenover elkander kwamen te staan, en de geloovigen geen zelfstandig kerkelijk leven

institueeren noch ontwikkelen konden, tenzij zij door een gewapende politieke macht werden gesteund, gevoelde een ieder dat 't niet meer aanging, zich geheel los van den Magistraat te verklaren, daar dit met het ten gronde doen gaan van zijn eigen kerkelijk leven gelijk stond. Ook hier te lande ware er niet aan te denken geweest, de Spaansche geloofsbelijdenis te keeren, zoo onder Oranje's leiding niet een civiele macht aan 't woord ware gekomen, die op 't slagveld de Hierarchie weerstond. Zoolang die macht ontbrak, die 't voor de Gereformeerden opnam, zagen ze zich genoodzaakt naar Londen, Emden, Frankfurt, Wezel, en waar al niet heen, te vluchten. Een dragelijke, vaste positie *kon* in die bange dagen niet zonder civielen steun verkregen worden. Waar de Hierarchie er zich niet toe bepaalde, met geestelijke wapenen voor haar autoriteit op te komen, maar de Roomsch-Katholieke Vorsten bewoog, om de Reformatie desnoods met geweld te onderdrukken, kon men wel in eersten aanvang heil zoeken in de vlucht, of in het martelaarschap eere stellen, maar was het niet mogelijk, anders dan onder de bescherming van den Magistraat, tot een rustige positie in 't Vaderland te komen. Wat ook ballingschap en martelaarschap had vermocht, nu men kans op terugkeer naar 't land en op vrije belijdenis in dat land kreeg, bezaten de kerken geen macht, om den nu nieuw intredenden toestand op den vorigen grondslag te regelen. De Anabaptisten hadden zich wel geheel uit 't civiele leven teruggetrokken, om als individueele geloovigen de toekomst van den Christus in te wachten, maar ook dit standpunt bleek onhoudbaar, toen de Spanjaarden genoodzaakt werden, ons aan ons zelf over te laten. Er moest nu een nieuwe toestand van zaken gevestigd worden, en dit te doen hadden de kerken niet in haar macht, zoodat van zelf de civiele heeren de leiding kregen. Er was nu tweeërlei noodig. Vooreerst moest er een Magistraat optreden, die krachtens de Gemeene Gratie weer een saamleven in eer en deugd deed opkomen en kon handhaven. En in de tweede plaats moest er orde worden gesteld op het gebruik der kerkgebouwen, op de tractementen der leeraren, en op de tegenover de Ketters, Joden en ongeloovigen aan te nemen houding. Hierbij nu is het aan de Kerken zoo weinig gelukt, haar zelfstandigheid te handhaven, dat zelfs de groote Synode Nationaal in 1618 niet dan onder het patronaat der Overheid kon saamkomen en dat daarna elk saamkomen van een nieuwe Synode Nationaal kort-

weg door de Regeering der Republiek is afgesneden. Sneller, dan men vermoed had, begon bij den Magistraat de neiging op te komen, om de Kerken aan banden te leggen.

§ 11. *Keer met Maurits sterven.*

Zelfs reeds in 1625 kon men zeggen, dat de balans omsloeg en de Staat haar oppermacht over de Kerken voltooide. Ware toen onder de Dienaren des Woords de oude geloofsenergie wakker gebleven, zoo ware er althans nog zekere mate van kerkelijke vrijheid te redden geweest. Doch het tegendeel bleek. De meeste predikanten gevoelden zich door de magistrale inmenging gevleid, achtten er hun eigen positie door verhoogd, en neigden er toe, om de Overheid schier alles toe te geven, wat ze zich aanmatigde. Slechts zeer enkelen bleven tot den einde toe den strijd tegen de ongeoorloofde suprematie van de Overheid voortzetten, doch steeds meer werden ze „rari natantes in gurgite vasto". Luthersche invloeden werkten daarbij hoogst nadeelig op het nationale leven in, en zoo verklaart het zich, dat, toen Koning Willem I in 1815 geheel onze Kerkinrichting omverwierp en er een bijna Duitsche, Luthersche en Caesaropapistische voor in de plaats stelde, het verzet zich tot zeer enkelen bepaalden, en het monumentaal gebouw, dat onze vaderen eens optrokken, welhaast voor den grond lag. Van een episcopale hierarchie zijn we verschoond gebleven. Een geestelijk karakter, gelijk onder de Caesaropapie regel is, heeft de Overheid zich ten onzent niet toegekend en zoo zijn de beide uitersten gemeden, maar het ons eigen standpunt, dat onze vaderen aanvankelijk innamen, is door den loop der historie, door de behoefte, om geweld met geweld te keeren, en door eigen geloofsverslapping niet tot volledige ontwikkeling kunnen komen. Wel bleven de Kerken hier iets vrijer van de Staatsmacht der Overheid dan in Duitschland, Scandinavië en de Church of England, maar aan het voortzetten van den beginselstrijd viel niet meer te denken. Men verloor almeer elk contact met de wereldkerk. Men werd tegen wil en dank *volkskerk*. En toen nu, bij het keeren van de eeuw, in 1789, geheel de verhouding tusschen Kerk en Staat ook ten onzent omsloeg, was zelfs in de ruïne, die overbleef, geen grondlijn van een eigen stelsel meer te

ontdekken. Men was niet meer Roomsch Hierarchisch, maar was evenmin Luthersch Caesaropapist geworden, en van den Calvinistischen stam, waaruit men geloofd had, dat de juiste verhouding tusschen Staat en Kerk zou opbloeien, was niet anders te zien, dan de afgehouwen tronk. De Kerken begrepen haar roeping nog niet, om zich door eigen zorge voor hun eeredienst en predikanten, onafhankelijk te maken. Kerkegoed en tractement bleef de schotel linzemoes, waarvoor ze haar vrijheid verkochten. Aan een handhaven van de kerkelijke tucht, anders, dan in moreelen zin, viel niet meer te denken. Op de Theologische faculteiten verloren de Kerken allen invloed. En zoo ging het zelfstandig karakter der Kerken almeer te loor. Men zou dan ook niet anders dan over den ondergang van het Calvinisme kunnen spreken, zoo er later niet een andere ontwikkeling opgekomen was, die hier te lande en in Duitschland aan de Gereformeerde Kerken ten deel viel. Ook op den gang van 't Staatsleven van beide landen hadden de Gereformeerde Kerken almeer elken invloed verloren. Onder de Regenten-heerschappij hier te lande en onder de kwellende overheersching van de kleine vorsten in Duitschland, was de vrije ader, die het nationale leven eens uit Genève overnam, zoo goed als geheel verstikt, en hieruit verklaart het zich, dat men in anders nog goed-Gereformeerde kringen ten slotte den geest van Parijs met den geest van Genève verwarde, en om den Vrijheidsboom heeft gedanst. Hierdoor is toen de weg gebaand voor het opkomen der moderne begrippen, die weigerden, aan de Kerk eenig ander karakter toe te kennen, dan het collegiale van een genootschap onder de andere genootschappen, iets, wat met principieele loochening van het Koningschap van den Christus gelijk stond.

§ 11. *Zichtbare en onzichtbare Kerk.*

De onderscheiding tusschen de *zichtbare* en de *onzichtbare* Kerk, hoe juist ook, heeft ongetwijfeld, toen men eenmaal van het rechte pad afdoolde, het kwaad verergerd. Reeds Zwingli (IV : 58) wees erop, dat „tot de zichtbare Kerk allen behooren, die over de geheele wereld belijdenis van den Christus deden". Maar voegt hij erbij, „Hieronder zijn er velen, die ten onrechte Christenen genoemd wor-

den, daar zij „intus fidem non habent, et quia electae illius ecclesiae non sunt". De ware Kerk heet invisibilis, niet, omdat de ware geloovigen niet zichtbaar optreden, sed quod humanis oculis non patet, qui non credunt. En in gelijken zin zegt Calvijn (*Inst. R. Chr.*) IV I, 7: „De Heilige Schrift spreekt van Kerk in tweeërlei zin, nu eens bedoelt zij een zichtbare Kerk, die bestaat uit alle gedoopten, die Christus belijden, en dan weer van een onzichtbare Kerk, die waarachtiglijk en voor God alleen uit de uitverkorenen bestaat". Bedoeld zijn dan niet, twee Kerken, maar altoos dezelfde Kerk, doch, gelijk Maresius (p. 457) zegt: Vario respectu. Zelfs placht men er nadruk op te leggen, dat onder die ecclesia visibilis niet ook de ecclesia triumphans in de hemelen bedoeld werd. De gemaakte onderscheiding doelt alleen op de Kerk van Christus en haar verschijning op aarde, in zooverre deze gezien kan worden, deels voor zoover ze echt is, d. i. product is van den Heiligen Geest, deels voor zoover ze wel het echte in zich draagt, maar met een valsch bijmengsel. Peter Maryr schreef in zijn *Loci Communes* p. 390: „Alleen de sancti et vere coram Deo sunt de Ecclesia," maar in de Kerk zijn ook vele andere, en deze Ecclesiae sibi habet admixtos permultos alienos a Deo en deze behooren er slechts in schijn toe, niet wezenlijk. Dit leerstuk nu heeft er feitelijk toegeleid, om de kerkelijke tucht te doen verslappen. Stond toch eenmaal vast, dat in de Kerk, die men voor zich zag, toch zulk een groote massa hypocryten verkeerde, zoo kon het geen zaak van aanbelang schijnen, of er al een enkele meer of minder ondersloop. En evenzoo kon dit leerstuk, zoo 't te sterk op den voorgrond werd gedrongen, aanleiding geven, om zich over geheel den toestand van de zichtbare Kerk minder te bekommeren, en er dus ook minder ergernis aan te nemen, of al de Overheid iets verder, dan principieel goed was, in het kerkelijke ingreep. Opmerkelijk in verband hiermede is het, dat in de Statenoverzetting het woord *Kerk*, blijkbaar met opzet, gemeden is. Het woord Ἐκκλήσια, dat in het oorspronkelijke staat, is steeds overgezet door: *Gemeente*, en dit woord *Gemeente* wordt op alle manier gebezigd, waar wij van *Kerk* spreken, zoo van een plaatselijke Kerk, als van de wereldkerk, en evengoed van de Kerk in haar zuivere gestalte, als van de Kerk, gelijk ze zich in dit zondige leven op aarde voordoet. In de betuiging aan Petrus, dat op hem de Kerk zal ge-

bouwd worden, zegt de Christus (Matth. 16 : 18): „Gij zijt Petrus en op deze Pétra zal ik mijn ἐκκλήσια bouwen," waarmee natuurlijk bedoeld is, de wereldkerk aller eeuwen. Toch staat in onze Statenoverzetting ook hier *Gemeente* en wel, „Gemeente" in het enkelvoud. Daarentegen zegt de Heere in Matth. 18 : 17: „En indien hij ook der *gemeente* geen gehoor geeft, zoo zij hij u als de heiden en de tollenaar," waar uiteraard bedoeld is de *plaatselijke* gemeente. Plaatselijk is de uitdrukking natuurlijk evenzoo genomen, waar gesproken wordt van *gemeenten* in het meervoud (zie 2 Cor. 8 : 18, Openb. 1 : 4 alibi). En waar in de hier aangehaalde plaatsen sprake is van de wereldkerk of de plaatselijke Kerk in waarneembaren vorm, zoo wordt toch in onze Statenoverzetting het woord: Gemeente, evenzoo gebezigd, waar bedoeld is de Kerk in *geestelijken* zin, geheel afgezien van haar aardsche verschijning. Raadpleeg slechts Ef. 5 : 25 v.v.: „Gelijk ook Christus de Gemeente liefgehad heeft en zich zelve voor haar heeft overgegeven, opdat hij haar heiligen zoude . . . en haar zichzelven heerlijk zoude voorstellen, een *Gemeente*, die geen vlek of rimpel heeft, of iets dergelijks, maar dat zij zoude heilig zijn en onberispelijk". Of ook Ef. I : 22: „Heeft hem *der Gemeente* gegeven tot een Hoofd boven alle dingen, welke zijn lichaam is en de vervulling desgenen, die alles in allen vervult". Had men het woord „Gemeente" enkel voor de plaatselijke saamvergadering van belijders gekozen, zoo zou dit te verstaan zijn geweest, daar in het woord gemeente het begrip van *verzameling* ligt. Nu men dit niet deed, maar overal en in alle plaatsen, zoowel waar 't sloeg op het Oude, als op 't Nieuwe Verbond, de uitdrukking *Kerk* meed, en aan het woord *Gemeente* voorkeur gaf, is niet te ontkennen, dat dit antipathie verried tegenover het Roomsche gebruik van 't woord Kerk, en zulks allicht in verband met de hooge beteekenis, die speciaal in Duitschland, in ons land en in Vlaanderen de plaatselijke gemeente in *burgerlijken* zin, door het opkomen van de steden, erlangd had. Op dit laatste dient gewezen, naardien de Engelsche vertaling het woord: *Church* koos en de Fransche het woord: *Eglise* nam, het eerste met ons *Kerk* gelijk staande, en het tweede rechtstreeks afgeleid van het Grieksche Ecclesia. Luther daarentegen koos: *Gemeinde*. En wat nu nog opmerkelijker is, éénmaal komt dan toch het woord *Kerk* ook in onze Statenoverzetting voor, doch dan is 't gebezigd van een *heidenschen* tempel.

Dit is namelijk het geval in Hand. 19 : 35, waar van Efeze gezegd wordt, dat zij de Kerkbewaarster is van de groote godin Diana. Luthers vertaling kon geen aanleiding tot deze zonderlinge keuze van 't woord hebben gegeven, daar hij spreekt van *Pflegerin* en eerst de Berleburger Bijbeledities van Bengel hiervoor een verbetering gaven. In latere uitgaven van onze Statenoverzetting is dat woord *Kerk*bewaarster dan ook overgezet in: tempelbewaarster, wat te eer kon en mocht, omdat het Grieksche woord νεώκορος kennelijk op νάος, d. i. *tempel* doelt. Niet onwaarschijnlijk heeft de vertaler gedacht aan een Roomsche Kerk met al haar pracht en weelde, en daarom met opzet hier van *Kerk*-bewaarster gesproken, te meer, daar in Frankrijk vele Gereformeerden hun eigen kerkgebouw *temple* noemden, gelijk dit ook thans nog veelszins 't gebruik is.

§ 13. *Plaatselijke gesteldheid.*

In het algemeen heeft de plaatselijke omstandigheid, waaronder de Reformatie optrad, ook veelszins de begrippen, die men zich vormde, beheerscht. Tusschen tweeërlei vooral is hierbij te onderscheiden. Er waren plaatsen, waar de geheele belijdende gemeente Rome losliet en tot de Reformatie overging; maar er waren ook, met name in Frankrijk en ten onzent, tal van andere plaatsen, waar de Reformatie slechts onder een betrekkelijk klein getal van de inwoners aanhang won. Dit hing voor een niet zoo gering deel af van de stemming van de Overheid. Ging met de Overheid zelve al wie hoog en aanzienlijk was, tot de Reformatie over, dan volgde meestal de geheele stad, en weken, wie zich hiermede niet vereenigen konden, naar elders uit. Zoo liep het met name in Genève, waar Calvijn wel op verzet stuitte van de zijde der Libertijnen, maar voor 't overige heel de stad met Rome brak. Dit had toen tengevolge, dat de geheele gemeente, onder leiding van den magistraat zich in een Gereformeerde Kerk omzette. Heel anders daarentegen kwam het te staan, waar de Overheid voor Rome koos, de Reformatie bemoeilijkt werd, en men ten slotte zelfs tot vervolging en tot schavotteering van de afvalligen overging. Zoo was het in Frankrijk, zoo was het ten deele in Engeland, zoo was het in het tegenwoordige België, en zoo was het aan-

vankelijk ook in ons land. Gevolg hiervan was toen, dat de bevolking van dorpen en steden meest in het Roomsche verband bleef, en dat de Calvinisten in klein getal optredend, zich ternauwernood staande konden houden en zelfs veelszins de vlucht namen naar Engeland of naar Duitschland. En dit nu had tot resultaat het diep ingrijpend onderscheid, dat in Genève en elders op eens de geheele burgerlijke Gemeente overging, terwijl bij ons de Gemeente in haar groot geheel Roomsch bleef, wat ze was, en de Calvinisten die als eenlingen optraden, vluchten moesten. Eenerzijds alzoo een voorstelling van de Kerk, die *allen* omvatte en waartoe schier *alle* inwoners behoorden, en anderzijds de voorstelling van een kleine groep van bezielde geloovigen, die tegen de massa overstonden. Dat dit vaak een onwaren toestand gaf, blijkt wel uit het feit, dat bijv. in Gent, toen er nog geen vervolging was, in alle kerkgebouwen Calvinistische predikanten optraden en heel de stad Gereformeerd scheen, terwijl na 1576, toen de Spanjaarden Gent innamen, de waarlijk Gereformeerden de wijk naar Engeland en Holland moesten nemen, en de geheele stad weer Roomsch bleek te zijn. En geheel 't zelfde zag men ook boven den Moerdijk. Zoolang Spanje ook hier meester van het terrein bleef, waren de Calvinisten heel 't land door op zich zelf staande groepen, die in druk en angst leefden, of uitweken, maar nauwelijks was na 1572 de uitwerping van de Spanjaarden begonnen, of dorp na dorp, en stad na stad koos als geheel voor de Reformatie, en dan ging gemeenlijk geheel de plaatselijke Kerk, op kleine uitzonderingen na, over. Overal nu, waar de massa bij Rome bleef, traden de Calvinisten in tamelijk zuivere Kerkformatie op, daar in zulke plaatsen alleen de overtuigde en bezielde geloovigen voor de Reformatie kozen. In plaatsen daarentegen, waar onder leiding van de Overheid zoo goed als de geheele bevolking, Roomsch bleef, zag men zich voor plaatselijke Kerken gesteld, die een uiterst geringe formatie vertoonden, en feitelijk geen kerkelijke tucht toelieten. De verklaring hiervan ligt in het schier allerwege destijds optreden van de derde groep, die geen reformatiebezieling kende, maar toch evenmin onder Rome wilde blijven, en dit waren de wereldsche kringen, gesteund door de pleitbezorgers van de Humaniteit en door de civilisten, gelijk deze reeds in het begin der 17e eeuw het hoofd opstaken en door het Remonstrantisme den publieken geest ten onzent hebben omgezet. Rekent men er nu mede,

dat onze Geloofsbelijdenis en onze Catechismus beide uit de eerste periode dagteekenen, toen de Calvinistische groep nog klein, maar onvervalscht was, en dat eerst na Prins Maurits' dood, de groote ommekeer ten onzent doorging, dan verklaart het zich hieruit van zelf, hoe de begrippen, die men in de Belijdenis der Calvinisten aantreft, nog schier geheel Schriftuurlijke kenmerken vertoonen, maar dat de latere toestand, toen 't zich alles weder in een Volkskerk verliep, op deze oorspronkelijke voorstelling niet meer paste.

Het ideaal, waarvoor de martelaren hun bloed hadden vergoten, en waarvoor zij, die er 't leven afbrachten, uit volle overtuiging en bezieling geijverd hadden, is na de Synode van Dordrecht in 1618 begraven, en kerkelijke toestanden zijn alstoen in het leven getreden, die, met dit hooge ideaal spottend, niet anders waren, dan 't product van een beginsellooze practijk. Neem slechts dit ééne feit, dat de Gereformeerde Kerken van Nederland van 1619 tot 1798 d. i. gedurende anderhalve eeuw, niet in generale Synode konden saamkomen, eenvoudig, omdat de Overheid het niet gedoogde, ja, dat zelfs op de Synode generaal in Dordrecht het Overheidsgezag de handen der kerkelijken geheel bond, en het springt in 't oog, hoe het juist de dusgenaamde Gereformeerde Overheid was, die de doorwerking van het Calvinisme ten onzent gestuit en verhinderd heeft, terwijl hiermee tevens het nog droever feit saamviel, dat aan verreweg de meeste Bedienaren des Woords al spoedig de moed ontzonk, om 't voor de Gereformeerde beginselen tegen de Overheid op te nemen. Men kon de kerkgebouwen niet missen, men kon 't niet zonder tractement en allerlei beurzen doen, en alleen door de gunste van de Overheid kon men van de vrije beschikking over deze stoffelijke bestaansmiddelen zich verzekerd achten. Wat bovenal in klemmende mate de kerkelijke Heeren toelachte, was, dat ze, door den steun van de wereldlijke macht, zekere heerschappij over de burgerij, vooral ten platte lande, aan zich konden trekken. In tal en tal van dorpen werd de Bedienaar des Woords alzoo de gezagsman, en heerschzucht sloop in het kerkelijk leven schier van zelf in, zoodra 't vuur van heilige geestdrift gebluscht was. Nauwelijks was de 18e eeuw dan ook ingetreden, of 't geestelijk nog bezielde element trok zich niet alleen uit het burgelijke, maar evenzoo uit het kerkelijk leven terug, in wat we noemen de Gezelschappen. Hierdoor verarmde de Kerk nog te meer. Ook de

Hoogescholen, die geheel in de macht der hoogere groep waren, verkregen een bedenkelijk karakter. En zoo is toen tegen het einde van de 18e en bij het naderen van de 19e eeuw, die smadelijke toestand ingetreden, waarin van de bezieling der vaderen zelfs geen flauwe nawerking meer in onze Kerken overbleef. De „zeven duizend" uit Achabsdagen hebben zeer zeker nooit ontbroken, maar noch aan de Hoogescholen, noch in de Kerkeraden van groote steden vonkte meer een enkele vonk van het hoogere leven, dat eens een De Bres en Datheen bezield had. De Kerk als Kerk lag geheel ontzield in haar smaad terneder. Toen de heeren, die door de Sansculottes in de macht kwamen, dan ook door de tractementen der predikanten een streep haalden, kromp de Kerk op eenmaal van ellende ineen. En toen in 1816 Koning Willem de Eerste kortweg *heel* ons kerkelijk leven in den staatsban sloeg, was zelfs het protest dat dan hier en daar nog opging, aan alle heroïsme gespeend. De Staat, die uit de Kerk voortgekomen was, had de Kerk overmocht, en voor wat hare nationale beteekenis aangaat, onterfd.

Tot zoo droeven afloop zou 't nimmer gekomen zijn, indien de Calvinistische lijn van de verhouding tusschen Kerk en Staat, met logische consequentie recht ware doorgetrokken geworden. Dit toont Amerika, waar de omstandigheden zulks wel toelieten. Het Calvinisme riep om de verwezenlijking van zijn ideaal, en om de schepping van nieuwe toestanden, waarin het zijn beginsel, vrij van valsche vermenging, zou kunnen laten doorwerken. Dit was in Europa onmogelijk gebleken. Heel Europa was in het verleden gekerstend. De Doop was er gemeengoed. Men *beleed* onder de massa niet, maar ging mede met een door den Clerus voorgeprevelde belijdenis, waartegen geen verzet in 't hart opkwam. Al zon dan ook meer dan één erop, om zich aan de overmacht van den Clerus te ontworstelen, en een vrijbrief voor zijn wereldsche leven te ontvangen, onder de groote massa werd er niet meer aan gedacht, om voor een teederder, zuiverder, religiebeginsel op te komen. Dit was wel alzoo bij een keurgroep in elke streek, maar die keurgroep stond verre in de minderheid. Koos men nu, gelijk in Noord-Duitschland en in Scandinavië, onder leiding van de Overheid tegen Rome, dan roemde de massa wel die vrijmaking, maar ze bleef schijn-Christelijk, gelijk ze steeds geweest was, zonder innerlijke verheffing. Men ging mee uit volgzaamheid, uit lust naar het vreemde, en ook wel, om van de heerschappij van

den Clerus ontslagen te worden, maar *geestelijk* bleef men even arm als voorheen. Even wereldschgezind, even onverschillig voor het hoogere, even arm aan eigen initiatief. Hoe uitstekend de Reformatie in den kring van haar geestelijke leden dan ook optrad, tegenover de inerte massa hielp geen geestdrift. Deze bleef er onaandoenlijk voor, en maakte van de geestelijke verzwakking slechts gebruik om zich een eigen positie te verzekeren. Men kent dit uit den Boeren-oorlog. Maar dit neemt niet weg, dat de Kerken na haar overgang tot de Reformatie met deze onbezielde massa zitten bleven. Men kon ze er niet uitzetten. Het was de erfenis van het Roomsche verleden, die men niet verstooten kon, terwijl men nu èn in de tegenstelling van leeken en Clerus èn in de biecht miste, wat Rome dan nog bezat, om al te wilde hartstochten in toom te houden en het insluipen van het bederf tot in de Dienaren des Woords en in de Hoogescholen te voorkomen.

§ 14. *Het Calvinisme in Amerika.*

Hieraan nu is het toe te schrijven, dat het Calvinisme in de Europeesche landen niet consequent heeft kunnen doorwerken. Het vond een kerkelijken toestand, die 't te aanvaarden had, of waaraan, ook al wilde het zelf anders, de Overheid haar ketende. Dit is dan ook de oorzaak geweest, dat wat in de 16e eeuw zoo schoon opbloeide, reeds tegen het einde van de 17e eeuw zijn kracht inboette en in tegennatuurlijk gewaad werd uitgedoscht. Aan die naweeën van het verleden nu is het Calvinisme alleen in Amerika ontkomen, met name in wat sinds de Vereenigde Staten zijn geworden. Denk aan de in Engeland van alle kant ontruste Presbyterianen, dan vormden de Pilgrim fathers hiertegenover een Kerk der ruste. En zij 't al, dat ook tal van Baptisten en van andere sectarische groepen zich hier vrij bewegen konden, 't geheel eenig voordeel in Amerika, en de bron van haar sterkte was en bleef toch, dat men hier niet stuitte op de verouderde, onder Romes invloed gevormde kerkelijke toestanden, aan welker nawerking men zich elders niet kon onttrekken. Hier vond men geen verleden, waaraan men zich had aan te sluiten, maar een open terrein, waarop men zelf bouwen kon. Hier was men niet gebonden aan in het verleden verkeerd getrokken lijnen, waaraan niets meer te veranderen viel, maar kon het alles in kaart en bestek

worden gebracht, juist zooals de eigen ontwerper het wenschte, en het ideaal, dat men najoeg, het eischte. Bovenal stuitte men in Amerika niet, op wat in Europa steeds de rots der ergernis bleek en steeds bleef, de verlegenheid, hoe te handelen met het kerkelijk goed, met de kerkgebouwen, de kerkelijke bezittingen en de kerkelijke inkomsten, die van Overheidswege gewaarborgd waren. Alle eeuwen door en in alle landen deed zich hierbij hetzelfde verschijnsel voor. Wie met een verbasterd, kerkelijk leven achtte te moeten breken, kon uittreden, maar dan rustte ook op hem de vaak harde verplichting, om zelf naar eigen bestek, naar eigen patroon te moeten bouwen en alle tractementen en kosten te moeten dragen en bovendien nog mee te mogen betalen in de lasten, waaruit de Kerk, die men verliet, gesalarieerd werd. Dit werkte nu in zoo verre uitnemend, als het geestelijke superioriteit eischte, en hierdoor zeer aanmerkelijke energie op eigen Kerkelijk erf tot ontwikkeling bracht. Maar natuurlijk stond er altoos tegenover, dat de nog slapende en sluimerende elementen achterbleven, de beschikking over alle gebouwen, fondsen, en inkomsten behielden, en hierdoor tot voortzetting van hun ziekelijke vermenging in staat bleken. Aan dit zeer ernstige gevaar nu ontkwam men in Amerika dadelijk, omdat alle kerken er nog te bouwen waren en alle fondsen nog waren te stichten en alle salarissen nog waren op te brengen. Men kon nu alzoo geheel naar hartelust en gewetensdrang te werk gaan. Men kon, gelijk we 't uitdrukten, naar eisch van 't eigen beginsel *nieuw scheppen*. Dit heeft men dan ook gedaan en de gelukkige uitkomst hiervan was, dat in de Vereenigde Staten van Amerika tusschen Staat en Kerk van zelf een geheel nieuwe, dusver, nog niet gekende, althans nog niet in practijk gebrachte verhouding is opgekomen, die geheel conform den eisch van het Calvinistisch beginsel is. Deze in Amerika voor 't eerst nieuw geschapen verhouding tusschen Staat en Kerk nu komt hierop neder, dat de Kerken in de Vereenigde Staten de meest volkomen vrijheid genieten, door niets van Staatswege in hun actie belemmerd worden, en over een in Europa ongekenden invloed beschikken. Die vrijheid nu is het resultaat van het geheel eenige feit, dat de Kerken in Amerika geheel uit eigen hand leven, en voor geen enkelen dollar de Overheid te danken hebben. Zijn nu de Kerken in Amerika hierdoor arm, leven ze op al te poveren en soberen voet, kunnen ze nauwelijks den mond open houden? Het tegendeel is waar. In geen

land ter wereld is de Kerk op alle manier beter voorzien van al, wat ze als Kerk behoeft. Niets is er van de zijde der Kerk schriel of schraal ingezet. Al wat Kerkelijk is, tiert en bloeit er. En als men de tractementen van de predikanten en pastoors van Chicago en New-York vergelijkt met wat te Amsterdam of Berlijn hun jaargeld is; dan bekruipt soms eer de vrees, dat ze op te hoogen voet zullen gaan leven. Dat hieraan schaduwzijden verbonden zijn, wordt hiermede niet ontkend. De armen worden te veel aan het methodisme overgelaten, en elke Kerk op zichzelve geraakt vaak te zeer in handen van enkele gegoede families. Wat vooral vaak ontbreekt, is het besef en gevoel, dat men deelneemt aan een algemeen Kerkelijk leven. Het standsverschil is Kerkelijk nooit op zijn plaats. Doch dit daargelaten, is het resultaat van deze nieuwe schepping dan toch, dat het Kerkelijk leven in Amerika vrij is en in vrijheid tiert, en wat vooral niet zij vergeten, met sympathie en eerbied door heel 't volk wordt bejegend. Het uit zijn vermeende hoogte laatdunkend neerzien op de Kerk, in Europa zoo gemeen, is in Amerika ten eenenmale ongekend. De publieke opinie eert er de Kerk en mint er de Kerk. In geen land van Europa bloeit 't Kerkelijk leven zoo mild en overvloedig als in de United States. Iets, wat daarom te hooger is aan te slaan, omdat ook de jeugd en de jongelingschap aan dit Kerkelijk leven deelneemt.

§ 15. *Europeesche emigranten.*

Hierbij doet zich nu het belangrijk verschijnsel voor, dat de emigranten uit Europa's zeer weinig Kerkelijke kringen, eenmaal voor goed in Amerika gevestigd, al spoedig in geheel gelijksoortig leven ingaan. Dit geldt natuurlijk in minder sterke mate van de reusachtige menschenmassa's, die in Chicago en New-York binnendrongen, maar in de kleinere steden en op het platte land is dit „kerkelijk worden" voor de aangekomen landverhuizers regel. En wat hierbij dan zoo bijzonder de aandacht trekt, is het allerwege te constateeren verschijnsel, dat men aldra met de oorspronkelijke Amerikanen wedijvert in het meebetalen in de kosten van het Kerkelijk lichaam. Dat in de 17e en 18e eeuw de uit Engeland uitgeweken Presbyterianen en Independenten gul en grif voor hun Kerkelijk leven offerden, was te verstaan. Gelijk

verschijnsel is alle eeuwen door en in alle landen waargenomen bij groepen, die om vrij te worden, zich van een Volkskerk afscheidden. Ook ten onzent is dit gezien. Maar het zich voegen van de landverhuizers in deze gewoonte der Pilgrimfathers is in hooge mate opmerkelijk. Verreweg de groote meerderheid van deze landverhuizers kwam toch uit Ierland, Duitschland, Rusland en Italië, waar de particulier zoo goed als niets voor zijn Kerkelijk leven betaalt, en geheel de eeredienst uit fondsen en Staatsbijdragen pleegt gekweten te worden. Men zou dan ook allicht gevreesd hebben, dat zulk een onkerkelijke stroom van immigranten, die nimmer aan het betalen voor hun Kerk gewend waren, halsstarrig geweigerd zou hebben, de wijze van doen der Pilgrimfathers over te nemen. Dit zou nog minder te duchten zijn geweest, bij aldien de gezamenlijke immigranten weinig meer dan een 5 % op de geheele bevolking hadden uitgemaakt. Nu daarentegen de immigranten al spoedig den Presbyteriaanschen grondstam verre in het cijfer te boven gingen, zou er alle aanleiding geweest zijn om te duchten, dat ook op Kerkelijk gebied de oud-Europeesche usantiën werden binnengevoerd, en dat zelfs bij den afstammeling van de Pilgrimfathers de bereidwilligheid om ruim en mild voor zijn Kerk te offeren, in onbruik ware geraakt. En toch greep geheel het omgekeerde plaats. Alsof een zichzelve geheel alleen bedruipend en toch flink voor den dag komend kerkelijk leven de gewoonste zaak ter wereld ware, heeft achtereenvolgens het éene geslacht emigranten na het andere, dat tehuis schier niets voor zijn Kerk bijdroeg, eenmaal in Amerika aangeland, zich niet alleen aan het meebetalen voor eigen Kerk gewend, maar erzelfs zijn eere ingesteld, voor wat in Amerika eere bezat, in geen enkel opzicht onder te doen.

Bezoekt men de Nederlandsche immigranten-steden in Michigan, Iowa, Illinois, New-Yersey en elders, dan treft 't u, hoe 't hier vanzelf spreekt, dat een ieder voor zijn eigen Kerk betaalt, dat al wat kerkelijk is, van de leden der Kerk komt, en dat, waar de Overheid geen cent voor de Kerken ten beste geeft, de Kerk veel minder met tekorten te tobben heeft, dan ten onzent. Blijkt hieruit nu niet, dat de idee der Vrije Kerk, die in volstrekte, geldelijke onafhankelijkheid opbloeit, allerminst als een speciaal Engelsche opvatting is te beschouwen, die onder de gedoopten van andere nationaliteit niet dan bij hooge uitzondering ingang zou kunnen vinden? Letterlijk uit alle

natiën van Europa is de bevolking der United States tot haar tegenwoordig cijfer aangevuld, en heeft toch de idee der vrije, geldelijk geheel onafhankelijke Kerk op schier allen vat gekregen. Men offert er willig, men voelt er zich gelukkig onder, en waar anders op schier elk ander terrein de moeilijkheid om zich finantieel te redden, aan de meest geminde denkbeelden den toegang verspert, is 't hier juist de mildheid der gansch vrijwillige offergave, die aan het stelsel van de vrije Kerk in den vrijen Staat den triomf verzekerd heeft. Iets, wat te meer treft, omdat verreweg de meeste immigranten zakenmenschen of behoeftigen zijn, en er van een *geestelijke* aandrift, die andere huisgoden deed zoeken, na de 18e eeuw geen sprake meer was. Wat de Nederlandsche Kolonisten betreft, mocht dit nog gelden bij de eerste trekkers, die meest dusgenaamde Afgescheidenen waren, maar reeds van de latere menigte der Nederlandsche landverhuizers gold dit geenszins meer, en ook van de emigranten uit andere streken van Europa kan op niet één religieus motief, dat tot landverhuizing noopte, gewezen worden. Zij er nog aan toegevoegd, dat bij de Roomsch Katholieke emigranten zich gelijk verschijnsel voordeed. Ook deze zagen zich genoodzaakt, hier in eigen Arke een schuilplaats te zoeken. Ook zij ondernamen dit. En ook hun kerkelijke groepeering leeft thans op geheel vrijen voet, juist zooals de Presbyterianen, de Independenten en de Baptisten dit van meet af deden.

§ 16. *Welgesteldheid.*

Viel nu te klagen, dat het kerkelijk leven in Amerika zich armelijk voordeed, zoo zou hieraan allicht zijdelings een argument tegen het stelsel zijn te ontleenen; doch ook dit is niet het geval. Veeleer geniet al wat kerkelijk is, er zekere weelde. Alleen maar, het is een eenigszins andere weelde dan in Europa valt waar te nemen. Vooral in het Zuiden van óns werelddeel schittert het kerkelijk leven door een weelde van monumentale gebouwen, eersten rang schilderstukken en hoog te loven beeldhouwwerk, waar Amerika in verre niet tegen op kan komen. Ook al verschenen er enkele Kathedralen, toch droeg de kerkebouw in Amerika, en draagt nog, een geheel ander karakter. Van den toeleg, die in Europa zoo op den voorgrond treedt, om de geestelijkheid in haar hooge beteekenis te doen uitkomen, onderwijl

de groote menigte veelal aan zich zelve wordt overgelaten en de Kerken nauwlijks bezoekt, valt in Amerika geen spoor te ontdekken. De kerkgebouwen zijn er practisch ingericht. Men verkleumt er niet van koude. Men geniet een kostelijke verlichting. De zitplaatsen zijn er goed geordend, licht toegankelijk en prettig ingericht. Bijna op alle zitplaatsen kan men zonder te groote inspanning wat de predikant ten beste geeft, beluisteren. Ieder lid der Kerk heeft er voor zich en zijn familie persoonlijk aangewezen zitplaatsen. De Zondag is er in eere. Niet alleen 's morgens maar ook 's avonds ten bedehuize op te gaan, is er veeleer regel. Voor goeden zang wordt zorg gedragen, al te veel zelfs laat men solisten toe. Niet zelden is met het kerkgebouw een localiteit voor onderwijs, voor sport en zelfs voor restauratie verbonden, ten nutte van hen, die van verre af komen en 's avonds bij den dienst willen zijn. Reeds werd gewezen op de schaduwzijde, dat de standen zich te veel kerkelijk splitsen, en tegen dàt euvel dient ernstig opgetreden, maar voor 't overige mag gezegd, dat waar in Europa de Kerk veelszins in monumentale pracht zich van de gemeente isoleert en boven haar verheft, in Amerika de gemeente leeft in haar tempel en dat haar kerkgebouw voor haar het middenpunt is, waarin zich alle gemeenschappelijk leven samentrekt. Bij de Christenen in Europa heeft de gewoonte, dat alles uit fondsen of wel uit de Overheidskas betaald wordt, onverschilligheid gekweekt en de beurs op zij doen leggen, terwijl omgekeerd in Amerika de eenmaal ingevoerde gewoonte van zelf te betalen, op-prijsstelling van het kerkelijk leven ten gevolge heeft gehad, en de oorzaak is geworden, dat de Kerk aller liefde heeft en op aller medewerking kan rekenen. Het droeve verschijnsel, dat in Europa nog altoos in beteekenis toeneemt, dat hoogstens iets meer dan een vierde der bevolking kerkelijk meeleeft, heeft zich in het vrije Kerkwezen van Amerika niet herhaald. Te klagen valt natuurlijk ook in Amerika, maar over het algemeen genomen, mag geroemd, dat de groote massa er den invloed der Kerk nog steeds ondergaat en wat meer zegt, dien invloed waardeert.

§ 17. *Kerkvrede.*

Een ander, niet minder aantrekkelijke bijzonderheid voegt zich hieraan toe, hierin bestaande, dat men in Amerika lang niet zoo pijnlijk

als in Europa door kerkelijken nijd gegriefd wordt. Waar in Europa Kerk tegenover Kerk staat, is de wederzijdsche verhouding veelal treurig. Men komt of zoo weinig met elkaar in aanraking, dat men geheel onverschillig langs elkander voorbijgaat, zoodat er van geen geloofsband sprake komt, of wel, men staat in zoo bittere verstandhouding tegen elkander over, dat de Christelijke liefde geheel verzaakt wordt, en soms erger, vijandschap den toon aangeeft. Het Antipapisme in de Staten van Midden- en Noord Europa is een allen samenhang afsnijdende krankheid. Dit verklaart zich zeer zeker uit het verleden. De pauselijke macht heeft het beginsel van de vrije Kerk steeds principieel gevloekt, de belijdenis ervan als de stuitendste ketterij weerstaan, en althans tot in de 18e eeuw zich geroepen geacht, om door de wereldlijke macht den voortgang van dit stelsel desnoods op gewelddadige wijze te stuiten. Hieruit is in de 16e en 17e eeuw een wederzijdsche verhouding tusschen de Europeesche Staten en Rijken opgekomen, die de internationale politiek streng en nauw aan het religieus beginsel verbond. Dit is toen oorzaak geworden, dat de landoverheid in de overwegend Protestantsche landen schier onderstellen moest, dat zijn Roomsche onderdanen met den vijand heulden, en dat evenzoo in Roomsche landen de indruk niet te weren was, dat de Protestanten in het land verraders ten bate van den vijand waren. Zoo was het van Roomsche zijde in de Bartholomeusnacht, en zij 't al minder gruwelijk, toch in gelijke richting heeft ook onze Republiek uit zelfbehoud de Generaliteitslanden en de Roomsche bevolking in de zeven geunieerde provinciën op erger dan zwart zaad gezet en tot in hun geestelijke vrijheid rechtstreeks aangetast. Dit moest wel nawerken. En ook, al mag gezegd, dat de wederzijdsche wrevel in heftigheid mindert, toch toonde 1853 nog, hoe licht het booze vuur van de religie-hartstocht nog laaiend ten onzent kan opblazen, te meer, waar men van liberale zijde dat Antipapisme stelselmatig voedt, en nog gedurig op politiek terrein misbruikt. En wat niet minder te betreuren valt, bij deze historische verdeeldheid bleef het niet. Naast dit Anti-papisme kwam de vijandschap tegen de dusgenaamde „Fijnen" op. Het was het volksdeel van laksere gevoelens, dat in dat scheldwoord van „Fijnen" zijn haat luchtte tegen al wat beslist geloovig optrad. Deels keerde zich deze woede tegen de mystieken, tegen de leden van de Gezelschappen,

tegen de strenge dogmatisten en tegen de nachtschool, maar onder wat vorm ook, het gaf al bitterheid en verwijdering. Tegen de Afgescheidenen keerde zich een hooghartige minachting en de Overheid strafte ze zelfs met Dragonades, en toen in 1886 de Doleantie uitbrak, beleefde men nogmaals het weinig verheffende schouwspel, dat de pers van schier alle gading, ja zelfs de *street-Arabs*, in spotplaat, scheldmanie en onheiligen laster wedijverden, om de strijders voor de vrijheid der Kerk in den hoek te duwen. In België en Frankrijk en in andere Roomsche landen is onder den naam van Anti-clericalisme reeds sinds meer dan een eeuw gelijke worsteling ondernomen. Alleen in Engeland en Scandinavië nam deze worsteling minder onheilig karakter aan, maar voor 't overige mag toch, zonder vrees voor tegenspraak, gezegd, dat schier allerwege in Europa tusschen Kerk en wereld, en tusschen de Kerken onderling, een door en door ongezonde geest van vinnigheid heerscht, die tot in de gezinnen vaak den levenstoon bederft. Met het oog hierop nu is het in hooge mate belangwekkend, dat zulk een demonische lust in Amerika's kerkelijk leven zoo goed als onbekend is. Beslist staat men met zijn overtuiging tegenover elkander. Kloek en machtig komt een ieder voor zijn overtuiging uit. Men spaart elkander een dege polemiek niet. Van 't zoetsappig allegaartje is slechts in kleinen kring onder lofzingen van de Ireniek een spoor te ontdekken. Maar wat buiten blijft, is de onderlinge haat en de wederzijdsche belastering. Men woont niet in één huis, men woont in afzonderlijke huizen naast elkander, maar men respecteert zijn buren, ook al vertoont de gevel aan het huis een ander front, en ook al is de taal, die een ieder in zijn huisken spreekt, geheel verschillend. Hiertoe draagt in niet geringe mate bij, dat, wie de vrije Kerk mint, niet gelijk in Duitschland en ten onzent, verplicht is, in de landsbelasting mee te betalen voor de dekking der kosten van een andere Kerk, die de zijne niet is. Geen hatelijker toestand toch is denkbaar, dan dat men voor eigen inrichting alles te betalen heeft, doch dat de Overheid dan komt en u nog een deel van het hiervoor beschikbare geld afneemt, om het uit te betalen aan een andere Kerk, die principieel tegen de uwe overstaat. Dit nu kent men uiteraard in Amerika niet. Ieder betaalt er mee voor zijn eigen Kerk, maar voor geen andere Kerk dan ook maar één cent. Maar hierdoor nu is in Amerika dan ook die wederzijds gelukkige verhouding op kerkelijk gebied op-

gekomen, die, als ge uit het Europeesch geharrewar komt, en er de Kerken kennen leert, u hartverheffend aandoet en u onder den indruk brengt, dat hier metterdaad een ideale toestand bereikt is. Niet de volmaaktheid. Dit behoeft wel nauwelijks er bijgevoegd. En als in Amerika een warm meelevend man u zijn hart uitstort over alles, wat ook dáár nog te wenschen overblijft, kan 't u schier ontmoedigen. Maar bepaalt ge u tot een vergelijk tusschen de oud-Europeesche en de neo-Amerikaansche gesteldheden, dan mag metterdaad geroemd, dat 't in Amerika pais en vrede is en dat 't stelsel van vrije Kerken, dat zich ook uit anderen hoofde in zoo hooge mate aanbeveelt, er een niet gering bewijs door erlangt van zijn comparatieve voortreffelijkheid.

§ 18. *Wederzijdsche verhouding.*

Vooral vindt men zich hierin bevestigd, zoo men hier het antwoord zoekt op de vraag, welke verhouding tusschen Staat en Kerk hieruit geboren is. Hierom toch vooral is het ons in dezen gedachtengang te doen. In mijn geschrift *Varia Americana,* dat in 1899 het licht zag, is hierop reeds gewezen, toen ik in December 1898 uit New-York met de stellige overtuiging terugkeerde, dat, hetgeen ik in mijn lezing: *Het Calvinisme oorsprong en waarborg van onze constitutioneele vrijheden,* schreef, (1874) practisch bewaarheid was bevonden. Vooral *Dr. Herman von Weingarten,* in zijn kostelijk werk: *Die Revolutionaire Kirchen Englands,* Leipzig 1868, was in het 14e Capittel: „Resultate und Bedeutung der Periode. Die Englische und die Gesammtreformatiën" p. 430—451, tot de conclusie gekomen, die mij bij de eerste vorming mijner gedachten over dit gewichtig onderwerp in geen geringe mate beheerschte. Ik kom daarop terug. Reeds nu echter moet er in het algemeen de aandacht op gevestigd, welke gevolgen dit losmaken van allen geldigen band tusschen Staat en Kerk, en dit, onder volkomen gelijkstelling, vrijlaten van alle kerkelijk leven ook voor het Staatsleven van Amerika gehad heeft. Men lette hierbij vooral, op wat Von Weingarten op bl. 441 schrijft: „Ein moment vor allem ist es, welches unserer Periode in der Gesammt-entwicklung der Reformation eine ausgezeichnete Stelle verleiht und in welchem nur die ersten Decennien der Deutschen Reformation . . . an die Seite treten können.

Denn der Factor für all jene Kämpfe und Entwicklungen . . . von den ersten Anfängen der Puritanismus bis zu seinen letzten Ausläufern *ist ausschlieszlich die Christliche Gemeinde*" „Die Geschichte" gaat hij dan voort, „der Englischen Kirchen jener Zeit ist *nicht*, wie die der Lutherischen . . . des 17en, fast auch des ganzen 16en Jahrhunderts, eine Geschichte theologischer Entwicklung, an welcher die Christliche Gemeinde nur als Empfang des Glieds Theil nimmt. Alle religiöse Kämpfe und Erfolge dieser Periode wurzeln ausschlieszlich im Christlichen Volke und waren sofort *gemeindlich* gestaltet." (p. 442). En deze factor nu heeft juist daardoor tegelijk de gewijzigde verhouding tusschen Staat en Kerk bepaald, die straks in de groote Amerikaansche republiek het publieke leven beheerschen zou. De Staat werd weer zuiver Staat, en de Kerk werd een vrij haar vleugelen ontplooiende Kerk.

Hiermede nu stond men aanstonds voor de zoo uiterst gewichtige vraag, of de Staat, om niet als macht vrij van God en tegen God op te treden, zich op wat wijze ook met een Kerk van bepaalden vorm als Staatskerk vereenigen moest. Zoo was 't dusver steeds verstaan. Zelfs kan gezegd, dat ons geen volk van eenigszins rijker ontwikkeling in Azië of Europa bekend is, of onder Heidenen zoowel als onder Mahomedanen, is altoos de Overheid op officieele wijze verbonden geweest aan zekeren eeredienst, en toen het Christendom de wereld inging, heeft 't al spoedig, onder Byzantijnschen invloed, zich in gelijk spoor voortbewogen en is de Staatskerk op Christelijk erf regel geworden. Ook de Reformatie brak met dit stelsel niet. Wel in Frankrijk, in België en ten onzent en ten deele ook in Engeland, in den morgenstond der Reformatie, toen zich nog geen oude toestand kon doen gelden, maar overal elders en zoo ook al spoedig ten onzent is het erkennen van een Staatskerk, in nog veel voller zin, dan vóór de Reformatie, wet en regel geworden. Men kende niet anders, men wilde niet anders, men duldde niet anders. Men kon zich ten slotte zonder een officieel erkende Staatskerk geen goed georganiseerd Staatsleven denken. Nu nog gaat dit door over bijna geheel Europa, ons land, België en Zwitserland uitgezonderd. Zelfs Italië, dat met den Pauselijken Stoel in onverzoenbaren strijd leeft, belijdt in Artikel 1 van zijn Grondwet: „De Katholieke, apostolische en Roomsche godsdienst is de eenige godsdienst van den Staat. De andere cultus zijn *tolerati* krachtens de wet." In Zweden bepaalt Artikel 1 van de Constitutie

zelfs, dat de Zweedsche Staat bestuurd zal zijn door een Koning, en in Art. 2, „dat de Koning altijd belijdenis zal moeten doen van de zuivere Evangelische belijdenis, gelijk die aangenomen en uitgelegd is door de onveranderde Augsburgsche confessie en door de Synode van Upsala in 1593". In Denemarken bepaalt Artikel 3 van de *Grundlov*, dat de Luthersch-Evangelische Kerk de nationale Deensche Kerk is en als zoodanig door den Staat onderhouden wordt, terwijl Art. 5 hieraan toevoegt, „dat de Koning van Denemarken behooren moet tot de Evangelisch-Luthersche Kerk". Slechts verdient hierbij opgemerkt, dat er in de vorige grondwet gesproken werd van de *Statskirke* en dat dit eerst in '66 veranderd is in *Danske Folke Kirke*, om wel uit te drukken, dat de keuze van het volk en niet de beslissing van de Overheid hier den doorslag geeft. Maar afgezien van zulke détailwijzigingen en onderscheidingen, vindt men allerwege nog steeds de nawerking van wat onder de paganistische volken oudtijds en later onder den Islam regel werd en ook van meet af in Israël gold, dat namelijk de Overheid en met de Overheid het land gebonden was door één bepaalde religie en voor deze optrad. Verbinding van Staat en Overheid aan één bepaalde religie, cultus of Kerk, was vooral, toen de toestanden in Amerika zich vaster gingen vormen, in Europa de vaste usantie en regel op politiek terrein. Ook ten onzent wist men ten slotte niet anders, of het hoorde zoo. Juist daarom nu is het van zoo hoog gewicht, dat in de United States deze band is losgemaakt, en dat hierdoor het geheel nieuwe denkbeeld veld won, om Kerk en Staat, als beide in eigen sfeer optredende, geheel vrij van elkaar te laten inleven in eigen organisch levensverband, en in geen enkel opzicht meer statutair of mechanisch beide te verbinden.

§ 19. *Toch religieuse grondslag.*

Volgt hieruit nu, dat op dit nieuw gewonnen standpunt de religie zich in de Kerk opsluit, en dat er onder het Staatsgebouw van een religieuzen grondslag geen sprake meer kan zijn? Geenszins. Zelfs in onderscheidene Europeesche Staten, die in hoofdzaak zich langs de lijn der Fransche Revolutie bewogen, is dit niet zoo. In de Zwitsersche Constitutie van 29 Mei 1874 luidt de aanhef van het stuk:

Im Namen Gottes des Almachtigen! Wel heeft Dareste in zijn verzameling: *Constitutions modernes,* Paris 1910 Dl. I p. 536 deze formule eenvoudig weggelaten, maar in Poseners uitgave: *Die Staatsverfassungen des Erdballs,* Charlottenburg, 1909 p. 838 staat ze nog wel degelijk. Ook ten onzent is nog niet alle herinnering aan een Hooger orde uit het officieele woord verdwenen. Bij elk ontwerp van Wet, dat de Kroon aan de Staten-Generaal inzond, was steeds ter inleiding de formule gevoegd: *En hiermede bevelen wij U in Godes heilige hoede!* terwijl evenzoo schier elke Troonrede sloot met de aanbeveling van de Staten-Generaal en van land in den zegen Gods. Ook de Zondag en de Christelijke feestdagen werden nog steeds officieel gevierd. En al gelast de Grondwet het niet, steeds nog leidt de Kroon de wet in met de betuiging, dat de Vorst of Vorstin regeert bij *de Gratie Gods.* Toch wordt èn in Zwitserland èn in ons land aan al zulke overblijfselen van een nu verouderde levensbeschouwing door de meeste Staatslieden alle beteekenis ontzegd. In tegenstelling hiermede nu is het belangrijk op te merken, welke in dit opzicht in de Vereenigde Staten van Amerika de van regeeringswege ingenomen positie is. Feitelijk komt dit vooral in drieërlei uit. In de eerste plaats in de officieele biddagen, die nog telken jare door den President der Republiek worden uitgeschreven. Ten tweede in het religieuze karakter, dat het openbaar lager onderwijs er draagt. En ten derde in de omstandigheid, dat het Congres, als het opnieuw saamkomt, officieel geopend wordt met een gebed, dat door een daartoe aangezocht geestelijke in de volle vergadering wordt opgedragen. De biddag is van meet af ingesteld, en nimmer verzuimd. Een president, die in het uitschrijven ervan te kort schoot, zou zich aan de eere van 't land vergrijpen. En al ontbreken uiteraard ook in Amerika de onverschilligen en de verachters van het gebed niet, de publieke opinie blijft toch altoos nog vasthouden aan dien dag van gebeden, die allerwege doorwerkt en de mystieke gegevens voedt, waaraan het heil van het volk hangt. Het vasthouden van een religieus karakter in de volksschool stuitte zeer zeker op moeilijkheden, daar tot dusver nog nimmer af werd gelaten van de poging, om aan het karakter van de School met den Bijbel vast te houden. Vooral van Roomsche zijde ging hiertegen protest uit. Het bijzondere schoolwezen nam zelfs in omvang toe en het zal zeer de vraag zijn, of op dit punt niet zal zijn toe te geven.

Maar al mocht straks dit religieus karakter van de openbare volksschool in beteekenis dalen, het feit blijft dan toch, dat Amerika geen godsdienstlooze school gewild heeft. En al is het inleiden van het Congres met een gebed soms tot een doode formule ingezonken, waarin slechts nabootsing van het Engelsche gebruik sprak, ook zoo was en bleef het toch een openlijke erkenning van Gods opperbestuur over land en volk, waaraan geenszins alle waarde is te ontzeggen. En zulks te minder, overmits uit de historie blijkt, hoe men in de Vereenigde Staten van Amerika steeds afging op het welbewuste doel, om in de Souvereiniteit van het volk, de Souvereiniteit Gods te laten spreken.

§ 20. *Hamilton en Jefferson.*

Wel sloop reeds destijds onder Jefferson de poging in, om de vrijmaking van de Engelsche Koloniën in Amerika in de beginselen der Fransche Revolutie te doen wortelen, maar èn Washington èn Hamilton hebben zich hier steeds tegen verzet. Men gevoelde het, hoe de vrijmaking van de Koloniën in Amerika op één lijn lag met de vrijmaking van Engeland zelf van de Stuarts. Wat nu onder Cromwell eerst en later onder Willem van Oranje in Engeland tot stand kwam, had met wat Danton en Robespierre deden, niets te maken. Zooals Burke het uitsprak: Our revolution and that of France are just the reverse of each other in almost every particular and in the whole spirit of the transaction." (Work III p. 52 ed. Mc. Lea London) John Hancock sprak het in de *Declaration of Independance* met zoovele woorden uit, dat Amerika optrad krachtens „the law of nature and nature's God"; dat men handelde als „endowed by the Creator with certain inalienable rights"; dat men zich beriep op „the supreme Judge of the World for the rectitude of his intention"; en dat men zijn Declaration of Independance deed uitgaan „with a firm reliance on the protection of Divine Providence" (Zie *American Constitution* by Franklin B. Hugh. Albany 1872 Vol I p. 5—8). Zoo wordt ook in den aanhef van de „*Articles of Confederation* beleden, „that it has pleased the great Governor of the World, to incline the hearts of the legislators" (p. 19). In de *preamble* op de Constitutie van onderscheidene Staten leest men nu nog: „Grateful to Almighty

God for the civil, political and religious Liberty, which He has so long permitted us to enjoy, and looking to Him for a blessing upon, our endeavours" wordt God geëerd, „as the Souvereign Ruler and Legislator of the commonwealth." En zoo wordt dan ook met name beleden, dat van God aan het volk gegeven was, „the right to choose their own magistrate." (Zie Vol II p. 549—555). Zoo zeer zelfs was het destijds aan de leiders van den opstand hiermede ernst, dat Franklin in een hachelijk oogenblik zijn medeleden van de Council uitnoodigde, om saam met hem neer te knielen en 't licht van Boven te zoeken. Zij 't nu al, dat de Fransch-gezinden onder Jefferson hiertegen ingingen, zoodat het in 1793 zelfs tot fellen strijd tusschen Hamilton en Jefferson gekomen is, die strijd was derwijs principieel, dat Holz in zijn *Verfaszung und Democratie der Vereinigten Staten von Amerika*, Düsseldorf, 1873, Vol I p. 96 niet aarzelt te erkennen: „Es wäre Torheit zu sagen, dasz die Rousseau-sche Schrifte einen Einflusz auf der Entwicklung von Amerika ausgeübt haben," Hamilton zelf ging nog verder en verheelde zijn overtuiging niet, dat de beginselen van de Amerikaansche en Fransche Revolutie juist evenveel op elkaar geleken, als de stille puriteinsche huismoeder op de echtbreukige vrouw in een Fransche schandaalroman. (Zie John F. Morse, *Thomas Jefferson*. Boston 1883 p. 147). Dat nu in dit alles de grondtoon van het Calvinisme weerklinkt, is in mijn *Stonelectures*, die onder den titel van *Calvinism* te London en New-York in 1899 het licht zagen, nader aangetoond, o.a. met beroep op de uitspraak van Calvijn in zijn Commentaar op 1 Samuel II : 27 (zie in Ed. Schipper I p. 321), waar hij schreef: Haec maxime optabilis est libertas, non cogi ad parendum quibuslibet, sed electionem permitti ut nemo dominetur, nisi qui probatus fuerit." Ook Calvijn komt er dan voor uit, „dat het volk Gods dankbaar heeft te zijn, zoo Hij aan een volk recht en macht verleent, om zijn eigen overheden te kiezen." Zie Stonelectures p. 70—74. Het volk, of de gedelegeerden uit het volk, doen toch nooit anders, dan den persoon aanwijzen, op wien het gezag zal rusten, maar die macht, die op hem komt te rusten, daalt van Godswege op hem neder en kan nimmer door het volk op hem worden gelegd. Het imperium door de menschen der wet te stellen, bij verzet hen met geweld te weerstaan, en desnoods hen zelfs met verlies van 't leven te straffen, kan nooit anders dan van God komen, onverschillig,

of deze macht door God op een Vorst of op heel het volk gelegd is. In de *Gemeene Gratie* (1902 L 10—284) is deze gedachte breeder door mij uitgewerkt. Het is deze waarheid, die voor alle volk en door alle eeuwen gold, en die alleen de vrijheid van Christus' Kerk kan waarborgen.

Natuurlijk zet de Ceasaropysie de heerschappij over de Kerk in en dan versteent ze. Ontkent de moderne Staat aan Christus' Kerk alle zelfstandig karakter en alle hooger recht, dan daalt deze af tot de Categorie van een gewone Vereeniging of gansch ordinair Vennootschap. En zoo ook omgekeerd, wordt dan de Staat òf volkomen atheïstisch òf te wel hij wordt in Kerkelijke banden onvrij. De eenige goede uitweg is dan ook wat in Amerika verwerkelijkt is, een geheel vrije Kerk, die in niets aan de Overheid gebonden is of van de Overheid in afhankelijkheid staat, en als terrein voor dit vrije kerkelijke leven een even vrij zich ontwikkelende burgerlijke saamleving, die buiten de particuliere genade staat, maar zelf als staat aan de Gemeene Gratie en daardoor aan de erkenning van Gods Almachtig opperbestuur is gebonden. Land en Volk van de gunst Gods afhankelijk, en daardoor aan de eerbiediging van zijn Oppergezag en Oppermacht gebonden, is daarom de feitelijke toestand in alle werelddeel en in alle eeuw geweest. Onder het Polytheïsme door het binden van land en volk aan een volksgod, onder Israel door het binden van het Rijk aan Jehovah, onder Christelijke volken door het binden van het Staatsleven aan den Schepper van hemel en aarde, onder den Islam door het binden van den burgerstaat aan Allah en zijn Khoran. Nimmer door den Magistraat het Atheïsme en minder nog het Materialisme gehuldigd. De heerschappij van het volstrekte recht is geen eigendunkelijke zelfregeering in en door het volk. We zijn onderdanen van een over ons heerschende Majesteit. We staan onder roeping en verplichting, ook als volksgeheel. En wie nu ook als gezagsfactor of als Dienaar van den Almachtige hierbij optreedt, onveranderlijk feit is en blijft het, dat we niet vrij man maar Gods creaturen zijn, en dat we eerst door de volledige erkenning en eerbiediging van dit ons allen beheerschende gezag zelven tot vrijheid en eigen machtsontwikkeling geraken kunnen.

§ 21. *Macht van God.*

Wordt nu op deze wijze Staat en Overheid door een eigen band, zelfs eer de kerk van Christus er was en ook thans buiten haar bemoeiing om, aan God gebonden, zoo ontstaat juist hierdoor de natuurlijke, meest eenvoudige en tegenover de overige stelsels meest gewenschte verhouding tusschen Kerk en Staat. Het is niet de Kerk, die aan de Overheid haar Scepter uitreikt. In het bezit van dien Scepter was de Overheid in alle Heidenland, geheel buiten de Kerk om. In de dagen, toen de Christus op aarde was, en straks zijn Apostelen zijn Kerken stichtten, betuigde Christus zelf aan Pontius Pilatus, dat de macht, waarover de Keizer van Rome en zijn landvoogd beschikte, macht was, door God hem gegeven; en later stelde Romeinen XIII : 1 v.v. het aldus voor, dat de toenmalige, geheel Heidensche macht, een macht was, door God op de Overheid gelegd. In den Christus verschijnt de Verzoener en Heiland en de Redder der zielen, doch deze sfeer van particuliere genade staat op zich zelf, en geheel hiervan onderscheiden is de sfeer van het Overheidsgezag. Of het volk, waarover de Overheid het bewind ontving, een heidensch of Mohamedaansch of Christelijk land is, doet ter zake van de magistratuur niets af. Het was eenzelfde soort gezag, waarover de Overheid in Babylon en Perzië, in Bagdad of Cairo beschikte. Het bezit onder al deze bedeelingen alle instrumenten, die 't behoeft, om tegenactie te doen uitgaan. Het is in zich zelf compleet. Wel zal 't, regeerend over een Christelijk volk, op meer onderwerping rekenen kunnen en in staat zijn, een gelukkiger volkstoestand in het leven te roepen en in stand te houden, maar gelijk keuken en laboratorium één blijven, onverschillig, of de personen, die er de leiding in hebben, in of buiten Christus staan, zoo is 't ook hier. Ook onder de Heidensche vorsten waren uitnemende bewindvoerders, en tal van Christelijke prinsen schoten in het volbrengen van hun roeping te kort. De Overheid bouwt en onderhoudt den Staat op een eigen terrein en de Gemeene Gratie biedt haar alles aan wat ze voor een richtig bewind van noode heeft. En al wat van de Overheid ten deze gevergd kan worden, is, dat ze openlijk en officieel ook in de voering van het Staatsbewind al den volke gevoelen doet, dat ze niet als Overheerscher het volk komt onderhouden ten eigen bate, maar een

door God bestelde macht is, om voor de belangen van het volk te waken en God in het volk te eeren.

En vraagt men nu, of de Christelijke religie niet ook op het publieke leven haar invloed moet doen gelden, dan luidt het antwoord: Ongetwijfeld, gelijk dit dan ook in Amerika steeds zoo was; alleen maar, die invloed moet tot uiting komen in den *Constitutioneelen* weg. Is het volk, waarover het bewind moet gevoerd worden, een gedoopt, een Christelijk volk, dan moet gevraagd, op wat wijze dit volk rechtens zijn invloed op de Overheid kan doen gelden, en dan is het de aldus aangewezen weg waarlangs de invloed van Christus' kerk op wet en recht moet inwerken. Het volk, waaronder een Overheid optreedt, kan een laagstaand volk zijn. Alsdan zal van dat volk op het bewind allicht een min gewenschte invloed uitgaan. Dit kan zóóver gaan, dat vermeerdering van volksinvloed op 't bewind heel het land ten verderve zou leiden. In zulk een geval ligt alleen heil in afsnijding van den volksinvloed en in het doen omzetten van den volksgeest door een monarchaal of aristocratisch bewind. Staat daarentegen het volk hoog, zooals dit in ons land, in Zwitserland, in Schotland en in de United States metterdaad het geval was en nog is, dan zal de invloed op het bewind een gezonde zijn, en is het voortreffelijk, zoo deze invloed toeneemt. Een tijd lang was dit alzoo in Athene. Meer dan twee eeuwen lang kon 't alzoo van den Romeinschen Staat gezegd. En na de Kerstening van Europa, slaagde de Kerk van Christus erin, betere zeden in te voeren, het volkskarakter op hooger peil te zetten, en ook op het bewind ten goede in te werken. Onder zulk een gesternte is het dan uiteraard gewenscht, dat het volk zelf, zooveel het kan, aan het woord komt en dat het bewind aan steun van het volk goeddeels zijn optreden dankt. Waar het goed is, zal men dan ook deze beide steeds saam zien gaan. Wint 't volk in rijke ontplooiïng van zijn religieuse, ethische, intellectueele en technische kracht, zoo zal bijna altoos van zulk een volk een groote invloed op het bewind toekomen. Er kan hier een tegennatuurlijke verhouding intreden, gelijk dit met ons tegenover Alva het geval was, doch dit duurt niet. Er komt dan spanning. Die spanning leidt tot breuke. En in den regel bracht dan de historie deze gelukkige uitkomst, dat de tyran het onderspit delven moest en de vrijmaking van het volk het gelukkig resultaat werd. Nu deed zich in de United States bij den

Vrijheidsoorlog der Kolonisten tegen Engeland de zeer gewenschte omstandigheid voor, dat de actie dezer Kolonisten uit een hoog ernstige religiebeweging van de 17e eeuw was opgekomen. En dat het Christelijk element onder hen een zeer hoogstaanden vorm had weten aan te nemen en dat er in 't algemeen in kan geroemd, zoo kostelijk als de invloed was, die van de Christelijke Kerk in haar verschillende formaties destijds op de dertien eerste staatjes, uitging, bewijst de historie. Hieruit nu vloeide van zelf voort, dat de Christelijke invloed steeds verder in deze Staten om zich greep, hoe rijker de beteekenis was, die het constitioneele stelsel aan de volksvertegenwoordiging toekende.

Bestaat de zichtbare Kerk in eenig pas gekerstend land uit een volk, dat grootendeels nog terughunkert naar de vleeschpotten van Egypte, dan zal het bestuur van zulk een Kerk doen, wat doenlijk is om haar macht als Kerk over zulk een schare uit te breiden en, met het landsbewind in bond, haar voogdij over de bevolking pogen te sterken. Dit was dan ook de feitelijke toestand, toen bij de intrede der Midden-eeuwen één enkele Kerk heel het land overdekte, de Clerus in harden strijd het volk van zijn zonden en van zijn misbruiken zocht af te brengen, en de Regeering van het land hierbij met de Kerk aan een zelfde koord trok.

§ 22. *Christelijke volksinvloed.*

Hier in Amerika daarentegen stond men voor geheel anderen toestand. Er was niet één Kerk, maar er hadden zich meerdere Kerken met verschillende belijdenis en bestuursvormen naast elkander georganiseerd; en in deze Kerken verkeerde een volk, dat in doorsnede religieus en zedelijk zeer hoog stond. Hier kon alzoo van een band tusschen Overheid en Kerk geen sprake zijn, want de Kerken waren niet één van zin en bedoelen, maar ook omgekeerd nimmer was zulk een band van Staat en Kerk om 't volk onder voogdij te houden, meer overbodig. Hier toch was de kerkelijke populatie van oudsher aan zulk een voogdij ontgroeid. En zoo trad toen de alleszins gewenschte toestand in, dat, hoe grooter invloed aan het volk zelf, in zake het bewind, werd toegestaan, de geest van

Christus door dit deelgenootschap zelf van het volk aan het landbestuur, over heel het land veld won. Men denke slechts aan de slavenoorlog. Nooit zou een Kerk erin geslaagd zijn, door vermaan aan het bewind de afschaffing van de slavernij tot een feit te maken. De bezwaren tegen deze afschaffing waren zoo veelzijdig en ver strekkend, dat geen staatsman het ooit zou hebben gewaagd, om, enkel op kerkelijk vermaan afgaande, zulk een stout ondernemen aan te durven. Nu daarentegen hier de Christelijke volksgeest allengs schier heel het volk wist te bezielen, en er een stroom van hooger bedoelen in gang kwam, die steeds meerderen meesleepte, ging er uit den boezem zelf van het Christenvolk een zoo machtig stuwende invloed op President en Congres uit, dat men ten slotte voor dezen oorlog met het Zuiden niet terugdeinsde en de lont in het kruit wierp. Dat hierbij niet elk exces gemeden werd, zij toegegeven, maar, heel Amerika door, erkent thans toch een ieder, dat in de slavenoorlog een eisch van Christelijk erbarmen over hebzucht en dwingelandij heeft getriumfeerd, en er is niemand, die voor terugkeer naar de toestand van vóór 1863 ook maar een oogenblik zou durven pleiten. Lincolns proclamatie, die met 1 Januari 1863 alle slaven vrij man maakte, is de triomf van de Christelijke religie in de United States geweest. Er is geen land, waarin de Volksvertegenwoordiging machtiger positie inneemt, dan in Amerika, maar ook, er is geen kerkelijk leven, dat op meer besliste wijze dan in Amerika den toon aangeeft in de repraesentatieve kringen. In heel Europa is niet één land te noemen, waarin de verhouding van Staat en Kerk gezegender is, dan in de United States. Het landsbewind biedt Gode zijn eere, heeft niets met kerkelijke disputen uitstaande, en beweegt zich in zakelijke, geheel vrije richting, terwijl omgekeerd de Kerk van Christus, wel verre van hinderend en belemmerend op te treden, integendeel in de rijkste variatiën aan de behoeften van 't leven voldoet, zich een plaats der eere door heel het land ziet toegewezen, geldelijk van niemand afhangt, en zoo moedig op de publieke opinie en door de publieke opinie op President en Congres inwerkt, dat geen Staatskerk in Europa ook maar van verre vergelijking met dezen krachtigen invloed van Amerika's Kerken op 't leven van het volk zou kunnen doorstaan.

§ 23. *Gewenschte toestand.*

De Kerken hinderen hier in niets den Staat en de Staat plaatst zich op geen enkel punt hinderlijk in den weg van het kerkelijk leven. Beider zelfstandigheid en onafhankelijkheid is een volkomene. Beider groei en bloei beantwoordt aan de vurigste wenschen van de vrome Amerikanen. Aan den wederzijdschen invloed van den een op den ander is geen perk gesteld. Kortom, er is letterlijk niet één schakel in den keten, die men zou willen uitvijlen. De Kerken klagen in Amerika niet over den Staat en de Staat klaagt niet over de Kerken. De geest van Christus kan vrijelijk in de Kerken en door de Kerken op het volk en door de vertegenwoordiging van het volk over den Staat heerschen. Staat en Kerk staan elkaar op niet één punt in den weg. Van strijd of van conflicten hoort men niet. Zelfs de Roomsch-Katholieke Kerk, die van huis uit naar heel andere lijn is opgetrokken, vond gelegenheid te over, om zich hier te ontwikkelen. Van een plan tot hervorming in deze verhouding hoort men dan ook niet. Natuurlijk is er ook hier klachte te over. Een volkomen toestand is op aarde, door de inwerking van zonde, nimmer te verkrijgen. Misstand valt van alle zijden te brandmerken. Doch dit alles raakt de bijzonderheden, raakt de uitvoering en toepassing van het stelsel, en raakt de persoonlijke aangelegenheden. In den Staat zag ook Amerika het partijleven optreden. In de groep van Republikeinen en in de groep van Democraten hebben zich de naweeën van vroegere tradities voortgezet, en nieuwe euvelen zijn naar de oppervlakte gedrongen. Ook onder de Republikeinen, die weleer moreel zoo hoog en zoo zuiver in de politiek stonden, is een oeconomische eenzijdigheid opgekomen, die nog pas tot hun nederlaag geleid heeft. Doch dit alles geldt van slingeringen en wisselingen in het leven, niet het stelsel zelf. Ook in het religieuse leven is afglijding naar moderne dwalingen maar al te vaak te bespeuren geweest. Met name de Evolutie heeft veel losgemaakt, dat lang vast lag. Maar ook dit zijn slechts krankheden, die een oogenblik den normalen toestand verstoren, en onder dit alles door blijft toch aan de belijdenis van den Heere God het hooge woord. Past men alzoo ook hier den steeds geldenden regel toe, dat scherp dient onderscheiden te worden tusschen wat in normalen zin de

regel eischt, en hetgeen abnormaal zich voordoet, zoo mag zonder zweem van aarzeling beleden worden, dat zich geen verhouding tusschen Kerk en Staat denken laat, die beter dan wat Amerika ons te aanschouwen geeft, beantwoordt aan het ideaal, dat uit de Evangeliën ons toespreekt. Bijna overal elders, en met name in Europa, gevoelt men zoo levendig, met wat toorn de Christus, zoo Hij onder ons verscheen, den smadelijken toestand van zijn Kerken veroordeelen zou, en vraagt men zich dan ook af, waar de Christus, keerde Hij tot ons weder, het terrein zou vinden, waarop zijn geest zich vrij uit en ongehinderd bewegen kon, zoo is het naar onze innigste overtuiging aan geen twijfel onderhevig, of in geen land ter wereld zou de verhouding tusschen Kerk en Staat aan den Christus minder hindernis in den weg leggen, dan in de United States, niet 't minst daardoor, dat de onverzoenlijke bitterheden, die ook in ons land nog zoo gedurig het kerkelijk leven ontsieren, in Amerika bijna niet gekend zijn. Kon in alle Christenland de verhouding van Kerk en Staat worden, wat ze nu in Amerika feitelijk is, er zou schier geen wensch onvervuld blijven, en de Kerken zouden 't geheel in eigen macht hebben, hoe ze haar invloed ten zegen van 't volk op het Staatsleven wilden doen inwerken. Iets, waaruit we aanstonds mogen afleiden, dat in Amerka bijna gerealiseerd is, wat in het Nieuwe Testament ons als beeld van Christus' Kerk, met het oog op de Overheid, wordt voorgehouden.

Op de nationale Kerk in Israël komt ons betoog straks vanzelf terug, doch laten we dit onderwerp voorshands ter zijde, en vragen we ons af, hoe in het Nieuwe Testament de opkomende Christelijke Kerk zich aandiende, dan vinden we niet anders, dan plaatselijke Kerken, meerendeels reeds onder het bestuur van ouderlingen, bij deze de diakenen gevoegd, en voorts tot op zekere hoogte door Apostelen geleid. Van een organisatie, die de onderscheiden plaatselijke Kerken tot één verbindt, en tot gezamenlijke actie in staat stelt, valt niet dan uiterst weinig te bespeuren. Het eenige, waarop men zich hier beroepen kan, is de vergadering, waarvan Hand. XV ons bericht, en die gemeenlijk de Synode van Jeruzalem genoemd wordt. Toch is er bij deze vergadering geen sprake van, dat de afgevaardigden van alle toen reeds gestichte Kerken tot het Convent opgeroepen waren. Alleen de Kerk te Antiochië had Paulus en Barnabas naar Jeruzalem gezonden, om het goedvinden der overige Apostelen in te winnen. Te Jeruzalem aangekomen, hebben

deze twee Deputaten zich toen tot de Gemeente, tot de Apostelen en tot de Ouderlingen gewend. We lezen, dat met name Jacobus en Petrus in qualiteit optraden. Het aanzoek, dat Paulus en Barnabas deden, strekte uitsluitend, om een uitspraak te erlangen over het al of niet geoorloofde, om bekeerlingen uit de heidenen, zonder voorafgaande besnijdenis, te doopen en in de Gemeente in te lijven. Daarover is toen vergaderd, niet in een Convent van Deputaten, maar in een vergadering van de Jeruzalemsche Kerk. Er waren in die vergadering 1° de apostelen, 2° de ouderlingen, en 3° de geheele Gemeente. (Zie vs. 22). Op deze vergadering is toen het principieele vraagstuk in discussie gekomen en beslist in Paulus' geest, en zulks wel niet met meerderheid van stemmen, maar met algemeene stemmen. Van dit besluit is daarop door Judas en Silas persoonlijk mededeeling gedaan aan de Kerk te Antiochië, en wel in een schrijven, dat tot aanhef had: „De apostelen en de ouderlingen en de broeders, wenschen de broeders, die in Antiochië en Syrië en Cilicië zijn, zaligheid," en waarin betuigd werd: „Zoo heeft het den Heiligen Geest en ons goed gedacht, ulieden geen meerderen last op te leggen". Onder leiding van de apostelen alzoo een breed opgezette kerkelijke vergadering, maar niet in den geest van wat men in Amerika en Schotland *the general assembly* van alle Kerken saam pleegt te noemen. Ook niet Paulus heeft met zijn gezag van stichter en apostel de knoop van het Judaisme doorgehakt, maar alleen de Kerk van Jeruzalem heeft zich tot het nemen van een besluit opgemaakt, en hieraan heeft men zich te Antiochië onderworpen. Als apostel blijft Paulus ook in zijn brieven, zeker gezag als stichter van Kerken in de plaatselijke Kerken uitoefenen maar voor het overige treedt elke plaatselijke Kerk als zelfstandige organisatie op. In elke Kerk worden de ambten zelfstandig ingesteld en bezet. Er wordt gepredikt. Er wordt tweeërlei sacrament bediend. Er wordt tucht geoefend. Er wordt collecte voor verarmde Kerken gehouden. Maar zoo weinig zochten deze Kerken toen nog heil in geldelijken Overheidssteun, dat zelfs de apostel Paulus schrijven kon: „dat geene gemeente hem iets medegedeeld had." Philipp. IV : 15. Vrije liefdegaven zijn hem ter hand gesteld of toegezonden, maar voor het overige voorzag de apostel, soms door het tot in den nacht toe werken als zeilemakersknecht, in zijn eigen onderhoud. Vooral kende hij zich, zelfs als apostel geen ander gezag toe, dan over Kerken, die hij zelf gesticht had en b.v. geenszins over de Kerken in Jeruzalem of in Judea.

Over het algemeen leven de pas gestichte Kerken in locale zelfstandigheid en zonder dwingenden band, alleen in broederlijke gemeenschap met andere Kerken. De Overheid heeft niets over haar te zeggen. Ze eeren de Overheid als dienaresse Gods in het burgerlijke en Staatkundig leven, maar in de Kerken wordt niet anders van de Overheid gewag gemaakt, dan in de voorbeden, die ook voor de heidensche Overheden worden opgezonden. Veilig kan dan ook worden gezegd, dat wie een voorbeeld van kerkelijk leven in onzen tijd zoekt, dat de meeste gelijkenis vertoont met het Kerkbeeld, gelijk dit ons in 't Nieuwe Testament geschetst wordt, dit niet in Europa, maar schier eeniglijk in Amerika zal kunnen waarnemen, waarbij het apostolisch gezag, dat blijkens de Handelingen en de Brieven van Paulus toen ter tijd persoonlijk uitging, nu vertegenwoordigd is in de geschriften van het Nieuwe Testament, of wil men, in geheel den Bijbel. Ongetwijfeld vormen in het N. Testament alle plaatselijke Kerken saam op den geestelijken achtergrond de ééne gemeente der heiligen, die in organische eenheid als 't lichaam van Christus voor God bestaat. Christus is het Hoofd niet van enkele plaatselijke gemeenten, maar van *de* Gemeente als geheel genomen. In Christus is dit de Gemeente, „die geen vlek of rimpel heeft" (Ef. V : 27). Het onderscheid tusschen de plaatselijke gemeenten, waartoe ook de hypocrieten behoorden, en de „Gemeente des levenden Gods", waartoe alleen Gods wedergeboren kinderen te rekenen zijn, houdt stand, en het is dit onderscheid, dat met name Calvijn door het uiteenwarren van de *zichtbare* en *onzichtbare* Kerk tot helderheid zocht te brengen. Over wat op den geestelijken achtergrond leeft en werkt is intusschen niet in verband met het Staatsleven te oordeelen. Dit laten we alzoo ter zijde. Bepaalt men zich daarentegen tot de Kerken in haar *uitwendige* verschijning, gelijk deze in den Staat zich openbaren, dan is er geen sterker overeenkomst met het Nieuwe Testamentische Kerkbeeld, in wat land ook, te ontwaren, dat beter dan het kerkelijk wezen in Amerika dit beeld zou weergeven. Het is dan ook aan dit Nieuw Testamentisch Kerkbeeld dat Calvijn zich stipt gehouden heeft bij het in schets brengen van het architectonisch plan voor den nieuwen kerkbouw, dien hij ondernam. Wel is het hem, toen hij zelf practisch op moest treden, niet gelukt, dit beeld in zijn zuivere trekken te verwezenlijken. De kerkelijke gegevens, die hij vond, lieten hem dit

niet toe. De historie stond ook aan zijn ideaal in den weg. Maar de uitkomst toont dan toch, dat toen in Amerika geheel nieuwe toestanden zich voordeden, die niet door de hoogstbedenkelijke erfenis der historie gedrukt werden, uit de grondgedachte, die Calvijn theoretisch in schets bracht, van zelf „die vrije Kerk in den vrijen Staat" is opgekomen, die alleen in deze nieuwe wereld zuiverder gestaltenis kon doen aannemen. Dit nu maakt, dat, wat het N. Testament ons voorspiegelt, en hetgeen onder de Presbyterianen in Amerika gevonden wordt, van zelf spreekt van een verrassende harmonie, zoowel tusschen de Kerken onderling als voor wat aangaat de verhouding van Kerk en Staat.

§ 24. *Feitelijk verzet.*

Vraagt men nu, hoe 't dan te verklaren is, dat desniettemin in schier alle Europeesche Gereformeerde Kerken bijna geheel van deze oorspronkelijke lijn is afgeweken, dan staat, als resultaat van het ingestelde onderzoek, thans wel vast, dat twee gegevens, die wonderwel op elkander pasten, schier toevalligerwijs elkander gedekt hebben. Deze twee gegevens zijn, in de eerste plaats de toenmalige gesteldheid der Kerken, toen ze tot reformatie overgingen, en in de tweede plaats het te Oud-Testamentisch karakter van veler kerkelijke opvatting. Men stond tegenover de Overheid niet vrij. Ingewoekerd was nu eenmaal de regel, dat de Overheid de Kerk te steunen had. Vandaar, dat van Roomsche zijde gedurig aan de Overheid de verplichting werd opgelegd, om de Roomsche organisatie tegenover de opkomende Reformatie, desnoods met den sterken arm, te handhaven. Dit leidde er toe, dat de groote beslissingen òf op het slagveld moesten vallen, óf door het schavot moesten worden afgedwongen. Nu kon men van de zijde der Reformatie hiertegenover uitsluitend de positie van slachtoffer of martelaar innemen, en de Anabaptisten, gelijk later blijken zal, achtten zich aanvankelijk dan ook geroepen, deze volstrekt lijdelijke positie te aanvaarden. Zoo dachten daarentegen de Calvinisten niet. Hoever ook zij het lijdelijk verzet dreven, toch zagen ze al spoedig in, dat ze in deze niets doende houding niet konden volharden, en zoo in Zwitserland, als in Frankrijk, en niet minder ten onzent, dan in Schotland,

kwamen ze zoo doende reeds spoedig tot de overtuiging, dat tegenover de macht van de Roomsche Overheden hunnerzijds zoo mogelijk de macht van de Gereformeerde Overheid te stellen was. Zoodra er dan ook kentering viel waar te nemen, en de kans schoon stond, om de Overheid zelve van het Roomsche standpunt in het Calvinistische om te zetten, drongen ze hier op aan, of gingen er zelven toe over. Het stond voor hen vast, dat zonder het hunnerzijds optreden van een Gereformeerde Overheid, de Roomsche machten allengs aan geheel de Reformatie den kop zouden indrukken en dat 't dan met de vrijheid van hun belijdenis voor God gedaan zou zijn. Indien niet de Nederlanden, Engeland en de Duitsche protestantsche vorsten ook op het oorlogsveld hun macht hadden doen gevoelen, zouden Oostenrijk, Frankrijk en Spanje de wreed begonnen verdelging en uitroeiing van het Protestantisme hebben doorgezet. Men stond derhalve voor de keuze, om zich òf Anabaptistisch op het schavot te laten executeeren, òf tegenover de heerschende Overheidsmacht eene andere Overheidsmacht te stellen, en dit laatste koos toen de Calvinist.

§ 25. *Israëls voorbeeld.*

Intusschen moest nu de alom in te nemen positie ook theoretisch gerechtvaardigd worden, en die rechtvaardiging achtte men te kunnen ontleenen aan het Oude Testament, hierbij uitgaande van den grondregel, dat de beide Tafelen der wet onder de hoede stonden van de macht, die 't zwaard droeg, en dit nu viel alleen te verdedigen, zoo men de geheel eigenaardige en bijzondere positie van Israël als volk des verbonds generaliseerde en op de Kerk van Christus overdroeg. Tweeërlei beschouwing kon hiertoe leiden. In de eerste plaats moest de stelling bestreden, alsof de zaliging der uitverkorenen eerst met Golgotha begonnen was. Te onderstellen, dat eerst het volbrachte offer van Christus de mogelijkheid, voor wie mensch was, zou geschapen hebben, om zalig te worden, ging niet aan. Henoch, Noach en Abraham, David, Hozea en Jesaia, Serubabel en Daniël waren niet buiten de erve der heiligen te sluiten. Wat averechtsche beschouwing men dan ook over de Oud-Testamentische Eschatologie van die dagen huldigde, het kon toch niet anders, of ook het Oude Testament had zijn uitverkorenen gehad

en ook die Oud-Testamentische uitverkorenen konden niet voor eeuwig verloren gaan. Vast moest staan, gelijk we in Hebr. XI : 40 lezen, dat de vaderen uit het Oud Verbond niet zonder ons konden volmaakt worden, zoodat eerst met de Hemelvaart van Christus het zalige van het Vaderhuis inging, maar van de zaligheid buitensluiten kon men de verkorenen van het Oud Verbond daarom toch niet. Zoo werd dan ook de bedeeling van het Oud Verbond op het historieblad als een stuk uit de historie van Christus' Kerk opgenomen. En in verband hiermede werd nu, wat de Schrift over het Israël des Ouden Verbonds uitsprak, ook op het Israël des Nieuwen Verbonds, d. i. op de Christelijke Kerk, toegepast. Zoo werd de bedeeling van de Wet en de bedeeling van het Evangelie, opgenomen in het nationale kerkrecht van Israël, in de volkskerk overgebracht, en voorts met de roeping van de Overheid in Israël de roeping der Christelijke Overheid op één lijn gesteld. Gevoed werd deze averechtsche voorstelling in de tweede plaats door de profetie, die in het Oud Verbond omtrent de komst, de positie en het werk van den Messias gegeven was. Natuurlijk ging al wat omtrent de Kerk van Christus geprofeteerd werd, uit, van wat als de *Kahâl* in Israël bestond, en steeds schemerde in die profetie de gedachte door, dat toen reeds geestelijk, en als bij voorbaat, in Israel te genieten viel, wat eerst in den Messias tot openbaring zou komen. Van den kant der wereld was er verschil en ten deele zelfs tegenstelling. Onder het Oud Verbond was geheel de actie der genade beperkt tot één enkel volk. Al wat eens gerealiseerd zou worden, was voor dit éene volk symbolisch in offerdienst en eeredienst afgebeeld. Als op aarde in te wachten, werd een heerlijk Koninkrijk voorgespiegeld, waarin Messias heerschen zou, maar dat aan het slot, in de ure der Voleinding, zou ingaan. Schijnbaar was 't geestelijke zelfs teruggedrongen en in den bloeienden vorm van een aardsch koninkrijk de toekomende heerlijkheid ons voorgesteld. Vandaar dan ook de anti-dateering van Christus' verschijning en werk tot in het paradijs vlak na den val. Tot in de klienste bijzonderheden waande men dan tot onder de oudvaderen de uitgewerkte en volle belijdenis der Calvinisten te kunnen aanwijzen. Verschil van *bedeeling* was en bleef er. Maar de inhoud van die bedeeling gold van de paradijsbelofte af. Het materieele van het Oud Testamentisch bedoelen, werd dan eenvoudig al te gaar vergeestelijkt. En zoo kwam men ongemerkt bij het eindresultaat uit, dat het onderscheid

tusschen Oud- en Nieuw Verbond welbezien slechts denkbeeldig was.

Het Kruis van Golgotha sloeg zijn schaduw niet alleen vooruit, maar ook achteruit. De Kerk van Christus was één van de ure van het Paradijs af, en nu, en tot in de Voleinding. En zoo de zaak verstaan, kon het dan niet anders, of ook de Overheid van het Christenland zag zich gelijke roeping toegewezen, als onder het Oude Verbond op de Overheid rustte. De Koning van Israel was het prototype, waaraan de Christenkoning moest beantwoorden. En zoo is toen de voorstelling opgekomen, en steeds verder doorgedrongen, die ook wij in Art. XXXVI van onze Belijdenis vinden, dat de Overheid niet alleen in het burgerlijke moet optreden, „om acht te nemen en te waken over de Politie," d. w. z. te zorgen voor goede orde in den burger-Staat, maar dat zij even stellig geroepen is, om „de hand te houden aan den heiligen kerkedienst, om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst, om het rijk van den Antichrist ten gronde te werpen, en het koninkrijk van Jezus te doen vorderen, en het Woord des Evangelies overal te doen prediken, opdat God van een iegelijk geëerd en gediend worde, gelijk Hij zulks in Zijn Woord bevolen heeft." Nu lette men er wel op, dat niet de Overheid dit zoo uitspon. *Zij* liet het opnemen van deze formule in onze Belijdenis slechts toe. Neen, deze eisch, dit postulaat is aan de Overheid door de Theologen en door de Kerken gesteld. Na eerst zelve van de Roomsche Overheid alle bitterheid der Overheidsbemoeiing in zake de religie geleden te hebben, oordeelden Theologen en Kerken, dat thans de eerst vervolgden aan de beurt kwamen, om alsnu even krachtigen steun en bescherming van de Overheid te mogen genieten, en vroeger misbruik aan hun vervolgers betaald te mogen zetten. Een standpunt, waar wij ons nauwelijks meer in kunnen denken, waarvoor thans zoo goed als niemand 't meer in vollen ernst opneemt, maar dat destijds driestweg doorgezet is en als 't eenig bevredigende omhelsd werd. En dit nu is alleen te verklaren uit het dubbel gegeven, dat men geen Anabaptist wilde worden, en tot op het oorlogsveld de worsteling tegen de Roomsche Mogendheden op zich moest nemen, maar dat men dit niet kon doen zonder steun van de Gereformeerde Overheid, en derhalve, om zich een geruste toekomst te verzekeren, de positie van Israel onder het Koningsschild van David wel op de gekerstende volken moest toepassen. Nu deed zich hierbij het metterdaad verrassende verschijnsel voor,

dat men hierin weinig anders deed, dan de Roomsche practijk navolgen. In den dertigjarigen Oorlog stonden de twee religieuze machten, als beide gerugsteund door de politieke macht, tegen elkander over. Aanmerkelijk was het onderscheid uitteraard, zoo men dieper doordrong. In Rome stond de kerkelijke organisatie *tegenover* de Overheid. Rome was een Kerk die als zelfstandige geestelijke macht in haar dienst de Overheid gebruikte, terwijl de Protestantsche Overheid niet anders, dan volgzame, gedweeë Kerken, die zich wel moesten onderwerpen, voor zich vond. En ten andere viel er niet minder dit veelbeteekenende onderscheid waar te nemen, dat de Roomsche Kerk het priesterlijk element uit Israël in haar eigen priesterlijke organisatie had overgenomen en zoodoende minder gevaar liep, te zeer in Oud-Testamentische toestanden en verhoudingen, terug te vallen. Resultaat was derhalve, dat men beiderzijds, zoo van den kant der Roomsche Kerk, als van de zijde der Protestantsche Kerken, het Oud-Testamentische beeld hoog bleef houden, en de Kerk op 't nauwst met de Overheid verbond, maar dan toch met dit verschil, dat op 't Roomsche terrein de machtige Kerk aan de overmacht van den magistraat weerstand bleef bieden, terwijl op Protestansch erf de Kerk in de nationale volkskerk verliep, en juist in dien vorm van volkskerk alom haar zelfstandigheid inboette en onder den machtigen arm van de Overheid te bukken had. Rome's Kerk hield fier haar hoofd omhoog, onze Kerken hebben zich verlaagd en haar eere weggeworpen, en er moet, helaas, bijgevoegd, dat ze aan deze zelfverlaging schuldig staan, ten deele althans, om de tractementenquestie. Toen na 1619 geen verlof meer te krijgen was, om een Synode nationaal en internationaal te houden, was het van die ure af de Overheid, die de Kerken getyranniseerd heeft.

§ 26. *Zwak beroep op het O. Testament.*

Uiterst zwak is dan ook het beroep op het Oude Testament, waarmede men de macht en den plicht van de Overheid, om allen valschen godsdienst te weren, heeft pogen te verdedigen. Zie slechts Deut. 17 : 18—20. Daar toch staat niet anders, dan dat de Koning van Israël zich een exemplaar van de wet moet laten voorleggen en daarin

dagelijks te lezen had. Zoo toch staat er: „Hij zal daarin lezen al de dagen zijns levens, opdat Hij den Heere, zijn God, leere vreezen, om te bewaren al de woorden dezer wet en deze inzettingen, om die te doen". Wat kon hieruit nu voor onze Overheid volgen? De wet van Israël omvatte ook de Ceremonieele wet. Zal men nu beweren, dat die ook ten onzent weer zou moeten gelden? Niemand immers, die er aan denkt. Alleen, wat er dan volgt: „Dat zijn hart zich niet verheffe boven zijne broederen", zou zeer zeker ook op onze toestanden van toepassing zijn, maar wat anders houdt dit in, dan een vermaan tegen immoreel misbruik van de Overheidsmacht. Doch ook al leest men in deze woorden, dat de Koning van Israël verplicht is, voor de instandhouding van den priesterlijken dienst desnoods ook met 't zwaard te waken, wat zou hieruit dan nog voor onze Overheid zijn af te leiden, waar gansch geen dienst van dien aard meer onder ons bestaat. Niet anders staat het met de verwijzing naar Jozua I : 7, waar staat: „Alleenlijk, wees sterk en heb zeer goeden moed, dat gij waarneemt te doen naar de gansche wet, welke Mozes, mijn knecht, u geboden heeft, en wijk daarvan niet, ter rechter-, noch ter linkerhand". Dit toch is een speciaal gebod aan Jozua gegeven, omdat hij de plaats innam, door Mozes zoolang onder het volk bekleed, om tegelijk geestelijk en politiek leider der schare te zijn. Maar hoe zou hieruit nu ooit af te leiden zijn, dat dit aan Jozua gegeven gebod nu ook op alle vorsten en overheden van toepassing zou zijn? Juist het speciaal karakter van dit gebod aan Jozua, gegeven onder zoo bepaalde omstandigheden, snijdt kortweg alle mogelijkheid van deze overbrenging op alle vorsten en overheden af. Het speciale mag nimmer alzoo gegeneraliseerd worden. Schier minder nog baat het beroep op 2 Koningen XI : 11, 12. Hier is sprake van de kroning van Joas tot koning, en nu wordt gezegd, dat de Hoogepriester aan Joas niet alleen de kroon opzette als regeeringssymbool, maar hem ook het *Getuigenis* in de hand gaf. Neem nu aan, dat dit de geheele Thorah geweest is, dan volgt er nog steeds niet anders uit, dan dat een koning van Israël uitteraard gebonden was aan de wet, die in Israël gold. Stond er nu nog, dat hem een exemplaar van de wet der *Tien Geboden* in handen moest worden gegeven, zoo zou men nog kunnen zeggen, dat de wet der Tien Geboden thans nog geldt en dat uit dien hoofde ook nu nog de Overheid gehouden is, de Wet der twee Tafelen, niet

alleen in haar tweede, maar ook in haar eerste tafel te handhaven. Maar hiervan staat niets. Er staat alleen, dat datgene wat toen was, wat nu de Bijbel voor ons is, hem bij zijn kroning door den Hoogepriester in handen werd gegeven. Wat volgt hieruit nu voor onze Overheden? En dit te minder, waar er niet staat, dat God den Hoogepriester beval, dat boek aan Joas uit te reiken, maar alleen, dat hij als Hoogepriester dit deed.

En zoo kan men voortgaan met Psalm II : 10—12 en met Psalm 72 : 10, 11, en steeds weer vindt men hetzelfde, deels bijzondere bepalingen omtrent de Overheid in een bepaald land, dat met het onze in 't allerminst niet op één lijn staat en alzoo waaruit niets, wat dan ook, voor onze Overheid is af te leiden, en deels uitspraken van zoo algemeene strekking, dat ze voor onze Overheden nimmer tot een vaste conclusie kunnen leiden. Het zou daarom de moeite niet loonen, om achtereenvolgens elk van deze teksten hier door nadere uitlegging toe te lichten. Israëls koningen verkeerden in een positie, waarin onze Overheden niet verkeeren, en het volk van Israël, waarover ze regeerden, was uitgezonderd van alle volk en natie der aarde, om een geheel afzonderlijken dienst in den historischen gang van het Godsrijk te vervullen. Ook al wilde men dus aannemen, dat de Koning van Israël gehouden was, om elke bepaling van de Thorah te doen uitvoeren — iets, wat niet zoo is — dan zou hieruit toch voor de Overheden der volken, en zoo ook voor onze Overheid, nog nooit een vaste gevolgtrekking zijn af te leiden. Het theocratisch karakter van Israël's volksstaat draagt onze volksstaat niet. Evenmin valt iets af te leiden uit hetgeen, waarop men zich al verder beriep, t. w. uit de eeretitels, die in het Oude Testament aan de Overheden gegeven werden. Zoo b.v. als er tot het volk van Israël, en gelijk men acht, in dit volk van Israël, tot de Kerk van Christus gezegd wordt: „Koningen zullen uwe voedsterheeren zijn", en men hieruit afleidde, dat ook nu nog de Overheid de Kerk van Christus geldelijk steunen moet; waarbij men dan nog verwijst naar Jesaia LX : 10, waar betuigd wordt: „Koningen zullen u dienen." Nog minder valt af te leiden uit wat we lezen in Psalm 82 : 6, waar het tot de rechters heet: „Gij zijt Goden, Kinderen des Allerhoogsten"; uit wat in Jesaia 44 : 28 betuigd wordt aan Cores: „Die van Cores zegt: Hij is mijn herder en hij zal al mijn welgevallen volbrengen"; of eindelijk uit wat, blijkens 1 Sam. 24 : 12 David als jonge man tot Saul zegt: „Gij zijt

mijn Vader," waaruit men dan opmaakt, dat alle Overheid met vaderlijke zorge in alle nooden van Gods Kerk voorzien moet. Al te gader uitspraken, eeniglijk bijeengegaard, om uit de Schrift af te leiden, dat steeds op de Overheid de plicht zou rusten, om de Kerk en haar dienaren op alle wijs te eeren, te steunen en te hulp te komen, doch waarbij steeds op nieuw blijkt, dat men aldoor uit al zulke woorden haalt, wat er niet in staat, en bovenal, dat men telkens op nieuw te doen heeft met speciale en zeer bijzondere verhoudingen, waaruit nimmer een generale regel te trekken valt, voor wat tusschen Overheid en Kerk de allerwege door God gewilde verhouding zijn zal.

§ 27. *Historisch verloop.*

Toch was aan deze strooming der geesten na Constantijns toetreding tot het Christendom niet meer te ontkomen. Deze kerstening van de Keizerskroon te Byzantium was op zich zelf genomen een te verrassende gebeurtenis, om niet al, wat Christen was, te verheugen. De vervolging verviel nu. Voor vervolging kwam verheffing en eere in steê. En gelijk gemeenlijk bij zulk een keer in den toestand, zag men nu bij duizenden en tienduizenden de Heidenen tot de Christelijke Kerk overgaan, in qualiteit van die onverschillige menigte, die zich als vanzelf aansluit, bij al wat opgang maakt. Toch is het aan de andere zijde aan geen twijfel onderhevig, of de doop van Keizer Constantijn is het uitgangspunt geworden voor een innerlijk bederf in de Kerk en in haar verhouding tot de Overheid, waarvan de gevolgen nog altoos den kerkelijken welstand drukken. Constantijns overgang stuitte namelijk niet alleen de vervolging, maar bracht in stee hiervoor macht en rijkdom voor de leiders en de hoofden der Kerken. Voor de karigheid, waarmee men dusver geworsteld had, kwam nu overvloed, en het Bisschoppelijk woord verkreeg alzoo, tot zelfs in Staatszaken, onbetwistbaar gezag. Aan de verzoeking, die hierin school, wist de toenmalige geestelijkheid, een zeer enkele uitgezonderd, geen weerstand te bieden en gaarne gunde men aan den Keizer een oppermachtigen invloed in alle kerkelijke aangelegenheden, mits maar vaststond, dat de paganistische philosophie en paganistische eeredienst gestuit werden en de Kerk van die zijde geen overlast meer te lijden kreeg. Te minder kwam

hier verzet tegen op, toen Keizer Constantijn in zijn bekende toespraak (zie Eusebius, *De vita Constantini* Lib. IV c. 24) als regel stelde, dat de Bisschoppen alle gezag in handen hielden, voor wat de *innerlijke* aangelegenheden van de Kerk betrof, maar dat hij, Constantijn, zelf van Godswege was gesteld als de Bisschop voor de *uitwendige* aangelegenheden.

Veilig kan dan ook gezegd, dat van af 324 in geheel het Oosten het zeggenschap in Christus' Kerk feitelijk in de handen van den Keizer is overgegaan. Toen nu in steeds voller zin de zetel van het Keizerlijk bewind uit het Westen naar Byzantium verlegd was, schoot hiermee wat men het Byzantinisme genoemd heeft, in heel het Oosten vasten wortel. Nu nog is de dusgenaamde Orthodoxe, of wat men noemt Grieksche Kerk op dit fundament van het Overheidsgezag gebouwd. In Rusland beschikt de Czar nog altoos over gelijke macht in 't kerkelijke, als Keizer Constantijn zich in de vierde eeuw aanmatigde. In Servië, Bulgarije, enz. beschikt de Koning over soortgelijke macht. Het Caesaropapisme, eenmaal in het Oosten ingeworteld, is niet meer uit te roeien geweest. En nu juist in de laatste halve eeuw de politieke macht in het Oosten zoo zienderoog toeneemt, en de bevolking in het Oosten sneller aanwast, dan in de Wester-Staten, gaat 't niet aan, om voor Europa nog altoos schier eeniglijk op het Romanisme en Protestantisme te wijzen, maar moet zeer stellig het Byzantisme of Caesaropapisme aan die beide als derde, zeer belangrijke factor voor het Christelijk leven worden toegevoegd. Onverholen moet dan ook erkend, dat het de Bisschoppen van Rome zijn geweest, die toen het algeheel ondergaan van de Kerk in den Staat dreigde, dit wisten tegen te houden, en in deze worsteling van de Kerk van Christus, om zich aan de tyrannie der Overheid te onttrekken, staat nog steeds de Calvinist onveranderlijk aan Rome's zijde.

Dat Rome hierbij in even bedenkelijke eenzijdigheid verviel, en er op uit was, niet alleen om de Overheid aan zich te onderwerpen, maar om tegelijk de Kerken van de geheele wereld van zijn Bisschoppen afhankelijk te maken, zij daarbij nimmer uit het oog verloren. Heel de Reformatie diende juist tegen deze eenzijdigheid en overdrijving haar protest in, maar voor zoover het er op aankwam, om de vrijheid en zelfstandigheid van de Kerk van Christus tegenover den magistraat te handhaven, stonden Romanist en Calvinist in beginsel steeds op gelijke

lijn, en wat in Amerika, als vrucht van het Calvinistisch beginsel, thans in de volstrekte vrijheid van de Kerken van Christus verkregen is, zette de kroon op het beginsel van de kerkelijke zelfstandigheid. De Bisschop van Rome heeft van Constantijns dagen af, gebruik gemaakt van de verplaatsing van de Keizerlijké troon van Rome naar Byzantium, om de kerkelijke macht van het Westen ten koste van de wereldsche macht, schier op te blazen. Het niet meer aanwezig zijn van den Keizer in de aloude hoofdstad werkte dit in de hand en de aanwas van stoffelijke middelen was hierin de Kerk behulpzaam. En toen nu, kort daarop, de Volksverhuizing heel Europa overdekte met jeugdiger volken, die gereed stonden, om den Doop te ontvangen, was het alleszins begrijpelijk, dat de Bisschoppelijke invloed allengs heel het leven omspande en een macht kon ontwikkelen, die voor het burgerlijk gezag gevaarlijk werd. Schier alle toenmalige dynastieën, tot zelfs de Engelsche onder Hendrik VIII, hebben dezen druk van de Kerk op de Overheid maar al te bitter ervaren. Rome kwam voor de vrijheid en zelfstandigheid der Kerk op, maar ten koste van de vrijheid in de Kerk zelve. De eenheid der wereldkerk werd in uitwendige organisatie, in stede van in geestelijke harmonie gezocht. En ten slotte werd de verhouding tusschen Kerk en Keizer zoo gespannen, dat één van de twee onder moest liggen. Gevolg van deze spanning is dan ook geweest, dat door de Reformatie de eenheidsband der Kerk brak, en de Kerken uiteen vielen, en alstoen de Overheid ook in het Westen en in het midden van Europa een soort Caesaropapisme tot heerschappij wist te brengen. In Duitschland liep de aloude strijd tusschen de Ghibellijnen en Guelfen, althans voor wat Noord-West Duitschland aanging, op een volledige nederlaag van het Papisme uit; in Engeland trad een afzonderlijke *Church of England* op en kreeg de Vorst den eeretitel van *Defensor fidei*; in de drie Scandinavische Rijken triumfeerde het Caesaropapisme geheel, en ten onzent dreven de Remonstrantsche Politici, met hun „pietas ordinum” geheel in gelijke richting.

§ 28. *Thans.*

Geconstateerd moet dan ook, dat in het begin der 18e eeuw het

Caesaropapisme allengs heel het Protestantsche terrein bestreek, en dat nog altoos de principieele verandering, die hierin komen moet uitbleef. De Roomsche kerkelijke macht is schier overal teruggedrongen. Zelfs in Spanje, Beijeren en Oostenrijk is vrij wel de helft der bevolking geneigd, om *tegen* de Kerk en *vóór* de civiele macht partij te kiezen, en voor het overige Europa, zoowel voor de streken en landen, die Grieksch-Orthodox, als voor de andere, die Protestantsch zijn, gaat veelal de regel door, dat de Kerk er aan handen en voeten gebonden ligt, dat ze zich buiten staat gevoelt, om haar belijdenis te handhaven, en dat het in hoofdzaak de materieele gegevens van kerkgebouwen en tractementen zijn, die haar nog pogen bijeen te houden. Vielen die twee materieele gegevens weg, zoo zou schier overal de Protestantsche Kerk splijten. In ons kleine landje liepen de anti-kerkelijke individuen reeds tot een cijfer van over de 300.000 op, een cijfer, dat voor Duitschland reeds ver over de drie millioen zou loopen. Ook de Grieksche Kerken hebben aan dit noodlot niet weten te ontkomen. In Duitschland smolten ze met de Luthersche magistraats-Kerken tot de ééne Evangelische Kerk ineen. In Frankrijk hebben ze te onzaliger ure het collegiale stelsel op revolutionairen grondslag aanvaard. In Engeland neigt de Church of England steeds meer naar het Puseisme. En wel zijn in Frankrijk, in Engeland en Schotland en zoo ook ten onzent, vrije Kerken naast de Staatskerken opgetreden, maar de oorspronkelijke vrije Kerken, die in de 16e eeuw tot vastheid kwamen, zijn bijna zonder uitzondering, om des lieven gelds wille, in een gesalarieerde Staatskerk opgegaan. In de Erastianen, met hun Collegiaal stelsel, voleindde zich deze suprematie van den Staat over de Kerk zelfs nog krasser, dan in Rusland of te Berlijn. Het Luthersche stelsel begon met den Vorst als *belijder* in de Kerk te laten optreden, en eerst uit kracht van deze belijdenis, in verband met zijn hooge Staatspositie, werd hij dan als *summus episcopus* geëerd. Bij de voorstanders van de *Pietas Ordinum* daarentegen, was de Staat het eigenlijke rijk; in dat rijk van den Staat trad, saâm met veel andere vereenigingen en vennootschappen, ook de vennootschap van de Kerk op, en de Staat of de Overheid stond nu onder Goddelijken last en roeping, om voor het welzijn dier Kerk, evenals voor het welzijn van andere saamstellende deelen van het staatsleven, te waken. Zelfs onze Gereformeerde theologen kwamen niet tot

helderheid. Gelijk à Marck en velen met hem het voorstelden, was er ook in ons land een Christelijke maatschappij, die Christelijke maatschappij vond haar leiding in de Kerk van Christus, en op dit onder de Kerk staand terrein, verscheen nu ook de Overheid, de civiele macht, om te waken voor de uitwendige, burgerlijke aangelegenheden. De Remonstrantsche heeren, hierin met de Socinianen in hoofdzaak één, stelden omgekeerd den Staat voorop, in dien Staat verscheen de Kerk, en dientengevolge was die Kerk evenals alle overige verschijnselen in de saamleving, aan de leiding der Overheid toevertrouwd. Hierin bracht nu het Collegiale stelsel nog in zooverre verergering, dat het de Kerk in haar hoog karakter miskende. In de Caesaropapistische stelsels op zichzelf is en blijft de Kerk nog altoos een heilige verschijning, die er aanspraak op kan maken, dat ook de Overheid haar, om Christus wille, met eerbied bejegent en met zorg en liefde in stand houdt. Maar in het Collegiale stelsel, dat bij Socinianen en Erastianen opkwam, en dat thans ook ten onzent zet en regel is geworden, valt geheel deze hooge beschouwing van de Kerk van Christus weg. Of men met een Christelijke Kerk of met een Joodsche Synagoge, of met een Buddhistisch convent te doen heeft, 't is al om 't even. Het zijn al te gader *collegia*, d. i. vennootschappen, en de Overheid heeft alzoo toe te zien, dat deze vennootschappen haar eere niet te na komen en de vrijheid der personen niet aan banden leggen.

§ 29. *Conclusie.*

Geheel deze loop van zaken komt er alzoo op neer, dat in het N. Testament de Kerken optreden, als geheel vrije, plaatselijke Kerken, alleen door apostolischen band saam verbonden, Kerken, zonder fondsen en gebouwen, en die zelfs gedoogen, dat de apostel voor loon werken gaat, om in zijn levensonderhoud te voorzien. Hierin komt de groote keer met Constantijn den Groote. De Kerk moet nu één zijn, rijk worden en over macht beschikken, en bindt zich daartoe aan de magistrale Overheid. Rome verzet zich hiertegen en komt voor de vrijheid op, doch om diezelfde vrijheid straks op nog klemmender wijze aan pauselijke banden te leggen, zoodat eerst het Oosten en straks ook de Reformatie van Rome's Kerk afvalt, en zelfs in het geheel Roomsch gebleven land niet zelden schier

de helft der bevolking de trouw opzegt. Dit breken van de macht van Rome ware ondenkbaar geweest, zoo de Overheid hierbij de reformatorische elementen niet met wapengeweld gesteund had. Die steun echter hebben de Kerken der Reformatie al te duur, door schier algeheel verlies van haar vrijheid, moeten boeten. En alzoo nu is schier algemeen in Europa de toestand ontstaan, dat, de vrije Kerken die van kleiner formatie zijn nu uitgezonderd, de Overheid allerwege de Kerken in haar macht kreeg, die Kerken in haar ban sloeg, door geldelijke banden ze in haar macht hield, hierdoor het handhaven der belijdenis afsneed, en alzoo het Christelijk karakter der Kerken in zeer ernstig gevaar bracht.

§ 30. *Uitkomst in Amerika.*

Tegenover deze Europeesche ellende op kerkelijk gebied staat nu als sterk sprekende tegenstelling alleen de gesteldheid van de Kerken der United States over. Niet in heel Amerika, want in Zuid- en Midden Amerika geeft Rome nog altoos den toon aan. Maar in de United States is als geheel eenig verschijnsel thans verkregen, dat er gansch geen Staatskerk meer is, dat de Overheid zich in geen enkel opzicht met de Kerkinrichting of Kerkregeering inlaat, en dat de Kerken van alle gading er zich met volle vrijheid vestigen en bewegen; dat deze Kerken nog geen dollar van de Overheid ontvangen, maar geheel zich zelf bedruipen; en ten slotte, dat deze Kerken door het constitutioneele stelsel, dank zij het meêkiezen van haar leden voor den Staat, een invloed op het publieke en zelfs op het Staatsleven uitoefenen, waaraan geen enkele grens door de wet gesteld is. Dezen geheel eenigen stand van zaken dankt nu de Kerk in de United States eeniglijk aan het Calvinisme, en het Calvinisme dankt de eere, die 't hier voor zijn beginsel vindt, eeniglijk aan het feit, dat het in Amerika niet met oudere toestanden te rekenen had, maar zelf zich én een Kerkelijk leven én een Staatsleven nieuw kon scheppen, dat geheel aan den drang van het beginsel beantwoordde. Overheid en Kerk beide op eigen gebied geheel vrij de Kerk geen anderen invloed uitoefenend dan op haar leden, door haar leden op de Pers en op de publieke opinie, en straks in de vertegenwoordiging van het land. Zoo wil 't het Calvinisme, waar het vrij werken kan. Dit kon 't ten onzent

niet, omdat Hugo de Groot en zijn volgelingen ons de handboeien aanlegden. Van daar dat het vol ontluiken van zijn knop voor het Calvinisme eerst in de United States mogelijk is geworden.

§ 31. *De Wederdooperij.*

Zijwaarts stonden hierbij, van de reformatorische beweging geheel afgezonderd, de Anabaptisten, waaruit later de dusgenaamde Mennonieten zijn opgekomen. Deze Anabaptisten waren idealisten, die weigerden met de werkelijkheid te rekenen. Naar ze meenden, geheel conform de H. Schrift, maakten ze, òok in de politiek, principieel onderscheid tusschen die inwoners van een land, die als wedergeboren kinderen Gods golden en de overigen, die nog enkel leefden uit hun oude, zondige natuur. Al die laatsten nu wierpen de Anabaptisten over één hoop. Deze toch leefden nog onder den invloed van duivelsche machten, en hadden met den Christus en alzoo met het werk der Verlossing niets uitstaande. Hun zondig leven maakte ten slotte een Overheid noodig, om hen in bedwang te houden, maar politie, veldleger en wat niet al, waren evenals de eed, en ten slotte zelfs het huwelijk, niet anders, dan onheilige hulpmiddelen, om in dezen demonischen toestand althans nog eenige orde te handhaven. Met dit alles had de wedergeborene, de heilige, daarentegen niets meer van doen. Het raakte en deerde hem niet. Hij liet er zich niet mede in. Dit alles betrof het gif en het tegengif der onheilige wereld, dat verre bleef van het heilige standpunt van de Anabaptistische schare. Vandaar, dat te Amsterdam zelfs Naaktloopers optraden. De zede van kleeding was in de zondige wereld noodzakelijk, maar bestond niet in 't Paradijs, en daar deze heiligen nu geestelijk weer in Paradijsstaat verkeerden, had kleeding voor hen geen zin meer. Munster heeft de schouwtooneelen beleefd, waartoe Jan van Leiden deze verdwaasden wist te vervoeren. De huwelijksband viel weg, waardoor de vrouwengemeenschap weer ging opleven. En zoodoende verviel men van het éene uiterste in het andere; en dit ten leste zoo bang en bitter, dat de Overheid hen ten slotte met wapengeweld heeft moeten onderdrukken en uitroeien. Dit nu was daarom te tragischer, omdat het Anabaptisme metterdaad uit zeer vromen en geheiligden

kring is opgekomen. Het bloed der martelaren getuigt ervan, met wat eerbied inboezemenden geloofsmoed tal en tal van deze Wederdoopers den martelaarsdood ingingen, en ook na de onderdrukking van het Anabaptisme bleek in den veel kleiner kring van Mennonieten of Doopsgezinden, wat interessante elementen van meet af in deze Doopersche groepen waren ontloken. Thans zijn ze meerendeels van het geloof hunner vaderen vervreemd, en is het Modernisme onder hen heerschende, maar nog in het midden der 18e eeuw blonken ze vaak uit door Godzaligheid. De wereld van hun gedachten had den Doop tot middenpunt, gelijk ze zich dan ook steeds naar den Doop noemden. Zij namen den Doop daarbij als het uitwendig teeken van de inlijving van hun persoon in het lichaam van Christus, en alzoo als vrucht van wedergeboorte en bekeering. Daar nu immers h. i. bij een kind, of bij een persoon, die nog niet tot jaren is gekomen, van geen bekeering en dus ook niet van wedergeboorte sprake kon zijn, leerden ze dat niemand den Doop mocht ontvangen, tenzij hij vooraf beleed, een kind van God, een uitverkorene, een wedergeborene, een bekeerde, een geloovige te zijn. Hun zuiver Christelijk element moest alzoo uit het leven der wereld worden uitgelicht, er van af worden gescheiden, en elk gedoopte moest nu met de overige wedergeborenen een eigen kring vormen. Niet een Kerk. Dat diende tot niets. Men had nu al drie eeuwen lang gezien, waartoe de dusgenaamde Kerk van Rome en nu ook die van Calvijn geleid had. Ze noemden zich dus geen *Kerk*, maar steeds *Societas*, zooals nu nog de Mennonieten hier te lande zich noemen de *Doopsgezinde Societeit*.

Aanstonds gevoelt men nu de ernstige moeilijkheid, waarvoor deze „geloovigen" te staan kwamen. Ze voelden zich geërgerd door de aanschouwing, dat gemeenlijk de Sacramenten, zoo Doop als Avondmaal, aan duizenden en tienduizenden werden toebedeeld, bij wie van een heilig leven, van een beslist geloof, laat staan van een krachtdadige wedergeboorte eenvoudig geen sprake was. Al dat kwaad nu was opgekomen uit den kinderdoop. Kinderkens, die nog van niets afwisten, die nog geen woord stamelen konden, had men door den Doop als in het Lichaam des Heeren in zijnde erkend. Bij 't later opgroeien kwam dan, helaas, uit, hoe men zich in hen bedrogen had. En zoo was een kerkelijke toestand ontstaan, waarin geloovigen en hypocrieten, als in groote massa dooreengemengd, in de dusgenaamde Kerk van Christus

saâm leefden. Hiermede nu brak de Dooper. Dit kon voor God niet goed zijn. Niet op de Sacramenten kwam het aan, maar heel anders op de groote levensvraag, of een gedoopte vóór zijn Doop met water, gedoopt was met den Heiligen Geest. Zoo scheen men dan op vasten bodem te staan. De vermenging zou uit hebben. Alleen de oprechte geloovigen zouden saam verkeeren en het Lichaam van Christus verwerkelijken. En al 't overige viel dan in de wereld terug. Met het onheilige door die wereld liet de Anabaptist zich dan verder niet in. Hij aanvaardde geen ambt in de magistratuur, hij zwoer geen eed, hij droeg geen zwaard. Dit alles behoorde tot het onheilige wereldleven, en daaruit trok Gods kind zich, door heel dit aanzijn, met de meeste beslistheid terug. Al spoedig echter ontwaarde men, dat 't zoo wel al te gader schoon en heilig leek, maar zonder, dat er zekerheid was voor een resultaat, dat er aan beantwoordde. Ja, indien ware uit te maken, of de wedergeboorte metterdaad had plaats gehad, en als doorslaand bewezen en beslist kon worden, of uw voorgeven, dat God u tot Zijn kind had gemaakt, een geestelijke realiteit ware te achten, dan ja, zou 't hoogste bereikt zijn, dat op aarde te bereiken viel. De grenslijn tusschen de geloovigen en ongeloovigen zou dan zichtbaar zijn voor een ieders oog. Men zou zich niet kunnen vergissen. De Doop zou alleen bediend worden aan Gods echte kinderen. En in de heilige gezelschappen zou geen Judas kunnen binnensluipen. Juist dit echter bleek ondoenlijk. Eerst waande men het wel, en nam het zeer ernstig op. De keur werd dan ook zeer streng genomen, en ongetwijfeld slaagde men er aanvankellijk in, alleenlijk waarlijk wedergeboren geloovigen met zich in heiligen kring te vereenigen. Maar zelfbedrog en door dit zelfbedrog geestelijke misleiding van anderen, bleek al spoedig mogelijk. De erkentenis, dat geestelijke keur onder menschen steeds falen kan, drong steeds verder door. En toen in 't eind het heilig beginsel verliep in vleeschelijke schandelijkheden, werd ten slotte de waan, waarin men verkeerd had, in zijn nietigheid ingezien, en zonk heel het fundament, waarop het Anabaptistisch gebouw rustte, inéén.

Juist hierin echter bleek nu tevens de rechtvaardiging te liggen, voor wat de Calvinisten als eenig goede Kerkinrichting op den voorgrond hadden gesteld. Men had nu de zich noemende wereldkerk van Rome, daarin zich aanbevelend, dat ze den wereldband met de overige Kerken

geen oogenblik losliet en het Overheidsgezag uit de Kerk terugwees, maar feilend in haar afscheiding tusschen Clerus en leeken, in haar te niet doen van de plaatselijke vrijheid der Kerken, en in haar voorgewend Stedehouderschap. Men had in de tweede plaats de geheel onvrije Kerken in het Caesaropapisme, in de Grieksch-Orthodoxe Kerk en in de Luthersche groepen. Men had voorts het collegiale stelsel, dat de Kerk van Christus denaturaliseerde en verlaagde tot een vroom vennootschap. Men had het Anabaptistische stelsel, van wie zich uit de wereld terugtrok en meende, zich de keur der heiligen te mogen aanmatigen. En naast en tegenover deze vijf stelsels plaatste zich toen het Calvinistisch stelsel, dat niet op de nooit uitwendig vast te stellen wedergeboorte, maar op den H. Doop dreef; en onder deze gedoopten door vermaan en tucht het heilig karakter in stand hield. De *zuivere* Kerk wilden de Anabaptisten, maar de Calvinisten hadden een open oog voor de onmogelijkheid, om de geestelijke keur zonder feil toe te passen.

§ 32. *Der Calvinisten tucht.*

Even beslist echter weigerden de Calvinisten een Kerk zonder uitzuivering door tucht te aanvaarden. Met de tucht enkel in naam, kreeg men weer de vermenging van Kerk en wereld, en dit moest op een te niet gaan van de ware Kerk uitloopen. Alleen met den onverbiddelijken eisch van eigen tucht maintineert zich de Kerk in Amerika en enkel hierdoor begint ze ook in ons land te herleven. Alleen stuit ze onder de Hervormden nog aldoor op wat het verleden ons heeft overgeleverd, en duikt telkens de vraag weer op, wat positie men zal hebben in te nemen tegenover de gebouwen, fondsen en tractementen. Hierop nu geven de Vrije Kerken steeds tot antwoord: Als het tusschen trouw aan den Christus en den Mammon staat, aarzel dan geen oogenblik. In uw nood zal voorzien worden. Dit is dan ook telkens gebleken, en zoo in Schotland en Engeland, als hier te lande en in Duitschland hebben de veelsoortige Vrije Kerken zich nog aloos het leven gered. Maar men vergist zich, zoo men meent, dat de groote massa tot het aanvaarden van dit stelsel zoo licht te bewegen is. Dit hangt af van den graad van geloof, en van 't eigen temperament. 't Hangt niet minder af van de ergernis, die het ongeloof geeft. Is het geloof te zwak van aard, het

temperament te melancholisch, en de ergernis, waarvoor men staat, niet pakkend, dan went men zich aan alles, trekt zich in 't mystieke terug en schikt zich. Zie men daarom wel toe, om den eisch, waarvoor men zelf bezweek, niet te spoedig aan anderen voor te leggen. Wel moet natuurlijk in het oog worden gehouden, dat de Erasmus-naturen in de 16e eeuw, schier zonder uitzondering, weer alle naar Rome teruggingen, maar dan moet, wie omgekeerd ijvert voor Kerkzuivering, ook de heilige kunst van 't geduldig inwachten verstaan. Ook in tijden van onverschilligheid schuilt er nog altoos een macht ter omzetting van de toestanden, die van achteren vaak verbaast. Hoofdzaak is maar, dat we op 't stuk van het verband tusschen Staat en Kerk steeds eigen inzicht scherpen en het inzicht van de verdoolden verhelderen. Als 't tusschen een Kerkelijk bestuur staat, dat de Overheid ons opdrong, en den stelligen eisch van Gods Woord dan moet elke geloovige leeren verstaan, dat hij voor het woord van de verwereldschte Kerk niet zwichten mag en Gode gehoorzaam moet zijn. Ziet hij aan alle kant, hoe 't juist de fondsen en tractementen zijn, die de geestelijke toestanden verpesten, dan mag hij er niet in berusten, dat door de Grondwet van 't land op de Kerk van Christus nog steeds dit onheilig juk rusten blijft, en moet er gezocht naar uitwegen, om den band tusschen de geestelijke Kerk en dit materieele steunsel weg te nemen. Nooit zij 't u tot ergenis, dat niet een ieder juist uw voorbeeld volgt. Er gelden hier geen vaste regelen, die in groote preciesiteit met een open oog voor alle onderscheiden toestanden te handhaven zijn. De toestanden loopen zeer verre uiteen en nog verder vaak de gevolgen van deze toestanden. Weest hierin niet elkanders berechter, maar laat onze Koning ieders rechter in de conscientie zijn. Slechts tegen één kwaad zij uw ijver onverbiddelijk en dat kwaad is het stil berusten in wat tegen Gods woord ingaat, Het zich schikken in wat uw conscientie eerst veroordeelde, kortom, het insluimeren op het kussen der onaandoenlijkheid, is uit den Booze. Staat en Kerk moeten in juiste verhouding niet maar naast elkaar liggen, maar saam leven. Edoch steeds van twee kanten tegelijk moet de prikkel u toekomen. Eenerzijds de prikkel, om uw Kerk vrij van den Staat te houden, maar ook anderzijds, om als leden van Christus' Kerk op den Staat en op Zijn Overheid in te werken. Het Calvinisme is tegelijk een postulaat voor de Kerk en een postulaat voor het Staatsleven. Christelijk, om aan den Christus trouw te blijven, en demo-

cratisch, om op het Staatsleven den Christelijken invloed te doen gelden. Geen stelsel is er, dat voor Kerk en Staat beide in doeltreffendheid van werking met het Calvinisme wedijveren kan.

Hoofdstuk XIII
HET STAATKUNDIG PARTIJWEZEN

§ 1. *Studie van het partijwezen.*

De *partij*, een woord afgeleid van het Latijnsche woord: *Pars*, d.i. deel, doelt niet op een volk als geheel, maar op een *deel* ervan, en wel op een deel, waar in den regel een ander deel, of zelfs meerdere andere deelen tegenover staan. Voorheen scheen 't bijna altoos, alsof zich slechts twee partijen in den Staat dulden lieten; maar sinds de laatste helft der vorige eeuw kwam hierin verandering. In den Duitschen Rijksdag b.v. telde men nog in 1907 niet minder dan 14 Staatkundige groepen, in 1912 slonken deze op 11, maar ook dan nog bleven er niet-ingedeelde afgevaardigden ten getale van 17 over. Het langst hield de oorspronkelijk geëischte tweeheid van partijen in de Vereenigde Staten van Amerika stand, waar de Republicans en Democrates elkander het terrein betwistten; doch ook hier trad reeds nadere splitsing in, ten deele van de zijde der arbeiders, en nu ook door Rooseveldt. Ten onzent liep het niet anders. Hadden we aanvankelijk niet anders dan Liberalen en Conservatieven, sinds traden de Antirevolutionairen op, later de R.-Katholieke Staatspartij, daarna door breuke met de Antirevolutionaire partij de Christelijk-Historische, toen de Radicale, later nog de Vrijzinnig-democratische, die nu naast de Liberale Unie en de partij der Vrij-Liberalen staat; terwijl deze weer links de Sociaal-democraten naast zich heeft, die dan, wel niet in de Kamer, maar dan toch in het land, weer èn de mannen der *Tribune* èn de Anarchisten van zich zagen afgaan.

Zoo was er ook ten onzent vroeger wel tweeheid, maar is er nu verbrokkeling. Een herinnering daarom thans meer dan eertijds noodig, wijl het zoo gewenscht is, om zich van het bestaansrecht der Staatkundige partijen een heldere voorstelling vormen. Ten onzent is dit veelal verzuimd, in Duitschland daarentegen heeft de partij-indeeling herhaaldelijk onderwerp zelfs van wetenschappelijk onderzoek uitgemaakt. Stahl begon er mede, kort na de revolutionaire woelingen van 1848, en wel in 1851, op zijn colleges, aangeduid als *de doctrina et indole partium, quae nunc in republica et ecclesia exstant*, en voleindde zijn lezingen over dit onderwerp in 1857. Bij zijn leven gaf hij ze zelf niet uit. Hij stierf in 1861, en eerst in 1862 verscheen van zijn *Partijleer* de uitgave, die in 1868 een tweede editie beleefde. Het zijn 29 college-voorlezingen, in hooge mate belangrijk, maar die toch het partijwezen op zichzelf nog min of meer ter zijde lieten, en meer apologie van het Antirevolutionaire standpunt beoogden. Reeds in zijn eerste Voorlezingen begon hij dan ook met de tegen-over-elkander-stelling van de partij der *Revolutie* en de partij der *Legitimiteit*. Het geheele werk is bijna 400 bladzijden groot en behandelt, wat men wel in 't oog houde, de partijen van Staat *en Kerk* als de twee uitingen van eenzelfde differentieering in den boezem van het Duitsche volk.

Van meer algemeen standpunt was het partijwezen reeds in de eerste helft der vorige eeuw in Zwitserland door Frederic Romer in studie genomen. Zijn *Lehre von der politischen Parteien* werd door zijn broeder Theodor Romer in 1844 te Zürich uitgegeven. Van Romer is de poging om de onderscheidene politieke richtingen uit „der Grundverhältniss der menschlichen Seele" te verklaren, met name wat de ontwikkeling van den mensch in de onderscheidene perioden van zijn levensjaren aangaat. Hij bestudeert dan de infantia, de pueritia, de adolescentia, de virilitas en de senectus, en acht uit de zeer verschillende gesteldheid van 's menschen geest in deze onderscheiden levensperioden het Radicalisme, Liberalisme, Conservatisme en Absolutisme te kunnen verklaren. Dr. J. C. Bluntschli heeft in zijn *Politik als Wissenschaft*, Stuttgart 1876, op dit thema verder voortgeborduurd, nl. in het vijfde Kapittel van dit zijn werk, bladz. 497—637, en tenslotte een tabellarisch overzicht gegeven van de gevarieerde denkbeelden, die bij de vier, naar 's menschen leeftijd geordende „Staatspartijen van Radicalen, Liberalen, Conservatieven en Absolutistischen huize gangbaar zijn. Constantin Frank besprak het Partijwezen in zijn *Naturlehre der Staten*,

Leipzig 1870. August Winter gaf interessante opmerkingen in zijn werk *Ueber die Bildung der ersten Kammer in Deutschland,* Tubingen 1870, vooral bladz. 78 v.v. R. von Mohl in zijn *Encyclopaedie der Staatswissenschaften,* 2e Auflage, Friburg 1872, bespreekt *die Parteien im Staat* op bladz. 648 v.v. Onder de schrijvers van latere jaren en uit de tegenwoordige eeuw raadplege men M. Ostrogolski *La Démocratie et l'organisation des parties politiques,* Paris, Calman-Levy 1903, vooral chapitre VIII *Le Bilan,* bladz. 607 v.v., waarin hij tot de spijtige conclusie komt, dat het partijwezen, althans in Engeland, zelfmoord begaat. Zie voorts Gustav Rathenhofer, *Wesen und Zweck der Politik,* Leipzig 1893, Deel I p. 189—220 v.v. Voorts Ludwig Gumplowicz, *Geschichte der Staatstheorieën,* Innsbrück 1905, bladz. 462 v.v., en in *Die Kämpfende Parteien und ihre Interressen.* Dan vooral den hoogleeraar H. Rehm van Straatsburg, *Deutschlands politische Parteien, ein Grundriss der Parteienlehre,* Jena 1912, die wel in hoofdzaak de Kiesrechtstelsels bespreekt, maar toch ook het partijwezen op blz. 1 v.v. en bladz. 36 v v. nader onderzoekt. Hij verwerpt het vierdeelige partijstelsel van Romer en Bluntschli. Evenzoo dat van Grotenwold, die aristocratisch en democratisch tegenover elkander stelde. (*Die Parteien des Deutschen Reichstag,* 1908); en dan sluit hij zich in hoofdzaak aan bij de driedeeling, die Jellinec voorsloeg in zijn *Allgemeine Staatslehre,* 2e ed. 1905, bladz. 110 v.v.; doch hierover nader. Zie ook Treitschke in zijn *Hist. polit. Aufsätze,* 4e Aufl. 1871, derde opstel, en voorts de Revue's en politiek-juridisch-oeconomische Woordenboeken. Nog noemen we Harold W. V. Temperley, *Senates and Upper-Chambers,* London 1910, pag. 1—25; alsook Sigmund Figdor, *Parlamentswissenschaft,* Berlin 1891, deel II, *Die Parteitaktik,* die wel meer opzettelijk het optreden der partijen in het Parlement tot onderwerp van studie koos, maar toch in verband hiermeê ook het partijwezen zelf nader beziet. Ook het derde deel van dit werk *Die parlementarische Technik* is rijk opgevat, en althans het 2e deel komt hier in aanmerking.

§ 2. *Ten onzent schaarsch.*

Hier vooral diende op de litteratuur over het onderwerp de aandacht gevestigd, omdat ten onzent weinig lust uitkwam om er zich

in te verdiepen. De oorzaak hiervan ligt in ons historisch verleden. We misten onder onze Republiek een wezenlijke parlementaire vertegenwoordiging van het volk. Zoowel de regeermacht als de contrôle op die macht berustte bij een gering aantal gequalificeerde personen. Die golden dan als de heeren van 't land, en de bevolking had het slechts te prijzen zooals de heeren het uitwezen. Met dit onhoudbare stelsel is toen in 1798 en later in 1813 15 wel gebroken, maar toch hield ook daarna bij de groote meerderheid van ons volk de aloude tegenzin tegen het opkomen voor 't partijleven stand. Het stond er meê als met de Pers. Van de Pers sprak men ten onzent niet, maar had het steeds over de *Krant* of *Courant*. En nu was die Courant goed genoeg voor familieberichten en het breed verhaal van ongelukken, maar wat zoo'n Courant aan politiek uitkraamde, was toch in der meesten oog weinig meer dan gebeuzel van onbevoegden. Dat deel der middenklasse, dat door den giftigen geest uit Parijs was aangestoken, dacht er wel anders over en stelde dan ook reeds vóór 1848 het gezag der Krant boven het gezag van 't bewind, maar de hooger staanden trokken er den neus voor op, en de lagere bevolking zoo in de steden als op het platteland bleef in de Krant al het politiek gekeuvel als ballast beschouwen. De *Haarlemmer* en een enkele stadskrant maakte uitzondering, doch over het algemeen moest men van de Courant niets hebben. Zelfs haar geloofwaardigheid werd van allen kant in twijfel getrokken. Ze gaf maar onrust. Het was *maar* „de Krant", en alzoo een volmaakt overbodige litteratuur. Dit was zoo met Van Effen's *Spectator* begonnen. En voorts had al dat courantengeschrijf immers geen ander effect, dan om de burgerij ontevreden te maken. Van de Pers als de Koningin der aarde begreep men in die politiek onontbolsterde kringen niets. En zooals het met de Pers stond, stond het in veler schatting eveneens met de partijen. Groen van Prinsterer kwam met een eigen Courant uit, maar zijn *Nederlander* vond bijna geen abonnenten, en moest ten slotte gestaakt worden. En toen Groen van Prinsterer als stichter ook van een eigen staatkundige partij poogde op te treden, begrepen hem slechts zeer enkelen. Zij, die in de politiek den toon aangaven, konden zelfs hun spotlach nauwelijks inhouden; men had immers Liberalen en Conservatieven, wat zou dan nog een derde partij? En wel betoonden de mannen van het *Reveil* hem een gedeeltelijke sympathie, maar voor soliede partijformatie voelden toch

ook zij zoo bijna niets, dat Beets c. s. hem tegenstonden en velen anderen hem zoo puur nominaal steunden, dat hij „veldheer zonder leger” heette en al spoedig met zijn drietal: Keuchenius, Kuyper en Van Otterloo, in 1869—’72, geheel zijn overigen naam-aanhang over boord wierp en de kreet van „Herwonnen zelfstandigheid” over heel het land liet uitgaan. Het stemmenaantal, dat op zijn candidaten werd uitgebracht, kon toen nauwelijks meetellen, maar aan de valsche vermenging was dan toch paal en perk gesteld, en hoe klein ook nog, aan den wortel van den echten stam sproot dan toch de kerngezonde scheut weer uit. Eerst van toen af dagteekent dan ook onze Antirevolutionaire pers.

§ 3. *Trage ontwikkeling.*

In geen land zoo sterk als ’t onze was voor het overige *de geest zelf van het volk* tegen partijformatie gekant. Wel was in de tweede helft der achttiende eeuw groep tegen groep scherp in ’t krijt getreden, maar wat straks onder de Fransche heerschappij ons overkwam, doofde allen partijzin uit, en in 1813 15 was er geen andere leidende gedachte, dan dat nu alle gedeeldheid bezworen was en het ééne volk weer opleefde. De tijdelijke vereeniging had deze ongezonde eenheid in de Noordelijke provinciën zelfs bevorderd, en toen het in 1830 tot breuke kwam, en men nogmaals als één man tegenover het Zuiden stond, versmolt ’t opnieuw alles in gelijkgezinde politieke denkbeelden. Eerst in de periode van 1839—’44 kreeg men oog voor het onhoudbare van den schier beschimmelden toestand. Toen lieten de kenners zich niet meer sussen, en door Thorbecke is toen het *voor* of *tegen* aan de wankelende geesten ontlokt. Hij stichtte een partij als met den tooverstaf, en vanzelf stonden wie zich niet bij hem aansloten, toen als partij tegen hem over. Dit werd intusschen niet anders verstaan, dan als een te hoop loopen met het eenig doel van tijdelijk verzet. Dat het tot openlijke, goed-georganiseerde, programatisch-belijnde partijformatie, over en weer, komen moest, voelde slechts een zeer enkele, Groen van Prinsterer vooraan. In het gemeen daarentegen bleef „de partij”, evenals „de Pers”, bij het groote publiek in ongenade. Men onderging de partij-actie als een noodzakelijk kwaad, dat tijdelijk als een opkomende koorts moest geduld worden, en misschien

verkeerde stoffen uit het bloed kon uitzuiveren; maar dat bij een ontwikkeld volk partijformatie eisch van 't politieke leven is, werd noch ingezien, noch geloofd. Op het platteland had men zijn kleine dorpsgeschillen en streek-concurrentiën, en in de groote steden begon een pers van beteekenis jong leven te wekken; doch over het volk als geheel genomen, hing nog aldoor de nevel, die alle politieke kleur-onderscheiding tegenhield. Er was niet alleen geen dorst naar een behoorlijk georganiseerd partijleven, maar men beschouwde in breeden kring de partij-infectie nog steeds als een bedenkelijke epidemie, waartegen men op zijn hoede diende te zijn. Juist zooals de courant, die politiseeren dorst, naar de papiermand werd verwezen, gold ook het partijleven als een te kwader ure ingeslopen politiek bederf, op welks onderdrukking, en straks uitroeiïng, men bedacht had te zijn.

Het woord *partij* kreeg hierdoor in Nederland van meetaf een boozen klank. Partij herinnerde als vanzelf aan het ongerechtige begrip van *partijdig*. Een *partijganger* gold voor iemand, die zijn zelfstandigheid te grabbel wierp. *Partijschap* was een geestelijke krankheid. *Partijzucht* was onvaderlandsch. Schier alle saâmstellingen en afleidingen van het woord partij stonden in boozen reuk. Een partij*hoofd* deed denken aan den aanvoerder van een guerilla-bende. En voorzoover men dan nog, van den nood een deugd makende, toch ook zelf, om in 't bewind zeggenschap te behouden, kiesvereenigingen oprichtte en zelfs een enkel maal een strooibiljet rondzond, bleef toch nog tot lang na 1850 schier elk gegeven zoek, dat aan een degelijke partijformatie kon doen denken. Van nabij den stand van zaken onderzoekende, vond ik meer dan eens, dat zelfs nog diep in de zeventiger jaren geheel de partijactie bestond in het, als de stembus naderde, bijeen roepen van een twintigtal personen, het toereiken van een kleine som gelds voor de electorale actie door geïnteresseerde heeren, het plaatsen van een paar advertentiën in een locaal blad en het rondzenden van een tamelijk leuk strooibiljet; niet eens aan *alle* kiezers, maar enkel aan de genoteerden op een lijstje. Er zat ook wel een stille actie van landheeren achter, die hun pachters door hun administrateur een wenk lieten geven, maar er was noch van publieke actie, noch van partijformatie in hoogeren zin sprake. Een program, en dan nog heel kort en speciaal, ging meestal alleen van den Kneuterdijk uit. En bij volle waardschatting van de uitnemende krachten, die hier en daar persoonlijk het

wiel rollen deden, is het in 't minst geen overdrijving, te zeggen, dat het partijleven ten onzent, zooals bijna nergens elders, al te lang kwijnde, en dat, de wilde actie van 1848 nu daargelaten, eigenlijk 't eerst de Antirevolutionaire partij op het beter voldoen aan den eisch van den politieken toestand bedacht was.

§ 4. *Reactie tegen verdere ontplooiing.*

Toch zoudt ge u vergissen, met te wanen, dat deze blindheid voor de noodzakelijkheid van een krachtig-opbloeiend partijleven enkel voortkwam uit politieke aandoenlijkheid. Veeleer zat er wel degelijk de actie van een politieke overtuiging achter. Men achtte, dat na 1848 voor goed op politiek gebied de steen der wijzen gevonden was. De Grondwet was nu de monumentale vertolking van het ideaal. Als kinderen van eenzelfde volk en als zonen van één vaderland behoorden we thans eendrachtig en in der minne saam te leven. Kortom, de Kerkelijke idee werd op het gemeene vaderlandsche leven toegepast. In de Kerk, dat sprak vanzelf, had men een belijdenis, die ons van de vaderen was overgeleverd, en die gegrond was op en appelabel aan Gods heilig Woord. Bij die Belijdenis had men te volharden, tenzij er een besliste fout met beroep op Gods Woord in kon worden aangewezen. Bleek zulk een fout, dan moest ze verbeterd, en na die verbetering ging dan opnieuw de eisch van het eendrachtig belijden even streng als vroeger door. Wel kwamen er nu en dan, — denk slechts aan Voetianen en Coccejanen, — vrij-luid klinkende verschillen voor, maar dit werd betreurd, sterker nog, afgekeurd. Regel bleef, wat de heilige Apostel met zooveel ernst aan de Christenen te Philippi op het hart had gebonden: „Vervult mijn blijdschap, dat gij moogt eensgezind zijn, dezelfde liefde hebbende, en dan vooral: *van één gemoed en één gevoelen zijnde.*" En zulks wel onder de bestraffende waarschuwing: „Doet geen ding door twisting of ijdele eer, maar door ootmoedigheid achte de één den ander uitnemender dan zichzelf" (Phil. II : 2, 3). De hieruit opgekomen Kerkelijke regel, dat eenheid van gevoelen en van belijdenis als onafwijsbare regel moest gelden, en dat gedeeldheid van overtuiging te wraken was, bracht men nu te kwader ure ook op politiek terrein over. Het burgerlijk leven was slechts

de buitenkant met de Christenheid aan de binnenzij. En door zich valschelijk aan de organische eenheid van deze beide levensuitingen vast te klemmen, voerde men nu vanzelf den eisch in, dat ook op het civiele erf diezelfde eenheid zou gelden, die in de Kerk van Christus ten regel was gesteld. In een heidenschen Staat als 't oude Rome mochten Plebejers en Patriciërs tegenover elkander hebben gestaan, maar in een Christenland was dit ontoelaatbaar. Eén in Christus' Kerk, moest men ook als eenheid in het land optreden, en wie het, gelijk de Roomsche en de Remonstrant, met onze Kerk niet eens was, gold dan ook burgerrechtelijk als uit de mand gevallen en kon oorspronkelijk zelfs in geen ambt van beteekenis benoemd of gekozen worden. Die saamhang tusschen het Kerkelijke en het civiele leven duurde zelfs na 1848 in veler schatting nog onverzwakt voort, maar dan nu natuurlijk in omgekeerde orde. Brak 1848 den politieken spiegel, waarin de natie dusver haar eenheidsbeeld begluurd had, de breuke van gelijken aard in de Hervormde Kerk volgde hierop terstond. Was vroeger de eisch geweest: één in de Kerk, en op grond hiervan ook één in den Staat, thans werd het partij tegenover partij in den Staat, en dus ook partij tegenover partij in Christus Kerk. Vroeger een verkerkelijking van het politieke leven, nu een verpolitiseering van het leven op Kerkelijk gebied. Onzerzijds werd hiertegenover dan de leuze opgeheven: In de Kerk van Christus eenheid van Belijdenis, in de Vaderlandsche zaak beginsel tegenover beginsel gesteld. En daarom, zoolang de strooming in de vaderlandsche politiek haar aanblazing uit het Parijs van 1789 ontving, stonden wij diens volgens als afzonderlijke partij, met allen die ons beginsel deelden, als *Antirevolutionair!*

§ 5. *Kerk en Staat verschillend.*

Partijformatie, in de Kerk van Christus een vergrijp aan 't heilige, is op staatkundig terrein, zoodra een volk tot hoogere ontwikkeling komt, gebiedende eisch. Deze eisch is gegrond in het veelvormig karakter van alle natuurlijke levensverschijning. De rijkdom van Gods Schepping schittert in de variatie. Ook onder menschen is de variatie kenmerk van rijker levensuiting. Een fabrikant levert u identieke waren naar een vast model. De kunstenaar daarentegen, die de vaas met het penseel

beschildert, beeldt op elke vaas een eigen beeld of tafereel af. En dit karakter van de variatie, dat reeds onder menschen kenmerk van het hoogere is, heerscht in heel Gods schepping, in alle rijken der natuur en het sterkst in de wereld der menschenkinderen. Zelfs heeft men ten onrechte alle variatie uit de Engelenwereld willen bannen. Ook al verschuilt zich het Engelenheir voor ons achter ondoordringbaren sluier, toch wijst reeds wat we van engelen en aartsengelen, van Serafs en Cherubijnen lezen, op rijke verscheidenheid. Maar bovenal onder de kinderen der menschen is de natuurlijke variatie rijk en scherp geteekend, en dit niet alleen in de dualiteit van man en vrouw, in 't verschil van leeftijd, ras en nationaliteit en beroep, maar ook in het *persoonlijke*. Wie in een klein, heel gewoon gezin op een visschersdorp binnengaat, en man, vrouw en kinderen bespiedt, waant eerst allicht, dat hier alle leven identiek is, maar brengt langduriger en veelvuldiger verkeer hem nader met deze 5 à 6 personen in kennis, dan gaat er steeds rijker licht voor hem op over het verschil in karakter, aard en neiging, dat zich al duidelijker tusschen deze 5 à 6 personen voor hem openbaart. „Geen twee gelijk", gaat, zegt men, ook voor de bladeren van den boom door, maar zeer zeker kenmerkt het alle menschelijk leven. De eerst oppervlakkige indruk, die zoo licht in den waan brengt, alsof vooral op een dorp de vier, vijf kinderen uit eenzelfde gezin slechts repetitiën van eenzelfde type zijn, bedriegt. Eenvormigheid bestaat er in Gods schepping niet, en veel minder nog eentonigheid. De mensch werkt fabriekmatig naar 't looze model, en eerst als kunstenaar in de rijke veelvormigheid, maar in wat God schept, is de eindelooze variatie Goddelijke grondregel. Het is de oneindigheid Gods, die zich in dit eindelooze anders-zijn uitspreekt.

Hierbij nu geldt het als vaste regel, dat in ons menschen deze rijkdom van variatie eerst verborgen blijft, maar dan ook bij verdere ontwikkeling en ontplooiing vanzelf uitkomen moet. Wie in een kinderhuis de zaal der zuigelingen binnentreedt, merkt wel, dat ook die kleinen er niet eender uitzien, maar in hun levensuiting doen ze bijna allen hetzelfde. Opgegroeid tot kinderkens in de speelkamer, toonen ze reeds verschil in aard. Dit toonen ze in de keuze van hun speelgoed, in wat hen trekt en boeit, in hun stoeien en spreken zelfs. Straks als knapen en jonge meisjes de straat opgaande, loopen ze almeer uiteen. Zijn ze jongelingen en maagden geworden, dan

stoot links af, wat rechts aantrekt, en begint reeds een ieder iets eigens te worden. In den volwassen leeftijd zetten die eindelooze persoonlijke verschillen zich dan vast. En zelfs nog bij de ouden van dagen zoekt ge tevergeefs naar identiteit. Jan is Piet niet, en Piet is zoo heel anders dan Hein. Ieder heeft zijn eigen naam, en dit moet wel, want ze zijn niet eender. Nu beheerscht die variatie dáárom de positie in de Kerk van Christus niet, omdat hier een *bovennatuurlijk* element intrad. De lichtstraal van Boven bepaalt hier zelf de kleuren, waarin hij breekt. In alle *natuurlijk* leven daarentegen komt de actie van onder op, en vandaar de eindelooze variatiën. Raadpleegt men nu den toestand van de onderscheiden nog niet ontwikkelde, pas ontwikkelde, meer ontwikkelde en hooger ontwikkelde volken, gelijk ze in de onderscheiden werelddeelen naast elkander leven; en zoo ook weer in die volken de onderscheiden standen naar den graad van hun krachtsontplooiing; en evenzoo in de derde plaats de individuen naar leeftijd en opvoeding, — dan is de vaste uitkomst, dat hoe lager de ontwikkeling nog staat, de variatiën te minder beduidend zijn, en dat omgekeerd, hoe verder de ontwikkeling voortschreed, de variatiën van inzicht, opvatting en overtuiging steeds toenemen en hierbij vanzelf sympathieën en antipathieën in actie brengen. Sympathieën die dan vereeniging met gelijkgezinden doen zoeken, en antipathieën die er toe leiden, dat men tegenover andersdenkenden steeds beslister positie neemt.

§ 6. *Steeds rijker variatie.*

Dit deelt dan de éene natie in haar *partes*, en hierdoor kondigen de partijen zich aan. Naar dezen regel ontwaart men dan ook geographisch en historisch, dat horden en nog omtrekkende groepen het in eigen boezem meest eens zijn; dat bij groepen die vaste woonplaats kozen, wel huiselijke, agrarische en familieverschillen opkomen, maar zonder dat zich partijen vormen; dat, hoe hooger de ontwikkeling gaat, zich scholen en groepen in 't volk zelf beginnen te vertoonen; en dat, gelukt het een volk, zich staatkundig tot hooger standpunt op te heffen, de Staatspartijen zich vanzelf aandienen. Dit komt nog weinig uit, zoolang de volksgenooten zelve

nog geen deel nemen aan de publieke zaak, en de absolute macht der Overheid de gemeenschappelijke belangen regelt. Zoodra echter de volksgenooten zelve meer stem in het kapittel krijgen, openbaart zich, bijna zonder uitzondering, verschil van inzicht en differentieering van overtuiging, en het is het groepsgewijs doordringen van deze tegenover elkander staande overtuigingen, dat het partijleven schept en scheppen moet. Tyrannieke dwang kan wel pogen dit tegen te houden, maar schier altoos eindigt zulks met den volkstriomf over het alle ontwikkeling tegenhoudend gezag, of anders — want ook dit toont de historie in sprekende voorbeelden — met den ondergang van het volk. Op grond hiervan moet derhalve als regel gesteld, dat bij een ontwikkeld volksleven de partijformatie, of een splitsing in partijen, onafwijsbare eisch van een gezond politiek leven is, en dat het volk in zijn toekomst schaadt, al wie dezen openlijken partijstrijd liever rusten laat of poogt hem te voorkomen, en, brak hij toch uit, hem tracht te niet te doen. Te sterker nadruk moet hierop zelfs gelegd, omdat wij Nederlanders in dit opzicht bij schier alle andere, rijker-ontwikkelde volken ten achter zijn. Onze teleurstellende historie van 1648—1848 is hier oorzaak van, en het drukken op ons nationale leven van een veel te straf Kerkelijk stempel werkte mede, om den zegen en de vrucht van een gezond en veerkrachtig partijleven op staatkundig gebied te wekken en te doen waardeeren. Het weren van partijstrijd is het nationale leven dooden. Wie een van innerlijke kracht tintelend leven in zijn volk mint, moet al het schimpen op het partijleven in beginsel als bewijs van historische verdwazing verfoeien. Stahl riep het zoo terecht aan zijn toehoorders in de Berlijnsche gehoorzaal toe: „*Parteilosigkeit ist nicht mein Tugend!*" (p. 1) en Dr. J. C. Bluntschli heeft 't in zijn *Politik als Wissenschaft,* Stuttgart 1876, zoo naar waarheid gezegd: „Je reicher und freier sich das politische Leben gestaltet, um so entschiedener treten die politische Parteien hervor. Die politisch begabtesten Völker zeigen daher die ausgebildeste Parteibildung .... Erst das Ringen und die Reibung der Parteigegensätze treibt die höchsten stattlichen Schöpfungen hervor. Damit ist die politische Nothwendigkeit und Nützlichkeit der Parteibildung erwiesen." Niet ten onrechte spreekt Bluntschli het dan ook uit: „Die politische Parteien sind daher nicht, wie so manche beschränkte und ängstliche Gemüther sie verstehen, ein bedenkliches Uebel, eine Krankheit des Staatslebens, sondern im Gegentheil eine Bedingung und ein Zeichen des gesunden

politischen Volkslebens" (p. 449). Het is geen eere, maar een smaad, tot geen partij te behooren, en een Staatsman die beweert boven de partijen te staan, roemt in beginselloosheid en inconsequentie. „Die Parteien," zoo eindigt Bluntschli, „sind die naturnothwendige Erscheinung und Ausserung der mächtigen innern Triebe, welche das politische Leben der Nation bewegen." Het zwakke, gedrukte partijleven, gelijk het ten onzent van omstreeks 1630 tot 1790 gekropen heeft, toont, hoe land en volk feitelijk in handen van kleine coterieën waren geleverd, en het volk *als volk* in zijn verschillende geledingen politiek niet meeleefde. De daardoor gewekte gemoedsgesteldheid leeft in meer dan één conservatieven kring nog altoos na. En zelfs onder ons, Antirevolutionairen, komt 't nog voor, dat men wel de noodzakelijkheid van het optreden als partij erkent, maar zich toch stelselmatig aan de bemoeienis voor het opbloeien van zijn partij onttrekt, de zorge ervoor aan de mindere goden gunt, haar organisatie blauw-blauw laat, haar meetings door anderen laat bezoeken, en er zich finantieel met een povere jaarlijksche contributie van afmaakt.

§ 7. *Niet altoos Staatkundig karakter der partijen.*

In grootere Staten stuit men hier minder op, wijl in zulke Staten keer op keer wereldproblemen aan de orde komen. Het is meer in de Staten van den tweeden en derden rang, dat het politieke leven soms zoo flauw ademhaalt. En al kan van ons land niet in 't gemeen gezegd, dat we ten deze onaandoenlijk zijn, beleden moet toch, dat in Nederland van oudsher een breede groep werd aangetroffen, die voor de politieke worsteling in het Staatsleven oor noch oog had. Stellig heeft ook ons polderleven dit euvel gevoed. Men gluurt dan nauwelijks over zijn dijk naar de polders, die zijn eigen polder insluiten, en voor wat verderop ligt, kent 't hart geen interest.

Stelt men nu de vraag, in welke tegenstellingen, in welke organisatiën en in welke alliantiën de partijen hebben op te treden, dan is scherp te onderscheiden tusschen de in eigenlijken zin staatkundige en niet-staatkundige partijen. Al aanstonds toch beoogt het optreden van staatkundige partijen den gang van zaken in den geheelen Staat. Partijvorming, die zich bepaalt tot het verloop der dingen in een

enkel dorp, streek of stad, telt hierbij niet mede. Zelfs politieke bewegingen, die wel een geheele provincie bepalen, kunnen niet tot het Staatkundig partijleven gerekend worden. Evenzoo blijven hier buiten het spel familieruziën, die soms van eeuw op eeuw overgaan, en den staat van zaken in een dorp of kleine stad beheerschen. Hetzelfde kan gezegd worden van 't nabloeien van partijoverblijfselen, die in het politieke leven niet meer meêtelden. In Hannover, in het oude Toskane, in Zuid-Italië, in Portugal, en zooveel meer, vindt men nu nog altoos kleine groepjes, die de traditiën van een gevallen Vorstenhuis in eere houden. Allengs echter sterven die traditiën gaandeweg zoo bijna spoorloos weg, dat zelfs de Bourbons en Napoleonisten in Frankrijk voor de algemeene politiek van het land nauwelijks meer meêtellen. Voor Portugal geldt 't zelfde ten aanzien van de partijgangers van Don Miguel, en in Brazilië voor wat de royalisten aangaat. Tot kort geleden kon hetzelfde van de Orangisten in Ulster gezegd, wier actie een oogenblik heel Europa beroerd heeft. Kwalijk kon ontkend, dat al zulke nabloeiende groepen een politiek karakter dragen, maar toch kunnen ze niet als staatkundige partijen gehonoreerd worden. Tot op zekere hoogte kan hetzelfde gezegd van groepen die optreden om speciale belangen te verdedigen, gelijk dit zich herhaaldelijk voordeed met de Agrariërs. Toch zou het niet aangaan, groepen van zulk een aard hier buiten bespreking te laten. Al zulke groepen toch strekken zich te zeer over heel het land uit en zijn te talrijk in geïnteresseerden, dan dat ze bij de stembus den uitslag niet in handen konden krijgen. Ostrogolsky gaat dan ook zoover van te beweren, dat in Engeland het eigenlijk politieke karakter der partijen al meer verzwakt wordt, en dat geheel de organisatie onder den dusgenaamden *Caucus*, in haar jacht op belangen, zelfmoord begaat (o. i. p.) Hij spreekt zelfs van een echtscheiding, die plaats grijpt tusschen de politieke partijen en de politieke beginselen. „On voit poindre le divorce de la politique d'avec les principes" (p. 585). Treitsche kwam in zijn *Hist. politisch Aufsätze* reeds voor veertig jaren — het was in 1871 — tot de conclusie, dat een steekhoudende indeeling der partijen niet meer te geven was. Van Romer en Bluntschli zagen we reeds hoe zij de partijgroepeering uit het verschil in leeftijd poogden te verklaren: studenten *radicaal*, jonge mannen *liberaal*, oudere *conservatief*, grijsaards *absolutistisch*; een indeeling waarvoor thans niemand

het meer opneemt. Al lag er toch dit ééne ware in, dat de meesten met de jaren politiek eenigszins verkleuren, een generale partij-indeeling op het verschil in leeftijd gegrond, wordt te lijnrecht door de feiten weersproken, om er zich ook maar een oogenblik bij op te houden. Stahl, Kaufman en Paulsen neigen er toe, om in de partijen zoo goed als uitsluitend pleitbezorgers van belangen te zien. Jellinec sloeg in genialen trant voor, de partijen in drie groepen in te deelen. De eerste zou zijn de partij die in het bewind geweest was, maar 't verloor, en nu *reactionair* oppositie voerde; de tweede was de partij van hen, die voor 't oogenblik in de macht waren, en dit zochten te behouden, en daarom *conservatief* waren; en de derde partij van hen die zich inspanden, om het bewind te veroveren, en daarom de menigte poogden te lokken door het uitdragen van idealen, *de radicale*. Een indeeling waarvan Rehm (p. 6) terecht opmerkt, dat al zulk karakteriseeren van de onderscheiden partijen naar haar machtspositie en tactiek, wijl ze buiten verband blijft met het doel dat de partij najaagt, niet te aanvaarden is.

§ 8. *Beginsel en organisatie.*

De verlegenheid waarin de meeste schrijvers over dit onderwerp zich blijkbaar bevinden, is daaruit te verklaren, dat met name in Engeland en Amerika, waar het partijleven zich het krachtigst ontwikkeld en, wat de organisatie betreft, zich 't degelijkst had vastgezet, de oorspronkelijke tegenstelling der twee groote, antithetische partijen al meer uitviel. Vandaar dat de partijen tenslotte alleen haar duurzame kracht in de organisatie vonden, die over en weer door de familiegroepen in het volk gedragen werd. Van kindsbeen af behoorde men in Amerika dan tot de Republicans, omdat ook zijn vader er toe behoorde. Het sprak dus vanzelf, dat de bloei van de Republikeinsche partij den jongen man persoonlijk een toekomst beloofde, terwijl een er bovenop komen van de Democraten hem met verlies van positie en fortuin bedreigde. Zoo hadden in Mississipi, Iowa, Illinois ook de emigranten uit Nederland zich nu eenmaal bij de Republicans aangesloten. Reeds de naam van Democraten stootte hen af. Maar nu gingen ze dan ook bij elke stembus met de Republicans mede,

zonder zich schier eenige rekenschap ervan te geven, of de platform van de Republicans bij de eerste komende stembus berustte op beginselen die ze beamen konden. De burgers stierven, de partij bleef, en alleen in haar organisatie vond men de belichaming van een politiek, waarin men als 't ware geboren en opgevoed was en die men er niet aan dacht te verlaten. Juist daardoor echter verloor de politieke actie steeds meer haar principieel karakter. Om te lokken, schoven beide partijen almeer naar voren, wat de menigte warm kon maken, en de ziel ging uit het partijleven uit.

§ 9. *Graadverschil.*

Laten we voor een oogenblik de niet-principieele motieven voor partij-formatie ter zijde, dan spreekt 't vanzelf, dat bij een volk dat uit eenzelfde grondbeginsel leeft, het verschil van zienswijze in de staatkundige partijen niet wel anders dan een *verschil in graad* kan zijn. Staan alle landgenooten principieel op eenzelfden grondslag, dan kan alleen de vraag rijzen, of de gesteldheid van 't bewind en de geheele Staatsinrichting zich naar eisch van de gezamenlijk beleden beginselen met goeden tred ontwikkelt. Daarbij nu kan verschil van inzicht opkomen, dat de een in het bestaande Staatsleven meer vindt af te keuren dan de ander, alsook dat de een hetgeen in de plaats van het bestaande zal moeten komen, zich meer of minder van het bestaande afwijkend voorstelt. Allen beginnen dan met den bestaanden toestand te aanvaarden, en evenzoo oordeelen allen saâm, dat het bestaande zich voorts te ontwikkelen heeft; alleen maar, men verschilt in waardeering van het bestaande en in tempo van het verder zich ontwikkelen. De een vindt, wat is, niet goed en wil daarom doldriftig verbeteren; de ander is in zijn oordeel over het bestaande gematigder en wil niet dan met bedaarden stap vooruit; terwijl de derde wel toegeeft dat er hier en daar steeën zijn, die om verbetering roepen, maar toch in hoofdzaak voor het bestaande als historisch gewijd en gewettigd opkomt. Bij elk van deze drie groepen zullen dan weer schakeeringen in graad voorkomen, die groepsvariatiën leveren, maar in hoofdzaak zal 't toch overal zich in den drieërlei vorm van beoordeeling van het bestaande aandienen gelijk we dit aangaven.

Geheel anders daarentegen komt 't te staan, zoo er een keer in den algemeenen toestand plaats grijpt, die maakt dat deze drie slechts gradueel verschillende partijen voor een deel afschuiven van het gemeenschappelijk Staatsfundament, waarop men dusver saam bouwde. Dit dreigde reeds op het eind der Middeleeuwen, dit ging steeds verder toen de Naturalisten aan het woord kwamen, en kreeg zijn beslag op het eind der 19e eeuw. In de Middeleeuwen was het de algemeene overtuiging, dat ook op Staatkundig terrein in de eerste plaats met God als de Bron van alle macht en gezag viel te rekenen en dat bij den Staatsbouw de mensch onder God slechts als organisch instrument dienst deed. Hierin lag voor alle Staatsrecht en Staatkunde het beginsel en uitgangspunt. Tusschen de Welfen en Ghibelijnen rees strijd over de wijze waarop de Staat zijn verhouding tot den Almachtige regelen zou; of hier de Staatsman uit eigen hoofde met Gods macht en gezag rekenen zou, dan wel of de verhouding tusschen God Almachtig en de Overheidsmacht op aarde over de Bisschoppen en den Paus liep. Ook de verhouding van de afzonderlijke volken tot den Keizer als *Römischen Kaiser*, die zich voelde als de gekerstende, maar toch altoos wettige opvolger van de Caesars, mocht twist opwerpen, maar over het fundament zelf waarop het Staatsgebouw rustte, rees daarbij geen verschil. Zelfs toen op het natuurrecht meer nadruk werd gelegd, beschouwde men aanvankelijk toch die in den mensch en in de verbinding van mensch en mensch sprekende natuur als een product van Gods wil, en zels bij een radicaal als Althusius geeft, hoe flauw ook, toch altoos tenslotte het gezag Gods, voorzoover men dit na kan speuren, den doorslag. Er rees bij enkelen wel twijfel, aan een enkel Atheist ontbrak het niet, zelfs waren er onverbeterlijke betweters, die, vóór Rousseau, erger dan Rousseau waren, maar in de algemeene opinie, bij het publiek in massa, en onder de regeerders en geleerden, gold 't toen nog steeds als vaste regel, dat men met God in alle dingen, en zoodoende ook op het Staatsterrein, te rekenen had.

§ 10. *Eerbiediging van het Goddelijk gezag.*

De algemeenheid van deze overtuiging hield vaak verband met de eenheid der Kerkformatie en met de aanhoorigheid van alle ingezetenen

tot die formatie; een feitelijke beweegreden waarop niet genoeg kan worden gelet. De Heilige Schrift geeft ons zelfs van het volk van Israël in oude dagen zoo goed als nooit de voorstelling van een religieus-homogene menigte. Formeel ja, maar in 't wezen niet. Wie de Psalmen en de Profeten historisch weegt en waardeert, komt, op een enkel historisch moment na, bijna altoos tot de conclusie, dat de waarachtige aanbidders slechts een betrekkelijk kleine groep in Juda zoowel als in Israël vormden, en dat de groote massa meer 't oor leende aan wie spottend riepen: Er is geen God! (Psalm XIV: 1), en in Psalm X: 2—4 heet het: „De goddelooze vervolgt hittiglijk den ellendige. Gelijk hij zijn neus omhoog steekt, onderzoekt hij niet. Hij lastert den Heere en al zijn gedachten zijn *dat er geen God is*". Van David en Jesaja beiden ontvangt ge steeds den indruk, dat degenen die uit overtuiging al wat ze bouwden op het eenig fundament in God deden rusten, slechts een deel van het volk zijn. Reeds terstond na den uittocht uit Egypte begon dit. Enkele groote historische momenten uitgezonderd, hield dit aan. En wel is na den terugkeer uit de ballingschap een meer uniform belijdend leven ingetreden, maar Golgotha toont ons, welk stempel dit uniform aan God vasthouden droeg. En de openbaring van Johannes, wel verre van ons een toekomst voor te spiegelen, waarin deze verhouding geheel omgekeerd zou komen te staan, wijst veeleer op een eindafloop, waarin de gezaligden overmand zullen worden door den ongeloovigen, demonischen hoop. In de Apostolische geschriften vinden we dan ook geen andere voorstelling, dan dat de Christenen een klein aantal vormen, en de massa in Griekenland en Rome tegen het kruis overstaat. Het martelaarschap treedt in en houdt aan tot Constantijn's bekeering. Met het concilie van Nicea komt de ommekeer. Van dat oogenblik af worden steeds breeder rijen van het volk onder den Doop gebracht, en de voorstelling wint zienderoogen veld, dat het Christendom een religie is, die allengs door heel het volk moet worden aangenomen, tot tenslotte heel Europa in al zijn levensuitingen en inrichtingen, en zoo ook in zijn Staatsinrichting, een Christelijk karakter vertoont, waarin schier zonder onderscheid allen saam zich voegen. Zoo was geheel de voorstelling die het Oud Verbond en de Apostolische litteratuur ons geeft, teniet gedaan. Er was niet meer een „kudde des Heeren", in bestendig gevaar verwijlende in een wereld die in 't ongeloof verzonk, maar alles heette nu Christelijk geworden.

Niet individueel, niet essentieel, niet innerlijk, maar in het algemeen voorkomen der menschelijke saâmleving. In den vorm, voor het uitwendige, in de verschijning een eenig-heerlijke toestand. Zoo vlak het tegenbeeld van Golgotha.

§ 11. *Breuke hierin.*

Maar hoe schoon ook de schijn van buiten, de innerlijke realiteit beantwoordde er niet aan. Zoo kon de breuke niet uitblijven en de Hervorming trachtte de innerlijke waarheid over den onwaarachtigen schijn te doen triomfeeren. In de eerste jaren der Reformatie keerde dan ook de toestand terug, gelijk die uit Psalmen en Profetieën, uit Evangelie en Apocalypse bekend was. Weer trad een toestand in, die den Apostel van Tarsen deed schrijven: „Gij ziet uwe roeping, broeders dat gij niet vele wijzen zijt, niet vele machtigen, niet vele edelen, maar het dwaze der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij het sterke zou beschamen". Vandaar dat ook het martelaarschap terugkeerde, en in de wereldsche kringen de afval van God toenam. Het beeld ons door Jezus zelf van zijn Kerk geteekend, scheen opnieuw belichaamd te worden. Plaats dat beeld uit Mattheus VII : 13, 14 slechts voor u, en ge kent de historie der Gereformeerden in hun martelaarsperiode. „Wijd is de poorte en breed is de weg die tot het verderf leidt, *en velen* zijn er die door dezelve ingaan; maar de poort is eng en de weg is nauw die tot het leven leidt, en *weinigen* zijn er die deze vinden." Het waren dagen die men toen doorleefde van bittere vervolging, maar toch van heilige verkwikking. Men vond het beeld, dat Jezus ontwierp, in eigen land en luiden terug. Alleen maar, die vernieuwde en verjongde toestand hield niet aan, Calvijn zelf, de groote belijder van 't kleine kuddeken, legde er zich op toe, om te Genève toch weer een Kerk te erlangen, die heel de bevolking omvatte. Hij zag de breuke in Frankrijk, in Schotland en in ons eigen land, maar zijn ideaal bleef toch weer, allen saam in de eene, alleen zaligmakende Kerk saam te voegen; en hiermeê drong al 't onware, dat het leven der Middeleeuwen gekenmerkt had, opnieuw in de saamleving in. Niet alleen in Genève, ook in Schotland en in ons eigen land ging 't zoo toe. Gevolg waarvan zijn moest en dan ook werd, dat de Kerken van tucht hadden

aftezien; dat de belijdenis wegzonk; en dat in de 19e eeuw een toestand geboren werd, die in Christus' Kerk de geloovigen als een klein hoopke deed bijeenschuilen en de Oud-Vaderlandsche Kerk aan het Modernisme prijs gaf. Dit nu is oorzaak geworden, dat niet alleen ten onzent, maar bijna in alle Gereformeerde landen het Goddelijke fundament allengs van onder het Staatsgebouw is weggegleden, tot er tenslotte onder den aangenomen eeretitel van *Modernen Staat* zich een voorstelling van het staatkundig saamleven indrong, waarvan *dit* het allesbeheerschend kenmerk werd: „Ons staatsleven, buiten God, geheel uit den mensch opkomend, en vroomheid niets dan private liefhebberij voor wie er lust in vond."

§ 12. *Het gezag uit God of uit den mensch.*

Dit leidde er noodzakelijkerwijze toe, dat de politiek mee-denkende en meelevende onderdanen zich allengs deelden in twee principieel tegenover elkander staande partijen, die bij het uitgangspunt van het Staatsleven uiteengingen. De eerste van deze twee partijen hield vast aan de voorstelling, die dusver steeds gegolden had, dat het staatkundig leven door het gezag Gods beheerscht moet zijn, terwijl de nieuwst opgekomen partij dit standpunt welbewust bestreed en het gezag dat in den Staat gelden zou, afleidde uit 's menschen wil en inzicht. Toch trad deze principieele tegenstelling niet overal even bewust en beslist op. Ze deed dit in Frankrijk, in Duitschland en ten onzent, doch bijna niet in de Vereenigde Staten en in Groot-Brittanje. Al had Jefferson in zijn strijd met Hamilton welbewust voor het irreligieuze standpunt gekozen, toch kan niet gezegd, dat de Democraten in Amerika een politieke ongeloofstheorie drijven. Zelfs nu nog stellen ze er vaak prijs op, bij hun kiesrecht-campagne zich op de Heilige Schrift te beroepen. In Engeland bleef het gewoonte, dat Whigs en en Tories beide het heilige in eere hielden. En al werd het gaandeweg regel, dat in de studiën over het Staatsrecht en de Staatswetenschap het moderne uitgangspunt op den voorgrond werd geschoven, toch bleef men, bij zijn optreden voor het volk, Gode de eere en hulde toebrengen. Zelfs in Duitschland plachten de liberale Staatsgeleerden als bijv. Bluntschli nog steeds met de majesteit Gods te rekenen. Dat Jezus

in politieken zin *liberaal* was geweest, gold voor hem als geliefkoosde stelling „Christus selber, wurde Sich, käme er wieder, unschwer mit dem modernen Liberalismus verständigen." *Politik als Wissenschaft*, blz. 603. Daarentegen, dat de Christus gekomen zou zijn, om een nieuw Godegewijd wereldrijk te stichten, is z. i. niets dan Joodsche dwaling, waarvan hij niet schroomt uit te spreken: „Jesus selber hat diese Meinung bei jeder Gelegenheit zurückgewiesen." Volkomen juist, zoo men dit toepast op een wereldheerschappij van den Joodschen Staat, maar vlak het tegendeel van Jezus' aankondiging, zoodra sprake komt van wat in de toekomst te komen staat. Om de schare niet van zich te vervreemden, begon men schier overal met aan de idée van den modernen Staat zelve een religieusen glimp te geven; terwijl van de overzijde de Conservatieve groepen, die den alouden toestand bestendigen wilden, aan zekere godsdienstige belijdenis zich nog steeds vastklampen, minder om er het Staatsgezag uit te verklaren, dan wel om eigen positie te sterken. De tegenstelling: het gezag uit God of uit den mensch, woelde wel in alle landen zonder onderscheid in de politieke worsteling tusschen het verleden dat voorbijging, en het moderne Staatswezen dat men inriep, maar niet aanstonds vestigde zich op deze tegenstelling de partij-indeeling. Zelfs van Roomsch-Katholieke zijde heeft men eerst na jaren heulens met de conservatieve of de liberale groepen, de noodzakelijkheid om met afzonderlijke partijformatie op te treden, ingezien. Het Centrum werd van die betere inzichten in Duitschland de belichaming; in België bleef het onder de liberale Constitutie van 1830 schuil, en kondigde zich alleen practisch aan onder den partijnaam van Clericalen, zooals nu onlangs in den Schoolstrijd. Wat Stahl, Von Kleist Retzow en Von Gerlach beoogden, heeft in Duitschland niet tot principieele partij-indeeling geleid. In Zwitserland openbaarde zich de principieele tegenstelling slechts in enkele kantons. En feitelijk kan vastgesteld, dat alleen in ons land de pleitbezorgers voor het Goddelijk gezag in het Staatrecht, voorzoover dit onder Protestanten aan het woord moest komen, op Groen's initiatief als afzonderlijke staatkundige partij zijn opgetreden. Schier overal elders bleven de geloovige Protestanten zich onder der Conservatieven leiding stellen, terwijl jongere geesten zich met zekere voorliefde bij de Democraten, soms zelfs bij de Socialisten, aansloten. Maar al is, tengevolge van deze onzuiverheid, de partijformatie, die

op de principieele tegenstelling tusschen het gezag in God en in den mensch rust, nog steeds niet klaar genoeg doorgebroken, toch dient ze zich in de studiën van het Staatsrecht steeds duidelijker aan. Protestanten en Roomsch-Katholieken zien hiervan beiden, zij 't elk op eigen wijs, de onafwijsbare noodzakelijkheid in. Reeds heeft dit in meer dan één land tot saamwerking aan de stembus van beide groepen geleid. En veilig kan gezegd, dat, hoe verder men links met het loswikkelen van het Staatsgezag uit de banden der Goddelijke autoriteit voortgaat, het plichtsbesef om voor dit gehoonde gezag Gods op te komen, onder de belijders van den Christus te krachtiger opwaakt. De excessen waarin het Radicalisme, Socialisme, Syndicalisme, Anarchisme en Nihilisme verloopen, begonnen af te schrikken. De Doctrinairen mogen nog krampachtig aan hun theorie van het absolute menschelijk gezag vasthouden, maar het irreligieuse karakter van den bijna materialistischen tijdgeest hield sinds lang op te bevredigen. Veeleer begint het ergernis te wekken, en liever dan nog verder op dit bedenkelijke pad uit te glijden, zoekt men heul bij wat Indië ons in theosophischen trant aanbiedt. Ook tijdens den bangen oorlog, die in 1914 uitbrak, steeg het religieus diapason weer in de politiek. Hoe aarzelend men dan ook op de allen tusschenschakel uitsluitende tegenstelling inga, de logica dringt er de volken vanzelf henen. Uit God of uit den mensch het Gezag waarvoor we bukken zullen, is eenmaal de meest volstrekte en geheel de staatkundige positie beheerschende tegenstelling, en op elk terrein doet haar uitstraling zich gevoelen.

§ 13. *Schakeeringen.*

Geenszins echter volgt hieruit, dat in de onderscheiden landen allen, die voor het absoluut Goddelijke of voor het absoluut menschelijke gezag zich te weer stellen, daarom zich beiderzijds in een en dezelfde georganiseerde partij hadden saam te voegen; en veel minder nog, dat de twee aldus georganiseerde partijen in de onderscheiden landen zich internationaal in een bond van verdedigers van het Goddelijk en van het menschelijk Staatsgezag hadden te vereenigen. Juist omdat de tegenstelling tusschen de theorie van het Goddelijk en

het menschelijk gezag de grondtegenstelling in alle politieke actie vormt, laat ze in haar ontwikkeling variatiën toe. Variatiën daaruit opkomend, dat de aard en de neiging onder de kinderen der menschen zoo sterk uiteenloopen, dat aller volken historisch verleden, wel verre van één te zijn, veeleer sterk verschilt, dat verschil in leeftijd verschil in de wijze van optreden pleegt te bewerken, dat velerlei belangen zich in den politieken strijd mengen, die op de trouw aan de beleden beginselen reageeren, dat het numerieke onderscheid tusschen de beide partijen teweeg brengt, dat in 't eene land bijna vanzelf een partij de meerderheid verwerft, die in het andere land pover in het getal blijft en dat in de eene periode de éénе, en in de volgende periode allicht de andere partij zich beroemen mag in het bezit van machtige, invloedrijke persoonlijkheden. Men denke slechts aan wat ten onzent eenerzijds alleen de naam van Thorbecke en anderzijds de naam van Groen van Prinsterer heeft vermocht. Dit al te zaâm zijn op het partijleven inwerkende factoren, die in alle tijden en in alle streken golden, en daarom bijna allerwegen tengevolge hadden, dat zich gradatiën in de politieke ontwikkeling naar boven wisten te werken; gradatiën, die dan in hoofdzaak drie trappen scherper doen uitkomen, naar gelang ze doelden op het *behoud* van hetgeen ons uit het verleden toekwam, op de volle *doorwerking* van van hetgeen als noodig aanvaard was, en op den *vooruitgang* om een schrede voorwaarts te komen. Deze drie trappen, deze drie gradatiën, deze drie variatiën hebben zich in de 19e eeuw steeds meer in vasten, standhoudenden vorm voorgedaan, en men wendde eraan, zich zooveel doenlijk in alle land als *Conservatief, Liberaal en Radicaal* aan te dienen. Niet natuurlijk, alsof deze drie natuurlijke variatiën eerst in de 19e eeuw waren opgekomen. Veeleer zijn ze zoo oud, als er, waar ook, zich een vrijer Staatsleven ontwikkeld heeft. Maar de drie soorten variatiën die onder die namen gangbaar zijn, dagteekenen toch eerst van het begin der 19e eeuw. Reeds wezen we er op, dat met name het woord *Liberaal* als partijnaam eerst in 1814, in Spanje, als tegenstelling tegenover de Servilen, in zwang kwam. Vroeger placht men de partijen meer met namen te onderscheiden, die herkomstig waren van een historisch feit, van een tijdelijke constellatie, van een dynastiek conflict of een beheerschende persoonlijkheid. Men denke ten onzent slechts aan de Schieringers en Vetkoopers, aan de Hoek-

schen en Kabeljauwschen, aan de Keezen of Patriotten en Prinsgezinden. Sinds echter na 1789 een radicale omwenteling in de Staatkundige gedachtenwereld plaats greep, en aller aandacht op de tegenstelling van de Revolutie en het Evangelie werd gevestigd, heeft men naamgevingen als van de Wighs en de Tories, in de Rondkoppen, in de Geuzen, de Jacobieten, de Welfen, Ghibelijnen, de Roode en Witte Roos, of ook Carlisten, Marrinisten en Jacobijnen, en wat dies meer zij, meer op den achtergrond doen treden, en niet meer aan personen en feiten een bijnaam, maar aan de generale variatiën die zich allerwegen voordoen, een partij-indeeling ontleend. Het oudtijds afgesloten nationaal karakter der groote Staatspartijen kon zich niet langer handhaven. De gemeenschap onder de volken nam dermate toe, dat men steeds meer doordrongen werd van de overtuiging, dat het gelijke beginselen en gelijksoortige belangen waren, die in alle meetellende natiën de politieke worsteling beheerschten. Ook al bleef de worsteling van beginselen en belangen in alle landen een eenigszins gewijzigd karakter dragen, de wetenschappelijke studie van het Staatsrecht, de publiciteit door de Pers verleend, de gemeenschap der geleerden in conferentiën zonder eind, deden toch gevoelen, hoe 't eenzelfde strooming in het leven was, die allerwegen ruischte, en vandaar, dat de drieërlei grondgedachte van Conservatief, Liberaal en Radicaal in alle land ingang vond.

§ 14. *Rechts andere indeeling.*

Uiteraard zou 't op zich zelf geen de minste bedenking ontmoet hebben, indien men deze drieërlei gradatie zoowel eenerzijds op de principieele partij die voor het Goddelijk gezag optrad, als anderzijds op de pincipieele partij die voor het absolutistisch karakter van het menschelijk gezag koos, had toegepast. De meeste factoren toch, die deze drieërlei variatiën van Conservatief, Liberaal en Radicaal aanbrengen. doen zich zoowel onder de Theocraten als onder de Anthropocraten voor. Zelfs in ons kleine land tast en voelt ieder, hoe zich in de eene Antirevolutionaire partij zoowel mannen van het Behoud, als mannen van de Doorwerking der beleden beginselen en mannen van den Vooruitgang aandienen. Onder de Roomsche landgenooten ten onzent neemt men

hetzelfde waar. Er zijn conservatieve, er zijn liberale, er zijn radicale Roomsche politiciens, die toch streng en onverbiddelijk aan het theocratisch uitgangspunt, dat ze in hun Kerk vinden, vasthouden. Daar het nu onder ons Antirevolutionairen, althans in de dagen van Groen van Prinsterer, evenzoo stond, kan het niet bevreemden, dat meer dan eens de Conservatieven van Links en Rechts één lijn trokken, en zoo ook de Radicalen in beide principieele partijen elkander steunden. Voorzoover bij eenig vraagstuk de grondbeginselen minder sterk naar voren kwamen, en de gradatiën beiderzijds meer de actie beheerschten, was dit voorkomen van verschillen zelfs geheel natuurlijk. Hoe vaak prees Groen van Prinsterer niet dankbaar den eerbied voor de Conscientie, die zich in Allard Pierson's opkomen voor de vrije school uitsprak. Ook in 1894 bleek het verlangen om aan het Censuskiesrecht te ontkomen, aan beide zijden zich zoo krachtig te doen gelden, dat de minister Tak van Poortvliet steun van Antirevolutionaire zijde ontving. Juist toen echter kwam telkens uit, hoe uiterst beperkt de invloed is, die van zulke formeele vraagstukken op de gesteldheid der gemoederen uitgaat. Met de cijfers toch was straks aan te toonen, hoe de Radicalen onder de mannen van Links er bijna allerwegen de voorkeur aan hadden gegeven, om op liberale Conservatieven, dan op antirevolutionaire Democraten te stemmen. Hoe gewenscht dan ook een preciezer partijindeeling ware, in twee hoofdpartijen, die de éene voor den Goddelijken, en de andere voor den menschelijken oorsprong van het Gezag optraden, en die beiden de drie onderpartijen van Conservatieven, Liberalen en Radicalen hadden aan te wijzen, zoo zuivere indeeling is niet te verkrijgen. Wat theoretisch volkomen juist en zelfs eisch van zuivere indeeling ware, gaat practisch niet door. Het leven is te bont gekleurd, te saamgesteld en te ingewikkeld, om het staatkundig leven zich langs zoo zuivere lijnen en gradatiën te laten voortbewegen. De drie namen Conservatief, Liberaal en Radicaal zijn daarom, steeds meer, bijna uitsluitend op de groepen van Links toegepast, en Rechts dienden zich steeds duidelijker de drie heel andere namen van Antirevolutionair, Roomsch en Christelijk-Historisch aan.

Deze drie namen duiden echter niet drie gradatiën aan. Veeleer staan de eene Roomsche en de twee Protestantsche partijen elk met een eigen uitgangspunt als twee hoofdgroepen naast elkander, en vindt men onder

beide hoofdgroepen de drie variatiën in graad. Bij de Roomschen vindt ge drie schakeeringen, en aan Protestantsche zijde evenzoo. De Christelijk-Historischen staan aan de Rechterzijde het meest Rechts, en in de Antirevolutionaire partij onderscheiden zich de Calvinisten, historisch en actueel, door hun democratischen geest van de overigen. Feitelijk komt dit hierop neer, dat onder de Staatkundigen van Christelijken huize eerst te letten is op het verschil, dat in de 16e eeuw door de Reformatie opkwam, en voorts op de drie variatiën die in de politieke beweging zich voordoen en dan met het Conservatief, Liberaal en Radicaal evenwijdig loopen. In Duitschland heeft men beproefd, deze drie gradatiën van Protestantsche en Roomsche zijde bijeen te voegen. Metterdaad waren dan ook enkelen van Stahl's volgelingen in het Centrum overgegaan. Stöcker voelde echter, dat dit niet ging, en wierp zich toen meer op de Oeconomische zijde van den politieken strijd, wat hem wel aanhang winnen deed, maar toch *politiek* hem verzwakte. Ten onzent is dan ook de eenig goede weg betreden, die er toe leidt de traditiën uit de 16e eeuw tot haar recht te laten komen, Protestantsche en Roomsche politici elk met een eigen organisatie op een eigen program te doen optreden, en voorts als twee zelfstandige partijen elkander te steunen.

§ 15. *Samenwerking.*

In dien gedachtengang is dan ook in de 20ste eeuw allengs een goedgeregelde saamwerking tot stand gekomen tusschen de drie partijen van Rechts; een combinatie die ook in 1909 met goeden uitslag beproefd is, doch daarna in 1913 mislukte, maar die toch nooit bedoelde tot opsmelting van de drie partijen in een gekunstelde eenheid over te gaan. Verzaking van eigen beginsel wordt steeds in de gevolgen met verlies van invloed en tenslotte met machteloosheid geboet. De Protestantsche en Roomsche politici kunnen niet ineensmelten, omdat beiden wel den oorsprong van het politiek gezag in God stellen, maar uiteenloopen als geantwoord moet op de vraag, hoe God dit zijn gezag geldend maakt. Dan toch verwijst men u van Roomsche zijde primordiaal naar den Stedehouder van Christus, terwijl de Protestantsche politici u verwijzen naar het gezag van de Heilige Schrift en de Gemeene

Gratie. Eisch van deze wederzijdsche positie is derhalve, dat *wij* onze Roomsche langenooten en *zij* ons hierin onbetwist vrijlaten, en dat we onze saamwerking eeniglijk zoeken in de scherp-geformuleerde oplossingen van zulke vraagstukken die den politieken toestand beheerschen en waarin we beiderzijds, elk van uit onze eigen praemissen, tot eensluidende conclusie komen. Saamsmelting van wie sinds 1894 „Christelijk-Historisch" kozen, met de partij van Groen van Prinsterer, die in de Antirevolutionairen voortleeft, ware uiteraard eer denkbaar, omdat het gezag van de Heilige Schrift beiderzijds als hoogste gezag erkend wordt, en Calvinisme en Réveil slechts twee uitingen zijn van eenzelfde streven; maar toch ligt er stellig voordeel in, zoo ook deze beide partijen elk haar eigen huishouding voeren. Er gisten hier nog altoos allerlei kerkelijke, sociale en persoonlijke differentieeringen, die de Antirevolutionaire partij slechts verzwakken zouden, zoo zij er zich in haar organisatie en in haar actie naar wilde voegen. Onze conclusie blijft derhalve, dat de twee hoofdpartijen ten onzent zich te splitsen hebben naar de tegenover elkander staande overtuigingen, rakende de bron van het Gezag, en dat voorts de onderverdeelingen in georganiseerde partijen bij de groepen Links niet anders dan naar de drie gradatiën in 't Conservatieve, 't Liberale en 't Radicale element kunnen onderscheiden worden, terwijl Rechts wel allereerst de historische onderscheiding van Protestantsch en Roomsch de positie beheerscht, edoch zoo dat bij beide deze hoofdpartijen zich variatiën voordoen, die deels een kerkelijk, deels een gradueel kenmerk vertoonen, en geen saamsmelting toelaten. Het Socialisme vindt in dit kader geen plaats, daar het een partij niet van beginsel, maar van klasse-belang is, en zijn politiek stelsel slechts gefantaseerd heeft, om onder den schijn van een hoogere idée, dit klasse-belang te kunnen dienen. Bij het uitbreken van den oorlog in 1914 zag men dan ook, hoe zelfs de idée van het internationalisme wegsmolt eer men ze grijpen kon. Bij de principieele partijen zou men desnoods nog het Anarchisme en het Nihilisme kunnen indeelen, als doodloopende uitloopers van het Radicalisme, maar in zooverre deze fractiën van de volstrekte loochening van *alle* gezag uitgaan, kunnen ze toch logisch niet onder de groep die de bron van het gezag in den mensch zoekt, worden gerangschikt. Veeleer moet gezegd, dat ze onder de politieke partijen *geen* plaats kunnen innemen en *geen* plaats zoeken. Voor

wat de partijen van principieelen politieken aard betreft, moeten we ons derhalve tot de twee hoofdgroepen elk met haar drievuldige variatie bepalen. Zoowel aan de overzijde als aan onzen kant handhaaft zich bij deze variatiën altoos weer de verwantschap. Dit kwam nog minder sterk uit in de periode, toen een enkele variatie zich van de meerderheid in het Parlement wist meester te maken, maar trad scherper in het licht zoodra dit ophield en geen meerderheid in het Parlement meer dan door samenvoeging van variatiën kon worden gevormd. Van dat oogenblik toch af vertoonde zich aan de beide zijden van het Parlement een bondgenootschap van partijen, niet alleen ten onzent, maar ook elders, als Rechts en Links aangediend; een beiderzijds voor de bijeenvoeging van drie groepen dienstdoende benaming, die ongekunsteld haar saamhoorigheid uitwees.

§ 16. *Persoonlijke groepen.*

De herhaaldelijk aangewende poging om de tegenpartij als politieke groep te discrediteeren en ze te verlagen tot een persoonsgevolg, is wel soms voor een oogenblik geslaagd, maar leed toch altoos op den duur schipbreuk. Zoo weet men, hoe de Oud-Conservatieve groep, die van 1815 tot 1830 den toon aangaf, door na 1848 steeds van Thorbeckianisme te spreken, den indruk poogde te vestigen, dat het nieuw-opgekomen Liberalisme, wel verre van een principieel politieke partij te zijn, slechts als een kliek van persoonlijke aanbidders van Thorbecke was te beschouwen; en de na 1848 opgetreden Liberalisten poogden van hun kant op gelijke wijze Groen van Prinsterer's aanhang te onderschatten. In hun oog toch vormden de Antirevolutionairen geen principieel-politieke partij, doch slechts een door het ontzag voor Groen's talent saamgeregen groep, die vanzelf na zijn dood weer zou losgerafeld worden. Zulk voorgeven vond daarom te meer ingang, omdat zulke aan een persoon gebonden klieken metterdaad nu en dan zijn opgetreden. Men denke bijvoorbeeld slechts aan de Boulangisten in Frankrijk. De uitkomst zelve echter spaart hier alle onzekerheid. Het Boulangisme verstoof zoodra Boulanger's kliek neer was geworpen, en hij stierf. Hier te lande daarentegen is het Liberalisme eerst recht na Thorbecke's, en de Antirevolutionaire partij

eerst recht na Groen van Prinsterer's afsterven tot vastheid van positie gekomen. Sinds heeft men van de overzijde, wat onze partij betreft, herhaaldelijk gepoogd, eerst van Groenianen, en toen Groen's naam geen dienst meer kon doen, van Kuyperianen te gewagen, om opnieuw, zoo mogelijk, het crediet van onze partij te schaden. Doch ook deze toeleg is als mislukt te beschouwen. Sinds Groen van Prinsterer, vóór zijn sterven, op mij den veldheersstaf overdroeg, is van Rechts reeds driemalen zelfs een kabinet opgetreden, en nam de politieke beteekenis van onze partij hand over hand toe. Het min-nobele politieke kunstje is alzoo in alle drie de genoemde gevallen falikant uitgekomen. Al valt toch niet te loochenen, dat elk leider, in wat land ook, lijdt aan persoonlijke eigenaardigheden, die wel van de ééne zijde aan de partij ten goede kunnen komen, maar toch ook anderzijds haar soms in opspraak brengen, lang duurt het toch niet, of zoowel de aanhangers als de eerbelagers van zulke staatslieden ontwaren zeer wel, hoe er, ondanks het persoonlijk vaak hinderende, toch gedurig reëele politieke kracht van hen uitging. Dit resultaat boekt dan de historie, en voorts herneemt de partij in den lande vanzelf, ook geheel afgescheiden van haar gestorven leider, haar natuurlijken loop.

§ 17. *Afschilfering.*

Een ander zeer ernstig bezwaar van verwanten aard is, helaas, vooral ten onzent inheemsch, en bestaat in de afschilfering, die bij elke politiek-principieele partij zich pleegt voor te doen, door het op eigen voet gaan staan van individualisten, met kleine groepjes achter zich, die wel in beginsel tot de partij waarvan ze zich afzonderden, blijven behooren, maar niettemin zich er op toe leggen, om, ten koste van de eenheid der partij, een klein, verwant nevenpartijtje in het leven te roepen. Ten onrechte schrijft men vaak het optreden van zulke factie-chefs *uitsluitend* aan persoonlijke eerzucht toe. Dat zulk een zondige neiging zich niet zelden in zulk optreden mengt, ontkennen we niet. Wie van nabij met zulke factie-chefs bekend was, werd hiervan naar al te spoedig overtuigd. Maar toch vergist zich, wie waant, dat al zulk op splitsing belust optreden alleen in eerzucht of betweterij haar verklaring zou vinden. Op zich zelf dringt alle partijleven onwillekeurig naar factie-

stichting. Dit ligt aan het publiek karakter, dat van alle politiek partijleven onafscheidelijk is. Elke partij bezit haar twaalf of meer periodieken, waarin ze zich uitspreekt, elke partij houdt vergaderingen, roept meetings saam, en pleit in het Parlement voor haar beginselen of haar belangen. Bij dezen publieken arbeid in pers, vergadering en parlement treden van zelf enkele partijgenooten meer dan anderen naar voren. Dit leidt er toe, dat elk dezer op den voorgrond tredende partijgenooten van zijn persoonlijke opinie doet blijken. Dit uitkomen voor zijn overtuiging lokt dan vaak tegenspraak, critiek en afkeuring uit. En is 't zóóver eenmaal gekomen, dan ziet men maar al te dikwijls, hoe wie bij meerderheid van stemmen geslagen wordt, toch een kleine dissentieerende groep op zijn hand kreeg. Bij die groep wordt dan troost na de nederlaag gezocht. En ontbreekt het in dien kleiner kring dan aan wijzer inzicht en staatsmansbeleid, dan komt maar al te licht de zin op, om 't hoofd „niet in den schoot te leggen", gelijk het dan heet, en is 't zoover eenmaal gekomen, dan hangt het slechts van toevalligheden af, of de separatie zal komen of uitblijven. Men heeft dit Links aan Kappeyne v. d. Copello gezien, vóór hem in 't koloniale reeds in Franssen v. d. Putten. Wintgens en V. Nierstrasz heetten beiden Conservatief, maar draaiden de roerpen van het scheepken steeds een anderen kant uit; aan den Roomschen kant was men lang niet in alle hoeken met Schaepman's optreden ingenomen; onder ons weet men, hoe eerst een groepje Bronsveldianen, en later een groepje Buytendijkianen zich afzonderden; en ook in den laatsten tijd kwam uit ons samengaan met Rome een actie op, die al spoedig gevolgd werd door wat Keuchenius' zoon beging. Altoos iets op eigen hand. Een onzer warme ijveraars voor evenredig kiesrecht meende, heusch, ook zelf een eigen tent met eigen politiek vaandel, tegenover den gemeenschappelijken politieken tegenstander te moeten plaatsen. C. E. van Koetsveld was zijn naam. Nu twijfelen we geen oogenblik, of al deze *Einspänner* waren van treffelijk ras en spraken uit oprechte overtuiging; alleen maar, het individualisme was hun te machtig. Paste men hun individualistische zelfgenoegzaamheid in elk gezin, in elke kerk, op elke school onder de leeraars, in elk leger onder de bevelhebbers, op elke vloot onder de commandeerende zeerobben toe, dan kregen we een hel op aarde, en zou alle geregelde werking van onze levenskracht worden ingeboet.

Het is er mede als met de leden in ons lichaam. Wie eenzijdig enkele zijner leden op den voorgrond laat treden, en enkele organen te zeer bevoorrecht of misbruikt, breekt de groote kracht van het in al zijn leden en organen normaal saamwerkende organisme. En zoo is 't ook hier. Een in den hoop meeloopen, zonder individueele persoonlijke ontwikkeling, brengt schade aan het geheel toe; maar dan ook omgekeerd, een te gering schatten van het onderling verband, om 't individueele er boven te doen uitschitteren, brengt aan het organisch saamleven even doodelijke wonde toe. In het constitutioneele Engeland heeft men dit sinds lang verstaan, en de ijverigste politici in Groot-Brittanje weten uitnemend wel, hoe zonder deugdelijke organisatie elk legerverband uiteenspat en de nederlaag verhaast, en hoe omgekeerd alleen deugdelijk verband van de deelen het geheel ter overwinning kan leiden. Dit dankt Engeland aan zijn verleden, en evenzoo aan de talrijkheid van zijn Parlement; waar partijen van ± 300 leden in eenzelfde Parlement tegen elkander overstaan, waagt niemand 't licht een separatie te beproeven. Het komt voor, dit zag men in de zwenking onder Chamberlain, maar in Engeland is zulk een *Sonderbündlerei* dan toch een zeer hooge uitzondering; en komt ze voor, dan wordt ze op groote schaal ondernomen, niet met een kliekje, maar met een massale groep. Ons land daarentegen heeft slechts 100 leden in het Parlement; de helft is 50; en als dan zulk een helft, gelijk ten onzent nog weer in drie gradatiën uiteenvalt, kunnen de zelfstandige principeele partijen niet dan gering in 't aantal leden zijn. De Unie-liberale en de Roomsch-Katholieke clubs zijn thans de talrijkste; maar over het éëne vierde gingen slechts een enkel maal de Roomschen, en dan nog ternauwernood effentjes. De saambindende band is daarom onder ons allicht slap. En komt daar nu bij de poldergeest, die van oudsher onze politiek in allerlei groepjes en onder-groepjes indijkt, dan is de uitkomst te voorzien en moet men steeds op het opduiken van nieuwe fractien bedacht zijn. De historie toont wel dat ze niet beklijven, en na ettelijke jaren reeds geheel vergeten zijn, maar wat in den aard van een volk zit, is niet te keeren, en dit in casu te minder, naardien de politieke tegenpartijen natuurlijk in het nachtelijk uur serenade na serenade onder het raam van zulk een *Einspänner* violieren. Het was hier van ouds zoo. Prins Willem heeft er onder geleden. Heel ons verleden

is er door geknakt. Zelfs de plage die ons onder Napoleon overkwam, heeft dit kwaad niet uitgeroeid. Thorbecke moest zwichten voor zijn recalcitranten. Groen van Prinsterer stond tenleste als een veldheer zonder leger. En ook na zijn sterven heeft de *Einspännerei* op politiek terrein telkens weer hoogtij gevierd. Nog altoos moeten de papaverbollen afgekopt. Zonder gelijkheid geen vrijheid, en de broederschap wordt het slachtoffer. Voor dit tragische van ons staatkundig drama late men vooral 't scherm niet te spoedig vallen. Het is een sinds eeuwen bij ons ingekankerd kwaad, waartegen we ons niet ernstig genoeg wapenen kunnen. En dit te meer, daar er, gelijk niet anders kon, dan nog allerlei provinciale variatie, kerkelijke onderscheiding, standsverschil en klasse-onderscheid bij komt, om zoo mogelijk het reeds zoo verward borduursel nog verder stuk te pluizen. De zoo gewichtige beteekenis van de organisatie in gemeenschap moet onder ons meer tot haar recht komen, of we geven het aan de tegenpartij gewonnen. Een vreeze, daarom te meer te duchten, omdat er Rechts noch Links ook maar één enkele partij in ons land te vinden is, die niet op haar beurt door dit *Einspännerschap* aan terrein verloor. Nederlaag, onderdrukking, schending en krenking van ons recht bleek maar al te vaak het eenig redmiddel, om onze te rappe viervoeters weer in het tuig te kunnen spannen en saam te doen uitrijden. Er schuilt een kracht in, dat onze burgers zelfs in onze grootere steden, nog meest ieder in een eigen huis wonen. De gewoonte in het buitenland, om met vier, vijf familiën saâm, elk op ééne verdieping te huizen, heeft iets wat het Nederlandsche hart niet toespreekt. Een vaderlandsch span krijgt ge, zoolang de zweep er niet overgaat, met uw mengelmoes van *Einspänner* nooit.

§ 17. *Naast de beginselen de belangen.*

Dat naast de politieke *beginselen* ook gemeenschappelijke *belangen* tot partijformatie kunnen leiden, toont met name van ouds in enkele landen de agrarische groep, en, sinds Marx de arbeidersklasse naar voren schoof, het Socialisme in zijn onderscheiden schakeeringen. De voorstelling door Rehm en anderen gegeven, alsof, bij nader inzien, tenslotte zoo goed als alle staatkundige partijen haar ontstaan aan

tegenstrijdige belangen danken, kan ik niet toegeven. Ik wensch niet te idealiseeren, en erken zonder voorbehoud, dat er niet dan hoogst zelden een staatkundige partij is opgekomen, die, zoo haar de macht toeviel, niet mede aan de bevrediging van allerlei *belangen* haar voortbestaan en haar toenemenden invloed dankte. Zeer stellig zijn oppositiepartijen die nog nimmer in het bewind hadden te treden, de zuiverste in het najagen van een pricipieel doel. Zonder aarzeling erken ik, dat ook onze eigen partij het zuiverst stond, toen Kappeyne v. d. Copello ons den handschoen in het Schoolgeding toewierp. Er waakte toen een stemming des gebeds onder ons op, die heilige geestdrift verried. Van subsidie werd nauwelijks gerept. Dat aan één onzer een ministerportefeuille zou worden toevertrouwd, kwam in niemand op. Zelfs naar een voordeel belovend ambt dong men niet. Het ging toen om de zaak, en om de zaak alleen. De vaderlandsche jeugd mocht op „de moderne secteschool", gelijk Groen van Prinsterer haar doodverfde, niet geestelijk ontadeld worden. Wie toen, gelijk ik zelf, in de gelegenheid was, om van zeer nabij van de uitkomst der toen op touw gezette actie kennis te nemen, zou het soms voor onmogelijk hebben gehouden, dat ooit een „Interesse-politiek", gelijk de Duitschers het noemen, ons zou kunnen ontmannen. En toch, sinds we na 1891 een voet in den stijgbeugel kregen, is dit hechten aan belangen wel terdege ook onder ons aan de orde gekomen. Dit te loochenen, ware de feiten weêrspreken. Bij steeds meerderen kwam de trek aan den dag, om in een post der eere gezet te worden, liefst met ruim jaarlijksch inkomen. Bij de schoolquaestie merkte men telkens aan de uitingen die men hoorde, hoe allerlei berekening en uitzicht het vroeger vuurvaste van het beginsel zoo al niet verdrongen, dan toch verzwakt had. Subsidie werd bij niet weinigen hoofdleus. Voor verhooging van tractementen en pensioenen zongen we in 't lied van Links meê. Als vrucht van politieken ijver en toewijding ook sociaal vooruit te komen, lachte schier allerwegen toe. Ik zal mij wel wachten, hierin te overdrijven. Zeer goed toch weet ik, hoe 't zoo schier in alle land en onder alle partijen geweest is en nog steeds bleef. Zelfs geef ik toe, dat behartiging van eigen belangen zich van den strijd voor heilige beginselen, in den regel niet laat losweeken. In de dagen van 't martelaarschap lijdt men voor zijn beginsel; maar sloeg eenmaal de ure van triomf, dan werd steeds ingebonden en het

martelaarschap door zucht naar winste in aller besef vervangen. Bij alle overige partijen zelfs in nog veel sterkere mate dan bij onze Christelijke partijen, reeds om de voor de hand liggende reden, dat de „Kleine Luyden" onder ons nog verreweg de meerderheid vormen, en dat we onder de gereeden voor het hoogere ambt te beperkt in ons aantal zijn. Ook erken ik dankbaar, dat naast de zucht om eigen belang te bevorderen, de bezielende ijver voor het beginsel niet alleen vonken bleef, maar gedurig weer in vlam zette. Wat ik opmerkte, strekt dan ook alleen, om elken schijn te mijden, als waren we onzerzijds blind voor de inmenging van het belang, dat tenslotte elken strijd om het beginsel bedreigen komt. Dat dit gevaar niet denkbeeldig is, beken ik, en ik verheel zelfs niet, dat de inmenging van het belang, zoodra men van oppositie winnende partij ging worden, niet uitblijven kon. Ook in de Christelijke partijen heeft men niet met *engelen*, maar met *menschen* te doen. Beginselen en belangen staan tot elkander in verhouding als ziel en lichaam. Het beginsel is de ongeziene, het belang de zinlijke drijfkracht. Daar nu de oppositie bijna eeniglijk op de ongeziene, geestelijke drijfkracht is aangewezen, en daarentegen de partij in meerderheid ook voor het zienlijke ijvert, is het volkomen begrijpelijk, dat de partij in oppositie als regel zedelijk hooger staat, dan de partij die over beide het onzienlijke én het zienlijke element, beschikking krijgt. Het is vervalsching van de positie, zoo de partij die in minderheid werd gebracht, en nu dus weer oppositie werd, dit aan de partij die haar onthoofdde, verwijt, als ware dit laten meêspreken van de belangen haar alleen eigen, en als had men er zich zelf niet aan bezondigd. Dit loopt uit op een spelen van den schijnheilige.

§ 19. *Benoemingen van burgemeesters.*

Eer ik minister werd, had ik, om den staat van zaken te leeren kennen, mij een opgave laten verstrekken van de politieke kleur der burgemeesters in de onderscheiden Provinciën. Nominatief werd mij die met noeming van plaats en van burgemeester ter hand gesteld. De uitkomst bleek te zijn, dat van de ± 180 Gemeenten in Zuid-Holland toentertijd *elf* een Antirevolutionair, slechts *drie* een Roomsch-Katholiek, eveneens *drie* een Christelijk-Historisch man, en alle *hon-*

derd-drie-en-zestig overige een Liberaal als burgemeester bezaten. In Friesland stond het op de 43 Gemeenten: 36 Liberaal, 4 Antirevolutionair en 3 Christelijk-Historisch. In Noord-Holland met 144 Gemeenten vond men 122 Liberale, 3 Antirevolutionaire, 3 Christelijk-Historische en 6 Roomsch-Katholieke heeren. In Overijssel had men op 61 Gemeenten 56 Liberale Burgemeesters, 4 Roomsch-Katholieke dito, 1 Christelijk-Historisch man, en niet één enkel Antirevolutionair. In Drenthe sloeg men het record met 32 Liberalen op de 33 Gemeenten, Groningen had evenzoo al zijn 52 Gemeenten, met alleen Nieuw-Pekela als uitzondering, met Liberalen bezet. Alleen in Zeeland stond 't iets minder partijdig. Zeeland telde 103 Gemeenten; 79 hiervan hadden Liberale Burgemeesters en 24 hadden mannen van de oppositie, aldus ingedeeld: 12 Roomsch-Katholiek, 11 Antirevolutionair en 1 Christelijk-Historisch. Noord-Brabant en Limburg zijn toen niet nagezien, eensdeels omdat ik daar in tal van Gemeenten geen geestverwanten kende, die opgave konden verstrekken, en anderzijds omdat deze beide Provinciën, als schier uitsluitend met Roomsch-Katholieken bevolkt, met de Provinciën benoorden Moerdijk nooit over één kam zijn te scheren. Boven den Moerdijk stond het derhalve *539* Liberale Burgemeesters, en slechts *67* uit de drie kringen van de oppositie saam. Rekent men nu hierbij, dat het Kabinet-Mackay een dertig Burgemeesters van Rechts in het ambt had gesteld, zoodat van Liberalen kant slechts een veertigtal niet-Liberalen benoemd werd, dan staat men toch verbaasd over het *sans-gêne* waarmede de liberale ministers van Binnenlandsche Zaken de Kroon voor de opengevallen plaatsen hadden geadviseerd. Stelt men toch, tegenover deze burgemeesterlijke cijfers de cijfers van de stembus in de verkiezingsjaren die aan 1900 (het jaar van mijn onderzoek) voorafgingen, dan toont de uitkomst, dat de drie partijen in oppositie saâm met tenminste 10 % de onderscheiden liberale groepen als één geheel genomen, in 't cijfer sloegen. Plicht schreef alzoo voor, deze stuitend partijdige ongelijkheid, zoo de qualiteit der candidaten zich hiertegen niet verzette, te vereffenen. Het kostte in 1905, toen de stembus weer openging, derhalve weinig moeite om aan te toonen, dat door mijn Kabinet meer burgemeesters van Rechts dan van Links ter benoeming waren voorgedragen, en tegen het feit dat men hiervan een lijst opmaakte, kon ik geen bedenking hebben. Die lijst toch bewees niet anders,

dan de uiterste gematigdheid waarmeê ik op herstel van onrecht had aangestuurd. Daarentegen was het feit, dat men uit die lijst een acte van beschuldiging tegen mij distilleerde, het *nec plus ultra* van onbeschaamde partijdigheid. De hier alles afdoende omstandigheid toch dat de vroegere permanente uitsluitingsgeest van de Liberale Kabinetten de gedragslijn onder mijn Kabinet beheerscht had, verzweeg men geheel, en nam den heiligen schijn aan, alsof de Liberale Kabinetten nimmer het richtsnoer der billijkheden hadden verzaakt en alsof met mijn optreden voor het eerst partijdige zin aan de orde was gekomen. Als staal hoe sterk het *belang* om in 't ambt te worden gezet, het principieel karakter der Staatkundige partijen in gevaar kan brengen, vond ik het niet onbelangrijk deze becijfering hier in te lasschen.

§ 20. *Andere benoemingen.*

Slechts ter weerlegging van de tegenwerping dat wel het Burgemeestersambt tot zulke Liberale partij-extravangantiën geleid had, maar dat voor 't overige van Liberale zijde steeds niet anders dan naar het betrachten van recht en billijkheid was gestreefd, voeg ik hier subsidiair nog aan toe, hoe het in 1900 stond met de Inspectie van de Lagere School. Er waren toen in functie 20 Schoolopzieners voor de Districten en 104 voor de Arrondissementen; saam 124. Van de 20 Districtsschoolopzieners nu waren er 15 Liberaal en slechts 5 van Rechts, en van de 104 Arrondissementsschoolopzieners behoorden er 79 tot de Liberale, en slechts 25 tot de niet-Liberale groepen. Op de 124 stond het derhalve 94 Liberaal en slechts 30 van onze zijde, en ook hier geldt wat ik boven opmerkte, dat het Kabinet-Mackay reeds eenige verbetering had aangebracht, zoodat het vóór 't optreden van dit Kabinet nog krasser stond. Beziet men nu vóór 1890 de verhouding tusschen Rechts en Links in het Gouverneur-generaalschap van de Oost, het Gouverneurschap in de West, in den Raad van State, in den Hoogen Raad, in de Rekenkamer, de andere rechterlijke collegiën, de openbare Universiteiten, de Gymnasia en de Middelbare scholen, of welk ander instituut ook, waarvoor het benoemingsrecht aan de Regeering staat, dan komt men tot nog veel droever resul-

taten. Voor de meeste dezer instituten toch was het feitelijk, alsof er in Nederland geen andere dan de Liberale partijen bekend waren. Waar ik alzoo toegaf, dat onder ons Antirevolutionairen na 1890, 1904 en 1913, d. i. na de jaren waarin onder Mackay, Kuyper en Heemskerk drie Kabinetten van Rechts optraden, het *belang* in de verkleefdheid aan de Antirevolutionaire partij maar al te merkbaar met de liefde voor ons beginsel begon te concurreeren, zij nooit de achteruitzetting vergeten, die het Liberale *monopolie* inzake benoemingen ons had doen overkomen. Vast staat dan ook, dat waar men, zoo van Rechts als van Links, naast het *beginsel* ook het *belang* deed gelden, ook wij wel geenszins als heiligen uitgaan, maar dat toch, ongetwijfeld, zoo men Rechts met Links op dit punt vergelijkt, onder onze Kabinetten nimmer van toepassing van het exclusivistisch monopolie, waarin men van Links steeds kracht zocht, sprake is geweest. Doch al moet dit verschil vastgelegd, en al overdrijf ik in het minst niet met het in ons voordeel te berekenen, toch blijft toegegeven, dat een partij in het bewind, of met kans om in het bewind te komen, steeds gevaar loopt, dat het *belang*, met name op het stuk van ambten en posten, den heiligen drang van het *beginsel* knakt. Tenslotte schaamt men zich zelfs niet om hier publiek voor uittekomen. Het beginsel blijft daarom nog wel de hoofdleiding houden, maar de ziel der partij lijdt toch ten koste van het lichaam. Eerlijkheid vordert zelfs er voor uittekomen, dat deze schaduwzijde van het partijwezen bij de Liberalen, of wel in het algemeen bij de Linksche groepen, wel donkerder *moest* neerkomen dan bij ons. Hoe langer men toch aan het Bewind is, hoe breeder de kring wordt die aast op post en salaris. Dit brengt dan weer te weeg, dat de partij ook door meer neutrale geesten wordt aangezien voor de vaste uitdeelster van eere en positie. Zoo zwenkt almeer geheel de phalanx van opinie-looze meedrijvers naar de regeerende partij af. Er leeft dan een besef op, alsof deze bewindvoerende partij eigenlijk de eenige is die meêtelt. Al wat buiten haar ligt, wordt geacht van minder beteekenis te zijn. En niet lang meer, of de opinie wint aan alle zijden veld, dat zij en zij alleen het land van ambtsdragers heeft te voorzien. Het was dan ook die langdurigheid van bewindvoering, die zulk een schaamteloos partijdig omspringen met de benoemingen, als waarop ik wees, schier vanzelf heeft doen opkomen. Bij het vaststellen van het onloochenbare

feit, dat bij ons het overwicht nog altoos veel sterker aan de zijde van het beginsel is, leg ik daarom steeds in de andere weegschaal de vraag, hoe 't onder ons zou vergaan zijn, indien ook ons een onafgebroken bewindvoering als van 1848—'90, d. i. van bijna een halve eeuw beschoren ware geweest. In graad is het ziekteverschijnsel nog niet zoover voortgeschreden als aan de overzijde. In elken tegenslag bij de stembus ligt voor dit ziektegeval steeds medicijn. En zoo ook kan men in de Pers en op de meetings er genoegzaam op aandringen, om toch aan het belang, in verhouding tot het beginsel, nooit een machtiger invloed ook in zijn persoonlijke overtuiging toe te kennen, dan de realiteit van het leven gebiedend vordert. Aan ideaal en realiteit blijve ook hier de juiste evenredigheid aangewezen. Ambt en post zijn volstrekt niet alleen eereteekenen, met voordeel van positie maar ze zijn ook de geledingen van het Staatslichaam, die het beginsel dienen moeten, en wier invloed het beginsel niet derven kan, of het boet zijn actieve inwerking op het Staatslichaam, en hierdoor ook op het volksleven in. Niet alleen toch, dat tot 1890 toe het Liberalisme ons buiten den vaderlandschen familiekring sloot, maar ook de Antirevolutionairen hielden niet op, deze inbeelding te voeden, zoo schuchter als ze zich, althans tot op Kappeyne's „Scherpe Resolutie", in hun tenten schuilhielden. Dit was plichtverzaking, vooral nadat ons een man als Groen van Prinsterer gegeven was, om ons de luiken open te stooten en het volle licht weer binnen te laten komen, en het is deswege aan het Liberalisme niet al te euvel te duiden geweest, dat het van deze onaandoenlijkheid der geloovigen heeft misbruik gemaakt om zich het profijt ervan toe te eigenen.

Het is vooral de langdurigheid in de bewindvoering der partijen, die hier de glans in het politieke levensbloed doet verflauwen. Reeds in Engeland en Amerika kan men dit waarnemen, en met het oog althans op deze beide landen ligt er in Rehm's opmerking waarheid, dat tenslotte het belang van de partijgenooten almeer het beginsel, dat eens hun vaderen zich saam deed scharen, naar den achtergrond dringt. Van vader en grootvader voelt dan tenslotte de nakomelingschap niet anders, of ze vormden een eigen kaste in het land, die steeds voor de gemeenschappelijke kaste-stelling heeft op te komen, overschillig wat kant voor het oog de politieke actie uitga. Op een meeting, in Holland, Michigan, gehouden, veroorloofde ik mij, vooral de Repu-

blicans, tot wier groep ook de meeste Nederlandsche emigranten behoorden, op deze verzwakking van Hamilton's uitgangspunt te wijzen, en reeds den volgenden morgen kon men toen in de Democratische bladen lezen, dat ik mijn stamgenooten had aangespoord om tot de partij der Democraten over te gaan. Reeds wees ik er op, hoe in Engeland hetzelfde is te ontwaren. Niet genoeg kan daarom ook onder ons, tegen dit verkalken, gelijk ik het noemde, van den levensader in ons politieke leven gewaarschuwd worden. Terzijde te zetten is het belang in het partijleven niet, maar een partij die met het beginsel in haar banier begon, en daarna verloopt in een jachtmaken op post en salaris, boet van zelf den adel van haar voorsprong in.

§ 21. *De geldquaestie.*

Van geheel ander karakter is *een tweede soort belangen*, dat op het ontstaan en het streven der partijen kan inwerken, en dat opkomt uit de noodzakelijkheid voor de Regeering van het land, om zich de noodige geldmiddelen te verschaffen. Het belastingwezen in volllen omvang drukt op de bevolking. Het kan daarop naar billijkheid en het kan daarop in zeer onbillijken trant drukken. Een ieder die in aanmerking komt om meê te betalen, is hier alzoo vanzelf belanghebbende, en, enkele ijveraars en zeloten uitgezonderd, kan veilig gezegd, dat bij de vraag, hoe een regeering aan de haar noodige gelden zal komen, alle partijen zonder onderscheid, een ernstig woord hebben meê te spreken. Het groeps- en klassebelang doet zich hier noodzakelijkerwijs steeds sterker gevoelen al naar gelang de totale som van het budget klimt, en die klimming is metterdaad te overweldigend om niet in het oog te loopen. Uiteraard moet in verband hiermee steeds op het bevolkingscijfer, en voorts op de rente en aflossing der nationale schuld worden gelet. In 1849 bedroeg het toegestane voor de twaalf hoofdstukken van onze Staatsbegrooting nog niet meer dan *f* 69.646.709. Nog in 1866, alzoo zeventien jaren later, was dit voor de hoofdmiddelen ongeveer op dit bedrag blijven staan en beliep toen *f* 69.217.000. Doch in 1900 was dit totaal reeds tot *f* 137.744.000, en volledig tot *f* 153.354.000, naar bovengegaan, en voor 1914 was zelfs toegestaan een totaal-uitgave van *f* 195.355.000, alleen voor de hoofdmiddelen. Thans staan we

in totaal reeds op c. *f* 230.000.000, terwijl de bevolking in 1830 gerekend werd op 2.613.487, in 1909 op 5.858.175 inwoners stond, en sinds tot 6.350.000 aanwies. Alzoo sedert 1848 een stijging met 108 %, ongeveer verdubbeling, terwijl de uitgaven zich bijna verviervoudigden. Bij dien stand van zaken kon het niet anders, of de Staatspartijen moesten ook het finantieele vraagstuk in hun partijprogram opnemen; en waar elk partijprogram er van zelf op uit moet zijn, om een zoo groot mogelijk aantal kiezers te lokken, kon het niet uitblijven of er moest sterke neiging ontstaan, om bij de vaststelling van zijn finantieel program het particulier belang van de onderscheiden groepen kiezers te laten meêrekenen. Dit raakte de verhouding tusschen de directe en de indirecte middelen, daar de eerste altoos het meest afschrikken, maar ook ten andere de evenredigheid tusschen de inkomens en de aan belasting te betalen bedragen. Stellig was er in een vroegere periode te weinig gelet op de mindere of meerdere gemakkelijkheid, waarmeê van het kleiner of grooter inkomen ten behoeve van het Rijk, de Provincie en de Gemeente iets kon worden afgestaan. Naar verhouding betaalden de meer-gegoeden te weinig; de minder-gegoeden, en vooral de kleine middenstand, te veel. Nu moest natuurlijk de hierin aan te brengen verbetering verband houden met de economische regelen, die den maatschappelijken toestand beheerschen, maar naarmate het stemrecht werd uitgebreid en de onderscheiden Staatkundige partijen met steeds breeder klassen van belastingschuldigen te doen kregen, kon het wel niet anders, of onder de kiezers moest van allen kant de begeerte opkomen, om minder te betalen, of althans niet onevenredig hooger te worden aangeslagen. En stak er voor de partijen uit dien hoofde een zeer wezenlijk belang in, om aan de breedere groepen van kiezers in 't gevlij te komen. De éene partij gaf hieraan schaamteloozer toe dan de andere, maar niet éene ging vrij uit. Steeds drong ik er op aan, dat de meer gegoeden een ruimer aandeel in het benoodigde bedrag voor hun rekening zouden krijgen en dat de ongelukkigen, die tot de laagste klasse van gegoedheid behoorden, geheel zouden worden vrijgesteld. Een element dat te minder verzaakt kon worden en buiten spel kon blijven, zoolang nog steeds het al of niet bijdragen in de belastingen, mede besliste voor het al of niet kiezer worden. Ongetwijfeld heeft dit belang van het al of niet, en te veel of te weinig betalen, ook op het partijprogram der Antirevolutionairen

zijn invloed doen gelden. Een partij die vanouds „de kleine luyden” herbergde, en daarnaast zich door weinig meer dan een smalle zoom van Kapitalisten versterkt weet, moet wel scherp op den belastingplicht toezien. Vanzelf geeft dit dan in den boezem der partij aanleiding tot verschil van oordeel. Er zijn er ook onder ons, die er voor eigen financiën voordeel inzien om de lasten almeer van den kleinen man af te wenden, en in verhoogd percentage op de meer gegoeden over te schuiven; terwijl omgekeerd de middel-burgerstand en de rijker-bedeelden, van wie al meer zou worden afgevergd, zich tegen dezen ommekeer op finanticieël gebied verzetten.

§ 22. *De oeconomische worsteling.*

In de derde plaats dreigt *belang* het *beginsel* terug te dringen bij den oeconomischen strijd tusschen de onderscheiden sociale bedrijven van landbouw, nijverheid, handel, scheepvaart, visscherij en allerlei ambacht. Gedurig worden uit dien hoofde pogingen aangewend, om de belanghebbenden bij den landbouw in vaste organisatie te vereenigen, en gezamenlijk voor wat den landbouw bevorderen kan, in 't gelid te doen treden. In Duitschland vooral is met dit doel de dusgenaamde Agrarische partij reeds zoo volstrekt zelfstandig opgetreden, dat ze niet slechts invloed op de groote staatkundige partijen poogde te oefenen, maar vooral in het Oostelijk deel van Duitschland er de voorkeur aan schonk, om zelve als geheel zelfstandige partij naast de politieke partijen op te treden, en door de afhankelijkheid, waarin hierdoor in meer dan één district, de politieke keuze van haar verzet of steun kwam, den uitslag van de stembus te beheerschen. Mede tengevolge hiervan is de bodem-quaestie dan ook, zoowel in Engeland en Amerika, als in Duitschland en Oostenrijk, steeds meer naar voren gedrongen; en toen Henry George met zijn geheel eigenaardig stelsel optrad, mocht zich dit al spoedig in breeden kring op sympathie beroemen. Steeds meer toch drong de overtuiging door, dat bij de gestadige toeneming der bevolking, het grondbezit geen speelbal tusschen de toevallige machthebbers mocht worden. De bodem moet de bevolking dienen, en toestanden gelijk in Engeland en Schotland zich almeer voordeden, dat zeer enkele particulieren een veel te aanmer-

kelijk stuk van den landsbodem in bezit kregen, en dit aan de voeding van het volk onttrokken, deden zich steeds meer als onhoudbaar voor. Zoover kwam 't dusver in ons land nog niet, wijl zulk misbruik van den bodem zich tot nu toe ten onzent bijna niet voordeed. Wel daarentegen maakte zich ook ten onzent het Groot-Kapitaal op uitgebreider voet van den bodem als beleggingsmiddel meester. Dit verzwakte de positie van den boerenstand, en tegen 't euvel, zoo hieruit als uit andere verschijnselen voortvloeiend, trad toen de groote Vereeniging op, die uit het Zuiden onder den naam van Boerenbond opgekomen, nu reeds in het grooter deel van ons land vertakkingen wist te vinden. Totdusver heeft de oprichting van dien Bond nog niet dan zeer weinig tot politiek ingrijpen geleid, maar het springt toch in 't oog, dat dit ons elk oogenblik kan te wachten staan en dat zulks het staatkundig karakter van onze Staatspartijen zou kunnen verzwakken, doordien het een onzuivere vermenging bij de stembus in het leven kon roepen.

§ 23. *De Tariefquaestie.*

De strijd om het Tarief, die bij de Stembus van 1913 zoo sterk meesprak, bewoog zich op gelijke lijn. Ook hier werd bijna uitsluitend gestreden met het verwijzen naar het *belang* van gegadigden. Ongetwijfeld was de Tariefquaestie ook zeer wel voor wetenschappelijke behandeling vatbaar, en de principieele vraag, of het samenleven van volken tot vrijhandel of tot protectie moet leiden, is in oeconomischen zin een uiterst gewichtig probleem, dat ten deele zelfs met den strijd tusschen nationalisme en cosmopolitisme zeer nauw saâmhangt. De wetenschappelijke bestudeering van dit vraagstuk kan echter nooit tot een generale conclussie leiden, die voor elk speciaal land op elk gegeven oogenblik de te doene keuze zou uitwijzen. Hadden we te doen met een wereldregiment, dat voor alle volken op eenmaal de keuze tot beslissing kon brengen, zoo ware volstrekte keus, mits dan voor alle volken tegelijk, zeer wel denkbaar. Nu daarentegen zulk een wereldregiment er noch is noch kan worden ingewacht, en de regeering van elk land afzonderlijk voor eigen erve te beslissen heeft, wordt de keuze volstrekt niet alleen bepaald door principieele overweging, maar moet zelfs zeer van nabij gelet worden op de keuze

der handelsusantiën, die in de overige landen ingang vonden. Iets wat te meer ook voor ons land gold, daar buiten Engeland niet één ander land op onzen aardbodem, waar ook, het Vrijhandelstelsel had ingevoerd, en zelfs ten onzent de opbrengst van het Tarief steeds klom. Zóó de zaken staande, is dan ook de strijd over Vrijhandel en Protectie ten onzent wel op de Katheders en in de handboeken principieel behandeld, maar bij de stembus schier uitsluitend met het oog op de *belangen* van de onderscheiden groepen der burgerij. De tegenstanders van Tariefverhooging hebben op alle manier de inwoners bang gemaakt voor de prijsverhooging, die de waren in het algemeen, en zekere veelgebruikte waren (men denke slechts aan de klompen) ondergaan zouden. Hierdoor is aan tal van kiezers vrees voor hun beurs aangejaagd, en uit de districtscijfers is het aan te toonen, hoe dit vraagstuk van *belangen* in Juni en Juli 1913 den uitslag der staatkundige verkiezingen schier geheel heeft beheerscht. De handel met het buitenland, dit sprak vanzelf, zou liefst alle Tarief hebben afgeschaft; door de zeer uitgebreide overscheping van wat in Rotterdam en Amsterdam binnenkwam, naar Duitschland, was ook de binnenlandsche handel en scheepvaart beducht, bij verhoogd tarief, te zullen verliezen. Onze nijverheid had, met het oog op ons laag tarief, ten deele in een zeer specialen vorm van productie heil gezocht, en dit deel van onze industrie spreke daarvan op gezaghebbenden toon haar woord *voor* de Vrijhandel mede, terwijl het andere deel van de nijverheid, dat juist tengevolge van het lage tarief niet had kunnen opkomen, nu ook bij de Stembus niet als machthebbende kan optreden. En zoo is tenslotte in Juni/Juli 1913 niet alleen dit oeconomisch vraagstuk bij de Stembus geheel door het *belang* van de oeconomische groepen beheerscht, maar heeft men tevens kans gezien, er geheel de staatkundige worsteling op het politieke erf door te doen beheerschen. Het was het Tariefvraagstuk, zuiver als vraagstuk van *belang* in de onderscheiden districten ter tafel gebracht, dat het Kabinet kantelen deed, de Tweede-Kamerclub der Socialisten bijna verdrievoudigende, na de Stembus de vorming van een nieuw Kabinet in overeenstemming met den uitslag ondoenlijk maakte, en tenslotte het aanzijn gaf aan het Kabinet-Cort v. d. Linden, dat, hoe uitnemend ook in zijn diplomatieke actie ter zake van den oorlog, toch de politieke ontwikkeling van ons Staatsleven uit het normale spoor wrong. Zijdelingsche inwerking

van *belangen* op den beginselstrijd was ook voorheen herhaaldelijk voorgekomen, maar wat men in 1913 te zien kreeg, dat de Stembus tenslotte *alle* princieele karakter verloor, en dat zoo goed als uitsluitend op het onderstelde geldelijk belang van de kiezers gespeculeerd werd, had thans voor de eerste maal plaats, en in zoover ging ons staatkundig leven door die Stembus een zeer aanmerkelijke schrede achteruit. Vooral de in 't oog springende tegenstelling tusschen hetgeen, op het ééne Engeland na, in alle overige landen bepleit werd, wierp op de gevallen beslissing haar donkere schaduw. Een volk, dat bij de politieke Stembus de beurs al te veel naar voren schuift, verzwakt de zenuw van zijn politiek bestaan.

§ 24. *Het geld in het Schoolgeding.*

Slechts vergete men niet, dat niet zoo geheel ten onrechte ook aan de partijen Rechts verweten is, dat de Schoolsubsidiën, en aldus evenzoo een financieel *belang*, ook onze politiek te zeer is gaan beheerschen. We zullen ons wel wachten om dit in volsterkten zin tegen te spreken. Wie, gelijk dit mij ten deel viel, onzen Schoolstrijd van 1869 af heeft meêgemaakt, zou zich aan onwaarachtig goedpraten schuldig maken, zoo hij weigerde te erkennen, dat de heilige geestdrift, die in ons eerste opkomen, en vooral in de dagen der Scherpe Resolutie, heel onze partij en met name den kring onzer onderwijzers bezielde, wel niet verkoeld, maar toch afgekoeld is, en dat de tractementsquaestie, de pensioenquaestie en de schoolgeldquaestie veel te sterk is gaan meêspreken. Zag men niet zelfs, dat een deel onzer mannen en daaronder van de meest vooraanstaanden, over de diepe klove van weleer heen, aan de openbare onderwijzers de hand reikte, om saam voor het geldelijk belang, dat beiderzijds gelijke begeerte wekte, in het krijt te treden. Dit nu zou minder gehinderd hebben, bijaldien men beiderzijds geheel op eigen voet te werk ware gegaan; maar zoo deed men niet. Men coaliseerde zich, en zoo kwam het tot het bijeenroepen van gezamenlijke vergaderingen, waarop men het *beginsel* wel moest doodzwijgen en eeniglijk in ijver ontstak voor de bevordering van het gezamenlijk *belang*. Nu stellen we dit met hetgeen de Agrarische quaestie en het Tarief ons te zien geven, allerminst op één lijn.

Bij het Schoolvraagstuk toch komt een geheel ander probleem in het geding, en wel een geding van *recht*. Dat tweeërlei groep van ingezetenen, die bij alle volk gelijke rechten bezitten, in een zoo teeder vraagstuk als dat van de opvoeding van hun kroost, zoo stuitend en schreiend ongelijk behandeld werden, dat de éene groep bijna alles voor niets kreeg, terwijl de andere alles zelve betalen moest, — druischte zoo grievend tegen den eersten eisch van alle rechtsbesef in, dat wie op uitsnijding uit onze Staatsorganisatie van deze kanker aandrong, allerminst geacht kon worden eeniglijk voor het *belang van zijn beurs* te pleiten. De Schoolquaestie, gelijk ze in een onbewaakt oogenblik van Liberale zijde gesteld werd, was dan ook allerminst een utiliteits-, maar in vollen zin een politiek probleem. Een probleem zelfs van eerste orde. En de historie van dit vraagstuk ook in andere landen bewijst genoegzaam en te over, dat elk verlangen, om onzen strijd ten deze tot een pure belangen-quaestie te verlagen, niets dan een tweede onrecht is, dat men aan het eerst begane toevoegde. Maar al zal geen kenner van het geding dit tegenspreken, te ontkennen viel toch niet, dat de vroegere zelfopoffering van onze onderwijzers, die met een sociaal lagere positie vrede namen, niet kon aanhouden; dat het verlangen om ook sociaal met de openbare onderwijzers op één lijn te komen, allerminst viel af te keuren; en dat daarom de zwenking die plaats greep, uitnemend wel te verstaan was. Fout ging men eerst daar, waar men optrad met de banier van het beginsel in den koker, in steê van gelijk weleer breed ontplooid, en dit juist dreigde zich zelfs op zeer ernstige wijze aan den welstand der Antirevolutionaire partij te wreken. Men begrijpt, waarop dit doelt. Zóó toch was de Onderwijscommissie niet saamgekomen, die in 1913 in de Troonrede werd toegezegd, en was het gerucht niet bekend geworden, dat alsnu voorstellen te wachten stonden tot volkomen gelijkmaking in oeconomischen zin van Openbaar en Bijzonder Onderwijs, en zulks wel als uitvloeisel van een billijkheidsstelsel, dat door Rechts en Links gemeenschappelijk zou aanvaard worden, — of aanstonds kreeg men in de Liberale Pers te lezen, dat men deze Concessie van Liberale zijde te veiliger aandorst, omdat teniet-doening van den Schoolstrijd als vanzelf te niet gaan van de Antirevolutionaire partij zou tengevolge hebben. Iets waarbij men zich zelfs beroepen kon op meer dan éene uitlating van Christelijke

zijde, alsof toch eigenlijk onze politieke strijd niet anders dan een Schoolstrijd ware geweest, zoodat, wanneer in dezen Schoolstrijd tenslotte door ons de overwinning behaald werd, de mobilisatie onzer legerscharen vanzelf verviel, en zelfs na de demobiliseering ontbinding van onze organisatie volgen kon. Natuurlijk had het protest, dat tegen al zulk beweren onzerzijds uitging, onbetwistbaar gelijk. De Antirevolutionaire beginselen zijn volstrekt niet *uitsluitend* in ons land aan de orde gekomen, en allerminst eerst aan het woord gekomen toen de Schoolquaestie ons begon te verontrusten. Men denke slechts aan een Staatsman als Stahl, die optrad in een land, waar de strijd tusschen de Openbare en Bijzondere School zelfs nu nog slaapt, en althans gedurende de jaren van zijn politieke actie ganschelijk niet gevoerd werd. Al zulk voorgeven, alsof geheel ons politiek bedoelen in de Schoolquaestie opging, en dus met haar liquidatie zou vervallen, vraagt daarom voor wie ook maar eenigermate op de hoogte is, nauwelijks een woord van weerlegging. En toch is hiermede niet alles gezegd. Te ontkennen valt namelijk niet, dat zich, vooral na 1878, niet weinigen bij ons hebben aangesloten, die eeniglijk en uitsluitend door het onrecht ons in de Schoolquaestie aangedaan, wakker waren geworden, en in vele andere vragen van politieken aard gedurig van ons bleken te verschillen. Hen dreef volstrekt niet eeniglijk het *belang*, maar evenmin een *politiek* beginsel. Wat hen dreef, was de rechtsdrang. Zij zagen voor oogen, dat ons onrecht geschiedde. Wat Allard Pierson eens spreken deed, kon ook hen warm maken. Maar voor de saamvoeging van de Schoolquaestie met het Antirevolutionair Program zag men ze nooit warm worden. Ze handelden hierin volkomen oprecht. Het gepleegde onrecht wilden ze verhelpen. En dat allerminst *'t belang*, maar veeleer gekrenkt *rechtsbesef* hen hierbij tot handelen bewoog, bleek uit niets zoo overtuigend, als uit hun offerande. Ze spekten hun beurs niet, maar dorsten ze ledigen. Wat hun alleen ontbrak, was, dat ze het principieel verband tusschen de Christelijke politiek en het Schoolgeding niet doorzagen, voor een staatkundig optreden aanleg misten, en faalden in het doordenken. Nu kan men voor de hulp, ons door zulke ijveraars verleend, dankbaar zijn, en toch voelen, dat, valt de Schoolquaestie eens weg, voor onzen politieken strijd allerminst vast op hun verderen steun zal te rekenen zijn. Misschien dat juist bij dit keerpunt ook hun politieke conscientie nu zal ont-

waken, maar ook al ware dit niet zoo, van zulke geesten zal men kunnen scheiden met dank voor wat ze in hun steun boden, en zonder ergernis of verwijt. Het foutieve van de berekening aan de overzijde was maar, dat men, wat van enkelen waar is en niet verheeld mag worden, toepassen wil op heel onze partij. Hiermede zou men toch falikant uitkomen. Onze partij zal, na het uit de wereld helpen van de Schoolquaestie, juist te ernstiger ook op de overige problemen ingaan, en straks toonen steeds de kiem van een alzijdige politieke ontwikkeling in zich te hebben gedragen. Onze conclusie is derhalve, dat zeer zeker in menig opzicht de Schoolquaestie, voor wat de subsidie betreft, op meer dan één onzer als een *belang* gewerkt heeft, en dat zelfs het gevaar verre van denkbeeldig bleek, dat men in de verzoeking geraakte, om voor dit *belang* de liefde van het beginsel te doen wijken. Eerlijk duurt altijd het langst, en daarom zag ik nooit heil in het verbloemen van zulke zwakheden onzerzijds. Mits men dan inzake de Schoolquaestie maar toegeeft, dat ze ook in het oog van den eerlijken tegenstander veel meer dan een geldvraagstuk, t. w. een *rechtsquaestie* was, en dat in deze rechtsquaestie ons beginsel allerminst opging, maar dat dit, gesterkt door den behaalden triomf inzake de Schoolquaestie, straks zich te krachtiger in geheel het Staatsleven zal moeten doen gelden.

§ 25. *Het Socialisme.*

Tenslotte treedt onder de verschijnselen, die het *beginsel* voor het *belang* doen buigen, gelijk ik reeds opmerkte, steeds meer ook het *Socialisme* naar voren. Niet alsof het Socialisme niet tevens een beginselstrijd had opgeworpen, maar dit geschiedde bijna nooit anders dan in den dienst van het *belang*, dat van meetaf als doelwit geheel de Socialistische actie bleef beheerschen. De arbeidersstand was door onderscheiden oorzaken deels sociaal achteruitgeraakt en deels door hoogere vlucht gesterkt. Hij was achteruitgeraakt door het wegvallen van het Gildewezen, en van elk ander organisch verband met het Patronaat, waarin hij vroeger heil vond. Het individualisme, dat in de eerste drie vierden van de 19e eeuw in Frankrijk, en meer nog in Engeland, vooral in het bedrijfsleven zoo eenzijdig bepleit werd,

begon met den geheel op zichzelf staanden arbeider aan de niets ontziende winzucht van het kapitalisme prijs te geven. De groote technische vindingen sterkten steeds meer de positie van het Patronaat, daar het den patroon steeds meer onafhankelijk van den persoonlijken arbeid maakte. De huisindustrie kwam dit kwaad nog verergeren, terwijl de kolossale afmetingen van de nieuw opkomende industrieele ondernemingen elk persoonlijk contact tusschen den werkman en zijn patroon afsneden, en ook bij sommige ondernemingen tegelijk duizenden arbeiders in dienst deden treden, die in eersten aanleg geheel ten prooi waren aan den eigendunkelijken hoogheidswaanzin van de directeuren der ondernemingen. Zonder te beweren, dat in de 18e eeuw de toestand van den arbeider zich al te rooskleurig voordeed, was toch de proletariaats-toestand destijds nog niet ingetreden. Het was de machtige vooruitgang van het nijverheidswezen in technischen, mercantielen en finantieelen zin, die de positie van den arbeidersstand zoozeer verslechterd had. En wel erkende men van industrieele en mercantiele zijde, dat dit tragisch verloop van zaken te betreuren viel, en poogde men niet zelden philanthropisch een nood te lenigen, die men door eigen eenzijdig stelsel in het leven had geroepen, maar daarnaast ging, vooral sinds Darwin georakeld had, vaak een ijveren voor *the struggle of life* op, die de *survival of the fittest* als onafwendbare uitkomst van den machtigen levensstrijd predikte, en er daarom tijdelijk bij toezag, dat zooveler ellende hand over hand toenam en tenslotte op hongerlijden uitliep. Men weet, wat zelfs een man als Nietzsche ten deze aandorst. Toch ligt hierin nog slechts de ééne zijde van het Socialistisch opleven. Niet minder toch is rekening te houden met den tweeden factor in dit geding, t. w. met de toenemende rijpheid van geest, die in den arbeidenden stand viel waar te nemen.

§ 26. *De tweede factor.*

De beweging die van Parijs in de Fransche Revolutie uitging, riep de arbeiders wakker; het zich steeds verder uitbreidend onderwijs ontsloot veler oog; de reusachtige propaganda van de Pers kwam hun in 't gevlij; het stemrecht, dat steeds meer als recht van elk

burger werd opgevat, deed hen zoeken door wie vroeger op hen nederzag; en de algemeene verrijking van het leven deed ook voor den arbeider steeds hooger eischen stellen, zoo wat woning en kleeding, als wat het levensonderhoud betrof. Ik zeg niet, dat de arbeider in het begin der 18e eeuw zooveel lager stond of er slechter aan toe was. Vooral bij de textiel-nijverheid gaf het thuis aan eigen weefgetouw arbeiden zelfs, te midden van het gezin, een veel rijker leven, en al was de ontwikkeling van den arbeider oeconomisch een lagere, geestelijk stond destijds menig arbeider zelfs zeer hoog, en zijn kleine bibliotheek was zelfs vaak verre van onbeduidend. Reeksen van pergamentbandjes sierden vaak zijn hangkast. Maar al acht ik het een leemte, dat men zoo vaak verzuimt hierop te wijzen, toch erken ik zonder voorbehoud, dat de algemeene ontwikkeling van den arbeider thans hooger staat. Het machtige woord, dat in 1789 en volgende jaren van Parijs uitging, om adel en geestelijkheid, en achter beiden de Kroon, terug te dringen, ten einde *le tiers état* als het hoofdbestanddeel van den burgerstaat te doen eeren, en het hiermee vanzelf gepaard gaande individualisme, heeft een opvatting van *het volk* opgang gebracht, alsof het volk feitelijk alleen bestond uit den derden stand; en wel heeft toen de burger-middenstand ijlings op dien eerenaam van *tiers état* beslag gelegd, maar voorzoover destijds van een vierden stand nog geen sprake was, beschouwde toch ook de arbeider zich als tot hooger positie geroepen. En vooral toen de doodelijke stoot aan het koningskind juist 't meest en het eerst door het plebs op de straten van Parijs werd toegebracht, kon het niet anders, of de arbeidende stand moest zich gaan gevoelen, in de barricaden zijn troon zoeken, en op verruiming van positie bedacht zijn. Onbedoeld is toen de Liberale middenstand den arbeiders hierbij ter wille geweest, door de vroeger niet gekende uitbreiding die aan het Schoolwezen werd gegeven. De middenstand deed dit, althans in Frankrijk, hoofdzakelijk, om de geestelijkheid te ontwapenen. De School trad in haar openbaren vorm van meetaf als concurrente en belaagster van de Kerk op. Vooral toentertijd kon vastgesteld, dat de middenstand naar het atheïsme overneigde, en dat daarentegen onder den arbeidenden stand de invloed der Kerk nog zeer beteekenend was. Die invloed stond aan de vervulling der liberalistische verwachtingen in den weg. De Kerk, zoo heette het deswege, zoekt haar kracht in

de domheid van de menigte, wij, mannen der Revolutie daarentegen, zijn de apostelen der verlichting, en het was vooral onder deze leuze, dat men het lagere volk voor zich won. De Pers werkte in gelijke richting. Het percentage van wie lezen kon, stond voorheen, met name in Frankrijk, zeer laag. In ons land viel niet minder klacht. Toen nu de beter tierende school het lezen tot gemeengoed in veel breeder kring maakte, won ook de boekenmarkt in algemeene belangstelling. En hierbij kwam toen, dat de dagbladpers, dank zij verbeterde techniek, en dank zij het wegvallen van allerlei hindernis, haar honderden exemplaren van eertijds, in tienduizenden omzette, en op die wijs voor schier geen geld aan de arbeiders de gelegenheid schonk, om zich op de hoogte te stellen van wat er in stad en land, in paleis en wereld omging. Dit oefende zijn denken, en allengs begon hij ook hierdoor als persoon hooger te staan. Het stemrecht deed hierbij dienst als lokaas. Al hield toch de man in de macht, zoolang 't maar even kon, het stemrecht liefst als privilegie voor zijns gelijken, toch kon het niet anders, of de valdeur, die tusschen stemgerechtigden en stemloozen scheiding maakte, daalde met elke kwarteeuw een twintigtal duimen, en al spoedig zag men het wegzinken onder den grond van die valdeur naderen. Dit deed dan de arbeiders zoeken, daar men hen straks als kiezers niet zou kunnen missen.

§ 27. *De invloed van de weelde.*

En tenslotte kwam hier dan nog bij, dat de hygieniek, de scheepvaart, de handel, de reusachtige technische ontwikkeling van landbouw en nijverheid, en het voorzien van Europa met wat Amerika, Azië en zelfs Afrika ons bieden kon, geheel den voet van leven omzetten. De markten werden al rijker voorzien, de winkels gaven steeds beter kans tot koop, de snit en verfijning van de gereede koopwaar wonnen in smaak en gepastheid, men voelde zich aangetrokken tot lage prijzen. En toen hierdoor een spontane verfijning van het burgerleven intrad, die ons vooral uit Frankrijk en Engeland toekwam, kon het niet anders, of ook de arbeidende stand onderging hiervan de inwerking. De behoeften namen toe, en men geraakte allengs

vanzelf in een stemming, die zonder verhooging van levensvoet niet tot rust kon komen. Ware men toen van Liberaal-Conservatieve zijde minder in zijn individualistisch egoïsme bevangen geweest, en had men van Christelijke zijde van meetaf meer het oor bij Bilderdijk te luisteren gelegd, toen hij het proletariaat toezong:

„'t Is armoe en verval, waar ge in verkwijnt en zucht,
„Daar weelde tergend brast van uwer handen vrucht",

en de Kerk van Christus opriep met zijn hard getuigenis:

„Wanneer een volk in zonden moet vergaan
„Vangt in de Kerk de zielsmelaatschheid aan,"

reeds aanstonds zou in de 19e eeuw betere geest onder ons zijn opgewaakt, maar helaas, de Christelijke tolken lieten het sociaal geding aan het Radicalisme over. Groen van Prinsterer gevoelde zeer wel, vooral na 1848, de ernstige beteekenis van het vraagstuk. (*Nieuwe* Oprakeling, Dordrecht 1827, en mijn: *Het Sociale Vraagstuk en de Christelijk Religie,* J. A. Wormser 1891, blz. 6, en bl. 49—51 in de Aanteekeningen). En meer nog Da Costa (*Werken* II, p. 397 toen hij zong:

„Gemor bij d' arbeid die geen brood geeft; jokdierbanden
„Geworpen om den hals van vrijen, waar de wanden
„Van hitte blaakren dag en nacht, en eigen rook
„De steden zwart verwt, en de ziel verstikt in smook";

maar toch heeft het Schoolvraagstuk bij velen onzer al te lang dit machtige probleem naar den achtergrond gedrongen. Uit den drang zelf van het leven, uit den nood der tijden, uit het verarmen van den een tegenover het verrijken van den ander, is het oeconomisch probleem in het wereldtafereel naar voren geschoven, en het is deze wereldnood, die de Sociaal-democratie in het leven riep. Reeds tal van geïsoleerde utopisten hadden door dien noodstand, dien aangrijpend vooral Jules Simon in zijn *l'Ouvrière* (Paris 1861) schilderde, in haaste getast naar allerlei Communistisch stelsel, om redding aan te brengen.

Proudhon's Mutualisme, het Communisme van 1870, het kwam alles op uit de breuke, die in het maatschappelijk Organisme geslagen was. Het Proletariaat, de lagere volksklasse, de arbeidersstand, moest, wat het ook kosten mocht, in levensconditie worden overgezet, en mits dit doel te bereiken viel, zou elk stelsel aanvaard, elke maatregel van geweld verontschuldigd worden, en elke partijdiscipline gewettigd zijn. Wat ik destijds ook in Amsterdam's straten hoorde zingen: „We hebben lang genoeg gemind, we willen eindlijk haten", — was de wanhoopsgil van een ontredderd maatschappelijk samenstel. Marx' diep doordringende geest heeft toen de kranke maatschappij aan den pols gevoeld, en bleek toen terdege de denkkracht te bezitten, om ter heeling van dezen nood, en ter bevordering van dit sociaal belang, een stelsel uit te denken, dat geheel het maatschappelijk lichaam eerst ontleden en daarna weer in elkaar zou zetten, en zulks op een wijze, die tot uitkomst beloofde een maatschappelijk geheel, waarin het belang van het proletariaat tot in de uiterste consequentiën over alle vroegere standsformatiën getriomfeerd en ze vernietigd had. Men vergist zich derhalve ten eenenmale, zoo men in het Socialisme enkel een product van denkkracht eert, waartoe beginseldrang geleid heeft. Het beginsel deed hier uitsluitend dienst als instrument. Het stelsel uit dit quasi-beginsel opgetrokken, was niet anders dan een nieuwe, op den toestand beter passende editie van de aloude utopieën, die waanden de droeve gevolgen van den Paradijsval in de sociale saamleving te niet te kunnen doen. Waar men dan ook beproefd heeft, vooral in Amerika, toestanden in het leven te roepen, waarin deze utopieën verwerkelijkt werden, stuitte men telkens op een herhaling van wat in Paraguay ervaren was, toen de orde der Jezuieten in dit toen nog Spaansche wingewest op realiseering van een verwante utopie aanstuurde. Wat hier of daar in zeer kleinen kring kunstmatig een tijdlang in het leven kon worden gehouden, ontbond zich vanzelf bij langeren duur en op breeder terrein. En al moet toegegeven, dat Marx' eenig sterke geest er in geslaagd was, zijn schepping tot een wereldcreatie te maken, en allengs ingang te doen vinden, ja, te doen standhouden in de oppositie, toch zag men ook hier, hoe juist de parlementaire uitbreiding van de Sociaal-democratie in alle land tot scheuring leidde, het zwijgen aan de forscher geesten oplegde en groepen deed afzwerven, die in de revisie van het stelsel veel meer dan in wat van

het stelsel overbleef, kracht vonden. Ook toen de bange oorlog in Augustus 1914 uitbrak, zag men op eenmaal in alle landen de consequenties van het Marxisme struikelen en neerslaan. Hoe had men niet op alle Defensiekosten beknibbeld, vloot en leger laten verbloeden, en driest staande gehouden, dat, dreigde er ooit weer oorlog, de Sociaal-democraten uit alle landen aanstonds den militairen overmoed breidelen en het voeren van den oorlog kortweg verhinderen zouden. Het internationale stelsel, zoo beeldde men zich in, zou blijken alle nationale nijd en jalouzie gedood te hebben, en aan de Sociaal-democratie zou de eere verblijven, den vrede te hebben gered. Natuurlijk meende men dit.

§ 28. *Verwant aan 1789.*

De Internationale verkeerde metterdaad in den waan, dat haar utopie, of wil men haar droom, machtiger ten effecte was, dan de realiteiten die de natuur van het menschelijk leven beheerschen. De uitkomst daarentegen haalde aanstonds, zoodra de groote Europeesche oorlog uitbrak, door geheel deze utopistische rekening de fatale streep. Zelfs socialistische Parlementsleden gordden als vrijwilliger het zwaard aan, en hun pers deed in nationale bitterheid tegen den vijand nauwelijks voor de militaire blufbladen onder. Ongetwijfeld vertegenwoordigt de Sociaal-democratie in het politieke kader der Revolutie-groep een eigen schakeering. Was het aan de Liberalisten uit het midden der vorige eeuw vooral onder Cobden's leiding gelukt, het individualisme tot in zijn uiterste consequentiën door te zetten, de Sociaal-democratie stelde hiertegenover der velen samenhang in corpseenheid, en wist uit die toekomstige corpseenheid van het volksleven een stelsel te distilleeren, dat geheel eenzijdig het belang van den arbeidenden stand kon dienen. Toch bleef het primordiaal beginsel hierbij één, en sterk gelijkend op wat het reeds in de Jacobijnsche club geweest was. Radicalen en Vrijzinnig-democraten konden daarom van meetaf het zoo wonderwel bij de Stembus met de Sociaal-democraten vinden, omdat ook zij tegen het individualisme der Oud-Liberalen zich schrap hadden gezet. Alleen tegen het *te ver* lieten deze waarschuwend hun

vermaan hooren. Toen nu daarop van Socialistische zijde door de Revisionisten even luide aan eigen geestverwanten het dollemans doorhollen verweten werd, kwam met den dag sterker uit, hoe ook de Sociaal-democratie niet anders dan een gevarieerde spruit uit de beginselen van 1789 was, alleen met dit verschil, dat de andere fractiën voor *heel het volk* een stelsel ontwierpen, terwijl zij een banier omhoog hieven, waarin niet anders stond dan: „Leve het Proletariaat!" en alzoo geheel hun positie ten finale alleen door het oeconomisch *belang* van een deel van het volk beheerschen lieten. Vraagt men dan ook, of de Sociaal-democratie niet een stelsel heeft, waarmeê het terecht pronken kan, dan opperen we geen de minste bedenking. Dat heeft ze. Alleen maar, in dat stelsel wordt geen hooger beginsel belichaamd. Zelfs is niet het heil des volks de beheerschende gedachte. Al is het toch, dat telkens weer van *het volk* gerept en *het volk* verheerlijkt wordt, nooit is daarmee anders dan een *kleiner deel* van het volk bedoeld en dit volksdeel poogt men te bevoorrechten door eenzijdige bevoorrechting van zijn speciale *belangen*. Hiermede hangt 't dan ook saam, dat de partij zelve zich als *Vereeniging* op grond van Art. 5 der Wet van 22 April 1855 S. 32 rechtspersoonlijkheid heeft laten toewijzen; een maatregel waartoe geen der wezenlijk staatkundige partijen, hier of elders, ooit overging. Lid der partij is uit dien hoofde van de Sociaal-democratie alleen hij wie tot die Vereeniging is toegetreden als effectief lid. Hieruit verklaart het zich dan ook, dat op de candidaten der S. D. A. P. laatstmaal ver over de 100.000 stemmen werden uitgebracht en dat toch de partij nog altoos tusschen de 15.000 en 20.000 dobbert. De overgroote meerderheid van de kiezers, die, naar het electoraal geding zich bij een bepaalde Stembus voordoet, hun stem op den Sociaal-democratischen candidaat uitbrengen, hebben zich alzoo niet bij de Vereeniging als lichaam aangesloten en behooren diensvolgens niet tot *de partij*. Iets waaruit blijkt dat ze niet willen geacht worden het stelsel waarin de partij zich kleedt, te beamen, en alleen van de Sociaal-democratische actie gebruik wenschen te maken om pensioen, om tractementsverbetering, om vermindering van lasten of welke andere verruiming van positie, maar altoos een *belang*, meest zelfs een *stoffelijk* belang ten eigen bate te bevorderen. Toegegeven toch al, dat ook de candidaten van andere partijen niet zoo zeldzaam steun erlangen van

wie met haar gaat om des broods wille, toch is een geval als hier zich voordoet, dat vier op de vijf kiezers die den candidaat eener partij steunen, opzettelijk *geen* lid van de partij worden, maar dat ze haar stelsel veeleer verwerpen, komt bij geen andere partij voor, en is bij elke principieele partij ondenkbaar. Ontvangen de candidaten der Antirevolutionaire partij niet zelden een numeriek zeer sterken steun van Roomsche kiezers, dan zijn ook dit zeer zeker kiezers, die zich bij onze partij niet zouden willen, noch zouden kunnen aansluiten, maar hun stemmen op onze candidaten vloeit dan toch voort uit de verwantschap in het politiek beginsel, zoodat beiderzijds het beginsel de bewegende kracht blijft. Juist dit echter kan niet gezegd worden van de groote massa kiezers, die zonder tot de S. D. A. P. te behooren, toch haar candidaten er door helpen. Hier is het juist omgekeerd. Het principieele valt bij deze zeer in het oog loopende saamwerking geheel weg, en alleen het *belang* blijft den candidaat met het grooter deel der hem stemmende kiezers verbinden. Indien men nagaat, wat dusver door de gekozen candidaten der S. D. A. P. in de Staten-Generaal verricht is, dan kan niet anders geconstateerd, dan dat ze bijna nooit anders deden, dan wat ook de meest radicale groep der Linksche machthebbers voorstond, hiervan schier nooit anders dan in graadverschil onderscheiden. Haar bod ging altoos enkele percenten hooger, en hierdoor was in het oog der *belang*-zoekende kiezers haar kaart schier altoos troef. Wel beproefde ze bij de groote spoorwegstaking in 1903 een zelfstandige rol te spelen, maar zelden bleek dan ook jammerlijker, hoe machteloos dit pogen reeds na korten opzet inzonk. Voor de S. D. A. P. is het stelsel van Marx waarmede zij pronkt, en waarvan zij zelve achter elkaar heele repen liet afscheuren, niets dan het kleed, waarin zij zich aandient. De band dien het beoogde doel om haar groepen slaat, is en blijft geweven uit het interest dat zij voorspiegelt en nooit anders dan zeer ten deele aan haar volgelingen verzekeren zal.

§ 29. *De Kohlbruggianen.*

Slechts kort behoeft stil gestaan bij die kleine partijgroepen, die meer elders dan hier te lande, noch door *beginsel* noch door economisch

belang, maar enkel door traditie of persoonlijken band bijeenschuilen. Eenigermate zou men hieronder kunnen rekenen de kleine groep van Dr. Kohlbrugge's volgelingen, die eertijds vooral in Utrecht onder de begunstiging van den energieken bankier Kol zich een tijdlang, niet alleen kerkelijk, maar ook politiek, organiseerden. Een populair schrijver uit Delft bepleitte de denkbeelden van deze groep in een kleine periodiek, en meer dan eens was de medewerking of de tegenwerking van deze groep in den uitslag van een stemming voelbaar. Bernardi, de redacteur van deze kleine periodiek, had talent van schrijven en tact om op een gegeven oogenblik het pakkende woord te doen klinken. Doch bij deze kleine golving in den stroom bleef het dan ook. Van het vormen van een partijbestuur was geen sprake. Kiesvereenigingen, dien naam waard, richtte men niet op. Slechts hier en daar trad een enkel predikant in de Ned. Herv. Kerk op, die, op theologisch gebied Dr. Kohlbrugge's denkbeelden toegedaan, ook op staatkundig gebied aan een kleinen kring wenken gaf. Het naast sloot deze kring zich bij Dr. Capadose en bij Da Costa in zijn eerste periode aan; en voorts ontving ze haar absoluut karakter eerst nadat Dr. Kohlbrugge het land uitweek en zich in Elberfeld vestigde. Deze groep werd gekenmerkt door zekeren niet te loochenen afkeer van het parlementaire stelsel, drong bij het volk steeds aan op volkomen subordinatie, en poogde onze vaderlandsche politiek zeer eenzijdig te binden aan wat ons door het Oude Testament over het politieke leven in Israel bekend is. Toch werd ook hierbij veelal zeer eenzijdig opgetreden. De absolute subordinatie, in gebondenheid aan de Oud-Testamentische Wet, stond steeds op den voorgrond; voor de volksvrijheden die in Israël zoo sterk meespraken, werd het gevoel niet dan zeer zelden geprikkeld. Van een principieele partij kan hierbij intusschen niet gewaagd worden. Dr. Kohlbrugge was slachtoffer van liberalistische onverdraagzaamheid geweest. Met ongetemden moed kwam hij tegen die tyrannie in verzet, en ging liever op zich zelf staan, dan dat hij wijken zou. Dit kon hij dan ook doen krachtens zijn hoogstaande persoonlijkheid en zijn zeldzame talenten. Alleen maar, hij verbrak hierdoor den kerkelijken band, kon daarom niet op het volksgeheel inwerken, en dit had vanzelf tengevolge, dat na zijn afsterven niet anders overbleef dan een kleine groep getrouwen, die zijn gedachtenis in eere hielden en in zijn geest poogden voort te pleiten.

§ 30. *Bilderdijk's school.*

Tot op zekere hoogte klonk in Kohlbrugge's optreden ook een galm van Bilderdijk na. Ook diens contra-revolutionair standpunt, van Groen's beginsel wel te onderscheiden, werkte in kleinen kring persoonlijk na. Op letterkundig gebied was de tegenstelling tusschen Bilderdijk en zijn bestrijders zoo scherp uitgekomen, dat 't wel niet anders kon, of ook zijn denkbeelden over land en volk oefenden op enkele vrienden zeer groote aantrekkingskracht uit. Zelfs bij Da Costa was dit, althans aanvankelijk, niet te miskennen. Had er dan oók in Bilderdijk meer vastheid van politieke lijn gehuisd, en had hij meer aansluiting aan de Europeesche actie tegen de Revolutie van 1789 gezocht, zoo zou hij ongetwijfeld reeds lang vóór Groen van Prinsterer de geestelijke vader en bezieler zijn geworden van wat nu de Antirevolutionaire groep vormt. Hiervoor echter was Bilderdijk te veel poëet. Hem ontbrak de vastheid van lijn soms ten eenenmale. De Middeneeuwen trokken hem vaak sterker aan dan de Reformatorische periode. Het Calvinisme was hem te stroef. En daarbij kwam, dat hijzelf, oeconomisch gedurig in moeite geraakt, onder koning Lodewijk een partij koos, die aan de logica van zijn persoonlijke ontwikkeling afbreuk deed. Bij alle waardeering niet alleen voor zijn dichterlijk grootmeesterschap, en voor den ernst waarmeê hij tegen de verafgoding van den mensch in de Revolutie op dorst treden, moet toch beleden, dat in hem niet de gegevens aanwezig waren, waaruit een staatkundige partij kon opgroeien. Ver over de eerste helft der 19e eeuw reikte dan ook zijn politieke invloed niet. Van de vorming van een staatkundige partij in den eigenlijken zin des woords, was uit dien hoofde zoo min bij Bilderdijk als bij Kohlbrugge sprake.

§ 31. *Tegen Oranje.*

Het optreden elders van Carlisten, Bonapartisten, Orleanisten, Welfen enz. draagt gelijksoortig karakter, inzoover het zich evenzoo uit nawerking verklaart van historisch-machtige persoonlijkheden of

dynastieke persoonsgroepen. Dat ook hierbij persoonlijk belang meêsprak, kan kwalijk geloochend. Een Carlist van koninklijken bloede mikt steeds op herwinning van de aan zijn Huis ontvallen Kroon. De Napoleoniden droomden eveneens, en droomen nog, van herstel van hun dynastie. Zelfs de Bourbons en de Orleanisten verlustigen zich nog steeds in het herleven van hun glorie in de toekomst. En de Welfen zijn wel in Brunswijk bezweken, maar weg stierf hun aanhang nog niet. Aan dien aanhang nu van deze Huizen met verbleekte glorie kan allicht in gelijken zin ten laste gelegd, dat herkroning van hun chef hen ook persoonlijk opnieuw in het eere-ambt en in de macht zou kunnen brengen, en dat hierop vooral wordt geaasd. Stellig zijn er dan ook dezulken onder. Zoo was het steeds, en er is geen reden, waarom het hier niet zoo zou zijn. Toch gaat feil wie waant, dat zucht naar eigen herstel in eere hoofddrijfveer bij allen zou zijn. Velen toch, en hoofden zelfs, werden ontrouw aan de helden van het verleden, vielen af, lieten zich bij andere groepen inlijven en herwonnen juist daardoor niet zelden aan macht en eere, wat zij door het loslaten van hun vroegere idealen verloren. Men doet dan ook aan de trouw van zulk een aanhang tekort, zoo men ontkent, dat metterdaad ook persoonlijke verkleefdheid en trouw in het hart hier veelal meesprak. Trouw aan een gevallen Huis of Vorst is geen algemeen verschijnsel. Zie slechts in het weekblad *De Heraut* No. 1915, op wat wijs zelfs mannen als Dr. Jódocus Heringa en Dr. J. H. v. d. Palm zich op 5 Maart 1795, tien dagen na 's Prinsen vlucht van Scheveningen, over het Huis van Oranje uitlieten, en ge schaamt u over de onbezonnenheid, waarmeê zelfs anders zoo hoogstaande mannen, tot in het heilige toe, zich aan het Huis onzer hope vergrijpen konden. De vorst, die Rijn en Waal vast deed vriezen en de Fransche Sansculottes binnenliet, werd tot in den gebede toe door deze beide mannen als een Genadedaad Gods verheerlijkt, waarvoor de kerk van Christus niet warm genoeg de dankzegging aan haar God kon opdragen. In Heringa's biddagbrief werd onder de leuze van: „Vrijheid, gelijkheid en broederschap", over de „Heerschzucht van het Oranjehuis en deszelfs aanhang" de toorn Gods ingeroepen, en God werd gedankt dat de snoode toeleg van dit Huis mislukt was. Voor niets minder dan Tirannen golden de Oranje's en hun getrouwen. „De Almachtige, zoo sprak Van der Palm, gebood de elementen, en zij gehoorzaamden; de wateren vloeiden niet meer, ze

verstijfden tot ijs en werden een gebaande weg, waarlangs onze verlossers, *de overwinnaars der tirannie*, tot in 't hart van ons vaderland doordringen". Zoo riepen toen niet de leden van de *Arnhemsche Courant*, die in 1848 in hun blad koning Melliw II (alias Willem II) met het schavot bedreigden, maar zoo riepen in 1795 hoogleeraren in de Godgeleerdheid, mannen als Heringa en v. d. Palm. Zij waren daardoor in eere. Bilderdijk verkleurde ook in zijn trouw aan Oranje onder zijn bange ballingschap. Daarom kan ik niet meegaan met de m. i. oppervlakkige historici, die voor de trouw aan Napoleon's nagedachtenis en aan het Huis der Welfen in Hannover door de families, die hen aanhingen geboden, niet den eerbied gevoelen, waarop elk zedelijk bedoelen ook in de politiek aanspraak heeft. Alleen een staatkundige partij vormt zulk een aanhang niet meer. Men staat hier voor een nawerking uit het verleden, waarin traditie-trouw en belang dooreengevlochten zijn, maar waarvan nimmer te zeggen valt, of ze zoo zeker is van dood te loopen. God zij lof, de smaad eens Oranje aangedaan, bewijst het tegendeel, en in een Napoleoniede, aan het Belgische Stamhuis nu door huwelijk verwant, houdt nog steeds de fakkel de hope op trouwherwinning brandende.

§ 32. *Anti-Semitisme.*

Van geheel anderen aard is de formatie van de Anti-Semitische groepen, gelijk die, sinds 1880, in Duitschland waarneembaar werd. Drieërlei motief werkte hier: het Christelijke tegenover het Joodsche, het Germaansche tegenover het Semitische, het Individualistische tegenover het nationaal-georganiseerde. Op aandrang van Adolf Wagner had Dr. Stöcker in 1878 de vorming van een „Christlich-Sociale Partei" ondernomen, waarbij zich mannen als Von Sonneberg en Naumann (de laatste ook wel Katheder-Socialist genoemd) aansloten. Het streven dezer mannen was er op gericht, om het Christelijk karakter van den Staat door de *civil-disability* der Joden te maintineeren. Naast deze trad Ahlwardt op met de eerste dusgenaamde Reformpartei, die ook der Joden invloed bestreed, maar als niet-Germanen, en als brengende Duitschland onder Aziatisch-Semitischen invloed. Deze partij trad in 1881 op. Een tweede Reform-Partei,

die zich onder eigen tente saamtrok, werd daarentegen minder door de religie- of ras-verschillen, maar door de belangen van den middenstand gedreven. De niet-Joodsche magazijnen en mannen van zaken, die individualistisch voor eigen anker lagen, konden niet op tegen hun Joodsche concurrenten, wier eenheid van nationalen oorsprong vanzelf een organisch verband onder hen deed opkomen. In ons land is van zulk een anti-Joodsche of anti-Semitische partijformatie zoo goed als niets te bespeuren geweest. De Christelijke partij-titel nam onder ons nimmer het uitwendig-formeele karakter aan, dat in Duitschland het „Christliche" steeds kenmerkte. Voor rasverschillen voelen we in Nederland weinig. En op het gebied van handel en nijverheid kan de niet-Jood ten onzent zeer wel tegen zijn Joodschen concurrent op. Ook werkte hiertoe mede, dat de Calvinisten zich steeds beter en meer dan de Lutheranen in het Oude Testament verdiepten, hierdoor warme liefde voor het „oude volk" gevoelden, en voor de herleving van het Joodsche volk ook in de toekomst steeds een beter geopend oog hadden.

§ 33. *Drankbestrijding.*

Sterk trad bij ons de *drankbestrijding* op den voorgrond, die zonder tot een eigen partijformatie te leiden, toch ongetwijfeld op veler stem, als het op Kamervernieuwing ging, sterker invloed uitoefende dan velerhand politieke overweging. Er zijn er die in de drankzonde de principieele zonde van het Nederlandsche volk zien, in Schiedam's ondergang het eenig redmiddel van onze volkskracht begroeten, en daarom geen hooger decoraat voor adelkeur kennen, dan het blauwe lint in het knoopsgat. Het rusteloos streven om het gebruik van alcoholica te doen dalen, bracht door deze eenzijdigheid vaak mannen saâm, die politiek geheel uiteengingen. Gesteld voor de keuze, om of een tegencandidaat, maar die anti-alcholist was, te steunen, of voor eigen politieken geestverwant ter stembus op te gaan, begon de vastheid van keur niet zelden te waggelen. Te keeren is dit niet. Niet een ieder prikkelt in gelijke mate het twee- of drieërlei onderscheide doel, waarop hij afgaat, en het laat zich verstaan, dat wie zijn beste levenskracht aan de bestrijding van den alcohol wijdt, dan ook geen hooger wit kent

om op te mikken. Te verdedigen is dit vanzelf niet. Het is een prijsgeven van de juiste evenredigheid in zijn overwegingen, het is een afgeleid doel tot hoofddoel verheffen, het is secondair in plaats van primair optreden. Bezonnenheid blijft daarom ook ten deze geraden, en verblijdend mag 't althans heeten, dat men van Christelijkgeloovige zijde elk saamgaan met de neutralen opgaf en zich in een eigen keur-groep onder de banier met het Kruis saamtrok.

§ 34. *Pensioen-bond.*

Naast de anti-Alcoholisten of Drankbestrijders is te wijzen op de mannen van *den Pensioen-bond,* die er openlijk voor uit kwamen, dat h. i. de strijd voor het allemanspensioen niet aan de Staatkundige partijen kan worden overgelaten, maar dat voor de verwerving van dit Staatspensioen uit alle partijen de voorstanders moeten saamkomen, en zich organiseeren tot een zelfstandige côterie. Ze wekten niet alleen enkele vooraanstaande mannen van hun eigen partij op, om met enkele dito uit andere Staatspartijen dit gewichtig vraagstuk tot oplossing te brengen, maar vormden uit de aanhangers van schier alle partijen saâm een afzonderlijk leger, dat poogde eigen candidaten naar de Tweede Kamer te brengen. Er was alzoo geen sprake van tijdelijke saamwerking van onderscheiden *partijen* ter bereiking van een die allen toelachend doel, maar de toeleg was, de pensioenquaestie tot het zoozeer overwegend politiek belang voor heel het volk te verheffen, dat alle overige problemen terzijde werden geschoven, en voor de oplossing van dit éëne probleem alle medestanders in een afzonderlijke organisatie werden ingelijfd. Dat ook hier het *belang* en niet het *beginsel* dreef, behoeft geen nadere aanwijzing, maar dit is niet genoeg gezegd. Er school in dit opzet een element van bederf voor heel ons Staatswezen, doordien feitelijk alle overige politieke vraagstukken voor onverschillig werden verklaard, zoodra de helft plus één van alle kiezers, die meer uit hun pensioen zouden trekken, dan ze aan belastingverhooging meer hadden te betalen, zich maar wilde opmaken om zich dit surplus uit 's Lands Kas te verzekeren. Het door Engeland gegeven voorbeeld had hier schadelijk op ons staatkundig leven ingewerkt, en ongemerkt bewoog men zich op de

lijn, die alle principieele politiek in het oeconomisch belang wil opsmelten. Ook deze Pensioenbond kan daarom niet anders beschouwd worden dan als een *Sonderbündlerei*, gelijk men in Zwitserland zegt, die bij de individualistische geaardheid van ons volk ook hier te lande maar al te spoedig ingang vond.

§ 35. *Versplintering.*

De poging die gewaagd is, om ook voor de verkrijging van Algemeen Kiesrecht, en nog nader voor de invoering van Evenredige Vertegenwoordiging, een afzonderlijke organisatie, die eigen candidaten zou stellen, in het leven te roepen, kan wel evenmin worden toegejuicht, maar ging toch in zóóver vrijer uit, dat het Kiesrecht op zichzelf een staatkundige functie in het leven roept, en alzoo een inherent onderdeel van het politieke stelsel is. Toch werd ook dit pogen maar al te spoedig in een najagen van belangen omgezet, toen het steeds meer werd aanbevolen, niet als logische ontwikkeling van een eenmaal aanvaard beginsel van Staats-beleid, maar bijna eeniglijk als het voor de hand liggend middel om aan de groote massa der Kiezers, die alsdan tot de minderbevoorrechten zouden behooren, het instrument in handen te spelen, om de geldkist der meer-bezittenden open te schroeven. Zoo liep dit al te zaam uit op den toeleg, om de *gelijkheid*, hoe sterk ze ook door het verschil in persoonlijkheid, herkomst, talent en zedelijke kracht weersproken wordt, als de eenige oplossing van het groote raadsel des levens aan te prediken; iets waardoor de samenhang tusschen het innerlijk levensbestand en den staatkundigen levensvorm steeds verder los wordt gerukt. Ostragolski heeft 't dan ook zoo terecht gezegd, hoe de ontwikkeling en voortgang van onze menschelijke samenleving almeer de vaste, groote, historische lijn verlaat, om zich onder allerlei gekunsteld verband in kronkelpaden te verliezen, die niet dan tot verwarring, partijheerschappij en wilkeur, en alzoo tot overheersching van het recht door de macht leiden kunnen. Zóóver verliep het getij onder ons nog niet. Nog telkens treden in onzen politieken strijd de principieele uitgangspunten weder op den voorgrond. *Rechts* en *Links* zijn in ons land nog geen stopwoorden geworden. Ook als er niet één in 't oog springend belang, maar uitsluitend een beginsel in het spel is, wordt

toch altoos onze stembusstrijd nog met geestdrift en bezieling gevoerd. Het geval van een boekbinder, die slechts twee dagen elk jaar vrijaf kreeg, en die toch aan zijn patroon vroeg, hem die twee vrije dagen over vier jaren tegelijk, en alzoo tot acht aangegroeid, in het jaar van de stembus te geven, is hier sprekend. Te meer, zoo men weet, dat deze ijverige electorale voorvechter die acht dagen, niet alleen des daags, maar ook voor een goed deel des nachts, niet anders deed dan zich in de stembus-aangelegenheden verdiepen. Die bezielende ijver was het sterkst onder ons, toen er nog van geen subsidie sprake was, en toen het nog eeniglijk ging om de erkenning of loochening van 's Heeren majesteit in de lotsbedeeling der volkeren. En al trad nu later ook onder ons een niet te loochenen verflauwing op het stuk der beginselen in, en al stuitte men bij het jongere geslacht, dat de noodjaren van 57—87 niet had meegemaakt, op zekere achterstelling van het politieke bij het oeconomische leven, toch gaat nog steeds de conclusie door, waartoe het eerste gedeelte van ons onderzoek leidde. Metterdaad gaat nog altoos de worsteling in Nederland tusschen de twee staatkundige overtuigingen, door Groen van Prinsterer in zijn leuze: „Tegen de Revolutie het Evangelie", tot anti-thetische uitdrukking gebracht. Jammer slechts, dat in de beide volksdeelen, die het éene voor het gezag uit God en het andere voor het gezag uit den mensch opkomen, splitsingen opkwame, die tot eigen partijformatie hebben geleid: Rechts in Antirevolutionairen, Christelijk-Historischen en Roomsch-Katholieken, en Links in Conservatief-Liberalen, ordinaire liberalen en radicale liberalen; en het is tusschen deze zes groepen door, dat zich dan nog allerlei kleine sectarische, en meest op bepaalde belangen doelende, groepjes heen kronkelen.

§ 36. *Groote en kleine Staten.*

Toch mogen we ook zoo van de Staatkundige partijen geen afscheid nemen, zonder het partijwezen zelf, zijn organisatie en wijze van optreden in het oog te hebben gevat.

Het partijleven verschilt in graad van warmte en levendigheid naar gelang van de grootte van het volk, den aard van het volk, de staatsinrichting van het volk, en de mate van zijn ontwikkeling. Er is in

het oog springend verschil tusschen den partijstrijd in een land dat tot de groote Mogendheden behoort, en den geiijksoortigen strijd in een der kleine, weinig meetellende Staatjes. Ge behoeft Groot-Brittanje en Noorwegen slechts te noemen, om dit verschil te meten. Dit onderscheid komt al aanstonds op uit het verschil in internationale beteekenis van het volk. Of het in Noorwegen meer den radicalen kant uitgaat, of om den Conservatieven hoek zwenkt, heeft allicht voor Zweden en Denemarken, als naburen, eenig belang, maar deert Europa als geheel niet. Overgang daarentegen in Groot-Brittanje van Links naar Rechts, of omgekeerd, kan voor den loop der historie beslissen. Dit maakt dat in een machtig, mee den toestand van Europa beheerschend land, de mannen van hoogste talent en qualiteit zich veelal door den politieken strijd voelen aangetrokken, terwijl in kleine Staten deze overheerschende aantrekkingskracht veelal bijna niet werkt. Het tweede verschil komt op uit den aard van het volk, en zelfs uit den onderscheiden aard van de klassen in eenzelfde volk. De steden zijn politiek gevoeliger dan het platteland. Een Franschman geniet in de politiek, waar een Spanjaard zijn stierengevechten wel zoo prikkelend en interessant vindt als een gevecht op den man af in het Parlement Een Ier is in den regel veel heeter gebakerd dan een Schot. Ook ten onzent trilt het politieke leven in geen provincie zoo sterk als in Friesland.

§ 37. *Vroegere politieke ongevoeligheid.*

Gelijke uitwerking heeft het verschil in Staatsinrichting. Zoolang ten onzent de stedelijke vroedschappen de politiek uitwezen, bleef het volk veelal koud voor den gang van zaken. Voor of tegen de Stadhouders was een dilemma, dat nog in de 18e eeuw warm kon maken; toch sloop toen reeds veel sterker het voor of tegen de Regenten in. De passie die in den aanvang der 17e eeuw hier te lande de publieke opinie deed golven, keerde intusschen zelfs in 1794 niet even hoog terug. En na 1815, en zelfs na 1830, bleef de stemming ten onzent zoo bijna flauw en leuk, dat niet dan een zeer klein groepje van *Streber* het heft in handen hielden. Dat tenslotte ook de mate van ontwikkeling van een volk hier meêspreekt, ziet men

aan Rusland. In zijn *Mir* gelukkig, bekommert de echte Rus er zich bijna niet om, wat in Petrograd voorvalt. Met het optreden van de Doema is, als in de wieg, zekere politieke ademhaling begonnen, maar de politieke strijd blijft in Rusland een bureaustrijd. Het volk staat er, enkele Steden en Universiteiten uitgezonderd, nog zoo goed als buiten. In ons land had, het begin van de 17e en het eind van de 18e eeuw uitgezonderd, het partijleven nimmer gebloeid. Nog in 1870 was het teleurstellend, te zien, hoe zwak de belangstelling in het politieke leven zich uitte. Regel was en bleef, dat op elken trap van het publieke leven, gemeentelijk, gewestelijk en landelijk, een kleine groep van zeer enkele mannen den gang van zaken bedisselde. In de Kiesvereenigingen bleef het aantal mannen nominaal, o, zoo klein, op de vergaderingen der Kamerclub was de opkomst vaak nog droever, en met stemmencijfers, die, nog steeds zinkend, niet dan hoogst zelden de honderd haalden, werden motiën aangenomen, candidaten gesteld, besturen vernieuwd en beslist over de saamstelling der Kamer en over het staatkundig beleid. Men werkte ongelooflijk goedkoop. Een partijbestuur dat voor een generale verkiezing over een halve ton kon beschikken, was hooge uitzondering. Meetings waren in 't aantal gering, in opkomst onbeduidend. Met biljetten en bulletins werd weinig gewerkt. De Pers speende zich aan alle krachttoer. En tenslotte kon getuigd, dat hoogstens een twintigtal mannen in een district de lakens hadden uitgedeeld. De belangstelling ontbrak. De gevoerde strijd interesseerde niet. Alleen de Universiteiten, vooral de Leidsche, poogden een stuur en richting te geven, die hooger bedoelen verried; maar volstrekt onvergelijkbaar met de electorale campagne in Engeland en Amerika bleef de stembusworsteling ten onzent tot in 1878. Zelfs Groen van Prinsterer was er niet in geslaagd de massa in beweging te brengen. Zijn stem was daartoe te zwak, zijn taal en stijl te eenig gekuischt en verheven, zijn organiseerend vermogen te weinig naar buiten tredend, en de steun dien hij van geestverwanten ontving, te zwak.

§ 38. *Onze opleving sinds 1878.*

Eerst van de Deputaten-vergadering is, met name na Kappeyne

v. d. Copello's optreden in 1878, een warmer leven uitgegaan; en niet alleen dat de Antirevolutionaire partij sinds dat bange jaar dieper wortel schoot en haar loten ontvouwd heeft, maar van meer dan één kant is het sinds erkend en betuigd, dat ook andere partijen door óns voorbeeld en door ónze actie tot navolging genoopt zijn. Toch is het vooral de uitbreiding van het kiesrecht geweest, die het partijleven heeft doen opbloeien. De gegoede middenstand, die na 1848 de teugels in handen kreeg, was politiek nog weinig ontwikkeld, zoodat het in de jaren van de glorie van dezen stand, meest enkele hoogleeraren, en dan nog wel meestal Juristen onder hen, waren, die leiding aan den gang van zaken gaven. Fransen v. d. Putte was en bleef in dit opzicht een uitzondering. Toen echter een uitgebreider kiesrecht na 1887 een geheel andere groep uit het volk naar voren riep, veranderde het karakter van den strijd al spoedig ten eenenmale, en werd eenerzijds meer op het stoffelijk belang, maar ook anderzijds meer op de geestelijke factoren van het volksleven gelet, en het is aan het opkomen van deze andere richting, dat onze Staatkundige partijen haar opkomst in het laatste kwart der negentiende eeuw danken. Evenals in de 16e en 17e eeuw de eigenlijke actie die ons verder bracht, niet van de Staatslieden, noch ook van de geleerden, maar van het volk, en ten deele zelfs, naar het getuigenis van Prins Willem, van de „kleyne luyden" was uitgegaan, zoo ging het ook na 1870, en vooral na 1878, toe. *Novi homines* van eersten rang zijn er na 1878 niet veel opgetreden, Links zoomin als Rechts; en ook onder ons is het parlementaire leven in precieusheid gedaald. Waar eertijds diamant geschitterd had, moest men zich thans met den fonkelenden goudglans tevreden stellen; maar juist doordien de debatten op lager diapason daalden, bleef het parlementair debat meer op de hoogte van het debat in de volkskringen zelve.

§ 39. *Hoogere ontwikkeling.*

De noodzakelijkheid van het optreden van partijen ligt van zelf in de hoogere ontwikkeling van het volksleven gegeven. In grond en wortel is ook het volksleven nooit anders dan een spel der variatiën. Die variatiën nu blijven bij lagere ontwikkeling in den dop, maar bij

hoogere ontwikkeling treden ze naar buiten. Daaruit komt het verschil van inzicht op. Hieruit vormt zich dan de tegenstelling in de publieke opinie. En het is deze tegenstelling, die juist door den officieelen partijstrijd in het parlement tot verzoening moet komen. Gezond echter dient zich die partijstrijd alleen dan aan, zoo hij, uit den levensdrang van het geheele volk opkomend, door de mannen van talent en leidend vermogen, streng gebonden wordt aan de beginselen van menschelijke samenleving, gelijk God-zelf in Zijn Woord ons die toelicht. Dat de partijstrijd doelt op verwerving van bewindsmacht, is buiten kijf, ook al staat evenzoo vast, dat een enkele partij zoo klein in beteekenis kan zijn, dat ze nimmer verder dan naar een enkelen Parlementszetel reikt. Zelf heb ik van 1870 af, toen ik optrad, tot op de Grondwetsherziening van 1887, steeds gewaarschuwd tegen elk pogen om onzerzijds mannen in het bewind te brengen. De verkalking in de aderen van ons partijleven, die dit tengevolge zou hebben gehad, moest onverbiddelijk tegengestaan. Aan Graaf van Zuylen, wiens talent en moed ik overigens steeds bewonderde, heeft men gezien waartoe zulk een onvoorzichtige politiek leiden kon, en toen Graaf van Lynden van Sandenburg, wiens trouw aan de beleden beginselen nooit te verdenken viel, wiens staatsmansbeleid in het zenith stond, en wiens nobelheid van zin nooit iemand verdacht, de onvoorzichtigheid beging om met de Leidsche professoren een brug over de klove te leggen, die de twee principieele partijen scheidde, heeft de uitkomst ook in zijn tragischen uitgang getoond, hoe bij zulk te veel wagen, de beste bedoeling schipbreuk kan lijden. Toch doet dit allerminst het feit teniet, dat elke partijformatie, die den toegang tot het Kabinet, uit oorzaak van haar numeriek te geringe beteekenis, zich niet hermetisch ziet afgesloten, geroepen is te dingen naar *de macht.* Dat ik het bezit van die macht niet persoonlijk beoogde, blijkt in den meest volstrekten zin uit het feit, dat ik mij van 1877 tot 1894 geheel vrijwillig uit het Parlement in het studeervertrek terugtrok. Ik gevoelde een andere roeping. Doch dit neemt niet weg, dat in 1888, toen Mackay geroepen werd, ik hem ten zeerste aanmoedigde om de hem gedane aanbieding niet af te slaan. Hij mocht niet weigeren, evenmin als ik dit, ook al brak het heel mijn levensgang, zelf mocht doen in 1901. Een partij, die als ze haar streven bekroond ziet, niet toegrijpt en de macht aanvaardt, speelt

met belangen waarmeê ze niet spelen mag. Niet, dit versta men wel, alsof dit grijpen naar de macht verzaking van het beginsel ook zou gedoogen. Wie zich daartoe leent, is een verrader, en beschaamt het vertrouwen van zijn geestverwanten. Zulk misbruik van vertrouwen komt voor, maar 't wreekt altoos zich zelf. Immers de partij brengt u in de macht, niet om u zelf te believen, maar *opdat ge haar dienen zoudt*, en zulks wederom dienen niet in haar personen, maar in de versterking der beginselen, waarvoor ze met haar leiders den strijd aanbond.

§ 40. *De machts-idee.*

Dit onvermijdelijke van de *machtsidee* sprak de Christus zelf uit, eenerzijds tegenover Pontius Pilatus ten aanzien van de keizerlijke macht van Rome, toen Hij zeide: „Gij zoudt geen *macht* tegen mij hebben, zoo ze u niet van Boven gegeven ware", en anderzijds toen Hij betuigde: „Mij is gegeven alle *macht* in hemel en op aarde". Jezus blijft nooit bij de beginselen staan, maar wijst altoos tevens op de *macht*, op de macht in het physieke en de macht in het psychische. Vast stond, dat de Zoon des menschen *macht* heeft, de zonde op aarde te vergeven. Hij had *macht* en kracht over alle duivelen. *Macht* om 't leven af te leggen en weder aan te nemen. Nog in het hoogepriesterlijk gebed roemde Jezus erin, dat de Vader hem *macht* gegeven heeft over alle vleesch. Bij de eind-catastrophe in de Voleinding zal, naar luid Openbaringen XII : 10, een stem uit den hemel betuigen, dat het koninkrijk is geworden onzes Gods, en de *macht van zijn Christus*". Het verwijt, van de Linkerzijde ons vaak voorgeworpen, en ook mij persoonlijk door Mr. W. H. de Beaufort in zijn bekend vlugschrift, toegevoegd, dat het mij *om de macht* te doen was, was dan ook nooit anders dan krasse uiting van partijdrift. Trouwens heeft de Stembus van 1913 op de meest overtuigende wijze getoond, waartoe zelfs een man als hij zich verlokken liet, om de verloren macht te herwinnen. Een principieele staatkundige partij is geen wijsgeerige school, die er slechts op uit is, haar staatkundige overtuiging in steeds breeder schare ingang te doen vinden. Een politieke partij doelt altijd op *toegepaste* staatsleer en staatkunde. Ze rust niet, en ze kan niet

rusten, eer het haar gelukt is, de haar eigen beginselen in de wet en in de wetspractijk aan de orde te doen komen. Een der meest voor de hand liggende middelen om hiertoe te geraken, is ongetwijfeld het ingang doen vinden van haar beginselen in 't land, en met name onder de kiezers, maar dit kan toch nooit anders dan *middel* zijn, en haar *doel* blijft steeds en onveranderlijk, haar beginselen in de wet van het land te schrijven; en juist dit blijft, zoolang *de macht* niet veroverd is, ondenkbaar. Ongetwijfeld zijn er fractiën opgestaan, die veel drukte over beginselen maakten, en door de propaganda van deze beginselen in de macht kwamen, om, eenmaal in de macht, die beginselen op stal te zetten; en gelijk ik reeds opmerkte, is het, op den langen duur, zelfs bij de twee groote partijen in de Vereenigde Staten hierop uitgeloopen. Doch dit is en blijft vereelting op politiek gebied. Een bezielde, helder zich van haar beginsel bewuste partij gaat uit op verwerving van de politieke macht; doch met geen ander doel, dan om die macht dienstbaar te stellen aan de verwerkelijking van haar ideaal.

§ 41. *Saamwerking van partijen.*

Nauw hangt met dit machtsvraagstuk het vraagstuk van de *onderlinge samenwerking* der politieke partijen saâm. Bij gezonden politieken toestand moest dit probleem zelfs niet opkomen. Tot nu onlangs Roosevelt een breuke in de Republikeinsche partij sloeg, had zich de vraag van saamwerking in de Vereenigde Staten nog niet opgedaan. Van Socialistische zijde was wel reeds vroeger een kleine afzonderlijke actie begonnen, maar deze sloeg niet in. Roosevelt daarentegen trok een niet zoo onbeduidende slier van aanhangers met zich. Zonder overdrijving kan dan ook gezegd, dat de aloude en eenig zuivere positie, waar slechts twee, min of meer tegen elkander opwegende, partijen op het politieke schaakbord spelen, thans zoo goed als nergens meer bestaat. Zelfs niet in Japan of China. In alle landen, die slechts in naam of ook inderdaad constitutioneel ingericht zijn, is de politieke strijd thans niet door twee, maar door meerdere partijen, in onderlinge concurrentie aangebonden; iets wat niet anders dan tot saamwerking en politieke combinatie leiden kan. Die

combinatie komt dan in twee trappen uit, t. w. als combinatie bij de stembus, en in combinatie bij stemmingen in het Parlement. De combinatie bij de stembus gaf verreweg de meeste moeielijkheid. In het Parlement ging de stemming in den regel over een concreet voorstel; het aantal leden dat zich uit twee of meer groepen tot saâmwerking verstaan moest, is daar klein; en de onderhandelingen worden *en petit Comité* gevoerd. Heel anders daarentegen gaat het toe bij de stembus in het land. Dan toch beloopt het aantal kiezers, dat meê moet willen werken, tienduizenden van beide kanten; kan het politiek probleem, waarover de strijd loopt, niet dan in meer algemeene termen beleden worden, en is de onderhandeling een publieke op meetings en in de pers. Het stelsel van evenredige vertegenwoordiging is, het eerst door Hare, dan ook uitgedacht om bij de stembus in het land deze combinatie te doen vervallen, en reeds in 1878 steunde ik dit denkbeeld. Bij de bespreking van het kiesstelsel kom ik hierop terug. Hier werd dit slechts aangestipt als middel om de combinatie van wel geestverwanten maar tevens zelfstandige Staatspartijen gemaklijker te maken. Eerst in het Parlement toch kwam de beslissing aan de orde, en dan is er het *moeten*, om niet in minderheid te blijven; iets wat in het Parlement zelfs niet anders denkbaar is, dan zoo de leden die niet willen combineeren, wegblijven en niet stemmen. Wie bij de stemming aanwezig is, moet mede stemmen; en van blanco-stemmen is alleen bij benoemingen of bij voordrachten tot benoeming sprake. Of het ooit gelukken zal, in het Europeesche Staatsrecht deze aanmerkelijke wijziging ook bij de keuze der Volks-Vertegenwoordiging algemeen ingang te doen vinden, valt nog niet te zeggen. Zelfs in Frankrijk dorst men het nog niet aan. Voorshands blijft uit dien hoofde de combinatie van partijen ook buiten het Parlement aan de orde. Ten onzent gaat men het nieuwe stelsel thans beproeven. We wachten af wat er van komt.

§ 42. *Verwante partijen.*

In het gemeen kan gezegd, dat een politieke combinatie zich alleen denken laat tusschen *verwante* partijen, die feitelijk in beginsel één, slechts uit bijzonderen hoofde zich zelfstandig organiseerden. Dit ligt

in den regel aan de verschillen in graad en toepassing van de beginselen, gelijk dit tusschen conservatieven, liberalen en radicalen schier overal gezien is. *Rechts* lag 't natuurlijk evenzoo aan dit graadverschil, maar toch niet minder aan practisch verschil in de saambinding van het geestelijke en politieke. De Roomsch-Katholieken doelen hier op eenheid, bij ons Protestanten werd daarentegen aan Kerk en Staat een eigen gang van ontwikkeling gelaten, ook al is 't dat zekere groep ook onder ons nog steeds in een Volkskerk het heil zoekt. Het ligt daarom voor de hand, dat alle zoodanige partijen, die, in beginsel één, slechts in de wijze van toepassing verschillen, waar beiden saam tegenover de principieele tegenstanders stonden, overleg zochten en op het gezamenlijk stellen van eenzelfde candidatuur bedacht waren. Een opgekomen conflict kan dit tijdelijk ondoenlijk maken, en ook kunnen persoonlijke geschillen tusschen leiders en candidaten, zulk een toeleg voor een tijdlang verijdelen; maar voor het overige mag als regel gesteld, dat waar men zelf alleen geen kans heeft om de volstrekte meerderheid te halen, verbinding van stembuskrachten gezocht wordt. Die combinatie kan van velerlei aard zijn. Ze kan zich tot plaatselijke verbindingen bepalen, zoodat, zonder dat er zelfs sprake viel van generaal saamgaan, toch in een enkel district, met het doel om een vijandig en zeer gevreesd candidaat te weren, de plaatselijke besturen der kiescomite's tot afspraak komen, of zelfs, dat er ook zonder zulk een afspraak tusschen de comite's, toch zulk een ineenvloeien van de kiezers tot stand komt. Ook zelf genoot ik wel de eer, zulk een districtscombinatie tegen mij over te vinden. Losser van aard is de combinatie die eerst bij de herstemming tot stand komt. Is de eigen candidaat uitgevallen, dan heeft men de keus om 't òf de andere partijen alleen te laten uitvechten, òf wel de keus tusschen de twee in eigen hand te nemen, en door steunverleening den u minst ongevalligen candidaat te doen kiezen. Doch hoe ook genomen, al zulke combinatie blijft steeds bron van allerlei onaangenaamheid. Bestaat de combinatie uit drie partijen, en stelt men als regel, dat 't zittend lid van een der partijen tot den einde toe door de beide andere zal gesteund worden, dan staat men bloot aan 't gevaar, dat uw partij in de districten waar uw dandidaat het onderspit moet delven, al meer verloopt. Men weet dan vooruit dat eerst bij het openkomen van 't district uw partij een nieuwe kans

zou krijgen, doch ook dat de partij, wier candidaat stierf, of bedankte, er veelal aanspraak op zal maken, heer en meester van het district te blijven, en dat ze hierbij door den invloed van het uitgevallen lid allicht te veel voorheeft. Uw kiesvereeniging in zulk een district beziet dan heel het electoraal geding als een actie die vanzelf loopt. Gevaar voor verlies levert zulk een district meestal niet op. De geestdrift raakt aan het tanen, de vlag van de eigen partij verbleekt, en reeds na korte jaren is het frissche leven van vroeger er bij uw partij in zulk een district uit. Ge merkt hoe 't lid van uw district in de Kamer, keer op keer tegen uw program niet alleen rechtdraads ingaat, maar 't zelfs in het debat op de kaak stelt. Hoe wilt ge dan, zoo de combinatie u een volgend maal toch verplicht, om u voor zulk een *bestrijder* van uw program toch weer warm te maken, uw aanhang in het district blijven bezielen? Het gevaar waaraan ge daarbij blootstaat, is maar, dat bij uw verzet tegen combinatie, de tegenpartij op den door u niet langer gewilden candidaat overgaat, en hem toch er brengt. Kon door evenredige vertegenwoordiging althans aan al deze stembus-euvels een eind wordèn gemaakt, dan brengt dit evenredigheidsstelsel reeds hierin een niet zoo onbeduidenden aanbevelingsbrief met zich. Te meer moet onzerzijds hierop aangedrongen, omdat bij candidaturen van twee of meer slechts in graad verschillende partijen bijna altoos de meest principieele partij het loodje legt. Onzerzijds is dit reeds in 1878 ingezien. Vandaar dat in art. 21 van ons Program, reeds toen bepaald werd, dat onze partij „slechts de samenwerking met andere partijen aanvaardt, indien die door een vooraf welomschreven program, met ongekrenkt behoud van hare onafhankelijkheid, kan worden verkregen." Als regel werd dan ook gesteld, dat wij „bij eerste stemming steeds met een eigen candidaat zonden uitkomen, en bij herstemming zouden handelen naar omstandigheden." Het is dan ook opmerkelijk, dat we in de eerste periode, toen bondgenootschap gemeden en strenger aan Art. 21 vastgehouden werd, de Antirevolutionaire partij steeds vooruitging, en dat ze daarentegen, toen later de combinatie de verhoudingen beheerschte, achteruitboeren niet zelden de teleurstellende uitkomst was. De nood der tijden heeft vooral in de Schoolquaestie, daartoe gedwongen, naar in wat hieruit voortkwam, ligt ernstige waarschuwing, om liever tijdelijk te minderen in Kamerleden, doch principieel aan te sterken.

§ 43. *Het gelag betalen.*

Vóór 1901 bestond er geen eigenlijke *alliantie*, en we schoten vooruit. In 1905 scheen 't of we door combinatie sterk stonden, en in 1913 werden we erger dan gedecimeerd. De reden hiervan ligt voor de hand. Zijn er drie groepen in de combinatie, die enkele politieke postulaten gemeen hebben, maar overigens sterk in graad verschillen, zoodat de drie programs zich aandienen als a, $a + b$ en $a + c$, dan is de gewone loop van zaken, dat de partij van a voorop komt, de partij van $a + b$ als tweede in volgorde komt, en dat de partij van $a + c$ er bij inschiet. Herhaaldelijk is 't dan ook gebleken, hoe onze partij, die $a + c$ als program stelt, telkens tot een rugwaartsche beweging genoodzaakt werd. Dit verklaart zich hieruit, dat één van de drie Rechts saamwerkende partijen volstandig weigerde, tot de opstelling van een *gemeenschappelijk* electoraal program mede te werken; en al is deze absolute weigering in 1913 ook teruggenomen, wat toen als gemeenschappelijke eisch werd gesteld, bleef zoo gering in omvang, zoo vaag en zoo weinig ter zake dienende, dat er toch niet mede te vorderen was. Er zal daarom ernstig te overwegen zijn, of het niet eisch van onze positie is, in de toekomst, uit beginsel, alle saamwerking, die niet op vast accoord rust, te weigeren. Niet alleen toch, dat men anders zijn eigen aanhang telkens teleurstelt, maar men dooft, en dat is veel erger, de geestdrift voor wat als waarachtig beleden is almeer uit en verlaagt zich van partij van *beginselen*, tot partij van *belangen*. Zal ook in de toekomst combinatie, 't zij bij de stembus én in de Kamer, 't zij alleen in de Kamer, doorgaande aanbeveling verdienen, dan zal 't daarheen zijn te leiden, dat elk der drie partijen gelijkelijk haar offer brengt, zoodat ook elk der drie winste heeft te boeken. De Antirevolutionaire partij zal dan op één der punten moeten toegeven aan de Roomsche en Christelijk-Historische partijen, maar dan ook omgekeerd zullen elk van deze twee partijen op een vast te stellen punt moeten toegeven aan wat onzerzijds verlangd wordt. Onze partij steeds te laten medewerken om te realiseeren, wat de andere twee partijen willen, en onze eischen steeds afgewezen te zien, is geen combinatie met eere, maar een in-dienst-stelling van onze partij voor het verrichten van *hulpdienst*. Het is, zij 't al in anderen vorm, het-

zelfde gevaar waartegen Groen van Prinsterer zich zoo ernstig in 1869 aankantte, en dat wel niet zonder aanmerkelijk verlies in het cijfer was af te wenden, maar dan toch ook, toen het afgewend was, hem zijn bezield vlugschrift: *„Zelfstandigheid herwonnen"*, in de pen gaf. In *het cijfer* verloren, maar in *zedelijke volkskracht* gewonnen, was de betooverende leuze, die de zedelijke overwinnaar toen in zijn banier borduurde.

§ 44. *Combinatie met Links.*

Nog tweeërlei vraagt hierbij de aandacht. Het eerste is, of alle combinatie met de partijen die principieel tegen ons overstaan, moet afgekeurd. Er zijn er, die hierop met een onvoorwaardelijk *ja* antwoorden. Deelen in dit gevoelen kan ik niet, en in 1894 werd het denkbeeld van zulk een combinatie in het opkomen van de Antirevolutionaire partij voor het kieswetontwerp van minister Tak van Poortvliet zelfs belichaamd. Mijn bedoeling was hierbij in 't minst niet, om ons met Links tegen de partijen van Rechts op te stellen. Veeleer had ik er op gerekend, dat heel onze Antirevolutionaire partij voor de uitbreiding van het kiesrecht, gelijk ze hier werd voorgesteld, in het vuur zou gaan. Het Huismanskiesrecht had reeds van voor jaren op 't program gestaan, en tot op dat oogenblik van niet één zijde principieele bestrijding gevonden. En al is nu toegegeven, dat het voorstel van minister Tak van Poortvliet allerminst het Huismanskiesrecht in den gewenschten vorm bood, ontkend kan toch niet, dat 't evenals het Engelsche stelsel van Home-vote, dat Mr. Ferncombe Sanders voorstond, op de lijn lag waarlangs ook wij ons naar ons einddoel toe bewegen. Tot mijn leedwezen deed zich toen echter vrij plotseling het onverwacht verschijnsel voor, dat de drie meer behoudende smaldeelen, zoo van de liberale, als van Roomsch-Katholieke en van de Christelijk-Historische zijde, zich, zonder vormelijke afspraak, combineerden om, wat 't ook kostte, Tak van Poortvliet's ontwerp ten val te brengen. Dit noopte mij toen, tegen wil en dank, aansluiting bij de anticonservatieve bestanddeelen aan de overzijde te zoeken. De scheuring viel niet meer te mijden. Duidelijk toch kwam het uit, dat er een anti-democratische combinatie tot stand was gekomen, die onzerzijds

de meer aanzienlijke familiën tegen de „kleine luyden" te wapen riep, en ook aan de overzijde de antithése tusschen hooger en lager in sociale positie naar voren drong. Dit was fataal, temeer daar in later periode diezelfde mannen van Rechts, die in 1894 het felst optraden, nu nog voor veel verder gaande uitbreiding van het kiesrecht hun sympathie lieten uitkomen. Daaraan lag het dus niet. De electorale quaestie gaf den doorslag, maar de splitsing droeg een sociaal karakter, en dit deed het oude zeer, waaronder Groen van Prinsterer zoo bitter geleden heeft, weer oprijzen. Het is nu eenmaal een niet te loochenen feit, dat de kapitalistische en aristocratische macht in den lande, de banier van het Kruis neerhaalde, en dat het op 't platteland, onder den kleinen middenstand en onder de arbeiders was, dat ge, evenals in Prins Willemsdagen, nu na den ontzettenden afval in het laatst der 18e en het begin der 19e eeuw, de groep die aan het verleden der vaderen vasthield, te zoeken hadt. Doch hoe dit ook zij, een combinatie als toen met Kerdijk c.s., wel niet officieel, maar dan toch officieus, tot stand kwam, blijf ik voor denkbaar houden, al erken ik hoe de uitkomst getoond heeft, dat onzen Links-radicalen den weerzin tegen de fijnen nog te giftig in het bloed zat. Wij steunden hen, en zij ons niet. En zoo sloeg 't ons tegen. Het is uit dien hoofde, dat ik als minister de vraag van Mr. Drucker, of ik voor de toekomst elke combinatie van dien aard als afgesneden beschouwde, ontkennend beantwoordde, maar er toch bijvoegde, dat het gebeurde in 1894 niet geacht kon worden tot hernieuwing van gelijk pogen te prikkelen. De hoogste voorzichtigheid zal dus steeds geraden zijn, en nimmer zal principieel iets mogen worden toegegeven. Maar doet zich nogmaals een casus-positie voor, die voor een strict neutraal vraagstuk als de uitbreiding van het kiesrecht, zonder wijziging van stelsel, saamwerking vraagt, dan acht ik nog even beslist als in 1894, dat zulks geoorloofd is en geraden kan zijn. Dat de Roomschen er evenzoo over denken, is in 1853 gebleken, toen ze zich met Thorbecke combineerden, en hem te Maastricht zelfs als Kamerlid kozen. Men weet, hoe het Centrum in Duitschland zelfs keer op keer Socialistische candidaten gesteund heeft.

§ 45. *Combinatie met fractiën.*

Van geheel anderen aard is natuurlijk de vraag, in hoeverre saamwerking ook geoorloofd is met fractiën, die, volstrekt beginselloos, alleen voor speciale belangen optraden. Zulke fractiën zijn, 't zij elders, 't zij hier te lande, tot zekere organisatie gekomen inzake het agrarische vraagstuk, de ouderdomspensionneering, de alcoholische dranken, de tariefquaestie enz. Nu kunnen zulke onvolledig georganiseerde fractiën zeer wel door een beginsel gedreven worden, en zelfs door een beginsel dat ge van harte beaamt. De anti-sociale werking van den alcohol zal door wie tot eene van de Christelijke staatkundige partijen behoort, allicht zeer ernstig betreurd worden. Men zal verschillen over de vraag, of het gebruik van alcoholische dranken ingeperkt of geheel verboden moet worden, doch het beginsel dat van de alcohol vergiftiging voor het nationale leven ducht, en er uit dien hoofde den strijd tegen doet opnemen, zal men algemeen toejuichen. Er zit alzoo in dien strijd welterdege een *beginsel.* Alleen maar geen *staatkundig* beginsel. Het is een geding tusschen gebruik en misbruik, dat zelfs op zedelijk en religieus gebied tot bedenkingen van zeer ernstigen aard kan leiden. Steeds toch komt weer de neiging op, om zijn ethische kracht in hoofdzaak op één geliefkoosd punt saam te trekken ; iets wat zoo licht verleidt om alsdan andere ethische gevaren te onderschatten, gelijk dit in den strijd tegen de prostitutie is gezien. Religieus staat 't evenzoo. Op religieus gebied komt telkens het gevaar op, dat mannen van ernstigen zin zich met zekere voorliefde op heiliging ook van het nationale leven werpen, en dat toch, hoe pijnlijk dit ook zij, de werkheiligheid al spoedig door de reten komt gluren. De eenzijdigheid bedreigt dan ook hier den op zich-zelf heiligen ijver. Het heet dan, dat één alleen niet alles kan doen, en dat men daarom den meer algemeenen strijd op ethisch en religieus gebied liefst aan meer bevoegden over laat, en zich zelf er toe bepaalt om zijn degelijk geconcentreerde kracht op één bepaald ethisch of religieus euvel te richten. Op het eenmaal gekozen gebied staan zulke nobele strijders dan op eerbied inboezemende wijze sterk. Alleen maar, het door hen uitgekozen kwaad wordt dan *het* kwaad. De diepere, meer principieele opvatting van wat kwaad en goed is, laat hen vrijwel onverschillig, en allengs geraakt men, bij het hooren van

deze profeten, onder den indruk, alsof, gelukte het hun maar om den door hen uitgekozen Goliath doodelijk te treffen, de ellende ons verlaten zou en storeloos heil ons zou staan te wachten. Of dit nu een vijand geldt die uit te bannen, of een bondgenoot die in te halen is, bij Alcohol en Ouderdomspensioen, bij Tarief of Boerenbond, altoos dreigt hetzelfde gevaar voor de gezondheid der politieke verhoudingen. De eenzijdigheid komt aankloppen. Vergeleken bij het éene belang dat men voorstaat, komen andere belangen, en komt met name de algemeene politiek van het land, ternauwernoood in aanmerking. Al is 't dan ook, dat zulke polemisten en apologeten nog in den algemeenen politieken strijd meê optrekken, ze nemen dan toch dienst als recruten met een duchtig waterhoofd. Ze bezien schier alles uit dat éene gezichtspunt dat hun voorliefde heeft. Daarvoor offeren ze. Daaraan wijden ze zich toe. Al het overige is hun bijzaak. Laat in den politieken Omnibus met hen plaats nemen wie wil, de wielen waarop men rijdt, moeten uit hun tuighuis genomen zijn. Alleen het aldoor hameren op dit éene aambeeld, waaraan ze hun beste kracht verpand hebben, geeft voor hun eenzijdig gehoor de hen betooverende muziek. Leende nu een politieke partij er zich toe, om zich als huurtroep onder dè banier van zulk eenzijdig streven te laten inschrijven, zoo verspeelde ze haar toekomst. Een staatkundige partij moet leven uit het beginsel, dat voor haar den oorsprong van het gezag verklaart. Doch hieruit volgt in 't minst niet, dat ook een politieke partij zich aan vraagstukken als ik boven aangaf, niet zou mogen laten gelegen liggen. Het tegendeel is waar, want consequente doordenking van uw politiek beginsel zal u, bij helderheid van blik, een vast inzicht geven ook op alle vraagstukken die den maatschappelijken welstand raken. Alleen maar, de voet moet het hoofd willen dienen, en zoo ook moet in een politieke partij de leiding steeds onveranderlijk aan het staatkundig beginsel blijven. Mits ge nu hieraan maar onverbiddelijk vasthoudt, zult ge het zelfs kunnen toejuichen, dat er gedurig nieuwe groepen opduiken, die haar kracht saamtrekken op één enkel punt van het ook door u beoogde doelwit. Verbijzondering van inspanning verhoogt zelfs niet zelden het effect. Voor het generale is de intuïtieve blik niet aan allen gegund. Elke poging om de specialiseering van de sociale actie tegen te gaan, zou niet alleen mislukken, doch zelfs veel dat winste kon bieden, schade

doen lijden. En wat in verband met het partijwezen ten deze alles beslist, juist het onverschillig zich aanstellen van de politieke partijen voor zulke meer bijzondere sociale en ethische vraagstukken, is oorzaak, dat de voorstanders van zulke sociale belangen doen gaan, wat juist niet mag, en zich een enkel maal zelfs bij de stembus met een eigen candidaat komen aandienen. Een degelijke politieke partij, die haar tijd verstaat, zal daarom steeds haar oor te luisteren leggen, om te weten welke van deze sociale vraagstukken aan de orde zijn te stellen. Altoos echter met dien verstande, dat ze zich haar gedragslijn, ook wat zulke belangen betreft, niet door een eenzijdig zelotisme laat voorschrijven, maar die zelve afleidt uit de beginselen waaruit ze leeft. Nooit toch mag vergeten, dat al zulke vraagstukken die sociale belangen raken, steeds met de hygiène van geheel het nationale lichaam in verband staan. Ook de Antirevolutionaire partij ten onzent is hiervoor allerminst blind geweest. Inzake het alcoholisch gevaar, inzake de vaccinatie, en de hygiène in 't gemeen, inzake het Tarief, inzake den landbouw en zooveel meer, heeft ze nimmer een onzeker geluid gegeven, doch altoos zóó, dat ze de staatkundige leiding ook op deze punten nooit uit handen gaf, en steeds het verband met het staatkundig beginsel op den voorgrond schoof.

§ 46. *Partij-organisatie.*

Na de saamwerking met andere partijen of fractiën komt vanzelf *de partij-organisatie* aan de orde. Gelijk ik reeds opmerkte, is deze organisatie ten onzent in een vroegere periode schromelijk verwaarloosd, en zulks niet alleen onder andere partijen, maar evenzoo ook in onzen kring. Toen ik in 1872 mij voor 't eerst op eenigszins breeder schaal met het werk der verkiezingen kon inlaten, vond ik eigenlijk zoo goed als niets. Al wat ik vond, was een betrekkelijk klein aantal kiesvereenigingen met een minimaal aantal leden. Na het staken van het toenmalig blad *de Nederlander*, waarmede Groen van Prinsterer zijn actie begonnen was, bezaten we in de Pers niet anders dan kerkelijke weekbladen. Alleen de toenmalige *Heraut*, die in 1872 onderging, had een afzonderlijke rubriek voor politieke besprekingen, waarvoor als redacteur was opgetreden Baron Schimmelpenninck v. d. Oije, de latere

Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht. Een soort Centraal-Comité, dat voor de weinige kiesvereenigingen als middelpunt van gemeenschappelijke actie kon gelden, werd niet gevonden. Ieder dreef op eigen kompas. Wel waren er in drie of vier provinciën enkele vaardige en vertrouwbare loodsen, die aan boord van 't scheepke der kiesvereenigingen gingen, als er uit te varen viel, en niet dankbaar genoeg kan hetgeen deze bezielde mannen ons boden, gewaardeerd worden, maar alwat naar een organisatie over heel 't land ook maar leek, ontbrak ten eenenmale. Wel was er, als men wil, *iets* van dien aard, inzoover Mr. Groen van Prinsterer de gewoonte had, bij het naderen van de stembus, geheel privaat uit vele provinciën eenige betrouwbare mannen saam te roepen, in wier midden hij een hoogst belangrijke uiteenzetting van zijn gedachten gaf, en wier instemming hij vroeg voor enkele denkbeelden die hij liefst in de Staten-Generaal aan de orde zag komen; en ook kan gezegd, dat Christelijk-Nationaal, hoezeer niets dan een speciale onderwijs-vereeniging, toch wel politieken hulpdienst verrichtte. Maar met dit al bleef een zelfstandige politieke organisatie ten eenenmale ontbreken, en dreef straks in de electorale wateren elke kiesvereeniging, gelijk ik het noemde, op eigen kompas. Ja, zoo weinig werd de behoefte aan deze organisatie zelfs in 1872 nog gevoeld, dat een eerste oproeping om uit heel het land te Utrecht voor het in 't leven roepen van zulk een organisatie saam te komen, bijna geen weerklank vond, en we, in een der kleine zaaltjes van *Kunsten en Wetenschappen*, te Utrecht, met slechts een dertig man bijeenkomende, toch reeds roemden in onverwacht succes. Ongetwijfeld was men destijds bij de Liberale partij reeds iets verder. Vooral in de groote steden, en niet minder in de Noordelijke provinciën, beschikte men destijds reeds van Liberale zijde over vrij talrijke kiesvereenigingen, en bestond er tusschen deze kiesvereenigingen reeds toen ter tijd zeker nog vrij los verband, maar toch kon ook onder hen van een actie die uit het volk opkwam, nog niet veel sprake wezen. Feitelijk kwam 't er op neer, dat een niet zoo groote groep van politieke lotsbeschikkers bij elke naderende stembus de lakens uitdeelde en den gang van zaken leidde in het door hen zelven gewilde spoor. Vooral de gemeentelijke en provinciale verkiezingen prikkelden de politieke heeren om de macht in handen te houden of te krijgen, en vanzelf deden hun vervaalde, verbleekte en vertaande geestverwanten in

de Conservatieve reserve desgelijks. Even vóór, in en na 1848 was er politiek leven geweest; in April 1853 was er een actie opgekomen over de invoering der Bisschoppelijke kiesactie, die u denken deed, dat al 't volk politiek wakker was geworden; maar reeds in de zestiger jaren sliep 't al weer in, en toen de zeventiger jaren begonnen, riep eerst Atjeh ons weer uit den slaap. Sinds echter is de politieke partijorganisatie ook bij ons een vraag van den dag geworden. De hooge census vooral had ze tegengehouden, en eerst toen in 1887 die census, na ook door ons van '70 af zonder genade ten doode gewijd te zijn, bezweek, zag men, mede bevorderd door het optreden der Socialisten, ook ten onzent de partij-organisatie in kracht winnen.

De Antirevolutionaire partij trad hierbij niet achterop, maar was zelfs voorgegaan. Voor ons gaf de „Scherpe Resolutie" van Kappeijne v. d. Copello den stoot, en reeds in 1878 stonden wij, vrij goed in elkander gezet, voor onze heilige rechten in het geweer. Toch altoos nog zoo gebrekkig, dat de groote actie, tegen de „Scherpe Resolutie" niet van de destijds reeds opgetreden Deputaten-vergadering uitging, maar van „Christelijk-Nationaal." Met ons in 't gespan liepen toen nog de later als Christelijk-historisch uitgetreden heeren de Savornin Lohman, Van Bijlandt, Van Dedem, en zelfs nog de hoogleeraar De Geer van Jutfaas, die zich toen evenzoo bij de Christelijk-Historischen voegde, maar die eigenlijk reeds veel vroeger te Utrecht een „Sonderbündlerei" tegen Groen van Prinsterer had opgezet. Vreemd alleen blijft 't, dat deze hoogleeraar in eersten aanloop, er steeds niet over te spreken was, dat Groen zoo aristocratisch uitkwam, en dat juist hij in 1894 met de Christelijke aristocratie optrad, om de Antirevolutionaire partij, als te democratisch getint, te bestrijden. Bijzonderheden, waarop ik alleen wijs, om te doen uitkomen, hoe weinig in de vroegere periode ten onzent van de partijorganisatie studie was gemaakt. Reeds in 1846 was er zoo iets dat men een Antirevolutionaire partij *in ovo* noemen kon, en toch is eerst in 1878 ons program van beginselen tot stand gekomen. Meer dan een kwart eeuw wist men wel, wat koers men uitmoest, en stuurde men dan ook naar het Oosten, zou een Vrijmetselaar zeggen, maar of men met de Portugeezen om de Kaap, of met een Heemskerck uit de 16e eeuw om Nova-Zembla zou varen, stond nog in petto. Het leek vrijwel op wat Tollens in zijn „Nova-Zembla" zong:

„Een ander stout bedrijf stond Heemskerck aan te wagen ;
„Hij waakt zijn nachten door, doormijmert gansche dagen,
„Hij meet den aardbol, kruist de zeeën, smelt ze ineen,
„Hij wil door 't ijzig Noord naar 't zengend Oosten heen."

Men zat in het studeervertrek, maar ging tot het volk niet uit, en practisch kwam men niet ver. Het kreeg tenslotte iets van *de overwintering in de kou.*

§ 47. *Het democratische element.*

Eerst toen het *democratische* element in ons staatsleven ook onder ons krachtiger begon door te werken, is onze partij-organisatie meer tot haar recht gekomen, ook al is ze nog lang niet wat ze zijn moet. Het bleef destijds nog al te lang onder ons een reeds lang uitgediende worsteling tusschen het Conservatisme en het, nu in echten zin bedoelde *democratische* streven. „Democratisch" is niet een begrip, dat met „*Ochlocratisch*" saamvalt, maar er principieel vlak tegenover staat, en niets heeft geheel den politieken staat van zaken destijds zoozeer vervalscht, als de averechtsche opvatting, alsof alleen de lagere klassen der ingezetenen het *volk* uitmaakten. Volk is de saamvattende naam voor het totale complex van al onze landgenooten. Van het volk is de Overheid te onderscheiden, onverschillig of die Overheid een vorstelijk persoon, een Gemeenebest-bestuur of een Gemeenteraad is ; maar in algemeenen zin genomen, *bestaat het volk uit alle inwoners saam*, en wel zoo, dat de armste tobbers, met de gegoede en geleerde standen, en met inbegrip van alle graven, baronnen en jonkheeren, allen saâm dit éëne volk van Nederland uitmaken. Valsch is daarom elke voorstelling, die er 't zij van conservatieve, 't zij van radicale zijde op uit is, om scheiding te maken tusschen een groep inwoners van hooger orde, die te hoog staan om tot het volk gerekend te worden, en daarentegen de massa van gewone arbeiders, neringdoenden, ambtenaren enz., van wie men minachtend spreekt als van *'t volk*. De Sociaaldemocraten zijn ten onzent zelfs zoover gegaan, van hun hoofdorgaan met den naam van *Het Volk* te betitelen ; een titel waarin ze willen uitspreken, dat welbezien alleen de arbeidende klassen, of wil men in

't algemeen de loontrekkende klassen *het volk* uitmaken. Wat buiten dien kring stond, waren de rupsen op blad en bloesem, of wil men, heel het genus insecten dat aan den bloei van de volksplant onverbiddelijk in den weg stond.

Deze averechtsche opvatting nu is onder onze vaderen reeds omstreeks 1648 ingekomen. Het waren reeds toen *de heeren*, die over *het volk* regeerden. „Zooals de heeren het wijzen, hebben wij het te prijzen," werd dan het wachtwoord. Dit heeft toen geleid tot de Conservatieve overheersching in het vaderland door de hoogere standen, de rijken inbegrepen. Wat door dien kring van *heeren* overheerd werd, heette toen het volk. En toen nu later dit miskende volksdeel zijn politieke banden ontknoopte, en in overmoed niet alleen meê ging spreken, maar het woord alleen wilde hebben, heeft men voor dit revolutionair gedoe den eerenaam van *democratisch* gestolen. Hiertegen nu ging van meetaf mijn verzet. *Dêmos* is niet een lager deel van de ingezetenen, maar *het volk in zijn geheel.* Het is volkomen juist opgemerkt, dat toch reeds Herodotus het woord *dêmos* in tegenstelling met de *eudaimones* en *pacheës*, dat is, met de gegoeden en vetten, gebezigd heeft; maar de zeer gewone uitdrukking: *Dêmou anêr*, beduidde toch nog iets anders, dan de onderdaan in tegenstelling tot de overheid. Zelfs bij dieren sprak men van een *dêmos*, om de massa aan te geven. En wat ook van de onderschatting van het *dêmos* bij de Grieken aan mocht geweest zijn, in het Christenland heeft het begrip van *het volk* onder Israël zoo beslist het denkbeeld van minderwaardig uitgesloten, dat onder ons *het volk* in Christelijke kringen nooit een mindere, in onderscheiding van de rijken, uitsluitend lagere volksklasse *kan* aanduiden. Zelfs de uitroep: *volk!* in den winkel, als de winkelier niet achter de toonbank staat, bewijst de algemeene beteekenis van het woord. Ik leg er daarom nadruk op, dat *democratisch* voor mij niet beteekent het geven van de heerschappij in handen van de lagere volksklasse, maar het meespreken in het staatkundig drama van *het geheele volk*, in al zijn rangen en standen. Dit nu is voor de organisatie der partijen een vraagstuk van hoog gewicht. Historisch toch is de organisatie der partijen twee zeer onderscheiden richtingen uitgegaan. Voorzoover de meer invloedrijke, de beter onderlegde groep de beschikking aan zich wenschte te trekken, nam de organisatie een veel stroever vorm aan, dan waar men er

prijs op stelde, heel het volk te laten meespreken. Bij eertsbedoelde organisatie vormden zich de kiesvereenigingen meer in de groote steden, bleef het aantal leden ervan laag staan, kwamen op de vergaderingen bijna niet anders dan de mannen van wetenschappelijke of politieke positie aan het woord, en werden de kiezers van lager orde geacht als schaapkens achteraan te zullen volgen. Bij meer democratische organisatie daarentegen vormden zich allerwegen kiesvereenigingen, soms tot in de kleinste dorpen, meldden zich voor het lidmaatschap van deze vereenigingen, zoowel werklieden als patroons, evengoed eenvoudigen uit den lande als geleerde en sociale machthebbers aan, en kwam men uit alle hoeken saam aan 't woord. Ik behoef wel nauwelijks te zeggen, dat mij voor ons land, en in dit land althans voor de Antirevolutionaire partij, de laatste methode de eenig aannemelijke toeschijnt. Voor een partij als de Antirevolutionaire, die onder de geleerden en machthebbers, slechts op een oäse harerzijds mag roemen, en in haar groote samenstel haar aanhangers voor het grooter deel onder de bewoners van het platteland, onder de kleyne luyden, van den lageren middenstand, onder de dagloonarbeiders en de behoeftigen mag tellen, is een organisatie, die boven de breeder schare zweeft en deze domineert, volstrekt onbruikbaar. Men kan het wel beproeven, maar dan krijgt men nietsbeduidende, invloedlooze kiesvereenigingen, gelijk ik die in Gouda en zelfs te Amsterdam bij mijn eerste optreden vond. Kiesvereenigingen als zet-machine van enkele heeren, zonder leus, zonder program, zonder agenturen, zonder kas. Ik laat daar, of voor de meer conservatieve fractiën de door ons gevolgde methode wel bruikbaar kon zijn, en versta het, dat men zich bij voorkeur politiek-aristocratisch inrichtte, maar voor mij was de democratische, d. i. de alle rangen en standen omvattende, organisatie steeds de onverbiddelijke eisch. Ik meen zelfs in meer algemeenen zin te mogen vaststellen, dat de aristocratische organisatie op haar plaats is in landen, waar de hoogere standen en klassen nog zoo goed als alleen den politieken invloed in handen hebben, en in landen waar dit niet meer het geval is, meer eigenaardig past bij die kleinere groepen onder alle partijen, die meer op het *behoud* van 't bestaande, dan op nieuwe *ontwikkeling* bedacht zijn; en dat omgekeerd de democratische partij-organisatie als vanzelf geboden is, waar *heel het volk* recht van meêspreken kreeg; en dat ze voorts in elk land waar dit zoo is, meer

bepaaldelijk in de partijen van voortgaande politieke ontwikkeling de inrichting der partijen beheerschen moet.

§ 48. *Gevaren der Democratie.*

Dan echter mag men er geenszins blind voor zijn, welke eigenaardige gevaren de democratische organisatie van een staatkundige partij met zich brengt. De organisatie die er bij voorkeur op uit is, om de opinie der wetenschappelijk, sociaal en politiek hooger staande aanhangers van de partij aan de breede scharen der leden op te leggen, heeft inderdaad niet weinig waardoor ze zich aanbeveelt. Ze is niet zoo wijd vertakt, en is uit dien hoofde veel gemakkelijker in verband te houden. Haar vergaderingen zijn veel zwakker bezocht, en kunnen deswege, zonder bezwaar, al ware het meermalen in eenzelfde jaar, tot onderling overleg bijeenkomen. Daar ze uiterst zelden door meer dan een 2 à 300 lieden bezocht worden, zijn deze vergaderingen gemakkelijk te leiden en te bespreken. De discussie op zoodanige vergaderingen kan dieper op de detailvragen ingaan. En ook heerscht er op zoodanige vergaderingen veelal die uiterst kalme toon, die vooral in ons land eigen is aan wie zich aan geestdrift liefst speent. De meer democratische organisatie daarentegen, d.i. de zoodanige die niet uitsluitend of in hoofdzaak uit enkele standen, maar uit *heel* het volk in *al* zijn standen gevormd wordt, heeft zeer stellig tegen zich, dat ze altoos met de groote massa heeft te opereeren, daarom niet dan zeldzaam vergaderen kan, in die zeldzame vergaderingen lijdt onder het massale, zoodat diep insnijdende ontleding en nauwkeurige overweging van details op zulke groote samenkomsten veelal is uitgesloten.

Ook nog op een ander bezwaar dient zonder verbloeming gewezen te worden. Bij een democratische organisatie, die vanzelf in 't massale werkt, doet zich allicht het gevaar op, dat de invloed van een enkelen leider discussie en stemming te uitsluitend beheerscht. Dit zag men in Amerika onder Mc. Kinley en Roosevelt. In Engeland onder Gladstone en Chamberlain. En zoo is ook mij, en dit niet enkel van oppositie-zijde, wel eens verweten, dat ik in de Antirevolutionaire partij en op haar Deputatenvergadering, de teugels te vast in de vingers geklemd hield. Ontkennen dat hierin een deel waarheid school, wil ik

in 't minst niet, maar, verklaar dit als de geheel natuurlijke uitkomst van de drieledige omstandigheid, 1°. dat van mij de organisatie is uitgegaan; 2°. dat ik bijna een halve eeuw redacteur was van ons hoofdorgaan; en 3°. dat ik de al spoedig zeer uitgegroeide en uit dien hoofde zeer moeilijk te leiden Deputaten-vergadering sinds 1872, op één keer na, steeds had te leiden. Al ontken ik nu in het minst niet, dat mij dit soms een streep op het kompas mis deed zien, en al geef ik toe, dat dit vooral de andere uitnemende leiders der partij wel eens prikkelen moest, toch mag ik vragen, dat wie mij hierover hard valt, ook rekening houde met het uiterst moeilijke van de taak waarvoor ik vaak stond. Zonder in 't minst mijzelven als de blanke onschuld aan te dienen, pleit ik daarom toch, en ik meen terecht, verzachtende omstandigheden, vooral tegenover hen, die, had ik niet doorgetast, heel ons anders zoo goed getuigd partijscheepke allicht tot zinken hadden gebracht.

§ 49. *Vrijheid en Eenheid.*

Vanzelf stelt de democratische organisatie aan elke partij die haar invoert de zoo moeilijke vraag, hoe en op wat wijs aan de leden der partij in het land het grootst mogelijke aandeel in de bemoeiïng kan worden toegekend, doch zoo dat de eenheid der centrale actie steeds op het volle peil kan worden gehouden. Beide zijn voor den bloei der partij noodig. In den breedsten kring moeten alle groepen, heel 't land over, kunnen meêspreken, en toch moeten de zoover uiteengespreide krachten ten finale op één centrale actie uitloopen. Dit doel heeft men eenerzijds pogen te bereiken, door in onze organisatie van geen *bestuur* te spreken. Onze kiesvereenigingen waren geen onderhoorigen die *bestuurd*, maar vrije mannen die *geleid* moesten worden. Vandaar geen centraal bestuur, maar een *Centraal-Comité*, d. i. geen lastgever, maar een lastontvanger, geen gelastende, maar een gelaste. En in de tweede plaats, in geheel gelijken zin, geen leden-Convent, maar een Deputaten-vergadering. Deputaat is de Oud-Hollandsche naam op kerkelijk gebied voor een gelasten afgevaardigde. Men kende (zie het Register in het *Utrechtsch Plakkaatboek*) ook in het politieke de *Deputaten-Schouw*, die plaats had door een commissie, afgevaardigd voor de schouw van wegen en wateren, maar toch was het woord

Deputaat oudtijds bij voorkeur gebezigd in de kerkelijke organisatie. Aan dit woord nu werd boven *Gecommitteerde* of *Afgevaardigde* hier de plaats der eere ingewilligd, opdat in den naam zelf zou zijn uitgesproken, dat de plaatselijke kiesvereeniging grondvergadering was en bleef, en dat, niet los van het oordeel dezer vergadering, maar in verband met haar oordeel, de Deputaat zich op de Centrale vergadering te gedragen had. Het Centraal-Comité moest *dienen*, niet *heerschen*, en ook de groote Centrale vergadering mocht ik niet los van de honderden kleine vergaderingen in het land denken, maar uiting gevende politiek aan wat in 't land de geesten bewoog.

Nu is het volkomen waar, dat dit op een centrale vergadering, soms uit meer dan tweeduizend personen bestaande, die slechts voor enkele uren bijeen zijn, niet tot zijn recht kan komen; doch met het oog hierop was dan ook een maatregel verordend, die in de hieruit opkomende leemte voorzag. Bepaald was namelijk, dat het Centraal-Comité zijn voorstellen vooraf schriftelijk aan alle kiesvereenigingen zou toe zenden, opdat deze ze zelfstandig en elk op eigen gelegenheid zouden kunnen beoordeelen. Een enkel maal, bij Kamerontbinding, werkte dit stelsel niet genoegzaam door, omdat het te kort dag was, maar in den regel zijn de voorstellen van het Centraal-Comité tijdig in handen van alle kiesvereenigingen gekomen, hebben de 500 à 600 kiesvereenigingen in den lande deze voorstellen gewikt en gewogen, en zijn de punten van critiek schriftelijk ter kennisse van het Centraal-Comité gebracht. Dit Comité wikte en woog dan de ingekomen bedenkingen en gaf er, zoo noodig, gevolg aan. Op die wijs werd het doel bereikt, om eenerzijds de kiesvereenigingen in het land bijtijds in alles te kennen, haar te doen weten wat aan de orde kwam, en er haar voorloopig oordeel over uit te lokken, terwijl dan anderzijds op de Deputatenvergadering van zelf uitkwam, of der kiesvereenigingen in het land al dan niet in meerderheid genegen waren in de voorgestelde lijn mee te gaan. Hoewel alzoo op geheel vrijen voet ingericht, heeft deze organisatie toch steeds de eenheid der partij zeer krachtig aan het licht doen komen. Bijna zonder onderscheid zijn de partij-besluiten steeds met eenparigheid van stemmen genomen, en waar geschil bleek, stond 't nooit even om even, maar ging het voorgestelde besluit steeds met overweldigende meerderheid door. De provinciale trap der organisatie is schier bij geen enkele partij tot rijpheid van ontwikkeling

gekomen. Soms heeft de provinciale organisatie bij meer dan één partij zelfs schadelijk gewerkt. Ook wat onze eigen partij aangaat, dient erkend, dat er gemeenlijk geen genoegzame actie van uitging, en dat ze een enkel maal zelfs niet onschuldig bleek. In Zeeland bijv. poogde ze steeds sterk op den voorgrond te treden, en de uitkomst was, dat we in Zeeland tenslotte alle districten verloren. Ten leste zelfs Middelburg. Eens hadden we er vier. In 1913 niet één meer. Natuurlijk ligt dit niet aan verkeerde bedoeling, noch aan minder ijver; maar door de provinciale zenuw te sterk te spannen, kon het verband van Zeeland met de centrale actie der partij niet altoos genoegzaam tot haar recht komen. In Groningen en Friesland daarentegen, en ten deele ook in Noord-Holland, bleek de provinciale tusschenschakel niet gemist te kunnen worden. Niet te ontkennen valt, dat in de éene provincie de centrale en in een andere het gewestelijk leven meer op den voorgrond treedt. Het schijnt daarom niet gewenscht, den provincialen schakel geheel uit te lichten. Slechts overdrijve men zijn beteekenis niet, en late het in elke provincie aan de gedelegeerden over, om naar provincialen aard te handelen.

§ 50. *De geldquaestie.*

Van niet minder aanbelang is voor de organisatie eener partij *de geldquaestie.* In onze eerste periode, van 1870—'87, toen we schier uitsluitend voor de Tweede Kamer in 't gelid traden, leverde deze quaestie minder bezwaren op. Veelal behoefde men slechts eens in de vier jaren de zwaardere lasten te dragen. Ook de extra-gaven, die aan het Centraal-Comité werden toevertrouwd, vloeiden toen naar verhouding rijkelijk, zoodat de uitgaven, zuinig beheerd, steeds werden gedekt, en zulks te meer omdat de kring van kiezers, onder het voormalig Artikel 76 der Grondwet, vergeleken bij de kiezers wier moeder artikel 80 van de Grondwet van 1887 werd, zoo merkelijk veel kleiner was. Sinds echter 1°. het aantal kiezers verdriedubbeld werd; 2°. ook de verkiezingen voor de Staten en voor de Gemeenteraden mee gingen tellen; 3°. in 1894 tal van gegoeden ons verlieten; en 4°. de concurrentie van de oppositie zich op veel breeder schaal ontwikkelde; is de geldquaestie voor alle partijen een der moeilijkst te ondervangen

bezwaren gevonden; niet zoozeer zoolang de strijd bij de stembus een zuiver staatkundig karakter droeg, maar in hooggaande mate, sinds, gelijk in 1913, zich zoo licht een vraagstuk van „*belangen*" niet slechts in den strijd mengt, maar dien strijd gaat beheerschen. Het valt toch moeilijk tegen te spreken, dat destijds zelfs buitenlandsche kapitalisten en koloniale inlandsche potters, de kas van de Tariefbestrijders gespekt hebben. Tenminste anderhalve ton gouds is toen door belanghebbenden, ter afwering van voor hen honderdmaal zoo hooge finantieele schade, ten bate van de Linksche partijkas geofferd. Dat een in den regel weinig gegoede partij als de Antirevolutionaire, hier niet tegen op bleek gewassen, sprak vanzelf. Toch zal voortaan grooter offer dan dusver van de overtuigde aanhangers onzer partij af te vergen zijn. De contributiën zijn in den regel uiterst laag genomen, om niemand buiten te sluiten. Toch ligt 't in den aard der zaak, dat juist de democratische opvatting van de partijorganisatie met zich brengt, dat, waar alle standen en rangen op één gemeenschappelijk doel afgaan, niet allen gelijk-op hun contributie offeren, maar dat, bij klassen ingedeeld, ieder lid van de kiesvereeniging behoort bij te dragen naar gelang van de klasse waartoe hij sociaal behoort. Desnoods kon de laagste contributie tot ½ cent per week dalen, mits dan ook de hoogere klassen niet onder de *f* 10.— per jaar blijven, en daartusschenin vier klassen worden genomen van *f* 0.50, van *f* 1.—, van *f* 2.50 en van *f* 5.— Richt men zich op dien voet in, en spaart men geen moeite om 't aantal van zijn leden uit te breiden, dan zal men voor de gewone locale stembus er wel komen. Nadert daarentegen een provinciale of generale stembus, waarvan de eerste de saamstelling der Eerste, en de tweede de samenstelling van de Tweede Kamer beheerscht, dan is met de bedragen die zulke kleine contributiën opleveren, onmogelijk te volstaan. Het is dan ook te overbekend, hoe heel anders het in Engeland en in de Vereenigde Staten bij zulke landverkiezingen toegaat. De som over en weer door partijen in batterij gebracht, beloopt daar millioenen en nogmaals millioenen. Niet zelden offert één enkel lid der partij een ton gouds en meer, en nog onlangs werd in de pers van Links zoowel als van Rechts beleden, dat men in die landen de groote kapitalisten veelal tot zoo kolassale offers alleen kan bewegen door hun een hooge onderscheiding in een ridderorde of in den adelstand voor te spiegelen, die, zoo de partij won, dan ook vorstelijk volgde. Zelfs

heeft men in Engeland wettelijk verbod in het leven moeten roepen, om den geldfactor niet almachtig te doen worden. Bij ons ontbreekt onder de rijk-bedeelden in den regel voor het brengen van zulke offerande de naar rang en positie geprikkelde neiging. Toch zal ook onder ons de politieke offerwilligheid nog gestadig moeten toenemen. Alva eischte den tienden penning. Bij Israel waren de tienden op meer dan één manier in band gelegd. En althans over de vierjarige periode gerekend, zal ook de politieke contributie onder ons althans op zekeren vasten penning van het jaarlijksch inkomen, doch dan slechts éénmaal in de vier jaren te stellen zijn. Een staatkundige partij, die voor het geldelijke offer terugdeinst, kwijnt in haar politieke armoede weg. De geldfactor kan het *alleen* niet doen; zelfs ontadelt het een staatkundige partij, zoo dit hoofdfactor gaat worden; maar *meetellen* als *factor* doet de finantieele factor toch zeer stellig. Kreupel loopt de staatkundige partij, die dit politieke been sleepen laat.

§ 51. *De Candidaatstelling.*

De *candidaatstelling* kan, zal 't goed zijn, niet geheel aan de districtskiesvereenigingen worden overgelaten. Bij de Sociaal-democratische partij heerscht een tyrannie van het Centraal bestuur, die bij ons en bij andere partijen nooit ingang zou vinden. Wel daarentegen moet erkend, dat ook bij ons reeds herhaaldelijk een districts-, en zelfs een plaatselijke kiesvereeniging schier geheel vergat, dat ze functioneerend lid van een grooter lichaam, te weten van *de partij* in het land was. Veel viel hierover onder ons niet te klagen. In den regel stelde men er zelve prijs op, het moderamen van het Centraal-Comité te raadplegen. Toch is het wel voor gekomen, dat men achtte, zelfs zonder eenig overleg de candidaatstelling zelve te kunnen afdoen; en al moet nu, ook m. i., aan elk district de grootst mogelijke vrijheid van keuze gelaten worden, toch zou uitsluiting van overleg met het Centraal-Comité op den duur den onmisbaren partijband doen springen. Te meer moet op zoodanig overleg prijs gesteld, indien een partij saamgesteld is uit leden, die tot zeer onderscheiden maatschappelijke klassen behooren; iets wat met name ook met de Antirevolutionaire partij het geva is. Bij de spanning, die vooral de sociaal-democratie tusschen

de arbeidende of loontrekkende klasse en de overige maatschappelijke groepen teweegbracht, komt ook onder de leden van andere partijen zoo licht van twee kanten tegelijk de begeerte op, om een candidaat van eigen groep door heel het district gesteld te zien. Veler oordeel was dan dat aan zulk een begeerte was toe te geven, en zoo vond dan in het ééne district de wensch ingang, om zijn candidaat uit den arbeiderskring te kiezen, terwijl omgekeerd in een ander district de keuze met overwegende meerderheid op een jurist, op een fabrikant of in elk geval op iemand van hoogere sociale positie viel. Maar al te dikwijls openbaarde zich dan in een district met een candidaat van lagere sociale orde ontevredenheid bij de meer gegoede klasse, en omgekeerd ging soms zelfs protest uit tegen het candideeren van een candidaat van hoogere sociale positie, indien de groep der loontrekkenden vruchteloos gepoogd had, *haar* candidaat in de kiesvereeniging te doen triomfeeren. Na bezweken te zijn, voegde de teleurgestelde groep zich dan wel, maar toch deed zulk een sluimerende tweespalt ons niet zelden kwaad bij de stembus. De kiezers van hooger sociale orde schoten dan toch vaak in medewerking te kort, zoodat de sociaal lagere candidaat minder stemmen kreeg, dan hem naar de getalssterkte van onze partij had moeten toekomen; en omgekeerd hielden de kiezers uit de lager staande groep zich soms slap en onverschillig, zoo het district optrok om een sociaal hoogere candidatuur door te zetten. Een gevaar dáárom te ernstiger, omdat de tegenpartij voelhorens genoeg uitzet, om van zulke kleine oneenigheden op de hoogte te komen, en er, zoodra ze die bespeurt, onveranderlijk op uit is, de gevoeligheid der onderliggende groep te prikkelen. Vooral van Liberaal-conservatieven kant vraagt men dan aan de meer-gegoede Antirevolutionaire kiezers, wat ze er toch aan hebben, om zich voor zoo'n Patrimonium-man warm te loopen, en de Sociaal-democraten van hun zijde prikkelen dan weer onze arbeiders, om zich toch niet altoos als het paardje voor den triomfwagen van de rijke heeren te laten spannen. In districten waar onze mannen heilige bezieling voor de beginselen kennen, deert dit nu wel niet, maar er zijn toch ook deelen van ons land, waar dit te wenschen overlaat, en dáár juist is zekere inspiratie van het Centraal Comité geen weelde.

§ 52. *De Canditaten.*

Er is nog meer waarop te letten valt. Er zijn candidaten die het eene district liefst aan het andere afsnoept. Er zijn algemeen bekende, algemeen gewilde, en vandaar vanzelf zich aanbevelende candidaten, voor wie, zijn ze eenmaal gesteld, bijna geen propaganda behoeft gemaakt te worden. Voor zulke candidaten is veel sprekens zelfs niet noodig, ze komen zelf, en spreken met meer ingang van hun woord, dan de beste pleitbezorger. Dit maakt dan, dat zulk een candidaat in meer dan één district gekozen wordt, wat dan een tweede stemming geeft, voor het district dat door den gekozene in den steek werd gelaten. Er moet dan een nieuwe candidaat gezocht, die allicht minder prestige medebrengt, en zoo komt het voor, dat de bij tweede toer altoos gezakte ijvervaardigheid een zetel doet te loor gaan, die anders allicht gewonnen ware. Generaal overleg tusschen de onderscheiden districten is daarom steeds gewenscht. Elk district apart gaat veelal uitsluitend op stembustriomf af. Men brandt van verlangen om aan de tegenpartij den pas af te snijden en den zetel in zijn macht te krijgen. Gelukt dit, dan is men content, en vraagt niet verder naar het belang van de partij in het land. Het Centrale Comité daarentegen rekent met nog andere gegevens. Het ziet ook op de samenstelling van de Tweede Kamer, en vraagt zich af, uit welke elementen onze Club in de Kamer zal moeten bestaan, om in die Kamer de haar opgedragen taak met 't gewenschte gevolg te kunnen vervullen. Hierbij nu komen gansch andere noodzakelijkheden aan de orde, dan op de districtsvergadering veelal de keuze beslissen. De Club van elke dege staatspartij heeft in de Tweede Kamer een leider noodig, die tevens goed spreker is, en naast dezen een luitenant-kolonel, die hem bij afwezigheid kan vervangen. Daarnaast echter bestaat er bij elke kamerclub evenzoo goed behoefte aan mannen van het détail, die getouw-uitpluizers, microscoop-kijkers en rekenaars zijn. En wat niet minder als eisch mag gelden, een goedsaamgestelde kamerclub, van welke partij ook, moet specialiteiten voor de onderscheiden Departementen bezitten. Een man voor Buitenlandsche Zaken, een dito voor Binnenlandsche Zaken, voor Justitie, voor Financiën, en zooveel meer, en zoo ook met name voor de Koloniale aangelegenheden. Nu kan 't zeer zeker, bij goed geluk, ook zonder

afspraak, wel zoo uitvallen, dat zonder gepleegd beraad, door den uitslag aan dezen eisch voldaan wordt. Vooral bij zeer groote clubs, die over 30 en meer leden beschikken, kwam dit herhaaldelijk zoo voor. Bij kleine clubs daarentegen liep dit meer dan eens zeer spaak, en het is niet 't minst daarom, dat de Soc. democr. arbeiderspartij het gebruik ijkte, dat de candidaten van bovenaf zouden gesteld worden. Doch hoeveel hiervoor ook te zeggen zij, het treffen van het doel is nog geen bewijs voor de deugdelijkheid van de methode. De eisch van vrije benoeming, dien vooral de Antirevolutionaire partij nimmer mag loslaten, gedoogt zulk een opleggen van centralen dwang aan de districten niet. Liever moet keer op keer schade worden geleden, dan dat het levensbeginsel der partij vervalscht worde. Juist echter waar die vrijheid van levensbeweging op alle manier geëerbiedigd wordt, behooren de districten tegen verlies van verband in de saamstelling der kamerclub door degelijk overleg met het partijmoderamen te waken. Niet alsof we terug zouden moeten naar de oud-Conservatieve opvatting, die feitelijk niet anders dan *heeren* in de Kamer dulde. Er is *geleerdheid*, maar er is ook *wijsheid*.

§ 53. *Geleerdheid en Wijsheid.*

De Spreuken-dichter en de Prediker wijzen zoo met nadruk op het laatste. En waar aan studievrucht van den geleerde alle autoriteit moet gegund worden, blijft het toch eisch, dat ook de inspiratie die den volksman kenmerkt, aan het woord kunne komen. Groen van Prinsterer stelde naast Keuchenius een dorpsonderwijzer als Van Otterloo. Toch blijft bij deze erkentenis de eisch van een aan den toestand beantwoordende proportie onverbiddelijk gelden. Ook ten opzichte van de predikanten geldt dit. Groen heeft naast den jurist Keuchenius ook den predikant Kuyper met warmte voor het kamerlidmaatschap aanbevolen. Ook Donner was hem van meetaf lief. Ook hier echter worde de eisch van goede proportie niet uit het oog verloren. Overdrijving en eenzijdigheid schaadt ook hier. Monopolie komt hier aan geen enkele groep toe. De practische staatsman kan even doeltreffend *Hopliet* in de Kamer zijn, als de scherpzinnige jurist. Theologie, jurisprudentie en oeconomie hebben elk op eigen manier hun onmisbare bijdrage voor 't geheel te

leveren. In mijn vlugschrift: *Ons instinctieve leven,* bij W. Kirchner te Amsterdam, 1910, heb ik gepoogd dit onderscheid tusschen *geleerdheid* en *wijsheid* nader uiteen te zetten, en ik kom er in het tweede deel op terug. Voorshands meen ik daarom met het kortelijk opgemerkte te kunnen volstaan. Maar juist daarom is het zoo van aanbelang, dat de districten bij het stellen van hun candidaten niet te eenzijdig op eigen wieken drijven. De stembus moet ook ons niet alleen Kamer*leden,* maar wel terdege een goed saamgestelde Kamer*club* geven, en dit is alleen te bereiken, zoo een moderamen de zetelverdeeling over heel het land, *helpt* regelen; een stelling waarbij ik aan het woord: *helpt,* in niets zijn eigenaardige beteekenis ontneem. *La mano che adjuta,* zeggen de Italianen; en op die *helpende hand* komt 't ook voor ons aan. Nooit de karrewats, zelfs geen dwingende teugel, alleen een gids op den vaak kronkelenden en donkeren weg. Op deze *mano che adjuta* moet te meer aangedrongen, zoo dikwijls er aan samenwerking met andere partijen behoefte bestaat. Juist die samenwerking toch kan niet van district op district gaan, maar moet als net zich over heel het land uitspreiden. Partij met partij over alle districten saam is hier tot handelen geroepen, en ook hiervoor mag degelijk overleg niet worden buitengesloten. Een district dat zich hieraan niet stoort, toont politiek nog onmondig te zijn, en wie op meetings of in de Pers zulk *Einspänner*-gedoe, zulk een *Sondlerbündlerei,* en zulk een zelfgenoegzaamheid looft, insteê van ze tot de orde te roepen, is politiek nog *groen;* van Groeniaansch-rijp scherp te onderscheiden.

§ 54. *De Pers.*

Werd reeds in verband hiermeê op *de beteekenis van de Pers* voor het partijleven gewezen, toch eischt dit verband hier eenigszins nadere bespreking. In de 16e en 17e eeuw vormde zich de publieke opinie hier te lande onder de predicatie van het blauw-boeksken. Een Pers, in den zin thans aan dit woord gehecht, bestond toen niet. Eerst bij het dalen van den geloofsinvloed op het publieke leven is hierin een keer gekomen, en wel het eerst door de Spectatoriale publicatiën, waartoe het initiatief van Justus van Effen uitging. Niet alsof zijn vondst origineel was. Hij gaf slechts nationale nabootsing van Addison,

e. a. Maar wat hij van 1731—1735 in twaalf deelen onder den titel: *Hollandsche Spectator* uitgaf, zette de Pers ten onzent toch op kloeke wijze in. De *Nederlandsche Spectator*, die in 1749 anoniem volgde, en eveneens tot twaalf deelen aanwies, kon in zijn schaduw niet staan; wat evenzoo van nog minder beduidende Spectatoriale proeven geldt. Dat 't bij het opkomen van deze proeven tusschen *predicatie* en pers stond, was men zich in den Spectatorialen hoek zeer wel bewust. Zoo geeft de *Nederlandsche Spectator*, deel I p. 10, deze klacht van een bejaard predikant te hooren: „Neemt men alleen de zieltreffende kracht van zoo meenge een deftige Leerrede eens in aanmerkinge . . . welke vruchten moet men hiervan niet bespeuren? Maar wij Leeraars, *we mogen preeken, zoo we willen, men kan nauw zeggen, dat er iets meê gewonnen wordt*. En om u de waarheid te zeggen, Mijnheer Spectator, dit is 't grootste verdriet 't geen ik in mijn ambt vind. De predicatie was zoo heel anders dor geworden, dan eens de Haghepreeken waren. Er was een stemming opgekomen in heel West-Europa, die om heel iets anders dan stichtelijke voorlichting en vermaan vroeg. Aan die stemming poogde de Spectatoriale litteratuur voedsel en leiding te geven, en zoo werd de *Spectator* de voorlooper van de straks zich zoo breed ontplooiende Pers. De *Nederlandsche Spectator* kwam om de veertien dagen uit bij Van der Eik te Leiden en was, althans in de grootere steden, bij een voor elke stad aangegeven boekverkooper verkrijgbaar. Zie de lijst Deel I blz. 216. Niet alsof niet destijds reeds ook tal van kleine dagblaadjes het licht zagen, doch dit waren pure nieuwsbladen, die zich in geen enkel opzicht de leiding van het publieke leven in politiek, religieus en ethisch opzicht ten doel stelden. Toch sloeg met de Spectators de balans al spoedig om. De predicatie hield op interessant gelijk in de 16e en 17e eeuw te zijn, en vrije litteratuur in allerlei vorm nam haar plaats in. Allengs is de Pers zoodoende een der hoofdmachten in het land geworden. Zonder overdrijving kan men zelfs zeggen, dat met name het *Algemeen Handelsblad* en de *N. Rott. Courant* ettelijke jaren het land hebben geregeerd. Sinds heeft de Pers haar taak al meer in dien zin opgevat, dat ze, zelfs in het dagblad, voor heel het volk dienst moet doen als intellectueel, politiek, sociaal, oeconomisch, letterkundig en sport-bedienend restaurant. Van alle markten thuis, steeds van zessen klaar, legde de Pers beslag op alle product van

handeling, van gedachte en van gevoelsbeweging. Zoo wijd kon de bemoeiïng van de publieke opinie haar vleugelen niet uitslaan, of de dagbladpers stond met haar dagelijksch menu u ten dienste. De macht, hierdoor in de meêlevende wereld ontwikkeld, is ongelooflijk. Minder in ons land, dan in de Anglo-Saksische wereld, zoo in Engeland als in Amerika. Zelfs het grootste en best geslaagde blad in Nederland is niets en valt geheel weg, zoo ge het in concurrentie met de Pers die Engelsch spreekt, beziet. Voor een deel verklaart zich dit ongetwijfeld uit een eigenaardigen zin die het Anglosaksische karakter kenmerkt. Men ziet dit in Friesland. Niet alsof de Friezen onder de Anglo-Saksers te rekenen waren. Dit weet men wel beter. Maar toch valt niet te ontkennen, dat er in Friesland nadere verwantschap aan de Schotten spreekt, dan in onze overige provinciën. Zelfs is het voorgekomen, dat wie boeren-Friesch sprak, zich in Schotland verstaanbaar kon maken. Ook zekere geestverwantschap valt niet te loochenen. En nu is het opmerkelijk, dat het gebruikmaken van de advertentiekolommen in geen provincie zoo vanzelf gaat als in ons gewest, dat tusschen Vliestroom en Lauwerzee ligt. In het feit echter, dat vooral sinds de tweede helft der 19e eeuw de Dagbladpers ook ten onzent de leiding der publieke opinie op zich heeft genomen, ligt voor geen gering deel de verklaring van de historie van ons Nederlandsch partijleven. Bij haar opkomen was die Dagbladpers zoo goed als geheel in handen van de „*heeren*", en wel van liberalen en conservatieven huize. Hoewel de R. K. bevolking niet zooveel onder het tweevijfden bleef, is toch haar speciale Dagbladpers eerst later tot meerdere ontwikkeling gekomen. De mannen van 't Reveil hadden op journalistiek terrein zoo goed als niets. En de Antirevolutionairen hadden wel een miniatuurblaadje in *de Nederlander* van Groen van Prinsterer zien uitkomen, maar een bladeke dat schier even spoedig zou ondergaan. Groen van Prinsterer is publicist als persman meer dan vijftig jaren geweest, maar de Dagbladpers onder ons Antirevolutionairen kon ook hij niet tot bloei brengen. Zoo somber zag Groen van Prinsterer zelfs nog in 1874 de toekomst van onze Antirevolutionaire Pers in, dat hij, ziende op het tekort dat de uitgave van *De Standaard* in 't eerste anderhalf jaar had opgeleverd, mij goedgemeend den raad gaf, het dagblad maar weer in den doofpot te stoppen, en op zijn manier in losse periodieken van mijn gevoelen in het publiek te doen blijken. Ik vond geen

vrijheid, aan dit vermaan gehoor te geven, en niet alleen *De Standaard* nadert nu zijn halve-eeuwfeest, maar om en bij *De Standaard* zag sinds geheel een stad- en dorpswacht van antirevolutionaire bladen en blaadjes het licht; zoodat we nu althans meêtellen. Ook onder de maandelijksche periodieken beginnen we allengs een eigen plaats in te nemen. En zelfs op geïllustreerd terrein begon men ook onzerzijds naast de pen de teekenstift te hanteeren. In zooverre dus geen klacht. En toch, waarom 't verheeld, juist in de Pers, en met name in de Dagbladpers, ligt nog steeds onze zwakheid, en daartegenover blijft nog altoos in *de predicatie* een niet gering deel ook van onze politieke kracht schuilen.

§ 55. *Onze achterlijkheid.*

Een der hoofdredenen, waaruit onze betrekkelijk zwakke positie in de Dagbladpers te verklaren is, ligt in de tegenstelling van het platteland met de groote steden. Alleen Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage zenden ten onzent een Pers in het licht, die met de groote buitenlandsche Pers althans tot op zekere hoogte vergelijkbaar is. Wat in de overige streken en steden van Nederland bij den dag of bij de week als nieuwsorgaan het licht ziet, komt bij de groote Pers van deze drie steden zelfs niet in aanmerking. Drieërlei is hiervan de oorzaak. De Nederlander munt zelden uit in de hoedanigheden, die den *up to date* Journalist maken. Het stellen in leesbaar Nederlandsch kost den meesten onzer veel meer moeite, dan de gewone burger in Frankrijk, Engeland of Duitschland bij het vliegensvlug ten papiere brengen van een persmededeeling of persartikel zich te getroosten heeft. We staan bij onze naburen achter in het vlot voor de vuist *spreken,* en meer nog in het zoo op eens *neerschrijven* van wat in ons omgaat of ons ter oore kwam. Zielkundig is onze geestesbeweging en geestesuitgieting in het gesproken of geschreven woord *trager* dan bij onze buren. Heel onze Hollandsche stijl draagt van loomheid van geest de sporen. In verband hiermede is het dan ook zoo gemakkelijk te verklaren, dat lange jaren schier geheel onze Pers in *Joodsche* handen was. Met name toch de Jood bezit zoo in volle mate op dit punt, wat wij missen. Hieraan nu is het te wijten, dat niet dan hoogst zelden een

man van hooge beteekenis zich ten onzent voor de journalistiek geeft. Deftige artikelen kan men nog wel uitlokken, maar juist dit deftige maakt dan ook, dat ze slechts een klein koppelke lezers vinden. En voor den overigen arbeid aan de Pers, die in ijlenden spoed moet afgewerkt, hetzij in de hoedanigheid van correspondent, hetzij in die van ondergeschikt bureaulist, weet een goed onderlegd studieman zelf het best, hoe fataal hij 't in dit opzicht tegenover een derde-rangs schrijver, die 't zonder veel kennis maar uit zijn pen of stift laat vloeien, aflegt. Mannen van wezenlijk talent voelen zich in dien niet te hoog staanden journalistieken kring dan ook veelal noch thuis noch op hun gemak; en een enkele die er zich aan geeft, merkt maar al te spoedig, wat gedrukte positie de lage tractementen aan onze Pers geven, om er zijn geheele toekomst aan te verspelen. Een keurcorps, gelijk een groot blad dit behoeft, kan daarom zelfs in de groote steden niet dan met veel moeite bijeen worden gelezen, en elders in het land gewende schier een ieder er zich dan ook al spoedig aan, om een dier groote bladen uit de drie groote steden te laten overkomen, en hield zijn plaatselijk blad er meest alleen voor plaatselijk nieuws op na.

Met dit zielkundig eigenaardige van ons volk hangt in de tweede plaats saâm, dat de Pers ten onzent nog zoo goed als alleen op 't abonnement drijft. De kiosken hebben wel van lieverlede ook den verkoop per nummer bevorderd, maar toch niet dan op zeer beperkte schaal. Met wat elders te zien valt, is onze verkoop per nummer eenvoudig van verre zelfs niet voor vergelijking vatbaar. De Nederlander mint kalm gemak, en als hij 's morgens bij het ontbijt of 's avonds bij de thee zijn courant door den postbode in de bus hoort steken, zet hij zich rustig in zijn armstoel aan de lectuur. Als het gerucht van een opzienwekkende gebeurtenis door de stad gaat, moge hij op de kiosk toeloopen, maar voor het overige is in of bij zijn voordeur de bus, waaruit hij met zijn brieven ook zijn courant licht. Twee eigenaardigheden, waar dan in de derde plaats bijkomt, dat, over het gemeen genomen, ons volk te huislijk van zin is, om veel politieke bollekens in 't bloed te hebben. Ge moet een stembusactie in Hongarije, in Ierland of in Noord-Amerika hebben bijgewoond, om wel te verstaan, hoe politiek onverschillig verreweg de meeste burgers en burgeressen in ons goede Nederland zijn. In tal en tal van gezinnen is de courant voor de nieuwtjes en voor de ad-

vertenties. Soms trekt een ingezonden stuk de aandacht. Maar zelfs het buitenland laat, oorlogstijden uitgezonderd, het groote publiek koud. Het te betreuren feit lag er dan ook toe, dat in de Christelijke kringen tot op de zeventiger jaren der vorige eeuw, de politieke onaandoenlijkheid bijna spreekwoordelijk was. Men zag tusschen blad en blad geen verschil. Alleen telde men de advertentie-kolommen, en naar het cijfer dat hierbij uitkwam, mat men de waardij van het blad. Denk slechts aan de voormalige successen van de *Oprechte Haarlemmer* en in een latere periode van het *Nieuws van den Dag.* Zoo echt typisch-Hollandsch. Een feuilleton ook nog, ja, maar overigens nieuwtje op nieuwtje gestapeld, en dan een advertentie-hoop bij vellen tegelijk. Wie onder ons Antirevolutionairen met dit drieledig psychologisch verschijnsel rekent, voelt zich dan ook tot warmen dank gestemd, dat we de laatste veertig jaren allengs een zooveel hooger standpunt zijn gaan innemen, en dat er metterdaad allengs een welbewuste politieke geest onder ons is opgewaakt.

§ 56. *De Antirevolutionaire Pers.*

Wat nu aan den gelukkigen voortgang van dit proces nog altoos in den weg staat, is maar, dat een blad als blad niet betaalt en dat de volledige ontplooiïng van een blad alleen langs twee wegen in Nederland mogelijk is, d. i. door rijke advertentuur of door levenstoevoer van de groote kapitalisten. Het bloot abonnement betaalt de kosten van het zetten, drukken en 't papier niet. Daargelaten nu, dat, gelijk we reeds opmerkten, ons volk in 't gemeen meer in huis schuilt, dan dat het publiek uitkomt, zoo voegt zich hier voor ons Antirevolutionairen nog bij, dat de kringen wier beroep op de advertentie-kolommen speculeert, onder ons zoo schaarsch vertegenwoordigd zijn. De landman adverteert uiterst zelden, de arbeider meest ganschelijk niet, de kleine rentenier enkel bij familie-aangelegenheden, en de houder van het kleine ambacht of van den kleinen winkel niet dan zeer spaarzamelijk. De groote stroom van de breed-opgezette en degelijk betalende advertentiën komt van de banken en van heel den geldhandel, van de groote fabrieken en eerste-klas magazijnen, kortom juist uit die kringen, die onder ons niet dan zeer zeldzaam gevonden

worden. Voeg nu daarbij het zielkundig verschijnsel waarop we wezen, waardoor ons volk van wat gerucht maakt, veeleer afkeerig is, en ge gevoelt, hoe alleen in de groote steden, waar de scheepvaart, de handel en het magazijn-wezen tiert, een dagblad van grootere afmetingen zich kan handhaven. Iets waarbij dan nog komt, dat juist op de geldmarkt, in den goederenhandel en in den rijken middenstand de oude antipathie tegen hetgeen van de „Fijnen" komt, nog naleeft. Niet zoo, of, als het winste belooft, zoekt men ook onze Pers noodgedwongen nog wel op, maar toch wordt men hierbij zoo goed als nimmer scheutig, en het resultaat blijft, dat de liberale grootburger die adverteert, vanzelf de liberale Dagbladpers sterkt, en dat er voor ons geen zweem van kans is, om hiermede te concurreeren.

Van Roomsche zijde kan men zulk een concurrentie nog op touw zetten, omdat men twee provinciën, en een goed deel van den winkelstand ook boven den Moerdijk, op zijn hand heeft, maar voor ons Antirevolutionairen is zelfs zulk een meewerkende factor geheel uitgesloten. Wij zijn verstrooid over heel het land, en in zaken waardoor het geld rouleert, zijn we, de niet-adverteerende Landbouwer ingesloten, van minimale beteekenis. Dit hebben we als feit te aanvaarden. Het is de *drawback* van de „kleine luyden". Reeds Prins Willem heeft het niet anders gekend. En dit te meer, daar ook de tweede uitweg voor ons Antirevolutionairen zoo goed als gesloten is. Immers Groot-Kapitalisten, die een Persorgaan zoo goed als geheel voor eigen rekening nemen, heb ik onder de onzen nooit gekend. Wel had de *Réveil* in de eerste helft der 19e eeuw een geheele groep van millionairs voor de zaak der Christenheid gewonnen, en was ik een klein aantal jaren in de Tweede Kamer lid van een club, waarin de heeren millionairs de meerderheid vormden, maar de Amerikaansch Engelsche idée, om door een forschen greep in de geldkist een politiek belang te dienen, was aan dien Réveil-kring ten eenenmale vreemd. Het geestelijke en geldelijke bleef ook hier onveranderd in twee afzonderlijke sferen gescheiden. Men kende de contributie voor allerlei hooge belangen, maar veel over de *f* 100 gingen deze contributiën slechts zelden. Een enkele tastte, als 't naar de stembus ging, iets dieper in de beurs, maar veel over de *f* 1000 ging het toch zelden. En wel is veler liefde voor *De Standaard* machtig genoeg gebleken om hooger offers te brengen, maar toch, van de reusachtige sommen van een tonne gouds

en meer, ja tot een millioen toe, gelijk elders soms op het altaar der journalistiek gedeponeerd werden, merkte men onder ons niets. De publieke zaak en het familiegoed bleven twee. En zoo is het gezien, dat de niet weinige millionairs onder ons, die geheel kinderloos stierven, toch schier hun geheele fortuin aan neefjes en nichtjes achterlieten, en dat van een kolossaal legaat zelfs van wie kinderloos wegstierf, voor de publieke zaak onder ons nooit iets vernomen werd. Te meer dient hierop gewezen, omdat men in liberale kringen soms wèl hoorde van navolging der buitenlandsche gulheden. *De Telegraaf* zelfs heeft in haar korte vroegere levenshistorie op gegarandeerde bedragen te wijzen, die onze Antirevolutionaire Pers eenvoudig verbluffen. Ons Christenvolk in de lagere kringen had dit wel eens anders gehoopt. De kleine man wist, naar proportie altoos, zelf grif en gul te geven. De vele middelmatige contributiën zijn voor school, kerk en zending nog steeds hoofdbron. Voor het overige daarentegen was Groen van Prinsterer ook op dit punt schier allen vooruit. Christelijk-nationaal Schoolonderwijs weet ervan te getuigen.

§ 57. *Een curiosum.*

Toch overkwam mij-zelf een curiosum, waaruit blijkt, hoever zelfs hij nog af was van het Amerikaansche voorbeeld. Toen ik in het voorjaar van 1876, waarin Groen van Prinsterer ten grave werd uitgedragen, in diepe neuralgische inzinking, geheel terneder geslagen in Zwitserland omdoolde, ontmoette ik bij verrassing te Aigle den heer Walkert Ameshoff. Zoodra deze me zag, liep hij op me toe en zei: „Heb je 't al gehoord: Groen's testament is gelezen, en aan U is een millioen vermaakt; zoo ik hoor, voor publieke aangelegenheden. Vooral ook voor de Pers." Wie toen, gelijk de heer Walkert Ameshoff, doorzag met wat blik der wanhoop ik juist toen de toekomst tegenzag, begreep aanstonds hoe dit zoo verrassende gerucht mij allicht uit mijne volslagen zenuw-depressie kon doen opleven. Als 't eens waar was! Onze Pers was dan althans verzekerd. Maar natuurlijk, ik hoorde er verder niets van, het was niets dan een loos verzinsel geweest, en wat ik uit Groen's nalatenschap ontving, bestond in 't bronzen beeldje van het paard met de slang, door enkele vrienden aan Groen

vereerd op zijn 70sten geboortedag. Natuurlijk had ik niets verwacht. Alleen deed het mij leed, dat ik destijds zoovele vragers voor allerlei belangen, die op het valsche gerucht afgingen, moest teleurstellen. Het looze gerucht ging toch in breeden kring uit, dat ik door dit legaat een rijk man was geworden en dus Groen in mildheid wel evenaren zou, terwijl, omgekeerd, niet alleen voor *De Standaard*, maar ook als particulier de strijd om de existentie mij bang te over bleef. Predikant was ik niet meer. Mijn Kamerlidmaatschap moest ik opgeven. Een katheder had ik nog niet. Ik stond letterlijk enkel met mijn blad op de publieke markt. En nu droomde men mij een tijdlang millionair bij erfenis, terwijl ik omgekeerd met mijn blad voor dreigende tekorten stond. Men gevoelt, hoe zulk een curiositeit in het leven van onze Pers, ook al wist de wereld er niet van, voor mij teekenend bleef. De massale advertentiën kon de antirevolutionaire Pers niet veroveren, omdat ze een partij van „kleyne luyden" was en bleef, en ook al ontbrak het niet aan millionairs in haar midden, voor hen gold de Pers niet als de magneet, die 't goud aantrok. Onze Pers kon uit dien hoofde niet anders dan op kleinen voet zich handhaven, en juist met het oog hierop kan ik er mij niet genoeg over verbazen, dat haar invloed op den publieken gang van zaken toch zóó in 't oog loopend merkbaar werd, dat ten slotte zelfs de groote liberale Pers haar machtigen politieken invloed overtroefd zag. Met het oog hierop vervulde dan ook dank mijn hart, toen op 1 April 1912 *De Standaard* haar veertigjarig jubileum mocht vieren. Een lieve vriendin bood mij reeds vroeger een in lijst gevat borduursel ten geschenke aan, waarin dit Duitsche kernwoord te lezen staat: „*Bis hieher hat Gott geholpen; Gott hilft; Gott wird weiter helfen*". Ik hing dit bij den ingang van mijn studeervertrek aan den wand. Ook niet 't minst op *De Standaard* is deze zielsuiting van lof en dank toepasselijk. Hoe hoog ik toch ook al de hulpe waardeer, door zeer enkelen steeds ook aan de Pers geboden, bij het indenken van het aanmerkelijke politieke resultaat met mijn kleine blad verkregen, voel ik toch steeds, dat hier een mystieke factor in 't spel was, en dat de diepste toon van mijn dank naar Hooger moest opgaan.

§ 58. *Het fractionaire in onze partijvorming.*

En thans, eer ik van de staatkundige partijen afstap, nog een kort woord over het fractionnaire in heel ons Nederlandsch, en zoo ook in ons Antirevolutionair partijleven. Een stramme, strenge, stevig ineengeschroefde staatkundige partij is er in ons vaderland nimmer gezien. Als het scheepke pas van stapel liep, was het accoord volkomen, maar toch reeds bij de eerste uitvaart had men de noodige bootjens in de Davids-stangen hangen, om bij opkomend verschil van inzicht liever in sloepen naast het schip te gaan varen, dan op 't dek van het schip zelf zijn dienst voor de algemeene zaak ten beste te geven. Er kan in Nederland geen staatkundige partij optreden, of zoo is ze niet in de macht gekomen of het afschilveren begint. Zoo was het in de dagen van Thorbecke, zoo was het met Fransen v. d. Putten, zoo stond het met den ouden Heemskerk, zoo ging het met Kappeyne v. d. Copello. Nu nog heeft men Vrij-Liberalen, alias Conservatieven, Unie-liberalen, alias Midden-mannen en Vrijz.-democraten, alias Radicalen, en dan op den koop toe nog de Sociaal-democraten, met de Tribunisten, Anarchisten en Syndicalisten achter zich. Dit ligt aan ons overdreven individualisme, uit den polderaard van het land op zijn bewoners overgegaan. Ook onder ons, Antirevolutionairen, merkte men hiervan. In 1894 kwam er zelfs een scheur die doortrok. En ook onder wat één bleef, zingt toch steeds weer een ieder die den strijkstok hanteeren kan, op de fiedel liefst zijn eigen deuntje. De Guerilla. Het schijnt zooveel prettiger, hoofd van een groep franc-tireurs, dan commandant in het staande leger te wezen. Nu zou hierin op zichzelf geen 't minste gevaar steken, want de rijke ontwikkeling ook van het partijleven komt gemeenlijk 't best in de variatiën uit. Maar gevaar komt hierin wel ter dege schuilen, zoo er zich het zondig motief inmengt, om op de vraag: „wie is onder u de meeste?" niet te antwoorden: „wie als de minste dient", maar *ik*. Verder uiteraard kan ik hierop niet ingaan. Wat na mijn verscheiden onze partij overkomen zal, moet ik Gode overgeven, en bij die gedachte troost het mij steeds, dat ook bij Groen's afsterven de ondergang van onze Antirevolutionaire partij nabij scheen, terwijl ze toch feitelijk eerst van 1878 af haar hoogere vlucht nam. Van ernstiger aard zou het gevaar, dat, gelijk elke prin-

cipieele partij ook de onze bedreigt, dan eerst worden, zoo de onderscheiding tusschen de drie natuurlijke groepen die ook onder ons van zelf variatie geven, d.i. tusschen de broeders van *hoogere, middelmatige* en *lagere* ontwikkeling het onderling *levensverband* van deze groepen te zeer verzwakt, en hierdoor het geheele partijlichaam tot ontbinding deed overgaan. Contact is ter verhoeding van dit waarlijk niet denkbeeldig gevaar volstrekt onmisbaar. Dit contact heeft dan ook steeds bestaan, en bestaat nog. Wel werd bij het opkomen van *Patrimonium* beweerd, dat dit contact verbroken zou worden, en dat deze werkliedenorganisatie tegenover de beide andere groepen zou komen te staan, maar noch Poesiat noch Kater hebben in zulk uiteengaan ooit bewilligd. Steeds drongen ze er veeleer op aan, dat patroons en werklieden zich bij de samenkomsten beiderzijds zouden doen hooren. Die les van het verleden schijnt thans wel een enkel maal in den wind te worden geslagen, zoodat men bijna onder den indruk komt, alsof er ook onder ons zouden zijn, die bij Troelstra en Schaper hooger wijsheid achten ontdekt te hebben, dan in Groen van Prinsterer en Hovy, in Poesiat en Kater aan het woord kwam; maar die spanning, mits tijdelijk van aard, bezit toch ook een zedelijk recht en ook naar zulke dissonanten hebt ge het oor te luisteren te leggen. Toch is er alle reden om op één feit de aandacht te vestigen, dat oorzaak van veel droefenis zou kunnen worden. De mannen onder ons van hooge intellectueele ontwikkeling hebben er zich steeds meer aan gewend, om onze politieke vergaderingen, de vergaderingen van onze vereenigingen, de contradictoire meetings, en wat dies meer zij, *niet* te bezoeken. Het peil van onze actie staat hun hiervoor te laag. Toch is dit zeer stellig een fout. Zal Christus ook in ons publieke leven steeds meer een gestalte verkrijgen, dan moest ook onder ons wat hoog staat, zich weten neder te buigen; wat de gaven voor het heerschen bezit, weten te dienen; en wat aanspraak op sociale winste kan maken, de les van het kruis van Golgotha verstaan. Gelukkig dat althans onder de Antirevolutionairen in den lande de toon van het Evangelie nog krachtig genoeg weerklinkt, om, waar we een begin van partijbederf ontdekken, zulk een bederf in Gods kracht te bestrijden. Het is ook daarom, dat de beteekenis èn van het Antirevolutionaire beginsel èn van het Calvinisme, aan het eind van dit eerste deel nog om afzonderlijke behandeling roept.

Moge daarom aan elk dezer twee nog een afzonderlijk hoofdstuk gewijd zijn.

Hoofdstuk XIV

ANTIREVOLUTIONAIR

§ 1. *Partijnamen.*

Is in het voorafgaande hoofdstuk, naar ik hopen mag, met zekere volledigheid de oorsprong, het bestaansrecht en de historische roeping van het partijleven uiteengezet, thans moet nader de aandacht op het begrip en den naam der Antirevolutionaire partijen worden gevestigd. Wel toch kon het niet anders, of bij de algemeene bespreking van het partijleven moest vanzelf reeds een en ander, dat meer bijzonderlijk onze Antirevolutionaire partij in Nederland raakt, reeds te berde werden gebracht, en zal dit nog nader geschieden in het XVe hoofdstuk, waarin het *Calvinistisch* karakter van onze partij aan de orde zal komen, maar toch noodzaakt het vele misverstand dat in verband met den Antirevolutionairen partijnaam ten onzent rees, ook naar het Antirevolutionair karakter van onze eigene en van de met ons verwante partijen, zoo hier te lande als in het buitenland, een afzonderlijk onderzoek in te stellen.

Partijnamen komen historisch en dan nog meest toevalligerwijze op, en schieten in den regel te kort voor de kenschetsing van het staatkundig beginsel waaruit, en het staatkundig bedoelen waarvoor, de partijen leven. Zoo kwam de nu allerwegen gangbare partijnaam van *Liberaal* eerst in 't jaar 1914 onder de politieke troebelen in Spanje op, als tegenstelling van *Servile*, een bijnaam destijds aan de Slaafsche aanhangers van koning Ferdinant VII gegeven. Ook vroeger kende men het woord „Liberaal" wel, doch eeniglijk als eigenschap van edeler geest

op elk gebied. Zoo vindt men in de kantteekeningen van onzen Statenbijbel op Psalm XLVII : 10, ter toelichting van het woord *Edelen* in de 12e noot deze verklaring: „Gewilligers, vrijwilligers, die zich vanzelf aanbieden (meest *volontairs* genaamd); *Liberalen*, welke naam aan Vorsten en Edelen gegeven wordt, omdat hun goedhartigheid en vrijgevigheid betaamt en versiert." Het *Middeleeuwsch Ned. Woordenboek* zegt wel op bladz. 450 van deel IV, dat „het woord liberaal vooral gebruikt is ter aanduiding van een politieke partij", doch staaft dit met geen enkel voorbeeld, terwijl integendeel alle voorbeelden die er zijn aangehaald, elken politieken bijsmaak missen en op niets anders doelen dan op adel van hart, hoogheid der vormen, en mildheid. De partijnaam van Tories en Whigs in Engeland erlangde eerst in 1680 staatkundige beteekenis. „Whigs" was oorspronkelijk een spotnaam, dien men aan de Calvinistische boeren in Schotland gaf, en Tories een scheldnaam in burgerkringen opgekomen voor de hofkliek. De naam Radicaal wijst op een verschil in graad en is evenmin principieel van aard, terwijl zelfs de naam van Socialist wel in 't gemeen op hart voor den arbeider doelt, maar niettemin zoowel de aanhangers van Marx als de Christen-Socialisten, en nu weer de Revisionisten omvat.

§ 2. *De Antirevolutionaire partijnaam.*

Het kan daarom allerminst bevreemden, dat ook de naam Antirevolutionair ongemerkt opkwam en onzeker van duiding was. Temeer stuit men hier op gemis aan klaarheid, omdat Antirevolutionair en Contrarevolutionair vaak dooreenliepen, en Antirevolutionair nog maar al te dikwijls als veroordeeling van elken *volks*opstand verstaan wordt. Wat het eerste punt betreft, is onder *Contrarevolutionair*, in onderscheiding van Antirevolutionair, ten onzent meest verstaan een reactie tegen hetgeen nu eenmaal feitelijk tot stand kwam; in tegenstelling waarmede Antirevolutionair dan uitsluitend doelt op verzet tegen het valsche *beginsel* van *ni Dieu, ni maître*, dat in 1789 zich baan brak. Vooral het onderscheid tusschen hetgeen eenerzijds Bilderdijk, en ten deele Da Costa, en anderzijds Groen van Prinsterer beoogde, deed het uiteenloopend gebruik van beide namen in 't licht treden. Stahl daarentegen in zijn *Geschichte der Rechtsphilosophie* 4e ed., Heidelberg

1870, deel I van zijn *Philosophie des Rechtes*, geeft een afzonderlijk hoofdstuk over *Die Schriftsteller der Kontrarevolution*, p. 548—570, en bespreekt in dit hoofdstuk de geschriften van de Maistre, Burke en Haller, die ten onzent meer onder de Antirevolutionairen worden gerangschikt. Even verwarring-stichtend is het tweede misverstand, dat bij het gebruik van het woord: Antirevolutionair, insloop door de bewering: De Legitimiteit wraakt *elken* opstand, *elke* omwenteling, *elke* revolutie zonder onderscheid. De onbepaaldheid van het woord: Antirevolutionair, schijnt zelfs zulk eene opvatting aan te bevelen. In zooverre nu de Calvinistische richting, die hier te lande, door den opstand tegen Spanje den nieuwen staat van zaken in het leven riep, dit legitimiteitsbeginsel niet heilig als steeds geldend, maintineerde, en veeleer juist in den opstand tegen Spanje als de geboorte-ure van ons volksbestaan roemde, scheen het velen vreemd, dat juist de pleitbezorgers van het Calvinisme zich als Antirevolutionair aandienden. En dit te meer, daar onze vrijmaking van de Napoleontische overheersching evenzeer door een opstand, dien van 1813, verworven was, en ook in dit opzicht de naam van Antirevolutionair het karakter van ons streven allerminst dekte. Verergerd nog werd de hierbij insluipende begripsverwarring door het gebruik naast den reeds niet zeer duidelijken naam van Antirevolutionair, van den naam „Christelijk-Historisch", die wel in de 20ste eeuw allengs benaming van een afzonderlijke partij werd, doch oorspronkelijk zoo door Groen van Prinsterer als in Ons Program als identiek met Antirevolutionair verstaan was, en nog steeds door de partij van Groen van Prinsterer als een haar toekomende eerenaam gebezigd wordt. Ook bij dezen naam toch stuiten we op gelijksoortige moeilijkheden. Duitschland kende de Historische Rechts und Staatsschule, waarvan de Savigny de stichter was en Niebuhr, Dohlmann, Waitz en Gneist als de uitnemende vertegenwoordigers golden. Edmund Burke, Gentz en Joh. Müller, hoezeer aan deze school verwant, bewogen zich wel evenzoo op de historische lijn, maar toch onder de werking van andere motieven, en evenzoo waren Leo, Stahl en Walter van Protestantsche, en Bonald, de Maistre, Lamenais, Von Haller en Adam Müller van den Roomschen kant ongetwijfeld denkers, die zeer ernstig met de gegevens der Historie rekenden, maar zonder dat ze toch bij de School van de Savigny zijn in te deelen. Er gistten daartoe in hen te beslist Christelijke elementen.

Vandaar dat te hunnen opzichte aan het woord *Historisch* dan veelal het woord *Christelijk* werd voorgevoegd, gelijk we dit ook bij Groen van Prinsterer waarnemen. Maar toch ontstak ook deze voorvoeging nog geen helder licht. Niet dan deductief toch ligt in den naam van Christelijk een *politieke* gedachte.

§ 3. *Tegen de Revolutie het Evangelie.*

Wat Groen van Prinsterer vooral op het oog had, was wat hij uitdrukte door de formule: *Tegen de Revolutie het Evangelie!* Doch hoe uitnemend ook de practische inwerking van deze formule op onze geloovige kringen was, deze formule gaf ons toch in politieken zin nog geenszins wat we noodig hadden. Het Evangelic geeft ons geen politiek schema. Zeer stellig vestigt ook het Evangelie de suprematie van den wil Gods, als bepalende wat onder menschen als deugdelijk en als recht zal gelden, en staat het inzooverre tegen het stelsel der Fransche Revolutie, die 's menschen wil ten troon verhief, lijnrecht over. Doch dit geschiedde evenzoo in het Oude Testament, en in de meeste heidensche religiën. Ook de Islâm beweegt zich geheel in dezelfde richting. Men kan daarom niet zeggen, dat de suprematie van den Goddelijken wil het onderscheidend kenmerk en de nieuwe vondst van het Evangelie is. En als men nu Protestantsche en Roomsch-Katholieke, Monarchale en Republikeinschgezinde staatslieden, staatslieden van Calvinistischen huize en van Caesaropapistische gezindheid, gelijk in Rusland, schier even warm voor de suprematie van den Goddelijken wil ziet opkomen, dan is met zulk beroep op het Evangelie nog in 't minst geen schema voor de verdere ontwikkeling van uw politieke gedachte gevonden. De Pilgrimfathers waren het met de Geuzen hier te lande, Datheen met Cromwell, Washington met Burke geheel eens; maar de Royalisten der Staatspartij, hier te lande Alva en Parma, en Philips II met Gustaaf Wasa waren het allen saam over dit uitgangspunt eens. God te verwerpen in Zijne Majesteit, en den mensch als drager der oorspronkelijke souvereiniteit voor Hem in de plaats te stellen, beoogde geen hunner. Het beroep op het Evangelie, zoo 't niet anders bedoelde dan de suprematie van Gods wil vast te stellen, miste daarom elk speciaal *Evangelisch* karakter, en liet u aan-

stonds in den steek als ge geroepen werdt, om nu voorts de lijnen te trekken, waarlangs de politiek in uw eigen land, en in zekere bepaalde periode, zich behoorde te bewegen. „Tegen de Revolutie het Evangelie!" — is een leuze van verstrekkende en geheel eenige beduidenis, maar dan in anderen zin. Zoo ge u niet op uitsluitend *politiek*, maar op algemeen *menschelijk* standpunt plaatst, uw oog ontsluit voor den onbevredigenden toestand waarin we verkeeren, en u alsnu afvraagt, wat het redmiddel is om ons menschelijk leven een betere toekomst tegen te voeren, dan wordt u metterdaad, en werd vooral tegen het einde der 18e eeuw, tweeërlei diametraal tegen elkander overstaand antwoord toegeroepen. Dan toch zegt de zichzelf genoegzame mensch, die van God niet afweet, het groote middel om ons het menschelijk levensgeluk te verzekeren in *de Revolutie*, en antwoordt vlak hiertegenover de geloovige uit innige overtuiging, wat ons alleen redden en in gelukkiger staat overleiden kan, is *niet* de Revolutie, maar het *Evangelie*. Zóó nu verstaan, dringt deze veelzeggende leuze van „Tegen de Revolutie het Evangelie", zoo diep het slechts kan in ons levensbesef in. Uit zulk zeggen spreekt ons schuldbesef, het dringt ons naar het kruis van Golgotha, het bedwingt den hartstocht van onzen hoogmoed, ons egoïsme, en onze zinnelijkheid, en het profeteert ons een heilsstaat, die zeker komt, maar die eerst met de wederkomst van Christus in kan gaan. Tegenover de ontbindende macht van zelfzucht en uiteenbrokkeling stelt het Evangelie de saambindende macht van de uit God zelf in zijn kind gewelde liefde. Uitnemend dienst doet daarom deze leuze, om saam te roepen allen die God vreezen en zich in ootmoed voor Hem nederbuigen. Ze is uitnemend geschikt om ons los te weeken van het verkeerde gezelschap, waarin we geraakt waren. En ook leent ze zich beter dan eenige andere om een vonk van hoogere geestdrift te doen opgloren in ons hart. Maar als we, door die leuze gelokt, nu als Christenen bij het Kruis te hoop loopen, en ons alsnu afvragen, welke zal nu in de bijzonderheden onze politieke gedragslijn zijn, dan vindt men zich teleurgesteld. Over de souvereiniteit Gods zijn we 't dan nu eens, maar hoe alsnu uit te maken, welke de gedragslijn is die we saam verder te volgen hebben, — het antwoord dáárop geeft de enkele leuze van het Evangelie u niet. In de onderscheiden landen is op de vraag: Wat weg het nu uit moet, dan ook zeer uiteenloopend en vaak zeer tegenstrijdig antwoord ge-

geven. Hier te lande liepen Bilderdijk en Da Costa, Groen van Prinsterer en Van der Brugghen, wel niet in 't hoofdpunt, maar overigens in schier alle detailpunten uit elkaar. Wat men hier zon en peinsde, viel heel anders uit, dan wat men in Frankrijk en Zwitserland als conclusie vond. In Amerika, en ten deele in Engeland, volgde de Christelijke beweging weer een eigen spoor. En in Duitschland stond denker na denker van Christelijken huize op, die elk een eigen compas volgden. Schleiermacher en Stahl, Gerlach en Kleist-Retzow, Stöcker en Fabri, ze kozen uiteenloopende paden. Allen saam knielden voor de souvereiniteit Gods, en even warm voerden allen saâm het pleit voor het Evangelie, maar in de practische politiek bestreed keer op keer de een, wat de ander met vuur en heilige geestdrift bepleitte.

§ 4. *De Reveil.*

De *Reveil* vooral bevorderde dit gemis aan eenheid en politiek inzicht; iets waarvoor men bij alle waardeering van den Reveil het oog niet sluiten mag. De Reveil, en dit worde niet uit het oog verloren, was een uitsluitend *religieuse* beweging, die slechts zeer zijdelings het politieke leven der volken beroerde. Zelfs kerkelijk trad ze niet dan uiterst zeldzaam op. Het kerkelijk leven was in de tweede helft der 18e eeuw versteend. Er ging geen zedelijke kracht meer van uit. En schier overal helden de bedienaren van het Woord over naar het Supranaturalisme, zoo niet naar het Rationalisme. Een dor formalisme verstikte het geestelijk leven. Het kind van God was in den waanwijzen wereldmensch ondergegaan. Hiertegen nu trad de Reveil als geestelijke reactie op. Het was den mannen van den Reveil te doen, om zielen te redden, om ellende te verzachten, om meer een hemelschen toon te midden van de geestelijke armoe te doen weerklinken. Eschatalogisch voelde men, dat Jezus' wederkomst aanstaande was. En toen nu, na Napoleon's banning naar St. Helena, de Heilige Alliantie optrad, en het geestelijk element uit Engeland en Zwitserland om een staatkunde riep, die meer rust en vrede kon aanbrengen, was het alleszins begrijpelijk, dat ook deze internationale kring van Reveil-mannen aan dit streven steun bood,

zonder intusschen het Reveil zelf naar een eigen toekomst op politiek terrein te doen dringen. De Reveil bracht ons een spiritueele golving in beperkten kring, deels aristocratisch, deels democratisch van aard. Nationaal kon deze golving niet zijn, daar ze uit Zwitserland en Engeland tot ons kwam en steeds dit exotisch karakter behield.

Niet hoog genoeg kan men den zegen, dien de Reveil ons bracht, waardeeren, zoo men een open oog heeft voor de volstrekte machteloosheid waartoe destijds ten onzent de Calvinistische kringen waren ingezonken. Er ging geen kracht hoegenaamd van die kringen meer uit. Ze teerden nog op het oude kapitaal, maar tierden niet meer. Alleen Comrie wekte een vleugje van nieuw leven. En ook genoot men in de Schotsche schrijvers, waaronder Owen voorop stond. Maar al was 't in hooge mate onbillijk, wat Beets eens aan zijn pen liet ontglippen over het „aftrappen van de nachtschool", nachtelijk halfdonker hing metterdaad over deze kringen, en de „Vrienden der Waarheid" moesten zich op het uiterste der volharding toeleggen, om niet voor het opgeven van den strijd te rijpen. Het baat niets, dit te verbloemen. Eer ligt wel het sterkste bewijs voor de onuitsprekelijke kracht van het Calvinisme juist daarin, dat sinds de ontwikkeling van ons volksleven vanzelf ons het opmerkelijk resultaat bracht, dat de Reveil almeer verbleekte en daarentegen het Calvinisme met zoo wondere kracht weer opschoot. Hierbij nu heeft juist het gemis aan politieke energie de inzinking van den Reveil verklaart, en de komst van het Heilsleger, dat evenzeer van exotische herkomst, als een andere tak van den Engelschen Reveil hier zijn actie begon, gaf aan den oorsponkelijken Reveil ten onzent geen herleving, maar stelde te scherper zijn eenzijdig karakter in het licht. Op spiritueel, missionair en philanthropisch gebied liggen voor den Reveil dan ook zijn schoonste triomfen. Theologisch bleef het methodistisch en verloor zijn kundiger mannen al spoedig aan de Ethische richting. Schleiermacher werkte ook hier door, en de oude Chantepie de la Saussaye, die destijds onze eerste Theoloog van geloovigen huize was, heeft het beste deel van den Reveil naar de Ethische richting overgehaald; iets waarvoor Gunning hem zijn mystiek-practische hulpe leende. Maar al wenschen we met de hoogste lofzingers van den Reveil te wedijveren in dank en waardeering voor wat God ons in dezen Reveil geschonken heeft, leidende kracht voor de toekomst van ons Staatsleven kon van den Reveil niet uitgaan. De Reveil

stond daartoe philosophisch en theologisch te zwak, had oeconomisch geen voelhorens voor den nood der tijden, en ontwaarde op politiek gebied op angstig-verrassende wijze zijn volslagen onmacht, toen een oppositie van straks vijftig jaren eindelijk doel trof en we voor den eisch stonden om dan nu van Christelijke zijde met een eigen program in 't bewind te treden. Van den Reveil in zijn oorspronkelijk karakter is dan ook ternauwernood eenig spoor overgebleven. De Evangelische alliantie, eens een centrale macht in het geestelijk leven, kwijnt almeer en is niet meer in staat belangstelling te wekken. De bededagen, die zij in den aanvang van elk nieuw-komend jaar nog organiseert, bloeden van lieverlede dood. Ja, onder dezen druk is het bestuur der Alliantie zelf ten slotte bezweken voor de aanvallen der Bijbelcritiek, en heeft, in flagranten strijd met haar eerste optreden, hen die met de onfeilbaarheid der H. Schrift gebroken hadden, in zijn midden toegelaten. In een conferentie die te Amsterdam ten huize van den heer W. Hovy gehouden werd, is het bestuur hierover ter verantwoording geroepen, en de indruk dien zijn apologie maakte, was pijnlijk. Toch kon dit niet anders. De Reveil van het begin der 19e eeuw bleef, al erlangde ze door reactie tegen de Napoleontische tyrannie, een hoogere beteekenis, toch evenals elke Reveil zijn *tijdelijk* karakter behouden. Ook de groote Reveil van 1800 was een golving in den stroom der geesten, die vanzelf doorvloeide. Thans hoort men ganschelijk niet meer van de prayer-meetings in de salons onzer hoogere aristocratie, waar Engelsche bekeerden de hoog-adellijke geslachten ter bekeering opriepen. Van onverschilligheid voor het kerkelijk leven is in de kringen van den Reveil geen sprake meer. De Evangelisatie, die van den Reveil 't eerst uitging, verkreeg zelfs almeer een kerkelijk karakter. Veelal ging men naar den Ethischen kant over, en wat alleen nawerken bleef, was de philantropische arbeid, die nog steeds in Heldring's alouden zetel een centrale positie behield. Voorzoover men ook aan het politieke leven niet wel vreemd kon blijven, stond men, na de scheuring in de Antirevolutionaire partij, aanstonds gereed om de uittredende partij numeriek te sterken, maar juist daardoor dan ook een verwarring op het stuk der beginselen aan te richten, die steeds meer de positie der dissidenten verzwakt. Zij die aldus saamwerken, missen eenheid van uitgangspunt en van bedoelen, en kunnen zich daarom op de publieke markt niet anders

vertoonen dan in de veelverwige rok. Iets waar dan nog bijkomt, dat de aloude tegenstelling tusschen Wesley en Whitefield ook den Reveil van meetaf beheerscht heeft. De Calvinistische belijdenis scheen in het oog der meesten met een krachtig optreden op het terrein der Evangelisatie volstrekt onvereenigbaar. Het leerstuk der uitverkiezing bleef de steen des aanstoots. Kwalijk verholen weerzin koesterde men tegen de volgelingen van Comrie, of wil men, van Owen. Stond het ten slotte tusschen Gomarus en Arminius, dan trok men zonder 't voor Arminius op te nemen, toch steeds openlijk partij tegen Gomarus; en al nam de Confessioneele vereeniging van meet af een meer verzoenende houding aan, toch bleef ook zij op twee gedachten hinken, en zelfs de reformatie die later Dr. Hoedemaker haar deed ondergaan, slaagde er niet in, noch om haar historisch te legitimeeren, noch om actueel leidende kracht voor het heden in haar te doen opwaken.

§ 5. *Groen's optreden.*

Groen van Prinsterer stond dan ook, toen hij 't waagde voor het eerst een scherp-geteekende politieke lijn te trekken, met Elout van Soeterwoude zoo goed als geheel alleen. Ook zelf was hij hier eerst van lieverlede toe gekomen. Ook hij toch was oorspronkelijk geesteskind van den Reveil geweest; nog in zijn program van de Vereeniging voor Christelijk-nationaal Schoolonderwijs ziet men dit. Dit program toch is bijna zuiver methodistisch. Alleen maar Groen bleef bij Evangelisatie en philanthropie niet staan. Als man van wetenschap, en vooral als man van historie, heeft hem de uitgave van de *Archives de la maison d'Orange* als in levend contact met de worsteling van onze vaderen gebracht, en dit heeft in Groen de overtuiging gewerkt, dat we achter het Methodisme en achter den Reveil op de geloofsactie van onze vaderen hadden terug te gaan. Groen van Prinsterer is daarom juist onder dit opzicht een zoo uiterst belangrijke verschijning, omdat hij lange jaren door zijn eerste Reveil-liefde nog altoos weerhouden werd, om voor de liefde die het Calvinisme in hem werkte, openlijk uit te komen. Vooral Stahl heeft hem voor de oppervlakkigheid van de Reveil-politiek de oogen geopend, en toen nu bleek, dat toch Stahl's

religieuse ondergrond een andere was dan het element dat onze historie beheerscht had, werd hij daardoor als vanzelf naar het Calvinisme gedrongen. Toch schonk hij aan het Calvinisme zijn liefde nimmer zonder voorbehoud. Het leerstuk der verkiezing bleef ook voor hem nog steeds de steen des aanstoots. Vandaar dat Groen van Prinsterer bij de beschamende welwillendheid, waarmee hij mijn optreden begroette, toch nimmer naliet op wat ten deze mij van hem scheidde, nadruk te leggen. Tot in zijn laatste levensure is de strijd tusschen het Calvinisme en het Methodisme in Groen van Prinsterer's geest doorgezet, en niet dan zeer korte dagen vóór zijn sterven brak dan toch eindelijk de volle belijdenis bij hem door, en vond hij alleen in Gods onnaspeurlijke verkiezing de rust voor zijn worstelend zielsleven.

§ 6. *Groen en Beets.*

Deze gang van zaken is daarom zoo belangrijk, wijl er uit blijkt, hoe er tusschen Beets en Groen van Prinsterer niet met formules, maar in de actie zelve van het leven gestreden is. Het waren nu eenmaal geheel verschillende geestesbewegingen, die eenerzijds in Guido de Brès en Maurits, en anderzijds in Merle d'Aubigné en ten slotte in Schleiermacher, als vader der Ethischen hun tolken hadden gevonden. Wat tusschen Groen en Beets in 1869 te Utrecht zich afspeelde, was tragisch en pijnlijk, en toch kon 't niet uitblijven. We danken in Nederland onze vernieuwde Christelijke actie niet aan slechts één, maar aan twee momenten. Het Calvinisme en de Reveil zijn ons beide ten zegen geweest, en voor de toekomst arbeidt alleen hij, die beide elementen tot hun recht deed komen. Dit deed Beets niet, en hij kon het niet doen. Vandaar de uitval. Een feit daarom zoo opmerkelijk, omdat het steeds den schijn had, alsof de vredelievendheid en verzoeningsgezindheid kenmerk van den Reveil-adel was, waar toch Beets' uitval tegen Groen van Prinsterer in scherpheid zijn wedergade zocht. Ook ging van Beets het verpletterend oordeel uit, dat de Nachtschool, dat was dan het Calvinisme, doodgetrapt moest worden. En nog levendig staat het schrijver dezes evenzoo voor den geest, hoe kort na zijn optreden als predikant te Utrecht, in een Kerkeraadsvergadering

die Beets presideerde, een dispuut met een Calvinistisch lid al spoedig zoo hoog liep, dat de President den hamer in woeste drift over de tafel wierp, opstond en de zaal verliet. Zóó scherp stond destijds de tegenstelling, en wie met het oog hierop nauwkeurig nagaat, hoe we thans op politiek gebied nog wel niet zijn waar we wezen moeten, maar dan toch vaak op zeer doeltreffende wijze konden saamwerken, erkent dan toch dankbaar, hoe uitnemend het was, dat Groen van Prinsterer als in eigen persoon de anti-thése heeft doorgemaakt en ten einde toe vreemd bleef aan de grimmige afstooting, die het Calvinisme in de eerste helft der 19e eeuw zich, althans op kerkelijk gebied, vaak ten laste liet komen. Die grimmigheid kwam niet op uit bitteren zin, maar uit vreeze. De trouwe erfgenamen van der vaderen kleinood hadden zich keer op keer misleid en zelfs bedrogen gezien. Dit had onverzettelijk wantrouwen gewekt, en daarom meende men niet inschikkelijk te *mogen* zijn. Wie mannen als Dibbetz en Bechtold gekend heeft, weet dat ze vlak het tegendeel waren van een incarnatie van bitterheid. Vriendelijker, innemender figuren laten zich niet denken. Hun pal-staan was uitvloeisel van plichtsbesef. Maar al aarzel ik geen oogenblik dit te erkennen, verheeld mag evenmin, dat tal van hun volgelingen, helaas, maar al te vaak de teederheid der broederlijke liefde verzaakten, en hierdoor mede aanleiding waren, dat in een ondogmatischen, poëtischen geest als die van Beets het donkere beeld van de Nachtschool opkwam. Beets ging feil met tegen die onlieve onverzettelijkheid even onlief in te gaan. De latere ontwikkeling van onze wederzijdsche verhouding geeft toch het voldingend bewijs, dat het eenige dat verricht werd, bestond in historisch-dogmatische ontplooiïng van de anti-thése die Calvinisme en Reveil uiteen deed gaan. Had Beets als hoogleeraar kunnen geven, wat we later van den hoogleeraar Bavinck ontvingen, hij zou ongetwijfeld hooger hebben gestaan. Toch mag dankbaar erkend, dat ook de storm die destijds opstak, de lucht heeft gezuiverd. De nevelen zijn opgetrokken. Duidelijk treedt nu in 't licht, hoe 't verleden schakeeringen in het leven riep, die over en weer eerbiediging vragen. Betere kennisneming heeft over en weer het vooroordeel weggenomen. En zij het ook nog steeds in het veelkleurig gewaad, of wil men, in veelkleurig *uniform*, niet zoo zelden slaagden de leiders er thans in, om de belijders saam tegen de belaging van den Christennaam te doen optrekken.

§ 7. *De Roomsch-Katholieke Staatspartij.*

Hierbij worde de invloed van de Roomsch-Katholieke Staatspartij niet uit het oog verloren. De April-beweging, die in 1853 schier alle geloovige Protestanten zelfs nog warmer vereenigde, dan de saamwerking waarop thans kan gewezen worden, droeg eveneens een historisch karakter, maar in negatieven zin, en juist dit kwam den geesteskinderen van den Reveil in 't gevlij. Over heel Europa toch had de Reveil in het begin der 19e eeuw een beslist *anti*-Roomsch karakter gedragen; iets wat in niets zoo sterk uitkomt als in de eenzijdige beteekenis, die sinds die dagen ook ten onzent aan het woord „*Christelijk*" is gehecht. Hieronder toch verstond men geenszins de banier van het Kruis in algemeenen zin, zoodat ook vanzelf de Roomsche en Grieksche, Koptische en Nestoriaansche groepen er onder begrepen waren, maar men legde er integendeel nadruk op, dat de eerenaam van „Christelijk" alleen en uitsluitend aan de Protestantsche actie kon worden toegekend. Van den toenmaligen Reveil ging dan ook van meet af een zeer krachtige missionaire actie, niet zoozeer onder de Heidenen, Mohamedanen en Joden, maar onder de Roomsch-Katholieken uit. Men wierp zich op Italië, op Spanje, op Portugal, en zoo ook op Frankrijk. Metterdaad stelde men zich voor, dat aan deze landen nog 't Christelijk element ontbrak, en dat 't thans onze roeping was, die landen voor het Christendom te winnen door het drijven van een sterke Evangelisatie. Geldelijk steunde men op alle manier de overblijfselen van een van vroeger af nog voortkruipend Protestantisme in deze landen. De Waldenzen vooral verheugden zich in aller voorliefde, en vast stond dat de Reveil zijn roeping verzaken zou, indien niet aanstonds op de reformatie van de Zuid-Europeesche landen werd ingewerkt. Deze actie was vooral van Schotland, Engeland en Amerika uitgegaan, en sloeg ook hier te lande aanstonds in door de antithetische werking van ons historisch verleden. Ons verleden toch droeg een tweeledig karakter, het ééne positief en het andere negatief. Positief kwam uit het historisch verleden de roepstem van het Calvinisme. Doch negatief klonk die roepstem anti-Roomsch. Ook hier te lande had de Reformatie een scherp anti-paapsch karakter vertoond. Het waren Spanje, Philips, Alva, en de Inquisitie die

ons destijds met rampzaligen ondergang van geheel ons nationaal bestaan hadden bedreigd. De martelaars uit die dagen werden in dankbare en bewonderende vereering gehouden. Het „liever Turksch dan Paapsch", dat eens in 't bloed der Geuzen sprak, werkte nog na. Deze stemming der gemoederen had hier te lande voortgeduurd tot in het midden der 18e eeuw. Toen waren de geesten naar andere tegenstellingen afgeleid, maar men behoefde slechts even het anti-Papisme weer aan te blazen, of het gloorde aanstonds weer op; en het is dit negatieve element uit onze roemruchte historie, waarin de Reveil van meet af een niet gering deel van haar kracht zocht. Men kent de vereenigingen, die met *Unitas* voorop, gevormd werden om den Roomschen winkelstand en het Roomsche land-bezit tegen te werken. Vooral de invoering der Bisschoppelijke Hierarchie deed dan ook de ergernis opvlammen.

§ 8. *De Bisschoppelijke Hierarchie, 1853.*

Ook schrijver dezes heeft destijds met jeugdige geestdrift in dezen anti-papistischen ijver meegeijverd. Het was of Alva weer voor de poorten stond, en alsof de Geuzen weer moesten uitvaren. Temeer kwam deze anti-papistische actie toen onzen puur-conservatieven staatslieden in 't gevlij, omdat de Liberalen, met Thorbecke aan het hoofd, zich aan dit herstel van de Bisschoppelijke Hierarchie gewaagd hadden. De staatslieden die de actie van 1848 hadden doorgezet, waren zelf arm aan invloed in het land. Ze vormden met hun eigen aanhang slechts een zeer kleine minderheid. Vandaar hun pogen om de Roomsch-Katholieke bevolking, niet alleen in Noord-Brabant en Limburg, maar ook in de Noordelijke provincien op hun hand te krijgen, en deze steun was niet te verwerven, of de Hierarchie moest als prijs gekweten worden. Dit kon van Roomsche zijde te eer als zoen aanvaard, daar ook in België Clericalen met Liberalen saam waren gegaan, om daar de model-radicale constitutie intevoeren, die nog steeds door alle liberale schrijvers over Staatsrecht als de zuiverste uitdrukking van het liberale beginsel geëerd wordt. Men zag in de Constitutie van 1848 van die zijde dan ook niet 't minste bezwaar. En toen kort daarop het uitzicht geopend werd, dat het Nederlandsche Gouverne-

ment de Hierarchie hier te lande weer zou erkennen, stapte men van Roomsche zijde over elke bedenking heen, en nam het voor 't Liberalisme, en voor Thorbecke, op. Confessioneelen, Kohlbruggianen, Groningers, Conservatieven, Vrienden der Waarheid en Ethischen, het vloog deswege in 1853 als van instinct gedreven, alles op één hoop saam, Thorbecke viel, en al was de invoering van de Hierarchie niet meer te stuiten, toch achtte men in breeden Protestantschen kring, dat nu betere dagen aanstaande waren, en dat men er in slagen zou, onder de vlag der algemeene Christelijkheid Roomschen en Liberalen saam in den hoek te drukken. Groen van Prinsterer alleen zag het gevaar, dat in deze puur negatieve actie school, en deed, gelijk niet anders kon, wel ook zijnerzijds mede om dreigenden overmoed te stuiten, maar trad toch van meetaf voor de vrijheid der kerken in de bres. Tweeërlei gevaar bracht de hieruit nieuw geboren toestand met zich. Nu eenmaal de kracht van verweer negatief in het niet-Roomsch, anti-Katholiek en dus Protestant-zijn werd gezocht, slikte men almeer onder den Protestantschen naam al wat maar anti-Paapsch was, zoodat op de waarachtigheid van de eigen Gereformeerde belijdenis steeds minder werd gelet. En in de tweede plaats werd hierdoor de Reveil in zijn verkeerde gewoonte gestijfd, om Christelijk en geloovig Protestantsch als gelijkluidend te nemen; een manier van uitdrukking die ongetwijfeld ook haar goede zijde heeft, maar toch, als ze exclusief wordt opgevat, onjuist is. Ook nu nog is *Christelijk* onder ons de vaste benaming voor wat het geloovig stempel draagt. We kregen onze *Christelijke* scholen, we hebben onze *Christelijke* vereenigingen van allerlei aard, we kregen onze *Christelijke* pers, en zoo dan ook onze *Christelijke* politiek; doch tot omstreeks 1870 kwam het onder ons zoo goed als bij niemand op, onder dezen algemeenen naam ook de Roomsche scholen, de Roomsche vereenigingen, de Roomsche pers mede te begrijpen, en zoo stond ook de Christelijke politiek aanvankelijk rechtdraads tegen de Roomsche Staatkunde over. Sinds echter is hierin een keer gekomen. De R. Katholieke Bisschoppen kwamen, nog eer Kappeyne v. d. Copollo optrad, tot het klare inzicht, dat de Roomschen hier te lande hun alliantie met het Liberalisme hadden op te zeggen, en dat ze, vooral met het oog op 't onderwijs, zich veel meer aan de Antirevolutionairen hadden aan te sluiten. Vooral de scherpe Resolutie, die in 1878 van het Kabinet-

Kappeyne uitging, zette de verhoudingen om, en na niet gering verzet van de vroegere R. Katholieke leiders, slaagde Dr. Schaepman er tenslotte volkomen in, den overgang van de R. Katholieken van Links naar Rechts door te zetten. Mijn eigen verkiezing voor Gouda in 1874 drukte hier het zegel op, en het voortdurend succes, waarin deze nieuwe alliantie-idée zich verheugen mocht, droeg al spoedig de verrassende vrucht, dat tien jaren daarna reeds door Baron Mackay een gemengd Antirevolutionair-Roomsch Kabinet kon geformeerd worden. De aldus ingeluide beweging hield aan; het Kabinet dat ik zelf in 1901 formeeren mocht, was er uitvloeisel van; en ook het Kabinet-Heemskerk, dat in 1908 optrad, zou zonder het in stand blijven van deze coalitie, ondenkbaar zijn geweest. Het vroegere Antipapisme, dat vooral in 1853 op zoo gevaarlijke wijze verscherpt was, sleet hierdoor allengs uit. Heel het land over begonnen alle politieke groepen, die in den Christus onzen van God gezalfden Koning aanbidden, geheel te goeder trouw en in gewenschte verstandhouding saâm te werken. En tenslotte waren het hoogstens nog enkele schrijvers van de versteende Groninger richting, plus een kleine groep Methodisten en Ethischen, die zich althans op zekeren afstand hielden en hun Antipapisme tegen uitsterving vrijwaarden. Daar nu de Liberalen, die van 1848 tot 1865 met de Roomschen saam waren gegaan, zich niet alleen diep door dezen afval van de Roomsche leiders gekrenkt gevoelden, maar bovendien al spoedig een open oog kregen voor het gevaar, waarmeê deze keer van zaken hun politieke positie bedreigde, waren zij 't vooral, die onder de leuze van „Rome en Dordt'' al wat doenlijk was, beproefden, om het Antipapistisch karakter van onze historie op te rakelen. Dat zij nu hierin niet zoo bijster slaagden, bewees, dat de vroegere anti-these van Protestant en Papist almeer vervangen was door de anti-these tusschen het Christendom en het Humanisme. Steeds duidelijker ontdekte het volk, hoe de liberalen en radicalen principieel met het Christendom gebroken hadden, en dit nu leidde er vanzelf toe, om het nog onverstorven Christelijk element niet meer, gelijk in de dagen van den Reveil, eeniglijk bij de geloovige Protestanten, maar, ten deele althans, evenzoo bij de Roomsch-Katholieken te onderstellen. Kerkelijk bleef de scherpe tegenstelling voortduren, maar sociaal en politiek ging het Geuzengeding ten slotte zoo goed als geheel in het eenparig verzet tegen de

moderne, atheïstische en materialistische strooming over. Ook het later opkomen van de theosophische richting bracht hierin geen stremming teweeg. Algemeen, zoo onder Calvinisten als onder Roomsch-Katholieken, gevoelde men, dat één machtig „te wapen!" ons saam in één slagorde voor het behoud van het Christelijk element moest doen optrekken. En zoo is het toen geschied, dat de uitdrukking Christelijk in den term van *Christelijk-Historisch* in beduidenis omging.

§ 9. *Christelijk-Historisch in eerste gebruik.*

Bevorderd werd dit in niet geringe mate door hetgeen in Duitschland en elders voorviel. Ook daar toch was de anti-thése tegen de moderne levens- en wereldbeschouwing door al wat den Christus beleed, in bond opgenomen. Zelfs gingen enkelen daarbij zoover, dat ze zooals Kleist Retzow en Gerlach liefst in éénzelfde staatkundige partij met de Roomsch-Katholieken waren saamgesmolten. Daar nu in het Buitenland deze nieuw opgekomen beweging, onverschillig of ze van Protestantsche, dan wel of ze van Roomsche zijde opkwam, bijna allerwegen met den algemeenen naam van *Christelijk* werd aangeduid, kon het niet anders, of ook de lectuur van wat in het Buitenland op saamwerking aandrong, moest de algemeene opvatting van het woord Christelijk, als Protestanten en Roomsch-Katholieken beiden insluitend, in de hand werken. Reeds Groen van Prinsterer heeft, zoo dikwijls hij het Christelijk-Historisch standpunt aanprees, hierbij het woord Christelijk bijna steeds in dien algemeenen zin genomen; in ons Program van 1878 werd het in gelijken zin geduid; en toen zich later de Dissidenten van 1894 als eigen partij formeerden, vond wel onder hen het denkbeeld ingang, om den Antirevolutionairen naam te laten schieten, en zich eeniglijk als Christelijk-Historischen aan te dienen, maar ook daarbij werd *Christelijk* niet in den anti-papistischen zin van het Reveil, maar in den meer algemeenen zin van na 1870 genomen. Thans kan dan ook gezegd, dat de meer algemeene opvatting de algemeen geldende is geworden. De anti-papistische bijsmaak van het woord „Christelijk" viel thans, voor 't minst op politiek terrein, geheel weg.

Het gelijkluidende in de beteekenis van den tweëerlei term Anti-

revolutionair en Christelijk-Historisch drong hierdoor beter tot het besef van het geloovige volksdeel door. *Historisch* duidde nu aan, dat van een dusgenaamd *natuurrecht* geen sprake kan zijn. Tegen het geheel valsche denkbeeld alsof de mensch uit zich zelf, met behulp van zijn waarnemingsvermogen en begrippengymnastiek het absolute, eenig geldende staatsstelsel kon uitvinden, en alsof nu voorts in alle land, eeuw na eeuw, niet anders dan dit *unique* stelsel moest worden ingevoerd, werd nu partij gekozen door de leuze van het *historische*, en evenzoo werd tegen de even onjuiste gedachte, alsof bij het varen op den stroom der historie alle gebruik van een compas overbodig ware te achten, door de bijvoeging van *Christelijk* vóór *Historisch* protest ingediend. Er werd in den term *historisch* erkend, dat het stelsel, waarnaar het Staatsleven was in te richten, niet één stelsel voor alle land en alle eeuw aanbood, maar dat, ook waar de diepste beginselen zich zelf gelijk bleven, de vormen van het stelsel wisselden naar de gelegenheid van land en tijd. En daarnaast drukte dan de term *Christelijk* uit, dat op de historische ontwikkeling van het Staatsleven in hoofdzaak tweeërlei motief kan inwerken, het ééne om *Gode* en het andere om *den mensch* de eere te geven, en dat nu de belijdenis van den Christus den man die aan het roer stond, noodzaakte om het schip van Staat dien tweeden koers te doen mijden, en te leiden in den eersten koers. Zóó de zaak opgevat zijnde, voelt men dan ook terstond het gelijkluidende van dezen term met den term Antirevolutionair. De allesbeheerschende gedachte om voor alle land en alle eeuw éénzelfde stelsel aan het leven der volken op te leggen, leefde wel later ten deele na, en had ongetwijfeld ook reeds voor 1789 alzijdige pleitbezorgers gevonden, maar met nietssparend geweld opgelegd aan het leven der volken werd ze toch eerst door de Girondijnen en Jacobijnen. En evenzoo moet erkend, dat ook wel lang vóór de decreten der Nationale Conventie te Parijs, zeer ongoddelijke gedachten in het Staatsrecht inslopen, maar dit nam toch niet weg, dat dusver nog steeds zekere Christelijke tint in de publieke uiting van het Staatsleven bewaard bleef. Thans daarentegen ging van Parijs het wachtwoord uit, om met heldere bewustheid het Christelijk zuurdeesem uit alle Staatsrecht uit te zuiveren; en al liet Robespierre de Rede nog als godin in Parijs' straten eeren, toch poogde ook hij 't alles uit *den mensch* te doen

opkomen en tot *den mensch* te herleiden. In beide termen, zoo van het *Historisch*, als van het *Christelijk*, lag alzoo een welbewust protest tegen de waanwijsheid, die in de laatste jaren van de 18e eeuw uit Parijs Europa indreunde. In het *Historisch* lag de handhaving van het nationale leven tegenover de wereldrijk-idée, en in het *Christelijk* het opkomen voor de eere Gods tegenover de waanwijze zelfinbeelding van den zichzelf vergodenden mensch. Met Antirevolutionair was de term Christelijk-Historisch alzoo één in beteekenis, maar zij *splitste* wat in den naam Antirevolutionair nog lag saamgeklonken. *Antirevolutionair* diende een generaal protest in tegen geheel het optreden en de pretentie van de Fransche Revolutie dier dagen, terwijl Christelijk-Historisch, geheel hetzelfde beoogende, in tweeërlei opzicht rekenschap van ons protest gaf, eenerzijds door de rechten van het historisch proces te handhaven tegenover de pretentie van het absolute, terwijl het daarbenevens over het allesbeheerschend primordiaal beginsel van alle menschelijk leven in het *Soli Deo Gloria* recht deed.

§ 10. *Antirevolutionair in eerste opvatting.*

Meer echter dan leuze kon zoomin de eerste als de tweede term zijn. Antirevolutionair kon op 't eerste hooren bijna geen anderen indruk maken, dan als doelend op veroordeeling van alle verzet, dat van een volk tegen zijn Overheid uitging. Dit lag er volstrekt niet in, maar de term als zoodanig drukte volstrekt niet uit, wat dan wel bedoeld werd. Nu leverde dit aanvankelijk geen bezwaar op. Op het laatst van de 18e en in de eerste twee decenniën van de 19e eeuw werd geheel het Europeesche leven zoo volstrekt door hetgeen te Parijs voorviel, beheerscht, dat bij het hooren van *de Revolutie*, schier niemand anders dan aan de *Grande Révolution* te Parijs dacht. Het volksverzet had hier zulke evenredigheden aangenomen, en de razernij der Jacobijnen, de Koningsmoord, en de woede der Septembriseurs had reeds aanstonds een zoo door niets geëvenaarden indruk over heel Europa gemaakt, dat ieder terdege goed wist, wat onder „La grande Révolution" te verstaan was. En toen kort daarop het jonge Frankrijk over zijn grenzen trok en een *da capo* van wat Parijs ontzet had, in alle naburige landen uitlokte, beheerschte de uitwerking

en doorwerking van wat in Parijs uitbrak, zoo volstrekt geheel den Europeeschen toestand, dat toentertijd schier niemand, bij het hooren van Revolutie, aan iets anders dacht, dan aan de ééne, zoo eenig geslaagde Revolutie te Parijs. Wat in Amerika ten deele gelijktijdig voorviel, was bij de Grande Révolution vergeleken, kinderspel, en al poogde Jefferson reeds destijds de theorieën van Parijs op Amerika toe te passen, in 1793 is Hamilton krachtig en welbewust tegen al zulk bedoelen opgetreden, en de „preamble of the Constitution" sprak het dan ook luide uit: „Dank zij betuigd aan den almachtigen God voor de burgerlijke, staatkundige en godsdienstige vrijheden, die Hij ons te genieten geeft, en we blijven daarom opzien tot Hem, om een zegen af te smeeken over ons pogen". Ook kwam wat destijds in Amerika voorviel, van verre niet in vergelijking met wat men uit Parijs te hooren kreeg. Amerika had destijds nog zoo weinig te beduiden, in verafgelegen streken vernam men er nauwelijks het gerucht van; maar de Revolutie die te Parijs was uitgebroken, vervulde destijds allerwegen hoofd en hart. Toen dan ook een principiëel verzet tegen wat de dweepers te Parijs bedoelden, in meer dan één kring optrad en zich organiseerde, was het volkomen natuurlijk, dat men van Antirevolutionair sprak, en was de beteekenis van deze uitdrukking voor ieder die meeleefde, volkomen doorzichtig. Vandaar dat in de eerste helft der 19e eeuw de naam Antirevolutionair zonder eenige nadere verklaring gerechtvaardigd was, en tot geen misverstand aanleiding gaf. Het was een term, een leuze in dien bepaalden tijd opgekomen, en ze beval zich in die dagen juist om haar klaarheid aan. Reeds de *Marseillaise*, die heel Europa doorklonk, sloot alle misverstand uit.

§ 11. *Wijziging in beider beduidenis.*

Sinds echter verloor de term aan kracht van uitdrukking, iets waartoe meer dan één omstandigheid meêwerkte. Vooreerst toch viel al spoedig historisch 't bewijs te leveren, dat hetgeen in de Fransche Revolutie uitbrak, reeds sinds eeuwen gegist had, en zelfs door Pruisens Koning bepleit was. Dan leidde het gestaag uitbreken van allerlei revolutie reeds van 1830 af, maar meer generaal in 1848, vanzelf de aandacht af van wat in 1789 Europa verschrikte. En wat vooral niet vergeten

worde, is dat de denkbeelden die in 1789 te Parijs triomfeerden, zij 't al in veel gematigder vorm, schier algemeen onder wat men sinds Liberalen noemde, ingang vonden, en zelfs in 't land van Edmund Burke, na Gladstone's dood, de algemeene politiek in Groot-Brittanje gingen beheerschen. Het groote publiek dat minder voor afgetrokken beginselen voelt, en sterk alleen door groote gebeurtenissen wordt aängegrepen, begon hierdoor almeer het geheel exceptioneel karakter van wat de Danton's en Robespierre's dreven, uit het oog te verliezen, en schonk veel ernstiger zijn aandacht aan den geest der omwentelingen, die nu zelfs naar China oversloeg. In der meesten oog hield toen de Fransche Revolutie op *de* groote Revolutie te zijn. Ze daalde tot *een* Revolutie af, en scheen, als tot een lang verleden behoorend, steeds minder belangwekkend. Het is dan ook opmerkelijk, dat ons land het eenige is, waarin een Staatspartij, die zich de Antirevolutionaire noemde, stand hield, en dat noch H. Wagener's *Staats und Gesellschafts-lexicon*, noch Brockhaus' *Conversationslexicon*, noch Buckbergers *Kirchliches Lexicon*, noch de 18 deelen sterke *Real Encyclopaedie* van Herzog en Plitt, noch ook het *Handwörterbuch* van Conrad en Lexis, 2e uitgave van 1898, het woord *Antirevolutionair* ook maar behandelen. Ja, sterker nog, zoo men de speciale werken raadpleegt, waarin achtereenvolgens de theorieën der Staatswetenschappen, Staatsrecht ingesloten, breeder uiteenzetting vinden, biedt niet één dezer geschriften de Antirevolutionairen als afzonderlijke categorie aan. Bij Stahl alleen, *die Philosophie des Staatsrechtes*, 4e editie, vindt men in deel I p. 448—570 als afzonderlijke categorie de *Kontrarevolutionaire* schrijvers behandeld, en daar Stahl onder deze categorie alleen de Maistre, Burke en Haller bespreekt, was hiermede wat wij Antirevolutionairen noemen, bepaaldelijk bedoeld. Pollock, in zijn *History of the Science of Politics*, spreekt van zulk een catagorie met geen woord. Von Haller, in de zes deelen van zijn *Restauration der Staatswissenschaften*, geeft deel I p. 37—79 wel een kort overzicht van de verdedigers van de Revolutie, maar een Antirevolutionaire categorie is ook bij hem niet te vinden. Zacharia in zijn *Vierzig Bücher vom Staate* (1843) geeft evenmin nader licht. *Rehm* in zijn *Geschichte der Staatswissenschaft*, wijdt aan de *Neuzeit* slechts 54 bladzijden en rept zelfs van Burke of Stahl niet. Bluntschli in zijn *Geschichte des Allgemeinen Staatsrechts und der Politik* 2e ed. 1867, behandelt wel,

uitvoerig zelfs, de bestrijders van de Fransche Revolutie, Burke, Gentz en Johann Müller, Bonald en de overige Roomsch-Katholieken, en op blz. 625 Stahl, Leo en Walther, en meer dan eens bezigt hij hierbij den term van Antirevolutionair, maar ook bij hem treden deze schrijvers niet op als behoorende tot eenzelfde categorie. Veeleer deelt hij ze in drie catagorieën in, als Vertreter der Geschichtliche Politik, Katholische Reactionairen und Restaurations politici, en Religiös-politische Richtung; maar reeds uit deze drieërlei catagorie blijkt, dat ook hij geen catagorie van Antirevolutionaire Staatsideeën als zoodanig kent. In het *Kurtzgefasstes Kompendium der Staatswissenschaften* Tridiichowitz, Berlin 1904, is 't niet anders. En Gumplowicz in zijn *Geschichte der Staatstheorieën*, Innsbruck 1905, wijdt wel op blz. 335 v.v. een breed betoog aan de indeeling van de schrijvers over Staatsrecht in de 19e eeuw in drie catagorieën, en noemt dan eerst de Maistre, Von Haller, en Stahl als de categorie, die *„den grund des Entstehens und der Existenz des Staates in Gott sehen"*, en noemt deze categorie de *theologische*, maar ook hij kent een Antirevolutionaire categorie niet. Het *begrip* van Antirevolutionair ontmoet men schier bij alle historici van het Staatsrecht, maar nergens is sprake van een Antirevolutionaire *partij*, gelijk het evenzeer de aandacht trekt, dat onder de Hervormers wel herhaaldelijk naar Luther, en veelal ook naar Zwingli verwezen wordt, maar dat men Calvijn in den regel kortweg overslaat. Eigenlijk eerst bij Hatschek, *Das Recht der moderne Demokratie*, Leipzig 1909, vindt men op pag. 5 deze woorden: „Erst der Tätigkeit der Reformatoren, insbesondere der *Kalvinistischen Richtung*, war er zur Beginn der Neuzeit vorbehalten, diese Frage wieder in Fluss zu bringen". Ook Ernst Troeltsch heeft in zijn *Die Sociallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen*, Tübingen 1912 blz. 607, aan het *Calvinisme* een geheel hoofdstuk ten beste gegeven, dat van blz. 607—794 doorloopt, en waarin ook de tegenwoordige Calvinistische richting in Nederland, en zulks gedocumenteerd, aan de orde komt. Doch dit dagteekent pas uit den jongsten tijd, en de voorstelling die hij niet weinig onder ons gevonden had, alsof onze Antirevolutionaire partij een naam droeg, die in den loop der 19e eeuw als partijnaam gemeengoed van onze geestverwanten door heel Europa was geworden, berust op dwaling. We stellen er prijs op, onzerzijds dit zelf te erkennen, en niet te wachten tot men ons dit anderzijds komt tegenwerpen. Als naam van een georga-

niseerde Staatspartij vond het woord Antirevolutionair *alleen ten onzent* ingang.

§ 12. *Handhaving van ons isolement.*

Doch al bevindt zich onze partij ook in dit opzicht reeds in isolement, toch moet ook dit isolement *gehandhaafd.* Het was nu eenmaal Groen van Prinsterer, zonder wiens optreden we in de Conservatieve groep, met prijsgeving van alle eigen beginsel, zouden zijn opgelost. Hij nu won zijn standpunt door principieel zich tegen de beginselen van de mannen der Fransche Revolutie over te stellen. De naam Anti-revolutionair is ons hierdoor in onze geboorte-acte zelve toegekomen. Er spreekt zich in dien naam een historisch moment uit, en daarom mogen we hem niet prijs geven. En al is 't dat de evenwijdig loopende naam van „Christelijk-Historisch" op bijna gelijken oorsprong kan bogen, toch spreekt in Anti-revolutionair zich beslister het beginsel uit. De naam *Historisch* ontving nu eenmaal zijn stempel van De Savigny, en De Savigny nam een veel algemeener standpunt in dan Groen ten onzent. Vandaar dat er nog altoos maar al te velen zijn, die feitelijk Conservatief voelen en die zich toch met den eerenaam van *Historisch* tooien. De naam *Historisch* laat nu eenmaal de deur open voor het binnenkomen van elke politieke groep, mits ze maar de leer hielp bestrijden, alsof één onveranderlijk recht van nature voor alle volken, in alle eeuw, gelden zou. In zooverre nu vooral de denkers van 1789 in deze twee groote fouten vervielen, treft ook hun het afkeurend oordeel der historische school, maar hun ongoddelijk uitgangspunt ontsnapt aan haar critiek. En wel poogde men dan die leemte toe te dekken, door vóór het *Historisch* den naam van 't *Christelijke* te plaatsen, doch ook dit nam de vanzelf gerezen bedenking niet weg. Ook de hoogleeraar Ferdinand Walter koos voor zijn *Naturrecht und Politik* (Bonn 1863) het Christelijke standpunt, maar voerde voor de juistheid dezer keuze alleen aan, „dass das Christentum durch die Macht, die es auf das Gemüth und die Erkenntniss des Menschen ausübte, auch die äussere Rechtsordnung mit einem neuen Geist belebt und derselben ein eigenthümliches Gepräge aufgedrückt habe. Es lebt, zoo besluit hij dan, in den Einrichtungen der Gegenwart, wie

in den Tendenzen der Zukunft." Gelijk men ziet, is hierin geen enkele politieke lijn ook maar uitgestippeld. Stahl ging dieper, doch ook voor zijn partijconstructie staat wel de *Christelijke* naam als op marmer uitgebeiteld, maar feitelijk gaat dit *Christelijke* in de Legitimiteit onder, en zijn hem de dragers van deze Legitimiteit de mannen van de Kroon, den Adel, het Leger en de Geestelijkheid, terwijl hiertegenover de Bourgeoisie, de landlieden en de arbeiders niet zelden als dragers van de Revolutie gelden. Niet alleen het begrip „Historisch" stelt daarom bij de afbakening der beginselen teleur, maar ook de voorvoeging van „Christelijk", gelijk deze in gebruik kwam, geeft geen scherp geteekend standpunt aan. Geen enkele welbelijnde politieke gedachte kan er uit worden afgeleid. Met de betiteling van „Antirevolutionair" had dan ook „Christelijk-Historisch" dit gemeen, dat beiden uit Duitschland ons toekwamen, en dat dientengevolge beiden op hoogst eenzijdige wijze voor het gezag optraden, doch zonder de volksvrijheden genoegzaam tot haar recht te doen komen. Legitimiteit leidde ongemerkt in den burcht van het Conservatisme binnen. Dit nu deed Groen's streven aanvankelijk ook bij onze Nederlandsche Conservatieven instemming vinden, maar de politieke band die hen met den stichter van onze partij verbond, hing er juist te dier oorzake zoo jammerlijk slap bij, dat Groen's strijd na lange jaren uitliep op een worsteling met zijn dissentieerende geestverwanten, zoodat hij ten slotte zelfs onzen Kamerleden afviel, en in 1871 over heel het land geen andere candidaturen voor de Kamer steunde, dan van het trio Keuchenius, Kuyper en Van Otterloo. Niet één der overige heeren vond meer genade in zijn oogen. Dit nu had geen andere oorzaak, dan dat met name de betiteling van *Christelijk-Historisch* maar al te velen gelokt had, die zich nooit onder Groen's banier thuis konden gevoelen, en die door de in Duitschland geldende opvatting van dezen partijnaam misleid waren. Zoo niet schreef Groen dan ook den bij-titel van *Calvinistisch* ter nadere uitdrukking van zijn politiek gevoelen neer, of als één man deinsden deze dissentieerenden terug. Vandaar dat vooral na 1871 de naam van „Christelijk-Historisch" steeds minder in onze partij gebruikt werd; dat de naam van Antirevolutionair in toenemende mate onze eigenlijke naam werd; en dat, voorzoover zelfs deze forscher naam nog aan dubbelzinnigheid leed, de aanduiding van Calvinistisch steeds meer ingang vond, om 't positief karakter van ons politiek bedoelen te

beter te doen uitkomen. Het Antirevolutionair en Christelijk-Historisch was van buiten tot ons overgekomen, Calvinistisch was een naam uit ons eigen verleden en die zelf den vereischten positieven inhoud aangaf. Stellig zou dan ook onze partij van meet af vaster en degelijker formatie hebben verkregen, indien ze terstond bij haar optreden zich als „Calvinistisch" had aangediend. Ze had dan terstond den democratischen trek op 't gelaat vertoond, waar ze nu uit Duitschland den conservatieven sluier, of wilt ge, *voile* voorkreeg. Maar hoe gewenscht dit ook geweest ware, het kon niet. Vooreerst toch waren in Groen van Prinsterer zelf bij zijn eerste optreden zijn latere Calvinistische sympathieën nog lang niet gerijpt, en ten andere was er geen sprake van, dat de zonen der aloude Calvinisten reeds in de eerste helft der 19e eeuw als politieke macht hadden kunnen optreden. Politiek waren ze in 1789 veel te grof met de Sansculottes meė afgedoold, sinds hadden ze zich op mystiek-theologisch gebied teruggetrokken, en lieten zich veelal met geen politiek meer in. Gelijk boven is aangetoond, had de Reveil dezen stand van zaken eer verergerd, dan verbeterd, en zoo Groen van Prinsterer na 1830 terstond de Calvinistische banier omhoog had geheven, ware hij ongetwijfeld eerst recht een *veldheer zonder leger*, niet gelijk nu voor een korte poos geworden, maar van meet af geweest. Een veldheer werft geen leger op den klank af. Op staatkundig terrein moet van den veldheer een roep uitgaan voor een duidelijk gekenmerkt doel, dat heel een groep in 't land toespreekt. Dit lag in de leuze: „Tegen de Revolutie het Evangelie". Vandaar dat de naam Antirevolutionair ingang vond. Eerst het onderwijsgeding dat welhaast opdook, maakte het belang dat 't hier gold, voor een ieder voelbaar, en eerst het weer trekken van het bloed in de Calvinistische slagader van der Geuzen nakroost, heeft ons toen ten slotte als partij, met eigen levenswortel, geconsolideerd.

§ 13. *Geen misleiding door leuze.*

Juist daarom echter is het te meer zaak, dat men zich onder ons niet door een naam of door een leuze misleiden late. Wie zich inbeeldt, dat, zoo we maar *tegen* de Revolutie of Christelijk zijn, hiermede als vanzelf ons politiek program is gegeven, vergist zich ten eenenmale. Reeds het woord Antirevolutionair zou dan misbruikt worden.

Het zou dan de beteekenis erlangen, dat niet alleen principieel de leidende hoofdgedachte van 1789 door ons verworpen en bestreden werd, maar dat we tevens en tegelijk hiermede alles veroordeelden en afkeurden, wat de mannen van 1789—'95 poogden in te voeren, en hiermeê saamhangend, alsof wij als partij het opnamen voor alles wat, eer de fatale Revolutie uitbrak, in eere en in zwang was. Wel toch is men onder ons eraan gewend, om hem die alzoo denkt en oordeelt, een *Contra-revolutionair* te noemen, maar reeds zagen we uit Stahl's werken, hoe hij dit woord „*contra*-revolutionair" toch ook op mannen als Burke en de Maistre toepast. Het moet daarom steeds klaarder tot ons bewustzijn doordringen, dat we als Antirevolutionairen in het minst geen *laudatores temporis acti* zijn; dat de politieke, kerkelijke en economische toestanden, gelijk de Fransche Revolutie die vond, allerminst, zonder nadere keur, door ons in bescherming worden genomen; dat veeleer ook wij scherpe critiek op den toestand, gelijk die zich in de 18e eeuw gevormd had, wenschen toe te passen, en zelfs op meer dan een punt zonder aarzeling erkennen, dat onze critiek niet zelden met die der mannen van 1789 saamvalt; ja, dat we bij den nieuwen bouw die beginnen moest, toen het onbewoonbaar geworden staatsgebouw in puin viel, in meer dan één opzicht een architectonische lijn volgden, die van de lijn van 1789 weinig verschilt. Ons Antirevolutionair beginsel gaat in tegen het valsche beginsel, tegen het valsche uitgangspunt, tegen de valsche, alle politiek destijds beheerschende gedachte, en natuurlijk evenzoo tegen de gedrochtelijke kleedij, waarin men destijds zijn nieuwmodische gedachte gehuld had; maar we voelen ons beleedigd, zoo men ons aanziet voor lofredenaars op hetgeen vóór 1789 uitsleet en verouderd was of als misbruik insloop. Ons den toeleg toe te dichten, als trok naar wat toen bezweek, onzerzijds een zoo sterk heimweê, dat we het Regentendom weer terug zouden begeeren, loopt uit op een volslagen miskenning van onze bedoeling. Het staat voor ons tusschen een uit God gewelde of eene door den mensch verzonnen wereldorde, en tusschen de politieke uitkomsten, die uit beide deze standpunten met logische en historische consequentie voortvloeien. Ook *Nationaal*-historisch moet daarbij het karakter van onze politiek blijven, en zoo er nu onder ons zijn, die wel het Regentendom vanouds verfoeien, maar ons de Conservatief-aristocratische denkbeelden van menigen Duitschen Antirevolutionair hiervoor in steê willen toe-

reiken, dan geven we volstrekt geen handslag, maar keeren ons veeleer ten ernstigste tegen het gemis aan *nationaal*-historisch besef dat zich hierin verraadt. Wie aldus afdoolde, roepen we naar den Zwijger en naar Marnix terug, d. i. naar de pleitbezorgers der „kleine luyden", 't gevoelige punt waarbij ook Groen van Prinsterer zijn voelhorens telkens uitstak.

§ 14. *Het Evangelie is geen politiek program.*

Niets geeft zoo licht tot misvatting aanleiding als 't gebruik van het woord *Christelijk* op buiten-kerkelijk gebied. Niet dan zeer ten onrechte kan 't worden voorgesteld, alsof de Christus ons 't zij Zelf, 't zij door zijn Apostelen, een zoodanig politiek program had geopenbaard, dat we bij elk vraagstuk dat op staatkundig gebied om beslissing komt vragen, aanstonds ons licht aan dezen of genen tekst uit de Evangeliën of uit de Apostolische litteratuur ontsteken konden. Stelt men het desniettemin zoo voor, dan geraakt men vanzelf onder den indruk, alsof er vóór Bethlehem een politiek wereldprogram had gegolden, dat toen verscheurd werd, en alsof Jezus Christus ons toen hiervoor in de plaats een geheel ander, een geheel nieuw, en nu een *Christelijk* program in de plaats had geschonken, dat dan nu ook voor alle volken en voor alle eeuwen, tot aan zijn wederkomst toe, met Goddelijk gezag gelden zou. Er dienen zich dan politieke schrijvers of staatsleeraars aan, die beweren dit program te kennen, het uit de Evangeliën opgemaakt te hebben, en het Christenvolk komt zoodoende onder den indruk, alsof het vanzelf sprak dat nu ieder geloovig Christen zich aan hetgeen deze mannen voordragen, te onderwerpen had. Blijkt hierbij nu, dat de Christen-denkers en Christen-staatsleeraars op tal van afgeleide punten uiteenloopen en verschillen, en dat ook de kiezers, om ons nu tot dezen te bepalen, zich insgelijks in carré tegenover elkander organiseeren, dan plaagt de liberale journalist ons, en roept ons toe, dat men nu eens ziet aan de feiten, hoe al ons voorgeven van „Christelijke politiek" vrijwel op *humbug* gelijkt. Van Christelijke politiek in dien volstrekt onhoudbaren zin moge daarom onder ons nimmer sprake meer zijn. Zeer zeker staat in de Evangeliën en in de Apostolische litteratuur een alomvattend program voor de volkeren afge-

drukt, maar dit doelt niet op de aardsche Overheid, en op de onderdanen van deze Overheid in de tegenwoordige bedeeling, maar op de politiek van den Koning der koningen in het Koninkrijk der hemelen, dat eerst met zijn Parousie kan ingaan. Geheel ten onrechte maken dan ook velen het volk diets, alsof dit Koninkrijk dat komt, enkel de zuivering van de zedelijke sfeer zou bedoelen. Integendeel zal de komst van dat Koninkrijk al wat bestaat, onderstboven keeren en een geheel nieuwe levensexistentie doen opkomen, die ook in het leven der natiën en volken, gelijk 't in de Openbaringen bezongen wordt, zeer sterk zelfs zal uitkomen, en alzoo welterdege ook een politiek zal realiseeren, heel anders dan nu, en geheel beantwoordend aan het program dat Jezus en zijn Apostelen daarvoor ten beste gaven. Dit echter is toekomstmuziek. Heerlijke muziek van vrede op aarde en dat een halleluja uit aller ziel opgaan doet. Maar licht voor het heden ontsteekt ons dit niet. Vergelijkt men dan ook den inhoud van de Evangeliën met dien van het Oude Testament, dan is het buiten kijf, dat het Oude Verbond ons tienmaal meer politiek biedt dan het Nieuwe. Hieruit verklaart het zich dan ook gereedelijk, hoe met name de Schotsche, en ten deele ook de Vaderlandsche Gereformeerden, zich bij hun politieke beschouwingen en plannen veel meer op teksten uit het Oude Testament, dan op woorden van Jezus of van de Apostelen beriepen.

§ 15. *Onze Dogmatici.*

Bijna alle theologen die een Dogmatiek opstelden, volgden tot diep in de 18e eeuw de gewoonte, om in hun Dogmatisch leerstelsel ook een kapittel *over den Magistraat* in te lasschen. Niet weinigen deden dit in den *locus de Ecclesia*, en dit wel in zulk een zin, dat het volk gedacht werd als een schier geheel gedoopt en Christus belijdend volk; dat volk en kerk alzoo saamvielen; en dat nu in deze volkskerk tweeërlei organisatie bestond: in de eerste plaats de *geestelijke* organisatie van de Kerk zelve, en ten tweede naast deze de ondergeschikte organisatie voor het *uitwendige* leven, waaronder dan niet zelden ook wat wij de Kerkvoogdij noemen, was opgenomen. Al wat onze Dogmatici nu in dit opzicht ten beste geven, pogen ze, van regel tot regel bijna, met een beroep op Schriftuurplaatsen te

formuleeren; en wie nu saamtelt de Schriftuurplaatsen, waarop zulke Dogmatici zich eenerzijds uit het Oude-, en anderzijds uit het Nieuwe Testament beroepen, ziet aanstonds, dat de reeks Oud-Testamentische citaten die uit de Evangeliën en Brieven geheel in de schaduw plaatst. Tendeele was Calvijn zelf hun in deze partitie voorgegaan, en deze partitie is dan ook op zichzelf volkomen gerechtvaardigd. De politieke stof die het Oude Verbond ons met name in de historie van Israël biedt, is niet alleen uitgebreid, maar zelfs vaak zeer gedetailleerd. Tenslotte liep dit gedurig verwijzen naar het Oude Testament dan ook zoo sterk in het oog, dat er aan het Calvinisme vaak een grief van is gemaakt. De toon uit de Evangeliën ging vaak te veel te loor, en de toon van vóór Bethlehem klonk te spannend door. Soms stuitte men metterdaad op een tekort in Evangelischen zin, en op een te sterke Israëlietische nabootsing. Een onloochenbaar euvel dat nóg soms nawerkt. Dit nu was vrucht van het stelselloos misbruiken van Bijbelcitaten, alsof op onze toestanden, en dan nog zonder onderscheid van plaats of gelegenheid, elke uitspraak toepasselijk ware, die in zekere bepaalde omstandigheid van Godswege tot Israëls Overheid of tot het volk van Juda uitging. Zelfs valsch-uitgelegde Bijbelplaatsen werden dan stoutweg als aanduiding van Gods wil en ordinantie misbruikt. Men weet met name, hoe dit inzake de Vaccinatie in vrij breeden kring geschied is. Wel heeft de hoogleeraar Franciscus Junius aan zulk misbruik een eind pogen te maken in zijn uitgewerkte studiën, waarop we reeds wezen, maar ook hem gelukte 't niet, aan deze averechtsche manier van zich op de Schrift te beroepen, paal en perk te stellen. Het groote *uitgangspunt* voor alle politiek staat in het Oude- zoowel als in het Nieuwe Testament zoo beslist als 't slechts kan, geproclameerd, en in allerlei richting vinden we in beide Testamenten lijnen uitgestippeld, die toonen wat al dan niet met dit groote uitgangspunt strookt of strijdt; maar alle *afgeleide* stelling plooit en buigt zich naar tijden en gelegenheden. Vandaar, dat binnen het terrein der Schrift zelve wel de constateering der *beginselen*, maar volstrekt niet de *toepassing* van deze beginselen, zich zelve gelijk blijft. De Schrift kent geen natuur-recht, in den zin waarin men lange jaren hiervan gewaagde. Onder Mozes en Jozua ging velerlei heel anders toe dan onder David en Salomo. Zaad en wortel zijn één, maar tak en bloesem varieeren. Wie voor detail-vragen op politiek gebied een Schriftuurlijke

aanwijzing zoekt, vindt veel meer dat van zijn gading is, in het Oude- dan in het Nieuwe Testament, maar bij overbrenging hiervan op onze toestanden en op onze tijden, gelde geen enkele conclusie, dan voorzoover met dit verschil gerekend is. Men weet hoe met name de Sabbatisten, die den Rustdag weer op Zaterdag willen stellen, op ergerlijke wijze feil gaan, maar gelijke critiek treft bij tal van andere deductiën uit de Schrift. Geen vader denkt er dan ook meer aan, om zijn kind, zoo 't God vloekt, zelf te executeeren. Zelfs buiten den kring der Schrift is dit verschil in de toepassing van het recht waar te nemen. In het Oude Verbond was een echtscheiding toegelaten, die Jezus afkeurt. Doch hoe zich deze variatiën ook ontwikkelen, vast staat in elk geval, dat het spreken van Christelijke Staatsleer niet doelt op een nieuwe staatsleer die Jezus, onder afschaffing van het Oude Testament, zou hebben ingevoerd. Het woord *Christelijk* voor Staatkunde kan en mag niet anders beduiden, dan dat in het Christenland de autoriteit van Gods Woord geldt, en dat 't de Christus is, die deze autoriteit zoo voor Oud- als Nieuw Verbond heeft vastgelegd.

§ 16. *Onze Conclusie.*

Onze conclusie is derhalve:

1e. dat de leuze: *Tegen de Revolutie het Evangelie,* geenszins elken volksopstand of staatkundige omwenteling veroordeelt, maar zich eeniglijk keert tegen de principieel Fransche Revolutie van 1789, en zulks niet om het feitelijke dat hierbij plaats greep, maar om de Staatsleer, die, na reeds drie eeuwen lang van onderscheiden kant te zijn aanbevolen, toen voor 't eerst officieel werd ingevoerd, en als *de* weg tot volksgeluk aan alle natiën werd opgedrongen. Hiertegenover nu plaatste Groen van Prinsterer *het Evangelie,* niet alsof het Evangelie ons een uitgewerkt Staatkundig program bood, maar om te belijden dat hetgeen in ons menschelijk leven geluk en redding aanbrengt, niet is het politiek program van Voltaire, maar het levensprogram, dat Jezus Christus ons in het Evangelie schonk.

2e. dat de naam van *Antirevolutionaire partij,* die alleen ten onzent officiëel in zwang kwam, evenmin elke volksopstand of revolutie afkeurt, iets wat reeds met het oog op onzen opstand tegen Spanje in Groen's gedach-

tengang ondenkbaar ware, doch dat hij zich uitsluitend keert tegen de Fransche Revolutie van 1789, niet als feit, maar als incarnatie van een Staatsleer, die principieel te verwerpen is, en een anti-thetisch Staatsbeginsel eischt. Zoo echter, dat noch onvoorwaardelijk wordt afgekeurd al wat de Fransche Revolutie prees en poogde in te voeren, noch als lofwaardig te prijzen zou zijn al wat vóór die Revolutie gold en door haar werd afgeschaft. Hieruit volgt, dat de naam van Antirevolutionair er zich toe bepaalt *het beginsel* te stellen, waarvan de Staatkunde behoort uit te gaan, en *de richting* uitstippelt, waarin ze zich, van dit beginsel uitgaande, heeft te bewegen, maar zonder dat hiermede eenig verbijzonderd program is vastgelegd, en tevens met een onbewimpelde erkentenis, dat de Antirevolutionaire Staatsleer velerlei vorm van Staatsinrichting en Staatkunde toelaat, een monarchale zoowel als een republikeinsche, een aristocratische zoowel als een democratische, en dat de Souvereiniteit die primordiaal altijd in God Almachtig rust, door Hem zoowel aan een Vorst, als aan hoofden onder het Volk, of ook aan het volk zelf kan worden opgedragen

en ten 3e. dat de saamgestelde titel van „Christelijk-Historisch", wat den tweeden term aangaat, opgekomen is uit de *historische* school, die aan De Savigny's genialen greep haar opkomst dankte, en protest indiende tegen de natuurleer, alsof voor alle volk in alle eeuw slechts één enkele en éénzelfde Staatsvorm toelaatbaar ware, en alsof deze eenig toelaatbare vorm vanzelf uit de natuur der dingen zich ontplooide, waartegenover dan de eisch werd gesteld, dat elk volk naar eigen aard en gelegenheid zijn onderscheiden Staatsvorm te scheppen had, en dat deze nationale Staatsvorm in den loop der tijden wijziging kon, en zelfs moest ondergaan. Bij dit protest tegen de ondergestelde eenvormigheid van een als absoluut gedroomden Staatsregel, werd nu als tweede term het woord *Christelijk* voorgevoegd. Historisch alleen loopt steeds gevaar, tenslotte alle vernieuwing van den Staatsvorm, als uitkomst van een geldig historisch proces, goed te keuren. Waarom dan ook niet wat in 1789 te Parijs doorbrak? In „historisch" zonder meer ontbrak het critisch element, en dit poogde men nu door voorvoeging van het woord „Christelijk" aan te brengen. Een Christenvolk, in het Christenland, kan ook op staatkundig gebied niet buiten den Christus rekenen. Den Christus nu leert ons de H. Schrift van Oud- èn Nieuw Testament kennen als bekleed met Godde-

lijke autoriteit. Die Schrift besliste voor het beginsel en gaf tegelijk in de teekening van een historisch proces onder Israël de richting aan, waarin de deductie uit het beginsel moest plaats grijpen. Van een Christelijke Staatkunde, die in geijkt program voor alle volk en eeuw zou gelden, was hierbij geen sprake. Omtrent den Staats*vorm* wijst de bijvoeging van „Christelijk" niets uit. In Luthersche landen nam die vorm andere gedaante aan dan in Roomsche landen, en wederom in landen van de Grieksche Kerk een andere dan in Calvinistische, en ten onzent is het met name het Calvinisme dat op ons verleden zijn stempel drukte. Iets, waarbij intusschen nimmer uit het oog worde verloren, dat de Reveil, onafhankelijk van het Calvinisme, hier na 1789 een herleving bracht; dat terwijl het Calvinisme nog sliep, de Reveil toen ons volk wakker riep; en dat hieruit een zoodanige toestand geboren werd, dat in het weeropwaken van het Calvinisme sinds 1870, tweeërlei strooming in de Christelijke Staatkunde ten onzent, en zulks wel zonder volledige verzoening, gemengd werd.

§ 17. *De Staatswetenschap.*

Vanzelf volgt hieruit dat er naast het Evangelie en naast de Christelijke Religie nog steeds een zelfstandige politieke macht in de historie werkzaam was, die mede den aard van het staatkundig bestaan der volken beheerscht heeft. Deze macht kwam op deels uit onze menschelijke bestaanswijs, deels uit de feiten der ervaring, en deels uit het brein der denkers. Natuur, practische nood, en philosophische denkkracht gaven saam het historisch verloop aan het staatkundig leven, en hieruit ontstond de Staatswetenschap. Natuur, toestand en School werkten hierbij saam. En uit de studie, hieraan gewijd, ontplooide zich almeer een eigen wetenschap t. w. die van het Staatsrecht en van de Staatskunde. Met deze toestanden en met dit historisch proces, met deze ervaring en met deze scholen nu heeft zoowel de Antirevolutionaire als de Revolutionaire Staatkunde te rekenen. Ook op een moment uit deze wetenschap in haar verloop zij deswege ook hier kortelijk de aandacht gevestigd.

Vooral Stahl heeft in zijn *Die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche* 21 Aufl. 1868 op bladz. 312 v.v. nogmaals een poging gewaagd om de idee van den „Christlichen Staat" scherp te karakteriseeren,

maar ook uit de door hem gegeven omschrijving blijkt, hoe de karakteriseering van het „*Christelijke*" wel op de richting van het Staatsleven doelt, maar niet den Staat als zoodanig raakt. Men wilde „den Christlichen Staat" dus zegt hij „mit anderen Worten das Christentum als Staatsreligion, den Staat der seine Einrichtung und sein oeffentliches Leben vom Christlichen Glaube und Christlicher Sitte bestimmen und durchdringen lässt, der das Christentum zum obersten Mass und Zweck seiner Wirksamkeit hat. Seine Auesserungen sind Christliche Ehe und Familieordnung, Christliche oeffentliche Volkserziehung, Christliche oeffentliche Sitte und Ehrbarkeit, Schutz und Vörderung des Christlichen Cultus, Aufrechterhaltung der Christlichen Kirche, je nach der Confession als oeffentliche Nationalkirche, in der Regel auch das Erfordeniss Christlichen Bekenntnissen für die Staatsbeamten." Het is daarom zijns inziens een fout, zoo men het Christelijk karakter van den Staat alleen zoekt in het Christelijk karakter van de burgers. Daarbenevens toch blijft het eisch, dat er „ein Christlich Verhalten der Nation als Einheit sei, und ein Christlich Verhalten der Obrigkeit". Er moet wisselwerking bestaan tusschen dit Christelijk karakter van de Staatsinstellingen en de gezindheid der individuen „Der Grund ist, dass der Staat aus der Religion seine sittliche Impulse und die Burgerschaft für die Burgerliche Gesinnung . . . . . . den obersten sittlichen Masstab seiner Einrichtungen nimmt. Wie er an sich das Gebot hat, dass die gesammte ordnung unter Gott steht, nicht blosz auf Willen der Menschen, so ist seine erste Verplichtung, die von Gott geoffenbarten Gebote zu befolgen, und deren Befolgung von seinen Unterthanen zu fordern". Deswege, zoo gaat hij dan voort, is „die Vörderung des Christlichen Staates ein wesentlicher unentbehrlicher Zug der Partei der Legitimität, ja sie steht in erster Linie, und alle anderen gründen sich gewissermassen auf sie und haben durch sie erst ihre Rechtfertigung und Weihe". Sterker nog: „Die göttliche Vollmacht der Obrigkeit, die Heiligkeit des geschichtlichen, d. h. mittelst Gottes Fügung gewordenes Rechtes, die Anerkennung einer in Gottes Weltplan gegründeten Gliederung der Gesellschaft, alles das hat kein Fundament mehr, wenn der Religion, aus der er kommt, die öffentliche Geltung versagt wird" (p. 313, 4). Hieruit ziet men, hoe het begrip „Christelijk" ongemerkt overgaat in „conform de geopenbaarde waarheid", en ten anderen, hoe ook bij Stahl de structuur van

het Staats*lichaam*, als door geheel andere gegevens bepaald, hier buiten blijft. Feitelijk doelt dus zijn „Christliche Staat" op de qualiteit, niet op de structuur van het Staatslichaam. Ook Stahl heeft, derhalve nu afgezien van de belijdenis van Gods scheppingsordinantie en Voorzienig bestel, met zijn opkomen voor den „Christelijken Staat" niet anders op het oog dan de bestaans*wijze* van den Staat en de *richting* waarin hij zich te ontwikkelen heeft. Ook voor hem is de Staat zeer wel denkbaar ook al is die niet Christelijk. Het Christelijke is een hoogere qualiteit, die aan den Staat, die immers ook lang eer het Christendom verscheen, bestond, toe kan en moet komen. Alleen, het is niet een *to be or not to be* voor den Staat. Eeuwenlang hebben er Staten bestaan, die het Christelijk karakter geheel misten. Ook nu nog bestaan zulke Staten in Azië en Afrika. En de geest der Revolutie bracht teweeg, dat het epitheton van „Christelijk" thans wegviel bij tal van Staten die er vroeger in roemden. Voor de structuur van den Staat geeft daarom niet het Evangelie het *patroon* aan. Dit patroon geeft ons de Scheppingsordinantie en de Gemeene Gratie. Uit onze menschelijke natuur zou, na den val, niet anders dan de chaos zijn opgekomen, gelijk die voor den zondvloed dan ook dreigde. De chaotische versplintering is toen verhinderd door het verband van de Gemeene Gratie. Onder die Gemeene Gratie kwam toen het heidensche staatsleven en de heidensche staatswetenschap op. Israel schoof hier, als schepping van een bijzonder genadebestel, tusschen in. In Israel is toen de Christus opgetreden, en van hem ging het Evangelie uit. Dit Evangelie tastte toen niet de structuur van het lichaam der volken aan, doch wijzigde alleen hun gezindheden. Van „Christelijken Staat" kan en mag daarom alleen in dien zin gesproken worden, dat, dank zij de Christelijke Religie, het Staatsleven, wat de zedelijke norma betreft, van lager tot hooger werd opgeheven en in richting en streven veredeld werd. Nooit daarentegen, alsof het Evangelie architectonisch de structuur van het Staatslichaam ontwierp en vaststelde. Noch de Evangeliën, noch de Apostolische litteratuur geven ons recht tot zulk een beweren. Gelijk ons blijken zal, hangt alles hier veeleer af van de vraag, of het waarachtig Christelijk geloof in den regel het deel van *alle* burgers van den Staat, dan wel slechts van een groep *in* den Staat zal zijn. Op het eerste is aangestuurd, en feitelijk bij geheel het zich noemende Christelijk Staatsrecht als feit ondersteld. Feitelijk bleek daarentegen telkens

weer, dat de werkelijkheid niet aan deze voorstelling beantwoordde. Vandaar dat in den Staat ook te rekenen is met dat deel der bevolking, voor 't welk het Evangelie *niet* de keursteen in het leven is. En hierdoor nu ontstaat tegen de lijn waarlangs Stahl zich bewoog, de zoo ernstige bedenking, dat het Christelijk karakter van den Staat aan een deel der bevolking als een last wordt opgelegd. Zoo bijv. eertijds in de uitsluiting van het ambt bij gemis aan officieele belijdenis, een in de 16e eeuw nog algemeen aanvaarde stelling, die thans bijna allerwege is ondergegaan. De „civil disabilities", die van het stelsel van Stahl toch eigenlijk niet te scheiden zijn, liet men thans zoo goed als overal varen. Vandaar de beteekenis, die thans eerst aan het bestaan van *staatkundige partijen* is toegekomen. In den Christelijken Staat der Legitimisten is welbezien voor principieele partijverdeeling geen plaats.

HOOFDSTUK XV.

CALVINISTISCH.

---

§ 1. *Nieuw opkomende waardeering van het Calvinisme.*

In zijn doorwrochte studie: *Die Social-lehren der Christlichen Kirchen und Gruppen*, Tübingen 1912, blz. 605, aarzelt de hoogleeraar Dr. Ernst Troeltsch, te Heidelberg, niet, om als zijn overtuiging uit te spreken, dat het Calvinisme steeds meer de allesbeheerschende factor van het Protestantsche, zoo theologische als staatkundige leven is geworden. „Die Ausbreitung, zoo schrijft hij, der Kirchenreform über den Westen, und von ihm aus über die neue Welt, fiel dem Calvinismus zu, *der heute als die eigentliche Hauptmacht des Protestantismus betrachtet werden muss.*" Dit verklaart hij tendeele daaruit, dat de volkeren die voor het Calvinisme kozen, zoo in Europa als in Amerika, veelszins de leiding in handen kregen, maar veel meer toch, zoo gaat hij

voort, „liegt es in dem aktiven Character, in der Kirchenbildende kraft, in dem internationalen Zusammenhang und bewussten Ausbreitungstrieb des Calvinismus. Und nicht zuletst in seiner Fähigkeit, auf die politischen und wirthschaftlichen Entwickelungen der westlichen Völker mit seiner religiöse Idee eingehen zu können, eine Fähigkeit die den Lutherthum vom Hause aus fehlt". Zelfs gaat hij nog verder en schroomt niet te verklaren: „Also hat diese Verscheidenheit im Laufe der Zeit sich immer stärker herausgebildet, sodass der Calvinismus heute sich mit der modernen demokratischen Entwicklung allein übereinstimmende und ihr allein gewachsene Gestaltung der Christlichen Kirche wesenlich empfindet" (p. 607). Zelfs spreekt hij van de „volle heutige Weltstellung und sociale Kulturbedeutung des Calvinismus" (p. 792). Ook het Neo-Calvinisme, gelijk zich dit met name in Nederland ontwikkelde, is in zijn oog een verschijning die een toekomst belooft; en al acht hij dat ik-zelf in zuivere geschiedkundige aansluiting aan Calvijn te kort schoot, toch erkent hij: „In seinen historischen, theoretischen und programmatischen Schrifte hat Kuyper diesen Neu-Calvinismus glänzend und geistrich karakterisirt" (p. 785). Aan zulk een uitspraak zou geen waarde zijn te hechten, indien ze voorkwam in een vluchtig overzicht, doch dit kan van de studie van den hoogleeraar Troeltsch allerminst gezegd. Het stuk van zijn werk, waarin hij het Calvinisme bespreekt, loopt toch van blz. 605—794, d. i. over bijna twee honderd bladzijden, en is alzijdig gedocumenteerd. Verderop zal ons bovendien nog blijken, hoe dit gunstig oordeel omtrent de beteekenis van het Calvinisme voor onze tegenwoordige politiek van onderscheiden zijden ondersteund wordt. Voorshands geef ik er de voorkeur aan, de aandacht niet te zeer af te leiden, en reeds het gezag van Troeltsch' naam maakt, dat ik in den aanvang van dit artikel met mijn beroep op zijn getuigenis volstaan kan.

§ 2. *Het sliep van 1648 tot 1870.*

In verband hiermee nu is het in zoo hooge mate opmerkelijk, dat het Calvinisme in Nederland van 1648 tot 1870, alzoo twee volle eeuwen, ternauwernood meer op politiek gebied genoemd werd. Groen

van Prinsterer kwam ermeê in aanraking door zijn uitgave van de „Archives de la maison d'Orange," en voerde er sinds een in warmte allengs klimmend pleidooi voor, maar ook hierin stond Groen zoo goed als alleen, en zelfs bij hem was steeds zekere schuwheid voor de consequentiën zijn gunstig oordeel temperend. Men verwondere zich hier niet over. Zelf kende ik in mijn eerste optreden gelijke aarzeling, als Groen tot aan zijn stervensjaar bijbleef. Eerst in de ure zelf van zijn sterven viel voor Groen die laatste aarzeling weg. Zelfs in het program der Antirevolutionaire partij dat mij in 1878 uit de pen is gevloeid, liet ik, om niet af te stooten, met opzet den naam van het Calvinisme nog weg en sprak op blz. 23 v.v. (5e editie) van „het Christelijk-*puriteinsche* type"; iets wat, om misverstand af te snijden, toen nog niet anders kon. De tegenzin tegen het Calvinisme toch, dien ook Groen van Prinsterer gekend heeft, vond destijds vooral zijn hoofdgrond in de leer der Praedestinatie. In niet zoo kleinen kring is dit nog altoos het geval, en ook elders heeft het Neo-Calvinisme met den nog altoos ongebroken invloed van het Pelagianisme en Semi-Pelagianisme te worstelen. Minder onder de Deterministen, als wier hoofd ten onzent de hoogleeraar Dr. J. H. Scholten optrad, maar sterk vooral onder de mannen van den Reveil, die, als meest methodistisch of ook ethisch getint, aan een allesbeheerschende, vaste wilsbepaling van Gods zijde in hun levensbeschouwing en wereldvoorstelling geen plaats konden inruimen. Het is dan ook opmerkelijk, dat toen „Christelijk-Nationaal" werd opgericht, en ter vaststelling van zijn dogmatisch uitgangspunt de hoofdwaarheden van ons Christelijk geloof in tamelijk breede volgorde in art. 1 van het Reglement werden opgesomd, het leerstuk der Praedestinatie, dat voor onze vaderen steeds het *cor ecclesiae*, d. i. „het hart der kerk", was geweest, niet bij verzuim of bij vergissing, maar opzettelijk geheel door Groen werd uitgelaten. Klaarder dan uit iets anders blijkt dan ook uit het dogmatisch artikel van dit reglement, dat methodistisch was opgesteld, hoe Groen van Prinsterer het *cor ecclesiae* destijds nog zelfs niet in zijn eigen zielsconceptie had opgenomen, ja, er zelf nog zeer twijfelachtig tegenover stond. Groen's verdienste bestond nu juist hierin, dat hij, in weerwil van zijn bedenking tegen de Praedestinatie, toch allengs voor de hooge verdienste van het Calvinisme als *politiek* verschijnsel, een open oog kreeg. Hieruit toch blijkt, hoe reeds hij toen tot het inzicht was gekomen, dat de dogmatische anti-these van de Gere-

formeerde belijdenis volstrekt niet uitmaakt, wie op politiek terrein al dan niet zich op de Calvinistische lijn voortbeweegt.

§ 3. *Calvinistisch geen theologische maar politieke naam.*

Dit niet in te zien, is de grondfout, die nog steeds zoovele Staatslieden en geleerden, wier sympathie hen voor het overige naar de Calvinistische politieke grondgedachte doet uitgaan, van *aansluiting* aan het Calvinisme terughoudt. De oorzaak hiervan ligt in het niet te loochenen feit, dat Calvijn in zoo veler oog in hoofdzaak *theoloog* was; dat h. i. in Calvijn's theologie de Praedestinatie niet alleen op den voorgrond stond, maar te zeer heel zijn stelsel en optreden beheerschte; en dat uit dien hoofde de naam zelf van het Calvivisme hun niet anders dan als een uitsluitend *theologische* term in het oor klinkt. Antirevolutionair is hun een naam van politieke beduidenis, en zoo ook de betiteling van Christelijk-Historisch; maar Calvinistisch is een naam waaraan ze bijna uitsluitend een theologische beteekenis hechten, en dan nog wel als een term doelend op het dogma van de Praedestinatie, dat voor hun ethisch of methodistisch besef ongenietbaar blijft. Welbezien zou men veeleer omgekeerd zeggen moeten, dat Calvinisme als theologisch epitheton liefst te mijden ware, omdat de kerk van Christus zich niet aan den naam van eenig mensch mag binden. Onder de Lutherschen deed men dit, maar de Gereformeerden protesteerden er steeds tegen. Het zou daarom voorkeur verdienen, om op het theologisch erf dezen term steeds te mijden, en om zijn kerk nooit anders dan *Gereformeerd* te noemen, overmits „Calvinistisch" niet hier, maar alleen in het *buiten*-kerkelijke leven recht van bestaan heeft. Zij, die antipathetisch tegen het Calvinisme overstaan, kwamen er echter juist omgekeerd steeds tegen op, dat we den Calvinistischen naam op *staatkundig* gebied eeren zouden. Het is daarom volstrekt noodzakelijk, dat eens, en dan voor goed, worde uitgesproken, hoe Calvinist te zijn op *staatkundig* gebied geenszins den eisch medebrengt, om op theologisch gebied voorstander van het dogma der Voorbeschikking te zijn. Dit zou alleen dan het geval zijn, bijaldien de politieke richting, waarin de Antirevolutionairen zich bewegen, in hoofdzaak door het dogma van de Praedestinatie bepaald was. Doch al ontkennen we allerminst, dat

ook op dit punt van zekeren samenhang sprake kan zijn, het nader onderzoek zal toch uitwijzen, dat de Praedestinatie tot de *bijzondere* genade-bedeeling behoort, en dat de *staatkundige* beginselen van het Calvinisme daarentegen veeleer wortelen in de Gemeene Gratie, en van de bijzondere openbaring slechts een zeer gedeeltelijken invloed ondergaan hebben. Daar nu de sectarische Praedestinatianen, gelijk zij in een deel der Baptisten optraden, de Praedestinatie met een hardheid en eenzijdigheid dreven, die in de H. Schrift geen enkelen steun kon vinden, en hierdoor reeds het enkele denkbeeld van Calvinist te willen zijn, zelfs uit zeer breeden Christelijken kring weerden, ja er wrevel en haat mêe inboezemden, was het te verstaan, dat ook de politieke lijn van het Calvinisme meer afstootte dan aantrok, en vaak zelfs de moeite der kennismaking niet waard scheen te zijn. Vreemd vooral was het, dat bij niet weinigen, die zich met voorliefde *niet* Antirevolutionair, maar „Christelijk-*Historisch*" pleegden te noemen, het groote evenement van het optreden van het Calvinisme in ons rijk historisch verleden op zoo weinig waardeering rekenen mocht.

§ 4. *In 1878 nog te mijden.*

Het zou daarom een volstrekt miskennen van den toestand zijn geweest, zoo ik in 1878 den Calvinistischen naam als het *Wer da?* voor ons partijverband had gekozen. Dat ware destijds een oorlogsverklaring aan den Reveil geweest. Het zou een overbrengen van Dordt 1618 in onze huidige constellatie geweest zijn. Nog altoos komt het mij daarom voor, dat het toen niet aandringen op het aanvaarden van den Calvinistischen naam destijds juist is geweest. Hieruit echter volgde geenszins, dat daarom Calvijn's beteekenis in alle verder betoog te verzwijgen zou zijn geweest. Reeds in de Toelichting op Ons Program werd dan ook herhaaldelijk naar Calvijn verwezen (zie bladz. 97, 111); alleen de Calvinistische *grondtrek* van onze politiek kon toen nog niet op den voorgrond geplaatst. Thans echter vervalt die schroom. Nu, gelijk uit Troeltsch' uitspraak bleek, het sociaal en politiek Calvinisme zich van allen kant weer de plaats der eere zag aangewezen, en vooral in 1909, toen in meer dan één land Calvijn's jubeljaar gevierd is (men denke slechts aan Bohatek's, Warfield's, Lang's,

Bavinck's, Arnold's en anderer studiën) de algemeene beteekenis van het Calvinisme op wetenschappelijk terrein weer erkend is, verviel ook voor mij de bedachtzame terughoudendheid, waartoe ik mij in 1878 nog genoodzaakt zag. Het pleidooi voor het Calvinisme, dat ik reeds in 1874 aandorst in mijn rede over: „*Het Calvinisme, oorsprong en waarborg vvn onze constitutioneele vrijheden*", doch dat toen geheel persoonlijk bleef, kon allengs zoo meer ook op naam van onze geestverwanten gevoerd worden. Het had niet langer houding, dat in de wetenschappelijke wereld het Calvinisme steeds meer als een der hoofdfactoren van de staatkundige volksontwikkeling gelden ging, en dat wij, die er onze eere in stelden ons Calvijn's geesteskinderen te noemen, uit vrees voor de Praedestinatiebestrijders, althans bij de gemeene politieke actie, in het verzwijgen van zijn naam zouden volharden.

Ongetwijfeld, ik blijf met al onze geestverwanten Christelijk-Historisch; dit is de wijdste, het minst bepalende, de meest vage naam. Nader bepaald, zijn en blijven we Antirevolutionairen, inzoover we ons één gevoelen met allen, hier te lande en elders, die principieel zich verzetten tegen elke poging om het hoogste gezag uit den mensch af te leiden en God almachtig als den Souverein over alle volk te loochenen. Maar terwijl onder de Antirevolutionairen juist uit het Goddelijk gezag, zeer onderscheiden regels van Staatsbeleid zijn afgeleid, en dit zoo geheel anders geschied is te Weenen en te Berlijn, dan te Washington, in Edinburg en in onze Residentie, vraagt de meer algemeene naam van Antirevolutionair nadere specialiseering; en voor wat onze partij betreft, vindt deze zich historisch het scherpst belijnd en het zuiverst uitgedrukt, zoo we onze varieteit in het Antirevolutionaire Kader qualificeeren als *Neo*-Calvinisme.

§ 5. *Neo-Calvinistisch.*

De bijvoeging van *Neo* vóór Calvinisme dient uitsluitend om misverstand te voorkomen. Niet toch uitsluitend aan het Calvinisme, maar aan elke principieele beweging is het eigen, dat, bij verdere historische ontwikkeling, de vorm, waarin zulk een toonaangevend verschijnsel optreedt, zich steeds verder ontplooit, wisselt in zijn ge-

daante en zich steeds opnieuw aanpast aan de nieuwgeboren toestanden. De clausule, die men meest *clausula de rebus sic stantibus* noemde, moge in het civiele recht, ook al komt ze zelfs daarin nog soms aan de orde, meest zijn opgegeven, toch behield ze in het volkenrecht nog steeds haar hooge beduidenis. Stilstand is er niet. De staat en gesteldheid der dingen om ons heen ondergaat bestendig wijziging, niet wat het wezen, maar wel wat de uitingsvormen aanbelangt. Zelfs van de Christelijke religie geldt dit. Aan het Kerkelijk leven worden thans andere eischen gesteld dan in de dagen der Apostelen. En dit niet alleen, maar de consequentiën, die uit een nieuw-opkomend beginsel volgen, worden in den regel volstrekt niet geheel door den eersten pleitbezorger van dit beginsel doorzien. Hij poot. En zoo is het ook op staatkundig terrein. Ook hier heeft bijna nimmer de stichter van een nieuwe politieke school de draagwijdte doorzien van het motief dat hem bewoog. Eerst na zijn aftreden van het tooneel werkt het beginsel, dat hij voorstond, meest zelf zijn consequentiën uit. Ook bij het Calvinisme kon dit niet anders. Calvijn zelf heeft noch geheel doorzien, noch tenvolle uitgewerkt, wat in de leidende gedachte die hem dreef, besloten lag. Voeg daar nu bij, dat in de bijna drie eeuwen die sinds zijn optreden verliepen, geheel de gesteldheid ook van het staatkundig leven zoo ingrijpende veranderingen heeft ondergaan, dat er thans op een geheel ander stramien dan destijds moet geborduurd worden, en het kan niet anders of de „issus de Calvin" moeten in meer dan één opzicht de motieven die Calvijn bewogen, in juister consequentie doorzien en bij wijziging van toestanden geheel anders toepassen. Reeds op zichzelf kon, wat een kleine stadsrepubliek als Genève te aanschouwen gaf, het kader voor de machtige Staten niet afperken. Door van Neo-Calvinisme te spreken, drukt ge alzoo niet anders uit, dan dat ook het Calvinisme geen petrefact was; dat het Calvinisme de pleitbezorger was van een levend beginsel; en dat uit dien hoofde dit Calvinisme, wijl 't nog altoos veerkrachtig leeft, ook voor onzen tijd *een eigen vorm* voor het staatkundig leven scheppen moet. Het gevaar lag voor de hand, dat het Antirevolutionaire standpunt, waarop we ons plaatsen, ons verleiden kon de Duitsche staatkunde over te nemen; iets wat noodzakelijkerwijs ons in de Conservatieve bedding zou gestuurd hebben; en daar het Calvinisme integendeel de roeping heeft ontvangen om èn stilstand

èn achterwaartskeering van den levensstroom te verhoeden, en zich geroepen gevoelt om bij het steeds voorwaartsstoomen leiding te geven, scheen 't niet ongewenscht, door de voorvoeging van dit *neo-* scherp te doen uitkomen, dat repristinatie verre van onze bedoeling lag, en dat we veeleer voor een krachtig optreden in de 20e eeuw, naar eisch van de behoeften dier eeuw, ons in onze legersterkten gereed maakten.

De groote wereldproblemen waarvoor Calvijn en zijn epigonen zich geplaatst zagen, waren deze drie: In de eerste plaats, of in deze bedeeling de stichting van een *wereldrijk* te zoeken was, dan wel of de enkele volken en groepen van volken zich slechts nationaal hadden te organiseeren. In de tweede plaats, of de volkseenheid vanzelf geestelijke en daardoor kerkelijke eenheid met zich bracht. En in de derde plaats, of voor de verhouding van Volk en Overheid het zwaartepunt op het Volk, dan wel op de Overheid moest worden gelegd. Nu geef ik onvoorwaardelijk toe, dat het juiste antwoord op deze drie levensvragen door Calvijn zelf nog volstrekt niet in voldingenden zin gegeven is, maar dit doet niets af aan het feit, dat de gevolgen van zijn optreden een toestand schiepen, die met stelligheid het antwoord geven moest, dat uit zijn diepste beginsel logisch, altoos in verband met de historie, voortvloeide. Hiervan volge thans het betoog.

§ 6. *Calvijn en Languet.*

Zij, die oordeelen dat het politieke standpunt, waarop de schrijver van de *Vindiciae contra Tyrannos* c.s. zich plaatste, lijnrecht tegen Calvijn's grondgedachte overstaat, beweren dat Calvijn het aristocratisch Conservatisme bepleitte, en dat omgekeerd Hubert Languet en zijn geestverwanten democratische Revolutionairen waren. Dit nu raakt het derde van de drie problemen; t.w. de verhouding tusschen Volk en Overheid. Zij 't mij vergund, dit probleem het eerst aan de orde te stellen. Het gezag, dat de Keizers in het oude Rome voor zich opeischten, had in den loop der tijden allengs een absoluut karakter aangenomen. Het Romeinsche Keizerrijk was het wereldrijk, en de Keizer van dit Rijk moest als een half-god worden aangebeden; juist de bewering die aan zoo tal van Christenen in de eerste drie eeuwen den marteldood berokkend heeft. Het was onder de Romeinsche staats-

lieden tenslotte een axioma geworden: *Quod quid principi placuit legis habet vigorem.* Deze voorstelling van een absoluut Vorstelijk gezag was in verband met de Romeinsche Kroon door de latere Keizers van het „Heilige Römische Reich" op zichzelf toegepast. En de Vorsten die als nationale Koningen in Spanje, Frankrijk, Engeland enz. het waagden, naast het „Heilige Römische Reich" zich op te stellen, achtten allengs niet beter te kunnen doen, dan gelijke autoriteit ook voor hun Kroon op te eischen. Het *„bij de gratie Gods"* had hierdoor een geheel valsche beteekenis verkregen, begrijpelijke oorzaak van al de giftige bitterheid, waarmeê vooral na 1789, tegen deze gewijde formule letterlijk geraasd is. Tegen al zulke opvatting nu van het „bij de gratie Gods" en van het Koninklijk gezag, stonden niet alleen Languet c.s., maar staat al wat Calvinist is, uit diepgewortelde overtuiging lijnrecht over. Het Calvinisme is er de tegenpool van. Geheel ten onrechte echter is hieruit, eerst door Roomsche schrijvers over Staatsrecht en later ook door Conservatieve Protestanten, afgeleid, dat derhalve Languet c.s. het Revolutiebeginsel hebben gezaaid, dat in 1789 te Parijs triumfeerde. Het is volkomen juist, dat Languet en Rousseau beiden als even besliste tegenpool tegen het monarchistisch absolutisme over stonden, maar het *si duo faciunt idem, non est idem* geldt ook hier. De monnik huwt niet en de euneuch huwt niet, zonder dat beiden ook maar iets anders dan den buiten-echtelijken staat gemeen hebben.

§ 7. *De Institutie en Commentaar.*

De eerste vraag waarvoor we komen te staan, is derhalve deze: Was Calvijn aanhanger van de absoluut-monarchale idée? Niet weinigen hebben dit te goeder trouw gemeend, en in zooverre laat zich dit verklaren, dat metterdaad in het laatste hoofdstuk van het vierde boek van Calvijn's *Institutie* zinsneden voorkomen, die zulk een meening omtrent den schrijver wekken konden. Nu verlieze men echter niet uit het oog, dat Calvijn, in 1509 geboren, reeds in 1534 het primitieve opstel van zijn Institutie gereed had, alzoo op 25-jarigen leeftijd, en dat hij reeds op 1 Augustus 1535 het afgewerkte geschrift met de bekende schitterende opdracht aan den Franschen Koning wijdde (zie deel III van de Brunswijksche uitgave, p. XVII van de

Introduction). Wat was nu natuurlijker, dan dat de lijn, waarlangs de Souvereiniteit zich destijds bewegen moest, op zoo jeugdigen leeftijd nog niet scherp genoeg onderscheiden was, alsook dat een geschrift, bestemd om aan een machtig Vorst, die met hooge denkbeelden van volstrekte oppermacht vervuld was, te worden opgedragen, zooveel 't kon meed, wat kwetsen kon. Juist daarom was het te gewaagd, voor de kennisgeving van Calvijn's denkbeelden zoo goed als uitsluitend de Institutie te raadplegen, en toch hebben bijna alle staatkundige schrijvers, die Calvijn gram waren, zich hiertoe bepaald. Hieruit alleen is het te verklaren, dat voor korten tijd de opvatting, alsof Calvijn voor gezonde democratische gevoelens geen oog noch hart had, nog aan alle Universiteiten stand hield. Zoo geraakte de naam van Calvijn in ongenade. Bij de theologen ter oorzake van zijn praedestinatie-leer. Bij de Methodisten om zijn weinige soepelheid. Bij de mannen van den Reveil om zijn strengheid. En bij de jongere staatslieden om zijn hoog Conservatisme. Languet c. s. prees men, maar Calvijn moest het, juist als principieel tegenstander van Languet c. s., ontgelden. Tegen deze bijna algemeene misvatting nu is geen ander correctief aanwendbaar, dan dat we uit de latere Schriften van Calvijn zoo duidelijk 't kan, aantoonen, hoe Calvijn tegen het Conservatief absolutisme met heel zijn hart overstond en in beginsel niet van Languet c. s. verschilde. Reeds het feit dat hij het Fransche Koninkrijk verliet en in het republikeinsche Genève zijn levenstaak opnam, had tot voorzichtiger oordeel over zijn staatkundige denkbeelden moeten manen. Reeds in § 8 van het laatste hoofdstuk van zijn *Institutie* had hij uitdrukkelijk verklaard, dat de republikeinsche regeeringsvorm hem meer aantrok dan de Monarchie. Niet toevallig verkoos hij alzoo Genève boven Parijs. Zijn politieke overtuiging sprak hierin mede. Iets waarvan men te dieper de beteekenis gevoelt, zoo men naleest hoe hij zich te dezer plaatse over de Vorsten uitliet: „Indien gij, zoo schreef hij, de onderscheiden regeeringsvormen, zonder de omstandigheden in aanmerking te nemen, met elkaar vergelijkt, is het niet gemaklijk uittemaken, welke door meerdere voortreffelijkheid uitmunt, zoozeer verkeeren ze in gelijke bedingen. Van het Koningschap glijdt men licht in de tyrannie over, maar niet minder neigt de regeering van aristocratischen vorm tot het factiebewind van de zeer enkelen; en nog veel gemakkelijker vervalt de volksregeering tot opstand. Wat mij

aangaat, indien men de drie soorten van regeeringsvormen, die de wijsgeeren plegen te onderscheiden, onderling vergelijkt, zoo kom ik er voor uit, dat de aristocratie, oftewel een regeeringsvorm van gemengden aard, waarin het gezag getemperd is, mij verreweg het verkieslijkst toeschijnt. En zulks niet in zichzelf, maar omdat het zeer zelden gebeurt, dat de Koningen zich in zulk een mate weten te beheerschen, dat hun vorstelijke wil nooit van recht of waarheid afwijkt, en ook omdat zij zoo zelden schrander genoeg zijn, om elk op eigen beurt in te zien, wat eisch van den toestand is. De zonde of het gebrek in den mensch is alzoo oorzaak, dat het veiliger en dragelijker is, dat meer dan één persoon het roer van Staat in handen hebbe *(plures tenere gubernacula)*, opdat de een den ander tot steun en waarschuwing zij, en opdat, waar een hunner te aanmatigend wordt, de anderen hem als censoren en meesters in toom houden". Wie voelt niet, dat aldus zich uittelaten in een geschrift dat men aan Frankrijks oppermachtigen Koning opdroeg, en zulks met het niet twijfelachtige doel om zijn sympathie te winnen, van klaren moed getuigde, en op onweersprekelijke wijze aantoont, dat Calvijn in niets een vorstenvleier was.

§ 8. *Calvijn eer antimonarchaal.*

Wilde men nu hieruit afleiden, dat Calvijn, ja vreeze koesterde voor misbruik van het Koninklijk gezag, maar dan toch bij veiliger aristocratischen regeeringvorm aan het volk *als volk* alle recht tot meespreken ontnam, zoo blijkt uit zijn Commentaar op Deuteronomium I : 13 op de meest overtuigende wijze, dat wie zoo oordeelt, Calvijn niet verstaat. Daar toch laat hij zich in dezer voege uit over de keuze van de Oudsten, die Mozes wenschte aangesteld te zien: „Hieruit blijkt nog duidelijker, dat deze Oudsten niet zijn uitgekozen door een willekeurige keuze van Mozes alleen, maar dat door de kiesrechtuitoefening van het volk de mannen zijn verkoren, die als rechters zouden optreden. Dit nu is metterdaad de meest begeerlijke volksvrijheid, dat we niet gedwongen worden om zoo maar aan een ieder ons te onderwerpen, die met macht ons op 't hoofd zij gezet, maar dat er stemrecht zij, zoodat niemand regeermacht uitoefene, dan die

gekeurd is". Een uitlating, die in het daaropvolgende vers (Deut. 1 : 14) nog sterker bevestigd wordt waar Mozes mededeelt, dat hij „de goedkeuring van het volk op zijn wijze van doen heeft ingewacht, en dat hij niets ondernam, waarvan hij niet vooruit wist, dat het door allen zou worden goedgevonden." De Latijnsche uitdrukkingen zijn hier zoo scherp en beslist genomen als 't slechts kon: *„Populi suffragiis electi qui iudiciis praesent"*, en *„electionem permitti, ut nemo dominetur, nisi qui probatus fuerit"*, waarop dan in vers 14 volgt, dat vereischt werd de *„populi consensus*, nec quicquam agressum esse *quod non omnibus placeret."* Geheel deze uitspraak is daarom zoo beslist in democratischen zin, dat er zelfs goedkeuring van het algemeene stemrecht uit ware af te leiden. Nu lette men er wel op, dat hier sprake is van de verkiezing van *rechters,* zoodat zekere gelijkenis met de jury zelfs niet geheel te ontkennen valt; toch mag dit niet te ver getrokken worden, daar de volstrekte afzondering van het rechterlijk ambt van de magistratuur eerst van latere dagteekening is. Niets belet dan ook onder deze Oudsten niets dan magistraatspersonen te verstaan. En doet men dit, dan vindt men hier reeds in deze Commentaar op Deuteronomium geheel hetzelfde standpunt ingenomen, dat op het eind der 18e eeuw aan de Statenvorming in Amerika ten grondslag werd gelegd, toen aan het hoofd der Constitutie werd geschreven: „Doordrongen van dankbaarheid jegens de goedheid Gods, die ons vergunt onze eigen Magistraten te kiezen, hebben wij, het volk van New-York, deze constitutie vastgesteld." Zie La Ferrière *„Const. de l'Europe et de l'Amérique"*, Paris 1869, p. 574. Een vergelijking die nog te sterker doorgaat, daar ook de Amerikanen de keuze der rechters aan het volk gunden, juist zooals dit ook in den Transvaal-Staat regel was. In zijn Commentaar op Mattheüs 20 : 25 spreekt Calvijn het even beslist uit, dat de fout der meeste Overheden juist daarin bestaat, dat ze liever door het inboezemen van schrik heerschen, dan dat ze hun autoriteit op den *consensus populi* doen rusten. Letterlijk schrijft hij: „Tametsi enim reges potentia sua magis gaudent eamque terrori esse malunt, *quam in populi consensu fundatam esse cet.*" Kan nu al dit *populi consensu* in vager zin worden opgevat, dan blijkt toch uit het gebruik van geheel dezelfde uitdrukking in zijn uitlegging van Deut. 1 : 13, dat *populi consensus* voor hem beteekent een votum door de leden van het volk bij stemming uitgebracht; en waar blijft dan het

Conservatisme? Vraagt men nu, hoe het volgens Calvijn bij zulke volkskeuze moest toegaan, zoo is zijn standpunt ook hierbij door drieërlei scherp geteekend. Ten eerste toch keurde hij den toestand die onder Israel gevonden werd, den meest gewenschten, en in de *Kahâl* van Israel stond ieder gelijk. Ten tweede bestond zulk een Kahâl te Genève in den *Conseil général*, en van Calvijn is geen enkele poging uitgegaan om hierin verandering te brengen. Zelfs voor de *aequabilitas* voert hij het pleit, en hierop wijs ik in de derde plaats. In zijn Commentaar toch op Genesis XII : 5 zegt hij : „Zeer geweldig is onze natuur door de zonde bedorven. Of waren niet alle menschen geschapen opdat ze saâm in goed gezelschap leven zouden? Maar al is 't dan nu geweest, dat de een over den ander gezag erlangde, *servanda tamen erit inter fratres aequabilitas*, d. i. zal toch onder broederen de mogelijkheid van gelijkheid open moeten blijven." Slechts voegt hij er bij, om niet misverstaan te worden, dat onderhoorigheid van den een aan den ander, zelfs in slavernij, niet is uitgesloten. Dit ligt aan het *fratres* bij de aequabilitas, en dit *fratres esse* gaat niet steeds door. De volksvrijheden staan dan ook bij Calvijn zoozeer op den voorgrond, dat hij niet aarzelt te zeggen: „Hier ziet men uit hoe groot het geschenk is, dat God ons in de volksvrijheden schenkt, en hoe genadig de Heere zich aan een volk betoont, indien het van Gods goedheid onze vrijheden ontvangen mag. Het is zulk een geschenk, *zoo de magistraat zelf aan de wetten onderworpen is*, en zoo ze niet naar eigen willekeur (a seipsis) ondernemen, maar naar raad en rede het bewind voeren, wijl ze van hun doen tenslotte rekenschap hebben te geven *(cuius tandem rationem sunt reddituri).*

§ 9. *De volksvrijheden.*

Vooral in zijn predicatie over 1 Samuel VIII : 1—7 en in die over 1 Sam. VIII : 7—10, komt hij telkens op die volksvrijheden terug, en zegt dat deze Libertas erat *inaestimabile Dei donum*, en nogmaals noemt hij ze een *eximium beneficium*, en zulks niet alleen voor Israel, maar voor alle volken aan wie ze ten deel vielen. Zelfs bestraft hij 't als besliste *zonde*, indien een volk, dat, gelijk Israel, in het genot van deze volksvrijheden gesteld was, de valsche begeerte in zich laat opkomen, om

liever een Koning over zich te zien optreden. Hoor maar, hoe scherp Calvijn zich hierover uitlaat. Hij zegt toch: „Overmits de drijfkracht der heerschappij zoo machtig is, dat ze de Vorsten pleegt te verblinden, kan men hieruit afleiden, hoe groot het genadegeschenk is der Bestuursvrijheid, wanneer het Gode belieft, een volk hiermede te begiftigen. Het hier door Samuel vermelde was dan ook een *straf*, aan het volk daarvoor opgelegd, dat het het onwaardeerbaar geschenk der Burgervrijheden, dat ze van God ontvangen hadden, voetstoots prijsgaven" (Ed. Schipper, Tom. II p. 122). Uiteraard doelt dit zoowel op de Republikeinsche als op de Constitutioneele Monarchie, maar het staat lijnrecht over tegen de Keizerlijke of Koninklijke macht, die van buitenaf aan een volk, buiten alle raadpleging, wordt opgelegd. Niemand heeft dan ook met schriller kleuren dan Calvijn de gevaren der absolute Monarchie geteekend, en niemand krachtiger dan hij tegen den gruwel van zulk een absolute dwingelandij gewaarschuwd. „De Monarchen", en hieronder verstaat hij dan de absolute Vorsten, „zijn", zegt hij (Ed. Schipper, Tom. II p. 123) „gelijk aan snelvlietende, machtige stroomen, die wijd en zijd de landen verwoesten, en wanen dat al wat hun invalt, gebeuren moet, daar ze zich van huis uit inbeelden, dat aan een Koning alles vrijstaat. Ze letten meest op hun dynastieke belangen, en bestellen de zaken van 't land naar eigen welgevallen, vergetende de nederigheid en de humaniteit, en denken allerlei middelen uit om hun zin en opzet door te drijven, waar niemand iets tegen doen kan, ja waartegen men niet durft kikken (*imo ne quidem hiscere audeat)*. Ach, hoe weinigen zijn er, nauwelijks op vele duizenden één (*ac ne vix quidem e multis millibus unus),* die in hun onderdanen den mensch eeren en zich zoo weten te beheerschen, dat ze met eenvoud en eerlijkweg de belangen van hun volk boven die van zichzelven stellen." Bovendien wordt dit kwaad nog niet weinig verergerd door *de hovelingen*. *Quales plerumque esse aulicos illos ministros contingat, experientia docet*. En dan geeselt hij, dat de vellen er afvliegen, de hooghartigheid, de hebzucht en de zotte inbeelding dezer lieden, en toont aan hoe zij, in plaats van den Vorst liefde voor zijn volk in te boezemen, hem *tegen* het volk prikkelen, en eindigt dan met te zeggen: „Zoo ziet ge, hoe deze hovelingen, door wie de Koning op het rechte pad moest gehouden worden, veeleer als een blaasbalg dienst doen, die het booze vuur van machtsmisbruik nog

hooger doet opvlammen *(esse potius flabella, quibus maius incendium excitetur)*."

§ 10. *Tegen het Koningschap in Israel.*

Nu mag zeker niet uit het oog verloren, dat deze krasse uitspraken hem als ontlokt waren door het beeld, dat in Samuel VIII van de Koningen *der volken* gegeven werd, om Israël van de invoering der Monarchie afteschrikken; maar hier staat toch tegenover, dat hij critiek oefent niet op een enkel doemwaardig tyran, maar dat de schildering die hij van het Koningschap geeft, doelt op de absolute Vorsten in 't algemeen; alsook, dat hij met geen woord dit bange beeld van het Koningschap tot oudere tijden, of tot het rijk der Oostersche despoten beperkt, doch er veeleer het absolute Koningschap geheel algemeen in teekent. Zelfs verdient het opmerking, dat Calvijn de schelle kleuren, waardoor Samuel Israël van het Koningschap poogde afteschrikken, in niets verzacht, eer niet zonder hartstocht verscherpt. Geen Monarchomaan kon het hem verbeteren. Het is daarom voor wie Calvijn verstaan wil, zoo onmisbaar, niet bij de *Institutie* te blijven staan, maar ook zijn Commentaren en predicatiën, vooral die rakende het Oude Testament, te raadplegen, om zijn politieke grondgedachten te doorgronden. Men kan thans ten deze niet meer geheel met Calvijn medegaan. Te ontkennen valt niet, dat hij, en veel meer nog zijn latere volgelingen, aan hetgeen de Schrift omtrent de staatsrechtelijke positie in Israël mededeelt, een autoritatief karakter gaven, als gold wat destijds bij dat uitverkoren volk gold, voor alle volken en alle tijden. Gevolg hiervan is dan ook geweest, dat men in latere Calvinistische kringen zich ongetwijfeld te eenzijdig in het Oude Testament heeft vastgezet, en op het Christelijk karakter dat ook de Staatkunde bij gedoopte volken moet aannemen, niet naar behooren heeft gelet. Maar onder dit voorbehoud is het dan toch moeilijk voor betwisting vatbaar, dat dit beroep op de politieke orde, die door Mozes in Israël werd ingesteld, vanzelf de absoluut-monarchale opvatting uitsloot, en de vrijheden van het volk op den voorgrond deed treden. De stamindeeling gaf aan het volk van Israël een organische constructie, en hieruit vloeide ook voor Israël voort, wat Dr. Frantz Bühl, in zijn

Die socialen Verhältnisse der Israeliten, Berlijn 1899, op blz. 11 v.v. over het Bedoeinen-leven opmerkt, dat namelijk in dit stamleven volkomen gelijkheid onder de stamleden bestond, en dat ten anderen niet het individueel bestaan der enkele leden, maar het organisch stamverband regel en richting gaf. Al heeft nu de staatsinrichting van Israël door het Goddelijk gezag, waarop Mozes steunde, een nader afgeteekend karakter ontvangen, toch neemt dit niet weg, dat deze Goddelijke constitutie van 't volk des Heeren door Mozes zich aansloot, aan wat in het gemeene leven der volken van het stamverband onafscheidelijk was.

§ 11. *Israel onder de volken.*

Van de twee op den voorgrond tredende kenmerken, 1° dat in het stamleven standsgelijkheid der leden van den stam heerschte, en 2° dat dit steeds met streng organisch stamverband gepaard ging, dient derhalve erkend, dat ze opkwamen uit het volksleven zelf; dat ze door de Mozaïsche leiding veredeld zijn; dat ze uit het Oude Testament ook Calvijn aangrepen; en dat ze onder Calvijn's invloed in de politieke ontwikkeling van het Westen van Europa doordrongen, tot ze uit Europa door de Pilgrim-fathers naar Amerika werden overgebracht om daar nog altoos de opvattingen te beheerschen. Calvijns zóó eenzijdig hechten aan de gegevens van het Oude Testament, stelde zelfs een principieel onderscheid daar tusschen den Lutherschen geest, die in Midden-Europa den toon aangaf, en den Calvinistischen geest die in West-Europa triumfeerde. In Duitschland en de Scandinavische landen ging de Reformatorische actie meest onder vorstelijke leiding door; in het Westen vond ze de actie der Bourbons, der Stuarts en der Spaansche dynastie tegen zich over. Vandaar dat in de Luthersche landen religie en ethiek, zich, except de Psalmen, veel minder met het Oude Testament inlieten, en dat de regelen voor de sociale staatkundige saamleving aan vorsten en volken schier geheel van Romeinsch-Juridische zijde toekwamen; terwijl omgekeerd in de Calvinistische kringen, die zichzelf standig tegenover het vorstelijk absolutisme organiseerden, het Oude Testament, vaak zelfs te eenzijdig, op den voorgrond drong, om aan het verzet tegen die absolute Monarchie een van Godswege in-

gestelden grondslag te verzekeren. Wat men met het oog op Calvijn als de tegenstelling tusschen de Aristocratie en de Democratie voor-opschoof, hangt hiermede rechtstreeks saâm. „Die ursprüngliche Verfassung der Hebraër", zegt Bühl terecht, „muss eine Aristocratische genannt werden", en deze karaktertrek hield zoozeer tot het einde toe stand, dat hij zelfs van Jesaja betuigt: „So ist, z. B., Jesaja in seinen Empfindungen durchaus aristocratisch. Der Staat Juda gehet nach seiner Schilderung (3 : 1 v.v.) dadurch zu Grunde, dasz alle Bande der Ehrfurcht gelöst werden und die Geringen sich gegen die Angesehenen auflehnen, bis es schliesslich dem Volke selbst unerträglich wird, so dass es die Herrschaft dem ersten besten anständig gekleideten Manne anbietet". Maar nooit mocht dit in Israël in overheersching van den man van stand over den minderen man overslaan. Amos vooral, maar toch evenzoo Jesaja en de overige profeten treden steeds op als tribunen om voor het deugdelijk recht van de lagere volksklassen en zelfs van de armen te pleiten. Het zijn de aanzienlijken, zegt Jesaja, die door hun zonden in eigen leven en door hun neerhouding van de lagere standen en hun vertrapping van de volksrechten den vloek over het land hebben gebracht. Er is dan ook geen twijfel, of het aristocratisch karakter van het volksbestaan is uit het Oude Testament in het Calvinisme overgegaan, maar moet juist daarom dan ook niet in verkeerden zin worden opgevat. *Aristocratie* verschilt principieel van *plutocratie*. Aristocratie doelt niet op een voorkeur aan den bezitter van het geld te geven, maar op verschil in persoonlijke en in geslachtsontwikkeling. Aristoi zijn niet de *rijksten*, maar de *besten*, de, door wat ook, hoogerstaanden in aller schatting. Nu worde hierbij niet vergeten, dat ook Calvijn de driedeeling van monarchie, aristocratie en democratie van Aristoteles overnam, en dat in de toenmalige Grieksche wereld de lagere volksklasse, die van arbeid, ambacht en winkel leefde, zelfs geen burgerrecht bezat, terwijl de als πολῖται erkende inwoners burgerrechtelijk op voet van volkomen gelijkheid stonden. Vandaar dat de ἀριστοί slechts in zooverre ook een familietrek vertoonden, dat veelal van vader op zoon zekere hooge qualiteiten overerven, die oorzaak zijn, dat zekere burgerlijke uitnemendheid in het eene geslacht overerft en in het andere geslacht niet dan bij hooge uitzondering kan opkomen.

§ 12. *Aristocratie anders dan nu.*

Reeds daarom gaat het niet aan, waar Jesaja en op zijn voetspoor Calvijn het voor de Aristocratie opneemt, dit woord in den bij ons gangbaren zin te verstaan. Doch ook hiermede is nog niet genoeg gezegd. Een tweede fout toch in de opvatting van deze drieledige indeeling van monarchalen, aristocratischen en democratischen regeeringsvorm is, dat men niet genoegzaam op de beteekenis van *cratie* heeft gelet. *Cratie* toch doelt rechtsstreeks op het voeren van het bewind, geenszins op vertegenwoordiging bij het bewind. Oorspronkelijk verstond men dan ook onder de *cratie* van het *demos*, dat het geheele volk, d. i. alle burgers saâm, in hun politieke vergaderingen bij meerderheid van stemmen de regeering uitoefenden. Dit nu is in enkele Grieksche steden, metterdaad, althans gedurende zekere periode, het geval geweest; in die steden voerde het volk dan zelf den scepter. Met algemeen of beperkt stemrecht had dit alzoo niets uitstaande. In de echte, oorspronkelijke democratie trad het geheele volk bijeen en regelde den gang van zaken. Dit nu was in een meest landbouwenden Staat als Israel vormde, ondenkbaar. Democratie in eigenlijken zin is zelfs niet bestaanbaar, zoodra het volk een land van zekere uitgestrektheid bewoont; iets wat althans in de dagen van uiterst langzaam verkeer geen saamvergaderen toeliet. Hoe zouden de burgers van Nazareth en Hebron ooit saam het bewind hebben uitgeoefend?

In nog grootere Rijken is zelfs het denken aan zulk een Democratie absurd. Vandaar dat zeer terecht ook aan Calvijn het voorstaan van zoo absurd gevoelen niet is toegeschreven. De bewindvoering behoorde volgens Calvijn niet bij één, ook niet bij allen, maar bij de *plures*, en die plures moesten de degelijksten, de voortreffelijksten, de uitnemendsten uit heel de burgerij zijn. De vraag is dan maar, of deze *edelen* zich zelf als onder elkander zullen aanwijzen, of ook erfelijk in het bewind zullen optreden, dan wel door keuze van heel het volk tot deze eere zullen geroepen worden. Aan die vraag toegegekomen, duikt dan de tegenstelling tusschen aristocratisch en democratisch in den thans gangbaren zin op. Vanzelf erkent men dan, dat er keuze moet plaats hebben, en noemt dan democratisch de keuze, die bij algemeen stemrecht door allen saam wordt uitgeoefend, en

autocratisch den regeeringsvorm, die de aanwijzing van de machthebbenden uit eigen kring laat opkomen. En zoo nu verstaan, blijkt uit de houding, door Calvijn in Genève aangenomen, dat hij, waar van keuze sprake was, die keuze liefst aan zoo breed mogelijken kring wil zien toegewezen. Bungener en Stähelin, en ten deele ook Herzog, in zijn *Real-Encyclopaedie*, hebben omtrent Calvijn's positie te Genève wel een afwijkende meening geuit, maar hierop thans terug te komen, zou na de critiek op deze voorstelling in *De Standaard* no. 7099 geleverd, geheel overtollig zijn.

§ 13. *Resumptie.*

Daarvan onthoud ik mij dan ook, en herhaal thans slechts: 1° dat Calvijn te Genève nooit zelf aan het bewind is geweest, maar tot aan zijn sterven ambteloos burger bleef; 2° dat Calvijn alzoo geen andere constitutie te Genève kon invoeren, en niet een constitutie die democratisch was, aristocratisch kon toespreken; 3° dat tijdens Calvijn's leven te Genève geen verandering van de constitutie in Genève tot stand kwam; 4° dat er vier colleges in Genève in het bewind voorzagen, en dat de vier burgemeesters en hun vier remplaçanten gekozen werden door den *Conseil général*, waarin alle burgers zitting en stemrecht hadden; 5° dat 't Calvijn was, die, toen men aan den *Conseil général*, waarin alle burgers zitting hadden, de verkiezing van den Conseil der 200 wilde onttrekken, hiertegen in verzet kwam. Gaberel toch, in zijn *Histoire de l'Eglise de Genève* I p. 431, Genève 1853, schrijft desaangaande: „Toen men de verkiezing van den Raad der 200 aan den *Conseil général* wilde onttrekken, gelijk geschied is, mishaagde dit aan Calvijn zeer, en hij zond er bij de magistraat ernstig protest tegen in, schrijvende: Ik bezweer u, mijne Heeren, laat aan den algemeenen Raad de keuze der leden van den Grooten Raad verblijven en breek niet met het republikeinsche beginsel, *dat alle macht van de Vergadering der Burgerij moet uitgaan.*" Wel hebben de Galiffe's dit anders voorgesteld, maar de Galiffe's zijn als vervalschers der historische feiten te algemeen bekend, om op grond van hun beweren het getuigenis van een man als Gaberel ook maar een oogenblik in twijfel te trekken. Falsarissen als de beide Galiffe's staat men zelfs niet te woord. Haag in zijn *France*

Protestante, III p. 1099, zegt ervan: „De beide Galiffe's hebben voor hun boosaardig doel om de nagedachtenis van Calvijn te bezwalken, *ergerlijk valsche bewijzen* bijgebracht"; en evenals Haag, heeft ook Herminguard en hebben de Straatburger geleerden in hun uitgave van Calvijn's werken, het beneden zich geacht, beweringen als van de Galiffe's nog opzettelijk nader te toetsen. Ze hebben hun lasterschriften stil laten liggen voor wat ze waren. Wie zich niet aan de bekrompenheid schuldig maakt van uitsluitend de *Institutie* te raadplegen, weet dat Calvijn er zeer stellig de voorkeur aan gaf, dat de bewindsmacht rustte op de *consensus populi.* Zelfs brandmerkt hij de oligarchen „qui potentiam suam terrori esse malunt, *quam populi consensu fundatam*" (Ed. Schipper VI : 230).

§ 14. *Kapitaal en Armoede.*

Sterker zelfs nog laat hij zich over de meergegoeden uit, die op grond van hun kapitaalschat zich de oppermacht willen aanmatigen. „Het is toch, zegt hij, recht en rede in het aangezicht slaan, zijn beulen nog om strijd te eeren; of om 't Latijn te nemen: *Ratione et indicio carent, qui suos carnifices ambitiose honorant,* en inmiddels onheusch te zijn jegens anderen, die of uw vrienden zijn of u althans nimmer beleedigden. Uit niets blijkt onze ijdelheid zoozeer, als daaruit dat men de rijken vleit en vereert, ja dat men die lieden, onder wier hard en ongerechtig juk men zich gekromd heeft, nog vleit en hoogschat. Want wel zijn er onder de meergegoeden enkele rechtvaardige en bescheiden personen, en die van alle onrecht een afkeer hebben, maar de zoodanigen zijn een uitzondering (sunt quidem ex divitibus nonnulli aequi et modesti et ab omni iniuria abhorrentes, *sed pauci tales reperiuntur)* (Ed. Schipper VIII, 3, p. 87). En dat zulks bij Calvijn geen theorie, maar een sociaal voelen was, blijkt uit wat hij enkele bladzijden verder in hetzelfde verband over de behandeling van de arbeiders door hun patroons zegt. Zoo toch lezen we op blz. 97: „Een billijk en rechtvaardig man zorgt zelfs voor zijn lastdier, en is dit zoo, wat schandelijke hardvochtigheid is het dan niet, geen deernis in het hart te gevoelen voor uw medemenschen, uit wier zweet ge uw voordeel trekt. Daarom verbiedt

de Heere, dat het loon van den werkman bij ons slapen zou. Wat toch is onwaardiger, dan hen, die door hun arbeid ons het brood op onze tafel geven, door gebrek en honger te laten omkomen. *Et tamen*, zoo zet Calvijn er dan, als voor de rijken verpletterend bij, *et tamen vulgare est hoc portentum*, d. i.: „En toch komt deze gruwel dagelijks voor. Want, zoo gaat hij voort, er zijn er zoovelen (permulti) die in hun tyrannischen geest zich inbeelden, dat het menschelijk geslacht niet anders bestaat dan te hunnen voordeele. *Deus*, zoo besluit hij, *est pauperum tutor et patronus*. Onze God is de beschermer en patroon van de armen." Bilderdijk heeft 't Calvijn nagezongen, toen hij de arbeidende klasse toeriep:

> 't Is armoê en verval, waar ge in verkwijnt en zucht,
> Daar weelde tergend brast van uwer handen vrucht.

(Zie *Nieuwe Oprakeling*, Dordrecht 1837, p. 43); iets dat te begrijpelijker is, omdat ook bij Calvijn de juiste verhouding tusschen de geringen en de aanzienlijken naar de wereld samenhing met het stuk der uitverkiezing. „God, zoo liet Calvijn zich uit, heeft de armen en onaanzienlijken boven de rijken uitverkoren; want om de inbeeldingen van het vleesch te keer te gaan, was het niet genoeg, *dat beiden gelijk werden gemaakt*, maar heeft Hij degenen die schenen uit te blinken, zelfs achtergesteld." Of om ook hier het krachtiger Latijn van Calvijn weer te geven: „Non enim satis hoc erat ad retundendam eorum arrogantiam, si omnes Deus aequasset, itaque qui excellere videbantur *posthdbuit* ut vere in ordinem eos redigeret" (*Comment*. ad 1 Cor. 26). Is dit de taal van wat men thans een *aristocraat* zou noemen? Natuurlijk liet Calvijn zich zoo niet uit, om de armeren en geringeren tot zelfverheffing en aanmatiging te prikkelen. Veeleer voegt hij er uitdrukkelijk bij: „Laat de verachten naar de wereld hiernaar afmeten, hoeveel bescheidenheid de Heere van hen niet verlangt, als Hij aan wat groot en hoog is in de wereld alle zelfgenoegzaamheid doet ontzinken" (ibidem). Slechts dit sta na het aangevoerde onherroepelijk vast, dat Calvijn beslist tegenstander was van die aloude Democratie, die, in Griekschen trant, het bewind, het bestuur, de regeering rechtstreeks aan heel het volk opdroeg; hiervoor waren de *edelen* aangewezen, mits onder die edelen niet de rijken of aanzienlijken, maar de nobelsten, kundigsten en talentvolsten verstaan werden, de *aristoi* in eigenlijken zin. Doch even beslist moet dan ook uitgesproken, dat Calvijn,

wordt *democratisch* in de tegenwoordige beteekenis van het woord genomen, in zoo beslisten zin „Christelijk democraat", en allerminst aristocraat was, dat hij zelfs de *Gelijkheid* uit het revolutionaire trio niet toeliet, maar spreken dorst van een *posthabuit*, d. i. een *achterstellen*, dat God op de meer gegoeden had toegepast. Een alleszins ingrijpende opmerking mag hier dan ook niet uitblijven. Bij vergelijking toch van wat Calvijn als jong man in zijn *Institutie* en later in zijn Commentaren op de H. Schrift ten beste gaf, verrast het u, dat Calvijn niet, gelijk veelal voorkomt, in zijn jonge jaren radicaal was, om op meer gevorderden leeftijd in het meer conservatieve over te gaan, maar dat juist omgekeerd Calvijn, toen hij in zijn jonge jaren als theoreticus sprak, niet dan veel zwakker zijn democratische sympathieën belijden dorst, en dat hij daarentegen, hoemeer hij in de H. Schrift indrong en zich door het Schriftgetuigenis voorgelicht voelde, gelijk we dit in 1 Samuel VII, in Jesaja 1, in 1 Cor. 1 en in Jacobus II bezitten, er toe kwam, om juist hoe hooger zijn jaren klommen, zich te beslister als Christen-democraat te openbaren.

§ 15. *Ontvangst van het Calvinisme.*

De ontvangst die aan het Calvinisme, zoo theologisch als politiek genomen, in de onderscheidene landen ten deel viel, drukt hier dan ook het zegel op. Steeds heeft in deze onderscheiden landen het meer aanzienlijk deel van de bevolking, en te meer nog elk conservatief element, zich scherp tegen het Calvinisme overgesteld, het zoowel in de Kerk als in den Staat met alle bitterheid bestreden en 't tenslotte uitgebannen, terwijl omgekeerd èn theologisch èn politiek Calvijn's leidende gedachte schier in alle land van het Westen ingang vond bij de eenvoudiger volksklasse, en met name op het platteland. Exclusief was deze splitsing niet, en steeds waren er enkele hoogstaande mannen en vrouwen die voor het Calvinisme zelfs in vuur geraakten; maar meer dan een smaldeel was dit niet, zoomin ten onzent als in de overige landen van Europa. De eerste Oranje's, die voor het Calvinisme, althans in zijn meer getemperden vorm, kozen, ondervonden maar al te bitter, hoe weinig steun hun uit het Verbond der Edelen toekwam, en wisten maar al te goed, hoe het Calvinistisch deel der bevolking

school onder de „kleyne luyden". Dit bleef zoo ook in de 18e en in de 19e eeuw. Uit de landspolitiek had men het Calvinisme reeds toen geheel weten te verdringen, maar al hield het op godsdienstig gebied nog stand, toch vond het zijn steun veelal noch aan de Universiteit noch in de hoogere Kerkelijke Vergaderingen, maar schier uitsluitend bij wat Beets de Nachtschool noemde, deels in de groote steden en deels op onze dorpen, tot eerst Comrie, die uit Schotland overkwam, weer op wetenschappelijk gebied den strijd ervoor aanbond. Zoo was het toen, en naar verhouding bleef het zoo nog steeds. Zoo theologisch als in staatkundigen zin beleefde het Calvinisme ten onzent sinds 1870 weer gouden dagen; doch al scheen het in de zeventiger jaren aanvankelijk, alsof ook de grooten der aarde thans met de kleinen in den lande op de erve van het Calvinisme hun tenten zouden opslaan, toch bleek maar al te spoedig, hoe hun sympathieën nog altoos meer aan den kant der Semipelagianen lagen, zoodat het, althans in onze 20ste eeuw, weer juist werd, zooals het in de dagen van Willem den Zwijger was geweest: Een breede groep onder de kleinen in den lande, met een zeer smalle strook uit geesteskinderen van Marnix van St. Aldegonde omzoomd. Altoos opnieuw de primordiale indeeling, die zich reeds na de hemelvaart van den Christus afteekende. De Sadduceën en Farizeën, die in Judea en te Jeruzalem de gevierde mannen van naam waren, afgewezen, en Jezus 't luisterend oor alleen vindend bij de visschers van Capernaum en bij 't landvolk van Galilea. Of was het niet toen reeds lichter dat een kemel door het oog van een naald ging, dan dat een rijke inging in het koninkrijk der hemelen? Zoo lezen we van den Apostel Paulus, als kort daarop, in Corinthe, de vele wijzen en aanzienlijken en edelen tegen zich in 't harnas vindend, en met weerklank op zijn woord alleen door de armere lieden en lieden van lageren stand beloond. Willem van Oranje, in den Bond der Edelen teleurgesteld, werd vertroost door den kleinen man, en in de 18e eeuw vindt de historie al wat rijk en gezien was, afdolend en alleen het stille „gezelschap" in trouw aan de belijdenis der vaderen verpand. Ook nu is er nog wel een kleine phalanx uit de gelederen der rijken en aanzienlijken, die nog altoos het *hac nitimur* uit de dagen der vaderen aandurft, een groep juist om haar ongebroken trouw te hooger te eeren, maar voor het overige vindt ge toch ook nu weer de banier van het Calvinisme te hooger rijzend, hoe lager ge in het maat-

schappelijk leven afdaalt. Spreekt het nu toch niet van zelf, dat de geestelijke vader van een beweging, beide in Kerk en Staat, die nu reeds meer dan drie eeuwen stand hield, en in twee werelddeelen toongevend doordrong, onmogelijk zelf principieel tegen het hoofdmotief, dat in deze actie heerscht kan hebben overgestaan? Uit een conservatief-aristocratischen Calvijn had nimmer die breede, hooggolvende stroom van het democratische Calvinisme kunnen zijn voortgekomen. 't Jong van een koe wordt geen leeuw.

§ 16. *Calvijn te Genève.*

Wat Genève zelf aangaat, heeft dan ook Roget in zijn *L'Eglise et l'Etat à Genève du vivant de Calvin* (Genève 1867 p. 89) en daarna in zijn groot werk: *Histoire du peuple de Genève* (Genève 1870, v.v.) evenals reeds Kampschulte voor hem gedaan had, aan alle averechtsche voorstelling alsof Calvijn den Conservatief had uitgehangen, den kop ingedrukt, en ook in het Biographisch Woordenboek van Haag wordt dit geheel onjuiste beweren dan ook zonder sparen over den hekel gehaald. J. C. Kampschulte in zijn geschrift *Joan Calvin, seine Kirche und sein Staat in Genf* (Leipzig 1866—'99) I p. 414, heeft zelfs in breed betoog geheel het verzinsel alsof Calvijn het van meet of zoo democratische Genève in een conservatief-aristocratisch Gemeenebest had omgezet, te niet gedaan, en zijn conclusie was: „Jene Ansicht, welche in Calvin geradezu der Urheber einer neuen Staatsverfassung erblickt (ist) irrig. In seinem Grundforme ist das Gebäude der Genfer Verfassung nach dem Jahre 1541 unverändert geblieben. Die alte Staatseinrichtung, der Rath der Syndiken und der Sechzig, der grosze Rath (van de C.C.) und selbst der Allgemeine Rath blieben bestehen wie sie waren". En voorts op blz. 415, voor wat de benoemingen en de herziening der wetten en ordonnantiën aangaat: „Auf Grundlage des in den letzten Zeiten schon thatsächlich befestigten Wahlmodus war das Verfahren endgültig festgesetst, welches fortan bei der Wahl der Rathscollegiën und bei der Einsetsung der Beamten beobachtet werden sollte". Herinnert men zich nu, hoe energiek Calvijn zich tegen een listig beraamde conservatieve poging om deze democratische Constitutie omver te werpen, verzet heeft, en zulks met name om den invloed van de Hugenoten

in den Conseil général niet te doen verzwakken, dan valt toch metterdaad niet in te zien, hoe men 't zij theoretisch, 't zij practisch Calvijn's democratisch bedoelen ook maar verdenken kon. Eer wil ons voor komen, dat de critiek niet geheel onjuist zou zijn, die achtte dat Calvijn van eenzijdige overdrijving niet altoos geheel vrij bleef. De aristocratische Regentengeest die in Bern heerschte en uit Bern reeds tijdens Calvijn's leven naar Genève wilde overslaan, kon, zoolang Calvijn leefde, in Genève geen terrein winnen en heeft eerst in 1568, d. i. *vier jaren na Calvijn's afsterven,* althans gedeeltelijk getriumfeerd. Tegen elke soort Ochlocratie, die trachtte intesluipen, heeft Calvijn zich magistraal verzet, gelijk plicht was, en daarentegen bleef hij de gezamenlijke burgers in hun totaliteit als de dragers van het gezag eeren. Niet vanzelf alle inwoners, doch alleen hen die het burgerrecht bezaten; maar dit gold ook voor den *civis romanus* en was evenzoo bij onze stedelijke besturen van oudsher inheemsch, zonder dat iemand ooit aan den democratischen grondslag van ons Staatsbewind getwijfeld heeft. Onder de toenmalige Staten van Europa was er niet één, die aan de burgers een zóó overwegenden en alles beheerschenden invloed toekende als de constitutie van Genève dit deed. De Constitutie van Genève was destijds misschien de meest democratische van heel Europa, en toch hielp Calvijn deze Constitutie tegen de afsnijding van haar democratisch uitgangspunt beveiligen. Slechts op één punt weerstond Calvijn de politieke golving die van beneden opkwam. Alle Overheid, ook de machtigste koning, moest z. i. aan de wet onderworpen zijn. *Ipsi magistratus sunt legibus subditi* (Ed. Schipper Tom. II, p. 123). De lagere Magistratuur, die onder de Hooge Overheid staat, is verplicht tegenover de willekeur van die Hooge Overheid de vrijheden van het volk te beschermen. „De burgervrijheden, zoo laat hij zich Tom. IX p. 400 uit, mogen in geen enkel deel verminderd of geschonden worden, en zoo de magistratuur hierin nalatig is, zijn deze magistraten woordbrekers en landverraders". Komt dit voor, dan moeten de Generale en provinciale Staten moedig ten behoeve van de Volksvrijheden optreden. Zie Tom. II p. 121, waar Calvijn schrijft: „Quum constituti sunt Ordines, quibus Reipublicae cura commissa est", d. w. z.: als er Staten zijn ingesteld, dan is het de roeping en plicht van deze Staten om de Overheid, die feil gaat, tot de orde te roepen, en zoo ze iets tegen den Staat op touw zet, haar in bedwang

te houden. „Principem in officio continere, et si quid tentaret, *eum coercere*". Schieten de Magistraten of de Staten-Generaal hierin te kort, dan staan ze schuldig aan Landverraad „Libertatem populi, cuius se Dei ordinatione tutores positos, norunt, fraudulenter prodeunt" (Tom. I p. 120).

§ 17. *Geen opstand van den privaten burger.*

Slechts aan één beding houdt Calvijn onwrikbaar vast, de particuliere burger moet liever het grievendst onrecht lijden, dan dat hij persoonlijk en op eigen gelegenheid *in opstand zou komen.* Hij keurt daarom wel in 't minst der particulieren protest niet af, en geeft zelfs toe, dat ze vaak volkomen gelijk kunnen hebben. „Equidem fateor, zoo schrijft hij Tom. II p. 124, saepe bono fundamento niti, qui turbas et seditiones excitant", d. i.: Ik erken dat zij die opstand en oproer verwekken, niet zelden hierbij op goeden grondslag staan, althans *si principium et fundamentum inspiciatur*" d. i. voor zoo ver men met beginsel en gevolg te rade gaat; maar dit geeft *buiten qualiteit* toch nooit recht, om zich met de wapenen in de hand tegen de Overheid te verzetten. Wat de private burgers betreft, hun *nullum aliud quam parendi et patiendi datum est mandatum,* d. i. „hun is nooit een andere last van Godswege gegeven, dan om te gehoorzamen en te lijden." Inst. IV 20 § 31. Slechts éene uitzondering liet Calvijn hierop van meetaf toe (zie § 32). De Overheid regeert niet anders dan onder God en zijn gezag, en hieruit vloeit vanzelf dit voort: *Adversum Ipsum si quid imperant, nullo (magistratus) sit nec loco nec numero.* Dan is *niet* gehoorzamen zelfs *plicht* en wordt het gehoorzamen *zonde.* Het Petrinisch gebod, dat we Gode meer te gehoorzamen hebben dan den menschen, wijst de zaak uit. Doch dit verzet blijve *passief,* en ga niet in *actieven* aanval over. *„Parendum et patiendum"* blijft voor Calvijn het wachtwoord. Dit nu komt niet in conflict met zijn democratisch uitgangspunt, maar bevestigt het veeleer. Wordt toch aan de burgerij volle gelegenheid geboden om op het vaststellen der Constitutie, op de uitoefening van het gezag, en op de aanstelling der Magistraten invloed te oefenen, dan zal, bij ijverige plichtsbetrachting van de lagere magistratuur, d. i. van de raden en Staten, geen tyrannieke aanranding van het volk in zijn

heilige rechten mogelijk zijn. En komt zulk een druk toch op, en lijdt het volk er onder, dan zal in den regel dat lijden niet anders zijn, dan een gerechte straf voor nalatigheid, slapheid en plichtsverzuim van het volk zelf.

§ 18. *Martelaarschap of opstand? Pinehas.*

Hiermede komt Calvijn alzoo te staan op den tweesprong: Martelaarschap of opstand? en zoo nu de vraag gesteld, wijst de historie uit, dat alle volgelingen van Calvijn tenslotte in alle landen van het Westen, waar ze er kans toe zagen, wel met het martelaarschap begonnen zijn, maar toch schier allen ten slotte als van zelf *tot opstand zijn overgegaan*. Men ziet 't aan de Hugenoten, aan onzen opstand tegen Spanje en aan het verzet onder Cromwell in Engeland. Schijnbaar nu ligt hierin iets tegenstrijdigs, dat Calvijn zoo niets-sparend alle verzet van den privaten burger afgekeurd en geoordeeld heeft, gelijk dit in het IV Boek van zijn Institutie niet te weerspreken is, en dat toch de geestelijk-politieke actie die hij in 't leven riep, tot zoo afwijkend resultaat heeft geleid. Toch valt hierop reeds ten deele een niet onbeduidend licht, zoo men kennis neemt van de wijze waarop Calvijn in zijn Commentaar zich over Pinehas heeft uitgelaten. Gelijk blijkt uit zijn Commentaar op Psalm 106 : 30, 31 heeft Calvijn zelf zeer wel gevoeld, dat het hier verhaalde niet geheel strookt met het stelsel in Inst. IV, 20, 32 door hem aangeprezen; en zulks met name omdat er in vr. 31 bijstaat: „En het is hem tot gerechtigheid gerekend". Uit Numeri 25 : 10, 11 stond dit vast. Daar toch lezen we: „Toen sprak de Heere tot Mozes, zeggende: Pinehas, de zoon van Eleazar, den zoon van Aäron, den priester, heeft mijne grimmigheid van over de kinderen Israëls afgewend, dewijl hij mijnen ijver geijverd heeft in het midden van hen, zoodat Ik de kinderen Israëls in mijnen ijver niet vernield heb? Vandaar Calvijn's vraag in zijn Commentaar op Psalm 106 : 30, 31. „Hier rijst de vraag, hoe 't te verklaren is, dat deze ijverdaad *van een privaat persoon*, die in strijd met de voorwaarde van aanstelling van den magistraat, het zwaard aangreep en het oordeel uitvoerde, door God kan zijn goedgekeurd". Hij erkent alzoo, dat Pinehas handelde als privaat persoon en zocht geen uitweg in de bewering, dat hij als priester-kind ten deze een half-

ambtelijke roeping had. Pinehas trad ook voor Calvijn hier geheel als privaat persoon op. Toch greep hij 't zwaard en stak zonder last van de Overheid, geheel op eigen risico en uit eigen initiatief, den hoereerenden Israelietischen man met zijn bijslaap dood. Hoe kon dit nu van Gods zijde niet alleen worden toegelaten, maar zelfs geloofd en beloond worden, indien in volstrekten zin een privaat persoon nooit en nimmer naar het zwaard grijpen mocht? Het is volkomen juist, dat Pinehas wrake uitoefende niet over een tyran, doch over een ontheiliger van Gods Wet, maar ook zoo matigde hij zich dan toch een recht tot executie aan, dat anders alleen aan de Overheid toekwam. Als privaat persoon paste hij de doodstraf op den schuldige toe. Wat is nu op de ernstige bedenking die hieruit voortvloeide, Calvijn's bescheid? „Ik antwoord, zoo schrijft hij, dat er in de heiligen (in Sanctis) bijzondere en buitengewone zielsbewegingen plaats grijpen, die niet af te meten zijn naar den gewonen regel" (motus qui ad communem regulam exigi non debent). Mozes zelf is wel later in het ambt gezet, maar dit was nog geenszins het geval, toen hij, blijkens Exod. 2 : 12, den Egyptenaar doodsloeg, iets waartoe hij blijkbaar door een geheime inwerking Gods (arcano instructu Dei) gebracht is. Van dien aard nu was ook de zielsbeweging in Pinehas. Al dacht toch niemand dat hij met het zwaard Gods gewapend was, zelf was hij zich nochtans van de hem door God verleende bevoegdheid helder bewust (ipse tamen potestatis divinitus concessae probe sibi conscius fuit). Hieruit blijkt dat de gewone Goddelijke wijze van beroeping in het ambt niet belet, dat Hij zijn uitverkorenen, waar Hem dit belieft, regeert door de geheime inblazing van zijn Geest." Calvijn poogt zich derhalve uit de moeilijkheid te redden door bij Pinehas een geheimzinnige uitwerking van een verborgen inspiratie des H. Geestes aan te nemen, en bij andere privaat-personen, die zich iets dergelijks aanmatigen, niet anders dan eigen zondige aandrift te onderstellen. Maar gaat dit op? In het verhaal dat Numeri 25 : 7, 9 en 10, 11 ons geeft, staat met geen enkel woord vermeld, dat aan Pinehas een bijzondere lastgeving was ten deel gevallen. Er staat niet anders, dan dat hij, den onheiligen gruwel ziende, plotseling opstond, een spies nam en de beide schuldige personen doodstak. En eerst nadat de daad volbracht was, volgt dan de mededeeling, dat God dit heilige ijveren gezien had, en het nu van achteren goedkeurde, en beloonde.

Van het gehoorzamen aan een gebod of het volbrengen van een last was geen oogenblik sprake. Pinehas handelde geheel uit eigen aandrift. Hij ijverde, gelijk het Oude Testament dit ijveren als uiting van hooge religieusiteit steeds eert, en het is dit *ijveren*, dat God kroont. Voor de bewering dat hier op geheimzinnige wijze een last was verstrekt, ontbreekt elk bewijs, en uit niets valt aan te toonen, waarom dit enthousiasme van Pinehas van ander soort zou geweest zijn dan de impuls waardoor eens Junius Brutus tot zijn aanslag op Caesar overging. Wel merkt P. Cassel op, dat Harmodius en Aristogiton toen ze Hipparchus versloegen, ten deele door private bedoelingen gedreven werden; dat Mucius Scaevola door blinde krijgsmanswoede was opgedreven; en dat het bij Theodorus die Ptolemeus aanviel, niet anders was, terwijl Pinehas blijkbaar niet anders dan door afschuw van het diepzondige wat hij zag, bewogen werd; maar ook zoo komt 't er toch op neer, dat hij diep in zijn gemoed door het gruwelijke wat plaats greep, ontroerd, in toorn opvloog, en in een niets ontziende aandrift aandorst, wat toch feitelijk buiten zijn bevoegdheid lag. Zegt men nu, dat zulk een aandrift gemeenlijk opkomt uit het eigen hart, maar toch ook een enkele maal door God in 't hart kan gewerkt worden, en dat dit laatste bij Pinehas het geval was, zoo levere men daarvoor bewijs. Numeri XXV : 7 v.v. geeft dit niet. Ook is op Israelietisch standpunt dit onderscheid tusschen een eigenmachtige en een van God geïnspireerde aandrift bij zulk een optreden niet dan op grond van vaste gegevens aan te wenden en juist zulke gegevens ontbreken hier geheel. Zelfs het hart des Konings is volgens Spreuken 21 : 2 als waterbeken. Ik kan dan ook niet anders inzien, of Calvijn heeft gepoogd zich hier uit de moeilijkheid te redden door het aannemen van een onderscheiding, die niet te bewijzen valt. De fanatieken, die op eigen gezag zulk een moord aandorsten, hebben, voor zooveel ze geloovige belijders waren, steeds beweerd, dat een heilige aandrift in de ziel hun geen rust liet, en dat ze, tenslotte, hieraan toegevend, den slag sloegen. Bij Mozes was dit zoo, toen hij den Egyptenaar sloeg, en de school van Languet heeft zich evenzoo nooit anders dan op een heilige in de ziel oplaaiende verontwaardiging over den gruwel van het onrecht beroepen.

§ 19. *Ehuds aanslag op Eglon.*

Eenigszins anders staat het met Ehuds aanslag op Eglon, die ons in Richteren III : 15—26 wordt meegedeeld, en waarop de voorstanders van den Tirannenmoord zich evenzoo steeds beriepen. Ehud stak evenzoo Eglon overhoop, zonder daartoe door de Overheid gelast te zijn, of zelf als Overheid hierbij op te treden. Hij was nog geen Richter, doch *werd* het eerst nadat hij Eglon gedood had. Wat hij deed, deed hij als privaatpersoon. Het was juist dat de kinderen Israels aan Ehud opdracht hadden gegeven, om het nationale tribuut aan Eglon te gaan overhandigen. Dit echter was niet dan het opdragen van een te presteeren dienst, niet het aanstellen in Overheidspositie; en van opdracht om Eglon te vermoorden, was zoo weinig sprake, dat de last eer inhield, door het overbrengen en aanbieden van het tribuut Eglon als Suzerein te eeren. Geheel het plan om Eglon te dooden, kwam uit Ehud zelf op; hij verschafte er zichzelf het wapen voor, en hij voerde zijn moordplan op een wijze uit, die den lezer moeilijk sympathiek kan zijn. Er sprak geen moed in wat hij aandorst. Het was een overval in de sluwheid van den sluipmoordenaar. Alleen trekt het de aandacht, dat hier in vs. 15 ten eerste als aanloop op 't verhaal vermeld staat, dat de Heere aan Israel een verlosser verwekte in Ehud, en dat Ehud, tot Eglon ingaande, hem aldus aansprak: „o, Koning, ik heb een heimelijke zaak aan U, ik heb een woord Gods aan U!" Hieruit heeft men afgeleid, dat aan Ehud een bijzondere openbaring was ten deel gevallen, en dat hij alzoo niet als privaat persoon handelde, maar in een bijzondere opdracht van Godswege. Ook dit beweren gaat echter niet op. De verklaring dat de kinderen Israels in hun druk tot God riepen, en dat de Heere hun een verlosser verwekte, wijst alleen op een providentieele beschikking, die nog in geen enkel opzicht een speciale roeping door opzettelijke openbaring insluit. Cores, der Perzen Koning, ontving geen enkele openbaring en toch was hij providentieel geroepen om Israel uit Babylon te verlossen. En dat Ehud tot Eglon zei: „Ik heb een woord Gods aan U!" let wel, niet een woord van Jehovah, maar een woord Gods, geeft evenmin bewijs dat hij een opzettelijken last Gods ontvangen had. Veeleer ontvangt men den indruk, dat hij dit eeniglijk zoo inkleedde, opdat Eglon zelf zijn hove-

lingen last zou geven, de zaal te verlaten. Ehud wilde met Eglon alleen zijn, om zijn aanslag te doen gelukken, en daarom sprak hij van een woord Gods. Een verzinsel behoeft hier allerminst in gezien te worden. Verkeert toch iemand onder den indruk, dat 't zijn roeping is, zulk een daad aan te durven, dan is 't spreken van een last Gods geenszins ongewoon. „Een *God wil het!*" is dan gemeenlijk de vorm van uitdrukking die men thans bezigt, maar onder Israel was die vorm juist zooals Ehud 't uitsprak; niet *God wil het!* maar „'t is een woord Gods!"

§ 20. *Was hier inspiratie?*

Dat nu Calvijn bij het verhalen van zoodanige gebeurtenissen *inspiratie* aanneemt, heeft niets tegen zich; alleen gaat het dan niet aan, de inspiratie bij een Pinehas of Ehud, of van Mozes, toen hij den Egyptenaar doodsloeg, als een rechtstreeksche openbaring over te stellen tegen de inspiratie van den heros. Er is inspiratie van den dichter, er is inspiratie van den beeldhouwer en kunstenaar, er is inspiratie van den redenaar, er is inspiratie van den zeloot en volksverlosser; en al is van zulke inspiratie de ingeving der H. Schrift principieel te onderscheiden, omdat de eerste tot de Gemeene gratie, die van Israel onder de bijzondere openbaring valt te rangschikken, toch gaat 't niet aan, bij elk verhaal van dien aard enkel op grond dat 't in de Schrift voorkomt, een inspiratie van bijzonderen aard aan te nemen. Zulk een inspiratie komt vaak alleen voor, om een feit uit de Gemeene Gratie te vermelden, zonder dat van bijzondere lastgeving sprake is. Wat alleen opmerkelijk blijft, is dan dat zulke uitingen van zelotisme in de Schrift niet per se veroordeeld, maar niet zelden zelfs goedgekeurd worden, zoodat 't juist met het oog hierop zoo moeilijk is vol te houden, dat ook bij het heerschen van religieuse tyrannen het optreden van privaat-personen ter wreking van Gods gerechtigheid in volstrekten zin door de H. Schrift veroordeeld zou worden. Onze conclusie kan dan ook kwalijk een andere zijn, dan dat Calvijn in het slot van zijn Institutie alle pseudo-inspiratie als onheilig te keer wilde gaan, en achtte dit te kunnen doen, daar van God gewekt enthousiasme zich hierdoor toch niet zou laten verdooven, en het anderzijds zoo dringend noodig was, den opkomenden revolutionairen geest tegen te staan. Vandaar zijn stellig verbod voor

den privaten persoon om naar 't zwaard te grijpen, maar daarnaast eenerzijds de erkentenis, dat in beginsel de ijveraar tegen den despoot zoo vaak gelijk heeft, en anderzijds de sympathie die uit zijn Commentaar spreekt voor de enthousiaste zeloten onder Israel. Het is hier als bij Jael, die Sisera sloeg, en niet ten onrechte merkt de hoogleeraar Keil dan ook op, dat de daad van Ehud naar den geest van dien tijd moet beoordeeld worden „in der man jede Art den Feind seines Volks zu vernichten, für erlaubt hielt" (Commentaar op Richteren 3 : 23—29, blz. 224); een gevoelen terecht versterkt door de opmerking, dat de „*hinterlistige Ermördung*" van zulk een Koning niet in de Schrift voorkomt als *op last* van den Heiligen Geest geschied. En al voegt nu ook Keil er bij, dat een daad als van Ehud ons dan ook niet ten voorbeeld wordt gesteld, zoo ontwaart men toch tusschen Calvijn's Commentaar en die van Keil inzooverre verschil, dat Keil veel verder dan Calvijn van Languet en zijn school afstaat. Wie nauwkeurig Calvijn's Commentaren raadpleegt, ontwaart telkens, dat hij op later leeftijd, onder den pijnlijken drang der omstandigheden, veel meer dan in zijn *Institutie* voor een absolute veroordeeling van de *vindiciae contra tyrannos* terugdeinsde. Gelijk nauwelijks behoeft herinnerd te worden, doet dit verschil van gevoelen in *Institutie* en *Commentaren* zich bij Calvijn ook op dogmatische punten voor, niet in antithetischen zin, maar als schakeering; en dit nu lag te meer voor de hand bij de verhouding tusschen Overheid en volk, naardien in 1534—1535, toen de *Institutie* haar substantieven inhoud ontving, de vervolging van de Hugenoten nog op verre na dat bloedig karakter niet had aangenomen, dat er daarna almeer, en tenslotte in zoo gruwelijke mate in de Bloedbruiloft, op is toegepast. Toen de *Institutie* uitging, kon Calvijn haar nog aan zijn Koning opdragen; onder het schrijven van zijn Commentaren verschrikten hem gedurig de zoo aangrijpende tijdingen van de wreede Godsdienstoorlogen in zijn Vaderland.

§ 21. *Calvijn, Languet en Althusius.*

Plaatsen we thans naast hetgeen Calvijn in deze twee stadiën van zijn felbewogen leven bedoelde, wat Languet en zijn geestverwanten bedoelden, zoo zal ons blijken, hoe bij alle afwijking en verschil,

toch de grondlijn bij Calvinisten en Languetisten zoo in het oog loopend samenviel, dat beide ineenvloeien, en er tenslotte niet anders dan van het Calvinisme sprake behoeft te zijn. Het Calvinisme is niet de voorlooper geweest van een thans steeds meer ondergaand Conservatisme, dat in 't Luthersche land inheemsch, steeds meer wijken moest voor de „volksfreundliche" politieke ontwikkeling, die in het Westen van Europa en in Amerika te loven viel. Zelfs Von Haller en Stahl, al eeren we hun protest tegen 1789, kunnen voor ons Calvinisten de leidende geesten niet zijn, en al was Groen van Prinsterer misschien soms al te zeer tegen de meer democratische richting op zijn hoede, ook hij toch betuigt het, dat hij, met het oog op ons glorieus verleden, niet in Stahl opging, en de betuiging niet kon onderdrukken: Ik ben Calvinist! In het Calvinisme alleen ligt de grondslag en de waarborg van onze Constitutioneele vrijheden!

In verband hiermede nu komt het er op aan, wel in te zien, dat de dusgenaamde Monarchomachen, voorzooveel ze religieus door Calvijn's geest bezield waren, staatkundig zich op een lijn bewogen, die wel niet met Calvijn's politieke uiteenzetting saamviel, maar er toch haar uitgangspunt in vond. Hierbij bega men intusschen niet nogmaals de reeds zoo herhaaldelijk gemaakte vergissing, om alle schrijvers, die men als Monarchomachen tentoonstelde, over één kam te scheren en als geestverwanten van het Calvinisme voor te stellen. Vooral Gierke verleidde hiertoe in zijn anderszins zoo uitnemende studie over „Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorieën," Breslau 1902. Door deze studie toch werd de indruk gevestigd, alsof we bij voorkeur in Althusius den vertegenwoordiger van de Calvinistische grondgedachte hadden te eeren. Dit nu is niet zoo. Althusius werd eerst in 1557 te Diedenshausen geboren, en zijn hoofdwerk zag eerst in 1603 te Hesbonn het licht. Hubert Languet daarentegen, de hoofdrepresentant van de politieke richting, waartoe Calvijn's uitgangspunt bij logische consequentie vanzelf leiden moest, zag reeds in 1518 het levenslicht. Althusius' optreden valt derhalve ruim een halve eeuw later. Ten anderen werd Languet te Viteaux in Bourgogne geboren en was alzoo Franschman, terwijl Althusius volbloed Duitscher was. En ten derde zie men vooral niet voorbij, dat Languet vóór alle dingen door een *religieus* motief gedrongen werd, terwijl Althusius nagenoeg geheel buiten den godsdienstigen strijd stond, en wel

zeer stellig ook met de H. Schrift rekende, maar toch het religieuse steeds als van ondergeschikte orde in zijn stelsel behandelde. Voor Languet was de zake Gods hoofdmotief, voor Althusius ten deele bijkomstig. Voor de ontwikkeling van het Calvinisme als politieke macht staat daarom Languet, en met hem Hottoman, veel meer op den voorgrond en kan aan Althusius niet dan een zeer ondergeschikte plaats worden toegekend. Tot op Otto Gierke's studie werd in den Calvinistischen kring Althusius' naam dan ook niet dan hoogst zelden genoemd, en stellig zou 't een historische fout zijn, zoo men de ontwikkeling van het Calvinisme in zijn tweede periode in hoofdzaak uit Althusius poogde te leeren kennen. De vraag of Languet zelf de schrijver was van het werk, dat onder den pseudoniem van *Junius Brutus* uitkwam, laten we ter zijde. Voor du Plessis de Mornay's auteurschap van de *Vindiciae* is zeer zeker niet weinig te zeggen; veel minder voor dat van Beza; historisch gaat men intusschen veiligst door 't belangrijk geschrift op Languets naam te laten loopen. Zoo liep het reeds bijna drie eeuwen op gezag van P. Bayle, die aan zijn vierdeelige *Dictionnaire historique et critique*, waarvan de derde editie in 1720 het licht zag, zelfs een afzonderlijke studie toevoegde onder den titel *Dissertation concernant le livre d'Et. Junius Brutus.* Baudrillart, in zijn werk: *Jean Bodin et son temps*, Paris 1853, en Paul Janet in zijn *Histoire de la Science politique* 1913, die het vraagstuk nogmaals opzettelijk onderzochten, kwamen tot gelijke conclusie. Voor mij althans is er dan ook geen reden, om de *Vindiciae* van Languet los te maken, en het is uit dien hoofde, dat ik vooralsnog Languet op den voorgrond blijf schuiven als den hoofdrepresentant van het politieke Calvinisme in zijn tweede periode.

§ 22. *De drie perioden.*

Calvijn stierf 27 Mei 1564, en diens politiek systeem, het laatste hoofdstuk van de *Institutie*, zag reeds in 1534 het licht. Althusius, in 1557 geboren, zond zijn *Politica* eerst in 1603 ter perse. En tusschen deze beide in ligt nu Languet, die in 1518 geboren werd; wiens hoofdwerk, de *Vindiciae*, anoniem verscheen in 1579, alzoo 15 jaren na Calvijns' dood, en 24 jaren eer de *Politica* van Althusius

het licht zag. Deze drie perioden verwarre men niet. Van Calvijn uit in de tweede periode overgaande, hebben we alzoo het volste recht, Languet als orgaan van den toen heerschenden geest te beschouwen. Van de groote Fransche godsdienstoorlogen heeft Calvijn niet dan het begin beleefd. De eerste brak uit in 1559, alzoo vijf jaren voor Calvijn's sterven, en duurde tot 1570. De tweede liep van 1570—'77, juist het jaar waarin de *Junius Brutus* geschreven werd. En de derde begon in 1577, om eerst in 1595 met het Roomsch worden van Hendrik IV te eindigen. Calvijn heeft alzoo nog slechts den eersten aanloop tot de groote worsteling van het Calvinisme in Frankrijk gekend; en Althusius werd eerst geboren toen de derde dezer oorlogen reeds zijn einde naderde; maar Languet heeft de geheele periode van 1559—1595 niet slechts beleefd, maar meegemaakt, en uit de benauwdheid des geestes, die gevolg van deze oorlogen was, heeft hij zijn *Vindiciae* geschreven. Iets waarop ik te meer nadruk leg, omdat Languet, door Camerarius voor de Reformatie gewonnen, lange jaren onder Melanchton's beademing te Wittenberg leefde, onder Duitsche Vorsten als diplomaat in dienst trad, en eerst toen de Godsdienstoorlogen in Frankrijk en in Nederland uitbraken, naar het Westen toog, zich het den jammer van Calvinisme in Frankrijk aantrok, en zeer van nabij met Prins Willem van Oranje in contact kwam, zoodat zijn hoofdverblijf tenslotte zelfs op onze erve gevestigd werd, en hij, in 1581, te Antwerpen stierf. Zie ook Groen van Prinsterer in zijn *Archives* VII, 335 v.v. Indien Languet de revolutionair geweest was, waarvoor men hem later, vooral van Duitsche zijde, uitgaf, zou hij nimmer de vertrouweling van Prins Willem zijn geworden. Het is daarom met volle recht, dat we Languet als type-zetter van het Calvinisme in zijn tweede periode nemen, waarbij het er derhalve op aan zal komen, na te gaan, of Languet metterdaad, niet in graad van uitwerking en toepassing, maar in 't beginsel zelf, naar beweerd wordt, lijnrecht als revolutiedrijver tegen Calvijn als theocraat overstaat. Hem 't naast stond Franciscus Hottomannus (1524—1590) wiens werk *de Jure Magistratuum in subditos et de officio subditorum erga Magistratus*, Genevae 1573, zich het naast aan Languet aansluit.

§ 23. *De Monarchomachen.*

De kring van hen, die men onder de Monarchomachen pleegt te rekenen, is daarentegen veel ruimer. De naam van Monarchomaach is uitgedacht door Barclay, een Schot, die in Frankrijk leefde en wiens leven in 1546—1608 valt, en wel het eerst gebezigd in zijn werk: *De regno et de regali potestate adversus Buchanan, Brutum, Boucherium et reliquos Monarchomachos libri sex.* 1600. Barclay was een absolutist, die zelfs Luther (zie deel IV C 20) onder de mannen der Revolutie insluit. Behalve de door Barclay opzettelijk bestreden schrijvers, t.w. George Buchanan, Languet, Boucher en Rossaeus Bisschop van Senlis, in zijn werk *de justa reipublicae Christianae in Regis impios et haereticos authoritate,* 1590, worden volgens Gierke (p. 4) onder de Monarchemachen nog gerekend 1° de reeds genoemde Franciscus Hottomannus, 2° *de Centuriae Magdeburgenses* (Leiden, in 1576 reeds in het Fransch verschenen, en later in het Latijn te Magdeburg 1578) *de iure Magistratuum in subditos;* 3° Marius Solomonius, die in 1578 te Parijs zijn zes boeken *de Principatu* deed uitkomen, over de vraag of een Vorst ook zelf aan de wet gebonden is; 4° Lambertus Danaeus, ook onder ons door zijn geschrift over de moraal genoegzaam bekend, die in 1596 zijn „*Politices Christianae* libri VII" het licht deed zien, en 5° Juan Mariana die te Toledo in 1599 zijn *De rege et regis institutione* uitgaf. Anderen gingen nog verder en noemden onder de Monarchomachen niet alleen Luther, maar ook Calvijn, Milton, Knox, Poignet, Cartwright, Paraeus, in zijn Commentaar op de Romeinen, en Marsilius van Padua. Treumann heeft in zijn studie over de Monarchomachen een slechts zeer oppervlakkig overzicht van deze litteratuur gegeven, en zooveel blijkt wel uit het reeds aangegevene, dat men geheel feil gaat door de Monarchomachen, in hun historische verschijning, als besliste Anti-Calvinisten te doen optreden. Onder het Monarchomachisch begrip hebben de voorstanders der absolute Monarchie alle schrijvers saamgevat, die ter handhaving van de volksvrijheden, en bijzonderlijk inzake de religievrijheid, tegen de Overheidsvervolging in verzet zijn gekomen. Onder deze allen nu hebben wij hier alleen met dezulken te doen, die dit verzet *van uit Calvinistisch standpunt* voerden, en wel bepaaldelijk in de tweede periode, toen het geestelijk beginsel nog als hoofd-

motief gold. Welke is dan nu de staatkunde, waarvoor Languet, met zijn naaste geestverwanten, het pleit hebben gevoerd? Dat Languet er niet aan denkt, de Monarchie, het Koningschap, als zoodanig te niet te willen doen, blijkt genoegzaam uit zijn overnemen van Aristoteles' driedeeling van de Staatsvormen in monarchale, aristocratische en democratische bewindvoering. Zelfs is de opzettelijke voorkeur voor het democratisch bewind bij Languet geen hoofdzaak. Hij gunt zijn sympathie veelmeer allereerst aan de aristocratische theorie, doch dit deed Calvijn evenzeer; en evenals 't er bij Calvijn ganschelijk niet om te doen is, om de rijkere standen in het bewind te bevestigen, maar hij er gedurig op wijst, dat 't er alleen op aankomt, niet aan één enkel persoon alle macht in handen te geven, maar meerderen, *plures*, met de zorge van het volk te belasten, zoo beteekent ook voor Languet de aristocratie niet anders dan de *Polyarchie*, en die *plures* moeten optreden uit den kleinen kring van de zedelijk en intellectueel hoogststaande en kundigste mannen in 't land. Geen erfelijke gezagsadel en evenmin een geld-aristocratie, maar een bewind van *meerdere* personen, en deze *plures* genomen uit de uitnemendste zonen van 't vaderland, onverschillig welke hun oorsprong en herkomst zij.

§ 24. *De Dogmatiek van De Moor en de Synopsis.*

De Calvinistische traditie ten deze vindt men geheel nog terug in den Commentaar van den Hoogleeraar B. de Moor, die in 1771 uitkwam op à Marck's *Compendium*. Daar toch leest men in Deel VI, blz. 471, dat de Monarchie, zoo de Vorst die richt op eigen eer en voordeel, van zelf ontaardt in de Tyrannie (degenerat in Tyrannidem), juist Languet's stelling; dat de Aristocratie d.i. de Polyarchie, noodzakelijkerwijs in Oligarchie verloopt, zoo ze zich richt op het voordeel en de heerschappij der rijken; en dat de Democratie zich vervalscht in Anarchie, indien ze schier uitsluitend mikt op het voordeel en op de macht van het plebs of lagere volk. Vandaar, dat de Moor, op à Marcks voetspoor, de voorkeur gaf aan het *regimen mixtum*, gelijk à Marck het noemde. Dit mixtum kan zijn, gelijk in Engeland destijds, uit de Monarchale en Aristocratische elementen, zoodat de hoogste macht hangt aan Koning en Parlement; maar het kan, zegt hij, ook zijn een

vermenging van Aristocratische en Democratische elementen, gelijk dit in de meeste provinciën van Nederland het geval is, *ubi Magistratibus adjuncti sunt Tribuni Plebis*, d.i. waar aan de Overheid pleitbezorgers voor de volksrechten zijn toegevoegd. Zelfs gaat de Moor nog verder, en wil onderscheid gemaakt zien tusschen vaste en tijdelijke, hoogste en ondergeschikte, absolute en beperkte Magistraten. Vaste keuze acht hij, dat hieruit niet te doen zij. De vast aangestelde Magistraat ontaardt licht in den Tyran; de tijdelijk aangestelde, de *ambulatorius*, gelijk hij hem noemt, treedt gemeenlijk reeds af eer hij in de zaken behoorlijk indrong. Evenals Calvijn en Languet acht hij daarom, dat het niet aangaat tusschen de verschillende bewindsvormen voor alle land een en dezelfde keuze te doen. De bewindsvorm moet zich voegen naar tijden en omstandigheden. „*Accomodanda est* (p. 472) forma regiminis ad temporum et populorum rationem", d. i. de keuze van den vorm moet zich schikken naar den eisch der tijden en der volksaangelegenheden; en daarom juist zal de *gemengde* vorm van het bewind meestal voorkeur verdienen, omdat juist door die *vermenging* 't best de gevaren en nadeelen voorkomen worden, die een te eenzijdige bewindsvorm schier als vanzelf met zich brengt." De Moor beroept zich daarbij op de *Synopsis purioris Theologiae* van de Leidsche hoogleeraren, die in 1624 verscheen, en in 1881 door Dr. H. Bavinck opnieuw werd uitgegeven, een studie waarin Polyander (zie Disp. L § 13, 14) zoo beslist als 't slechts kan het hier volgende, als het gevoelen der toenmalige Leidsche professoren uitsprak: „Men moet niet met overmoed noch als vaststaand beweren, dat deze of gene regeeringsvorm de eenig goede of de beste is, daar immers de Heere eerst in Mozes en Jozua een soort hertogen als zijn gezanten over zijn volk heeft aangesteld, gesteund door een kring van raadsheeren; daarop rechters en uitnemende mannen in hun plaats heeft doen optreden; en tenslotte onder Saul aan zijn volk een monarchaal bewind heeft toebedeeld .... Gelijk in het Koninkrijk door het optreden van de Staten een aristocratisch bijmengsel optreedt, waartoe ook de lagere bewindvoerders behooren, zoo ook ziet men in eenzelfde vergadering de Aristocratische en Democratische elementen saam optreden door de Deputaten, in welke de Staten zich een eigen stemrecht hebben voorbehouden" (p. 4723). Hierbij nu beroept Polyander zich op Calvijns *Institutie* l IV c 20 § 8, en ook Languet stemt hiermede volkomen overeen. Ook bij Alstedt en Danaeus vindt men het niet anders.

En althans inzooverre kan van Languet met geen zweem van recht gezegd worden, dat Languet principieele tegenstander van de Monarchie zou zijn. Polyander, à Marck, en de Moor leefden onder Gemeenebestelijk bewind, en toch ontglipte geen woord aan hun pen, om de Koninklijke waardigheid te bestrijden; en in zooverre zij de eenhoofdige, niet constitutioneel getemperde Monarchie afwezen, geschiedde dit alleen, omdat een „kind des Menschen, dat geheel alleen en in absoluten zin het bewind voert, zoo licht door eerzucht overprikkeld wordt en vervalt in tyrannie". Juist zooals vóór hem Calvijn, en, met hem en op zijn voetspoor, Languet c.s. het betuigd hadden. Minder nog Bodin (natus 1530) wiens hoofdwerk *de Republica* eerst in 1576 het licht zag, als veelmeer Machiavelli's *Discorsi del Principe*, van 1513 en 1522 hadden verzet van de minnaars der Volksvrijheden uitgelokt, en veelszins tot het geven van voorkeur aan de Republiek boven het Koningschap geleid, *doch juist Languet onthield zich hiervan.*

§ 25. *Languet niet tegen de Monarchie.*

Languet is hierin nog beslister en spreekt het 't onverholen uit, „dat het goed ingerichte Koningschap alle voordeelen in zich vereenigt van alle overige goede regeeringsvormen" (ed. Treitschke p. 157), en hij voegt erbij: „evenals de Tyrannie alle kwaad en schade van alle slechte bewindsinrichting. Het Koningschap heeft met de Aristocratie gemeen, dat de meest aanzienlijken het bewind voeren, de Tyrannie daarentegen heeft met de Obligarchie gemeen, dat de slechtsten en minstwaardigen raad hebben te geven." Zoo beslist zelfs spreekt Languet zich ten gunste van de Monarchie uit, dat hij aldus vervolgt (blz. 158): „Het Koningschap had dit van de Vrije Staatsinrichting, dat er vergaderingen van alle standen gehouden worden, waarin men de uitnemendste afgevaardigden kiest om over het heil van het land van goeden raad te dienen, terwijl omgekeerd de tyrannie van de Democratie, of beter gezegd, van Ochlocratie dit overneemt, dat, zoo al de vergaderingen en de standen niet kunnen worden afgeschaft, er door allerlei list en kunst veelal de slechtsten zitting in hebben." En hij besluit met te zeggen: „Zoo is dan onze conclusie, dat waar 't heil van het land beslist, het Koningschap, en omgekeerd, waar het eigenbelang van den Heerscher op den voor-

grond treedt, de Tyrannie heerscht." Zoo weinig kan dan ook gezegd, dat Languet Monarchomaan is of het Koningschap principieel bestrijdt, dat hij veeleer het Koningschap als regel aanneemt en er geen anderen regeeringsvorm, zoomin een aristocratischen als een democratischen, boven verheft. Het is zelfs niet te sterk gesproken, zoo men hem in beslister zin monarchaal acht dan Calvijn. Het is nimmer het Koningschap als zoodanig en nooit anders dan het misbruik ervan, waartegen Languet zijne pijlen richt.

§ 26. *Languet en de Souvereiniteit.*

Niet anders staat het in de tweede plaats met Languet's volstrekte vereering van de Souvereiniteit Gods. Het leugenachtig denkbeeld der Girondijnen en Jacobijnen, alsof het hoogheidsgezag zijn oorsprong in den wil des menschen zou vinden, is van Calvinistische zijde steeds en onvoorwaardelijk verworpen. Zoo bij de overige Calvinistische schrijvers over Staatsrecht als bij Languet, komt dit hierin uit, dat ze hun Staatsrecht steeds schroeven op een leest van wat, blijkens het verhaal van het Oude Testament, *in Israel was ingesteld.* Nooit en nimmer, en door niet één Calvinistisch Staatsman, is de grondfout begaan van de Fransche Revolutie. Het *Soli Deo Gloria* bleef bij hen allen zonder onderscheid de onveranderlijke en onaantastbare grondregel. Van het Israelitische Rijk zegt Languet (blz. 81) dat het „naar het oordeel van alle Staatkundigen de best-ingerichte Staat was," en „in Israel ging 't alles naar hooger bestel." Zelfs bij zijn tegenstanders onderstelt hij geen anderen oorsprong voor het gezag dan in God. Aan God is alle schepsel onderworpen, en onder menschen kan nimmer eenig reëel gezag van menschen over menschen bestaan, dan voorzoover het van God is ingesteld. Ook op dit punt bestaat derhalve tusschen Languet en Calvijn niet 't minste verschil. Beiden stellen steeds op den voorgrond, dat God Almachtig aller Heere en Meester is, en even beslist, dat de H. Schrift met de wet der natuur, ons in dit opzicht Gods wil geopenbaard heeft en nog openbaart, terwijl evenzoo het speciale beroep op het Oude Testament en het regiment van Israel voor beiden kenmerkend is.

§ 27. *Languet's oordeel over Staat en Kerk.*

Niet anders valt te oordeelen over de verhouding, waarin de Overheid zich gesteld ziet inzake de Religie. De gedachte zelfs, dat de Overheid de Kerk van Christus aan zich zelve zou kunnen overlaten, kwam bij Languet evenmin op als bij Calvijn. Ook naar zijn overtuiging is de Overheid geroepen om de kerk te steunen en te beschermen. Niet alleen de geboden van de tweede, maar ook die van de eerste tafel der Sinaitische Wet moeten door de Overheid gehandhaafd worden. Zelfs gaat de zorge voor de naleving der eerste tafel voorop. Languet legt hier zelfs te meer nadruk op, daar hij uit deze Overhoogheid Gods niet alleen de macht der Koningen, maar evenzoo de rechten en plichten van hun onderdanen afleidt. God alleen is als Schepper aller Hoogste Gebieder, zoo van den Vorst als van zijn onderdanen, en wel hun Heere en Meester in elk opzicht en in den meest volstrekten zin, zoo van hun ziel als hun lichaam en van hun bezit. De Overheid daarentegen is wel van Godswege besteld als machthebbende over 't lichaam en over 't bezit der onderdanen, maar niet van hun ziel, en het is uit deze tegenstelling tusschen ziel en lichaam, dat Languet 't beginsel afleidt, dat zich 't geval kan voordoen, dat de onderdaan uit gehoorzaamheid jegens God juist tegen de Overheid zich te verweren heeft. Ook in dit opzicht valt bij Languet nog in niets een nadere ontwikkeling van het Calvinisme te bespeuren. Die verdere ontwikkeling is, wat de verhouding tusschen Staat en Kerk betreft, in Engeland en Schotland, niet in Frankrijk, en allerminst door Languet tot stand gekomen. De nadere ontwikkeling van het Calvinisme, waartoe Languet den stoot gaf, raakt twee geheel andere punten; ten eerste de vraag, in wat verhouding de Overheid tot het volk en beiden tot God staan, en ten tweede, welke macht uit het volk aan de Overheid weerstand kan en moet bieden, zoo de Overheid de haar van God gegeven ordinantiën verzaakt.

§ 28. *Overheid en Volk.*

Wat het eerste punt aangaat, is zijn uitgangspunt, dat de koningen

er zijn om 't volk, en dat niet het volk er is om de koningen; iets wat, naar hij opmerkt, reeds hieruit op overtuigende wijze blijkt, dat er tal van volken of Staten geweest zijn, en nog zijn, die geen koning, maar dat er nooit koningen geweest zijn, die geen land of volk hebben (blz. 78). Men kan, zegt hij, zich dit zelfs niet voorstellen. De vraag is nu maar, of de koningen door God ingesteld en met gezag bekleed worden *buiten het volk om*, dan wel of de koninklijke macht door God op de vorsten gelegd wordt, niet rechtstreeks, maar intermediair door het volk. Bij Israël ware het eerste in zooverre denkbaar geweest, als Saul en David rechtstreeks door de Goddelijke Openbaring, die immers ook in het lot spreekt, tot de Kroon geroepen zijn; maar zelfs bij Israël gaat *de aanstelling* noch van Saul, noch die van David buiten het volk om. De Souvereine macht komt hun van God toe, maar niet dan onder instrumenteele instemming van het volk. Vandaar dat Languet tweeërlei band onderscheidt: 1° de band die èn Overheid èn volk aan Gods oppergezag bindt, en 2° de band, die tusschen vorst en volk bij de aanstelling en inhuldiging van den vorst gelegd wordt. Er is schier overal en altijd geweest de inhuldiging, niet alleen van een nieuw-verkozen vorst, maar evenzoo bij vorsten, die bij erfopvolging tot den Troon gerechtigd waren. Hetgeen de Nederlandsche Grondwet nog in Art. 52 en 53 bepaalt, is steeds usantie geweest. Ook de vorst die bij erfrecht opvolgt, heeft aan het volk trouw te zweren, en het volk heeft omgekeerd door zijn representanten trouw te zweren aan den vorst; en eerst door zoodanige inhuldiging gaat het nieuwe bewind in. Wel greep schier in alle land met erfelijke Monarchie reeds bewinduitoefening plaats, eer het aan de zalving, eedsaflegging of inhuldiging toekwam, doch ook dan is dit altoos zoo verstaan, dat de eerst later volgende inhuldiging de bewindsdaden die reeds plaats hadden gegrepen, dekte. Bij een regent springt dit nog sterker in het oog. In verband hiermee wijst Languet er dan ook zeer bedenkelijk op, dat een electief vorst gelijk in Polen, iets hebben zou, waardoor hij zich aanbeveelt boven een erfelijk vorst, daar, zoo zegt hij, het erfelijk recht zoo licht de eedsaflegging bij de inhuldiging tot een blooten, onwezenlijken vorm verlaagt.

§ 29. *Het gebruik in Arragon en Kastiliën.*

Hij wijst daarom met nadruk (blz. 144, 5) op het aloud gebruik in Arragon. In dat land toch was het gewoonte, dat bij de inhuldiging van een nieuwen erfprins een representant van *de Gerechtigheid*, die den eeretitel voerde van *el Justiza* op een troon hooger dan die van den koning was gezeten. Aan dezen hoogen Persoon, representant van de Souvereiniteit Gods, die den vorst had intehuldigen, zwoer dan de kroonprins trouw en hulde; daarop werden de wetten en bepalingen waaraan hij gebonden zou zijn, overluid voorgelezen; en daarop sprak de Grandio van Spanje hem in dezer voege aan: „Wij, die uws gelijken zijn, ja meer dan Gij, kiezen u tot koning, onder de voorgelezen bedingen. Tusschen u en ons regeert Een die meer is dan Gij". Doch zelfs daar bleef het niet bij. Dit alles, zegt Languet, kon nog in puren vorm verloopen. Daarom is toen in Arragon de gewoonte ingesteld, dat de koning alle drie jaren gelijke plechtigheid had doortemaken. En baatte ook dit niet, zoo verhaalt Languet, dan werd tenslotte dezelfde vloek over hem uitgesproken die eens de kerk over Julianus den Afvallige liet hooren; en de uitwerking van dien vloek was, dat geen gebed meer voor hem gedaan werd, en dat de onderdanen niet meer aan hun gelofte van trouw en onderwerping gebonden waren, juist zooals in het Leenstelsel een geëxcommuniceerde Leenheer op geen onderworpenheid van zijn vasallen meer aanspraak had. In Kastiliën, zoo vervolgt Languet, ging het schier evenzoo toe. In een Raadsvergadering werd de nieuwopgetreden vorst eerst openlijk aan zijn verplichtingen jegens het volk herinnerd; daarop werden hem de conditiën van bewind tot heil van 't land, voorgelezen; en dan moest de koning zweren dat hij deze conditiën getrouw zou nakomen. Al mochten nu de vormen van de inhuldiging verschillen, in hoofdzaak kwamen ze toch hierin allerwegen overeen, dat de koning gehuldigd werd *op bedingen*, en dat hij de aanvaarding van deze bedingen voor Gods aangezicht met een plechtigen eed te *bezweren* had.

§ 30. *In de Nederlanden.*

Vooral de kleine Staten van de Nederlanden, zoo zegt hij — landen

die hij door persoonlijk bezoek kende — leverden aan dien vorm van inhuldiging een zeer ernstig karakter. Vooral in Brabant ging men hierin ver. In dit gewest toch werden bij de inhuldiging van den hertog alle vroeger met zijn Huis gesloten verdragen nogmaals in extenso voorgelezen, en daarna betuigden en verklaarden de Staatsleden hem, dat ze zich het recht voorbehielden om, als hij zijn op die verdragen afgelegden eed schenden mocht, een anderen hertog in zijn plaats te verkiezen. Een wijze van doen, waaraan Languet daarom te meer gewicht hechtte, omdat, gelijk hij bijzonderlijk opmerkt, ook bij de inhuldiging van Philips II geheel dezelfde vorm van overeenkomst bezworen was. Er ligt alzoo in de inhuldiging een contract, en wel een tweeledig obligatorisch verdrag, tusschen den vorst en zijn onderdanen. Het volk zweert den vorst, zoo hij naar eisch regeert, te zullen gehoorzamen, en de vorst zweert het volk overeenkomstig de afgelegde beloften te zullen regeeren. Schending van dien eed is over en weer zonde voor God, en ook de eed van den een hangt wat zijn geldigheid betreft, af van de trouw waarmede de ander zijn eed naleeft. Wie zelf zijn eed breekt, verliest hiermede het recht om naleving van den eed van de wederpartij te vergen. Contractbreuk ontslaat van de gebondenheid eraan.

§ 31. *Het Volk roept den Vorst.*

Languet aarzelt dan ook niet te verklaren, dat de vorsten het bewindsrecht danken aan het volk. Niet de vorst roept het volk in het leven, maar het volk roept den vorst tot den troon. Wel kan een vorst zich met geweld van wapenen een land en het daarin wonend volk onderwerpen, doch zelfs dan plegen de overwinnaars met de vertegenwoordigers van het volk een accoord aan te gaan. Grondregel blijft daarom, dat wel God de vorsten instelt, aan de vorsten hun koninkrijk toebedeelt, en bepaalt wie koning in een bepaald land zal zijn, maar dat het toch de vertegenwoordigers van het volk zijn, die de Vorsten persoonlijk in hun ambten stellen, hun het rijk overgeven, en de optreding van den Vorst door de stem die ze uitbrengen, bekrachtigen. God beschikt niet door een bijzondere openbaring, die wel bij Israel voorkwam, maar die bij de overige volken uitbleef, doch doordien Hij in

het hart der Constituenten ingeeft, juist op die personen het oog te vestigen, juist die personen te kiezen en juist aan die personen de gezagsfunctie op te dragen. „Ostendimus ante, zegt hij, Deum Reges instituere, Regna Regibus dare, Reges eligere. Dicimus jam, populum Reges constituere, Regna iis tradere, electionem suo suffragio comprobare"; een zinsnede die we in het Latijn overnemen, omdat het hier op elk woord afzonderlijk aankomt en met name het onderscheid tusschen het *instituere* en *constituere* niet scherp genoeg in onze taal is weer te geven. *Instellen* en *aanstellen* komen er wel zeer dicht bij, doch geven niet even scherp als de Latijnsche woorden het onderscheid tusschen de machtsbeschikking Gods en de uitvoering van die beschikking door het volk weer. Hierop toch komt hier alles neder. God doet het almachtig en vrijmachtig, maar Hij doet het *door het intermediair* van de in het volk bestaande inrichtingen en door de keuze van het volk die zich hierin uitspreekt. Dit schijnt in veler oog op Volkssouvereiniteit neer te komen, en toch doet het dit niet; althans niet indien men daarbij denkt aan wat in 1789 als Volkssouvereiniteit opdook en sinds steeds hieronder bedoeld werd. De uitdrukking: Volkssouvereiniteit in den thans gangbaren zin bedoelt een gezag, dat zijn diepsten oorsprong ontleent aan den wil des menschen, en vindt zijn volste uitdrukking in het *ni Dieu ni maître*. Dit nu bedoelt Languet er in het allerminst niet mede. Integendeel, wat hij er mee wil, staat hier lijnrecht tegenover. Wat hij staande houdt, is alleen dit, dat alle oorspronkelijke Souvereiniteit eeniglijk in God rust, nooit in eenig mensch, zoomin in den Vorst als in het Volk, maar dat God de Heere de alleen in Hem-zelf oorspronkelijk rustende Souvereiniteit over menschen *door menschen* laat uitoefenen; dat de aanwijzing van den persoon die hiermede belast zal zijn, tendeele althans geschiedt door het Volk *als zijn instrument;* dat dit erfelijk kan plaats hebben, zoodat het Volk in een nu voorbijgegane eeuw reeds voor het nu levend Volk beslist heeft; maar dat hierbij steeds blijft gelden, wat reeds Thomas van Aquino in dezer voege uitsprak: „Daar een tyrannieke bewindvoering, die nooit op het algemeen welzijn doelt, maar zich richt op het persoonlijk voordeel van den Vorst, ongerechtig is, zoo draagt een verstoring van zoodanig bewind nooit het karakter van opstand" (blz. 170). „Ook kan men Vorst en Volk, zegt Languet, niet op één lijn tegen elkander uitspelen. De Vorst toch, en zelfs zijn geslacht, kan van korten duur zijn, maar

een Volk is als een rivier. Na duizend jaar is het altoos nog dezelfde Rijn, die voorbij Bazel stroomt, en zoo ook blijft het Volk aldoor eenzelfde subject, ook al heeft het reeds een historie van eeuwen achter zich" (blz. 82).

§ 32. *De drie factoren.*

Is er alzoo bij het Oppergezag met deze drie: met God Almachtig, met de Overheid en met het Volk te rekenen, dan stelt dit ons, volgens Languet, de vraag, in welke verhouding deze drie factoren tot elkander staan. Gaat men mede met de Absolutisten, die tenslotte in Marchiavelli hun brutaalsten, niets ontzienden en alles aandurvenden pleitbezorger vonden, dan is de Souvereiniteit, schier even absoluut als ze in God is, op den Monarch overgebracht en bezit deze alzoo over het Volk een volstrekt zeggenschap, waartegen het Volk niets vermag. Hiertegen nu gaat Languet principieel in, en hij doet dit, met beroep op Israel, door te stellen, dat er twee verbonden zijn aangegaan: het eene van Gods zijde met Volk en Vorst, en het andere door den Vorst met het Volk. Het eerste houdt in, dat God alleen de Opperheer is en blijft, en dat de Vorst nooit anders hoog gezag kan bezitten dan aan God ontleend. Hieruit volgt, dat dit Oppergezag van den Vorst vanzelf aan bedingen gebonden is, en wel aan het beding, dat de Vorst zijn gezag gebruiken zal tot de eere Gods, naar luid de eerste — en tot heil van het Volk, naar luid de tweede tafel der wet. Hierdoor vervalt reeds elk absoluut karakter van het Vorstelijk gezag. Het blijft als gezag aan Gods wil en wet gebonden. En daartegenover legt God op het Volk de verplichting, om allereerst Hem en voorts den Vorst te gehoorzamen, mits binnen de perken van Gods heilige wet. Door dit verbond is alzoo een band gelegd tusschen Volk en Vorst eenerzijds en God anderzijds. Beide, Volk en Vorst, hebben God te gehoorzamen. Doch daarna komt nu de tweede verbondsregeling aan de orde. Beide, Volk en Vorst, staan in gebondenheid aan God, maar nu ontstaat hieruit vanzelf de tweede vraag, hoe nu Volk en Vorst hun *onderlinge* verhouding te regelen hebben, en het is voor deze tweede Verbondsacte, dat Languet de oplossing zoekt *in de wet;* nu niet in de Wet van Sinaï, maar in de Landswet, die z.i. aan de eischen beide

van de Sinaïtische en van de Natuurwet moet beantwoorden. Hiermede is alzoo niet alleen een Grondwet, maar de Landswet in het gemeen bedoeld, in samenvatting en hoofdstrekking. *De wet*, aldus opgevat, gaat uit van het Volk, en aan deze wet zijn Volk en Vorst beiden onderworpen. Het denkbeeld dat de Vorst boven de wet zou staan, verwerpt hij daarom zoo beslist mogelijk. Dat de wetgeving formeel over den Koning loopt en dat het Volk geen wet kan doen uitgaan dan *door* den Koning, ontkent hij niet; maar sprekende van een Vorst die optreedt in *een historisch rijk*, gaat hij hierbij uit van de stelling, dat deze bij *zijn optreden* een geldende wet vindt, en door zijn eed bij de inhuldiging zich aan die wet bindt, daar hij ze immers zelf nooit eigenmachtig wijzigen kan.

§ 33. *Languet's feil.*

Had nu Languet zich hiertoe bepaald, zoo ware hij op de rechte lijn gebleven; doch dit deed hij niet. Hij neigde er althans toe, den Vorst tot *dienaar* van het Volk te maken, desnoods tot een tijdelijk aangestelden wetsuitvoerder, en hiermede ging hij feil. Toegegeven toch dat aan het Volk de macht toekomt, om door zijn gemachtigden den eed van den Vorst af te nemen, en hem door dien eed aan Grondwet of wet te binden, toch kan dit in een Monarchie nooit anders dan een instrumenteele daad ter uitvoering van Gods wil zijn. Het is toch niet zoo, alsof God de Souvereiniteit aan het Volk gaf, opdat als nu het Volk in tweeder instantie dit van God ontvangen gezag, óf zelf behouden, óf op de Overheid over kon dragen. Het hoog gezag, dat over leven en dood, over vrijheidsbeneming, bezitsafneming enz. beschikt, is nooit anders dan Godes, en kan op den persoon die 't zal uitoefenen, nooit anders dan door God zelf gelegd zijn. Wat het Volk hieraan toebrengt, is nooit anders dan de aanwijzing van den persoon en van de bedingen, waaronder de persoon die het aanwijst, tot de aanvaarding van het gezag gerechtigd zal zijn. Languet ging hierin geheel onzuiver, door zijn pogen om voor zijn optreden tegen den tyran, of gelijk de titel van zijn hoofdwerk het noemt, voor de *Vindiciae contra tyrannos* een onwrikbaar uitgangspunt te erlangen; iets waarbij men steeds in het oog houde,

dat Languet zijn scherpe polemiek bijna uitsluitend toepast op landen, waar de Overheid in absoluten zin een gekroond Vorst was, en dat hij den Gemeenebestelijken toestand bijna geheel rusten laat.

§ 34. *Souvereiniteit in eigen kring.*

Toch bewoog Languet zich met deze zijn theorie van de twee Verbonden wel ter dege op de Calvinistische lijn. Hij toch poogde door deze theorie niet anders tot zijn recht te doen komen, dan wat ik mij veroorloofde „Souvereiniteit in eigen kring" te noemen, en hetgeen nog steeds, met name tegenover de Duitsche Souvereiniteitsleer, met beslistheid te verdedigen blijft. De verwarring, waarin men op dit standpunt geraakt is, kwam daaruit voort, dat men het zich voorstelde, alsof in het souverein gezag dat God op de Overheid legde, de volheid van alle gezag over de inwoners van een bepaald land begrepen was. En hiertegen moet uiteraard met alle kracht opgekomen. In God rust, wijl Hij Schepper is, de *plenitudo*, de volstrekte volheid van alle gezag, waaraan eenig kind des menschen zich te onderwerpen heeft; maar het is volstrekt onjuist, te beweren, dat God deze *plenitudo* van gezag op de Overheid heeft gelegd, en dat ze alleen in de Overheid werking kan erlangen. Het duidelijkst komt dit al aanstonds uit in het *vaderlijk* gezag. Dit gezag vormt den breeden grondslag voor geheel onze menschelijke samenleving. En dit vaderlijk gezag nu komt aan den vader niet eerst toe krachtens de menschelijke wet, maar rechtstreeks van Godswege. De Overheid kan in haar menschelijke wet dit zeggenschap van een vader over zijn kind wel erkennen, bevestigen en nader regelen, maar nooit kan beweerd, dat dit gezag eerst door de menschelijke wet van de Overheid *ontstaat.* Stel, in een zeer revolutionair land schrapte men het vaderlijk gezag uit de Landswet, dan zou niettemin, voor God, het kind even beslist aan het gezag van zijn vader onderworpen blijven. Inzake het huwelijksrecht geldt hetzelfde. En niet minder geldt dit wat de Kerk van Christus en de conscientie aangaat. Zelfs gaat het vastelijk door voor de wetenschap, voor de kunst, en in zekeren zin voor den handel en nijverheid. Alle deze eigenaardige terreinen van het menschelijk leven hebben een ingeschapen wet, waaraan ze gehoorzamen moeten. De

Overheid moge ook hier helpend en zelfs regelend optreden, maar van haar *komt* hier niet de wet, en niet van haar Souvereiniteit gaat hier de levensbeweging uit. Denk u voor een wijle de Overheid hier weg, en het leven op dit onderscheiden terrein zou toch aan de haar ingeschapen wet blijven gehoorzamen.

§ 35. *De magistratus inferiores.*

En dan komt hier in de tweede plaats het vraagstuk van de *magistratus inferiores* bij. Aan de vorming van het Rijk gingen in den regel kleinere formatiën van saamleving vooraf. In het algemeen kan dit gezegd van het historisch verloop in het gezins- en geslachtsverband. Oorspronkelijk zijn de gezinnen en uit de gezinnen de familiën opgekomen, zonder dat er nog van eenig Rijks- of Overheidsverband sprake kon zijn. Die verbindingen ter eerster instantie hebben toen vanzelf tot patriarchale eenheden geleid, waarbij vooralsnog evenmin van het optreden van wat wij Overheid noemen, sprake was. En zelfs blijkt uit de historie wel, dat toen het patriarchaal verband losraakte, al spoedig *locale* verbintenissen opkwamen, gelijk men die nu nog in de Russische *Mir* en in de kleine vesten der Berbers of Kabylen vindt. Deze locale formatiën waren evenmin als de stam- of geslachtsverbintenissen, ingesteld door een Rijksoverheid, want veelal bestond die nog niet. En ook waar, gelijk in de sfeer waartoe ook Nederland behoort, reeds wel van een toebehooren tot het Heilige Römische Reich en tot een bepaald Graafschap of Hertogdom sprake was, doet zich ook hier toch in het opkomen der steden een soortgelijk verschijnsel voor. Wel toch zochten deze steden, bij haar opkomen, een daartoe rechtgevend charter bij de Overheden van Rijk of gewest, maar de stichtingen zelve, die èn in Duitschland èn ten onzent alzoo als steden opkwamen, voerden toch geheel eigen administratie, en stonden in het minst niet voor haar innerlijk leven onder de hoogheid van een wetgevend gezag. De benoemingen van de waardigheidsbekleeders in deze Mirs, Kabylen-vesten of Germaansche steden, gingen dan ook volstrekt niet van den landssouverein, maar steeds van de inwoners dezer steden zelven uit. Het is hierop nu, dat vooral

Calvijn en zijn geesteskinderen, en onder hen niet 't minst Languet, nadruk heeft gelegd. Een Rijk was voor Calvijn en zijn adepten niet een bestuurseenheid met onderdeelen, voor welke het hooge Souverein gezag de wet op elk gebied stelde. Deze kleine formatiën van 't sociale leven in steden en gewesten, hadden uit zich zelf een eigen bestuursinrichting voortgebracht en leefden alzoo onder eigen magistraten, die Calvijn als *magistratus inferiores,* d. i. als bestuurders van lagere orde, van de Hooge Overheid, die het bewind over het geheele land voerde, onderscheidde. Zoo was er een stedelijke bestuurskring en een gewestelijke bestuurskring, die in het genot van zekere autonomie verkeerden, en die hun autonomie niet zelden met geweld van wapenen tegen wie ze ondermijnen wilde, poogden te verdedigen. De hooge muren waarmede alle deze steden voorheen omtuind waren, doelden op de handhaving van die autonomie.

Tweeërlei vond de Overheid alzoo tegen zich over. De autonomie van het gemeene leven in gezinnen, kringen, standen enz. vond haar verweer in een statuut of ordines, en in deze ordines, of ook op zelfstandige wijze daarbuiten, verweerden de bloot-locale gemeenschappen hun rechten. En al is nu dit verweer van de autonomische rechten allengs bijna geheel opgegaan in de rechten der Gemeenten, gewestelijke en generale Staten of Parlementen, onverbiddelijk moet toch het standpunt worden vastgehouden, dat de in deze vergaderingen verweerde rechten, niet bij manier van gunst door het Oppergezag aan de volksgeledingen verleend zijn, maar dat ze van Godswege aan het Volk in zijn geledingen toekomen. De regeling ervan moet natuurlijk aan de wet worden overgelaten, en in zooverre spreekt het Hooge gezag hierin mede, maar nooit mag het voorgesteld, alsof de Gezinsordinantiën of de autonomieën der kleine landskringen, een door de Hooge Overheid verleende gunst waren, die derhalve konden worden teruggenomen. Het geldt in alle deze autonomieën rechten *die Godes zijn*, en door Hem aan het Volk in zijn onderscheiden geledingen zijn opgedragen. Vandaar mijn voorliefde voor de zegswijze: *Souvereiniteit in eigen kring.* Het monisme in het Rijksbestuur leidt noodzakelijkerwijs tot krenking van de volksrechten en volksvrijheden. Het Calvinisme heeft met het oog daarop steeds de tweeheid geëerd en hoog gehouden. Er is een Hooge Overheid, die als Gods instrument, zijn Oppergezag over heel het Rijk uitoefent, maar dit Rijk zelf

is saamgesteld uit allerlei, locaal en zakelijk, uiteenloopende kringen, die hun oorsprong niet aan de Hooge Overheid danken, en daarom leven uit eigen levenswet.

§ 36. *Voorlooper van de Constitutie.*

In zooverre is het Calvinisme de voorlooper en wegbereider geweest voor de krachtiger opvatting van de constitutioneele monarchie. Het is toch in een *Constitutie*, dat de tweeheid van Volk en Vorst haar onderlinge verhouding en wederzijdsche bevoegdheden regelt, en het is in het Parlement, of ten onzent in de Staten-Generaal, dat het Volk zich de kans ziet geschapen, om in eene, het evenwicht tusschen beide eerbiedigende, wetgevende macht voor zijn autonome rechten op te komen. Geheel de voorstelling, alsof het Parlement niet anders ware dan een veiligheidsklep, die de Hooge Overheid zich zelve door het Volk liet geven, staat daarom lijnrecht tegen de Calvinistische grondgedachte over. In die voorstelling spreekt het Duitsche monisme, dat aan de Pantheistische philosofie haar drijfkracht ontleende. Het Calvinisme, dat in de ordinantiën Gods wortelt, gelijk deze in het natuurrecht door de Gemeene Gratie en in het *jus divinum*, blijkens de H. Schrift, vastliggen, bleef onveranderlijk voor het Dualisme het pleit voeren, en het is deze politieke grondgedachte, die in West-Europa en in de Amerikaansche Statenwereld bijna volledig getriomfeerd heeft.

§ 37. *Tweeheid, geen gelijkheid.*

Maar al mag het Languet als verdienste worden aangerekend, dat hij niet alleen met zoo zeldzame veerkracht voor de Souvereiniteit Gods is opgekomen, en niet alleen tegenover de toenmalige hofkringen, maar ook tegenover Macchiavelli en ten deele zelfs tegenover Bodin, voor het autonomisch karakter van de volksrechten, en hierdoor voor de duïteit van het landsbestuur is opgekomen, niet te vergoelijken is daarom zijn voorstelling, die den Vorst tot een *instrument van den volkswil* verlaagde, alsof het Volk den Vorst naar zijn hand kon

zetten. Wel komt hierbij in mindering van zijn schuld, dat hij onder *Volk* niet het volk in atomistischen zin verstond en steeds op het nemen van de uitdrukking: *Volk*, in georganiseerden zin aandrong, maar de hoofdfout in zijn voorstelling bleef toch, dat hij, de duïteit van Vorst en Volk aanvaardende, de Souvereiniteit, die aan de Volk-autoriteiten toekomt, *boven* het souverein gezag van den Vorst stelde. Dit toch dreigt op omkeering der van God gestelde orde uit te loopen. Zelfs in het Gemeenebest bekleedt God, en niet het Volk, de Overheid met het haar toekomend gezag. De beschikking over dood en leven in straf en oorlog, heeft het Volk zelf niet, en kan daarom het Volk ook niet aan de Overheid verleenen. Verleend kan het daartoe strekkend gezag alleen door God, en het Volk wijst in het Gemeenebest alleen de personen aan, die het gezag zullen uitoefenen. Het Volk kan door zijn souvereiniteit in eigen kring gezagsmisbruik weren, het Hoog gezag binnen zijn perken houden, en op de wet die komt, overwegenden invloed oefenen, maar zonder de Overheid wordt geen ontwerp wet. Het wetsgezag kan alleen door de Overheid in formeelen en dus executieven zin, aan welk ontwerp ook, verleend worden. Dit zag Languet voorbij, en hierin ging hij feil. De duïteit stelt twee machten naast elkaar en in onderling verband, maar in rang zijn ze niet gelijk. De Hooge Overheid blijft de superieure plaats innemen, en de alles domineerende beschikking over leven en dood komt aan het Volk nooit en steeds alleen aan haar toe. Er is rangverschil, en de eerste rang ten deze mag niet van den Vorst op het Volk worden overgebracht. Men kan, met Psalm 82 : 6, wel zeggen, dat de Overheid God is, inzooverre zij het gezag Gods over leven en dood representeert, maar men kan nimmer zeggen: het Volk is God. Het souverein gezag van den Vorst sluit een machtsbeschikking in, welke in de souvereiniteit in eigen kring, die het Volk sterkt, ontbreekt. De zalving die van Godswege door Samuel werd toegepast, verleende aan het souverein gezag van den Vorst een karakter dat het Volk nooit bezitten kan. Waar het op aan kwam, was maar, dat de volken geleid werden in 't spoor om eenerzijds aan dit gezag van de Hooge Overheid zijn hoogen glans niet te ontrooven, en anderzijds tegen misbruik van de vorstelijke macht het bolwerk op te werpen, waarachter de volksrechten veilig zouden zijn; en dit juist is het spoor, waarin het Calvinisme ons geleid heeft. Hoog de eere van wie met het

Oppergezag is bekleed, maar tegen alle misbruik van dit gezag de volksrechten in veiligheid gesteld, — zoo stond het probleem waarvoor de Reformatie zich gesteld zag; en alleen in de lijn van het Calvinisme ligt voor dit probleem de gewenschte staatkundige oplossing. De lof dien Dr. Troeltsch in dit opzicht, gelijk ik boven aangaf, aan het Calvinisme toekende, was ten volle verdiend, en aan Languet komt, in weerwil van zijn uitglijding op het genoemde punt, de eere toe, hiertoe een zeer deugdelijke bijdrage geleverd te hebben.

§ 38. *Staat en Kerk.*

Languet's uitglijding, hierin bestaande, dat hij in de tweeheid van Volk en Vorst feitelijk den Vorst tot ondergeschikten dienaar van het Volk verlaagde, en het Volk als de meerdere gezagspartij boven den Vorst plaatste, vond haar oorzaak in de averechtsche verhouding van Staat en Kerk, waarvoor ook nog Languet, op Calvijn's voetspoor, opkwam; een verhouding, rustende op een stelling die in de Reformatie uit de Roomsche Middeneeuwen overgenomen, door het Calvinisme eerst in zijn laatste of derde periode als volstrekt onhoudbaar is tentoongesteld. Treedt de Overheid voor ons als belast met de zorge niet alleen voor het burgerlijke, maar ook voor het kerkelijke en religieuse leven, dan is hiermede vanzelf de mogelijkheid gegeven, dat de Overheid mistast, de eere Gods niet dient, maar krenkt; en òf tegen de religie ingaat, òf ook onder den naam van religie poogt door te drijven wat tegen Gods geopenbaarde waarheid overstaat. Doet zich dit voor, dan zal zich hiertegen uit den boezem der Kerk, of althans uit den kring der waarachtig geloovigen, verzet openbaren; en poogt nu de Vorst zulk een verzet met geweld te keeren, dan ontstaat er religieuse tyrannie. Vooral in de landen van West-Europa teekende zich in de tweede helft der 16e eeuw deze uiterst bedenkelijke verhouding steeds scherper af. In Italië, in Spanje en in Portugal werd door de Overheidsmacht al spoedig alle reformatorische beweging hardhandig onderdrukt. In de Nederlanden poogde de Spaansche oppermacht wat in haar oog schuldig sectarisch was, gewelddadig te stuiten. In Engeland toefde deze krachtsuiting nog, maar bereidde zich reeds voor. En in Frankrijk, waar de Reformatie aan allen kant ingang had gevonden, en zelfs

in het Vorstelijk huis op tijdelijken steun kon rekenen, sloeg tenslotte deze eerst gunstige kans geheel om en spande al spoedig de Overheid alle beschikbare kracht in, om met wapengeweld dit jonge leven in zijn ontwikkeling tegen te gaan. Zoo werd al spoedig heel West-Europa voor de levensvraag gesteld, of men gehouden was voor dezen Regeeringsdwang uit den weg te gaan, dan wel of het geoorloofd en plichtmatig ware, zich tegen deze Regeeringstyrannie te verzetten.

§ 39. *Calvijn's stelsel.*

Reeds Calvijn had zich in 1534, toen hij zijn *Institutie* met de bekende voorrede aan den Koning van Frankrijk opdroeg, met beslistheid over dit vraagstuk uitgelaten. Indien een Vorst gelastte, wat tegen Gods Wet en Gods eere inging, was het plicht hem te weerstaan. Alleen maar, deze plicht rustte op de *magistratus inferiores* en op de Ordines; niet op de enkele geloovigen. Toch waren ook de enkele geloovigen gehouden, gehoorzaamheid te weigeren, indien de Regeering eischte wat tegen Gods wet en eere inging. Volgde hierop dan straf, dan hadden ze als Godgewijde martelaars, zoo wilde *de Institutie*, deze straf lijdelijk te ondergaan, of ook konden ze, zoo hiervoor de gelegenheid zich aanbood, het land verlaten en vluchten, om elders een vrijheid te genieten, die hun in hun vaderland ontzegd werd. Ongetwijfeld verhaalde het Oude Testament van Ehud, Jehu en anderen, die als privaat-personen openlijk tegen den Vorst waren opgetreden, doch dit waren uitzonderingen geweest, die steunden op een particuliere Goddelijke roeping. Wie zulk een roeping niet ontving, mocht zich niet aanmatigen, wat niet aan den particulieren burger, maar alleen aan de magistratus inferiores of aan de Ordines toekwam. In geheel deze voorstelling der zaak nu sloot ook Languet zich geheel bij Calvijn aan. Ook volgens hem is het zelfs de eerste taak der Overheid, door de ware religie, voor de eere Gods, en voor de zuivere Kerk van Christus op te komen. Wie dit als Vorst verzuimt, schiet te kort in plichtsbetrachting, en wie, omgekeerd, als Vorst valsche religie drijft, tegen de eere Gods ingaat, en de ware Kerk wijken doet voor de valsche kerk, maakt zich schuldig aan geestelijke tyrannie. Hem moeten dan aanstonds de magistratus inferiores en de Ordines weerstaan; en de private personen hebben alle

gehoorzaamheid aan zijn onheilige geboden te weigeren. Ze moeten Gode en mogen niet den ontrouwen Koning gehoorzamen. Als particuliere geloovigen hebben ze gehoorzaamheid aan elk onheilig gebod te weigeren, en stil met hun dienst van Jehovah door te gaan, en, komt dan de beul, dan hebben ze, óf als martelaars het hoofd op het blok te leggen, óf zich te redden door de vlucht. Wat Languet ten deze leeraart en wat Calvijn vóór hem verkondigd had, lijkt dan ook als twee druppelen water op elkander. Zoolang de overtuiging stand hield, dat de Overheid voor de ware Religie en de ware Kerk had op te komen, ja, desnoods met het zwaard op te komen, heeft de Calvinistische belijdenis het steeds aldus, en nooit anders, verkondigd. Deze leer omtrent de Overheid inzake de Religie, ontleende de een voor, de ander na aan wat de H. Schrift ons omtrent den toestand in Israel kennen leerde. In wat bij het volk Gods in Israel was ingesteld, zag en eerde men het heilig model en voorbeeld van wat zetregel zijn moest in elk Christenland. Van een zich bepalen en beperken der Overheidsbemoeiïng tot de voorziening in de eischen van het burgerlijk leven, was onder Israel geen sprake. Veeleer dienden de eischen van het gewone burgerlijk leven zich bij Israël eerst in de tweede plaats aan. Op den voorgrond stond steeds de heilige roeping van Israels Koningen, om voor de eere Gods en den dienst van Jehovah te waken. Vorsten die hierin te kort schoten, legden het al spoedig af. Verzet na verzet rees tegen hen op uit den boezem van het volk, en keer op keer strafte God de Heere zulke Vorsten door de macht der heidensche Koningen. Daar nu heel de Middeneeuwen door de grondgedachte van deze voorstelling het gemeengoed van de denkende Christenheid was geweest, kon het niet anders of in de dagen der Reformatie leefden èn Luther èn Zwingli èn Calvijn, zij 't ook elk op eigen wijze, in deze gedachte voort; en toen nu het Pauselijk gezag wegviel, en de behoefte aan een daarvoor in de plaats tredend gezag zich voelen deed, was het natuurlijk dat Calvijn, en zijn volgelingen na hem, zich fundeerden op de Schrift, en, wijl in hoofdzaak het Oude Testament het politieke leven op het heilig erf laat optreden, fundeerden ze zich op wat ons toespreekt uit de geschiedenis van Israel. Men kon niet doen wat de Anabaptisten deden, zich geheel van het burgerlijk leven isoleeren. Dit werd beproefd in den beginne; maar toen de vervolging uitbrak en hand over hand toenam,

moest men tenslotte wel op zelfbehoud bedacht zijn; zelfbehoud kon alleen door verzet en weerstand verzekerd worden; en het was voor de rechtvaardiging van dezen weerstand, die tenslotte tot opstand en strijd met de wapenen moest leiden, dat men zich toen op het gebeurde in Israel beriep. Zoo ging het in ons land met het verzet tegen Spanje, zoo ging het in Frankrijk met het verzet tegen de Koningen, en zoo zou het straks ook in Engeland tegen de Puriteinen gaan. De steun van het pauselijk gezag was weggevallen. Nabootsing van wat in de Luthersche landen plaats greep, zou aan de Overheid te onbeperkte macht hebben gegeven.

§ 40. *De Vindiciae.*

Vandaar dat men zijn steunpunt niet alleen geestelijk in de Schrift, maar ook staatkundig in het Oude Testament koos, en, met behulp van het Humanisme, is hieruit toen Languets *Vindicia. contra Tyrannos*, zoo 't heette door Stephanus Junius Brutus opgesteld, als met noodzakelijkheid geboren geworden. Dat kiezen van den pseudoniem van *Junius Brutus* bewees, dat men behoefte gevoelde, om naast het gezag van het Oude Testament, nog een ander getuigenis te hulp te roepen, en dit te ontleenen aan de toen vooral zoo hooggeloofde Romeinsche wereld in haar periode die aan het keizerrijk voorafging. Vooral op het zelfstandig karakter der aloude Municipia beriep men zich toen, om de magistratus inferiores ook in afzonderlijke landsdeelen zelfstandig te laten optreden. Verkieslijk was het zeer zeker, zoo de Ordines als geheel genomen het verzet tegen den eedschennenden Vorst organiseerden, wijl dan de eenheid van het Rijk geen gevaar liep. Maar bleek dit niet te gelukken, dan werd het plicht der Magistratus inferiores, om in de steden, kantons of gewesten, waarin het gezag hun was toevertrouwd, voor de eere Gods, voor de ongeschondenheid der Kerk van Christus en voor de conscientie-eischen op te komen; en het is op dezen rechtsgrond dat men alstoen in Frankrijk, en ten deele ook in ons eigen land, de uittreding van onder het Hoog gezag plaatselijk en streeksgewijze voor gerechtigd hield. Hetgeen Languet in Frankrijk voorstond, was feitelijk niet anders, dan wat zich ook hier te lande in de vrijmaking der

enkele gemeenten, in de Unie van Utrecht en in de afzwering van Philips, als grondslag voor onzen Gemeenebestelijken Staatsbouw, gerechtvaardigd heeft. Had nu Languet zich ten deze bepaald tot hetgeen eisch scheen van de vrijmaking der conscientie, het stuiten van de geloofsvervolging en den wederopbouw der nu gezuiverde kerk, zoo ware hij op het oorspronkelijk door hem gekozen terrein gebleven. Doch dit kon hij niet. Languet toch was niet een profetische figuur, wien het alleen te doen was, om den vrede der kerk te doen herleven. Languet was staatsman in den vollen zin des woords en doorzag van meetaf, dat ook inzake het burgerlijk bestuur aan het gezagsmisbruik en het Vorstelijk absolutisme paal en perk moest worden gesteld. Vandaar dat, naar zijn overtuiging, de tyran al spoedig niet meer enkel in den Geloofsvervolger optrad, maar zijn onheiligen aard evenzoo vertoonen kon in het aanranden, krenken en teniet doen van de burgerlijke vrijheden en rechten des Volks. Deze nu waren voor Languet geen concessies van de kroon, geen gunstbeschikkingen van het hoogste gezag, geen privilegies voor geld gekocht of in den nood den Vorst afgeperst. De vrijheden en rechten van het Volk vormden voor hem de sfeer van de souvereiniteit in eigen kring, saamvattende alle die zelfstandige rechten, die geenszins eerst in de kroon scholen en toen door de kroon aan het Volk, bij wijze van gunstbetoon, waren toebedeeld. En hierin lag een element van waarheid. Het vaderschap heeft rechten en plichten die van God *rechtstreeks* afkomen, en die de Overheid wel erkent, en beschut, maar niet toekent; en het was dit ouderrecht, en al wat voorts hiermeê op één lijn staat, waarin een heilig pand en kostbaar kleinood viel te eeren, dat evenzoo als het gezag van de Kroon, ontleend was aan de alomvattende souvereiniteit, die rustte in God zelf, als aller volken en aller menschen Schepper, Instandhouder en Regeerder. Evenals nu de drager der Kroon de in die Kroon saamgevallen rechten tegenover inbreuk van de zijde des volks had te verweren, zoo ook had het Volk, niet individueel, maar als geheel genomen, d. i. door zijn magistraten en zijn Staten, zijn eigen rechten en vrijheden tegen koninklijk machtsmisbruik te verdedigen. En gelijk de persoon uit het volk door aanranding van de rechten der Kroon oproerling en muiter werd, zoo ook werd de Vorst, die de even heilige rechten en vrijheden van het volk schond, dwingeland en tyran.

§ 41. *Tweeërlei soort van tyrannen.*

Moest nu de Vorst den oproerling en muiter te keer gaan, zoo moest ook wie met de verdediging der volksvrijheden van Godswege belast was, den tyran en dwingeland weerstaan; en dit laatste nu waren de *Vindiciae,* waartoe Languet toentertijd èn het Fransche volk èn 't volk van Nederland opriep. Toch leide men hieruit niet af, dat Languet met het tot tyran-verklaren overhaastig te werk ging. Hij onderscheidde tweeërlei soort tyrannen. De eersten was de tyrannus absque titulo, de tweede de *tyrannus exercitio.* Onder het eerste was dan te verstaan de *usurpator,* d. i. de zich zelf opwerpende dwingeland, die op geenerlei wijze een rechtstitel op het bewind pretendeeren kan, noch als erfgenaam, noch als door de geordende Staten aangesteld. De tyrannus sine titulo kan een overweldiger zijn, die van buitenaf het land binnendrong, den rechtmatigen Vorst verjoeg, en zich nu als drager van het met wapengeweld veroverd gezag gedragen gaat. Aan zulk een tyran komt uiteraard geen enkel recht toe. Hij is in niets te ontzien. Alles is tegenover hem geoorloofd. Zelfs voor zijn leven behoeft men geen eerbied te hebben. Toch maakt Languet hier een voorbehoud. Het kon toch zijn, dat een usurpator allengs in die mate veld won, dat het volk voor een aanmerkelijk deel hem als regent is gaan erkennen. De historie toont, dat meer dan eens wie eerst als usurpator optrad, allengs de sympathie van het volk won, en dat zoo hij als zijn nakomelingen, soms zelfs ten zegen van het volk, de heerschappij over het land voor goed verwierven. Hierbij nu grijpt een overgangstoestand plaats, en daarom moet, eer men tegenover zulk een veldwinnend tyrannus sine titulo optreedt, wel gewikt en gewogen, of 't ook Gods beschikking kan zijn, dat hem de Kroon verbleef. De tweede soort tyran is geen usurpator, maar de in oorsprong wettige Vorst, die in stee van het heil des volks te bedoelen, slechts op eigen eer en voordeel bedacht is, het volk uitzuigt en zijn rechten met voeten treedt. Inzooverre hij rechtens aan het bewind was gekomen, mag men in hem geen usurpator zien, en kan hij nimmer een tyran worden dan door *exercitium,* d. i. door de van God gevloekte wijze waarop hij zijn hoog gezag waarneemt. Meer nog dan bij het eerste soort tyran komt hier voorzichtigheid in het oordeel

aan de orde. Ook de Vorsten zijn evenals de mannen uit het volk onvolmaakte, met zonde behepte personen. Den eisch te stellen dat elk Vorst, elke Overheid die over ons gesteld is, nimmer falen zou, en op geenerlei wijze ooit in plichtsbetrachting zou tekort schieten, of zich aan de volksrechten vergrijpen zou, is daarom de onzinnigheid zelve. Gelijk we in het burgerlijk leven en in het huisgezin met geduld en lijdzaamheid allerlei zondige, schuldige trekken van onze omgeving te verduren hebben, zoo hebben we ook ootmoediglijk de vele tekortkomingen, feilen en rechtskrenkingen te dragen, die ons van de zijde van het bewind ten laste komen. Ook de Vorst is geen heilig God, maar een zeer onvolkomen mensch, en met name de erfelijke monarchie mist elken waarborg, dat de dragers van de Kroon steeds personen van eerste orde zullen zijn. In den regel zelfs kenmerkt hen de middelmatigheid. Zelfs mag niet uit het oog verloren, dat zij, meer dan de gewone burgers, aan allerlei verleiding blootstaan en daarom te eer uit hun hooge rol kunnen vallen. De Vorst mag zich niet inbeelden dat hij als een god over het volk regeert, dit toch is de stuitende zonde van den zich noemenden *Divus Augustus*; maar legt het volk er zeer sterken nadruk op dat hij dit *niet* is, dan moet ook niet in den Vorst een regent worden gezocht, die van feilen vrij is. Van verzet mag daarom hier dan slechts sprake zijn, als de feil in zondig *opzet* overgaat en er *een toeleg* openbaar wordt om het heil des volks te gronde te richten. Doch zelfs dan nog ga men met de uiterste voorzichtigheid te werk. Eerst komen *de beden* om recht. Dan mogen *de Ordines* optreden om den Vorst te vermanen en te waarschuwen. Leed dat niet te ontgaan is, drage men steeds met ootmoed, zoolang het volksbestaan niet in perikel komt. En eerst als blijkbaar de Vorst bijna allen plicht verzaakt, Gods ordinantiën voor niets acht en geheel den Volksstaat door zijn onverbeterlijkheid ten gronde richt, zoodat de ongerechtigheid in het land hand over hand toeneemt en gevaar van buiten begint te dreigen, komt tenslotte aan alle lankmoedigheid een einde, en is het plicht en roeping niet van den particulieren burger, maar wel van de macht der Staten om den Vorst vervallen te verklaren, een ander bewind in te stellen, en desnoods den schuldigen Vorst met den sterken arm van de troon te verwijderen. Men weet, hoever men hiermede in Engeland is gegaan. Daar eindigde de tragedie met het schavot, en het is hierin dat een

verwantschap met de mannen van 1789 uitkwam, die nooit mocht zijn gedoogd. Wat daarentegen het door Languet, die hiertoe geenszins kwam, bepleite standpunt betreft, zoo vergete men nimmer, dat hij feitelijk steeds datgene bepleit heeft, wat ook in onzen opstand tegen Spanje gerealiseerd en in onzen opstand tegen Napoleon gerepeteerd is.

§ 42. *Languet's gematigdheid en feil.*

Zelfs kan, wie Languet leest, niet genoeg den gematigden en voorzichtigen toon bewonderen, waarin hij zich uitliet. Steeds houdt hij zich van alle uitersten verre. Van alle overhaasting maant hij af. Slechts waar 't op het beginsel aankomt, is hij onverbiddelijk, en dit moest hij wel zijn zoo men indenkt, onder welke omstandigheden hij zijn *Vindiciae* schreef. De verscheuring in Frankrijk was reeds aangevangen. De Vorsten deinsden voor niets meer terug en de Inquisitie ging steeds verder door op haar onzalig pad. Ook verlieze men niet uit het oog, dat er zekere neiging als in de lucht kan hangen. Zelf hebben we dit beleefd, toen Vorstenmoord niet alleen, maar zelfs Presidentenmoord in Amerika slag op slag voorkwam en het Nihilisme niet afliet van booze saamzwering tegen het leven van Vorsten, en zelfs van Vorstinnen, die zich in niets aan het volk vergrepen hadden, doch veeleer er steeds op uit waren om hun leven aan het volk toe te wijden. Men weet hoe men zelfs tegen onze geëerbiedigde Koningin meer dan eens een aanslag op 't spoor kwam. Doch al viel nog in den jongsten Balkan-oorlog de Koning van Griekenland door het schot van den moordenaar, thans luwt die manie toch. Maar juist wijl deze droeve ervaring achter ons ligt, vergete men niet hoe in Languets' dagen de Koningsmoord kinderspel scheen. Balthazar Gerardts kent elk schoolkind onder ons nog bij naam. Hoofdzaak echter is, hier wel te onderscheiden de Vindiciae tyranni om der religie wille, van de Vindiciae uit burgerlijk motief. Zelf immers heeft Languet (zie blz. 181) dit onderscheid naar voren geschoven, toen hij schreef: „Men ziet hieruit duidelijk, dat niet alleen om der Religie wille, maar ook voor Vaderland en Huisgezin, met gelijk recht als voor de altaren, de wapenen tegen een Tyran kunnen op te vatten zijn." Niet alzoo

in zijn conclusie, maar wel in zijn leer omtrent de wederzijdsche verhouding tusschen Vorst en Volk ligt de uitglijding waaraan Languet zich schuldig heeft gemaakt. Zijn fout was niet, dat hij verzet tegen den Tyran van de zijde der Staten aanbeval, maar wel dat hij de Souvereiniteit die uit God afdaalt, eerst op het Volk liet rusten en eerst daarna *van het Volk op den Vorst deed overgaan;* iets waardoor te kwader ure de gelijkstelling van het burgerlijk recht met dat van den geloovige op het heilig terrein van de Religie hem verleid heeft.

§ 43. *Het Staatsleven bijkomstig.*

Dit nu is historisch daaruit te verklaren, dat in zijn dagen steeds meer de toeleg opkwam, om het politieke leven op kerkelijke leest te schoeien. Vreemd was dit niet. Bestaat de hoofdtaak van de Overheid in het handhaven van de Christelijke Belijdenis en van den Christelijken eeredienst, dan regeert ze niet over een Staat met *in dien Staat* een kerkelijk leven, maar dan komt de Kerk op den voorgrond te staan; dan zijn er niet anders dan geloovige Christenen die saam een kerkelijk leven inrichten, en die dan, om dit te kunnen doen, tevens een burgerlijke huishouding organiseeren, doch een huishouding die dan ook geen hooger karakter draagt dan van *hulpdienst voor de Kerk.* Evenals een ongehuwd hoogleeraar zijn eigenlijk verblijf vindt in zijn studeervertrekken, en de huishouding door ondergeschikt personeel laat waarnemen, zoo is dan de openbaring van het geloofsleven op Kerkelijk erf ook hier het belangrijkst en is de burgerlijke huishouding slechts van bijkomstigen aard. Toch was dit de beschouwing, die in de Middeneeuwen zich had vastgezet en die uit de Roomsche sfeer ook bij Calvijn was overgegaan. Het bewijs ervan, dat dit de opvatting ook bij de Gereformeerde theologen was, ziet men het zekerst daarin, dat ze in hun Dogmatiek het staatkundig leven onder het hoofdstuk van de regeering der Kerk behandelden. Het sterkst komt dit uit bij De Moor, die, gelijk we reeds aanstipten, in het VIe deel van zijn Commentaar op à Marck's *Compendium,* in Hoofdstuk XXXIII, onder den titel van *de Regimine Ecclesiae* achtereenvolgens drie onderwerpen behandelt: 1° het Kerkbestuur van § 1—27, 2° het Staatsbestuur van § 28—35, en 3° het maatschappe-

lijk leven in § 36—43. Voor het geheele leven beheerschte de Kerk den toestand: in den tempel, op het stadhuis, in het gezin en in de maatschappij. Dat men hiertoe destijds gekomen is, kan niet bevreemden. In de Middeneeuwen stond de keuze, om of met de Ghibellijnen aan den Staat den eersten rang toe te kennen en aan de Kerk slechts de tweede plaats te gunnen, oftewel om met de Welfen de leer van de twee zwaarden te huldigen, de Kerk onder de pauselijke heerschappij op den voorgrond te plaatsen, en het staatkundig leven als van ondergeschikte beteekenis, *dienend* voor de Kerk te laten optreden. Nu koos men in het Luthersche land voor de Ghibellijnen, omdat in Duitschland en Scandinavie de Reformatie van de Overheid uitging. Stellig was dit een averechtsche keuze, en het verloop der historie leverde dan ook het bewijs voor het onhoudbare van den toestand, indien de Kerk van de politieke macht gaat afhangen. In de Luthersche landen is nog altoos de vrijmaking van het kerkelijk leven niet tot stand kunnen komen. Calvijn deed dan ook juist daarin den gelukkigen greep, dat hij voor het beginsel der Welfen koos. Let wel, ik zeg, voor het *beginsel*, niet voor de theorie der Welfen. Tegen de Roomsche eenhoofdige prelatuur stond Calvijn zelfs nog scherper dan Luther over. Maar hoe fel hij ook de Roomsche hierarchie bestreed, onverzettelijk bleef hij in zijn strijd voor de hooge positie, die de Kerk in de maatschappelijke samenleving moet innemen.

§ 44. *De respublica in de Kerk.*

Althans in het Christenland was de *respublica*, gelijk men toen den Staat noemde, zoowel in haar Gemeenebestelijken als in haar monarchalen vorm, een organisatie van *geloovige Christenen*, en als zoodanig van een volk Gods. Enkele Joden mochten een schuilplaats vinden, maar het volk *als volk* was een gedoopt en belijdend volk, en vandaar dat in den Christelijken Staat de positie, waarin het volk had te verkeeren, stiptelijk kon worden afgeleid uit de positie die Jehovah onder David, Salomo en de verdere Koningen en vroeger reeds eer het Koningschap opkwam, onder Mozes, Jozua en de Richteren aan zijn volk gegeven had. Stille dulding van niet-geloovigen mocht zijn toegelaten, en de consciëntievrijheid niet te na worden gekomen, maar hoe

ook omsluierd, de brandstapel van Michaël Servet toonde klaarlijk en voor het oog der gansche wereld, hoe scherp Calvijn de lijn dwars over het kerkelijk erf trok. Eerst was men *Christen* en lid der Kerk, en dan eerst als Christen *burger* ook in de maatschappij. Wie den brandstapel van Servet poogt te verdonkeren, begrijpt Calvijn's stelsel niet. Van tweeën één toch: Ge leidt het burgerlijk leven af uit de Gemeene Gratie, en dan is er van geloofsvervolging, van handhaving van het kerkelijk leven door de Overheid, en van een crimineel vervolgen van wie aan de belijdenis der Kerk tornt, geen sprake. Begaat ge daarentegen de fout die met Constantijn begon, om ook het staatkundig samenstel der volken uit de Bijzondere Openbaring af te leiden, en roept ge de Overheid op om met het zwaard de ware belijdenis te handhaven, en de ketterijen te vervolgen en uit te roeien, dan zou het lafheid van Calvijn geweest zijn, zoo hij het pleit voor den brandstapel van Servet achterwege had gelaten. Voor wat de Roomsche Kerk inzake Inquisitie en kettervervolging bestond, geldt geheel hetzelfde. Men moge van Roomsche zijde zelfs nog iets verder zijn gegaan dan 't beginsel eischte, maar in hoofdzaak moet toch ook in de Roomsche Kerk en haar vasallen door de Overheid erkend, dat, ingenomen eenmaal het standpunt, dat de Overheid de waarheid Gods met haar schild te dekken heeft, en dat de Bisschop van Rome, als Stedehouder van Christus, onfeilbaar aan de Overheid aanwijst, waar en in wien de waarheid van het Christelijk geloof aangerand wordt, dat alsdan ook alle ongeloof en ketterij, niet slechts door vermaan en door uitsluiting van de kerkelijke genadegaven, maar tenslotte ook door het zwaard der Overheid gekastijd en geweerd moet worden. Men weet, hoe 't ketterschavot ook van Luthersche zijde dienst heeft gedaan. Men mag noch op wat Rome deed, noch op wat te Genève of in Saksen plaats greep, uit de hoogte neerzien. Wie eenmaal het beginsel aanvaardt, dat de Overheid voor de Confessie het zwaard heeft te hanteeren, is inconsequent, zoo hij het terdoodbrengen van den ketter afkeurt. Niet de consequentie alleen, maar het beginsel zelf moet bestreden. Aan de Overheid moet alle recht op de uitoefening van gezag in de geïnstitueerde Kerk worden ontzegd, de conscientie moet vrij blijven, de Kerken moeten zich vrijelijk organiseeren kunnen, en de Overheid moet waken voor haar rechten. Doch is dit zoo, dan volgt hieruit rechtstreeks, dat de organisatie van het Gemeenebest niet

kan opkomen uit de organisatie van eenig Kerkbestuur, en dat het politieke volkssamenstel, gelijk het in Israel op religieusen grondslag rustte, voor de Overheid in een Christenland *nimmer* als model mag worden genomen. De Staatsinrichting draagt een geheel zelfstandig karakter, stoelt op eigen wortel, moet daarom op eigen fundament worden opgebouwd, en kan en mag nimmer zijn een afdruk van het instituut der Kerk. Dit echter heeft Calvijn niet doorzien.

§ 45. *Tweede en derde periode.*

Languet in de tweede periode van het Calvinisme, en met hem Hottoman e. a., deden nu een eerste poging om op vrijer spoor te geraken; maar toch is men tot de ontwarring van het vraagstuk eerst gekomen in de derde periode van het Calvinisme, gelijk zich dit in de 17e eeuw in Engeland, en van Engeland uit in Amerika, nader ontwikkeld heeft. Nu nog heeft in de Vereenigde Staten van Amerika de Overheid volstrekt geen ongeloovig of neutraal karakter. In niets staat ze, krassend en bijtend, gelijk in Frankrijk tegen de Kerken over. Ze stelt prijs op het bewaren van haar godsdienstig karakter en schrijft nog elk jaar als Overheid een bededag uit. Maar ze doet dit niet als geroepen tot handhaving van de Waarheid of van de belijdenis der Kerken, gelijk die aan de Bijzondere Openbaring ontleend is, maar als gebonden aan de Gemeene gratie. Ze belijdt dat ze haar gezag van God ontving en dat ze aan Hem hiervoor verantwoording schuldig is, maar in het kerkelijk leven mengt ze zich niet; gevolg van welke onthouding is, dat in geen Staat als in Amerika de Kerken rijker begiftigd zijn, hooger in eere staan en zich vrijer op alle manier bewegen. Hierin nu vertoont zich de derde periode van de Calvinistische evolutie, die ten onzent, zelfs in de 18e eeuw, nog niet dan zeer gebrekkig doordrong. De Moor wijst er op, als hij van het kerkbestuur op het Staatsbestuur overgaat (zie zijn Commentaar deel VI p. 470) dat het Gemeenebest is „een saamleven van de geloovigen *met andere menschen*" „Nunc, zoo vult hij à Marck aan, ad Regimen Ecclesiae cum aliis hominibus commune transibimus, et quidem primo politicum", en vervolgt dan: „de noodzakelijkheid van zulk een politiek bewind volgt eenerzijds uit de noodzakelijkheid die

voor de geloovigen bestaat, om voor het uitwendige (corporali) met ongeloovige personen saam te leven, iets waartoe de kerkelijke samenleving zich niet leenen kan, zoodat er een *mixtura hominum variorum* in hetzelfde Gemeenbest ontstaat; als anderzijds uit de historie van alle tijden, die altoos zeker gezag van de Overheid over de Kerk gekend heeft, d. i.: „tum ex perpetua omnis temporis Historia, quae Regimen politicum in Ecclesiam semper ponit". Let wel, er staat niet: in Eccle*sia*, maar: in Eccle*siam*, wat beduidt, dat het politieke gezag heerschte ook *over de Kerk*. Daarop volgt dan de verwijzing naar Exod. 22 : 28, Psalm 82 : 6, Rom. 13 : 6 enz., heel een reeks van Schriftuitspraken, en deze reeks wordt dan opzettelijk besloten met de allen twijfel opheffende opmerking, dat deze binnenlating van de Overheid met haar gezag op het kerkelijk terrein „volstrekt niet moet beperkt worden tot den volksstaat onder het Oude Testament of tot het politieke instituut van Israël, maar alsnog voor alle volken geldt" zoo was het door schier alle onze Dogmatici in de 16e en 17e eeuw uitgesproken, en zoo vindt men het in de Moor's Commentaar, die pas in 1780 het licht zag, nog.

§ 46. *Genève.*

Nu voelt men, wat uit deze begripsverwarring voortvloeide. Calvijn brak met de Pauselijke Hierarchie, brak ook met het episcopale instituut, en bracht het bestuur der Kerk bij de geloovigen zelve. Plaatselijk koos men in elke Gemeente een Raad der Kerke, en bij dezen Raad berustte voor die Kerk alle bestuur. Die kerkeraad had zich dan met de kerkeraden van andere plaatsen te vereenigen, zoodat er „meerdere" vergaderingen, en ten laatste zelfs van Synodaal karakter, optraden; maar het uitgangspunt voor alle de kerkelijke organisatie was toch altoos te zoeken in de geloovigen zelven. In den raad der kerken koos niet de Overheid de leden, maar óf er was coöptatie, óf er gold invloed van de geloovigen, maar in elk geval was er geen macht van buiten, die aan de Kerk der geloovigen het bestuur oplegde. Evenals in Israël de besnijdenis het zegel gaf, zoo thans de Doop en de toelating tot het Avondmaal. Er werd niet gevraagd naar socialen rang of stand, naar rijkdom of armoede, naar politiek ambt of ambteloos-

heid. Wat besliste en de zaak uitwees, was enkel de vraag of iemand tot de geloovigen te rekenen was, en dit wel niet naar den keursteen van het verborgen leven des gemoeds, maar naar uitwendige belijdenis en Christelijken wandel. Zoo was het in Israël geweest, en zoo ook moest het in 't Christenland zijn. Het *populus* van Genève sloot wel noodshalve ook velerlei verkeerde elementen in, maar in hoofdzaak was het toch een volk Gods, door geloof en belijdenis gekarakteriseerd. Hieruit nu is het te verklaren, dat, voorzoover de Kerk van Christus ook een politieke organisatie in het stads- of landsbestuur ontving, ook in dit politieke saamstel de invloed van het volksgeheel op den voorgrond moest treden.

We wezen er daarom op, hoe Calvijn tegen het opzijzetten van het democratische bestanddeel in het stadsbestuur van Genève was opgekomen. Nu kon men in een klein Gemeenebest als Genève deze identificeering van Kerk-leden en Gemeenebest-leden aanvankelijk nog laten doorgaan, en Calvijn aarzelt dan ook in zijn *Institutie* niet om telkens weer de Staatsinrichting en de besluiten van de Overheid aan de *consensus populi* te binden; maar natuurlijk moest hierin wijziging komen, zoodra het stelsel toepassing moest vinden in een Gemeenebest of Koninkrijk met sterk gemengde bevolking. In zijn *Institutie* liet Calvijn zich hiermede ternauwernood in, omdat hij 't zich toen nog niet anders kon voorstellen, of heel de Kerk zou met den Paus en met de Bisschoppelijke Hierachie breken en tot de zuivere Reformatie overgaan. Calvijn hield destijds nog aan de eenheid der Kerk van Christus over heel de aarde vast en onderhield vastelijk de hope, dat de pas begonnen Reformatie als vanzelf in alle landen door zou gaan, zoodat er zelfs geen Roomsche Kerk naast de Kerk die zijn eigen ideaal was, zou overblijven. Dit geloof nu aan de mogelijkheid om de Kerk van Christus over geheel de aarde in haar eenheid te doen voortbestaan, beheerschte in het midden der 16e eeuw nog alle volk. Die eenheid was, eer de Midden-eeuwen ingingen, met zulk een ernst en kracht bevorderd, en gedurende de Midden-eeuwen met zulk een doortastende energie in stand gehouden, dat het denkbeeld zelf van een *veelvormigheid* in het bestaan der Kerk van Christus niet meer opkwam. Wat met die eenheid brak, of vanouds in strijd was, gold voor kettersch of schismatiek; daar ging dan het oordeel over; en men sneed 't af of poogde het uitteroeien. Aan de geestdrijverij en de

eenzijdige mystiek alleen werd niet zoo kleine speelruimte gelaten, wijl in de hiertoe behoorende kringen geen nieuwe Kerkformatie ondernomen werd. Het verloor zich veelal individueel subjectivisme. Dat het in verzet komen tegen de Pauselijke oppermacht en tegen de Bisschoppelijke hierarchie op een prijsgeven van de eenheid in het Kerkelijk instituut zou *moeten* uitloopen, doorzag bij het eerste opkomen der Reformatie aan reformatorischen kant niemand, en ook Calvijn liet er zijn gedragslijn niet door bepalen. Wel daarentegen gevoelde men aanstonds en gevoelde niet 't minst Calvijn de moeilijkheid, hoe bij het wegvallen van 't Pausdom die nieuwe eenheid tot stand zou zijn te brengen en te handhaven. In de H. Schrift was dit vraagstuk niet tot oplossing gekomen. Oud- en Nieuw Testament toch boden tweeërlei zeer uiteenloopend beeld. In het Oude Testament zag men een volk Gods optreden, dat geestelijk en burgerlijk één was, en waarvan de eenheid grond en bevestiging vond in tweeërlei macht, eenerzijds in die van het Priesterschap en anderzijds in die van den Koning uit Davids huis. Voorzoover men ook destijds reeds van Kerk wilde gewagen, rustte de eenheid dier Oud-Testamentische Kerk in Tempel én Troon, terwijl in de Kahâl alle besnedenen als leden van het volk in geheel democratischen zin die eenheid der Kerk versterkten. In het Nieuwe Testament daarentegen stond de Kerk geheel op zich zelve, en zulks niet alleen *los* van de politieke macht, maar veelal zelfs door de politiek gedrukt en vervolgd. Ook viel van eenheid in de eerstopkomende Kerk nog niet dan zeer weinig te bespeuren. Er ging zekere eenheidsdrang van het Apostolaat uit, maar zelfs in het Apostolaat kwam, blijkens hetgeen onder de Galaten tusschen Petrus en Paulus voorviel, die eenheid nog allesbehalve tot haar strenge recht. Want wel wees men van Calvijn's dagen af steeds op de dusgenaamde Synode te Jeruzalem, waarvan Hand. XV ons bericht gaf; maar toch kan kwalijk gezegd, dat het Convent in Jeruzalem ook maar eenig Synodaal karakter droeg. Een kerkelijke vergadering bezit dan alleen Synodaal karakter, zoo ze gevormd wordt door delegatie uit de vele Kerken, en dit ontbrak hier geheel.

§ 47. *Het Convent te Jeruzalem.*

Het was uitsluitend de éene Kerk van Jeruzalem, die in dit Convent,

onder de leiding van de Apostelen, bijeen was gekomen. Vs. 6 toch zegt ons, dat het de Apostelen en de Ouderlingen van Jeruzalem waren, die bijeenkwamen, en in vs. 22 lezen we als resultaat van het overleg, dat het aan de Apostelen, aan de Ouderlingen en aan de geheele Gemeente van Jeruzalem tenslotte goed heeft gedacht, Judas en Silas met een schrijven tot de Kerk van Antiochie te zenden, en dit schrijven tevens te richten tot andere Kerken in Syrie en Cilicie, die voor hetzelfde probleem stonden, voor welks oplossing Paulus en Barnabas te Jeruzalem het apostolisch licht zochten. Het moeilijke probleem toch, of een Heiden die zich tot Christus bekeerde, eerst proseliet moest worden, om eerst daarna in de Kerk te kunnen worden ingelijfd, rees niet alleen in Antiochië, maar ook elders. Er is alzoo geen sprake van, dat te Jeruzalem de afgevaardigden van alle destijds reeds gestichte Kerken zouden zijn saamgekomen, en op vertoon van hun lastbrieven tot de vergadering zouden zijn toegelaten. Er is evenmin sprake van, dat deze deputaten een leidend moderamen kozen. En minder nog, dat over het moeilijk probleem een beslissing bij stemming van deze Deputaten zou zijn gevallen, en dat de Deputaten deze beslissing met zich zouden hebben meêgenomen, om ze voorts in hun Kerken bekend te maken en te doen gelden. Er was te Jeruzalem in het Convent uitsluitend één enkele Kerk vertegenwoordigd, geen tweede. Zelfs niet die van Antiochië. Wel toch waren Paulus en Barnabas door deze Kerk afgezonden, maar niet als deputaten, alleen als overbrengers van een vraag. Er staat toch duidelijk in vs. 2, dat men verordende, dat „Paulus en Barnabas en eenige anderen zouden opgaan tot de Apostelen en Ouderlingen naar Jeruzalem *over deze vraag*". Er is zelfs geen schijn van deputatie. Paulus en Barnabas nemen geen zitting als stemhebbende leden, doch brengen alleen hun vraag over, en lichten die vraag toe door te verhalen hoe de vraag was opgekomen. Advies wordt gegeven, niet door Paulus, maar alleen door Petrus en Jacobus. En als het tot beslissing komt en het antwoord op de vraag zal worden vastgesteld, dan heeft niet een stemming plaats door gedelegeerden uit meerdere Kerken, maar dan wijzen de Apostelen, door hun Apostolisch gezag, als hoofden der Kerk van Jeruzalem, en dan in saamwerking met de ouderlingen en de broeders dier éene Kerk, de zaak uit. In het besluit dat valt, is daarom alleen sprake van de Apostelen en de Kerk van Jeruzalem. Het zijn de

Apostelen met de Kerk van Jeruzalem, die weten orgaan van den Heiligen Geest te zijn, en die daarom schrijven kunnen: „Het heeft ons en *den Heiligen Geest* goedgedacht," en die nu hun gezag wel waarlijk als een afdoende beslissing bij de andere Kerken gelden doen. Ze *verzoeken* niet, maar ze verklaren „dat het hun goed gedacht heeft."

§ 48. *Het uni-corporeel karakter der Kerk.*

Met deze duidelijk omschreven feiten voor oogen, ziet men hoe zwak de voorstelling staat, die uit Genève de wereld inging, alsof in dit Convent te Jeruzalem de gebiedende grondslag voor het Synodale instituut werd gelegd. Van wat sinds Calvijn als Synode geldt, was in dit Convent geen enkele grondtrek te ontwaren. Iets waarop hier gewezen moest worden, niet om de beteekenis van het Synodale stelsel te verzwakken, maar om te doen uitkomen dat het *op een ander fundament* rusten moet, dan het antwoord op Antiochië's vraag uitwijst. In zooverre nu niet kan gezegd, dat 't zij de Christus zelf, 't zij het Apostolaat, 't zij de Nieuw-Testamentische historie eenige scherp geteekende aanwijzing geeft voor de in-elkaarzetting van het geheel der Kerken als instituten, geraakte men uiteraard bij zijn breuke met de Pauselijke hierarchie in zekere verlegenheid. De hierarchie was er, noodgedwongen, voorheen dan toch in geslaagd zekere eenheid tot stand te brengen, en deze eenheid had de ongunst der tijden doorstaan. Brak men nu met Rome, dan was vanzelf de uiterst moeilijke vraag niet te ontwijken, hoe bij wegvalling van de hierarchie, een andere band, die alle Kerken saam kon binden, in haar plaats kon treden. Daar nu het Nieuwe Testament voor dit vraagstuk geen gereede oplossing bood, en het deze meer aan de natuurlijke werking der geestelijke factoren overliet, was het geheel natuurlijk, dat men van Calvijn's zijde begon met zich meer opzettelijk op het Oude Testament te beroepen. Daar toch vond men een eenheid van de geloovigen, die tenslotte deels sacramenteel, deels politiek-monarchaal tot stand was gekomen. En hieruit nu is het te verklaren, dat Calvijn en zijn volgelingen er toe neigden om zich al te eenzijdig op het Oude Testament te beroepen. In het Oude Testament toch vond men eenerzijds de geestelijke leiders en voorgangers, maar ook anderzijds en in verband met deze geestelijke

leidslieden de politieke magistraten, niet altoos in vorm gelijk, eerst patriarchaal, toen in Mozes en Jozua als van God geroepen, evenzoo nog onder de Richters en Samuel, maar toch eindelijk vorstelijk in Davids Huis, doelende op Immanuel die uit Davids Huis zou voortkomen, en wiens geestelijk Koninkrijk in de toekomende eeuw de zaligheid waarborgde. Jezus had wel in het hoogepriesterlijk gebed om de eenheid van zijn Kerk gebeden, maar of in het werkelijke leven die eenheid zou te handhaven zijn en tot uiting zou komen, laat het Nieuwe Testament onbeslist. Vandaar de aantrekkingskracht die van het uni-corporeel bestaan van het Volk Gods, althans onder David en Salomo, uitging. En zóó nu bezien, verstaat men het dan ook, hoe de Gereformeerden, toen het Stedehouderschap van Rome hun ontviel, in de positie van het volk Gods in Palestina, en vooral onder David en Salomo, zich het model waarop moest aangestuurd, zagen voorgehouden. Het is niet een gebrek aan Evangelischen zin, dat de Calvinisten zich zoover in het Oude Testament deed verdiepen. Wat hen bewoog en dreef, was de kerkelijke ruïne, waarvoor de verwerping der Hierarchie hen plaatste, en die plotseling de vraag deed opkomen, hoe ook nu, zonder hierarchie, de eenheid der Kerk in stand zou zijn te houden. Voor die eenheid nu bood veel minder het Nieuw Verbond de bouwstof; en zoo moest dan wel de Kerk van Christus in de positie van Israel haar prototype vinden, en dit te meer, daar alleen met dit model voor oogen op de Overheid de last kon gelegd, om desnoods door het zwaard de ware Kerk tegen schisma, ketterij en secte te beschermen.

§ 49. *Calvijn en de eenheid der Kerk.*

Het kan dan ook in het minst niet bevreemden, dat ook Calvijn begon met aan de Overheid een roeping ten bate der Kerk, en ten deele zelfs in de Kerk, aan te wijzen. Zou de Kerk één over heel de aarde zijn, en moest die eenheid niet alleen afgebeden en aanbevolen, maar ook met macht tegenover elken tegenstand doorgezet, dan kon de Overheid hierbij niet worden gemist. Vanzelf trad hierdoor de oude twistvraag tusschen de Welfen en Ghibellijnen en tusschen Paus en Keizer weer op den voorgrond. Rome stelde daarbij den eisch, dat de Overheid de kerkelijke beslissing in geestelijke aangelegenheden

zou uitvoeren. De Stedehouder van Christus behield uiteraard het hoogste gezag, en al kan ook aan de Overheid zekere mate van zelfstandigheid in burgerlijke zaken niet ontzegd worden, feitelijk toch moest het niet zijn een Staat, met in dien Staat o.m. ook een Kerk, maar behoorde het aldus te wezen: de Kerk van Christus, met in die éene wereldkerk kringen van burgerlijk of civiel bestuur, die niet over de Kerk heerschen konden, maar die Kerk onder het opperzeggenschap van den Paus hadden te dienen. Voorzoover nu de Reformatie der Kerk onder Lutherschen invloed tot stand kwam, kon 't niet anders, of ze helde over naar de Caesaropapie, die wel het sterkst tot uiting kwam in de fatale leuze van het *cuius regio, eius religio*, een zegswijs, die beduidde, dat in elk land alle onderdanen de Confessie moesten belijden die de Vorst beleed. Heeft er bij erfopvolging wisseling van belijdenis bij den drager van de kroon plaats, dan moesten aanstonds ook de onderdanen in gelijke wisseling meegaan. De Overheid zou draagster zijn van het Episcopaat, gelijk nu nog altoos de Koningen van Pruisen en van Wurtemberg een bisschoppelijke eereplaats in de Kerk innemen. Niet geheel zooals het met den Tsaar in Rusland het geval is, maar toch op gelijke lijn. Deze positie in het Luthersche land was uitvloeisel van den alouden strijd tusschen Paus en Keizer, en niet minder van het feit, dat het in Duitschland de Vorsten zelve waren, die de Reformatie niet bestreden, maar uitlokten, bevorderden en invoerden. De ellende nu, die hieruit in Duitschland opkwam en nog voortduurt, wist Calvijn te Genève te voorkomen, en steeds hebben zijn geestverwanten het Ghibellijnsche kwaad weten afteweren. Veeleer koos Calvijn en met hem zijn volgelingen, voor de suprematie van het geestelijk element, en bewogen zij zich, als men wil, in zooverre, niet op de lijn van het heilige Römische Reich, maar op die van de Hierarchie. De episcopale Kerk in Engeland uitgezonderd, heeft het Calvinisme in alle land zich dan ook steeds verzet tegen alle suprematie van de Overheid in geloofszaken, en tot aan de finale afscheiding van het kerkelijke van het civiele in zijn derde periode, altoos de Kerk als hoofdzaak, de Overheid of het civiele bestuur als bijzaak beschouwd, en de Overheid verplicht geacht, om de Kerk als van hoogere orde zakelijk te steunen, tegen vijanden te beschermen, en tegen secten, ketterij en ongeloof te beveiligen. Nog slechts één vraag bleef hierbij open, en wel de

vraag, of het volk als volk geheel gekerstend zou zijn, dan wel of de Kerk een oase in de civiele woestenij zou vormen. Zoo het laatste, dan hield vanzelf de Overheid op, de voogdes der Kerk te zijn, kwam zij veeleer tegenover haar te staan, en dreigde er, destijds althans, vervolging. Vandaar dat ook Calvijn de breuke met de Volkskerk wel naar gelegenheid, maar niet principieel aandorst. Daartoe kwam het Calvinisme eerst in zijn tweede periode, met name onder Languet. De Reformatie vond bij haar optreden niet anders dan een Volkskerk, althans in Europa, en wel een Volkskerk niet in dien zin, dat elk volk er een Kerk van eigen soort op na hield, maar zoo opgevat, dat *heel het volk* gerekend werd, in elk land van Europa, tot de ééne, algemeene Christelijke Kerk te behooren. Volkskerk in den zin van een speciale soort Kerk in elk land, is de uitwerking van de Luthersche idée van het *Cuius regio*, die er toe leidt om het zich voortestellen, alsof alleen zij, die leden van de Landskerk zijn, het eigenlijke nationale volk vormen, en alsof de anderen meer sectarissen zijn, die bij het eigenlijke volk bijkomen. Zoo wilde Calvijn het niet, omdat het voor hem vaststond, dat er slechts éène Waarheid, dus ook slechts éène zuivere belijdenis was, en de Kerk van Christus niet anders dan de zuivere belijdenis gedoogen mocht. Hij was er zich helder van bewust, dat de Christelijke Religie de wereld-religie behoorde te zijn, en dat alzoo in alle land en in alle volk die eenig ware religie heerschappij moest voeren, en dat althans in Europa (dat immers geacht kon worden geheel gekerstend te zijn) niet anders dan die éene ware, zuivere Religie tot heerschappij mocht komen.

§ 50. *Breuke in Frankrijk.*

Ook de Overheid moest alzoo aan de macht der eenig ware Religie, en niet de Religie aan de Overheid, onderworpen zijn. Dit nu wees vanzelf uit, dat zoover de Doop strekte, ook de macht der Kerk ging. De Joden nu en een enkele Indiaan of Chinees uitgezonderd, was destijds een iegelijk gedoopt, zoodat formeel het Kerkelijk instituut metterdaad zoo goed als heel het volk omvatte. Daar nu niet het volk het product van de Overheid, maar de Overheid product van het volk was, kon het niet anders, of ook die Overheid moest voor Christus buigen ; voor wat

haar personen aanging, in de Kerk als leden verkeeren; maar dan ook als machthebbende haar plicht en roeping gevoelen, om met de haar ten dienste staande middelen de zaak en taak van Christus' Kerk te bevorren. Zoo eerst kon de grondgedachte, dat het niet was een Staat met in dien Staat een Kerk, maar een Kerk, met in die ééne Kerk onderscheiden burgerlijke Staten, tot haar uitwerking komen. Doch juist hierdoor werd dan ook het beginsel van Calvijn's reformatie in zeer ernstig gevaar gebracht. Dat beginsel toch lag in de Uitverkiezing. Van die Uitverkiezing moest wel op grond der Schrift, ja, op grond van Christus' stellige uitspraak, beleden worden, dat ze niet massaal van aard was, maar beheerscht bleef door den regel, „dat velen geroepen zijn, maar weinigen uitverkoren." Vatte men nu de Kerk op als de „vergadering der waarachtig geloovigen", en beleed men, dat nergens een geheel volk, maar slechts een deel der bevolking der uitverkiezing deelachtig is, dan stuitte men al spoedig op een onoplosbare tegenspraak. Om van de hoede en hulp der Overheid verzekerd te zijn, moest het Confessioneel karakter der Kerk gehandhaafd, en zou de Overheid, krachtens dit haar confessioneel karakter, de ware Kerk beschermen, en alle voortwoekering van de secte, de afgoderij en het ongeloof te keer gaan, dan moest men wel beginnen met heel het volk, op grond van zijn Doop, als Christelijk te beschouwen en alzoo aan het volk in zijn groote massa, zij 't al met uitzonderingen, een positie in de Kerk van het land te verzekeren. De gewetensvrijheid kon toegelaten, maar pleidooi voor eigen afwijkende belijdenis en voor eigen anders ingerichten eeredienst was niet toelaatbaar. Het toelaten van een praetendent Kerk, naast of tegenover de ware Kerk, liet zich niet logisch construeeren. Nu liet zich in het kleine Genève dit stelsel denken; maar zoodra men zich uit deze kleine Republiek naar het groote, monarchale Frankrijk verplaatste, dat officieel althans nog geheel in den Roomsch-hierarchischen vorm beklemd lag, moest Calvijn's stelsel noodzakelijk tot politieke breuke leiden. Dit stelsel toch hield in, dat bij aantasting door de Hooge Overheid van het geloof, de lage Overheid en de Ordines verplicht waren, desnoods met den sterken arm het voor de verdrukte geloovigen op te nemen; iets wat er, gelijk Languet zeer helder inzag, toe leiden kon, ja toe leiden moest, dat het groote Rijk in zijn eenheid werd aangetast. Gemeentelijke Overheden en gewestelijke Overheden konden toch, inge-

volge dit stelsel, met de Rijksoverheid in conflict komen, gelijk dit in de Fransche godsdienstoorlogen dan ook feitelijk geschied is. Stukken van Frankrijk, waarin het Calvinisme den toon aangaf, kwamen op zich zelf te staan, wierven troepen aan en legerden zich; en tenslotte stonden deze stukken van het land onder eigen bewind en met een eigen leger, saam in bond tegen de Hooge Monarchale Overheid over. Het Kerkbestuur en het burgerlijk bestuur konden niet meer over heel het land saamgaan; doch in steê van nu Kerk en land te scheiden, zoodat de van elkaar onafhankelijke Kerken saâm in het ééne land en onder het ééne landsbestuur, konden leven, scheidde men niet den Staat van de Kerk, maar scheidde het ééne deel van het land van 't andere deel af.

§ 51. *Oplossing in Engeland en Amerika.*

Men gevoelde dat er breuke was, en dat die breuke tot uiting moest komen, maar instêe van de Kerkelijke sfeer los te maken van de Staatssfeer, liet men deze beide als onverbrekelijk één, doch maakte nu de eenheid van het land los en splitste het éene volk in twee groepen of deelen en gaf aan beiden een eigen Kerk: de ééne Roomsch, de andere Gereformeerd, maar dan ook aan beiden een eigen politieke zelfstandigheid. De deelen van Frankrijk die Roomsch waren gebleven stonden nu rechtstreeks onder den Koning, de andere die Gereformeerd waren geworden, stelden zich onder de civiele en militaire leiding der Calvinistische hoofden en veldheeren. Deze nieuwe gesteldheid vloeide noodzakelijkerwijs uit Calvijns grondbeginselen voort, doch ze trad eerst in na Calvijn's dood, en alstoen is het Languet geweest, die de behoefte gevoelde om den nieuw geworden toestand systematisch toe te lichten, en dit is het wat hij toen in zijn *Vindiciae* beproefd heeft; edoch zonder vooralsnog tot de scheiding van Kerk en Staat door het stellen van beider zelfstandigheid en onafhankelijkheid over te gaan. Zoo bleef er tweeërlei tegenstrijdigheid over. De eerste in de Kerk zelve, die de reeds ongeloovige massa, wijl ze uit gewoonte gedoopt was, in haar instituut bleef opnemen, en de tweede was, dat de Staatkundige Overheid slechts éene Kerk erkennen kon, zelve tot die Kerk behoorde, en wat daarbuiten stond, slechts duldde. De

oplossing van deze tegenstrijdigheid nu is niet in Genève, is ook niet in Frankrijk, maar deels in Engeland, deels in Amerika tot stand gekomen, doordien toen tenslotte de Kerkelijke en de politieke zijde van het volksleven van elkander werden losgemaakt, en beiden, Staat en Kerk, op eigen voet kwamen te staan. Deze uitkomst had noch Calvijn noch Languet voorzien, maar toch vloeide ze voort uit wat reeds Calvijn zoo beslist beleden had, dat er tweeërlei existentie is, de éene onder den getemperden glans van de Gemeene Gratie, de andere onder het zooveel rijker licht der Bijzondere Openbaring. Alzoo niet een godsdienstlooze Staat en de Kerken in dien Staat geoorloofde Vereenigingen, maar een Overheid die onder de hoede der Gemeene Gratie in Gods Naam het bestuur over het land voerde, en in dien Staat gevarieerde vormen van een Kerkelijk leven, dat in Staat en maatschappij beide *iure suo* optrad.

§ 52. *Gang van zaken in Engeland.*

Dr. Hermann Weingarten heeft in zijn *Die Revolutions Kirchen Englands, ein Beitrag zur innern Geschichte der Englischen Kirch und der Reformation*, Leipzig 1868, de ontwikkeling van deze derde periode van het Calvinisme met groote nauwkeurigheid, en met juiste onderscheiding tusschen de Kerkelijke en de politieke beweging, uiteengezet. Het zou te ver voeren, indien hier ook maar gepoogd werd den historischen gang van dit proces in bijzonderheden te schetsen. We bepalen ons daarom tot de hoofdmomenten. Toen Engeland in 1532, onder Hendrik VIII, met de Pauselijke hierarchie brak, werd door deze forsche daad het hoogste ideaal verwezenlijkt dat ooit door de Ghibellijnen in Duitschland gekoesterd was. De eenheid tusschen Kerk en Staat bleef onverkort, maar de hoogheid van den Staat zou nu over de Kerk, niet meer de hoogheid van de Kerk over den Staat gelden, en in elk land zou de Kerk een eigen nationaal karakter erlangen. Hiermede is niet gezegd, dat niet ook in Engeland reeds destijds zekere reformatie in geestelijk opzicht gaande was, maar deze brak niet door. Wat Hendrik VIII tot stand bracht, was het zich vrijmaken van de politieke macht van den Paus, en, teneinde dit te kunnen tot stand brengen, de nationaliseering van de Engelsche Kerk. De

naam „Church of England", die nog gangbaar is, drukt dit nationaal karakter van de Anglicaansche Kerk 't scherpst uit. In Duitschland, in Frankrijk en elders bleef het de Algemeene Christelijke Kerk, waarbij men zich niet aansloot, doch waartoe men door zijn Doop vanzelf behoorde; en hoe caesaropapistisch ook in Duitschland de Kerkinrichting werd, genationaliseerd werd de Kerk in Duitschland niet. Juist dit echter was 't wat in Engeland plaats greep. Engeland (niet Schotland, noch ook Ierland) maar Engeland trok zich in nationaal isolement terug. Het zou een Kerk op zichzelf hebben, en het zou de Koning zijn die deze nationale Kerk met den nationalen Staat vereenzelvigde. Elk geestelijk motief ontbrak hier. Wat Hendrik VIII volbracht, was een politiek kunststuk. Juist dit nu bracht met zich, dat de hoogste kringen, de adel voorop, hierbij met de Bisschoppen de dragers van deze nieuwe machtsformatie werden, en meer tegen de geestelijke reformatie van Wittenberg en Genève overstonden, dan dat ze die overnamen. Wel drong onder Eduard VI het geestelijk element sterk naar voren, maar, hoezeer Ivan Lasky hierbij zijn raadsman was, deelde toch deze persoonlijke neiging van Koning Eduard zich niet krachtig genoeg aan de hooge Engelsche kringen mede, en was het veeleer onder de lagere kringen van 't volk, dat de geestelijke levensvernieuwing ingang vond. Reeds Koningin Maria, die in 1553 Eduard VI opvolgde, trok weer sterk naar den ouden Kerkvorm en den alouden eeredienst terug; en wel heeft Elizabeth (1558—1603) de Bisschoppelijk Anglicaansche Kerk ook geestelijk tot zuiverder formatie doen komen, maar tot 1649 werkte de invloed van Jacobus I en Karel I weer in omgekeerde richting, en van 1649 af nam de reactie hiertegen, die uit den boezem van het volk opkwam, almeer tijdelijk een politieke dan geestelijke richting. Toen kwam de Republiek; in 1653 trad Cromwell op; en nadat van 1660—1688 Karel II en Jacobus II nogmaals hetgeen op die wijs tot stand was gekomen, ongedaan poogden te maken, bracht Willem III van Oranje eindelijk de finale beslissing, die uitliep op een compromis tusschen de Anglicanen en de Dissenters, dat feitelijk naast de Staatskerk aan de vrije Kerken bestaansrecht verleende en de politieke zijde van het vraagstuk, in beginsel althans, van het Kerkelijke losmaakte. Wie zich hierin niet vinden kon, vond naar Amerika zijn uitweg, en hoezeer ook daar de eenheid van het geestelijke met het politieke element aanvankelijk zich nog te herstellen

zocht, zoo brak toch welhaast in Amerika het oogenblik aan, waarop beiden geheel los van elkander geraakten en de dubbele vrucht van het Calvinisme werd ingeoogst, d. w. z., dat er een Staatsinrichting kwam van de Kerk vrij, rustende in de Gemeene Gratie, en dat in dien vrijen Staat de alzijdig vrije ontwikkeling van een Kerkelijk leven, 't welk elke variatie toeliet, geheel zich zelf in stand hield en zich in de eerbiedige waardeering van hoog en laag, in private en officieele kringen, verheugen mocht.

§ 53. *Mystiek en Spiritualisme.*

Hoe hoog de strijd, die tot dezen gelukkigen uitslag leidde, was opgezet, spreekt het klaarst in de Troonrede, waarmede Jacobus I zich in 1609 bij het Parlement aandiende. Naar Von Treitschke, in zijn *Historische und politische Aufsätze,* Leipzig 1865, blz. 86 v.v., mededeelt, kwam toch in die Troonrede deze hoog opgezette zinsnede voor: „God heeft macht om te scheppen en te vernietigen, over leven of dood te beschikken. Hem hoort lichaam en ziel toe. Deze zelfde macht nu bezitten de Koningen. Ook zij bewerken het optreden van hun onderdanen, en kunnen ze dooden, beschikken over leven en dood, wijzen alle zaken uit en zijn zelven aan niemand verantwoording schuldig, dan aan God. Ze kunnen met hun onderdanen handelen als met pionnen op het schaakbord, en het volk als een muntstuk in prijs verhoogen of verlagen." Tegenover deze paradox nu was reeds in 1573 van Languet het vlak omgekeerde woord uitgegaan: „Dan alleen willen wij ons door een Koning beheerschen laten, zoo hij zich beheerschen laat door de wet." Doch hierbij bleef het in Engeland niet. Hier toch mengde zich èn in het politieke èn in het Kerkelijk conflict het *individualisme,* deels met zijn mystiek, deels met zijn dorst naar politieke vrijheid. Ook in Duitschland en in ons eigen land had de mystieke factor zich, zelfs reeds eer de Reformatie uitbrak, zij 't al in zeer gematigden vorm, doen gelden, èn in de broederen des gemeenen levens van Thomas à Kempis, èn in de Anabaptisten; maar zoo bij ons als bij onze buren werkte toch de factor van het individualisme nog niet zoo sterk door. In Engeland daarentegen kwam reeds spoedig een zoo sterk zich op het individu werpende geestesbeweging op, die

èn politiek èn religieus een ieder uit zich zelf deed getuigen, en uit zijn persoonlijk leven een actie op heel zijn omgeving deed uitgaan, dat de mystieke in-zich-zelf-terugtrekking omsloeg in een uitslaan naar buiten van een alle orde doorbrekende geestelijke strooming. Zoolang van Rome, uit de verte, de Kerkelijke traditie de geesten beheerschte, vond de absolute Staatsmacht hierin een tegenwicht, dat aan de vrijheid van het volk ten goede kwam. Maar nu dit tegenwicht wegviel, en de Vorsten hun absolutisme op de spits dreven, waakte almeer in de geesten een spiritualisme op, dat zich de bezieling van de mystiek op alle terrein individueel uiten deed, en aldus openbaarde zich de geestesmacht, die het absolutisme in de Engelsche Staatsinrichting gebroken heeft en de vrijheid van het Kerkelijk leven heeft gered. Het eerst trad deze beweging als puritanistisch op, en splitste zich al spoedig in Presbyterianisme en Independentisme. Het Presbyterianisme onderging den invloed van deze mystieke drijvers slechts in zeer geringe mate. Het was meest uit Frankrijk en uit Genève Engeland binnengedrongen, en bedoelde niet anders dan het Calvinisme in zijn tweede periode ook in Engeland veld te doen winnen. Doch al gelukte dit in Schotland onder Knox, en tendeele zelfs in een der counties van Ierland, toch sprak het Presbyterianisme niet naar 't hart van 't Engelsche volk. Ongetwijfeld vertegenwoordigde het Presbyterianisme tegenover het Independentisme de degelijke Kerkelijke orde maar wie deze in Engeland beoogde, voelde zich toch veelmeer tot de degelijke kerkelijke orde van het Episcopaat aangetrokken. Schotsch was het Presbyterianisme voorzeker, maar in Engeland genoot het slechts een zeer tijdelijken opbloei. In het midden der 19e eeuw beschikte het Presbyterianisme, volgens de opgave van den officieelen census, over slechts 79 kerkgebouwen, in 1801 was dit getal zelfs op 27 gedaald. In Londen was het aantal Kerken van de Presbyterianen op niet meer dan 2 komen te staan, met niet meer dan 1000 zitplaatsen, en de census van 30 Maart 1851 gaf voor Londen een kerkbezoek aan van niet meer dan 800. Slechts voor zeer korten tijd scheen het Presbyterianisme in het eigenlijke Engeland wortel te schieten, maar het kon nimmer het Engelsche volkskarakter winnen; iets wat te sterker uitkomt, zoo men niet uit het oog verliest, dat het klein getal Presbyteriaansche Kerkbezoekers in Londen nog voor een aanmerkelijk deel uit Schotten en Amerikanen bestaat. Wie aan een degelijke Kerkorde

hecht, is in Engeland Episcopaal; wie daarentegen het overwicht geeft aan het geestelijk element is Congregationalist of behoort tot een der andere non-conformistische of independentistische groepen. Een zeer kort oogenblik, heel even, schenen de Presbyterianen er meester van het terrein, maar reeds in Cromwell's dagen boetten ze het grooter deel van hun invloed in. Dit nu zou minder te betreuren zijn geweest, indien de beweging in Engeland tot een vrijere formatie dan in Schotland geleid had, maar sleepte zeer ernstig ongerief na zich, toen tenslotte het individualisme ook in de formatie der Kerken zoo alles vernieuwend door werkte, dat elke groep van geloovigen geheel op zich zelve ging staan en alle Kerkverband als ongeestelijke gruwel werd geweerd. De mystiek, in verband met het streng persoonlijke van het Engelsche karakter, droeg hier de schuld van.

§ 54. *Cromwell.*

Het mystieke individualisme heeft in de 17e eeuw zulk een spanning in de geesten teweeggebracht, dat het Prophetisme scheen te herleven, het enthousiasme allen bezadigden vorm op zij schoof, geestdrift het zelfbesef dat men een heilige was, als een vuur voortplantte en tenslotte het Engelsche Parlement verkeerd werd in een Convent van overspannen en opgewonden zeloten, die ongetwijfeld de eere Gods bedoelden, maar elke aansluiting verloren met de realiteit van het nationale leven. Onder elkander stieten deze „Saints" zich groepsgewijze weer af. De eene groep was anabaptistisch van herkomst, een tweede noemde zich *the Soekers*, een derde *the Rankers*, en de Kwaker-idée begon reeds op te komen. Steeds meer dreef 't al op ingebeelde inspiratie. De H. Schrift kon niet langer grondslag van Kerkformatie zijn. Dit achtte men een verouderd standpunt, dat aan de geestelijke bezieling der geloovigen tè kort deed. Het Schriftstandpunt gaf, zoo men er zich op baseerde, slechts een doodenden vorm voor Kerkelijk leven. Het was de Geest alleen die levend maakte, en die Geest getuigde individueel in de ziel van elk verkorene. Vormden nu die enthousiaste zielsuitingen een accoord, dan bevestigde men over en weder de echtheid van wat de Geest inspireerde. Zelfs het bidden was niet meer dan een stamelen van doode klanken,

zoo die innerlijke impuls geen gloed aan het woord leende. Men weet, hoe zelfs in het Engelsche Parlement deze gebedsopwellingen tenslotte den toon hebben aangegeven. Dat ook Cromwell zelf, ten deele althans, oorspronkelijk onder de bezieling van deze heilige, alles atomiseerende aandrift gestaan had, kan niet ontkend, maar hij bleef er niet bij, en in zijn proclamatie wordt eere ook aan den kerkelijken vorm gegeven. Hij bleef vasthouden aan het Christelijk karakter van den Engelschen Staat, maar de vrijheid der Kerken werd volledig erkend. In § 36 heet 't: „That to the public profession, held forth, none shall be compelled by penalties or otherwise"; en in § 37: „that such as profess faith in God by Jesus Christ, though differing in judgement from the doctrine, worship or discipline publicly held forth, shall not be restrained from, but shall be protected in the profession of faith". Cromwell kon als man van de daad die „Heiligen" niet volgen en hen niet laten begaan. De breuke met hen gaf hem tenslotte de Europeesche positie van Beschermheer van het Protestantisme, en 't was zijn triomf als Moderator van het Europeesche Protestantisme, die tegelijk den nekslag toebracht aan het alles vervluchtigend en vergeestelijkend enthousiasme, dat voor een oogenblik het lot van Engeland in handen had. Deze drijving van het geestelijk enthousiasme dat de Puritans en Saints had voortgebracht, verloor dan ook allengs haar spankracht, en het oogenblik naderde, waarop het politieke element zich van deze beweging moest afscheiden. Beiden waren in het oorspronkelijk Independentisme nog op 't nauwst vereenigd geweest, maar thans gingen beiden uiteen, en leidden tot een zich inrichten van een rustig kerkelijk Independentisme en tot een daarnaast opkomen van een zelfstandige democratisch-getinte politiek, tot tenslotte George Fox in het Kwakerdom nogmaals het element van enthousiastisch dualisme aan het woord deed komen, om de ure voor te bereiden, waarin deze geheele geestelijke beweging zich naar Amerika zou overplanten, om in Engeland zelf, naast het Presbyteriaansche Schotland, niet anders overtelaten dan de gematigd Episcopaalsche Kerk mèt de Non-Conformisten.

§ 55. *Consolideering in 1689.*

Het is hierop, dat de geheele religieuse actie in Engeland uitliep,

tot ze in dit resultaat door onzen Stadhouder in 1689 geconsolideerd werd. De dusgenaamde actie van Tolerantie gaf, en dit was de hoofdzaak, het beginsel prijs, dat Staat en Kerk onlosmakelijk één waren. Hiervoor in plaats komt nu een staat van zaken, die wel de Episcopaalsche Kerk ijkt tot Landskerk, en een ieder die hier niet toe behoort, uitsluit van ambt en vertegenwoordiging, maar toch aan de Dissenters of Non-Conformisten als godsdienstige groepen volle vrijheid van beweging toebedeelt en alle geestelijke overheersching uitsluit. De Kwakers werden ontslagen van den eed, en konden nu met een verklaring van gehoorzaamheid volstaan. En zonder eenzijdigheid mag vastgesteld, dat in de meer dan honderdjarige worsteling, waaraan Willem III als vredestichter een eind mocht maken, niet het Episcopaalsche, maar het Non-Conformistische beginsel der Puriteinen de overwinning had behaald. Politiek en Religie, met name door Hendrik VIII tot volstrekte eenheid versmolten, gingen thans volstrekt uiteen. Al hadden toch de Non-Conformisten, zoo Presbyterianen als Puriteinen, Independenten en Kwakers, ook hunnerzijds aanvankelijk een eigen politieke positie ingenomen, toch droeg deze hun politieke actie meer een negatief, dan een positief karakter. Ze keerde zich van meetaf tegen alle politiek, die de Overheid meesteresse van het geestelijk leven maakte, en voerde het pleit voor vrijheid. Doch toen dan ook eindelijk dit pleit gewonnen was, en door Willem van Oranje de godsdienstvrede geconsolideerd werd, maakten de Dissenters zich al spoedig los van alle politiek en trokken zich op hun kerkelijk of geestelijk terrein terug. De politieke elementen, die zich niet om Christus' wil, maar uit politieke berekening, of althans uit politieke sympathieën bij hen gevoegd hadden, scheidden zich van hen af. De Whigs kwamen tegenover de Tories te staan, en zelfs een nog radicaler element, dat niet van alle revolutionaire bijbedoeling was vrij te pleiten, dook uit den Dissenter-hoek op. Evenals ten onzent, en in Duitschland, in de Menonieten of Doopsgezinden een zwak overblijfsel van de Anabaptisten naleefde, zoo zette ook in Engeland het Kwakerdom in het Baptisme zich wel voort, maar niet anders dan op kleine schaal, en zonder politieke beteekenis. De geestelijke stroom die meer dan een eeuw lang het religieuze leven in Engeland hoog, zooals in geen ander land, had doen opgolven, nam gestadig in kracht af, en het

burgerlijk en maatschappelijk leven consolideerde zich èn staatkundig èn kerkelijk in vast gedegenen vorm, politiek als constitutioneel èn religieus als heerschend in een Landskerk met hooge privilegies, doch met volle vrijheid van beweging voor alle dissentieerende strooming daarnaast.

§ 56. *Calvijn's en Languet's kerkelijke eenheid.*

Ter juister waardeering van deze uitkomst moet uiteraard op het uitgangspunt van deze geheele actie worden teruggegaan, gelijk ze eerst in Calvijn, en daarop onder Languet's systematiseering in de Fransche godsdienstoorlogen, zich had aangekondigd: Niet de Kerk een eigen sfeer in den Staat, maar de Staat als burgerlijke huishouding een element in de Kerk, en die Kerk heel het volk insluitend, alleen met de Joden als exceptie. Het Oud-Testamentisch model van Israëls volksstaat hierop toepassend, kon Calvijn, en konden zijn volgelingen, hoe zelfbewust ze ook de autoriteit, zoo kerkelijk als politiek, in de handen der „besten", d. i. der geestelijk en intellectueel hoogst staanden, poogden te leggen, toch niet ontkomen aan het feit, dat krachtens het geloofsstandpunt, en zulks met name in verband met de belijdenis der uitverkiezing, aan alle leden medezeggenschap toekwam, gelijk dit ook in de Kahâl van Israël het geval was geweest. Dit mocht Calvijn nu uitdrukken door de consensus populi, en Languet meer als een souvereiniteit door God aan het volk verleend eeren, maar in elk geval werd de positie die aan een ieder op staatkundig erf toekwam, beheerscht door zijn positie op geestelijk terrein. Wie gedoopt was en toegang tot het H. Avondmaal had erlangd, was volgerechtigd in de Kerk des Heeren, en als zoodanig tevens volgerechtigd in de burgerlijke maatschappij. Voor hem die buiten de geestelijke gemeenschap der Kerk stond, was daarentegen in de aldus gekerstende burgermaatschappij geen plaats te vinden. En zelfs moest en kon hierbij slechts éene, als alleen geldig erkende, Kerk de heerschappij voeren, zoodat het naast elkander bestaan van onderscheidene, in belijdenis elkaar uitsluitende Kerken, een ongerijmdheid zou zijn. Rome's belijdenis dat de Waarheid slechts één was, dat er alzoo slechts éene Kerk kon zijn, en dat deze Kerk door alle Overheid moest gesteund en ge-

handhaafd worden, onder volstrekte uitsluiting en bestrijding van alle secte en dissenterschap, was op dit standpunt het eenig logische en consequente, en in het beweerde stedehouderschap van Christus vond dit zijn bezegeling. Zelfs de gewetensvrijheid kon op dit standpunt niet geëerbiedigd worden. Toen men met Rome brak, stond men derhalve voor de keuze, om òf het doel waarop Rome afging, op andere wijze te realiseeren, òf zich een ander doel te kiezen. Koos men het eerste, dan kwam het er op aan, de geheele Kerk van Christus in alle land het pauselijk juk te doen afwerpen en naar de belijdenis van het Protestantisme te reformeeren. Er mocht dan geen Roomsche Kerk naast de Gereformeerde Kerk overblijven. De Kerk van Christus bleef toch één. Ze had slechts het onzuivere kleed afteleggen dat de Hierarchie haar omhing, en zou dan wel gereformeerd zijn, maar toch ééne en dezelfde algemeene Kerk van Christus zijn en blijven. Het kwam er dus slechts op aan, een beteren eenheidsband voor de hierachie, die nu wegviel, in de plaats te geven. En gelijk voorheen op de Overheid de taak had gerust, de Kerk der hierarchie te steunen en te beschermen, en tegen alle secte en afval te verweren, zoo zou ook nu op de Overheid gelijke taak blijven rusten, maar tot steun van de Kerken in Synodalen band. De Overheid zou evenals voorheen niet te bepalen hebben, wat in de Kerk van Christus zou gelden. Deze richtte geheel zelfstandig hare huishouding in. Maar, zooals de Kerk zichzelve, geheel onafhankelijk van de Overheid, constitueerde, zóó zou de Overheid haar instandhouden en beschermen. De conscientievrijheid kon beter geëerbiedigd worden. Enkele vrijgevigheden konden toegelaten. Vooral in andere werelddeelen kon men veel door de vingers zien. De Kerken van het Oosten, die zich nooit aan Rome onderworpen hadden, kon men, tijdelijk althans, sparen. Maar in het Christenland kon alleen wie lid van de eenig ware Kerk van Christus was, recht van medespreken erlangen. Het was en bleef de éène, ware Kerk, die over heel de wereld uitgaande, alle volken in zich besloot, en de eigen Overheid in de onderscheiden landen kon niet anders doen, dan wat zich tegen die Kerk verzette, weerstaan, en wat het leven der Kerk bedreigde, desnoods met den sterken arm binden, ja dooden met het zwaard.

§ 57. *De aanlegging van den nieuwen Kerkband mislukt.*

De vraag was nu maar, of de Gereformeerden er in slagen zouden een Kerkband te vinden, die den band der Hierarchie vervangen kon. Toen nu dit ten eenenmale mislukte, en al spoedig bleek, hoe er niet aan te denken viel, dat men ooit een heel de Kerk van Christus in alle landen vertegenwoordigende synodale vergadering of concilie bijeen zou kunnen vergaderen, zoodat zelfs de Synode van 1618 te Dordrecht ten finale haar internationaal karakter inboette, en veeleer officeel in engeren zin als *nationale* Synode werd aangekondigd, bleek het dat Calvijn zich in zijn verwachtingen had laten misleiden; dat uitbleef wat hij gehoopt had; en dat men al spoedig voor een feitelijken toestand van *gedeeldheid* kwam te staan, die met elke institutaire eenheid, ook al bleef de organische eenheid van de Kerk als organisme onverlet, spotte. Reeds lang eer de 16e eeuw ten einde spoedde, bleek het zonneklaar, dat de Hierarchie zeer zeker een geduchten stoot had gekregen, maar zich niettemin met kracht handhaafde en zelfs een nieuwe evolutie van kracht tegemoet ging. Van heel het Zuiden van Europa was al spoedig voor de Reformatie niets meer te hopen. Even duidelijk bleek het, dat in het Oosten van ons werelddeel de oude Byzantijnsche Kerk haar caesaropapie onverdroten voortzette. En zelfs werd het al spoedig duidelijk, hoe in de Duitsche Staten die aan Luther's oproeping gehoor gaven, het caesaropapistisch kwaad derwijs insloop, dat reeds tot vervolging van de Gereformeerden was overgegaan. Iets waaraan tot overmaat van ramp was toe te voegen, dat wel in de Nederlanden en in Schotland het Calvinisme doorwerkte, maar in Frankrijk reeds in 1572 den Bartholomeusnacht moest beleven, in Engeland zich door de Independenten en Kwakers verdrongen zag, en uit België dat ons een Guido de Braye schonk, geheel werd uitgebannen, ja, zelfs in Nederland de Generaliteitslanden niet won. Dit leidde in de 17e eeuw tot een uitkomst, die het vasthouden aan de eenheid van het Kerkelijk instituut volstrekt ondoenlijk maakte. Calvijn heeft dit niet beleefd. Maar zijn volgelingen zagen zich toch al spoedig voor de onoplosbare moeilijkheid geplaatst, dat de eenheid der Kerk als instituut pure schijn werd; dat Rome haar Kerkelijk instituut met ongebroken kracht handhaafde; en dat de Reformatie zelve, tegen wil

en dank, het aanzijn gaf niet aan één, maar aan tal van Kerkelijke instituten, die in belijdenis, in eeredienst, in Kerkregiment en in publiek optreden steeds verder van elkander afweken. Wat men beoogd had, bleek niet te bereiken te zijn. De middelen die men aanwendde, troffen geen doel, en toen nu, een deel van Duitschland, Zwitserland en Nederland uitgezonderd, heel het Europeesche Continent weer onder het Roomsche instituut, het Grieksche instituut of het Luthersche instituut kwam te staan, was het hiermee uitgemaakt, dat het beroep op Israels volksstaat niet meer was vol te houden, en dat het Calvinisme alsnu uit eigen beginsel *een geheel andere institueering* van het Kerkelijk leven moest weten voorttebrengen, of, zoo het dit niet kon, stierf het weg. Het ging niet alleen om een beginsel van kerkelijke, maar van politieke actie. Wat in de tweede periode van het Calvinisme in Frankrijk was beproefd, en door Languet gesystematiseerd was, liep uit op verbrokkeling van het land in zijn deelen, al naar gelang men aan Rome vasthield of Calvijn volgde. Ook dit kon daarom nooit regel en maatstaf voor de Kerk van Christus in de onderscheiden landen worden.

§ 58. *Het derde stadium in Engeland en Amerika.*

Doch toen nu op het Continent de uitkomst teleurstelde en de actie niet verder kon, is het in Engeland tot een zoo geweldige aangrijping der geesten gekomen, dat feitelijk niet op het vasteland, maar eerst in Engeland (buiten Schotland en Ierland) het politieke vraagstuk, voorzooveel het met 't reformatorisch beginsel saamhing, tot beslissing is gekomen. Dit had niet in Duitschland plaats, omdat de Overheid aldaar ook in de Gereformeerde Staten de teugels in handen hield. Niet in België, dat weer geheel Roomsch werd. En niet in Frankrijk, dat de kracht van het Calvinisme reeds op 23 Augustus 1572, uitgezonderd in de Cevennen, zag uitsterven. Reeds is er op gewezen, hoe zelfs de Synode van Dordrecht onder den Overheidsband leed, en hoe daarna elke Synode-nationaal zelfs door de Overheid verhinderd werd. Voor een wereldsynode dorst zelfs ons land niet meer het initiatief nemen. Doch dit was nog het minste kwaad. Veel erger was het, dat men ook hier te lande het geheele volk in de éene

Kerk poogde op te nemen, zoodat al spoedig het overgroote deel van de leden dier Kerk van verre niet gezegd kon worden met de confessie der Kerk intestemmen. De tucht, uitgezonderd bij de te in het oog loopende zedelijke vergrijpen, verviel geheel. Het heette alles gereformeerd, maar 't was het van verre niet; en toen dan ook op het einde der 18e eeuw de Overheidsdwang werd opgegeven, toonde de 19e eeuw al spoedig, wat leugen alle deze jaren in den Gereformeerden naam, als toegepast op geheel dit kerkelijk instituut, gescholen had. De oorzaak hiervan nu lag niet anders dan in de onnatuurlijke verbinding van het kerkelijke met het politieke leven, en hieruit volgde vanzelf, dat noch het kerkelijke noch het politieke instituut tot zijn recht zou kunnen komen, eer men de primordiale fout van deze tegen-natuurlijke verbinding van Staat en Kerk zou zijn te boven gekomen. Dit nu was ondenkbaar zonder strijd en worsteling. Het moest tot een machtige omwenteling leiden. En in Engeland, waar de losmaking van deze beide instituten tenslotte, voor een deel althans, volvoerd is, ontbrandde dan ook de principieele strijd tusschen het Absolute van de Stuarts en het vrijere levensbesef van de Puriteinen, tot tenslotte de vrijmaking van beide instituten door is gegaan. Staat en Kerk verkregen eerst hierdoor elk de aan beiden toekomende fundamentlegging. In Israël kon vanouds het fundament van het Staatsgebouw geen ander zijn dan het fundament van het geestelijk Huis. Doch voor Israël gold dit uitsluitend, omdat het in de reeks en in de rei der volkeren een geheel exceptioneele plaats innam als het volk der Bijzondere Openbaring. Deze uitzondering nu bestond voor geen ander volk buiten Israël, en de schier ongelooflijke fout die sinds 325 begaan is, bestond hierin, dat men deze geheel exceptioneele positie van Israël alstoen op alle Christenvolk heeft overgebracht. Dit toch was grijpen naar het onmogelijke. Wie al dan niet leden van den Staat, van het nationale volk, van de volksmaatschappij waren, kon niet worden uitgewezen noch door den Doop, noch door eenige confessie aangaande de onzienlijke dingen. En zoo ook omgekeerd viel de vraag, wie al dan niet leden van een kerkelijk instituut waren, nooit anders te beantwoorden dan door de persoonlijke belijdenis. De Doop kon inleidend werken, en met deze inleiding in het kerkelijk leven kon tot op de meerderjarigheid genoegen worden genomen; maar op verder gevorderden leeftijd moest voor het kerkelijk instituut toch altoos de

belijdenis, en kon nooit het behooren tot de natie, de beslissing geven. De saamhoorigheid van de kinderen der éène natie tot het politieke volksgeheel steunde alzoo op de geboorte of op de naturalisatie; die van de kinderen des Vaders die in de hemelen is, kon niet uit de nationale aanhoorigheid afgeleid, maar moest in de belijdenis uitkomen. Uit de verwarring nu van deze twee geheel onderscheiden sferen was alle vroegere verwarring opgekomen. Die twee moesten weer uiteengeward. Het politieke leven sproot op uit een geheel anderen wortel dan het kerkelijk leven. En daarom kon en moest wel tusschen beiden een band gelegd, maar die band moest principieel de zelfstandigheid en het anders-zijn van beider eigenaardige existentie tot zijn volle recht doen komen. Dit nu greep niet ten onzent noch in Duitschland plaats. Hiertoe kwam het eerst in de derde periode van het Calvinisme, en het Engelsche volk, dank zij zijn sterk individualistisch volkskarakter, is in Gods hand het middel geweest, om de schoone vrucht die het Calvinisme steeds beloofde, maar die nog steeds niet tot ontluiking kwam, zij 't al door gruwelijken strijd heen, altnans bij een deel van het volk te doen uitkomen.

§ 59. *Nederlandsch karakter.*

Vooral Dr. Weingarten heeft in zijn keurig historisch overzicht zijn aandacht gewijd aan den tweeërlei vorm, waarin de onderscheiden Puriteinsche groepen achtereenvolgens optraden, eerst kerkelijk en politiek tegelijk, en toen, met loslating van het politieke element, enkel religieus. Hij geeft dit afzonderlijk aan voor de Anabaptisten in zijn VIe hoofdstuk, blz. 157, voor de Independenten in het VIIe hoofdstuk blz. 159 v.v., en voor de Kwakers in zijn Xe kapittel blz. 243 v.v.; van de Presbyterianen handelde ik reeds. Het was bij alle deze groepen geheel natuurlijk, dat ze achtereenvolgens alle begonnen met het innemen van een eigen standpunt, beide op kerkelijk en politiek terrein. Vandaar een tijdlang de grenzenlooze verwarring, maar lang duren kon het toch niet, of het onhoudbare van al zulk optreden sprak uit de feiten, en toen heeft groep na groep zich op religieus terrein teruggetrokken, en is uit aller besef, eigener beweging, het politieke streven opgekomen om Kerk en Staat geheel los van elkander te

maken, maar dan ook om op staatkundig gebied een stelsel voor te staan, dat aller groepen zelfstandigheid tot haar volle recht deed komen. Dit nu kon intusschen in Engeland zelf niet tot de gewenschte conclusie leiden. De Episcopale Kerk behield hiervoor te sterk overwicht en de Monarchie hief, na de periode van Cromwell, met nieuwe kracht het hoofd omhoog. Er kan dus geen sprake van zijn, dat ook in Engelands staatsleven het Calvinisme zijn grondgedachte doorvoerde. Wel was ook de Episcopaalsche Kerk in confessioneelen zin Calvinistisch, maar die Confessie werd als ingewikkeld in een daarmeê niet overeenstemmenden eeredienst, die thans zelfs tot het Puseyisme en de High Church geleid heeft. En wel gistten onder de Non-Conformisten democratische sympathieën, maar na het optreden van Willem van Oranje schaarden dezen zich bijna altoos onder de Whigs. Toonaangevend konden zij op politiek terrein niet worden. En dit te minder, omdat in Engeland de plaatselijke en gewestelijke besturen niet tot ontwikkeling waren gekomen. De locale en provinciale besturen werden geheel ten onder gehouden door de overwegende en allesbeheerschende macht die geconcentreerd werd in het Parlement. Velen onder de Non-conformisten voegden zich hierin, en verloren hierdoor allengs de geestdrift voor hun oorspronkelijke denkbeelden, en de meer besliste Puritans voelden zich in Engeland niet langer thuis, en gingen, deels over Nederland, naar Amerika, om daar de vrije Koloniën te stichten waaruit, eer de 18e eeuw ten einde liep, de machtige republiek der Vereenigde Staten zou geboren worden. Dáár nu richtten ze hun samenleving in niet naar Engelsch, doch naar Oud-Nederlandsch model. De Nederlanden kenden sinds de 13e eeuw de hooge beteekenis van het vrije, autonome stedelijke leven. Parlementsmacht had zich bij ons hierover nimmer ontwikkeld. Deze vormen van staatkundige saambinding pastten geheel bij de grondgedachte van het Presbyterianisme en van het Puritanisme in 't gemeen. De dusgenaamde Pilgrim fathers vonden dan ook aanvankelijk hun toevlucht in ónze steden, en het is van Holland uit, dat ze in 1620 naar de Nieuwe wereld overstaken. Douglas Campbell, in zijn *Puritans in Engeland, Holland and America*, Londen 1892, two volumes, heeft tot in bijzonderheden het afdoend betoog geleverd, dat de Pilgrim fathers en andere Dissenters, die in Amerika zich later gevestigd hebben, uit onze landen de denkbeelden medenamen, die ze in hun Amerikaansche Staats-

leven zouden pogen te belichamen. Vooral in de IIe deel blz. 418—467 heeft hij de politieke verwantschap tusschen de Nederlanden en de Amerikaansche koloniën toegelicht.

§ 60. *Herleving van het proces in Amerika.*

Zoo is toen hetgeen hier te lande in de 16e eeuw tot stand was gekomen, in de 17e eeuw in meer ontwikkelden vorm naar Amerika overgebracht en heeft zich eerst onder Washington in de 18e eeuw in eigen vorm kunnen voortzetten. Hier te lande was de politieke doorwerking van het Calvinisme sinds 1627 gestuit. Van een meer democratische volksontwikkeling was bij ons al spoedig geen sprake meer. De Regentenheerschappij begon wortel te schieten; en toen de Sans-culotten hier de Fransch-Revolutionaire Democratie brachten, zijn het de denkbeelden van Jean Jacques Rousseau geweest, die hier het Calvinisme poogden dood te drukken. Bij ons hernam het Calvinisme eerst in de dagen van Groen van Prinsterer zijn loop. In Amerika daarentegen heeft zich van 1620 af een religieuse beweging van den loop der zaken meester gemaakt, die alras het democratisch beginsel van het Calvinisme tot volle ontplooiïng bracht. Ongetwijfeld bleef er aanvankelijk een graadverschil bestaan tusschen de aangekomen Puriteinen, die meest Presbyterianen waren, en de Pilgrim's, maar zoo Campbell als Ezra Hoyt Byington, in zijn *The Puritan in England and New-England,* London 1896 blz. 41, komen er voor uit, dat de democratische grondtrek van beider streven hen tenslotte tot eenheid bracht en dat dit democratisch bedoelen door beiden aan het Calvinisme ontleend was. Campbell had Deel II blz. 10—12 de stelling betoogd, dat het Calvinisme *democratic in its teaching is.* Byington sluit zich hierbij aan en laat zich in dezer voege uit: „Of we hiermee accoord gaan of niet, historisch staat in elk geval vast, dat de Calvinisten steeds en overal voor de rechten van het volk zijn opgekomen tegen de willekeurige overmacht van het Bewind." Froude, Bancroft, Tiske e. a. sluiten zich hierbij onvoorwaardelijk aan, en Mr. J. R. Green, *History of the English people* 1873 (III 45) laat zich niet ten onrechte in dezer voege uit: „De eenvoudige man van het land, zoodra hij eenmaal voelde door God geroepen te zijn, werd in zijn geheilig-

den wil een kracht gewaar, die sterker was dan de macht van een Koning. In de machtige verheffing van de groote menigte, die uitvloeisel en vrucht was van de Calvinistische Belijdenis van genade en verkiezing, lag de kiem waaruit de latere overtuiging omtrent de menschelijke gelijkwaardigheid is opgekomen," blz. 41. Rev. Drysdale heeft in zijn: *History of the Prestyterians in England* het verder verloop van het Presbyterianisme in Amerika slechts zeer van terzijde aangeroerd, maar ook hij is toch overtuigd, dat de democratische strekking van het Calvinisme niet te betwijfelen valt (blz. 242). De dusgenaamde *Lex Regia*, die, door Ulpianus in het Romeinsche recht opgenomen, de stelling tot gelding bracht, dat het volk wel oorspronkelijk over alle staatkundige macht beschikte, maar daarna eens en voor altoos het gezag aan de Monarchie had overgedragen, — een stelling die zelfs Thomas van Aquino aanvaardde, is door de Puriteinen, Presbyterianen en de Pilgrims in Amerika steeds principieel weersproken. In de Kerk van Christus waren allen broeders, en daar hun Kerk de grondslag was geweest voor hun staatsinrichting, kon het niet anders, of ook van de onderlinge gelijkheid der burgers konden ze niet aflaten. Wel was de Kerk, in haar veelvormige verschijning, nu van den Staat geheel losgemaakt, stonden alle Kerken op voet van gelijke rechten, en leefde elke Kerk van eigen middelen, zoodat niet alleen op het gebied der conscientie, maar ook op Kerkelijk terrein de meest volledige vrijheid geëerbiedigd werd, maar de godsdienstige grondtoon bleef toch in heel het Amerikaansche Staatsleven heerschen ; en niet uit Parijs, maar uit Genève, en uit Amsterdam is het vrije volksleven opgekomen, dat nu nog in Amerika bloeit. Het waren de overgekomen emigranten die alle Staten in Amerika gesticht hebben. Deze emigranten behoorden zoo goed als allen tot de dege burgerij. Van een rang van lager orde was onder hen geen sprake. Zoo kon het niet anders, of ze voelden zich allen onderling als evenknieën. De aristocratischie idee van een rijkere of geadelde klasse, die de andere overheerschen zou, kon niet meer opkomen. En evenzoo stond het met de Monarchale idée. Tot aan den Vrijheidsoorlog bleef Engelands Koning hun natuurlijk hoofd, doch onder diens scepter richtte men zich in Amerika op geheel vrijen voet in. En toen het aan Washington en de zijnen gelukt was, in den Vrijheidsoorlog de algeheele onafhankelijkheid van Amerika te veroveren, verviel elke reden om in Amerika

een nieuwe Monarchie op te richten. Er was geen buitenlandsche vijand, voor wien men vrees had te koesteren, er was geen wilde ondergrond van de bevolking, die met geweld ten onder moest worden gehouden, en geen enkel Vorstenhuis kon erfrechten of pretentiën doen gelden. Vandaar dat *de Republiek* de vanzelf aangewezen regeeringsvorm werd, en toen Hamilton en Jefferson den politieken strijd uitstreden of deze Regeeringsvorm gegrond zou zijn op de religieuse denkbeelden van Calvijn, of op de revolutionaire beginselen van Rousseau, behaalde in verreweg de meeste Staten Hamilton's stelsel de overwinning.

§ 61. *Het Agreement.*

Reeds in Engeland zelf was dit beginsel tot welbewuste uitdrukking gekomen in de zoogenaamde *Agreement of the People*, dat op 20 Januari 1648 aan het Parlement door de Levellers, onder leiding van John Lilburne, was aangeboden. Strekking hiervan was, ingang te geven aan de overtuiging, dat er onder de zonen van het zelfde volk een *pactum* moest bestaan, waarbij ze zich onderling verbonden om aan de absolute overmacht van het bewind paal en perk te stellen. Dit kon, zoo stond er, niet aan het Parlement worden overgelaten, daar de wet de bevoegdheden van het Parlement verkleinen kon. Het moest daarom vastgelegd in een pactum, dat van het Parlement onafhankelijk bleef en ook het Parlement beheerschte. Ook voor het volk was er een Souvereiniteit in eigen kring. Zeer ver ging men hierbij, het pactum geleek reeds sterk op wat wij de Grondwet noemen, en deze Grondwet had te regelen de inrichting van het Parlement, met één Huis; de inrichting van de uitvoerende macht; den duur van de Parlementszitting op slechts 2 jaar te bepalen; gelijke, evenredige verdeeling van de kiesdistricten; algemeen stemrecht voor alle mannen die meerderjarig waren, except het dienstpersoneel en de staatsbedeelden; geloofsvrijheid; volledige scheiding van Staat en Kerk; grenzen te stellen aan de wetgevende macht door een soort referendum; kortom, dit *Agreement* bevatte een volledig program van vaststelling der Volksrechten, meer dan een eeuw eer de Jacobijnen te Parijs aan het woord kwamen." Juist echter onder de Puritans en Pilgrims droeg dit democratisch streven een veel godsdienstiger karakter. Nog op de *Mayflower*, die in 1620 uitzeilde, stelden

de Pilgrims hun constitutie vast, die aldus aanhief: „In den naam van God. Amen! Wij de ondergeteekenden, onderdanen van zijne Majesteit, onzen Souvereinen Heer Jakob, bij Gods genade Koning van Groot-Brittanje enz. hebben tot de eere Gods, de verbreiding van het Christelijk geloof en om de eere van Koning en Vaderland te bevorderen, deze reis ondernomen, om in Virginie de eerste Britsche koloniën te stichten, en vereenigen ons thans, over en weer, door het onderhavige contract, voor God en in onzer aller tegenwoordigheid, om goede orde in te stellen en de aangegeven doeleinden te bereiken. Krachtens dit ons verdrag nu zullen we al zulke goede en billijke wetten uitvaardigen en decreteeren, met alle daarbij behoorende ordinantiën, inrichtingen en ambten, als voor den welstand der Koloniën noodig zullen blijken te zijn, en beloven daaraan onderwerping en gehoorzaamheid." Dit stuk werd op „11 November anno Domini 1620" door allen onderteekend. (Zie B. P. Poore, *The federal and State constitutions of the United States I* p. 931).

§ 62. *Washington tegenover Parijs.*

De onderscheiden, aldus tot stand gekomen groepen, vereenigden zich daarna te Hartford in 1839, op 11 Januari, tot een bond en gingen ook daarbij van de stelling uit, dat het volk over zijn eigen lot te beslissen had. Reeds toen was het, wat het later meer officieel werd, en wat aldus geformuleerd werd: „Wij vereenigen en verbinden ons derhalve om te zijn als één Staat of Gemeenebest (Commonwealth) en gaan èn voor ons-zelf èn voor onze opvolgers èn voor wie zich later als emigranten bij ons zullen voegen, de verbintenis aan, om saam in een verbintenis en confederatie te leven" (zie Poore I p. 249). Over wat in de oude wereld eenmaal op anderen grondslag was opgebouwd, liet men zich niet uit, maar in de nieuwe wereld, waar men zelf heer en meester was over de inrichting die aan de politieke saamleving zou gegeven worden, kon het niet anders opgevat of de Kolonisten waren geheel vrijmachtig om naar eigen goeddunken te werk te gaan. En hieraan gevolg gevende, kon het niet anders of ze werden door hun Calvinistische grondgedachte op religieus gebied vanzelf er toe geleid om den democratischen regeeringsvorm te kiezen. God aller Souverein,

maar door God aan het volk de bevoegdheid geschonken om zelf zijn eigen Overheid te kiezen en het Staatsleven naar eigen goedvinden in te richten. In niets deed, wat volksvrijheden en volksrechten betreft, het door deze Calvinistische emigranten in Amerika gestichte staatsleven onder voor wat de atheïstische Jacobijnen straks te Parijs proclameerden. Eer droeg de bouw, dien de Calvinisten in Amerika ondernamen, veel solieder karakter; gevolg waarvan dan ook was, dat, terwijl te Parijs op het Jacobinisme de overheersching van Napoleon volgde, en na Napoleon de Bourbons hun scepter weer op Frankrijk lieten drukken, in Noord-Amerika de ontwikkeling van het Staatsleven op Christelijk-democratischen grondslag ongestoord is doorgegaan, en nog steeds in onverwelkten bloei staat. Wat het Calvinisme in de eerste periode van zijn ontwikkeling belemmerde, was het toen nog algemeen heerschend geloof, dat slechts één kerkvorm voor heel de Christenheid kon gelden, en dat de Overheid geroepen was deze éene Kerk in alle land te vestigen, te beschermen en tegen ketterij en sectewezen, desnoods met het zwaard, te verdedigen. Vandaar dat zelfs in ons land tot 1795 in het officieëele leven nog altoos zoo onhoudbare begrippen heerschen bleven. Toch belette dit niet, dat van Calvijn de stoot uitging, die bij logische consequentie tot de scheiding van Kerk en Staat en tot een Staatswezen, gegrond op de Gemeene Gratie, leiden moest. De kiem voor deze ontwikkeling lag ten eerste in zijn op den voorgrond stellen van de belijdenis der uitverkiezing, ten tweede in zijn gronden van alle saamleven op de Heilige Schrift, in verband met het testimonium Spiritus Sancti, en het hieruit opkomende algemeene priesterschap der geloovigen, ten slotte bezegeld, door de verklaring, dat elk geloovige geroepen was, gehoorzaamheid te weigeren bij wat de Overheid tegen Gods gebod of eere beval, en dat de Magistratus inferiores zelfs verplicht waren een Overheid die de volksconscientie verkrachtte, met geweld te weerstaan en desnoods haar gezag te niet te doen. Uit deze Calvinistische overtuiging is ten onzent de afwerping van het Spaansche juk en de afzwering van Philips II voortgekomen, terwijl tegelijkertijd het verzet der Hugenoten in Frankrijk, dat het land dreigde te verbrokkelen, de tweede periode van het Calvinisme kenteekent, die in Hubertus Languet zijn staatkundigen denker had aan te wijzen. Toen nu dit verzet in Frankrijk na 1572 gebroken was, en zich niet meer kon ver-

heffen, is de laatste ontwikkeling van het Calvinisme in deze periode naar Engelschen bodem verplaatst en heeft, toen het hier deels door overdreven geestelijk individualisme en deels door de overmacht van het Episcopale volksdeel in zijn vaart gestuit was, zoodat het politiek niet meer tot zelfstandige ontwikkeling kon komen, tenslotte, door emigratie, in Amerika èn kerkelijk èn politiek die volledige ontplooiing erlangd, die op Christelijk-democratischen grondslag het ideaal van de vrije Kerk in den Vrijen Staat, zooveel dit in deze bedeeling van zonde en ellende kon, verwezenlijkt heeft.

§ 63. *Nadere adstructie der tegenstelling.*

Deze uitkomst op één lijn te stellen met hetgeen de Fransche Revolutie van 1789 in haar bloedig verloop bedoelde, is geschiedenisvervalsching. Reeds beriep ik mij ter bevestiging van dit oordeel op Hamilton, die juist over dit punt zijn principieelen strijd met Jefferson aanbond. Von Holtz, in zijn *Verfassung und Democratie der Vereinigten Staten von America*, Dusseldorf 1873, p. 96, schreef zoo terecht: „Es wäre Thorheit zu sagen, dasz die Rousseau'schen Schriften einen Einfluss auf die Entwicklung in America ausgeübt haben". Wat Hamelton zelf verklaarde, bewijst de juistheid van deze meening. Hij toch liet zich uit op een wijze die niet sterker kon, toen hij betuigde: „De Fransche Revolutie gelijkt niet meer op de Amerikaansche Revolutie, dan een eervergeten vrouw in een Franschen roman op een Puriteinsche matrone in Nieuw-Engeland". Uitvoeriger nog kwam hij hiervoor uit in een brief, dien Henry Cabat Lodge, in zijn *Alexander Hamilton*, Boston 1892 p. 256, opnam, en waarin men leest: „Als ik de leer van het Atheïsme openlijk beleden vind in de Parijsche Conventie, en hoor hoe ze met luid applaus begroet werd; als ik zie hoe het zwaard van het fanatisme getrokken werd om aan het volk een politieke belijdenis op te leggen, terwijl diezelfde burgers werden uitgenoodigd zich aan de Fransche legers te onderwerpen, daar deze legers zich toch als de redders der Vrijheid aandienden; en als ik de rooverhand uitgestrekt zie om monumenten van godsdienstigen eeredienst omver te werpen en te ontvreemden, dan erken ik dat ik mij gelukkig gevoel te kunnen gelooven, dat er geen wezenlijke ge-

lijkenis bestaat tusschen het probleem dat in Frankrijk, en het probleem dat in Amerika tot beslissing werd gebracht". Denk u slechts in het notoire feit in, dat in Amerika op een vergadering der Conventie Franklin, toen het niet vlotte, aan de vergadering voorstelde om saam op te staan en in het gebed hulpe en wijsheid van God te begeeren, en vergelijk daarmede een Jacobijnen-Convent te Parijs, en immers elke gelijkstelling van beider streven wordt onzinnig. Zij er nog aan toegevoegd, dat ook Edmund Burke niet anders oordeelde toen hij de Fransche Revolutie van 1789 met de „*glorious* Revolution" onder Willem van Oranje in 1688 vergeleek en aldus concludeerde: „Onze Revolutie en de Fransche *are just the reverse of each other,* zijn volstrekt het tegendeel van elkander, zoo zelfs, dat ze lijnrecht tegenover elkander stonden in elke bijzonderheid en in geheel den geest die beiden bezielde" (Works, Mc. Lean, London, T. III p. 25). Moge deze korte aanduiding volstaan, terwijl ik verder verwijs naar mijn *Calvinism, Six Stone-lectures,* Edinburgh, T. Clarck 1899, blz. 109—115. Bij Dr. Julius Hatschek, *Allgemeines Staatsrecht,* Leipzig 1909, T. II p. 1—12, wordt, daar de schrijver zelf aan Rousseau's zijde staat, de tegenstelling minder scherp genomen, maar toch ook hij erkent in elk geval, dat de wezenlijke volksvrijheden niet eerst uit Parijs ons zijn toegekomen, maar reeds lang vóór de Fransche Revolutie ons door het Calvinisme geboden en deels in Engeland, deels in Amerika verwezenlijkt waren. Esra Hoyt Byington, Douglas Campbell, Otto Gierke, in zijn *Joh. Althusius,* Weingarten, in zijn *Die Revolutions Kirchen in Engeland,* Drysdale in zijn *History of the Presbyterians,* Dr. Troeltsch dien ik uitvoerig citeerde, en met Ranke schier elk historieschrijver van beteekenis, oordeelden niet anders. Er is geen welsprekender pleidooi voor de vrijheden en rechten van het volk, mits als gave Gods geëerd, in de historie gevoerd dan door het Calvinisme in de opeenvolging van zijn drie perioden; en in hoofdzaak is het droeve feit dat ten onzent sinds 1627 het Calvinisme op politiek terrein het onderspit moest delven, en de Remonstrantsche politiek zegevierde, meer dan iets anders oorzaak geworden van de onderdrukking der politieke vrijheidsbeginselen in onze aloude Republiek.

§ 64. *Monarchie en Republiek.*

Voor of tegen de Monarchie ging de strijd van het Calvinisme nimmer, de strijd ging om de Christelijke democratie, mits verstaan niet in den huidigen zin, alsof het lagere volksdeel den toon moest aangeven, noch ook alsof het *demos* het bestuur in handen moest hebben, maar in de eenig juiste beteekenis, dat *heel de demos*, heel het volk in al zijn deelen, in 's lands bestuur alzijdig zijn rechten mocht doen gelden. Dit nu kon in een Monarchie mits ze constitutioneel was ingericht; het kon in een Republiek, mits de *nobiles et divites* niet tot alleenheerschappij geraakten, gelijk ten onzent onder de Regenten; en eenig beding was, dat het een *Polyarchie* moest zijn, zoodat de onderscheiden ledematen van het organisch volksgeheel, elk op hun wijs, den goeden gang van het Staatsleven verzekerden. Thans zijn we, onder onze Koningin, deze hoogste politieke grondgedachte van het Calvinisme nader gekomen dan we 't eens onder de Regenten waren, al heette toen de Staats*vorm* een Gemeenebest. Met Thomas van Aquino, ook al valt niet te betwisten, dat hij de *lex Regia* nog eerde, met Kleist-Retzow, Von Gerlach en Stahl, ja zelfs met Haller zijn we in den meest beslisten zin Antirevolutionair, maar voorzooveel het Antirevolutionaire standpunt in algemeenen zin, zelfs een vrij strak en steil, ja bijna absoluut Monarchisme toelaat, moet in het Antirevolutionaire standpunt tweeërlei strooming worden toegelaten: de eene absoluut Monarchaal, de andere Christelijk-democratisch van zin; en waar deze twee stroomingen uiteengaan, roept onze historie ons op en ging Groen van Prinsterer er ons in voor, om in het Calvinisme en niet te Parijs den waarborg van onze constitutioneele vrijheden te zoeken, en in dien zin pleite ik ook mijnerzijds voor de Christelijke Democratie.

§ 65. *Conclusie.*

De conclusie van deze § kan daarom kort zijn, en ze luidt, dat van Calvijn de stoot is uitgegaan die de Christelijke politiek, door een ontwikkeling van drie perioden, met logische consequentie, naar de Christelijke Democratie geleid heeft. Dat Calvijn nog in de idee van

een geïnstitueerde wereldkerk bevangen bleef, was een nawerking van de Middeneeuwen, die destijds nog zoo goed als alle geesten beheerschte. Dat hij de Overheid nog geroepen achtte om de Kerk van Christus met het zwaard te verweren en te steunen, en zoo tot den brandstapel van Michael Servet kwam, vloeide logisch voort uit dezelfde overlevering. Is toch de Kerk van Christus niet alleen een wereldorganisatie, maar ook een Kosmisch instituut, dan staat het nationale landsbestuur in het mondeale Kerkbestuur ingekaderd. Deze beide stellingen waren niet uit Calvijn, maar nam Calvijn over. Van Calvijn zelf was daarentegen de belijdenis van de positie der uitverkoren geloovigen in Christus' Kerk, het hen bezegelend Testimonium Spiritus Sancti, en daarom de verwerping van alle hierarchie in de Kerk, zoowel van de papale en episcopale, als van de heerschappij der aanzienlijken. Zoolang nu Kerk en Staat op dit standpunt één bleven, leidde dit vanzelf tot het eeren van de vrijheden en rechten des volks op politiek gebied. Vandaar zijn steeds roepen om de consensus populi voor de bewindvoering, zijn pleiten voor de keuze van hooge ambtenaren door het volk, en zijn voorkeur voor de Gemeenebestelijken regeeringsvorm. Alle gezag vloeide voort uit de Souvereiniteit Gods, maar die Souvereinitet Gods daalde onder menschen in drieërlei vorm af; in bewindsvorm op *de Overheid* in den vorm van rechten en vrijheden op *het volk*, en in geestelijken vorm op *de geloovigen* in de Kerk. Hierdoor nu gaf Calvijn peremptoir den stoot tot een beweging, die op scheiding van Kerk en Staat, op democratiseering van den bewindsvorm, en op het rusten van den Overheid in de Gemeene Gratie moest uitloopen. In de tweede periode, die eerst met de Fransche godsdienstoorlogen intrad, toen Calvijn reeds (in 1564) gestorven was, is de eenheid van Kerk en Staat op de spits gedreven en het land in brokstukken gescheurd, om die eenheid op het strengst te handhaven om de politiek geheel door het geestelijk motief te laten beheerschen. Hubertus Languet gaf met Hottomanus voor die tweede periode het stelsel aan, dat door het leggen van het uitgangspunt voor alle macht in de geloovigen, de heerschappij der *Saints* in Engeland moest voorbereiden. De twee elementen van Kerk en Staat, die de historie reeds bezig was uiteen te scheuren, bleven daarom bij Languet en zijn geestverwanten nog in elkaar geklemd, en vandaar zijn fout dat hij den grondslag van het gezag in het volk zocht, inplaats van in het door God over het volk

gestelde bewind. Deze feil moest in de derde periode van het Calvinisme tot een overslaan naar de andere zijde leiden, en dit is 't, wat in de Engelsche burgeroorlogen geschied is. Toch kon dit laatste proces in Engeland niet tot finale beslissing worden gebracht. De zedelooze geest die destijds onder Engelands aanzienlijken heerschte en dan door het Episcopalisme zooal niet gedekt, dan toch door de vingers gezien werd, gaf in het Puritanisme een afleiding die wel heeft doorgewerkt, maar niet het Engelsche Staatsleven principieel heeft omgezet. De Puritans, zoowel Presbyterianen als Independenten en Kwakers, delfden tenslotte in Londen het onderspit, en al brak met Willem van Oranje een dulding aan, en in verband hiermede de vrijheid van eeredienst, toch bleven de *civil disabilities* stand houden. Calvinistisch naar de letter in de Confessie, hield de Church of England op, Calvinistisch in haar bedoelen en streven te zijn. Het Calvinisme handhaafde zich in Presbyteriaanschen vorm in Schotland en in Independistischen vorm in Engeland, maar *het bewind* van het land werd, van toen af niet meer door de Calvinistische gedachte beheerscht. Dit leidde tenslotte tot emigratie naar Amerika, en eerst toen in dit nieuwe werelddeel nieuwe Staten, in kolonialen vorm, gesticht werden, is het in deze nieuwgebouwde Staten geweest dat het Calvinisme, wil men het Neo-Calvinisme, tot zijn volle ontplooiing is gekomen. Alle politiek werd nu, conform de Gemeene Gratie, aan God Almachtig gebonden, zoodat de Overheid er nog bededagen uitschrijft, de scheiding van Kerk en Staat er voltooid is en de Kerk in al haar institutaire variatiën volstrekt vrij leeft, mits levend uit eigen middelen en zich handhavend door geestelijke voortreffelijkheid. Alsmede zijn de volksrechten en volksvrijheden in politiek opzicht door Hamiltons geesteskinderen, in den wijdsten zin geëerbiedigd en gehandhaafd, maar zoo toch dat de ochlocratische onbehoorlijkheid getemperd en uitgesloten bleef door het medezeggensschap van den Senaat, die door de colleges der Staten gekozen wordt; en voorts door een ministerschap dat heel anders dan in Europa, de verantwoordelijkheid aan den President laat en zelfs niet voor het Parlement verschijnt. Natuurlijk is deze uitkomst in den gang van het Calvinisme ver afgeweken van den geestelijken vader, naar wiens naam het zich noemt; doch om te beoordeelen of deze vrucht niettemin uit hem voortkwam, dan wel van buitenaf als in vreemden stam is ingeënt, hebt ge u slechts af te vragen, wat de elementen

van Calvijn's stelsel zijn, die hij *uit het verleden* overnam, en welke die andere waren, die hij *nieuw* in zijn tijd inbracht. En daar nu de Christelijke democratie aan dit overgenomen verleden geheel vreemd was, en daarentegen uit wat Calvijn *nieuw* in het oude inweefde, naar logische consequentie, is voortgekomen, blijft, gelijk ook Dr. Troeltsch zoo terecht erkende, aan het Calvinisme de eere toekomen, ons de idée van den vrijen burgerstaat, met in dien burgerstaat de vrije Kerk van Christus, te hebben gebracht. Wat onze vaderen na 1627 verzaakt en de Regenten hier te lande bedorven hebben, geraakte eerst in de 19e eeuw onder ons tot nieuw leven. Groen van Prinsterer riep 't op, dank zij zijne studiën in de Archieven van het Huis van Oranje. Zijn zeggen: *„Ik ben Calvinist"* heeft weerklank gevonden, en het wederopkomen van de Gereformeerde belijdenis op Kerkelijk erf heeft ons vanzelf een herleving van het Calvinisme ook in de Staatsidée gebracht. Of die hernieuwing stand zal houden, zal afhangen van onze trouw!

REGISTER

DEEL I

DE BEGINSELEN

Op verlangen voeg ik hier, even als in een vroeger geschrift, enkele titels bij van nog minder bekende geschriften, waarvan de lectuur voor de leiders van onze volkskringen toch interessant kan zijn. Ik noem in dien zin:

GEORG JELLINECK, *Die Politik des Absolutismus und die des Radikalismus*, in ausgewählte Schriften; ANTON MENGER, *Neue Staatslehre*, Jena 1906; RUD. VON IHERING, *Der Zweck im Recht*, Leipzig 1904; H. VON MÜLLER, *Grundliniën einer Philosophie der Staats- und Rechtslehre*, Berlin 1873; CONRAD BORNHAK, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1908; LÉON DUGUIT, *Traité de Droit constitutionel*, Paris 1911; GUST. RATZENHOFER, *Wesen und Zweck der Politik*, Leipzig 1893; LUDW. GUMPLOWICZ, *Geschichte der Staatstheorie*, Innsbruck 1905. En voorts zij herinnerd aan H. C. MAILFER, *La Démocratie en Europe*, Paris 1875; H. W. J. THIERSCH, *Ueber den Christlichen Staat*, BAZEL 1875; ALBERT VON KRIEKEN, *Die sogenannte organische Staatstheorie*, Leipzig 1873; Dr. H. AHRENS, *Die organische Staatslehre*, Wien; CONSTANTIN FRANTZ, *Die Naturlehre des Staates*, Leipzig 1870. De laatste vier zijn wel van oudere herkomst, maar voor de jongeren vooral toch nog altoos belangrijk, en op Ahrens na, niet zoo algemeen bekend.